

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 28

SLAVONIC TERMINOLOGY TODAY

Accepted at the 5th meeting of the Department of Language and Literature
of 30th May, 2017, on the basis of reviews presented by *Predrag Piper*
and *Rajna Dragičević*

Editors

PREDRAG PIPER, full member of the Academy
Dr VLADAN JOVANOVIĆ

BELGRADE

2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 28

СЛОВЕНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ДАНАС

Примљено на V скупу Одељења језика и књижевности
од 30. маја 2017. године, на основу реферата
академика *Предрага Пипера* и проф. др *Рајне Драгићевић*

Уредници

академик ПРЕДРАГ ПИПЕР

др ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ

БЕОГРАД

2017

Издају
Српска академија наука и уметности
и
Институт за српски језик САНУ

Уређивачки одбор

Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија
Милорадовић, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић,
проф. др Викторија Людвигвна Иващенко, проф. др Сергей Викторович
Гринеv-Гринеvич, др Сергей Дмитриевич Шелов, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska,
к. ф. н. Вячеслав Константинович Щербин, др Марина Спасојевић и
др Владан Јовановић

Рецензенти појединачних радова

проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Гордана Јовановић,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Људмила Поповић, проф. др Срето Танасић,
dr Peter Weiss, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska, проф. др Рајна Драгићевић,
проф. др Душко Витас, проф. др Сергей Викторович Гринеv-Гринеvич,
проф. др Софија Милорадовић, проф. др Александар Милановић, др Марта
Бјелетић, др Снежана Петровић, др Викторија Людвигвна Иващенко,
доц. др Исидора Бјелаковић, к.ф.н. Вячеслав Константинович Щербин,
др Владан Јовановић

Лектор и коректор радова на српском језику
Марија Селаковић

Коректура резимеа на енглеском језику
Clare McGinn Zubac

Превод и коректура резимеа на руском језику
Свејлана Гољак, Эльвира Анатольевна Сорокина

Коректура радова на руском језику
Эльвира Анатольевна Сорокина

Припрема за штампу
Милан Тасић

Тираж 400 примерака

Штампа
Службени гласник, Београд

САДРЖАЈ

Уводно слово 9

I. ПОГЛЕД НА РАЗВОЈ ТЕРМИНОЛОШКИХ И ТЕРМИНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. ПРАВЦИ У ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Викторія Людвігівна Іващенко: Слов'янське термінознавство:
проблематика й перспективи розвитку 15

Эльвира Анатольевна Сорокина: Формирование теории
языка для специальных целей (ЯСЦ) 29

Сергей Викторович Гринев-Гриневич: Антропологистика
как современное развитие терминоведения 41

Кацярына Пятроўна Любецкая: Спецыяльная лексіка
беларускай мовы як аб'ект даследавання беларускіх
лінгвістаў у канцы ХХ – пачатку ХХІ стст. 51

Marta Małachowicz: Prace dyplomowe z dziedziny terminologii
i terminografii powstałe w instytucie komunikacji
specjalistycznej i interkulturowej uniwersytetu
warszawskiego w latach 2010–2015 61

II. ТЕРМИНОЛОГИЈА И РЕЧНИЦИ

Сергей Дмитриевич Шелов: Универсальный терминологический
словарь: новый тип терминологических словарей 71

Юрий Николаевич Марчук: Проблемы многоязычной
терминографии 85

Марија С. Ђинђић: Обрада лингвистичких и
граматичких термина у двојезичном описном
речнику (на примеру Новог турско-српског речника /
Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük) 91

Данко Шипка: Двојезична терминологија исламских термина	101
Рада Стијовић, Олга Сабо, Ранка Станковић: Речник САНУ као база терминолошких речника (на примеру Речника кулинарства)	109
Володимир Володимирович Дубичинський: Терминографичні праці харківських лексикографів	125
Вячеслав Константинович Щербин: Отраслевая лексикографија Беларуси	135

III. ГРАМАТИЧКА И ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Јованка Радић: О логичким основама српских лингвистичких термина на <i>-ица</i> и <i>-ина</i>	149
Милош М. Ковачевић: О термину субјекат у србистици	173
Вељко Ж. Брборић: Српска правописна терминологија данас – у науци и настави	187
Драго Тешановић: Централни и периферни суфикси у српској дериватологији	197
Сања Ж. Ђуровић: Основни појмови морфематике српског језика	213
Марина Љ. Спасојевић: Појмовно-терминолошки апарат при проучавању глаголског вида и сродних појава у србистици у светлу аспектолошких приступа	229
Наташа С. Вуловић: Употреба основних фразеолошких термина у српској (и словенској) лингвистици	243
Владан З. Јовановић: Српска терминологија у <i>Речнику словенске лингвистичке терминологије</i> из угла савременог стања српске лингвистике	253
Milan Harvalík: Slovánská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu	267
Iveta Valentová: Slovenská onomastická terminológia	277

IV. СТАНДАРДИЗАЦИЈА ТЕРМИНА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ. ТЕРМИНИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА

Виктор Д. Савић: Српски називи документа у средњем веку – према самим документима (1189–1346)	291
Исидора Г. Бјелаковић: Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија)	305
Александар М. Милановић: Развој српске терминолошке мисли у 19. веку: допринос Лазе Костића	317

Марина С. Јањић: Школска терминологија у дијахронијској перспективи	331
Ewa Wolnicz-Pawłowska: Problemy terminologiczne w działalności UNGEGN	343
Tanja Fajfar: Jezikovnokulturna ustreznost kot terminološko načelo	351
Mojca Žagar Karer: Terminološko svetovanje: izkušnje in perspektive	361
Lana Hudeček: Anglizmi u hrvatskome nazivlju	371
Milica Mihaljević: Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj	383

V. ТЕРМИН И ЛЕКСИЧКИ СИСТЕМ

Милорад П. Дешић: Специјална лексика и полисемија	407
Рајна М. Драгићевић: Детерминологизација као процес богаћења општег лексичког фонда	417
Mariusz Górnicz: Czy naukowcy z krajów słowiańskich lubią terminy metafory?	425

VI. ФУНКЦИОНАЛНА РАСЛОЈЕНОСТ ТЕРМИНОЛОШКОГ ИЗРАЗА – НАУЧНА, ПРОФЕСИОНАЛНА (СТРУЧНА) ТЕРМИНОЛОГИЈА И СПЕЦИЈАЛНА ЛЕКСИКА ДУХОВНЕ И МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ НАРОДНИХ ГОВОРА

Ружица С. Левушкина: Лексеме из општег лексичког фонда као термини у сфери православне духовности	439
Альбіна Анатоліївна Ковтун: Способи непрямой номінації релігійних понять в українській мові	451
Ђорђе Р. Оташевић: Рад на српској слободнозидарској терминологији	461
Гордана Р. Штасни: Термини у домену нанотехнологије	469
Оксана Чмелікова-Газдошова: Субстантивовані прикметники в українській і чеській юридичній термінології	481
Бојана С. Милосављевић: Филозофска лексика у речнику и у говору	493
Милан С. Ајдановић: Грецизми у српском географском терминосистему	509
Валентина Федоровна Новодранова: Когнитивное моделирование терминосистемы предметной области знания	521
Ольга Михайловна Рылкина: Способы терминообразования русских нозологических терминов (на материале русскоязычной терминологии детской кардиологии)	529

Тамара Валентиновна Рожкова: Статус и типологизация глагола в медицинской терминологии	537
Елена Викторовна Рыжкина: О некоторых динамических процессах в современной русской терминологии	549
Маргарита Николаевна Лазарева: О соотношении интернационального и национального в научных названиях растений (на материале русского языка)	557
Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильсва: Семантико-тематична та категорійно-поняттєва організація української термінології харчової промисловості	567
Драгана И. Радовановић: Од Вукове трпезе из његовог Рјечника до Матичиног једнотомника	577
Неђо Г. Јошић: Народни називи воћака код Срба и критеријуми њиховог раслојавања	587
Мирјана С. Петровић-Савић: Из географске терминологије Јадра	599
Ивана В. Лазић-Коњик: Лексика традиционалне културе према тематским пољима	613
Софија Ј. Мићић-Кандијаш: Лексиколошки и лексикографски аспекти превођења енглеских медицинских израза на српски	625

VII. ЕЛЕКТРОНСКЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ БАЗЕ ПОДАТАКА И ЊИХОВА ПРИМЕНА У ТЕРМИНОЛОГИЈИ, ТЕРМИНОГРАФИЈИ И ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. ТЕРМИНОЛОШКИ САЈТОВИ И ПОРТАЛИ

Александр Васильевич Зубов: Способы автоматического извлечения терминов из текста	639
Paweł Kowalski, Zofia Rudnik-Karwatowa: Wykorzystanie terminologii w systemie informacyjno-wyszukiwawczym językoznawstwa sławistycznego iSybisław	643
Maja Bratanić, Ana Ostroški Anić, Siniša Runjaić: Od baze do portala – razvoj nacionalne terminološke infrastrukture	657
Jana Levická: Počiatky slovenskej terminologickej databázy a jej súčasnosť a budúcnosť	667
Максим Олегович Вакуленко: Віртуальна українсько-російсько-англійська термінографічна лабораторія з фізики: сучасні лінгвістичні технології у фаховій мові	679

УВОДНО СЛОВО

Зборник пред нама настао је из реферата изложених на Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас*, који се одржао 11–13. маја 2016. године у Београду, у организацији Српске академије наука и уметности (Одељења језика и књижевности), Института за српски језик САНУ, Академије наука и умјетности Републике Српске (Одјељења књижевности и умјетности) и Матице српске. У Организационом одбору скупа били су: Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија Милорадовић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић, др Викторија Људвиговна Ивашченко, к. ф. н. Вјачеслав Константинович Шчербин и др Владан Јовановић. Секретари Организационог одбора били су др Марина Спасојевић и др Мирјана Петровић-Савић, а научни секретари: Весна Ђорђевић и Бојана Томић. Будући да је један од основних циљева с којим је основано Друштво српске словесности био рад на стварању српске научне терминологије, одржавање Симпозијума у оквиру програма обележавања 175 година од оснивања Друштва, данас Српске академије наука и уметности, била је прилика изнова се подсетити овог важног догађаја.

На Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас* изложено је 63 реферата, а учесници су били из 11 земаља: Србије, Републике Српске (Босна и Херцеговина), Хрватске, Словеније, Пољске, Чешке, Словачке, Русије, Белорусије, Украјине и Сједињених Америчких Држава.

Првог дана, пре него што је Симпозијум званично био отворен, одржан је састанак чланова Терминолошке комисије при Међународном комитету слависта, по унапред припремљеном програму Комисије. На састанку Комисије, поред осталог, разговарано је о динамици рада на изради колективне монографије *Словенска терминологија крајем 20. и почетком 21. века* и изради библиографије радова из терминолошке лингвистичке проблематике за поменути период. Поред чланова Комисије, на Симпозијуму су учествовали домаћи и страни филолози из више лингвистичких дисциплина, будући да терминологија представља важан сегмент номенклатуре сваке појединачне науке, дисциплине, па тако и лингвистике у целини.

Скуп је отворен поздравном речју потпредседника Српске академије наука и уметности академика Љубомира Максимовића, а потом су поздравне речи упутили и представници других установа у својству организатора и покровитеља скупа: проф. др Слободан Реметић, редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, др Миодраг Матицки, потпредседник Матице српске, проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик САНУ, и проф. др Љиљана Бајић у име Савеза славистичких друштава Србије и Међународног комитета слависта. На пленарној седници, којој су председавали академик Предраг Пипер, др Викторија Људвиговна Ивашченко и проф. др Срето Танасић, изложено је седам реферата, у којима су представљена истраживања у области терминологије из седам словенских лингвистичких средина: Украјине, Русије, Словеније, Белорусије, Пољске, Хрватске и Србије.

Другог дана скупа организоване су две паралелне секције, уобличене у два преподневна и два послеподневна блока. Након сваког блока предвиђена је и реализована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађивани проблеми из лингвистичке терминологије у словенским језицима, затим представљене анализе термина из разних области знања и стваралаштва из угла етимологије, историјског развоја и савременог стања, анализирана практична питања упоредне и вишејезичне терминологије и терминографије. У оквиру друге секције, изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађене теме везане за место термина у лексичком систему словенских језика, упоредно изучавање терминолошких система, израду терминолошких електронских база и портала, као и израду терминолошких речника.

Током трећег дана скупа паралелне секције подразумевале су преподневни и један послеподневни блок (само у првој секцији), након којих је, такође, организована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је дванаест, а током друге секције седам реферата. У рефератима су обрађиване теме које се односе на функционалну раслојеност терминолошког израза, затим питање терминологије у језицима специјалне намене, проблем интернационализације и национализације у терминологији словенских језика итд. С обзиром на славистичку природу скупа, теме реферата, као што је било очекивано, у првом реду биле су посвећене дескриптивним, нормативним и компаративним аспектима словенске терминологије данас и у њеној историји.

Радови представљени у овом зборнику одражавају главне токове у којима се у словенском свету данас развија терминологија схваћена у два основним значењима – као 1) уређен систем специјалних лексичких јединица у служби одређене науке, струке, духовности, уметности и сл. и као 2) аутономна лингвистичка дисциплина која се бави изучавањем термина као

јединица термилошког система. Садржај зборника чине радови који су груписани у оквиру следећих целина: *I. Поглед на развој термилошких и термилографских израживања у словенским језицима. Правци у терминологији, II. Терминологија и речници, III. Грамаћичка и лингвистичка терминологија, IV. Стандардизација терминологије у прошлости и садашњости. Термини и књижевнојезичка норма, V. Термин и лексички систем, VI. Функционална слојеност термилошког израза – научна, стручна (професионална) терминологија и специјална лексика духовне и материјалне културе народних говора, и, као последње поглавље, VII. Електронске термилошке базе података и њихова примена у терминологији, термилографији и лексикографији. Термилошки сајтови и портали.*

Овај симпозијум била је zgodна прилика да се сагледа српска термилологија у ширем словенском лингвистичком контексту, да се погледа оно што је досад урађено и оно што још треба урадити. С друге стране, учешће великог броја домаћих лингвиста на скупу и објављивање њихових радова у овом зборнику омогућује да се српска лингвистика у пољу терминологије на ваљан начин представи широј словенској публици.

Уредници

I. ПОГЛЕД НА РАЗВОЈ ТЕРМИНОЛОШКИХ И
ТЕРМИНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У
СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. ПРАВЦИ У
ТЕРМИНОЛОГИЈИ

СЛОВ'ЯНСЬКЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: ПРОБЛЕМАТИКА Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Вікторія Людвігівна Іващенко*

Започатковане ще перекладацькою діяльністю Кирила та Мефодія (творців першої філософської термінології на слов'яно-болгарській мові) слов'янське термінознавство постає з практики укладання першого міжнародного проекту – Словника слов'янської лінгвістичної термінології (“Slovník slovanské lingvistické terminologie = Словарь славянской лингвистической терминологии = Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology”), який було ініційовано в 1960 р. Зусиллями членів Міжнародної термінологічної комісії на його засадах виформовується слов'янська перекладна термінографія як один із дослідницьких напрямів. Основними завданнями сучасного славістичного термінознавства є перегляд деяких традиційних постулатів загальної теорії терміна з огляду на когнітивний поворот у філософії науки та створення лінгвотехнологічної концепції розвитку прикладного термінознавства. Сьогодні перед слов'янським термінознавством як розділом слов'янського мовознавства стоїть виклик вироблення власних теоретичних засад і перспектив розвитку. Особливого вивчення потребує проблематика: слов'янського перекладного термінознавства з огляду на укладання міжслов'янських галузевих словників; слов'янського діалектного, історичного, порівняльного та зіставного термінознавства; слов'янської комп'ютерної термінографії з перспективою створення електронних термінологічних словників, побудови термінографічних баз даних, інтегрованої термінографічної системи й термінологічного порталу слов'янськими мовами.

Ключові слова: слов'янське термінознавство, загальне термінознавство, перекладне термінознавство, перекладна термінографія, міжслов'янські галузеві словники, діалектне термінознавство, порівняльно-зіставне термінознавство, термінологічні бази даних, комп'ютерна термінографія, термінологічний портал слов'янськими мовами

Сьогодні в річищі глобалізаційних процесів, культурної, економічної та політичної інтеграції різномовних спільнот перед сучасним термінознавством стоїть виклик збереження слов'янської ідентичності мовних форм вираження термінів, інтернаціональних за своїм змістом, що передбачає активну розбудову проблематики *слов'янського (славістичного) термінознавства*, яка, наслідуючи традиції лінгвістичної славістики, має дещо свою специфіку й,

* Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна; vicivashchenko@ukr.net

сподіваємося, стане предметом регулярного обговорення не лише на міжнародних конференціях, симпозіумах, форумах, з'їздах, а й на сторінках міжслов'янських термінологічних видань, які чекають на своє започаткування. Насамперед вона пов'язана з особливостями сучасного поліпарадигмового термінознавства як між- і трансдисциплінарного синтезу конкретної галузі знання, логіки, системології, семіотики та лінгвістики в їх тісній взаємодії з інформаційними технологіями. Значною мірою загальні тенденції його розвитку на зламі століть визначає “когнітивний поворот у філософії науки” (Білоус 2008: 27), або “когнітивізація науки”, що, за спостереженням докт. філос. наук М. П. Зав'ялової, можна сформулювати так: у філософії – перехід від класичної до некласичної форми розвитку гносеології, її антропологізації та соціалізації; в науці – перехід до нового типу об'єктів пізнання та підвищення суб'єктивізації пізнавального процесу; в соціумі – перехід від предметної до знаннєвої форми капіталу, що спричинило інформатизацію всіх сфер суспільного життя та зростання ролі знання, особливо наукового (Зав'ялова 2012: 5). Саме ці чинники сприяли впровадженню майже в усіх сферах людської діяльності новітніх технологій, які “посилюють значення інформаційного ресурсу в житті суспільства” (Мищенко 2011: 328).

Ось чому для сучасного славістичного термінознавства першочерговими завданнями можна визначити такі: 1) у *теоретичному аспекті* – а) перегляд деяких традиційних положень загальної теорії терміна, сформульованих ще до когнітивізації науки, зокрема й лінгвістичної, на засадах інженерної концепції розвитку термінології, випрацьованої лише для потреб стандартизації та унормування науково-технічних термінів; б) розроблення нових теоретичних положень на засадах уже когнітивізованої філософії науки, й лінгвістики зокрема, з урахуванням особливостей використання термінів у соціогуманітарній сфері з огляду й на виконувану ними комунікативну функцію у професійному середовищі; 2) у *практичному аспекті* – розроблення лінгвотехнологічної концепції розвитку прикладного термінознавства з урахуванням особливостей соціального запиту на термін і мовне регулювання термінології в різних слов'янських країнах. На створенні “новітньої концепції прикладного термінознавства” як “нагальної потреби сучасності” уже давно наголошують деякі дослідники, щоправда, акцентуючи увагу лише на проблемах термінотворення, стандартизації й уніфікації терміносистем, створення термінологічних баз даних та редагування фахового тексту (Мищенко 2011: 328).

Згадаємо слова геніального науковця й мислителя, основоположника вчення про наукознавство, першого президента Української академії наук В. І. Вернадського: “Кожне покоління наукових дослідників шукає й знаходить в історії науки відбиття наукових течій свого часу. Рухаючись уперед, наука не лише творить нове, але неминуче переоцінює старе, пережить” (Вернадский 1922: 112). На зламі століть завжди змінюються ціннісні орієнтири.

Саме тому на часі узагальнення слов'янського досвіду досліджень у галузі термінознавства кінця XX – початку XXI ст., відсутність якого спонукає до здійснення інформаційно-логічного та концептографічного аналізу теоретичних і практичних здобутків термінологів слов'янських країн. Звичайно, в одній статті важко дати вичерпний аналіз і цілісну картину основних напрямів, проблем і тенденцій розвитку сучасного славістичного термінознавства, оцінюючи все те, що вже напрацьовано в цій сфері наукової діяльності з подальшим її прогнозуванням. Прокоментуємо лише деякі з них.

Насамперед **загальнотеоретична проблематика**. У слов'янському термінознавстві кінця XX – початку XXI ст. її репрезентують близько 100 фундаментальних праць, із яких 62% розкривають проблематику трьох основних парадигмових напрямів: 1) *системно-структурного / традиційного* – 28% (із домінуванням ономасіологічного, семасіологічного та історичного аспектів з огляду на теоретико-методологічні засади сучасної термінографії), зокрема: в болгарському термінознавстві – праці М. Попової, С. Колковської, Кр. Кабакчиева, А. Христової, Б. Попова, Б. О. Алексієва; російському – М. М. Володіної, Л. М. Алексєєвої, С. Д. Шелова, М. В. Марчук, Г. А. Діанової, Т. С. Коготкової, О. В. Борхвальдт; польському – Ю. Люкшина, В. Змарзер; словацькому – В. Крупи, З. Юрчацкової; українському – Р. В. Іваницького; словенському – Я. Гонзак-Ягіч та ін.; 2) *функціонального* – 24% (в перекладацькому, лінгводидактичному, комунікативному, стильовому й стилістичному аспектах з огляду на проблематику термінологічної варіантності, термінознавчої теорії тексту, теорію і практику термінографії), наприклад, у працях: польських дослідників – О. Ващук-Зінь, В. Пителя, Г. Вишневської, Г. Новотка, М. Лукасика; російських – О. М. Пономарьової, Н. Ю. Салтанової, Л. М. Єлізарової, О. В. Карпової, Д. О. Разорьонова, Р. С. Стоянової, М. В. Черкунової, Ю. В. Сложєнікіної, А. Л. Коготіжевої, Є. Г. Пирікова, І. С. Кудашева; білоруських – К. П. Любецької, І. М. Салькової; українського дослідника П. О. Селігея; 3) *когнітивного* – 10% (не лише власне лінгвістичного, зокрема когнітивно-номінативного, -семасіологічного й -комунікативного аспектів, а й лінгвотехнологічного – інформаційно-технологічного, автоматизації термінографічної роботи в перекладацькому й зіставному аспектах з огляду на проблематику лінгвософії, інформаційно-семіотичної теорії терміна та комп'ютерної термінографії), наприклад: у російському термінознавстві – праці Е. А. Сорокіної, Є. І. Шестак, С. В. Гриньова, В. І. Михайлової, Н. Ю. Зайцевої; польському – Я. Валінського; словенському – Ш. Вінтар; українському – В. Л. Іващенко. Помітну нішу займають дослідження: 1) *крос-парадигмові* (26%), зокрема *структурно-функціональні* (наприклад, праці: російських мовознавців – Г. П. Мельникова, О. В. Суперанської, Н. В. Подольської, Н. В. Васильєвої, А. М. Зарви, О. О. Нікуліної, М. В. Зимової, М. В. Косової, М. М. Горбушиної, Л. М. Алексєєвої, В. Ю. Соболевої,

К. Я. Авербуха, В. М. Лейчика; польських – С. Гайди, Л. Бесекирської; білоруських – А. І. Багдзевича, Л. А. Антонюк; болгарської дослідниці Е. Петкової; українського дослідника Р. І. Дудка) та *функціонально-когнітивні / когнітивно-функціональні* когнітивно-комунікативного, -семіотичного, -лінгвопрагматичного й -дискурсивного спрямування (наприклад, в українському термінознавстві – наукові пошуки О. М. Ільченко, Е. Ф. Скороходька, І. А. Колеснікової, О. І. Багрій; російському – Л. Ю. Буянової, О. С. Кузьминої, О. Й. Голованової, Н. С. Мілянчук, К. Б. Свойкіна, Р. З. Загідулліна, Н. Л. Моргун, О. А. Болдирєвої, В. В. Кузнєцової); 2) *крос-дисциплінарні* (14%) із таких аспектів: інтегративного (в Болгарії – М. Попова, в Польщі – С. Груча), соціолінгвістичного (в Україні – А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько), історіографічного (в Росії – В. А. Татаринів), цивілізаційного (в Росії – О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва; в Чехії – С. Жажа), лінгводидактичного (в Росії – О. О. Макарова, О. І. Архипова) та маргінального (в Україні – В. С. Лук'янець, О. М. Кравченко, Л. В. Озадовська, С. М. Ягодзінський, О. В. Тріщук), який фактично виходить за межі термінознавства й лінгвістики як таких (Іващенко та ін. 2013).

Проблематика **галузевого слов'янського термінознавства** постала з **практики перекладацької діяльності** ще Кирила та Мефодія, які, за спостереженнями Є. М. Верещагіна, свого часу заклали підвалини слов'янської теолого-філософської мови як творці першої філософської термінології на слов'яно-болгарській мові. Як приклад, дослідник наводить ототожнення Кирилом та Мефодієм у Пролозі Святого Письма грец. λόγος і слов. *слово*, в результаті чого солунські брати “здійснили індивідуальний акт термінотворчості. Вони перенесли слов'янське побутове загальномовне слово *слово* до розряду термінів”, що потягло за собою “перенесення на слов'янську побутову лексему грецької філософської (і невіддільної від неї богословської) семантики”. Так, вважає відомий науковець, з'явився перший філософський термін на слов'янській основі, витворений прийомом транспозиції (Верещагин 2009: 4–6). Сьогодні ж у **перекладному термінознавстві** слов'янського мовного ареалу, розпрацьованому на засадах теорії перекладу в терміноцентричному й текстоцентричному аспектах, переважає перекладацька проблематика у форматі “неслов'янська (із домінуванням англійської) – слов'янська” мови, зокрема російська (С. Г. Ватлєцов, В. В. Загородня, І. Е. Коротаєва, Д. І. Лебедєв, Л. І. Борисова, С. В. Сахневич, Ю. В. Сапожніков), українська (Л. І. Вергун, П. А. Матюша, А. Д. Олійник, М. Б. Білан, К. С. Французова, С. Я. Янчук, П. В. Демешко, О. О. Мушніна, К. С. Макеєв, М. О. Кур'янова), хорватська (А. Гьюран-Коха), білоруська (Д. В. Степанова), болгарська (Д. Д. Янкова), словацька (М. Шкрлтанова), польська (М. Ольпінська-Мазурек) (Іващенко–Яценко 2013: 5–25). Серед монографічних і дисертаційних досліджень у сучасному слов'янському термінознавстві (на відміну від власне

мовознавчих розвідок) майже відсутня проблематика перекладу у форматі “слов'янська – слов'янська” мови.

Натомість саме в аспекті міжслов'янської мовної взаємодії (паралельно з неслов'янсько-слов'янською) заявила про себе **проблематика порівняльно-зіставного термінознавства**. Цей напрям наукових пошуків у сучасній термінознавчій славістиці засвідчують, наприклад, праці: у Чехії – зіставні (Р. Блатна, Н. Лазурова, І. Якимовська), порівняльно-[історично-]зіставні (Я. В. Комаркова); у Словаччині – зіставні (М. Благо, Ф. Гайзер); у Болгарії – зіставні (І. Т. Атанасова, Л. Кірова), стилістично-зіставні (Д. Лесневська, Л. Манолова, Н. Боянова, Х. Дейкова, К. Стоматов); у Польщі – зіставні (Т. М. Лізісова, Б. Попьолек, А. Ситарський, В. М. Стец, Л. Ламбейнова); у Хорватії – зіставні (І. Фабіянїч); у Сербії – зіставні (В. Костиц), стилістично-зіставні (Н. Лаїнович-Стоянович); у Білорусі – зіставні (М. Г. Антонюк), порівняльно-[історично-]зіставні (Г. А. Гвоздович, Н. О. Старостенко), лінгвоконцептологічно-зіставні (О. І. Десюкевич); у Словенії – порівняльно-зіставні (Я. Гонзак-Ягіч), крос-дисциплінарні порівняльно-[історично-]зіставні (К. Шкрубей); в Україні – зіставні (А. А. Бурячок, І. В. Коропенко, М. Г. Зеленцова, Л. П. Васильєва), порівняльно-[історично-]зіставні (О. А. Войцева); в Росії – зіставні (О. С. Сергієнко, Я. Монкоша-Богдан), лінгвоконцептологічно-зіставні (К. Люцинські), порівняльно-[історично-]зіставні (Є. Мароевіч, О. А. Седакова, Є. С. Сорочану) (Івашенко–Туровська 2014: 24–43).

Загалом у слов'янському термінознавстві кінця ХХ – початку ХІХ ст. у зазначених аспектах переважають контрастивно-зіставні дослідження. Власне зіставні й порівняльно-[історично-]зіставні у форматі міжслов'янських паралелей становлять всього 1,1% від загальної кількості праць, присвячених проблемам вивчення галузевих термінологій.

Кожний ареал слов'янської культури має свої традиції, особливості формування й розвитку галузевих термінологій та оформлення їх у національні терміносистеми, які склалися впродовж багатьох років, що ось уже понад століття є предметом традиційної для термінологів дискусії щодо вироблення термінології на національній / [загально]народній / живомовній чи інтернаціональній / міжнародній основі, щодо асиміляції запозичень, власне іншомовних (чужомовних) і гібридних термінів. Це те, що об'єднує термінологів слов'янського світу в прагненні пізнати таємниці термінопороджувального потенціалу рідної мови, народної та індивідуальної термінотворчості. Біля першовитоків цієї архіскладної термінознавчої проблеми свого часу стояли відомі науковці-просвітителі й енциклопедисти, будителі й народники в різних слов'янських країнах, наприклад: у Чехії *ще в ХІV ст.* – релігійний мислитель і філософ Т. Штітне (ЕСБЕ 1890–1907), якого деякі дослідники вважають засновником богословської та філософської чеської термінології (Товканець 2012: 225–226); *на теренах Польщі в середині ХV ст.* – лікар і

природничник Я. Станко, який уклав перший природничо-лікарський перекладний словник наукових і народних термінів латинською, польською, німецькою та чеською мовами (Borsucka 1959: 202–212), пізніше у *XVI ст.* – математик, архітектор, риторик С. Сольський (Solski 1683–1686; Solski 1690), який писав фахові праці польською мовою; у *Росії в XVIII ст.* – М. В. Ломоносов (Ломоносов 1803: 3–10), який доволі часто використовував питомо російські терміни, надаючи їм нових термінологічних значень, замість чужоземних слів або сам творив терміни від російських чи слов'янських основ; *на теренах Словаччини в середині XIX ст.* – М. Годра (Godra 1851, 1866, 1867–1870), який, аналізуючи терміни з логіки, математики, геометрії, загальні назви наук у їх зіставленні в чеській, словацькій та інших слов'янських мовах, граматичні терміни в зіставленні словацькою та німецькою мовами, створював інколи не завжди вдалі власні терміни; *в Україні в другій половині XIX ст.* – М. Левченко (Левченко 1861), який зазначив, що терміни повинні бути загальнозрозумілими, а якщо з'являється необхідність їх запозичити, то вони повинні легко вимовлятися; *в Болгарії на початку XX ст.* – М. Іванов (Іванов 1903, 1906); у *Словенії* – Р. Бадьюра (Badjura 1921), який проголосив ідею чистоти словенської мови, уникнення вживання іншомовних слів, зокрема германізмів, “механічного” перекладання термінів, творення словенської термінології на національній основі та ін.

Сьогодні бракує зіставних досліджень, які б узагальнили досвід вивчення цього наріжного питання у слов'янському термінознавстві, зокрема в аспекті проблем міжслов'янської взаємодії галузевих термінологій. Однією зі спроб здійснити огляд пуристичних тенденцій при термінотворенні в історії деяких неслов'янських та слов'янських мов є стаття українського мовознавця П. О. Селігея “Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі”, у якій наголошено, що пуризм – це не випадкове явище, а закономірне, яке відбувалося в різних мовах європейського культурного ареалу. Це також усвідомлення потреби оберігати самобутність рідної мови (Селігей 2008: 49–66). Зважаючи на те, що проблематика національного / [загально]народного / живомовного в термінології в різних країнах у різні часи мала й має свою ідеологію, мовні доктрини, політичні орієнтири, вона й досі залишається актуальною задля віднаходження тих місточків термінологічної еквівалентності, які допомагають порозумітися у використанні питомих термінів у різних слов'янськомовних просторах.

Саме цьому сьогодні сприяють **історико-етимологічні й діалектологічні дослідження** галузевих терміносистем, наприклад, сучасних мовознавців: словацьких – М. Буялкової; білоруських – Л. І. Рабаданової, Д. В. Дзятка; російських – М. В. Марчук, Т. І. Орехової; українських – В. В. Захарчин, Я. П. Яремка, С. М. Дорошенко, С. В. Бібли, О. Я. Андріянової; хорватських – Д. Столац, Ж. Степаніча, Ш. Джурджи; словенських – Т. Корошца; словацьких –

М. Кожуркової, **М. Пугали та ін.** Проблематику номінативних процесів у народній регіональній / діалектній термінології окремих галузей людської діяльності в етимологічному, історичному, типологічному, структурно-генетичному та зіставному аспектах у слов'янському ареалі засвідчують, наприклад, праці: у Польщі – А. Басари та Я. Басари; Сербії – Д. Црняк; Словенії – Р. Кошути й Т. Логар; Болгарії – Й. Х. Василевої; Словаччині – П. Рогарика; Македонії – Б. Відоскі; Білорусії – Т. О. Кісель; Україні – О. Є. Гриджук; Росії – Н. В. Лабунець. Такі дослідження ініціюють також етнолінгвістичну, лінгвокультурологічну й картономовну проблематику.

Зародження **прикладного слов'янського термінознавства** як самостійного наукового напрямку можна датувати серединою ХХ ст., коли в 1960 р. на одному із засідань лінгвістичної підкомісії (МТКЛ) у Празі було підтримано ініціативу проф. Л. Андрейчина укласти “Slovník slovanské lingvistické terminologie = Словарь славянской лингвистической терминологии = Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology” (Jedlička (věd. red.) 1977–1979). Відтак інституціоналізаційно було закладено підвалини **слов'янської перекладної термінографії**, проблематика якої постала з практики укладання першого лінгвістичного словника 11-ма слов'янськими і 3-ма західними мовами. Цей магістральний напрям діяльності вимагає активізації та консолідації зусиль термінологів різних слов'янських країн, оскільки сьогодні бракує саме міжслов'янських словників. Щоправда, в кожному ареалі слов'янської культури помітним є домінування впливу на формування галузевих термінологій тієї чи іншої мови, що, власне, й відбиває термінографічна практика.

Для прикладу. Діахронний аналіз здобутків української перекладної термінографії за бібліографічними показниками М. Комової (Комова 2003), Т. Кульчицької (Кульчицька 1999) та власними спостереженнями показав, що з-поміж майже 1 200 галузевих словників, виданих переважно на теренах України з другої половини ХІХ ст. й до сьогодні, 65,1 % – це перекладні, серед яких 42,5 % – праці у форматі “слов'янська – слов'янська” мови. Словники у форматі “неслов'янська – слов'янська // слов'янська – неслов'янська” мови становлять 22,6 %. Тобто їх удвічі менше. 40,2% міжслов'янських словників (переважна більшість) – це “російсько-українські / українсько-російські” і лише 2,2% – “чесько-український”, “сербсько-український / українсько-сербський”, “українсько-хорватський”, “російсько-польсько-український”, “польсько-український / українсько-польський” словники. У цьому ракурсі для зіставлення на перспективу цікаво було б простежити в діахронії здобутки слов'янської перекладної термінографії у форматі “слов'янська – слов'янська” мови й на теренах інших країн. Синхронний огляд перекладних міжслов'янських галузевих словників, здійснений за бібліографічним показником “Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1997 z uzupełnieniami za lata 1992–1996” (Rudnik-Karwatowa (red.) 2003) показав, що за

окреслений період у слов'янському мовному просторі не було жодного галузевого словника у форматі “слов'янська – слов'янська” мови. Проте є термінографічні праці у форматі “слов'янська – неслов'янська // неслов'янська – слов'янська” мови (10 словників).

Задля узагальнення саме слов'янського термінографічного досвіду за період кінця ХХ – початку ХХІ ст. сьогодні важливо укласти “Зведений показник слов'янської термінографії”, на основі якого перспективним є створення **слов'янської термінографічної бази даних**. У нагоді може стати досвід розроблення й функціонування, наприклад: 1) інформаційно-пошукової системи iSybislaw – бібліографічної бази даних зі славістичного мовознавства, сформованої за опікуванням Інституту славістики Польської академії наук, Слов'янського фонду, Варшавського наукового товариства (iSybislaw 2013); 2) об'єднаної онлайн-бібліографічної системи і послуг COBISS – віртуальної бібліотеки як єдиної довідкової платформи, що інтегрує національні бібліотечно-інформаційні системи Словенії, Сербії, Македонії, Боснії і Герцеговини, Чорногорії, Болгарії (COBISS 1997–2016); 3) бібліографічної бази даних “Мовазнаўчая беларусістыка”, зніційованої Центральною науковою бібліотекою НАН Білорусі (Мовазнаўчая беларусістыка 2004–2015); 4) корпусу словенських бібліотечних текстів (Korpus bibliotekarstva 2011) та словникового порталу Termania (Termania 2010–2016), які створено зусиллями Бібліотекарської термінологічної комісії на чолі з І. Канічем та ін.

Запити сучасного інформаційного суспільства вимагають також розбудови такого напрямку слов'янського термінознавства як **комп'ютерна термінографія**, а отже, створення міжслов'янських та міжслов'янсько-неслов'янських галузевих електронних словників. Солідний досвід роботи в цій царині мають науковці відділу термінологічних словників Інституту словенської мови Ф. Рамовша, які активно працюють над укладанням електронних одномовних (словенськомовних) і багатомовних перекладних термінографічних праць переважно у форматі “неслов'янська – словенська” мови (Terminologiče 2004–2016). На сайті Українського мовно-інформаційного фонду НАН України розроблено ON-LINE ресурси, зокрема “Український національний лінгвістичний корпус”, 4 багатомовні електронні словники й 2 віртуальні термінографічні лабораторії (РЕСУРСИ 2001–2016). Вагомі напрацювання в цьому аспекті є й в інших країнах.

Ще один запит сучасного інформаційного суспільства – це створення **термінологічних баз даних** задля “утримання в актуалізованому стані” (Мищенко 2011: 328) у форматі термінологічних одиниць усього накопиченого в процесі еволюції наукового та професійного знання, відповідно впорядкованого в моно- та міжлінгвальному середовищах. І тут славістичне термінознавство теж має певні здобутки. Зокрема в Інституті хорватської мови і мовознавства розроблено хорватськомовну багатогалузеву термінологічну базу

даних Struna (Struna 2016), що містить покликання на національні та міжнародні термінологічні бази даних, портали, блоги, соціальні мережі, веб-сайти, Портал хорватської математичної термінології (HRANA 2005–2006). Мовознавці відділу Словацького національного корпусу Інституту мовознавства ім. Л. Штура САН створили багатогалузеву Словацьку термінологічну базу даних (Slovenská terminologická databáza 2016), яка, крім власне словацькомовного термінологічного контенту, також містить інформацію та покликання на термінологічні бази інших країн, міжінституційні й міжнародні бази, термінологічні електронні словники, електропедії, мережі, портали, національні й міжнародні термінологічні центри, з-поміж яких є кілька у форматі “неслов'янська – слов'янська” мови (решта одномовні). У межах проекту, підтриманого Міністерством культури Чеської республіки, у форматі “чеська – англійська” / “англійська – чеська” мови сьогодні створено Чеську термінологічну базу даних із бібліотекознавства та інформатики (TDKIV 2015), якою керує Інститут бібліотекознавства Національної бібліотеки Чехії. Інститут російської мови ім. В. В. Виноградова РАН і компанія «Словари.ру» створили Електронну базу даних “Географическая терминология Европейского севера России” (Географическая терминология 2005). Софійський університет імені святого Климента Охридського розробив Багатомовну термінологічну базу даних із текстовим корпусом (Многоезична термінологічна банка 2016), у якій з-поміж слов'янських мов засвідчено лише болгарську.

Отже, галузеві словники (у паперовому чи електронному форматах) так само, як і електронні бази даних, корпуси, онлайнні ресурси, віртуальні термінографічні лабораторії, електронні бібліотеки реагують на запити суспільства. Домінування одних та відсутність соціального запиту на інші засвідчує різну інтенсивність народногосподарських і політико-економічних зв'язків між самими слов'янськими країнами. Там, де зв'язки слабкі, їх потрібно налагоджувати й зміцнювати, ініціюючи міжнародні термінологічні проекти із залученням не лише мовознавців, а й фахівців різних галузей знань. Сьогодні такі проекти є особливо актуальними, оскільки саме “термінологічне самовизначення” (Селігей 2008: 64) національною мовою, у якій “понад 90% нових слів <...> становить спеціальна лексика” (Гринев-Гриневич 2008: 5), та збереження термінологічного фонду слов'янськими мовами може протистояти сильному впливу англізації. У цьому ракурсі в роботі з термінологією важливо зосереджувати увагу на віднаходженні, з одного боку, “національного в інтернаціональних термінах”, з другого – “інтернаціонального в термінах із національною основою”, адже “в основі інтернаціонального завжди лежить національне” (Ткачева 1987: 54).

На перспективу об'єднаними зусиллями слов'янських термінологів у лінгвотехнологічному аспекті актуальним є створення **термінологічного порталу слов'янськими мовами**. Певні напрацювання в цьому напрямі

слов'янська спільнота вже має, а саме: у Хорватії – Хорватський термінологічний портал (Hrvatski terminološki portal 2016); у Словенії – спроба створення Словенського термінологічного порталу (Slovenski terminološki portal 2009); в Україні – створення в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Лінгвістичного порталу MOVA.info (MOVA.info 2003–2016); у Росії – це розроблення в Термінологічному центрі Інституту російської мови РАН, щоправда, в закритому доступі Термінологічної бази знань “Научная терминология” / ТБЗ НТ (Научная терминология 2014), яка охоплює різні дисципліни й, крім структурованих знань про термінологію на російській і англійській мовах, містить також термінологічний банк даних.

Отже, сьогодні актуальним є питання вироблення теоретичних і лінгво-технологічних засад саме слов'янського термінознавства як розділу лінгвістичної славістики, розроблення концепції єдиного, проте поліпарадигмового слов'янського термінознавчого, термінографічного й термінологічного просторів (традиційного, електронного та віртуального) у форматі підготовки до створення термінологічного порталу слов'янськими мовами. Організація такої архіважливої термінологічної справи передбачає тісну взаємодію термінологічних традицій і термінознавчих здобутків не лише слов'янських, а й неслов'янських країн.

ЛІТЕРАТУРА

- Білоус 2008: Т. М. Білоус, *Натуралізм та когнітивний поворот у філософії науки*, *Вісник Національного авіаційного університету*, 2, 27–32.
- Верещагин 2009: Е. М. Верещагин, *Истоки славянского терминотворчества: Кирилл и Мефодий*, *Славянское терминоведение*, 1, 4–6.
- Вернадский ²1922: В. И. Вернадский, *Очерки, речи*, Пг.: НХ-ТИ.
- Географическая терминология 2005: *Электронная база данных “Географическая терминология Европейского севера России”*, <http://www.slovari.ru/default.aspx?s=0&p=5472>
- Гринев-Гриневиц 2008: С. В. Гринев-Гриневиц, *Терминоведение*, Москва: Издательский центр “Академия”.
- Завьялова 2012: М. П. Завьялова, *Когнитивный “поворот” в науке и философии*, *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*, 2(18), 5–12.
- Иванов 1903: М. Иванов, *По историята на нашата граматическа терминология*, *Периодично списание на Бълг. книжовно дружество*, 1(XIV), 1–194.
- Иванов 1906: М. Иванов, *По историята на нашата граматическа терминология*, *Периодично списание на Бълг. книжовно дружество*, 1 (XVII), 1–67.
- Іващенко та ін. 2013: В. Л. Іващенко, Л. В. Туровська, І. А. Казимирова, Н. О. Яценко, *Загальне слов'янське термінознавство: основні напрями досліджень*, *Слов'янські обрії*, 6/1, 225–244.

- Іващенко–Яценко 2013: В. Л. Іващенко, Н. О. Яценко, Галузеве слов'янське термінознавство функціональної дослідницької парадигми кінця ХХ – початку ХХІ століть, *Українська термінологія і сучасність*, 2013, 9, 5–25.
- Іващенко–Туровська 2014: В. Л. Іващенко, Л. В. Туровська, Слов'янське зіставне, порівняльне і типологічне термінознавство кінця ХХ – початку ХХІ століть, *Мовознавство*, 2014, 2, 24–43.
- Комова 2003: М. Комова, *Українська термінографія 1948–2002: Бібліографічний покажчик*, Львів: Ліга-Прес.
- Кульчицька 1999: Т. Ю. Кульчицька, *Українська лексикографія ХІІІ–ХХ ст.: Бібліографічний покажчик*, Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.
- Левченко 1861: М. Левченко, Зам'ятка о русинской терминологии, *Основа. Южно-русский литературно-ученый вѣстникъ*, 7, 183–186.
- Ломоносовъ 1803: М. В. Ломоносовъ, Предисловіе о пользѣ книгъ церковныхъ, *Полное собрание сочиненій Михайла Васильевича Ломоносова*, 1, Санктпетербургъ: Иждивеніємъ Императорской Академіи Наукъ.
- Міщенко 2011: А. Міщенко, Сучасні тенденції термінотворення та стандартизації термінології, *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: філологічні науки (мовознавство)*, 95(2), 328–333.
- Многоязычная терминологическая банка 2016: *Многоязычная терминологическая банка с текстови корпуси*, <http://elang.ermena.com>
- Мовознаўчая беларусістыка 2004–2015: *Бібліяграфічная база даных “Мовознаўчая беларусістыка”*, <http://libcat.bas-net.by/belmoval>
- Научная терминология 2014: Терминологическая база знаний “Научная терминология” (ТБЗ НТ), http://www.ruslang.ru/agens.php?id=terminol_results
- РЕСУРСИ 2001–2016: *РЕСУРСИ на сайті Українського мовно-інформаційного фонду НАН України*, <http://lcorp.ulif.org.ua>
- Селігей 2008: П. О. Селігей, Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі, *Мовознавство*, 2008, 1, 49–66.
- Ткачева 1987: Л. Б. Ткачева, *Основные закономерности английской терминологии*, Томск: Изд-во Томского университета.
- Товканець 2012: Г. Товканець, Соціально-економічні й історико-педагогічні передумови становлення економічної освіти у вищій школі Чехії, *Педагогіка і психологія професійної освіти*, 2, 221–232.
- ЭСБЕ 1890–1907: Штитный, Фома, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, СПб., 82(4 доп.), https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Штитный,_Фома
- Badjura 1921: R. Badjura, *Smuška terminologija*, Ljubljana: [s. n.].
- Borsucka 1959: M. Borsucka, Słownik przyrodniczy Jana Stanki z 1472 r. Poprawki do przedruku J. Rostafińskiego, *Rozpr. Kom. Jęz.*, Wrocław: Wrocławskie Tow. Nauk., 1, 202–212.
- COBISS 1997–2016: *COBISS = Co-operative Online Bibliographic System & Services*, <http://www.cobiss.si/>
- Godra 1851: M. Godra, Priňesok ku vedecko-slovenskjemu názvoslovú, *Slov. pohľady* II, 1851, 95–96.
- Godra 1866: M. Godra, Náznaciny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu, *Sokol* V, 1866, 226–357.

- Godra 1867–1870: M. Godra, Rozíriedenie slovies slovenských, zvlazte nezavísivých, *Maticie slovenskej* III–IV, 2, 22–27; V, 1, 52–59; VI, 1, 47–55; VII, 1, 5–35.
- HRANA 2005–2006: *Portal Hrvatskog Računalnog Nazivlja*, <http://hrana.ffzg.hr/default.aspx>
- Hrvatski terminološki portal 2016: *Hrvatski terminološki portal*, <http://nazivlje.hr>
- iSybislaw 2013: *iSybislaw = Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego*, <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>
- Jedlička (věd. red.) 1977–1979: A. Jedlička (věd. red.), *Slovník slovanské lingvistické terminologie = Словарь славянской лингвистической терминологии = Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology*, 1–2, Praha: Academia.
- Korpus bibliotekarstva 2011: *Korpus bibliotekarstva*, <http://terminologija.blogspot.si/p/korpus.html>
- MOVA.info 2003–2016: *Лінгвістичний портал MOVA.info*, <http://www.mova.info>
- Rudnik-Karwatowa (red.) 2003: Z. Rudnik-Karwatowa (red.), *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1997 z uzupełnieniami za lata 1992–1996*. – Warszawa: SOW.
- Slovenská terminologická databáza 2016: *Slovenská terminologická databáza*, <http://data.juls.savba.sk/std/O%20projekte/Odkazy>
- Slovenski terminološki portal 2009: *Slovenski terminološki portal*, <http://lojze.lugos.si/stp/index.html>
- Solski 1683–1686: S. Solski, *Geometra Polski. To Iest Navka Rysowania, Podział, Przemieniania y Rozmierzania Liniy, Angulow, Figur y Brył pełnych*, Kraków: w Drukarni Gerzego y Mikołaja Schedlow, 1–3.
- Solski 1690: S. Solski, *Architekt Polski. To Iest Navka Vlzienia Wszelkich Ciezarow, Vżywania potrzebnych Machin, ziemnych y wodnych, Stawiania ozdobnych Kościołow*, Kraków: Drukarnia Mikołaja Alexandra Schedla.
- Struna 2016: *Struna. Hrvatsko strukovno nazivlje*, <http://struna.ihj.hr>
- TDKIV 2015: *Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy*, <http://tdkiv.nkp.cz>
- Termania 2010–2016: *Termania*, <http://www.termania.net>
- Terminologišče 2004–2016: *Terminologišče*, <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji#v>

Виктория Людвиговна Иващенко

СЛАВЯНСКОЕ ТЕРМИНОВЕДЕНИЕ:
ПРОБЛЕМАТИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Резюме

Сохранение славянской идентичности языковых форм выражения терминов, интернациональных по содержанию, предполагает развитие такого направления лингвистической славистики как славянское (славистическое) терминоведение, проблематика которого имеет свою специфику. Общие тенденции развития этого направления на рубеже столетий определяет “когнитивный поворот в философии науки”. Для современного славистического терминоведения первостепенными задачами являются следующие: 1) в теоретическом аспекте – а) пересмотр некоторых традиционных постулатов общей теории термина, сформулированных еще до когнитивизации науки на принципах инженерной концепции развития терминологии, разработанных для нужд стандартизации и нормирования научно-технических терминов; б) формулирование новых теоретических постулатов на принципах уже когнитивизированной философии науки с учетом особенностей использования терминов в социогуманитарной сфере и выполняемой ими коммуникативной функции в профессиональной среде; 2) в практическом аспекте – формирование лингвотехнологической концепции развития прикладного терминоведения с учетом особенностей социального запроса на термин и языковое регулирование терминологии в разных славянских странах.

Общетеоретические проблемы в славянском терминоведении конца XX – начала XXI вв. представлены более чем в 100 фундаментальных трудах, среди которых 62 % раскрывают проблематику трех основных парадигмальных направлений: системно-структурного / традиционного (28%), функционального (24%) и когнитивного (10%). Значительное место занимает исследование кросс-парадигмальные (26%) и кросс-дисциплинарные (14%).

У истоков отраслевого славянского терминоведения лежит практика переводческой деятельности Кирилла и Мефодия. Сегодня в переводном терминоведении славянского языкового ареала превалирует проблематика формата “неславянский (с доминированием английского) – славянский” языки. В аспекте межславянского языкового взаимодействия (параллельно с неславянско-славянским) несколько фрагментарно заявила о себе проблематика сравнительно-сопоставительного терминоведения (всего 1,1%).

Более столетия длится традиционная для терминологов дискуссия о формировании терминологии на национальной / [обще]народной или интернациональной / международной основе, об ассимиляции заимствований, собственно иноязычных и гибридных терминов. Это то общее, что объединяет отраслевые терминологии всех славянских стран. Возле истоков этой архисложной терминоведческой проблемы в свое время стояли ученые-просветители, энциклопедисты, будители и народники в разных славянских странах. Сегодня нет фундаментальных сопоставительных и прогностических исследований, которые бы обобщили опыт изучения этого важного вопроса в славянском терминоведении. Нитями терминологической эквивалентности, которая помогает взаимопониманию в использовании исконных терминов в разных славянских языках, являются историко-этимологические и диалектологические исследования. Анализ проблематики современного отраслевого славянского терминоведения требует отдельного изучения.

Зарождение прикладного славянского терминоведения как самостоятельного направления научных исследований можно датировать серединой XX в., когда в 1960 г. на одном из заседаний лингвистической подкомиссии (МТКЛ) в Праге была поддержана инициатива составить “Slovník slovanské lingvistické terminologie = Словарь славянской лингвистической

терминологии = Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology” (1977–1979). Таким образом заявила о себе славянская переводная терминография. Синхронный обзор переводных межславянских отраслевых словарей показал, что в славянском языковом пространстве очень мало словарей формата “славянский – славянский” языки.

Запросы современного информационного общества требуют также развития такого направления славянского терминоведения как компьютерная терминография, и таким образом, создания межславянских и межславянско-неславянских отраслевых электронных словарей, терминологических баз данных, корпусов, онлайн-ресурсов, виртуальных терминографических лабораторий, электронных библиотек славянских языков. Солидный опыт исследований в этой области имеют языковеды и терминологи Хорватии, Словении, Словакии, Чехии, Украины, России, Болгарии, Польши.

Таким образом, сегодня важным является вопрос разработки теоретических и лингвотехнологических основ именно славянского терминоведения как раздела лингвистической славистики, создания концепции единого славянского терминоведческого, терминографического и терминологического пространств (традиционного, электронного и виртуального) в формате подготовки к созданию терминологического портала на славянских языках.

Ключевые слова: славянское терминоведение, общее терминоведение, переводное терминоведение, переводная терминография, межславянские отраслевые словари, диалектное терминоведение, сравнительно-сопоставительное терминоведение, терминологические базы данных, компьютерная терминография, терминологический портал на славянских языках

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКА ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ (ЯСЦ)

Эльвира Анатольевна Сорокина*

В статье представлен анализ формирующейся общей теории профессиональных языков (или *языков для специальных целей, ЯСЦ*). Освещаются вопросы о том, какое место занимают языки для специальных целей в общей системе национального языка; какова их структура и основные компоненты; какую роль они играют в профессиональной коммуникации; какое место в структуре языка для специальных целей занимает терминология. Известно, что у каждой профессиональной отрасли научно-практического знания имеется свой набор языковых средств, зависящий от особенностей, связанных с понятийным аппаратом конкретной предметной области. В общей системе национального языка имеется большое количество профессиональных языков (*язык медицины, язык математики, язык дипломатии, язык экономики, язык философии* и т.д.).

Современное понимание *языка для специальных целей (ЯСЦ)* исходит из того, что совокупность языковых средств, обслуживающая конкретную профессиональную отрасль научного знания, включает в себя структуры, способные быть соотносенными с языковыми уровнями. Так, лексические средства (*термины, специальная лексика*), составляющие отраслевую терминологию, соотносятся с лексико-семантическим уровнем языка. Терминология определенной профессиональной отрасли является одновременно и средством фиксации научных достижений, и средством обучения, средством получения профессиональных знаний и специальных навыков.

В работе поднимается вопрос о создании общей теории языка для специальных целей (ЯСЦ), способной быть основой для создания конкретных отраслевых языков для специальных целей (ЯСЦ) в рамках современных славянских языков.

Ключевые слова: профессиональная коммуникация, язык для специальных целей, термин, терминоведение, словарь, система языка, языковой уровень, профессиональная языковая личность, профессиональный жаргон

Прогрессивное развитие всех видов профессиональной коммуникации (в том числе и в сфере информационных технологий) между специалистами, принадлежащими государствам с разными языками, привело к формированию особой языковой системы, обслуживающей ту или иную отрасль научно-практического знания и зависящей от особенностей, связанных с понятийным

* Московский государственный областной университет, Москва; ellasor@mail.ru

аппаратом конкретной предметной области. Сформировавшееся особое понятие, связанное с языком, используемым в различных сферах человеческой деятельности, получило свое наименование *Languages for special (specific) purposes* (LSP), закрепленное в Вене решением Первого европейского симпозиума по вопросам «языка для специальных целей» (Гвишиани 2008: 215). Закреплению термина LSP (*Languages for special (specific) purposes*) способствовало широкое распространение английского языка, приведшее к тому, что на международных конференциях рабочим языком (или одним из рабочих языков) является английский язык. Следовательно, новое понятие «язык для специальных целей» («*language for specific purposes*») своим появлением обязано стремительному развитию международного научного и научно-практического общения по профессиональным проблемам. Известно, что первоначально термин *язык для специальных целей* был закреплен только за одним из вариантов английского языка, обслуживающего международное научное общение. Но постепенно термином «язык для специальных целей» стали пользоваться не только в применении к средству международного научного общения. По признанию Т.Н. Хомутовой, основные исследования в области профессиональных языков «велись на английском языке, вследствие чего сам термин и его аббревиатура утвердились в международном масштабе» (Хомутова 2008: 105).

Обзор современной отечественной литературы, связанной с анализом языков для специальных целей, позволяет говорить о том, что исследование проблемных вопросов профессиональных языков в основном направлено на обучение иностранным языкам в сфере делового общения, то есть понятие «*язык для специальных целей (ЯСЦ)*» чаще рассматривается в рамках вопроса о профессионально-ориентированном обучении иностранному языку. При этом рассматриваются преимущественно особенности английского языка, но имеются работы, связанные с немецким, с французским, с испанским языками. Иными словами, данное понятие является одним из основных, формирующих профессионально-ориентированную языковую личность.

Проблема выделения и описания профессионального «человека говорящего» (или *профессиональную языковую личность*) рассматривается в исследованиях Е.И. Головановой и ее учеников (Челябинская терминоведческая школа). Понятие «профессиональная языковая личность», по мнению Е.И. Головановой, «представляет собой пока еще малоизученный лингвистический объект» и может быть определен как «*совокупность интеллектуальных, социально-культурных и морально-волевых качеств человека, сформированных в особой профессионально-культурной среде и отраженных в свойствах его сознания, поведения и деятельности*» (Голованова 2010: 263).

При рассмотрении типов профессиональных языковых личностей обращает на себя внимание своей новизной выделяемая Е.Ю. Гагариной профессиональная «языковая личность виртуального врача» (Гагарина 2016: 7; 12).

Одним из важнейших компонентов понятия «профессиональная языковая личность» считается владение языком, обслуживающим ту область научного / научно-практического знания, которая входит в поле профессиональной деятельности личности.

В настоящее время в российском языкознании термин «язык для специальных целей (ЯСЦ)» уже прочно утвердился и достаточно широко используется в исследованиях, проводимых в русле таких направлений, как теория перевода, социолингвистика, лингводидактика, терминоведение, теория межкультурной коммуникации. Но при этом, являясь калькой с английского, данный термин вызывал и в настоящее время вызывает у исследователей неоднозначное его понимание и поэтому неоднозначное к нему отношение. Достаточно часто, например, цитируется такое высказывание: «В отечественной лингвистике некоторыми исследователями был принят термин английского происхождения, представляющий собой кальку, который звучит так: „язык для специальных целей“ (в аббревиатурном виде – LSP и ЯСЦ). Однако широкого распространения этот термин не получил, так как в русской лингвистической науке уже существовала номинация „специальный язык“, „специальная речь“» (Граудина-Ширяев 1999: 120). Известно мнение Н.В. Васильевой, согласно которому, невостребованность акронима ЯСЦ обусловлена трудностью его произношения, он служит лишь визуальным образом – «так называемая графическая аббревиатура» (Васильева 1988: 69).

И все же следует отметить, что за последние два десятилетия термин «язык для специальных целей» и его аббревиатура ЯСЦ в российской научной литературе уже прочно закрепились и присутствуют в большом количестве исследовательских работ, как чисто терминоведческих, так и лингводидактических. Необходимо учитывать то, что для подготовки профессионала, способного участвовать в профессиональной коммуникации по проблемам конкретной специальной (предметной) отрасли, становятся важными знания особенностей не только английского LSP, но и своего (русского, сербского, белорусского, украинского) языка для специальных целей. К данной ситуации, думается, могут быть отнесены справедливые слова В.И. Шаховского, говорящего об экологии перевода: «<...> новое направление в рамках лингвоэкологии, как экология перевода, также соположено исследованиям разнообразия лингвистических феноменов и усилиям, направленным на сохранение **аутентичности** и **самобытности** языка-источника и **языка перевода**» (выделено нами – Э.А.) (Шаховский 2016: 19). Следует заметить, что уже созрела необходимость в систематизации сведений об особенностях подачи профессиональной информации средствами родного (славянского) языка. На наш взгляд, при обучении каждой профессии необходимо равноценное внимание как к иностранному, так и к родному языкам для специальных целей, обслуживающих данную профессию.

Сочетание слов *язык для специальных целей* (ЯСЦ) в российской лингвистической науке закреплялось в качестве термина постепенно. Достаточно длительное время в роли наименования данной подсистемы в исследовательских работах выступали и сосуществовали такие специальные лексические единицы (термины), как *научная речь, научно-технический стиль, профессиональный язык, научно-технический язык, научный язык, отраслевой язык, специальный язык, подязык науки, профессиональная языковая подсистема, профессиональный язык, стиль научного изложения, научный стиль* и множество других обозначений. Необходимо указать, что перечисленные термины и в настоящее время воспринимаются как синонимичные взаимодополняющие и взаимозамещающие лексические единицы, использующиеся в определенных текстовых ситуациях для избежания тавтологии.

При исследовании данного понятия следует признать справедливым мнение А.И. Комаровой о том, что «Язык для специальных целей не является чем-то монолитным и однородным; напротив, он характеризуется высокой степенью неоднородности и распадается на функционально-стилистические разновидности» (Комарова 2015: 12). Но при этом необходимо указать, что А.И. Комарова исследует язык для специальных целей в рамках обучения иностранным языкам.

Другой ученый – Хомутова Т.Н. – так же, как и Комарова А.И., пользуясь аббревиатурой LSP, пишет: «Анализ литературы по данной проблематике показал, что в современной лингвистике нет единства взглядов на внутреннюю структуру и содержание LSP, не изучено соотношение LSP с другими близкими понятиями, такими как язык, подязык, функциональный стиль, регистр, жанр, не определено место LSP в системе современной лингвистики» (Хомутова 2008: 96). Далее автор пишет: «В целом, определение LSP путем противопоставления его языку для общих целей, которое доминировало в 1960-е годы, уступило место новому определению LSP **как полной совокупности языковых средств, используемых в устном и письменном текстах**» (Хомутова 2008: 103).

Отмечается, что при общем понимании *языка для специальных целей* в качестве особого набора языковых единиц разных уровней, при помощи которых специалисты в той или иной профессиональной сфере становятся способными передавать информацию специального характера, существует множество определений, которыми исследователи стремятся передать / объяснить суть данного понятия.

Одним из первых определений *языка для специальных целей* в отечественной (русской) науке является описание, данное А.И. Комаровой: язык для специальных целей – это «особая разновидность языка, обладающая выраженными категориальными – понятийными и языковыми – свойствами» (Комарова 2015: 12).

Достаточно интересным представляется определение, которым в своих исследованиях пользуется И.С. Кудашев: «Язык для специальных целей – это совокупность естественных или естественно-искусственных языковых средств, использующаяся в какой-либо области знаний и / или деятельности главным образом для передачи предметной информации и отражающая понятийный аппарат, не являющийся достоянием большинства носителей данного национального языка» (Кудашев 2007: 74).

Необходимо подчеркнуть, что в настоящее время в российском языкознании термин «язык для специальных целей» (ЯСЦ) уже прочно утвердился, используется в большом количестве исследований, проводимых в русле таких направлений, как социолингвистика, лингводидактика, терминоведение, теория межкультурной коммуникации, и уже закрепился в лексикографической литературе. Например, в *Словаре социолингвистических терминов* (Словарь 2006) он имеет такое описание: «ЯЗЫК ДЛЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ (англ. language for special purposes). Принятое в современной лингвистике и лингводидактике обозначение функциональной разновидности литературного языка, обслуживающего профессиональное общение. Нередко Я. д. с. ц. называют языком профессии, владение им считается явлением вторичного порядка, так как его носители должны владеть прежде всего национальным литературным языком. В связи с повышенным интересом к Я. д. с. ц. издано большое количество учебников и пособий по разным языкам, ориентированных на обучение профессиональному (*деловому*) общению. См. также *деловое общение*» (Словарь 2006).

В Словаре-справочнике Т.В. Жеребило данное понятие описывается следующим образом: «**Специальный язык** (в социолингвистике):

1. Языковые подсистемы, используемые специалистами в области науки и техники для коммуникации, связанной с профессиональной деятельностью в официальных и неофициальных ситуациях общения. Основными конституирующими элементами специального языка являются термины и профессиональные жаргонизмы.

2. Языковая подсистема, используемая специалистами в области науки и техники для коммуникации, связанной с профессиональной деятельностью, в официальных ситуациях общения. Конституирующими элементами этой подсистемы являются термины» (Жеребило 2011).

Следовательно, современное понимание *языка для специальных целей* исходит из того, что каждая профессиональная отрасль научного знания способна иметь свой *язык для специальных целей*, созданный на базе национального языка. Поэтому в общей системе национального языка имеется большое количество профессиональных языков (*язык медицины, язык математики, язык дипломатии, язык экономики, язык философии* и т.д.). Здесь уместно привести такие слова: «С позиций общей лингвистики русский язык – это

совокупность общеупотребительного языка (ОУЯ) и множества языков для специальных целей (ЯСЦ)» (Веревкин-Марьясина – электронный ресурс).

Вопрос о понятии «язык для специальных целей (ЯСЦ, LSP)», рассматриваемом в качестве одной из функциональных подсистем национального языка, в последние годы вызывает у исследователей повышенный интерес: анализируется и изучается и общее понятие «язык для специальных целей (ЯСЦ)», и конкретные проявления данной подсистемы в виде отраслевых профессиональных языков.

Язык для специальных целей (ЯСЦ), будучи подсистемой конкретного национального языка, способен иметь одновременно и те характерные для данного национального языка особенности, и те, которые отличают его от системы общеупотребительного языка. Согласно мнению А.И. Комаровой, «Языки для специальных целей существуют в рамках развитых литературных языков и в целом ориентируются на общезыковые нормы речеупотребления, однако помимо этих общезыковых свойств языки для специальных целей обладают некоторыми специфическими характеристиками. Эти характеристики – как в общем, так и в более конкретном плане – рассматривались в специальной литературе, однако при этом не оценивалась относительная значимость тех или иных языковых явлений для преподавания этого регистра речи иностранным учащимся» (Комарова 2015: 45).

Следует признать, что язык для специальных целей (ЯСЦ) имеет многоуровневую систему, в которой, как и в языке вообще, выделяются основные (фонетический, морфологический, лексический, синтаксический, текстовый) и вспомогательные уровни (словообразовательный, фразеологический). При этом допускается, что язык для специальных целей (ЯСЦ) способен отличаться от общеупотребительного языка своими специфическими особенностями на каждом языковом уровне. Понимание языка для специальных целей (ЯСЦ) как многоуровневой системы уже находит свое отражение в работах исследователей, но опять же связанных с иностранными языками. Так, Т.Н. Хомутова пишет: «LSP полностью зависят от потенциалов общелитературного языка на **каждом уровне языковой системы**» (Хомутова 2008: 103).

В отечественном языкознании наиболее исследованным в системе языка для специальных целей (ЯСЦ) является *лексический уровень*, поскольку центральной единицей лексического уровня является термин. Современная терминология обладает большим запасом накопленных почти за вековое существование терминоведения сведениями, касающимися практически всех отраслей научного знания. Следует отметить и то, что многие профессиональные отрасли научного знания уже имеют свой словарь, даже такие, которые находятся в стадии своего формирования (например, *словарь терминов межкультурной коммуникации* (Жукова 2013), *словарь по лингвоэкологии* (Сущенко 2010).

Достаточно полно исследована подсистема грамматического уровня языка для специальных целей (ЯСЦ) – *морфологическая*, поскольку практически во всех терминоведческих работах освещается вопрос о морфемной структуре термина и так или иначе затрагивается проблема частеречной характеристики специальной лексики. По замечанию Т.Н. Хомутовой, «Морфологические и синтаксические характеристики ЯСЦ, как правило, соответствуют характеристикам общелитературного языка, но могут значительно отличаться по частотности употребления» (Хомутова 2008: 103). Язык для специальных целей (ЯСЦ) использует систему морфем того национального языка, на базе которого развивается, но при этом имеет и некоторые особенности в морфемном строении слов-терминов. В русских языках для специальных целей (ЯСЦ) семантическая нагрузка аффиксов гораздо сильнее, чем в общеупотребительном языке. Язык для специальных целей (ЯСЦ) обладает рядом аффиксов и аффиксоидов, имеющих четко очерченное специальное (профессиональное) значение. Так, например, в медицинских терминологиях широко представлен морф *-ома* (*карцинома, миома, фиброма, папиллома*), в химической русской терминологии частым является суффикс *-ист-* (*сернистый, азотистый, кремнистый, фтористый*), морфема *-ема* в лингвистической терминологии (*фонема, морфема, лексема, синтаксема, текстема, семема, фразема*).

Менее изучены в отечественной науке фонетический, синтаксический и текстовый уровни русских языков для специальных целей (ЯСЦ). Изучение особенностей фонетического уровня языка для специальных целей (ЯСЦ) имеет свои сложности. По причине того, что особенности фонетического уровня проявляют себя преимущественно в устной профессиональной речи, то его исследование связано с применением особых способов, приемов и технических средств, с проведением экспериментов. Известно, что фонетика терминов базируется на особенностях фонетической системы русского языка как национального, но при этом язык для специальных целей (ЯСЦ) может иметь свои особенности, которые позволяют отличать по звуковому облику слово, принадлежащее общеупотребительному языку, от слова, принадлежащего его функциональной разновидности – языку для специальных целей. Так, отдельные языки для специальных целей (ЯСЦ), находясь в общей системе русского языка, обнаруживают некоторые фонетические особенности, выделяющие их единицы из общей системы русского языка. Фонетические особенности наблюдаются в речи медицинских работников, представителей правоохранительных органов, горняков, программистов.

Отмечается, что в русском языке для специальных целей ударение способно участвовать в специализации, т.е. в процессе появления у слова профессионального значения. Еще А.А. Реформатский писал о том, что «*Искра*» – обычное слово, а «*искра*» – технический термин. В полном виде высказы-

вание А.А. Реформатского выглядит следующим образом: «Так, в отличие от обычного слова ‘искра в технике употребляется искра, так как для искры свойственно «возгораться в пламя» (А. И. Одоевский) (в прямом и переносном значениях этого слова), «искры гаснут на лету» (Я.П. Полонский), но искра не «гаснет на лету» и из нее ни в коем случае не «возгорается пламя». В этом случае использован акцентный дублет (т. е. то же слово с другим ударением) из южновеликорусских говоров (ср. злоба, свекла), но это никак нельзя рассматривать просто как диалектизм, техническое просторечие – нет, это стремление «отграничить» термин от слова в его обычном и привычном значении» (Реформатский 1996: 119–120).

Официальной кодификации, по мнению Ю.В. Сложеникиной, подверглись такие формы общеупотребительных слов, ставших морскими терминами, как *катера, крейсера, мичмана, лоцмана*. Следовательно, ударение в подобных падежных формах русских имен существительных играет роль дифференциального признака, выполняющего функцию терминологического признака, позволяющего отнести данные звуковые комплексы к числу специальных лексических единиц, и дейктическую функцию, проявляющуюся в том, что употребленная форма относится к *языку для специальных целей*.

В исследованиях синтаксического уровня ЯСЦ актуальными вопросами являются такие, как анализ сочетаемостных возможностей лексических единиц; изучение особенностей построения синтагм, свойственных конкретному ЯСЦ; выявление устойчивых синтаксических конструкций, необходимых для точной и четкой передачи научной информации, и многие другие. Актуальными следует назвать и те исследования, которые посвящены анализу особенностей русских текстов, связанных с проблематикой той или иной научной и научно-практической отрасли. Известно, что каждая научная отрасль имеет тяготение к определенным жанрам и к определенной архитектонике построения текста. По мнению Т.Н. Хомутовой, «На уровне текста ЯСЦ характеризуются собственными традиционными типами текста, или жанрами с определенными композиционными моделями построения (письменные: патенты, статьи, тезисы докладов, аннотации, отчеты и т.д.; устные: доклады, судебные заседания, парламентские слушания, деловые переговоры, спортивные комментарии, проповеди и т.д.)» (Хомутова 2008: 103). Анализ показывает, что многие профессиональные тексты, относящиеся к определенным профессиональным языкам, креолизованы. Более того, каждый ЯСЦ имеет свой набор идеографических знаков и свой набор коннекторов, т.е. вербальных средств, связывающих идеограмму с самим текстом.

Общепринятым считается мнение о том, что для *языка вообще* первичной и главной является устная форма, а письменная форма – вторична. При исследовании системы языковых средств, принадлежащей определенной конкретной профессиональной области научного знания, традиционно главное

внимание уделяется *термину* как лексической единице, которая является кодифицированной, узаконенной, стандартизированной, закреплённой в нормативных документах. Следовательно, на передний план выдвигается письменная форма языка. Но ЯСЦ как средство общения присутствует и в устной форме. Устная форма ЯСЦ так же, как и устная форма общего языка, предполагает общение, которое может быть официальным и неофициальным. Думается, что устная форма ЯСЦ способна иметь свои особенности, причиной появления которых может быть специфика профессиональной личности и особенности ее профессиональной деятельности. И здесь необходимо указать на то, что одной из особенностей неофициального общения людей является использование жаргона. Жаргон присутствует и в общении профессионалов. В работах терминоведов проблема профессионального жаргона, его места в общей системе ЯСЦ, статуса жаргонизмов в лексической системе ЯСЦ (в терминологиях) – не новая. Она затрагивается практически во всех работах терминоведов-классиков (см.: Суперанская 2003: 71–80; Лейчик 2006: 139–140; Гринев-Гриневиц 2008: 45–46; Татаринов 2006: 35, 44, 58, 147, 235). Присутствие профессиональных жаргонизмов в речи (особенно – в устной) становится характерологическим признаком принадлежности говорящих к определенной социальной группе (см., например: Голованова 2014: с. 26–29). На основе описаний, имеющихся в современной литературе, можно дать такое обобщенное определение понятию, обозначенному термином *профессиональный жаргон*: профессиональным жаргоном называется разновидность жаргона, которой пользуется та группа людей, которая характеризуется принадлежностью к определённой профессии как виду деятельности. Следует отметить, что профессиональный жаргон изучался и изучается преимущественно в границах его лексического уровня: рассматриваются особенности наполнения его словарного состава (заимствование из общеупотребительного языка и из смежных профессиональных отраслей), исследуются стилистические особенности лексических единиц и их эмоционально-экспрессивная окраска. Думается, что профессиональный жаргон, будучи составным компонентом сложной системы ЯСЦ (его устной разновидности), имеет и определяемые принадлежностью к конкретному виду профессиональной деятельности характерные особенности на других уровнях (фонетическом, морфемном, синтаксическом).

Следовательно, язык для специальных целей (ЯСЦ) как средство общения, являясь функциональной разновидностью национального языка, имеет письменную и устную формы, при этом каждая форма представляет многоуровневую систему взаимосвязанных и взаимообусловленных языковых единиц, выбор и стилистическая окраска которых зависят от степени профессиональной компетенции языковой личности и жанра письменной или устной специальной речи.

Тема, связанная с общей теорией ЯСЦ, тесно соприкасается с такими актуальными вопросами, как особенности профессиональной языковой картины мира и ее место в общеязыковой национальной картине мира; подготовка профессионально-ориентированной языковой личности; проблема интернационализации и национализации терминологий. Необходимы исследования и частных вопросов, связанных с ЯСЦ, таких, например, как гармонизация разноязычных терминов, проблема омонимии и многозначности терминов, проблема экологии национальных языков и их функциональных разновидностей.

Процессы интернационализации и национализации терминологий в настоящее время приобрели чрезвычайную актуальность, поскольку касаются такой востребованной проблемы, как заимствование. Вопрос о заимствовании – сложный и болезненный для многих языковых культур. Он является одним из ключевых в проблематике нового формирующегося направления в языкознании – в лингвоэкологии. Многие проблемы языка для специальных целей (ЯСЦ) тесным образом связаны с этим, новым, развивающимся направлением в современной русистике.

Следовательно, в перспективе создаваемая общая теория языка для специальных целей (ЯСЦ) в рамках родного языка в конечном итоге должна привести к созданию не только отраслевых словарей, закрепляющих своим вокабуляром перечень профессиональных понятий, но и к формированию системного описания каждого языка для специальных целей (ЯСЦ), принадлежащего конкретной профессиональной отрасли научного знания.

Создаваемая на базе национального языка теория конкретного ЯСЦ может быть использована в подготовке специалистов-профессионалов, способных профессионально осуществлять свои рабочие функции и участвовать в профессиональной коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

- Васильева 1988: Н.В. Васильева, Языки для специальных целей и норма // *Естественный язык, искусственные языки и информационные процессы в современном обществе*. Москва: Наука, С. 55–69.
- Веревкин-Марьясина: Г.Ф. Веревкин, Т.Д. Марьясина, *Терминологические проблемы информатики в профессиональных СМИ*. Электронный ресурс <http://www.ipi.ac.ru/sysen/scientific/TeoreticsProblems.pdf>
- Гагарина 2016: Е.Ю. Гагарина, *Коммуникативное поведение языковой личности виртуального врача в медицинском интернет-форуме*. Астрахань.
- Гвишиани 2008: Н.Б. Гвишиани, *Язык научного общения: Вопросы методологии*. Изд. 2-е, испр. Москва: Издательство ЛКИ.

- Голованова 2014: Е.И. Голованова, Социолект шахтеров как отражение стереотипов профессионального сознания // *Вестник ЧелГУ*, 2014, № 26 (355), вып. 93. С. 26–29.
- Граудина-Ширяев 1999: Л.К. Граудина, Е.Н. Ширяев, *Культура русской речи*. Москва: Издательская группа НОРМА-ИНФА.
- Гринев-Гриневиц 2008: С.В. Гринев-Гриневиц, *Терминоведение: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений*. Москва: Издательский центр «Академия».
- Жеребило 2011: Т.В. Жеребило, *Термины и понятия лингвистики: Общее языкознание. Социоллингвистика: Словарь-справочник*. Назрань: ООО «Пилигрим».
- Жукова 2013: И.Н. Жукова и др. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И.Н. Жукова, М.Г. Лебедько, З.Г. Прошина, Н.Г. Юзefович, под ред. М.Г. Лебедько и З.Г. Прошиной. Москва: ФЛИНТА : Наука.
- Комарова 2015: А.И. Комарова, *Функциональная стилистика: научная речь: Язык для специальных целей (LSP)*. Изд. стереотип. – Москва: URSS.
- Кудашев 2007: И.С. Кудашев, *Проектирование переводческих словарей специальной лексики*. Helsinki: Helsinki University Translation Studies, Monographs 3.
- Лейчик 2006: В.М. Лейчик, *Терминоведение. Предмет, методы, структура*. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: КомКнига.
- Реформатский 1996: А.А. Реформатский, *Введение в языковедение*. Москва: АСПЕКТ-ПРЕСС.
- Словарь 2006: *Словарь социоллингвистических терминов*. Москва: Российская академия наук. Институт языкознания. Российская академия лингвистических наук. Ответственный редактор: доктор филологических наук В.Ю. Михальченко.
- Сложеникина 2003: Ю.В. Сложеникина, *Терминологическая лексика в общезыковой системе*. Самара: изд-во СамГПУ.
- Суперанская 2003: А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева, *Общая терминология. Вопросы теории*. Москва: Едиториал УРСС.
- Сущенко 2011: Е.А. Сущенко, *Словарь-справочник лингвоэкологических терминов и понятий* / под ред. докт. пед. и философ. наук, профессора Л.Г. Татарниковой. – Санкт-Петербург: ИД «Петрополис».
- Татаринov 2006: В.А. Татаринov, *Общее терминоведение. Энциклопедический словарь*. Москва: «Московский лицей».
- Хомутова 2008: Т.Н. Хомутова, *Язык для специальных целей (LSP): лингвистический аспект* // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. Выпуск № 71 / 2008. 96–106.
- Шаховский 2016: В.И. Шаховский, *Диссонанс экологичности в коммуникативном круге: человек, язык, эмоции*. Монография. Волгоград: изд-во ИП Поликарпов И.Л.

Elvira Anatolyevna Sorokina

THE FORMATION OF THE THEORY
OF LANGUAGES FOR SPECIAL PURPOSES

Summary

Contemporary linguistics attaches special importance to describing the peculiarities of the English language used in professional communication (*Languages for Special (Specific) Purposes* – LSP), as well as the problems arising from teaching this particular subsystem.

However, it should be taken into account that forming a student's professional skills requires knowledge not only of ESP (English for Specific Purposes), but also that of his/her native language for special purposes (LSP).

Nowadays many countries are creating national terminologies on the basis of their mother tongue. The process of terminology nationalisation touches on the issue of the professional languages of various branches. Therefore, there is a growing need to describe the multi-level language for specific purposes (LSP) subsystem, which exists in the general system of the national Slavic language.

The general theory of LSP will serve as the foundation for describing the concrete professional languages essential for moulding the specialist's professional competence.

Keywords: professional communication, language for special (specific) purposes (LSP), term, terminology science, dictionary, language system, language level, professional linguistic personality, professional jargon

АНТРОПОЛИНГВИСТИКА КАК СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ ТЕРМИНОВЕДЕНИЯ

Сергей В. Гринев-Гриневиц*

Рассматриваются причины значимости терминоведения для современной жизни и развития человечества. Приводятся краткие сведения об основных направлениях развития Российского терминоведения, оформившихся в виде самостоятельных научных дисциплин. Описывается одно из новых направлений терминоведения – антропологическая лингвистика, позволяющая реконструировать и изучать эволюцию сознания человека на основе ее отражения в развитии лексики. Рассматриваются основные черты этапов развития сознания человека и роль семантических процессов в эволюции человека.

Ключевые слова: современное терминоведение, отрасли терминоведения, антропологическая лингвистика, этапы эволюции сознания, полисемия, синонимия, гипонимия

В настоящей статье мы ставим перед собой три задачи, свидетельствующие о динамичном развитии терминоведения:

- указать причины значимости терминоведения для современной жизни и развития человечества;
- привести краткие сведения о некоторых основных направлениях развития Российского терминоведения, оформившихся в виде самостоятельных научных дисциплин, и, наконец
- кратко охарактеризовать одно из новых направлений терминоведения – антропологическую лингвистику, которая не только дает нам возможность реконструировать и изучать эволюцию сознания человека, но и позволяет оценить роль различных видов специальной лексики и семантических процессов с точки зрения их роли в эволюции человека.

Терминоведение – новая наука: хотя первые теоретические публикации появились в начале 1930-х лет, но сформировалась она в начале 1980-х годов. Она связана со всеми областями знания и стала важной для всех языков и стран. Значимость терминоведения определяется целым рядом факторов.

Пожалуй, наиболее заметным из них является преобладание и стремительный рост специальной лексики во всех национальных языках: если ранее

* Московский городской педагогический университет, Москва; svgrinev1@gmail.com

считалось, что 9 из 10 новых слов принадлежат терминологии, то сейчас к специальной лексике относится свыше 99% новых лексических единиц; в любом современном языке число специальных номинаций в сотни раз превышает объем общеупотребительной лексики.

Со временем возрастает значение терминологий для общения специалистов: на раннем этапе развития терминологической работы предполагалось только устранить недостатки существующих терминологий, но в настоящее время, вследствие специализации и комплексности научных знаний и появления новых наук, возрастают трудности со взаимопониманием специалистов и растет многозначность терминов. В фонетике термин *ассимиляция* – фонетическое явление уподобления звуков, а в лексикологии – адаптация заимствований в принимающем языке; первоначальное значение лингвистического термина *дублет* – этимологический вариант, а, под влиянием терминоведения, появилось значение «абсолютный синоним». С развитием процесса глобализации термины с интернациональной формой облегчают взаимопонимание специалистов разных стран.

Особое значение упорядочения терминологий имеет для развития науки, поскольку систематизация понятий и закрепление ее в терминосистемах – необходимое условие развития во всех областях специального знания. Еще в 18 веке работа К. Линнея по систематизации известных в его время биологических понятий и созданию биологической номенклатуры, основанной на классификационных признаках, оказала огромное влияние на развитие биологии. Все известные к этому времени виды растений и животных оказались систематизированы и сведены в стройную систему, было устранено дублирование многих наименований, что позволило в следующие 10–15 лет совершить скачок в развитии биологических исследований и послужило образцом формирования терминологий для ряда других наук. По нашему мнению, появление системы Линнея, в которой впервые был применен научный метод классификации понятий, ознаменовало начало научного периода познания мира. С формированием терминоведения в лингвистике появились новые лексические формы и модели, часть из которых проникает в общеупотребительный язык, углубились знания семантических явлений.

В настоящее время все более осознается экономическое значение терминологической работы: неудачные формы наименования изделий приводят к убыткам (чешская марка автомобилей Шкода вызывает негативные коннотации в Польше, поскольку по-польски *шкода* значит «ущерб»), тогда как наименования изделий, вызывающие положительные эмоции, приносят прибыль, что привело к появлению брендов, охраняемых законом.

С развитием глобализации и угрозой исчезновения малых языков растет политическое значение терминологической работы для малых языков, поскольку развитие национальной терминологии расширяет их функции и возможности их дальнейшего развития.

В последние годы установлено, что с состоянием и развитием национальной специальной лексики связан уровень развития нации. Известное положение Людвиг Витгенштейна «границы моего языка – это границы моей Вселенной» в первую очередь относится к лексике языка, в которой отражены все известные данной нации понятия и представления.

Неудивительно, что терминоведение за последние десятилетия быстро развивалось. В СССР и России было проведено около 3000 успешных диссертационных терминологических исследований, а с 1980-х годов стали появляться самостоятельные терминоведческие дисциплины – уже в 1980-е годы сформировались сопоставительное терминоведение, терминография и отраслевое терминоведение; в 1990-е годы – историческое, типологическое и когнитивное терминоведение, терминологическая дериватология и терминологическая вариология, а в начале 2000-х на стыке когнитивного и исторического терминоведения сформировалась антропологистика.

Эти дисциплины были весьма результативными как теоретически, так и практически по сравнению с традиционными лексикологическими исследованиями. Сопоставительные терминологические исследования позволяют не только выявить возможности вариации национальных подходов к рассмотрению предметной области, но и установить точные соответствия между терминами разных языков. Терминография позволила значительно расширить теоретические знания о структуре и возможностях композиции словарей, но и позволила установить зависимость между реквизитами (параметрами) словаря и на этой основе создать алгоритм оптимального построения основных типов словарей. Отраслевое терминоведение позволило глубже исследовать ономазиологические и семасиологические особенности различных областей специальной лексики, что послужило основой для формирования типологического терминоведения. Последнее, в свою очередь, позволило сформулировать проблему определения степени и границ реализации общетерминологических свойств и явлений в отдельных областях специальной лексики (что получило дальнейшее развитие в терминологической вариологии) и разработать методику оценки терминологий. Историческое и когнитивное терминоведение открыли возможности исследования познания на основе изучения исторических изменений лексики и формирования новой науки – антропологистики.

Последняя наука основана на следующих положениях:

– антропогенез, то есть эволюция человека заключается в эволюции сознания человека, поскольку, по последним данным, морфологические, физиологические и генетические характеристики человека и высокоразвитых приматов на 98–99% совпадают; разница между ними, таким образом, заключается в степени развития сознания;

– изучение процесса познания в его отражении в языке показывает, что, поскольку мы знаем только то, что выражено в нашем языке (прежде всего

– в специальной лексике), то, исследуя развитие специальной лексики, мы можем наблюдать развитие знаний, человеческого сознания и культуры. Как и познание, которое является процессом, развитие сознания человека и эволюция культуры человека – процессы, протекающие исторически и поэтому они должны изучаться в диахронии;

– если в развитии сознания и мышления человека каждая появляющаяся идея получает название (или исчезает из памяти), то этот процесс находит отражение в соответствующем развитии лексики языка, что дает возможность реконструировать и исследовать исторический процесс познания и эволюцию человеческого разума. Это позволяет нам не только изучать сознание человека в процессе его зарождения и формирования, более точно определить наше место в окружающем мире, но, возможно, и заглянуть в наше будущее (Гринев-Гриневич и др. 2016). Уже сейчас установлены некоторые основные тенденции этого развития и роль, которую в этом играют семантические явления, о чем будет сказано ниже.

Проведенные за последние десятилетия исследования исторического развития лексики показали тенденцию к ее поэтапному качественному и количественному развитию. Оценить ее можно благодаря данным терминоведения, в рамках которого было установлено, что в языке существуют различные типы лексических единиц. Еще в 1960-е годы было показано, что разница между термином и обычным словом заключается в том, что термины называют понятия, а общеупотребительные слова – представления. Разница между понятиями и представлениями была определена в логике и философии, в то время как в психологии показано, что представления и понятия соответствуют разным этапам развития сознания и мышления.

Исследование истории формирования и развития терминологий показало, что большинство терминологий появилось на основе обычной лексики. Во многих случаях было замечено существование исторически промежуточного типа лексики – еще не терминологической, но уже специализированной, носящей профессиональный характер. В 2000 году в диссертации М.А. Лазаревой, посвященной истории формирования метеорологической терминологии в английском и русском языках, впервые установлено наличие отчетливо хронологически стратифицированной лексики (слова, профессионализмы, термины), что указывает на смену разных типов мышления и сознания в истории человека (Лазарева 2000).

Проведенные исследования позволили сделать ряд выводов.

Во-первых, познание и развитие сознания носят поэтапный характер. Достаточно определенно в соответствии с принятой в истории науки периодизацией выделяются донаучный, протонаучный и научный этапы развития, к которым позднее были добавлены проточеловеческий и высоконаучный этапы. Каждый из выделенных этапов характеризуется набором общих ха-

рактистик, к которым относятся продолжительность, преобладающий тип лексем и соответствующий тип обозначаемых ими идей, предполагаемый объем словаря к концу каждого периода, определенный тип культуры и особенности индивидуального словаря. Каждый этап характеризуется и определенным отношением к языку.

Сопоставление **продолжительности** этапов свидетельствует об ускорении развития сознания человека. По последним данным антропологии, проточеловеческий период начался с выделения человека как биологического вида 6–8 млн лет назад и закончился появлением современного типа человека 200 тысяч лет назад. Донаучный этап развития мышления приурочен к эпохе от появления кроманьонского человека – человека разумного (*Homo sapiens sapiens*) до античности (примерно 100 или 200 тысяч лет назад – 5 век до н.э.) и включает раннее средневековье (5–12 век н.э. для многих стран и культур). Протонаучный период продолжался с перерывом в тысячу лет от 6 в. до н.э. до 5 в. н.э. для античной цивилизации и 13 – 18 вв. для Европы. Продолжительность научного этапа, начавшегося во второй половине 18 века с появления классификации Линнея, в которой наука впервые представлена в виде логически организованной системы понятий, можно определить в два столетия, а современный высоконаучный период, начавшийся во второй половине 20 века, возможно будет еще короче.

Сопоставляя продолжительность выделенных этапов, мы наблюдаем тенденцию к сокращению – от около 7 миллионов лет протяженности проточеловеческого периода – к примерно 200 тысячам лет в донаучный период, затем около 1.500 лет протонаучного периода и 200 лет научного периода.

Что касается **типа лексических единиц** и обозначаемых ими идей, в проточеловеческий период появились протослова с предельно широким значением, зависимым от ситуации, обозначающие представления памяти. В донаучный период на смену им пришли обозначающие представления воображения общеупотребительные слова с широким значением, когда каждому историческому слову может соответствовать несколько десятков современных слов. В конце этого периода с появлением ремесел появляются обозначающие специальные представления профессиональные слова – прототермины, ставшие в следующий, протонаучный период наиболее многочисленным слоем лексики. В этот протонаучный период появляются и первые наименования понятий – термины с точными границами значения, устанавливаемыми определением. В научный период наблюдается рост числа терминов, в сотни раз превосходящих число общеупотребительных слов, и появление номенклатурных единиц (номенов) – наименований единичных понятий и близких к ним понятий предельно нижних уровней классификаций. В настоящее время число номенов в сотни раз превосходит число терминов, и они становятся наиболее многочисленным пластом современной лексики.

Была замечена тенденция к увеличению объема словаря на два порядка к концу каждого периода (предположительно 40–50 протослов и первых слов в конце проточеловеческого этапа, 4–5 тысяч слов в конце донаучного этапа, 400–500 тысяч слов и прототерминов в конце протонаучного этапа, а к концу научного периода во второй половине 20 века существовало 40–50 млн специальных единиц. В настоящее время число наименований известных биологических видов превышает 100 миллионов, а в мире производится свыше 200 миллионов наименований изделий, что позволяет предполагать, что к концу этого периода число известных специальных наименований может достичь 4–5 миллиардов.

Было установлено, что выделенным этапам истории человека соответствуют изменения в доминирующей **культуре** – от культуры охоты и собирательства в проточеловеческий и донаучный периоды к крестьянской культуре скотоводства и земледелия в конце донаучного периода; формированию городской культуры и расцвету ремесел в протонаучный период, индустриальной культуре в научный период и доминированию в настоящее время информационной культуры.

Что касается **отношения к языку**, в первую очередь к словарю, то можно предположить, что в наиболее ранний период язык не осознавался первобытным человеком, так же как он не осознается современными маленькими детьми. В донаучный период слова наделяются магической силой и поэтому требуют к себе осторожного отношения. В протонаучный период не мыслилась возможность сознательного изменения слов, по представлениям того времени имевших божественное происхождение. Можно было только предлагать наименования для новых вещей, как это делали античные философы, а в новое время также предлагать переводы латинских терминов на национальные языки, причем первые прототермины по форме не отличались от общей лексики. В это время появляющиеся в больших количествах слова только собираются и регистрируются в словарях. Лишь в научный период в первой половине 20 века формируется критическое отношение к обыденному языку – его неточность и непригодность для научных рассуждений, отмечается неопозитивистами, особенно близкими к «Венскому кружку», что способствовало формированию принципов терминоведения – науки, призванной устранять недостатки существующих терминологий. С появлением теории терминоведения вырабатываются методы упорядочения специальной лексики, однако терминологическая работа в основном сводится к устранению явных недостатков терминов. И, наконец, в высоконаучный период появляются возможности контролирования лексики и сознательного регулирования развития терминологий. Исследование открывающихся возможностей сознательного регулирования развития языков на основе знания существующих языковых тенденций осуществимо в рамках складывающейся новой дисциплины – лингвополитологии (Гринев 2011).

Развитие лексической системы, а также познание и развитие сознания человека предполагают участие ряда семантических процессов и явлений.

Наиболее существенна в развитии познания роль **полисемии**. Ее характер меняется в ходе эволюции сознания. Вначале она принимает вид характерной для протослов семантической сверхгенерализации – обобщения многих, часто различных по характеру объектов, что, предположительно, наблюдалось у раннего человека. При этом, чем меньше лексикон, тем больше в нем сверхгенерализованных слов. Овладение лексикой, рост лексической компетенции заключаются не только в численном увеличении активного словаря, но и в уточнении семантики каждого слова.

На следующем, **донаучном** этапе познания и эволюции сознания полисемия приобретает вид **семантического синкретизма** – широкой многозначности у варваров в средневековье. Судя по значению слов, называемые ими представления имели расплывчатый характер. Например, древнерусская лексема **образъ** использовалась для обозначения одного из видов тропов или разновидностей тропа, одновременно имея значения *вид, образ, форма, очертание, изображение, подобие, фигура, знак* и др. Лексема **буква** имела значения *буква; письменность; послание, эпистолия; алфавит* (Рупосова 1987: 10, 34). Древнерусское **совет** имело значения – *совет, указание, совещание, соглашение, уговор, согласие, заговор, злоумышление, замысел, намерение, рассуждение, предначертание, подстрекание, собрание* (Камчатнов 2000). Это свидетельствует об отсутствии устойчивых границ значений слов; возможно такие границы были не свойственны этому периоду. Многие исследователи истории лексики отмечают отсутствие четких границ и между семантическими полями слов, что, по-видимому, является нормой для древних языков.

На протяжении протонаучного периода происходит специализация слов общеупотребительного языка за счет значительного (на два порядка) количественного увеличения словаря с появлением большого числа специальных слов, значение которых неизвестно за пределами профессии.

Эта тенденция продолжается в течение научного периода, когда происходит формирование национальных терминологий с установлением четких границ значений терминов.

Таким образом, развитие человеческого познания, в частности декларативных знаний (картины мира), совершается путем снятия **исходного синкретизма** первоначальных расплывчатых, широких представлений. В ходе более глубокого понимания окружающей действительности для отражения более конкретных представлений и понятий появляются новые слова, снижающие исходную многозначность большинства слов начального периода развития языка. Тем не менее, и в настоящее время многие слова являются многозначными, хотя мы замечаем это только при анализе их толкования в словарях. Так, если в словаре Ожегова значение слова *страдание* определяется

как «физическая или нравственная боль»; ясно, что объединяются два разных вида боли. Часть таких примеров современного синкретизма выявляется при сопоставлении с другими языками, однако большинство случаев современной скрытой многозначности остается незамеченным.

Роль синонимии в развитии познания, мышления и культуры в первую очередь сигнальная, поскольку, согласно известному закону лексической аттракции, явления и предметы действительности, наиболее важные для общества в данный период времени, привлекают наибольшее количество синонимов. Однако еще важнее функция детализации знаний: когда в процессе изучения и познания объектов уточняются и конкретизируются знания о них с установлением их разновидностей – существующие синонимы становятся наименованиями таких разновидностей. Например, в русской медицинской терминологии до недавнего времени были абсолютные синонимы *желтуха*, *болезнь Боткина* и *гепатит*, но с углублением знаний о заболевании были выявлены две его разновидности, их названиями стали первые два термина, а термин *гепатит* остался единственным названием болезни.

Довольно часто, особенно на ранних стадиях развития словаря, синонимы служат для разведения значений, соответствующих различным по характеру объектов: *плод – фрукт – овощ – ягода*; *чин – ордер – орден*. Так, еще сравнительно недавно (100-150 лет назад) термины *язык*, *речь*, *наречие* и *диалект* были синонимами. В свое время синонимами были *акведук – водовод – водопровод*, а также *пърты*, *одеяло*, *риза*, *рубище*, *одеяние*, *облачение*, *одежда* (Миронова 1978: 5-8), значения которых в настоящее время существенно разошлись.

Часто синонимические процессы перераспределения представлений в рамках нарождающихся полей наглядно показывают смену взглядов в процессе их формирования. В целом в развитии лексики наблюдается общая тенденция к превращению на одного слова в одном значении в группу слов, связанных гипонимическими (родо-видовыми) отношениями, а затем в терминологию, в которой закрепляются результаты познания.

Роль **гипонимии** (иерархических, родо-видовых отношений) заключается в упорядочении понимания мира в результате познания путем структурирования лексической картины мира. При этом с появлением и развитием науки изменяется соотношение представлений и понятий (в пользу последних), а с развитием производства изменяется соотношение категорий натуральных и искусственных объектов (артефактов).

Роль такого относительно нового явления как **паронимии** – ограничение использования варьирования в образовании новых названий. Если на ранних этапах варианты наименования могли в дальнейшем использоваться для наименований родственных представлений и понятий (*одежда – одеяние – одеяло*), то в настоящее время использование сходно звучащих слов

может привести к ошибкам и затруднением в профессиональном общении: *ономастика – ономасиология, гипонимия – гиперонимия, системность терминов – систематичность терминов.*

Заклучение. Таким образом, на современном этапе развития человечества специальная лексика играет все более важную роль не только в подготовке и общении специалистов, но и в экономической, политической, научной и культурной сферах общественной жизни, а также решающую роль в развитии сознания человека как биологического вида. Все ускоряющийся рост числа новых специальных лексических единиц и усложнение их характера требуют неотложного внимания исследователей. В связи с этим возрастает значение теоретических исследований специальной лексики, что отразилось в формировании за последние тридцать лет ряда терминоведческих дисциплин.

Среди них следует особо выделить недавно появившуюся науку – антрополингвистику, исследования в рамках которой позволили впервые представить картину поэтапного развития сознания человека и сделать ряд важных, хотя и предварительных, выводов относительно роли в этом развитии семантических процессов и особенностей отдельных этапов. В истории развития человеческого сознания мы можем выделить прото-человеческий, донаучный, прото-научный, научный и высоконаучный этапы, каждый из которых характеризуется набором общих характеристик и отмечен качественными и количественными изменениями лексики.

Сопоставление продолжительности этапов: 6-8 млн. лет – 100–200 тыс. лет – ок. 1,5 тыс. лет – ок. 250 лет – современный период – свидетельствует об ускорении развития сознания человека. Что касается преимущественного типа лексических единиц и обозначаемых ими идей, мы наблюдаем переход от изначальных протослов, обозначающих представления памяти, к общеупотребительным словам, обозначающим представления, затем – к прототерминам, обозначающим специальные представления, далее – к терминам, обозначающим общие понятия, и, наконец, – к номенам – наименованиям единичных понятий и понятий предельно нижних уровней классификаций. Объем словаря к концу каждого периода увеличивается на два порядка: предположительно 40–50 протослов – 4–5 тыс. слов – 400–500 тыс. слов – 40–50 млн. лексем и возможно 4–5 млрд. лексем. Динамика индивидуального словаря показывает тенденцию к расслоению ментальностей в зависимости от уровня образования. Выделенным этапам эволюции человека соответствуют изменения в доминирующей культуре: от культуры охоты и собирательства – к крестьянской культуре скотоводства и земледелия, затем городской культуре, индустриальной культуре и, наконец, информационной культуре.

Что касается отношения к языку, то можно наблюдать переход от неосознания языка к наделению слов магической силой, затем к инвентаризации лексики национальных языков, затем к критике и устранению недостатков

специальной лексики, и, наконец, к появлению возможности сознательного регулирования ее развития в рамках новой дисциплины – лингвополитологии.

Таким образом, исследуя развитие лексики, мы можем наблюдать и изучать эволюцию знаний, человеческого сознания и культуры. В развитии лексики особая роль принадлежит таким семантическим процессам, как развитие полисемии и синонимии, позволяющее постоянно уточнять значение слов, отражающее более точное видение окружающего мира; гипонимии, позволяющей упорядочивать картину мира, и паронимии, устанавливающей рамки варьирования лексических форм.

ЛИТЕРАТУРА

- Гринева-Гриневиц и др. 2017: С.В. Гринева-Гриневиц, Э.А. Сорокина, Т.Г. Скопюк, *Основы антрополингвистики (к лингвистическим основаниям эволюции мышления)*, Москва – Белосток – Киев, 173 с. (в печати)
- Гринева-Гриневиц 2011: С. В. Гринева-Гриневиц, О терминологических аспектах языковой политики // Терминологічний вісник. – Вып. 1, Киев, Институт украинского языка Национальной академии наук Украины. – С.19–27
- Камчатнов 2000: А.М. Камчатнов, О семантическом словаре древнерусского языка // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – № 1, сс.17–24.
- Лазарева 1999: М.А. Лазарева, Сопоставительный анализ метеорологической лексики английского и русского языков: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 19 с.
- Миронова 1978: Г.М. Миронова, Названия одежды в древнерусском языке: Дис. ... канд. филол. наук. – К., 229 с
- Рупосова 1987: Л.П. Рупосова, *Формирование терминологии гуманитарных наук в русском литературном языке*. – М.: МОПИ.

Sergei Viktorovich Grinev-Grinevich

ANTHROPOLINGUISTICS AS THE MODERN DEVELOPMENT OF TERMINOLOGY

Summary

The paper considers the reasons behind the importance of terminology for modern life and the development of mankind. Brief information is given on the main directions of the development of Russian terminology, which have taken the form of independent scientific disciplines. One of the new directions of terminology – anthropological linguistics, which allows us to reconstruct and study the evolution of human consciousness on the basis of its reflection in the development of vocabulary is also described.

Keywords: modern terminology, anthropolinguistics, stages of consciousness evolution, polysemy, synonymy, hyponymy

СПЕЦЫЯЛЬНАЯ ЛЕКСІКА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ БЕЛАРУСКІХ ЛІНГВІСТАЎ У КАНЦЫ XX – ПАЧАТКУ XXI СТСТ.

Кацярына Пятроўна Любецкая*

У даследаванні ажыццяўляецца спроба падагульнення наяўнага вопыту ў справе вывучэння спецыяльнай лексікі беларускай мовы ў перыяд 1990–2016 гг., вызначэння спектра ўзнятых праблем, асэнсавання кірункаў праведзеных даследаванняў. Пры аналізе прац рэпрэзентатыўнага характару – дысертацый і навуковых манаграфій – увага звернута на найбольш распрацаваныя праблемы і паказальныя для развіцця нацыянальнага тэрміназнаўства. Акрэсленне наяўных падыходаў да вывучэння спецыяльнай лексікі беларускай мовы і іх сістэматызацыя спрыяе як асэнсаванню назапашанага вопыту, так і ўдасканаленню метадаў даследавання спецыяльнай лексікі беларускай мовы ў далейшым, выбару новых кірункаў вывучэння спецыяльнай лексікі. Мяркуюцца, што вырашэнне праблем айчыннага тэрміназнаўства паспрыяе далейшаму развіццю асобнага кірунка лінгвістычных даследаванняў – тэорыі тэрміназнаўства.

Ключавыя словы: спецыяльная лексіка, тэрміназнаўства, тэрміналогія, тэрмін, номен, наменклатура, упарадкаванне

Беларуская спецыяльная лексіка, „нягледзячы на абмежаванасць функцыянавання, займае істотнае месца ў агульналітаратурнай беларускай мове“ (Рычкова 2013: 54). Да аналізу спецыяльнай лексікі беларускай мовы неаднойчы звярталіся айчынныя і замежныя навукоўцы, сведчаннем чаму з’яўляецца шырокі корпус тэарэтычных і практычных даследаванняў. Разам з тым на сённяшні дзень задача сістэматызацыі набыткаў у справе вывучэння спецыяльнай лексікі беларускай мовы не губляе сваёй актуальнасці. Прадугледжваецца, што падагульненне наяўнага вопыту ў справе вывучэння спецыяльнай лексікі беларускай мовы ў 1990–2016 гг. паспрыяе як усведамленню спектра ўзнятых праблем, так і фарміраванню ўяўлення аб кірунках праведзеных даследаванняў, асноўных тэндэнцыях развіцця тэрміналагічнай думкі ў Беларусі. Варта пры гэтым адзначыць, што мы не прэтэндуюем на паўнату прэзентацыі ўсіх аспектаў вывучэння спецыяльнай лексікі беларускай мовы, але засяродзім увагу на найбольш распрацаваных у навуковых працах і паказальных для айчыннага тэрміназнаўства. У сувязі з гэтым пагаджаемся з меркаваннем, што «сістэматызацыя і каталагізацыя існуючых навуковых падыходаў прадугледжваюць крытычны разгляд назапашаных ведаў і ацэнку

* Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск; katerina_lingvo@mail.ru

наяўных дасягненняў праз прызму перспектывы развіцця лінгвістыкі» (Дзятко 2011: 3). Асноўная мэта артыкула прадугледжвае залучэнне ў якасці факталагічнай базы прац рэпрэзентатыўнага характару – дысертацыйных і манаграфічных даследаванняў, падрыхтаваных у перыяд 1990–2016 гг.

Характарызуючы **тэматычны** ахоп праведзеных даследаванняў у сферы вывучэння беларускай спецыяльнай лексікі, можна адзначыць, што ў перыяд канца ХХ – пачатку ХХІ стст. даследчыкі ў межах галіновага тэрміназнаўства скіроўваюць сваю ўвагу на вывучэнне такіх сфер, як: анатомія, аўтамабільны і водны транспарт, геалогія, грамадска-палітычная дзейнасць, граматыка, залогія, матэматыка, машынабудаванне, метэаралогія, народныя промыслы і рамёствы, рэлігія, сельская гаспадарка, тапаніміка, правазнаўства, тэхніка, фаўна, філасофія, чыгуначны транспарт, энтамалогія, юрыспрудэнцыя.

У канцы ХХ-пачатку ХХІ стст. навукоўцы звяртаюцца таксама да асэнсавання гісторыі развіцця пэўных лексіка-семантычных груп. Уключэнне гэтых прац у наша даследаванне лічым мэтазгодным, паколькі у гэтым выпадку цалкам пагаджаемся з укладальнікамі “Паказальніка тэрміналагічных дысертыцый” (2006), якія сцвярджаюць, што “ў сучасны час практычна кожны назоўнік (за выключэннем стылістычна афарбаваных) абазначае і паняцце або спецыяльнае ўяўленне, што з’яўляецца прадметам даследавання той або іншай навукі... У перыяд да фарміравання навукі, спецыяльная лексіка адпаведнай галіны ведаў існуе ў выглядзе лексіка-семантычнай групы...” (Гринеў-Гриневіч 2006: 11). У гэты перыяд даследчыкаў цікавіць вывучэнне асобных груп лексікі: найменні адзення, абутку, галаўных убораў, упрыгажэнняў, матэрыялаў для вырабу адзення, намінацыі беларускага вясельна-абрадавага жаночага касцюма, занальная лексіка ў найменнях з’яў жывой прыроды, найменні стравы і пітва, энтамалагічныя назвы, вытворча-прамысловыя тапанімічныя назвы, прадметная лексіка, намінацыі водных аб’ектаў, гідранімія і айканімія, тапанімія, тэмпаральная лексіка, назвы асоб па рамяству і прафесіі, назвы чалавека паводле знешняга выгляду, лексіка народных промыслаў і рамёстваў, структурна-семантычная характарыстыка найменняў асобы паводле прафесійнай і тэрытарыяльнай прымет, назвы асоб паводле дзейнасці, назоўнікі са значэннем асобы, лексіка цясларскага і стальярнага рамёстваў, семантычнае поле “адзенне”, дзеясловы са значэннем інтэлектуальнай дзейнасці, метафарычная рэпрэзентацыя псіхалагічнай сферы чалавека, касмаганічная лексіка, апелятыўная лексіка з семантыкай персанальнасці, айконімы, суадносныя з назвамі расліннага свету, фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам, лексіка народнай медыцыны, лексіка хатняга жаночага рамяства, народная лексіка ткацтва, намінацыі адзення, паходжанне назваў адзення, назвы хлеба, канфесійная лексіка, дзеясловы эмацыйнага стану і пачуцця, лексіка і фразеалогія, што называюць міміку, жэсты, дзеясловы кагнітыўнай дзейнасці, ментальныя дзеясловы, лексіка памеру.

У межах **дзяхранічнага і гістарычнага** тэрміназнаўства навукоўцы працягваюць даследаванні на матэрыяле старабеларускай мовы. Так, у заяўлены перыяд прааналізавана мінералагічная лексіка, музычная лексіка, лексема спецыяльнага прызначэння ў „Трыбунале“ (1586), тапанімія, рэлігійная лексіка, анатама-фізіялагічная і медыцынская лексіка, найменні адзення, галаўных убораў і матэрыялаў для іх вырабу ў помніках старабеларускай пісьменнасці, мова старабеларускай навукова-публіцыстычнай літаратуры, лексіка Статута Вялікага Княства Літоўскага (1588), мова беларускага перакладу “Хронікі” М. Стрыйкоўскага пачатку XVII ст., лексіка „Александры“, мова палемічнай рэлігійнай літаратуры канца XVI ст., мова перакладу “Траянскай гісторыі” пачатку XVII ст., мова беларускай пісьменнасці ранняга перыяду (на матэрыяле Вісліцкага статута XV ст.).

Паколькі праблема беларускай спецыяльнай лексікі, вызначэння яе мовазнаўчай сутнасці застаецца пакуль канчаткова нявырашанай, **феномен спецыяльнай лексікі** стаў цэнтрам увагі лінгвістаў амаль ва ўсіх дысертацыйных і манаграфічных даследаваннях. Пры правядзенні даследаванняў навукоўцы вызначаюць сутнасць і аб'ём паняцця “**тэрміналогія**” і лічаць навуковую тэрміналогію „паказчыкам сталасці нацыі“ (Сцяцко 2005: 325). “У сучасным беларускім тэрміназнаўстве колькасна пераважаюць працы нарматыўна-семантычнага і сістэмна-семіятычнага кірункаў, што тлумачыцца, на нашу думку, грамадскай важнасцю існавання ўнармаваных тэрмінасістэм розных галін навукі, тэхнікі, культуры, а таксама агульнай перспектыўнасцю тэрміналагічных даследаванняў у беларускай лінгвістыцы” (Дзятко: 2009: 23). Пры вырашэнні пытання суадносін **тэрміналогіі** і сістэмы **агульналітаратурнай** мовы адзначаецца, што “меркаванне пра тое, што тэрмін утвараецца ў залежнасці ад экстралінгвістычных фактараў, не супярэчыць меркаванню пра тое, што тэрміны могуць утварацца з слоў агульнаўжывальнай лексікі і па існуючых у мове словаўтваральных мадэлях” (Лапкоўская 2007: 14). Даволі пашыраным у беларускім мовазнаўстве з'яўляецца меркаванне, што не варта тэрміналогію разглядаць за межамі лексічнай сістэмы мовы і супрацьпастаўляць тэрмін агульнаўжывальнаму слову. “З аднаго боку, у агульналітаратурную лексіку пранікаюць тэрміны найбольш актуальных для грамадства навук: эканомікі, сацыялогіі, фізікі, біялогіі, медыцыны і інш. З другога – тэрміналагізуюцца асобныя словы агульналітаратурнай мовы” (Антанюк 1994: 569). “У разуменні сутнасці тэрміна мэтазгодна размяжоўваць функцыянальны і зместавы бакі тэрміналогіі, г.зн. яе прызначэнне і ўнутраны змест. Асноўнае прызначэнне – гэта намінацыяўнасць, здольнасць называць навуковыя паняцці; унутраным зместам з'яўляюцца адпаведныя паняцці і рэаліі” (Антанюк 1994: 568). Даследчыкі звяртаюць увагу на тое, што “розныя тэрміналагічныя сістэмы адрозніваюцца спецыфікай паняццяў і назваў, якімі яны апелююць. Так, у прыродазнаўчай, а яшчэ больш у тэхнічнай навуцы,

дзе значнае месца займаюць прадметы, а колькасць адцягненых паняццяў параўнальна невялікая, на першае месца выступае намінацыйны аспект, а ў філасофіі, матэматыцы – наадварот” (Антанюк 1994: 569). “Сутнасныя ўласцівасці **тэрміна і агульнаўжывальнага** слова пацвярджаюць іх адзіную слоўную прыроду” (Лаўрыновіч 2012: 5). Даследчыкі адзначаюць, што “аналіз тэрмінаў (галоўным чынам прыродазнаўчых і прамыслова-тэхнічных), утвораных шляхам метафарызацыі і метанімізацыі, выразна паказаў правільнасць палажэння аб адзінстве слова і тэрміна і правамернасць разгляду тэрміналогіі як састаўной, даволі значнай часткі слоўнікавага складу мовы” (Капейко 2007: 129).

Беларуская навука аб мове ведае нямала розных **дэфініцый тэрмінаў**. Пашыраным можна прызнаць меркаванне адносна таго, што акрэсленне дэфініцыі тэрміна выклікае цяжкасці. Прычына гэтага крыецца перадусім у розніцы падыходаў да таго, што такое тэрмін.

Пры размежаванні паняццяў „**тэрмін**“ і „**номен**“ аўтарамі акадэмічнай “Лексікалогіі сучаснай беларускай літаратурнай мовы” (Мінск, 1994) выразна акрэсліваюцца межы паміж тэрміналогіяй і наменклатурай, скрупулёзна пералічваюцца наяўныя адрозненні паміж імі (Лексікалогія 1994: 421–427).

Даволі стракатай з’яўляецца карціна, што прэзентуе **прыметы тэрміна**. Сярод пашыраных прымет можна назваць: дакладнасць, адназначнасць у межах пэўнай тэрмінагаліны, кароткасць, зручнасць утварэння ад яго вытворных, стылістычная і экспрэсіўная нейтральнасць, незалежнасць ад кантэксту, матываванасць, сістэмнасць, канвенцыйнасць. Да іншых патрабаванняў далучаюць таксама непажаданасць наяўнасці морфаварыянтаў, плеанастычных варыянтаў, празмернасць інфармацыі, сінаніміі, аманіміі, дублетаў. Разам з тым навукоўцы прыходзяць да высновы, што не ўсе з пералічаных прымет з’яўляюцца значымымі для выпрацоўкі дэфініцыі тэрміна. Аўтарамі ўзнімаюцца праблемы, што датычаць пытанняў **паняццыйнай, сістэмнай арганізацыі спецыяльнай лексікі**.

Своеасаблівым сінтэзам большасці існуючых думак, якія часам могуць дапаўняць адна другую, з’яўляецца акрэсленне асноўных **лексіка-семантычных з’яў**, якія ўласцівы розным тэрмінасферам беларускай мовы. Традыцыйна пры гэтым разглядаюцца такія лексіка-семантычныя з’явы, як: сінанімія, дублетнасць, варыянтнасць, полісемія, аманімія, антанімія, эмацыйна-экспрэсіўная нейтральнасць тэрмінаў.

Асобнай тэмай для вывучэння стала вызначэнне асаблівасцей функцыянавання тэрмінаў **розных часцін мовы**. Хоць і існуе меркаванне, што „вывучэнне граматычных асаблівасцей тэрмінаў не павінна быць самаэтай тэрміналагічных даследаванняў, аднак „граматыка тэрміна – гэта адна з анталагічных (канстытуцыйных) уласцівасцей спецыяльнай лексікі“, якая не можа быць не ўлічана пры поўным апісанні тэрмінасістэмы“ (Татарінов 1996:

199). У праведзеных даследаваннях вывучаецца роля розных часцін мовы ў тэрміналогіі і разглядаюцца асаблівасці іх тэрміналагізацыі. Л. Антанюк акцэнтуйце ўвагу на неабходнасці выкарыстання ў беларускай тэрміналогіі аднаслоўнай тэрмінаадзінкі, прапаноўвае шляхі скарачэння шматслоўных беларускіх тэрмінаў.

Традыцыйна адным з аспектаў вывучэння тэрмінасфер стала вызначэнне **крыніц, шляхоў і спосабаў фарміравання** беларускіх тэрмінаў. **Гісторыя** беларускай тэрміналогіі знайшла адлюстраванне ў манаграфіі Л. А. Антанюк “Беларуская тэрміналогія: станаўленне, развіццё, структура” (1992). Асобным аспектам вывучэння ў беларускім тэрміназнаўстве стала асэнсаванне пытанняў **гісторыі тэрмінаграфіі**, дзе вывучаецца гісторыя тэорыі і практыкі ўкладання тэрміналагічных слоўнікаў (Любецкая 2002, Любецкая 2004). Частка даведніка “Беларускае мовазнаўства: дысертацыі па беларускай мове, абароненыя ў Рэспубліцы Беларусь (1990–2011 гг.): навуковы даведнік” (Дзятко, Шахоўская, 2011) распрацаваны ў аспекце **бібліяграфічнай гісторыі тэрміназнаўства**. У навуковым выданні „Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады“ (2013) з выкарыстаннем матэрыялаў перыядычнага друку і архіваў у асобным раздзеле „Лінгвістыка 1920-х гг.: распрацоўка правапісу, тэрміналогіі, канцэпцыі літаратурнай мовы“ аналізуюцца акалічнасці фарміравання тагачаснай навуковай тэрміналогіі, выказваюцца таксама альтэрнатыўныя погляды на фарміраванне тэрміналогіі і літаратурнай мовы“.

Беларускія даследчыкі звяртаюцца таксама да **эвалюцыйных** працэсаў у тэрміналагічнай лексіцы. У навуковым выданні „Мова беларускага заканадаўства XX стагоддзя: генезіс і эвалюцыя“ (Кулеш Г.І., 2015) на матэрыяле беларускамоўных тэкстаў канстытуцый і кодэксаў разглядаюцца пытанні фарміравання і ўпарадкавання лінгвістычных сродкаў заканадаўства XX ст. Аўтарам даследавання акрэслены статус мовы закона ў сістэме стыляў, адлюстраваны шляхі выпрацоўкі лексічных, марфалагічных і сінтаксічных сродкаў для заканадаўчай сферы, вызначаны тэндэнцыі іх удасканалення на працягу мінулага стагоддзя.

Пры вызначэнні відаў **эвалюцыі** беларускай тэрміналогіі вядзецца гаворка звычайна пра дзве формы. “Да першай адносіцца натуральнае фарміраванне тэрміналагічнай лексікі. Яно адбываецца ў працэсе развіцця адпаведных галін ведаў і з’яўляецца аб’ектам фундаментальных даследаванняў. Другая форма – вынік спецыяльнай тэрміналагічнай работы, якая ўключае мэтанакіраванае нарміраванне, упарадкаванне, уніфікацыю, праектаванне, практычнае стварэнне тэрмінаў і тэрмінасістэм і абпіраецца на прыкладныя, у тым ліку інжынерна-тэрміналагічныя навуковыя даследаванні” (Антанюк 1992: 7).

Пры асэнсаванні праблем **лексікаграфавання спецыяльнай лексікі** вызначана спецыфіка прадстаўлення спецыяльнай лексікі ў агульнафілалагічных

слоўніках беларускай мовы. У манаграфіі „Компьютерные языковые ресурсы на материале специальной лексики белорусского языка“ (2013), падрыхтаванай пад навуковай рэдакцыяй Л.В. Рычковай, разгледжаны таксама пытанні распрацоўкі мэтавых камп’ютарных моўных рэсурсаў на матэрыяле спецыяльнай лексікі беларускай мовы.

Падчас **структурна-генетычнай** характарыстыкі тэрмінаў у даследаваннях беларускіх навукоўцаў прапануецца аналіз запазычвання лексікі іншамоўнага паходжання: спосабаў выкарыстання інтэрнацыянальных элементаў у тэрміналогіі, а менавіта: тэрміны з кампанентамі грэчаскага, лацінскага і рамана-германскага паходжання. Навукоўцамі разглядаюцца беларуская мова як лексічная база і папайненне спецыяльнай лексікі за кошт уласных рэзерваў. Адным са шляхоў фарміравання фонда спецыяльнай лексікі стала тэрміналагізацыя агульнанародных і дыялектных слоў. Некаторыя з навукоўцаў прыходзяць да высновы, што пераважная частка тэрмінаў створана на базе беларускай нацыянальнай мовы. Запазычанне таксама аналізуецца як крыніца фарміравання беларускіх тэрмінаў.

Асобным аспектам вывучэння спецыяльнай лексікі стала апісанне **спосабаў яе ўтварэння** і часавых межаў функцыянавання марфалагічных мадэлей, што спрыяе вызначэнню, з аднаго боку, тыповых і прадуктыўных мадэлей, а з другога боку, акрэсленню мадэлей нерэгулярнага і непрадуктыўнага ўтварэння. **Дэрывацыйны** аспект пры гэтым характарызуецца праз аналіз фармантаў і іх значэнняў, а таксама наяўныя мадэлі і канструкцыі. Даследчыкамі акцэнтуюцца ўвага на вылучэнні асаблівасцей т.зв. тэрмінаўтварэння. Згодна з назіраннямі даследчыкаў, **семантычны** спосаб утварэння тэрмінаў мае пэўныя адрозненні ад гэтага ж спосабу ўтварэння агульналітаратурных слоў.

Структурны аспект вывучэння тэрмінаў арыентаваны традыцыйна на вылучэнне наступных тыпаў тэрмінаў: тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні, словы-сімвалы. У манаграфіі „Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё“ разглядаецца пры гэтым 6 класаў тэрмінаў: тэрміны-словы; тэрміны-словазлучэнні; тэрміны-абрэвіятуры; тэрміны-літарныя ўмоўныя абазначэнні; тэрміны-сімвалы (знакі); наменклатура“ (Мінакова 2004: 15).

Праблема **асаблівасцей фарміравання** беларускай спецыяльнай лексікі неаднойчы цікавіла даследчыкаў: акрэслены шляхі і прынцыпы стварэння спецыяльнай лексікі, ахарактарызаваны дасягненні беларускіх тэрмінатворцаў. На думку даследчыкаў, „асноўным слабым месцам шэрагу метадык, па якіх ажыццяўляюцца тэрміналагічныя даследаванні... з’яўляецца тое, што аб’ектам аналізу ў іх выступае не сфера функцыянавання тэрміналогіі – навуковыя тэксты, а сфера яе фіксацыі – розныя тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі“ (Гвоздовіч 2008: 14). Даследчыкамі амаль адзінадушна выказваецца меркаванне аб тым, што фарміраванне беларускай спецыяльнай лексікі

дэтэрмінавана ўзаемадзеяннем лінгвістычных і экстралінгвістычных фактараў. “На працягу стогадовага перыяда нацыянальная тэрміналогія фарміравалася пад уздзеяннем розных, а часам і супрацьлеглых тэндэнцый, што абумовіла наяўнасць розных сцэнарыяў упарадкавання айчыннага тэрмінафонда” (Любецкая 2015: 17).

Неабходнасць **нармавання** беларускай тэрміналогіі чырвонай стужкай праходзіць амаль ва ўсіх працах. Праблемы нармавання структуры тэрміналагічных адзінак беларускай мовы, адпаведных рускім тэрмінаадзінкам з структурай прыметнікаў, вызначэнне асноўных заканамернасцей ад'ектыўнага аддзеяслоўнага словаўтварэння закранаецца ў працы А. Багдзевіча (Багдзевіч 2000). Разглядаючы **мовазнаўчую праблематыку** ў тэрміналогіі, даследчыкі звяртаюцца да тэмы правапісу ў тэрміналогіі, формамянення, ужывання ўласных імёнаў і праблемы словаўтварэння.

Задача **ўпарадкавання** беларускай навуковай тэрміналогіі “ўключае 2 асноўныя аспекты: сістэматызацыю і ўдакладненне навуковых паняццяў і тэрмінаў (спецыяльна-навуковае, змястоўнае ўпарадкаванне) і сістэматызацыю іх моўнага афармлення (лінгвістычнае ўпарадкаванне)” (Антанюк 1994: 570). Даследчыкамі адзначаецца, што “спецыяльна-навуковае і лінгвістычнае ўпарадкаванне з'яўляецца асноўнай задачай тэрміналагічнай работы. Яе мэта – дасягненне дакладнасці і адназначнасці тэрмінаў, адпаведнасці паміж сістэмай тэрмінаў і сістэмай паняццяў” (Антанюк 1994: 569). Акцэнтуюцца таксама ўвага на актуальнасці стварэння метадыкі ўпарадкавання спецыяльнай лексікі ва ўмовах руска-беларускага білінгвізму. Даследчыкі беларускай тэрміналогіі звяртаюць увагу на той факт, што пры ўпарадкаванні тэрмінафонда істотную ролю адыгрывае вывучэнне пытанняў ужывання тэрмінаў у сферы функцыянавання (навуковых тэкстах) і падрыхтоўка слоўнікаў. “Не страчвае актуальнасці і праблема папаўнення паняційна-тэрміналагічнага фонду, прывядзенне яго ў адпаведнасць з узроўнем развіцця сучаснай навукі” (Антанюк 1994: 570).

Як разнавіднасць інжынернай лінгвістыкі ўпершыню ў беларускім тэрміназнаўстве разгледжана мэтанакіраванае выкарыстанне **праектавання** для стварэння аптымальных тэрміналагічных сістэм.

На думку навукоўцаў, **параўнальнае** вывучэнне разнамоўных тэрмінасістэм істотнае, паколькі падобная праца спрыяе вызначэнню на фоне агульных гістарычных тэндэнцый адрозных структур і ўтварэнняў, асэнсаванню нацыянальных тэндэнцый развіцця тэрміналогіі.

У манаграфіі „Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі“ (1996) Шчэрбіным В.К. вызначаюцца асноўныя напрамкі беларускай тэрмінаграфіі і адбываецца спроба іх класіфікацыі, акрэсліваецца істотны для лексікографа мінімальны аб'ём метадалагічных ведаў, неабходны пры складанні тэрміналагічных слоўнікаў, як спосаб нармалізацыі беларускай навуковай тэрміналогіі бачыцца распрацоўка спецыяльных слоўнікаў.

Асобнай тэмай для асэнсавання сталі пытанні **тэрміналогіі ў дзяржаўных стандартах**. Арыентуючыся на неабходнасць **міжнароднай каардынацыі і ўніфікацыі** тэрміналагічнай работы, Л. Антанюк казала пра неабходнасць стварэння міжнародных сістэм паняццяў, а таксама спецыяльнай арганізацыі, якая б магла займацца распрацоўкай такіх сістэм.

Пытанні асабліваасцей фарміравання **навуковага стылю** беларускай мовы разгледжаны ў працах Краснея В.П. (1998, 2011).

Такім чынам, аналіз распрацоўкі пытанняў спецыяльнай лексікі за апошнія 25 гадоў у Беларусі паказаў, што пэўны вопыт, бясспрэчна, назапашаны. На падставе вывучэння прац дысертацыйнага і манаграфічнага характару можна зрабіць высновы адносна актыўнасці вывучэння кола ўзнятых праблем. На працягу 90-х гг. XX ст. – пачатку XXI ст. асноўнымі аспектамі даследаванняў стала вывучэнне пытанняў гісторыі і сучаснага стану тэрміналогіі; тэорыя тэрміна, акрэсленне статуса тэрміна і яго семантыкі, узаемаадносінны тэрмінаў і нятэрмінаў, супастаўляльны аспект тэрміналагічных сістэм розных моў, праектаванне тэрміналогіі, тэорыя і практыка тэрмінаграфіі, функцыянаванне і ўпарадкаванне тэрмінагалін, дзяржаўная стандартызацыя, міжнародная каардынацыя і ўніфікацыя, фарміраванне навуковага стылю. Як паказаў аналіз, рознааспектныя даследаванні скіраваны перадусім на вырашэнне комплексу тэарэтычных і прыкладных пытанняў. Адзначаныя кірункі вывучэння спецыяльнай лексікі на практыцы часта не маюць выразнага супрацьпастаўлення, а тэарэтычна-практычным даследаванням уласціва перакрываюцца тэм і праблем. Мяркуюцца, што вырашэнне праблем айчыннага тэрміназнаўства паспрые далейшаму развіццю асобнага кірунка лінгвістычных даследаванняў – тэорыі тэрміназнаўства.

ЛІТАРАТУРА

- Антанюк 1994: Л.А. Антанюк, Тэрміналогія. *Беларуская мова: энцыклапедыя*, 568–570.
- Антонюк 1992: Л.А. Антонюк, Белорусская терминология (составление, развитие, структура) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.02,1992.
- Антонюк 2009: М.А. Антонюк, Г.А. Гвоздович, Терминологические исследования в Беларуси, *Славянское терминоведение*, 1, 16-18.
- Багдзевіч 2000: А.І. Багдзевіч, Слоўтваральная структура аддзеяслоўных тэрмінаадзінак у сучаснай беларускай мове, Гродна : Гр ДУ.
- Гвоздович 2008: Г.А. Гвоздович, Грамматическая терминология русского и белорусского языков: истоки, структура, функционирование, Минск: БГУ.
- Гринев-Гриневиц 2006: С.В. Гринев-Гриневиц и др. Указатель терминологических диссертаций: справочное пособие, Белосток-Москва.
- Дзятко 2009: Дз.В. Дзятко, Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне, Мінск: БДПУ.

- Дзятко 2011: Дз.В. Дзятко і інш. Беларускае мовазнаўства: дысертацыі па беларускай мове, абароненыя ў Рэспубліцы Беларусь (1990-2011 гг.), Мінск: БДПУ.
- Запрудскі 2013: С.М. Запрудскі, Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы 1920-1930 гады, Мінск: БДУ.
- Кавалёва 2007: Л.Я. Кавалёва. Англіцызмы ў тэрміналогіі сучаснай беларускай літаратурнай мовы, Гродна: ГрДУ.
- Капейко 2007: Т.В. Капейко, Лексіка-семантычны спосаб тэрмінаўтварэння, Магілёў: МДУ імя А.А.Куляшова.
- Рычкова 2013: Л.В. Рычкова і др., Компьютерные языковые ресурсы на материале специальной лексики белорусского языка, Гродно: ГрГУ.
- Красней 1998: В.П. Красней і др., Беларуская мова, Ополе : Uniwersytet Opolski; Instytut filologii polskiej.
- Красней 2011: В.П. Красней, Беларуская тэрміналогія, Мінск : БДУ.
- Кулеш 2015: Г.І. Кулеш, Мова беларускага заканадаўства XX стагоддзя: генезіс і эвалюцыя, Мінск: БДУ.
- Лапкоўская 2007: А.М. Лапкоўская, Сучасная беларуская батанічная тэрміналогія, Гродна: ГрДУ.
- Лаўрыновіч 2012: Н.В. Лаўрыновіч, Лексіка-семантычная арганізацыя і структурна-дэрывацыйная тыпалогія сучаснай беларускай заалагічнай тэрміналогіі, Мінск.
- Лексікалогія 1994: Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы, Мінск: Навука і тэхніка.
- Любецкая 2002: К.П. Любецкая, 3 гісторыі нямецка-беларускай, беларуска-нямецкай лексікаграфіі і тэрмінаграфіі, Мінск: МГА "Бел. кнігазбор".
- Любецкая 2004: К.П. Любецкая, Нямецка-беларуская лексікаграфія XX ст. і фарміраванне беларускай тэрміналогіі, Мінск.
- Любецкая 2015: Е.П. Любецкая, Беларуская нацыянальная терминология: тенденции формирования в XX-XXI вв., *Терміналогічны вiсник*, Київ, 2015, 3(1), 17-25.
- Мінакова 2004: Л.М. Мінакова і інш. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё, Гомель: ГДУ.
- Сцяцко 2005: П.У. Сцяцко, Мовазнаўчы досвед (выбраныя творы), 2, Гродна: ГрДУ.
- Тэорыя 1999: Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі, Мінск: Беларуская навука.
- Татарінов 1996: В.А. Татарінов, Теория терминоведения, 1, Москва: Московский лицей.
- Шчэрбін 1996: В.К. Шчэрбін, Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі, Мінск: Беларускі кнігазбор.

Екатарина Петровна Любецкая

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКА КАК ОБЪЕКТ
ИССЛЕДОВАНИЯ БЕЛОРУССКИХ ЛИНГВИСТОВ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВВ.

Резюме

В работе осуществлена попытка обобщения имеющегося опыта в сфере изучения специальной лексики белорусского языка в период 1990–2016 гг., определения спектра решаемых проблем, осмысления направлений проведенных исследований. При анализе работ репрезентативного характера – диссертаций и научных монографий – внимание обращается на наиболее разработанные проблемы и показательные для развития национального терминоведения. Предполагается, что определение имеющихся подходов изучения специальной лексики белорусского языка и их систематизация способствуют как осмыслению имеющегося опыта, так и усовершенствованию методов исследования специальной лексики белорусского языка в дальнейшем, выбору новых направлений. Анализ работ за последние 25 лет в Беларуси показал, что определенный опыт, безусловно, имеется. На основе изучения хронологии и тематики проведенных исследований можно сделать вывод относительно активности этой деятельности и круга разработанных вопросов. В период 90-х гг. XX ст. – начала XXI ст. основными аспектами исследований стало изучение вопросов истории и современного состояния терминологии; теория термина, определение статуса термина и его семантики, соотношение терминов и нетерминов, сопоставительный аспект терминологических систем разных языков, проектирование терминологии, теория и практика терминографии, функционирование и упорядочение терминосфер, государственная стандартизация, международная координация и унификация, формирование научного стиля. Как показал анализ, разноаспектные исследования ориентированы на решение комплекса теоретических и прикладных вопросов. Отмеченные направления изучения специальной лексики на практике часто не имеют четкого противопоставления, а теоретико-практическим исследованиям характерно пересечение тем и проблем. Предполагается, что решение проблем отечественного терминоведения способствует дальнейшему развитию отдельного направления лингвистических исследований – теории терминоведения.

Ключевые слова: специальная лексика, терминоведение, терминология, термин, номен, номенклатура, упорядочение

PRACE DYPLOMOWE Z DZIEDZINY TERMINOLOGII I
TERMINOGRAFII POWSTAŁE W INSTYTUCIE KOMUNIKACJI
SPECJALISTYCZNEJ I INTERKULTUROWEJ
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO W LATACH 2011–2015

Marta Małachowicz*

Artykuł omawia dorobek w dziedzinie terminologii i terminografii zgromadzony w ciągu pięciu lat, w okresie 2011–2015 r., w ramach seminariów licencjackich i magisterskich prowadzonych w Instytucie Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Analiza przedstawia tematykę prac dyplomowych, statystykę dziedzin, z których terminologię podejmują się badać studenci oraz sposoby reprezentacji danych terminologicznych w tworzonych na potrzeby prac dyplomowych różnego rodzaju produktach terminograficznych. Tekst kończy się wnioskami dotyczącymi wyzwań w zakresie gromadzenia, upowszechniania i wykorzystania opracowanej terminologii.

Słowa kluczowe: badania nad komunikacją specjalistyczną, kształcenie uniwersyteckie, praca dyplomowa, terminologia, terminografia

Instytut Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Uniwersytetu Warszawskiego (IKSI UW) prowadzi systematyczne badania nad komunikacją specjalistyczną jako jedna z niewielu jednostek akademickich w Polsce. Początki tych badań sięgają roku 2000, kiedy na Uniwersytecie Warszawskim utworzona została Katedra Języków Specjalistycznych (jej założycielem i kierownikiem był prof. Jurij Lukszyn). W 2010 r. w wyniku połączenia dwóch Katedr Wydziału Lingwistyki Stosowanej, a mianowicie Katedry Języków Specjalistycznych i Katedry Teorii Języków i Akwizycji Językowej, powstał Instytut Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej (IKLA), który zmienił w 2014 r. nazwę na obecnie obowiązującą, tj. Instytut Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej (IKSI). Instytut prowadzi obecnie kształcenie na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych. Na studiach stacjonarnych zajęcia oferowane są w czterech sekcjach językowych (angielskiej, niemieckiej, rosyjskiej i włoskiej), natomiast na studiach niestacjonarnych w pięciu sekcjach językowych (angielskiej, niemieckiej, rosyjskiej, włoskiej i hiszpańskiej). W programie obu rodzajów studiów przewidziane są takie przedmioty, jak: warsztaty tłumaczeniowe tekstów specjalistycznych, analiza

* Uniwersytet Warszawski, Polska; m.malachowicz@uw.edu.pl

komparatystyczna tekstów specjalistycznych, stylistyka tekstu specjalistycznego, wprowadzenie do leksykografii, terminologia i terminografia i in. W ramach tłumaczeń specjalistycznych oferowane są do wyboru różne specjalności, w zależności od deklarowanego zainteresowania studentów i możliwości kadry dydaktycznej. Najszerszy wachlarz wyboru specjalności oferowany jest w sekcji angielskiej i są to m.in. takie dziedziny, jak: prawo (gospodarcze, karne, Unii Europejskiej itp.), marketing i zarządzanie, wojskowość, informatyka, turystyka i in.

Od początków swego istnienia na Uniwersytecie Warszawskim jednostka starała się i w badaniach, i w kształceniu studentów podejmować i rozwijać tematy związane z komunikacją specjalistyczną, a więc m.in. teorię języków specjalistycznych, dydaktykę języków specjalistycznych, translację tekstów specjalistycznych, dydaktykę translacji tekstów specjalistycznych, leksykologię i terminologię, a także leksykografię i terminografię. Na przestrzeni kilkunastu lat funkcjonowania Instytutu powstało w nim kilkanaście rozpraw doktorskich, dotyczących wymienionych zagadnień (Waszczuk-Zin 2009: 451–455). W niniejszym artykule skupimy się na omówieniu dorobku w dziedzinie terminologii i terminografii zgromadzonego w ciągu pięciu lat, w okresie 2011–2015 r., w ramach seminariów licencjackich i magisterskich. Analiza ma na celu przedstawienie tematyki prac dyplomowych, podstawowych założeń teoretycznych, sposobów reprezentacji danych terminologicznych w tworzonych na potrzeby prac dyplomowych różnego rodzaju produktach terminograficznych oraz ich zakresu dziedzinowego.

Na Uniwersytecie Warszawskim dane na temat prac dyplomowych są archiwizowane w systemie internetowym o nazwie Archiwum Prac Dyplomowych (APD), który stanowi ogólnouniwersyteckie repozytorium tekstów naukowych. Jest to serwis, który gromadzi w jednym miejscu wszystkie prace dyplomowe pisane na UW. Prace te przechowywane są w postaci elektronicznej, w formacie Adobe PDF. Archiwum ułatwia katalogowanie i wyszukiwanie prac dyplomowych, jedną z jego funkcji jest również pomoc w wykrywaniu przypadków plagiatów. Złożenie elektronicznej wersji pracy dyplomowej w archiwum jest obowiązkowe. Z systemu korzysta zarówno student, jak i opiekun pracy wraz z recenzentem. Czynności, które muszą oni podjąć w celu złożenia elektronicznej wersji pracy dyplomowej, nie są trudne – wszystkie opisane są w poradniku, który wyjaśnia, jak korzystać z serwisu (<https://apd.uw.edu.pl/static/pl-usos-apd2.pdf>).

Na podstawie danych systemu APD autorka niniejszego artykułu stwierdziła, iż w omawianym okresie obronionych zostało w sumie 287 prac licencjackich i 584 prace magisterskie, których tematyka dotyczyła języków specjalistycznych, ewentualnie terminologii wybranej dziedziny oraz terminografii. Liczbę prac dyplomowych w podziale na poszczególne lata przedstawia tabela I.

Na podstawie klasyfikacji tematów prac dyplomowych wyszczególnione zostały cztery główne obszary tematyczne, które badane były w tym okresie przez

uczestników seminariów licencjackich i magisterskich, a mianowicie: słownik (terminologiczny), analiza tekstów specjalistycznych (TS)/ języków specjalistycznych (JS), analiza leksykonu terminologicznego wybranej dziedziny, zapożyczenia w terminologii/ tekstach specjalistycznych z danej dziedziny. Na przeanalizowanych 871 tytułów znakomita większość z nich dotyczyła słownika. Na wykresie I. w ujęciu liczbowym przedstawiono cztery wyszczególnione obszary tematyczne.

Pierwszy, najpopularniejszy, temat (słownik) realizowany był w pracach dyplomowych na wiele sposobów. Analiza tytułów pozwoliła stwierdzić, że najchętniej opracowywanym przez studentów produktem terminograficznym był słownik terminologiczny, nazywany również „słownikiem terminów/ nomenklatury”, „słownikiem specjalistycznym” lub „słownikiem branżowym”. Ze względu na to, że autorka niniejszej analizy nie dokonała przeglądu zawartości wszystkich prac, nie da się z całą pewnością stwierdzić, czy założenia kompozycyjne tych słowników były jednolite, ale z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że były różne, w zależności od pomysłu studenta i wskazówek opiekuna pracy. Na drugim miejscu znalazł się bank danych terminologicznych – tego typu prace powstały prawie wyłącznie w sekcji niemieckiej, gdzie na podstawie upowszechnionej przez jednego z wykładowców metodologii tworzenia tego typu produktu terminograficznego opracowano ustandaryzowane pod względem kompozycji prace dyplomowe. Oprócz wymienionych, opracowane zostały również następujące rodzaje słowników: słownik eksplikacyjny/ deskrypcyjny/ definicyjny/ encyklopedyczny, słownik modułowy, słownik tematyczny, słownik ilustrowany, słownik kontekstowy, słownik-minimum terminologiczne, słownik frekwencyjny, tezaurus, słownik asocjacyjny. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że według ogólnych wymogów zatwierdzonych przez radę naukową Instytutu, dotyczących prac dyplomowych o tematyce leksykograficznej/ terminograficznej, zakłada się opracowanie 40–80 haseł w pracy licencjackiej oraz 100–200 haseł w pracy magisterskiej w zależności od typu słownika i jego mikrostruktury.

Bardzo duża różnorodność cechuje zakres dziedzinowy opracowanych słowników. Liczba dyscyplin, które badali studenci, to wielkość rzędu kilkuset branż, które dają się zaklasyfikować do około dwudziestu bardziej ogólnych dziedzin wiedzy, np. w ramach dziedziny określonej przez autorkę niniejszej analizy jako wojskowość pojawiły się: balistyka, system przeciwrakietowy ziemia-powietrze, uzbrojenie lotnictwa, klasyfikacja broni, broń biała sieczna, samoloty myśliwskie, słownik dla żołnierzy wyjeżdżających na misje pokojowe, międzynarodowe działania ratownicze w ramach Europejskiego mechanizmu ochrony ludności, techniki ratownicze i sprzęt w ratownictwie wodnym, armatura wodno-pianowa i sprzęt ochrony dróg oddechowych strażaka, bezpieczeństwo imprez masowych o charakterze międzynarodowym, broń palna używana w czasie II wojny światowej, techniki walki kordem, lotnicze systemy nawigacyjne. Powstały również prace leksykograficzne o tematyce na tyle oryginalnej, że trudno ją przypisać do jakiegóś dziedziny, szerzej reprezentowanej w pracach dyplomowych w badanym okresie,

np. zakony i zgromadzenia zakonne, astrologia, średniowieczne narzędzia tortur, toponimy z regionu Karpat, mitologia słowiańska czy mitologia grecka. Ze względu na ogromną różnorodność dyscyplin reprezentowanych w pracach dyplomowych o charakterze leksykograficznym na potrzeby niniejszego artykułu przedstawiono na wykresach II. i III. liczbę najczęściej i najrzadziej pojawiających się zakresów dziedzinowych jako rekordów w systemie APD. Prezentują one dziedziny subiektywnie uogólnione przez autorkę niniejszego opracowania i dotyczą prac powstałych na przestrzeni wybranych trzech lat, tj. w okresie 2011–2013.

Drugim wspomnianym powyżej zagadnieniem, które studenci często podejmowali w swoich pracach dyplomowych, była analiza tekstów specjalistycznych (TS)/ języków specjalistycznych (JS). W tym obszarze również da się zauważyć różnorodność aspektów badawczych, niemniej można wyróżnić określone tematy dotyczące badania tekstów/ języków specjalistycznych wybranych dziedzin. Poniższy spis przedstawia je skojarzone w trzy grupy według nadrzędnej kategorii tematycznej:

1) analiza leksyki

- idiomy w wybranych TS;
- frazeologizmy w wybranych TS;
- eufemizmy w wybranych TS;
- skrótwce w wybranym rodzaju TS;
- zwroty i wyrażenia najczęstsze frekwencyjnie w wybranych TS;
- analiza nasycenia danych TS określonymi jednostkami (np. wyrazy z przedrostkiem hyper- i hypo-);
- terminologia danej dziedziny w wybranych TS.

2) analiza tekstu jako eksponentu wiedzy specjalistycznej

- porównanie terminologii w artykułach naukowych i tekstach utrwalających terminy;
- sposoby reprezentacji wiedzy specjalistycznej (terminologia) w tekstach autorstwa ekspertów i amatorów;
- metafora w TS;
- struktura danego TS w dwóch wersjach językowych;
- wykładniki relacji (np. przyczynowych) w wybranych TS (w dwóch językach).

3) analiza funkcji tekstu

- analiza tłumaczenia danego TS (pod kątem terminologii i składni);
- analiza kontrastywna wybranych TS równoległych;
- analiza stylistyczna wybranych TS;
- analiza terminograficzna słowników (danego języka/ pary języków) wydanych w wybranym okresie.

Trzecim wyróżnionym przez autorkę zagadnieniem, podejmowanym przez studentów w pracach dyplomowych była analiza leksykonu terminologicznego wybranej dziedziny. Znalazły się tutaj m.in. następujące ujęcia:

- przegląd terminologii wybranej dziedziny;
- porównanie terminologii danej dziedziny w dwóch językach;
- ekwiwalencja przekładu terminów danego JS;
- kolokacje z wybranymi terminami w danym JS;
- złożenia wyrazowe w obrębie wybranej terminologii;
- analiza paradygmatów słowotwórczych w zakresie danej terminologii;
- analiza pól semantycznych wybranych terminów;
- neosemantyzmy w terminologii danej dziedziny;
- terminy i wyrażenia metaforyczne w danym JS;
- synonimy aspektowe w terminologii danej dziedziny;
- wymowa/ błędy w wymowie wybranej terminologii;
- porównanie terminologii danej dziedziny (np. medycyny i anatomii) ze słownictwem potocznym;
- terminologizacja słownictwa z wybranej dziedziny.

Czwarty obszar tematyczny, a mianowicie zapożyczenia w terminologii/ tekstach specjalistycznych z danej dziedziny, był badany rzadziej, więc różnorodność tematów jest tu zdecydowanie mniejsza. Pojawiają się prace dotyczące zapożyczeń leksykalnych, anglicyzmów w różnych językach specjalistycznych czy analizy leksykograficznej wybranych pożyczek.

Przeprowadzona analiza tematów prac licencjackich i magisterskich z dziedziny terminologii i terminografii powstałych w okresie 2011–2015 r. pozwoliła sformułować trzy ważne wnioski. Po pierwsze, przedstawione dane liczbowe jasno wskazują, że na przestrzeni lat zgromadzone zostały znaczne zasoby danych terminologicznych, co więcej, z roku na rok się one powiększają. Od jakiegoś czasu dyskutowany jest w gronie pracowników Instytutu problem gromadzenia, upowszechniania i wykorzystania opracowanej terminologii w sensie opracowania uniwersalnej metodologii, która pomogłaby zwiększyć skuteczność nakładu pracy studentów i opiekunów naukowych i przyniosłaby realny skutek praktyczny w postaci konkretnego produktu, np. bazy terminologicznej. Wiąże się z tym drugi wniosek, a mianowicie problem weryfikacji jakości opisu zgromadzonej terminologii. Z pewnością można założyć, że imponująca różnorodność dyscyplin, których terminologię podjęli się opracować studenci, nie zawsze przekłada się na jakość jej opisu, choćby już tego względu, że trudno byłoby założyć, że przy każdym opracowaniu pojawiła się choćby częściowa konsultacja wyników badań z ekspertami z danej dziedziny. Oczywistym jest też fakt, że promotorzy prac, nie podważając w żadnej mierze ich kompetencji merytorycznych w zakresie lingwistyki, mimo wszelkich starań nie są raczej w stanie obiektywnie ocenić wyników pracy terminologicznej studenta pod kątem ich zgodności z wiedzą fachową z danej dziedziny. Po trzecie, w analizowanym okresie pojawiło się sporo prac leksykograficznych, w których dubluje się zakres dziedzinowy bez poszerzania tematyki. Są to na przykład słowniki żeglarstwa (6), budowy jachtów (3),

terminologii barmańskiej (3) i in. Opracowanie wspólnej dla wszystkich sekcji językowych bazy terminologicznej z pewnością pomogłoby uniknąć dublowania tematyki prac, a dzięki umożliwieniu przeglądu zgromadzonego wcześniej dorobku mogłoby stanowić inspirację dla studentów przy wyborze własnego tematu przyszłej pracy dyplomowej.

LITERATURA

Waszczuk-Zin 2009: A. Waszczuk-Zin A. (red.), *W kręgu problematyki technolektalnej. Publikacja jubileuszowa z okazji 10-lecia Katedry Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego*, seria „Publikacja jubileuszowa”, J. Lukszyn (red.), Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

strona internetowa Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej: <http://www.iksi.uw.edu.pl/instytut> (dostęp 5.01.2017).

strona internetowa serwisu Archiwum Prac Dyplomowych uniwersytetu Warszawskiego https://apd.uw.edu.pl/?_s=1 (dostęp 5.01.2017).

Марта Малахович

ДИПЛОМНЫЕ РАБОТЫ В ОБЛАСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ И ТЕРМИНОГРАФИИ В ИНСТИТУТЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ И МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ ВАРШАВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА (2011–2015)

Резюме

В статье представлен пример включения обучения в области коммуникации по специальности в университетское образование, что осуществляется в Институте специальной и межкультурной коммуникации Варшавского университета с 2000 г. Автором был проведен анализ дипломных работ из области терминологии и терминографии за 2011–2015 гг. В статье приводятся статистические данные по количеству защищенных работ в данный период, а также темы, разработанные студентами. Среди них оказалось возможным выделить четыре тематические категории, а именно: терминологический словарь, анализ текстов по специальности, анализ терминологического лексикона данной области, заимствования в терминологии данной области. Характеристика данных тематических категорий дается в очередности их популярности. Наиболее популярная тема, терминологический словарь, отражена в разнообразных видах терминографических проектов, а также разнообразии областей, терминология которых исследовалась студентами. Автором приводятся статистические данные по этому поводу в виде схем. Текст завершается выводами, которые касаются возможностей использования собранных терминологических данных, как в плане трудностей организации такого процесса, так и перспектив разработки универсальной методологии.

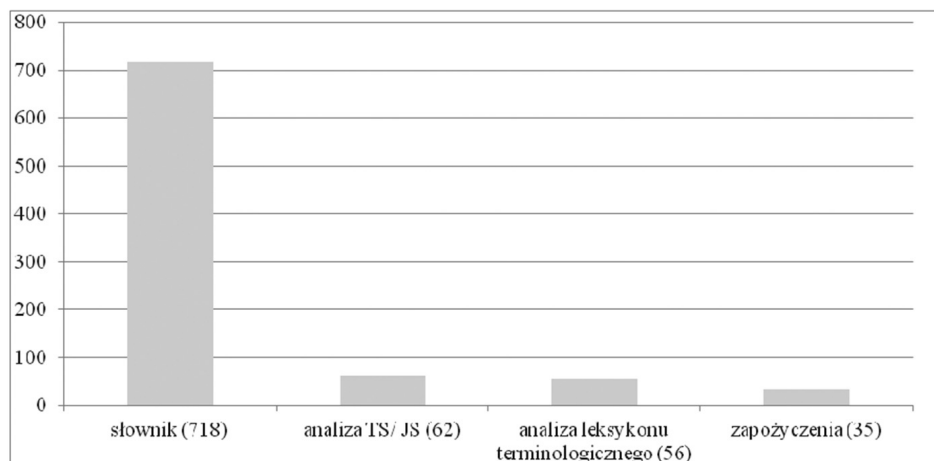
Ключевые слова: исследование коммуникации по специальности, университетское образование, дипломная работа, терминология, терминография

ZAŁĄCZNIKI

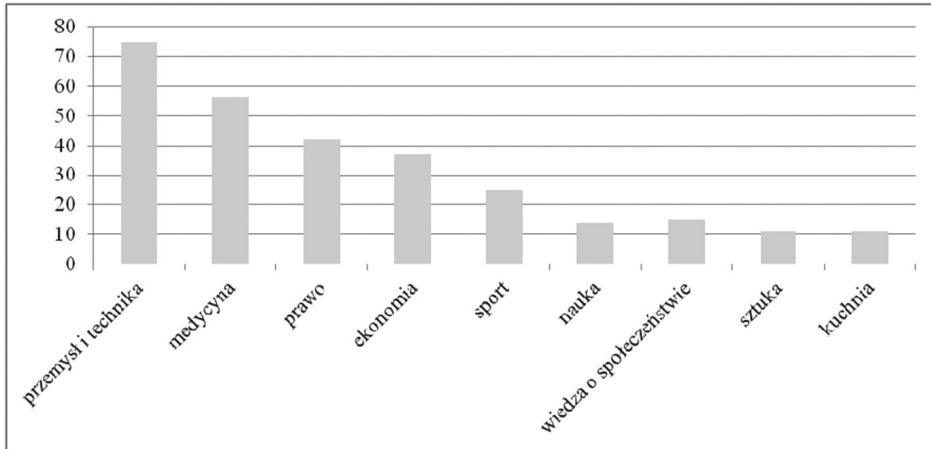
Tabela I. Liczba obronionych prac dyplomowych z dziedziny terminologii i terminografii w IKSI UW w latach 2011–2015

rok	prace licencjackie	prace magisterskie
2011	61	172
2012	67	127
2013	54	87
2014	55	117
2015	50	81
w sumie	287	584
w sumie	871	

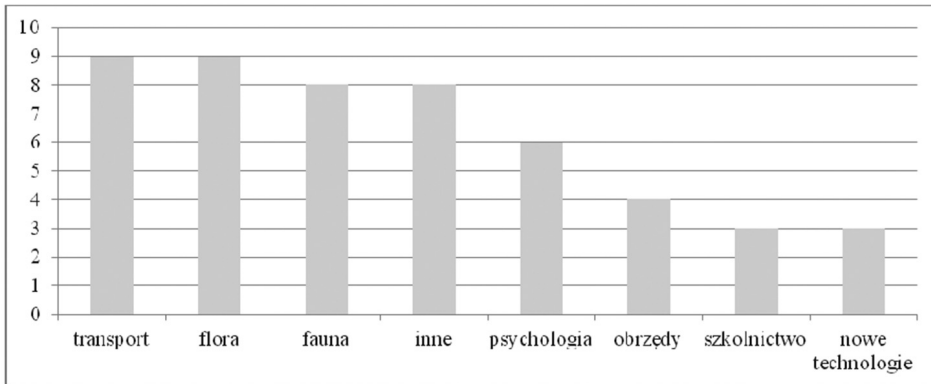
Wykres I. Tematy prac dyplomowych w ujęciu liczbowym

Wykres II. Najczęstsze rekordy (zakres dziedzinowy słowników) w okresie 2011–2013 w ujęciu liczbowym

Wykres III. Najrzadsze rekordy (zakres dziedzinowy słowników) w okresie 2011–2013 w ujęciu liczbowym

II. ТЕРМИНОЛОГИЈА И РЕЧНИЦИ

УНИВЕРСАЛЬНЫЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ: НОВЫЙ ТИП ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ*

Сергей Дмитриевич Шелов**

В статье представлен обзор новых российских терминологических словарей и справочников, образующих самостоятельный тип лексикографических изданий. Эти словари включают специальную лексику самых различных и порой весьма далеких друг от друга областей деятельности и профессиональных занятий или лексику всего универсума специальных знаний, которая может заинтересовать не профессионала, а человека среднего уровня образования и компетенции. Подчеркивается актуальность таких словарей, обсуждаются их сильные и слабые стороны, а также теоретический аппарат лексикографии, необходимый для их подготовки.

Ключевые слова: Терминологический словарь, новый тип терминологических словарей, толкование термина, терминологическая лексика, профессиональная лексика

В настоящей работе мы представим краткий обзор некоторых отечественных терминологических словарей и справочников этого типа, следуя хронологическому порядку их появления в печати и уделяя основное внимание двум важнейшим характеристикам практически любого толкового терминологического словаря – принципам формирования его словника и определений (толкований) включенных в него терминов.

Начнем обзор с рассмотрения словаря Н.Т. Бунимович и др., который, согласно точке зрения его авторов, имеет «комплексный толково-энциклопедический характер и лингвистический характер» (Словарь современных понятий и терминов 2002: 3). Словарь, разъясняющий около 9000 понятий и терминов, представляет «наиболее часто употребляемые в общественно-политической, экономической и общекультурной лексике современного русского языка, особенно в средствах массовой информации, слова и словосочетания, включая многочисленные иноязычные заимствования, причем в него отбирались только такие слова и термины, которые больше других вызывают те

* Работа выполнена при финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда (проект 15-24-01001 а/м) и Белорусского фонда фундаментальных исследований (проект Г15-029).

** Институт русского языка им. В.В. Виноградова; Volehs@mail.ru

или иные затруднения, сомнения в правильности их написания, произношения и особенно толкования». Лексика словаря, задающая словарные статьи, расположена в алфавитном порядке, причем это – лексика, «как наиболее используемая в сфере экономики, политики, философии, юриспруденции, науковедения, искусствознания, филологии, культуры, страноведения, религиоведения терминология, так и обиходные встречающиеся в быту разговорные слова и выражения» (Словарь современных понятий и терминов 2002: там же). Последняя цитата вызывает некоторое недоумение: что объединяет в одном и том же словарном издании, с одной стороны, актуальную экономическую, политическую, философскую и т.п. терминологию, а с другой, – «обиходные встречающиеся в быту разговорные слова и выражения»? В этом смысле включение в словарь лексики терминологического и профессионального характера (преимущественно из области политики и экономики) типа *брокераж, бизнес-проект, воздушный режим пространства, геронтокрафия, клонирование, монетаризм, национализм, реинвестиции, политехнология, тэтчеризм, этаназия* и др. наряду с давно освоенной общей лексикой в ее привычном значении типа *арендатор, воскресение* (один из главных догматов христианства), *диета, договор, кабель, кадры, катастрофа, кокетка, мобилизация, политика, садизм, система, тайм, язык* и др. представляется более чем спорным.

В связи с составом лексических единиц словника необходимо также отметить, что адресная ориентация словаря на «самого широкого читателя», по-видимому, предполагает некоторый отбор специальной лексики с точки зрения употребительности той или иной терминологической единицы в речи. Однако в словаре в качестве заголовочных слов немало таких языковых единиц, частотность употребления которых близка к нулю. В самом деле, даже в таком громадном и представительном собрании разнообразных текстов, размещенных в свободном доступе в Интернете, каким является Национальный корпус русского языка (НКРЯ), некоторые из единиц словаря либо не содержатся вовсе, либо встречаются исключительно редко (не более 3–5 вхождений на весь корпус). Таковы *бидонвиль, дезадаптация, компайлер, контестация, контингентирование, опэн, рамбурс* и др. Но может быть, эти лексические единицы являются совсем новыми и по этой причине не попали в Национальный корпус русского языка? Однако просмотр трехтомного и весьма представительного словаря (Новые слова и значения 2009–2014) показывает, что и в нем эти единицы отсутствуют (а ведь этот словарь представляет именно новую русскую лексику 90-х годов XX века, т.е. лексику того же временного периода, что и лексика включенная в издание (Словарь современных понятий и терминов 2002). Во всяком случае эти наблюдения делают весьма сомнительными утверждения авторов о том, что основная лексика словаря – это «наиболее используемая в сфере экономики, политики,

философии, юриспруденции, науковедения, искусствознания, филологии, культуры, страноведения, религиоведения терминология».

Особенностью издания является также отсутствие в нем примеров употребления тех или иных единиц словника и, напротив, включение в него некоторых собственных имен (например, имен центральных фигур ряда религий – Будда, Христос, Яхве), что, безусловно, усиливает энциклопедический характер словаря. Приведем в качестве примера несколько словарных статей этого издания.

ВОЦЕРКОВЛЕНИЕ – «первое введение во храм» младенца в правосл. богослужебной практике на 40-й день от рождения – с молитвой и троекратным обхождением вокруг престола; ныне совершается только над крещёными; 2) восстановление религ. церк. жизни,

ДИСКÁУНТ (англ. – discount скидка, сбавка) – 1) пред-тие розничной торговли, стремящееся в своей деят-ти к снижению издержек и цен на товары; скидка при покупке чего-л.,

КОНТРОДУКТИВНЫЙ (вместо непродуктивный) – широко исп. польз. в последние годы термин для обозначения предложений, решений и т.п., не только не приносящих пользы, выгоды, но и наносящих вред,

РЕПРЕССАЛИИ (лат. repressaliae от reprehendere – удерживать, останавливать) – в междунар. праве принуд. меры, применяемые одним гос-вом в ответ на неправомерные действия др. гос-ва (ср. также *реторсия*),

САБАНТУЙ (от тюрк. сабан – плуг и туй – праздник) – 1) народный праздник по окончании весенних полевых работ у татар и башкир; 2) (перен., разг.) шумное веселье с застольем, пирушка.

Относительно принятых в словаре толкований авторы лишь кратко замечают: «Учитывая, что Словарь предназначен для использования в повседневной жизни и работе и не претендует подменить академические, специальные и отраслевые издания, составитель стремился дать толкование имеющихся в нем понятий в краткой и удобной для восприятия широкого круга читателей форме» (Словарь современных понятий и терминов 2002: 4). Являются ли все предложенные формулировки толкования словарных единиц авторскими или часть из них была заимствована из других источников и каких именно, остается неясным.

Необычен словарь Г.В. Галевского, Л.В. Мауэр и Н.С. Жуковского (Галевский 2003), название которого несколько обескураживает – «Словарь по науке и технике (Английский. Немецкий. Русский)». Можно ли представить себе, чтобы в компактной книжице объемом в 300 с небольшим страниц была собрана вся (!) научно-техническая терминология, да еще на трех развитых и цивилизационно значимых языках – английском, немецком и русском?

А ведь именно такой вывод можно сделать из заглавия этой работы! Снимает удивление предисловие к этому изданию, в котором говорится: «Настоящий словарь по науке и технике содержит около 5000 английских терминов (с именами собственными в основе) и их эквиваленты на немецком и русском языках, используемые в таких областях знания, как физика, математика, электроника, металлургия, строительство, химия и т.д. Словарь содержит также термины, относящиеся к таким дисциплинам, как астрономия, радиотехнология, экология, экономика, гидравлика, кибернетика, геология и т.д.» (Галевский 2003: 5). Ключевыми в этой цитате являются слова «с именами собственными в основе», которые и вводят критерий сильного сужения объема словника, хотя, разумеется, и эта часть терминологии не представляет всех научных областей и дисциплин (хотя бы в силу отсутствия терминологических представителей гуманитарных областей). Таким образом, сужение словника словаря происходит за счет лингвистического критерия наличия в составе термина имени собственного, что делает термин эпонимичным (или – в другой терминологии – антропонимичным номенклатурным наименованием (Шелов, Лейчик 2007).

Приведем в этой связи несколько примеров словарных статей, расположенных в английском алфавите заголовочных слов.

Cartesian vector component [kartesische Vektorkomponente *f*] *мат.* составляющая вектора в декартовой системе координат,

Cherenkov adsorption [Tscherenkow-Adsorption *f*] *рад. эл.* черенковское поглощение,

Mendeleev's law [Mendeleew'sches Gesetz *n*] *хим.* периодический закон Менделеева,

Newtonian attraction [newtonische Attraktion *f*] *физ.* всемирное тяготение по закону Ньютона,

ohm [Ohm *n*] *физ.* ом, Ом (единица электрического сопротивления СИ, равная $1,11 \cdot 10^{-12}$ ед. СГСЭ, т.е. 10^9 ед. СГСМ).

Заметим также, что, как и в предшествующих случаях, критерии включения или невключения лексической единицы в словник явным и недвусмысленным образом не описаны. С этой точки зрения вопрос о том, почему, скажем, номенклатурный эпоним *Kolmogorov – Smirnov test* (*критерий согласия Колмогорова – Смирнова*) включен в словник, а многочисленные другие специальные наименования (в составе которых имеется имя великого советского математика А.Н. Колмогорова) не включены, остается открытым, ср. имеющиеся в Википедии (на английском языке) и отсутствующие в словаре лексические единицы *Fisher – Kolmogorov equation* (*равенство Фишера – Колмогорова*), *Kolmogorov axioms* (*аксиомы Колмогорова*), *Kolmogorov –*

Arnold theorem (теорема Колмогорова – Арнольда), Kolmogorov continuity theorem (теорема непрерывности по Колмогорову), Kolmogorov's complexity (сложность по Колмогорову) и т.д.

В целом словарь (Галевский 2003), несмотря на явно неудачное его название и не вполне ясные критерии формирования словника, является полезным собранием номенклатурных наименований определенного типа, широко представленных в развитых терминологиях трех европейских языков; насколько нам известно, он не имеет аналогов на русском языке.

Интересна практика создания некоторых словарей специальной лексики разработанных и выпущенных факультетом филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета в серии «Давайте говорить правильно!», специально посвященных описанию терминологической лексики и рассчитанных на читателей-непрофессионалов, см., например, словари (Ваулина, Белик 2008; Ваулина, Штельмахин 2008; Севастьянова, Чепурных 2008). Хотя каждое из этих изданий, в отличие от предыдущих, содержит специальную лексику лишь одной области знания, все словари этой серии написаны с единых позиций, в своей совокупности они могли бы составить «терминологическое покрытие» всего универсума знаний и, с этой точки зрения, их рассмотрение в настоящей работе представляется оправданным.

Авторы так формулируют задачи любого справочного пособия этой серии:

«... справочное пособие предназначено для самого широкого круга читателей и призвано помочь им избежать распространенных ошибок в речи». В словаре актуальной медицинской лексики это предназначение уточняется следующим образом: «...словарь призван предоставить читателю информацию о правильном написании, произношении, значении и употреблении новейшей и наиболее актуальной медицинской лексики русского языка» (Севастьянова, Чепурных 2008). Словари этой серии, безусловно, преследуют цель повышения культуры профессиональной речи, что проявляется в разработке и использовании многих параметров словаря: акцентуационной и грамматической характеристики заголовочного слова, указания на распространенные ошибки и т.п. В качестве примеров приведем словарные статьи одной из работ этой серии (Севастьянова, Чепурных 2008):

венография, и, ж. [вена + graphō пишу, описываю]. То же, что флебография.

Маточная, почечная венография.

неправильно! венография

синдром приобретенного иммунодефицита. Инфекционное вирусное заболевание, связанное с поражением иммунной системы и считающееся в настоящее время неизлечимым.

контúзия, и, ж. [лат. contusio ушиб]. Ушиб, травма или общее поражение организма без повреждения наружных покровов тела.

Тяжелая контузия. Получить контузию спины при разрыве снаряда.

прóлежень, жня, мн. род. пролежней, м. Омертвевшее место на мягких тканях человека, образующееся вследствие долгого и неподвижного лежания или постоянного давления на них.

Глубокий, поверхностный пролежень. Пролежни на ягодицах, бедрах. Опасность развития пролежней.

В разделе «Как пользоваться словарем» словарей этой серии авторы достаточно подробно говорят о процедуре формирования словника, основу которого составляет обширная электронная картотека (более 17 миллионов словоупотреблений) «Нормативного толкового словаря современного русского языка» Лаборатории компьютерной лексикографии факультета филологии и лексикографии Санкт-Петербургского государственного университета. Отмечается также, что при составлении словника привлекались материалы средств массовой информации и сайтов Интернета, данные энциклопедических и лингвистических словарей русского языка, и приводится список соответствующих источников. Сам отбор включаемой в словари лексики, согласно авторам этой серии словарей, осуществлялся «в соответствии со следующими принципами: актуальность, новизна, трудности словоупотребления (написания, произношения, словоизменения, сочетаемости и др.)» (Севостьянова, Чепурных 2008: 5; Ваулина, Белик 2008: 5–6).

Говоря о составлении словника, необходимо отметить ряд его недостатков, часть из которых повторяет уже отмеченные минусы формирования словника других словарей. Во-первых, некоторые из изданий (например, словарь-справочник [Ваулина, Белик 2008]) не содержат указаний на общее количество включенных единиц. Во-вторых, не вполне ясно, как конкретно реализовывались принципы актуальности, новизны и трудности словоупотребления, которые названы, насколько можно судить, как критерии включения или невключения профессиональной языковой единицы в словарь. В-третьих, даже при наличии списков основных источников не вполне ясно, как все же происходит отбор словарных единиц из этих источников.

Еще больше нерешенных вопросов оставляет проблема дефиниций (толкований) содержащихся в словарях единиц. Так, авторы словаря (Ваулина, Белик 2008: 30–31), поясняя используемые в словаре толкования, утверждают: «Для определенной группы слов достаточно краткого, обобщенного толкования», одновременно отмечая: «Другие группы слов нуждаются в развернутом, описательном толковании». При этом, во-первых, не сообщается, откуда берутся эти самые «краткие, обобщенные толкования» или «развернутые описательные толкования», во-вторых, за исключением примеров, не поясняется,

что имеется в виду под «кратким, обобщенным толкованием», а что – под «развернутым описательным толкованием»; также нет каких-либо указаний на то, какие именно группы слов могут получить только краткое обобщенное толкование, а каким требуется «развернутое описательное толкование», тем более, отсутствует обоснование того, почему это так. Такую же позицию, выраженную в тех же формулировках, занимают и авторы словаря (Севастьянова, Чепурных 2008: 18–19).

Помимо рассмотренных выше словарей, следует упомянуть иллюстрированное издание, содержащее около 3000 единиц, – словарь технических терминов бытового происхождения, задачу которого автор формулирует таким образом: «облегчить понимание мира техники и естественное вхождение в него» (Ермаков 2008: 4). Приведем здесь несколько примеров из этого источника:

КОМПРЕССОР (от лат. *compressus* – сжимание) – машина для сжатия воздуха;

ПОДВЭСКА – 1) система амортизаторов (автомат.); 2) держатель контактной сети; 3) П. маятниковая – качающаяся на узлах опора узла; 4) П. магнитная – магнитное поле с помощью электр. устр-в;

ПОЛОТЁНЦЕ СУДОПОДЪЁМНОЕ – полоса гибкого материала, соединяемая со стропами подъемного механизма.

Словник словаря включает самые разные лексические единицы, выраженные как терминами-словами, так и словосочетаниями, ср., с одной стороны, *док, дышло, индуктор, каупер, маховик, одеяло* (предохранительный покров в строительных сооружениях) и термины *дорожный просвет, лабиринтный насос, момент опрокидывающий, подвеска транспортных машин, старение металлов*, с другой; как терминами русского и славянского происхождения, так и терминами, заимствованными из различных языков, ср., с одной стороны, *меха, мушка, прижим, проушина, седло*, а с другой – *виадук, криостат, процессор, фаска, фаустпатрон*.

К сожалению, выражение «термины бытового происхождения» – весьма существенное для понимания объема словника этого словаря – остается во многом неясным. Автор не определяет это выражение, а иллюстрирует его содержание различными примерами. Так, он пишет: «Яркими примерами того, что технические термины берут свое начало из быта, являются такие слова, как *баба* – ударная часть копра или молота; *двор* (монарший) – литейный, шихтовый, артиллерийский; *керосин* – от торговцев нефтепродуктами Кера и сына; *монитор* (от лат. *monitor* – надзирающий, старший в группе) – бронированный корабль для борьбы с береговой артиллерией, еще видеоконтролирующее устройство; с приставкой *гидро* – гидромонитор – водобойная машина» (Ермаков 2008: 3). Тем не менее, эти примеры мало что проясняют в вопросе о формировании словника словаря, и включение в словник таких

лексических единиц, как *velosiped*, *комплекс*, *лопасть*, *цикл* и др., является более чем спорным: ведь такое включение означает, что они трактуются как термины, а все эти слова в их обычном, общем значении давно включаются в филологические словари русского языка без каких-либо специальных помет. Прямое, буквальное понимание выражения «термины бытового происхождения» как терминов, этимоны которых обозначали (а иногда и продолжают обозначать) реалии, часто используемые в быту, также не поддерживается тем лексическим материалом, который представлен в словаре, ср. с одной стороны *бочка*, *люлька*, *нож*, *опора*, *свеча*, но, с другой стороны, *вертолет*, *космос*, *лесовоз*, *омметр*, *телескоп*, *тепловыделяющий элемент* (пенал или труба с ядерным топливом), *фальшборт*.

По тем же причинам не вполне ясно, почему в словаре отсутствует та или иная лексика, которая, по всей вероятности, должна была бы в нем содержаться. Из числа таких слов приведем здесь лишь некоторые лексические единицы терминологического характера, которые получили помету «*Тех.*» в общих филологических словарях русского языка (например, в четырехтомном «Словаре русского языка» под редакцией А.П. Евгеньевой (Словарь русского языка 1981–1984, далее МАС) имеем *выхлоп* (выход отработанных газов из цилиндра двигателя внутреннего сгорания после рабочего хода поршня), *демонтаж*, *доводка* (чистовая обработка отшлифованных деталей с целью получения точных размеров и малой шероховатости поверхности), *ендова* (пространство между двумя скатами крыши, образующими входящий угол), *желатин* (употребляется в технике, фотографии, кулинарии, медицине), *запарить* (обработать горячим паром) и т.п. Можно также пожалеть и о том, что в рассматриваемом издании ничего не говорится о характере толкований включенных в словник единиц и их источниках: остаются без ответа вопросы о том, каковы именно эти источники и являются ли заимствованные из них определения точными, не допускающим каких-либо изменений, или предложенные толкования как-то отличаются от тех, что в них содержатся.

Весьма интересны два многоязычных иллюстрированных словаря, составленных Е.М. Какзановой (Какзанова 2013; Какзанова 2015) и содержащих около 300 входных единиц. Будучи в некоторых отношениях схожими со словарем Г.В. Галевского и др. (Галевский 2003), они все же значительно отличаются от него. Во-первых, если словарь Г.В. Галевского в основном содержит лексику из двух и более слов, построенную по модели «имя собственное плюс имя нарицательное», то словари (Какзанова 2013; Какзанова 2015) включают только однословную эпонимическую лексику, т.е. лексику, по типологии автора, антропонимического, мифонимического и топонимического характера, ср.: *дизель*, *вулкан* и *портвейн* соответственно. Во-вторых, будучи антропонимическими по происхождению, эпонимы, включенные в словари [Какзанова 2013; Какзанова 2015], стали нарицательными словами-

-интернационализмами, т.е. словами, которые «похожи друг на друга вплоть до орфографической или фонологической узнаваемости и имеют полностью или частично совпадающую семантику в трех или более языках», что и позволяет сделать словарь многоязычным. Приведем как примеры в их русском варианте единицы *август*, *деним*, *доберман*, *гипноз*, *менделевий*, *пекинес*, *регби*. Наконец, в-третьих, немаловажным является то обстоятельство, что каждый термин снабжен объяснением (толкованием) на английском, русском и немецком языках (которые не являются переводами друг друга, а, по мысли автора, дополняют друг друга) и иллюстрирующей его картинкой (чаще всего портретом исторического лица, в честь которого вещь была именно так названа, или фотографией предмета).

Представим в несколько сокращенном варианте лишь один пример:

DIESEL – ДИЗЕЛЬ – DIESEL

... (изображение)

An internal-combustion engine using oil as fuel. In allusion to Rudolf Diesel (1858–1913), German mechanical engineer, who designed this engine in the 1890's.

Поршневой двигатель внутреннего сгорания с впрыскиванием топлива в цилиндр внутренним смесеобразованием и воспламенением от сжатия. Назван по имени немецкого инженера Рудольфа Кристиана Карла Дизеля (1858 – 1913), построившего первый дизельный двигатель в 1897 году...

Mit einem Dieselmotor Antriebsmotor Versehene, mit ihm in einer Baugruppe zusammengefaßte und dadurch von anderen Energiequellen unabhängige Arbeitmaschine. Benannt nach dem deutschen Ingenieur Rudolf Christian Karl Diesel (1858–1913), der nach fehlgeschlagenen Versuchen mit hochgespanntem Ammoniakdampf 1893–1897 in Zusammenarbeit mit der Maschinenfabrik Augsburg und der Firma F. Krupp den Dieselmotor entwickelte.

Так же, как и в рассмотренных выше словарных изданиях, следует обратить внимание на то, что автор нигде не отмечает полноту включения интернациональных эпонимов в словарь, что оставляет читателя в неведении о том, представлены ли в работе все слова типа *бикини*, *гроз*, *доберман*, *маузер*, *хеннеси* (марка коньяка), *фаянс* (которые все так или иначе происходят от имен собственных) или же только некоторая их часть.

Что же касается толкования, то в данном словаре оно играет вспомогательную роль по отношению к этимологии. Эта вспомогательная роль определения особенно заметна, например, в словарных статьях эпонимов, представляющих некоторые единицы измерения. Так, например, эпоним *герц* поясняется следующим образом:

HERTZ – ГЕРЦ – HERTZ

Единица измерения частоты повторения цикла периодического процесса в системах СИ и СГС. Обозначение: Гц, Hz. Назван в честь немецкого ученого-физика XIX века Генриха Герца (22 февраля 1857, Гамбург – 1 января 1894, Бонн), который внес важный вклад в развитие электродинамики... (Далее ни на английском, ни на русском, ни на немецком не указывается, что эта единица измерения частоты обозначает одно колебание в секунду, т.е. самое главное в термине с точки зрения его содержания).

Одним из новейших словарей является содержащий около 2500 словарных статей и «предназначенный широкому кругу читателей» [Словарь специальной лексики русского языка 2014], подготовленный группой петербургских авторов (под редакцией А.С. Герда и У.В. Буторовой). Этот словарь универсален: он охватывает почти все области знаний, а его словник не связан каким-либо лингвистическим критерием ограничения привлекаемого языкового материала, как словники упомянутых выше изданий (Ермаков 2008; Галевский 2003; Какзанова 2013; Какзанова 2015) (если не считать весьма нечеткого критерия наличия у употребительного в общей речи термина книжной окраски), поэтому в этом отношении он, наряду со словарем (Словарь современных понятий и терминов 2002), является общим словарем специальной лексики.

Приведем примеры словарных статей этого издания:

ВО́ДНОСТЬ, и, ж. Степень накопления, наличие воды в водоемах, облаках, почве. *Определение водности рек.*

ДЕСЯТІ́НА, ы, ж. Старинная русская мера площади, равная 1, 0925 гектара. *Восемь десятин земли.*

КОНЪЕКТУ́РА², ы, ж. Восстановление или исправление испорченного текста или расшифровка текста (не поддающегося прочтению) какого-л. памятника на основании исторических, лингвистических, палеографических и т.п. данных.

СВЕТОВÓЙ ГОД. Мера расстояния, равная $9,4605 \cdot 10^{12}$ километра.

СЕДАТИ́ВНЫЙ, ая, ое. Обладающий успокаивающим воздействием на центральную нервную систему. *Седативные препараты.*

Обращаясь к словнику данного словаря отметим, что его состав в целом, по замыслу соответствует той лексике, которая в общефилологических словарях русского языка получает помету «спец.» или другие отраслевые пометы (если они приняты в данном словаре), т.е. лексике терминологического и профессионального характера, получившей значительное распространение и в общем употреблении. Так, во введении авторы пишут: «В общедно-разговорной речи и в литературном языке “термин” – это название

областей знания, специальных предметов, абстрактных понятий, иногда довольно широко известных многим носителям языка, но имеющих при этом в речи окраску книжности. Именно такие узкоспециальные термины помещаются в толковые словари обычно с пометой “спец.”» (Словарь специальной лексики русского языка 2014: 3). Иначе говоря, словник этого издания задуман как совокупность лексических единиц, занимающих промежуточное положение между, с одной стороны, узкоспециальными терминами (которые интересны только специалистам), а с другой стороны, между общеупотребительными словами, терминами по происхождению, которые, однако, уже лишились своей специальной научно-дисциплинарной окрашенности, вошли в общее использование и ничем не выделяются в кругу нейтральных слов. Уточняя состав словника, авторы словаря в разделе «Как пользоваться словарем» приводят довольно пространственный список отраслей знания, специальная лексика которых (при условии ее достаточной употребительности в общем языке) включается в словарь: от авиации до языкознания и от архитектуры до философии – всего 37 наименований (Словарь специальной лексики русского языка 2014: 7). Если исключение некоторых единиц из словника принципиально важно и вполне оправданно (например, «терминов, значение которых выводимо из их составных частей», «имен собственных»), то исключение других – вызывает удивление (например, «названия судов, приборов, технических приспособлений и устройств и их частей», «названия религиозных обрядов, ритуалов и т.п.»).

Следует, обратить внимание на то, что в названии словаря в качестве его объекта указана «специальная лексика» в целом, однако, согласно введению, «разговорные термины» в словарь не включаются (Словарь специальной лексики русского языка 2014: 7). Таким образом, профессиональные коллоквиализмы (профессионализмы), профессиональные жаргонизмы и некоторые другие единицы профессиональной лексики, проникшие в литературную речь, оказываются вне словаря. Между тем некоторые единицы профессиональной речи получают довольно широкую известность в литературном языке и, сохраняя при этом стилистическую окрашенность, как отмечают исследователи, попадают в общефилологические словари, при этом они могут снабжаться пометой «проф.» или одновременно двумя пометами – «спец.» и «разг.», ср. в МАСе слова: *вделка* (камня в оправу), *втачка* (рукавов), *выморозка* (вина), *дюймовка* (доска), *звуквик* (профессия), *полóm* (инструмента), *россыпь* (муки по мешкам) и др. Следовательно, подобные единицы, если говорить о специальной лексике в полном ее объеме (а не только о лексике, находящейся в рамках литературной нормы), могли бы быть включены в словник.

Относительно толкования (определения) включенной в словарь лексики авторы сообщают следующее: «Значение термина выражается в форме

определения. Определение термина на естественном языке – это наиболее удобный, привычный, простой, емкий и краткий тип представления семантики термина. Это основной вид сжатого семантического представления специального знания в учебниках, словарях, энциклопедиях. Однако такое представление отражает лишь самые существенные, основные признаки понятия и никогда не передает всех признаков и потому никогда не совпадает с понятием» (Словарь специальной лексики русского языка 2014: 5). Хотя авторы оговаривают возможность использовать в составе определяющего выражения одного термина другие термины (значение которых следует смотреть в других соответствующих местах словаря), в целом сильной стороной толкований, принятых в этом лексикографическом издании, является понятность подавляющего большинства из них в отдельности, отсутствие необходимости смотреть толкования многочисленных других терминов в иных словарных статьях. Как отмечают авторы, «при определении значения терминов использованы наиболее авторитетные словари и энциклопедии» (Словарь специальной лексики русского языка 2014: 6), в связи с чем приводится список основных лексикографических источников словаря, включающий 26 наименований. Заметим все же, что явно не указывается, откуда конкретно были взяты те или иные определения (толкования) соответствующих лексических единиц и были ли они изменены.

Подведем теперь некоторые итоги предшествующего рассмотрения словарей.

В последнее время наблюдается тенденция создания словарей терминологической и профессиональной лексики, которые, во-первых, охватывали бы самые различные области знания и сферы деятельности и, во-вторых, предназначались бы не профессионалам и специалистам, а самой широкой публике и, в частности, даже тем читателям, которые по своим знаниям и интересам весьма далеки от любой из областей знания, охваченных словарем. Несколько условно подобные словари можно было бы назвать **универсальными терминологическими словарями общего назначения**, при этом они, по всей вероятности, имеют большое будущее, широкое практическое применение и представляют немалый лингвистический интерес. Вместе с тем последовательному решению задачи составления подобных словарей, несмотря на наличие некоторого количества публикаций на эту тему, не хватает должного научного обоснования и, в первую очередь, вопросы формирования словника и источника определений языковых единиц, включенных в словарь. Можно надеяться, что исследования ближайшего будущего дадут ответы на эти вопросы.

СЛОВАРИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ

- Большая школьная энциклопедия. Точные науки* /Сост. П. Кошель. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002.
- Большой энциклопедический словарь для школьников и поступающих в вузы* /Отв. ред. С. Миронов. – М.: Дрофа, 2002.
- Ваулина–Белик 2008: Е.Ю. Ваулина, В.В. Белик, *Давайте говорить правильно!* Специальная лексика точных наук: Краткий словарь-справочник. – СПб: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. – 408 с.
- Ваулина–Вербицкая 2014: Е.Ю. Ваулина, О.Н. Вербицкая, *Новейшая физическая терминология: nano-технологии: краткий словарь.* – СПб: Филологический факультет СПбГУ. – 352 с. – (Слова, которые следует знать).
- Ваулина–Штельмахин 2008: Е.Ю. Ваулина, Е.В. Штельмахин, *Давайте говорить правильно, Лексика современной экологии.* – СПб: Факультет филологии и искусств СПбГУ. – 360 с.
- Галевский–Мауэр–Жуковский 2003: Г.В. Галевский, Л.В. Мауэр, Н.С. Жуковский, *Словарь по науке и технике* (Английский. Немецкий. Русский). – М.: Флинта, Наука. – 320 с.
- Ермаков 2008: Ю.М. Ермаков, *Технические термины бытового происхождения* /Около 3000 терминов. – М.: Изд. дом «Техника – молодежи». – 184 с.
- Какзанова 2015: Е.М. Какзанова, *Англо-русско-немецкий словарь интернациональных эпонимов: название и происхождение.* От А до Z. – М.: ООО «Галлея-Принт».
- Какзанова 2013: Е.М. Какзанова, *Русско-англо-немецкий словарь эпонимических интернационализмов: название и происхождение.* От Августа до Янки. – М.: Издательство ИИЯ.
- Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века* / Сост. Т.Н. Буцева, Е.А. Левашов, Ю.Ф. Денисенко и др.; Отв. ред. Т.Н. Буцева. – Ин-т лингвистических исследований РАН. – СПб: Дмитрий Буланин, 2009 – 2014. – Т. 1 – 3.
- Севастьянова–Чепурных 2008: Н.Д. Севастьянова, Н.О. Чепурных, *Давайте говорить правильно!* Актуальная медицинская лексика: Краткий словарь-справочник. – СПб: Факультет филологии и искусств СПбГУ. – 286 с.
- Словарь русского языка* /Под ред. А.П. Евгеньевой. Т. 1 – 4. 2-е изд. –М.: Рус. яз., 1981 – 1984.
- Словарь специальной лексики русского языка* /Под ред. А.С. Герда, У.В. Буторовой; авт.-сост. У.В. Буторова. – СПб: Русская коллекция, 2014. – 255 с.
- Словарь современных понятий и терминов* /4-е изд., дораб. и доп.; Бунимович Н.Т. и др.; общ. ред. Макаренко В.А. – М.: Республика, 2002. – 527 с.

Sergey Dmitrievich Shelov

UNIVERSAL TERMINOLOGICAL DICTIONARIES:
A NEW TYPE OF TERMINOLOGICAL DICTIONARY

Summary

The paper presents an overview of some domestic terminological dictionaries and reference books, forming a separate type of lexicographic publication. These dictionaries cover special vocabulary from strikingly different disciplines and areas of professional activities, sometimes very

distant from each other or entailing highly detailed special knowledge that may be of vivid interest not only for specialists, but also for laypersons of middle-level education and competence. The relevance of these dictionaries is highlighted. The strengths and weaknesses of these dictionaries are discussed as well as theoretical issues necessary for their development.

Keywords: terminological dictionaries, new types of terminological dictionaries, term definitions, terminological and professional lexis

ПРОБЛЕМЫ МНОГОЯЗЫЧНОЙ ТЕРМИНОГРАФИИ

Юрий Николаевич Марчук*

Один мир – много языков. Терминология и терминоведение как актуальная область языкознания. Выбор предметной области для многоязычного словаря, определение границ области. Порядок поиска переводных эквивалентов и критерия правильности выбора переводов.

Ключевые слова: многоязычие современного мира, выбор предметной области, входной язык, подбор переводных эквивалентов

Число естественных языков, на которых говорит современное человечество, достаточно велико. Один мир – много языков. С таким лозунгом Международная Ассоциация Прикладной лингвистики (AILA – Association International de la Linguistic Applique) проводит в августе 2014 г. свой очередной международный конгресс в Австралии. И действительно, мы наблюдаем сейчас ситуации, когда в мире появляются все новые языки в межкультурном мировом общении. Советский Союз распался на ряд самостоятельных республик, в каждой из которых, если и нет запрещения русского языка как официального, местные языки, служившие ранее для общения с соседями, теперь приобретают статус официальных и государственных. Многие другие страны обретают самостоятельность и их языки также входят на арену мировой коммуникации, причем, как это важно, в различных, в том числе и научно-технических областях, без коммуникации в которых невозможен прогресс человечества.

Терминоведение и терминография имеет непосредственное отношение к обучению языкам. Мой опыт разработки многоязычных терминологических словарей разных областей науки заключается, в частности, в том, что в результате многомесячного пребывания и работы в Камбодже в 1991 году были опубликованы два многоязычных терминологических словаря: французско-английский-русский-кхмерский географический словарь и французско-английский-русский-кхмерский лингвистический словарь (Географический словарь 1991; Лингвистический словарь 1991). Работа велась в Министерстве образования государства Камбоджа, и эти два словаря рассматривались как совершенно необходимая часть системы образования молодого государства,

* МГУ им. М.В. Ломоносова; marchuk43@migmail.ru

только что оправившегося от кровопролитной гражданской войны. Географический словарь содержит минимум необходимой информации для образования – понятие места проживания, климат, почвы, растительность и пр., лингвистический словарь – необходимые сведения о естественном языке – словарь, грамматика, речь и пр. В каждом из словарей – чуть больше 1 000 основных терминов лингвистики и географии. Словарь исторических терминов в 2015 году опубликован в издательстве МГУ им. М.В. Ломоносова «Добросвет».

В 2005 г. на основе этих словарей в варианте «Русско-английско-испанско-французско-китайский» издательство «Восток-Запад» в Москве выпустило словарь лингвистических терминов (около 1 100 слов) и словарь географических терминов (около 1 500 слов). Оба эти словаря составлены в соавторстве с С.А. Яковлевой (испанский язык) (Словарь лингвистических терминов 2005; Словарь географических терминов 2005).

Основные проблемы многоязычной терминологии описаны мной в работах (Марчук 1992; Марчук 2012). Назовем некоторые из них.

Определение границ предметной области, для которой предназначен данный словарь. Примером решения этой проблемы для конкретной предметной области являются два названных выше словаря – лингвистических терминов и географических терминов. Предметная область лингвистики достаточно широка, но названный словарь ориентируется в основном на главные лингвистические термины, необходимые как для начального обучения языку, так и для изучения иностранного языка. Таких основных терминов оказалось 1 100. Что касается географических терминов, то здесь предметная область гораздо более широка – климат, почвы, растительность, географическое положение, занятия населения и т.п.

Как показала терминологическая практика, могут существовать словари, рассчитанные на более широкие области применения. Недавно был опубликован «Визуальный словарь» – включающий языки русский, английский, французский, немецкий, испанский (Визуальный словарь 2010). В предисловии к Визуальному словарю говорится, что он содержит обширный перечень наименований окружающих нас предметов и явлений. Предназначенный для широкого круга читателей, Визуальный словарь определяется как пособие для поиска неизвестных терминов, проверки значения слов, правильного употребления специальных терминов, а также в качестве учебного пособия. В нем нет синонимов, пояснений значения слов, основной его принцип – показ обозначаемого словом предмета на рисунке, наглядность, визуальность значения термина.

Словарь состоит из трех частей: вводная часть, в том числе перечень тем и содержание; основная часть, представляющая собой разработку каждой темы; алфавитный указатель. Изложение информации осуществляется по

принципу от абстрактного к конкретному: тема, подтема, заголовок, подзаголовок, иллюстрация, перечень терминов на языках, включенных в словарь.

В словаре хорошо иллюстрируются некоторые весьма важные характеристики терминов и терминологии. Есть термины, которые как бы являются постоянными, стабильными и не меняют своего содержания в зависимости от времени и развития науки и техники. В отличие от них другие термины могут либо менять свое содержание, либо заменяться новыми. Вот некоторые примеры. Так, в теме «Садоводство» подробно описываются различные инструменты посредством терминов, которые привязаны к определенным частям изображения соответствующего предмета. На стр. 155, например, изображена бензопила, и каждая ее часть обозначена соответствующим термином с его эквивалентами на языках словаря. Представим себе, однако, что промышленность развивается и в конструкцию бензопилы вносятся некоторые изменения, появляются в ней новые детали и пр. Учитывая это обстоятельство, современный состав терминов можно рассматривать как некоторую норму, описывающую основную часть предмета, его, так сказать, современное состояние. С другой стороны, возьмем, например, статью «Лошадь» (стр. 217. На рисунке изображена лошадь и названы составляющие тела лошади – *грудь, морда, копыто, хвост, бабка (часть ноги перед копытом)* и т.д. Вряд ли можно предположить, что тело лошади когда-нибудь хоть в малой степени изменится и что появятся новые составляющие тела. Поэтому безусловно такой набор терминов является конечным и основополагающим для любого описания, для любого текста, включающего соответствующие описания.

Вторая существенная проблема многоязычной терминографии – какой язык взять в качестве основного – начального – и откуда брать переводные эквиваленты для основного термина. Первый вопрос решается выбором основного пользователя словаря (Марчук 2012). Так, в словарях лингвистических и географических терминов входным языком был выбран французский, поскольку эти словари составлялись по инициативе Министерства образования Камбоджи, где официальным и распространенным языком в то время был французский. В Визуальном словаре, выпущенном в России, входным языком является русский. Словари-источники для многоязычного терминологического словаря можно разделить на следующие категории:

- одноязычные толковые и энциклопедические словари;
- двуязычные переводные словари, как узкоспециальные, так и политехнические;
- многоязычные словари терминологии общего характера – политехнические. Примером может служить Визуальный словарь.

Третья проблема – какой путь движения выбрать при подборе переводных эквивалентов конкретного термина в разных языках. Возможны два основных пути. Первый – последовательное движение от первого, основного,

входного языка к последующим в том порядке, в котором они определены в структуре словаря. Пусть имеем четыре разных языка. Обозначим их цифрами: 1–2–3–4. Входной термин переводится с помощью двуязычного терминологического словаря на второй язык. Далее – уже с помощью другого двуязычного словаря – на третий язык и затем, опять с помощью уже другого терминологического словаря – на четвертый язык. Однако при таком пути нахождения переводных эквивалентов термина возможны ошибки. Если в переводе на второй язык выбран какой-то один из возможных синонимов термина, то при переводе этого синонима на третий язык только с помощью очередного двуязычного словаря возможен неправильный или неточный перевод. Далее ошибка может быть продолжена при последующем двуязычном поиске перевода.

Чтобы избежать такого рода трудности, целесообразно применять другой путь. При выборе переводного эквивалента в рамках следующей пары языков можно использовать некоторый пятый словарь, который может гарантировать точность перевода слова. В таком случае схема движения от словаря к словарю может быть представлена таким образом: 1–5–2–5–3–5–4.

Это означает, что при выборе переводного эквивалента необходимо консультироваться с некоторым нейтральным словарем, с помощью которого мы будем гарантировать точность перевода. Такая схема реализована в описанном выше Визуальном словаре, в котором роль словаря-корректировщика играет латинский язык.

Следует также отметить нечеткую границу между терминами и общеупотребительной лексикой. Возьмем тот же Визуальный словарь. Составляющие тела человека предметы – *рука, нога, голова* и пр. безусловно являются терминами в медицинском тексте. Вместе с тем никто не будет спорить с тем, что это самые настоящие общеупотребительные слова, широко используемые в текстах самой разнообразной тематики. Вследствие этого целесообразным представляется соотносить терминологический словарь, особенно многоязычный, с определенной типологией текстов, для обработки которых предназначен данный словарь. Такая типология может существовать в некотором общем виде для человека-пользователя словарем, например, для переводчика, но она должна быть достаточно точной, однозначной и непротиворечивой в тех случаях, когда речь идет об автоматическом анализе и синтезе текстов, например, в рамках машинного перевода или автоматизированного информационного поиска. Такого рода типологию еще предстоит разработать.

ЛИТЕРАТУРА

- Марчук 1992: Ю.Н. Марчук, *Основы терминографии. Методическое пособие*. М.: ЦИИ МГУ, 76 стр.
- Марчук 2012: Ю.Н. Марчук, Перевод и многоязычная терминография. *Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы теории и практики лингвострановедческой лексикографии»*. Пенза-Решт: Гилянский Государственный университет, научно-издательский центр «Социосфера», 157-162
- Martchouk 2001: Y.N. Martchouk, *Bases de Terminographie*. Moscou. 86 pp. Изд-во МПУ «Народный учитель».

СЛОВАРИ

- Визуальный словарь: русский, английский, французский, немецкий, испанский*. М.: РИПОЛ классик 2010, 1192 стр.
- Географический словарь. Французский, английский, русский, кхмерский*. Ред. Ю.Н. Марчук, Чой Аун. М.: ЦИИ МГУ, 1991, 289 стр.
- Лингвистический словарь. Французский, английский, русский, кхмерский*. Ред. Ю.Н.Марчук, Со Муй Кхеанг. М., ЦИИ МГУ, 1991, 202 стр.
- Многоязычный словарь современной фразеологии*. Под ред. М73 Д.Пуччо. М.. Флинта, 2012, 432 стр.
- Словарь лингвистических терминов. Русско-английско-испанско-французско-китайский*. Ю.Н. Марчук, С.А. Яковлева. М.. Восток-Запад, 2005, 228 стр.
- Словарь географических терминов. Русско-английско-испанско-французско-китайский*. Ю.Н. Марчук С.. А. Яковлева. М.. Восток-Запад, 2005, 367 стр.

Jurij Nikolaevich Marchuk

THE PROBLEMS OF MULTILINGUAL TERMINOGRAPHY

Summary

One world – many languages. Terminology and terminological science form an important sphere of linguistics. The basic problems of multilingual terminology are choice of subject field, the specification of its limits, finding appropriate translation equivalents and the criteria for the correctness of choice.

Keywords: many languages in the world, choice of subject field, first language, preference for translation equivalents

ОБРАДА ЛИНГВИСТИЧКИХ И ГРАМАТИЧКИХ ТЕРМИНА У ДВОЈЕЗИЧНОМ РЕЧНИКУ (НА ПРИМЕРУ *НОВОГ ТУРСКО-СРПСКОГ РЕЧНИКА / YENİ TÜRKÇE-SIRPÇA SÖZLÜK*)*

Марија С. Ђинђић**

Овај рад се бави проблемом лексикографске обраде лингвистичких и граматичких термина у *Новом турско-српском речнику (Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük)*. Анализом је обухваћено око деветсто термина из области лингвистике и граматике, који су ексцерпирани из овог речника. У раду су представљени начини дефинисања једнолексемних, као и вишелексемних термина, који чине око 60% терминолошког корпуса, затим поступци приликом навођења адекватног српског преводног еквивалента код дублетних термина у турском језику. Указано је и на тешкоћу дефинисања лингвистичких и граматичких појмова којих нема у српском језичком и лексичком систему.

Кључне речи: лингвистички термин, граматички термин, двојезични речник, лексикографија, турски језик, српски језик

*Нови турско-српски речник (Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük)*¹ издање је Турског лингвистичког друштва из 2014. године и резултат је мог рада на истоименом пројекту. Рад Турског лингвистичког друштва, као највише језичке институције Републике Турске, одвија се под окриљем *Високог комисијета за културу, језик и историју „Айаџурк“* у више огранака. Тако *Речнички огранак* издаје најобухватнији једнотомни речник турскога језика *Türkçe Sözlük*², чије је прво издање изашло 1945. године, а крајем 2010. године објављено је обogaћено једанаесто издање. Оно има 92292 одредничке речи поткрепљене са 34672 ексцерпирана књижевна примера. У тексту има укупно 1454903 речи.

Грађа за израду YТSS ексцерпирана је управо из тог једнотомног речника турскога језика, као и из корпусне базе савременог турског стандардног језика. Она је репрезентативна јер су њоме обухваћене лексеме које су део општег лексичког фонда турскога језика, али и лексика из различитих

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Лингвистичка исцраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; msdjindjic@gmail.com

¹ У даљем тексту YТSS.

² У даљем тексту TS.

стручних језика. Поред енглеско-турског речника, YTSS је највећи двојезични речник које је објавило Турско лингвистичко друштво (Јалап 2014: 2409).

У YTSS забележено је око 51000 одредница, међу којима се налазе готово сви научни и технички термини који се јављају у општој и публицистичкој комуникацији, а везани су за области архитектуре, медицине, економије, спорта, информатике, географије, религије и др. У Речнику су заступљена 42 квалификатора као ознаке за стручне и научне области из које термин потиче. Обрада термилолошких јединица представљала је тежак задатак, јер је потребно познавати стручно одговарајуће речи из српског језика које обезбеђују максималну истоветност значења одговарајућих термина на турском језику.

У YTSS је обрађено око деветсто термина из области лингвистике и граматике. У њему су ови термини дефинисани лексикографском интерпретацијом појма који номинују, а неретко су даване и упућивачке дефиниције. Инвентаром турских термина из области науке о језику обухваћене су лексичке јединице састављене од једне или више речи.

У зависности од тога да ли се ради о једнолексемном или вишелексемном термину, термине из области науке о језику можемо класификовати на следећи начин:

1. **Једночлани термини**, односно једнолексемни термини који се састоје од једне речи. Код једночланих термина у лексикографској обради нема проблема. Неки од њих су само термини (а), а неки су термилолошке јединице у оквиру какве полисемантичке лексеме и они се дају на крају полисемантичке структуре (б).

На пример:

а)

akronim *im. eng. gram.* akronim.

göçüşme *im. gram.* metateza: npr. *çömlek* > *çölmek*, *yalnız* > *yanlız*, *kirbit* > *kirbit*.

leksikografi *im. fr. lingv.* leksikografija.

triftong *im. fr. gram.* triftong.

fonem *im. fr. lingv.* fonema; isp. ses birimi.

dijalektolog, **+ğu** *im. fr. lingv.* dijalektolog.

etimoloji *im. fr. lingv.* etimologija.

özleştirmeci *im. lingv.* purist(a); isp. purist.

б)

çatı *im.* 1. krov. 2. skelet, kostur, okosnica (građevine). 3. potkrovlje, mansarda. 4. skeletna građa kod ljudi i životinja. 5. krov nad glavom, utočište. 6. osnova, okosnica. 7. *gram. glagolski rod*: npr. *sevinmek (sev-in-), sevdirmek (sev-dir-), sevindirmek (sev-in-dir-)*. 8. knjiž. struk-

tura književnog dela (priče, romana, drame). **9. arhit.** unutrašnja drvena krovna konstrukcija.

kök, +kü¹ *im.* **1. bot.** koren. **2.** koren nečega, donji deo, dno. **diş –ü** koren zuba. **3.** vezica, komad. **üç – maydanoz** tri vezice peršuna. **4. fig.** temelj, osnova, baza. **5. fig.** izvor, poreklo. **6. gram.** koren, osnova reči. **7. hem.** radikal. **8. mat.** koren.

hâl, +li *im. ar.* **1.** stanje, položaj, prilike, okolnosti. **2.** stav, držanje, ponašanje, postupak. **3.** današnjost, sadašnjost. **4.** snaga, sila, energija, moć, sposobnost: *Şimdi gezmeye çıkacak hâlim yok. Sada nemam snage da idem u šetnju.* **5.** nezgoda, neprijatnost, nevolja, nesreća, težak položaj. **6. gram.** padež.

dizim *im.* **1.** slaganje (sloga): *Kitabın dizimi bitti. Završeno je slaganje knjige.* **2. gram.** sintagma.

2. Вишечлани термини или вишелексемни термини су они који се састоје од две или више речи. У турској граматичкој и лингвистичкој терминологији вишечлани термини чине око 60% терминолошког корпуса.

Лексикографска обрада вишечланих термина је сложенија, с обзиром на то да се турска и српска лексикографска пракса умногоме разликују. Овакви термини најчешће представљају хипониме у односу на њихове хиперониме, једночлане термине. У турској пракси (TS) они се најчешће дају као посебне речничке одреднице:

edilgen *sf.* 1. Yapılan işten etkilenen, pasif, etken karşısı. 2. *isim, dil bilgisi* Edilgen fiil.

→ **edilgen çatı, edilgenfiil**

edilgen çatı *is. dbl.* Türkçede ünsüz ile biten fiillere -(i)l eki, son sesi –l olan veya ünlü ile biten fiillere -(i)n- eki getirilerek kurulan, sözde özne ile kullanılan fiil çatısı.

edilgen fiil *is. dbl.* Türkçede ünsüz ile biten fiillere -(i)l eki, son sesi –l olan veya ünlü ile biten fiillere -(i)n- eki getirilerek kurulan, gerçek öznesi belli olmayan, sözde özne ile kullanılan fiil, edilgen, meçhul: yaz-ıl-mak, oku-n-mak, tanı-n-mak vb.

yalın (II) *sf.* 1. Gösterişsiz, süssüz, sade (söz, yazı). 2. Çıplak, kınından çıkmış.

→ **yalın ad, yalın cümle, yalın durum, yalın hâl, yalın isim, yalın kelime, yalın sıfat, yalın tümce, yalın zaman, yalın zarf**

yalın ad *is. dbl.* Birleşik olmayan ve yapım eki almamış ad, yalın isim: Ev, kol, el, baş, diş gibi.

yalın cümle *is. dbl.* Bir tek çekimli fiille kurulan cümle, yalın tümce.

yalın durum *is. dbl.* Ad soyundan sözün taşıdığı kavramı ek almadan bildiren durum, yalın hâl, mücerret, nominatif.

yalın hâl, +li is. dbl. Yalın durum.

yalın isim, +smi is. dbl. Yalın ad.

yalın kelime is. dbl. Anlamli olarak daha küçük parçaya bölünemeyen, kök durumundaki kelime, basit kelime: Ev, gel, ayak gibi.

yalın sıfat is. dbl. Birleşik olmayan ve yarım eki almamış sıfat.

yalın tümce is. dbl. Yalın cümle.

yalın zaman is. dbl. Ek fiil kullanılmadan kurulan çekimli fiilin belirttiği zaman: Geldin, gelmişsin, geliyorsun gibi.

yalın zarf is. dbl. Birleşik olmayan ve yarım eki almayan zarf: En, pek, çok, az gibi.

Српска лексикографска пракса сложене терминолошке јединице на другачији начин третира. У Речнику САНУ сложене лексеме се не дају као посебне одреднице и опште је правило да се сви стални спојеви наводе код именица.³ У Речнику МС не прецизира се на који начин су обрађене вишечлане лексеме.⁴

У YТSS овакви термини дају се међу изразима код прве, доминантне речи вишелексемног термина на крају одреднице, тако да се реч одредница замењује цртицом⁵:

edilgen im. 1. pasiv; supr. etken. 2. gram.v. edilgen fiil. – çatı gram. pasiv-na forma. – fiil gram. pasivni glagol; isp. edilgen, meçhul: npr. yaz-ıl-mak, oku-n-mak, tanı-n-mak.

yalın² prid. 1. čist, prost, jednostavan. 2. nar. nag, go, obnažen. – ad gram. prosta, neizvedena imenica: npr. ev, kuća; kol, ruka; baş, glava; diş, zub; – cümle gram. prosta rečenica; – durum gram. nominativ; isp. yalın hâl, mücerret, nominatif; – hâl gram.v. yalın durum; – isim gram.v. yalın ad; – kelime gram. prosta, neizvedena reč; – sıfat gram. prost pridev; – tümce gram.v. yalın cümle; – zaman gram. prosto vreme; – zarf gram. prost prilog.

За почетак научног бављења терминима узимају се тридесете године прошлога века (Кабре 1999: 1). Убрзани развој науке условио је појаву великог броја научних термина. Отприлике у ово време, односно у првим годинама

³ Изузетак чине географски називи који се састоје од две или више речи, они се дају као одредница; напр. Балканско полуострво, Нови Сад, као посебне одреднице дају се и синтагме (обично из области биологије) у чијем се саставу налази реч (именица или придев) која се ван те синтагме не употребљава (чл. 28 и чл. 105 Упутства за израду Речника САНУ).

⁴ У Речнику МС сложени термини дају се углавном као синтагматски спојеви у оквиру једне одреднице, затим на крају одреднице међу изразима, а ретко и као посебна одредница. О проблемима обраде вишечланих лексема у једнојезичним речницима српскога језика в. Недељков 2002: 243–249.

⁵ В. 25. тачку поглавља Структура речника и његова употреба (YТSS: 27). Трудиле смо се да доследно следимо српску лексикографску праксу обраде вишечланих лексема, али има и извесних омашки које су настале на основу интерференције турске лексикографске праксе.

након оснивања Републике Турске и у Турској се интензивирају активности на развоју терминологије. Поред бројних нових термина из различитих лингвистичких дисциплина YTSS бележи и поједине застареле термине с којима се може сусрести, нпр., корисник какве старије граматике или уџбеника:

cem *im. ar.* **1.** saziv; sakupljanje, okupljanje. **2.** *gram. zast. množina; isp. çokluk.* **3.** *mat. zast. sabiranje; isp. toplama.*

fail *im. ar. zast.* **1.** актер, izvršilac. **2.** *gram. subjekat; isp. özne.* **3.** *pravn. prestupnik.* – **meçhul** који је са nepoznatim počiniocem; čiji је počinitelac nepoznat или nije siguran.

lahika *im. ar. gram. zast. nastavak, afiks; isp. ek.*

mütemmim *ar. zast. I. prid. 1.* dopunski; završni. **2.** *mat. dopunski. II. im. gram. daljni objekat.*

nida *im. ar. zast. 1.* poziv, zov; vika. **2.** *gram. uzvik; isp. ünlem.*

rabit, -pti *ar. zast. 1.* veza, spoj. **2.** *lingv. veznik*⁶; isp. bağlaç. – **edati** *lingv. zast. veznik; isp. bağlaç.*

Наведене речи су арапског и персијског порекла, њихова етимологија може бити индикатор њиховог застарелог статуса, будући да је замена лексичког и термилошког слоја из ова два језика била један од важних задатака Ататурковог језичког пуризма у оквиру спровођења језичке реформе.⁷

Извесне тешкоће су се јавиле приликом проналажења домаћих еквивалентних термина. Чест је случај да термини нису једнозначни, њима се кад-кад именују два појма или се њима именује више појмова.

На пример:

edilgen *im. 1.* pasiv; supr.⁸ **etken.** **2.** *gram. v. edilgen fiil.*

bina **1.** *gram. zast. gramatika arapskog jezika.* **2.** *gram. zast. glagolski rod.*

ünlem *im. gram. 1.* uzvik; isp. nida: *Ah! oh! şak, çat* i sl. **2.** v. ünlem işareti.

yokluk eki *gram. 1.* sufiks који значи odsustvo onoga što је iskazano osnovinskom reči: **ev-siz** без куће; **kalem-siz** без оловке. **2.** префикс страног порекла који значи odsustvo onoga што је iskazano rečju u osnovi: *namevcut (mevcut olmayan), nepostojeći (koji ne postoji); bipayan (sonu olmayan), beskrajın (koji nema kraja).*

С друге стране, знатан је број и дублетних термина, насталих у различитим временским пресецима. Термилошки синоними или дублети настају када на један појам упућују два или више различитих термина. На појаву

⁶ Овај термин непрецизно је означен. Квалификаторима *грам.* и *лингв.* обележавани су термини науке о језику по узору како је то чињено у TS, што је утицало да се понегде недоследно одреди термин.

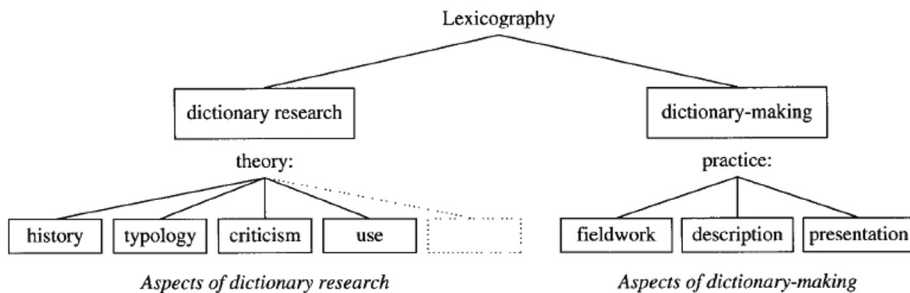
⁷ О Ататурковом језичком пуризму и историјату рада Турског лингвистичког друштва в. Тан 2001: 1–18.

⁸ Иза дефиниције и евентуалног синонима по потреби се наводи и антоним (са ознаком „супр.“).

дублетних термина утицали су бројни фактори попут историјског развоја језика, различитих модела стандардизације, језичког пуризма. Бројни терминолошки синоними или дублети у турској стручној литератури сведоче о шароликости која влада у лингвистичкој и граматичкој терминологији. У циљу научног дефинисања и стандардизације граматичких и лингвистичких термина у Турском лингвистичком друштву основано је 2013. године Одељење за лингвистику и граматику (*Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Kolu*). У турској језичкој средини постоје колебања у вези са употребом терминолошких дублета. Ову ситуацију на добар начин илуструју, на пример, термини којима се именује појам *лексикографије* у турском језику. Док у српском језику постоји један термин за именовање ове лингвистичке дисциплине, дотле у турском језику постоји неколико термина. А неколико је разлога за овакву ситуацију: као прво то су различита правописна приказивања неких од ових термина (*sözlükbilimi* и *sözlükbilim*), а као друго, то су различита тумачења, односно схватања самог појма лексикографије. Такође, јавља се и паралелна употреба термина различитог порекла (домаћег и страног)⁹.

Према Д. Шипки лексикографија представља заједнички назив за две основне групе суштински одвојених делатности и то лексикографију или практичну лексикографију, која се бави практичним састављањем речника и металексикографија или теоријска лексикографија, која анализира продукте тог практичног лексикографског рада у историјском, теоријском, евалуативном и/или статусно-употребном смислу (Шипка 2006: 159–160).

Хартман и Џејмс (1998: 86) посматрају лексикографију као научну дисциплину која обједињује теоријску и практичну делатност, представљајући графички поља деловања обе делатности:

⁹ Дублетни термини се јављају и код именовања појма лексикологије у турском језику; напоредо са домаћим термином *sözcük bilimi* користи се и *leksikoloji* (Akalin 2010: 167).

Управо различита схватања лексикографије довела су до тога да се користи више термина у турском језику: *sözlükçülük* (Акалин 2010: 165; Дитрих 2001: 85; Уста 2010: 92), *sözlükbilim(i)* (Топалоглу 1989: 133; Јуксел 2005: 266; Коркмаз 2007: 199; Коцаман 2000: 111), *sözlükbilgisi* (Вардар 1980: 135; Вардар 2002: 184; Хенгирмен 1999: 341), *sözcükbilgisi* (Вардар 1978: 117), *lügatçılık* и *leksikografi*.

У најновијем издању TS ови термини су приказани на следећи начин: на термин *sözlükçülük*, као стандардни, упућени су остали термини:

leksikografi *is. Fr. lexicographie* Sözlükçülük.

sözlükbilgisi *is.* Sözlükçülük.

lügatçilik-ği *is.* Sözlükçülük.

sözlükçülük, -ğü *is.* Bir dilin veya karşılıklı olarak daha fazla dilin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma ilkelerini, kurallarını geliştirme ve uygulama alanına çıkarma işi, sözlük bilgisi, lügatçılık, leksikografi.

Као стандардни термин у TS издваја се **sözlükçülük**, који је по пореклу домаћи термин, настао творбом од домаћих елемената: **sözlükçü+lük**; суфикс *-lik* се у процесу даље суфиксалне творбе везује за деривате изведене помоћу суфикса *-ci*¹⁰, где основу представља реч која је и сама изведена, **sözlükçü**, leksikograf.

У петом издању TS из 1969. године постоји само **sözlükçülük** *is.* Sözlük hazırlama işi, док нису забележени термини: *leksikografi*, *sözlükbilgisi*, *lügatçılık*. У осмом издању TS из 1988. године термини су представљени на следећи начин:

leksikografi *is. Fr. lexicographie* Sözlük yazarlığı, sözlükçülük; sözlükbilgisi.

lügatçılık, -ğı *is. esk.* Sözlük yazarlığı.

sözlükçülük *is.* Sözlük hazırlama işi, sözlük yazarlığı.

Нема термина *sözlükbilgisi*, али постоји одредница **sözlük bilimi** *is.* Sözlük yazma ve hazırlama işi, leksikografi.

Занимљиво је да се у литератури најчешће користе *sözlükçülük* и *sözlükbilim(i)*, које и не постоје у TS. Један од разлога за овакву ситуацију треба тражити и у томе што се о овом термину није у довољној мери у научним круговима расправљало (Боз 2011: 12). Оба термина нису у потпуности научно утемељена. Термин *sözlükçülük* би се односио на практичну лексикографију, док *sözlükbilim(i)*¹¹ бројни језикословци користе и за теоријску лексикографију и за практичну лексикографију. И на крају, међу ауторима има

¹⁰ Исп. Ђинђић 2012: 179.

¹¹ Турска именичка фраза *sözlükbilim(i)* преводи се као синтагматски spoj – наука о речнику.

и оних који *sözlükbilim(i)* користе искључиво за теоријску лексикографију, док под *sözlükçülük* подразумевају практичну лексикографију, састављање речника (Аксан 1990: 71–76).

У YTSS поступили смо на следећи начин:

leksikografi *im. fr. lingv.* leksikografija.

sözlük bilgisi *im.* leksikografija.

lügatçılık, +ği *im.* leksikografija; *isp.* sözlükçülük.

sözlükçülük, +ğü *im.* leksikografija.¹²

У тражењу најбољег еквивалента за разматране термине, руководили смо се чињеницом да треба дати предност оном решењу које ће бити најприхватљивије за корисника овог речника, а то је да се за сваки термин као преводни еквивалент наведе *лексикографија*, с обзиром на то да је то у српском стандардизован термин.

Овај поступак је примењиван и код свих осталих интернационалних граматичких и лингвистичких термина, попут назива за падеже, лингвистичке дисциплине и сл.:

TS:

ablatif *is. Fr. ablative dbl.* Çıkma durumu.

nominatif *is. Fr. nominative dbl.* Yalın durum.

morfoloji *is. Fr. morphologie dbl.* 1. Yapı bilgisi. 2. Yapı bilimi.

YTSS:

ablatif *im. fr. gram.* ablativ; *isp.* çıkma durumu;

nominatif *im. fr. gram.* nominativ; *isp.* yalın durum.

morfloji *im. fr. lingv.* morfologija; *isp.* yapı bilgisi.¹³

Посебну тешкоћу представљало је дефинисање лингвистичких и граматичких појмова којих нема у српском језичком и лексичком систему. Оваква ситуација утицала је и на начин њиховог дефинисања у двојезичном речнику, а пред лексикографа поставила је тежак задатак што прецизнијег давања термилошког еквивалента у српском језику, с обзиром на чињеницу непостојања термилошких речника двају разматраних језика. Непостојање еквиваленције честа је појава између два термилошка система. У овом случају ради се о појмовним празнинама, односно о ситуацији када у циљном језику не постоји појам за реч из изворног језика. У таквим ситуацијама прибегава се давању описне дефиниције појма који се именује термином у језику са ког се преводи, као што је случај постојања термина за одређену језичку појаву у турском језику, а који не постоји у српском језику.

¹² У овим случајевима омашком је изостао квалификатор који би упућивао из које је научне области термин, вероватно зато што није наведен ни у турском описном речнику; *isp.* TS.

¹³ И у *Турско-енглеском речнику* (RS) примењен је исти поступак: **fonoloji** phonology; **morfoloji** morphology; **sentaks** gram. syntax и сл.

У YTSS даване су описне дефиниције, најчешће илустроване примерима:

büzüşme *im. lingv.* sažimanje dva vokala u jedan prilikom obrazovanja složenica: *kahve altı > kahvaltı, ne için > niçin*;

pekiştirme ünlüsü *gram.* samoglasnik u reduplikovanim rečima: npr. *yap-a-yalnız, çep-e-çevre, güp-e-gündüz*;

bağlama zarf-fili *gram.* gerundiv na **-ıp** u funkciji veznika koji povezuje dva naporedna glagola: *Gelip gitti* (Geldi ve gitti): došao i otišao;

tezlik eylemi/fili *gram.* analitička forma glagola koja služi za izražavanje brzine glagolske radnje; isp. tezlik eylemi: npr. *söyleyivermek, brzo reči; yapıvermek, začas uraditi*.

Аутору двојезичног речника од велике користи могу да буду, уколико постоје, стручни двојезични речници из различитих области. И док за немачки језик постоји 130 стручних речника у 161 издању објављених у периоду 1945–2000. године (Бегенишић 2010: 279), дотле од турско-српских терминолошких речника постоји само један глосар мањег обима из области пословних термина новијег датума (Ајкут 2008: 107–124). С обзиром на чињеницу да такав двојезични терминолошки речник не постоји, YTSS би могао послужити као основа за турско-српски речник граматичких и лингвистичких термина.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајкут 2008: К. Aykut, Izbor poslovnih termina (srpsko-turski), *Prevodilac* 3–4/60, 107–124.
- Акалин 2010: Ş. H. Akalın, Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük, *Türk Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi)* C. XCVIII, S. 698, Şubat, 162–169.
- Бегенишић 2010: D. Begenišić, *Nemačko-srpska (srpskohrvatska) i srpsko (srpskohrvatsko)-nemačka stručna leksikografija u periodu 1945–2000*, doktorska disertacija u rukopisu, Beograd: Filološki fakultet.
- Боз 2011: E. Boz, Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 4, 9–14.
- Вардар 1978: B. Vardar, *Başlıca Dilbilim Terimleri*, Istanbul.
- Вардар 1980: B. Vardar, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Вардар 2002: B. Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Дитрих 2001: A. P. Dietrich, *Dictionary of Linguistic Terms: English Russian Turkish*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Ђинђић 2012: S. Đinđić, *Udžbenik turskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Јалап 2014: H. Yalap, Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük /Marija Đinđić. – Ankara: 2014, Türk Dil Kurumu Yayınları, ISBN 978-975-16-2840-4, 2014, 1528 s./, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/8 Spring 2015, Ankara, 2407–2412.

- Кабре 1999: М. Т. Cabré, *Terminology: Theory, methods and applications*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Коркмаз 2007: Z. Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- Коџаман–Осам 2000: А. Kocaman, N. Osam, *Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretimi Terimler Sözlüğü*, Ankara: Hitit Yayınları.
- Недељков 2002: Јб. Недељков, Проблем вишечланих лексема у лексикографској пракси, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 243–249.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Тан 2001: N. Tan, *Kuruluşunun 70. Yıl Dönümünde Türk Dil Kurumu*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 787.
- Топалоглу 1989: А. Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken yayınları.
- Уста 2010: Н. Ђ. Usta, Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı, *Modern Türklük Araştırmaları* 7/2, 92–101.
- Хартман–Џејмс 1998: R. R. K. Hartmann, G. James, *Dictionary of Lexicography*, London, New York: Routledge.
- Хенгирмен 1999: М. Hengirmen, *Dil Bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin yayınevi.
- Шипка 2006: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- RS: *Türkçe İngilizce Redhouse Sözlüğü*, Yedinci Baskı, İstanbul, 2007.
- TS: *Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, 1988, 2010.
- YTSS: М. Ђинђић, *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

Marija S. Đinđić

THE INTERPRETATION OF LINGUISTIC AND GRAMMATICAL TERMS IN A BILINGUAL DICTIONARY (BASED ON THE NEW TURKISH-SERBIAN DICTIONARY / *YENİ TÜRKÇE-SİRPEA SÖZLÜK*)

Summary

This paper focuses on the problem of the lexicographical interpretation of the linguistic and grammatical terms in the *New Turkish-Serbian Dictionary (Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük)*. The analysis includes around nine hundred linguistic and grammatical terms taken from this dictionary. The paper presents ways of defining mono-lexical as well as poly-lexical terms, which make up 60% the terminological corpus, as well as procedures for citing the adequate Serbian translation equivalents for Turkish doublet terms. We point out the difficulties in defining those linguistic and grammatical terms which do not exist in the Serbian language and lexical system.

Keywords: linguistic terms, grammatical terms, bilingual dictionary, lexicography, Turkish, Serbian

ДВОЈЕЗИЧНА ТЕРМИНОГРАФИЈА ИСЛАМСКИХ ТЕРМИНА

Данко Шипка*

Полазећи од основних поставки социокогнитивне терминологије и терминографије (видјети, на примјер, Темерман 2000) а на основу искустава из рада на двојезичном рјечнику Шипка–Ћеман 2013), аутор разматра механизме одређивања границе поља исламских термина. Овај конкретан пројекат показује да се не може говорити о апсолутној дефиницији исламских термина. Како је показано и у различитим другим студијама социокогнитивне термилошке школе, уклопљеност терминологије у конкретно друштвено окружење и одређеност поменутог терминографског пројекта потребама корисника битно утиче на критеријуме одређења поља исламских термина а тиме и на критеријуме уврштавања термина у рјечник. Успостављени критеријуми били су основа за прикупљање релевантних термина из вишеструких извора – текстуалних новинских корпуса, постојећих рјечника, теолошких студија, превода Кур’ана, итд. Корпусне лексичке листе филтриране су помоћу позитивних и негативних лексичких листа (листа онога што јесу термин и онога што нису) а уз то је вршена вишеструка неаутоматска верификација, која је неопходна у случајевима гдје је термин подударан у писаном облику са општом ријечју (нпр. *учиџи*, *џроучиџи*, *намаз* итд.).

Кључне речи: терминографија, исламска терминологија, социокогнитивна терминологија, двојезична лексикографија

1. Увод и теоријске основе

У овом раду претресају се теоријске поставке и конкретна рјешења терминографског пројекта двојезичног рјечника бошњачке исламске терминологије, рецепцијског рјечника намијењеног говорницима енглеског језика. Изузетно значајан елемент стварноживотних терминографских пројеката који је неријетко био занемариван у традиционалним термилошким школама јесте њихово функционисање у одређеном друштвеном окружењу, које се не своди само на опште културне и језичке оквире (које можемо назвати макродруштвеним параметрима) него и на оквире сваког појединачног терминографског пројекта (његову намеру и намјену, што можемо назвати микродруштвеним параметрима). Представљање овог терминографског пројекта (Шипка–Ћеман 2013) почећемо, стога, од његових микродруштвених параметара. Речени рјечник био је намијењен говорницима енглеског језика који у

* Државни универзитет Аризоне, Темпи, САД; Danko.Sipka@asu.edu

засегу свог професионалног интереса имају читање најразличитијих бошњачких текстова са садржајем који има неку везу са исламом: класични исламски текстови, чланци из исламских новина и часописа, проповиједи имама и хафиза, итд. Дакле, да тако кажемо, „плафон“ термилошке масе била је граница између исламске и неисламске терминологије. Професионална потреба циљне групе овог рјечника били су општи текстови исламског садржаја, дакле, не уско специјализовани текстови, рецимо суфијско-тарикатски, који би били неразумљиви већини слѣдбеника ислама. Тако је онда

Traditional Terminology	Sociocognitive Terminology
Principle one: Terminology starts from concepts which can be clearly delineated.	Principle one: Sociocognitive Terminology starts from units of understanding which more often than not have prototype structure (6.1.1.1).
Principle two: Clear-cut concepts can be attributed a place in a logical or ontological concept structure.	Principle two: Understanding is a structured event. A unit of understanding has intracategorical and intercategory structure and it functions in cognitive models (6.1.1.2).
Principle three A concept can be defined in an intensional definition (superordinate concept and differentiating characteristics) and/or extensional definition.	Principle three Depending on the type of unit of understanding and on the level and type of specialisation of sender and receiver in communication, what is more essential or less essential information for a definition will vary (6.1.1.3).
Principle four: A term is assigned permanently to a concept. It is believed that ideally one term only should be assigned to one concept.	Principle four: Synonymy and polysemy are functional in the progress of understanding and therefore need to be described (6.1.1.4).
Principle five: a) Concepts and terms are studied synchronically. b) The relationship between concept and term is arbitrary	Principle five: a) Units of understanding are constantly evolving. The historical periods in their evolution may be more or less essential for the understanding of a unit. b) Cognitive models (e.g. metaphorical ICMs) play a role in the development of new ideas which implies that terms are motivated. (6.1.1.5)

Figure 6.2. Contrast between the principles of traditional Terminology and the principles of sociocognitive Terminology.

Илустрација 1.1. Основне карактеристике социокогнитивног ирисџуа у односу на традиционални, из Темернан 2000: 223

постајао и „патос“, граница између опште и ускоспецијализоване терминологије. Овакви микродруштвени оквири пројекта, као природну терминолошку основу наметнули су социокогнитивну терминолошку и терминографску методологију. Практички свих пет основних принципа представљених у Илустрацији 1.1 били су релевантни за овај пројекат – чињеница да су термини често прототипи, да је њихово разумевање уклопљено у интеракцију и когнитивне моделе, да њихово објашњење варира у зависности од онога коме су намењени, да су синонимија и полисемија функционалне, те да се јединице мењају и зависе од когнитивног модела.

Овај методолошки оквир одредио је три основне фазе пројекта – одређивање терминолошког поља исламске терминологије, прикупљање грађе и успостављање еквиваленције. Три наредна сегмента овог рада биће посвећена свакој од ове три основне фазе пројекта понаособ.

2. Дефинисање поља исламске терминологије

Све наредне делатности на овом терминографском пројекту зависиле су од тога шта је заправо дефинисано као исламски термин, па ћемо се прво позабавити том фазом рада на пројекту. Треба рећи да исламска терминологија, сама по себи, нема такву прецизност дефинисања како је, рецимо у математици. У овој области (као и код других хуманистичких терминологија) заправо се и добро виде предности социокогнитивног приступа – сами термини и саме границе терминолошког поља заправо су прототипи. Намјена рјечника онима којима је у опсегу професионалног интереса читање текстова са исламским садржајем условила је уврштавање апелатива и личних имена која су релевантна у исламској пракси и теологији. Конкретније, радило се о следећим категоријама:

- а. религијски обреди (нпр. **abdestlija** e f wudu towel),
- б. правила живљења (нпр. **adžela** e f hasting, precipitous behavior),
- в. морални принципи и закони (нпр. **ahlak** a m l. morals, ethics),
- г. теолошки термини (нпр. **hak** a m haqq, truth, verity),
- д. главни сегменти и ликови исламских светих књига (нпр. **ajet** a m ayah, ayat /a verse of the Qur'an/),
- ђ. различите функционалне ријечи и изрази у употреби у исламу (нпр. **inšallah** x Insha'Allah, God willing {~ *da brzo ozdravite. God willing, you will get well soon.*})
- ђ. важније личности ислама међу Бошњацима и уопште (нпр. **Mahran** a # m Maymun bin Mahran /died 735, a scholar of Islam/),
- е. бошњачка исламска обредна мјеста и манифестације (нпр. **Ajvatovi-ca** e f Ajvatovica /the largest Islamic traditional, religious and cultural event in Europe, near Prusac in Bosnia and Herzegovina/).

Неколико ствари је овдје занимљиво. Прво, треба објаснити зашто су уључивана лична имена. Традиционално рјешење било би да се искључе било каква лична, географска, итд. имена. Да се тако поступило, корисници рјечника могли би остати без кључних информација. Наиме, у исламским текстовима који су сачињавали корпус овог рјечника, веома је честа ситуација да се призива одређена личност (рецимо познати теолог, итд.) уз подразумевање његове (рјеђе њене) улоге и теолошке оријентације. На примјер, подразумевање сегмента *Jedan od poznatih ashaba*, neka je Allahovo zadovoljstvo sa njima, Mejmun Bin Mahran r.a. bi imao naviku reći: „Od Bukharija se prenosi u jednoj predaji da je Poslanik a.s. rekao, „Ko god ne uljepšava učenje Kur’ana, ne uči ga melodično, on nije od nas...“ дјеломично зависи и од ситуирања Ал-Бухарија у одређени временски оквир и подразумевања његове улоге у свијету ислама. Отуда је неопходна сљедећа дефиниција: **El-Buhari** ija # m Muhammad al-Bukhari /810-870, Islamic Hadith scholar/ = **Buharija**.

И унутар издвојених поља требало је ријешити различите селекцијске дилеме. На примјер, у области религијских обреда, за доста термина сасвим је јасно да треба да буду укључени (нпр. *акшам намаз*, *абдесџихана*, *девр*, *духа* итд.). Други су, опет, били проблематични (нпр. *баклава*, *французица*). Слично је и са функционалним ријечима и изразима. Изрази типа *иншалах* или *алахиманеџ* нису спорни, али они типа *авазиле*, *аићаре* јесу. Овај рјечнички пројекат прихватио је инклузивну стратегију, да се уврсти оно што је уобичајено у текстовима са исламским садржајем без обзира на то да ли би се у изолацији ријеч могла прогласити исламском. Сликвито говорећи „плафон“ ове терминологије био је доста високо.

Кад је о „патосу“ ове терминологије ријеч, основни критеријум била је општеисламска употреба. Дакле, факт да се ријеч појављује, односно да је позната учесницима општег исламског дискурса. На примјер, велики број појмова наведених у Хаџибајрић (1988: s.v) није у употреби у општем исламском дискурсу, на примјер:

ahvāl (jed. hāl) pojava u srcu, stanje vedrine ili tuge, tjesnoće ili širine. Iščekzava sa pojavom ličnosti (svoje). Ako ovo stanje potraje i postane osobina, onda se zove mekam. Ahvāl je poklon, mekam je zarađeno. Ahvāl dolazi od samog postojanja, mekam se stiče ulaganjem truda.

3. Стратегије прикупљања грађе

Примијењена је комбинована стратегија прикупљања грађе, која је обухватила корпус 2615 чланака из већег броја исламских новина и часописа, затим различите преводе Кур’ана, већи број исламских теолошких студија, исламске смртнице, и релевантне чланке из Википедије. Кориштени су,

надаље, општи и специјализовани рјечници. Коначно, кориштени су и информатори, прије свега коаутор рјечника, који је имам са дипломом Факултета исламских наука из Сарајева.

Ово су били основни новински извори: Бошњакиња, Дневни аваз, Џемат, ЕлКалем, Ислам, Минбер, Муслимански глас, Нахла, Нови хоризонти, Ослобођење, Препород, Ријасет Исламске заједнице, САФФ, Википедија, поглави-то <http://bs.wikipedia.org/wiki/Islam> и све повезане стране. Сви релевантни термини ексцерпирани су из сљедећих рјечника: Чедић (ур.) 2007; Кури (ур.) 2005; Муласмајић 2011; Шипка 2000; Шкаљић 1996. Један ограничен број одредница ексцерпиран је из сљедећег извора: Хаџибајрић 1988. У корпус су узети и сљедећи преводи Кур'ана: Коркут 1991; Мливо 2004.

Грађа је изабрана у неколико корака. Прво је састављена позитивна листа термина, која је укључила оне термине који су ван сваке сумње исламски термини, онако како их дефинише овај пројекат. За ове термине генерисана је конкорданса. Потом је формирана негативна листа – она је садржавала опште лексеме које нису исламски термини. Потом је из корпуса извучена конкорданса за све оно што није на листи негативних термина. Ова конкорданса укључила је доста излишних елемената (нпр. транслитерације сура из Кур'ана, имена особа које нису повезане с исламом, ирелевантне топониме, итд.), што је онда ручно „очишћено“. Потом су релевантни термини лематизирани, након чега су ексцерпирани рјечници те релевантни текстови (од смртовница преко исламских теолошких студија до превода Кур'ана). Циљ овог корака био је да се укључе додатни термини, између осталог, они који су подударни са ријечима општег лексикона. На примјер, исламски термин *учиџи* (обављати исламски молитвени обред) подударна је у писаном облику са апелативом *учиџи* (усвајати знања и вјештине). Исто је и у случају *намаз* (молитва, исламски термин) и *намаз* (премаз, општа ријеч).

Гледајући из опште терминографске перспективе, овдје ваља примијетити да је стратегија прикупљања грађе у великој мјери условљена прототипским дефинисањем поља исламске терминологије и њеном уклопљеношћу у функционисање друштва. Управо због тога узети су у обзир не само исламски теолошки текстови, него знатно шири распон извора.

4. Стратегије избора еквивалената

И стратегије избора еквивалената имале су у виду практичне потребе читања бошњачких исламских текстова, посебно чињеницу да особа која чита и служи се рјечником по правилу није исламски теолог. Ово је утемељило двоструко дефинисање са једним директним еквивалентом и једним описним еквивалентом као најчешћу стратегију. Ову стратегију видимо у сљедећим

примјерима, гдје се уз исламски термиолошки еквивалент (који је најчешће сличан јер је у оба језика позајмљен из арапског језика), даје и еквивалент, који је, заправо, објашњење за оне који нису упућени у исламску терминологију, у првом случају опис а у другом еквивалент из сфере хришћанства:

daru-l-kufr *a m dar al-kufr*, infidel country

džehennem *a m Jahannam*, Hell: *stanovnici ~a Jahannam dwellers*.

У неким случајевима ни двострука еквиваленција није била dostatна да би корисник у потпуно разумио о чему се ради, па је додавана објашњавајућа глоса, како се види из ова два примјера:

daru-l-islam *a m Dar al Islam*, the House of Islam (a traditional name for Islamic countries)

daru-l-kuld *a + ov m Dar-ul Khuld*, the House of Immortality (a level of Jannah, Islamic paradise).

Оно што је овдје занимљиво је да су стратегије успостављања еквиваленције веома сличне онима које су у Шипка (2015) идентификоване за случајеве нулте еквиваленције у општој лексици, на примјер:

The third valid lexicographic strategy, *incorporation with explanation*, incorporates the word from the SL into the TL, often italicized, and then follows by providing an explanation. The following Pashto and Chechen entries exemplify this strategy:

(5) دجبا abdzhád m. Arabic abjad (i.e., the Arabic alphabet arranged according to the numerical values assigned to the letters, so-called from the first 4 letters ا, ب, ج, د i.e., 1, 2, 3, 4). [...]

(6) тѣзет ethnology tezset (place in a yard for a funeral where friends and relatives of the deceased come to express their condolences) (Шипка 2015: 174–175).

Овдје се још једном показују као тачне тврдње социокогнитивне терминологије да разлика између термиолошких система и опште лексике као и обрада једног и другог, није онолико удаљена колико се то вјеровало у традиционалним термиолошким школама.

5. Шире терминографске импликације

Како је показано и у различитим другим студијама социокогнитивне термиолошке школе, уклопљеност терминологије у конкретно друштвено окружење и одређеност поменутог терминографског пројекта потребама корисника битно утиче на критеријуме одређења поља исламских термина а

тима и на критеријуме уврштавања термина у рјечник. Исто је и са стратегијама прикупљања грађе и успостављања еквиваленције. Попут многих других сличних пројеката, и овај терминографски подухвати јасно указује на сличности у обради термина и опште лексике. Како уклопљеност овог терминолошког поља у друштвено окружење и с тим повезане његове нејасне границе, тако и конкретне стварноживотне потребе корисника овог терминографског производа у великој мјери релативизирају разлику између терминолошких и нетерминолошких јединица.

ЛИТЕРАТУРА

- Хаџибајрић 1988: F. Hadžibajrić, Mali rječnik sufijsko-tarikatskih izraza, u: *Tesawwuf, islamska mistika*, Zbornik radova prvog simpozija, Zagrebačka džamija 1408/1988. god., Zagreb: Islamska zajednica, <http://bastinaobjave.com/knjige-211/rjecnici/120-rjecnik-sufijskih-termina>.
- Шипка 2015: D. Šipka, *Lexical Conflict: Theory and practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Шипка–Ћеман 2015: D. Šipka, S. Ćeman, *Dictionary of Bosnian Islamic Terms*, Springfield: Dunwoody Press.
- Темерман 2000: R. Temmerman, *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*, Amsterdam: John Benjamins.

ИЗВОРИ

- Бошњакиња: *Bošnjakinja*, <http://www.bosnjakinja.net>.
- Википедија: *Wikipedija*, <http://www.wikipedia.org>, <http://bs.wikipedia.org/wiki/Islam>.
- Дневни аваз: *Dnevni avaz*, <http://www.avaz.ba>.
- ЕлКалем: *ElKalem*, <http://www.elkalem.com>.
- Ислам: *Islam*, <http://www.islam.co.ba>.
- Коркут 1991: B. Korkut, *Kur'an s prevodom*, Medina.
- Кури (ур.) 2005: A. Th. Khoury (ur.), *Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam*, Zagreb: Svjetska konferencija za mir.
- Минбер: *Minber*, <http://www.minber.ba>.
- Мливо 2004: M. Mlivo, *Prijevod Kur'ana*, Bugojno.
- Муласмајић 2011: N. Mulasmajić, *Bosnian-English Dictionary: Turcisms, Colloquialisms, Islamic Words and Expressions*, Bloomington: Author House.
- Муслимански глас: *Muslimanski glas*, <http://www.muslimanskiglas.com>.
- Нахла: *Nahla*, <http://www.nahla.com>.
- Нови хоризонти: *Novi horizonti*, <http://www.novihorizonti.com>.
- Ослобођење: *Oslobodjenje*, <http://www.oslobodjenje.ba>.
- Препород: *Preporod*, <http://www.preporod.com>.

Ријасет Исламске заједнице: *Rijaset Islamske zajednice*, <http://www.rijaset.net>.

САФФ: *SAFF*, <http://www.saffbih.com>.

Чедић (ур.) 2007: I. Čedić (ur.), *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo: Institut za jezik.

Џемат: *Džemat*, <http://www.dzemat.org>.

Шипка 2000: D. Šipka, *A Dictionary of New Bosnian, Croatian, and Serbian Words*, Springfield: Dunwoody Press.

Шкаљић 1996: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Danko Šipka

THE BILINGUAL TERMINOGRAPHY OF ISLAMIC TERMS

Summary

The present paper draws upon the principles of sociocognitive terminology and terminography (see, for example Temmerman 2000). Its material basis is a bilingual Bosnian – English Dictionary of Islamic Terminology (Šipka–Ćeman 2013). The key issue addressed in this paper concerns the mechanisms for delimiting the field of Islamic terms. The materials from the aforementioned terminographic project point to the fact that no absolute definition of Islamic terms can be established. These findings are well aligned with various other sociocognitive terminographic studies. Namely, the embeddedness of this and other terminologies in a concrete social environment coupled with the user-oriented nature of any terminographic project commands a very strong influence on how the field of Islamic terms is defined. The scope of the field, in turn, influenced the selection criteria, where Islamic terms are those that potential users would need in the interpretative reading of Islamic texts. Consequently, the project used an eclectic gathering procedure relying on textual newspaper and magazine corpora, previous lexicographic works, theological studies, translations of the Qur'an, etc. The lexical lists from the corpora were filtered using positive and negative lexical lists (i.e. those word forms that are terms and those that are not, respectively). In addition, manual verification was used when an Islamic term was identical to a general vocabulary item (e.g. *учити* 'pray, perform a prayer' – Islamic term, and 'learn, study' – general term, *намаз* 'salat (Islamic prayer)' – Islamic term, and 'spread, paste; coat (e.g. of paint)' – general term).

Keywords: terminography, Islamic terminology, sociocognitive terminology, bilingual lexicography

РЕЧНИК САНУ КАО БАЗА ТЕРМИНОЛОШКИХ РЕЧНИКА (НА ПРИМЕРУ РЕЧНИКА КУЛИНАРСТВА)*

Рада Стијовић**
Олга Сабо***
Ранка Станковић****

Циљ овога рада јесте да покаже како богата и разноврсна лексичка грађа Речника САНУ може послужити за израду разноврсних термилошкоких речника (овде на примеру речника кулинарства) и како се процесом дигитализације Речник може обогатити, осавременити, а рад на њему убрзати.

Кључне речи: Речник САНУ, термилошки речници, кулинарска лексика, дигитализација

Уводне напомене

Речник српскохрватског књижевног и народног језика треба да садржи, када буде завршен¹, целокупну лексичку² српског књижевног језика и српских народних говора у раздобљу XIX и XX века³. Све одредничке речи илустроване су примерима из писаних извора и са најширег српског дијалекатског

* Овај рад је настао у оквиру пројеката:

– *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије;

– *Опис и стандардизација савременог српског језика* (178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије;

– *Инфраструктура за технолошки поддржану учење у Србији* (ИИИ 47003), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; rada.stijovic@isj.sanu.ac.rs

*** Институт за српски језик САНУ, Београд; olga011@yahoo.com

**** Рударско-геолошки факултет, Београд; ranka.stankovic@rgf.bg.ac.rs

¹ До сада је изашло 19 томова, 20. је у припреми за штампу.

² Ова констатација је условна, јер, по концепцији речника, страна лексика уноси се у оној мери колико то одговара општем знању образованог човека, а од термилошке оно што је ушло у свакодневни живот и у књижевност, као и у средњошколске уџбенике.

³ Примери књижевног језика ексцерпирани су из дела свих области живота и стваралаштва, а дијалекатска грађа је прикупљана на широком простору српских говора – од Книна, Баније, Лике, преко Босне и Херцеговине, Славоније, Барање, до Војводине, Ресаве, Призрена, Тимока, Врања, Црне Горе, а укључени су и српски говори у Македонији.

подручја, презентованим тако да показују временску и просторну заступљеност речи⁴. Овако богат лексички материјал омогућује разноврсна лингвистичка и ванлингвистичка истраживања. Могуће је на основу њега сагледати материјалну и духовну култура српског народа, његов начин живота, начине размишљања, етичка начела, занимања, обичаје⁵, контакте са другим народима⁶. Могу се изводити разноврсна статистичка истраживања⁷, формирати синонимски низови итд.⁸

База Речника може послужити и као грађа за израду бројних других речника – књижевног језика, дијалеката, термилошких речника итд. Ми смо за предмет овога рада узели Речник као извор за термилошке речнике. Како он садржи термилошку лексичку из 103 области, определили смо се за кулинарску, која је у нашој свакодневици несумњиво најзаступљенија и могло се очекивати да ње има највише у Речнику и да је она у великој мери обухваћена Речником. Претраживати стотине хиљада одредница и милионе примера у папирној верзији Речника тешко је изводљиво. Зато смо желели да покажемо како дигитална форма овог дела тај поступак чини лако остваривим.

Да би се дошло до релевантних података, било је потребно наћи метод екстраховања ове лексике, с обзиром на то да она (за разлику од већине других термилошких области) није системски обележавана одговарајућим квалификатором (*кув.*, *кул.*), нарочито када је лексема део општег лексичког фонда.⁹

⁴ Свако значење речи илустровано је примерима из писаног извора или са терена, и то тако да се настоји показати да ли реч живи од најстаријег времена које је обухваћено овим речником до данас, као и на ком терену је потврђена. Број примера зависи од учесталости употребе речи, али их је највише шест.

⁵ У Речнику, нпр., налазимо податак да се у неким крајевима Босанске крајине, као и међу Србима у Хрватској крајини орачима кад заору прву бразду износи погача која се зове *бразданица*, *браздењача* или *браздионица*, у зависности од краја, да се у Ресави за Божић прави колач који се зове *виноград* због украса који се стављају на њега а који симболизују чоко-те винове лозе, да је *василица* колач који се меси за Мали Божић односно Нову годину по јулијанском календару, да се *младенчићи* праве за Младенце и обично преливају медом итд. Ова лексика је ушла у бројне фразеолошке јединице, које такође бележи Речник САНУ: прост као пасуљ, прогутати кнедлу, бити у свакој чорби мирођија, солити памет, не вреди ни боба, рећи бобу боб, а попу поп, добити јабуку, узети јабуку, бацити јабуку.

⁶ У Речнику се као ознака прибора за јело налази и романизам *џашада* и германизам *есцајг*, али потврђени у различитим говорима. Налази се у њему и словенска *јуха*, а грађа која тек треба да се унесе у будуће томове бележи и турску *чорбу* и немачку *сују*.

⁷ Нпр., о заступљености или учесталости неке лексике/лексема у одређеном времену у српским говорима, и у књижевном језику.

⁸ Такви су примери који се налазе у Речнику: бундевара, дулечара, дулечњак, тиквењак или: качамак, палента, пура, мамаљуга, макарон, жгањци.

⁹ Кулинарска лексика се и у нашој осталој лексикографији ретко обележава. На чињеницу да број немаркираних одредница у Речнику српскохрватског књижевног језика далеко премашује маркиране скретала је пажњу Г. Вуковић (Вуковић 2002: 274–275), а потом и Д. Радоњић (Радоњић 2013:400).

Критеријуми за израду термилошког речника

Да бисмо искористили Речник САНУ као термилошку базу било је потребно успоставити критеријуме који би одредили поступак избора речи, одређивање модела и примену одговарајућих процедура за обраду текста.

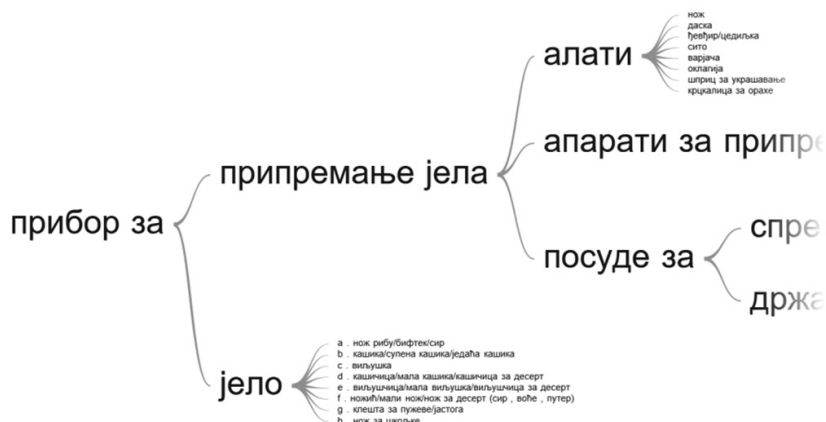
Први корак је био издвајање, из досад објављених деветнаест томова Речника САНУ, речи означених са кув.(арство)/кул.(инарство). Затим је извршена анализа структуре одредница и дефиниција с циљем да се утврде одговарајући модели. Издвајајући и анализирајући речи означене квалификаторима кув./кул., потражили смо одговоре на следећа питања.

1. Које се стране речи и термини уносе у РСАНУ?

Ово питање, односно критеријум на основу кога се уносе речи, веома је битан јер нас упућује на степен сложености термина из појединих области. Када говоримо о страним речима и терминима из одређених области који се уносе у Речнику САНУ подразумева се ниво знања опште културе једног образованог човека. Полазећи од тога спонтано се наметнуло питање у коликој мери се променио ниво знања током деценија и колико је општа култура порасла, што се свакако морало одразити на усвајање већег броја страних речи или термина. Данас речи као што су *блендирајџи*, *брускејџи*, *џосџирајџи*, *шејк* (неке ће се појавити у наредним томовима, док би другима било место у почетним) представљају део лексике образованог човека док неке нису ни постојале у време настанка првих томова. Било би занимљиво пратити историјат тих промена. Који термини су престали да се користе, који су постали део општег лексичког фонда итд. Током процеса дигитализације, то посебно треба нагласити, термини новијег датума могу се лако унети у прве томове, чиме ће се допринети обогаћивању и осавремењивању лексичког фонда Речника.

2. Које ћемо речи унети у термилошки речник кулинарства?

Да бисмо могли да одредимо које речи би обухватао *џермилошки речник кулинарсџива* било је потребно установити како би изгледала структура једног *речника кулинарсџива*, који има много шири домен у односу на термилошки речник, и на основу тога издвојити оне области које би ушле у термилошки речник.

Слика 1. Илустрација једног сегмента структуре Речника кулинарства

3. Шта је кулинарски термин, а шта реч која припада кулинарској лексици?

Одредити шта је кулинарски термин, а шта реч која припада кулинарској лексици или (и) општем лексичком фонду, свакако представља проблем. Шта урадити са речима као што су вода, тањир: плитке тањир, нож: нож за рибу, кашика у значењу мере, или прибора за јело, виљушка: виљушка на трактору и сл.? У научној литератури се овај проблем врло различито посматра. Неки аутори, говорећи о кулинарској терминологији, говоре махом о лексици којом се означавају јела (*сарма, чорба, њалачинке*) и начини припремања хране (*динстиаји, њирјанији, зајржии*)¹⁰, док други у њу убрајају готово целокупну лексику која се може наћи у кулинарству. За потребе овог рада ми смо се определили за кулинарску лексику у најширем смислу да бисмо боље представили поступак проналажења и обележавања речи, показали све богатство Речника САНУ и омогућили различитим ауторима да нађу материјал за своје радове.¹¹

4. Паралелно са процесом одређивања, односно, проналажења речи у РСАНУ, појавило се и питање обележавања речи односно додељивање квалификатора *кув.*, током процеса дигитализације. Ово је веома значајно питање,

¹⁰ Овој концепцији је близак и Речник САНУ.

¹¹ Интересовање за ову врсту лексике, као и за културу исхране уопште, постаје све веће последњих година. О њој је написан немали број радова. Исп. Ивић 2002, Крушец 2004, Квока 2014, Милорадовић 2014, Крстев, Лазић 2015 итд.

јер би уношењем квалификатора који се односи на неку термилошку област, речничка термилошка база била знатно увећана, а корпус проширен. Зашто је то важно? Зато што

5. термилошка мултидисциплинарност пружа веће могућности за истраживање. Приликом дефинисања области које би биле део једног речника кулинарства имали смо у виду и упитнике који се користе за дијалекатска испитивања. Ово је пример како би се две истраживачке области (дијалекатска истраживања омогућавају прикупљања обредне и обичајне лексике, која је у Речнику САНУ обично обележена квалификатором *етн.*) могле повезати, што би се као принцип могло применити и на остале термилошке области.

Колико је обележавање термилошких области значајно можемо видети на следећем примеру. Ако *грашак*, *џасуљ* и сл. обележимо са *кув./кул.* ми у оквиру овог домена можемо направити систем који ће обележити и поддомене, нпр. да је то махунаста биљка, његово порекло, нутритивну вредност, категорију алергена и сл. Поддомен, на пример својство „алерген“, можемо спојити са другом термилошком облашћу – медицином, фармацијом, пољопривредом итд. и тако повезати више области.

Који су били наши циљеви?

Желели смо да утврдимо колико је речи обележено квалификатором *кув./кул.*, изаберемо метод екстраховања ове лексике, с обзиром на то да речи из кулинарства (за разлику од већине других термилошких области) нису системски обележаване одговарајућим квалификаторима (нарочито када је лексема део и општег лексичког фонда), применимо семантичке маркере који ће омогућити обележавање и проналажење ових речи и у процесу дигитализације Речника видљиво обележити ову лексику да постане лако претражива и тако допринети да Речник буде редовно допуњаван новом грађом и тако стално осавремењиван.

Процес припреме и обраде корпуса

Процес екстракције и лематизације термина отпочео је прикупљањем више куvara у ПДФ облику, после чега је уследило оптичко препознавање карактера, аутоматско пресловљавање и корекција хифенације, а потом и обрада електронским речницима за српски језик (Крстев и други 2003). Треба напоменути да се електронски речници разликују од машински читљивих речника, јер су електронски речници намењени рачунарској обради текста (софтверу), за разлику од машински читљивог речника који је намењен човеку као кориснику. Човек као корисник углавном у речнику тражи значење

неке речи или њен превод, док се електронски речници користе у истраживањима језика и креирању језичких алата. Морфолошке речнике српског језика развили су проф. др Цветана Крстев и проф. др Душко Витас уз помоћ Групе за језичке технологије Универзитета у Београду.

Анализа обрађеног корпуса обухватила је екстракцију речи и фраза засновану на доменским и семантичким категоријама, потом анализу препознатих и непрепознатих речи са делимичним поређењем електронских речника са Речником САНУ.¹² Поређење је делимично зато што је истраживање базирано на доступном подскупу Речника САНУ (чија је дигитализација у току), а истраживање се такође ограничава само на лексику текстова кулинарског домена.

Имајући у виду да је корпус текстова произведен аутоматски из пдф датотека, у тексту је велики број речи био преломљен (растављен), те се јавила потреба за аутоматском корекцијом хифенације. За то су искоришћене каскаде графова које консултују електронске речнике, тако да је аутоматски кориговано 350 речи. Ево неколико примера речи код којих је успешно уклоњена хифенација: *конзумира-ња, уй-рошћавајте, миро-ђију, мли-ну, бун-девиним, кори-јандера, индиј-ског, ѓра-зилук...* Систем је пројектован тако да оставља цртицу тамо где је она саставни део сложене фразе, тако да су следећи примери остали непромењени: *ѓола-ѓола, медено-слајку, карамел-бомбона, злајно-смеђу, дан-два, зелено-љубичасће...* Анализом резултата нису пронађени примери погрешне корекције хифенације. Одређени број прелома није могуће аутоматски разрешити и у том случају је систем оставио текст без промена. На пример у речи: *кафе-на, кафе и на* могу бити засебне речи, те тако систем није вршио замену са *кафена*. Слично, није замењено ни: *за-чин, маши-ни, неко-лико, на-ђрави, ѓосоли-ѓи, нај-мање, не-ђриродан, рен-де, ѓосоли-ѓи, су-сам ...* Креирани корпус се састоји од 260.000 речи, односно 1.360.000 карактера. Овде је неопходна ручна корекција текста.

Лингвистичка обрада је урађена применом електронских речника, након чега је креирана „врећа речи” са фреквенцијама појављивања и рачунањем релативних фреквенција „на милион речи”. За поређење релативне фреквенције кулинарских термина са референтним корпусом коришћен је Корпус савременог српског језика (corpus.matf.bg.ac.rs) од двадесет два милиона речи (в. о томе Утвић 2011). Кључност термина (енг. *keyness*) рачуна се као однос релативне фреквенције (на милион) у кулинарском корпусу и у општем корпусу.

Коришћењем електронских речника у креираном кулинарском корпусу препознате су семантичке категорије карактеристичне за лексику кулинарских текстова (Крстев, Лазић 2015):

¹² Морфолошки и електронски речници, као и кувари у електронском облику, омогућили су нам да дођемо не само до примера који су уједно и одреднице већ и до лексема које су садржане у целокупном речничком корпусу, а које по концепцији Речника САНУ не могу стајати као одредничке речи (бројни двочлани и вишечлани термини) или још нису обрађене у досадашњим томовима.

Табела 1: Примери из корпуса који су препознати семантичким маркерима за текстове кулинарског домена

Маркер	Опис маркера	Примери из корпуса
+DOM=Culinary	кулинарски домен	павлака, путер, побиберити, алева паприка, динстати, пропржити, нарендати, плех, надев, сос, пармезан, сенф, тиквица, беланац, презла целер, рендан, рерна, нарендан
+Food	општи маркер за храну	бибер, торта, глазура, шећер, надев, уље
+Alim	храна која се конзумира скоро природна	бадем, целер, босиљак, першун, рузмарин
+Drink	пиће	јогурт, прошек, млаћеница, црно вино, воћни сок, пиво
+Prod	производ	брашно, ванилин шећер, марципан, цем, чоколада
+Course	готово јело	савијача, куглоф, пире, десерт, качамак, сарма
+Ing	додатак	со, лимунтус, конзерванс, каротен, заслађивач
+Meal	оброк	предјело, роштиљ, закуска, ручак, пикник, чај, гозба
+MesApp	приближна мера	прстохват, кесица, комадић, штанглица, чаша
+Cont	посуде	кашичица, кесица, шоља, тањир, кутија, шака, кеса, пакет
+Por	порција	комадић, колутић, штанглица, режањ, кап, врх, крак
+Uten	справа	калуп, плех, кашика, посуда, модлица, шерпа
+WoP	начин припреме јела	кухање, желирање, пропржити, разваљати
+Part	део	јуфкица, ребро, зрно, средина, лист
+Wh	целина	коцка, штапић, ролна, векна
+Set	скуп	веза, прстохват

Могућности допуне и осавремењивања Речника САНУ

Процењује се да је у Речнику САНУ квалификатором *кув.* означено око сто речничких одредница из куварског домена. У првом тому су означен: *асиик, бајцовати и баница*, у петом: *завара, заваривати, заварити и завезача*, у десетом: *коиллеј, крокеј, кромџирача, крофна, крумџир-џирјан*, у седамнаестом: *одморији*, док у деветнаестом тому има четрдесет једна одредница са *кув.* и једна (пендевиш) са *кул.*

Процењује се да се још око 630 одредница из Речника САНУ може на основу електронског речника означити да су из куварског домена, на пример: *вечера, месо, млеко, кафа, вино, воће, јело, јаје, намирница, брашно, месни, колач, жињо, алкохол, желе, маси*. Осим означавања домена могу се увести и нови квалификатори којима се могу и прецизније обележити речи. На пример, ако се уведе квалификатор за категорију *оброк* било би обухваћено више од десет одредница (*вечера, оброк, доручак, гозба, банкеј, закуска, мезе, зајуџрак* итд.). Или, квалификатором за *гојово јело* било би обухваћено више од сто речи (*жињо, кобасица, бурек, кайма, гулаш, кајгана, качамак, вешалица*), за *џића* око седамдесет (*млеко, кафа, вино, лоза, виски, најџијак, јогурт, војка, ликер*), за категорију *начин џријреме* преко тридесет (*кувати, барији, конзервисати, одмрзнути, оџклојџији, маринирати*).

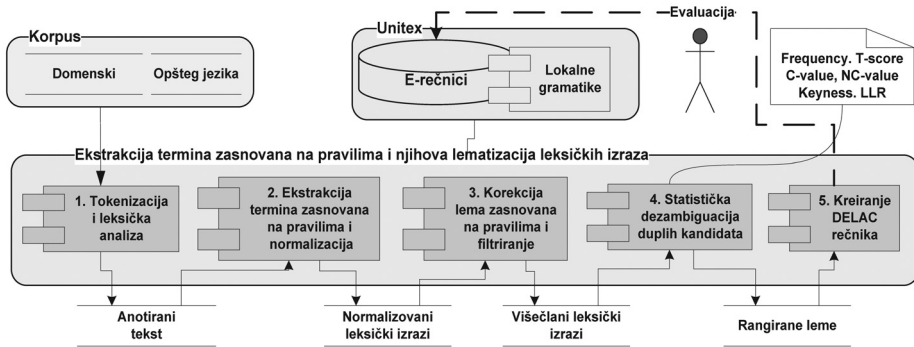
Постоје такође речи које постоје у електронским речницима које су из домена кулинарства, а које се не појављују у Речнику САНУ и процењује се да је око триста таквих одредница, на пример:

- авокадо, ајдамер, ајсберг, амарето, армањак, ароматизирати, аронија, афусал;
- багет, балзамико, бананица, бешамел, бланширање, бланширати, блендирати, бренди, бри, броколи, брускета, бурбон, бургер, бурито;
- ванилица, вафл, вегета, винобран, вонгола;
- гаспањо, гаспачо, гауда, гвакамола, гирос, граделе, гранцла, гратинирати, грејпфрут, грилијаж, грилијаш, гриловати, грицкалице;
- дебрецина, дехидратор, динстати, добиберити, догрејати, дресинг.

Екстракција термина из текста

За решавање проблема екстракције и лематизације вишечланих термина из текста, одабран је приступ заснован на правилима која се ослањају на систем језичких ресурса, као што су морфолошки и електронски речници, и граматике развијене у оквиру Групе за језичке технологије Универзитета у Београду. Аутоматска процедура за екстракцију вишечланих речи (синтагми и фраза) као кандидата за термине и њихова лематизација остварена је коришћењем система Unitex за обраду корпуса и LeXimig-a, вишенаменског софтверског алата за управљање лексичким ресурсима. Целокупан процес

је аутоматизован почевши од токенизације и лексичке анализе текста до производње одредница за речнике, а потребна је само незнатна ручна интервенција (слика 1), (Станковић и други 2016).

Слика 2. Процес аутоматске екстракције и лемаџизације термина

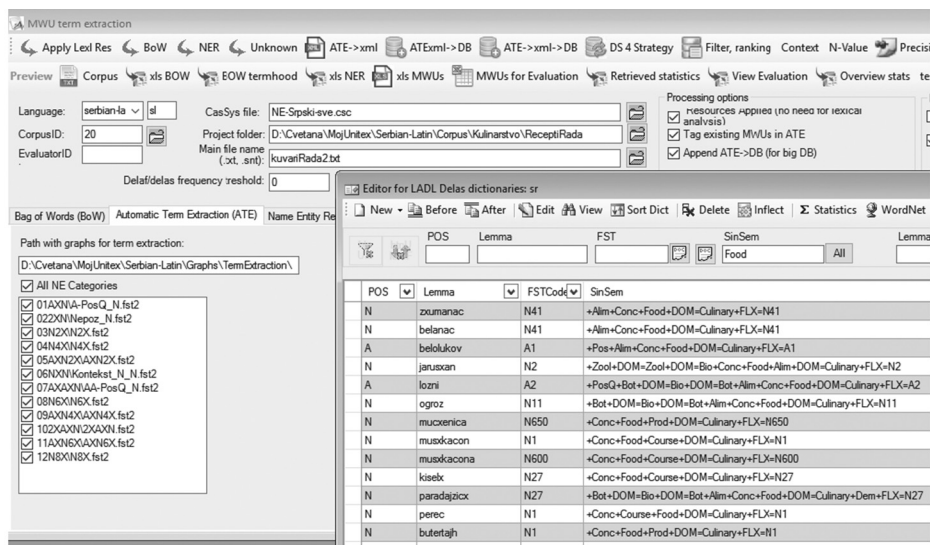
Систем се ослања на карактеристике Unitex-а за анализу текста и изradу коначних трансдуктора, као и на бројне функционалности LeXimir-а у производњи лема у стандардним форматима (Станковић и други 2011). Сви резултати и припадајући метаподаци похрањени су у бази података на SQL серверу. Скуп лема произведених у наведеном поступку филтрирања се даље процесира увођењем мера које комбинују језичке и статистичке податке. Наиме, свакој леми, осим фреквенције, придружују се и основне мере (C -Value T-Score, LLR, Keyness) (Frantzi, 2000; Dunning, 1993; Kilgarriff, 2014.) тако да се за одабрану меру и одговарајући праг, генерише скуп лема за евалуацију. На слици 2 приказан је панел за примену електронских речника и локалних граматика, екстракцију према предефинисаним синтаксичким обрасцима, лемаџизацију и управљање евалуацијом.

Описаћемо неке од синтаксичких образаца за екстракцију:

AXN – вишечлана реч се састоји од придева и именице и придев и именица се слажу у погледу све четири граматичке категорије (род, број, падеж, аниматност); пример свињско месо, кукурузно брашно, алуминијумска фолија, индијски орах;

2XN – испред именице се налази реч која не подлеже флексији; то је најчешће префикс или прилог изведен од придева, а сепаратор је најчешће цртица; пример пек-папир, сардел-паста;

N2X – иза именице се налази реч која не подлеже флексији; то је најчешће именица у генитиву или инструменталу; пример зрно бибера, корен целера, главица купуса, лист ловора, млевање меса.

Слика 3. Радно окружење за екстракцију термина

Екстракција полилексичких јединица урађена је из текста Великог српског куvara Катарине Поповић-Мицине (који се налази у изворима за Речник САНУ), у ком се могу препознати специфичности лексике у односу на савремене куваре. Тако су препознате следеће именице: *шерпења, њовлака, умокац, исек, милерам, касирола, дека, говеђина, комађе, масло, њреница, закљопац, њињија, лукац, асиик, њржоллица, кањар, сахай, аван, смрчак* итд. Такође, појављују се и карактеристични глаголи: *њодавањи, њоруменињи, њирњи, њосњањи, њоруменењи, њоњржњињи, уњирјанињи, њирјайњи, мењуњи, окиселињи, месњи, калаисањи, динсњовањи, њодањи, усхњењи, оњенињи, оњкањањи, надева* и др. и придеви: *сињањи, њоњал, уњучен, мушкањов, исњрвен, добивен, исњучен, њучан, згоњовњен, бојадисан* итд.

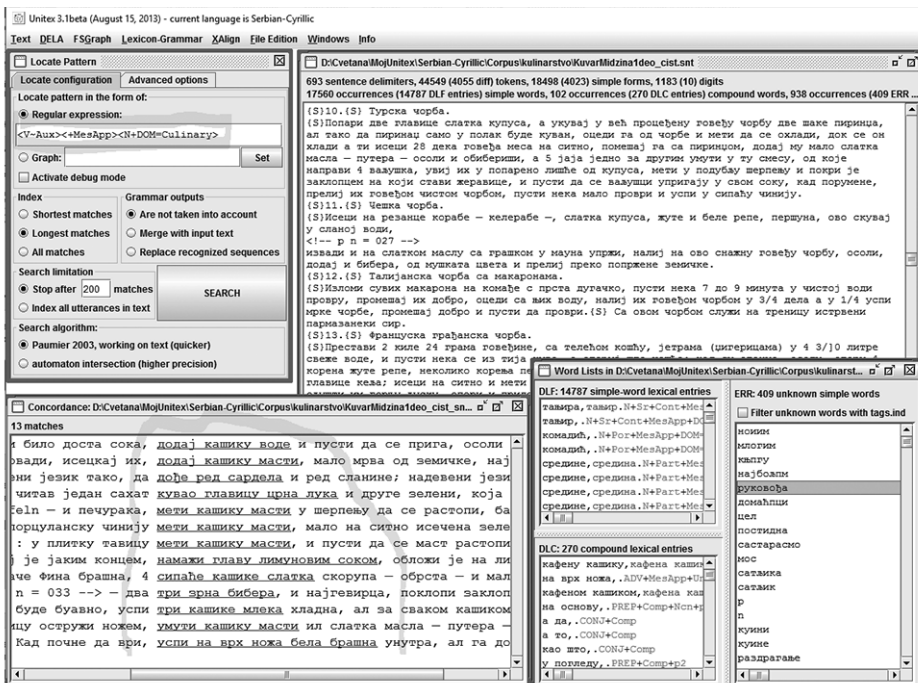
Постоји одређен скуп речи које електронски речници не препознају, а постоје у Речнику САНУ, као на пример: *беланцад, бишкота, буаван, додавајуњи, гркљанчињи, кожура, куина, лаворика, обиберисати* и др., тако да се унапређење ресурса може посматрати у два смера.

Претраживање по обрасцима

Један од водећих истраживача у области обраде природних језика Дан Џурафски у књизи „Језик хране” (Jurafsky 2014) приказује еволуцију обичаја, назива, рецепата који прате говор о храни. Ту се може видети лексичка и концептуална сложеност језика хране. Покушали смо да извучемо карактери-

стичне изразе који претходе, или следе, тражене термине, или се налазе у дефиницији. У раду је представљено неколико карактеристичних образаца.

Претраживање кулинарског корпуса, осим по облицима и лемама, могуће је коришћењем комплекснијих упита, представљених регуларним изразима или графовима. Образац облика $\langle V \sim Aux \rangle \langle +MessApp \rangle \langle N+DOM=Culinary \rangle$ проналази глагол (који није помоћни), за којим следи реч која означава кулинарску меру и потом именица из кулинарског домена. На слици је приказано радно окружење за задавање обрасца упита и конкорданце добијене као одзив за постављени упит: *додај кашику воде, мети кашику масти, намажи главу лимуновим соком* и сл., али препознаје и *три зрна бибера*, јер је *три* облик глагола *ћрћти* (императив другог лица једине).

Слика 4. Образац за *ћрећрагу* и одговарајуће конкорданце у окружењу UniteX

Терминологију је могуће пронаћи (и обележити) и на основу карактеристичних фраза у дефиницијама. За зачинске биљке у Речнику САНУ увек ће стајати: „која се употребљава као зачин“, или „која се због ароматичног мириса и укуса употребљава“, „лековита биљка која се“. Креиран је регуларан

израз који почиње са било којим обликом односне заменице *који, -а, -е*, потом следи више речи, а на крају је *као зачин*: <који><МОТ>* <као><зачин> на основу ког се добија 28 конкорданци, од којих су неке:

- мајоран „**која** расте по Средоземљу а употребљава се **као зачин** и у медицини“
 мирођија „**која** се због ароматичног мириса и укуса употребљава **као зачин**“
 ким „**која** се и код нас гаји и употребљава **као зачин** и у лекарству“
 забела „**која** се додаје **као зачин** за чорбу“
 зелен „**које** се употребљавају **као зачин**“
 орашчић „**који** служи **као зачин** и у апотекарству“
 зачинаст „**који** је **као зачин**, ароматичан“.

За посуђе и прибор за јело често се у дефиницији користи „део стоног прибора“, „прибор за јело“ или „суд/посуда за“ (очекује се: кување, пржење, печење, разливање, цеђење), тако да је могуће креирати различите регуларне изразе, а овом приликом представљамо један који проналази стони прибор / прибор за јело или посуду односно суд за којим следи „за“ и нека реч из домена кулинарства.

Напоменимо да <МОТ>* означава да се између речи могу појавити још неке речи, али њихово појављивање није обавезно.

Образац: (<сџони><џрибор>)+(<џрибор><за><МОТ>*<јело>)+((<џосуда>+<суд>)<за><DOM=Culinary>) је дао 170 кандидата. Ево неколико примера:

- ментруга „посуда за брашно“
 илика „посуда за вино“
 мерница „посуда за жито“
 јушник „посуда за јуху“
 голица „посуда за млијeko“
 кртољ „посуда за кашике“
 есцајг „прибор за јело“
 једало „прибор за јело“
 набадаљка „део прибора за јело“
 карафиндл „део стоног прибора“
 кашика „део стоног прибора за јело“
 биберњача „суд за бибер; исп. биберница, биберњак“
 бакра „суд за вариво“
 кондир „суд за вино“
 котрва „суд за воду“
 ешаљка „суд за храну“

За јела, пите, колаче и слаткише креиран је образац (<јело>+<џи-
џи>+<колач>+<слаџкиш>) од, који је пронашао 308 одговарајућих конкор-
данци, од којих наводимо неке:

ражњић	„врста јела од мањих комада меса”
јајченик	„јело од куваног млека и јаја”
брокета	„врста јела од брашна и меса”
цушпајз	„јело од поврћа, вариво”
ораховача	„колач од ораха”
куглоф	„врста колача од брашна, јаја, млека”
зељаница	„слана пита од зеља”
патишпаљ, патишпан, патишпањ	„врста колача, слаткиша од брашна, ше- ћера и јаја”.

Закључна разматрања

Представљени резултати упућују на то да је повезивање различитих је-
зичких ресурса и алата могуће и да доприноси обогаћењу и унапређењу тер-
минолошког аспекта Речника САНУ, као и да пружа нову, савремену грађу
која тек треба да буде обрађена у наредним томовима. Поступак представљен
у овом раду није карактеристичан специјално за кулинарски домен, он се мо-
же применити и за друге домене (нпр. за рударство и геологију, где постоје
развијени електронски речници и корпуси, а потом за математику, физику,
етнологију, право итд.). Када је у питању конкретно лексика кулинарских
текстова, даљи кораци би свакако обухватили проширење корпуса и дигитали-
зацију осталих куvara у библиотеци Института САНУ. Свакако треба радити
и на набавци нових куvara, пожељно у е-облику. Потребно је, такође, радити
на даљој аутоматизацији која би убрзала: генерисање листе кандидата, проце-
дуре уноса нових термина и допуњавање постојећих. План даљих истражи-
вања обухвата и генерисање листе нових речи и израза, статистичке обраде
корпуса, израду сервиса за екстракцију и лематизацију, као и имплементаци-
ју синтаксичких шема описаних у [Крстев, Лазић 2015].

Оно што је потребно нарочито нагласити јесте да се процесом дигитали-
зације чини видљивом и доступном лексика из целокупног корпуса Речника
САНУ потврђена провереним и нарочитим скраћеницама обележеним приме-
рима, што уз остале поступке, убрзава и рад на папирној верзији Речника.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујичић Станковић и др. 2014: С. Вујичић Станковић, В. Пајић, Формирање доменског корпуса – кулинарска лексика, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 43/3, 51–59.
- Вујичић Станковић и др. 2015: С. Вујичић Станковић, В. Пајић, Употреба властитих имена у кулинарском домену. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 44/3, 137–142.
- Герхард и др. 2013: С. Gerhardt, M. Frobenius, S. Ley (ed), *Culinary Linguistics: The chef's special*, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Ивић М. 2002: М. Ивић, Кулинарски рецепти у Вуковом Рјечнику, у: *Ред речи. Лингвистички огледи, четвори*. Београд: Библиотека ХХ век.
- Квока 2014: Т. Квока, Војвођански јеловник – поглед гурмана на међукултурне и међунационалне утицаје, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 43/1, 407–417.
- Крстев – Бабић-Лазих 2015: Ц. Крстев, Б. Бабић Лазих, Глаголи у кухињи и за столом, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 44/3, 117–135.
- Милорадовић 2014: С. Милорадовић (ур.), *Обредна џракса – речима о храни. На материјалу из српских говора Војводине*, Нови Сад: Матица српска.
- Михајловић 1980: В. Михајловић, Из наше кулнарије, *Књижевни језик* 9/4, 7–24.
- Радоњић 2013: Д. Радоњић, О терминологији кулинарства у Речнику српскохрватскога књижевног језика Матице српске, у: Весна Половина и Јулијана Вучо (ур.), *Савремени токови у лингвистичким истраживањима*, књ. 1, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 399–419.
- Петровић 1995: С. Петровић, Неки турцизми у српскохрватској кулинарској терминологији, *Јужнословенски филолог*, LI, 223–232.
- Ресел 1988: Г. Ресел и С. Ресел, Кулинарска терминологија у речницима Вука Караџића (именице), *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 17/2, 235–245.
- Тртовац: Александра Тртовац, Дескриптори метаподатака и дескриптори садржаја у проналажењу информација у дигиталним библиотекама, докторска дисертација (у процедури за одбрану), Ментор: проф. Цветана Крстев.
- Утвић 2011: Милош Утвић, Анотација Корпуса савременог српског језика, *ИНФОтека* 12, бр. 2 (децембар 2011), 39–51.
- Dunning 1993: T. Dunning, Accurate methods for the statistics of surprise and coincidence. *Computational Linguistics*, 19(1), pp.61–74.
- Frantzi и др. 2000: K. Frantzi, S. Ananiadou and H. Mima, Automatic recognition of multi-word terms: the C-value/NC-value method. *International Journal on Digital Libraries*, 3(2), pp. 115–130.
- Jurafsky 2014: D. Jurafsky, *The Language of Food: A Linguist Reads the Menu*, New York City, NY, USA: W.W. Norton & Company
- Krstev и др. 2003: Cvetana Krstev, Duško Vitas and Gordana Pavlović-Lažetić, „Resources and methods in the morphosyntactic processing of Serbo-Croatian.” In Gerhild Zybatow et al. (eds.), *Formal Description of Slavic Languages: The Fifth Conference*, Leipzig, pp. 3–17.
- Kilgarriff и др. 2014: A. Kilgarriff, V. Baisa, J. Bušta, M. Jakubiček, V. Kovář, J. Michelfeit, P. Rychlý, V. Suchomel, *The Sketch Engine: ten years on*. *Lexicography* 1(1), pp.7–36.
- Kruszec 2004: A. Kruszec, A. Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju Srpskog rječnika Vuka Stefanovića Karadžića, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 47, 233–296.
- Stanković и др. 2016: Ranka Stanković, Cvetana Krstev, Ivan Obradović, Biljana Lazić and Aleksandra Trtovac, „Rule based automatic multi-word term extraction and lemmatization,” In:

- 10th edition of the Language Resources and Evaluation Conference (LREC), 23–28 May 2016, Portorož.
- Stanković i dr. 2011: Ranka Stanković, Ivan Obradović, Cvetana Krstev, Duško Vitas, “Production of morphological dictionaries of multi-word units using a multipurpose tool”, In: Proceedings of the Computational Linguistics-Applications Conference.
- Vujičić Stanković 2014: Staša Vujičić Stanković, Cvetana Krstev, Duško Vitas, “Enriching Serbian WordNet and Electronic Dictionaries with Terms from the Culinary Domain”, In The Proceedings of Seventh Global WordNet Conference.
- Vitas i dr. 2012: D. Vitas, Lj. Popović, C. Krstev, I. Obradović, G. Pavlović-Lažetić and M. Stanojević, *The Serbian Language in the Digital Age*, Berlin: Springer-Verlag.

ИЗВОРИ

- Поповић-Мицина Катарина, *Велики српски кувар*, Нови Сад, 1904.
Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XIX, Београд, САНУ, 1959–2014.

Rada Stijović, Olga Sabo, Ranka Stanković

THE SASA DICTIONARY AS A BASE FOR TERMINOLOGICAL DICTIONARIES (ON THE EXAMPLE OF CULINARY VOCABULARY)

Summary

This paper discusses the possibility of creating culinary vocabulary based on the culinary lexis contained in the SASA Dictionary of Serbo-Croatian Literary and National Language, which is built as a thesaurus.

To obtain the relevant data, it was necessary to find a method of extracting this lexicon, given that unlike most other areas of terminology, it is not systematically labelled with appropriate qualifiers.

As a starting point, we used a digitized version of Chef Katarina Popovic Midžine’s Big Serbian Cookbook (processed using the Unitex tool and morphological dictionaries for the Serbian language in DELA format). After this we applied the Leximir tool to extract a list of the lemma frequencies in the cookbook, which were then filtered and classified by applying semantic markers. The obtained list was compared to the list of the lexical entries in the SASA dictionary; the extracted entries from the dictionary that have no information about the culinary domain should be amended, and words that do not exist in the dictionary should be entered.

In this research syntactic graphs are also used for the extraction of multiword lexical units which are allocated to the frequency of terms that are significantly more frequent in a culinary text than in the corpus of contemporary Serbian language.

Using this approach, we were able to identify an extremely rich collection of terms for the culinary lexicon contained in the SASA Dictionary and to show how during the digitization process traditional vocabulary becomes a base for terminology dictionaries that allows different uses. In addition, the process of the digitalization and modernization of work on the SASA Dictionary ensures its enrichment with new, modern lexica and new examples, and thus accelerates work on the SASA Dictionary.

Keywords: the SANU Dictionary, terminological dictionaries, culinary lexicon, digitization

ТЕРМІНОГРАФІЧНІ ПРАЦІ ХАРКІВСЬКИХ ЛЕКСИКОГРАФІВ

Володимир Володимирович Дубічинський*

Статтю присвячено проблемі створення словників у Харківському лексикографічному товаристві (ХЛТ) при Національному технічному університеті „Харківський політехнічний інститут“ (Україна). Йдеться про перекладні (дво- та багатомовні) термінологічні тлумачно-сполучувані словники. Запропоновано оригінальну мікроструктуру словника, а також наведено приклади словникових статей лексикографічних праць, виданих у ХЛТ.

Ключові слова: лексикографія, термінологічні словники, мікроструктура словника (словникова стаття)

На початку 1992 року на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») створено Харківське лексикографічне товариство (ХЛТ), що об'єднує науковців, перекладачів, викладачів, студентів, спеціалістів-нефілологів різних вишів міста Харкова та інших міст і держав, які працюють над створенням різноманітних словників, удосконалюють словникарську теорію та практику.

Товариство працює на громадських засадах. Харківським його названо лише за місцем знаходження. Членами товариства можуть бути мешканці різних міст, громадяни різних країн, усі, хто працює над створенням словників і навчальних словникових матеріалів.

Серед основних завдань товариства не тільки підготовка й видання різноманітних словників, але й концентрація зусиль та координація праці всіх словників світу, організація та проведення науково-практичних конференцій, семінарів, обговорень тощо.

ХЛТ організувало кілька міжнародних наукових конференцій і семінарів: Алушта (1993, 1995) – Міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми лексикографії»; Гродно (спільно з Гродненським державним університетом, 1997, 1998, 2002, 2005, 2007, 2009, 2013) – Міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми лексикографії»; Київ (спільно з Національним авіаційним університетом, 2000) – Міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми термінології та термінографії»; Відень (спільно з Австрійським комітетом славістів, 2001) – Міжнародна наукова конференція «Слов'янські

* Варшавський університет, Польща; v.dubichynskyi@uw.edu.pl

мови сьогодні»; Санкт-Петербург (Інститут лінгвістичних досліджень РАН, 2015) – Міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми лексикографії»; Харків (спільно з Міжнародним слов'янським університетом, 1999) – Міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми лексикографії»; Харків (НТУ «ХП», 2004) – Міжнародна наукова конференція «Проблеми викладання мов»; Харків (НТУ «ХП», спільно з Гродненським державним університетом та Інститутом славістики Клагенфуртського університету, Австрія, 2011) – Міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми лексикографії»; Харків (НТУ «ХП», 1994–2014) – Міжнародні лексикографічні семінари для студентів, аспірантів і молодих учених (Школа молодих лексикографів).

У наукових заходах ХЛТ брали участь словникарі з України, Росії, Білорусі, Австрії, Великобританії, Ізраїлю, Китаю, Кореї, Німеччини, Польщі, Угорщини, Швеції тощо, обговорювалися проблеми методології словникової праці, термінографії, типології словників, національно-культурної специфіки лексикографічної практики, проблеми історичного та комп'ютерного словникарства. Форуми закликали лексикографів до створення міжнародних авторських колективів, заявили про «відкриття державних кордонів» у галузі співробітництва словникарів. ХЛТ є одним із ініціаторів створення Харківського відділення Українського термінологічного товариства.

З 1998 року ХЛТ на базі НТУ «ХП» розробляє комп'ютерні системи забезпечення українсько-російсько-українського й українсько-англійсько-українського перекладу наукових текстів. На програмній основі, розроблений в лабораторії машинного перекладу НТУ «ХП», товариство виконує перспективну програму складання україномовних перекладних словників на електронних носіях за провідними галузями людської діяльності (за різними терміносистемами), створює єдину технологію постійного оновлення термінології української мови.

З 1992 року за підтримки ХЛТ видано збірники лексикографічних праць, які теоретично обґрунтовують словникову практику та викладацьку діяльність: *Современные проблемы лексикографии* / Под ред. В.В. Дубичинского, С.В. Вакуленко, А.И. Даниленко. – Харьков, 1992; *Vocabulum et vocabularium: Слово и словарь* / Под ред. В.В. Дубичинского, С.В. Вакуленко, А.И. Даниленко. – Харьков, 1994. – Вып. 1; *Vocabulum et vocabularium: Слово и словарь* / Под ред. В.В. Дубичинского. – Харьков, 1995–1999. – Вып. 2–6; *Vocabulum et vocabularium: Слово и словарь* // Вестник Международного славянского университета (МСУ). Серия «Филология». – Харьков, 1999. – Вып. 7. – Т. 2. – № 4; *Сучасні проблеми термінології та термінографії*. – Київ, 2000; *Slavic Languages Today* / Ed. T. Reuther. – Vienna, 2001; *Vocabulum et vocabularium. Слово и словарь: Сб. науч. трудов по лексикографии* / Отв. ред. В.В. Дубичинский, С.А. Емельянова, Л.В. Рычкова. – Гродно, 2002. – Вып. 8; *Прикладная лингвистика. Проблемы построения лингвистического обеспечения*

образовательных систем высшей школы: Сб. научных статей / Сост.: В.В. Дубичинский, К.А. Метешкин, Л.А. Федорченко. – Харьков, 2005.; *Vocabulum et vocabularium. Слово и словарь: Сб. науч. трудов по лексикографии / Отв. ред. Л.В. Рычкова и др.* – Гродно, 2005. – Вып. 9; *Vocabulum et vocabularium. Слово и словарь: Сб. науч. трудов по лексикографии / Отв. ред. Л. В.Рычкова, В.Л. Воронович.* – Гродно, 2007. – Вып. 10; *Vocabulum et vocabularium. Слово и словарь: Сб.науч. трудов по лексикографии / Отв. ред. Л.В. Рычкова, И.А. Усаченко.* – Гродно, 2009. – Вып. 11; *Vocabulum et vocabularium. Слово и словарь: Сб.науч. трудов по лексикографии / Под. ред. В.В. Дубичинского и Т. Ройтера.* – Харьков, 2011. – Вып. 12; *Vocabulum et vocabularium. Слово и словарь: Сб.науч. трудов по лексикографии / Под. ред. Л.В. Рычковой, Т. Ройтера, В.В. Дубичинского и др.* – Гродно, 2013. – Вып. 13; *Vocabulum et vocabularium. Слово и словарь: Сб.науч. трудов по лексикографии.* – СПб, 2016. – Вып. 14 (у друці).

Задля забезпечення навчального процесу з викладання «Української мови за професійним спрямуванням» в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») видано кілька підручників, навчальних посібників і лексикографічних праць: Бондаренко В.В., Дубічинський В.В., Кухаренко В.М. та інші Ділова українська мова: Дистанційний курс. – Харків, 2000; Бондаренко В.В., Дубічинський В.В., Кухаренко В.М. та інші Науково-технічний переклад (українська-російська мова): Дистанційний курс. – Харків, 2000; Михайлова О.Г., Сидоренко А.А., Сухопар В.Ф. Українська наукова термінологія. – Харків, 2002; Дубічинський В.В. Лексикографія української мови: Конспект лекцій. – Харків, 2002; Бондарець О.В., Дубічинський В.В., Павлова Г.Д., Терещенко Л.Я. Посібник з основ українського термінознавства та перекладу науково-технічної літератури. – Харків, 2002; Бондарець О.В., Булавін В.І., Дубічинський В.В., Некрасов О.П., Павлова Г.Д., Терещенко Л.Я. Посібник з хімічного термінознавства. – Харків, 2003; Дубічинський В.В., Кринець О.М. Лінгвістичні аспекти стандартизації української термінології: Методичні вказівки. – Харків, 2003; Прикладне термінознавство / За ред. В.В. Дубічинського та Л.А. Васенко. – Харків, 2003; Дубічинський В.В. Українська лексикографія: Історія, сучасність та комп'ютерні технології. – Харків, 2004; Васенко Л.А., Дубічинський В.В., Кринець О.М. Фахова українська мова. – Київ, 2008; Дубічинський В.В. Лексикографія. – Харків, 2012; Васенко Л.А. Вступ до прикладної лінгвістики. – Харків, 2014.

Харківське лексикографічне товариство при НТУ «ХПІ» працює над термінологічними словниками, користуючись своєю оригінальною методологічною концепцією словникової статті.

Змістом словника є весь комплекс інформаційних ресурсів. Спробуємо створити ідеальну модель термінографічної праці, яка б містила основні

види лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації. Перерахувати всі типи інформації в словнику практично неможливо. Наведемо його найважливіші інформаційні блоки-зони, що мають універсальний характер:

1. Орфоепія й орфографія – фонетична (наголос, іноді транскрипція – вимова деяких фрагментів терміна) та правописна інформація.

2. Граматична характеристика – інформація про основні морфологічні ознаки реєстрового слова, його граматичні категорії, парадигми словозміни.

3. Семантизація реєстрової одиниці – інформація про її значення. Для номінації операції та наслідку семантизації використовують терміни *тлумачення*, *дефініція* і *перекладний еквівалент*.

Тлумачення розкриває значення мовної одиниці з погляду наївної картини світу, його зазвичай дають філологічні словники; дефініція (термінологічне тлумачення) – логічне визначення поняття, яке містять енциклопедичні, термінологічні словники, зорієнтовані на наукове бачення дійсності; перекладний еквівалент – мовна одиниця, використовувана для семантизації реєстрової одиниці у дво- та багатомовних перекладних словниках.

Розкриття змісту словникових одиниць також можливе за допомогою синонімів, сполучуваності, словотвірних, етимологічних, історичних, енциклопедичних довідок, покликань на уживане слово тощо.

4. Відомості про системні відношення – синонімічні, антонімічні, паронімічні, омонімічні, партитивні, ідеографічні, функціональні, гіпо-гіперонімічні та інші.

5. Термінологічна валентність – набір словосполучень у словниковій статті, в яких реєстрове слово є опорним чи залежним компонентом словосполучення. У термінологічних словниках переважно подають значення слова поза контекстом його вживання. Сполучуваність надає можливість глибше й точніше розкрити семантику описуваної термінологічної одиниці.

6. Словотвірна інформація – терміноелементи (наприклад, префікси, суфікси, основи), модель словотворення тощо. Словотвірне гніздо зазвичай демонструє дериваційні можливості заголовного слова, розширює інформаційний потенціал словника.

7. Етимологічні довідки часто подають у словнику для того, щоб простежити походження й історичні витоки термінів.

8. Лексикографічні позначки – власне словниковий засіб, який обмежує сферу вживання та лінгвістичні особливості тих чи інших термінів.

Серед використовуваних в лексикографії позначок розрізняємо: лексичні (*про людину; транспорт; за часів царату* і т.п.); семантичні (*перен.* тощо); галузеві, зокрема й функціонально-стильові (*газетн., офіц., спец., хім., фіз., матем.* тощо); стилістичні (*розм., книжн.* тощо); емоційно-експресивні (*ірон., жарт., зневажл.* тощо); хронологічні (*застар., істор.* тощо); граматичні (*недок., перех., род. мн., коротк.ф.* тощо); статистичні (*рідше*,

завичай тощо); заборонні (*не викор., не реком.* тощо); обмежувальні (*тільки недок.* тощо) та деякі інші.

9. Покликання – віднесення користувача до ядерного заголовного терміна (напр., *див., те саме що*).

10. Енциклопедичні довідки. Термінологічні словники як лексикографічні праці, що описують явища, процеси, предмети дійсності, оперують здебільшого саме енциклопедичною інформацією.

Отже, навіть коротка характеристика типів лексикографічної інформації та елементів словникової статті показує їх взаємозв'язок і взаємозалежність, що підтверджує висновок про мікроструктуру словника як про окрему систему в макроструктурі словника.

Зважаючи на навчально-методичну доцільність потреб вищої освіти, непересічного значення набуває сьогодні праця термінографів щодо створення термінологічних словників нової генерації, і перш за все, у комплексному описові термінологічних одиниць різного ґатунку.

Комплексність лексикографічного опису термінологічних одиниць полягає у системній репрезентації термінів і термінологічних словосполук у єдиній структурі словникової статті, яка об'єднує алфавітний та ідеографічний (тезаурусний) принципи відображення термінів і складається з таких елементів: заголовного терміна в канонічній (початковій) формі; акцентологічної (наголос) та короткої граматичної характеристики заголовного терміна; перекладу термінів іншою (іншими) мовою (мовами); дефініції (дефініцій) кожного зі значень заголовних термінів; наведення термінологічної та нетермінологічної сполучуваності терміна з перекладними еквівалентами; опису словотвірних потенцій термінологічних одиниць із перекладними еквівалентами (словотвірне гніздо); ілюстративних речень.

Комплексна словникова стаття є узагальненим лексикографічним описом термінологічного мінімуму, який складається як з однослівних термінів (центри, ядра), наприклад: *сівалка*, так і з термінів-словосполук, наприклад: *бавовняна сівалка*, що формують периферію термінологічного ядра.

Заголовні одиниці є однослівними термінами-іменниками (ядра). Розширення словника може відбуватися за рахунок сполучуваних можливостей кожного з цих ядерних термінів і словотвірного гнізда.

Акцентологічну характеристику обмежено наведенням наголосу на відповідному складі заголовного слова. **Коротка граматична характеристика** передбачає: подання форми родового відмінка однини та зазначення роду іменника, форм жіночого та середнього роду прикметника. Наприклад:

Накопичувач, -а, ч.

Плантажн/ий, -а, -е.

Перекладні еквіваленти та дефініції для словника передбачено добирати з авторитетних довідників і підручників відповідних галузей знань.

Наведемо приклад з російсько-українського словника сільськогосподарської техніки, в якому перекладено не тільки заголовні терміни, але й їхні дефініції:

Подборщик, -а, м. –

механизм, который устанавливается на уборочных машинах для подбора скошенной растительной массы.

Підбирач, -а, ч. –

механізм, який установлюють на збиральних машинах для підбирання скошеної рослинної маси.

Сполучуваність термінів запропоновано описувати за 4-ма сполучуваними позиціями:

1) прикметники або дієприкметники у функції узгодженого означення з заголовним терміном, наприклад: *блокувальний важіль, вмикальний важіль, гальмовий важіль, заводний важіль, перемикальний важіль*;

2) заголовна термінологічна одиниця із залежними іменниками в різних відмінках (з прийменниками та без прийменників), наприклад: *корінь з числа, корінь рівняння*;

3) заголовна термінологічна одиниця є залежним членом у словосполучі (з прийменниками та без прийменників), наприклад: *концепція маркетингу, керування маркетингом, менеджер з маркетингу*;

4) заголовний термін із керованими дієсловами у формі інфінітива недоконаного та доконаного виду (з прийменниками або без прийменників), наприклад: *починати – почати дискусію, переходити – перейти до дискусії*. Сполучувані позиції вводяться знаком # .

У **словотвірне гніздо** входять одиниці з термінами-прикметниками, похідними від заголовної одиниці-іменника, наприклад: *анодні промені, анодний струм* тощо. Словотвірне гніздо позначено знаком *.

Ілюстративні речення є мінімальними текстовими одиницями, які можуть допомогти студентам використовувати описувані терміни в письмовому та усному мовленні, у живому спілкуванні мовою фаху. Фрази переважно несуть додаткову теоретичну інформацію з основ описуваної у словнику терміносистеми. Ілюстративні речення виділено курсивом.

Важливим питанням лексикографічної праці є **добір лексики** для термінологічного мінімуму. Критеріями внесення терміна до словника вважаємо такі: а) доцільність і необхідність терміна у контекстах певної підмови; б) частотність вживання конкретного терміна в текстах зі спеціальності; в) цінність його для описуваної термінологічної системи.

Термінологічним мінімумом називаємо функціонально зв'язаний лексичний мінімум, який змістовно відображає певний фрагмент словникового складу, пов'язаний з тією чи іншою підмовою (терміносистемою). З дидактичною метою опанування мінімуму є необхідним для студента задля оволодіння системними основами термінології тієї спеціальності, вивчення якої передбачене навчальними програмами.

Сьогодні за пропонованою концепцією в Харківському лексикографічному товаристві при НТУ «ХП» створено та видано такі словники: Дубичинський В.В., Зубарева В.А., Олійник С.П. Русско-английский толково-сочетаемостный словарь по внешнеэкономической деятельности. – Харьков, 1992; Дубичинский В.В., Данилевич С.Б. Терминологическая лексика русского языка по теме «Физические величины» в курсе элементарной физики. – Харьков, 1992 (часть 1); 1993 (часть 2); Дубичинский В.В., Горнова Л.М., Буквин А.В., Северин Н.В. Общественно-публицистическая лексика русского языка. – Харьков, 1993; Дубичинский В.В., Клебанова С.М. Краткий словарь театральной лексики (русский-английский-французский-испанский). – Харьков, 1993; Термінологічна лексика з мікро- та макроекономіки / За ред. Т.В.Рябової та В.В.Дубичинського. – Харків, 1994 (Російсько-український словник); Дубичинский В.В., Романов Ю.А., Данилевич С.Б., Медолазов А.А. Учебный русско-английский словарь математических терминов / Под ред. В.В. Дубичинского. – СПб, 1996; Дрозд О.М., Дубічинський В.В., Д'яков А.С., Зубарева В.А., Кияк Т.Р., Куліш В.І., Олійник С.П. Словник-посібник економічних термінів. Російсько-українсько-англійський / За ред. Т.Р. Кияка. – Київ, 1997; Дубичинский В.В., Зубарева В.А., Олейник С.П. и др. Словарь-справочник терминов внешнеэкономической деятельности. Русско-англо-китайский. – Харьков, 2000; Єгоров Б.О., Єгоров Г.Г., Осташевський М.О. та інші. Російсько-український робочий словник фахівця з електротехніки: електричні машини / За ред. В.В.Дубичинського – Харків, 2001; Дубічинський В.В., Кринець О.М., Чернявська С.М. Словник-мінімум термінів ділової української мови – Харків, 2002; Зембінська Т.М., Морозов І.В., Дубічинський В.В. Російсько-український і українсько-російський словник термінів сільськогосподарської техніки. – Харків, 2004; Словарь химических терминов // Под ред. В.В. Дубичинского – Ростов н/Д, 2006; Дубичинский В.В., Евдощенко С.И., Гайворонская В.В. Учебный словарь химических терминов (русско-английский). – Харьков, 2012.

Наведемо приклади словникових статей.

Дубичинский В.В., Зубарева В.А., Олейник С.П. Русско-английский толково-сочетаемостный словарь по внешнеэкономической деятельности (Харьков, 1992):

НАЛОГ, *м* : tax.

Устанавливаемый государством обязательный сбор, к-рый уплачивается предприятиями, учреждениями и населением.

Косвенный налог – indirect tax

Личный налог – general property tax

Подходный налог – income tax

Прямой налог – direct tax

Налог на добавленную стоимость – value-added tax

Налог на нераспределённую прибыль – indistributed profit tax

Налог на прибыль корпораций – corporation income tax

Налог с оборота – turnover tax

Элементы налога – elements of tax

* Налоговое право – fiscal law

Налоговые льготы – tax incentives

Налоговые гавани – tax havens.

1. В нашей стране подоходный налог является основным видом прямых налогов с населения и взимается по прогрессивной системе с нарастающей ставкой обложения. 2. В облагаемый налогом на добавленную стоимость оборот включается не вся выручка, а только добавленная в данном звене производства и реализации стоимость.

Дубичинский В.В., Романов Ю.А., Данилевич С.Б., Медолазов А.А. Учебный русско-английский словарь математических терминов / Под ред. В.В.Дубичинского. – СПб, 1996:

УРАВНЕНИЕ, *ср.* – equation.

Равенство, верное при некоторых допустимых значениях входящих в него переменных.

Алгебраическое ~ – algebraic equation.

Биквадратное ~ – biquadratic equation.

Буквенное ~ – literal equation.

Данное ~ – given equation.

Дробное ~ – fractional equation.

Дифференциальное ~ – differential equation.

Иррациональное ~ – irrational equation.

Квадратное ~ – quadratic equation.

Кубическое ~ – cubic equation.

Линейное ~ – linear equation.

Неопределенное ~ – indeterminate equation.

Однородное ~ – homogeneous equation.

Параметрическое ~ – parameter equation.

Показательное ~ – exponent equation.

Полное ~ – full equation.

Совместные ~я – consistent equations.

Тригонометрическое ~ – trigonometrical equation.

~ линии – equation of a line.

~ плоскости – equation of a plane.

~ поверхности – equation of a surface.

~ прямой – equation of a line.

~ прямой в отрезках на осях – intercept form of (for) the equation of a straight line.

~ с двумя неизвестными – an equation in two unknowns.

~ степени n – equation of n degree.

Левая (правая) часть ~я – the left (right) side of an equation.

Система ~й – system of equations.

Выводить-вывести ~ – to derive an equation.

Решать-решить ~ – to solve the equation.

Составлять-составить ~ – to formulate (form, set up, write) an equation.

Транспонировать ~я – to transpose equations.

Удовлетворять-удовлетворить ~ю – to satisfy an equation.

1. Решить уравнение – значит найти все его корни или доказать, что их нет. 2. Уравнение вида $ax + by = c$, где x, y – переменные, a, b, c – коэффициенты, называется линейным уравнением с двумя неизвестными.

Зембінська Т.М., Морозов І.В., Дубічинський В.В. Російсько-український і українсько-російський словник термінів сільськогосподарської техніки. – Харків, 2004:

Загрузчик, -а, м. –

машина, предназначенная для транспортирования и загрузки материалов в раздаточные бункеры или емкости, а также для бестарной перевозки зерна, кормов, минеральных удобрений.

Загрузчик зерна

Загрузчик удобрений

Загрузчик кормов

Загрузчик комбикормов.

* Загружа/ть, -ю, -ешь зерном

Загрузочн/ый, -ая, -ое устройство

Зимой загрузчик используется в особых климатических условиях.

Завантажувач, -а, ч. –

машина для транспортування, завантаження матеріалів у роздаткові бункери або ємкості, а також для бестарного перевозу зерна, кормів та мінеральних добрив.

Завантажувач зерна

Завантажувач добрив

Завантажувач кормів

Завантажувач комбикормів.

* Завантажу/вати, -ю, -єш зерном

Завантажувальн/ий, -а, -є пристрій

Узимку завантажувач використовується в особливих кліматичних умовах.

Докладніше зі словниками ХЛТ та принципами їх укладання можна також ознайомитися у попередніх публікаціях автора (Дубічинський 2013, 2014, 2015).

Подібні перекладні тлумачно-сполучувані термінологічні мінімуми є методологічною основою для створення великих навчальних словників із певної спеціальності, для текстових навчальних корпусів, збірників вправ. Оскільки такий словник містить унормовану термінологію, то він може слугувати базою для навчання студентів фахової мови та забезпечувати системне знання термінології обраної спеціальності.

Запропонована комплексна процедура опису термінологічних одиниць об'єднує алфавітний та ідеографічний (тезаурусний) принципи відображення термінів, що надає можливість не тільки визначити значення слова, але й знайти його, виходячи з наявності в певному семантичному термінополі – в описуваній терміносистемі.

ЛІТЕРАТУРА

Дубічинський 2013: В.В.Дубічинський Функції термінографічних праць, *Українська термінологія і сучасність*, Київ: Інститут української мови, IX, 112–118.

Дубічинський 2014: В.В.Дубічинський Типовий проект комплексного навчального термінологічного словника, *Українська наукова термінологія*, Київ: Вид-во «Наукова думка», 74–80.

Дубічинський 2015: В.В.Дубічинський Термінографічний аспект термінологічної підготовки фахівця, *Мова. Наука. Культура: зб. наук. праць*, Харків: Міськдруку, 54–65.

Владимир Владимирович Дубичинский

ТЕРМИНОГРАФИЧЕСКИЕ ТРУДЫ ХАРЬКОВСКИХ ЛЕКСИКОГРАФОВ

Резюме

Статья посвящена ознакомлению с принципами и концепциями создания словарей в Харьковском лексикографическом обществе (ХЛО) при Национальном техническом университете „Харьковский политехнический институт“ (Украина). Речь идёт, прежде всего, о переводных (дву- и многоязычных) терминологических толково-сочетаемых словарях. Предлагается оригинальная микроструктура словаря, по которой создаются лексикографические труды ХЛО, а также приводятся примеры словарных статей изданных словарей.

Ключевые слова: лексикография, терминологические словари, микроструктура словаря (словарная статья)

ОТРАСЛЕВАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ БЕЛАРУСИ

Вячеслав Константинович Щербин*

Определяется место отраслевой лексикографии в ряду сопредельных словарных направлений (исследовательская, дисциплинарная, терминологическая, научно-техническая, специальная лексикография). Рассматривается структура отраслевой лексикографии Беларуси. Обосновывается вывод об интегративной функции отраслевой лексикографии в структуре национальной терминографической традиции.

Ключевые слова: терминография, языки науки, специальные языки, отрасли науки, экономики и профессиональных знаний

Общеизвестно, что массив терминов, номенов и профессионализмов в каждом развитом литературном языке на несколько порядков больше, чем массив общеупотребительной лексики данного языка. В целях описания и систематизации этого необъятного терминологического фонда в рамках белорусской лексикографии издано около двух тысяч специальных словарей. На материале этих словарей выявлены следующие лексикографические направления:

1) в состав *исследовательской лексикографии* включаются небольшие рабочие словарики, которые создаются непосредственно в процессе проведения исследований и часто включаются в качестве словарных приложений в тексты монографий, научных статей, отчетов о НИР, диссертаций (см. в качестве примера: Астапова і інш. 1993);

2) *дисциплинарная лексикография* формируется в процессе институционализации конкретной научной дисциплины: «каждая наука формирует свой институт со своим уставом, а, значит, становится потенциально закрытой не только для любого внешнего воздействия, но и для «непрощенных» визитеров «со стороны» (Рычкова 2008: 11). Как образно заметил немецкий философ О. Розеншток-Хюсси, «границы наук надежно подкреплены частотой меняющейся терминологии, используемой для обозначения метода, лежащего в их основе» (Розеншток-Хюсси 1994: 39). К сожалению, издание дисциплинарных словарей не только является «показателем культурной значимости институтов» (Валадес 2008: 32), но и создает немалые трудности

* Центр системного анализа и стратегических исследований Национальной академии наук Беларуси; slavallex@mail.ru

для «непосвященных» в тайны этих институтов: «Серьезная трудность освоения научного знания состоит уже просто в том, что его трудно усвоить из-за его сложности, абстрактности и специфической кодификации, непонятной без специальной и длительной подготовки» (Кустарев 2008: 6). В качестве примера белорусского дисциплинарного словаря см.: (Балькин і інш. 1996);

3) более открытый характер носит *терминологическая лексикография (терминография)*, которая объединяет в своем составе разнотипные словари терминов, которые предназначаются не только для специалистов в той или иной области знаний, но и для более широкого круга читателей (школьников, студентов, аспирантов и т.д.). На сегодняшний день это одно из наиболее разработанных словарных направлений в Беларуси (см. в качестве примера: Булахов 2002–2005);

4) еще более широкой по охвату терминологии различных научных дисциплин и областей профессиональных знаний является *научно-техническая лексикография* (более подробно об этом направлении см.: Герд 1986). В ее рамках создаются политехнические словари (см. в качестве примера: РБПС 1997-1998) и так называемые «суммарные» словари: «Под условным названием «суммарный словарь» подразумевается не универсальное издание (типа БСЭ, МСЭ и Энциклопедического словаря), а издание, относящееся к какой-либо довольно широкой отрасли знаний, включающей в себя многие соподчиненные и даже частично соседствующие дисциплины. Так, в Большой и Малой Медицинских Энциклопедиях сосредоточена информация по анатомии, психологии, по фармакологии, санитарии и т.д. В Сельскохозяйственной энциклопедии даются сведения по агрономии и ветеринарии, почвоведению и ботанике и т.д. Техническая энциклопедия, издававшаяся в довоенные годы, включала в себя информацию по всем техническим дисциплинам» (Петушков-Сергеев 1976: 17).

На сегодняшний день политехнические и «суммарные» словари выделяются среди других словарей терминов своими огромными объемами. В частности, реестр РБПС 1997–1998 «включает около 157 тысяч терминов по разным отраслям науки и техники: авиации, автоделу, строительству, вычислительной технике, гидротехнике, горному делу, космонавтике, математике, машиностроению, металлообработке, нефтехимической промышленности, радиотехнике, химии, ядерной физике и др.» (РБПС 1998: 4). В свою очередь, к числу созданных в Беларуси «суммарных» словарей можно отнести «Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі» (РБССТ 1994), реестр которого насчитывает свыше 70000 терминов; «Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии» (РБСОПТ 1970), включающий более 17000 реестровых единиц; и ряд других справочных изданий;

5) наиболее всеохватный характер сегодня имеет *специальная лексикография*, в структуре которой выделяются следующие поднаправления:

терминография, энциклопедическая лексикография, экспериментальная лексикография, классификационная лексикография, специальная концептография (более подробно об этих поднаправлениях см.: Шчэрбін 2011);

б) роль связующего звена между перечисленными выше словарными направлениями и лексикографией общелитературного языка сегодня выполняет *отраслевая лексикография*, которая развивается усилиями представителей различных отраслей науки, экономики и многочисленных областей профессиональных знаний. В частности, как справедливо заметили Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров относительно вклада различных наук в развитие отраслевой лексикографии, «каждая наука развивает собственную отраслевую лексикографию» (Верещагин-Костомаров 1980: 216). Однако современная отраслевая лексикография объединяет в себе не только словари, созданные представителями разных научных дисциплин, но и справочные издания, подготовленные в рамках различных отраслей экономики, сфер общественной жизни и многочисленных областей профессиональных знаний.

Для справки: уже в самом первом российском «Опыте терминологического словаря сельского хозяйства, фабричности, промыслов и быта народного: в 2-х т.» В. Бурнашева (СПб., 1843–1844) были выделены «54 сферы занятий, к которым добавляется несколько сторон житья-бытья русского простолюдья» (Татаринов 1996: 140). В свою очередь, делая обзор мнений исследователей-германистов второй половины XX в. относительно разграничения понятий *научный язык* и *специальный язык*, Е.М. Какзанова описывает весьма широкий круг отраслей экономики и сфер общественной жизни, в рамках которых создаются специальные тексты, служащие впоследствии языковым материалом для составления отраслевых справочников: «К специальным текстам можно отнести литературу по следующим специальностям: 1) право (по мнению Б.Ж. д'Ора, который, судя по всему, не разграничивает специальные языки и социолекты, язык права наряду с языками охотников и моряков можно отнести к самым ранним специальным языкам); 2) лекарство, цирюльничество, акушерство; 3) охотничье и лесное дело; 4) растениеводство, животноводство (развитие этого специального языка можно проследить, по мнению К.-Д. Баумана, вплоть до XIV в.); 5) травники; 6) горное дело (здесь К.-Д. Бауман констатирует многочисленные особенности с периода средневековья); 7) ветеринария; 8) военное дело (К.-Д. Бауман называет еще торговлю, говоря об особом языковом развитии этих дисциплин в XIX в.); 9) земледелие, сельское хозяйство (по мнению Баумана, развитие этих специальных языков также можно проследить вплоть до XIV в., добавляя к ним еще и рыболовство); 10) магия; 11) техника вообще; 12) виноделие; 13) морское дело (по мнению Н.Б. Гвишиани, узкоспециальные языки, например, боцманов или пилотов, оказываются наиболее ограниченными с точки зрения разнообразия научного словоупотребления, будучи по существу редуцированы до

уровня кодов – своеобразных сводов правил, позволяющих соотносить с каждым передаваемым сообщением некоторую комбинацию различных сигналов» (Какзанова 2008: 91).

С целью нейтрализации антиномии «научные языки – специальные языки» британские исследователи М. Хеллидей, П. Стривенс и А. Макинтош выделили в качестве области прикладной лингвистики такое направление, как «язык для специальных целей» (LSP, или в переводе на русский язык ЯСЦ) (Halliday etc. 1964), которое очень скоро редуцировалось до понятия «английский язык для специальных целей» (ESP). Однако со временем внутренняя антиномичность и этого последнего понятия привела к его разделению на два понятия: «английский язык для научных целей» и «английский язык для профессиональных целей» (Upton-Connor 2013: 3149).

В рамках постсоветского когнитивного терминоведения указанное противопоставление «научные языки – специальные языки» приобрело вид противопоставления «узкие, предметные терминосистемы – широкие, социально-ориентированные терминосистемы» (Рычкова 2008: 11–12). Причем узкие, предметные терминосистемы имеют следующие отличия:

1) они жестко привязаны к системам знаний, выработанным соответствующими научными дисциплинами: «Представление о строении и организации терминосистем тесно связано с когнитивным определением термина, которое стало возможным с возникновением когнитивной науки и со становлением в лингвистике такой парадигмы знания, как когнитивно-дискурсивная, поскольку только в рамках этой парадигмы можно выделить основополагающие признаки термина, позволяющие показать его сущность как с когнитивной, так и с коммуникативной точек зрения. ... Таким образом, каждый из видов знания, репрезентированных в термине как языковым знаке, основан на определенном опыте взаимодействия человека с миром, причем главными оказываются профессиональный опыт и специальные знания, выработанные в определенной науке» (Новодранова 2009: 90);

2) количество узких, предметных терминосистем, привязанных к отдельным наукам, научным дисциплинам и научным кластерам, стремительно растет. По мнению С.В. Гринева-Гриневиича, «тенденция стремительного роста объемов специальной лексики обусловлена тем, что, по данным науковедения, в среднем каждые 25 лет число научных дисциплин удваивается (по данным британской энциклопедии, в XX веке появилось около 2,5 тысяч новых наук и научных дисциплин). При этом каждая новая дисциплина нуждается в собственной терминологии, что приводит к лавинообразному росту числа терминологий» (Гринева-Гриневиич 2011: 22). К примеру, «в 1995 г. Х. Вайнрих, опираясь на данные каталога специальностей Немецкого союза высших школ, называл около 4000 различных научных специальностей или дисциплин» (Какзанова 2008: 90). А уже в 2012 г. проведенный в России на-

укометрический анализ текущей совокупности современных научных контекстов показал, что «наиболее цитируемые публикации объединяются на основе коцитирования в 84 тыс. научных кластеров (competencies), отражающих активные исследовательские фронты в различных областях знания, каждый из которых развивается группой ученых, образующих виртуальный научный коллектив» (Куракова и др. 2012: 75). Близкое число различных отраслей современной науки называется также в книге С. и А. Переслегиных: «до 72 тысяч научных дисциплин на 2004 г.» (Переслегин-Переслегина 2015: 83);

3) проведение научных исследований по всему спектру новейших областей научных знаний, а также описание и словарная кодификация узких, предметных терминосистем, связанных с этими новейшими научными областями по силам только весьма небольшому числу крупных и наиболее развитых в научном отношении стран мира.

Свои отличительные черты имеют и широкие, социально-ориентированные терминосистемы:

1) в структуре каждой из таких терминосистем имеется общее лексическое ядро, которое представлено в самых разных профессиональных языках: «Отдельные профессиональные языки пользуются специфическими языковыми средствами, которые, в свою очередь, могут иметь место и в других профессиональных языках. Таким образом формируются большие классы языков с их общими признаками. Среди профессиональных языков можно различать языки социальных наук и языки технических наук, которые имеют не только специфические терминосистемы, но и разную организацию текста, языковую структуру» (Кияк 2009: 23). Более того, нередко такие большие классы профессиональных языков с общими признаками получают статус отдельных видов лингвистик. В частности, А.В. Кравченко пишет о появлении «множества сосуществующих «лингвистик» со своими предметными областями (психо-, социо-, этно-, антропо-, нейро-, био-, эколингвистика, когнитивная лингвистика и т.п.), причем каждая из них является далеко не однородной дисциплиной» (Кравченко 2015: 156). К числу названных можно добавить также как уже давно существующие (например, математическую лингвистику), так и совсем недавно появившиеся: медиалингвистику, уже имеющую в России свой одноименный научный журнал; политическую лингвистику, проблемам которой посвящены целые научные конференции (СПЛ 2003); юрислингвистику, представленную многочисленными учебными пособиями (см. например: Артикуца 2004), и другие виды лингвистик. Причем в рамках таких новейших видов лингвистик выделяются и соответствующие словарные направления: медицинская лексикография (Новодранова 1993: 9); юридическая лексикография (Василькова 2011) и др.;

2) количество широких, социально-ориентированных терминосистем является относительно небольшим и достаточно стабильным. К примеру,

В.М. Лейчик считает, что перечень специальных сфер номинации, связанных с соответствующими отраслями экономики и сферами общественной жизни, «может быть обобщенно представлен следующим образом: наука, техника, технология (промышленное и сельскохозяйственное производство, в частности, компьютерная техника и технология), составляющие «технический базис» современного общества; экономический базис; инфраструктура, включающая транспорт, общественно-политические отношения, искусства, массовые коммуникации, в том числе СМИ, Интернет, мобильную связь и др. В нашу эпоху количество этих сфер и – соответственно – ЯСЦ составляет, по разным подсчетам, от двухсот до трехсот единиц, причем многие из них пересекаются в своих объектах и связях» (Лейчик 2009: 34). Очень близкое число таких больших классов профессиональных языков с общими признаками называет и Т.Р. Кияк: «Сегодня лингвисты насчитывают свыше 300 профессиональных языков» (Кияк 2009: 23);

3) охватить своими исследованиями ограниченный спектр больших классов профессиональных языков с последующим отражением их результатов в специальных словарях разных типов сегодня могут и относительно небольшие страны (такие, как Беларусь, Сербия и др.). Для них самым главным (и самым сложным!) является осуществление перехода от узких, предметных терминосистем, разрабатываемых в рамках глобальной, мировой науки и техники, к широким, социально-ориентированным терминосистемам, в рамках которых «происходит взаимодействие общеупотребительной, общенаучной (общетехнической) и узкой специальной лексики» (Марчук 1997: 44).

На наш взгляд, наилучшими возможностями для реализации такого перехода обладает отраслевая лексикография, поскольку в ее основе лежит такое базовое и универсальное понятие, как *отрасль*. В научной сфере оно может обозначать и отдельную научную дисциплину, и целый куст наук, и всю науку в целом (как отдельную отрасль народного хозяйства). В свою очередь, в экономической сфере понятие отрасли успешно конкурирует с такими понятиями, как *сектор экономики* (например, высокотехнологичный сектор), *хозяйственная система* (например, экономика знаний), *уровень экономики* (например, уровень мезоэкономики), *инновационный контур* (например, инновационный контур медицины и здравоохранения), *макротехнология* (например, биотехнологии) и др. Наконец, в социокультурной сфере понятие отрасли достаточно тесно коррелирует с основными видами и формами традиционной хозяйственной деятельности и культуры (домоводство, краеведение, кулинария, льноводство, мифология, охота, рыбалка, садоводство, спорт, ткачество, фольклор, хореография, хиромантия и др.).

Составление отраслевых словарей по всему спектру перечисленных выше областей научной, экономической и социокультурной сфер жизнедеятельности общества позволит отраслевой лексикографии той или иной страны

успешно выполнять функцию справочно-информационного обеспечения развития всех отраслей народного хозяйства и сфер общественной жизни в данной стране. Именно в этом видели главную задачу отечественных терминоведов и терминографов в советский период (Даниленко 1989). Сложность решения данной задачи сегодня обусловлена следующими обстоятельствами: 1) до настоящего времени «в литературе отсутствует единая научная классификация «объединений» слов в лексико-семантической системе языка» (Канделаки 1986), включая отраслевые подборки терминов; 2) поскольку структура народного хозяйства разных славянских стран, их научные и социокультурные традиции не совпадают, выработать для этих стран единый рубрикатор основных отраслей науки, экономики и социокультурной сферы, позволяющий единообразно группировать издаваемые в этих странах терминологические словари, не представляется возможным.

На наш взгляд, существует два основных пути преодоления отмеченных сложностей: а) совмещение предметных, тематических и системных индексов наиболее полных библиографических указателей словарной литературы на разных славянских и неславянских языках; б) формирование национального рубрикатора основных отраслей науки, экономики и социокультурной сферы той или иной славянской страны с учетом содержания и названий уже изданных в данной стране терминологических словарей и специальных справочников. Одновременное использование обоих названных путей позволило бы сверить и уточнить полученные результаты.

В своем исследовании мы попытались реализовать возможности обоих вариантов подготовки оптимального рубрикатора отраслей для группировки отраслевых словарей и справочников. В частности, для реализации эвристических возможностей первого пути мы отобрали три созданных уже в постсоветский период наиболее полных библиографических указателя словарной литературы Беларуси, Литвы и Украины (БСЭ 2002; УТ 2003; LTD 2008). Почему отобраны словарные указатели именно этих стран? Потому что Литва и Украина – это соседние с Беларусью страны, причем достаточно сопоставимые с нею по своему экономическому и научному потенциалу, в отличие, например, от такого экономического и научного гиганта, как Россия. Далее был расписан весь рубрикационный материал из белорусскоязычного тематического, литовского англоязычного системного и украинскоязычного предметного индексов в отобранных словарных указателях трех стран. С целью совмещения этого разноязычного рубрикационного материала он был переведен на русский язык, этот *лингво франка* славянского мира.

Полученное в результате такого совмещения общее множество рубрик (названий отраслей) мы назвали «Перечнем отраслей профессиональных знаний, на основе которых формируются LSP (ЯСЦ)». Указанный перечень содержит 721 отраслевую рубрику. Из них только 55 отраслевых рубрик

представлены во всех трех обследованных словарных указателях (белорусском, литовском и украинском). Назовем эти наиболее универсальные отраслевые рубрики в алфавитном порядке: *акушерство, анатомия, археология, астрономия, библиография, библиотековедение, биохимия, вирусология, военное дело, генетика, география, геодезия, геология, геометрия, гидравлика, гинекология, гистология, журналистика, землеустройство, искусство, искусствоведение, история, картография, криминалистика, литературоведение, математика, менеджмент, металлургия, метеорология, метрология, минералогия, музыка, педагогика, почвоведение, психология, радиоэлектроника, садоводство, сельское хозяйство, социология, спорт, стоматология, строительство, теплотехника, торговля, физика, физиология, физическая география, философия, химическая технология, химия, экология, экономика, электроника, электротехника, языкознание*. По сути, именно этими рубриками обозначены сегодня совпадающие приоритеты Беларуси, Литвы и Украины в области отраслевой лексикографии.

В свою очередь, реализация нами возможностей второго пути подготовки национального рубрикатора отраслей, а именно, с опорой на содержание и названия уже изданных в Беларуси терминологических словарей и специальных справочников, зафиксированных в нашей исследовательской картотеке, которую мы пополняли на протяжении двух десятилетий за счет самых разных источников (опубликованных словарных указателей, электронных каталогов библиотек, Интернета и др.) позволило значительно расширить перечень отраслей профессиональных знаний, на основе которых формируются белорусские языки для специальных целей. В частности, изучение библиографических данных и содержательных характеристик почти двух тысяч изданных в Беларуси терминологических словарей и справочников позволило выявить целый ряд отраслевых рубрик, которые отсутствовали в обследованном нами весьма объемном словарном указателе БСЭ 2002, содержащем 278 отраслевых рубрик в своем тематическом индексе. К примеру, в нем были «пропущены» следующие отраслевые рубрики, которые сегодня реально представлены изданными в Беларуси терминологическими словарями и справочниками: *автодело, бизнес, демография, домоводство, кибернетика, кинодело, киноискусство, классификационная деятельность, краеведение, криптология, льноводство, материаловедение, музыковедение, МЧС, науковедение, овощеводство, охотоведение, охрана труда, печать, право, программирование, радиобиология, риторика, рыбоводство, семеноводство, социальная сфера, стандартизация, станкостроение, текстильное производство, фольклористика, хиромантия, экскурсоведение, энергетика, ювелирное дело* и целых ряд других.

Кроме того, формирование национального рубрикатора отраслей с опорой на содержание и названия изданных белорусских терминологических

словарей и справочников позволило уточнить состав отраслей, лидирующих по количеству посвященных им отраслевых словарей. Так, в наших более ранних публикациях пятерка наиболее терминографически разработанных отраслей выглядела следующим образом: 1) биологические словари (141 название); 2) экономические словари (137 названий); 3) исторические словари (66 названий); 4) математические словари (48 названий); 5) словари по лингвистике (46 названий) (Щербин 2009а; Щербин 2009б). Теперь же бесспорным лидером по количеству обслуживающих ее словарей и справочников в Беларуси стала экономика (ей посвящено уже более двухсот специальных словарей разных типов).

В заключение нам особо хочется подчеркнуть следующую мысль. Среди сопредельных словарных направлений, работающих с терминами, номенами и профессионализмами, отраслевая лексикография, на наш взгляд, лучше других сопредельных словарных направлений выполняет интегративную функцию, связывая эти направления между собой и с лексикографией общепотребительного, литературного языка. Это стало возможным потому, что, опираясь на такое базовое универсальное понятие, как *отрасль*, отраслевая лексикография создает самую широкую концептуальную рамку, охватывающую классификационные результаты всех других направлений современной лексикографии, полученные в результате анализа разнотипных терминологических словарей и специальных справочников.

ЛИТЕРАТУРА

- Артикуца 2004: Н.В. Артикуца. *Мова права і юридична термінологія: Навчальний посібник*. 2-ге вид. Київ: Стилос. 277 с.
- Аставава і інш. 1993: *Слоўнік спецыяльных тэрмінаў // Ледавіковыя валуны Беларусі: Эксперыментальная база вывучэння валуноў / С.Д. Аставава, У.Я. Бардон, М.А. Вальчык і інш.* Мінск: Навука і тэхніка. С. 85–89.
- Балыкін і інш. 1996: М.К. Балыкін, І.М. Заяц, А.Я. Кончыц і інш. *Руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік на супраціўленню матэрыялаў*. Мінск: БДПА. 36 с.
- БСЭ 2002: Паказьнік В. Тэматычны // *Беларускія слоўнікі і энцыклапедыі. Бібліяграфія / Склад. В. Кіпель, З. Саўка. Нью Ёрк; Менск: Беларускі інстытут навукі й мастацтва. XXXVIII, 475–489.*
- Булахов 2002–2005: М.Г. Булахов. *Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии: В 5 т.* Минск: БГПУ.
- Валадес 2008: Д. Валадес. *Язык права и право языка / пер. с исп.* Москва: Идея-Пресс. 160 с.
- Василькова 2011: Л.М. Василькова. *Різновиди словникових статей термінів кримінального права у юридичній лексикографії // Термінологічний вісник. Вип. 1. С. 168-172.*
- Верещагин-Костомаров 1980: Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. *Лингвострановедческая теория слова*. Москва: Русский язык. 320 с.

- Герд 1986: А.С. Герд. *Основы научно-технической лексикографии: как работать над терминологическим словарем*. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та. 73 с.
- Гринев-Гриневиц 2011: С.В. Гринев-Гриневиц. *О терминологических аспектах языковой политики* // Термінологічний вісник. Вип. 1. С. 19–27.
- Даниленко 1989: Л.П. Даниленко. *Информационно-терминологическое обслуживание организаций и предприятий народного хозяйства на базе СОВТЕРМ* // НТИ. № 9. С. 13–18.
- Какзанова 2008: Е.М. Какзанова. *О понятиях «Fachsprache» и «Wissenschaftssprache»: обзор мнений* // Вопросы филологии. № 2. С. 88–93.
- Канделаки 1986: Т.Л. Канделаки. *Опыт разработки принципов упорядочения терминологий (Конструирование словарей системного типа)* // Современные проблемы русской терминологии / Отв. ред. В.П. Даниленко. Москва: Наука. С. 124–140.
- КВНТД 1998: Классификация видов научно-технической деятельности // Государственный классификатор Украины. ДК 015-97. Классификация видов научно-технической деятельности. Издание официальное. Киев: ГОССТАНДАРТ УКРАИНЫ. С. 3–23.
- Кияк 2009: Т.Р. Кияк. *Лингвистика профессиональных языков и терминоведение* // Терминология и знание. Материалы I Междунар. симпозиума (Москва, 23–24 мая 2008 г.). Москва: ИРЯ РАН. С. 21–27.
- Кравченко 2015: А.В. Кравченко. *О предметной области языкознания* // Язык и мысль: Современная когнитивная лингвистика. Москва: Языки славянской культуры. С. 155–172.
- Куракова и др. 2012: Н.Г. Куракова, Л.А. Цветкова, П.Г. Арефьев. *Новые инструменты анализа и прогнозирования исследовательских стратегий в глобальной науке* // Наукоедческие исследования, 2012: Сб. науч. тр. Москва: ИНИОН РАН. С. 65–86.
- Кустарев 2008: А. Кустарев. *Наука и политика* // Неприкосновенный запас. № 6. С. 3-9.
- Лейчик 2009: В.М. Лейчик. *Общая типология и многоаспектные классификации специальной лексики* // Терминология и знание. Материалы I Междунар. симпозиума (Москва, 23–24 мая 2008 г.). Москва: ИРЯ РАН. С. 28–48.
- Марчук 1997: М.В. Марчук. *Развитие и становление значений слов основного терминологического слоя* // Проблемы компьютерной лингвистики. Минск: МГЛУ. С. 44–50.
- Новодранова 1993: В.Ф. Новодранова. *Лексикографическое представление интернациональных терминологических элементов* // Терминоведение и профессиональная лингводидактика. № 2. С. 3–12.
- Новодранова 2009: В.Ф. Новодранова. *Роль обыденного знания в формировании научной картины мира* // Терминология и знание. Материалы I Междунар. симпозиума (Москва, 23-24 мая 2008 г.). Москва: ИРЯ РАН. С. 89–93.
- Переслегин-Переслегина 2015: С. Переслегин, А. Переслегина. *«Дикие карты» будущего. Форс-мажор для человечества*. Москва: Алгоритм. 480 с.
- Петушков-Сергеев 1976: В.П. Петушков, В.Н. Сергеев. *О классификации словарей* // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. Ленинград: Издательство «Наука». С. 13-19.
- ПУС 1994: Предисловие: условные сокращения // Русско-украинский словарь научной терминологии. Общественные науки. Киев: Наукова думка. С. 16.
- РБПС 1997-1998: *Русско-белорусский политехнический словарь*: В 2 т. Минск: Белорусская наука.
- РБСОПТ 1970: *Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии* / Под ред. Н.В. Бирилло, М.Р. Судника. Минск: Наука и техника. 452 с.

- РБССТ 1994: *Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі* / Пад рэд. М.В. Бірылы, Г.У. Арашонкавай. Мінск: Ураджай. 560 с.
- Розеншток-Хюсси 1994: О. Розеншток-Хюсси. *Речь и действительность* / пер. с нем. Москва: Лабиринт. 160 с.
- Рычкова 2008: Л.В. Рычкова. *Терминология в обществе знания* // Вторые чтения, посвященные памяти профессора В.А. Карпова (Минск, 28 марта 2008 г.): сб. материалов. Минск: Изд. центр БГУ. С. 8–13.
- СПЛ 2003: Современная политическая лингвистика: Материалы междунар. науч. конф. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т. 196 с.
- Татаринов 1996: В.А. Татаринов. *Теория терминоведения*: В 3 т. – Т. 1. Теория термина: История и современное состояние. Москва: «Московский Лицей». 311 с.
- УТ 2003: Предметний покажчик // М. Комова. *Українська термінографія (1948–2002): Бібліографічний покажчик*. Львів: Ліга-Прес. С. 105–110.
- Шчэрбін 2011: В.К. Шчэрбін. *Структура беларускай спецыяльнай лексікаграфіі* // Лексикографічний бюлетень. Вип. 20. С. 141–152.
- Щербин 2009a: В.К. Щербин. *Основные направления белорусской терминологии* // Славянское терминоведение. № 1. С. 59–72.
- Щербин 2009b: В.К. Щербин. *Генетическая, параметрическая и дисциплинарная классификация белорусских терминологических словарей* // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук.праць. Вип. VIII. Київ: КНЕУ. С. 15–20.
- Halliday etc. 1964: M. Halliday, P. Strevens, A. McIntosh. *The linguistic sciences and language teaching*. London: Longman. XIX+322 p.
- LDT 2008: Systemic Index // Gaivenyte-Butler J., Keinys St., Noreikaite A. Lithuanian Dictionaries of Terms. Annotated bibliographical index (1900–2005). Vilnius: Spausdino UAB Petro ofsetas. P. 236–242.
- Upton-Connor 2013: T.A. Upton, U. Connor. *Language for Specific Purposes: Overview* // The Encyclopedia of Applied Linguistics / Ed. by C.A. Chapelle. Vol. V. Chichester: Wiley-Blackwell, 2013. P. 3146-3155.

Vjacheslav Konstantinovich Scherbin

THE SECTORAL LEXICOGRAPHY OF BELARUS

Summary

The quality of any national terminography directly depends on the availability of both the necessary dictionary-reference knowledge among the subject-specialists who create the terminography products, and the activity of professional terminologists in exercising their methodological and expert functions in the process of the evaluation and correction of the published terminography products today. The achievements and problems of the modern Belarusian terminography are fully defined by the degree of fulfillment of the above conditions.

On the one hand, the indisputable achievements of modern Belarusian terminography should include the following characteristics: 1) there are several thousand subject-specialists and termino-

logy professionals involved in the Belarusian terminography process today, and the process itself covers the majority of scientific disciplines and branches of knowledge represented in Belarus; 2) over two thousand terminology dictionaries and reference books of different types have been published in Belarusian, Russian, Polish, English and other languages as the practical result of the terminography activities of these Belarusian subject-specialists and terminology professionals.

On the other hand, the unsolved problems of modern Belarusian terminography should include the following: 1) there is a clearly insufficient level of cooperation between the subject-specialists and terminology professionals of Belarus. If a closer union between these terminologists and subject-specialists is not established in the nearest future, then experts in Belarusian terminography and the science of terminology are likely to stop coordinating their professional efforts with the general science of Belarusian philology, and the further development of these cross-cutting disciplines will follow separate paths as is already happening in some countries in the West; 2) the comparative analysis of the classifications of branches of professional knowledge (alphabetic, subject, thematic and systemic indexes supplemented to terminography guides) created in Belarus, Lithuania and Ukraine has shown a large difference in their contents. The development of a more versatile rubricator of these professional knowledge branches might solve this problem.

Keywords: terminography, languages of science, languages for special purposes, branches of science, economics and professional knowledge

III. ГРАМАТИЧКА И ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

О ЛОГИЧКИМ ОСНОВАМА СРПСКИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕРМИНА НА *-ИЦА* И *-ИНА**

(Од простора до језика – кретање суфикса
у оквиру категорије „квантитети“)

Јованка Радић**

У раду се с категоријалног (/ логичко-језичког) аспекта испитују лингвистички термини на *-ина* и *-ица* у српском језику, при чему се превасходно трага за начином поимања (/ менталног представљања) њима означених лингвистичких предмета. Уочава се да су термини на *-ица* везани за говор и јединице говора или језика, чије су основне карактеристике „линеарност“, „ограниченост“, „одређеност“, или и „засебност“. Указује се на извесну сличност тих лингвистичких предмета с предметима из других домена квантитета (простор, време, тело, број, друштво), али и са свим другим предметима који се означавају изведеницама на *-ица*, било да се опајају као посебна издужена тела, било као део неке целине. Супротно овом, предмете означене терминима на *-ина* карактерише некаква „неодређеност“, која се, у зависности од домена, испољава као неодређеност димензија и граница, количине, броја, облика и сл., а у метафизичкој димензији језика као предметно-семантичка неодређеност (сам језик и вредности језичких облика).

Кључне речи: српски лингвистички термини, творба речи, суфикс *-ина*, суфикс *-ица*, категорија појмова зв. квантитети, класе (/ категорије) квантитативних предмета, језик, говор

1. Уместо увода: о кретању лат. *terminus*

1.1. Пре него пређемо на анализу српских лингвистичких термина на *-ина* и *-ица*, биће корисно да се осврнемо на сам термин *термин*, тј. лат. реч-појам *terminus*, – која је и по категоријалној класи ентитета за које је примарно и секундарно везивана, и по доменима којима они припадају, упоредива са следом и склопом вредности суфикса *-ица* у српском језику.

Наиме, лат. *terminus* је примарни језички појам с основном вредношћу „међа, граница (којом се одређује где шта престаје [...]), обично ред камења

* Рад је резултат истраживања на пројекту Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције (бр. 178030), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ; jovanka.radic@gmail.com

или коља“ (Ђорђевић 1886: *terminus*), те и ‘међаш’ (в. Simeon 1969: *termin*), ‘граничник’. Основно значење те речи утемељено је, дакле, у домену простора, где се след вредности могао кретати од ‘међа као граница’ (поред „реда камења или коља“, ту су и природне границе типа река, планински венац и сл.), преко ‘међаш као граничник’ до ‘граница’.¹ Смисао речи се кретао, али је линеарна (једнодимензионална) схема као предметна подлога (у логичком смислу субјекат) лат. појма ‘terminus’ остајала иста: и физичко ‘међа’ („ред камења“), и физичко-метафизичко ‘међаш’ (једна од „тачака“ које фиксирају путању замишљене граничне линије), и вишесмислено (физичко или метафизичко) ‘граница’ су, у ствари, „линије“ и/ли „тачке“ на „линијама“ које секу простор и помажу да се у њему снађемо и њиме овладамо. О важности повлачења граница, и то не само оних у простору (уп. лат. *terminus* као „*ciļj, kopas, kraj*“, „*rok, određeno vrijeme ili vremenska granica do koje nešto seže [...]* ili od koga [које] nešto роџинје“; Simeon 1969: *termin*), понајбоље сведочи „персониф. *Terminus* = бог гранични, бог међе“ (Ђорђевић 1886: *terminus*).

1.2. Лак пренос тога израза из домена простора у домен времена, а с њиме и у домен кретања и говора, омогућен је, свакако, тиме што сви ти домени подразумевају квантитативност, тј. што појмови из домена простор, време и говор припадају истој категорији. Наиме, класично учење о категоријама појмова² налази да категорији зв. квантитети / количине (гр. ροσόβ) примарно, као „*količina po sebi*“,³ припадају „непрекидне“ количине типа „*linija, površina, telo, i pored toga, vreme i prostor*“ (могуће је „*uhvatiti zajedničku granicu kojom su [...] delovi [таквих количина] povezani*“), а уз њих и дељиве количине ‘број’ и ‘говор’ (сачињене од делова који „*nemaju nikakvu zajedničku granicu kojom su [...] povezani*“). Независно од тога ради ли се о физичким

¹ На такав след указују и увиди да руководећи принцип који одређује „*pravac razvitka jezika uopšte*“ чини стално напредовање „*od 'konkretnog' do 'apstraktnog'*“ (KASIRER 1985: 221). Исти увид савремена историјска лингвистика назива „принцип семантичког раста“ – правило да су „когнитивно једноставније категорије историјски примарне у односу на сложеније, те да прототипски темељ у метафоризацији чине појмови из сфере елементарног физичког искуства, као концептуални извор апстрактног појмовника“ (Грковић-Мелџор 2008: 54, спац. Ј.Р.).

² У питању су увиди у разлике између појмова као појмова, тј. налази да сваки појам као „биће“ свести мора припадати једној од четири категорије појмова: супстанције или бивства – гр. οόβια, квантитети или количине – гр. λοσόβ, релативи – гр. λρόβ ти и квалитети – гр. λοσόβ. Основне карактеристике појмова тих категорија изложене су у засебним поглављима Аристотеловог списка *Καίηγοριје* (гл. V–VIII; о томе у Радић 2007, Радић 2014: 162–166).

³ Прецизира се и да су само то „*količine u pravom smislu*“, док за појмове типа ‘бело’ (категирија зв. квалитети) или за кретања и стања (категирија зв. релативи) „*kažemo da su količine s obzirom na ove*“ – „*zato što je površina velika*“, или „*zato što je vreme dugo, jer ni za jedno od toga ne govori se da je količina po sebi*“ (Кат.5б: 1–10). Аристотеловским језиком казано, то су количине „по прилучености“, тј. само по „прилученој“ им предметној компоненти појма, која је код релатива изразито „покретна“, тј. нестална.

или метафизичким (/ „апстрактним“) предметима, они у менталној сфери, као субјекти појмова, нужно бивају опредмећени (1) као линеарне (/ једно-димензионалне) схеме (/ представе) или „тачке“, или (2) као не-линеарне (дво-, тро- или без-димензионалне) представе одређених или неодређених облика и граница простирања.

1.3. Разлика између „непрекидних“ и „дељивих“ количина искључује могућност да је лат. *terminus* у домен говора ушло с вредношћу ‘граница као „линија“ која истовремено и дели и повезује’, али не и могућност да је ушло с вредношћу ‘међаш’ – у смислу ‘један од више вештачки постављених граничника који деле простор, а одвојени су и међусобно, и од оног што разграничавају’. Потврђене смислове лат. *terminus* у домену говора могуће је, стога, тумачити као израз свести о разликовној функцији делова говора (и језика), те и као сведочанство да су стари народи „знали“ (/ лако долазили до знања) да без повучених „граница“, тј. фиксираних разлика између јединица језика нема ни говора ни језика. На то је, у суштини, сводив и Сосилов увид да „predmeti koje [наука о језику] ima pred sobom nemaju apsolutno nikakav substratum u svome postojanju van svoje različitosti ili u razlikama svake vrste koje svest dovodi u vezu sa osnovnom razlikom (ali njihova recipročna razlika daje egzistenciju svakoj od njih), a da se nigde ne izade iz te u osnovi i zauvek negativne datosti o RAZLICI dvaju termina, a ne o pripadnosti jednom terminu“ (SOSIR 2004: 62).

1.4. Домен језика је особен (од осталих квантитета различит) и по томе што подразумева јединствен живот у два димензијама, „физичкој“ и метафизичкој (чулима доступан говор, тј. изговорене или написане говорне јединице су недељиве од њима изражених вредности), што је доприносило да и лат. *terminus* у томе домену задобије по две серије јасно неразграничених смислова – једну претежно везану за делове говора а другу за њихове вредности. Кад се ова особина језика повеже с оним што подразумева ‘међаш’, разумљиве постају све потврде изразито „широког значења“ (SIMEON 1969: *termin*) лат. *terminus* у домену језика: „*vox, dictio, vocabulum, nomen, appellatio, verbum, pars vel membrum (enuntiati, sententiae, itd.)*“.⁴ Јединствене карактеристике субјеката тога појма у домену простора (линеарна протезања типа ‘међа’, ‘граница’, односно, ‘међаш’ као једна од „тачки“ на замишљеној

⁴ Уп. *vox* – „1) глас [...], живојински глас, глас уопште, звук, јек [...], 2) гласом произведена реч (као део говора, особ. као израз осећања, страсти [уп. *quae res huic voci subijacatur* – шта лежи у тој речи, шта се замишља њом])“; „отуда *изјава* [...], *налог, зајовесѝ*“; *vocabulum* – „назив, име, реч (као део говора)“; *verbum* – „реч (као део говора [...]), израз [...], у граматици глагол“; *nomen* – „1) име [...], 2) лица с истим именом [...], 3) глас, слава, знајносѝ [...], 4) име као *привидносѝ* у супротности са стварношћу“; *dictio* – „1) казивање, изговарање [...], сведочење; *говорење, говор*“; *appellatio* – „1) *проговор, говорење* (кад кога ослови-мо). 2) терм. *привизивање* (апелација), кад се неко обраћа на вишу или на једнаку власт [...]. 3) позив, име, наслов“ (Ђорђевић 1886).

линији), времена (*terminus* као ‘одређено, линеарно узето време од – до’, ‘час као одређена „тачка“ у времену’) и кретања (‘циљ’ и ‘крај’ је сводиво на циљну и/ли крајњу „тачку“), – указују на то да су и „предметима“ говора морале одговарати сличне менталне представе: говор је могао бити поиман као звучна „линија“ одређених или неодређених граница (уп. смислове ‘*dictio*’ и ‘*appellatio*’), а делови говора као ограничене (смисаоно-)звучне „линије“ или „тачке“ (уп. ‘*nomen*’, ‘*vocabulum*’, ‘*vox*’). Пренос лат. *terminus* у домен говора омогућен је, дакле, изворним језичким осећајем да је та реч, с примарним значењем ‘међа, граница’, ‘међаш’, примењива не само на оно што је у језику већ постављено да разграничава физичко (уп. ‘*vocabulum* – реч као део говора’) и метафизичко (уп. ‘*nomen* – име / именица као предметна реч’ → ‘носилац датог имена’ → ‘„значење“ имена’), већ и на оно што је створено с тежњом да фиксира и разграничи тешко ухватљиве метафизичке предмете (уп. ‘*vox*’ : ‘*nomen*’). Како ћемо видети, и суфикс *-ица* примарно назначавала ограничену линеарну представу, која се намеће као основа великог броја српских граматичких термина везаних за јединице говора (нпр. *реченица*, *именица*, *изведеница*), док нам термини на *-ина*, настали као плод усмерења не на саме облике већ на њима изражене вредности (*једнина*, *двојина*, *множина*), сугеришу могућност да је неке од смислова лат. *terminus* могла пратити и нелинеарна представа, тј. димензионално неодређен / бездимензионалан „субјекат“ појма (в. т. 7.2.3).

2. Интернационализам ‘термин’ и проблеми терминологије

2.1. Проблеми које „новији језици“ (Simeon 1969: *termin*) имају с поимањем позајмљенице ‘термин’ узроковани су, свакако, тиме што они нису преузимали и њене примарне вредности (о значењима речи *ѿтермин* у српском в. РСЈ), тј. што су узели реч са смисловима развијеним на врху семантичке лествице, без вертикале што чува основу која увек изнова читује категоријалну природу појма и омогућава лако разумевање свих секундарних смислова појмовне речи, укључујући и оне који се развију у теоријском сазнању.⁵ Такав начин „преузимања“ појмова у науци намеће потребу да се за све такве речи утврди (/ програмира) њихова термилошка вредност. Сам термин *ѿтермин* се дефинише као „naziv ili stručni naziv, terminološka jedinica; riječ ili skup riječi specijalnoga (znanstvenog, tehničkog i sl.) jezika, građen (prihvaćen, posuđen i sl.) u svrhu točnoga izražavanja specijalnih pojmova i označavanja spe-

⁵ У тежњи да разјасни „форму и особеност језичких појмова“, Касирер (1998: 78–79) разматра разлику између таквих појмова и појмова *ѿтеоријског сазнања*, запажајући да ови последњи „образују само горњи логички слој, који се темељи на другом једном слоју, на слоју језичких појмова“.

сјјалних предмета“ (Simeon 1969: *termin*).⁶ Кад се каже „специјални предмети“, мисли се, свакако, на предмете што се откривају и издвајају у научним истраживањима одређене предметне области, који су „специјални“ зато што се откривају (и издвајају) менталним „оком“, микроскопом, нарочитим типом анализе одређених појава, или сл. У питању су, дакле, предмети који, будући дотад непознати, нису могли бити ни именовани, а именовање је нужно не само зарад потребе да с тим новим предметом упознамо друге, већ због тога што бисмо тек издвојен предмет и сами „изгубили“ ако га неким знаком не фиксирамо.

2.2. Чињеница да људска мисао и језик не мисле и не говоре о себи (својим деловима и њиховом устројству) и начинима свога рада, условљава то да поседујемо незнатан број примарних језичких појмова везаних (и) за тај домен (уп. српско *језик, говор, глас, реч, име, њојам*), – с чиме, свакако, морају бити повезани многи проблеми који се на пољу терминологије појављују у лингвистичким или филозофским истраживањима.⁷ Независно од тога да ли дати „предмет“ издвојимо сами или га упознамо посредством појма изграђеног у неком другом језику, неминовно се појављују проблеми везани за стварање и прихватање назива таквих предмета. Јер, за разлику од језичких појмова, који се у језичким заједницама спонтано и етапно граде и развијају на основу оног што је доступно чулима, осетима и разумевању већине,⁸ научни предмети се издвајају на основу оног што „види“ или разуме тек једна особа.

2.3. Да би појам спознат од стране појединца посредством туђе културе и језика могли схватати и усвајати други изворни говорници, услов је да се, најпре, дође до потпуног разумевања изворних вредности датага термина, те да се на темељу таквог разумевања појам изрази средствима сопственог језика. Да је такво разумевање у науци неретко изостајало, говори судбина темељних научних термина „*биће*“, „*једно*“ и *категорије*, који чине окосницу античке филозофске мисли, односно, *ијадеж, ѡароним, синоним, метафора, род* („имена“) и др., који улазе у круг темељних лингвистичких термина. То што се ни данас (2400 година од рођења Аристотела, последњег из плејаде великих грчких филозофа) не престају изнова отворати питања везана за разумевање тих појмова узроковано је, свакако, тиме што на почецима нововековне филозофије и граматике није ухваћен њихов пун изворни смисао, с чиме мора бити повезано и то што су ти изворно грчки термини или остали непреведени, или су као мање више дословни преводи или калкови (најпре латински) „преписивани“ из једног језика у други.

⁶ Вероватно је да ово „специјални појмови“ подразумева исто што и „појмови теоријског сазнања“ (в. претх. нап.).

⁷ Увиђајући да „svakodnevnom jeziku naročito nedostaju sredstva da govori o jeziku“, Морис сматра да „zadatak je semjotike da pruži jezik za zadovoljavanje ove potrebe“ (Moris 1975: 27).

⁸ О логици развоја „језичких појмова“ в. Касирер 1998: 78–94.

3. Српска граматичка терминологија

Појмовни апарат и основни термини науке о српском језику створени су у XIX веку, углавном по (грчко-)латинским моделима већ примењеним у описима европских језика, укључујући и поједине словенске. У питању су, дакле, предмети који су најпре поимани посредством других језика, да би потом, у првим описима српскога језика, били заоденути у српско језичко рухо (адаптирани термини (грчко-)латинског порекла типа *граматика*, *фонетика*, *субјекат*, *објекат*, *предикат*, *сонант*, односно, преведни или калкирани термини типа *знак*, *значење*, *слог*, *облик*, *идајез*, *ирилог*, *иридев*), или пак, као одраз и израз највишег степена разумевања, били изражени средствима српског језика на сасвим оригиналан начин. Најстабилније српске граматичке термине, који су се лако и релативно брзо учврстили са својим сасвим одређеним вредностима и уградили у темељ науке о језику, чине управо термини грађени од средстава српског језика, по у њему владајућој логици.⁹ За многе термине које анализирамо у овоме раду важи констатација дата уз термин *именица* (в. т. 7.2.2): „Naziv »imenica« je posve izvorni gram. termin (koji nije preveden niti načinjen prema terminima iz drugih jezika)“ (Si-meon 1969: *imenica*).¹⁰

4. Мотивација – семантичка јединица у функцији детерминације предмета који се именује

Мањи део тако створених граматичких термина мотивационо је повезан с неком од изворних речи са значењем везаним за говор и/ли језик (*самогласник*, *сугласник* : ‘глас’; *реченица* : ‘реч’, ‘рећи’; *именица* : ‘име’, ‘именовати’); већина је изведена од глаголских основа, којима је предмет именована одређиван или по начину настанка (*сложеница*, *изведеница*, *йозајмљеница*, *йосуђеница*, *йреведеница*, *кованица*, *скраћеница*, уп. *йшуђица*, *крайица*), или

⁹ Већину основних граматичких термина које подвргавамо анализи начинио је Ђуро Даничић – родом Новосађанин, син српског свештеника, ученик Ф. Миклошича, следбеник В. Караџића, и утемељитељ безмало свих грана науке о српском језику. Део анализираних термина створен је касније, али по истом (/ изворно српском) језичком моделу, те ћемо га хронолошка питања, небитна за наш приступ граматичкој терминологији, углавном и остављати по страни.

¹⁰ Запажање да тај термин „није преведен нити начинjen према терминима из других језика“ укључује и словенске језике, чија савремена граматичка терминологија говори да је изразито мали број тамошњих термина заснован на сличној логици. Примера ради, термина сличних онима које анализирамо нема у руском и бугарском, *именица* своју паралелу има само у украјинском, *множина* у украјинском (у свему исти термин) и словеначком, док највише одговарајућих паралела има *заменница*, мада ниједан од њих није изведен суфиксом *-ица* (уп. блр. *займеннікі*, укр. *займенники*, словач. *zámená*).

по начину живота (*заменица*, *наслоњеница* – енкликтика; уп. неглаголско *за-себница* – именица, *честѝица* – речца), или по функцији (*везник*, *узвик*; *уѝиѝник*, *узвичник*; *уводница*, *закључница*). Све наведене термине повезује то што представљају чулима доступне лингвистичке ентитете (гласови, изговорене или написане речи, делови реченице, реченица), посматране из различитих углова и именом одређиване у зависности од угла посматрања (нпр. реч *ѝа-деж* је, у зависности од угла посматрања – именица, изведеница, кованица и преведеница). Битно друкчију мотивацију имају термини *једнина*, *двојина*, *множина*, који нису настали као плод усмерења на саме језичке облике, већ на њихове међусобно условљене вредности, с чиме у вези стоји и то што је као категоријална подлога семантички повезаним јединицама у функцији детерминације оног што се именује (‘један’, ‘два /+ три и четири’) као „мали број“, и ‘многа’ као „неодређено велики број“, – постављен суфикс *-ина*.

Анализом ћемо обухватити и лингвистичке термине који су значењем и структуром повезани с изворно српским језичким појмом *буквица* (*ћирилица*, *лаѝиница*, *глагољица* и др.), и појмове што су у научним (лингвистичким) приступима српском и тзв. српскохрватском језику створени као лингвистички (не и уско граматички) термини: *екавица* (/ *екавиѝина*), *ијекавица* (/ *ијекавиѝина*), *икавица* (/ *икавиѝина*); *кајкавиѝина* / *кајкавица*, *чакавиѝина* / *чакавица*, *ѝиѝокавиѝина* / *ѝиѝокавица*.

5. Суфикс – логичка подлога семантичкој јединици и средство категоризације предмета (/ субјеката појма)

5.1. Од педесетак прикупљених граматичких термина, пет је изведено суфиксом *-ик* (*самогласник*, *сугласник*; *везник*; *уѝиѝник*, *узвичник*), три суфиксом *-ина*, а сви остали суфиксом *-ица*. По страни ћемо оставити суфикс *-ик*, који, свакако, као и сви остали суфикси *к*-типа, категорише јединичне (/ јединично узете) предмете (уп. јединичну, тј. даље неразложиву природу ентитета зв. *уѝиѝник*, *узвичник*; *самогласник*, *сугласник*, али и добар део јединица зв. *везник* и *узвик*), – и усмерити се на суфиксе *-ина* и *-ица*, те још једном показати да се суфикси словенског типа могу тумачити као јединице чије су примарне и основне функције сводиве на назначавање категоријалне разлике "јединично" – "нејединично", односно, на класирање нејединичних (квантитативних) или нејединично посматраних предмета.¹¹

¹¹ Знак ("...") уводимо зато што сматрамо да је потребно правити разлику између (1) вредности које се у језику носе не-п-о-с-р-е-д-н-о, а могу се или подразумевати или и назначавати јединицама нарочитог (несимболичког) типа (о томе у т. 5.2–5.4); и (2) вредности што се уобичајено подводе под „значење“ ('...'; нпр. *човек* ‘људско биће’), а подразумевају посредовање и својеврсну симболизацију, тј. ментално представљање и поимање (о томе у Радић 2014: 160–162).

5.2. Наиме, наша однедавно започета трагања за вредностима суфикса *-ица* и *-ина* у српском језику (најпре у географској терминологији и топонимији – Радић 2015а, Радић 2014, Радић 2013), указују на то да су све вредности тих суфикса изводиве из основне разлике "једнодимензионално (одређено)" – "вишедимензионално (неодређено)", утемељене у домену простора. У тим смо истраживањима суфиксе препознали као средства која категоришу предмете и деле их у категоријалне класе, односно, долазе као *назнака* да се предмет именован (стварносни ентитет → „субјекат“ као основа појма) унапред и непосредно, на основу чулног утиска, класира као предмет (ентитет и субјекат појма) „к-типа“ | „н-типа“ ("јединично" | "нејединично"), типа „ица“ | типа „ина“ ("једнодимензионално" | "вишедимензионално"), типа „#ј#“ | типа „ина“ ("центрипетално" | "центрифугално") и сл.¹² Кажемо да суфикс *назначава* (а не *означава*, или *значи*) ради потребе да се подвуче разлика између (1) семантичких јединица, које значе или и означавају на симболички начин а остварују се као делови говора (реч ове или оне врсте која значи нешто одређено) и делови речи (основа изведене и/ли део сложене речи у функцији детерминације унапред категорисаног предмета), и (2) суфикса као несамосталних категоријалних јединица које, кад су усмерене на свет предмета, „разврставају“ предмете именоване у категоријалне класе, и то *на не-посредан* (несимболички) начин.

5.3. За разлику од других несимболичких (самосталних и несамосталних) јединица, које живе као делови строго уређених и затворених, најчешће трочланих структура (систем и подсистеми заменица, граматичко лице, време, род, број, падеж и др.), с вредношћу одређеном положајем јединице у структури (тип *оволоно–ишо*), – суфикси чине отворен систем јединица, а општа особина отворених система је да су отворени не само за уплив нових јединица¹³ већ и за остварење нових парадигматских веза и односа. То ствара

¹² Уп. Касиреров увид да почетак „мишљенја и говора није то што се било које разлике, date u osećanju ili opažanju, prosto poimaju i imenuju, nego to što se samostalno povlače određene granične linije, obavljaju određena razdvajanja i spajanja, na osnovu kojih se sad iz uvek istog toka svesti izdvajaju jasno razdvojena pojedinačna obličja“ (Kasirer 1985: 208). Према Касиреру, та „раздвојена појединачна обличја“ чине нужну основу за настанак појма, при чему та основа може бити само ствар језичке свести (/ осећаја), или бити назначена одређеним језичким средствима. Он је веровао да се „zalaženjem u detalje pojedinačnih jezika“ може разазнати та „leka gotovo apstraktna šema“ (уп. Аристотелово *σχημα τῆς κατηγορίας*) – „izvesna opšta gledišta kojih se jezik drži u svojim klasifikacijama i koordinacijama“ (Kasirer 1985: 221). Управо би та формулација – „општа гледишта којих се језик држи у својим класификацијама и координацијама“, могла чинити основу за добру дефиницију категорија појмова (в. фус. 2, 3).

¹³ О томе да суфикси чине отворен систем добро сведочи присуство бројних суфикса страног порекла у српском језику, чија се уклопљеност у систем препознаје по способности да се вежу и за домаће основе. Уплив сваке нове јединице у језички систем подразумева, наравно, то да она у дати систем не улази с вредностима донесеним споља (из језика изворника), већ се уклапа у неку вредносну структуру коју су претходно делиле две или више јединица, што

привид да суфикси, као и већина јединица лексичког система,¹⁴ у различитим контекстима и различитим доменима имају битно различите вредности. Да је то тек привид, и да је кретање таквих јединица условљено њиховом основном вредношћу која је „уписана“ у (семантичко-)категоријалној димензији језика, јасно показује изложена семантичка структура лат. *terminus*, а још ће јасније показати вредности суфикса *-ина* и *-ица* у српском језику.

5.4. Привид да суфикси *-ина* и *-ица* у различитим доменима имају битно различита „значења“,¹⁵ те да могу бити чак и голо „структурно“ (в. БЕЛИЋ 2000б: 116, БЕЛИЋ 2000в: 77) / граматичко (в. БОШКОВИЋ 1978: 59) средство, узрокован је, свакако, тиме што су њихове основне вредности похрањене у најдубљим слојевима језичке свести, те су нам зато и најтеже доступне. Изгледа да суфикси словенског типа по много чему одговарају реду јединица које савремена лингвистика идентификује као „класификаторе“ (о томе у РАДИЋ 2014: 171–173), а Касирер их је везивао за најнижи „*stupanj duhovne skale*“ – где „*upoređivanje i koordinacija objekata polazi samo od neke sličnosti čulnog utiska koji oni izazivaju*“, што омогућава да се „*ono što je sadržinski najrazličiti-tije može sažeti u »vrstu« ukoliko postoji makar kakva analogija čulno-opražaj-nog oblika*“ (КАСИРЕР 1985: 222). Видели смо да је управо тиме, утиском да су „граничници“ у језику по нечему аналогни граничницима у простору, те и уклопиви у већ фиксирану појмовну представу („линије“, или „тачке“ на фиктивној линији), – омогућено слободно кретање лат. *terminus* од домена простор до домена говор. Стање у појединим језицима водило је Касирера (1985: 223) до врло занимљивог сагледавања односа између језика и простора, тј. утиска да „*neposredan oblik prostornog opražanja počinje da dobija, takoreći, sistemski vid: kao da je jezik tu formalno izgradio prostor, poput kakve višestruko određene raznolikosti, kao da se prostor, sa zdan od pojedinačnih razlikovanja mesta i pravaca, uobličio u jedinstvo koje je u sebi zatvoreno i ujedno, ipak, u sebi diferencirano [спац. J.P.]*“. После категоријалних вредности суфикса *-ица* и *-ина* у српском језику, нас су на исти такав утисак навела и семантичка кретања лат. *terminus*.

се уклапа у неку вредносну структуру коју су претходно делиле две или више јединица, што подразумева способност свих таквих јединица (изворних и неизворних) да се вредносно модификују и прилагођавају новим стањима језика.

¹⁴ Изузетак су, наравно, бројеви – речи које имају унапред дефинисану комбинаторику неограниченог броја периода сачињених од малог броја јединица (обично 10 или 8), са значењима заснованим на прецизно утврђеном редоследу.

¹⁵ Уп. приказ значења суфикса у књигама или деловима књига посвећених творби речи у српском или другим словенским језицима.

6. Суфикс *-ина* и лингвистички предмети типа „ина“

6.1. Наша досадашња истраживања су указала на то да суфикс *-ина* примарно назначавала оно што је нејединично (квантитативно), димензионално неодређено и неограничено. Вредност тога суфикса је морала бити (1) заснована у физичком простору (в. фус. 1), где је „ина“ примарно категорисало делове простора који се опажају као „вишедимензионални“, те и „димензионално неодређени“ ентитети који се „шире до неодређених (тј. непојмљивих) граница“ (*долина, њланина, дивљина, њишиљалина, царевина*). (2) Вредносна компонента „димензионално неодређено“ се у метафизичкој сфери лако претварала у „бездимензионално“ (делови времена и други димензионално неодређени или бездимензионални „предмети“: *година, белина, ширина, висина, исљина*). (3) Компоненте „димензионално неодређено“ и „неограничено (што се шири до неодређених граница)“ су омогућиле да суфикс *-ина* учествује у творби речи субјективне оцене (уп. и општеприхваћен увид да су „наставци индивидуалне оцене код именица увек *секундарни*“, Белић 2000в: 81).¹⁶

Вредности засноване у простору омогућиле су овоме суфиксу да назначавала предметну основу појмова квантитета из многих других домена (делови тела, делови друштва, материја и др), тј. да назначи све што је безоблично и неодређено (/ нестално) по броју или количини, што се неретко шири и захвата неодређено велик простор (уп. *буљина, омладина, дружина, буквина, говедина, маховина, њрашина, лељина*). Некаква неодређеност (димензије, границе, количина, број, облик) се, дакле, може узети као заједничко обележје свих физичких и метафизичких ентитета класе „ина“.

6.2. Управо је та вредност суфикса *-ина* могла чинити логичку основу термина *једнина, двојина* и *множина*. Примарни смисао термина *једнина* може бити „неодређено једно“, што у потпуности одговара вредностима облика јединине у српском језику: тим се обликом назначавала оно (1) што је „једно“ као јединствено (нпр. *човек, Милица, Пељар*), (2) што је „једно“ као јединично (нпр. *дејје, мачка, оловка*), (3) што је „једно“ по појму али није јединично (*љланина, жиљо, радосљ*), (4) што је „једно“ као „збир“ или „колектив“ (*љруђе, браћа, госљода*). Термин *двојина* је могао бити заснован у смислу „неодређено двоје“ (као опозит одређеном *двојица* ‘две особе мушког пола’), мада је могућ и смисао „неодређено мали број“ (уп. термин *љаукал* и старе двојинске наставке у *двају, ѡрију, чељирју*, в. ЕЛ.ШЈ: *двојина*), што би подразумевало да је ‘двоје’ узето као симболичка ознака за ‘мали број’ (‘два’ је први у

¹⁶ Уп. термин „амплификативни (суфикси)“ и *амљификација* (← лат. *amplificatio* – ширење, повећавање) уместо данас провлађујућег „аугментативни суфикси“ (о томе у Радић 2014: 152).

низу малих бројева: 2, 3 и 4). Исту је вредност морало носити и *-ина* у *множина*, које ту, у вези с детерминативном јединицом ‘много’ (‘неодређено велики број или количина’), долази да извуче сему ‘неодређено велики број’, прошири је по опсегу (неодређено велики број свега што се узима као „једно“ а може се утопити у множину: више по себи јединичних предмета – *оловке, вукови, синови*; више нејединичних „предмета“ – *дани, године, њанине*; више врста материје истог имена – *жита, вина, воде*) и опредмети, тј. поименичи.

6.3. Сличну вредност суфикс *-ина* има и у лингвистичким терминима *чакавијина, кајкавијина* и *шћокавијина*, како су у овдашњој науци о језику називани делови привременог лингвистичког конструкта зв. српскохрватски језик (чакавско, кајкавско и штокавско на речје / дијалекат), што су, у ствари, „самоставни“ лингвистички ентитети који су у народу (до пред крај XIX века и у науци) идентификовани искључиво као језици – *хрвајски* (и „крањски“), или *срјски* (в. т. 7.3).

7. Суфикс *-ица* и лингвистички предмети типа „ица“

7.1. Суфикс *-ица* је своје примарне и основне вредности такође развио у домену простора, и то као опозит по постању старијем суфиксу *-ина* (**ina* је ие., а **ica* псл. порекла, в. SP: 123, 99). Типолошки усмерен поглед на оно што представљају географски термини и топоними изведени суфиксом *-ица* указује на то да су све вредности тога суфикса у домену простора сводиве на једну основну – да назначи категоријалну класу „предмета“ који се в изуелно издвајају из предела као основе типа „ина“. Као такви, понајпре се опажају (1) једнодимензионални (/ линеарни, издужени) ентитети који, протежући се од тачке А до тачке Б (бројна имена краћих река, нпр. *Белица*,¹⁷ ‘улица’ – свесловенско *улица*, ‘граница’ – свесловенско *граница* и сл.) секу предео, те и ограничавају и/ли разграничавају предеоне целине (уп. *terminus*, т. 1). Иако се опажају као издужени (/ једнодимензионални), то су, у ствари, дводимензионални ентитети (нпр. река је обалама ограничена и по ширини), што је логички основ могућности да се оно што је на основу примарног утиска категорисано као “издужено / једнодимензионално” почне категорисати као “(издужено) дводимензионално”,¹⁸ те да се истој категоријалној

¹⁷ Тим су суфиксом изведена имена многих краћих водних токова на свим просторима које настајују или су у прошлости настајивали Словени (в. Лома 2013: *Бистрица* – 30, *Јошаница* – 98, *Каменица* – 101, *Лийовица* – 134, *Студеница* – 212 и др.). Истом кругу хидронима засигурно припада и западнословенско *Моравица*, где се на деминутивни однос према *Морава* не може помишљати из простог разлога што *-ica* у западнословенским језицима није развило деминутивну функцију (в. Белић 2000а: 17–18; о хидр. *Морава* и *Моравица* в. Лома 2013: 152–156).

¹⁸ Само је прва вредност суфикса *-ица* општесловенска (те и прасловенска), док су остале вредности својствене српском и другим јужнословенским језицима, где се вредност “ограни-

класи прикључи и (2) све што се у простору и з д в а ј а као ентитет омеђен границама простирања оног што значи основа речи ('орница', 'ораница', *Гњилавица, Горица, Главица*).¹⁹ Овом је запажању могао бити прикључен „увид“ да примарни ентитети типа „ица“ ('краћа река' и 'улица') подразумевају динамику и усмерено кретање, чиме је створена могућност да *-ица* од својих првих предмета (не од творбених основа) задобије вредност (3) "ограничен (затворен или отворен) простор у / на коме се одвија усмерена активност" (*сџаница, учioniца, кладионица, говорница, чекаоница*),²⁰ односно, (4) „предмет“ одређен, те и о г р а н и ч е н смером посматрања" (*узбрдица, низбрдица, њорбрица, њокорица*).

Сасвим је логична појава да се такав суфикс, који у домену простора непосредно категорише класу димензионално и просторно о д р е ђ е н и х е н-

чено" наметнула као основна и утицала на развој многих других функција, укључујући и (деминутивно-)хипокористичку. Зависно од подразумеване категоријалне вредности, суфикс *-ица* се и у (прагматичко-)семантичкој димензији креће у два различита смера, ампликативном или деминутивном (уп. пољско *iglica* „велика игла“, Белић 2000а: 17–18, и српски деминутив *иглица*). Да су те разлике припремљене одавно, вероватно већ у прасловенској епоси, указују разлике у вредностима истих формација у различитим словенским језицима. Примера ради, (1) кад се 'баба' узело као појам квалитета, у смислу 'жена старијих година (општа вредност)', то 'баба' + *ица* → „белор. *бабица* презриво *баба*“ (према Белић 2000а: 17–18), где се *-ица* може посматрати као средство које је дошло да извуче и „издужи“ негативне семе (*„издужено“ *баба*'), а кад се узело као релатив, 'баба' (било чија баба) + *-ица* → *бабица* 'жена оспособљена да помаже породиљама' (← *'баба многим', прагматички немаркирана вредност). Насупрот овом, (2) кад се иста реч у српском језику узима референцијално, као 'ова „моја“ баба – бака', онда то 'бака' (/ 'душа' / 'сестра' / 'рука') + *ица* → срп. хипок. *бакица*; уп. *душица, сесџрица*, али и *рукица* : *ручица*). Вредност "ограничено" се, дакле, препознаје као логички основ српског (хипокористично-)деминутивног *-ица* (што је ограничено, то је мало и/ли драго). Слаба продуктивност суфикса *-ица* у источно- и западнословенским језицима (поред деминуције, не учествује у творби *nomina loci* типа *учioniца*, ограниченог је учешћа у моцији рода и др., в. Бошковећ 1978: 77–151) повезана је, свакако, с тиме што у неком периоду важном за развој категорија тамо није дошло до „редефинисања“ првобитне предметне класе „ица“ (тип 'река', 'граница', 'улица'). То редефинисање у српском језику понајбоље показује топоним *Улица* – по многим нашим селима ливада поред (/ око) које су нанизане сеоске куће (в. Радић 2015а: 46–47, 56).

¹⁹ Сматрамо, дакле, да у формацијама типа *Горица* и *Главица* суфикс *-ица* није имао функцију деминуције, већ је долазио као назнака за 'простор ограничен растом горе', односно, 'простор одређен положајем или ограничен обликом главе'.

²⁰ Вредност "издвојено" (и "ограничено"), уз секундарну вредност "динамично" и трагове примарне вредности "дугуљасто", омогућују овоме суфиксу да као "издвојене динамичне – издужене и/ли неиздужене" категорише и многе самосталне ентитете (бића и предмети), тј. да учествује у творби речи-појмова других категорија, укључујући и „бивства“ (/ супстанције): жива бића издуженог тела (*веверица, ласица, лисица, сеница*), „дугуљасте“ предмети (*оерлица, наруквица, укосница*), предмети помоћу којих се нешто (пре)носи или чува, машине (*џосланица, џорбица, зобница* 'торбица у којој се носи зоб', *бременица* 'ваљкаста дрвена посуда у којој се доноси вода'; *косилица, музилица*) и др.

титета који се издвајају из простора, а опажају као "издужени" + "(по дужини) ограничени" → "дводимензионални" + "(по дужини и ширини) ограничени" → "ограничени", узме као основ поимања предмета из свих других домена квантитета (уп. „жила *куцавица*“, израз примењив на сваки динамичан квантитет): време, тј. део времена као јасно ограничена „линија“ или „тачка“ (*седмица, обданица, годишњица*); тело, нпр. део људског тела, јасно ограничен или и издужен (*надлакџица, ресица, гласнице; мајџерица, вилица, зеница*); људи, тј. нечим одређене, те и ограничене друштвене заједнице, групе или јединке (*йородица, заједница, йејџорица; йијаница, скијџица, званџица*; уп. у друштву пчела *мајџица, радилица*), референцијално одређена јединка ж. пола као део врсте или класе (*лавица* : лав, *чобаница* : чобан(ин), *домаћица* : домаћин); те и говор (*реченица, именица, сложенџица*). Независно од тога коме домену припадају, предмети представљени таквим именицама имају изразито високу степен одређености, чиме је, свакако, условљено то што „међу именицама на *ица* које су саграђене *нейосредно* од придева [и других „придевски“ употребљених основа] нема апстрактних именица“ (Бошковић 1978: 66).

Разлика "одређено" || "неодређено", тј. одређеност или неодређеност димензија, граница, количине, облика и др., чини, дакле, основ свих разлика између предмета типа „ица“ и „ина“.

7.2. Логичке основе лингвистичких термина на *-ица* морају се, стога, тражити у оквиру физичке димензије језика, тј. у вези с оним што је доступно чулима и што се препознаје као нечим ограничен и одређен предмет (делови оствареног говора, језичке јединице као особени „облици“). За разлику од лат. *terminus*, које се као категоријално-семантичка јединица преливало између плана израза и плана садржаја, *-ица* као чисто категоријална јединица налаже да њиме назначени „предмети“ буду везани искључиво за изражајне форме: то може бити говор као ограничена звучна „линија“ (уп. *екавица*), интонационо сведен (/ графичким средствима обележен) део говора (уп. *реченица, уводница, закључница*), као и све што јесте или се посматра као „ограничен“, тј. обликом одређен лингвистички предмет.

7.2.1. Кренућемо од термина начињених по моделу језичког појма *буквица*, којег Даничић (RJA: *bukvica*) дефинише као „alphabetum. od XVI vjeka [...] od bukva onako kao bukvar“, у смислу „slova sva zajedno, potrebna kojemu jeziku i uredu kojim idu jedno za drugim, bukvica [спац. J.P.]“ (RJA: *bukvar*). Ова нам је дефиниција значајна зато што сведочи о Даничићевом језичком осећају да *буквица* (: *буква* ‘слово’, в. RJA: *bukva d*), РСАНУ: *буква*²) подразумева слова „у реду којим иду једно за другим“, те и указује на жив језички осећај да *-ица* назначава утврђен редослед, те и

"линеарност", "ограниченост" и "одређеност" („слова сва заједно потребна којему језику“).²¹ Само се дејством те вредности суфикса *-ица* може објаснити творбена униформност мноштва назива ствараних да означе различите словне системе: *ћирилица* (старије *ћурилица*, XVII в., RJA: *ćirilica*; посведочено и *ћириловица*), *лајџиница* („*latinska slova, latinski alfabet. – U pisaca naše-ga vremena*“, RJA: *latinica*), *глагољица* („*glagoľska bukunica. – Načĩneno prema ćirilica. – U naše vrijeme kod pisaca*“, RJA: *glagoľica*), *гојџица*, *арабица*. По истом су моделу у „новије време“ (XIX и XX век) стварани и називи појединих модалитета латиничког и ћириличног писма, од којих се неки и данас користе, неки су напуштени, а неки нису ни заживели: *босанчица* / *босаница*,²² *абечевица* (Даничић га тумачи као „*abecedarium*“, и упућује на „*abecedar, bukunica, bukvar*“, RJA I: *abecevica*), *азбуквица*, *азбуковица*, *бекавица*, *грађаница* (в. РСАНУ: *азбука*), *вуковица*, *гајевица* / *гајица*,²³ *србица* (спорадичан назив за винчанско писмо).

Предмети означени овим терминима разликују се од свих осталих лингвистичких предмета по томе што нису интегрални делови језика, већ су

²¹ Иста је дефиниција претходно наведена уз *абечевица* и више се не понавља, ни уз друге називе за „буквицу“, ни уз друге врсте „буквице“ (уп. RJA: *bekavica, ćirilica, ćirilica, glagoľica*), односно „алфабета“ (в. RJA: *latinica*). Ту дефиницију преузимају и новији речници српскога језика и доносе је уз асуфиксалне формације *алфабет* („*а. сва слова неког њисма њоређана одређеним редоследом; систем њисмених знакова, азбука, абечеда. б. редослед слова у грчкој азбуци, грчка азбука*“, РСЈ), *азбука* („*сва слова у њисму једног језика њоређана њо ујврђеном редоследу, абечеда*“, РСЈ) и *абечеда* („*слова лајџинице (као целовиј систем) њоређана њо ујврђеном реду*“, РСЈ). Овакви поступци савремених лексикографа одају језичку свест која даје примат асуфиксалним називима словних низова (уп. судбину предлаганих термина *абечевица* и *азбуквица*), што може указивати не само на поколебан језички осећај за вредност суфикса *-ица* већ и на постепено губљење категоријалног мишљења.

²² Термина нема у RJA, а РСАНУ га дефинише као „ћирилички брзопис из 15. века, мало стилизован и измењен [у односу на шта?!], којим су се штампале босанске књиге [!] и којим се писало у Босни [спац. Ј. Р.]“ (прва потврда код Ј. Е. Томића, Загреб 1904). Ова се дефиниција не разликује битно од дефиниције тога термина у речнику Р. Симеона, где се *босанчица* (/ *босаница*) тумачи као „*hrvatska ćirilica; hrvatsko ili rvatcko pismo, bosanska ćirilica, bosansko-hrvatska ćirilica*“ и везује за све ћириличке споменике настале на простору Босне (укључујући и повељу Кулина бана, XII в.), да би се тек успут навело да је „*gdjekoји (Divković, Reljković) zovu i srpsko pismo, za razliku od latinice i glagoľjice*“ (SIMЕОН 1969: *bosančica*; о приступу српској култури и језику у томе речнику в. Радић 2008). Подробно о „босанчици“ или „босаници“, тј. употреби српског канцеларијског брзописа изван државе Немањића, в. Ђорђић 1971: 145–179.

²³ Посебан проблем представљају творбени дублети типа *гајевица* / *гајица*, *ћирилица* / *ћириловица* (уз *босанчица* / *босаница*, уп. *грађаница*, *србица*), који могу бити одраз колебљивог категоријалног мишљења код дела корисника „српскохрватског“ језика. Трагове изворне разлике између тако грађених парова речи чувају називи типа *Лазарица* (црква, обред, одежда, в. РСАНУ: *лазарика*), на једној страни, и *Лазаревица* (Лазарева супруга, њива која је припадала Лазару), на другој (о томе у Радић 2013).

створени као затворени (бројчано ограничени) системи словних знакова „потребних којему језику“. Те од језика независне скупине графичких знакова по правилу се исписују у линерним низовима сликовног карактера, који се, ако се од њих тек мало одмакнемо, опажају као испрекидане линије. Управо се сликовном природом словних система, која искључује варијације у перцепцији и менталним представама таквих предмета, може објаснити творбена униформност тих назива у српском језику, тј. њихово аутоматско укључење у категоријалну класу линеарних (издужених) менталних субјеката.

Сви су ови називи примарно везани за сликовну линију сличну онима типа ‘река’ и ‘улица’, а тек секундарно и за уређену звучну линију као прочитан или напамет научен низ слова (*а, б, в...*) или њихових имена („аз“, „буки“, „вједи“...).

7.2.2. Стоји могућност да су графички ликови били подразумевани и при стварању ускограматичких термина на *-ица*, од којих би сви (устаљени и неустаљени) могли настати у процесу анализе говора фиксираног у писаној форми. Наиме, ако се писани текст опажа као низ уређених испрекиданих линија, састављених од неједнаких „дужи“ и/ли „тачака“ ограничених различитим средствима (белине, графичка обележја реченице, интерпункцијски знаци), онда би се суфикс *-ица* и у тим формацијама могао посматрати као средство којим је назначена припадност класи “ограничених” (“линеарних” или “нелинеарних”) субјеката појма.

Ако се пак у виду имао неписани говор, у том је случају само реченица могла бити опажана као звучна „линија“ одређених граница, тј. интонационо заокружен и мисаоно целовит део реализованог говора (уп. дефиницију „целу мисао речима изречену зваћемо реченица“, Даничић 1958: 1), док је предмет означен терминима *именица*, *заменица*, *изведеница*, *сложеница*, *кованица*, *ѿуђица* и др., – што је увек ‘реч’ одређена у складу с углом посматрања, могао бити узет не као део говора (Сосирово *parole*), већ као реч – јединица језика (Сосирово *langue*) којој су својствене одређене обличке карактеристике, или и „самоставност“ и независност од говора.

На такав приступ именицама недвосмислено указује термин *самостјавне ријечи*, који је Даничић користио пре термина *именица*, односно, термин *засебница*, који је сматрао бољим од *именица*. Наиме, придев *самостјаван* у двочланом термину *самостјавне ријечи* (Даничић 1950: 5–18) долази као израз специфичне разлике између именица, на једној страни, и осталих врста речи, на другој. Малобројне потврде тога придева сведоче о његовом доследном везивању за квантитативне предмете, тј. „предмете“ који се, иако нису одвојени од квантитативне подлоге чији су део, опажају и/ли поимају као засебни („самоставни“) ентитети: „самоставно брдо“ (визуелно издвојен део

земаљског простора),²⁴ „облак самоставан“ (визуелно издвојен део небеског простора), „народ самоставан“, „језик самоставан“. Сам Даничић тај придев користи као израз особине оног што ‘постоји „за се“’: „По [...] Svetićevu mudrovaњу Slaveni nisu narod za se, narod samostavan... jezik slavenski nije jezik za se, jezik samostavan, nego je nekaki izrod nemačkoga, latinskoga“, према RJA: *samostavan*, спац. J.P.). Отуд и његова кованица *засебница*, чије значење даје у белешци уз књигу Облици (1863). Ту он појашњава да је реч „именица« за substantivum“ употребио зато што ју је „употребио [...] Јован Бошковић у својем »Изводу из српске граматике I« (у Биограду 1863)“, да не би било „забуне ако би ко хтио учити из ове двије књиге [...] Мјесто те ријечи може бити да би за невољу боља била *засебница* значећи нешто што за себе или само собом јест [спац. J.P.]“. Дакле, значење првобитног синтагматског термина *самоставне ријечи* је преточено у једночлани термин *засебница*, што су семантички истоветни, али логички различити термини. Предмет именованја је у првом термину изражен, тј. управним чланом синтагме симболички представљен као предмет одређене врсте (*реч*), док је у другом назначен несимболичким средством, тј. категорисан као предмет класе „ица“. У ствари, то *засебница* носи удвојену информацију, оба пута исказану средствима несимболичког типа: суфиксом се предмет именованја категорише као "издвојен" или "ограничен", а основа (предлог + заменица) га детерминише као предмет који постоји „за себе“, тј. постоји на начин сличан усамљеном брду, које је за себно или „самоставно“ (али не и самостално).²⁵

Оба термина посматрану врсту речи одређују, дакле, као „самоставне“ речи, указујући на њихов засебан живот у датоме језику као својеврсном универзуму. О томе да су речи српскога језика најпре (и углавном) биле посматране и анализиране као речи (јединице језика),²⁶ а тек потом и као делови говора, сведочи опредељење за термин *врсте речи*,²⁷ коме у већини грама-

²⁴ Уп. пример „И онда пред собом видиш једно самоставно брдо... голо, без шуме“ (PMS: *самоставан*).

²⁵ У виду имамо начин на који су јединке типа ‘зец’ самосталне и одвојене од свега, укључујући и врсту као „предео“ коме припадају.

²⁶ Такав приступ подразумева и Белићево запажање да врста речи иде у домен „језичког грађења“, док би све разлике које су повезане с „духовним процесима у језику“ (разлике које се испољавају у примени речи, нпр. *бело* у *Бело ми њред очима*, *бело њлајно*) требало подводити под „језичко стварање“ – које је у свим језицима једнако (Белић 1998: 113–114). На истоме месту Белић говори о израженој формалној диференцијацији врста речи у многим језицима, пре свега у индоевропским.

²⁷ Реч је, изгледа, логички узимана као род лингвистичких ентитета, а ‘именица’, ‘заменница’, ‘придев’ и др. као врсте (уп. нем. *Wortarten*, *Wortklassen*, в. SIMEON 1969: *vrsta*). На то указује и сам термин *самоставне ријечи*, где ово *самоставан* долази као израз специфичне разлике једне од више врста речи.

тичких терминолошких система одговарају термини засновани на смислу ‘делови говора’ (лат. *partes orationis*, рус. *часѝи речи*, нем. *Redeteile*, енгл. *parts of speech*, фр. *parties du discours*, ит. *parti del discoro*, шп. *partes de la oracion / partes del discurso*; SIMEON 1969: *vrsta*).

За разлику од термина *самосѝавне речи* и *засебнице*, што су термини-одредбе којима се посматрани ентитети именују и именом одређују у складу с одређеним углом посматрања, *именица* је чисто терминолошка јединица, која дату врсту предмета именује и категорише, али је не одређује. Ту је суфиксом назначена припадност предмета именовања одређеној категоријалној класи, основом је указано на повезаност дате класе предмета с именима, док је све остало занемарено.²⁸

Намеће се, стога, претпоставка да је у све граматичке термине везане за реч суфикс *-ица* улазио као назнака за издвојено посматран или и засебан предмет, односно, да је лингвистичке ентитете зв. *именица* (/ *засебница*) и *заменаца* категорисао као засебне облике или „тела“ (уп. *улица*, *буквица*, *главица*, *лисица*, *јединица* ‘цифра 1’, ‘једина кћи’). О томе да се речи у граматици посматрају не само као „облици“ (уп. Даничићеву књигу под насловом *Облици срѝскога језика*, у којој се обрађују „самостојне“ и „несамостојне“ речи), већ и као сасвим издвојена „тела“, понајбоље сведоче приступи речима које подразумевају термини *изведеница*, *сложеница*, *ѝуђица*, *ѝозајмљеница*, *скраћеница* / *краѝица*. Такав приступ речима, и већ уочена везаност суфикса *-ица* за сферу физичког, неодољиво асоцирају на Сосирово промишљање проблема повезаних с терминима *знак*, *сема*, *сома* и др., где се *сома* узима као термин резервисан за физичку сферу: „Soma se lako može ograničiti u svojoj sferi koja je cela fizička“; „Ne može se zaista upravljati znakom, pratiti ga kao da je balon u vazduhu [...] Balon, to je *sema*, a omotač je *soma*, a to je daleko od shvatanja da je omotač *znak*, a hidrogen *značenje*, i da *balon* nije ništa“ (Sosir 2004: 110); „*soma* bi bila kao leš koji može da se deli na organizovane delove, što je pogrešno“ (Sosir 2004: 108) и др.

7.2.3. На дну скале стоје лингвистички термини *екавица*, *ијекавица*, *икавица*, које прате истозначне формације на *-ина* (или *-иѝиѝина*) – *екавиѝиѝина*, *ијекавиѝиѝина*, *икавиѝиѝина*. Речници српскога језика предност дају другој скупини термина, тј. представљају их по моделу „**екавица** ж лингв. в. *екавиѝиѝина*“ (РСЈ: *екавица*), „**екавштина** ж лингв. *екавски изговор*, *изговарање самогласника „e“ месѝо некадашњег ѝрасловенског самогласника jaѝ (ѝ) (нѝр. ѝесма, млеко, сено), екавски говор*: говорити екавштином, писати екавштином“

²⁸ Управо би у томе могла бити садржана извесна предност термина неодредбеног карактера, те и узрок лаког уласка речи страног порекла у научну терминологију: као „за нас“ неодредбена реч, такав термин ништа унапред не сугерише, те и тражи да се при дефинисању сагледава именовани предмет из различитих углова.

(РСЈ: *екавишћина*). Сама речничка дефиниција казује да су ти термини везани за различит „изговор“ / „изговарање“ гласова на месту некадашњег прасловенског самогласника јат, те и да подразумевају говор као процес („*екавски говор*: говорити екавштином, писати екавштином“), а не говор као дијалекат. У питању је, дакле, говор као звучна линија (предмет типа „ица“), одређен на основу једне лако уочљиве разлике (*е-кав-, и-кав-, ије-кав-*), која при том не подразумева и друге разлике системског типа, те и не дозвољава да се ово „говор“ (екавски, ијекавски или икавски) схвати као „дијалекат“ – лингвистички ентитет који подразумева мноштво разлика системског типа, те и „самоставност“ (као засебан језик или дијалекат једнога језика). Све то говори да предност треба дати терминима на *-ица* (*екавица, икавица, ијекавица*), односно, да ‘екавски / икавски / ијекавски изговор’ треба категорисати као предмет типа „ица“ – звучна линија назначена суфиксом и прецизно одређена оним што стоји у основи речи, а не као предмет типа „ина“ (димензионално неодређен и изразито комплексан метафизички предмет).

Формације типа *екавишћина* образоване су, свакако, по моделу *чакавишћина*, у значењу „чакавска особина“, првенствено језик и говор *чакаваца* (в. РСЈ: *чакавишћина*; РЈА: *čakavac* – „*ko govori ča mjesto što*“, без потврде за *чакавишћина* и *кајкавишћина*). Стари надимачки називи *кајкавац* и *чакавац* су послужили да се током XIX и XX века, у склопу југословенске (пре свега српско-хрватске) језичко-политичке идеологије, скују лингвистички термини *кајкавишћина* (/ *кајкавско наречје* / *дијалекаџи*; уп. *slovenščina* – словеначки језик), *чакавишћина* и *ишћокавишћина* (/ *ишћокавско наречје* / *дијалекаџи*), те и *ишћокавац* као нов назив за говорнике „штокавског дијалекта“, тј. српског језика.²⁹ Као национално немаркирани лингвоними (уп. термин *ишћо-*

²⁹ Ономастички подаци сведоче о томе да су формације *чакавац* (уп. „у топонимији село *Čakavci* (Раšман)“, Скок 1973: *ko* (II); „неко мјесто које се само по имену помиње прије нашега времена“, РЈА: *Čakavac*) и *кајкавац* (у „антропонимији *Kajkavac* (презиме међу ЖК, који су *čakavci*“, Скок 1973: *ko* (II)), в. РЈА: *кајкавац*, Вук 1852: *кекавац*) постојале много пре „нашега времена“, а да је *ишћокавац* начињено у новије време, по моделу тих старих формација и под дејством лингвистичког термина *ишћокавски дијалекаџи*. Податак да је *кајкавац* посведочено као „презиме међу ЖК, који су *čakavci*“ указује на претпоставку да су изворни Хрвати („чакавци“) језички и конфесионално им блиске „Крањце“ називали „кајкавци“, а ови њих „чакавци“, док потврда за *кекавац* (= *кајкавац*) и *чакавац* код Вука (1852: *кекавац, чакавац*) указује на могућност да су и говорници српског језика тако називали своје суседе Хрвате и „Крањце“, – све по лако приметним, тј. у односу на сопствени језик различитим речима из фонда основних (категоријалних) јединица: хрватско *ча* и „крањско“ *кај* према српском *ишћа* и *ишћо* (уп. „*Mijaci* (у Македонији) према *mije* »ми«, *Prijeki* према *prie* »прије«“, Скок 1973: *ko* (II)). На путу стварања сличног народног назива за говорнике српског језика могло је стајати то што су они на томе месту имали две речи (*ишћа* и *ишћо*) а не једну (в. Радић 2015б: 241–242), али и то што су као најбројнији могли бити и језички доминантна групација (в. Ивић 1985: 14–15). То се јасно разазнаје код В. Карацића (1849: 143), кад каже „Срби, који говоре *ишћо* или *ишћа* (и по чему се према *Чакавцима* и *Кекавцима* могу назвати *Ишћокавци* [спац. Ј.Р.]“.

кавски књижевини језик, EL.SHJ) ти су термини успели прекрити и релативизовати изворне смислове језичких појмова *хрвајски*, „*крањски*“ / *словеначки* и *српски језик*.³⁰ Ово упркос томе што им у основи стоје етними надиначког карактера, који су живели напоредо с правим именима појединих јужнословенских народа и по њима названих језика (уп. из 1647. године изјаву Ј. Крижанића да зна „*sva narječja*“ свога „*naroda ilirskog*“: „*Ja već sada znam hrvatski, srpski i kranjski* [спац. J.P]“, према ЈАГИЋ 1917: 61).

Нејасне и неразграничене вредности лингвистичких термина *језик*, *дијалекат*, *говор*, *изговор* и *наречје*, те и неразграничен категоријални статус предмета које те речи симболизују, могли су допринети да се у тој предметној сфери поколеба осећај за разлику између предмета типа „*ица*“ и „*ина*“, те и да се по моделу *чакавијина*, *шиокавијина*, *кајкавијина* (језици узети као дијалекти / наречја конструкта зв. српскохрватски језик) скује логички неприхватљиво *екавијина*, *икавијина*, *ијекавијина* (изговори / наречја српског језика, зв. штокавски дијалекат), и обрнуто, да се по моделу *екавица*, *икавица*, *ијекавица* скује колокви. (у речницима незабележено) *чакавица*, *шиокавица*, *кајкавица*. Ипак, то што речници српског језика доносе формације типа *ијекавица*, али не и свима нам познате формације типа *шиокавица*, може бити знак да српска језичка свест још увек чува трагове старе категоријалне разлике између предмета класе „*ица*“ и „*ина*“. Превага суфикса *-ина* у формацијама типа *шиокавијина* (/ штокавски дијалекат, тј. српски језик) упоредива је с превагом тога суфикса у називима вишедимензионалних просторних ентитета типа *јланина*, *долина*, *краљевина*, који се шире до неодређених (тј. непојмљивих нам) граница, док је предмет означен формацијама типа *ијекавица* (и *з г о в о р*) упоредив с јасно ограниченим и димензионално одређеним просторним јединицама (*улица*, *јонорница*, *граница*).³¹ Те разлике говоре да језик (и дијалекат, у смислу фр. *langue*) поимамо као димензионално неодређен и комплексан метафизички предмет без јасних граница (у структурном и у просторном смислу), а говор (фр. *parole*) као остварен (подразумева се и ограничен), те и димензионално одређен (линеаран) предмет, док се колебање форми *екавица* / *екавијина* понајпре може разумети као одраз нејасне или можда и небитне нам разлике између језика и говора (уп. сличну, али у језику јасно дефинисану разлику у примерима типа *јетица*, *јеторица* || *јетина* или *белица*, *Белица* || *белина*).

³⁰ Уп. запажање да се „*štokavsko narječje*“, као „*jedino kojim govore i pišu Srbi i Crnogorci* [...], не може ни сматрати наречјем тих двају језика (?!), већ језиком“ (Simeon 1969: *hrvatski*, 498; о бројним нелогичним конструктима у томе речнику в. Радић 2008).

³¹ У моме језичком осећању речи типа *ијекавијина* живе као пејоративи и не подразумевају само ‘ијекавски / икавски / екавски изговор’, већ и све друго што те изговорне разлике повлаче за собом (у језику и изван њега).

* * *

У почетном приступу овој теми нисмо ни помишљали на то да ће нас она водити пут неких од основних лингвистичких и србистичких питања. Узалудан је био труд да се та питања оставе по страни, јер се на сваком кораку показивало да је проучавање терминологије једне науке немогуће одвојити од предмета којима се та наука бави, односно, да је „могуће без остатка укључити проучавање науке и проучавање језика науке, пошто проучавање тога језика обухвата не само проучавање његове формалне структуре, већ и његов однос према означеним објектима, као и особама које се њиме služe“ (MORIS 1975: 18). Свеобухватнији приступ граматичкој терминологији би могао показати да без основних лингвистичких термина типа *реченица*, *именица*, *заменица*, *множина* и др., развијених на темељу базичних језичких појмова (*реч*, *име*, *заменици*, *много*), не би био могућ даљи развој науке о српском језику, што подразумева постављање нових разлика и увиде у нове везе и односе, те и стално гранање терминолошког система у коме превагу преузимају термини страног порекла (уп. глас – *фонема*, наставак – *суфикс*, *јрефикс*, *инфикс*, *афикс*, *реченица* – *клауза* и др.).

На другој страни, однос између језичког појма *српски језик* и лингвистичког термина *шиокавски дијалекат* / *шиокавијина*, показује како одређена научнополитичка парадигма подразумева стварање њој прилагођене терминологије, те и говори да је отклон од дотичне парадигме, која је, у овом случају, главнину својих циљева већ остварила и српским научним (и националним) интересима нанела немерљиву и тешко надокнадиву штету, немогућ без напуштања основних термина те исљужене парадигме.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: Александар Белић, О језичкој природи и језичком развоју, Лингвистичка испитивања, Књига I [1956], *Изабрана дела Александра Белића. Први њом. Ојшша лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Белић 2000а: Александар Белић, О историјском развоју словенских деминутивних и амплификативних суфикса [1901], *Изабрана дела Александра Белића, њом II*, Београд: Завод за уџбенике, 9–76.
- Белић 2000б: Александар Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, други део: Наука о грађењу речи [1949], *Изабрана дела Александра Белића, њом XIV*, Београд: Завод за уџбенике, 92–213.
- Белић 2000в: Александар Белић, Природа и порекло именица субјективне оцене [1958], *Изабрана дела Александра Белића, њом II*, Београд: Завод за уџбенике, 77–81.
- Бошковић 1978: Радослав Бошковић, Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници [1936], *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: ЦАНУ, 45–175.

- Грковић-Мејџор 2008: Јасмина Грковић-Мејџор, О когнитивним основама семантичке промене, у: М. Радовановић, П. Пипер (ур.), *Семантичка истраживања српског језика*, Београд: САНУ, 49–63.
- Даничић 1850: Ђ. Даничић, *Мала српска граматица*, у Бечу, у Штампарији јерменскога манастира (digitalna.nb.rs).
- Даничић 1858: Ђ. Даничић, *Српска синтакса. Део први*, у Биограду, у Државној штампарији (digitalna.nb.rs).
- Даничић 1863: Ђ. Даничић, *Облици српског језика*, у Биограду, у Државној штампарији (digital.bms.rs).
- Ђорђевић 1886: Јован Ђорђевић, *Латинско-српски речник*, Београд (репринт: Београд 2004).
- Ђорђић 1971: Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Палеографско-филолошки прилози, Београд.
- Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шипокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.
- Караџић 1849: Вук Стефановић Караџић, Срби сви и свуда, у: Петар Милосављевић. *Срби и њихов језик* (хрестоматија), Београд: Требник 2002, 129–146.
- Караџић 1852: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник*, Беч.
- Касирер 1998: Ернест Касирер, *Језик и миса. Прилог истраживању проблема имена богова*, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Кат.: Aristotel. *Analitika I–II. Kategorije. O izrazu* (prevod, komentari i napomene Blagojević U. Slobodan). Beograd: Paideia, 2008, 3–74.
- Лома 2013: Александар Лома, *Топонимија Бањске хрисуљве*. Библиотека ономотолошких прилога, књ. 2. Београд: САНУ.
- Радић 2007: Јованка Радић, Аристотелово учење о појму, речи и категоријама, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L, 715–731.
- Радић 2008: Јованка Радић, *Рјечник лингвистичких назива Р. Симеона и српски језик. Српски језик у (кон)тексту*, књ. I. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 19–32.
- Радић 2013: Јованка Радић, О формацијама са суфиксом *-ица* и антропонимом у основи (дијалектолошки, ономастички, логичко-граматички и „феминистички“ аспект), *Путићи и домени дијалекатске лексикографије*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 283–294.
- Радић 2014: Јованка Радић, Из методологије трагања за примарним вредностима суфикса (Категоријални приступ: од *ул-ица* до *учићел-ица*). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVII/1, 151–181.
- Радић 2015а: Јованка Радић, Суфикси *-ина* и *-ица* као опозити у географској терминологији и топонимији (У светлу категорије квантитета). *Ономастички прилози* XXII, 17–63.
- Радић 2015б: Јованка Радић, Категоријалне речи *иша* и *ишо* у текстовима Вука С. Караџића (онтолошки или логичкојезички приступ). *Научни скуп Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*, Научни скупови, Књига CLVI. Београд: САНУ, 229–244.
- РЈА: *Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски (/српскохрватски) језик САНУ, 1959– .
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- EL.SHJ – *Srpskohrvatski jezik*. Enciklopedijski leksikon mozaik znanja. Beograd: Interpres, 1972.
- Jagić 1917: Vatroslav Jagić, *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Djela JAZU, XXVIII, Zagreb.
- Kasirer 1985: Ernest Kasirer, *Filozofija simboličkih oblika. Prvi deo – jezik*, Novi Sad: Dnevnik.
- Moris 1975: Čarls Moris, *Osnove teorije o znacima*, Beograd: BIGZ.
- Simeon 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1971–1973.
- Sosir 2004: Ferdinand de Sosir, *Spisi iz opšte lingvistike*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- SP: *Słownik prasłowiański. Tom I*. Wrocław: Polska akademija nauk, 1974.

Jovanka Radić

THE LOGICAL BACKGROUND OF SERBIAN LINGUISTIC TERMS
ENDING IN *-ICA* AND *-INA*

(From Space to Language – the Motion of Suffixes in the “Quantities” Category)

Summary

The paper examines linguistic terms in the Serbian language ending in *-ina* and *-ica* from the categorial (/ logically linguistic) point of view, while primarily seeking to reveal the understanding (/ mental representation) of the linguistic objects designated by them. It is observed that those terms ending in *-ica* are associated with physical linguistic objects which are “defined”, “delimited” or “distinct”. These include (1) defined strings of letters without a corresponding sound line (*bukvica, ćirilica, latinica, glagoljica, gotica*, etc.), (2) segments of speech as clearly delimited sound lines (*rečenica, uvodnica, zaključnica*), (3) speech itself as a sound line precisely defined by the root of the derived word (*ijekavica, ekavica, ikavica*), (4) a word as a unit of language, i.e. parts of speech as types of distinct linguistic forms (*imenica / zasebnica, zamenica*), and (5) words seen as “bodies” formed in a particular way (*izvedenica, složenica, pozajmljenica, skraćunica* etc.). Attention is drawn to the similarities between these linguistic objects and the quantities from the domains of space, body, time, number and society (e.g. *ponornica, ulica, granica; oranica, stanica; nadlaktica, zenica; sedmica* ‘the number 7’, ‘a seven-day period’; *porodica, sedmorica*). In contrast, the objects designated by the terms ending in *-ina* bear a hint of “indefiniteness”, which, depending on the domain, becomes manifest as the indefiniteness of dimensions and boundaries, quantity, number, shape, etc. while in the language it is observed as objective semantic indefiniteness, i.e. a focus on the metaphysical dimension (*jednina, množina, dvojina*).

We interpret the presence of the suffix *-ina* in the linguistic term *čakavština* (+ *kajkavština*) vs. that of *štokavština* (taken to mean “vernaculars” within the former linguistic construct known as

the Serbo-Croatian language), which correspond to the linguistic concepts of the *Croatian* and *Serbian* languages, as a sign that a language (and also a dialect / “vernacular”) is understood as a dimensionally indefinite and metaphysical object without boundaries in terms of “extent” (both structurally and spatially), whereas the presence of the suffix *-ica* in the terms *ekavica*, *ijekavica* and *ikavica* as a sign that speech is understood as a dimensionally defined (linear), realized and therefore “limited” physical object. On the other hand, the uncertainty of forms such as *ekavica* / *ekavština* and *čakavština* (/ colloquially *čakavica*) is interpreted as a reflection of what are unclear and possibly unimportant differences in the language (Fr. *langue*) and speech (Fr. *parole*).

Keywords: linguistic terms in the Serbian language, word-formation, suffix *-ina*, suffix *-ica*, language (Fr. *langue*), speech (Fr. *parole*)

О ТЕРМИНУ СУБЈЕКАТ У СРБИСТИЦИ

Милош М. Ковачевић*

У раду се даје анализа употребе термина „субјекат“ у граматичкој и научној србистичкој и/или сербокroatистичкој литератури од првих граматика српскога језика до данас. Анализа термина „субјекат“ подразумева прије свега анализу различитих синтаксичких теорија које су ушле у темеље појединих србистичких и/или сербокroatистичких граматика и научних монографија или радова: од граматике реченичних чланова, теорије актуалног рашчлањивања реченице, преко структуралне синтаксе (тенијеровске и депенденцијалне) до семантичке синтаксе (теорије „семантичких улога“). Анализа треба да покаже како се развијало „терминополе“ субјекта, и какве све недоумице и потешкоће изазива употреба истог термина у истовременој примјени критеријума различитих теорија (посебно теорије реченичних чланова и теорије „семантичких улога“), нарочито у вези с употребом термина „логички или семантички субјекат“.

Кључне ријечи: реченица, граматички субјекат, логички или семантички субјекат, обавијесни субјекат, тема, реченични чланови, семантичке улоге

Од најранијих времена, од граматике реченичних чланова, субјекат и предикат су основне синтаксичке категорије, нужни конституенти реченице. А „своје почетке граматика реченичних чланова има у првome синтактичком опису у еуропскоме културном кругу, који је у Александрији у 2. ст. прије Христа Апологиј Дискол направио за грчки језик. У опису реченичних структура Дискол се, међутим, у великој мјери наслањао на учење класичне логике о логичком суду те је темеље његовој синтакси поставио заправо Аристотел. Још је Аристотел, наиме, говорећи о логичком суду као о темељном чину мишљења, дефинирао категорије субјекта и предиката¹, које ће у Дис-

* Филолошки факултет Београд, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац;
mkovacevic31@gmail.com

¹ „Нарав субјекта и предиката као елемената логичког суда Аристотел је одредио у својем спису *О тумачењу*. У спису примјерице истиче како је логички суд сложен од мањих елемената (‘састављањем и растављањем настаје истинитост и лажност’), и то именица и глагола, при чему је именица знак ‘нечега одређенога’, а глагол ‘знак реченога о другоме’. Аристотелу је концепцију логичког суда Дискол заправо пресликао у своју концепцију реченице: и реченица се разумева као сложена јединица, и у њој се о једном њезину елементу говори другим елементом“ (Вуковић 2002: 145, фуснота 3). Управо због тога ће се и у врло познатим лингвистичким рјечницима наћи на тврдње попут сљедеће Траскове: „Грчки филозоф Аристотел први је подијелио реченицу на субјекат и предикат“ (Траск 2005: 265).

колову спису, а на његову трагу и у цијелој каснијој синтактичкој традицији, бити схваћене као основне синтактичке категорије“ (Вуковић 2002: 145).

Термини субјекат и предикат нису, међутим, грчкога поријекла, него потичу из латинског језика, и превод су грчких термина: *хипокејменон* (*hypokeymenon*) и *категоруменон* (*katagorumenon*). „Назив *hypokeymenon* је“ – како наводи Р. Катичић – „партицип глагола *hypokeymai* ‘лежим испод чега’ и значи према томе ‘оно што лежи испод чега’ дакле ‘оно што лежи у основи реченице’. Наш термин означаје онај дио реченице који је ту, задан. На њему се она као оснива. То је оно што је у реченици већ некако познато, па она од тога и полази. Други је назив такођер партицип и то од глагола *katagoreo* ‘казујем о чему што’. *Katagorumenon* би дакле било ‘оно што се о чему казује’. То казивање може бити неутрално приписивање каква својства, па у том смислу имамо сувремени интернационализам грчкога подријетла *категорија*, а може бити и приписивање каква лошега својства и онда се ради о оптузби. [...] Латински су граматичари“ – вели Р. Катичић – „превели наша два граматичка термина као *subiectum* и *praedicatum*. *Subiectum* је пасивни партицип од глагола *subicere* ‘бацити што под што’ и према томе значи ‘оно што је бачено испод чега’. [...] *Praedicatum* је такођер пасивни партицип и то од глагола *praedicare* ‘казивати’ и значи ‘оно што је казано’. Ти су латински пријеводи постали граматички термини у свим европским језицима, а у некима су се даље преводили“ (Катичић 1971: 80–81).

У србистици и/или сербокроатистици латински термини субјекат и предикат преведени су терминима *подмет* и *управок*. Та два термина, судећи по налазима Т. Маретића о српскохрватској терминологији 17, 18. и 19. вијека – немају нити истога творца, нити исту старину. Старији је термин подмет. Њега Маретић најприје биљежи код Фрања Воларића 1852 (*Ilirska slovnica za početne učionice*, Trst, 1852), па код Вјекослава Бабукића 1854 (*Ilirska slovnica*, Zagreb 1954). Маретић ће рећи да „можда ријеч ‘подмет’ нијесу граматички превели непосредно из латинског језика, него су је готову узели из чешкога, а Чеси су је начинили према лат. *subiectum*“ (Маретић 1932: 23), остављајући сумњу да би та ријеч ипак „могла бити преведена непосредно из латинског језика, т. ј. да није узета из чешкога *podmet*, ако ли је наше подмет управо чешка ријеч, онда су је Даничић и Новаковић употребљавали зато, што су мислили, да је то добро начињена српскохрватска ријеч“ (Маретић 1932: 24).

За општеприхваћеност термина *подмет* Маретић ће заслуге приписати Ђури Даничићу, јер је „он дотјерао и у знатној мјери управо створио нашу модерну граматичку терминологију. [...] У Даничићевој терминологији“ – вели Маретић – „треба разликовати двије групе назива: једно су они, које је Даничић први употребио не узевши их ни од кога, – друго су они, које

је прије Даничића употријебио који писац, а Даничић узевши их у своју терминологију дао им је као неку санкцију, т.ј. тим је посвједочио, да он те називе одобрава“ (Маретић 1932: 25). Међу термине којима је Даничић „дао санкцију“ Маретић наводи и термин *йодмей*, док за творца термина *йрирок* сматра управо Даничића². Даничић ће та два термина на почетку своје *Србске синџаксе* из 1858. године дати као српске еквиваленте латинским терминима субјекат и предикат, на сљедећи начин: „У синтакси се гледа како се речима казују мисли. У свакој мисли има двоје: једно о чему се мисли, а друго шта се о њему мисли; оно се прво зове *субјект* или *йодмей*, а друго *йреди-кайт* или *йрирок*; целу мисао речима изречену зваћемо реченица“ (Даничић 1858: 1), с тим да ће у даљем тексту синтаксе употребљавати само термине подмет и прирок. У синтаксичком дијелу српских граматика 19. вијека (оне Јована Бошковића из 1864. и оне Новаковићеве из 1879. и 1894) предност имају термини подмет и прирок. С. Новаковић само њих употребљава, што потврђује и сљедећи цитат из његове граматике: „У свакој реченици (изговореној мисли) има двоје: 1. Оно о чему се говори, и то се зове *йодмей*, и 2) Оно што се о томе подмету каже, и то се зове *йрирок*“ (Новаковић 1894: 249). Ј. Бошковић српским преводним терминима даје предност, јер их употребљава у тексту граматике, с тим да при првој употреби њихове латинске еквиваленте даје у напомени: „У свакој мисли има двоје: једно, о чему се мисли, које се зове *йодмей*“ [а у првој фусноти стоји: „1: субјект, подлог“], а друго, што се о њему мисли, које се зове *йрирок*“ [а у другој фусноти пише: „2: предикат, прилог“] (Бошковић 1864: 1).

У српским граматикама до средине 20. вијека употребљавају се и један и други термин, мада су примарни латински називи. Тако нпр. код Илије Лалевића у његовој средњошколској синтакси (Лалевић¹¹ 1936:6) и код А. Белића (2000 [1931]: 273–277) у универзитетским предавањима из синтаксе у насловима долазе латински термини, али ће се у тексту сусрести и домаћи термини подмет и прирок. Средином вијека ситуација ће се у односу на 19.

² „Даничић у почетку свога књижевнога рада“ – вели Маретић – „не бијаше пријатељ грчко-латинским граматичким терминима у нашем језику. То се види отуд, што у његовој „малој граматизици“ имају само два таква назива; то су: *граматика* (у натпису књиге) и *акценит*“ (Маретић 1932: 33).

Маретић даје и одговор одакле Даничићу термин „прирок“. Иако Маретић каже да сам Даничић то нигдје не открива, „али нам је то открио његов пријатељ Јован Бошковић, који је то могао добро знати, јер му је јамачно сам Даничић рекао. У Новаковићеву часопису „Вила“ за год. 1867 на стр. 126 каже Бошковић, да је ријеч *йрирок* Даничић узео из супрасалског споменика, гдје на стр. 199 (Миклошићева издања) стоји: Житие Иоанна игумена, емуже прирокъ с пуним правом значење лат. *сognopen*, т.ј. придјевак. Даничић није дакле добро учинио, што је ријеч *йрирок* узео у значењу „предикат“; ако ју је већ хтио узети, требало јој је дати значење: адјектив или апозиција“ (Маретић 1932: 29).

вијек потпуно обрнути, тек ће се у загради при првом помену латинских термина дати и њихови домаћи еквиваленти, као нпр. код Стевановића: „Простом зовемо оне реченице у којима имамо само два основна члана – онај што означава појам о коме се говори, тј. *субјекат* (подмет), и други што означава појам који о овоме нешто говори и који се зове *предикат* (прирок)“ (Стевановић 1971: 276). На хрватској страни много раније неголи на српској латински термини су добили примат. Тако већ Маретић у својој граматици и стилистици из 1899. не употребљава термине подмет и прирок него само субјекат и предикат: „Реченице понајвише имају *субјекат* и *предикат*, који су им главни дијелови“ (Маретић 1963 [1899]: 421).

Од та два термина нас овдје интересује само употреба и значење термина субјекат или подмет у србистици и/или сербокroatистици од Даничића до данас. У граматицима 19. вијека субјекат се одређује искључиво морфосинтаксички – преко форме номинатива. Тако и Даничић (1858) и Новаковић (1894) и Маретић (1963 [1899]) субјектом сматрају само конгруентни номинативни субјекат, док реченице у којима имперсонални глагол искључује навођење номинативне форме субјекта сматрају бесубјекатским или реченицама без подмета. Истина, још 1864. године Јован Бошковић ће у својој синтакси констатовати да, осим у номинативу, „подмет може стајати још само у 2. падежу, на пример: Биће *кише*, Али *Марка* дома не бијаше“. (Бошковић 1864: 7, фуснота 13). Маретић ће у својој граматици рећи да, по његовом мишљењу, „нема субјекта ни у реченицама: откако је свијета, док је мени на рамену главе, на свијету има злих људи, док траје сунца и мјесеца, док је вина текло итд.“, мада додаје да „Решетар каже да је у примјерима који се овдје наводе субјекат исказан генитивом, односно акузативом“ (Маретић 1963: 422). Међутим, ни Ј. Бошковић ни Т. Маретић термилошки не диференцирају номинативни од „неноминативних“ субјеката. До термилошке диференцијације номинативног и „неноминативних“ субјеката доћи ће већ почетком 20. вијека. Тако Маретић у својој средњошколској граматици (чије смо 10. издање из 1928. прегледали), каже да за реченице у којима нема номинатива „треба рећи да су *без правога субјекта*. Такве су реченице: откако је свијета; – док је мени на рамену главе; – на свијету има злих људи, али има и добрих; – докле траје сунца и мјесеца; – мојега је ножа нестало; – мени се дријема; – путницима се хити; – одахнуло јој је“, додајући датој констатацији напомену, али не подножну, него у оквиру текста граматике: „За генитиве и дативе у тим сличним примјерима може се рећи да су *логички субјекти* (тј. *субјекти по смислу*). Прави или *граматички* субјекти су они, који стоје у номинативу“ (Маретић 1928: 110). Послије Маретића готово да нема граматичара нити синтаксичара који не говори и о реченицама „у којима се, истина, налази оно о чему се говори, али то не стоји у номинативу, него у ма ком зависном падежу, и стога такве реченице по граматици немају субјекта, него само *по*

смислу (*логички подемѝ*), на пр. Докле траје сунца и месеца...“ (Лалевић 1936: 6).

Тек кад глаголски или неглаголски (копулативни) предикат у форми трећега лица једнине средњега рода својим семантичким карактеристикама искључи могућност навођења номинативног облика супстантивне ријечи у средњем роду, стичу се услови за реализацију имперсоналне реченице, како оне апсолутно бесубјекатске, тако и оне с неграматичким, дакле логичким или семантичким субјектом. *Имперсонална форма предикаѝа ѝако је хомоформна с ѝерсоналном предикаѝском формом номинаѝивног неуѝрумског сингуларног субјекѝа*. А да ли предикат у трећем лицу једнине средњега твори персоналну или имперсоналну реченицу, најјасније показује употреба ненонинативне форме супстантивне ријечи у функцији *логичког* или *семантичког субјекѝа*³. У граматичкој се србистичкој и/или сербокroatистичкој литератури изражавање логичког субјекта – како је то у анализи четрнаест граматика показао Р. Лаловић (2014: 105–110) – везује само за три беспредлошке падежне форме: беспредлошки генитив, датив и акузатив⁴, какве имамо у следећим типским примјерима: Има *љубави*; Добро *ми* је; Страх *га* је. Предикати реченица с логичким субјектом имају искључиво имперсоналну форму, при чему семантика предиката условљава која ће од трију падежних форми логичког субјекта бити реализована. Логички субјекат у имперсоналним конструкцијама комплементаран је граматичком субјекту, тако да један другог искључују: експлицирање једног искључује могућност навођења другог. Из тога проистиче да „постоје два равноправна типа реченичне структуре – рекцијски тип и конгруенцијски. Они у својој основи имају сасвим различите граматичке механизме организације – и активирају различите особине реченичних структура: конгруенцијски тип за полазиште има обележје лица; а рекцијски је некомпатибилан са лицем“ (Симић–Јовановић 2002: 286). Зато и јесте једино логично да „у присуству ‘граматичког’, тј. конгруенцијског субјекта – ‘логички’ или рекцијски преузима своје синтагматске ингеренције и престаје бити субјекат. Нема, према томе, ни теоријске ни практичне аналитичке потребе за идејом о двојаком субјекту. Иако постоје два типа субјекта,

³ У литератури се различитим терминима именује ненонинативни (неграматички) субјекат: *логички субјекатѝ* (нпр. Стевановић ³1979:571, Пипер–Клајн 2013:297; Станојчић–Поповић ²1992:242; Симић–Јовановић 2002: 339), *семантички субјекатѝ* (нпр. Станојчић–Поповић ²1992: 242; Антонић 2005: 127–130, 273–274; Пипер–Клајн 2013: 297), *ѝсихолошки субјекатѝ* (Стевановић ³1979:73), *рекцијски субјекатѝ* (Симић–Јовановић 2002: 339). Од тих по правилу синонимних термина најдужу традицију и најширу употребу има термин *логички субјекатѝ*.

⁴ Логички субјекат, како смо аргументовано доказали у опширном раду (Ковачевић 2016), није искључиво везан за беспредлошке падежне форме него може бити исказан и предлошко-падежним формама, као нпр. локативом с предлогом *на* (*На нама је да ѝо урадим*о), генитивом с предлогом *до* (*До министра је да ѝо уради*), акузативом с предлогом *на* (*На њих је ред да ѝо ураде*), инструменталом с предлогом *ѝред* (*Пред ѝосланицима је да ѝо ураде*).

они се међусобно искључују, па је у једним конструкцијама, конгруенцијским, употребљив један, номинативски; а у другим – рекцијским – рекцијски субјекат у зависном падежу. У хибридном структурама доминира конгруенција па је рекцијски субјекат потиснут на ниво синтагматског елемента“ (Симић–Јовановић 2002: 339).

Од свих србистичких и сербокroatистичких граматика само се у двјема новијим (Антонић 2005; Пипер–Клајн 2013) наводи да се „семантички субјекат“ може изразити и предлошко-падежним формама. При том је одређење значења „семантичког или логичког субјекта“ у тим граматицама битно друкчије у односу на сву досадашњу србистичку и/или сербокroatистичку граматичку традицију. У том одређењу *кријтеријум морфолошке форме њредикајџа, кријтеријум њрисусџва грамајџичког субјекјџа и кријтеријум синџтаксичке функције џосџтали су џојџџуно џрелеванџни*. Логички субјекат се тако не сматра комплементарним граматичком субјекту, него интерферентним и конкурентним с њим. Тако се већ у дефиницији истиче да „семантички субјекат (вршилац радње, носилац особине и сл.) може, али не мора бити у номинативу. Семантички субјекат назива се и логички субјекат. На пример, у реченици *Дечак џџрчи* именица *дечак* представља и граматички и семантички субјекат. У реченици *Дечаку је хладно* именица у дативу *дечаку* представља семантички субјекат (‘дечак осећа хладноћу’), али не и граматички субјекат, којег и нема у тој реченици. У реченици која у административном стилу гласи *Решење је оверено од сџџране надлежног органа* граматички субјекат је *решење*, али је семантички субјекат изражен конструкцијом *од сџџране надлежног органа*“ (Пипер–Клајн 2013: 297). Овако одређење семантичког субјекта показује да се и не прави разлика између субјекатских падежа, и поред чињенице да је „номинатив субјекатски падеж јер запоседа функцију граматичког, односно синтаксичког субјекта, док су други падежи субјекатски, али се њихова ‘субјектност’ проверава углавном на основу могуће алтернације управо са номинативом граматичког субјекта. Овим видом трансформационе провере жели се оверити да је реч о падежу дубинског или логичког субјекта, премда се у нашој традицији падежи логичког субјекта посебно издвајају на основу морфолошке форме“ (Алановић 2012а: 225).

Узимајући за једини критеријум могућност преобликовања неког падежног конституента реченице у номинатив, чак и уз измјену синтаксичког модела реченице и његове лексичке структуре, заступници таквог одређења „семантичког или логичког субјекта“ подвешће велики број предлошко-падежних конструкција под падеже „семантичког субјекта“, као нпр:

Сазнао сам/ чуо сам *ОД Пере* [→ *Пера* ми је рекао]; Сазнао је о томе *ПРЕКО/ПОСРЕДСТВОМ џтелевизије* [→ *Телевизија* га је обавестила о томе]; Таква одлука владе изазвала је протест *КОД џоверилаца* [→ *Повериоци* су протествовали због такве одлуке владе]; Пошло је набоље *С његовим здрављем*.

Потпуно је јасно да није могуће мијешати критеријуме двију теорија с потпуно различитим критеријумима одређења логичког или граматичког субјекта: теорије реченичних чланова с једне стране (строго морфосинтаксички утемељене на критеријуму (ин)конгруенције субјекта с предикатом), и семантичке синтаксе (утемељене прије свега на теорији „дубинских падежа“ као семантичких улога или функција). Међу тим „семантичким улогама“ најбитнији је агенс као „семантичка категорија за коју не постоји јединствен морфосинтаксички образац којим се формализује. Идентификација агенса представља резултат саодноса лексичких и категоријалних значења глагола и именица, што значи да се агенс може идентификовати на било којој синтаксичкој позицији, са изузетком предиката“ (Алановић 2007: 84). Такав критеријум идентификације семантичког или логичког субјекта „потврђује само да је граматички субјекат типичан структурни лик семантичког субјекта“ (Алановић 2007: 84).

Поређење тих двију теорија показује да је у теорији реченичних чланова логички субјекат јединица синтаксичког плана реченице, док је у семантичкој синтакси логички субјекат (као агенс) јединица семантичког плана реченице. А „синтаксичка и семантичка разина начелно су моделски у опису нужно разлучене. Правилима и јединицама једне разине не могу се описивати правила и јединице друге разине“ (Зника 2004: 243) што не значи да нема интерференције између синтаксе и семантике, будући да су „у граматичком субјекту неријетко обједињене двије функције: она граматичкога субјекта и она семантичкога агенса. Наиме, граматички субјект већином јест и семантички субјект, тј. вршитељ радње или агенс. Из тога се поклапања изводио опћенит закључак којим је дефиниран субјект као синтаксичка категорија, не водећи рачуна о томе је ли свака ријеч која се уврштава у функцију субјекта својим синтаксичким релевантним семантичким обиљежјима подобна да буде и семантички субјект, да буде агенс, кад попуњава мјесто граматичкога субјекта у реченици којему мјесто својим граматичким категоријама отвара предикат“ (Зника 2004: 243–244). А да граматички номинативни субјекат и агенс као семантички субјекат нису апсолутно компатибилне и еквивалентне категорије најбоље показује анализа значења које „покрива“ граматички или номинативни субјекат. Према наводима И. Антонић, „у зависности од инхерентне лексичке семантике глагола у предикату, појам у номинативу, семантички, може бити: 1) агенс – вршилац радње: живи, активни ентитет или природна самоактивна појава, 2) коагенса – један од два или више вршилаца исте радње, 3) псеудоагенса (‘лажни‘ агенс) – појам у функцији субјекта који је по својој природи такав да не може бити у правом смислу речи вршилац радње, или се појављује уз различите предикације које су по својој природи такве да се не остварују уз помоћ буквалног вршиоца радње; основна дефиниција псеудоагенса била би заправо негативна – псеудоагенса је сваки онај појам у номинативу у функцији граматичког субјекта који није

агенс“, и може бити у активним реченицама: а) перципијент, б) егзистент, в) посесор, г) посесум, д) диспонент, ђ) диспозитум, е) каузатор, ж) припадник класе, з) носилац стања/расположења/доживљаја, и) носилац особине, ј) бенефицијент (комодент), к) инкомодент, л) објект-резултант, љ) објект локализације, м) инструмент, н) објекат, који се у пасивним реченицама остварује као: а) реципијент/реципијенс, б) резултант, в) пацијент/пацијенс (Антонић 2007: 104–106). Презентовани „списак“ значења граматичког субјеката показује да се псеудоагенс реализује у петнаест значења у активној и три значења у пасивној реченици, а кад се тим значењима дода значење агенса и коагенса, онда је то укупно *двадесет* значења граматичког субјекта.

Због тога је потпуно логично да је „чисто семантички мотивисана интерпретација синтаксичких јединица недостатна, често и погрешна, јер, прво, нема потпуне кореспонденције између тзв. дубинских падежа и површинских функција“, на што упућује и чињеница да се „на пример, граматички субјекат појављује експонентом и логичког објекта, и логичког предиката, те других, условно говорећи, периферних логичких аргумената“, тако да је ту „реч о два аутономна језичка система“ (Алановић 2012: 152). А ако су у питању „два аутономна језичка система“, онда није могућ еклектизам у примјени њихових критеријума. Ти критеријуми морају бити хијерархизовани, па ако се проводи класификациона анализа синтаксичких чланова према њиховим морфосинтаксичким функцијама, онда критеријум „семантичких улога“ које ти чланови покривају може бити само поткласификациона. Из тога онда нужно проистиче да се „логички или семантички субјекат“ из морфосинтаксичке анализе граматичких чланова реченице не може нити смије мијешати (како је то урађено у граматицама Антонић 2005. и Пипер–Клајн 2013) са „логичким или семантичким субјектом“ као једном од „семантичких улога“ у оквиру семантичке синтаксе. То „мијешање“ у научним прилозима искључују методолошки разлози, а у стручним радовима и граматицама још и методички, будући да исти термин – какав је случај са „логичким или семантичким субјектом“ – не смије имати некореспондентна, међусобно искључујућа значења у истоме тексту.

Осим термина граматички и логички субјекат, појављује се још и термин *психолошки субјекат*. Тај термин Стевановић употребљава као синониман термину логички субјекат (Стевановић 1979: 73). Интересантно је, међутим, како и у ком значењу тај термин употребљава А. Белић (1931) у својим универзитетским предавањима из синтаксе. Говорећи о субјекту и предикату, Белић ће рећи да „има двојако посматрање факата у реченици: а) граматичко и б) психолошко. Посматрање граматичко је према обележеним у граматичким формама, функцијама језика. На пр. *nom*. је субјекат. Психолошко је посматрање према оном односу који међу претставама постоји у датом тренутку: *Данас је диван дан*. Псих. „данас“ грамат. *дан* – је *диван*“ (или) *Мени*

је добро. Псих. подмет – мени, је добро – прирок. Према томе се употребљавају граматичка средства различне врсте да се ипак да изрази психолошком субјекту или псих. предикату.

Према томе, имамо двојаку анализу језичких факата: психолошку, у коју улазе све погодбе под којима је извршено везивање представа, и граматичку, која показује како су комбинована граматичка средства. За нас је обавезна једино грамат. анализа; из псих. фактора само они који су добили израза у реченици. [...] *Према томе, треба увек строго наизглед да се у нашој анализи ове две јачке гледишта не помешају*“ (Белић 2000: 273–274).

Као што се види, за Белића је психолошки субјекат значењски неподударан ни са граматичким ни са логичким или семантичким субјектом, како оним из теорије реченичних чланова тако и оним из теорије „семантичких улога“. Психолошки субјекат је „оно о чему се говори (у изреци); *психолошки субјект* – предоцба која се јавља као прва по реду у свијести и психолошкој значљивости усп. тема; нпр. *преводи* се текст; *У Загребу* је пролеће; тако се назива логички субјекат када се њиме жели нагласити управо ток мисли казиваоца; *исходиште* изреке (х психолошки предикат х језгра изреке)“ (Симеон 1969: 540).

Психолошки субјекат и психолошки предикат јесу управо оно што изворно подразумевају, како то Катичић доказује, грчки термини *хипокејменон* (*hypokeimenon*) и *категоруменон* (*katagorumenon*). „*Katagorumenon* је“ – вели Катичић – „дио реченице којим се што приопћује, казује нешто ново што се није знало од прије. Ако је *hypokeimenon* темељ реченице, *katagorumenon* је њезина надградња. Он садржи оно због чега се реченица изриче. Реченица се наиме не изриче због онога што је већ ту као познато полазиште (*hypokeimenon*) него због оног новог што се с тиме у вези казује (*katagorumenon*). Зато је *katagorumenon* битнији дио реченице. Њиме се казује што се у њој жели рећи [...] Та се два основна дијела реченице, како им већ имена кажу,“ – наглашава Катичић – „разликују по количини обавијести коју носе. Реченица се типично састоји од једнога дијела с мање и једнога с више обавијести. Обавијест је уклањање неизвјесности. Што је познатије и што се више очекује оно о чему се говори, то мање обавијести носи, и обратно. Дио реченице у којем се спомиње оно што је ту, пред нама, што је дано и задано, дакле већ познато, садржи свакако мање обавијести него други дио у којем се о томе што лежи пред нама казује нешто ново што још пред нама није. Очито је дакле да *hypokeimenon* носи мање обавијести него *katagorumenon*. Од два основна дијела реченице један (субјект) надовезује, а други (предикат) казује“ (Катичић 1971: 80–81). Само то нису, упозорава Катичић, граматички субјекат и предикат, него обавијесни субјекат и предикат. Не може – вели Катичић – „обоје и даље једноставно називати субјектом и предикатом. У овом смо се чланку помогли тако што смо старе термине субјект и предикат

почели разликовати придјевима *обавијесни* и *граматички*. То нам се овдје учинило најприкладнијим јер читатеља увијек опет изричито подсјећа на то о чему се при том разликовању заправо ради. Но то би тешко било прихватљиво као трајно рјешење јер је превише гломазно. Требаће се одлучити у којем ће се значењу употребљавати традиционални називи субјект и предикат. Чини ми се да је због континуитета опће граматичке наобразбе у основним и средњим школама згодније да се ти термини употребљавају за оно што смо овдје звали граматички субјект и граматички предикат. А за наш обавијесни субјект и обавијесни предикат требаће онда увести нове називе“ (Катичић 1971: 86). Катичић сматра да су за обавијесни субјекат и предикат – како би се укинула „гломазност назива“, а термини субјекат и предикат оставили само у значењу граматичког субјекта и предиката – „врло згодни термини *шема* и *рема*“ (Катичић 1971: 87, фуснота 2). И заиста, у теорији функционалне перспективе реченице или актуелног рашчлањивања реченице, „свака реченица на комуникативном плану може се подијелити само на два члана (елемента) – на *шему* и *рему*“, с тим да су „граматичко и актуално рашчлањивање (реченице) сасвим два различита плана анализе. Између елемената тих двију анализа нема никакве подударности. (Ако и дође до подударности, таква је подударност увијек случајна, јер је везана само за дати контекст.)“ (Ковачевић и др. 1991: 118).

Начин на који је направљена диференцијација значења термина „субјекат“ и „предикат“ у теорије реченичних чланова и теорији актуалног рашчлањивања реченице указује на пут разрјешења бисемичности термина „логички или семантички субјекат“ у синтакси реченичних чланова и синтакси „семантичких улога“. Термин „логички или семантички субјекат“ треба оставити теорији граматичке анализе реченице (синтакси реченичних чланова), а за семантичку анализу реченице, за именовање њених „семантичких улога“, треба узети једнозначне термине предикатских актаната, какви су агенс, пацијенс, експеријент и адресат, или пак Филморове термине дубинских падежа (Филмор 1968, 1971): *агенс*, *доживљивач*, *инструмент*, *стимулус*, *објекат*, *извор*, *циљ*, *мјесто* и *вријеме* (с тим да би требало, опет због подударности са граматиком реченичних чланова, избјећи термин „објекат“).

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић 2007: Миливој Алановић, Функционално-граматички оквири падежне идентификације агенса, у: Јасмина Грковић-Мејдор и Слободан Павловић (ур.), *Синтаксичка исцртавања (дијахроно-синхрони план)*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 84–101.
- Алановић 2012: Миливој Алановић, О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, LV/1, 149–175.

- Алановић 2012а: Миливој Алановић, Субјекатски локатив: класификационе недоумице, *Филолог* III/ 5, Бањалука, 224–233.
- Антонић 2005: Ивана Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: њосија реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 119–300.
- Антонић 2007: Ивана Антонић, Синтакса и семантика номинатива, у: Јасмина Грковић-Мејџор и Слободан Павловић (ур.), *Синтаксичка исцраживања (дијахроно-синхрони план)*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 102–113.
- Аристотел 2008: Aristotel, *Analitika I–II. Kategorije. O izrazu*, prevod Slobodan U. Blagojević, Beograd: Paideia.
- Белић 2000 (¹1931): Александар Белић, Синтакса српскохрватског језика, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика. Библиографија радова*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 215–303.
- Бошковић 1864: Јован Бошковић, *Извод из српске грамаџике. IV део грамаџике: Синтакса*, Београд: Државна штампарија.
- Брабец – Храсте – Живковић ⁸1968 (¹1955): Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Буљан–Кучанда 2004: Gabriјela Buljan i Dubravko Kučanda, Семантичке функције субјекта, теорија прототипова и метонимија, *Jezikoslovlje* V/1–2, 87–101.
- Вуковић 2002: Petar Vuković, Реџенице с блокираном позицијом субјекта у хрватскоме и ђешкомме, *Suvremena lingvistika*, 53–54, 143–170.
- Даничић 1858: Ђуро Даничић, *Српска синтакса*, Део првиј, Београд: Државна штампарија.
- Зника 2004: Marija Znika, Семантичка ограниџенја у синтакси, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30, 243–252.
- Катичић 1971: Radoslav Katičić, Субјекат и предикат, *Jezikoslovni ogledi*, Zagreb: Školska knjiga, 80–87.
- Ковачевић и др. 1991: Miloš Kovačević, Čedomir Rebić, Josip Baotić, Miloš Okuka, *Naš jezik za 3. razred srednjih škola*, Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ковачевић 2016: Милош Ковачевић, Конкурентност једног типа предлошког генитивног, акузативног, инструменталног и локативног логичког субјекта, у: Исидора Бјелаковић, Јасмина Дражић и Дејан Средојевић (ур.), *Теме језикословне у србисцији кроз дијахронологију и синхронију*, зборник у част проф. др Љиљани Суботић, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 305–326.
- Лалевић ¹¹1936: Илија Лалевић, *Синтакса српскохрватског језика за средње школе*, Београд: Штампарија Драг. Поповића.
- Лаловић 2014: Раде Лаловић, Логички субјекат у акузативу у школским граматицама, *Филолог* V/10, 105–110.
- Маретић ³1963 (¹1899): Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Маретић ¹⁰1928 (¹1899): Tomo Maretić, *Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.

- Маретић 1932: Tomo Maretić, Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka, *Rad JAZU*, knj. 243, 13–90.
- Новаковић 1894 (1879): Стојан Новаковић, *Српска грамаџика*, Београд: Државна штампарија.
- Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна грамаџика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I-II*, Zagreb: Školska knjiga.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синџакса I–II*, Београд: Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен – Никшић: Филозофски факултет, Јасен – Подгорица: Црногорски универзитет.
- Станојчић–Поповић ²1992 (1989): Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника и наставна средства.
- Стевановић ⁷1971 (1956): М(ихаило) Стевановић, *Грамаџика српскохрватског језика за гимназије*, Цетиње: Обод.
- Стевановић ³1979 (1969): Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (грамаџички сџтеми и књижевнојезичка норма) II Синџакса*, Београд: Научна књига.
- Траск 2005: Robert Lawrence Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, s engleskog preveo Benedikt Perak, Zagreb: Školska knjiga.
- Филмор 1968: Charles J. Fillmore, The case for case, Bach, Emmon, Richard Harms, eds. *Universals in Linguistic Theory*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1–88.
- Филмор 1971: Charles J. Fillmore, Some problems for Case Grammar, in: *22nd Annual Round Table. Linguistics: Developments of the sixties – viewpoints of the seventies*, Washington: Georgetown University Press, 35–56.

Милош М. Ковачевич

К ВОПРОСУ О ТЕРМИНЕ СУБЪЕКАТ В СЕРБИСТИКЕ

Резюме

В работе проведен анализ использования термина *субјекат* ('субъект, подлежащее') в грамматической литературе, а также в научной литературе по сербистике и/или сербохорватистике, начиная с первых грамматик и до настоящего времени. Греческий термин *гипокейменон* (*hupokeimenon*) в латинском языке был переведен как *субъект* (*subiectum*). Этот латинский термин напрямую или через чешский язык-посредник в сербистике и/или сербохорватистике был переведен как *подмет* ('субъект, подлежащее'). В грамматиках XIX века термин *подмет* преобладает над термином *субјекат*, тогда как в грамматиках XX века полностью доминирует термин *субјекат*. В грамматической литературе по сербистике и/или сербохорватистике уже с начала XX века субъект в зависимости от формы высказывания разделялся на *грамматический*, выраженный именительным падежом, и *логический* или *семантический*, выраженный одним из косвенных падежей при глаголе-сказуемом в неличной форме.

В традиционной синтаксической теории членов предложения, а также в структуральном синтаксисе грамматический и логический (семантический) субъекты разграничивались

как несовместимые, т.к. грамматический субъект согласуется по форме со сказуемым, а логический (семантический) субъект – нет.

В теории функциональной перспективы предложения, или актуального членения предложения, был предложен другой подход к пониманию термина *субъект*. Субъектом считалось то, что в предложении дано, известно – для этого применялся термин *обязательный субъект*, однако сейчас данный термин полностью вытеснен общепринятым термином *тема*. Таким образом, в терминологии были полностью разделены *субъект* (*субъект, подлежащее*) как грамматический член предложения, и *тема* как известная (данная контекстуально) часть высказывания.

В работе показано, что проблема использования термина *субъект*, причем термина *семантический* или *логический субъект*, возникла из-за недопустимого в науке смешения критериев теории членов предложения и теории семантических ролей в предложении. В обеих теориях, однако без полного соответствия, встречается термин *семантический* или *логический субъект*. В качестве решения данной терминологической путаницы в работе предложено исключить термин *семантический* или *логический субъект*, ввиду его длительного традиционного употребления в значении главного члена предложения, из терминологической системы «семантических ролей» и вместо него в семантическом синтаксисе использовать исключительно термин *агенс*.

Ключевые слова: предложение, грамматический субъект, логический или семантический субъект, обязательный субъект, тема, члены предложения, семантические роли

СРПСКА ПРАВОПИСНА ТЕРМИНОЛОГИЈА ДАНАС – У НАУЦИ И НАСТАВИ*

Вељко Ж. Брборић**

У раду се говори о правописној терминологији код Срба у прошлости и садашњости у науци и настави. Наиме, наши правописи и правописни приручници нису били уједначени у прошлости када је посреди правописна терминологија, па и данас постоји извесна неуједначеност, будући да се неки термини још нису усталили. Нужно је да се види прошлост и садашњост српске правописне терминологије, јер ће то помоћи да њена будућност буде сређенија и са мање лоших решења. Правописна терминологија у настави преузима се из важећег правописа и релевантних правописних приручника. Рад доноси предлог основних правописних термина и сматрамо да су они основа за даљи рад на овом питању.

Кључне речи: правопис, правописна терминологија, настава, интерпункција, интерпункцијска терминологија

1. Увод

Српска правописна терминологија настала је пре два века, успостављањем граfiјског система Вука Стефановића Караџића и његових правописних решења. Она је током деветнаестог века допуњавана и поправљана, увођени су нови термини и понекад поправљани стари. Праву стабилизацију правописна терминологија добила је 1923. године у *Правопису српскохрватског књижевног језика* Александра Белића. Ипак, у двадесетом веку било је правописних компромиса, већих и мањих, оправданих и неоправданих, па се и то одразило на правописну терминологију. *Правописним уједињивом* из 1929. године учињене су неке интервенције у терминологији, а посебно се то може видети у *Правопису* из 1960. године после Новосадског књижевног договора.

2. Правописна терминологија

У *Енциклопедијском лексикону (Мозаик знања) Српскохрватски језик* налазимо тумачење шта је **правописна терминологија**: „Правописна тер-

* Рад је резултат на пројекту *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Филолошки факултет, Београд; brboricv@eunet.rs

минологија целокупност правописних термина. У новом правопису српско-хрватског књижевног језика дат је попис правописних термина – досадашњих и новоусвојених. Потреба за оваквом терминологијом јавила се због разноликости у употреби правописних термина на источном и западном језичком подручју. Тако је од досадашњих термина: аорист, пређашње свршено и прошло свршено време – усвојен термин аорист; место тачка и запета (на источном подручју), точка и зарез (на западном подручју) – усвојен је термин тачка и зарез итд.“ (Пецо–Станојчић 1972: 287).

О правописној терминологији било је речи и на често помињаном и цитираном Новосадском књижевном договору, па се у закључцима договора из 1954. године, под тачком бр. 6 налази и ова реченица: „Питање израде заједничке терминологије такође је проблем који захтева неодложно решење“ (Правопис 1960: 7). Ипак, упркос јасној најави не можемо рећи да је ово питање решено, тј. да је урађена ваљана правописна терминологија.

3. Правописна терминологија у прошлости

Заправо, често се правописна терминологија сводила на интерпункцијску терминологију, па се једино може добро пратити њен развој у прошлости. Тако, код Саве Мркаља у *Салу дебелог јера* из 1810. године сусрећемо дванаест интерпункцијских знакова (али их не именује): *ѿачку, зайейѿу, ѿачку и зайейѿу, две ѿачке, уѿиѿник, узвичник, црѿу, црѿицу, айосѿроф, заграду, ѿолузаграду и звездицу* (Мркаљ 1810).

Вук Стефановић Караѿић, већ на почетку реформаторског рада (у *Писменици*), користи највећи број основних интерпункцијских знакова, али их ни он директно не именује. Тако код Вука у *Писменици* налазимо ове знаке: *ѿачку, ѿачку и зайейѿу, две ѿачке, заграду, ѿолузаграду, гениѿивни знак, звездицу, узвичник, уѿиѿник, црѿу и црѿицу*. Вреди истаћи да Вук користи и подигнута слова, као експоненте, и то у обележавању редних бројева, нпр. 1^{во}, 2го, 3^{ће}, што је данас случај само за бројне експоненте (подигнуте бројке), док су подигнута слова реткост.¹ Вук је користио и неке, данас бисмо рекли застареле, термине, као што су *ѿисме*, касније *ѿисмено*, уместо данашњег *слово* (Шипка 2000: 1413).

Стабилизација основне правописне терминологије наступила је крајем деветнаестог века. Тако код Стеве Чутурила у *Срѿском ѿравойѿу за школску уѿоѿребу* забележено је 14 термина: *ѿачка, зайейѿа, ѿачка-зайейѿа, двосѿрука ѿачка, знак ѿиѿања, знак чуђења, црѿица (ѿауза), знак навођења, айосѿроф, знак заграде, звездица, крѿиѿић, везица, 4 нагласа* (Чутурило 1884). Неколи-

¹ Заправо, подигнута слова сусрећемо само у дијалекатским текстовима, док ситне бројке пишемо као експоненте при писању симбола, као што је то писање фуснота, али и у другим случајевима.

ко године касније, Љуба Стојановић у *Лекцијама из српског језика за други разред гимназије* (1891) користи 11 термина: *тјачка, зајейта, тјачка и зајейта, две тјачке, неколико тјачака, црјица или ѿауза, знак ѿиѿања, знак чуђења, знак навођења, знак заграде () или [] и айосѿроф* (Стојановић 1891). Слична је ситуација и код Стојана Новаковића у *Српској грамаѿици* (1894), ни ту нема неких великих одступања: „Реченични су знаци ово: запета (.), тачка и запета (;), две тачке (:), тачка (.), знак почивке (–), знак питања (?), знак узвика (!), знак прекида (... или –), знак заграде (() или []), знак навођења („ , или ‘ ’ , или –)“. (Новаковић (1894)). Последњи правопис са атрибутом *српски*, штампан пред Први светски рат, без утицаја са стране јесте правопис Милана Петровића. Код њега у *Српском ѿравоѿису за средње школе* (1914) сусрећемо десет основних интерпункцијских знакова: *тјачка, зајейта, тјачка и зајейта, знак ѿиѿања, знак усклика, две тјачке, знак навођења, знак ѿочивке или ѿрекида, заграда* (Петровић 1914).

У *Правоѿису српскохрваѿског књижевног језика* Александра Белића (1923), бележимо ове термине: *тјачка, зајейта, тјачка и зајейта, две тјачке, знак ѿочивке или ѿрекида, знак ѿиѿања, знак узвика, наводни знак, обла заграда, угласѿа заграда, везица, знак ^, акценайѿски знаци и айосѿроф*.

У *Правоѿисном уѿуѿсѿѿу* из 1929. године јасно се види да језичко и правописно јединство, после Првог светског рата, доноси и неке проблеме када је у питању терминологија.: „Употреба већине знакова за интерпункцију већ је утврђена у нашем књижевном језику, тако да ту нема знатнијих разлижења (на пр. за употребу тачке, знака почивке, узвика, питања, наводног знака итд.); али у употреби запете има знатних неслагања. Зато ће се напомене у овом одељку тицати само запете (зареза)“ (Правописно упутство 1929: 25). У одељку *Други знаци* налазимо и ово: „Знак ^ може се стављати на крајњи самогласник другог падежа множине, да се њиме покаже, ако је потребно, да је тај облик други падеж множине (...). За наглашене дужине, ако је потребно (на пр. у граматицама) обележити их, употребиће се хоризонтална црта над вокалом“ (Правописно упутство 1929: 35).

Мањих измена, које се тичу у првом реду допуњавања терминологије, налазимо код Александра Белића у *Правоѿису српскохрваѿског књижевног језика* (1950): *тјачка, зајейта, тјачка и зајейта, две тјачке, ѿрекидни знак, уѿиѿиѿник, узвичник, наводници, обла заграда, угласѿа заграда, други део заграде, знак ^, акценайѿски знаци, айосѿроф, везица (ѿолуцрѿта, црјица), знак једнакосѿи, црѿа (ѿочивка), звездица, знак > „ѿрелази“, „развија се“, знак < „ѿосѿаје од“ (Белић 1950).*

4. Правописна терминологија из 1960. године

У *Правоѿису српскохрваѿскога књижевног језика* (Правопис 1960: 167–170) дата је правописна терминологија, и то тако што су на првом месту

наведени **досадашњи термини**, а после тога **усвојени термини**.² На том списку се налазе 122 усвојена термина, за које не знамо поуздано како се дошло до њих и како су усвојени – да ли су усвојени на самом Новосадском договору или их урадила правописна комисија. Ипак, ово је први списак термина које налазимо у правописној литератури.

Ево списка свих термина како бисмо видели да то, у ствари, нису првенствено правописни термини (мада има и оних правописних): *аорисѝ, ай-сѝпракѝне именице, аугментѝаѝив, безвучни сугласници, везник, власѝиѝо име, гениѝив, главна реченица, глаголски ѝридев радни, глаголски ѝридев ѝрѝни, глаголски ѝрилог садашњи, глаголски ѝрилог ѝрошли, глас, гласови, гласне жице, гласне жице ѝрејере, губљење сугласника, две ѝачке (двеѝ ѝачке), деклинација, деминуѝив, дисѝрибуѝивно значење, дифѝонг, дужина, екавски говор, екавски изговор, екѝлозивни сугласници, зависне реченице, зависни ѝадеж, зависно-уѝиѝна реченица, задњонеѝчани сугласници, заједничке именице, закључне реченице, зарез, засебна реч, збирне именице, звучни сугласници, зубни сугласници, изведеница (изведена реч), изричне реченице, ијекавски говор, ијекавски изговор, имѝерфекѝ, инѝерѝункција или реченични знаци, искључне реченице, једначење сугласника, једнина, једнословна (двословна, вишесловна реч), јоѝовање, конјугација, конкретне именице, корелатѝивне реченице, корен (коријен), краѝикоѝа слога, лаѝиница, множина, меки сугласници (ћ, љ, њ, ј), наводници, наглашени слог (наглашена реч), настѝавак, независне реченице, неѝчани сугласници, несвршени и свршени глаголи, неуѝравни говор, номинаѝив, носни сугласници, одричне реченице, основа, основна реч, ѝарњак, ѝискави сугласници, ѝогодбене реченице, ѝозајмљеница (ѝозајмљена реч), ѝоједносѝављивање сугласника, ѝоѝврдне реченице, ѝраскави сугласници, ѝредњонеѝчани сугласници, ѝрезенѝ, ѝремешѝање сугласника, ѝреѝварање сугласника, ѝрилошка одредба, ѝрилошка ознака, ѝрисвојне заменице, ѝрисвојни ѝридев, ѝромена речи, ѝроширена реченица, разједначавање (разједначивање), расѝавне реченице, реч (ријеч од мила, хиѝокорисѝик), самогласник, самогласно р, сажимање самогласника, сасѝавне реченице, свршени и несвршени глаголи, сливени сугласници, слово, сложеница (сложена реч), сонанѝ, средњонеѝчани сугласници, сѝрујни сугласници, сугласник, сугласнички ѝар, сугласнички скуѝ, суѝроѝне реченице, ѝачка, ѝачка и зарез, ѝворба гласова, ѝворба речи, ѝекуѝи сугласници, ѝесначки сугласници, ѝуѝица (ѝуѝа реч), ћирилица, удвојени сугласници (удвајање сугласника), узвичник, умекшани (ч по среди између ч и ћ), уѝиѝник, уѝравни говор, уснени сугласници, учесѝали глаголи, фонетски ѝравоѝис, хиѝокорисѝик (реч од мила), црѝа, црѝица, шушѝави сугласник (Правопис*

² Ово је био добар попис свих термина који су се раније користили. Остаје констатација да је овде чешће посреди граматичка, а мање правописна терминологија.

1960: 167–170)³ Ово је, по нашем сазнању најцеловитији списак наших правописних термина у двадесетом веку. Истина, ако се пажљиво погледа овај списак не можемо се отети утиску да међу овим терминима има и оних за које се не може рећи да су правописни. Заправо, пре би се могло рећи да су они, пре свега, граматички термини, али су се овде нашли „вољом“ закључака Новосадског књижевног договора и правописне комисије.

Пажљивим увидом у термине само на прва четири почетна слова азбуке (А–Г), сусрешћемо их седамнаест, за које се каже да су правописни. Ако погледамо о којим терминима је реч, тешко се може тврдити да су посредни правописни термини. Пре се може рећи да међу њима нема ниједног правописног термина у правом смислу те речи (*аорисџи, айџиракџине именуџе, аугменџаџив, безвучни сугласници, везник, власџиџиџо име, гениџиџив, главна речениџа, глаголски џридев радни, глаголски џридев џриџни, глаголски џрилог садашњи, глаголски џрилог џрошли, глас, гласови, гласне жиџе, гласне жиџе џреџере, губљење сугласника*). Реч је овде, нема сумње, о неуспелом покушају да се усвоји било каква правописна терминологија.

Занимљиво је да на овом списку нема оних термина који су, по нашем мишљењу, у првом реду правописни, и ту мислимо на оне термине у вези са којима су раније постојала или су тек тада успостављена дублетна решења. У такве термине спадају: *џачка/џочка, заџеџа/зарез...*, али има неких неправописних: *изведениџа/изведена реч; инџерџункциџа/речениџни знаџи; џо-заџмљениџа/џозаџмљена реч; разџедначаванье/разџедначиванье; слоџжениџа/слоџжена реч; хиџокорисџиџик/реч одмила*. Ови примери јасно показују да код нас, ни у утицајној књизи као што је био *Правоџис срџскохрватџскога књижевног џезика* (из 1960) Матице српске, није била израђена термилошка стандардизација (ни правописна ни интерпункџиџска) српско(хрватско)га џезика. Пре би се рекло да је посредни неуспешан покушај.

На крају двадесетог века настају национални правописи и правописно заједништво двадесетог века може се видети у *Правоџису срџскога џезика* Матице српске (1993), у коме сусрећемо следеће термине: *џачка, заџеџа* или *зарез, црџа, џачка* и *заџеџа* или *џачка* и *зарез (џачка са зарезом), две џачке (двоџачка), заџрада, наводници, уџиџник, узвичник, црџиџа, знак џрекида (џри џачке), айосџроф, знак дужине (угласџи) чеџири акџениџа* и *наглашена дужина, звездџиџа, сџиџне броџке, знак сџеџена, знак џроценџа, знак џромила, коса црџа, двоџна усџравна црџа*. Поред њих помињу се и *угласџе заџраде, двоџни айосџроф, џилда, сџирелиџа, маџемаџиџички знаџи* и *лингвисџиџички*

³ На овом списку налазе се 122 правописна термина. И за њих стоји ознака да су усвојени термини, док се поред њих, налазе досадашњи термини и ту се, по правилу налази два или више термина који су већ била у употреби или се могу сусрести у литератури.

знаци (Правопис 1993: 295). Овде је проширена српска интерпункцијска терминологија, јер до тада правописи нису доносили: *сйшине бројке, знак сйшейена, знак йроценйша, знак йромила, двојну усйравну црйу, угласйше заграде, двојни айосйроф, шйлду, сйррелице, майшемайшичке знаке и лингвйсйшичке знаке*. Правопис Матице српске из 1993, у оквиру интерпункцијске терминологије, доноси неколике дублете: *генийшйвни знак / знак дужине, две йачке / двоййачка, зайейша / зарез, знак йрекида / йри йачке*; налазимо и једну триплету: *йачка и зайейша / йачка и зарез / (йачка са зарезом)*; изостављено је – **тачка са запетом**. У измењеном и допуњеном издању *Правописа срйскога језика* Матице српске (2010) нема суштинских измена, па и у њему налазимо следеће термине: *йачка, зайейша, црйа, црйица, йачка са зайейшом, две йачке, заграда, наводници, уйййник, узвичник, осйали йравойисни и йомоћни знакови (знак йрекида (йри йачке), айосйроф, знак дужине и акценайшкй знаци, као и звездицу, сйшине бројке, знак сйшейена, знак једнакосйи, коса црйа)* (Правопис 2010).⁴

У *Правопису срйског језика* Милорада Дешића који се користи у нашим школама налазимо 17 основних интерпункцијских термина, без дублета: *йачка, зайейша, йачка и зайейша, две йачке, наводници, црйа, заграда, йолузаграда, уйййник, узвичник, црйица, йри йачке, айосйроф, коса црйа, акценайшкй знаци, неакценйшована дужина и генийшйвни знак* ^ (Дешић 2015).⁵

Ако се осврнемо на уџбеничку литературу онда можемо констатовати да се у настави користе само основни интерпункцијски термини и то оних двадесетак. Вреди напоменути да је наша настава правописна знања, па и она које се тичу терминологије црпела из наведених правописа и правописних приручника.

5. Основни правописни појмовник⁶

У раду *О сйандардизацији йравойисне йтерминологије* из 2003. године покушали смо у једном раду понудити основне правописне термине (Дешић–Брборић 2003). Ипак, тај рад је остао прилично незапажен и стога тај правописни појмовник и овде доносимо, уз минималне измене. Убеђени смо да ово није лоша основа за даљи рад на овој теми.

⁴ Тако се сада на подручју бившег српскохрватског језика, у четири бивше истојезичне републике користе четири правописна приручника. Сличности су велике, али је видна и тенденција термилошких иновација.

⁵ Милорад Дешић је аутор *Правописа срйског језика* (школско издање). Овај правописни приручник је имао више издања од 1994. године. Био је у употреби у Црној Гори и Републици Српској, а поред екавског, има и ијекавско издање.

⁶ Разуме се да није лако одредити правописну терминологију, па мислимо да је ово само покушај да се дође до решења које би било и прихватљиво и употребљиво.

- А абецеда, азбука, акценат, акценатска (акцентована) целина, акценатски знаци, алогографа, алфавет, апостроф, арабица;
- Б Бечки књижевни договор, босанчица, брзопис;
- В везани акценат, везица, велико (почетно) слово, високи акценат;
- Г генитивни знак, глагољица, гласовно писмо, готица, граматичка интерпункција, графема, графија;
- Д Далматински правопис, две тачке, двоакценатски систем, двотачка, дебело јер, дијакритички знак, дијакритички правопис, дивиз (цртица), директни говор, дужина, дуги акценат, дугосилазни акценат, дугоузлазни акценат;
- Е екавац, екавизам, екавски изговор, етимолошки правопис;
- З заграда, запета, зарез, звездица, знак дељења, знак дужине, знак једнакости, знак множења, знак сабирања, знаци одузимања, знаци порекла, знаци сабирања;
- И идеограм, идеографско писмо, ијекавац, ијекавски изговор, икавац, икавски изговор, илирски правопис, индиректни говор, интерпункција, интерпункцијски знаци, историјски правопис;
- Ј јат, јаки полугласник, јекавац, јекавски говор, јер, јери, јота;
- К кановачки акценат, Караџићев правопис, клинасто писмо, књижевни договор, кома, коренски правопис, коса црта, кратки акценат, краткосилазни акценат, краткоузлазни акценат, курзив;
- Л латиница, лигатура, логичка интерпункција, логички акценат;
- М мало почетно слово, метатонијски акценат, мора, мор(фо)фонолошки правопис, мукли глас;
- Н наводни знаци, наводници, нагласак, наглашена реч, наглашени слог, неколико тачака, непосредни говор, неуправни говор, нова дужина, нови акут, новоакценатски систем, Новосадски књижевни договор, новоштокавска акцентуација;
- О обла глагољица, обла заграда, одвојено писање, ортографија, ортографска норма, ортографски знаци, оштри акценат;
- П пиктографија, пиктографско писмо, писање великог почетног слова, писање властитих имена, писање малог почетног слова, писање прве речи у реченици, писање речи из класичних језика, писање речи из поштовања, писање речи из словенских језика, писање речи из страних језика, писменица, писмо, подела речи на крају ретка, полуглас, полугласници, полунаводници, позајмљенице, помични акценат, посуђенице, правила екавског изговора, правила ијекавског изговора, правопис, правописни знаци, правописна норма, правописна правила, правописни речник, правописна терминологија, првобитна акценатска дужина, преношење акцената;
- Р растављање речи на крају ретка, реченични акценат;
- С састављено и растављено писање речи, силабичко писмо, силазна интонација, силазни акценат, ситне бројке, скоропис, скраћенице, слаби акценат,

- сликовно писмо, слободна интерпункција, слободни акценат, слоговно писмо, словница, слово, спојено писање, стрелица;
- Т тачка, тачка и запета, тачка и зарез, танки полуглас, танко јер, тилда, титла, тонски акценат, традиционални правопис, транскрипција, транслитерација, три тачке, туђа реч, туђица;
- Ћ ћирилица, ћирилично писмо;
- У угласта глаголица, узвичник, унцијално писмо, упитник, управни говор, устаљени акценат;
- Ф фонетски правопис, фонолошки правопис, фонографско писмо;
- Х хрватски правопис;
- Ц црта, цртица;
- Ч четвороакценатски систем;
- Ш шва.

Ово су, по нашем мишљењу, основни правописни термини.⁷ Такође сматрамо да се мора, на неки начин, направити разлика између основних и помоћних правописних термина. Наиме, основни термини морају бити неспорни, морају бити јасно одређени и обавезујући за српску нормативистику.

Ипак, ово су, по нашем мишљењу основни правописни термини и они не могу бити спорни. Наведени правописни појмовник донео је основне интерпункцијске термине који су се искристалисали на почетку XXI века.

6. Уместо закључка

1. Потребно је урадити јасан попис основних правописних термина. Њима би ваљало прикључити и помоћне правописне термине, где би посебно место имали математички и лингвистички термини, које сусрећемо најчешће као интерпункцијске знаке.
2. Није спорно да имамо термина који се у последња два века нису мењали, али није мали број ни оних који су еволуирали и чак се потпуно променили. Наиме, један термин је замењиван другим: *кома, зарез > зайейџа; ускличник, знак усклика > узвичник; знак њрекида, више џачака > џри џачке; изосџавник > аџосџроф, везица, џолуцџџа, сџојница > цџиџица; знак џочивке, сџанка, знак њрекида > цџџа, дужина, дуљина, дуг вокал > знак дужине.*
3. Постоје и термини који се, још увек, нису усталили, што се у првом реду односи на оне интерпункцијске знаке који се мало користе. То су: *џилда* (вијугава црта), *џрема* (две тачке изнад слова), *крсџиџ*, *ексџоненџи* (ситне,

⁷ О њима се може наћи неколико објашњења у радовима из правописа који су сакупљени у две књиге: *Правопис и школа* (2015) и *О српском џравопису* (2016).

- подигнуте бројке), *индекси* (ситне, спуштене бројке), те неки математички и лингвистички термини.
4. Имамо и неколико интерпункцијских знака за које још увек није утврђено како се читају. Такав је знак за кратки вокал $\check{}$; није утврђен ни термин за неке врсте заграда; јесте за *облу*, *угласиу*, *вишчасиу* и *косу*, али није за тзв. *изломљену* (*ӣреломљену*) *заграду* < >. Није утврђено како се читају ова четири знака (графеме): # (*шараба*), @ (*инишернеӣ знак*, *мајмунче*), & (*и*), § (*ӣараграф*).
 5. Имамо и неколико знака које повремено сусрећемо, али је посве нејасно како их изговарамо: £ (*лира*), ♀ (*ознака за женски њол*), ♂ (*ознака за мушки њол*), Σ (*сигма*), \ (*коса црџа на лево*), № (*број*, *нумера*), ♪, ♫ (*знаци за нојни сисџем*), затим знак у облику таласасто извијене водоравне црте изнад слова (*ӣшлда*) и надредни знак у старим писмима који означава да је неко слово изостављено (*ӣишџла*).
 6. Сада, пошто су се издиференцирали национални језици на бившем српско-хрватском језичком простору, српски језик више није оптерећен „суседним“ истојезичним идиомима. Стога се мора преиспитати систем правописне, па и интерпункцијске терминологије, јер он није у целини дефинисан. Волели бисмо да се избегну дублетна решења. Све ово треба схватити као подстицај за систематски рад и тражење решења која ће бити најбоља у процесу термилошке стандардизације савременог српског језика.
 7. Овде понуђени списак основних правописних термина није ни коначан, ни закључен, већ може представљати основу за даљи рад на утврђивању српске правописне терминологије.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1923 [⁴1950]: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Брборић–Дешић 2003: Вељко Брборић и Милорад Дешић; „О стандардизацији правописне терминологије”, у: *Термилошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане 32/3, Београд, 219–229.
- Брборић 2004: Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.
- Брборић 2015: Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Брборић 2016: *О српском правопису*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Дешић 2015: Милорад Дешић, *Правопис српског језика – школско издање*, Београд: Klett.
- Ивић 1998: Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа” у: *К новој именовани*, Београд: Научна књига, 11–15.
- Караџић 1814: Вук Стефановић Караџић, *Писменица србскога језика*, Беч.

- Мркаљ 1810: Сава Мркаљ, *Сало дебелого јера либо азбукојрошрес*, Будим.
- Новаковић 1894: Стојан Новаковић, *Српска грамаџика*, Београд: Државна штампарија.
- Петровић 1914: Милан Петровић, *Српски правопис за средње школе*, Нови Сад.
- Пецо–Станојчић 1972: Asim Peco i Živojin Stanojčić, (red. i ured.) *Enciklopedijski leksikon „Mozaiik znanja“: Srpskohrvatski jezik*, Београд: Interpres.
- Пешикан 1996: Митар Пешикан, „Правописна норма“, у: *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 171–179.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (израдила правописна комисија), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Правопис 1993: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица *Правопис српскога језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз правопис*, Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено издање [редакција измењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић], Нови Сад: Матица српска.
- Правописно упутство 1929: *Правописно упућивство за све основне, средње и стипучне школе*, Београд, Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Прилози правопису 1989: Митар Пешикан, Мевлида Караца-Гарић и Мато Пижурица (прир.), Нови Сад, Матица српска.
- Стојановић 1891: Љубомир Стојановић, *Лекције из српског језика за други разред гимназије*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Чутурило 1884: Стево Чутурило, *Српски правопис за школску употребу*, Панчево.
- Шипка 2000: Милан Шипка, „О српској правописној терминологији“, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4, 1411–1417.

Велько Ж. Брборић

СЕРБСКАЈА ОРФОГРАФИЧЕСКАЈА ТЕРМИНОЛОГИЈА СЕГОДНЈА – В НАУКЕ И ПРЕПОДАВАНИИ

Резюме

В работе говорится о сербской орфографической терминологии в науке и преподавании – в прошлом и в настоящее время. Наша орфографическая терминология и далее остается во многом неединообразной, поскольку некоторые термины не стали устойчивыми. Здесь мы приводим орфографическую терминологию в прошлом и настоящем, т.к. это поможет будущему упорядочиванию сербской орфографической терминологии и уменьшению числа нежелательных решений. Орфографическая терминология в процессе обучения берется из действующей системы правописания и релевантных орфографических справочников. В работе предложены основные орфографические термины, что мы рассматриваем как основу для дальнейшей работы по данному вопросу.

Ключевые слова: орфография, орфографическая терминология, обучение, пунктуация

ЦЕНТРАЛНИ И ПЕРИФЕРНИ СУФИКСИ У СРПСКОЈ ДЕРИВАТОЛОГИЈИ

Драго Тешановић*

У овоме раду детаљно су описани и табеларно приказани централни и периферни суфикси у српском језику. Табела која је овде приложена потврђује теорију професора Стевановића, као и свих његових дериватолошких присталица, да је централни суфикс у српском језику суфикс *-ица*. Дакле, у окриљу творбене категорије *nomina agentis* и творбене категорије *nomina attributiva*, суфикс *-ица* заступљен је у свим категоријама и поткатогијама, изузев у поткатогији *nomina augmentativa*. Суфикс *-ка* улази у окриље централних суфикса, када су у питању творбене категорије, док код неких поткатогија без обзира да ли су објективне или субјективне квалификације суфикс *-ка* није заступљен, али то га не дисквалификује да са суфиксом *-ица* чини окосницу централних суфикса у српском језику.

Кључне ријечи: творбене категорије *nomina agentis*, *nomina attributiva*, централни суфикси, суфикс *-ица* и суфикс *-ка*

Увод

У српској дериватолошкој литератури налазимо низ научних радова, као и монографија који представљају ову научну дисциплину. Ипак, два су значајна домета српске дериватологије: Белићева расправа о поријеклу и употреби аугментативних суфикса у словенским језицима (Белић 1901: 134–206) и Бошковићева монографија под насловом Развитак суфикса у јужнословенској језичној заједници (Бошковић 1936: 1–154). Оба та истраживања, наиста, налазе се у основи модерне дериватолошке словенске науке, прије свега лингвистичке разраде проблема диференцијације словенског језичког свијета по подацима творбе ријечи“ (Вендина 1990:6), али и по другим значајним теоријским доприносима. Тако се, рецимо, по Бошковићевим налазима јужнословенска језичка заједница издваја из цјелине словенског свијета серијом „уникалних“ суфикса (*-ача*, *-ара*, *-ља*, *-оћа*), али и специфичном дистрибуцијом неких суфикса који имају и заједничко словенско поријекло и општесловенску распрострањеност. Неки од таквих суфикса, наиста, функционално се сматрају јужнословенским, мада је и та група језика по многим творбеним

* Филолошки факултет универзитета у Бањој Луци; drago_tesanovic@yahoo.com

појединостима изразитије диференцирана (нпр., суфикс *-иц(a)* у локационом значењу, *-иц(a)* у моционом, суфикси с елементима *-ц*, и *-ч* у деминутивном значењу) (Вендина 1990: 6). На сличној линији налази се и позната расправа И. Лекова (1958), а последњих тридесетак година дериватолошка истраживања у словенском свијету доживјела су изузетно снажан размах, посебно послје опсежних расправа о творби ријечи у чешком и руском језику (Dokulil 1962; Daneš et. al. 1967), али и у неким другим словенским језицима. Све појединости о којима говоримо утицале су на то да се дериватологија током посљедњих деценија све изразитије почиње конституисати као засебна област лингвистичких истраживања, што је досад било ограничено и, отуда, знатно отежано њеном повезаношћу и испреплетеношћу са другим већ осамостаљеним дисциплинама – какве су морфологија (са морфонологијом), лексикологија и синтакса. Што се, међутим, тиче прилика у српском језику, мора се имати у виду традиционална запостављеност дериватолошких истраживања у односу на друге области језика, као и одсуство системског и континуираног рада у овој области. У овакву тврдњу можемо се увјерити ако, рецимо, прегледамо Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива, у чијем су Уводу назначене струке области из којих су обрађени термини: међу њима налазимо „фонетику, морфологију, синтаксу, лексикологију, лексикографију, дијалектологију“ (Симеон 1969: 13–34), а термин „дериватологија“ се и не помиње (мада се у рјечнику, разумије се, налази много одредница из тога термилошког система).

Имају ли се на уму све те околности, треба ипак рећи да су главни правци дериватолошких истраживања јасно назначени и многи полазни ставови сматрају се пречишћенима, а међу њима истакли бисмо оне који се тичу саме природе суфикса као језичког средства.

Суфикс је језичка јединица која се може посматрати у оквиру тријаде: форма – значење – функција. Као значење суфикса, при том, схвата се она компонента изведене ријечи која се изражава уз помоћ суфикса (жен-а и жен-иц-а). Када је, међутим, ријеч о функцији суфикса, треба рећи да она може бити врло разнородна, али се из ње могу издвојити двије најопштије: а) структурална – која се своди на граматичку, или морфолошку и деривациону функцију (при чему се у првом случају суфикс показује као индикатор припадности изведенице одређеној врсти ријечи, док се у другом случају он појављује као елемент којим се формира нова језичка јединица) и б) семантичка – која може бити „објективизирана“ (тј. „реално семантичка“) и „субјективна“ (тј. експресивна). Када је ријеч о првој функцији, треба рећи да се она своди на то да се суфиксом мартира значење по неком обиљежју шире или уже одређеном („лице“ – „лице по професионалној припадности“), док се експресивна функција своди на изражавање става говорног лица према објекту номинације (*цур-а* – *цур-еӣ-ак* – *цур-еӣ-ин-а*).

Мање је, међутим сагласности међу дериватолозима о главним карактеристикама творбеног система једнога језика као цјелине. Ми ћемо овдје покушати да представимо модел творбене анализе који смо покушали примијенити у овом раду.

Полазећи од тога да се у разматрању творбеног система једнога језика, по различитој хијерархији, могу примијенити различити класификациони критерији, ми смо се опредјелили за рјешење по коме ћемо творбено – семантичко макропоље посматрати као творбену категорију, а одговарајућа микропоља као творбене поткатогије. За такав поступак оправдање налазимо у чињеници да се наше истраживање не односи на цјелину творбенога система него само на онај његов сегмент који се тиче означавања лица у прозном дјелу Б. Попића.

Творбена категорија се, иначе, може дефинисати и као „укупност изведеница које се у оквирима творбеног разреда издвајају према лексичко-граматичким својствима мотиватора“, а које се могу изводити „од именица, придјева, бројева, замјеница, глагола, прилога итд.“, (Немченко 1984: 146–147). Творбену категорију слично дефинишу и неки други аутори: од творбеног типа она се разликује тиме што није везана јединством форманта (Докулил 1962: 202–204).

Поред наведене класификације, у литератури налазимо и другачије класификационе поступке у анализи творбеног система језика. Тако, на примјер, М. Докулил као прво, „основно диференцијално обиљежје при формирању творбеног система истиче начин творбе изведених ријечи, а лексичко-граматички карактер изведеница, њихову припадност одређеној врсти ријечи ставља на друго мјесто“ (Dokulil 1962: 218). Г. С. Зенков у основу организовања творбеног система језика, тј. у основу класификације изведених ријечи, ставља „јединство лексичко-граматичког обиљежја мотивирајућих ријечи у споју, јединству са творбеним начином, средством, поступком“ (Зенков 1969: 76). С обзиром на то да неке изведене ријечи могу непосредно да се мотивишу разним мотиваторима, тј. мотивирајућим ријечима које се односе на разне врсте ријечи, а такође и то да многе изведенице могу имати разна творбена значења, у низу случајева једна иста ријеч (у потпуности или у засебним лексичко-семантичким варијантама) може да се односи на разне пододјелке творбеног система језика (на разне творбене разреде, категорије, низове, групе). На основу изнесених констатација, а у складу са циљем овога рада, нас ће интересовати оне творбене категорије које се у српском језику остварују творбеним средствима. Творбена средства су основа, префикси и суфикси.

Структура творбене категорије у принципу је увијек двочлана. Појава која треба да буде номинована увијек се на почетку укључује у одређену појмовну касу, која у датом језику има свој категоријални израз, а затим се у оквирима те класе она одређује неким обиљежјем. Класа улази у творбену

структуру појма као оно што се одређује (творбена основа), а формант као онај елеменат којим се база одређује. Творбена основа увијек је проста, док формант може бити прост или сложен. У српској дериватолошкој литератури налазимо термине „творбена основа“ и „творбени формант“, што у руском језику одговара терминима „мотивирајућа основа“ и „творбени формант“. Творбени формант је, како у формалном тако и у семантичком погледу, најмањи творбени елемент међу осталим елементима по којима се нека ријеч разликује од ријечи које су у мотивационој вези с њим.

У овоме раду даћемо табеларни приказ творбених категорија и поткатегорија у монографији под насловом Творбене категорије и поткатегорије у језику Бранка Ћопића (Тешановић 2003:1–239). На табеларном приказу детаљно је приказана распрострањеност централних и периферних суфикса у прозним остварењима Бранка Ћопића. Ексерцирану грађу испоређивали смо лексикографским дјелима нашега српскога језика, те с правом можемо казати да је језик Бранка Ћопића репрезентативан и да може послужити младим истраживачима као модел при проучавању творбених категорија. Дакле табеларни приказ као модел могао би да послужи при проучавању било ког писца у нашој књижевности, без обзира да ли би се интересовање односило на творбену категорију или поткатегорију, а понекад и при проучавању једног суфикса.

На табели су приказани централни суфикси, осредње заступљени суфикси, као и периферни суфикси. Из наведене табеле није тешко примијетити да је централни суфикс у српском језику безрезервно суфикс *-ица*, а потом суфикс *-ка*, док су периферни *-еж*, *-це*, *-ло* и сл. Ову табелу преузели смо из књиге Творбене категорије и поткатегорије у језику Бранка Ћопића, аутора Д. Тешановића, страна 15.

Nomina agentis

У литератури посвећеној разматрању функционисања творбене категорије *Nomina agentis* прилично је неуједначено дефинисан проблем о коме говоримо. Тако, на примјер, прилично упрошћену дефиницију налазимо код С. Николића, који као *nomina agentis* или имена радника третира „све именичке изведенице од глаголских општих делова које својом појмовном структуром упућују односно означавају некога или нешто као носиоца глаголске особине, тј. процеса у најширем смислу те речи“ (Николић 1966/67: 28). Слично о овој категорији говоре и неки други аутори: „Остаје пет продуктивних форманата за творбу именица које значе вршитеља радње: 1. *-ац* (лац), 2. *-ач*, 3. *-ар*, 4. *-ник*, 5. *-тељ*. Они нису сви једнако богати ни ограничени једино на творбу *nomina agentis*“ (Јуришић 1963: 183). Ипак, у дериватолошкој

науци постоје и нешто другачије научне тезе. Тако С. Бабић каже: „ У српскохрватском се језику *nomina agentis* углавном граде са суфиксима -ац, -ач, -ар, -аш, -ич, -ло, -ник и -тељ“ (Бабић 1977: 11–18).

С друге стране, оне појединости које се овдје идентификују као *nomina agentis* другдје се посматрају нешто другачије и знатно прецизније: категорији *nomina agentis* припадају само именице – носиоци дејства, док се друга творбена значења из ње издвајају, на примјер имена носилаца активног дјеловања на предмет – *nomina actoris*, имена носилаца својства – *Nomina attributiva*. Такав поступак примијењен је у истраживању чешког (Данеш 1967) и према нашим увидима, руског језика (Нещименко 1987: 3–273). Због тога смо и ми покушали да сличну дистинкцију уведемо и у своје истраживање.

Nomina agentis означава имена вршилаца радње, и укључује најчешће именице од глаголске основе. Друкчије речено, у ову творбену категорију улазе све оне изведенице које означавају вршиоца глаголске радње и имају глагол у општем дијелу. Понекад се дешава да се поред обичног вршиоца глаголске радње развијају и значења занимања, тј. професије, значења каквих особина и сличне семантичке нијансе, иако је у основи присутна глаголска радња. Ми смо у творбену категорију *nomina agentis* укључили оне изведенице које означавају вршиоца радње.

Суфикс *-ица*

Термином *nomina agentis* зову се имена лица која у мотивирајућој ријечи имају агенс. Облик мотивирајуће ријечи, притом, једнак је глаголској основи којом се означава нека радња којом се изводе прије свега, имена – називи вршиоца радње у потпуном смислу ријечи. Ова творбена категорија код већине суфикса у српском језику заузима централно мјесто. Семантички опсег суфикса *-ица*, међутим, прелази и на неке друге творбене категорије и поткатоорије. Суфикс *-ица* улази у круг најпродуктивнијих творбених средстава за обиљежавање лица у српском језику (Стевановић 1975: 524), при чему се њиме изведенице „творе од именица, придјева, бројева, глагола и прилога, а судјелује и у префиксално – суфиксалној и сложено – суфиксалној творби“ (Бабић 1986: 135). Из те чињенице произилази и његова широка заступљеност у свим творбеним категоријама за означавање лица, а због тога, не само у српском него и у другим словенским језицима, постоји велики број расправа и чланака о поријеклу, структури и његовим функцијама.

Наш материјал показује да је суфикс *-ица* веома распрострањено средство деривације које служи за уобличавање творбено-семантичке категорије: *nomina agentis*. У оквиру ове творбене категорије изводе се именице од глаголске основе по једном творбеном моделу и то од основе радног глаголског придјева. Ево неколико таквих примјера:

NOMINA ATTRIBUTIVA												
	Nomina agentis	Nomina professionalia	Nomina Qualitatis	Nomina Collectiva	Nomina possessiva	Nomina Patientis	Nomina nationalia	Nomina Regionalia	Nomina deminutiva	Nomina hypocoristica	Nomina augmentativa	Nomina Pejorativa
-ача			+									+
-аш	+	+	+							+		
-тељ	+	+	+									
-оња			+					+				+
-уља												+
-еља												+
-ља	+	+	+									
-ја			+	+						+		
-ија			+	+						+		+
-лија	+	+	+	+				+				
-ција	+	+										
-че			+				+			+		
-иша												
-уша			+		+							
-ло			+							+		
-ад				+								
-екања							+					+
-це										+		
-еж				+								
-ист-а			+		+							

- 1) И по мишљењу читаве наше раковске насеобине Раковице, тај сом је један обичан лопов и *варалица* (ПИЗК 91).
- 2) Био је то илустратор дјечјих књига и листова, превијано спадало, љепотанко и надахнути *измишљалица* и лажовчина (СЈЗ 276).
- 3) Бјежи ујак Илија, несрећни ујак, негдашња запричана шумска *луњалица*, који се данас сав саплео у томе, да сачува шачицу врановачких живота (ГБ 187).
- 4) Јављају се жандари пјесници, а није ријеткост да се за испомоћ узме нека *намишљалица* из села, која се истакла у опјевавању разних сеоских догдовштина (БСБ 100).
- 5) Ајме мени, зар тако далеко! – закука Јовандека – лако је за те, ти си *одалица*, свјетски човјек, а ја сам сељак домаћин, кућанин (ГБ 157).
- 6) Да бар знате шта помоћи *йричалице* (ОМ 204).
- 7) Како да не постане и *свађалица*, и пијаница и торбоња и устаничка пљачкашка перјаница, кад су му тако немилосрдно покрали и огољели младост (НТБС 282).
- 8) Вала нек не може! – осмели се Војкан Стевандић, упорна *ћућалица*, као да збацује с леђа дотешчало бреме (ОО 261).
- 9) Жела је уједначено и лагано без оне ватрене живахности коју свака млада *жетелица* покаже кад се нађе у повећем друштву посленика па је подстиче и дражи сваки покрет око ње (ОО156).
- 10) Била је читава састављена од партизанских дезертера и разних *йребјеглица* из околних села која су се склањала испред Тигра и његових комесара (ГБ 142).
- 11) Тако самилосно и родбински тјеши злогуку Јању Врановчанку она Јања, коларова кћерка, вјечита бјегуница с Врановине, несучена «А,ериканка», која је и вечерас босонога кренула у ново бјекство (ГБ 194).
- 12) У Старчевића кући та прогоњена сиротица је у ствари једна милолика оката четрнаестогодишња дјевојка *избјеглица* из Гламоча (ОО 218).
- 13) А *йридошлица* никад никог не стијесни и не истисне (П76).
- 14) Јања, њезина вјерна пратилица, ћутала је прибијена уза њу попут озебла немушта живинчета (ЉиС 390).

Код свих наведених изведеница у функцији мотивирајуће ријечи је, као што смо рекли, радни глаголски придјев, који овим изведеним ријечима, прије свега, обезбјеђује значење вршиоца радње. Истина, у појединим случајевима изведеница добија и друге семантичке нијансе које могу бити контекстуално одређене. Тако изведене *ријечи варалица, измишљалица, луњалица, намишљалица, одалица*, поред основног значења вршиоца радње, имају и нијансу пејоративности. Још неке изведенице показују одређене семантичке специфичности, као, на примјер, *избјеглица, пребјеглица* и *придошлица*, које су доживјеле извјесну семантичку модификацију у смјеру промјене значења агенса услед измјене свога сопственог стања неким чином у прошлости.

Суфикс *-ка*

Суфикс *-ка* најстарији је словенски моциони суфикс. Он је врло продуктиван у служби именица женскога рода код неких творбених категорија.

Овај његов моцион карактер је општесловенског поријекла. Са моционом функцијом овај суфикс, осим у словеначком, како каже Р. Бошковић, јавља се у свим словенским језицима. Донекле и у овој служби, у српском језику, њега замјењује суфикс *-ица*. Ипак, он се користи у српском језику за извођење именица женског рода као назива ималаца занимања и вршиоца радње. Суфиксом *-ка* граде се именице „од именица, глагола, бројева и прилога суфиксалном, префиксално – суфиксалном и разним типовима сложено – суфиксалне творбе“ (Бабић 1986: 238).

О суфиксу *-ка*, односно о његовом поријеклу, функцијама, значењу и распрострањености и сл. говорили су многи дериватолози. Свакако да посебно мјесто заузима Р. Бошковић, који у студији „Развитак суфикса у јужнословенској језичној заједници“ расправља о суфиксу *-ка* и са синхронијског и са дијахронијског аспекта. По угледу на Р. Бошковића о суфиксу *-ка*, као и о другим суфиксима, сличне погледе заступали су и многи други дериватолози, како страни тако и домаћи (Вендина 1990: 1–201; Земская 1973: 1–304; Терзић 1990: 16; Матијашевић 1987: 109–116). Како се творба ријечи с временом конституисала у засебну научну дисциплину, већу пажњу привлачили су суфикси и њихово конфронтативно проучавање. Конфронтирањем су дериватолози долазили до важних сазнања, не само из творбе ријечи него и из лексикографије, лексикологије, морфонологије, семантике и других научних дисциплина.

У већини словенских језика суфикс *-ка* дериватолози сврставају у ред фреквентних, централних суфикса. Конфронтативни начин истраживања у сродним језицима „не искључује интервенцију дијахроног фактора у циљу бољег сагледавања системских и функционалних односа међу тим језицима“ (Терзић 1990: 16).

При конфронтативном начину истраживања сродних језика истраживачи се не задржавају само на констатацији разлика или сличности, већ их и објашњавају, често и са дијахроног и синхроног становишта. Овдје ћемо се позабавити само неким од њих. У студији „Наставки со експресионо значење кај именките“ (Марков 1971: 247–254), констатује се да суфикс *-ка* заузима централно мјесто у македонском језику. Аутор, између осталог, истиче да поред више значења и функција, суфикс *-ка* има основно деминутивно и хипокористично значење. У оквиру студије „Диференцијација словенских језика по подацима творбе ријечи“ Т. И. Вендина износи такође интересантна запажања. Говорећи о централним суфиксима у словенским језицима, она расправља о три творбене категорије: мутацији, модификацији и транспозицији (Вендина 1990: 27). Међутим, у вези са суфиксом *-ка* она посебно наглашава да су основна његова значења у свим словенским језицима, осим у српском језику, деминутивна и феминативна. Вендина истиче да у „српском језику суфикс *-ка* има феминативно значење“ (Вендина 1989: 46). Овдје би

требало поменути опсежну студију Стјепана Бабића у којој се са више аспеката расправља о суфиксу *-ка*. Међутим, његова основна пажња усредсређена је на однос мотивирајуће ријечи и суфикса *-ка* (Бабић 1986: 238–248).

Међу српским истраживачима о суфиксу *-ка* писали су како дериватолози тако и аутори нормативних граматика. И једни и други се слажу у томе да је суфикс *-ка* један од продуктивнијих суфикса у српском језику. Тако Јелка Матијашевић, проучавајући овај суфикс са конфронтативне тачке гледишта, констатује да он, за разлику од руског, у српском језику, поред деминутивног, изражава и пејоративно и аугментативно значење (Матијашевић 1970: 563). У оквиру српског језика, са лексичко-семантичког плана, детаљан опис структуре значења и функција суфикса *-ка* дала је Олга Ристић (Ристић 1969: 70). А о разноврсности значења суфикса *-ка* налазимо обиље примјера у великој Стевановићевој граматици (Стевановић 1975: 479–483).

У свим досадашњим дериватолошким расправама, колико је нама познато, аутори су у оквиру постављених тема повремено, или успутно, говорили о структурним и функционалним карактеристикама суфикса *-ка*, али често са таквих позиција које им нису у довољној мјери дозвољавале да објасне и протумаче поједине особености овога суфикса. Пошто се наш задатак састоји у томе да, прије свега, протумачимо суфиксе за означавање лица, отуда ћемо и суфиксу *-ка* прићи са становишта његове функционалне усмјерености за означавање људских бића. Друкчије речено, ми треба да извршимо прецизнији и детаљнији увид у функционисање двију творбених категорија: *nomina agentis* и *nomina attributiva*, гдје суфикс *-ка* на хијерархијској вриједносној љествици заузима једно од водећих мјеста.

Nomina agentis означава имена вршилаца радње. У науци о творби ријечи обухвата, најчешће, именице изведене од глаголске основе, које означавају вршиоца радње. Ово значење налази се у основи многих именица које означавају имаоца занимања, или носиоца каквог звања. Друкчије речено, у ову творбену категорију улазе све оне изведенице које означавају вршиоца глаголске радње и имају глагол у општем дијелу. С обзиром на значење глагола који је у основи изведенице којом се казује нека радња, неко збивање или стање, нека особина добијена понављањем, односно сталним вршењем глаголске радње, изведена ријеч од таквих глагола добија различите значењске нијансе. Међутим, у извјесним случајевима, у зависности од даљег семантичког развоја саме изведенице, заправо од даљег њеног пуњења новим семантичким обиљежјима, долази до потискивања првобитних значења, али не увијек. Тако се понекад дешава да се поред обичног вршиоца глаголске радње развијају и значење занимања, тј. професије, значења каквих особина или неке друге сличне семантичке нијансе, иако је у основи увијек присутна и одређена глаголска радња. Имајући ово у виду, ми смо у творбену категорију *nomina agentis* укључили само оне изведенице које означавају вршиоца

радње. Све друге изведенице које, поред значења вршиоца радње, имају и обилежје занимања или професије, уврстили смо у поткатогију *nomina professionalia*, која припада категорији *nomina attributiva*.

У српском језику за суфикс *-ка* доминантно је феминативно значење, док су остала значења (збирно и сингулативно) периферног карактера и нису конкурентна. У источним и западним словенским језицима суфикс *-ка* је један од основних суфикса феминативности, а у јужнословенским језицима његово функционисање је донекле ограничено активном употребом суфикса *-ица*. Наш материјал у потпуности потврђује горе изнијету констатацију, јер сви пронађени примјери из ове творбене категорије представљају феминативне изведенице.

- (1) Само дотле смије да дође необична ноћна *ѿосјеѿиѿиѿељка* (ГБ 194).
- (2) Ах бедниче, бедниче, један! – презриво каже надобудна *сѿасиѿиѿељка*, не морате ме више на улици поздрављати, не познајем вас (СЈЗ 282).
- (3) Мало збуњен, сав унесен у своју лагарију, Мандић мирно обриса Зорин пољубац и шетрски отегну голицајући радозналост *слушаѿиѿељке* (БД 170)
- (4) Смијемо се кога волимо. Иле несмјело погледа своју *уѿѿеѿиѿиѿељку* (ПТ 490).
- (5) Гле како је красна ова наша *обавјеѿиѿајка* – прошапта Ђоко Потрк, увијек осјетљив на сваку љепоту (ПТ 170).

Као што се види, сви наведени примјери одржавају изведенице односно вршитељку радње. У примјерима (1), (2), (3) и (4) значење вршиоца радње је у потпуности реализовано, док се у примјеру (5) поред основног значења (значења вршиоца радње), развило и додатно значење, пошто изведеница *обавјештајка* у свом семантичком потенцијалу садржи и значење професије. Поред наведених, могуће је указати на још двије карактеристике садржане у датим примјерима. Прво, заступљеност ове творбене категорије са свега шест примјера указује на њену релативно слабо изражену фреквенцију. Друго, све изведенице су настале од глаголске мотивирајуће ријечи и суфикса *-ка* (*ѿосјеѿиѿиѿи*: *ѿосјеѿиѿиѿељ* + *-ка* = *ѿосјеѿиѿиѿељка*; *сѿасиѿиѿи*: *сѿасиѿиѿељ* + *-ка* = *сѿасиѿиѿељка*; *слушаѿиѿи*: *слушаѿиѿељ* + *-ка* = *слушаѿиѿељка*; *храниѿиѿи*: *храниѿиѿељ* + *-ка* = *храниѿиѿељка*; *уѿѿеѿиѿиѿи*: *уѿѿеѿиѿиѿељ* + *-ка* = *уѿѿеѿиѿиѿељка* и *обавјеѿиѿаваѿиѿи*: *обавјеѿиѿајац* + *-ка* = *обавјеѿиѿајка*).

Из свега овога можемо извести закључак да суфикс *-ка* има више значења зависно од основне мотивирајуће ријечи. На општем плану суфикс *-ка* у оквиру ове творбене категорије, прво, означава моцију рода, и друго, творбеном модификацијом изведенице типа *ѿосјеѿиѿиѿељка*, *сѿасиѿиѿељка*, *слушаѿиѿељка*, *храниѿиѿељка*, *уѿѿеѿиѿиѿељка*, по свом формалном склопу стоје у вези са мушким корелативима на *-ѿељ*: *посјетитељ*, *спаситељ*, *слушатељ*, *хранитељ* и *утјешитељ*.

Nomina attributiva

У оквиру творбене категорије *nomina attributiva* у творбеној основи налази се придјев, а да у неким случајевима може бити и нека друга мотивирајућа ријеч. У овој творбеној категорији мотиватор је носилац особине која у себи садржи квалификативно непроцесуално обиљежје при чему у зависности од основе мотивирајуће ријечи, која поред придјева може бити именица, глагол и веома ријетко замјеница. Тако се овим изведеницама могу изражавати нека спољашња обиљежја (изглед), нека карактерна црта, наклоност, навика, нека негативна или позитивна или стечена особина у вези са средином. Сва ова значења, на свој начин, могу се представити у неколико разноврсних квалификативних поткатегија. Тако смо у оквиру творбене категорије *nomina attributiva* утврдили постојање више поткатегија и то:

а) по критерију „објективне квалификације“: *nomina professionalia*, *nomina nationalia*, *nomina regionalia*, *nomina qualitatis*, *nomina patientis*, *nomina possessiva*, *nomina collectiva*.

б) по критеријуму „субјективне квалификације“: *nomina deminutiva*, *nomina hupocoristica*, *nomina augmentativa*, *nomina pejorativa*.

Творбене поткатегије представљају разноврсност и оптерећење суфикса на примјерима изведених ријечи у језику нашега писца. У оквиру ових поткатегија изведенице показују распрострањеност суфикса без обзира на њихову номинацију или квалификацију. Хијерархија суфикса са становишта капацитета њихових творбених поткатегија указује на то да у језику Б. Ћопића налазимо суфиксе чији је капацитет максимално заступљен и оне код којих је капацитет незнатан. За утврђивање значења ових или оних творбених типова у општој структури творбене категорије као хијерархијског система потребно је користити се опозицијом центар – периферија. Проширујући ову опозицију на творбену категорију као на хомоген систем, ми смо у њеном саставу издвојили два функционална дијела: центар или организирајуће језгро и периферију. Из тог угла гледања размотрили смо инвентар форманата који функционишу у оквиру дате творбене категорије. При сличном прилазу издвајање квалификативних параметара форманата не постаје само себи циљ, већ служи рјешавању ширег задатка, односно утврђивању његове позиције у систему, тј. његовог функционисања у ширем контексту. Без обзира на то што процес поларизације деривационих форманата између центра и периферије протиче у свим творбеним категоријама и у свим одвојеним фрагментима творбеног система, његови конкретни резултати нису увијек очигледни у синхронном истраживању. Брзина одвијања овог процеса великим дијелом одређује се у датим номинацијама и њиховој фреквенцији. Да би се ово потврдило и показала увјерљивост добијених резултата, потребно је синхронно поређење различитих сегмената. Сматрамо да је неопходно направити следећу примједбу: користећи се појмом периферија, жељели бисмо да се

очувамо од његовог упрошћеног тумачења. Кад говоримо о периферији, ми, наиме, имамо у виду најширу и вишеслојну зону система која има важан значај у функционисању како саме творбене категорије тако и деривационог система у цјелини. У језику се стално развијају динамички процеси који су праћени тиме што неке од периферних појава показују тенденцију да заузму мјесто вишег ранга у систему. У складу с тим тече и обратан процес из центра ка периферији. По нама, у горњем степену периферије могу се сврстати тзв. средње продуктивни и ограничено продуктивни форманти који по потреби могу опслуживати одређене структурално-семантичке ситуације. За разлику од центра или језгра, које има чврсто згуснуту структуру, периферија је раздробљенија, и мање подложна строгим нормативним правилима, због чега се ствара већи простор за језичко експериментисање, за појаву околиналних (случајних) експресивно обојених твореница. Периферија је пропустљивија за дјеловање других језичких система међу којима и других творбених категорија, облика потојања датог језика. Битне разлике запажају се у функционалној умјерености централних и периферних форманата.

Функционална намјена суфиксалног центра састоји се у оптималној реализацији творбеног значења релевантног за дату употребу суфикса у једном или другом значењу и одређује се на основу броја фиксираних изведеница са датим суфиксом. На примјер, суфикс *-ица* заступљен је у оквиру творбених категорија *nomina agentis* и *nomina attributiva*.

У нашој грађи налазимо око четрдесет суфикса које смо описали **синхроним методом**, а на основу примјера из прозних остварења Б. Ћопића. Фреквентност односно заступљеност суфикса у оквиру творбених категорија и њихових поткатегија веома је разноврсна. Наш рад захтијевао је да издвојимо и лична имена без обзира на то да ли су идентификационог или квалификационог карактера. При анализи изведених ријечи које смо ексцерпирани из прозних остварења Бранка Ћопића потребно је указивати и на творбену синонимију и творбено гнијездо. О суфиксној синонимији у коришћеној литератури на једном мјесту, нпр., пише: „Реч је о различитим суфиксима који се јављају у идентичним творбеним везама и идентичним творбеним значењима. У изведеницама *ѝрофесорка* и *ѝрофесорица* конкурентни су *-ка* и *-ица*, а у трговка и трговкиња *-ка* и *-иња*. У принципу, семантичке диференцијације нема међу изведеницама, што значи да је реч о својеврсној суфиксној синонимији“ (Ћорић 1982: 9). Оваквих и сличних примјера налазимо доста у нашем материјалу па је тема нашега рада вишеструко интересантна.

Када је ријеч о творбено-семантичким макропољима, дошли смо до увида у функционисање двају крупних проблемских комплекса: *nomina agentis* и *nomina attributiva*, при чему смо утврдили, на примјер, хијерархију суфикса за означавање „лица – носиоца процесуалног обиљежја“ и „лица – носиоца атрибутивног обиљежја“. Неки су суфикси у функцији процесуалног обиљежја, неки су процесуално-квалификативног, неки квалификативно-

-квантитативног, неки имају професионално обиљежје, неки посесивно и сл. У овоме раду било је неопходно утврдити и деривациону моћ творбених основа, као и функционално оптерећење свих суфикса појединачно, тј. њихов семантички капацитет. Ово истраживање омогућује да се из општег инвентара дистинктивних обиљежја карактеристичних за цјелину творбеног система српског језика, а њих је у досадашњем истраживању назначено око петнаестак (Вендина 1990: 16–19), издвоје она која су битна за уобличавање и функционисање творбено-семантичког система у цјелини. У српској дериватологији бројне су расправе о појединачним суфиксима из макропоља које овдје истражујемо, али њихов потпун инвентар и механизми функционисања досад нису разматрани као јединствен систем. Језик прозног дјела Б. Ђопића, како због свог опсега тако и због тематске разноврсности, репрезентативан је и за наш данашњи стандарднојезички просјек, али истовремено и за наше западне дијалекатске просторе. Фреквенција суфикса у оквиру творбених категорија на материјалу који смо ексцерпирали предмет је нашег интересовања, а она је врло неједнака, а исто тако различито је и њихово функционално оптерећење.

Закључак

У овоме раду истраживали смо централне и периферне суфиксе у окриљу творбених категорија а на примјерима прозних остварења у језику Бранка Ђопића.

На основу извршене анализе изведеница за означавање лица утврдили смо постојање двију јасно одређених творбених семантичких категорија:

а) *nomina agentis* – за означавање лица процесуалног обиљежја

б) *nomina attributiva* – за означавање лица као носиоца атрибутивног обиљежја или својства.

У оквиру прве творбене категорије као мотиватор се обавезно налази глагол као носилац процесуалности, док се у оквирима друге категорије као мотиватор могу појављивати и друге врсте ријечи, а најчешће именице и придјеви.

У оквиру творбено-семантичке категорије *nomina attributiva* атрибутивно обиљежје може се одредити:

а) по критерију објективне квалификације са серијом творбених поткатегија: *nomina professionalia*, *nomina nationalia*, *nomina regionalia*, *nomina patientis*, *nomina possessiva*, *nomina collectiva*;

б) по критеријуму субјективне квалификације, са двјема поткатегијама: *nomina diminutiva*-са творбеним типом деминутив хипокористик, *nomina meliorativa*-са творбеним типом аугментатив пејоратив.

Према тако успостављеном моделу посматрали смо функционисање како централних тако и периферних суфикса.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Nacrt za gramatiku, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Белић 1901: A. Belich, *Zur entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv – und Amplificativsuffixe*, Archiv für slavische Philologie 23, Berlin 1901, 134–206, 26 Berlin 1904, 321–357.
- Бошковић 1936: Радосав Бошковић, *Развијање суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Библиотека Јужнословенског филолога 6, XV, Београд.
- Вендина 1989: Т. И. Вендина, Опыт разработки модели сопоставительного описания словообразовательных систем русского и сербскохорватского языков, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXII/2, 99–107.
- Вендина 1990: Т. И. Вендина, *Дифференциация славянских языков по данным словообразования*, Москва.
- Daneš et al. 1962: F. Daneš et al., *Tvoreni slov v cestine, Teorie odvozovani slov*, Praha.
- Dokulil 1967: M. Dokulil, *Tvorbeni slov v cestine. 2: Odvozovani podstatnych jmen*, Praha.
- Земская 1973: Е.А. Земская, *Современный русский язык*, Словообразование, Москва.
- Земская 1992: Е.А. Земская, *Словообразование как деятельность*, Москва.
- Зенков 1969: Г.С. Зенков, *О некоторых задачах учения о Словообразовании*, В. Кн.: Вопросы филологии, Фрунзе.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Леков 1958: И. Леков, *Словообразователни склоности на славянските езици*, София.
- Марков 1971: Б. Марков, *Именице са значењем лица женског пола у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 7, 177–187.
- Матијашевић 1970: Ј. Матијашевић, *Неки руски њворбени њијови и њихови српскохрватски еквиваленти*. – *Живи језици*, 71, XII–XIII, 15–23.
- Матијашевић 1987: Ј. Матијашевић, Око неких питања у творби речи, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ.16/1, 109–116.
- Немченко 1984: В.Н. Немченко, *Современный русский язык*, Словообразование, Москва: „Высшая школа“.
- Нещименко 1974: Г.П. Нещименко Гайдукова, К проблеме сопоставительного изучения славянского именного словообразования, у: Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков, Москва, 93–126.
- Нещименко 1987: Г.П. Нещименко, *О некоторых аспектах деривационного синтеза при сопоставительном изучении славянских языков* (к проблеме центра и периферии при изучении словообразовательной категории), у: Сопоставительное изучение словообразования славянских языков, Москва, 62–73.
- Николић 1966–1967: Светозар Николић, *Nomina agentis у старословенском језику*, *Јужнословенски филолог*, XXVII/1–2, 1–84.

- Ристић 1969: О. Ристић, Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника, *Јужнословенски филолог*, XXVIII/1–2, 219–320.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Стевановић 1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, Београд 1975.
- Терзић 1985: Б. Терзић, Номина агентис с формантом *-ар* у српскохрватском и руском језику, *Књижевност и језик*, 1–2, 63–68.
- Терзић 1990: Б. Терзић, Названия лиц с суфиксами *-ец/-ац* в русском и сербохорватском языках, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 39, 113–123.
- Тешановић 2003: Д. Тешановић, *Творбене категорије и њихови категорије у језику Бранка Ћопића*, Бањалука.
- Ћорић 1982: Б. Ћорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд.

Drago Tešanović

CENTRAL AND PERIPHERAL SUFFIXES IN SERBIAN DERIVATOLOGY

Summary

Serbian derivation has been on the margins of our language for decades, and if we review monographs which analyze language as well as those from the field of dialectology, we see that word formation is either not analyzed at all or is dealt with briefly and generally within a few pages. However, a series of monographs and scientific papers in the scientific discipline have been published recently. This paper brings to light the list of central and peripheral suffixes in the Serbian language shown in a tabular overview.

Keywords: generative category nomina agentis, nomina attributive, central suffixes, the suffix *-ica* and suffix *-ka*

ОСНОВНИ ПОЈМОВИ МОРФЕМАТИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

Сања Ж. Ђуровић**

У раду ће бити обрађени основни појмови морфематике, као посебне морфолошке дисциплине која се бави морфемом и типовима морфема. Управо је ово поље скоро потпуно неистражено и неописано у србистици. Иако су у лингвистикама других словенских језика, првенствено руском, појам и типови морфема детаљно обрађени и дефинисани, у србистици се сва знања о морфемама свде на осврт у граматикама и неколико мањих прилога у вези са теоријама о морфемима. Велики недостатак неретко представљају и неуједначене дефиниције основних појмова које су неопходне за примену у конкретним анализама. Циљ рада биће представљање појмова и покушај њиховог дефинисања на основу србистичке литературе и доступне литературе из других словенских језика. У раду ће се анализирати појмови морфеме, аломорфа, нулте морфеме, наставка, корена, основе, афикса, префикса, инфикса, суфикса и сл. Као крајњи исход рада биће издвојен мали појмовник из морфематике српског језика у виду прилога.

Кључне речи: морфологија, творба речи, морфема, афикс, српски језик

1. Предмет истраживања јесу типови морфема у српском језику и покушај њиховог систематизовања и прецизнијег дефинисања на основу србистичке и доступне литературе из других словенских језика. Морфематика се у србистици не описује и не истражује као посебна област, какав је случај у другим словенским језицима. Морфематика или морфемика проучава природу, састав, структуру и дистрибуцију морфема. Док се у србистици о морфематици не говори, у словенским језицима ова област се полако издвојила као посебна унутар морфологије и творбе речи. Такав је случај у словачком, где је урађен и *Морфемски речник словачког језика* (Соколова–Мошко–Шимон–Бенко 1999), у оквиру кога се морфематика дефинише као самостална лингвистичка дисциплина која се бави проучавањем морфема које су предмет изучавања и других лингвистичких дисциплина. Заправо, морфематика¹

* Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика сѝрукѝура савременог срѝског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац; sdjurovic74@gmail.com

¹ „Primena morfemskih ideja na analizu jezika bila je posebno razvijena četrdesetih i pedesetih godina našeg veka, u post-Blumfildovskoj lingvistici, kada je takav pristup dobio naziv morfematika (morphemics), ali je ubrzo zapaženo i više teškoća u analizi“ (Кристал 1998: 214–215).

се бави проучавањем и граматичких и творбених морфема, њиховим функционисањем и употребом у систему једног језика.

Морфемика је учење о минималним значењским јединицама језика; изучава структуру и тип морфема (Казак 2012: 4). Као самостална дисциплина морфемика се појавила недавно, а традиционално се о овим питањима разматрало у оквиру морфологије и творбе речи. При класификацији морфема узима се у обзир: 1. значење 2. функција у речи и 3. место у речи (Казак 2012).

О морфемама се говори у више језичких дисциплина – морфонологији, морфологији, творби речи, лексикологији. У србистици се о морфемама разматра у морфологији и творби речи, које су уско повезане лингвистичке дисциплине.

2. Циљ рада јесте издвајање термина у вези са граматичким и творбеним морфемама у српском језику и њихово дефинисање. На основу српск(охрватск)их граматика и доступне литературе на српском и другим словенским језицима, крајњи циљ биће мали појмовник морфематике српског језика, који ће бити прилог уз овај рад. У граматичкој литератури разграничени су појмови граматичке флексије и творбе речи. Већина појмова је јасно дефинисана у граматицама, али има и неких појмова који се недоследно користе, као и проблема у вези са конкретним одређењима о ком типу морфема је реч. У овом раду бавићемо се само појмовном и терминолошком апаратом морфематике, првенствено са морфолошког аспекта.

3. У новијој србистичкој литератури више се расправља о морфемама у оквиру творбе речи, док се у морфологији веома мало простора посвећује морфеми и типовима морфема. Оправдано је место морфемама и у морфологији и у творби речи с тим да се јасно морају разграничити и дефинисати граматичке и творбене морфеме. Може се говорити и о лексичкој морфологији (творби) и о флексијској морфологији (уп. Шипка 2005). Постоје значајни радови у вези са појмовним апаратом у творби речи (уп. Ђорић 2002; Ђорић 2008в; Стакић 1988 и др.), али би било корисно све резултате објединити и направити појмовник који би био значајан и за морфологију и за творбу речи и на конкретним примерима преиспитати функционисање појмовно-терминолошког апарата.

4. С обзиром на досадашња истраживања терминологије ослонићемо се и позвати на неке од радова и указати на најновије радове из словенских језика. Радова са морфолошким приступом терминолошким питањима морфематике у србистици није било и то се своди само на осврт у граматицама. Иако је за потребе овог истраживања коришћена шира литература, она је само делимично представљена у раду, али била је неопходна за израду појмовника.²

² Шири списак коришћене литературе дат је на крају рада.

„Савремени славистички дериватолошки појмовни апарат, генерално узевши, веома је богат и разуђен, што се најбоље види већ и по синтетичким радовима руске, пољске и чешке науке о језику. Овај богати и развијени појмовни апарат, међутим, није у примени равномерно распоређен у свим словенским језицима. Чини нам се, на основу доступне литературе, да је проучавање творбе речи у северним словенским језицима, начелно, било интензивније, него у јужнословенским, што је, наравно, нашло свог одраза и на појмовно-терминолошком и методолошком плану. Јужнословенска дериватологија је била у заостатку“ (Ђорић 2002: 195).

С обзиром на развијени појмовно-терминолошки апарат у словенским језицима не постоје препреке да исти буде прихваћен и у читавој славистици. Новији појмовни апарат јесте комбинација наслеђеног стања и нових тенденција. Ослањајући се на Енциклопедијски лексикон „Мозаик знања“ (Мозаик 1972), Ђорић упоређује традиционално и ново у творбеној терминологији и ту јасно и издваја термине који се тичу само морфологије, као што су наставак, нулти наставак и сл. и коментарише основне творбене појмове (Ђорић 2008а).

Највећи проблем прави уплив нових термина за већ постојеће, и то првенствено у склопу контрастивних истраживања несловенских језика и српског, па се тако компликује и дестабилизује терминолошка ситуација.³

Још се одавно деривација истражује у србистици. Одличан преглед појмовно-терминолошке ситуације у деривацији од Вука, Даничића, преко С. Новаковића, Лескина, Белића, Маретића до Бошковића и М. Стевановића дао је М. Стакић (1988). Стакић констатује терминолошку шароликост, многе и различите називе за исти појам и велики значај рада Р. Бошковића. И Р. Маројевић указује на значај Бошковићевог рада за дериватологију.⁴

Од новијих радова издвојићемо поменути књигу Б. Ђорића, који разматра методолошка питања и појмовно-терминолошки апарат и указује на извесно заостајање јужнословенске дериватологије у односу на руску, пољску

³ Тако се, на пример, у српском језику среће спојни вокал, спојница, а данас и термини из других језика као што су фуга (из немачког), интерфикс (из руског) и сл.

⁴ „Бошковић се служио развијеним и прецизним појмовно-терминолошким апаратом, који, у много чему, савремена словенска дериватологија још није досегла. Он строго разграничава морфему од других појмова, али се служи термином морфолошки елеменат [...] У једном од последњих радова послужиће се и термином *морфема* ...“ (Маројевић 2008: 163–164). „Од свих лингвистичких дисциплина дериватологија је највише словенска: она има јединствену теоријску концепцију и јединствену методолошку перспективу. Дериватолошка србистика само је конкретно поље посматрања и истраживања словенске творбе речи, са специфичностима које су одређене вокабуларом српским и језичким осећањем савременим српским. Један од парадокса србистике као науке у заснивању састоји се у томе што је она постигла највише домете у дијахроној дериватологији (Радосав Бошковић и његова школа), а у синхроној и наставној – у мркломе мраку пребива“ (Маројевић 2005: 198).

и чешку (Торић 2008а: 13). Објављен је и зборник радова са Четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта,⁵ у коме се налазе значајни радови домаћих и страних аутора.

5. Појмови из морфематике већином су исто дефинисани у србистичкој литератури. Појмовно-термиолошки апарат који је директно везан за морфологију у србистици је веома сиромашан, што је, вероватно, резултат и опште словенске тенденције да се морфеме обрађују у оквиру творбе речи (*словообразование*). Отуда би морфематика у целини попунила празнине у појмовно-термиолошком смислу тако што би се јасно дефинисали и одредили типови морфема у систему српског језика. Прецизно одређење граматичких и творбених морфема олакшало би конкретне морфемске анализе које су значајне за морфологију српског језика.

Логично је да се не могу повући оштре црте међу граматичким дисциплинама, али не може се из појмовно-термиолошког апарата морфологије истиснути морфема као основна јединица, па самим тим и граматичке морфеме које су уско повезане са морфологијом. Из наведених разлога, увођење морфематике у србистику ојачало би и учврстило појмовно-термиолошки апарат и оставило простора да се сви типови морфема представе обједињено на једном месту. Дobar пример таквих студија већ постоји у објављеним монографијама и радовима у руском (Казак 2012; Бутакова 2012), у пољском, чешком и сл.

Овом приликом представимо дефиниције основних појмова морфематике и дати кратке коментаре у вези са терминима који се недоследно користе и различито дефинишу.

5.1. Основна језичка јединица која је предмет разматрања морфематике јесте морфема. Постоји велики број дефиниција морфеме, али које су суштински исте.

„Morfema je minimalna dinstinktivna jedinica u gramatici i centralni pojam morfologije. Prvobitno je bila zamišljena kao alternativa za pojam reči, koji se pokazao teško upotrebljiv u poređenju jezika. Reči, osim toga, mogu biti veoma složene po svojoj strukturi, a javila se potreba za jednim zajedničkim pojmom koji bi uspostavio vezu među pojavama kao što su koren, prefiks, složenica itd. Morfema je stoga isprva shvaćena kao najmanja funkcionalna jedinica u sastavu reči“ (Кристал 1998: 214).⁶

⁵ Зборник радова са Четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, главни уредник Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 2012.

⁶ Morfeme se obično dele na slobodne oblike (free forms), koji mogu da se jave kao zasebne reči i vezane oblike (bound forms), koji se ne javljaju samostalno (to su uglavnom afiksi). [...] Kao i sve emske pojave, morfeme su apstraktne jedinice, a u govoru se realizuju diskretnim jedinicama zvanim morfi. Odnos između jednih i drugih obično se opisuje kao odnos ekspanzije, ili realizacije“ (Кристал 1998: 214).

„Naziv morfem uveo je krajem devetnaestog stoljeća poljski lingvist Jan Baudouin de Courtenay, ali se taj naziv nije uvek upotrebljavao u modernome smislu, koji je 1930-ih godina uspostavio američki lingvist Leonard Bloomfield. Upravo su Bloomfield i njegovi američki nasljednici učinili proučavanje morfeма središnjim dijelom lingvistike“ (Траск 2005: 205).

„Јединица морфологије је морфема = најмања језичка јединица која је у стању да пренесе неко значење (по овој дефиницији морфема је цела реч – нпр. *цвети*, и део речи – нпр. *-ић* у *цветић*). [...]“ (Ивић 1996: 138).

Морфема се може дефинисати преко хијерархијског модела анализе језичких јединица, па је морфема најмања несамостална језичка јединица којој се може приписати неки садржај (значење или функција) и која је у хијерархијском моделу анализе језичких јединица подређена речима, а надређена фонемама.

Најчешћа дефиниција морфеме је да је то најмања језичка јединица која има значење, односно одређену функцију у реченици.⁷ Морфеме се деле на корене и афиксе. Афикси се деле на творбене и граматичке.

Морф су фонетски различите форме једне морфеме с општим значењем. Иста морфема у облицима исте речи или у различитим речима не мора имати исти израз-исти морф. Аломорфи су различити морфи који служе као израз истој морфеме. Суплетивни аломорфи су потпуно различити аломорфи као нпр. *човек* : *људи*.

Морфеме се разликују по томе да ли могу да се употребљавају самостално или не и деле се на слободне и везане морфеме. Слободне морфеме су носиоци лексичког значења и могу се самостално употребљавати. Везане морфеме немају самостално значење и не могу се употребљавати самостално, а деле се на творбене и граматичке. Творбене служе за грађење нових речи и према положају у речи деле се на префиксе и суфиксе. Граматичке или флективне морфеме имају граматичко значење и користе се за грађење граматичких облика. То су наставци у деклинацији именица и других именских речи, компарацији придева и конјугацији глагола. Инвентар граматичких морфема је ограничен и познат и знатно мањи од творбених морфема. Скуп граматичких морфема је затворен и условљен језичким системом. Граматичким морфемама бави се искључиво морфологија.

Морфемски инвентар је број слободних морфема којим један језик располаже. То је отворен скуп.

5.2. У морфологији српског језика јасно се прави граница између морфемске и творбене анализе. У морфемским анализама користимо термине

⁷ „Са морфолошког и творбеног становишта, реч се састоји од једне или од више морфема, а морфема је најмања језичка јединица која је носилац или значења или граматичке службе у реченици“ (Станојчић–Поповић 2008: 70). „Морфема је најмањи део (сегмент) речи који има неко значење или функцију“ (Мразовић–Вукадиновић 2009: 20). „Морфема је најмања језичка јединица која има значење“ (Пипер–Клајн 2013: 48).

корени и афикси, а у творбеној анализи творбена основа/основе и творбени афикси. У литератури се често и у творби речи помињу корени као и код старијих граматичара, али се мора јасно одредити да се корен и творбена основа могу подударати, али не морају, и да је боље у оквиру творбе говорити о творбеној основи. Творбену основу, односно део мотивне речи који учествује у творби мотивисане речи, може чинити:

- а) граматичка (морфолошка) основа те речи или
- б) корен речи.

Корен или коренска морфема је носилац лексичког значења речи, које припада само тој речи. Корен је најмања језичка јединица која има своје значење и која се не може разлагати на мање делове. Коренске морфеме називају се и лексичким морфемама. Инвентар коренских морфема је отворен јер нове речи настају или се узимају из других језика. Коренске морфеме у већини случајева могу се самостално употребити и зато спадају у слободне или самосталне морфеме.

5.3. Афикс или афиксална морфема најмања је несамостална (везана) језичка јединица која се може употребити само када се дода другој морфем (корену или основи). Сви афикси деле се на творбене (лексичке) и граматичке. По положају у речи афикси се деле на префиксе, интерфиксе⁸ (спојни вокал) и суфиксе као творбене морфеме и наставке за облик, инфиксе и префикс *нај-* (граматичке морфеме).

а) префикс или префиксална морфема несамостална је (везана) морфема која долази испред корена речи или неког другог префикса и служи за формирање нових значења речи са истим кореном;

б) суфикс или суфиксална морфема несамостална је (везана) морфема која долази иза корена речи, инфикса или иза неког другог суфикса. Суфикси могу имати лексичко и граматичко значење. Нпр. пис-*ар*: писати (лексичко) и учитељ-*џ*: учитељ-*ица* (граматичко);

в) наставак за облик је несамостална (везана) морфема која се налази иза корена речи, иза суфикса и иза основе и означава разне граматичке односе у које ступају речи у реченици, чиме обележавају разна граматичка значења;

г) инфикс је несамостална морфема у виду гласа или скупине гласова који долази иза корена речи или иза суфикса, увек испред наставка за облик речи. Инфикси или проширења су: *-ов/-ев-, -н-, -и-, -с-* (нпр. *град-градови, краљ-краљеви, име-имена, дрво-дрвеша, небо-небеса*).

5.4. Нулта морфема и нулти суфикс. Позиција нулте морфеме је тачно одређена и нулта морфема јавља се код именица које се завршавају сугласником и код придева неодређеног вида (односно експлицитно указују на одсуство наставка, тј. да имамо само корене). „Морфема може бити гласовно

⁸ Интерфикс или спојни вокал биће посебно разматран у параграфу 4.6.

изражена или гласовно неизражена. Гласовно неизражена морфема назива се нулта морфема. Префикс и постфикс су увек гласовно изражени. Најчешће су гласовно неизражени наставци“ (Маројевић 2005: 215). Нулти суфикс није детаљно описан у србистици и једина стална позиција нултог суфикса јесте у речима које су поствербали типа: *водовод, кишобран, лов* и сл.

5.5. Највише различитих термина и дефиниција у србистици имамо са појмом спојни вокал/интерфикс⁹ (још и: спојник, везивна морфема, интерфикс, fuga и сл.). Терминолошки имамо шаренило, а у одређењу типа морфеме различите приступе па тако једни говоре о творбеној, а други о граматичкој морфеме. Клајн се ограђује од разних приступа јер, како каже, тешко је одредити статус интерфикса, па зато само разматра колико спојних вокала имамо у српском језику.

Према Земској, интерфикси су међуморфемски умети који у структури речи имају чисту функцију спајања. Она не прихвата идеју о нултим интерфиксима и у интерфиксе убраја сегменте који спајају две основе у сложеницама, затим *-ов-*, *-ев-*, *-ан*. Земска сматра да, ако би се интерфикси ставили у исти ред са суфиксима и префиксима који су значењски сегменти речи, нарушило би се одређење морфеме као најмањег значењског елемента у саставу речи, па би се термином морфема назвале појаве функционално различите. Сматра да су настали као резултат перинтеграције (према: Матијашевић 2007: 491–492).

У србистици се најчешће терминолошки раздвајају инфикси (граматичке морфеме) и интерфикси (творбене морфеме), али и ту има колебања.

„Напомињемо да има, и не мало, и друкчијих схватања; има схватања према којима интерфикс уопште није морфема, затим има оних према којима је интерфикс морфема са посебним апстрактним семантичким садржајем, а и оних према којима је без икаквог садржаја, без икакве информације. А ми држимо да је интерфикс граматичка морфема која преноси информацију о слагању самосталних јединица или њихових творбених основа у нову лексичку јединицу“ (Гортан Премк 1996: 23). Ово питање и даље је отворено у науци.

Појмовно шаренило имамо и код појма који се најчешће у србистици назива префиксоид¹⁰ – елементи из грчког и латинског језика који имају лексичко значење. У литератури је показано да је бољи термин везана основа.

5.7. Предмет морфологије јесу граматичке морфеме. У граматичке морфеме спадају наставци и њихов инвентар је ограничен тако да их је лако

⁹ Као датум увођења појма *интерфикс* даје се 1934. и приписује се Трубецком, а термина 1938. А. М. Сухотину, који су затим подржали Панов (1966), Реформатски (1967), Тихонов (1971). За конкретну примену на руски језички материјал највећи допринос дала је Јелена Андрејевна Земска и Владимир Владимирович Лопатин.

¹⁰ У истом или сличном значењу срећу се и појмови: квазипрефикс, полипрефикс, радиксоид, терминоелемент, унификс, унирадиксоид итд.

набројати. Граматичке морфеме су, углавном, јасно и прецизно одређене, али се јављају случајеви где је тешко одредити да ли се ради о граматичкој или творбеној морфемима.¹¹

Предмет творбе речи јесу творбене морфеме. У творбене морфеме спадају творбени афикси (префикс, интерфикс, суфикс). Творбене морфеме служе за стварање нових речи и њихов инвентар је мање ограничен и теже их је све набројати јер стално настају нове, а мање продуктивне нестају.

6. Може се закључити да је у србистици питање морфема обрађивано само у оквиру творбе речи, док се у морфологији само дају опште назнаке. За морфологију је важно прецизно дефинисање морфеме и типова морфема у циљу доследне морфемске анализе. Ипак, има и оних лингвиста који сматрају да морфеме имају место само у творби речи (дериватологији). Утврђен и стабилан термилошки систем омогућио би израду и морфематског речника у српском језику, по узору на остале словенске језике.

Термилошко шаренило је резултат слабе норме у српској терминологији уопште. Израда лингвистичког речника српског језика умногоме би побољшала ситуацију и стабилизвала терминологију. Уједначавање и стабилизација у оквиру термилошког система је неизбежна и неопходна и то не само у оквиру морфематике већ у оквиру читаве граматике.

Присутно је мешање старијег термилошког наноса и новије терминологије, а многи појмови су различито одређени (нпр. статус спојних вокала/интерфикса, инфикса и сл.). Услов за научно засновану морфематику јесте да буду правилно постављени основни појмови у вези са морфемама, као и одређење места морфеме у србистици. У словенским језицима постоји одлична појмовно-термилошка база, израђени речници и разрађена методологија тако да би све то олакшало израду истих у србистици.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus.
- Барић и др. 2005: E. Barić, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика: фонетика, речи са дефлексијом, речи са конјугацијом*, Изабрана дела Александра Белића, 4, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бутакова 2012: Л. О. Бутакова, *Морфемика и словообразование современного русского языка*, Москва: Флинта, Издательство „Наука“.

¹¹ Нпр. *за-џис-ив-а-џи* и сл. да ли је *-ив-* проширење основе (граматичка морфема) или део суфикса (творбена морфема).

- Бошковић 1978: Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Гортан Премк 1996: Д. Гортан Премк, О несамосталним семантичким елементима у структури лексема, *Јужнословенски филолог* LII, 19–24.
- Даничић 1874: Ђ. Даничић, *Историја облика српског или хрватског језика, до свршења 17. века*, Биоград: Државна штампарија.
- Земска 2011: Е. А. Земская, *Современный русский язык, Словообразование*, Москва: Флинта, Издательство „Наука“.
- Јовановић 2013: В. Јовановић, О речима са везаним основама страног порекла из угла граматике (творбе речи) и лексикографије, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 42/1, 295–308.
- Казак 2012: М. Ју. Казак, *Морфемика и словообразование современного русского языка. Теория*, Белгород.
- Клајн 1978: И. Клајн, О префиксоидима у српскохрватском језику, *Наш језик* XXIII/5, 187–198.
- Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Први део: Слагање и њрефиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Други део: Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Костић Томовић 2013: Ј. Kostiћ Tomović, *Leksikologija nemačkog jezika I: Tvorba reči u savremenom nemačkom jeziku*, Beograd: FOKUS.
- Кристал ²1999: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, prev. I. Klajn, B. Hlebec, predg. R. Bugarski, Beograd: Nolit.
- Марећ 1899: Т. Марећ, *Граматика и стилстика хрватског или српског књижевног језика*, Загреб.
- Маројевић 2005: Р. Маројевић, Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1), *Српски језик* X/1–2, 685–779.
- Маројевић 2008: Р. Маројевић, *Српски језик данас*, Бањалука: Романов – Београд: Бард Фин.
- Маројевић 2012: Р. Маројевић, Српски и словенски нулти суфикс, у: Р. Драгићевић, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд: Филолошки факултет, 637–652.
- Матијашевић 2002: Ј. Матијашевић, Афиксоиди и морфемизација, у: *Међународни симпозијум о лексикографији и лексикологији*, Нови Сад – Београд, 163–173.
- Матијашевић 2007: Ј. Матијашевић, Интерфикси у руској и српској творбеној терминологији, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* L/1–2, 489–503.
- Мразовић–Вукадиновић 2009: Р. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Николић 2004: М. Николић, Морфонолошке алтернације и морфолошка анализа (на примерима из српског књижевног језика), *Наш језик* XXXV/1–4, 6–12.
- Малцијева–Тополињска–Ђукановић–Пипер 2009: В. Малцијева, З. Тополињска, М. Ђукановић, П. Пипер, *Јужнословенски језици: грамајичке стуркиуре и функције*, Београд: Београдска књига.
- Мозаик 1972: *Енциклопедијски лексикон „Мозаик знања“ 1, Српскохрватски језик*, Београд.
- Ницолова 2008: Р. Ницолова, *Бјалгарска граматика, Морфологија*, Софија: Универзитетско издавателство, Св. Климент Охридски.
- Пипер–Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна грамајика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

- Поповић 1998: Љуб. Поповић, Комуникативно-граматичка анализа реченице: синтаксичке јединице, *Свећ речи* 6–8, 9–21.
- Радовић Тешић 2012: М. Радовић Тешић, *Грамаџички и лингвистички појмовник*, Београд: Учитељски факултет.
- Ракић 1999: С. Ракић, О нултим суфиксима и извођењу наставцима -*о*, -*а*, -*о/е*, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* XLII/1, 225–254.
- Ратковић 2010: Д. Ратковић, Речи са интерфиксом -*о*- (нултим интерфиксом) у српском језику, *Зборник Маџице српске за књижевност и језик* LVIII/3, 611–619.
- Силић 1984: Ј. Силић, *Синџагмаџски и џарадигмаџски карактер грамаџичких морфема*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13, 105–109.
- Силић–Прањковић 2007: Ј. Силић, И. Прањковић, *Грамаџика хрватскога језика за гимназије и висока иџлишта*, Загреб: Школска књига.
- Симић 1976: Р. Симић, Прилог теорији морфеме, *Анали Филолошког факултета* 12, 518–590.
- Симић 1977: Р. Симић, Грамаџичка морфема као обележје реченичне структуре и питање њеног садржаја, у: *Зборник у часџ Јована Вуковића*, Посебна издања 34, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 353–357.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Загреб: Matica hrvatska.
- Соколова–Мошко–Шимон–Бенко 1999: М. Sokolova, G. Moško, F. Šimon, V. Benko, *Morfematski slovník slovenčiny*, Prešov: Nauka.
- Спасић 2007: D. Spasić, The Study of a Morpheme, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici* XXXVI, 459–468.
- Стакић 1988: М. Стакић, Деривациона терминологија у српскохрватском језику (основни појмови), *Научни састанак слависта у Вукове дане* 18/1, 83–87.
- Станојчић–Поповић 2008: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамаџика српскога језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I и II*, Београд: Научна књига.
- Суботић 2002: Љ. Суботић, *Историјска лингвистика*, Нови Сад: Филозофски факултет, Катедра за српски језик и лингвистику.
- Тир 2004: М. Тир, О морфема интердисциплинарно, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 33/1, 145–150.
- Траск 2005: R. Lawrence Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, prev. В. Perak, Загреб: Школска књига.
- Ђорић 1996: Б. Ђорић, Кратка верзија термина, у: *Стандардизација терминологије*, Београд: САНУ, 53–55.
- Ђорић 2002: Б. Ђорић, Деривациони појмовни апарат у српском језику, *Српски језик* VII/1–2, 195–204.
- Ђорић 2004: Б. Ђорић, Комплексне јединице творбеног система, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 33/3, 55–60.
- Ђорић 2008а: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику (Одабране шеме)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ђорић 2008б: Б. Ђорић, Нека теоријско-методолошка и практична питања творбе речи, *Књижевност и језик* LV/3–4, 265–278.
- Ђорић 2008в: Б. Ђорић, Традиционално и ново у творбеној терминологији, *Гласник ЦАНУ* XXVI, 13–39.

- Ђорић 2010: Б. Ђорић, Постфикс у српској творби речи, *Српски језик* XV/1–2, 549–553.
- Чешка граматика 1986: *Mluvnice češtiny* (1), *Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfematika, Tvoreni slov*, Praha: ACADEMIA.
- Шипка 2003: Д. Шипка, *Речник њворбених форманаџа*, Београд: Алма.
- Шипка 2005: Д. Шипка, *Основи морфологије*, Београд: Алма.

Sanja Ž. Đurović

THE BASIC CONCEPTS OF THE MORPHEMICS OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper analyzes the basic concepts of morphemics, a separate discipline of morphology dealing with morphemes and types of morphemes. This is a field which has been somewhat poorly described in Serbian philological studies. Although the concept of morphemics and types of morphemes have been thoroughly researched and defined in other Slavic languages, primarily Russian, the totality of knowledge about morphemes in Serbian studies is confined to a review in grammar books and a few minor contributions related to theories of the morpheme. Discordant definitions of the basic concepts, necessary for application in concrete analyses, often represent a significant difficulty. In the presented paper we analyze the concepts of morphemes, allomorphs, zero morphs, endings, roots, bases, affixes, prefixes, infixes, suffixes, etc.

The results of the analysis demonstrate that there is a mixture of the older terminological framework and newer terminology, and that many of the concepts have been defined in various ways (e.g. the status of connecting vowels/interfixes, infixes, etc.). The condition for scientifically-based morphemics is the proper definition of the basic concepts related to morphemes, as well as the designation of a specific position to morphemes in Serbian philological studies. There is an excellent conceptual and terminological framework, compiled dictionaries and an elaborate methodology in the Slavic languages, which would serve to facilitate the structuring of the very same solid base in Serbian studies. The results of the analysis are presented in a short glossary in the form of an appendix.

Keywords: morphology, word formation, morpheme, affix, the Serbian language

Прилог: Појмовник из морфематике српског језика

Појмовник је направљен на основу прегледане литературе и као почетна листа појмова из морфематика, која би се могла даље проширивати и методолошки побољшавати. Дефиниције су преузимане из коришћене литературе.¹²

Адвербијализација – претварање речи других врста у прилоге, адвербе.

Адјективизација (попридевљавање) – претварање других врста речи у придеве, адјективе.

Афикс (афиксална морфема) – заједнички назив за све граматичке и творбене морфеме које се додају на корен одн. творбену основу.

Афиксација – назив за творбени процес додавања афиксалних морфема на творбену основу (префиксација, инфиксација, суфиксација).

Афиксоид или **везана основа** – хипероним за термине префиксоид и суфиксоид. То је несамостална морфема са лексичким значењем, која чини део морфемског састава речи, али не потиче из корена неке речи која се може самостално употребити.

Аломорф – различити морф који служи као израз истом морфему. Потпуно различити аломорфи једног морфема зову се *суилејтивни аломорфи* (нпр. *кле-*, *кун-* у *клејти*, *кунем*).

Везана основа – несамостална морфема са лексичким значењем, која чини део морфемског састава речи. У зависности од места које заузимају по редоследу везане основе одређују се као префиксоиди и суфиксоиди.

Везивни вокал – в. интерфикс.

Грађење речи¹³ – в. творба речи.

Грамматичка морфема – несамостална морфема која служи за обележавање различитих облика једне те исте речи.

Грамматичка основа – в. морфолошка основа.

Грамматички суфикс/префикс – чија је творбена функција образовање облика који омогућавају разликовање граматичке категорије рода и броја код неких именица и обележавање граматичке категорије суперлатива у компарацији придева.

Деривација – у ширем значењу јавља се као еквивалент термину творба/грађење/образовање речи. У ужем значењу као процес којим се образују

¹² Списак литературе много је шири од овде представљеног и захтева много више времена. Ограничено време за завршетак овог истраживања ограничило је и појмовник који следи. Несумњиво је да су неки појмови прескочени, али циљ је био само указати на значај израде истог и подстицај да се нешто слично, уз сарадњу лексикографа, приреди у србистици.

¹³ „У србистици је ранији (традиционални) назив *грађење речи* наком новосадског договора потиснут термином *творба речи*. Последњих деценија све се чешће употребљава и интернационализам *деривациологија* (нема га у Мозаику), еквивалентан називу *наука о творби речи*, односно једном од значења назива творба речи: погодан је јер недвосмислено упућује на научну дисциплину“ (Ђурић 2008в: 15).

речи додавањем суфикса на творбену основу, суфиксација. Резултат овог процеса назива се *изведеница*, *изведена реч*, *дериват*.

Дериват (изведеница, изведена реч) – настаје као резултат деривације.

Дериватологија – назив научне дисциплине чије је предмет творба речи.

Извођење – в. деривација

Интерфикс (спојни вокал, спојник, спојница, везивни вокал, везивна морфема, спојни формант, инфикс) – морфема која повезује две творбене основе у твореницу. У српском језику то су вокали *-о-* и *-е-*¹⁴.

Инфикс (проширење, уметак) – граматичка морфема која служи за грађење облика исте речи и која се уметне између корена и наставака (нпр. *-ов-* / *-ев-*, *-н-*, *-и-*, *-с-*).

Инфиксација – уметање појединих морфема између основе и суфикса који уносе у настали глагол ново значење, нову нијансу у значењу или измену у роду одн. Виду (нпр. *меркајти* (: мерити), *иискарајти* (: писати), *севнујти* (: севати) и сл.).

Комбинована творба – модел творбе при чему нова реч настаје комбинацијом различитих творбених начина.

Композиција – творбени модел, поступак по којем од двеју (или, ретко више) речи настаје једна. Речи настале слагањем називају се сложенице. Постоје два основна типа сложеница: 1) сложенице интерфиксом (спојним вокалом) *о* (или, позиционо условљено *е*), нпр. *блаји-о-бран*, *роман-о-јисац*, *десеј-о-годишњи* итд. Ако изузмемо префиксална образовања, ово је основни сложенички модел у српском језику. 2) сложенице с нултим интерфиксом (или, како то кажу неки граматичари, сложенице настале простим срastaњем¹⁵): нпр. *Београд*, *дуванкеса*, *црвенијерка*, *сјармали* и сл.

Конверзија – процес при којем речи прелазе из једне у другу врсту при чему се не врши комбинација основа и морфема (нпр. Она је *млада* : *Млада* је била обучена у бело). Иако се често разматра о конверзији заједно са осталим моделима творбе у српском језику, конверзија није права творба. При конверзији (творби претварањем) не мења се фонемски (гласовни) састав речи, као што је случај при извођењу или слагању.

Корен (коренска морфема) – низ фонема који је заједнички у свим облицима једне речи или у више изведених речи. Стевановић поред *корен* користи и *ојшијти део*.

Лексичка морфема – в. корен

Модификативни суфикси/префикси – остављају мотивне речи у истој врсти, не превodeћи их у друге врсте речи.

¹⁴ Подељена су мишљења да ли је граматичка или творбена морфема.

¹⁵ Овај модел сложеница није у духу српског језика, али је под утицајем енглеских конструкција у великом надирању, углавном у називима предузећа, фабрика, организација и сл., нпр. *Београдјуи*, *Србијацуме* итд.

Морф – израз морфема. Исти морфем у свим облицима исте речи или у различитим речима нема исти израз тј. исти морф.

Морфем(а) – најмања несамостална језичка јединица којој се може приписати неки садржај (значење или функција) и која је у хијерархијском моделу анализе језичких јединица подређена речима, а надређена фонемама.

Морфематика (морфемика) – граматичка дисциплина која се бави проучавањем граматичких и творбених морфема, њиховим функционисањем и употребом у систему једног језика.

Морфемска анализа – рашчлањавање речи на морфеме.

Морфемски шав – граница између две морфеме.

Морфологија (грч. *morphe* 'облик' и *logos*, реч, знање) – грана граматике која проучава облике и структуру, састав речи. У ширем смислу дели се на две одвојене области: флексивну (или флективну) морфологију (која се бави променом речи у парадигми) и творбу речи.

Морфолошка анализа – рашчлањавање речи на морфолошку (граматичку) основу и наставак.

Морфолошка (граматичка) основа – добија се поређењем облика исте речи. Код именских речи добија се упоређивањем облика номинатива и генитива. Оно што је исто чини морфолошку (граматичку) основу, а оно што се мења јесте наставак за облик. Код глагола морфолошку основу чине инфинитивна (аористна) и презентска основа.

Наставак (завршетак) – несамостална (везана) морфема која се налази иза корена речи, иза суфикса и иза основе и означава разне граматичке одnose у које ступају речи у реченици.

Нулта морфема – „празно место“ на крају речи које стоји у опозицији са осталим граматичким морфемима (наставцима) исте речи.

Нулти спојни вокал – *в*. нулти интерфикс

Нулти суфикс – непостојање суфикса у датој речи. Нулти суфикс бележи се у примерима типа: *водовод, кишобран, лов, рукојис* и сл.

Нулти интерфикс – „празно место“ између две творбене основе у сложенацима. Нигде се прецизно не дефинише и подељена су мишљења о његовом постојању.

Постфикс – морфема која долази после наставка. У српском је то *год* у саставу сложених заменица и прилошких структура (*доклегод, кадгод*). Никада се не јавља уз глаголске речи (према Ђурић 2010).

Препозиционализација – претварање речи у предлоге (препозиције).

Префикс¹⁶ – творбена морфема која се при грађењу речи додаје испред творбене основе. Префикси модификују значење творбене основе.

¹⁶ Није јасно дефинисан у нашим граматикама и студијама о творби речи. У речнику Рикарда Симеона (1969) понуђено је десетак дефиниција из разних извора и префикс се углав-

Префиксално-суфиксална творба – в. комбинована творба

Префиксација – творбени модел, поступак по којем се на творбену основу додају префикси¹⁷.

Префиксоид – везана основа у првом делу сложенице, најчешће од основа грчких и латинских речи.

Радиксоид – в. везана основа.

Слагање – в. композиција

Срастање – в. композиција

Слободна морфема – носилац лексичког значења и може се самостално употребљавати.

Сложено-суфиксална творба – в. комбинована творба

Сложеница – в. композиција.

Спојни вокал (спојница, спојник, интерфикс, везивни морфем, везивни вокал) в. интерфикс.

Структурни суфикси – суфикс који мења граматичку структуру речи (нпр. од глагола добијемо именицу (Станојчић–Поповић 142–143).

Субморфема – сегмент без значења чија је функција да спаја или проширује коренске морфеме.

Суплетивни аломорфи – потпуно различити аломорфи као: *ја: мен*

Супстантивизација (поименичавање) – творба именица претварањем.

Суфикс – афикс, везана морфема, који долази иза творбене основе и у српској лингвистичкој пракси суфикс представљамо кумулативно са флективним елементом. Немају самостално значење. Речи преводе из једне врсте у другу или само модификују значење остављајући их у истој врсти речи.

Суфиксација – в. деривација.

Суфиксална творба – в. деривација.

Суфиксоид – везана основа у другом делу сложенице, најчешће од основа грчких и латинских речи.

ном описује као афикс, морфем или елемент творбе и сл. Неки граматичари префиксе дефинишу као засебне речи (најчешће су то предлози) и зато су речи које имају префиксе сложене. Ипак, неки префикси нису више предлози као нпр. *пре-, про-, раз-, на-* [...] а ипак су и речи с тим префиксима сложенице. У РМС уз одредницу *префикс* стоји упутна одредница на *предметак*, а *предметак* је у „сложеним речима онај део који је испред корена (обично предлог)“. То је назив за афикс који се на почетку речи додаје корену или основи. „Подударност између префикса и предлога је само привидна и дијахронијска. Префикси су највећим делом постали од предлога али функционално представљају другачију језичку јединицу, формант, а не реч“ (Клајн 2002: 176).

¹⁷ Традиционална граматика префиксална образовања сматра сложеницама, док део модерне (нпр. руске) граматике овакве речи третира као изведенице. Постоје различити лингвистички разлози да се префиксација третира као посебан тип, модел, начин творбе речи, различит и од слагања и од деривације. Овакво становиште заступају многи савремени граматичари, међу њима и И. Клајн.

Термиоелемент – *в.* везана основа.

Творба речи – део науке о језику који проучава грађење речи. То је такво слагање морфема или речи којим настаје нова реч, нова лексичка јединица, за разлику од морфологије у којој слагањем морфема настаје само други облик исте речи.

Творба претварањем – *в.* конверзија.

Творбена морфема – морфема која служи за грађење нових речи.

Творбена основа – низ фонема заједничких основној, полазној и твореној речи.

Транспозиција – *в.* конверзија.

Трансфигурација – *в.* конверзија.

Универбација/универбизација – поступак (и резултат) претварања вишечланих синтаксичких конструкција у једну једину реч творбеним средствима.

Унификс – *в.* везана основа.

Формант – *в.* афикс.

Фуга – *в.* интерфикс.

ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКИ АПАРАТ ПРИ ПРОУЧАВАЊУ ГЛАГОЛСКОГ ВИДА И СРОДНИХ ПОЈАВА У СРБИСТИЦИ У СВЕТЛУ АСПЕКТОЛОШКИХ ПРИСТУПА*

Марина Љ. Спасојевић**

У науци о српском језику глаголски вид се у оквиру граматика проучава углавном у оквиру традиционалног приступа. Међутим, контрастивна истраживања српског са другим несловенским и словенским језицима у подручју глаголског вида донела су бројна појмовна и термилошка преклапања или размимотицања, која проистичу из различитог поимања термина аспект и различитих теоријско-методолошких приступа. Циљ рада је да се направи систематизација основних појмова и термина из области аспектологије, да се укаже на полифункционалност њихове употребе у зависности од теоријско-методолошког приступа и скрене пажња на (не)погодност коришћења одређених термина како би се умањила термилошка неуједначеност итд.

Кључне речи: аспектологија, аспект, глаголски вид, акционсарт, акционалност, аспектуалност, видски парови, перфективизација, имперфективизација, *perfectiva tantum*, *imperfectiva tantum*, теличност

Иако је пре десет година Ивана Антонић (2006: 388) приликом представљања књиге *Глаголски вид и његова глаголске ситуације у енглеском и српском језику* англисте Предрага Новакова (2005) у закључку, између осталог, нагласила да је један од мотива тога написа усмеравање пажње на „важност решавања ’статуса’ глаголског вида, аспекта, семантичког поља аспектуалности, односно аспектологије, и потребу да се овом, за граматичку структуру српског језика, врло важном сегменту, у србистици посвети знатно више истраживачке пажње, и у теоријском и у емпиријском смислу“,¹ чиме је поставила одређене задатке у србистици, празнине се нису битно умањиле. Термина и термилошких синтагми који се уводе при проучавању поменутих језичких појава, пре свега контрастивно, све је више.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

¹ Истицање наше, М. С.

Некада су њихова појава и превод оправдани, јер се њима именује нови појам у одређеном теоријско-методолошком оквиру, а некада је то пуко калкирање иако у српској граматичкој традицији постоји термин који покрива дати појам. Циљ овога рада је да се представе и систематизују појмови и термини из ове области заступљени у науци о српском језику, пре свега у утицајним граматикама, као и у лингвистичкој науци на српском језику, да се укаже на различитост употребе појединих термина у зависности од теоријско-методолошког приступа и скрене пажња на (не)погодност коришћења одређених термина како би се умањила термилошка неуједначеност итд.

Наиме, у савременој лингвистици проучавање глаголског вида превазилази класичне граматичке описе и разматрања и постаје предмет посебне дисциплине. Лингвистичка дисциплина чији предмет проучавања представљају категорија глаголског вида и њој сродне и с њом повезане граматичке и лексичко-семантичке категорије акционалности, теличности итд. назива се а с п е к т о л о г и ј а. Ипак, монографије, приручника или уџбеника са таквим насловом на српском језику и за српски језик нема.

Генега термина (г л а г о л с к и) в и д била је веома замршена, као и поимање саме категорије коју именује. Овај појам и термин имао је различите употребе од античког времена до данас – користио се да би именовано временске (темпоралне), обличке (морфолошке) и лексичко-семантичке одлике глаголске лексеме (Новаков 2005: 11; Брлобаш 2007: 22–25; Гојмерац 1980: 9–24), док се у XIX веку није специјализовао, пре свега у славистици, да означи граматичку, бинарну морфолошку опозицију свршено : несвршено. Иначе, за утемељење терминологије везане за категорију глаголског вида значајну улогу је имао римски граматичар Донат из IV века, и то тек када је његова граматика била преведена на руски у XVI веку. Мелентије Смотрички је у својој словенској граматици 1619. године употребио његову поделу на *formae perfectae* за примарне глаголе, а *formae frequentativae* и *formae inchoativae* за деривирани и направио одговарајуће калкове. За реч *formae* употребио је реч *вид*,² према грчком термину *εἶδος* 'поглед', који се среће у словенским граматикама у XV и XVI веку, а користио га је Дионизије Трачанин да укаже на морфолошке промене именица и глагола, односно на облике основних и изведених речи (уп. и Еул 2008). Смотрички тако ствара термилошки спој совершенный вид за примарне глаголе. Заслугом Николаја Ивановича Греча, који је видом именовано околности радње и први описао словенске видске опозиције, ова категорија се приближила свом данашњем поимању.

Термин латинског порекла а с п е к т (*aspectus* 'поглед') у овој области представља француски калк руског термина вид, који је преводом руске Гречове граматике ушао 30-их година XIX века. Термин се из француске граматике

² У истом веку овај се термин среће и код Јурија Крижанића (Војводић 2001: 44).

проширио у енглеску и даље у друге светске језике, како наводе проучаваоци ове граматичке категорије. У србистици термини глаголски вид и аспект функционишу као синоними, што важи и за именована чланова видске опозиције свршено / перфективно и несвршено / имперфективно.³

Семантичке класе глагола попут ингресивних, дуративних и сл. први је издвојио и почео разликовати Востоков 1831. године и назвао их подвидом. Средином XIX века долази до постепеног одвајања граматичког од семантичког садржаја категорија вид и подвид стварањем новог назива акционарт⁴ за другу поменути категорију, тј. начин радње. Мешању назива категорија вида и подвидова, односно аспекта и акционсарта допринели су Грим, у преводу Вукове граматике, Штрајберг, Миклошич и Лескин, а разграничење долази са Агрелом (1908) и његовом студијом о пољским глаголима (Гојмерац 1980: 12–14; Новак Милић 2010: 130; Новаков 2005: 11–12). У србистици је код Белића, Стевановића и њихових следбеника био раширен назив видски лик, ређе подвид или субаспект (Станојчић–Поповић 2011). Последње деценије, преко славистичких студија, за ову категорију се шири термин акционалност (Поповић Људ. 2008: 155; Мразовић–Букадиновић 2009; Ивановић 2012; Пипер–Клајн 2014), који је посебно образложила у својој тези о контрастирању српског и украјинског Милена Ивановић. Поред термина акционсарт (старијег), срећу се за ову категорију у граматичкој литератури на српском језику и термини и термиолошке синтагме под утицајем аспектолошких учења развијених на Западу у оквиру генеративне граматике и типолошких проучавања језика, нарочито у контрастивним студијама или преводима. Тако, бележимо врста акције (Грубор 1953), тип глаголске ситуације (Новаков 2005), евентуалност (Станојевић–Ашић 2008).⁵

³ На основу *Речника словенске лингвистичке терминологије* (Једличка 1977: 264–265) видимо да и у већини словенских језика постоји конкуренција између домаће синтагме и латинског термина: чешки, словачки: *aspekt, slovesný vid*; пољски: *aspekt, postać*; лужички: *aspekt, słowjesny wid*; руски: *вид глагола / глагольный вид*; украјински: *дієслівний вид*; белоруски: *від (трыванне) дзеяслова*; бугарски: *вид на глагола, аспект*; македонски: *глаголски вид, аспекти*; српск(охрватск)и: *аспек(а)т, [глаголски] вид*; словеначки: *glagolski vid, aspekt*; енглески: *[verbal] aspect*; француски: *aspect verbal*; немачки: *Aspekt*.

⁴ Руски: *способ глагольного действия (совершаемость)*; чешки: *způsob (druh) slovesného děje*; словачки: *spôsob (druh) slovesného deja*; пољски: *rodzaj czynności*; горњолужички: *wašnje čina, kajkosć jednanja*; доњолужички: *kakosć syna*; украјински: *спосіб (вид), [дієслівної] дії*; белоруски: *спосаб дзеяслоўнага дзеяння*; бугарски: *начин на действието*; македонски: *видски лик*; српск(охрватск)и: *глаголски лик, Aktionsart*; словеначки: *vrsta glagolskega dejanja*; енглески: *aktionsart*; француски: *modalité de l'action, aktionsart*; немачки: *Aktionsart* (Једличка 1977: 262–263).

⁵ За ову категорију, како је забележено, не би било неочекивано наћи ни на преведене термиолошке синтагме: лексички аспект, ситуациони аспект, које користе, рецимо,

У традиционалним, а и у осавремењеним славистичким приступима, као и у романским, германским и другим лингвистичким традицијама до 70-их година XX века, вид је био везиван за глагол. Међутим, под утицајем генеративне граматике схватање вида превазилази оквире морфологије глагола и проширује се на предикат и његове аргументе, а то нарочито долази до изражаја у Веркиловом приступу (Веркил 1972; Веркил 1993). За овакво схватање, по коме се видске карактеристике изражавају и другим језичким средствима (осим морфемама), изван глаголске лексеме, на нивоу реченице, у литератури се, осим назива аспект (као Комри 1976; Дал 1985; Смит 1991 итд.), среће и термин а с п е к т у а л н о с т⁶ (Веркил 1993). С друге стране, у новије време је тенденција у лингвистици да се глаголски вид и акционалност обухвате термином аспектвалност као хиперонимом (уп. Брлобаш 2007: 35).

Слично схватање као у генеративној граматизи налазимо у славистици у теоријско-методолошким оквирима функционалне граматике. Према томе, сва граматичка и лексичко-семантичка језичка средства којима се изражава унутрашње време радње чине функционално-семантичко поље аспектвалности (Војводић 2001; Бондарко 1987; Бондарко 1990; Бондарко 1999).

Опет се враћамо термину аспект, који је најразуђенији у овој дисциплини. Дакле, у неким лингвистичким традицијама аспект је синоним за глаголски вид (као у словенским), у неким се аспект односи на начин вршења глаголске радње – семантичке класе глагола, лексички аспект или акционсарт/акционалност, у неким он представља хипероним за глаголски вид и акционалност, док у неким именује исказивање видских информација на било ком нивоу језичке структуре и одговара термину аспектвалност.

Категорија т е л и ч н о с т и (грч. *τέλος*, „циљ“, „крај“) представља лексичко својство глагола да се ситуације представе као оне које имају или немају природан, инхерентни крај: *Најправила је колач за суишрашње дружење : Правила је колаче док деише није дошло из школе, ња је насипавила кад је оишишло да се игра* (уп. Комри 1976: 45; Станојевић 2012: 143). Опозиција телично : ателично спада у област аспектвалности. Овај термин се у *Синтакси савременог српског језика* (Пипер и др. 2005) користи за семантичку категорију циља, тј. ситуације чије се остварење жели или намерава постићи, а не као глаголско својство које спада у аспектвалност. Као и код других

Б. Комри, К. Смит, аспектвална класа – Вендлер, аспектвални карактер – Лајонс, предикациони / унутрашњи аспект – О. Борик, Б. Арсенијевић (2006). У кроагистици је исто видљива неуједначеност: начин вршења глаголске радње (Гојмерац 1980; Барић и др. 1997), глаголско-видска значења (Силић–Прањковић 2005). Како предлаже Новак Милић (2010: 132), могу се узети у обзир, уместо врста радње: тип радње, околности радње или пак околност.

⁶ У кроагистици се Новак Милић (2010: 31) опредељује за термин а с п е к т н о с т.

аспектолошких категорија, не постоје слагања у вези са схватањем теличности и њеним испољавањем, ни терминима за њено именовање, па се наилази на термине квантификација (Крифка), терминативни : дуративни глаголи (Веркил) итд.

У описима граматичке структуре српског језика глаголском виду или аспекту се углавном прилази као граматичкој, облигаторној и класификационој категорији српског глагола, која се најчешће обрађује у области морфологије, а ређе синтаксе. Подела глагола на свршене (перфективне) и несвршене (имперфективне) изводи се најчешће по критеријуму трајања, а ови глаголи се даље деле на видске ликове (негде подвидове).

У ранијим српским граматикама – код Вука, Даничића, Маретића – нема термиолошке синтагме глаголски вид, већ се говори о подели глагола према трајању радње. Вук Стефановић Караџић (1814: 46–47) у својој *Писменици* издаваје: „совершителне, несовершителне и учесћивателне“ глаголе. У Српској граматици уз *Рјечник* Вук (1818: LIII–LIV–LV) опет доноси видску класификацију на: „1) совершителне (*verba perfectiva*) и 2) на глаголе несавршителне (*verba imperfectiva*)“, што понавља и Ђуро Даничић (1850: 39–40) у *Малој српској граматици*, само са другим фонетизмом: свршени (*perfectiva*) и несвршени (*imperfectiva*). Категорију глаголског вида Томислав Маретић (1899/1963: 476–483, т. 479–484) у својој граматици смешта у област синтаксе „дијелова говора“. Не именује саму категорију, већ наводи поделу на свршене и трајне глаголе. Даље, његова деоба глагола отвара пут утемељењу видске класификације до данас важеће у већини наших граматика. Наиме, Маретић трајне глаголе класификује на непрекинуте (дуративне) и учестане (итеративне).

У Белићевим студијама користе се термини глаголски вид или аспект, а за чланове видске опозиције, поред ограничени и неограничени, и термини свршени и несвршени и перфективни и имперфективни глаголи или вид (Белић 2000а: 217; Белић 2000б: 331), а за врсте глаголског вида или видске ликове: трајни (дуративни), учестани (итеративни), почетно-свршени, завршно-свршени, тренутни (моментани).

Михаило Стевановић прихвата Белићево схватање вида, као и термине, о чему сведочи класификација глагола према трајању радње, врло концизно изнета и термиолошки неспецификована у морфологији у т. 335 (Стевановић 1986): свршени „могу означавати један тренутак или почетак радње; несвршени могу бити и учестали“; а наводе се и „глаголи који могу имати оба вида“. С друге стране, у *Синтакси* (Стевановић 1989: 534–539) разрађена је врло разграната класификација са бројним видским ликовима: несвршени: а) непрекидно-трајни (дуративни); б) учестали (итеративни); свршени: а) тренутно-свршени; б) почетно-свршени; в) неодређено-свршени; г) завршно-свршени; и двовидски глаголи. Оваква класификација раширена је у школским

граматикама, с тим што неодређеносвршени у граматикама за ниже разреде обично изостају (уп. Станојчић–Поповић 2011: 107–108).⁷

Пажњу заслужује и представљање глаголског вида у *Грамаиџици српског језика за сѝранце* ауторки Павице Мразовић и Зоре Вукадиновић, која има два издања (1990. и 2009. године). Књига је настала у оквиру теорије граматике зависности или депенденцијалне граматике, развијене на германском подручју. За нас значајна разлика између ова два издања јесте у томе што се у првом вид обрађује у складу са традиционалним схватањем у србистици, а у другом је примењено разграничење, више од једног века заступљено у германској лингвистичкој средини, на вид (аспект) и акционсарт (овде акционалност). Саме ауторке истичу да је могуће набројати већи број акционалних значења глагола, међу којима су границе флуидне, с обзиром на чињеницу да је реч о лексичко-семантичкој категорији (наводе их двадесетак) (Мразовић–Вукадиновић 2009: 78–80).

Такође, у одељку „Аспект (глаголски вид)“ (Мразовић–Вукадиновић 2009: 80–92) налазимо разраду ове категорије засновану на комбинацији критеријума дељивости/недељивости радње, целини/структури, тј. целовитости/нецеловитости и извршености/трајања. Стога аутори одбацују термине тренутни/трајни и свршени/несвршени и опредељују се за перфективни и имперфективни.⁸

Иначе, критика термина свршени и несвршени код нас датира од половине XX века. Наиме, студија *Асѝекѝна значења* Ђуре Грубора (1953) није била прихваћена, а своје место налази тек у библиографији новијих истраживања (уп. нпр. Новаков 2005 итд.). Дефиниције и погледи на перфективност и имперфективност ће се тек од Комрија, као поглед на целину и на структуру, раширити у аспектологији, нарочито западној. Груборова подела по видским значењима и начину вршења глаголске радње је најкомплекснија, но, ако се упореде касније граматике, његове групе глагола спадају у аспектвалност, што запажа и Новаков (2005: 21).

Такође, и прва контрастивна студија о српско-енглеском аспекту 1976. Мидхата Риђановића, на истом схватању, уводи нову терминологију у складу

⁷ У складу са традиционалним приступом глаголски вид је представљен и у Енциклопедијском речнику *Мозаик знања*. Термин аспект се упућује на вид, а под одредницом глаголски вид налазимо термине: несвршени (имперфективни) глаголи или глаголи несвршеног (имперфективног) вида и свршени (перфективни) или глаголи свршеног (перфективног) вида, као и двовидски глаголи. Имперфективни глаголи могу бити дуративни или непрекидно-трајни и учестали или итеративни, а свршени глаголи имају више подвидова: тренутно-свршени, почетно-свршени, ингресивни (свршено-продужни, неодређено свршени), завршно-свршени. Поред тога, помињу се процеси за претварање из једног вида у други: перфектизовање, имперфектизовање.

⁸ У оквиру имперфективности указује се на уобичајеност (хабитуалност): *ѝријаѝељи нам долазе сваке вечери* : трајност, у оквиру које се разликује непрогресивност: *деѝе сѝава* и прогресивност: *оѝаѝ ѝише ѝисмо*, у чему се види ослањање на Комријево учење.

са схватањем појма вида као целине и као структуре, и то термин тотивни вид (*totive*) за недељиве радње и нетотивни вид (*non-totive*) за дељиве (Риђановић 1976: 83, 91). Нетотивни вид подразумева даљу поделу на стативни (*stative*) и курзивни (*cursive*), а тотивни на екстензивни (*extensive*), терминативни (*terminative*) и тренутни (*instantaneous*) (према Новаков 2005: 22–23). На њега се у великој мери надовезује 1990. године Борис Хлебец.⁹

У *Синтакси савременога српског језика* (Пипер и др. 2005: 780–783), будући да се она у великој мери темељи на функционално-семантичком приступу, основни појмови везани за глаголски вид изнети су приликом сагледавања односа темпоралности и аспектуалности у простој реченици. Термиолошки, нема одступања од традиционалних назива: свршени (перфективни), несвршени (имперфективни) и двовидски глаголи, а на ова основна видска значења наслањају се подвидска значења, која су лексикализована, као инхоативност, терминативност, или временска значења у систему глаголских облика (дакле, не издваја се категорија акционалности).

У *Нормативној граматици српског језика* (Пипер–Клајн 2014: 175–180) глаголски вид се обрађује у оквиру морфологије. Овде се говори о „облицима свршеног и несвршеног вида“, а користи се термин акционалност за лексичко-граматичку категорију којом се изражава начин представљања глаголске радње. Издвајају се три типа акционалности, са већим бројем подтипова.

Прегледајући *Речник словенске лингвистичке терминологије* (Једличка 1977) и његов регистар за српскохрватски језик, термине које припадају аспектологији налазимо у одељку о врстама речи (5) – у тачкама које се одnose на глагол (6). Даље, табеларно устројено, према језицима, гранају се термини и термиолошке синтагме везане за граматичке и лексичко-синтаксичке категорије и обележја глагола. У област аспектологије спадали би следећи појмови и термини (и термиолошке синтагме): **ток глаголског процеса, збивања** (19: *вишекратности глаголског процеса* 1, вишекратни глаголи 1-1, итератив, итеративни /учестали/ глагол 1-1-1, фреквентативни глагол 1-1-2, дистрибутивни глагол 1-1-3, невишекратни /једнократни/ глагол 1-2; *глаголски лик, Aktionsart* 2: трајни /дуративни/ глагол 2-1; тренутни /моментани/ глагол 2-2; *фазни карактер глаголске ситуације* 3: ингресивни /почетно-свршени/ глагол 3-1; финитивни /завршно-свршени/ глагол 3-2; *дејтерминативни* 4-1, *недејтерминативни* 4-2); **аспект, аспект (глаголски) вид** (20: перфективност, свршеност 1; имперфективност, несвршеност 2; аспектни /видски/ пар 3: перфективни /свршени/ глагол 3-1; имперфективни /несвршени/ глагол 3-2; *видски /асективно/ нејарни глаголи* 4: perfectivum tantum 4-1; imperfectivum tantum 4-2); двовидни глагол (20-5), перфективизација (20-6), имперфекти-

⁹ Кравар (1980) користи термине паратактички и синтактички вид, а Пол-Луј Тома користи термине перфектив и имперфектив (Тома–Анђелковић 1999).

визација (20-7). Овим се терминима могу припојити и глаголски префикс (6-1-11-2-1 у делу о творби) и инхоатив, инхоативни глагол 5-6-10 и фазни глагол 5-6-12-5, који су сврстани међу термине који су повезани са семантичко-синтаксичким конструкцијама. У бити, ово су термини за основне појмове у аспектологији домаће и стране провенијенције заступљени у сербокроастици пре скоро пола века, само што су устројени од лексичко-семантичких ка граматичким, следећи дистинкцију између лексичко-семантичке (ток глаголског процеса) и граматичке категорије аспекта (вида), која у то време није била раширена у србистици, али засигурно јесте у наукама о другим словенским језицима. Првенство је давано страним терминима у циљу интернационализације терминологије.

Важно аспектолошко питање представљају и двовидски глаголи, чији је назив био проблематизован. Белић (2000б: 366), који иначе користи описни назив „глаголи са два вида“, само на једном месту каже да су ово „глаголи без вида“. Тако, назив безвидни предлаже Мирослав Кравар (1980: 10), истичући да је видска супротност код њих неутрализована. Такође, има аутора, као што су Грубор (1953) и Менесланд (2003: 22), који ове глаголе називају неутралним, што оправдавају чињеницом да они немају вид (као класификациону категорију), тј. да су видски непрофилисани ван контекста, у ком се могу појавити или као свршени или као несвршени. Гојмерац (1980) сматра да се називи двовидски и неутрални не могу у потпуности ни прихватити ни одбацити, јер на морфолошком плану нису обележени, а у контексту имају вид. Међутим, називе безвидни и неутрални не сматрамо оправданим, јер се „неутралност“, односно „безвидност“, као уосталом и двовидност, огледа на апстрактном лематском нивоу, а у контексту они изражавају конкретно видско значење. Према нашем мишљењу, термин двовидски сасвим је прикладан да укаже на природу ових глагола: први део сложенице упућује на могућност двојаке употребе неке јединице – са две вредности, а други део сложенице указује на чињеницу да та јединица поседује видске граме: свршеност или несвршеност, од којих се увек једна актуелизује.

Видски (аспектуални) парови представљају битно питање аспектологије. Постоје бројне дефиниције видских парова, које се међусобно разилазе, што је случај и у србистици. У терминологији треба скренути пажњу на разликовање видског пара као целине и парњака као појединачног члана. Глаголи који немају свог видског парњака, тј. наспрам којих не стоји глагол супротнога вида навивају се, ако су свршеног вида – *perfectiva tantum*, а ако су несвршеног – *imperfectiva tantum*. С видским паровима су у тесној вези и перфективизација (префиксацијом, ређе суфиксацијом) и секундарна имперфективизација, где погоднијим сматрамо варијанте творене према перфектив(но) односно имперфектив(но) него често сретане перфективизација и имперфек-

тизација, чија би мотивација била према називима глаголских облика перфекат и имперфекат. Начинима граматичке промене вида сматрају се чиста (граматичка) префиксација и секундарна имперфективизација, а проблем граматичке префиксације представља отворено питање аспектологије (уп. Грицкат 1966–1967; Грицкат 1967; Грицкат 1985–1986; Шарих 2011; Спасов 2001; Дики 2012). Такође, постоје и суплетивни видски парови: *рећи : говориши*, као и они настали променом акцента: *погледајти : погледајши*.

На крају, мишљења смо да за граматичку категорију која се остварује кроз опозицију свршено : несвршено треба тежити очувању назива раширеног у србистичкој традицији глаголски вид, а као његов синоним користити термин латинског порекла аспект, с тим у вези релационе придеве видски и аспекатски (нпр. аспекатска опозиција свршено : несвршено). Такође, и традиција употребе синтагми свршени/несвршени вид или глагол и конвенционалност употребе термина омогућавају њихову употребу без бојазни од погрешне интерпретације и замагљивања прозирности и повезивања са трајањем, на шта је указивано у литератури, те тако нема разлога да се они повуку пред синонимима латинског порекла перфективно/имперфективно (не нарочито пред неадаптираним перфектив/имперфектив или сл. калкираним синтагмама). Када је реч о лексичко-семантичким класама глагола, запажа се да доминирају термини латинског порекла, нарочито у новијим приступима, у којима се оне посматрају као посебна категорија, а не подвид. Домаћи термини почетно-свршени, завршно-свршени итд. заступљени су само у традиционалном приступу. Иако је акционсарт најстарији установљени термин за категорију начина глаголске радње, препоручује се све раширенији термин акционалност. Термин аспектуалност се може разумети као исказивање граматичких видских и лексичко-ситуационих информација на било ком језичком нивоу, укључујући сва средства, у складу са теоријом функционалносемантичких поља, или пак теоријом аспектуалности која долази са Запада. С тим у вези био би придев аспектуални (нпр. аспектуална средства, која подразумевају, осим самог глагола, у коме су садржане видске и акционалне информације, и прилоге, прилошке изразе, различите врсте зависних клауза итд.). За обједињавање свих ових категорија, с обзиром на чињеницу да су предмет проучавања посебне дисциплине – аспектологије, треба употребљавати релациони придев аспектолошки.

ЛИТЕРАТУРА

- Агрел 1908: S. Agrell, *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte: ein Beitrag zum Studium der indogermanischen Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen*, Lund: Ohlsson.

- Антонић 2006: И. Антонић, О књизи и поводом књиге: Предраг Новаков: Глаголски вид и тип ситуације у енглеском и српском језику: Футура публикације, Нови Сад, 2005, *Јужно-словенски филолог* LXII, 376–390.
- Арсенијевић 2006: В. Arsenijević, *Inner aspect and telicity: The decompositional and the quantificational nature of eventualities at the syntax-semantics interface*, PhD Dissertation, Leiden: Leiden University.
- Барић и др. 1997: Е. Barić, М. Znika, В. Zečević, М. Lončarić, Д. Malić, С. Pavešić, М. Peti, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 2000а: А. Белић, *О различитим њињањима савременог језика*, Изабрана дела Александра Белића, том 13, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 2000б: А. Белић, *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, 4, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 327–484.
- Бондарко 1987: А. В. Бондарко и др., Длительност, Таксис, у: *Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*, отв. ред. А. В. Бондарко, Ленинград: Наука, 98–123, 234–320.
- Бондарко и др. 1990: А. Бондарко и др., *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность*, Ленинград: Наука.
- Бондарко 1999: А. В. Бондарко, *Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Брлобаш 2007: Ž. Brlobaš, *Glagolski vid u hrvatskim gramatikama do 20. stoljeća*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Вендлер 1957: Z. Vendler, Verbs and Times, *The Philosophical Review* 66, 143–160.
- Веркил 1972: Н. J. Verkuyl, *On the Compositional Nature of the Aspects*, Dordrecht: Reidel.
- Веркил 1993: Н. J. Verkuyl, *A Theory of Aspectuality: The Interaction between Temporal and Atemporal Structures*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Војводић 2001: Д. Војводић, О функционалним основама савремене аспектологије, *Славистика* V, 44–55.
- Вук 1814: *Писменица сербскога језика*, по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Србијанцем, у Виенни: У печатњи Г. Јоанна Шнирера.
- Вук 1818: *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стефановић, у Бечу: Штампарија јерменског манастира.
- Гојмерац 1980: М. Gojmerac, *Glagolski vid u hrvatskom ili srpskom i njemačkom jeziku*, докторска дисертација у рукопису, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Грицкат 1966–1967: И. Грицкат, Префиксација као средство граматичке (чисте) префиксације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа), *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2, 185–221.
- Грицкат 1967: И. Грицкат, Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфективизација путем префиксације, *Наш језик* XVI/3, 119–126.
- Грицкат 1984–1985: И. Грицкат, Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, 197–203.
- Грубор 1953: Ђ. Грубор, *Аспекти значења*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Дал 1985: Ö. Dahl, *Tense and Aspect Systems*, Oxford, New York: Basil Blackwell.

- Даничић 1850: Ђ. Даничић, *Мала српска грамаџика*, Беч: Штампарџа Јерменског манастира.
- Дики 2012: S. M. Dickey, Orphan prefixes and grammaticalization of aspect in South Slavic, *Jezi-koslovje* 13/1, 71–105.
- Еул 2009: A. Eul, *Tense, Aspect, Actionsart and Related Areas: Approaches to Analysing the Core meaning of English perfect Verb Form*, Saarbrücken: Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften.
- Ивановић 2012: М. Д. Ивановић, *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику*, докторска дисертација у рукопису, Београд: Филолошки факултет.
- Једличка 1977: А. Jedlička (ur.), *Slovník slovanské lingvistiké / Dictionary of Slavonic Linguistic terminology*, I, Prague: Akademia.
- Комри 1976: В. Comrie, *Aspect, An introduction to the study of verbal aspect and related problems*, Cambridge: Cambridge University press.
- Кравар 1980: М. Kravar, Neke suvremene dileme oko glagolskog vida, *Jugoslavenski seminar za strane slaviste* 31, 5–17.
- Маретић 1931/1963: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Менесланд 2003: S. Mønnesland, Glagolski vid u hrvatskom jeziku, u: ur. S. Botica (ur.), *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*, Zagreb: Filozofski fakultet, 21–31.
- Мозаик знања: А. Песо, Џ. Станојчић (red. i ur.), *Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja, Srpsko-hrvatski jezik*, Београд: Interpres, 1972.
- Мразовић–Вукадиновић ¹1990: Р. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest.
- Мразовић–Вукадиновић ²2009: Р. Mrazović [u saradnji sa Z. Vukadinović], *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Новак Милић 2010: Ј. Novak Milić, Što je što u aspektologiji, *Lahor* 10, 125–143.
- Новаков 2005: Р. Novakov, *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: њросија реченица*, у ред. М. Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Пипер–Клајн ²2014: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна грамаџика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић Људ. 2008: Људ. Поповић, *Језичка слика стварности. Когнитивни аспекти контрастивне анализе*, Београд: Филолошки факултет.
- Риђановић 1976: М. Riđanović, *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*, Cambridge: Massachuset–Slavica.
- Силић–Прањковић 2005: Ј. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Смит 1991: С. Smith, *The Parameter of Aspect*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Спасов 2002: Љ. Спасов, Да ли префиксите можат да се претставуваат во самостојни лексикографски статии, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 175–183.

- Станојевић–Ашић ²2008: V. Stanojević, T. Ašić, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Станојевић 2012: В. Станојевић, Перфективност и теличност у српском са освртом на ситуацију у француском језику, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 41/1, 141–155.
- Станојчић–Поповић ¹³2011: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамаџика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић ⁵1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I, Грамаџички системи и књижевнोजезичка норма*, Београд: Научна књига.
- Стевановић ⁴1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синџакса*, Београд: Научна књига.
- Тома–Анђелковић 1999: P. L. Thomas, С. Анђелковић, О категорији глаголског вида у српском језику, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 28/2, 141–147.
- Хлебџ 1990: В. Hlebec, *Aspects, Phases and Tenses in English and Serbo-Croatian*, Graz: Grazi-er Linguistische Monographien 8.
- Шарић 2011: Lj. Šarić, Glagolski prefiksi kao perfektivizatori, *Riječ* 5, 7–27.

Марина Л. Спасоевич

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АППАРАТ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГЛАГОЛЬНОГО ВИДА И РОДСТВЕННЫХ ЯВЛЕНИЙ В СЕРБИСТИКЕ В СВЕТЕ АСПЕКТУАЛЬНОГО ПОДХОДА

Резюме

В науке о сербском языке глагольный вид в грамматиках изучается в основном в рамках традиционного подхода. Однако сопоставительные исследования глагольного вида в сербском и других неславянских и славянских языках – в грамматическом и лексическом аспекте – обусловили многочисленные несовпадения в использовании терминов и понятий и расхождения в их значении, что проистекает из различного понимания самого термина «аспект» и разных теоретико-методологических подходов. Целью работы является систематизация основных понятий и терминов в области аспектологии. Автор стремился указать на полифункциональность употребления терминов в зависимости от теоретико-методологического подхода, а также на (не)желательное использование определенных терминов для того, чтобы уменьшить степень терминологического неединообразия.

Ключевые слова: аспектология, аспект, глагольный вид, акционсарт, акциональность, аспектуальность, видовые пары, перфективизация, имперфективизация, perfectiva tantum, imperfectiva tantum, „теличност“

Употреба основних аспектолошких термина

термини				
аспект	аспект у ужем смислу	глаголски вид		
	акционалност			
	аспект у ширем смислу	глаголски вид + акционалност		аспектуалност
		аспектуалност		

Класификација глагола према аспектолошким категоријама у новијим приступима

несвршени (имперфективни)											свршени (перфективни)												
↑																							
глаголски вид (аспект)																							
акционалност																							
↓																							
инхоативни	ингресивни	финитивни	егресивни	интензивни	еволутивни	терминативни	комплетивни	делимитативни	семелфактивни	итеративни	атенуативни	кумулятивни	дистрибутивни	сативни	тотивни	пунктуелни	мајоративни	деминутивни	аугментативни	трансформативни	креативни	резултни	итд.

Класификација глагола према виду у традиционалним српским граматикама

глаголски вид (аспект)					
несвршени (имперфективни)			свршени (перфективни)		
трајни (дуративни)	учестали (итеративни)	почетно- -свршени	тренутно- -свршени	завршно- -свршени	неодређено- -свршени

УПОТРЕБА ОСНОВНИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ ТЕРМИНА У СРПСКОЈ (И СЛОВЕНСКОЈ) ЛИНГВИСТИЦИ*

Наташа С. Вуловић**

У раду су представљени различити начини употребе, као и заступљеност основних термина из области фразеологије у српској лингвистици. Осим хронолошког прегледа терминолошких значења појмова традиционалне и савремене фразеологије у словенским језицима, попут *устойчивое сочетание*, *фразеологический оборот*, *фразеологическая единица*, *фразеологизам*, *фразама*, *идиом* и сл., разматрају се и проблеми терминолошког одређења условљени становиштем уже или шире фразеологије. С тим у вези, прецизније је описана и препоручена њихова једнозначна или вишезначна примена.

Кључне речи: фразеолошка јединица, фразеологизам, фразама

Настанак термина *фразеологија* етимолошки се везује за грчки глагол *phraseo-* („кажем, објављујем“) и за лексему *phrasis* („изрека, израз“), а сматра се да је овај термин први пут забележен у наслову речника Михаела Неандера (Michael Neander) *Phraseologia isocratis grecolatina* (1558), што сведочи о константној заинтересованости интелектуалних кругова разних раздобља за изреке и пословице из античког периода (К–Ш 2006). У овом лексикографском делу термин *фразеологија* означава фразеолошки фонд, корпус, а у том значењу јавља се у посебним европским језицима од краја XVIII века (Чермак 1982: 13). У прегледу историје руске фразеологије Шански напомиње да су многи интелектуалци и истраживачи били заинтересовани за бележење пословичних конструкција, уз које су увршћени и различити вишелексемни устаљени спојеви. Именовани су различитим називима: изрека, крилатица, афоризам, пословица, израз и сл., и тако бивали забележени у речницима или лексиконима с краја XVIII и почетка XIX века (Шански 2012: 7). Истовремено, и код наших језикословаца постојало је занимање за народне умотворине, које је, заједно са калковима античких пословица, објавио Јован Мушкатировић под називом *Причїе илиїи њо ѡрспїоѡу ѡсловоице* (1787),

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; natasa.vulovic@isj.sanu.ac.rs; nativa8@gmail.com

истакавши да му је узор био Еразмо Ротердамски¹ (Мушкатиновић 1807). Касније су збирке пословица објављивали и други, попут Доситеја Обрадовића, потом Ђ. Даничића, па све до *Српских народних њословица* Вука Караџића, где су обједињене пословице фолклорног и интернационалног, општецивилизацијског порекла.² Већ се у наслову *Српске народне њословице и друге различне као оне у обичај узетје ријечи* показује чињеница да је Вук осећао разлику између пословице и других реченичних или ужих фразеолошких конструкција (Пејановић 2013: 88), док их је у предговору сликовито описао, као у народном говору: *Шћоно (има) ријеч*; или *Шћоно сћари веле*; или: *Шћоно бабе кажу* (Караџић 1849: IX).

Приликом састављања плана за израду речника руског књижевног језика, Михаил В. Ломоносов је (додуше посредно) указао на постојање диференцијалних вишелексемних конструкција препоручујући да се у речник уврсте и изреке, идиоматизми, фразе, обрти, изрази. Шарл Бали, Сосиров ученик, у оквиру стилистичког прилога лингвистици *Traite de stylistique française* (Ch. Bally, 1909) помиње могућност постојања засебне дисциплине – фразеологије, док је неопходност њеног издвајања у посебну лингвистичку дисциплину први истакао Евгениј Д. Поливанов (1931). Пре тога је Александар А. Потебња (1894) у делу *Из лекциј њо њеорији словесносћи. Пословица. Поговорка*. покренуо питање унутрашње форме фразеологизма. Алексеј А. Шахматов је почетком 40-их година XX века нагласио једну од кључних карактеристика фразеолошких јединица – нерашчлањивост (Шански 2012: 8), односно релативну устаљеност (Мокијенко 1989: 30), тј. специфичну, фразеолошку стабилност (Алфиренко 2004: 256).³

Почеци формирања руске, а и општесловенске фразеологије као лингвистичке дисциплине, везују се за четрдесете године XX века и поставке у радовима В. Виноградова (који је читаву деценију пре тога радио на фразеолошким истраживањима), а претпоставке које су претходиле, у науци још увек актуелној класификацији фразеолошких јединица налазе се и у радовима Потебње, Шахматова, Фортунатова, Абакумова (Шански 2012: 10). Након објављивања његових радова, јавља се интересовање лингвиста и у језицима централне, источне и западне Европе. Од 50-их и 60-их година XX века словачки и чешки лингвисти почињу са фразеолошким истраживањима, крајем 60-их година и бугарски, док се почетком 70-их година појављују ра-

¹ Мислио је на његову збирку античких пословица *Adagiorum Collectanea* (1500).

² Прву вишејезичну збирку пословица *Mudroslovi národu slovanského v příslovích* објавио је Франтишек Ладислав Челаковски 1852. године, као збирку свесловенских пословица.

³ Варијантност јесте једна од важних карактеристика фразеолошких јединица, коју је приметио и Вук Караџић у паремиолошком слоју, формулишући своје запажање као разлику између оних пословица које су „праве пословице, које се свагда једнако говоре ... и онаке које се различно говоре“ (Караџић 1933: V–VI).

дови на српском и хрватском језичком подручју, које је у том периоду забрањивао српскохрватски језик.

Термин *фразеологија* јавља се у два значења: 1. лингвистичка дисциплина која се бави изучавањем фразеологизама као језичких јединица фразеолошког система једног језика, како у синхронијском тако и у дијахронијском историјском развоју; 2. фразеолошки корпус, фразеолошки фонд једног језика.

Виктор Виноградов је увео у науку термин *фразеолошка јединица* (*фразеологическая единица*), који се након његових радова проширио и у друге словенске језике. Поставивши теоријске основе словенске фразеологије, дефинисао је и класификовао фразеолошке јединице према семантичкој спојивости елемената фразеолошке структуре. Тако се фразеолошке јединице према односу (корелацији) између глобалног значења фразеологизма и значења његових компонената могу поделити на: а) *фразеолошка срашћења* (фразеологические сращения), као фразеологизме у најужем смислу речи. Код њих је изгубљена мотивациона веза с базним обликом, апсолутно су недељиве конструкције, чије је фразеолошко значење независно од значења компонената и одликују се највећим степеном идиоматичности. Унутрашња форма у појединим случајевима може бити до те мере замагљена да су „неразумљиви просечним говорницима једног језика“ (Кузњецова 1989: 216); б) *фразеолошка јединства* (фразеологические единства) – обухватају семантички нерашчлањиве вишелексемне конструкције чије је глобално значење мотивисано метафором, метонимијом (и синегдохом) и повезано са елементима унутрашње форме насталим семантичком трансформацијом лексичке компоненте; в) *фразеолошки сјојеви* (фразеологические сочетания) (или формиране реализације неслободних значења речи, исп. Шмељов 2006: 295) подразумевају устаљене конструкције чије је значење мотивисано неким од значења лексичких компонената (овде спадају: устаљена фразеолошка поређења, изрази у процесу фразеологизације, изреке и сл.). Оне су по степену семантичке спојивости компонената најслободнији тип од ова три типа фразеологизама, код којег је разумевање значења лексема неопходно да би се разумела целина. Улога значења лексичке компоненте је релевантна у фразеолошком значењу и при реконструкцији мотивације.

Наведеној класификацији Шански је додао и групу д) *фразеолошки изрази* (фразеологические выражения), којом су обухваћене фразеолошке јединице које у свој састав укључују лексеме са слободним значењима и имају комуникативно-номинациону функцију као примарну (Шмељов 2006: 296), уз особину експресивности, какве могу бити нпр. прагматичке или комуникативне фразеолошке јединице (исп. Вуловић 2016: 385).

Прве три групе представљају предмет истраживања фразеологије у ужем смислу, док су додавањем четврте групе обухваћене и вишелексемне

конструкције с периферије фразеолошког нивоа.⁴ У првим деценијама развоја фразеологије у фокусу истраживања биле су углавном фразеолошке јединице у ужем смислу, док су то у новије време и оне у ужем (посебно њихова идиоматичност и конотативна компликативност⁵) и у ширем смислу – посматране с различитих лингвистичких аспеката, у односу на кључне карактеристике које их одређују (нпр. номинациона, прагматичка функција, експресивност и сл.).

Упоредо с развојем истраживања појављивале су се нове класификације и нови термини, у зависности с ког становишта се фразеолошке јединице посматрају: стилистичког (неутралне, књижевне, разговорне, публицистичке, жаргонске итд.), порекла (интернационалне, национално-специфичне), синтаксичког, морфолошког и др. У руској лингвистици се појавио и термин *фразеологизам*, који је постао и најчешће коришћен термин да се означи релативно стабилан експресивни спој лексема које се понављају (репродукују), које имају јединствено, глобално значење и чији их „однос према денотату разликује од других јединица у језику које имају примарну функцију номинације“ (Мокијенко 1989: 5; Мршевић-Радовић 1987: 12–16). Дакле, такве језичке јединице имају карактеристике: репродуковање, релативна устаљеност, идиоматичност, индиректна (секундарна) номинација, конотативност, експресивност (и емоционалност). Такође се у оквиру истраживања фразеологизми могу диференцирати и у односу на изражавање неке од карактеристика, нпр. по степену идиоматичности (Вуловић 2015: 212–214) или врсти експресивности (Вуловић 2016: 382, 389), компонентности фразеологизације, конотативности итд.

Борис Ларин је у свом раду *Очерки њо фразеологији* из 1956. године поменуо повећано интересовање лингвиста за фразеолошка проучавања, истакавши да фразеологија интересује многе иако је у фази латентног развоја, да се над њом замишљају и новији и искуснији лингвисти, желећи да експериментишу, али да ће прави плодови ове засебне лингвистичке дисциплине тек сазрети у будућности (Ларин у: Шански 2012: 12). Да означи основну језичку јединицу фразеолошког нивоа Ларин је користио термин *фразеолошки сџој*. Он је нагласио неопходност постојања засебне дисциплине како би се избегла аматерска беспомоћност, недостатак координације и неуспешне анализе условљене случајним избором материјала у оквирима лексикографије, стилистике, синтаксе и др. (Ларин 1954: 13).

Упоредо с развојем истраживања појављивали су се различити термини за именовање основне јединице фразеолексикона. Већина њих потиче из

⁴ Једна од важних конференција на којима су се формирале граничне сфере фразеологије била је лингвистичка конференција 1971. године у Самарканду (тадашњи СССР, данашњи Узбекистан), где се у раду Ј. Авалиани и А. Емирове одређивало шта је предмет фразеологије у ужем смислу, а шта фразеологије у ширем смислу, односно њене периферије.

⁵ О термину *конотайтивна компликативност* в. Вуловић 2016: 382.

руске фразеологије: *устойчивое (слово)сочетание, устойчивый словесный комплекс, устойчивый оборот, фразеологема, фразеологическое выражение, фразеологический оборот, фразеологическая единица, фразеологизм, фразема*, док се термини *идиома, идиоматическое выражение* или *идиоматизм* ретко употребљавају у том значењу (исп. Ахманова 1966; ССТ 1977–1978; Хлебда 2007: 106). Ови термини се јављају и у терминолошким апаратима других словенских и несловенских језика (срп. фразеолошка јединица, фразеолошки спој, фразеолошки обрт, фразеологизам и др.). Нпр. у чешком и словачком: *frazeologismus, frazeologizmy, frázovanie, frazeologické jednotky, frazeologické spojení, fražemy* (ССТ 1977–1979); у бугарском језику: *фразеологизъм, фразеологична единица, фразеологично съчетание, фразема, идиом* (Калдијева-Захаријева 2013: 450), словеначком: *frazeologizem, frazem*; пољском: *frazologizm*; украјинском: *фразеологизм* (ССТ 1977–1979). У германској лингвистици (најпре источнонемачкој) потпуно је етаблиран и термин *фразеологизам: Phraseologism(en), phraseologischer Einheiten, Idiomе*, док се у новије време све чешће користи термин *фразем (das Phrasem)*, који је настао по аналогији са терминима који су већ постојали за именовање основних језичких јединица других језичких нивоа (*das Phonem – Morphem – Lexem*). У англосаксонској литератури најчешће је коришћен термин *идиом*, али се у последње две деценије све више овај термин не користи као формална категорија, већ се њим означавају полупровидни и непровидни метафорички изрази, као ужи појмови од устаљеног израза (*FEI – fixed expression*) – термина којег су користили нпр. Р. Александер, Р. Картер, па и Р. Мун. Међутим, научници користе и термине фразеологизам (*phraseologism*), фразеолошка јединица (*phraseological unit*), фразна лексема (нпр. Грис, Лајонс, Грејнцер и др.), док је термин „*phrasal lexemes*“ хипероним и означава ширу групу вишелексемних спојева, не само фразеологизме. Непрецизност употребе хиперонима *идиом* огледа се и у тежњи ка образовању термина за фразеологизам у ужем смислу, што се уочава у радовима британске научнице Р. Мун и А. Кауија, који користе „*pure idioms*“ (*classical idioms*) (исп. нпр. Мун 1998: 79), док га Х. Бургер назива *phraseologische Ganzheiten; ganzheitliche Idiomе; Vollidiome* (Бургер 1982: 30).

Терминолошки плурализам у фразеолошкој литератури објашњава се чињеницом да је фразеологија релативно млада научна дисциплина која формира свој терминолошки апарат. У новије време, примећује се селективност употребе, при чему су се издвојила три термина: *фразеологизам, фразеолошка јединица* и *фразема* у савременој руској, чешкој (увео га је Франтишек Чермак), бугарској, па и српској фразеологији. Термин *фразема* настао је аналогично према терминима за именовање основних језичких јединица других језичких нивоа (*фонема, морфема, лексема*). Савремени хрватски, као и словеначки фразеолози (нпр. Ж. Финк, И. Видовић-Болт, односно Е. Крижишник, М. Ј. Томазин и др.), у радовима користе термин *frazem* (исп. нпр. ФССПФ

2013), који је формиран у складу с већ етаблираним терминима за језичке јединице других нивоа (*фонем, морфем, лексем*).

У деценији када се фразеологија почела развијати на јужнословенском простору (70-е године XX века) међу првима су фразеолошке радове писали русиста Антица Менац и Јосип Матеша на хрватском подручју (контрастивна проучавања), те Јован Кашић и Берислав Николић на српском језичком подручју. Значајно за фразеографију је да се речник Ј. Матеша *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика* појавио 1982. године.⁶ Први опис фразеологизама у српском језику на једнојезичком плану објавио је 1973. године Берислав Берко Николић (научни сарадник Института за српски језик САНУ и редактор Речника САНУ), бавећи се структурним типовима таквих језичких јединица – *Основни типови фразеолошких обрћа у савременом српскохрватском језику*. Узимајући у обзир Белићеве погледе на „фразеолошке обрте“, Б. Николић их дефинише као „оне синтагме или реченице ... које својом целокупношћу имају неко посебно значење, друкчије од онога које би имале кад би речи које сачињавају фразеолошки обрт имале своја стандардна 'лексичка значења' (реална или фигуративна)“ (Николић 1973: 7). Аутор је истакао заправо најважнију особину фразеологизма – целовитост значења. У методологији и терминологији видљив је утицај Николаја Шанског и његове књиге *Фразеологија савременог руског језика* (1963). Б. Николић у поменутом раду врши дистинкцију у оквиру групе фразеолошких обрта „по структури једнаких реченици на два основна типа: 1) у први тип иду они који нису гноме; 2) у други тип иду гноме“ (Николић 1973: 8). Он је предметом фразеологије сматрао оне које немају гномски карактер, а имају структуру реченице, што би био предмет фразеологије у ширем смислу, док ће се касније диференцирањем предмета проучавања пословице, загонетке, афоризми, бајалице, здравице и сличне шире конструкције посматрати и као део паремиологије.

У истом периоду, Јован Кашић се у радовима превасходно бавио фразеологијом књижевних дела српских писаца, као и текстова писама XIX века (исп. Кашић 1971; Кашић 1973). Терминолошки је значајан његов рад *Фразеологија у делу Милована Глишића* (1983), где је очевидна наизменична употреба различитих термина за основну јединицу фразеологије, при чему је први пут у српској лингвистици употребљен термин *фразема*. Касније је о овом термину и предностима употребе писао и Егон Фекете (Фекете 1984–1985: 835). Без увида у почетне фразеолошке радове могло би се помислити да је термин *фразема* нов и да га користе само савремени лингвисти попут Владиславе Ружић у радовима последње деценије (исп. нпр. Ружић 2009).

⁶ *Фразеолошки речник српског језика* објавио је Ђорђе Оташевић 2012. године.

Крајем 70-их година XX века појавили су се први радови о теоријским питањима и семантичким аспектима проучавања фразеолошких јединица српског језика Драгане Мршевић-Радовић. Она од тада примењује и комбинује семантичко-аналитички и историјско-етимолошки метод, уз интердисциплинарни приступ, док у новијим радовима аспект проучавања проширује и на лингвокултурологију (исп. нпр. Мршевић-Радовић 1979; Мршевић-Радовић 1982; Мршевић-Радовић 1987; Мршевић-Радовић 2008), користећи углавном традиционалне термине *фразеологизам* и *фразеолошка јединица*. Исте термине употребљавао је и В. Михајловић, а они се користе и у фразеолошким радовима савремених лингвиста: Б. Голубовић, Р. Драгићевић, А. Пејановић, П. Радић, М. Стакић, Г. Штрбац, Д. Бојовић, А. Пејовић и др.

Употреба термина *идиом* у словенској фразеологији се углавном не препоручује. Њиме се означава више врста вишелексемних спојева, односно синтаксички повезаних лексема с конотативним значењима. У том смислу, он је хипероним којим се обухватају и: изреке и терминолошке синтагме, афоризми, пословице, колокације, сентенце, перифразе (описне форме без семантичке транспозиције и без експресивне функције), разне компактне реченичне структуре и др. Међутим, термин *идиом* употребљаван је за једну врсту фразеолошких јединица где именује јединицу с искључиво конотативним значењем, док се термин *идиомајиска фраза* односи на идиом с реченичном структуром као основним фразеолошким обликом (исп. Мршевић-Радовић 1987: 12).

Избегавање употребе термина *идиом* у означавању основне јединице фразеолошког нивоа препоручује се још из разлога што је етаблиран у другим лингвистичким дисциплинама као термин за језик, говор и дијалекат (Калдијева-Захаријева 2013: 450–451). Најфреквентнији је избор традиционалних термина *фразеологизам*, *фразеолошка јединица*, а препоручљива је и употреба (аналогски насталог) термина *фразема*, према терминима за именовање основних језичких јединица других језичких нивоа (*фонема*, *морфема*, *лексема*) јер се уклапа у терминолошки систем српског језика.

Приликом истраживања праве природе јединица фразеолошког нивоа са становишта различитих дисциплина појављивале су се многе и разнолике њихове карактеристике, што је условило даљи развој фразеолошког терминолошког апарата. Тако се са синтаксичког становишта разматра сложеност структурног састава, питање предлошко-падежне конструкције као минималне фразеолошке јединице, да ли она тражи подршку члана конструкције или не и др. На семантичком плану разрађују се начини формирања глобалног значења, услови и степен идиоматичности релевантни за поредбену фразему, конотативна компликативност, хипертрофирана експресивност и сл.

Иако то није тема овог рада, није згорег напоменути и чињеницу да се у савременим фразеолошким истраживањима пажња поклања узајамном од-

носу терминологије и фразеологије,⁷ као и питањима под којим условима и како долази до фразеологизације, колика је улога терминолошке номинације и екстралингвистичког фактора, што опет иницира настанак нових термина: термин-фразеологизам, термин-фразама, фразеотермин. С друге стране, значајно је и историјско изучавање фразеологије за које се крајем прошлог века мислило да је тек започето (Флајшер 1982: 31), али заправо је и данас историјска фразеологија једна од неактивних и неразрађених области фразеологије (Мокијенко 2005: 5).

ЛИТЕРАТУРА

- Авалиани–Емирова 1971: Ю. Ю. Авалиани, А. М. Эмирова, К семантической структуре фразеологических единиц, *Вопросы фразеологии IV*, Новая серия, Самарканд, 29–34.
- Алефиренко 2004: Н. Ф. Алефиренко *Теория языка. Вводный курс. Учебное пособие для студентов филологических специальностей*, Москва.
- Ахманова 1966: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- Бургер 1982: Н. Burger, Klassifikation: Kriterien, Probleme, Terminologie, in: *Handbuch der Phrasologie*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 40–60.
- Вуловић 2015: Н. Вуловић, *Српска фразеологија и религија – лингвокултуролошка исцртавања*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вуловић 2016: Н. Вуловић, Експресивност фразеолошких јединица с компонентом *ђаво* у српском језику, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 45/1, 381–393.
- Јемец Томазин 2013: М. Jemes Tomazin, Frazemi v znanstvenih besedilih – območje dopustnega, in: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*, Ljubljana: Založba ZRC, 81–90.
- Калдијева-Захаријева 2013: С. Калдијева-Захаријева, За основните термини във фразеологичната наука, у: *70 години Българска академична лексикография*, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, Българска академия на науките, Институт за български език, 449–471.
- Караџић 1849: В. Караџић, *Српске народне њословице и друге различне као оне у обичај узетје ријечи*, Беч.
- Кашић 1971: Ј. Кашић, Фразеолошке појаве у приватним писмима из прве половине XIX века, *Зборник за филологију и лингвистичку* XIV/1, 1971, 91–102.
- Кашић 1973: Ј. Кашић, Неке фразеолошке и лексичке особитости Вукових пословица, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 3, 67–73.
- Кашић 1983: Ј. Кашић, Фразеологија у делу Милована Глишића, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 13, 13–18.
- Кузнецова ²1989: Э. В. Кузнецова, *Лексикология русского языка*, Учебное пособие для филологических факультетов, Москва: Высшая школа.

⁷ Такав приступ проучавању има нпр. М. Ј. Томазин (2013: 81–90), бавећи се у једном од својих радова фразеолошким јединицама у научним текстовима који садрже медицинску терминологију.

- К–Ш 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Ларин 1954: Б. Ларин, О методах изучения фразеологических сочетаний (тезисы). Научная сессия 1953–1954, *Тезисы докладов по секции филологических наук*, Ленинград, 5–8.
- Мокијенко 1989: В. М. Мокиенко, *Славянская фразеология*, Издание второе, исправленное и дополненное, Москва: Высшая школа.
- Мокијенко 2005: В. М. Мокиенко, *Загадки русской фразеологии*, Серия: Русская словесность. Рассказы о происхождении крылатых слов, Азбука–классика, Санкт-Петербург: Авалон.
- Мршевић-Радовић 1979: Д. Мршевић-Радовић, О фразеолошким јединицама, *Књижевност и језик XXVI*.
- Мршевић-Радовић 1982: Д. Мршевић-Радовић, Фразеолошка јединица и њен синоним, *Научни сасѝанак славистѝа у Вукове дане* 12/1, 123–130.
- Мршевић-Радовић 1987: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синѝјагме у савременом срѝскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић 2008: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална кулѝура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, Чигоја штампа.
- Мушкатиrowић 1807: I. Мѝшкатиrowић, *Причѝе илиѝи ѝо ѝпросѝомѝ ѝословице*, въ Бѝдин град, Будимпешта.
- Николић 1973: Б. Николић, Основни типови фразеолошких обрта у савременом српскохрватском књижевном језику, *Наш језик XX/1–5*, 7–13.
- Пејановић 2013: А. Пејановић, Вукове Срѝске народне ѝословице и друге различне као оне у обичај узетѝе ријечи као фразеолошки и етнокултурни зборник, у: *На извору Вукова језика*, Жабљак, Шавник, Плужине: Фондација Вукове задужбине, 87–98.
- Ружић 2009: В. Ружић, Међуљудски односи на фразеолошкој лествици српског језика, *Научни сасѝанак славистѝа у Вукове дане* 39/1, 387–404.
- ССТ 1977–1979: *Slovník slovanské terminologie, Словарь славянской лингвистической терминологии, Dictionary of slavonic linguistic terminology*, I–II, Praha: Academia.
- Фекете 1984–1985: Е. Фекете, Антропонимски елементи у српскохрватским фразеолошким јединицама, *Зборник Маѝице срѝске за филологију и лингвистѝику XXVII–XXVIII*, 835–843.
- Флајшер 1982: W. Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig: Max Niemeyer Verlag.
- ФССПФ 2013: *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*, Ljubljana: Založba ZRC.
- Хлебда 2007: В. Хлебда, Фразема. К истории одного термина, *Frazeologické štúdie* V, 105–120.
- Чермак 1982: F. Čermák, *Idiomatika a frazeologie češtiny*, Praha: Univerzita Karlova.
- Шански 2012: Н. М. Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Москва: Книжный дом „Либроком“.
- Шмельов 2006: Д. Н. Шмелев, *Современный русский язык. Лексика*, Москва: КомКнига.

Наташа С. Вулович

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОСНОВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ
ТЕРМИНОВ В СЕРБСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Резюме

В статье представлены различные способы использования, а также уровень присутствия основных терминов из области фразеологии в сербской лингвистике. Наряду с хронологическим обзором терминологических значений понятий традиционной и современной фразеологии в славянских языках – таких, как *устойчивое сочетание*, *устойчивый словесный комплекс*, *фразеологический оборот*, *фразеологическая единица*, *фразеологизм*, *фразаема*, *идиомы* и тому подобных – рассматриваются и проблемы терминологического определения обусловленные точками зрения узкой или более широкой фразеологий. В связи с тем более точно описано и рекомендовано их однозначное или многозначное применение.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологизм, фразаема

СРПСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У РЕЧНИКУ СЛОВЕНСКЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ ИЗ УГЛА САВРЕМЕНОГ СТАЊА СРПСКЕ ЛИНГВИСТИКЕ*

Владан З. Јовановић**

У раду је анализиран српски (односно „српскохрватски“) део лингвистичке терминологије у општесловенском речнику (Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology I–II, Praha, 1977–1979.). У првом делу рада говори се о концепцији речника, његовој намени, као и о месту речника из угла речничке типологије. Други део рада посвећен је презентацији термина (избору, варијантности итд.), те њиховој актуелности (реалној употребној вредности) у савременој српској лингвистици. Уз приказ српске лингвистичке терминологије дате у речнику у односу на савремено терминолошко стање, у раду је изнет предлог за израду новог савременог речника на основама постојећег.

Кључне речи: лингвистичка терминологија, словенска терминологија, српска терминологија, речник, граматика, лексикографија, српски језик

1. Увод

Свака наука која држи до свога предмета и свога места у систему знања тежи да има уређен и прецизан појмовно-терминолошки апарат. Тако и лингвистика, попут других наука, уз развој нових знања и њихову примену развија, шири и модификује своју стручну терминологију, са циљем да она помогне што тачнијем разумевању проблема и појмова својствених науци о језику и њеној употреби у настави учења језика. У поређењу са другим наукама, лингвистика је једина којој је језик истовремено средство изражавања и предмет истраживања. Сходно таквој њеној (дуалистичкој) природи, од лингвистике се очекује да има уређен и доследан терминосистем, правилно израђену, научно утемељену и језички стандардизовану научну терминологију. Међутим, пут од израде, преко примене и употребе термина, па све до његове стандардизације у систему специјалних појмова дуг је и сложен. Сложениности неретко доприносе и различити погледи на језичке појаве, припадност

* Рад је написан у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, бр. 178009, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; vladjovanovic@hotmail.com

лингвистичким школама, идеологијама, утицај стране литературе, али и унутарјезичке појаве као што су синонимија у терминологији, вишезначност унутар термина, адаптација и однос према речима страног порекла итд. Да би се стандардизација термина могла успешно спровести, неопходно је израдити нормативни стандардни речник српске терминологије у виду стручног појмовника, у којем би се описали и нормирали пре свега основни, кључни лингвистички термини. У домаћој средини било је мање или више успешних подухвата у области лингвистичке терминолошке лексикографије, али они данас, услед протока времена и развоја саме науке, траже ревизију и наградњу. Заједнички општесловенски пројекат објављивања вишејезичног словенског лингвистичког терминолошког речника, заснован на раду Терминолошке комисије МКС-а у другој половини прошлог века, представља до данас непоновљив труд у области словенске лингвистичке терминологије и лексикографије, и то не само у словенском свету него и шире. Имајући у виду то да у српској лингвистици данас нема опсежнијег речника савремене лингвистичке терминологије, *Речник словенске лингвистичке терминологије*¹ представља значајно дело које поменуто празнину у домаћој лексикографији још увек успешно надомешћује. А будући да су у речнику поред инословенских еквивалената дати и еквивалентни термини на трима несловенским, светским језицима (немачком, француском и енглеском), српска лингвистичка терминологија у овом речнику може се јасније сагледати у ширем, општесловенском (славистичком) и општејезичком лингвистичком терминолошком контексту.²

Наш непосредан задатак и циљ овом приликом јесте анализа српских термина у Речнику из угла савременог стања српске лингвистичке терминологије. Термине смо посматрали у целини према лингвистичким дисциплинама, при чему смо анализи неких термина посветили мање, а неким више пажње. Имајући у виду чињеницу да су у Речнику српски термини презентовани у оквиру српскохрватског односно хрваткосрпског речничког дела, незаобилазан део анализе био је и статус српских термина унутар српскохрватског терминосистема. Ово истраживање видимо као прилог осветљавању терминологије савремене српске лингвистике у словенском језичком контексту, са циљем да укажемо на могуће путеве даљег развоја српске лингвистичке

¹ Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology I–II, Praha, Alois Jedlička (red.), Academia Praha, 1977–1979.

² Задатак да се изради *Речник словенске лингвистичке терминологије* био је поверен Међународној Терминолошкој комисији МКС-а у Прагу 1960. године. Иницијатор овог пројекта био је бугарски лингвиста Л. Андрејчин. У Уводу Речника изложени су детаљи везани за организацију посла, сараднике, методолошке поступке, као и за техничке детаље који се тичу његове израде.

терминологије и могућност њене систематизације, описа, стандардизације, те презентације у неком будућем речнику.

2. Корпус и структура Речника

Речник словенске лингвистичке терминологије садржи 2266 појмова и термина, објављених у двама речничким томовима. У првом тому терминологија је дата у оквиру тематских области лингвистике, док други том садржи алфабетно уређен систем термина према појединачним језицима. У првом тому термини су груписани у девет тематских области, који иду овим редом: 1) општи лингвистички појмови, 2) звуковна страна језика (фонетика и фонологија), 3) графичка страна језика, 4) лексички састав, 5) врсте речи 6) структура речи, 7) синтакса, 8) стил, 9) нови лингвистички правци и методи.

Терминолошки корпус у речнику, како се у Уводу каже, обухватио је термине употребљене у радовима из основних области славистике, који се изучавају на факултетским курсевима језика, док су по страни остали уско-специјални или индивидуални појмови и термини (XV).

Термини су у речнику дати паралелно на 16 језика, 13 словенских и три несловенска (немачки, енглески и француски), тако што је за сваки појам наведен одговарајући терминолошки еквивалент на другом језику. Језици су табеларно представљени на левој и десној страници књиге, па су за сваки језик термини дати на свакој другој страници.

У погледу речничког микроплана наилазимо на презентацију еквивалентних терминолошких јединица за сваки језик, као и друге информације које се уз појединачни појам или термин додају. Понегде се, као допуна, уз термин или термине у посебној загради наводе синтагме у којима се термин употребљава, нпр. *џлан* (лексички, грамајички *џлан*), *џравойисно начело* (фонетско, фонолошко, силабичко, морфолошко, етимолошко, историјско (хисторијско), затим наводе се ближе или даље синонимне јединице: *џолисеманјичка* (вишезначна) *реч* / *реч са више значења*, *емоционална* (осећајно обојена) *реч/ријеч*, *књишка/учена реч/ријеч* итд.

3. Из угла речничке типологије

Речник Словенске лингвистичке терминологије, осим у неколико случајева у којима је описано и значење издвојених термина, даје само еквивалентне терминолошке јединице у сваком од словенских језика. Реч је, дакле, о вишејезичном терминолошком појмовнику без описа значења терминолошких јединица. Полазећи од типологије речника, односно класификације речника према намени, корпусу итд. изнетим у радовима и студијама у целини посвећеним

теоријској лексикографији³, за Речник словенске лингвистичке терминологије може се рећи да је то преводни многојезични речник⁴ (на основу присуства језика којим се наводе термини), затим специјалан речник, будући да се у њему обрађује терминологија научне дисциплине – лингвистике, потом да је тематски, јер су термини у речнику издвајани у оквиру лингвистичких области, затим да је нормативан, јер се у њему дају репрезентативни лингвистички термини еквивалентни терминима из других словенских језика, и на крају да је савремен односно синхронијски усмерен. Полазећи од намене, речник је тзв. академски речник, јер је првенствено намењен истраживачима језика – лингвистима.⁵

4. Презентација српске („српскохрватске“) терминологије (анализа термина из угла савремене српске лингвистике)

Српска лингвистичка терминологија у Речнику представљена је у оквиру заједничке српскохрватске језичке парадигме. Уколико је неки облик посебно везан само за један књижевнојезички стандард, то је на посебан начин у њему обележено. Термине су у Речнику приредили Павле Ивић и Далибор Брозовић, при чему се у Уводу експлицитно каже да је Павле Ивић урадио већи део термилолошких еквивалената. Материјал српскохрватског или хрватскосрпскога језика штампан је ћирилицом, док се латиница употребљавала само за термине који преовладавају у Хрватској, односно за термине пријемчивије носиоцима хрватског књижевнојезичког стандарда. Посебним знаком (▲) означен је термин који је својствен српском језичком стандарду.

У списку извора и литературе у Речнику је за српскохрватски језик наведено само једно лексикографско дело – *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива* аутора Рикарда Симеона (Загреб, 1969). Изненађује нас чињеница да у списку литературе за српски односно српскохрватски језик није наведен лингвистички енциклопедијски лексикон у едицији Мозаик знања – *Српскохрватски језик* (Београд, 1972), пошто знамо да је у то време Лексикон био, а и до данас остао, „једино дело ове врсте у српској лингвистици“ (в. Драгићевић 2003: 71). За потребе нашег истраживања, термине из *Речника словенске лингвистичке терминологије* упоређивали смо са еквивалентним

³ У славистици су познате класификације следећих теоретичара лексикографије: Л. В. Шчербе, В. В. Морковкина, М. Л. Апажева, затим у пољу класификације термилолошких речника ту су класификације В. М. Лејчика, З. И. Комарове и др. Осврт на поменуте класификације речника дао је у својој књизи *Лексикографија руског језика* Владимир Владимирович Дубичински (2009: 64–69).

⁴ Вишејезични речници у краћој верзији називају се вишејезичници и срећу се углавном у терминологији (Оташевић 2014: 42).

⁵ О појму академски речник в. у Шимчук 2003: 16.

појмовима и терминима у другим, а нарочито новијим, изворима – речницима, појмовницима, радовима и другим публикацијама. У те изворе спада и поменути лексикон *Српскохрватски језик* (у даљем тексту ЕЛМЗ).

4.1. ПРЕДСТАВЉАЊЕ СРПСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ УНУТАР СРПСКОХРВАТСКОГ ОДНОСНО ХРВАТСКОСРПског ТЕРМИНОЛОШКОГ КОМПЛЕКСА. – Оно што читаоцу речника одмах пада у очи то је сложеност термилошке номенклатуре у делу српскохрватске односно хрватскосрпске парадигме у односу на приказ номенклатуре других словенских језика. Та сложеност подстакнута је у првом реду полицентричношћу некадашњег заједничког књижевног језика, где је у многим случајевима сваки појам имао барем по две термилошке варијанте. Тако је, на пример, за термине који су стриктно ограничени на српски језички стандард употребљен графички знак обојен троугао, нпр.: *језична* (језичка ▲) *сїрукїура*, *једнојезични* (једнојезички ▲) *речник*, *вишејезични* (вишејезички ▲) *речник*, *графема* ▲, *графет*, *їлан* (ниво, разина) *језичне* (језичке ▲) *сїрукїуре* итд. Изузетно, у речнику су дуплом угластом заградом обележени термини чија се употреба у науци не препоручује, нпр. *зарез* [[*зайейта*]]⁶, *їачка* и *зарез* [[*їачка* и *зайейта*]], *идиомаїизам* [[*идиом*]] итд. Поред разлика између српске и хрватске лингвистичке терминологије, које су настале као резултат различитог односа према речима страног порекла и начином њихове адаптације, разлике међу два варијанта условљене су и преференцијом различитих творбених средстава, тј. неједнаким односом према глаголима туђег општег дела с наставцима *-ираїи*, *-исаїи* и *-оваїи*“ (Стевановић 1970: 13). У хрватским културним срединама ти наставци имају први (такође страни) завршетак, док су у српским културним срединама у употреби глаголи са сва три наставка, уп. *-ова-* /*-ира-*: *јотовање* / *јотирање*, *-иса-* / *-ира-*: *мотивисаност* / *мотивираност* и сл. Иако су у Речнику даване дублетне форме термина са назнаком припадности варијанти уколико се употребљава само у оквиру једне варијанте, у Речнику није редак случај да се термини налазе и само у једној варијанти. Тако су са суфиксом *-ираїи* дати за српски стандард неуобичајени термини на *-ираїи*: *моїивираностї*, *немоїивирана деноминација*, *немоїивирана деноминација*, *моїивирана* (*оїисна*) *деноминација* итд.

4.2. ТЕРМИНОЛОШКА ПОЉА (ОБЛАСТИ) У Речнику. – У речнику су термини груписани према тематским лингвистичким областима, при чему су њихови наслови узети доста широко, обухватајући и друге области знања са мањим или вишим степеном аутономије у савременој лингвистичкој науци. Држећи се редоследа наведених тематских области у Речнику, покушаћемо да дамо

⁶ Поређења ради, В. Брборић у раду посвећеном у целости стандардизацији српске правописне терминологије предлаже управо термин *зайейта* наместо термина *зарез* (Брборић 2004: 201). Такође, термин *зайейта* наводи се у најновијем Правопису српског језика.

општу слику наведених термина, посматрану из угла актуелног стања српске лингвистике.⁷

4.2.1. У првом поглављу под насловом *Обесне ројму / Общие понятия / Universal Notions* дати су основни лингвистички појмови и термини: *језик, говор, меџајезик, синхронија, дијахронија, лексикографија, семантика, њсихолингвистика, социолингвистика* затим појмови значења: *џолисемија, хомонимија, хомонимизација, дехомонимизација, синонимија* (лексички односи), затим централни термин за изучавање српскохрватског језика – *сербокроаџистика*⁸, општи граматички појмови: *граматика, морфологија, синтакса, наука о џворби* (грађењу ▲) *речи, лексикологија, фразеологија*, итд. Већина термина датих у овом одељку задржала је исту форму номинације до данас.

4.2.2. Гласовна страна језика терминолошки је представљена у другом делу, који носи наслов 2. *Zvuková stránka jazyka / Звуковая сторона языка / The phonic aspect of language*. У поређењу са стањем у домаћој лингвистичкој литератури, у којој је сразмерно мали број издвојених и описаних термина из ове области језика (уп. Јокановић-Михајлов 2003), у РСЛТ издвојен је одређен број термина којима су обухваћене сродне дисциплине и њима релевантни појмови и термини, нпр. у оквиру артикулационе фонетике издвојени су термини који се односе на говорне органе: *џлућа, душник, бронхије, гркљан, ларинкс имџлозија* итд., а у оквиру фонологије (функционалне фонетике) издвојени су термини: *фонема ▲, фонем, варијантиа фонеме ▲* (фонема), *алофона*⁹ ▲, *алофон, висина, боја, акценатајска јединица, акценатајска реч, џакинни акцен(а)џи* итд. Поједини појмови релевантни за ову област дати су у оквиру прве тематске целине: *фонетика* (моторичка ф., акустичка (артикулациона), *аудиџивна, џерцејциона, експериментална* итд.), *акцентџологија, инџонологија, морфофонологија (морфонологија)* итд.

4.2.3. У следећем делу под називом *Grafická strana jazyka / Графическая сторона языка / The Graphical Aspect of Language* дат је невелик број термина који се превасходно односе на графичку страну употребе језика: *џирилица, лајиница, графика, графија, џранскрипција, џранслиџерација, фонетска џранскрипција, фонолошка џранскрипција, џранслиџерација, слово, графема ▲, графем, лигаџура*, али и на правописну проблематику: *џравоџис, џачка/џочка, инџерџункција* итд. Термини дати у овом делу у великом броју задржали су релевантност употребе и форму до данас.¹⁰

⁷ Поглавља су насловљена онако како су у речнику дата, дакле на чешком, руском и енглеском.

⁸ У речнику нема термина за означавање ужих појмова *србистика* и *кроаџистика*.

⁹ Када је реч о називу за варијантност фонеме, у српском језику је уобичајен само назив *алофон*, а не *алофона*, како је у РСЛТ представљено.

¹⁰ Када је реч о правописној терминологији у науци о српском језику, В. Брборић (2003: 223–225) издваја 50-ак основних термина, од којих се одређен број општих термина већ нала-

4.2.4. У наредном делу речника, који носи наслов *Slovní zásoba / Словарный состав / Lexicon*, налазе се термини којима се означавају појмови из лексикографије, лексикологије, семантике и других сродних дисциплина. Први појам наведен у овом делу односи се на целину речника једног језика и дат је у следећем синонимском низу: *лексикон, речничко/рјечничко благо, лексички фонд, лексик, лексика*. Наведени термини, осим претпоследњег, у српском језику представљају уобичајене синонимне јединице којима се означавају речи једног језика узете у целини, што на теоријском плану представља предмет изучавања лексикологије и теоријске лексикографије. Међу лексиколошким и лексикографским појмовима у Речнику налазимо следеће јединице: *антионими, йароними, хомофон, лексичка јединица, лексичко значење, семантичко (значењско) језгро, основно значење, изведено значење (уј. рус. йроизводное значение), йренесено значење, сйоредно (додајно) значење, значењска нијанса, семантичко (значењско) йоље, йолисемантичка (вишезначна) реч/ријеч / реч/ријеч с више значења, йоийуни синоним, делимични синоним, хомоним, ексйресивна реч/ријеч, фамилијарна реч, засйарела реч/ријеч, мейафора, лексичка мейафора, мейонимија, лексичка мейонимија, синегдоха, лексичка синегдоха, калк, калкирање, семантички калк, фразеолошки калк, словенизам, црквенословенизам* итд.¹¹ Већина овде датих појмова сагласна је формама у савременој науци о српском језику. Неки облици пак имају другачије варијанте, нпр. у савременој лингвистици обичнији термин је *сема* уместо *семантијем*, како стоји у Речнику (6-1-4)¹², а недостају неки важни термини за српску лингвистику, као што су, на пример, *йосрбљавање* и *йосрбица*.¹³

зи у овом Речнику. Међутим, термини уже везани за област националне правописне дисциплине овде изостају због тога што је реч о речнику општесловенског типа, нпр. термини *кановачко дуљење, генијивни знак, дебело јер* итд.

¹¹ Анализирајући лексиколошке појмове и термине у енциклопедијском лексикону *Мозаик знања – српскохрватски језик*, Р. Драгићевић (2003: 82–83) је дала врло користан списак термина чија се обрада предлаже у неком будућем терминолошком речнику. Термине из лексикологије ауторка је класификовала према следећим појмовима: 1. значење (варијантно, инваријантно, денотативно, емоционално-експресивно итд.), 2. лексичко слагање (лексичка спојивост, колокација итд.), 3. семантички садржај лексеме (компоненцијална анализа, сема, хијерархија сема, архисема, семантичко језгро итд.), 4. полисемија (моносемичне речи, полисемичне речи, полисемантичка структура, основно/примарно значење лексеме, секундарна значења, семантичка реализација итд.), 5. лексички механизма (концептуална метафора, оријентациона метафора, лексичка метафора итд.), 6. парадигматски лексички скупови (системске лексичке везе, асоцијативно поље, семантичко поље, лексичко-семантичка група итд.) и 7. лексички односи (истозначнице, блискозначнице, апсолутни синоними итд.). Овај списак термина валао би узети у обзир приликом састављања новог издања овог или неког другог речника.

¹² У лексикону ЕЛМЗ, насталом у приближно исто време када и РСЛТ, дати су термини *семантијема* и *семема*.

¹³ Ових термина нема ни у ЕЛМЗ (Милановић 2003: 298).

Међу терминима из лексикографије издвајају се термини *одредница* и *одреднички одељак*. Први термин, којим се означава реч или скуп речи нарочито истакнутих у делу речничког чланка у којем се објашњава њихово значење у речницима, лексиконима, енциклопедијама и сл., уобичајен је у савременој српској лексикографији. Други термин *одреднички одељак*, иако је у речнику обележен знаком који означава да се термин употребљава само у српском стандарду ▲, није уобичајен у савременој српској лингвистици. Овај појам данас се означава термином *речнички чланак*.

Средишњи појмови из области терминологије представљени су следећим јединицама: *ѿтермин*, *ѿтерминологија*, *номенклаѿура*, *деѿтерминологизација*, *ѿтерминолошки речник*. Сви наведени термини актуелни су и данас у српској лингвистици. У истом делу речника дати су следећи термини из фразеологије: *фразеологизам*, *фразеолошки сѿој*, *идиомаѿизам* [[идиом]], *изричај*, *фразеолошки речник*.

4.2.5. Следеће, по реду пето, поглавље речника носи наслов *Slovní druhy / Части речи / Parts of Speech*. У њему су дати називи за граматичке категорије речи, при чему унутар надређене категорије стоје и називи за подврсте, нпр. *именица: аѿелатѿивна (аѿелатѿивна, заједничка ▲, оѿћа именица), колекѿивна (збирна) именица, градивна именица, аѿсѿиракѿивна (несѿварна, мисаона) именица, конкретѿивна (сѿварна) именица, власѿивна именица* итд. Неки термини из ове групе требало је по свој прилици да се нађу у другом делу речника, нпр. пријемчивије би било да је термин *хѿѿокорисѿив* дат у одељку који се тиче лексикона, што важи и за термине типа *хѿдроним*, *ороним* и сл. него што је дат у одељку о врстама речи. Међу друге недостатке у овом делу речника запазили смо то да су термини који се односе на категорију заменица дати тако да се предност даје интернационалној форми, иако су у домаћој србистици обичнији називи од домаћих основа: *ѿосесѿивна (ѿприсвојна, ѿосвојна) заменица / замјеница; рефлексѿивна (ѿовраѿивна) заменица / замјеница; демонсѿираѿивна (ѿоказна) заменица / замјеница, инѿѿерогаѿивна (уѿѿивна) заменица / замјеница; релатѿивна (односна) заменица / замјеница*. Слично се поступило и за именовање појма глаголског вида тиме што је страном изразу *асѿекѿив*, *асѿекатѿив* дата предност у односу на домаћи (и општесловенски) термин *вид* (уп. и термине *асѿекѿивни (видски) ѿар; ѿерсѿекѿивносѿивносѿив (свршеносѿив), имѿѿерфекѿивносѿивносѿив (несвршеносѿив)*).¹⁴

¹⁴ Недоследност се уочава у томе што је, упркос датој предности термину *асѿекѿив* над термином *вид*, у сложеничком изразу дата само варијанта са *вид* у основи – *двовидни глагол*, а наводе се термини у обрнутом смеру у односу на претходни случај *домаћа – сѿрана основа*, нпр. *видски (аспектно) непарни глагол*. М. Спасојевић у својој дисертацији посвећеној двовидским глаголима у српском језику каже да у науци о српском језику термини глаголски вид и аспект функционишу као синоними, што важи и за чланове видске опозиције *свршено / перфективно* и *несвршено / имперфективно* (Спасојевић 2015: 14–15). Више о терминима везаним за појам глаголског вида в. у раду М. Спасојевић у овом зборнику. Термин латинског порекла *асѿекѿив* (*aspectus* 'поглед') представља француски калк руског термина *вид*.

4.2.6. У следећем делу који носи наслов *Stavba slova / Сїрукїура слова / The Structure of the Word* дати су термини који се превасходно односе на морфемске јединице, као што су *реч, морфема (лексичка морфема, грамаїичка морфема, деривациона морфема*¹⁵). Пажњу привлаче термини *їворбени модел, їворбени їїїї, їворбена кайїегорија*, који су, претпостављамо, овде дати под утицајем славистичке (чешке и руске) литературе о творби речи, будући да у ЕЛМЗ ови термини нису забележени.¹⁶ Поменућемо и ове термине из творбене проблематике: *семасиолошка сїрукїура, ономасиолошка кайїегорија, деминуїїиви, аугментїайїиви*, а, такође, у делу о структури речи забележени су и појмови *їарїїициї їрезентїа акїїива* и *їарїїициї їрезентїа їасива*, иако су ови термини могли бити уврштени у поље врсте речи.

4.2.7. У оквиру седмог поглавља посвећеног синтакси дати су основни термини који се односе на реченицу и њене делове: *реченични члан (консїїїїуениї), субјекатї (субјекїї), їодмейї, грамаїички субјекатї (субјекїї), їредикаїї, їрїрок, грамаїички їредикаїї, агенс, їациїенс, субординација, субординациони однос, координација, конјункционална реченица* итд. Алтернативни називи за појмове субјекта и предиката – подмет и прирок – одавно нису део стандардног терминолошког система српског језика, али су важни са становишта историје књижевног језика односно науке о српском језику.¹⁷

4.2.8. У претпоследњем делу Речника под насловом *Styl / Стилї / Style* дати су општи појмови из стилистике. У овом делу речника чини се да увелико преовлађују интернационализми, што се може објаснити самом облашћу која је у нашој науци утемљена под утицајем стране лингвистике. Навешћемо неке од примера термина који су у речнику забележени: *енунцијација, исказ, изричај, лїїїоїа, хїїерболо, иронија, еїїїейїї, оксиморон, клише, фигура, їауїїологија, їрїої, дирекїїни (уїравни, неизравни говор), дијалог, еуфонија, благогласје, благозвучносїї* итд. Приметили смо да овом списку недостају термини попут *сїїилем(а), ексїресивно средсїїво, деноїїација* (у Речнику постоји само *коноїїација*).

¹⁵ Данас је уобичајен назив *їворбена морфема* ум. *деривациона морфема*.

¹⁶ Поменути дериватолошки појмови и термини, које карактерише системски приступ творби речи, прихваћени су касније у науци о српском језику захваљујући утицају западнословенске и руске дериватологије. Више о овим терминима в. у поглављу књиге Б. Ћорића (2008: 13–35): „Традиционално и ново у творбеној терминологији“.

¹⁷ У литератури се наводи да је термин *їодмейї* (калк према латинском *subjectum*) први пут потврђен код П. Соларића из 1809. године (Рањеловић 2016: 380, у фусноти). У Даничићевој *Срїској синїакси* из 1858. године термини *їодмейї* и *їрїрок* употребљени су тако да се први термин посматра као апсолутни синоним форми субјект, а други – као терминолошка јединица којом се упућује на појмове предикат и предикатив (Рањеловић 2016: 380; 382–383). У Белићевом грамаичком терминолошком систему *їодмейї* и *їрїрок* такође одговарају терминима – субјекат и предикат (в. Белић 1998: 121–122).

4.2.9. Последњи део у Речнику који носи наслов *Nové lingvistické směry a metody / Новые лингвистические направления и методы / New Trends and Methods in Linguistics* обухвата појмове и термине који се односе на тада актуелне лингвистичке правце и методе. Списак датих термина одражава развој актуелних лингвистичких дисциплина у лингвистици тога времена – синтакси и семантици. Седамдесетих година, у време када је стваран овај речник, синтаксичка испитивања удружују се са семантичким, чему је погодовао развојни правац генеративне граматике (в. Ивић М. 2001: 300). О томе сведоче следећи термини у речнику: *дубинска и површинска сѝрукѝура, семантичка композиција, редунација, редунацијосћ, квантификативна (сѝаѝисѝичка) лингвистика, модел језика (генеративни модел ...), генерирање, генеративна моћ, иллативни генеративни модел, генератор синтагматских ѝрансформационих ѝоља* итд. У овом делу речника заиста се осликава богатство праваца језичких истраживања, што је била одлика лингвистике већ раних седамдесетих (Ивић М. 2001: 147). На пример, у америчкој лингвистици се током седамдесетих година у фокусу интересовања нашла и теорија о прототипима. Знамо да су лингвисти из словенских земаља били одлично упознати са свим главним токовима западноевропске и америчке лингвистике тога доба, што је пронашло свој одраз и у систему лингвистичких терминолошких номинација у словенским језицима. И обратно, истраживања у словенским срединама утицала су на лингвистичку оријентацију стручњака у западној лингвистици. Тај утицај нарочито је изражен после објављивања лингвистичких дела словенских филолога на енглеском језику (на пример у Прагу су излазиле књиге на енглеском језику у којима се расправљало о томе шта се, када и због чега посебно је истиче унутар исказа (Ивић М. 2001: 162)). Појмови 'дубинска структура' и 'површинска структура' потекли су из генеративне синтаксе (граматике) Ноама Чомског. Седамдесетих година се доста расправљало о природи говорног чина и устројству конверзације, одакле потичу кључни термини као што су *ѝерформативни глаголи* (енгл. *performative verbs*), *илокуција* (енгл. *illocutionary*), *ѝерлокуција* (енгл. *perlocutionary*). Уз семантику, седамдесетих година у Америци се живо почела развијати нова лингвистичка дисциплина – прагматика. Та дисциплина у европским лингвистичким срединама свој успон доживела је у наредној деценији, па стога у Речнику нема забележених термина из прагматике.

5. Перспектива стандардизовања српске лингвистичке терминологије и рад на терминолошкој лексикографији (закључак)

Оно што је досад урађено у српској лингвистичкој терминолошкој лексикографији, односно на опису лингвистичких термина није сразмерно броју радова и монографских публикација који припадају науци о српском језику.

Ми, заправо, до данас немамо свеобухватан термилошки речник српске лингвистике. Постоји извештај број књига у којима се на ограниченом материјалу анализирају лингвистички термини, као што је *Српскохрватски језик*, затим у преводу *Енциклопедијски речник модерне лингвистике* (Кристал 1999), вишејезични *Речник лингвистичке терминологије* (Ђокић 2001), а у новије време Милица Радовић-Тешић објавила је књигу *Грамаџички и лингвистички јојмовник*, у којој су издвојени и објашњени основни граматички термини намењени студијским програмима из српског језика и лингвистике на учитељским факултетима.¹⁸ Имајући у виду ове чињенице, *Речник словенске лингвистичке терминологије* представља и данас важно лексикографско дело које у одређеној мери надомешћује регистар српске лингвистичке терминологије. И не само то. У *Речнику* је извршена стандардизација терминологије, што се огледа у начину презентације термина – упућивање на стандардне варијанте, обележавање облика нижег ранга, означавање нестандартних варијанти итд.

Иако је *Речник* у много чему задржао актуелност термилошког израза, упркос развоју нових школа, теорија, грана лингвистике који су у међувремену уследили, он се, у случају домаће терминологије, базира на заједничком српско-хрватском језику, који данас, у облику полицентричног књижевнोजезичког стандарда какав је раније био више не постоји. Очигледна настојања испољена у овом речнику да се лингвистичка терминологија двају стандарда заједничког језика међусобно приближи, у стварности нису наишла на прихватање ни у српској ни у хрватској средини. Поштујући чињеницу да се лингвистичка терминологија некадашњег српскохрватског односно хрватскосрпског језика, као и терминологија уопште, данас развија независно под окриљем двају номиналних књижевних стандарда – српског и хрватског – предлажемо да се за могуће ново издање речника, које би било попуњено новим терминима, дају засебно термини двају језика (због сличности књижевних језика термини могу стајати у суседним ступцима).

Науци о српском језику данас недостају термилошки речници којима би се област лингвистичке терминологије уредила и стандардизовала. Такав један савремен стандардни термилошки речник омогућио би да се домаћи лингвистички терминосистем нађе на једном месту, а, такође, такав речник

¹⁸ Катедра за српски језик Филолошког факултета Београдског универзитета издала је три зборника радова *Термилошка стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика* (2003–2005), који су у целини посвећени питањима терминологије у науци о српском језику. Главни задатак тих зборника био је опис актуелног појмовно-термилошког апарата на свим нивоима савременог српског језика, са циљем да се допринесе истраживању савременог српског језика и да се олакша примање и коришћење језичких информација на теоријском и практичном плану (примена у настави, лексикографији и сл.). Резултати истраживања дати у зборнику биће драгоцени за израду новог, савременог термилошког лингвистичког речника.

представљао би поуздану основу при изради српског термилошког инвентара у новом издању Речника словенске лингвистичке терминологије. Да би речник био релевантан, ексцерпцију термина треба спровести на референтним примарним лингвистичким изворима – радовима и чланцима, приручницима, монографијама и сл., па тек потом за изворе узети и друге речнике.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1998: Александар Белић, *Опшћа лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Брборић 2003: В. Брборић, О стандардизацији правописне терминологије, *Научни састајанак слависта у Вукове дане: Термилошка сјандардизација лингвистичког ојиса савременог срјског језика* 32/3, 219–227.
- Брборић 2004: В. Брборић, Интерпункцијска терминологија од Вука до данас, *Научни састајанак слависта у Вукове дане: Термилошка сјандардизација лингвистичког ојиса савременог срјског језика* 33/3, 195–206.
- Драгићевић 2003: Рајна Драгићевић, Лексикологија у Енциклопедијском лексикону Мозаик знања – српскохрватски језик, *Научни састајанак слависта у Вукове дане: Термилошка сјандардизација лингвистичког ојиса савременог срјског језика* 32/3, Београд: Међународни славистички центар, 71–85.
- Дубичински 2009: В. В. Дубичинский *Лексикографија руског језика*, Москва: Флинта, Наука.
- Ђокић 2001: Nada Ђокић, *Rečnik lingvističke terminologije*, srpsko-francusko-englesko-nemački, Београд: Mrlješ d.o.o.
- ЕЛМЗ: *Енциклопедијски лексикон Срјскохрватски језик*, Живојин Станојчић, Асим Пецо (ред.), Београд: Интерпрес, 1972.
- Ивић М. 2001: Milka Ivić, *Pravci u lingvistici 2*, Београд: Библиотека XX век.
- Јокановић-Михајлов 2003: Јелица Јокановић-Михајлов, Појам сложене фонетске јединице, *Научни састајанак слависта у Вукове дане: Термилошка сјандардизација лингвистичког ојиса савременог срјског језика* 32/3, 21–26.
- Кристал 1999: Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Ivan Klajn i Boris Hebes (prev.), Београд: Nolit.
- Милановић 2003: Александар Милановић, Термилошки проблеми у области историје српског књижевног језика, *Научни састајанак слависта у Вукове дане: Термилошка сјандардизација лингвистичког ојиса савременог срјског језика* 32/3, 295–304.
- Оташевић 2014: Ђорђе Оташевић, Типологија речника српског језика I (теоријски оквир), *Наш језик* XLV/1–2, 29–48.
- Радовић-Тешић 2011: Милица Радовић-Тешић, *Грамајички и лингвистички јојмовник*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду.
- Ранђеловић 2016: Ана Ранђеловић, *Језикословна терминологија код Срба у 19. веку*, рукопис докторске дисертације одбрањене на Филолошком факултету универзитета у Београду, 475 стр.

- РСЛТ: *Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology I–II*, Alois Jedlička (red.), Academia Praha, 1977–1979.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Спасојевић 2015: Марина Спасојевић, *Двовидски глаголи у савременом српском језику*, рукопис докторске дисертације одбрањене на Филолошком факултету Универзитета у Београду, 363 стр.
- Стевановић 1970: Михаило Стевановић, *Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства, Наши језик XVIII/1–2*, 1–79.
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Шимчук 2003: Э. Г. Шимчук, *Русская лексикография*, Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет.

Владан З. Йованович

СЕРБСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В СЛОВАРЕ СЛАВЯНСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ СЕРБСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Резюме

В данной статье анализируется сербская («сербскохорватская») часть общеславянской лингвистической терминологии, находящейся в Словаре славянской лингвистической терминологии (*Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology I–II*, Alois Jedlička (red.), Academia Praha, 1977–1979). Первая часть этой статьи посвящена вопросу о концепции словаря, его целях и полезности, а также о месте словаря с точки зрения типологии словарей. Вторая часть статьи посвящена презентации терминов (их выбора, вариантов и т.п.) и их актуальности в современной сербской лингвистике. Наряду с анализом сербской лингвистической терминологии в этом словаре, в статье представлено предложение по созданию нового современного словаря на основе существующего.

Ключевые слова: лингвистическая терминология, славянская терминология, сербская терминология, словарь, грамматика, лексикография, сербский язык

SLOVANSKÁ ONOMASTICKÁ TERMINOLOGIE V MEZINÁRODNÍM KONTEXTU

Milan Harvalík*

První část příspěvku analyzuje současný stav mezinárodní onomastické terminologie a ukazuje, jak by jednotnější terminologie napomohla dalšímu vývoji onomastických výzkumů. Autor informuje o historii a aktivitách terminologické skupiny při International Council of Onomastic Sciences (ICOS), jíž předsedá, a o dosavadních výsledcích její práce.

Záměrem druhé části referátu je iniciovat nové, revidované a rozšířené vydání publikace *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*. Podrobně jsou analyzovány návrhy a doporučení, jak při práci s onomastickou terminologií pracovat.

Klíčová slova: onomastika, terminologie, International Council of Onomastic Sciences, *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*

Zvláště v druhé polovině 20. století jsme v souvislosti s důrazem kladeným na rozvoj obecné teorie onomastiky svědky hlubšího propracování onomastické terminologie. Příčin zájmu o tuto specifickou onomastickou subdisciplínu je více, jednou z hlavních je však podstatně vyšší mezinárodní spolupráce a provázanost, než tomu bylo v minulých letech. Onomastická terminologie, stejně jako terminologie jakéhokoliv vědního oboru, nutně vychází z obecně teoretických konceptů příslušné disciplíny. Na základě různých tradic jednotlivých onomastických škol tak vzniklo několik rozdílných terminologických systémů. Uvedená skutečnost má za následek, že v současné onomastické terminologii vládne značná míra nejednotnosti, často se objevují individuální neologismy a ad hoc utvořené termíny, naproti tomu je však málo propracovaná terminologie související s organizací onymie, s propriálně pojmenovávacími procesy, s fungováním proprií v komunikaci a s jejich jazykovou strukturou (srov. Šrámek 2003: 35, Harvalík 2005b). Takováto různorodost je důsledkem nestejně stupně propracování teoretických přístupů k vlastním jménům a různých náhledů na ně a představuje značnou komplikaci jak pro mezijazykové kontrastivně pojaté studie, tak i pro další rozvoj principů obecné teorie onomastiky.

Přitom však právě nejrůznější aspekty vytváření, užívání a definování onomastických termínů patří mezi ty, které jsou už po celá léta v centru pozornosti.

* Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, Česko; harvalik@ujc.cas.cz

Základy k jednotné terminologii byly položeny v řadě jedno- či vícejazyčných slovníků onomastické terminologie a v přehledech terminologických systémů. O důležitosti, která je onomastické terminologii přikládána, svědčí i ten fakt, že se jí věnují rovněž práce primárně orientované buď širěji, nebo na jinou problematiku.

Terminologické slovníky spolu s excerpcí onomastických prací posledních let dokazují rozmanitost používané terminologie. Jedním z markantních příkladů jsou příspěvky v encyklopedii *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*, na jejichž základě L. Zgusta stanovil několik základních terminologických systémů (Zgusta 1995, 1996: 1884–1890, 1998). Každý z těchto systémů je přitom výsledkem vývoje a profilace různých teoretických přístupů k nauce o vlastních jménech, je respektován badateli hlásícími se k jednotlivým onomastickým školám a směrům a jeho užívání má určitou tradici.

Nejednotný pohled na onomastickou problematiku dokládá mj. chápání toho, co je a co není vlastní jméno. Postoje onomastiků se v tomto bodě rozcházejí v závislosti na tom, jakou školu tyto badatelé reprezentují. Klasickou skupinou, u níž se liší názory na její status, jsou etnonyma. Zatímco např. v dánštině nebo ruštině jsou hodnocena jako apelativa (i když Podol'skaja ²1988: 153 upozorňuje na jejich úzkou spojitost s antroponymy a toponymy), česká onomastika a lingvistika je řadí k propriím; další odborníci soudí, že etnonyma ve formě plurálu jsou jména vlastní, v singuláru apelativa (k problematice etnonym srov. Dalberg 1997, tam i další literatura). Dalším příkladem jsou označení tanců či květin, která jsou v některých onomastických školách chápána jako propria. G. Bauer (1985: 55) uvádí mezi vlastními jmény pro němčinu doklady jako *Portland-Zement, Acryl, Nylon, Faradayscher Käfig, Bessemerbirne, die Völkerwanderung, der Barock*, které mohou být v jiných jazycích hodnoceny jako apelativa.

Hlavní problémy, na něž při konfrontaci jednotlivých terminologických systémů narážíme, však spočívají v užívání několika různých termínů pro tentýž jev či typ jmen, v různé obsahové náplni jednoho a téhož termínu v různých onomastických školách a dále v konkurenci mezinárodních a domácích termínů. Je jasné, že mnohoznačnost a neurčitost termínů vede k nejasnostem a někdy lze jen z připojených příkladů porozumět, co autor míní. Neurčitá terminologie ovšem nemůže uspokojivě plnit svou funkci. Časem se sice termíny zpřesňují a ustalují, ale nebude-li tento postup koordinován, bude stabilizace dlouhodobým procesem s nejistým výsledkem. Proto by používaná terminologie měla být výsledkem kolektivní práce a dohody, popř. lze uvažovat o jejím závazném uzákonění (srov. Svoboda 1961: 134).

Z tohoto důvodu bylo na 21. mezinárodním kongresu onomastických věd v Uppsale v r. 2002 navrženo ustanovit při International Council of Onomastic Sciences (ICOS) speciální komisi onomastiků, jejichž cílem by bylo – na základě existujících slovníků onomastické terminologie a excerpcí onomastických prací

– sestavit mezinárodní příručku užívaných onomastických termínů spolu s jejich definicemi (Harvalík 2005a, tam i další literatura). Tato terminologická skupina, která pracuje při předsednictvu ICOS, byla založena na zasedání předsednictva ICOS v r. 2004 (26. – 27. března) v Praze. Je složena ze zástupců jednotlivých jazyků či jazykových skupin, zemí, regionů a onomastických škol, využívá však spolupráce i s onomastiky z dalších zemí, kteří stojí mimo ni. V letech 2004–2009 a znovu od r. 2011 je jejím vedoucím Milan Harvalík, v letech 2009–2011 ji vedla Julia Kuhn.

Vzhledem k dlouholetým tradicím termínů vžitých v jednotlivých onomastických školách činnost skupiny nespočívá v nějaké unifikaci, která by striktně odstraňovala či potlačovala existující a používané termíny a násilím zaváděla jiné (srov. Harvalík 2005b, 2007). V první fázi její práce (2004–2005) šlo pouze o zjištění současného úzu, tedy o přístup převážně deskriptivní. Členové skupiny nejprve prostřednictvím e-mailové diskuse a na svých zasedáních sestavili relativně malý (zhruba 80) soubor klíčových onomastických termínů (tedy těch, jejichž užití se neomezuje jen na několik málo jazyků či onomastických škol a které nemají příliš úzký či specifický význam) v angličtině a na základě komparace je doplnili definicemi a konkrétními příklady. Při jednání na mezinárodním onomastickém sympoziu v Zadaru (září 2004) byly výběr hesel i definice termínů konzultovány rovněž s dalšími odborníky – onomastiky z Chorvatska, Ruska, Finska, Lotyšska, Itálie a Jižní Afriky, jejichž názory nezanedbatelně přispěly k celkové podobě slovníku. Záměrem bylo uvádět takové definice a příklady, které by byly srozumitelné odborníkům i laikům, cílem pracovní skupiny však zároveň bylo poukázat na rozdíly mezi různými existujícími definicemi. Další zasedání terminologické skupiny proběhlo v rámci jednání předsednictva ICOSu v Brightonu (1.–2. duben 2005), kde se znovu podrobně diskutovalo o jednotlivých termínech, jejich definicích i uváděných příkladech. Výsledek této práce – trojjazyčná verze základního seznamu onomastických termínů v oficiálních jazycích ICOSu (angličtině, němčině a francouzštině) – byl představen na 22. mezinárodním kongresu onomastických věd v Pise (28.8.–3.9. 2005).

V letech 2005–2008 se v práci na základním seznamu onomastických termínů nadále pokračovalo, a to na základě vyjádření členů terminologické skupiny a předsednictva ICOSu. Ve stejném období byla rovněž E. Caffarellim a M. Harvalíkem zorganizována mezinárodní anketa o onomastické terminologii. Zúčastnilo se jí téměř 40 předních onomastiků z celého světa a jejich odpovědi byly uveřejněny v italském onomastickém časopise *Rivista Italiana Onomastica* (Harvalík – Caffarelli /eds./ 2007). Výsledky ankety byly zohledněny v další práci terminologické skupiny.

Dalším důležitým stimulem se stala rovněž spolupráce s UNGEGN Working Group on Terminology. Z iniciativy jejího vedoucího, Staffana Nyströma (Švédsko), se během 23. mezinárodního kongresu onomastických věd v Torontu

uskutečnila schůzka zástupců obou terminologických pracovních skupin (18. srpna 2008). Jedním z výsledků tohoto jednání bylo ustavení společné terminologické komise, která se skládá ze tří zástupců terminologické skupiny při předsednictvu ICOS (Richard Coates, Milan Harvalík a Mats Wahlberg) a ze tří zástupců UNGEGN Working Group on Terminology (Isolde Hausner, André Lapierre a Staffan Nyström).

S historií a prvními výsledky práce terminologické skupiny při předsednictvu ICOS stejně tak jako s dalšími plány práce byly seznámeni účastníci generálního zasedání ICOSu na kongresu v Torontu. Další důležité jednání, už pod vedením J. Kuhnové, se uskutečnilo v prosinci 2010 ve Vídni. Přítomní členové skupiny tam základní seznam onomastických termínů a jejich definice doplnili a aktualizovali podle reakcí, které se v mezidobí shromáždily. Na schůzku ve Vídni navázalo jednání v Uppsale (duben 2011) a schůzka prostřednictvím Skypu (srpen 2011), během nichž byl seznam připraven do podoby, která byla prezentována na 24. mezinárodním kongresu onomastických věd v Barceloně (5.–9. 9. 2011) a následně zveřejněna na internetových stránkách International Council of Onomastic Sciences (Harvalík 2014).

Většina termínů je spojena s jednotlivými třídami a typy proprií (např. *osobní jméno*, *exonymum*, *hodonymum*). Zvláštní pozornost si do budoucna zaslouží zejména pojmy vztahující se k teorii a metodologii onomastiky, i když právě zde lze očekávat největší diference mezi užitím určitých termínů v jednotlivých jazycích a onomastických školách.¹ Objevil se rovněž požadavek zaměřit se podrobněji na termíny z literární onomastiky. S ohledem na co největší přístupnost slovníku by bylo vhodné rovněž vytvoření dalších jazykových mutací.

Od roku 2011 do současnosti se vedle základní terminologické skupiny postupně budují další, specializované skupiny, jejichž členové se zaměří na podrobnější zpracování terminologie jednotlivých onomastických disciplín (teorie a metodologie, antroponomastika, toponomastika, chrématonomastika, literární onomastika...) a pokračuje se v navazování kontaktů s onomastiky, kteří by na základě základního seznamu onomastických termínů v oficiálních jazycích ICOSu vytvořili jeho verze ve svých národních jazycích.

Vzniklý terminologický slovník poslouží jako příručka pro snazší orientaci v národních onomastických terminologiích a zároveň se stane východiskem pro další fázi práce terminologické skupiny, v níž bude možné na základě analýz jednotlivých označení a jejich definic přistoupit k preskripci, přesněji řečeno k doporučením, které termíny užívat a jak je chápat. Při posuzování vhodnosti užívaných termínů je nutné brát v úvahu několik faktorů, o jejichž důležitosti panna je mezi onomastiky obecně shoda (srov. Svoboda 1961: 323–324, Witkowski 1995: 293).

¹ Příkladem nevyhraněnosti a nevyjasněnosti onomastické terminologie je užití termínu *funkce* – R. Šrámek (1999: 22) zaznamenal 36 onomastických termínů s uvedeným výrazem.

Protože onomastika patří svou podstatou mezi lingvistické disciplíny, musí být i onomastické termíny v korelaci s lingvistickými. S ohledem na interdisciplinární charakter onomastiky a její blízkou spolupráci s dalšími obory je však zároveň třeba, aby onomastické termíny byly používány (nebo aspoň přijatelné) i pro představitele nelingvistických disciplín, zvláště pro geografy, kartografy a historiky.

Základní termíny cizího původu je třeba užívat ve všech jazycích ve stejné platnosti. Pro snazší srozumitelnost se jako vhodné jeví mít pro hlavní pojmy a jevy k dispozici mezinárodní termíny, i když existují domácí. Mezinárodní termíny a jejich domácí ekvivalenty musí být užívány v naprosto stejném významu (např. *Tiername*, *Zoonym*).

Postupným vývojem by se mělo docílit plné korespondence mezi národními termíny označujícími tentýž jev v jednotlivých jazycích (např. německé *Namenverleihung*, anglické *name bestowal*, francouzské *dation d'un nom*) a usilovat o to, aby byla vyloučena víceznačnost nebo užívání těchto termínů jednou ve významu širším, podruhé v užším. Užívání synonymních termínů (nejde-li o národní a mezinárodní dubletu, např. v němčině *Raumname*, *Choronym*) by mělo být postupně omezováno.

V souvislosti s konkurencí domácích a mezinárodních onomastických termínů je nutné konstatovat, že pohled onomastiků na uvedenou problematiku není jednotný (srov. Harvalík 2003). T. Witkowski (1995: 288) argumentuje faktem, že použití internacionalismů je nutností pro každou disciplínu, a tedy i pro onomastiku, a odmítá názor, že internacionalismy nebudou srozumitelné laikům nebo představitelům jiných oborů, popřípadě že je nebudou akceptovat. Užití domácích termínů připouští v pracích popularizačního charakteru. Naproti tomu Z. Kaletová (Kaleta 1998: 78) nedoporučuje nahrazovat domácí termíny cizími vzhledem k tomu, že domácí jsou srozumitelnější, a uvádí, že národní termíny jsou běžnější i v západní Evropě. Nové termíny cizího původu lze podle jejího názoru akceptovat jen tehdy, existují-li v jazyce příbuzné výrazy, jejichž význam je obecně známý, např. v polštině *kosmonim*, který si uživatel jazyka dokáže spojit s apelativy *kosmos* a *kosmonauta*, nebo *zoonim*, příbuzný s běžně známými výrazy *zoologia* a *ZOO*. Pokud se příbuzné výrazy v jazyce nevyskytují, je lépe cizí termíny nezavádět, popřípadě je uvádět až na druhém místě za domácím termínem.

Je samozřejmé, že pokud v jazyce vedle sebe existuje domácí termín a jeho mezinárodní ekvivalent, musí mít oba výrazy bezpodmínečně tentýž význam. K užívání domácího či mezinárodního termínu je pak možno přistupovat z funkčního hlediska a formy volit v závislosti na adresátech, jimž je text určen. Jsou-li formy plně ekvivalentní, je v textu určeném i neonomastikům optimální uvést při prvním výskytu termínu obě. To umožňuje synonymické termíny v textu střídát, což přispívá k jeho větší stylistické propracovanosti, zároveň to však nebrání terminologické jednoznačnosti. Paralelní fungování obou výrazů pak nenásilně čtenáře

seznamuje i s méně známým členem terminologické dvojice, což následně zjednodušuje četbu těch odborněji koncipovaných textů, v nichž převažují internacionalismy.

Praxe ukazuje, že internacionalismy není nutné či dokonce vhodné zavádět ve všech případech, zvláště u okrajových skupin vlastních jmen. Jako zcela oprávněný se jeví požadavek nepřetěžovat terminologii zvláštními názvy pro všechny druhy objektů (srov. *Osnoven sistem i terminologija na slovanskata onomastika* 1983: 9). U těch skupin vlastních jmen, které stojí v centru pozornosti onomastických výzkumů, jsou mezinárodní označení na místě, na druhou stranu lze pochybovat o opodstatněnosti vzniku a užívání některých velmi úzce specializovaných (periferních) termínů cizího původu (byť mohou být srozumitelné), jako např. *rheitronymum* ‚vlastní jméno potoka‘, *krénonymum* ‚vlastní jméno studánky‘ a *hipponymum* ‚vlastní jméno koně‘.

V souvislosti s nejnovějšími trendy, které se v poslední době uplatňují ve výzkumech vlastních jmen a které si vynutily vznik a užívání nových termínů či modifikace v definicích termínů stávajících, je zjevné, že nastal čas k tomu, aby bylo iniciováno nové, doplněné a rozšířené vydání příručky *Osnoven sistem i terminologija na slovanskata onomastika*, od jejíhož vydání uplynulo už více než třicet let. To plně koresponduje se záměry autorů, kteří s ohledem na tuto skutečnost publikaci strukturovali (srov. *Osnoven sistem i terminologija na slovanskata onomastika* 1983: 71, Olivová-Nezbedová 1998: 49).

Nezbytným předpokladem pro tuto práci je důkladná excerpce slovanských onomastických prací z posledních let, komparace takto zjištěných termínů a jejich přesné definování, které vyloučí víceznačnost a užívání týchž termínů v různých významech. Vedle termínů označujících jednotlivé skupiny či typy vlastních jmen si zvláštní pozornost zaslouží zejména pojmy vztahující se k teorii a metodologii slovanské onomastiky.

Při posuzování vhodnosti termínů je nutné brát v úvahu dva hlavní faktory, které mohou být v určitých případech protichůdné: vžitost termínů a jejich systematická. Příklad střetu obou těchto hledisek nacházíme i v *Základním systému a terminologii slovanské onomastiky*. Jednou z hlavních zásad uplatněných při jeho tvorbě bylo systematické hledisko – u mezinárodních termínů bylo sjednoceno užívání výrazů *onomastika* pro vědu zabývající se vlastními jmény, *onymum* pro vlastní jméno a *onymie* pro soubor vlastních jmen. Analogicky jsou pak tvořeny a užívány termíny *antroponomastika*, *antroponymum*, *antroponymie*, *toponomastika*, *toponymum*, *toponymie*, *chrématonomastika*, *chrématonymum*, *chrématonymie* aj. Proti tomu však byly na základě dosavadního úzu v určitých jazycích zachovány i termíny odchylně tvořené, např. *antroponomika* (ruština), *antropo-nimija* (bulharština) – obojí ve smyslu ‚onomastická disciplína zabývající se zkoumáním osobních jmen‘.

V souvislosti s potřebou širší mezinárodní komunikace se při přípravách nového vydání slovníku slovanské onomastické terminologie ukazuje jako velmi

vhodné uvést vedle německých termínů a definic i jejich ekvivalenty v jiných jazycích, především v angličtině a francouzštině, případně však i v dalších světových či evropských jazycích (např. ve španělštině nebo v italštině). Zásadou propracovaných teoreticko-metodologických principů a systematického zpracovávání jednotlivých onymických systémů totiž vychází slovanská onomastika z mezinárodního srovnání velice dobře, řada poznatků se však vzhledem k jazykové bariéře v zahraničí obtížně uplatňuje. V zájmu lepšího proniknutí do celosvětového povědomí by proto bylo vhodné více seznamovat s výsledky práce slovanských onomastiků v cizině, a to především publikováním ve světových jazycích v zahraničních časopisech a sbornících a účastí na mezinárodních kongresech a konferencích. Stále je ještě bohužel pravidlem, že v některých onomastických bibliografiích sestavovaných v zahraničí se záznamy o slovanské produkci objevují jen sporadicky a víceméně nahodile (srov. Lawson 1995).

Prínos nového, aktualizovaného vydání *Základního systému a terminologie slovanské onomastiky* – za předpokladu, že bude náležitě respektováno – by tedy byl několikanásobný. Existence jednotného slovanského terminologického systému může položit základy k budoucímu slovníku mezinárodní onomastické terminologie a zároveň ulehčí prezentaci výsledků, k nimž při svých výzkumech slovanská onomastika dospěla, na mezinárodním fóru.

LITERATURA

- Bauer 1985: G. Bauer, *Namenkunde des Deutschen*, Bern – Frankfurt am Main – New York: Peter Lang.
- Dalberg 1997: V. Dalberg, Zum fragwürdigen proprialen Status der Ethnonyme. In: K. Hengst – D. Krüger – H. Walther – I. Bily (eds.), *Wort und Name im deutsch-slavischem Sprachkontakt. Ernst Eichler von seinen Schülern und Freunden*, Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 33–47.
- Harvalík 2003: M. Harvalík, K současnému stavu slovanské onomastické terminologie. In: M. Biolik (ed.), *Metodologia badań onomastycznych*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 43–49.
- Harvalík 2005a: M. Harvalík, Towards a New Millennium – Towards a Common Onomastic Terminology? In: E. Brylla – M. Wahlberg (eds.), *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, Uppsala 19–24 August 2002, 1*, Uppsala: Uppsala Universitet, 161–171.
- Harvalík 2005b: M. Harvalík, Zum heutigen Stand und zu Perspektiven der Entwicklung der onomastischen Terminologie. In: A. Brendler – S. Brendler (eds.), *Namenforschung morgen. Ideen, Perspektiven, Visionen*, Hamburg: Baar-Verlag, 55–59.
- Harvalík 2007: M. Harvalík, K voprosu o sovremennoi onomastičeskoj terminologii. *Voprosy onomastiki*, 4, 5–13.
- Harvalík 2014: M. Harvalík, Towards a Common Onomastic Terminology? The Next Step. In: J. Tort i Donada – M. Montagut i Montagut (eds.), *Els noms en la vida quotidiana. Actes del 24 Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex*, Barcelona: Generalitat

- de Catalunya, 21–25 (dostupné z <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/cerca-dor.html?captasec=1>, citováno 2. 5. 2016)
- Harvalík – Caffarelli (eds.) 2007: M. Harvalík – E. Caffarelli (eds.), Onomastic terminology: an international survey / Terminologia onomastica: un'inchiesta internazionale. *Rivista Italiana di Onomastica*, 13, 181–220.
- Kaleta 1998: Z. Kaleta, Kierunki i metodologia badań. Terminologia. In: E. Rzetelska-Feleszko (ed.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 45–81.
- Lawson 1995: E. D. Lawson, *More Names and Naming. An Annotated Bibliography*, Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Olivová-Nezbedová 1998: L. Olivová-Nezbedová, K hierarchii onomastických termínů podle objektů pojmenovaných vlastními jmény. *Acta onomastica*, 39, 46–54.
- Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika* 1983: *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovnaja sistema i terminologija slavjanskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik*, Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnoste – Međunaroden komitet na slavistite – Komisija za slovenska onomastika.
- Podof'skaja ²1988: N. V. Podof'skaja, *Slovar 'russkoj onomastičeskoj terminologii*, Moskva: Nauka.
- Svoboda 1961: J. Svoboda, K slovanské onomastické terminologii. In: W. Taszycki (ed.), *I Międzynarodowa Slawistyczna Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 127–136.
- Šrámek 1999: R. Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno: Masarykova univerzita.
- Šrámek 2003: R. Šrámek, Tematizace slovanské onomastické terminologie. In: M. Biolik (ed.), *Metodologia badań onomastycznych*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 31–42.
- Witkowski 1995: T. Witkowski, Probleme der Terminologie. In: E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik I*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 288–294.
- Zgusta 1995: L. Zgusta, Systematická terminologie onomastiky. *Acta onomastica*, 36, 262–272.
- Zgusta 1996: L. Zgusta, Names and Their Study. In: E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik II*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1876–1890.
- Zgusta 1998: L. Zgusta, The Terminology of Name Studies (In Margine of Adrian Room's *Guide to the Language of Name Studies*). *Names*, 46, 189–203.

Milan Harvalik

SLAVIC ONOMASTIC TERMINOLOGY IN THE INTERNATIONAL CONTEXT

Summary

The first part of the paper analyses some examples of particular terms and their meanings as used in both Slavic and non-Slavic onomastics. It attempts to illustrate the differences between different languages and onomastic schools and to show how the further development of onomastics could be improved by means of adopting a more unified terminology.

Further on, the paper provides information about the activities of the International Council of Onomastic Sciences (ICOS) Terminology Group from its establishment in 2004 to the present day, especially work carried out on the list of key onomastic terms (in English, French and German) which has been published on the ICOS website, the aim of which is to serve as a handbook for easier orientation in national onomastic terminologies.

The paper also aims to lay the ground for a new, revised and enlarged edition of the *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika* (the Basic System and Terminology of Slavic Onomastics), and gives some suggestions and recommendations on how to proceed when working with onomastic terminology.

Keywords: onomastics, terminology, International Council of Onomastic Sciences, Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika

SLOVENSKÁ ONOMASTICKÁ TERMINOLÓGIA

Iveta Valentová*

Príspevok sa zaoberá stručnou genézou a niektorými podstatnými črtami a problémami slovenskej onomastickej terminológie. Autorka charakterizuje projekt Slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave. Cieľom tohto projektu je abecedné a systematické spracovanie taxonomických termínov, ktoré označujú druhy proprií, a termínov, ktoré súvisia so stavom onomastickej teórie, formou digitálnej databázy. Sústava onomastických termínov, ktoré sú v slovenskej onomastike zaužívané a správne utvorené, členovia komisie budú odporúčať používať a budú publikované aj knižne ako kodifikačná príručka slovenskej onomastickej terminológie.

Kľúčové slová: onomastika, slovenská onomastická terminológia, digitálna databáza

Na 4. medzinárodnom zjazde slavistov v Moskve v r. 1958 bola stanovená úloha, aby sa zostavila normovaná lingvistická slovanská terminológia. Na túto výzvu reagovali aj onomastici a na 1. slavistickej onomastickej konferencii v Krakove v r. 1959 si vytýčili cieľ zjednotiť slovanskú onomastickú terminológiu, ktorá sa vyznačovala neustálenosťou a mnohoznačnosťou.¹ Tieto vlastnosti platili nielen pre slovanskú terminológiu, ale aj pre neslovanské jazyky a používanie medzinárodných termínov. Už termín *onomastika* sa v tom čase chápal rozlične (prov. Svoboda 1960: 273). Vypracovaním návrhu na zjednotenie onomastickej terminológie poverili českého jazykovedca Jana Svobodu, ktorý zostavil sústavu základných onomastických termínov (Svoboda 1960: 274–284).² Tento veľmi dobre prepracovaný systém prediskutovali členovia jednotlivých národných onomastických komisií. Pripomienky niektorých lingvistov a zásady ďalšieho spracovania onomastickej terminológie Jan Svoboda publikoval už v r. 1961. Po zapracovaní pripomienok a doplnení termínov v ďalších slovanských, ale aj v neslovanských jazykoch, ktoré sa zaoberajú slovanskou onomastikou, bola oficiálna slovanská terminológia s nemeckými ekvivalentmi termínov publikovaná pod názvom *Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky* v Zpravodaji Místopisné

* Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave; ivetav@juls.savba.sk

¹ Porov. L. Dvonč (1966: 215), V. Blanár (1962: 278–287).

² Genézu prác na slovanskej onomastickej terminológii, jej charakteristiku a pripomienky k návrhu J. Svobodu publikoval aj V. Blanár (1962).

komise ČSAV v r. 1973 (Svoboda et al.). V rámci tohto komplexného opisu systému slovanskej a nemeckej onomastickej terminológie bola prvýkrát systematicky spracovaná aj slovenská onomastická terminológia. Ďalšia príručka slovanskej onomastickej terminológie s názvom *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika* (Svoboda et al. 1983) bola jej novšou verziou, ktorú kolektív autorov, zostavený zo zástupcov z jednotlivých krajín, obohatil o vybrané termíny slovenského jazykovedca Vincenta Blanára. Teoretické východiská Vincenta Blanára, ktorých základom je funkčný prístup a charakteristika obsahovej (designatívnej) stránky vlastného mena, pričom sa prihliada na binárnu povahu vlastného mena a špecifické onymické príznaky,³ sa stali určujúcimi pri ďalšej analýze a následnej syntéze nielen slovanskej, ale aj slovanskej onymie, a preto sa ukázala potreba zaradiť časť tejto terminológie aj do príručky medzinárodného významu. Zahrnuté do nej boli hlavne termíny ako *živé vlastné meno*, *živé rodinné meno*, ktoré súvisia s jedinečným výskumom a metodikou modelovania neúradnej antroponymie, tzv. živých mien.⁴ Tieto onomastické termíny sú pre slovenskú onomastiku špecifické, hoci postupne prenikajú do iných onomastík, predovšetkým do českej onomastiky.⁵ Vincent Blanár vypracoval do obidvoch príručiek aj celú slovenskú onomastickú terminológiu, ktorú schválila Slovenská onomastická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave (ďalej SOK). Tieto onomastické terminologické príručky boli ovplyvnené snahou o internacionálny charakter onomastických termínov, ktorá výrazne ovplyvnila celú odbornú terminológiu ako dôsledok potreby vedeckej komunikácie v medzinárodnom meradle.

Slovenskú onomastickú terminológiu sa pokúsil systematicky rozčleniť a definovať aj Milan Majtán v štúdiu *Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami* (1979, 1986). Pri triedení vychádzal z výkladovo-dokladového *Slovníka ruskej onomastickej terminológie* (1978) od N. V. Podol'skej, pričom termíny z tejto publikácie upravil do slovenčiny a doplnil v tom čase používanými slovenskými termínmi a slovenskými ilustračnými príkladmi. K základnej onomastickej terminológii sa vyjadroval aj Ladislav Dvonč (1966). O problematike antroponomastickej terminológie písal napríklad Vincent Blanár (1973), novšie niektoré termíny z antroponomastiky presnejšie definovala aj Iveta Valentová (2010, 2012, 2015a). Toponomastické termíny charakterizovali napríklad Milan Majtán (1976), Iveta Valentová (2009, 2015b) a Jaromír Krško

³ V. Blanár publikoval svoju teóriu a metodológiu v početných štúdiách, ktorých obsah zhrnul v monografiách *Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii* (1996) a *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* (2008, verzia s anglickým prekladom vyšla v r. 2009).

⁴ Pozri monografie V. Blanára a J. Matečika *Živé mená na strednom Slovensku. 1. 1. Designácia osobného mena* (1978); *1. 2. Distribúcia obsahových modelov* (1983).

⁵ Prov. napr. práce českého onomastika J. Davida (najnovšie David – Mácha 2014: 18–23).

(2001, 2009). Milan Majtán (1989) klasifikoval aj terminológiu z oblasti chrématonymie. O niektorých problémoch týkajúcich sa chrématonomastickej terminológie písali napríklad aj Ladislav Dvonč (1989), Ján Horecký (1994), Mária Imrichová (2003),⁶ novšie Iveta Valentová (2011) a Milan Majtán (2012). K jednotlivých termínom z rozličných onomastických disciplín sa vyjadrovali v štúdiách a v článkoch aj ďalší slovenskí lingvisti, predovšetkým onomastici. Niektoré slovenské onomastické termíny možno nájsť napríklad v *Základnej jazykovednej terminológii* (1952) a v *Encyklopédii jazykovedy* (1993), ale nie všetky termíny a definície sú v týchto publikáciách už aktuálne.⁷ Na potrebu doplniť onomastickú terminológiu v súvislosti s vývinom teoretickej onomastiky a otázok obsahovej (sémantickej) stránky vlastného mena, otázok systémovotvorných prvkov onymickej sústavy, s vymedzením ich onymickej platnosti a dimenziami onymických sústav upozorňoval Vincent Blanár aj v prvej časti dvojzväzkovej encyklopédie *Słowiańska onomastyka* (2002: 84 – 85).

Výskum onomastickej terminológie prebiehal aj iných slovanských krajinách. Najbližšie k slovenskej terminológii má česká onomastická terminológia. Na jej vypracovaní v spomínaných príručkách sa podieľali okrem Jana Svobodu aj Vladimír Šmilauer, Libuše Olivová-Nezbedová a Karel Oliva. Klasifikáciu onomastickej terminológie z českých onomastikov urobil Vladimír Šmilauer (1976), pričom v sústave onomastickej terminológie videl niekoľko vrstiev a základné triedenie do troch skupín urobil podľa pomenovaných objektov na objekty prírody v najširšom zmysle, živé bytosti a ľudské výtvyry. Ladislav Zgusta (1995) charakterizoval stav, problematiku a úskalia tzv. systematickej, inovatívnej onomastickej terminológie. Rudolf Šrámek (1999: 16) vyčlenil z hľadiska delenia onomastiky podľa druhej povahy onymických objektov tri veľké onymické priestory: geonymický, bionymický a chrématonymický. Tieto tri priestory predstavujú základné triedenie onomastických termínov podľa druhov proprií. K základným znakom, charakteristike a problematike nielen českej, ale aj slovanskej a medzinárodnej onomastickej terminológie sa vyjadrovali hlavne Rudolf Šrámek (2003) a Milan Harvalík (2003, 2005, 2008, 2014; Harvalík – Caffarelli 2007). Z ostatných slovanských onomastických terminológii je lexikograficky spracovaná ruská terminológia v už spomínanom slovníku Natalije V. Podol'skej a najnovšie vyšla ukrajinská onomastická terminológia v *Slovníku ukrajinskej onomastickej terminológie* (2012) autorov Dmytra Bučka a Natalije Tkačovej. Niektoré základné poľské onomastické termíny, ktoré vypracoval Artur Gałgowski (2012), sú dostupné na internetovej stránke Komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov,⁸ kde sa nachádza aj výberová bibliografia prác zaoberajúcich

⁶ J. Horecký a M. Imrichová sa zaoberali predovšetkých termími *logonymum*, *logonomastika*.

⁷ Porov. napr. v *Encyklopédii jazykovedy* na s. 276 termín mikrotoponymia, ktorý sa už dnes v slovenskej onomastike nepoužíva.

⁸ <http://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>, cit. 20. 4. 2016.

sa onomastickou terminológiou.⁹ Na internetovej stránke Medzinárodného komitétu onomastických vied sú zverejnené niektoré základné medzinárodné onomastické termíny (*List of Key Onomastic Terms*), ktoré vypracovala terminologická skupina Medzinárodného komitétu onomastických vied.¹⁰

V súčasnosti členovia SOK pripravujú aktualizáciu a doplnenie slovenskej onomastickej terminológie, pričom východisko a základný heslář tvorí materiál v slovanskej príručke z r. 1983. Niektoré termíny sa od vydania slovanských onomastických terminologických príručiek v slovenskej onomastike nevžili, iné sa začali používať v iných súvislostiach, prešli svojim vlastným vývojom a zmenil sa ich obsah. Rozvoj disciplíny, vznik nových teórií, interdisciplinárny charakter onomastiky, medzinárodná spolupráca, individuálna tvorivosť, nerovnaké klasifikačné kritéria, analytické a syntetické prístupy pri spracovaní onomastického materiálu spôsobili zmeny nielen v terminologickej sústave, ale aj vznik nových vhodných i menej vhodných termínov.

V súvislosti s formovaním zásad koncepcie spracovania slovenskej onomastickej terminológie SOK zorganizovala 8. októbra 2013 v Bratislave prvú pracovnú poradu v užšom kruhu slovenských a českých onomastikov, ktorej cieľom bolo oboznámiť sa so stavom svetovej a slovanskej onomastickej terminológie, aktuálnymi terminologickými problémami a možnosťami klasifikácie a spracovania terminológie. Významné pripomienky k problematike slovenskej terminológie mal Milan Majtán, ktorý upozornil na to, že v onomastike sa pod pojmom *terminológia* chápu tzv. taxonomické termíny, ktoré označujú druhy proprií, ale aj termíny, ktoré súvisia so stavom teórie. Vývin a stabilitu demonštroval na príklade termínov, ktorými sa označujú sídelné objekty (*názvy sídelných, sídlištných, osídlených objektov, miestne mená, sídelné mená, toponymá, miestne názvy, osadné názvy, novšie aj ojkonymá*). Pripomenul, že sa v slovenskej onomastike ukázala potreba rozlíšiť termíny *meno* pre živé bytosti a *názov* pre neživé objekty. Navrhol, aby sa pri spracovaní terminológie zachytilo všetko, čo sa použilo, pretože aj terminológia sa vyvíja, ale zdôraznil, že potom bude nutné rozhodnúť, čo treba preferovať. Napríklad bude potrebné zvážiť odporúčanie niektorých novoutvorených termínov ako *litrónymum, orohodonymum, socioorohodonymum, genderoantroponomastika, skionymum*, ktoré sa v slovenskej onomastickej literatúre vyskytli. Často sú výtvorom individuálnej tvorivosti a zväčša sa vyskytujú iba v práci alebo v prácach jedného autora. Niektoré sa však ukázali ako potrebné a vžili sa (napr. termíny *urbanonymum* a *logonymum*). Ku vzťahu domácich a medzinárodných

⁹ <http://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/publikacje>, cit. 20. 4. 2016. Je dostupná aj na stránkach Medzinárodného komitétu onomastických vied / The International Council of Onomastic Sciences – ICOS: <http://icosweb.net/drupal/terminology>, v rámci súboru ICOS-Terms-en.pdf, cit. 20. 4. 2016.

¹⁰ Zatiaľ v anglickom, nemeckom a francúzskom jazyku (pozri súbory vo formáte .pdf dostupné z <http://icosweb.net/drupal/terminology>, cit. 20. 4. 2016).

termínov Milan Majtán uviedol, že onomastická terminológia stále smeruje k internacionalizácii, ale zároveň hlavne na margo nových termínov podotkol, že medzinárodnosť nespočíva v utvorení a použití určitého termínu, ale dôležité je to, aby termín bol prijatý a mal komparabilitu. Pripomienky dr. Majtána členovia SOK akceptovali pri formovaní ďalších zásad a prijali aj jeho návrhy, aby pripravovaná slovenská onomastická terminologická príručka bola nielen informatívna, ale aj normatívna, a aby slovenská terminológia zapadala do slovanskej i do svetovej terminológie.¹¹

Spracovanie slovenskej onomastickej terminológie sa v súčasnosti realizuje v rámci terminologickej databázy Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave.¹² Spracúvajú sa taxonomické termíny a termíny, ktoré súvisia so stavom teórie. V prvej fáze sa v digitálnej databáze abecedne zaznamenávajú všetky onomastické termíny, ktoré sa doposiaľ v slovenskej onomastike vyskytli, čím sa dodrží aj odporúčanie Rudolfa Šrámka (2003: 38), že slovník onomastických termínov by mal byť skôr otvorenou inventarizáciou toho, čo sa používa, čím by rešpektoval stav, ktorý je v onomastike. Iveta Valentová vypracovala zoznam novších termínov a problematických termínov, ktoré sa pripomienkujú členmi SOK a ich zaradenie do databázy sa postupne prerokúva na ďalších pracovných poradách spoločne so spornými prípadmi, s ktorými sa stretli ostatní riešitelia tohto terminologického projektu. Každý člen pracovného tímu má pridelený určitý okruh, druh proprií, ktorého terminológiu zaznamenáva do digitálnej databázy. Digitálna karta (formulár) obsahuje položky: *termín, synonymá, nadradený termín, pôvod termínu, inojazyčné ekvivalenty, definícia, príklady, bibliografia, poznámky a diskusia* (p. prílohu). Synonymné termíny budú mať osobitné digitálne karty s možnosťou „preklikávania“. K inojazyčným ekvivalentom sa okrem slovanských jazykov uvádzajú aj ekvivalenty v angličtine, v nemčine a v maďarčine. Pri anglických ekvivalentoch sa vychádza predovšetkým z terminológie, ktorá je už vypracovaná a uvedená na internetovej stránke Medzinárodného komitétu onomastických vied. Požiadavka maďarských ekvivalentov vyšla predovšetkým z potrieb maďarských onomastikov a slovenských jazykovedcov z Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe, s ktorým Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV spolupracuje aj na onomastickom projekte.¹³ Do kolónky *poznámky* sa uvádza hodnotenie termínu, napr. odlišné chápanie termínu v inom jazyku alebo jazykoch, vhodnosť – nevhodnosť termínu alebo jeho utvorenia s odôvodnením, prečo je nevhodný alebo nevhodne utvorený, obmedzenie jeho používania, zaužívanosť v slovenskej onomastike, príp. v iných onomastikách, staršie synonymné termíny, autor

¹¹ Bližšie k obsahu rokovania na tejto porade pozri I. Valentová (2014).

¹² Bližšie o Slovenskej terminologickej databáze pozri príspevok J. Levickej v tomto zborníku.

¹³ Projekt sa týka výskumu priezvisk pôvodom slovenských rodín v Maďarsku. V súčasnosti prvým výstupom je kolektívna monografia *Čabianske priezviská* (2015).

termínu ap. Do kolónky *bibliografia* sa uvádzajú najdôležitejšie práce (monografie, štúdie) v ktorých sa termín použil, alebo štúdia, v ktorej bol termín prvýkrát použitý. Po dokončení bude databáza sprístupnená na internete¹⁴ okrem políčka *diskusia*, ktoré slúži na pripomienkovanie daného termínu ostatnými členmi SOK. Výhodou prioritne digitálneho spracovania je aj možnosť dodatočného dopĺňania a úprav, ktoré si vyžiada ďalší vývoj onomastickej terminológie.

Z taxonomických termínov, ktoré pomenúvajú druhy proprií podľa pomenovaných objektov, sú zatiaľ rozpracované niektoré termíny z antroponomastiky a toponomastiky, a z termínov, ktoré súvisia so stavom teórie, predovšetkým terminológia Vincenta Blanára, ktorá vyplynula z jeho teórie vlastného mena. V druhej fáze sa prostredníctvom grafického počítačového programu vyznačí terminologická sústava. Hoci digitálna databáza slovenskej onomastickej terminológie by mala obsahovať všetky termíny, ktoré sa v slovenskej onomastickej literatúre vyskytujú, terminológia v knižnej príručke bude kodifikovaná členmi predsedníctva SOK a budú v nej len odporúčané termíny, čím sa v plnom rozsahu uplatní návrh dr. Majtána, aby príručka mala normatívny charakter.

Problematické termíny a definície sa rozoberajú na ďalších pracovných poradách. Na ilustráciu uvedieme príklady z terminológie prof. Blanára. V slovenskej onomastike sa zaužíval v užšom zmysle slova skrátenejší termín *živé mená* pre *živé osobné mená*, ktoré označujú jednotlivcov, jednotlivé osoby. Adjektívum *živý* má vyjadrovať nielen neúradnosť a fungovanie mena v komunikácii, ale podľa V. Blanára (2009: 36) predovšetkým to, že je „živá“ motivácia, čo znamená, že používatelia si ešte uvedomujú pôvodnú motiváciu vzniku tohto mena, tzv. onymickú motiváciu, ktorá je pri iných druhoch antroponým, ako sú napr. rodné (krstné) mená, priezviská, a aj všeobecne pri iných druhoch proprií, irelevantná pri ich používaní a fungovaní: „Keď sa v dvojmennej sústave z (mnohých) prezývok utvorili priezviská, vďaka ich dedičnosti sa stráca ich pôvodná motivácia. Lexikálny význam odvodzovacieho základu ustupuje, stáva sa irelevantný. Pôvodný lexikálny význam antropolexémy sa v bežnej komunikácii uvedomuje pri výrazne expresívnych útvaroch, napr. *Serenko*, *Vreštiak*, *Bachor*, *Grajzel*, hoci z identifikačného hľadiska nie je dôležitý. Iná situácia je pri neúradnom pomenovaní. Motivácia mien je živá (preto hovoríme o živých menách); napr. *Šubíček* („šubíčkoval, leštil topánky“), *Icika* („bol veľmi malý“), *Dollároš* („bol v Amerike“). Pri priezviskách sa príznak expresívnosti vzťahuje na formu mena, pri neúradných menách sa živá motivácia vzťahuje na pomenovanú osobu“ (Blanár 2009: 36).

V mnohých prípadoch sa aj pri fungovaní živých mien pôvodná onymická motivácia časom prestáva uvedomovať, a preto by bolo vhodnejšie na prvé miesto významu časti termínu *živý klásť* „neúradnosť“ a „funkčnosť“. Navyše sa tento

¹⁴ Na internetovej stránke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave v rámci spomenutej terminologickej databázy.

termín z oblasti antroponomastiky postupne začal presúvať aj do iných onomastických disciplín (napr. *živé toponymum*).

Ako problematický sa javí napríklad ďalší termín Vincenta Blanára *lingvistický a onomastický status vlastného mena*, ktorý možno definovať ako „spätosť lingvistického a onomastického aspektu, uplatňovanie zákonitostí daného jazykového kódu a špecifických zákonitostí kategórie vlastných mien,“ pretože vlastné meno má dvojakú povahu – je prvkom slovnej zásoby daného jazyka a zároveň prvkom daného onymického súboru (Blanár 2008: 19).¹⁵ Adjektívum *onomastický* sa teda týka onymie, a preto by bolo vhodnejšie použiť adjektívum *onymický* aj napriek tomu, že termín je zaužívaný. Na to, že adjektívum *onomastický* sa veľmi často vyskytuje vo význame „onymický, týkajúci sa oným, proprií“ upozornil už Rudolf Šrámek (2003: 34). Analogicky by potom aj namiesto adjektíva *lingvistický* mohlo byť použité adjektívum *lingválny* alebo domáci pojem *jazykový*. Ak však tento termín Vincenta Blanára definujeme ako „pohľad na proprium z pozície lingvistiky a súčasne z pozície onomastiky“, potom adjektíva *lingvistický* a *onomastický* sú v poriadku.

Ako problematická sa javí aj dĺžka tohto termínu. Pre terminológiu nie sú veľmi vhodné takéto typy „dlhých“ termínov, a preto aj napriek odporúčaniu prof. Blanára ponechať celý termín jednotný, pretože jeho prínosom do teoretickej onomastiky je kladenie dôrazu práve na spätosť obidvoch aspektov, členovia SOK sa dohodli na utvorení dvoch samostatných termínov: *lingvistický status vlastného mena* = „uplatňovanie zákonitostí daného jazykového kódu vo vlastnom mene, pohľad na proprium z pozície lingvistiky“, *onomastický status vlastného mena* = „uplatňovanie špecifických zákonitostí kategórie vlastných mien, pohľad na vlastné meno z pozície onomastiky“. Nevyklúčujeme však možnosť, že o týchto termínoch sa ešte bude diskutovať.

Problematika spracovania terminológie je zložitá a bude si ešte vyžadovať prediskutovanie mnohých ďalších nejednoznačných termínov a ich zaradenia do terminologického systému. Predpoklad je pokračovať v spracúvaní slovenskej onomastickej terminológie v rámci samostatnej grantovej úlohy. Veríme, že pripravovaná digitálna databáza a knižná príručka slovenskej onomastickej terminológie poslúži nielen slovenským onomastikom, jazykovedcom a prekladateľom, ale bude nápomocná aj pri aktualizácii slovenskej a budovaní medzinárodnej onomastickej terminológie.¹⁶

¹⁵ Pozri aj osobitnú štúdiu V. Blanára k tejto téme *Lingvistický a onomastický status vlastného mena* (1976).

¹⁶ Príspevok vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/000214 *Výskum lexiky slovenských terénnych názvov*.

LITERATÚRA

- Blanár 1962: V. Blanár, K príprave súpisu slovanskej onomastickej terminológie, *Československý terminologický časopis*, 1, 278–287.
- Blanár 1973: V. Blanár, Teoretické problémy onomastickej terminológie, *Makedonski jazik*, 24, 51–62.
- Blanár 1976/1977/1989: Vincent Blanár, Lingvistický a onomastický status vlastného mena, *Onomastica*, 21, 1976, 5–18; Der linguistische und onomastische Status der Eigennamen. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 30, 1977, 138–148; *Reader zur Namenkunde. I. Namentheorie*. Red. F. Debus, W. Seibicke. Hildesheim-Zürich-New York, 1989, 111–123.
- Blanár 1996: V. Blanár, *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*, Bratislava: Veda.
- Blanár 2008/2009: V. Blanár, *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Spisy SJS*, 6, Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2008; *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky. Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics*, 2009, Marin: Matica slovenská.
- Blanár, Matejčík 1978: V. Blanár, J. Matejčík, *Živé mená na strednom Slovensku. 1. 1. Designácia osobného mena*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Blanár, Matejčík 1983: V. Blanár, J. Matejčík, *Živé mená na strednom Slovensku. 1. 2. Distribúcia obsahových modelov*, Martin: Osveta.
- Bučko, Tkačova 2012: D. Bučko, N. Tkačova, *Slovník ukrajinskoj onomastičeskoj terminolohiji*, Charkiv: Ranok-HT. / Д. Бучко, Н. Ткачова, Словник української термінології. Харків: Ранок- HT.
- David, Mácha 2014: J. David, P. Mácha, *Názvy miest. Paměť, identita, kulturní dědictví*, Brno: Host.
- Divičanová, Chlebnický, Tušková, Uhrinová, Valentová 2015: A. Divičanová, J. Chlebnický, T. Tušková, A. Uhrinová, I. Valentová, *Čabianske priezviská*, ed. T. Tušková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- Dvonč 1966: L. Dvonč, K niektorým základným onomastickým termínom, *Československý terminologický časopis*, 5, 215–223.
- Dvonč 1967: L. Dvonč, K podobe onomastických termínov typu toponymum, *Kultúra slova*, roč. 1, č. 10, 342–345.
- Dvonč 1989: L. Dvonč, Chrématomymá v onymii. *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6. – 8. 5. 1987 v Smoleniciach)*, zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 372–379.
- Mistrík (ed.) 1993: J. Mistrík (ed.), *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
- Harvalík 2003: M. Harvalík, K súčasnému stavu slovanskej onomastickej terminológie, *Metodologia badań onomastycznych*, M. Biolik (ed.), Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 43–49.
- Harvalík 2005: M. Harvalík, Towards a New Millennium – Towards a Common Onomastic Terminology? *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, Uppsala, August 19–24 2002*, Uppsala, 161–171.
- Harvalík, Caffarelli 2007: M. Harvalík, E. Caffarelli, Onomastic terminology: an international survey / Terminologia onomastica: un'inchiesta internazionale, *Rivista Italiana di Onomastica*, XIII, 2007, 181–220.

- Harvalík 2008: M. Harvalík, K integračným tentencím v súčasnej onomastickí terminológii, *Jazyk a jeho proměny*, eds. M. Čornejová, P. Kosek, Brno: Host, 45–53.
- Harvalík 2014: M. Harvalík, Towards a Common Onomastic Terminology? The Next Step, *Els noms en la vida quotidiana. Actes del 24 Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*, eds. J. Tort i Donada, M. Montagut i Montagut, Annex, Barcelona 21–25 (dostupné z <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/cercador.html?captasec=1>).
- Horecký 1994: J. Horecký, Logonomastika ako onomastická disciplína, *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (Nitra 19. – 20. mája 1994)*, red. E. Krošláková, Bratislava: Nitra, Fakulta humanitných vied Vysokej školy pedagogickej v Nitre, 78–79.
- Imrichová 2003: M. Imrichová, Logonymá v systéme vlastných mien. *Vlastné meno v komunikácii. Zborník referátov z 15. slovenskej onomastickej konferencie (Bratislava 6. – 7. septembra 2002)*, zost. P. Žigo, M. Majtán, Bratislava: Veda, 269–273.
- Krško 2001: J. Krško, *Terénne názvy z Muránskej doliny*, Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici.
- Krško 2009: J. Krško, Niekoľko poznámok k termínom anojkonymum a terénny názov, *Slovenská reč*, roč. 74, č. 6, 357–361.
- Majtán 1976: M. Majtán, Základná slovenská toponomastická terminológia, *Zborník materiálov z 5. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 3. – 7. mája 1972)*, red. M. Blichá, M. Majtán, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 113–116.
- Majtán 1979: M. Majtán, Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami, *Kultúra slova*, roč. 13, č. 5, 153–159.
- Majtán 1986: M. Majtán, Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami, *Úvod do onomastiky*, red. M. Blichá, M. Majtán. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika, 69–76.
- Majtán 1989: M. Majtán, Klasifikácia chrématonymie, *Chrématonyma z hľadiska teórie a praxe. Sborník z 3. celostátného seminára "Onomastika a škola" (Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988)*, eds. R. Šrámek, L. Kuba, Brno: Onomastická komise ČSAV, 7–13.
- Majtán 2012: M. Majtán, Pragmatonymá sú vlastné mená, *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. Zborník referátov z 18. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 12. – 14. september 2011)*, ed. M. Ološtiak, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 274–279. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html>.
- Podol'skaja 1978: N. V. Podol'skaja, *Slovar ruskoj onomastičeskoj terminologii*. Moskva: Nauka. / Н. В. Подольская, *Словарь русской ономастической терминологии*, Москва: Наука.
- Rzetelska-Feleszko, Ciešlikowa, Duma (red.) 2002: E. Rzetelska-Feleszko, A. Ciešlikowa, J. Duma (red.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia, tom I.*, Warszawa, Kraków. Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Svoboda 1960: J. Svoboda, K slovanské onomastické terminológii, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 1960, roč. 1, 273–284.
- Svoboda 1961: J. Svoboda, Zpráva ze subkomise pro onomastickou terminologii, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 322–324.
- Svoboda et al. 1973: J. Svoboda et al., Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, roč. 14, č. 1, 1–280.
- Svoboda et al. 1983: J. Svoboda et al., *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika*, Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite. / *Основен систем и терминологија на словенската ономастика*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

- Šmilauer 1963: V. Šmilauer, Toponym alebo toponymum? *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, č. 4, 49.
- Šmilauer 1976: V. Šmilauer, Třídění vlastních jmen (teze). 5. zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovenskú onomastiku a 5. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3. – 7. 5. 1972). *Zborník materiálov*, zost. M. Blichá, M. Majtán, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 109–111.
- Šrámek 1999: R. Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno: Masarykova Univerzita.
- Šrámek 2003: R. Šrámek, Tematizace slovanské onomastické terminologie, *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 31–42.
- Valentová 2009: I. Valentová, Anojkonymum alebo terénny názov? *Slovenská reč*, č. 1, 31–34.
- Valentová 2010: I. Valentová, Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka? *Slovenská reč*, č. 2010, roč. 75, č. 4–5, 278–286.
- Valentová 2011: I. Valentová, Chrématonymá – niekoľko poznámok k problémom definície, klasifikácie a vzťahom medzi apelatívom a propriom, *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, red. M. Biolik, J. Duma, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 493–502.
- Valentová 2012: I. Valentová, Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálnou charakteristikou, *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. Zborník referátov z 18. slovenská onomastická konferencie (Prešov 12. – 14. september 2011)*, ed. M. Ološtiak, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012, 113–122. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Ološtiak3/index.html>.
- Valentová 2014: I. Valentová, Slovenskí a českí onomastici diskutovali o terminológii, *Kultúra slova*, č. 1, 39–44.
- Valentová 2015a: I. Valentová, „Living“ (Unofficial) Personal Names and their Research in Slovakia, *Proceedings of the Third International Conference on Onomastics „Name and Naming“*. September 1-3, 2015, ed. O. Felecan, Baia Mare: Editura Mega, Editura Agronaut, 44–61. Dostupné na internete: http://onomasticafelecan.ro/iconn3/iconn3_proceedings.php.
- Valentová 2015b: I. Valentová, Úlohy súčasnej slovenskej onomastiky, *Funkce nazw własnych w kulturze i komunikacji*, red. I. Sarnowska, M. Balowski, M. Graf, Poznań: Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej UAM 2015, 701–714.
- Základná jazykovedná terminológia*. Spracovala Komisia pre jazykovednú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a umení pod vedením Dr. Š. Peciara. Red. J. Horecký. Bratislava Nakladateľstvo slovenskej akadémie vied a umení 1952.
- Zgusta 1995: L. Zgusta, Systematická terminologie onomastiky, *Acta onomastica*, 36, 262–272.

IVETA VALENTOVÁ

SLOVAK ONOMASTIC TERMINOLOGY

Summary

The paper deals in brief with the history of Slovak onomastic terminology and its selected main features and problems. The author characterises the project of the Slovak Onomastic Commission at the L. Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava. The aim of this project is the alphabetical and systematic processing of taxonomic terms which designate particular kinds of proper names, and the processing of terms connected with general onomastic theory in a digital database. The system of onomastic terms that are anchored and correctly formed in Slovak onomastics will be recommended by members of a commission for usage and will be published in printed form as a codification handbook of Slovak onomastic terminology.

Keywords: onomastics, Slovak onomastic terminology, digital database

Príloha: Ukážka digitálnej karty (formuláru):

termín	onymum
synonymá	vlastné meno, proprium, onymický znak
nadradený termín	podstatné meno, substantívum
pôvod termínu	od gréc. onyma “meno, názov”
inojazyčné ekvivalenty	angl. proper name, name, onym, blr. уласнае імя, bul. собствено име, chorv. proprium, vlastito ime, onim, čes. nomen proprium, onymum, vlastní jméno, mac. оним, проприум, сопствено име, maď. tulajdonnév, nem. Name, Eigennamen, Оnym, poľ. nomen proprium, onim, nazwa własna, lsrb. (swójske) mjeno, rus. оним, собственное имя, slov. lastno ime, srb. лично име, ukr. онім, власна назва
definícia	Slovo alebo slovné spojenie, ktoré na rozdiel od všeobecných podstatných mien hlavne pomenúva a tým identifikuje jednotlivé objekty.
príklady	Milan Majtán, Mária, Bratislava, Dunaj, Slovensko, Lomnický štít, Biele Karpaty, Hlavná ulica, Vianoce, Slovenské elektrárne, Palmolive...
bibliografia	Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Spracovali: J. Svoboda a kol. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV. 1973, roč. 14, č. 1, 280 s. Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1983. 413 s. (Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 1983. 413 с.) BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava: Veda 1996. 151 s. ISBN 80-224-0490-X.
poznámky	
diskusia	

IV. СТАНДАРДИЗАЦИЈА ТЕРМИНА У
ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ.
ТЕРМИНИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА

СРПСКИ НАЗИВИ ДОКУМЕНТА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ – ПРЕМА САМИМ ДОКУМЕНТИМА (1189–1346)*

Виктор Д. Савић**

У прилогу се прате посведоченост и развојни пут једног дела српске правне терминологије у ранијем периоду (изворни називи докумената), почев од првих потврда (1189), до времена проглашења Српскога царства (1346), када су се десиле крупне промене у српском друштву, најављене неколико деценија раније. За тумачење и боље осветљавање овога периода послужиће нам и каснија грађа. Главни ослонац је материјал чији настанак се везује за рашку државну канцеларију, будући да је он најбоље сачуван. У средишту анализе су основни термини, међу којима има и специјализованих и оних који су део општег лексичког система, са специјалном употребом.

Кључне речи: називи за документе, терминологија, дипломатички корпус, историја српскога језика

Српско средњовековно друштво зрелога средњег века, из којег имамо и прве оригиналне трагове административно-правне активности деловало је доста уређено, и у правном смислу речи, високо формализовано, што се огледа у великој документарној продукцији, чији је само мањи део данас неселективно сачуван.¹ У проучавању средњовековне терминологије код Срба посебно су важна лексикографска дела Ђура Даничића и Франца Миклошича

* Рад је настао у оквиру пројекта *Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције* (178030), чији је покровитељ Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Филолошки факултет Универзитета у Београду, Институт за српски језик САНУ, Viktor.Savic@isj.sanu.ac.rs

¹ Упркос небројеним похарама, страдањима, сеобама и другим историјским недаћама, преостао је немали број средњовековних докумената, али пре свега на периферији – по јужном приморју и на Светој Гори. Од тога, у самом Хиландару чува се око 150 аката, претежно манастирских даровница (Синдик 1998). У капиталном Стојановићеву издању *Старих српских йовеља и йисама*, иако с доста штампарских грешака, издато је чак 1096 докумената из Дубровачког архива (Стојановић 1929, Стојановић 1934). Поређења ради, бугарских аката из читавога средњег века сачувано је свега осам, различита обима и неједнакога значаја (Даскалова – Райкова, 2005). Осим српских и њима блиских земаља као простора за који непосредно везујемо настанак дипломатичке грађе на српском језику, српским језиком и ћирилицом су се једно време служиле и турске, арбанаске и мађарске канцеларије (Ђорђић 1971: 163–171).

(поглавито Даничић I–III, Miklosich), иза којих су поједина питања решава-на у историографским студијама, све до заслужног Павла Ивића, који се сам, и у заједници с другим филолозима, упуштао у обраду старе дипломатичке грађе. Значајна је његова приступна академска беседа, у којој, саобразно при-годном тренутку, он даје општи осврт на развој терминологије код Срба у средњем веку (1980). За само питање којим се овом приликом бавимо, кључна су систематична истраживања историчара, *Студије о српској дипломатици* Станоја Станојевића (Станојевић 1912–1935), затим познати радови Алек-сандра Соловјева и Владимира Мошина (пре свега *Грчке новеље српских вла-дара*, 1936) – до савремених аутора.

Истраживања А. Соловјева и В. Мошина на грађи грчких повеља српских владара осветлила су у пуној мери однос између српских и грчких аката. Својевремено је Франц Делгер (Franz Dölger), пишући о Палермском кодике-лу (1929), типолошки разврстао византијске повеље. Утврђено је да се, када се оставе по страни едикти и новеле, све остале повеље деле на два основна типа – хрисовуље и простагме, што има непосредног одраза и на диплома-тичке прилике код Срба. Хрисовуље су свечана акта којима су обухваћене законске одлуке, док су простагме скромнија акта у којима су садржане обич-не, административне наредбе (Соловјев–Мошин 1936: LXVIII–LXIX, ЛССВ: 529–532, 591, 780–781). Српска акта XII–XIV века у начелу подлежу оваквој подели, али формално постоје разлике између њих и византијских царских модела. То је и логично, с обзиром на идеалну хијерархију власти у византиј-ском свету која је, и поред повремених прекида и међусобних мимоилажења, у принципу важила и за српску државу.² Из тога угла постаје јасно Соловје-вљево и Мошиново запажање да су српски корелати византијских простагми морали одговарати актима цара – савладара, тесалских и епирских деспо-та, као и бугарских цара (Соловјев–Мошин 1936: LXXXIII). Тек око 1348. године Душановом реформом његове повеље се у свему изједначавају с цар-ским простагмама.³

Будући да немамо сачуване оригиналне дипломатичке изворе на срп-ском народном или књижевном језику старије од краја XII века, до када је извршено њихово обликовање, не можемо доносити коначне закључке о по-реклу укупне терминологије у овој нарочитој функционалностијској фор-мацији, чија посведочена реализација показује доста разуђену жанровску мрежу. Предстоји нам да се осврнемо на старословенски период, који је због природе сачуваног корпуса, у том смислу такође ограничен. Тамо је, нарав-но, солидно засведочен глагол *вѣлѣти* (x53) у основном значењу ‘заповедати,

² Позната је идеологија власти, пре проглашења Српске краљевине, формулисана у Не-мањиној повељи Хиландару, 1198 (фото: Архив САНУ 8866-1, р. 1–10).

³ То се, пре свега, односи на замену кратког потписа личним менологемом, као и на ознаку месеца и индикта у оквиру актуелне владарске хронологије (исто: LXXX).

наређивати’, као и одговарајући изведени глаголи и глаголске именице из истога деривационог гнезда (префигирани повелѣти (> 300), итератив повелѣвати (x10), затим (по)велѣниѣ (x76)), потом префигирани глагол с подударним основним значењем заповѣдати (x51) с видским парњаком (заповѣдѣти (x28)) и одговарајућим поствербалима (заповѣданиѣ (x1) и заповѣдъ (> 200)) – поред мотивног и овде неинтересантног повѣдати, потом пѣсати (> 150) и пѣсаниѣ (x33) у доминантним значењима која се нису променила ни до данас – поред ‘цртати’, изравно ослобођеног на изворно ‘шарати, правити шаре’ (СС: 112, 230–231, 455–256, 559). Под именицом листъ подразумевао се само ‘изростак на дрвету – биљни орган’, без метафоричног означавања ‘папира’, а затим и ‘писма’, са скромном фреквенцијом (x4) (СС: 307). Али, већ за књиѣгы (> 100) у оквиру секундарне семантичке реализације налазимо и ‘повељу’ и ‘писмо’ (грч. τὰ γράμματα, ἐπιστολή), на пример – принѣзъ князъ књиѣгы цѣсарь, Супрасаљски зборник (174, 26, СС: 301). Такође, хапаксни деминутив књиѣжница с блокираном множином, без упоришта у грчком предлошку, и само с једном потврдом, означава ‘писмо, документ’ – подаваше књиѣжница прѣподобьноуѣмѣу, опет из Супрасаљског зборника (558, 29–30, исто). Ни у критичком издању раносредњовековног Закона судњег људима, писаног књижевним језиком, не налазимо одговарајућих термина (Илиевска 2004: 333–357). Стога бисмо само условно могли означити старословенски период (који се такође, уз ограде, узима до истека XI века, а по нашем мишљењу и краће), с ограниченим и недовољно разноврсним изворима којима располажемо, као *terminus ante quem non* за настанак правих и условних термилолошких формација какве сусрећемо у домаћој грађи, отприлике једно столеће касније.

Више је термина који улазе у наш видокруг, од којих ћемо овом приликом анализирати неколике, најважније. У принципу су то: повеља, повелѣниѣ ‘[писана и усмена] заповест’, хрисовѣуль, записаниѣ ‘исправа [уопште]’, записъ, писаниѣ, ѣтврѣѣдениѣ ‘гаранција’,⁴ исправаѣниѣ, правило, ѣправѣданиѣ ‘акт о решавању имовинског спора’, книга, књиѣгы вѣрѣвѣлѣги ‘исправа о привилегијама’ (x1), листъ, свитькъ, тькъдина ‘копија исправе’, прахтикъ ‘попис имовине, катастарски акт’ (грч. πρακτικόν) и др. На први поглед, када се у исти ред ставе сви могући облици и њихови контексти, изгледа да од мноштва у овом терминосистему заиста не влада неки нарочит ред, као што је сматрао С. Станојевић (XXII, 1934: 3). Међутим, с правом се упозорава да то неће увек бити тако и да „у овој лексичкој разноврсности, [...], не треба увек очекивати нити тражити термилолошку прецизност и доследност у означавању појединих врста докумената“ (Бубало 2009: 35, 36).

Данас основни термин за читаву скупину, ПОВЕЉА (грч. δίπλωμα ‘свечани документ’ ← ‘двоструко пресавијено писмо’), а у средњем веку за једноставнији тип исправа, у старијој је грађи једва посведочен. У литератури се

⁴ Обично се преводи као „потврда“, што није исто (грч. ἀσφάλεια).

истиче да је то дословни калк с грчког *ῥίσιμός, πρόσταγμα, πρόσταξις* (Соловјев – Мошин 1936: LXXVIII, ЛССВ: 530). Међутим, веома дуг период заступљен је у грађи без одговарајућих потврда које би се могле довести у директну корелацију с грчким моделима.⁵ Није упитно да такав однос постоји у каснијим поврдама, али то излази из оквира нашега рада. Такође, познато је да се у Душанову законнику уместо „повеље“ доследно говори о „простагми“ (чл. 40 и 124 по Новаковићевој нумерацији, и даље; Новаковић 1898/2004: 36, 95). У бугарској грађи користи се само грцизам *φρῖζμο*, према грч. *ῥίσιμός* ‘одлука владара уопште [наредбодавног карактера – и писмена и усмена]’ (Соловјев – Мошин 1936: LXXXI, LXXXIV), док је *πρόσταγμα* ‘писмено фиксирање такве одлуке – документ’ (исто: LXXVIII и нап. 3). У Рјечнику ЈАЗУ истиче се да „повеља“ ‘никада није била народна реч’, мада се примећује њена засведоченост у два дубровачка речника, Белину из 1728. и Стулићеву из 1806. године (RJAZU XI: 251). Изнесени закључци се, вероватно, заснивају на чињеници да је мотивни глагол *велѣти* на српско-хрватском терену постао *verbum dicendi*, док је на остатку словенске територије задржао старије значење *jubere*, ‘заповедати, наређивати’ (Skok III: 573). Када се ова иновација догодила, а од ње зависи одговор на постављено питање, тешко је, али није и немогуће рећи. У Повељи бана Кулина писаној народним језиком (1189), налазимо полазно значење овога поствербала (‘заповест, налог’), у чувеном примеру – *писахъ сню книгоу повељовъ бановъ* (у свим преписима, Мошин и др. 2011: 52), што би могло представљати *terminus post quem* (на датом месту книга је ‘документ’, као у старословенском, в. горе). Према сачуваној грађи, најстарија потврда је из Савина Житија св. Симеона (1208/1209), из једног потпуно другачијег жанра, где се говори о Немањиној повељи манастиру Студеници – и *таже сѣт’ писана въ златопечатѣни повелн его* (82а, р. 4–6, СТ: 199). Ако оставимо по страни ову неуобичајену синтагму, главни проблем јесте у томе што је житије из једног позног преписа, насталог 1619. године (Шафарикова збирка Народног музеја у Прагу, IX Н 8, § 10). У истом тексту усмена владарева заповест именује се књижевним формама *повелѣнне* и *заповѣдъ* – и *испльннвшоу се повелѣннѣю его · прнде множьствоу чрѣн[ъ]ць* (106а, р. 6–8), *иакоже ми еѣ повелѣль · и испльннн[ъ] заповѣдъ его* (110б–111а, СТ: 247, 256–257). Можда „повеља“ није народна реч по постању, али изгледа да је имала неформални статус, чим јој није било места у уобичајеним контекстима у оквиру

⁵ У књижевном језику хапаксно је познат превод грчког *ῥίσιμός* словенским *оустаѣв* у Псалтиру с коментарима, док за сам глагол *ῥίσιζειν* влада велика разноврсност у преводилачким решењима. Блискија су решења позната за поствербале *πρόσταξις* и *πρόσταγμα* – *велѣнне* у Триоду и *πρόσταγμα* – *повелѣнне* у Псалтиру, Псалтиру с коментарима, Паримејнику, али и Триоду, а за сам глагол *πρόστασσειν* неколика, посебна решења, текстуално ограничена – *велѣти*, *заповѣдати*, *заповѣдѣти*, *повелѣвати*, *повелѣти* (РГЦП: 338, 398). Термин *ῥίσιμός* тек је од XIII века заменио термин *πῆττικιον* (Соловјев – Мошин 1936: LXXVI), па није ни могао битије утицати на српске прилике.

самих високоформализованих докумената (најсвечанијих међу њима) која су издавали владари из династије Немањића, макар до почетка XIV века. У погледу стила свакако да постоји могућност супротстављања именица *повела* и *повелџник*, где је другој без сумње место у књижевном контексту, тј. високом и средњем стилу, обликованом на подлози старословенске традиције (о стиловима в. Грковић-Мејџор 2007: 444–455); њој и одговарају бројни грчки корелати: *δούμα* ‘верска заповест, пропис’, *πρόσταγμα*, *πρόσταξις*, *διαταγή* ‘наредба’, *διάταξις* ‘наредба’, *κέλευσις* ‘наредба, заповест’ итд. (СС: 455). Ову именицу спорадично затичемо у Душанову законнику у општем значењу ‘заповести’ (чл. 4, 185 и 187, Новаковић 1898/2004). Тек у XV веку, вероватно у првом периоду владавине деспота Ђурђа Бранковића (1427–1456), приликом ревизије и систематизације Законика, проширена је употреба ове именице у основном тексту. Тако, у првом и најсолиднијем рукопису из ове подмлађене групе, Атонском,⁶ поједини чланови се најављују истом речју у оквиру нарочите синтагме: *Повелџниѣ ц(а)р(ь)скоу* (чл. 140, 231а, р. 14, чл. 145, 232а, р. 17, чл. 151, 234а, р. 8–9, чл. 171, 239б, р. 7, чл. 181, 241а, р. 8). Ради се о новелираним члановима, поступно уношеним у Законик после 1349. године (до 1354) који су првобитно почињали вербалном конструкцијом: *Повелџва ц(а)р(ь)ство ми* (уп. Бубало 2010: 14). О томе сведоче све сачуване потврде из Струшког рукописа (чл. 145, 126, р. 1 и чл. 151, 13а, р. 13), најблискијег ‘правној терминологији Душанова времена’ (Бубало 2010: 26) и сви примери из Призренског рукописа на којем је Новаковић засновао своје критичко издање (Новаковић 1898/2004). У самим документима именицом *повелџник* означавају се акта нижега реда од хрисовуља (повеље), с првом потврдом у Бистричкој хрисовуљи краља Владислава (1234–1243), уз напоредну конструкцију из које се ишчитава одговарајућа семантика – и *скониди хрисовоуџы* и *повелџнииди оутврџиди* (АХС 2, 2/1, р. 3–4, Мошин и др. 2011: 166).⁷ Нешто касније именица је посведочена и у повељама упућеним Дубровчанима (на народном језику), у првој потврди још и у народном лику, без историјског редукованог *-i-* у суфиксу (*повелџник*, чита се без јотовања) – *сиѣ моѣ повелџниѣ. пише краљѣвство ми, Урошева повеља, 1252* (ДАД LXXVI Dipl., 3/Беч 976, р. 1, Мошин и др. 2011: 188).

Именицу *повела* у документарној грађи први пут видимо тек у једном тексту из 1299. године. Посреди је приручни инвентар грчких аката у Хиландару, чији је настанак мотивисан практичним разлозима, па је и језичка реализација у њему спонтанија; на пример – *дѣѣ повели ц(а)рѣвѣ и дѣѣ кѣфалинцѣ ѿ парнѣѣхъ кон соу ѿтѣѣгноули ѿт[ъ] цѣтохни* (АХС 102, 7/6, р. 10–11, Мошин и

⁶ Настао, по мишљењу Димитрија Богдановића, 1425–1450, можда на Светој Гори (Законик I: 210).

⁷ Аналогно је у Законнику: *хрисовоуџи* и *простагѣ*, на пример Атонски препис (чл. 40, 214б, р. 18–19, Законик I: 172).

др. 2011: 303). Од тада ће се ова именица још сусретати у неким краљевским актима издаваним по Приморју, на народном и латинском језику, на пример Признаница краља Милутина Дубровнику на латинском језику, 1313/1312 (*pouilia*, x4), Повеља краља Милутина Ловретићима, 1316 (x2) (в. Мошин и др. 2011: 412, 452), Повеља бана Стефана Дубровнику, 1333 (x3) (MS: 107), Душанова повеља Дубровнику, 1334 (x1) (в. ССА 9: 54), итд. Постоји и потврда у српском преводу грчке хрисовуље цара Андроника II Палеолога Хиландару из 1299. године – и потоњоме записана у повељи ц(а)р(ь)ства ми (АХС 89, А 1/15, р. 37–38), грч. εἴτα δωρηθεῖς(αν) πρὸς αὐτήν καὶ διὰ προσταύματος (АХГ свт. 13, р. 84–85, Мошин и др. 2011: 298). Српски текст је, међутим, сачуван у рукопису из средине XIV века, а претпоставља се да је и сам превод настао у томе времену.

Најсвечанија владарска повеља са златном булом (златним печатом), ХРИСОВУЉА, има распрострањене потврде у српским изворима. Раширени српски облик, *хрисовуљь* (м. р.), и поред разлике у роду, одговара поимениченом грчком τὸ χρυσόβουλλον. Захваљујући овој позајмљеници добијамо корисне хронолошке податке о српско-византијским, односно словенско-византијским културним додирима. Наиме, најстарији фонетски лик овога позајмљеног грецизма говори о специфичној, хронолошки ограниченој адаптацији и у односу на позносредњовековни грчки еквивалент делује доста анахроно. Иначе, усвајање грчког *υ* [ü] у најранијем старословенском језику с нултим степеном трансфонемизације очекивано је због тога што су Солунска браћа, творци словенског књижевног језика, били билингвали. Овакав тип позајмљивања се и доказује преко најархаичнијих споменика у којима се по традицији у разним сегментима преноси старије стање; на пример *K'ürilь*, грч. Κύριλλος (Ћирило) – о(т)ца наш[εго] кѳрила философа, Асеманијево јеванђеље (1426, р. 12, СС: 303).⁸ Стабилизовање несловенских гласова (φ, ω, θ, υ, уп. Николић 1978: 34), одвијало се на ширем словенском простору поступно, пре израженије отворености словенског језика за страни фонетизам (познати су примери различитог односа према грчким консонантским групама ξ и ψ у време јављања глагољице, односно ћирилице, Селищев 1951: 58, 216). Тако, на другом терену, где није постојао живи додир с грчким језиком или где је он био нижег интензитета, у истом случају имамо супституцију грчког *υ* словенским [’u], односно [u] (типа *K'urilo*; уп., такође, *map̄iur* ‘сведок’ у Тимочкој Крајини, као у дакорумунском, према грч. ген. јд. μάρτυρος, Поповић 1955: 112).⁹ Дефонологизација „ипсилон“ у грчком језику је завршена у раном средњем веку, отприлике до X века (Браунинг 2005: 73). Евентуално задржавање старе

⁸ Различите гласовне алтернације [v] : [v̄], [v̄], [v̄], [v̄], [v̄] уочавамо баш код овога имена (SJS 16: 100).

⁹ Петар Скок помиње топоним Ћурилово поље у Конавлима и у [јужној Далмацији] назив за писмо „ћурилица“ (Skok I, 1971: 269), познат и код других аутора.

фонеме на северној грчкој периферији – у случају усвајања речи усменим путем у блиском контакту, или форсирање вештачког изговора, према писању, може се претпоставити само у релативно кратком периоду и под нарочитим околностима, а те ће околности убрзано престајати да важе са Василијевом реконквистом (1018), када ће се Византија и Византинци административно и непосредно вратити на јужнословенски део Балкана (током XI века). – Друго, супституција χ : κ коју најпре сусрећемо у више старијих потврда, да би потом заостала у регионално ограниченим примерима, није последица накнадног слабљења артикулације χ , него представља најранији вид прихватања грчког χ у иницијалној консонантској групи $\chi\rho$.¹⁰ То значи да је фонетска варијанта $\kappa\rho\upsilon\varsigma\omicron\upsilon\lambda\omicron\upsilon\lambda$ много старија него што би се могло помислити; она начелно припада X веку и не би требало да је много млађа од прве половине XI века. Она је обликована у раном средњем веку и сведочи о континуитету између старословенских и млађих српских потврда (саме именице, међутим, ни у једном фонетском лику нема у савременим старословенским речницима, СС и SJS). Такав лик сусрећемо у Хрисовуљи Уроша I Светим апостолима на Лиму из времена после 1254. године, у коју је интегрисана ранија исправа Стефана Немањића из 1196–1199. године (АХС 135/137, свт. 1, $\kappa\rho\upsilon\varsigma\omicron\upsilon\lambda$ р. 23, 136, $\kappa\rho\upsilon\varsigma\omicron\upsilon\lambda$ р. 31).¹¹ И тако је, вероватно, било на домаћем терену, под самосталним условима. Тамо где је, међутим, у зрелом средњем веку остварена накнадна интерференција с грчким језиком, снижава се степен адаптације и добијамо облик $\kappa\rho\upsilon\varsigma\omicron\upsilon\lambda$, какав је, на пример, посведочен у Хиландарском типичу (11а, р. 26, 12а, р. 6–7), као непосредном преводу и преради с Евергетидског типика. Још касније, усмено усаглашавање с актуелним грчким ликом, доводи до појаве најраширеније варијанте, $\chi\rho\iota\varsigma\omicron\upsilon\lambda$, на пример у Хрисовуљи краља Милутина из 1282, према препису с краја Милутинове владавине (АХС 19, 12/1, р. 13), итд. С друге стране, веродостојни препис Милутинове хрисовуље из 1299/1300, настао приближно у истом времену, чува облик $\kappa\rho\upsilon\varsigma\omicron\upsilon\lambda$ (АХС 6, 3/2, р. 10), готово као *terminus post quem* (после Милутинова брака са Симонидом и крупних промена у друштву). Том, каснијем времену тзв. накнадне грецизације (прве деценије XIV века), припада и доследно калкирање читаве термилошке синтагме, $\chi\rho\iota\varsigma\omicron\beta\omicron\upsilon\lambda\lambda\omicron\varsigma$ $\lambda\omicron\beta\omicron\varsigma$, златопечатњоу слоуо – на пример у хрисовуљи краља Душана из 1334. године (АХС 15, 1/5, р. 43). Раније пак долази и у плеонастичком споју синтагма $\kappa\rho\upsilon\varsigma\omicron\upsilon\lambda$ златопечатњи и обрнуто, златопечатњи $\kappa\rho\upsilon\varsigma\omicron\upsilon\lambda$ (Урошева хрисовуља Св. апостолима на Лиму, после 1254, АХС 135/137, свт. 1, р. 23–24 и 31), такође и $\chi\rho\iota\varsigma\omicron\upsilon\lambda$ златопечатњин (Повеља краља Стефана Уроша III Дечанског,

¹⁰ Уп. $\kappa\rho\iota\varsigma\tau\iota\alpha\lambda\omicron\varsigma$ (ни)љ, $\kappa\rho\iota\varsigma\tau\iota\alpha\lambda\omicron\upsilon\lambda$ (ни)љ, грч. $\chi\rho\iota\varsigma\tau\iota\alpha\lambda\omicron\varsigma$, $\tau\omicron\upsilon\upsilon\chi\rho\iota\varsigma\tau\iota\alpha\lambda\omicron\upsilon\lambda$ (в. СС: 296, Даничић 1858: 343–344).

¹¹ Ради се, по нашем суду, о званичном препису Хумске епископије из треће четвртине XIII века.

1327, АХС 7, 3/4, р. 25), очито по далеком сећању на грчки изворник, иако је то време обновљене словенско-византијске узајамности (позадуго по одласку латинских завојевача). Регуларније већ изгледа напред поменута усамљена синтаagma из Немањина житија златопечатнаа повеља; такође и златопечатнын свитък у Милутиновој збирној хрисовуљи Хиландару, која је састављена у XV веку (АХС 143/145, свт. 6, р. 350–351). Неће овај старији лик нетрагом ишчезнути; налазимо га, на пример, деформисан (крѣсикон) у једној Душановој повељи Котору из 1351. године, сачуваној у познијем препису (Мошин и др. 2011: 403).

Глаголом записати, *conscribo*, именује се завршница правног чина, његово формализовање у виду графичког фиксирања одређеног правног садржаја – у најширем значењу ‘предати коме што написмено’, дакле званично преношење права с ауктора на дестинара (за примере в. Даничић I: 361–362). И то важи само у правном дискурсу; изван њега, овај глагол носи обично, основно значење, преживело до данас. На његовој подлози изводи се основни термин за даровни акт, записаније, *conscriptio* (уп. Даничић I: 361). У повељама на народном језику обичнији је и у млађим изворима учесталији поствербални запис (в. Даничић I: 362), и вероватно је његов однос према пунијој форми исти као и између „повеље“ и „повеленија“. Уосталом, запис“ сусрећемо у истом преводу с грчког где и „повељу“, у хрисовуљи цара Андроника II Палеолога Хиландару с руба XIII века, чији је српски превод, изгледа, млађи за пола столећа (р. 46). Једина старија потврда из Владислављева додатка Другој оснивачкој повељи манастира Хиландара, око 1234 (АХС 1, А 1/1, р. 5), није сасвим извесна јер је та повеља готово у целини нечитка. Занимљиво је да оба краћа облика продужавају свој живот у романској говорној средини, што би могло бити посредно сведочанство њихова неформалног карактера и преливања из једног у други говорни језик: повељу налазимо вишеструко латинизирани као *apovilia*, *apoveglia*, *povella*, *poveglia* итд. (Бубало 2009: 39–40, Станојевић 1935: 10–11), а позајмљеница *zapis* у румунском значи ‘акт, документ’, али и ‘амајлија’ (фолклорни термин), као и у српском језику (Skok II: 662–663). И „записаније“ и његова творбена варијанта, „запис“, имају неколика метонимијски развијена значења, ближа и даља у ланцу: ‘правна радња’, као и ‘правна садржина акта’, што се поистовећује с ‘текстом који је фиксира’ – а то је правно обавезујући део акта, тзв. диспозиција; на крају и сам ‘акт у којем је садржана одговарајућа одредба’. Наводимо неке од примера: ‘правна радња’ – и кѣ прѣвѣмъ сего дарованиамаъ приложи и оутврѣднн свонидъ запис(а)ниидъ месту селмоу с(вѣ)томоу села и люд(ѣ), Владислављева хрисовуља Св. Богородици Бистричкој, 1234–1243 (АХС 2, 2/1, р. 5–6); ‘фиксирани текст’, на датоме месту даровног карактера, истовремен с писаним гаранцијама – снѣ записаније и оутврѣждение шѣрѣте крал(ѣ)в(ѣ)ство днъ въ хрисовоулехъ с(вѣ)тихъ право-вѣрнихъ ц(а)рьъ и краль, Милутинова хрисовуља Св. Ђорђу код Скопља, 1300

(АХС 136/138, 10/6, „препис Б“, р. 139–140); ‘обичан акт, мањег значаја од хрисовуље’, синоним „повеле“, одн. „простагме“ – *ѿко изнесе прѣд крал(ѿ)в(ѿ)ство мн архидоудрнѣ ннкоднѣ записаниа н хрисовоуле с(вѣ)тыхъ н правовѣрнихъ(ѿ) ц(а)рь н крал(ѿ), Милутинова хрисовуља Св. Ђорђу („препис Б“, р. 276–277); општа ознака за ‘даровни акт’, а с обзиром на дати контекст и ‘највиши даровни акт, хрисовуља’ (значење се сужава преко атрибутске потпоре) – да се оустворнѣ записаниѣ златопечатноѣ ... аще кто дрѣзнетѣ н разорнѣ снѣ доѣ записаниѣ, Милутинова хрисовуља из 1299/1300 (АХС 6, р. 12, 56–57).*

У старијим изворима налазимо и глагол писати и њему одговарајуће писаниѣ, а доста дуго ту ће бити и читаве реченице, некада и кондензоване партиципско-придевским формама (писан’наѣ, записан’наѣ). Тако, „записан’ноје“ је синонимно „записанију“, од значења ‘фиксирани текст [даровног садржаја]’ до значења ‘[даровни] акт’ – снѣдоу записаннодоу мною стефаномъ крал(ѿ)мъ четвѣртиць · непотворен’ноу быти · нъ пачѣ потвѣржен’ноу · кто ли дрѣзнетѣ разорнѣ снѣ записаниѣ · да ѿс(тъ) проклетѣ, Душанова повеле, око 1336/1337 (АХС 24, А 1/7, р. 39–41). Исто тако и „писан’ноје“ је синонимно „записанију“, као ‘фиксирани текст’ истога типа – да аще кто шѣришетѣ се прѣтворнѣ писана мною въ снѣмъ кривоколы, Урошева хрисовуља Св. апостолима на Лиму (АХС 135/137, р. 135–136). У истом основном значењу, истовремено с писаним гаранцијама, „писаније“ се може схватити као сам акт – понѣже н крал(ѿ)в(ѿ)с(тво) мн прѣыхъ пис(а)ниѣ н оутвѣрженнѣ не потворнѣ, Милутинова хрисовуља Хрусији, око 1316 (АХС 139/141, свт. 3, р. 82–83). Иста именица, међутим, долази и у нешто другачијем значењу, ‘писмено утврђен правни однос’ међу уговорним странама (некада оне нису сасвим равноправне), и тада он постоји истовремено са заклетвом – н содѣ села напредѣ този писаниѣ н шѣтованиѣ хошемо дерѣжати, писмо дубровачког кнеза краљу Владиславу, 1238–1240 (ДАД LXXVI Dipl., 3/Беч 989, р. 6–8). Данас се чини као проблем што се у истим правним текстовима сударају различита значења именице „писаније“, и што се сва та значења препознају тек из контекста, на пример још и ‘Свето писмо’ – ѿкоже вѣщаваѣтъ писаниѣ, Немањина повеле Хиландару, 1198–1199 (р. 41). У прошлости ово је могло изгледати као предност, због вишеструке употребе истих лексема. У конкретном случају прожимање са црквеним изразом још је могло бити схваћено и као одлика доброг стила. – Представљени терминосистем наставиће да се развија, те ће у времену Царства „записанију“ неретко одговарати „слово“ – молю же н заклинѣю снѣдоу · словѣ ц(а)р(ѿ)ства мн · непотворен’ноу быти, Душанова хрисовуља, 1348 (АХС 34, 4/14, р. 86–87).

За именоване неке од обичних правних радњи, уопште, користе се глаголске именице изведене од глагола из основног лексичког фонда, специјализоване одговарајућим контекстима: дарованиѣ, дааниѣ, прѣданиѣ, поданиѣ, шѣтованиѣ, мољениѣ, оутвѣрженнѣ, али и друге, на пример цнлость (за значење ‘владарева милост [као посебна привилегија]’ први пут имамо потврду у Вла-

дислављевој заклетви Сплићанима из 1237. године).¹² Именица оутврђенне показује нам својим фонетизмом да је присуство књижевних форми заправо много шире него што то на први поглед изгледа.¹³ Осим што долазе саме, овакве именице бивају и у напоредном споју с другима, као резултат терминологички промишљеног нијансирања (семантичка специјализација). Раније навођени пример записаник и оутврђенне из Милутинове хрисовуље Св. Ђорђу код Скопља („препис Б“, р. 139–140), показује да пред собом немамо таутолошки спој већ координирање међу лексемама различитог значења. Уп., уосталом – *Бего ради оутврђды кралевство мы и запыса въ свиданые всамь*, Урошева хрисовуља манастиру Св. апостола на Лиму (АХС 135/137, р. 135).

Постоје и примери за партикуларна терминологичка решења, која у себи подразумевају слободан опис и директно усвајање туђе речи. Највише на једном месту налазимо их у поменутом попису грчких аката у манастиру Хиландару с краја XIII века – на пример *пѣтни хрѣсоволь* и *хрѣсоволь небраньнь пѣти* (въ срѣбню), *ипод'нистникъ светогорски* ‘светогорски поднесак, молба’ (грч. τὸ ὑπομνηστικόν), *ωριζμό* *пѣтно* ‘путна дозвола’, *сѣдѣнна протосиньгритова* ‘протасекретова пресуда’, *периторъ манастирски* ‘опис манастирских међа’ (грч. περιτορος, одн. περιτορισμός), книга ... *прѣданик* ‘предајни акт’, [книга] *ѣтврђденне*, према данашњој терминологији, условно, ‘гарантни лист’, книга ... *свобода мѣтохѣмь* ‘катастарски акт о ослобађању метоха од неких државних дажбина’, *свѣдочѣо* ‘сведочанство [о разграничењу спорних поседа]’¹⁴ (Баришић 1989). Наведене потврде настале су приликом сређивања манастирске архиве и састављања приручног инвентара (в. горе), када су се похрањени документи морали некако именовати или укратко описати. Пажњу нам привлачи и појава суплетивне множине, у форми збирне именице *книжик* у значењу ‘исправе’, а не ‘livres’, како запажа Фрањо Баришић (1989: 50). Системска множина остала је за обично значење, одвојено од првобитног.¹⁵ Ту владају блиски односи онима какве имамо данас код именице *акт*, с разликом у множини – *акѣи*, *акѣа*, односно *акѣови* (РСЈ: 23). Имамо, дакле, о концу XIII века посведочену терминологички мотивисану дублетност.

По свему нам, дакле, средњовековна правна терминологија у области именовања самих аката и њихових делова, не изгледа толико произвољно и

¹² Раније је то ‘божанска милост’, у дубљој књижевној прошлости текстолошки дублет именице *благодѣтъ* (Ђорђић 1975: 215). У Душанову законнику биће потврђено и значење ‘владарева исправа’ (чл. 79, уп. 115).

¹³ Старословенски рефлекс јотованог *д*’ сугерише нам да у суфиксу -*ник* треба видети књижевну форму с реституисаним првим вокалом, различиту од народне форме, познате већ од Немањине оснивачке повеље (Ђорђић 1971: 214).

¹⁴ У Повељи дикеја Мандуке из 1227, сачуваној у препису српског превода из средине XIV века, именица је у ж. р. – *свѣдочѣа* (Мошин и др. 2011: 111–112).

¹⁵ Именица је у почетку *pluralia tantum* (в. горе, СС: 300–301).

неуређено. У њој има сталности, поновљивости, очекиване продуктивности, довољне разумљивости. Прецизни називи аката у почетку су реткост, а када се почну јаљати, представљаће, углавном, једночлане термине. [За назив највишег владарског акта, постоје индиције да се у словенској средини појављује од раног средњег века (облик *кросокољ*)]. У основи су то два типа назива – они којима се именују конкретна акта и они којима се преко правне радње садржане у акту именује и сам акт. За називе аката користе се, пре свега, неколика основна решења, док су сва друга са значајно нижом фреквенцијом. По своме пореклу (када се сагледа укупни инвентар, не и његова учесталост), на домаћем терену је најобичнија домаћа лексика (другачије прилике владају у инојезичкој средини, каква је, на пример, Света Гора). Својим закључцима наслонићемо се на Ивићева запажања, који је још у својој приступној беседи истакао да, на плану укупне терминологије, „у области феудалног друштвеног уређења, државног устројства и управе, правног система и судског поступка, словенски термини изразито господаре“ (Ивић 1980: 64), при чему претеже народна лексика, с мањим уделом црквенословенске лексике, што значи да се оба фонда, с правом, посматрају као домаћи (исто). У том смислу његов је закључак да је „феудално устројство у српској држави ... аутохтони производ прилика у самој земљи, настао [...] у европском контексту, али не као феномен пресађен са стране“ (Ивић 1980: 66). Сви наши закључци односе се на први документовани период у развоју српске дипломатичке грађе. Током XIV века (особито од друге половине његове) развој терминосистема добија нови замањ, што је водило усложњавању и мењању овде приказаних прилика. Тако ће термин *поклѝа*, на пример, проћи кроз семантичку неутрализацију, долазећи до стадијума какав је посведочен код Руска Христифоровића (1395–1423), да може означавати „важна државна акта, али и [...] обична писма, чак и признанице“ – дакле било каква акта (Станојевић 1935: 5).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- АХГ: Архив манастира Хиландара: збирка грчких средњовековних повеља.
АХС: Архив манастира Хиландара: збирка српских средњовековних повеља.
Баришић 1989: Ф. Баришић, Први попис грчких аката на старосрпском с краја XIII века у Хиландару, *Хиландарски зборник* 7, 27–57.
Браунинг 2005: Р. Браунинг, *Средњовековни и савремени грчки језик*, превела са енглеског Јелена Петровић, Лозница: Карпос.
Бубало 2009: Ђ. Бубало, *Писана реч у српском средњем веку. Значај и употреба писаних докумената у средњовековном српском друштву*, Београд: Стубови културе.
Бубало 2010: Ђорђе Бубало (прир.), *Душанов законик*, Београд: Завод за уџбенике, Службени гласник.

- Грковић-Мејдор 2007: Ј. Грковић-Мејдор, *Сѣиси из исѣоријске лингвистѣике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- ДАД: Државни архив у Дубровнику: збирка српских средњовековних повеља.
- Даничић 1858: Ђ. Даничић, *Прологъ на кожи*, Гласникъ ДСС, X, 340–349.
- Даничић I–III: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѣарина срѣских*, I–III, приредио Ђ. Трифуновић, Београд: Вук Караѣић, 1975 [У Биограду, 1863–1864].
- Даскалова–Райкова 2005: А. Даскалова, М. Райкова, *Грамоти на бѣлгарските царе. Увод. Текстове. Речник. Библиографија*, Софија: Бѣлгарска академия на науките, Институт за бѣлгарски език.
- Ђорђић 1971: П. Ђорђић, *Исѣорија срѣске ћирилице. Палеографско-филолошки ћирилози*, Београд: Завод за издавање уѣбеника СР Србије.
- Ђорђић 1975: П. Ђорђић, *Сѣарословенски језик*, Нови Сад: Матица српска.
- Законик I: *Законик цара Сѣефана Душана*, књига 1, Струшки и Атонски рукопис, Београд: САНУ, 1975.
- Ивић 1980: П. Ивић, Развој терминологије у језику средњовековних Срба, *Глас САНУ СССРXXV*, Одељење језика и књижевности, 11, 63–70.
- Илиевска 2004: Красимира Илиевска, *Законъ суднѣи людѣмъ*, Скопје: МАНУ.
- ЛССВ: *Лексикон срѣског средњег века*, С. Ђирковић, Р. Михальчић (прир.), Београд: Knowledge, 1999 („Записаније“, 217, „Књига“, 301–302, „Милост“, 407, „Писаније“, 513–514, „Повеље“, 529–532, „Простагма“, 591, „Хрисовуља“, 780–781).
- Мошин и др. 2011: В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик (прир.), *Зборник средњовековних ћириличких ѣовеља и ѣисама Србије, Босне и Дубровника*, I (1186–1321), Београд: Историјски институт.
- Николић 1978: Светозар Николић, *Сѣарословенски језик*, I. Правопис. Гласови. Облици, Београд: Научна књига.
- Новаковић 1898/2004: С. Новаковић, *Законик Сѣефана Душана цара срѣског (1349–1354)*, Београд: Лирика.
- Поповић 1955: И. Поповић, Грчко-српске лингвистичке студије II. Грчке позајмице у савременом српскохрватском језику, *Зборник радова Визанѣолошког инсѣиѣуѣа* 3, 111–115.
- РГЦДП: *Речник на грчко-црковнословенски лексички ѣаралели*, редактор М. Аргировски, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003.
- РСЈ: *Речник срѣскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Селищев 1951: А. М. Селищев, *Старославјански јазик. Часть первая. Введение. Фонетика*, Москва.
- Синдик 1998: Д. Синдик, Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару, *Хиландарски зборник* 10, 9–134.
- Соловјев–Мошин 1936: А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке ѣовеље срѣских владара*. Издање текстова, превод и коментар, Београд: СКА.
- СС: *Старославјански словарь (по рукописам X–XI веков)*, под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Славјански институт Академии наук Чешской Республики, Институт славјановедения и балканистики Российской академии наук, 1994.
- ССА: *Сѣари срѣски архив*, 1–5, Лакташи, 2002–2006, 6–14, Београд 2007–2015.
- СТ: Н. Синдик (прир.), *Сѣуденички ѣиѣик. Царосѣавник манасѣира Сѣуденице*, Београд: Народна библиотека Србије, Завод за уѣбенике и наставна средства, 1992.

- Станојевић 1912–1935: С. Станојевић, Студије о српској дипломатици: I–XXVIII, *Глас СКА* XC–CLXIX.
- Стојановић 1929: Љ. Стојановић, *Старе српске ѿвеле и ѿсма*, књига I, први део, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књига XIX, Београд – Ср. Карловци: СКА.
- Стојановић 1934: Љ. Стојановић, *Старе српске ѿвеле и ѿсма*, књига I, други део, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, књига XXIV, Београд – Ср. Карловци: СКА.
- ХТ: Д. Богдановић (прир.), *Хиландарски ѿиѿик. Рукоѿис CHIL AS 156*, Београд: НБС, 1995.
- Miklosich: Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Emendatum auctum, Vindobonae 1862–1865. [Aalen, 1963, фототипија].
- MS: Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae 1858. [Graz, 1964, фототипија].
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb, JAZU, 1880–1976.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52, Praha: Československá akademie věd, Slovanský ústav / Akademie věd České Republiky, Slovanský ústav, 1958–1997.
- Skok I–IV: P. Skok *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb 1971–1974.

Виктор Д. Савич

СЕРБСКИЕ СРЕДНЕВЕКОВЫЕ НАЗВАНИЯ „ДОКУМЕНТА“ – СОГЛАСНО САМИМ ДОКУМЕНТАМ (1189–1346)

Резюме

Принимая во внимание значительную территориальную рассредоточенность и длительность существования древней сербской административно-правовой письменности, в данной работе мы ограничились временем до провозглашения Сербского царства (1346 г.) и преимущественно использовали документы, происхождение которых связано с рашской государственной канцелярией (что прежде всего обусловлено высокой степенью достоверности данного материала за этот период). Для толкования и лучшего освещения явлений указанного периода в работе использовался и более поздний материал. В жанровом отношении анализу были подвергнуты прежде всего дарственные, а также документы, предоставлявшие привилегии различным юридическим лицам, от монастырей до общины Дубровник. Наибольшее внимание при анализе было посвящено нескольким терминам (*ѿвелеѿа*, *хрисовуѿеѿа*, *зайисаниѿе*). Мы пришли к выводу, что средневековая юридическая терминология в области наименований самих актов и их частей не является настолько произвольной и неупорядоченной, как это может показаться на первый взгляд и как заключил Станое Станоевич (1935), если рассматривать данные термины в целом и по отдельности. В частности, данную терминологию нельзя оценивать вне контекста ее общей и суженной хронологии и территориальной рассредоточенности (насколько это возможно), а также необходимо принять во внимание принципы, актуальные во время ее возникновения (то, что сегодня является недостатком терминологической системы, в прошлом могло служить преимуществом: например, многозначность существительного *ѿисаниѿе*).

Ключевые слова: названия документов, терминология, дипломатический корпус, история сербского языка

СИНОНИМИЈА У ТЕРМИНОЛОГИЈИ КОД СРБА У 18. И 19. ВЕКУ (МАТЕМАТИЧКА ГЕОГРАФИЈА И АСТРОНОМИЈА)*

Исидора Г. Бјелаковић**

У раду се анализира степен заступљености синонимије међу терминима забележеним у терминолошком систему из домена математичке географије и астрономије у уџбеницима и приручницима, те у делима научног карактера, објављеним на једном од књижевних језика Срба у периоду 1783–1867.

Иако је један од основних квалитета идеалног термина ограничена способност развијања синонимије, анализирана грађа указује на њену изузетно високу заступљеност, што је и очекивано будући да је реч о почецима научне мисли код Срба (у савременом смислу), а тиме и о првим фазама конституисања терминолошког апарата, фазама које су имале више карактер стихијског и индивидуалног него планског и систематског рада. Централни сегмент анализе у раду посвећен је типу забележених синонима, њиховом пореклу, као и контактної синонимији.

Кључне речи: терминологија, синонимија, контактна синонимија, књижевни језици код Срба у 18. и 19. веку

1. Увод. Познато је да је 18. век период у којем су се у културној историји Срба реализовале промене које су утицале на развој књижевног језика, друштва и науке. У маниру просветитељских идеја, које се у српском културном кругу јављају од друге половине 18. века, прелази се на нов књижевнојезички израз (славеносрпски), а живе везе са источноевропском и западноевропском цивилизацијом доносе и нову жанровску структуру писмене традиције (Кречмер 2004: 201). Кад је у питању наука, прва дела научног карактера појављују се последњих деценија 18. века, да би током прве половине 19. века њихов број постао знатно већи. Реч је о текстовима који представљају огледало почетака научне мисли код Срба (у савременом смислу речу), који се због неконституисане терминологије и неизграђеног научног стила могу профилити више као научно-педагошки, него као научно-академски (Стојановић 2007: 55). Писани на једном од књижевнојезичких идиома у предстандардном периоду – дакле, на неелaborираном језичком изразу, у првим научним текстовима код Срба не само да се тежи адаптацији страних узора у погледу

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Историја српског језика* (178001) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Филозофски факултет, Нови Сад; isidora.bjelakovic@gmail.com

структуре научног текста и стила (Кречмер 2004: 201; Милановић 2013: 139) него се у великој мери ослања на њих и у погледу конституисања терминолошког апарата (позајмљивањем, калкирањем и сл.). У питању су, дакле, прве фазе конституисања терминосистема датих научних области – фазе које су имале више карактер стихијског и индивидуалног него планског и систематског рада. Поред тога, различити типови пуризма у предстандардној епоси (вуковаца према славенизмима, а доситејеваца ка интернационализмима и спорадично према оријентализмима и германизмима) проузроковали су, с једне стране, посрбљавање славенизама и задржавање интернационализама, а с друге стране, ковање неологизама и чување/прихватање славенизама (Милановић 2013: 139), што је у једном тренутку довело до презасићења, тј. преплављености терминосистема силним вишеструкостима.

Појава терминолошке синонимије у овом је периоду, дакле, управо из наведених разлога, сасвим очекивана и у том смислу је и формулисан предмет овог истраживања: анализа степена заступљености синонимијских односа регистрованих у терминолошком систему из домена математичке географије и астрономије¹ у убеницима и приручницима, те у делима научног карактера (у најширем смислу), објављеним на једном од књижевних језика Срба у периоду од 1783. до 1867. године.²

2. О синонимији. Као тип семантичких односа структурно или етимолошки различитих језичких јединица истог језика који подразумева потпуну или делимичну подударност њихових значења, синонимија је својствена лексичком, фразеолошком, граматичком и творбеном систему језика (Јарцева 1998: 446). Изучавања синонимије односе се на неколико кључних домена: на однос истозначности и блискозначности; на логичку еквивалентност – потпуну или делимичну заменљивост у истом контексту; на стилистичка својства синонима (Готштајн 1986; Јарцева 1998: 446). Кад је реч о лексичкој

¹ Док математичка географија проучава Земљу као тело у космосу, њене димензије, облик, положај у васиони, кретање и последице тог кретања, оријантацију на Земљи и небесној сфери, дотле се астрономија бави испитивањем кретања и положаја небеских тела, њиховог настанка и еволуције, облика и величине, грађе, хемијског састава, као и појава и процеса везаних за њих (Бихаљи-Мерин 1978: 107; 405–406; Димитријевић–Томић 2008: 5).

² Сви убеници и монографије објављени до 1861. године, осим *Вјечног календара* З. Орфелина (1783), који је писан на руском језику (в. Ивић 1998: 128), писани су доситејевским језичким моделом, односно језиком чија је основа била српска „народна” са присуством лексичких славенизама (пре свега у горњем лексичком слоју), као и појединих синтаксичких ненародних елемената – остатака наслеђа црквенословенске писмености (Ивић 1998: 141; Суботић 2004: 164; 2007: 244–245). Анализирани убеници из шездесетих година 19. века писани су на народном језику вуковског типа, а број славенизама у њима своди се на најмању меру. У убенику А. Кутнера из 1867. ипак се уочава нешто већи број лексичких славенизама. Детаљнији подаци о корпусу дати су у прилогу на крају рада. Све терминолошке јединице у раду транскрибоване су према решењима датим у Бјелаковић 2012.

синонимији, која је и предмет овог истраживања, под њом се подразумева појава структурно различитих лексема / вишечланих лексичких јединица са заједничком архисемом и већином идентичних сема нижег ранга, које се, с обзиром на степен блискости значења, деле на (1) потпуне (апсолутне, праве) синониме или истозначнице – лексеме са идентичним значењима и међусобном заменљивошћу у свим контекстима³ – и (2) делимичне (релативне) синониме. С обзиром на функционалност, синоними се могу поделити на семантичке, стилистичке (везују се за различите функционалне стилове; имају другачији колокациони опсег) и семантичко-стилистичке (Паљевскаја 1967: 97; Тафра 1982: 298; Готштајн 1986; Јарцева 1998: 447; Драгићевић 2007: 245–250).

Неки аутори одвајају синонимију од појаве међулексемске дублетности (Шипка 1998), при чему се под дублетношћу подразумева, на пример, однос између две лексеме истог корена и идентичног значења (нпр. *оса* и *осовина*) и др. У овом раду, међутим, прихваћено је мишљење према којем се и овакав однос сматра синонимијом, при чему се уводи дистинкција између једнокоренске (постиге се творбеним средствима) и разнокоренске синонимије, док се дублетност форми постиже фонемским и морфолошким променама једне речи (нпр. *Веста*, *Беста*; планет: планета) (в. Тафра 1982: 298; Драгићевић 2007: 246; Ћорић 2007: 66).

Иако је научна аргументација „*registar u kojem bi se očekivalo da vlada red, da su haotičnost i suvišnost svedene na najmanju meru, pa prema tome da je i sinonimija ograničena, ako ne sasvim obuzdana*“ (Готштајн 1986: 3) и иако особине добро скованог термина подразумевају, поред транспарентности, интернационалности, устаљености, краткоће, системности, одсуства експресивности и стилске неутралности, и недвосмисленост, прецизност и *несинонимности* (в. Караца Гарић 1979: VII; Јарцева 1998: 508), у непреврелом књижењезичком стању код Срба предстандардног периода, развијена синонимија потпуно је очекивана јер развој научног стила и терминологије није имао, као што је речено, карактер планског, а сваки покушај систематизације грађе и увођења реда (пре свега мислим на рад Друштва српске словесности) наишао је на отпор међу представницима вуковске струје.

3. Анализа. Из свега наведеног сасвим је очекиван податак да је у анализираној грађи синонимија у термилошкој систему, у различитим временским периодима и у текстовима различитих аутора била веома развијена.

³ Када се у лингвистици анализирају истозначнице, тј. апсолутни синоними, обично се наводе примери из термилошких система (Готштајн 1979) иако је један од основних квалитета идеалног термина ограничена способност развијања синонимије: „Термилошка синонимија је у пракси честа појава, мада то теорија термилологије баш не препоручује [...] јер је синонимија донекле у супротности са основним захтевом стручног текста, а то је прецизност израза“ (Дудок 1996: 18).

Често је реч и о тзв. термилошкој вишеструкости (према Караца Гарић 1979: X) односно о синонимском низу⁴ од више термина, на пример:

– екватор (1783, 1825, 1845, 1852, 1861, 1864, ЈБ, ДП 1866, АК 1867), земни равниатељ (1804, 1824);); равниатељ (1804; 1824, 1825, 1832, 1844, 1845, 1848, 1850, 1852, 1861, ДП 1866, АК 1867) / равниател (ЈБ 1866); коло равноденствено (1804); равниатељ Земље (1804); земљеравниатељ (1824); коло средње (1824); линија (1825, ЈБ 1866); средња чрта (1844); чрта (1844); Земљин полутар (1864); полутник (ДП 1866).

– планета (1783, 1804, 1824, 1844, 1845, 1852, 1861, 1864, ЈБ 1866, ДЈ 1867); главнаја планета (1783); главна планета (1804, 1844, 1850, 1861, 1864, ЈБ 1866); началнаја планета (1783); звезда (1804, ДЈ 1867); звезда подвижна (1804, 1824); првенствена планета (1804, 1824); велика планета (1845, 1861); крећућа се звезда (1861); планетско тело (1864); путница (1864); гибљива звезда (ЈБ 1866); главан планет (ЈБ 1866).⁵

На основу наведених примера савим је јасно да у синонимски низ ступају јединице које се разликују у погледу (1) порекла (нпр. екватор, равниатељ, линија, полутар) и (2) структуре: а. у синонимски низ ступају монолексемске и полилексемске термилошке јединице (нпр. звезда и звезда подвижна), б. истозначни једночлани термини (равниатељ, земљеравниатељ, полутник).

Наведена два синонимска низа дају одговоре и на многа питања у вези са развојем термилошког система анализираних дисциплина (са тзв. дијакхроничком осом, према Милановић 2013: 143): (1) највећу фреквентност и стабилност показују интернационализми (планета и екватор); (2) конкуренција између интернационализма и славенизама понекад је обухватала анализирани период у целини (екватор и равниатељ); 3. исти аутори понекад употребљавају различите термине како би избегли двосмисленост вишезначних термина који често имају статус и хипонима и хиперонима (звезда је могла да означава и небеско тело уопште и планету те се поред форме *звезда* појављује и *звезда њодвижна*, којом се жели прецизирати значење и избећи могућа двосмисленост); 4. многи покушаји замене интернационализма домаћим термином или другим славенизмом остајали су на нивоу индивидуалног (нпр. планета и путница – 1864).

Међутим, веома је тешко утврдити да ли је овде заиста реч о синонимима или о еквивалентима⁶ јер се не може тврдити да су све наведене форме

⁴ Група речи различитог фонолошког састава која има исти или сличан семантички садржај и исту реченичну функцију назива се синонимски низ (Гортан-Премк 1983: 45; Драгићевић 2007: 258).

⁵ Овде су наведена само два синонимска низа ради илустрације. Сви регистровани примери истозначних термина у анализираном корпусу налазе се у Бјелаковић 2012.

⁶ Под еквивалентима подразумевају се лексичке јединице двају језика са истим значењем (Згуста 1991: 291).

когзистирале у српском друштву у целини и у истом временском периоду. Оне су се, сасвим је могуће, налазиле у комплементарној дистрибуцији (у различитим образовним системима и школама, те у термилошким системима појединих аутора) и нису представљале део идиолекта сваког образованог појединца тог времена. Највероватније је, дакле, да је постојало више подсистема од неколико истозначних термина.

5.2. Поред тога што постоји у делима различитих аутора, синонимија је била заступљена у високом степену и код истог аутора. Међу оваквим примерима уочава се неколико типова (с обзиром на порекло и структуру).

Кријтеријум њорекла:

1. ТЕРМИН СТРАНОГ ПОРЕКЛА и ДОМАЋИ ТЕРМИН⁷: географија и земљепознање, земљопис (1844), пол и обрт (ДЈ 1867), Венера, Даница, Вечерњача и Зорњача (1850), зенит и надтеменик (1824), меридијан и подневница (ЈБ 1866, ДЈ 1867), планета и путница (ЈБ 1866); хемисфера и полутина (1861) и сл.

2. ДВА ТЕРМИНА СТРАНОГ ПОРЕКЛА: Венера, Венус (1783), Јупитер и Јовиш (1783); екватор и линија (1825); сфера и глобус (1844); сателит и трабант (ЈБ 1866) и сл.

3. ТЕРМИН СТРАНОГ ПОРЕКЛА и СЛАВЕНИЗАМ/СЛАВЕНОСРБИЗАМ: астроном, звездочтец, небозрител (1824); географија и земљеописаније (1844), меридијан и полуденик, дугокружије (1844); меридијан и полуданик (1861), екватор и равнитељ (ДЈ 1867) и сл.

4. ДВА СЛАВЕНИЗМА: двијеније и теченије (1783), земљеописаније и земљежество (1804); небообращтеније, колообращтеније, кругообращтеније (1824) и сл.

5. ДОМАЋИ ТЕРМИН и СЛАВЕНИЗАМ: месец и сопутник (ПС–К 1804); средина и средоточије (1844); земљепис и земљеописаније (1844) и сл.

6. ДВА ДОМАЋА ТЕРМИНА: излазак, исход и рађање (1824), пратиоц и месец (1824), оса и осовина (1844, 1864), кретање и ток (1864), залазак и заход (1864), Вечерњача, Зорњача и Преходница (ДЈ 1867) и сл.

Кријтеријум сџрукџуре:

1. ЈЕДНОЧЛАНИ и ВИШЕЧЛАНИ ТЕРМИН: оса и средњаја точка (1783), полнаја луна и полнолуније (1783); јужна ширина, јужност, ширина јужна, јужна ширина земљеописателна (1804), надтемена точка, надтеменик (1824), појас и земни појас (ДП 1866) и сл.

2. ДВА ВИШЕЧЛАНА ТЕРМИНА

Вишечлане термилошке јединице разликовале су се у погледу редоследа њихових конституената (коло полудено и полудено коло – 1804), лексема

⁷ Овај тип апсолутне синонимије у научној терминологији чини се доминантним у многим савременим словенским језицима – руском, украјинском, хрватском (Лагутина 1967: 122; Михаљевић 2007).

које функционирају као конституенти (залазак сунца и заход сунца – 1864; сунчев зрак и сунчани зрак – ДЈ 1867), појаве конгруентног и неконгруентног атрибута (обрат Земље и обрат земни – 1804).

Наведени критеријуми често су комбиновани: астрономија и наука о звездама (1850); надир и точка подножна (ЈБ 1866), меридијан, објатно Земље коло, полуденик (1804) и сл.

5.3. Разлози употребе наведених термилошких синонима могли би се наћи (1) у неизграђеном терминоапарату који је допуштао могућност варирања; (2) у тежњи аутора да избегне монотоност израза у једном тексту⁸, (3) у његовој жељи да избегне неразумљивост код читалаштва, пре свега млађе ученичке популације за коју су уџбеници (углавном) и били писани,⁹ (4) у утицају стране литературе која је била узорна за писање анализираних дела (Деже 1983: 11; Јарцева 1998: 446; Милановић 2013: 214), и коначно, (5) у произвољности/слободи аутора да исти појмовни садржај исказује на различите начине.¹⁰

5.4. Поред потребе за задовољавањем укуса читалаштва, последња три разлога чине се доминантним за појаву тзв. контактних синонима – навођење два или, ређе, више синонима (најчешће различитог порекла) у непосредном контакту, при чему се предност даје једном, док се други назив, чешће страни, наводи у заградама (уз везник *и*, или, *јакоче и*, као и уз фусноту) и има функцију упућивања на значење првог термина, које се лакше може интерпретирати на основу семантичког садржаја лексеме у позицији контактних синонима (в. Милановић 2013: 218–220).¹¹

У анализираној грађи најчешћи је случај коезистенције домаћег термина, славенизма или славеносрбизма, на првом месту, и термина страног порекла (често наведеног у оригиналу) – у секундарној позицији.

⁸ Орфелин, на пример, приликом описа привидног кретања Сунца у истом поглављу употребљава најпре термин *движеније*, а потом *тшеченије*: Солнце свонидь годишницидь во екваторикѣ тшечениидь приходитъ всакаго года пакн на равноденственнѣю линию и подаеть полудь опать весноу. Когда оубо солнце свонидь годишницидь движеніидь нсхода изъ равноденствіа... (1783: 34; подвукла И. Б.)

⁹ Објашњавајући појам комете Орфелин пише: Комета естъ тѣло которое съ горячею главою и хвостомъ является и ѿ солнца свѣтъ полчается славенскидь изыкомъ нарицется звѣзда хвостомъ а по славскн, Звѣзда репатаа (1783: 145)

¹⁰ П. Соларић у својем „Кључићу“ из 1804. г. употребљава четири синонима у значењу ‘астроном’ на прилично великом међусобном растојању у тексту те се не може говорити о стилским разлозима, али без претходног дефинисања термина и излиставања свих назива. Он, наиме, термин звездозритель употребљава на 17. страни, звездоведац на 41, звездочтец на 60, а звездоиспитатељ на 72. страни.

¹¹ Оваква ситуација регистрована је како у текстовима предвуковске епохе (Орфелинова граматичка терминологија – в. Кајперт 1988: 134; књижевнотеоријски термини А. Мразовића, Ј. Стерије Поповића – Јелић 1988: 144; Новине српске – Милановић 1998; 2013) тако и у савременом термилошком систему (Ћорић 1988: 79).

Међу страним терминима у позицији контактних синонима на другом месту забележени су:

(а) ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМИ И ЛАТИНИЗМИ: звезде подвижне или планете (1814: 11; 1824: 3); земљеописаније или географија (1825: 1); врућа зона (*zona torrida*) (1844: 16); зимна сунцепочивателност (*Solstitium brumale*) (1844: 24–25); јужни пол (*Polus antarcticus*) (1844: 11); летно сунцеповратно коло Рака (*circulus tropicus Cancri*) (1844: 13); полуденици (*meridiani*); равнитељ (*aequator*) (1844: 10); зреник или хоризонт (1844: 4); полуданци или меридијани (1845: 7), земљопис или географија (1861), полуданик или меридијан (1861); и сл.

(б) ГЕРМАНИЗМИ: пјатна (*Flechen*) (1783: 132); земљепис (*Landkarte*) (1824: 153); пратиоци или трабанти (1844: 29); взора точка (*Standpunkt*) (1844: 7); дугокружије (*Längensreife*) (1844: 15); колотек (*Laufbahn*) (1844: 28); привлачителна сила (*Centripetalkraft*) (1844: 26) и сл.

(в) ГАЛИЦИЗМИ: француски фат (*toise*, 6 париски стопа) (ПС–31 1804: 4)

(г) ОРИЕНТАЛИЗМИ: точка надтемена (по аравски зенит) (1824: 98); точка подножна (аравски надир) (1824: 98); надтеменик (зенит) и подножник (надир) (1848).

Понекад се у напоредном односу налазе и (1) ДВА СЛАВЕНИЗМА: неподвижна звезда и солнце (1783: 123); полнолуније или полнаја луна (1783: 134), (2) ДОМАЋА РЕЧ И СЛАВЕНИЗАМ/СЛАВЕНОСРБИЗАМ (у различитом поретку): оса или средњаја тачка (1783: 125); земљепис, лист земљеописателни (ПС–К 1804: 45); звезда неподвижна или сунце (1814: 11); равнитељ или коло средње (1824: 107), (3) ДВЕ РЕЧИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА: клафтер или тоаз (1825: 4); мапа или карта (1861).

Веома ретко се, у оваквим ситуацијама, предност даје страниј речи, док домаћа фунгира као алтернатива: спутници или месеци (1814: 11); комете или репате звезде (1824: 40); спутници или месеци (1824: 3); зоне или појаси земни (1825: 4); географија или земљеописаније (1832: 1), поли (обрати) (1844: 10) и др.

Веома су ретки случајеви када се у позицији контактних синонима нађу два домаћа термина: пун месец, уштап (1824: 27); видокруг или ликокруг (1844: 4); заход или запад (1844: 4); полуноћ или север (1844: 4); стојеће или непокретне звезде (1861).¹²

У непосредном контакту могу се наћи три, па чак и четири термина: земна осовина или оса (*axis*) (1844: 10); успоредна или равноодстојателна

¹² У овим случајевима у позицији контактних синонима често се налази лексема која је настала као последица семантичког варирања у чијој је основи метонимија: југ или подне; север или поноћ; исток или јутро; запад или вече (1848).

колеса (Parallel-Kreife) (1844: 10); Репате звезде, опашасте звезде, Комете (1850); наочарне цеви (дурбина, пуштуле) (1850); сунчана система или сунчан stroj (соларна система) (1861); екватор или равнитељ или полутник (ДП 1866); пратиоци, трабанти, сателити, месеци (ЈБ 1866).

На основу наведених примера сасвим је извесно да је контактна синонимија била присутна у анализираном периоду, при чему се код појединих аутора бележи само спорадично (нпр. код Соларића), док је код других у питању готово правилност (нпр. код Г. Хаџића).

Закључак. Може се закључити да је синонимија у уџбеницима и приручницима 18. и 19. века из математичке географије и астрономије била веома развијена. Слобода коју су аутори имали приликом креирања термина утицала је на то да се истовремено стварао низ нових, различитих назива који су коегзистирали у истом временском периоду. Такво стање довело је до хаотичне ситуације коју језик није могао прихватити те је временом дошло до фаворизовања интернационализама и губљења многих деривата и калкова који нису могли ући у равноправну борбу с њима. Иако је овако висок степен присуства како унутаруџбеничке тако и међууџбеничке синонимије знак нестабилности терминологије у анализираном периоду, новија истраживања терминологије у језичким уџбеницима и на српском и на хрватском језику упућују на сличну ситуацију (в. Караџа Гарић 1979; Ћорић 1988; 1996; Оташевић 1996; Михаљевић 2007). Иако је на почецима конституисања терминсистема код Срба „нуђење већег броја решења пре сматрано за квалитетно за ману језика и стила” (Милановић 2013: 230) и иако су у књижевноуметничком стилу синоними средство за богаћење језика, у научном стилу они отежавају комуникацију. Тога је био свестан и Стерија, који је једном приликом забележио: „У едномъ истомъ разреду учіо є ученикъ одъ едногъ Профессора, да се praescriptio зове застарѣлость, а одъ другога да се зове превременость; кодъ еднога слушао є о праву кривичномъ, кодъ другогъ казнителномъ, кодъ трећегъ казнословномъ, а кодъ четвртогъ о праву криминальномъ. Шта може произићи изъ овакове смѣсе?” (Поповић 1847: 11).

ЛИТЕРАТУРА

- Бихаљи-Мерин 1978: О. Бихаљи-Мерин и др. (ур.), *Мала енциклопедија Просвѣта*, Београд: Просвета.
- Бјелаковић 2012: И. Бјелаковић, *Географска терминологија код Срба у 18. и 19. веку*, Докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Гортан-Премк 1983: Д. Гортан-Премк, Синонимски низ у лексикографској дефиницији, *Научни сасѣнанак славистиа у Вукове дане* 12/1, 45–50.

- Готштајн 1986: Лј. Gotštajn, *Sinonimija u kolokacijama sa primerima engleskog jezika naučne argumentacije*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Дежо 1983: L. Dezso, Синонимија у творби речи српскохрватског језика у 13–14. веку, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане*, 12/1, 5–13.
- Димитријевић–Томић 2008: М. С. Димитријевић, А. Томић, *Асиџрономиџа за 4. разред гимназиџе љприродно-математичког смера*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологиџа срџског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Дудок 1996: М. Дудок, Термин и текст, *Сиџандардизациџа џтерминологиџе*, Београд: Српска академиџа наука и уметности, 17–20.
- Згуста 1991: L. Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Иванова 1997: М. В. Иванова, Словообразовательная синонимия в русском литературном языке конца XIV–XV вв, *Срџски језик* 1–2, 185–196.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Преглед исиџориџе срџског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића.
- Јарцева 1998: В. Н. Јарцева (ур.), *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, Москва: Научное издательство „Большая Российская энциклопедия“.
- Јелић 1988: В. Јелић, Типови усвајања грчких реторских термина, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане. Терминологиџа – џеориџа и џпракса*, 18/1, 143–147.
- Кажперт 1988: Н. Keipert, „Pervue načatku latinskago jazyka“ (Venecija 1767) Zaharija Orfelina i njihova terminologija, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане. Терминологиџа – џеориџа и џпракса*, 18/1, 127–136.
- Караџа Гарић 1979: М. Karadža Garić, *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i njihova upotreba u školama SRBiH*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost.
- Кречмер 2004: А. Kretschmer, Формирање функционалних стилова у српској писмености у доба Вукових реформи, *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 32/1, 201–210.
- Лагутина 1967: А. В. Лагутина, Абсолютные синонимы в синонимической системе языка, *Лексическая синонимия*, Москва: Наука, 94–104.
- Милановић 1998: А. Милановић, Вукова употреба контактних синонима у *Новинама Србским*, *Срџски језик*, 3/1–2, 127–131.
- Милановић 2013: А. Милановић, *Језик весма џлезан*, Београд: Друштво за српски језик и књиџевност Србиџе.
- Михаљевић 2007: М. Mihaljević, Меџуудџбениџка и унутарудџбениџка sinonimija i nepodudarni terminološki sustav, *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika*, Marijana Češi i Mirela Barbaroša-Šikić (ur.). Jastrebarsko – Zagreb: Naklada slap – Agencija za odgoj i obrazovanje, 65–83.
- Оташевић 1996: Ђ. Оташевић, Варијантност вишечланих термина, *Сиџандардизациџа џтерминологиџе*, Београд: Српска академиџа наука и уметности, 57–60.
- Палејевскаја 1967: М. Ф. Палевская, Проблема синонимического ряда, его границ и возможности выделения доминанты, *Лексическая синонимия*, Москва: Наука, 94–104.
- Поповић 1847: I. С. Поповић, Разлози о назывословнимъ речма, *Гласник Друџиџва србске словесности*, Свезка 1, 9–16.
- Стојановић 2007: А. Стојановић, Реџептурни стил српскојезичне научне литературе XVIII века, *Сиџил*, 51–61.
- Суботић 2004: Љ. Суботић, Из историџе књиџевног језика: „питање језика“, *Предавања из исиџориџе језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 145–191.

- Суботић 2007: Љ. Суботић, Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман *Дејан и Дамјанка*), *Синџаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*, *Лингвистичке свеске*, 6, Нови Сад: Филозофски факултет, 240–252.
- Тафра 1982: В. Tafra, Sinonimija, у: Драго Ђупић (ур.), *Leksikologija i leksikografija*, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет, Одсек за јужнословенске језике и општу лингвистику у Београду – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду и Матица српска.
- Ђорић 1988: Б. Ђорић, О терминологији у нашој творби речи, *Научни састајанак славистија у Вукове дане, Терминологија – теорија и пракса*, 18/1, 75–82.
- Ђорић 1996: Б. Ђорић, Кратка верзија термина, *Стандардизација терминологије*, Београд: Српска академија наука и уметности, 53–56.
- Ђорић 2007: Б. Ђорић, Синоними и дублети, *Научни састајанак славистија у Вукове дане, Терминолошка стандардизација лингвистичког описва савременог српског језика*, 35/3, 75–82.
- Шипка 1998: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

ИЗВОРИ

- 1783: Вѣдныи то естъ ѿ начала до конца цѣла трајуции календарь Написанъ Захарѣецѣмъ Орфеліномѣ Напечатанъ въ Царствующѣмъ градѣ Вѣннѣ
- ПС–К 1804: *Кључић у мое землеописаніе*, Павломъ Соларичемъ, У Венецији.
- ПС–З 1804: *Ново гражданско землеописаніе*, Павломъ Соларичемъ, У Венецији, Часть I.
- 1814: Предложенија численице и землеописанија, Из преподаванија Васіліа Булича, В Будимѣ.
- 1824: *Землѣописанија всеобщегъ, Частіи ѣрва, Землѣописаніе мавимаиѣческо*, Сочинѣно у Сомбору Васіліемъ Буличемъ, У Будиму.
- 1825: *Новѣйше землеописаніе цѣлаго свѣта ... сѣисано и изданно Іоакімомъ Вуичемъ*, Въ Будинѣмъ градѣ.
- 1832: *Полиѣическо землѣописаніе за уѣоѣребленіе србске младежи*, Одъ Димитрија Тирола, У Београду.
- 1844: *Прѣсѣи описъ свецелогъ землѣоизнаня*, Одъ Георгіа Хаджића, У Новѣмъ Саду.
- 1845: *Землѣописаніе целогъ свѣта, сачинѣно ... Милованѣмъ И. Сѣасићемъ*, У Београду.
- 1848: *Землѣописаніе*, М. Спасић, У Београду.
- 1850: *Астрономія или наука о звездама*, Гаврило Поповић, Београд.
- 1852: *Обићѣи землѣописъ*, Миланъ Міятовић, У Београду.
- 1861: *Обићѣи землѣописъ за србске гимназије*, У Београду. (Податак о аутору Николи Крстићу преузет је из електронског каталога Библиотеке Матице српске)
- 1864: *Математична и физична географија за средње школе*, Ђ. Мишковић, У Београду.
- ДП 1866: *Земља на којој живимо*, У Београду. (Податак о аутору – Дамјану Павловићу преузет је из каталога Матице српске).
- ЈБ 1866: *Ј. Белингера Уѣуѣсѣиво у Географию*, Посрбио Александар Гавриловић.
- ДЈ 1867: *Како је у Месецу?* Димитрије Јосић, У Новѣме Саду.
- АК 1867: *Мала ѣеографија или землѣописанѣ од Александра Куѣинера*, У Темишвару.

Isidora G. Bjelaković

SYNONYMY IN SERBIAN TERMINOLOGY IN 18TH AND 19TH CENTURY
(MATHEMATICAL GEOGRAPHY AND ASTRONOMY)

Summary

This paper analyzes the extent to which synonymy is present among the terms recorded in the terminological system from the domain of mathematical geography and astronomy in textbooks and works of scientific character published in one of the standard Serbian languages in the period 1783–1867.

Although one of the basic qualities of an ideal term is the limited ability to develop synonymy, the analysed corpus points to an especially high degree of its presence, which is to be expected since these are the first phases of establishing the terminological apparatuses of the given scientific areas, phases that were more random and individual than planned and systematic. The recorded synonyms differ with respect to both their origin and structure, and they even appear in the works of the same author, very often in the contact position.

Keywords: terminology, synonymy, contact synonymy, literary languages among Serbs in the 18th and 19th centuries

РАЗВОЈ СРПСКЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ МИСЛИ У 19. ВЕКУ: ДОПРИНОС ЛАЗЕ КОСТИЋА*

Александар М. Милановић**

У раду се анализирају теоријско-методолошке поставке развитка и стабилизације српске терминологије које је поставио Лаза Костић, као и конкретни резултати у виду понуђених правних и филолошких термина. Сходно језичкој ситуацији код Срба у другој половини 19. века, Костић одбацује актуелне славенизме руског и рускословенског порекла, оживљавајући истовремено само ретке архаичне српкословенизме. Напредо са овим процесом Костић гради и неологизме у духу народног језика, трудећи се да обезбеди њихову системност кроз селекцију типа творбе (извођење), творбених модела и творбених морфема (пре свега карактеристичних суфикса) који су већ имали одређену традицију у изградњи термина.

Кључне речи: Лаза Костић, терминологија, неологизам, архаизам, позајмљеница, славенизам, српкословенизам, изведеница, сложеница

0. *Развој српске термиолошке мисли у 18. и 19. веку.* Српске термиолошка мисао готово да је била у зачетку током 18. и почетком 19. века. Наша научна и стручна терминологија махом су се ослањале на интернационалне (по пореклу грчке или латинске), руске, рускословенске или немачке термине, као и на посрбице и калкове речи страног порекла, са ређим термиолошким експериментима везаним за оригинално стварање неологизама. По пореклу хетерогена терминологија условљавала је и појаву многих синонима и дублета, на шта су већ скренули пажњу прво Ирена Грицкат (1964), а потом и Павле Ивић (1998: 207): „Требало је створити многобројне термине који су недостајали, а растуће интересовање за правилност језика стављало је на дневни ред и језичку критику већ створених термина, међу којима је било и много дублета“. Током 19. в. озбиљнијих теоријских радова о терминологији није било све до оснивања Друштва српске словесности, тако да су ствараоци нових термина били, практично, препуштени искључиво сопственој иницијативи и сопственом језичком осећању. Сведочанство о таквом развоју лингвистичке терминологије, на пример, даје нам докторска

** Рад је резултат на пројекту *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* Филолошки факултет, Београд; aleksandar.jus@gmail.com

дисертација Ане Ранђеловић (2016), а сличну слику пружила је и анализа терминологија у областима астрономије, математичке географије, картографије и сродних дисциплина, извршена у дисертацији Исидоре Бјелаковић (2017), као и у низу њених радова.

У литератури је већ истакнут и значај Курцбековог немачко-српског и српско-немачког речника *Немеџки и сербски словар* (1790, 1791) за развој српске терминологије, што је, додајмо, још увек недовољно проучено питање (Павић 1979: 64, 135–138). Одређени подстицај развоју термилошке мисли дале су и српске институције: неупоредиво мањи Матица српска (Милисавац 1986), а суштински Друштво српске словесности, основано 1841. године. После термилошких расправа у Друштву српске словесности, које се залагало за превођење међународних термина (Грицкат 1964; Ивић 1998: 208), ово лингвистичко питање привлачило је све више пажње на српском језичком простору.

Велики значај развоју терминологије, међутим, давали су и истакнути ствараоци у српској култури, било својим теоријским радовима било својим термилошким решењима. Међу ствараоце који су српску терминологију истовремено задужили расправама, новим идејама и новим терминима спадао је и један од најзначајнијих књижевника и публициста епохе романтизма, Лаза Костић.

1. *Терминолог Лаза Костић*. Милорад Радовановић (2011: 90) већ је с правом истакао и ширину Костићевих научних интересовања: „Лаза Костић се, ту и тамо, када му се то чинило аргументацијски умесним, мање-више у фрагментима, исказивао и као етимолог, семантичар, лексиколог, па терминолог, као нормативиста, и другачије“. У свим лингвистичким пословима су му, тачно запажа Хатица Крњевић, „главни узор били Вуков *Рјечник* и Даничићеви списи, премда се Костић са уважавањем обраћао и Јагићу и Миклошићу и Богишићу“ (Крњевић 1990: 335).

У терминологији Костић се окушао и као теоретичар и као практичар, тј. стваралац нових термина. Кључни Костићев теоријски рад о терминологији је „Нешто о данашњем стању нашега књижевнога језика уопће, и особито у нашој правничкој терминологији (приликом пријевода Дернбургових Пандеката)“ (Костић 1990а: 227–241), на који су до сада скретали пажњу Милорад Радовановић (2011) и Јасмина Грковић-Мејџор (2011), али се Костићеви судови о развоју овог лексичког слоја стандардног језика налазе и у његовим другим радовима. Како је дошло до превода дела правног садржаја са немачког језика, који је био и повод за изношење теоријских ставова, Костић је објаснио у раду „Једна поука за писце успомена (лично правило)“ (Костић 1992: 182–187).

Истовремено, Костић је и стварао терминологију, и то не само правну. Јако је значајан и његов допринос развоју филолошке терминологије, иако његови предлози махом нису опстали, јер је њима истовремено нудио импли-

цитно теоријске смернице и експлицитно конкретна решења која су морала бити макар повод за размишљање при стварању и стабилизацији српских термина у областима науке о језику и науке о књижевности.

2. *Лаза Костић као његовијачар њерминологије*. За разумевање Костићеве термилошке мисли битно је његово истицање, сасвим у вуковском духу, да је српски стандардни језик изграђен на основи живог говорног и фолклорног језика, тј. да је „*čisto narodan, čisti, nekvareni, nedoterivani folklo-re*“ и да, „*као најљепши међу живим језицима*“, „*није створ учених књижевника, ни пошљедак њиховог рада, као већина јевропских језика, већ је постао и развио се до највише љепоте у устима неписменог народа*“ (Костић 1990а: 227–228). Стога је и дужност термилога, сматрао је Костић, да га развија у томе духу, а не да га „*svatko vrijeđa i nagrđuje ko bez nevolje zastrani od čistog narodnoga govora, pa unosi samovoljno skovane riječi i rečenice*“ (Костић 1990а: 228). Битно је управо овде нагласити да је Костић, уз нпр. Симу Милутиновића Сарајлију и Ђорђа Марковића Кодера, па и Јована Јовановића Змаја, остао упамћен као један од најзначајнијих и најсмелијих „ковача“ нових речи у своме романтичарском поетском језику (Иванић 2011; Милановић 2011), али да је очито јасно дистанцирао језичко-стилске поступке и решења у лексици поетског језика и у терминологији стандардног језика.¹

Будући да је у при стварању правне терминологије у своме преводу са немачког претрпео снажну критику из Загреба, Костић је у своме одговору на њу, али и у другим радовима, образложио и основне принципе стварања српске терминологије. Када се Костићеви расути ставови саберу на једно место и систематизују, могуће је издвојити шест његових кључних принципа.

2.1. *Териијоријална дисијерзија њри избору њермина*. Наспрам принципа строгог новоштокавског централизма који су успоставили други вуковци, Костић је предлагао да извор потенцијалног термина може бити било који српски дијалекат. У новинском тексту „Очинци и пабирци“ он на пример пише: „Биоградске *Српске новине* од 21. авг. о. г., бр. 183, доносе у свом *службеном дијелу*, 'Општа правила о краљ. српској државној лутрији за привредне циљеве'. (Циљеве? Лијепо. И лутрија је *игра* као и плојка. А нама је заиста мило што се службена терминологија у Србији обогатила ријечју из једне црногорске дјетиње игре.)“ (Костић 1990а: 201). Текст је написан у Црној Гори, а пише га Костић као дворски публициста, па ни фактор локалпатриотизма у његовој оцени не треба пренебрегнути. Међутим, Костић је и касније, у тексту о правној терминологији, осуђивао априорно одбацивање *регионализма* као извора за попуњавање лексичких (термилошких) празнина у стандардном језику: „*Ako se koji pisac nakani te nađe i napiše koju ređu ali čisto narodnu riječ, ta se ne prima, dosta da se slučajno ne govori u nekom kraju*“

¹ Опозицију *књижевни језик : њоеијски језик* Костић није наглашавао у својим термилошким прилозима.

(Костић 1990а: 230). Управо регионално лексичко шаренило, очито је сматрао Костић, показује све богатство и лепоту народног језика, отуда при селекцији термина не треба запоставити нити један кутак српског језичког простора и одбацивати ређе, а потребне народне речи.

Иако је по изузетку допуштао селекцију регионализма, Костић је указивао и на значај наддијалекатског приступа при стандардизацији језика: „Још се не смије заборавити да народни говор није свуда једнак, у једном се крају говори овако, у другом онако. То ваља изравнати, а то све чини наука о језику, вјештина писања и списивања коју ваља научити, у којој се ваља увјежбати, а за то није довољан сам *folklore*“ (Костић 1990а: 228). Наведени цитат показује да је и Костић, баш као и зрели Вук Караџић, увиђао да се стандардни језик мора изграђивати као наддијалекатски коине, који у себе упија све што му је неопходно из различитих извора, али да се све потом у процесу стандардизације мора, костићевски речено, „изравањати“.

2.2. *Програмирана архаизација терминологије*. Архаизација терминологије произлазила је из Костићевог става да некадашњи српски народни и српкословенски језик треба да послужи као резервоари за богаћење актуелног стандардног језика. Указујући на сремске лексеме из Вуковог *Српског рјечника* које су већ крајем 19. в. застареле или нестале из живог говора, Костић је помало неочекивано закључио: „То су већ разговјетни знаци да је наш народни језик почео, иако само мјеставо али очевидно, старити и опадати“ (Костић 1990: 229). Из овог дискутабилног податка Костић изводи и задатак за будућег терминолога – култивацију стандардног језика кроз његову *конзервацију*, па и свесну *архаизацију*: „У такову је времену дућност svakoga свјесног и расудљивог књижевника да се бар у књизи томе одупре. Он ваља прво да храни све ријечи које се још говоре у народу; још више ће учинити који се да на спасавање ријечи које су почеле тонуту и more заборавља; а највише ће заслуга по народни језик себи стећи онај који уза све то још регне да зарони у бездан прошлости, те да из наших народних споменика изнесе све оно благо кога је nestalo са нашом државном самосталношћу, па да њим окријепи и обогати садашњи књижевни језик“ (Костић 1990а: 229–230). Примарни извор за реактивирање застареле лексике Костићу је био Даничићев *Рјечник из књижевних ствари српских*, сасвим релевантан за средњовековну српску правну терминологију (Грковић 1984).

Вођен увидима у терминолошке процесе из скорије српске прошлости, Костић је нарочито осуђивао калкирање, буквално превођење страних лексема и израза, и управо кроз контраст са овим поступком указивао на предности реактивирања архаизама. Тако је на пример домаћи архаизам *вавијест* код Костића добио предност и у односу на распрострањени термин *војам*, којем замера порекло: „Мени су многи замерили, па и *Hrvatska*, што хоћу да мјесто 'појма' да се реће *vavijest*, бар гдје се може поднијети други народни синоним. [...] Појам је фабрикат, а *vavijest* је *folklore*. Али да мало упоредимо и друге језике.

Ријеч *pojам* skovana је по нјемачкој ријечи 'der Begriff', по примјеру руском и чешком“ (Костић 1990а: 233). У прилог реактивирању архаичне лексике у функцији термина Костић је навео и два конкретна разлога.

Први Костићев разлог био је заправо патриотски и естетски, односно типично романтичарски: српске застареле речи подједнако су *леје* као и савремене српске, а лепше него стране. А лепе српске, иако застареле, речи одлично би попуниле лексичке, па и термилошке, празнине у српском стандардном језику: „Prvi mi je razlog, a taj se i sam kaže, što je to isto tako naše kao i živ govor, što su te riječi isto tako lijepе kao i sadaшnje, i што за мој велики посао садашњи језик није био довољан“ (Костић 1990а: 240). Естетски фактор понегде је код Костића однео и превагу, те је архаизам истиснуо живу реч, што и он сам признаје: „Ne mogu se priseći da u tome nijesam kašto i pretjerao; uzeo sam starinsku riječ gdje ima živa u narodu. Npr. ima u narodu *skrbnik* за латинску *curator*, а ја кажем, по споменицима, *opravitelj*. Ponovio sam spomeničке riječi *objekt, objektivati, objetano* – sponsione obstructus – иако има новијех за ту мисао“ (Костић 1990а: 240). Истичемо да је Костић у наведеном примеру активирао као термин архаичну изведеницу са суфиксом *-иџель*, игноришући чињеницу да је овај тип именица управо у Костићево време протериван од стране послевуковаца као књишко, непотребно наслеђе из црквенословенског и славено-српског језика.

Други Костићев разлог детаљније је објашњен јер спада у домен српске националне културне и језичке политике: „Drugi mi je razlog u том poslu bio *politički*. Razumije se kulturno-politički. Ako hoćemo da održimo u svjetskoј trci на prosvjetnomu polju svoju narodnu osobinu, moramo se prvo latiti onoga оруђја u коме смо бољи i jaći од наших susjeda“ (Костић 1990а: 240). Костић је политичке разлоге објаснио кроз паралелу између мађарске и српске културе: „Oni su danas, да i не spominjemo државности, gotovo u svakoј umnoj работи daleko испред нас, jedva ih naziremo. Samo нам остаје још једна жила народног живота која нам је jaća од Мађара, а то је наше народно благо u језику. Dok је мађарски књижевни језик већином фабрикат писмених, учених ljudi, те га prosti puk мучно разумје, нађ је поникао из народа. Особито смо ми jaći од Мађара u споменицима нашег језика, u нашем историјском folkloru“ (Костић 1990а: 240). Терминологија ослоњена на претходне фазе развитка српског народног и књижевног језика представљала би, дакле, живу потврду српске културне и језичке традиције и поново би уносила књижевнојезички континуитет, прекинут Вуковом радикалном реформом.

На самом крају рада о правој терминологији, у поенти, Костић је још једном нагласио значај другог, културолошког разлога за архаизацију терминологије, оцењујући га вредносно као *виши*: „То је онај виши разлог што сам ја zahvatio u наше народне spomenike malo dublje него што биh по нашој dosadaшњој navici то морао i smio činiti“ (Костић 1990а: 240). Костићево посезање

за језичким благом прошлих епоха и данас се тумаче и вреднују као процес богаћења стандардног језика чак и највиђенији србисти: „Све ово је чинио разумевајући да се 'народни језик' у процесу стандардизације мора богати-ти“ (Грковић-Мејџор 2011: 63). Како се овим термилошким поступком Костић удаљавао од кристализованог вуковског модела, Милорад Радовановић се са правом запитао: „У којој мери је језик Лазе Костића Вуков или вуковски језик?“ (Радовановић 2011: 89). Ово питање свој пуни смисао добија управо када се анализира Костићева терминологија, а одговор на њега се може тражити и у сфери Костићеве теорије укрштаја, односно у суду да његово „расправљање о језику, засновано на различној грађи, обједињује идеја о оплемењивању, тј. о укрштају вуковског, живог народног језика са оним језиком што га чувају стари књижевни списи“ (Крњевић 1990: 331).

2.3. *Избегавање неологизама у терминологији.* Ово начело се пре свега односило на непотребне нове термине и термине који нису сковани по творбеним моделима српског народног језика, а нарочито на калкове и друге необичне неологизме који су стварани у Загребу и који су неретко збуњивали добро језичко осећање просечних говорника: „Ali čim ko u Zagrebu ili u zagrebačkom području zaista i bez nevolje izmisli i skuje kakvu riječ, ta se odmah prima na sve strane, čisto se grabe o nju, od Lovćena do Kladova. Isto tako rado primaju hrvatski novinari utakmice nenarodne riječi iz srpske ruke, samo što to ređe biva“ (Костић 1990а: 231).² Костић је запажао двострани утицај термилошких неологизама: и слабији утицај српских термина на хрватску језичку праксу, и јачи утицај хрватских термина на српску праксу: „U nekadašnjoj zagrebačkoj kovnici postala je riječ *srećka* i *vučenje*, *izvlačenje*, le tirage, die Ziehnung. Kad je Srbija postala samostalna i zavela državne 'lozove', primila je te riječi u svoju terminologiju“ (Костић 1990а: 234). Сами крај Костићевог рада о правним терминима доноси апел књижевницима и новинарима да се окану грађења непотребних неологизама, тј. да у „наш лијепи језик“ не уносе „one proklete galice nagrđilice“ (Костић 1990а: 241).

Првенствено загребачким термилошким неологизмима Костић се враћао више пута, увек их смештајући у пејоративни контекст: „Кад смо већ при језику, да споменемо и неке, да тако речемо, необике, које су већ прегле да постану обичне у Загребу, те бисмо их могли назвати *загребизмима*“ (Костић 1990в: 160). Не без ироније истиче се продор „загребизама“ у српску стручну, нпр. спортску, терминологију, као и потискивање постојећих речи на рачун помодних: „Толико су такве зиме ријетке и у нашем појасу, па и у сјевернијим крајевима нашега народа, да су на пр. Загрепчани морали сковати за то 'књижевну' ријеч, те мјесто тоциљања реку *склизвање*, а тоциљајку

² Расправа о језику Загреба распламсала се међу Србима нарочито после познатог Вуковог наступа у Друштву српске словесности, а најрадикалнији критичар хрватске језичке праксе био је Јован Стерија Поповић (Милановић 2017).

зову *склизалишиће*. Ни Биограђани, иако је Биоград на ударцу студеним сјеверним вјетрима, као да давно нијесу имали леда, јер и они су заборавили тоциљати се, но се, према Загребу, *клизају* и, као што читамо у биоградскијем новинама, састављају *клизачке дружине*“ (Костић 1990в: 235).

Иако пређашње термилошке расправе вођене у Друштву српске словесности нигде експлицитно није споменуо, и Костић је својим негирањем потребе за неологизмима делом стао на страну Вука Караџића, који се противио Стеријиним идејама о новоскованим терминима (Ивић 1998: 209), али га је због идеје о системском грађењу терминологије истовремено могуће сврстати и у Стеријине истомишљенике.

2.4. *Доушћанње позајмљеница у терминологији*. Како српске народне и књижевне речи, живе или застареле, нису могле поунити све термилошке празнине крајем 19. века, Костић је по изузетку допуштао и позајмљенице. Тако је поводом одомаћеног руског медицинског термина *џредохрањиво средсџво* писао: „Али оно како је Стефановић превео реч *preservative*, не бих могао препоручити. Тако гласи, по свој прилици, службени термин у Србији, па како је писац тамо био неколко година општински лекар, то је почем тако за њ прионуло то руско назвање. Ту је боље учинио Бадалић оставивши *prezervativ*, у несташици добре наше речи. Међутим, како би било рећи *одољан*?“ (Костић 1992: 205). Костић, дакле, допушта и позајмљеницу *џрезерватив* (очито дајући предност *речи* у функцији синонима у односу на *синџагму*), али одмах предлаже и домаћи, архаични еквивалент. Утицај руских термина, додајмо, Костић није игнорисао, и понегде их је у својим публицистичким радовима наводио као синониме, маркирајући напоменом њихово порекло, као у примеру у којем се помиње „извежбана или, као што Руси велe, 'острељена' војска“ (Костић 1990б: 162).

2.5. *Доушћанње синонима у терминологији*. Термилошке синониме и творбене дублете Костић је допуштао само изузетно. Један пример из сопствене праксе објаснио је у раду о правној терминологији: „Poslije sam ropustio toliko Bogišiću da sam, u dogovoru sa mojim saradnikom g. prof. Al. Egersdorferom, ostavio i *rukodavnika* i *dužitelja* neizmjenice, kako mi padne na um“ (Костић 1990а: 237). Критеријуме при селекцији једног од синонима Костић је навео у истом раду, међу којима су доминантни територијална распрострањеност, порекло и делимична измена или очување примарне семантике: „U Hrvatskoj primljena je nenarodna i po analogiji iskovana riječ *vlak*. Ima, dakako, i narodna riječ *vlak*, ali znači neku *mrežu*. Sva Srbija piše *voz*. *Voz* je narodna riječ, ali ne znači upravo *der Zug*, nego *die Fuhr*. Vuk veli: tovar na kolima ili na saonima, npr. *voz drva*, *sijena*, *ein Wagnvoll*, *currus* (?). Ono, kad je *voz drva* i *sijena*, moglo bi biti i *voz ljudi*, te za nevolju bi podnijelo i za željeznički 'Zug'. Ali našto natezati kad ima narodna riječ sasvim za tu stvar, a to je *teg*“ (Костић 1990: 235).

Међу Костићевим критеријумима за селекцију термина, дубином лингвистичког промишљања издваја се један: *деривациона продуктивност* термина, тј. број његових постојећих и потенцијалних деривата. Коментаришући творбене дублете *лијечник* и *љекар* (ијекавски облик јер је текст објављен у Црној Гори), Костић луцидно истиче: „У свој Хрватској примљена је ријеч *лијечник*, а у Србији *љекар*. Обје су ријечи, истина, народне, само што се *лијечник* врло ријетко може чути у ustima неписменог народа, управо nigdje осим, као што ми рече г. Луко Зоре, у околини Дубровника. Но главни је разлог против *лијечника* а за *љекара* што је ријеч *љекар* богатија у обличима од ријечи *лијечник*. *Љекар* има своју *љекарину* [...], а *лијечник* је нема нити је може имати“ (Костић 1990: 235).

3. *Лаза Костић као стваралац њравне терминологије*. Теоријско-методолошке основе својих покушаја стварања правне терминологије Костић је детаљно описао, указујући у исто време и на недоумице и на критеријуме при решавању дилема: „Осим Богišића био ми је најобилатији извор живи народни говор, који је и Богišићу био главни казипут. Но догађало ми се да су ме и Богišић и живи народни говор напустили, оставили у невољи; tada сам се latio daleke прошлости, наших правних spomenika. Те ријечи, које се неким чине новине, нијесу новине него старине, обновљене старине. У тим spomenicima нашао сам тако krasnih, тако чисто народних ријечи, да ми је кашто једна или друга милија била од живoga folklore-a“ (Костић 1990: 236). Кључни критеријум нагласио је сам Костић, следећи вуковску и романтичарску традицију: „Иначе сам себи поставио правило, кад би се живи говор одвајао од spomenika, да presuђује жива ријеч“ (Костић 1990: 236).

3.1. *Костићев однос према њију њворбе њермина*. Код стварања нових правних термина, Костићево неексплицитно давање предности *изведеницама* у односу на *сложенице* (чак и оне композите које су потврђене у живом говору) такође је било последица доброг познавања творбене и лексичке структуре народног језика, односно чињенице да сложенице нису типичне за српске и словенске говоре. То не значи да је Костић против сложеница из народног језика, за шта наводимо само један пример: „Odmah у роѷetku свога посла учинило ми се да је Богišић без велике невоље назвао кредитора *dužitelj*, кад има народна ријеч, прави folklore, *rukodavac*, *rukodavalac* или *rukovodnik*, sve у Boci, der Gläubiger, creditor, pa и *rukodaće*, што и zajam, у Crnoj Gori“ (Костић 1990: 236). Чињеница да је уз народну лексему *руководник* као решење задржао и Богišићеву кованицу *дужийџель*, и то са цсл. суфиксом *-џель*, може сведочити у прилог тези да је Костић генерално предност давао изведеницама у односу на сложенице или типа *рукодавалац* и сл. То потврђује, уосталом, и његова филолошка терминологија. Преферирањем изведеница у односу на сложенице Костић је по још једном параметру стао насупрот идеја Друштва српске словесности, у чијој терминологији „високи проценат речи представљају сложенице“ (Грицкат 1964: 135).

3.2. *Костићево ѡрађење семантичких ѡромена у ѡравним ѡерминима*. При селекцији термина Костићу је било значајно и прађење историјске се-

мантике лексема и њихово значење у савременом језику, што потврђује и пример избора лексеме *башићина*. У микроанализи Костић креће од потврда значења лексеме у речницима (Вуковом, Миклошичевом и Даничићевом), да би потом закључио: „Sve to pokazuje da je težnja živog narodnog jezika, zatečena još u doba cara Dušana, uputiti značenje riječi 'baština' jednim određenim pravcem, odvesti ga od 'našljedka', od 'hereditas', pa ga privesti slobodnijem, širem, prometnijem, onom drugom po Vuku: das Grundstück, fundus. Toga sam se i ja držao u svome prijevodu *Pandekata*“ (Костић 1990: 239). Читав низ парадигматских Костићевих решења води тачном закључку: „Правничку терминологију желео је 'предругојачити стубоком', ставити на 'чисту народну основу', али тако да се начини амалгам, синтеза живог и 'старинског' народног језика средњовековних дела“ (Крњевић 1990: 335).³

3.3. *Рецепција Костићевих термиолошких иновација*. Вођена пре свега начелима правне науке, али и не само њима, загребачка интелектуална јавност осудила је Костићево терминотворство: „Костићев превод *Пандекајта* пропраћен је у загребачкој стручној штампи веома оштро и негативно: писали су о њему др Фрањо Ј. Спевец и др Л. Марјановић“ (Палавестра 1992: 290). Помало је парадоксално да је управо у Загребу, центру пуристичких тенденција, осуђивана Костићева смелост при лексичком иновирању једног термиолошког система: „Загребачки критичари, угледни правници, засули су Костићев превод Дербургових *Пандекајта* негативним оценама управо због смеле термиолошке обнове правничког језика, што је оцењено као по науку штетна произвољност“ (Крњевић 1990: 335). Насупрот хрватским негативним реакцијама, Костићев рад на развоју правне терминологије у српској средини је махом позитивно оцењиван.⁴

4. *Лаза Костић као стваралац филолошке терминологије*. Системност у стварању терминологије Костић је исказао и у области филологије. Принципи су и овде остали исти, па су Костићеве термиолошке иновације, пре свега у књизи *О Јовану Јовановићу Змају (Змајови), његову њевању, мишљењу и писању, и његову добу* коју је објавио у Сомбору 1902. године (Костић 1989), али и у другим радовима, готово по правилу изведенице женског рода, грађене најчешће помоћу суфикса *-ица*, *-ка* и *-анка*.

Изведенице са суфиксом *-ица* већ су имале дужу традицију међу термиолошким иновацијама у филологији, нарочито при именовању жанрова

³ У раду већег обима о Костићу као термиологу у обзир би требало узети и његову сарадњу са Б. Богишићем око терминологије црногорског *Имовинског законика* (Костић 1990: 227).

⁴ „Посве супротно, М. Полит-Десанчић дао је овом преводу највишу оцену. У своје доба, и тада изван књижевности и науке о њој, Костићеве термиолошке новине уписане су му у заслуге. Милан Савић бележи, у књизи *Лаза Костић*, да је списом *Основа лејојте у свейћу* Костић 'обогатио оригиналном терминологијом природопис, анатомију и физиологију', да је новосадски лекар Александар Кода писао из Беча концем 1880. године А. Хаџићу: 'У велику му се заслугу мора уписати, прво, што је такав рад у нас уопште покренуо, друго, што је многе термине превео и већином згодно превео'“ (Крњевић 1990: 336).

у поезији. Тако је на пример термин *сагласица* за сонет увео Сава Мркаљ (Павић 1979: 40), термин *усојшица* за посмртну песму Ђорђе Марковић Кодер (Иванић 2011: 95) итд. Само у књизи о Змајевој поезији (Костић 1989), Костић је с таквим или сродним значењем и са истим суфиксом увео велики број неологизама у функцији радних термина: *уводница* (стр. 46), *йојврдница* (104), *убојница* (122, 126, 127); *освејница* (128), *јеваница* (146), *омиљеница* (187), *јогрдница* (191), *узгредица* (204), *јриклојница* (210), *сећаница* (214), *славойјница* (232), *нејојрављеница* (240), *јрекоречица* (242), *навађеница* (244), *јригодница* (268), *јојрајница* (274), *јоновица* (288), *објасница* (345), *клањалица* (360), *јрејворица* (365).⁵

И творбени модели са суфиксом *-ка* и различитим творбеним основама показали су се као продуктивни при именовању различитих песама према њиховом облику, значењу, тематици или функцији. Овакви неологизми са истим значењем појављивали су се и у Костићевој поезији (нпр. *јокајка* у Костић 1991б: 36), али и у књизи о Змају (Костић 1989): *Ђурђевданка* (стр. 157), *сјармалка* (164), *безримка* (295).⁶

Занимљиво је да су се неологизми са наведеним суфиксом, али другачијим значењем и функцијама, појављивали и у другим терминолошким системима у 19. веку, те да им је судбина била иста као и Костићевим: „Мање је срећно било предлагање речи на *-ка*: *саслушка* (*audientia*), *основка* (база), *условка* (клаузула), *уступка*. С обзиром на сасвим одређене значењске категорије где овај суфикс данас може бити продуктиван, овакве нове речи, којих раније није било у језичком фонду, нису могле да се одрже у животу“ (Грицкат 1964: 138–139).⁷

Коначно, и неологизми са суфиксом *-анка* којима је именован тип поетског дела имали су своју традицију у 19. веку: *Србијанка* Симе Милутиновића Сарајлије и *Роморанка* Ђорђа Марковића Кодера доносиле су овакве кованице и саме наслове, попут етикета на централном месту текста. Кодер је тип песме именован као *јовечеранка* (Иванић 2011: 95). Ову традицију наставља и Костић, како у својим песмама тако и у својим текстовима о поезији. У Костићевој поезији овакве изведенице имају различите творбене основе: а. *југованка*: Бритким ножем љуте страсти / срце си ми узорала, / по њем сеје ситне сласти / тугованка ружа мала („Сад на срцу“, Костић

⁵ О утицају гегавачког (тајног) језика на Сарајлијину творбу изведеница са суфиксом *-ица* в. Војиновић 2011: 114–115. Неологизми са овим суфиксом имају у књизи и друга значења, па тако изведеница *јриновица* (Костић 1989: 374) означава нову реч, кованицу. Суфиксом *-ница* изведен је неологизам који опет означава тип песме: *јокличница* (Костић 1989: 133).

⁶ Истог је значења и неологизам *јужаљка* (Костић 1989: 392), изведен суфиксом *-аљка*. С друге стране, изведенице са суфиксом *-ка* имају и друга значења, па неологизам *умиљавка* (Костић 1989: 390) означава хипокористик.

⁷ Мимо терминологија, процес творбе нових апстрактних именица са суфиксом *-ка* нарочито су подстакли романтичарски песници (Марковић 1986: 154).

1991в: 20); б. *израјанка*: Али зашто Филишћанке, / мамне танке домишљанке? / Израилке, израјанке („Самсон и Делила“, Костић 1991в: 130); в. *марсељанка*: Наслов „Марсељанка“ (Костић 1991г: 39); г. *свесијанка*: тако зрака сијну свесијанка („Из Омирове Илијаде“, Костић 1991г: 167); д. *бисеранка*: заман стискаш своју шкољку, / бисеранко сакривена („Румен-ружо у пупољку“, Костић 1991г: 177). И неологизам *вилованка* Костић је ставио у наслов своје песме „Међу звездама (Вилованка)“ као њено тематско одређење (Костић 1991б: 109).

Овај тип неологизама није био карактеристика само Костићевог поетског језика, па је тако пишући о књизи Јована Јовановића Змаја *Источни бисер* увео и изведеницу *бисеранка*: „Познајете ли је? Ту вилинску девојку, то чедо зоре и истока, ту дивну бисеранку, познајете ли је?“ (Костић 1991а: 17); „бисеранка је пошла кући нечувена, неутешена“ (Костић 1991а: 19). Са истом функцијом попуњавања термилошких празнина, и значењем типа говора и манифестације, појавиле су се још две кованице: а. *декламанка*: „Елем, тој ће величини бити познато да је беседа забава што се отпочиње уметничким предавањем, онајвише декламанкама, одзивима сјајно-тужне народне прошлости у песничкој души“ (Костић 1991а: 26); б. *благованка*: „а да се свет опорави од необичног душевног напора, од сетног сећања [...] завршује се забава игранком. Мени се тај начин благованке врло свидео“ (Костић 1991а: 27).

У књизи о Змају Костић је увео и сада већ чувене термине за ближе одређење различитих Змајевих песама: *славујанка* (Костић 1989: 90, 95, 102, 137, 138, 158),⁸ *змајованка* (151, 230, 383),⁹ *неразнанка* (102), *јадованка* (314), *умованка* (318) и *бачванка* (399).¹⁰

5. *Закључак*. Сходно језичкој ситуацији у другој половини 19. века, као и победи романтизма над класицизмом, у Костићевој правој и филолошкој терминологији славенизама више није било, осим ретких реактивираних српскословенизама. Славеносрпска лексика руског и рускословенског порекла доследно је, у Вуковом и вуковском духу, уклоњена из Костићеве терминологије, па тако нема ни постојећих лексема ни неологизама са фонетски маркираним суфиксима *-ески*, *-ически*, *-ићелни*, *-есићво* и сл. Костић више није изводио нове термине ни књишким, црквенословенским суфиксом *-ије*, који се крајем 19. в. сасвим повукао пред народним конкурентом. Књишки суфикс *-ићел*, међутим, није му сметао превише у реактивираним архаизмима (уп. *ојравићел* и *дужићел*), иако је и он био „под ударом“ вуковаца крајем 19. в.

⁸ Наспрам изведенице Костић је напоредо али ређе употребљавао и синтагму са истим значењем: *славујска пјесма* (Костић 1989: 93, 95).

⁹ Напоредо са наведеном, Костић је активирао и кованицу са истим значењем: *змајевка* (Костић 1989: 125, 151, 153, 187, 196).

¹⁰ Костићу творбени дублет за Змајеве песме налик на оне из Бачке гласи *бачкуља* (Костић 1989: 398), док друге, сродне, назива *срелица* и *банаћанка* (Костић 1989: 399).

Под истим романтичарским таласом вернакуларизације терминологије, и сложенице се у Костићевој терминологији повлаче пред изведеницама: опет се дакле и неологизми граде у духу српског народног језика, а насупротив термилошким решењима која је у класицистичком маниру понудило Друштво српске словесности са Стеријом на челу.

Када је будућност српске терминологије била у питању, Лаза Костић је с једне стране продужавао Вукову линију, да се при попуњавању термилошких празнина не кују неологизми по непостојећим творбеним моделима, страни српском језичком осећању. Са друге стране, Костић је истовремено и напуштао првобитну Вукову термилошку мисао следећи идеју да се у функцији термина ангажују застареле, неживе лексеме из српског народног и српкословенског језика. Овом идејом, међутим, приближавао се млађем Вуковом моделу обогаћивања терминологије, протумаченом у предговору и изнетом 1847. у преводу *Новог завјейџа*, у којем је термилошке празнине попуњавао посрбљеним црквенословенизмима.

Изворе за термилошка решења Костић је препознавао првенствено у свим живим српским говорима, али и у српском писаном наслеђу. До коначне стабилизације, допуштао је по изузетку и извесну конкуренцију термина у форми синонима и творбених дублета. У функцији термина *речи* су добијале предност над *синџагмама*, као и *изведенице* над *сложеницама*.

Костићеве теоријске термилошке идеје нису биле прихваћене, а нису прихваћени ни термини које је предлагао. Већ после пропасти идеје Друштва српске словесности о планској изградњи српских термина, „стварање терминологије препуштено је спонтаности“ (Ивић 1991: 281), а у томе процесу за Костићева решења није било превише разумевања. Његови термилошки ставови и решења несумњиво су, међутим, макар и индиректно утицали на потоњи развој српске лексиколошке и стандардолошке мисли.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић 2017: И. Бјелаковић, *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*, Нови Сад: Два пера.
- Војиновић 2011: С. Војиновић, О узроцима језикотворства Симе Милутиновића Сарајлије, у: В. Маговић, М. Матицки (ур.), *Творци српског књижевног језика*, Београд: Вукова задужбина, Институт за књижевност и уметност, 103–117.
- Грицкат 1964: И. Грицкат, Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века, *Наш језик* XIV/2–3, 130–140.
- Грковић 1984: М. Грковић, Правна и економска терминологија ћирилских повеља и писам XII и XIII века, у: уредник Ј. Јерковић (ур.), *Лексикологија и лексикографија*, Београд: САНУ, Филолошки факултет – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска, 41–46.

- Грковић-Мејдор 2011: Ј. Грковић-Мејдор, Отисци језичке прошлости у делима Лазе Костића, у: Љ. Симовић (ур.), *Лаза Костић 1841–1910–2010*, Београд: САНУ, 59–67.
- Ивић 1991: П. Ивић, *Из историје српскохрватског језика*, Изабрани огледи II, Ниш: Просвета.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Преглед историје српског књижевног језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Иванић 2011: Д. Иванић, Ка историји рјечотворства у новој српској књижевности, у: В. Матовић, М. Матицки (ур.), *Творци српског књижевног језика*, Београд: Вукова задужбина, Институт за књижевност и уметност, 91–101.
- Крњевић 1990: Х. Крњевић, Поговор, у: Л. Костић, *О књижевности и језику*, Нови Сад: Матица српска, 331–342.
- Марковић 1986: Д. Марковић, Лингвистичка анализа кованица Лазе Костића, *Прилози проучавању језика* 22, 145–161.
- Милановић 2011: А. Милановић, Ковачи песничког језика епохе романтизма, у: В. Матовић, М. Матицки (ур.), *Творци српског књижевног језика*, Београд: Вукова задужбина, Институт за књижевност и уметност, 143–158.
- Милановић 2017: А. Милановић, Вук Караџић у Друштву српске словесности, у: *Књижевност и језик у Друштву српске словесности*, Београд: САНУ [у штампи].
- Милисавац 1986: Ж. Милисавац, *Историја Мајице српске. I део: 1826–1864*, Нови Сад: Матица српска.
- Павић 1979: М. Павић, *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма: класицизам*, Београд: Нолит.
- Палавестра 1992: П. Палавестра, Напомене, у: Л. Костић, *О књижевности; Мемоари II*, Нови Сад: Матица српска, 273–349.
- Радовановић 2011: М. Радовановић, Поводом Лазе Костића: оглед о језику, у: Љ. Симовић (ур.), *Лаза Костић 1841–1910–2010*, Београд: САНУ, 85–91.
- Ранђеловић 2016: А. Ранђеловић, *Језикословна терминологија код Срба*, докторска дисертација у рукопису, Београд: Филолошки факултет.

ИЗВОРИ

- Костић 1989: Л. Костић, *О Змају*, прир. Д. Живковић, Нови Сад: Матица српска.
- Костић 1990: Л. Костић, *О књижевности и језику*, прир. Х. Крњевић, Нови Сад: Матица српска.
- Костић 1991а: Л. Костић, *О књижевности; Мемоари I*, прир. П. Палавестра, Нови Сад: Матица српска.
- Костић 1991б: Л. Костић, *Песме 1*, прир. В. Отовић, Нови Сад: Матица српска.
- Костић 1991в: Л. Костић, *Песме 2*, прир. В. Отовић, Нови Сад: Матица српска.
- Костић 1991г: Л. Костић, *Песме 3*, прир. В. Отовић, Нови Сад: Матица српска.
- Костић 1992: Л. Костић, *О књижевности; Мемоари II*, прир. П. Палавестра, Нови Сад: Матица српска.

Александар М. Миланович

РАЗВИТИЕ СЕРБСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В XIX ВЕКЕ:
ВКЛАД ЛАЗЫ КОСТИЧА

Резюме

В работе анализируются теоретико-методологические подходы к развитию и стабилизации сербской терминологии, заложенные Лазой Костичем, а также конкретные результаты его деятельности в виде предложенных правовых и филологических терминов. Исходя из языковой ситуации у сербов во второй половине XIX века, Костич отказывается от актуальных славянизмов русского и русско-славянского происхождения, одновременно возрождая только редкие архаичные сербославянизмы. Параллельно с данным процессом Костич образует и неологизмы в духе народного языка, стремясь обеспечить их системность путем выбора словообразовательного типа (деривация), словообразовательных моделей и словообразовательных морфем (прежде всего характерных суффиксов), уже имевших определенную традицию использования при образовании терминов.

Ключевые слова: Лаза Костич, терминология, неологизм, архаизм, заимствование, славянизм, сербославянизм, производное слово, сложное слово

ШКОЛСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДИЈАХРОНИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Марина С. Јањић*

Пописом и дефинисањем школске терминологије бавили су се многи педагози, те као резултат тога постоје бројни педагошки речници и лексикони доступни нашем стручном аудиторијуму. Будући да су у њима термини обрађени са аспекта савремене педагошке дисциплине, у нашем фокусу биће школска терминологија у дијахронијској перспективи. Циљ рада је указати на развојне токове и различиту употребну вредност ових лексема у минулим епохама, са посебним освртом на њихове етимолошке и латентне семантичке слојеве, запретане у токовима времена.

Кључне речи: васпитање, образовање, настава, просвета, наставник, ученик

Увод

Кључне лексеме за изражавање образовних садржаја у српском језику данас датирају из периода наших најстаријих школа.¹ Упркос чињеници да су многе од њих постале историзми и архаизми (*даскал, шиица, њисмена, начертана, чшеније, чшовница, наставленије, њесоч, магистер, дијак, гаженик/гојенац, словкавње, срицање, кшхеза, њлајваз, училишће, ѡрејарандија, екшернаш, грамошја, рисање...*), не мали број кључних школских термина задржао се до данашњег дана у готово непромењеном или благо коригованом (фонолошком) лику. Но, наноси времена и друштвених кретања донекле су замаглили или модификовали њихово првобитно семантичко језгро. Са циљем да уз помоћ ретроспективне анализе укажемо на сличности и разлике између некадашњих и садашњих термина, позабавићемо се и паралелом њихових семантичких садржаја не бисмо ли савремене термине осветлили са изворних дијахронијских позиција. Стога је овај рад базиран, с једне стране,

* Филозофски факултет, Ниш; marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

¹ „Срби су имали организоване облике васпитања и образовања и пре XIII века, али у институционалном смислу може се рећи да је прва таква школа радила у Студеници“ (Трнавац 2012: 447). Много векова касније, када су се стекле друштвено-историјске прилике, почеле су се оснивати грађанске школе. У Београду је од 1717. године радила Грчка школа коју су похађала и српска деца (Исто). Прва српска грађанска школа за образовање српских учитеља била је „Норма“, а основана је 1. маја 1778. године у Сомбору на иницијативу Аврама Мравовића, српског просветитеља, педагога, књижевника... (Степановић 2009: 267–297).

на педагошким лексиконима Трнавца, Теодосића, Поткоњака, а са друге утемељен етимолошким и историјским речницима П. Скока, М. Фасмера, В. Карацића.

Школска терминологија

Кренућемо од основног термина за означавање особе која се професионално бави васпитањем и образовањем, а то је – ПЕДАГОГ. Овај термин је грчког порекла и представља сложеницу следећих речи: *pais, paidos* (παῖδος) што значи дете, односно дечак, и *ago* (αγω) што значи водити. У почетку је овај термин означавао роба који је водио дете у школу. Дакле, тај роб се звао *paidagogos* – у дословном значењу: *онај који води деце*. Међутим, роб се није бринуо само о сигурности детета на путу од куће до школе и обрнуто, већ се бринуо и о његовом понашању и учењу. Из ове речи изведени су шири појмови, пре свега, ПЕДАГОГИЈА, као наука о васпитању, као и ПАИДЕИА (*paideia*) – одгајање, васпитање (Трнавац 2012: 404).²

Најважнији термини у педагогији јесу свакако ВАСПИТАЊЕ и ОБРАЗОВАЊЕ – будући да се њима означавају два основна педагошка процеса. „У српској педагошкој традицији и теорији, васпитање је најшири педагошки процес и појам, који се односи на личност у целини и који у себи садржи образовање, као ужи процес и појам“ (Трнавац 2012: 60). Дефиниција, по којој је васпитање главни наставни процес у школи, а образовање има формативну улогу у наставном процесу, у савременијој епохи показује тенденцију слабљења и губи на значају у условима савременог школства. Ово се може доказати на више начина, а термиолошки сасвим једноставно – не само да је термин ОБРАЗОВАЊЕ постао доминантан и неприкосновени епитет школства, већ све више уступа место синонимном неологизму ЕДУКАЦИЈА (лат. *educatus, educate, educere* – изнети, извести; *ducere* – водити) (Клајн–Шипка 2006: 406). Оваква термиолошка кретања, као одраз савремене слике друштвене стварности, полако истискују васпитање из школских процеса чинећи га секундарним у односу на образовање. Штавише, данас постоји декларативна подела између васпитања и образовања у којој се термин васпитање професионално искључиво везује за предшколске установе (у којима раде **васпитачи**), а образовање за основне и средње школе (у којима раде **наставници**). Официјално, у вртићу нема **наставе**, већ се васпитни процес реализује путем **усмерених активности**. Овај термин провоцира питање: – Ка чему су те активности усмерене? Наравно да су усмерене ка упућивању деце у важне

² Сва назвања о којима аутор говори у даљем тексту преузета су из *Лексикона историје педагозије српског народа* Недељка Трнавца (2012). У раду се наводе само они етимолошки подаци којих нема у *Лексикону* како текст не би био оптерећен великим бројем парентеза.

основних појмова *васпийиџање* и *образовање*. У својој интерпретацији овог термина Трнавац (2012) посебну пажњу указује дијалектичком јединству васпитања и образовања и констатује да је данас тај однос не само нарушен већ и постављен на супротним основама. Наиме, он објашњава да се под васпитањем сматрао најшири педагошки процес под којим се подразумева свестрани развој личности човека, односно, свесно, намерно, систематски и организовано утицање на плану формирања личности. Ужи појам од васпитања, и његов саставни, имплицитни део, био је образовање.образовање је некада представљало срж, једру, језгро и основу целокупног васпитања личности и чинило је основну структуру, материјалну основу целокупне духовности васпитања личности. Рецимо, Ава Јустин Ћелијски у својој *Светиосавској философији просветије* образовање је тумачио као: „... обнављање образа (слике, иконе, лика) Божијег у човијеку, његово разоткривање и развој“ (Ава Јустин, <http://nasledjeotaca.org>). У историјском развоју српског језика, у периоду утемељења српских училишта у оквиру цркава и манастира, а на основу онога што је записано у житијима, недвосмислено је да је доминантна реч (хипероним) била „васпитање“ (*воспийиџание, васпийиџание*) у чијем семантичком кругу је образовање имало важно, али не и надређено место. Тек у савременом добу, када је потиснут утицај религије у друштву и школству, термин *образовање* добија на значају, захваљујући експанзији интелектуалних садржаја, природних наука и „реалног“ образовања. У XX веку образовање институционалног (школског) типа ствара сасвим нови однос међу старим процесима. Данашња школа сав свој рад „своди само на своју образовну улогу док занемарује развој свестране и целовите личности“ (Трнавац 2012: 378).

О овоме сведоче и школски термини забележени у старим српским речницима. Тако, на пример, занимљиво је да у Вуковом *Српском рјечнику* (1852) не постоје одреднице за речи *васпийиџање* и *образовање*, али постоји више речи са основом *одгој* са значењем подстицања развоја и васпитања личности (*гајиџи, одгајиџи/одгојиџи*). Тако одредница *гојенац* представља назив за *васпийиџаника*, односно *џиџомца*, који је похађао приватне пансионски уређене школе. У данашњем смислу схваћено, реч је о ученику. И обрнуто, данас се под *васпийиџаницима* подразумевају *џиџићеници* у разним врстама домова за децу и омладину, а семантичка линија јасно одваја значење ове речи од речи *ученик*.

Такође, Вук наводи одреднице *оџхраниџи* и *оџхраџиваџи*, а преводи их са: *educio, educatio* (што би данас значило *обучавање, образовање*). На исти начин наводи и одреднице: *одгојиџи* и *одгајиџи*. Гојење је у његовом речнику објашњено термином: 1. *кулџура* (*cultura*), а тек као изведено значење наводи се: 2. *дебљање*. Значи, школски термин *одгајање* је тада био семантички еквивалент термину *кулџивисање* (васпитање путем образовања). Данас се ни *култивисање*, ни *одгајање*, ни *отхраџивање* не сврставају под

школском терминологијом (користе се пре свега у области пољопривреде). Све ово сведочи о мимоходу развоја не само термина у области школства већ пре свега о дивергентном развоју наставних процеса и концепата школства, односно циљева и задатака ка којима је школство усмерено.

На претходна два круцијална термина надовезује се и ПРОСВЕТА, термин који обједињује целокуни образовни процес у свим својим сегментима, тј. „делатност која се остварује путем васпитања и образовања. У прошлости је преузимала и значење речи 'васпитање' (Трнавац 2012: 465). Петар Скок сматра да реч **просвета** у својој основи има прасловенски корен *svbt-* (са варијантама: *svit-*, *svet-*), а која води порекло од индоевропског корена *k̑eit-*, *k̑ei-* у значењу: *свејлеџи*, *свејџао*⁴ (Скок III: 368). У својим паганским веровањима, стари Словени су сматрали да је свет Земља коју обасјава Сунце (Исто: 370). Аналогно томе, ово схватање је у духу христијанизације еволуирало у нови вид концептуализације стварности, а то је очигледна метафоризација школе као објекта обасјаног духовном светлошћу. „У речнику црквенословенског језика (*ѿпросвеџа*) значи: обасјати, расветлити, објавити, открити; светлити се; засјати (Трнавац 2012: 465). Просвета је синоним за духовно просветљење, а ПРОСВЕТАР је онај који просветљава (просвећује). У прилог томе говори и термин са истим кореном: ПРЕЗВИТЕР (грч. *Πρεσβύτερος*) са основним значењем: *свеџџеник*, *сџарешина*, *мудри сџарац*. Наравно, опште је познато да су први учитељи, тј. први просветари – били: презвитери (свештеници). Постојале су и презвитеријалне школе које су имале задатак да оспособе читаче у литургијским обредима (по презвитеру, тј. свештенику који је надлежан за једну парохију) (Трнавац 2012: 453). Данас је термин *ѿпросвеџа* добио сасвим нову конотацију. Не само да је изгубљена њена примарна – духовна страна, већ ова лексема често добија и извесну ноту пејоративног значења – социјално запостављеног слоја интелектуалаца, друштено недовољно уважене и, самим тим, маргинализоване професије. Мало је вероватно да би данас ико, осим познаваоца културне историје Срба, у овој речи разазнао узвишене духовне вредности као што су: *свеџџост*, *свеџџлост* и *ѿпросвећене*.

Термин НАСТАВА⁵ – датира из XIX века, пореклом је из руског језика и најпре је био у употреби у изворном облику НАСТАВЛЕНИЈЕ („настављење“) – односи се на: поуку, савет; упутство, инструкцију, директиву; наставу,

⁴ Ове основе дају изузетно продуктивно деривационо семантичко гнездо: *свеџџовни*, *свеџџски*, *свеџџац*, *свеџџионик*, *свеџџа*, *свеџџњак*, *свеџџар*, *свеџџеник*, *свеџџаџи*, *свеџџлеџи*, *свеџџло*, *ѿпросвеџлеџи*, *ѿпросвеџџаџи*, *расвеџџа*, *ѿпросвеџџаџи*, *свеџџлуцаџи*, *цвеџџ*, *цвеџџи*, *ѿроцвеџџаџи*, *цвеџџни*.

⁵ Термин *насџава* са значењем обучавања (лат. „institutio“) употребио је Вук Караџић у свом *Рјечнику* (Караџић 1852: 568). Термин је претходно био у употреби у првим уџбеницима педагогије („за детонаставнике“ 1817. и 1831).

обуку, обучавање⁶. Једно од објашњења за настанак ове речи потиче из средњовековног схватања учења као прихватања и настављања одређеног учења, схватања, знања, примера, поуке. Пошто су учење и рад тадашњих училишта били везани за питања религије, основно значење речи *наставиџи* било је: показати пут, водити путем, упутити у истине и правила понашања, мишљења и живљења. НАСТАВИТЕЉ/НАСТАВИТЕЉКА („онај који наставља духовни пут“), данас НАСТАВНИК не само да је учио ђаке већ их је и морално усмеравао. У историји српског школства, посебно средином XIX века, наставленија („настављења“) чине претходницу државних школских закона, па и наставних планова и програма. Но, како су, с временом, у XX веку профани образовни садржаји потискивали сакралне (верске) и постајали главни наставни садржаји, то се и овај термин све више усмерио од моралног и духовног ка сазнајном и когнитивном (Трнавац 2012: 348). Но, у вековима који су претходили, било је и других термина – учитељски посао су све до првих грађанских школа обављали свештеници КАТИХЕТЕ⁷. Следећи термин је ДАСКАЛ/ДИДАСКАЛ – *учиџељ*, према старој грчкој речи „дидаскалос“ (*διδασκαλία* – излагања, објашњења, упутство) са значењем „онај који подучава“. Подаци о даскалима из XV и XVI века веома су ретки и штурни, док су из XVII и XVIII века бројни и исцрпни⁸. Мало ко би поверовао да је термин ДОКТОР – некада означавао учитеља (од латинске речи *docere* – учити, поучавати, обучавати). Код нас се овај термин употребљавао као ознака за универзитетски степен у XVIII и XIX веку, а као научни степен тек у XX. Термин МАГИСТАР у старом Риму означавао је учитеља, старешину и државног службеника; у средњем веку учитеља хуманистичких предмета и уметника (касније, дипломираног апотекара и научни степен који претходи докторату). Отуд и чувена латинска изрека: *MAGISTER DIXIT* – „учитељ је рекао; веруј у оно што учитељ каже; веруј и не проверавај“. Од магистра изведени су термини такође првобитно са значењем учитеља: МАЕСТРО (данас почасна титула за уметника) и МАЈСТОР (данас означава занатлију, znalца неке уметничке вештине, као и титулу у шаху), а употребљавала се и варијанта МАЃИСТАР (италијански изговор). Осим наведених, били су у употреби и термини: ПЕДАНТ и ПРЕЦЕПТОР – као средњовековни називи за учитеља, а често и за кућног

⁶ ОБУКА/ОБУЧАВАЊЕ је старији назив за наставу, док се данас овај термин односи на ону врсту наставе у којој преовлађује практична активност (радно оспособљавање); стицање нових вештина.

⁷ КАТИХЕЗА/КАТЕХЕЗА – верско поучавање (настава), а КАТИХИЗИС/КАТЕХИЗИС – стари црквени назив за уџбеник веронауке. КАТИХЕТСКЕ ШКОЛЕ – прве школе за ширење хришћанске науке и за свештенике. КАТИХЕТИЧКА МЕТОДА – У катихетичком разговору, на свако питање постоји унапред одређен и један једини одговор, што зависи од грађе која се учи. На пример, у настави веронауке одговори су преузети најчешће из Библије и односе се на догме које вероучитељ и ученици не могу самостално мењати и које треба научити напамет.

⁸ Још увек се среће у дијалектима јужне Србије и у Македонији.

учитеља. Данас се уместо ових архаичних термина употребљава термин УЧИТЕЉ, стручно лице које обавља васпитно-образовни рад у млађим разредима основне школе (административни синоними: *настѡвник разредне настѡве*, *ѡрофесор разредне настѡве*). У Вуковом *Срѡском рјечнику* (1852) наилазимо на посебне одреднице којима се означава учитељева жена (испрва су се учитељским послом бавили само мушкарци). Но, већ крајем XIX века, то су и називи за жену која обавља учитељски посао: ДАСКАЛ ДЕВОЈКА, ДАСКАЛИЦА, УЧИТЕЉЕВИЦА, УЧИТЕЉКА (Исто).

Термин ЂАК – са значењем *ученика* наводи се у Вуковом *Срѡском рјечнику* (1818. и 1852) (поред њега и аугментатив *ѡаков*, пејоратив *ѡакеља*), али се дуго времена под ѡаком подразумевао ученик богословске школе, док су се остали ученици звали СЕКУЛАРИ („световњаци“). Овај термин је настао од старијег облика термина ДИЈАК којим се најпре у средњем веку означавао најнижи степен свештенства (учење је у манастирима трајало дуго година, са акцентом на духовним вредностима и црквеним нормама), а касније су њиме означавани и световни преписивачи духовних књига у српској књижевности. Јотована верзија ове речи, *ѡак*, трансформисана је у нове термине: *ѡакон*, *ѡакончад*, *ѡакончићи*. Реч „ѡак“ у српском језику имала је у једном тренутку вишеструко значење: 1. ученик у училишту/школи (Дјаци седе у скамијама, па тек онако полугласно нешто бумбарају“ – Ђура Јакшић); 2. ѡак богослов – онај који учи за будућег свештеника („Ђено уче ѡаци богословци“), 3. нечији следбеник („француски ѡак“, „ѡак славног композитора“); 4. у средњовековној Србији реч је означавала писара („Дешот га узме међу своје ѡаке“ писаре). 5. „ѡаковање“ означава и подређеност, што говори о односу према старијем и учитељу („Доста смо ми тој Јевропи ѡаковали, па сад треба да и ми њој мало учитељујемо“). Од речи „ѡак“ изведено је и презиме Ђаковић. Међу ѡацима су се издвајали ДИКТАТОРИ – „десетари“, бољи ученици из старијих разреда, који су помагали главном учитељу у школама где је било много ученика; а како и само име каже имали су преваходни задатак да диктирају градиво и преслишавају ученике (диктовати, диктандо). ШЕДАТОР – назив за ученике који су у Србији крајем XIX века били одређени да поучавају, тј. да помажу у учењу слабијим ученицима. Модел је био преузет из Беланкастеровог мониториншког система који је у Србији (још 1844) препоручивао секретар Попечитељства просвете Јован Стерија Поповић. Међутим, у Србији су шедатори били ангажовани у ваншколском времену (код куће). Такође, у историји српског школства уместо термина „ѡак“ користили су се и стари словенски термини: ОТРОК (*деѡе*), ЈУНОША (*младић од јуности* = младост), затим ПИТОМАЦ, ГАЈЕНИК/ГОЈЕНАЦ, ВАСПИТАНИК. Тек од прошлог века правна регулатива уводи термин УЧЕНИК (од глагола учити) чиме се губи свака веза са манастирским школама (Исто).

Термин ЧИТАТИ (ЧАТИТИ) води порекло од старословенске основе (чѣт-) глагола (чѣтѣ) чѣтѣ, са значењем: *бројити, рачунати, ипсати, чииаити* (Скок I: 329–330) насталог од старијег: *štiti, štijem* (*čt > št*). Исти корен проналазимо и у санскриту *citti-h* – са значењем: *увиђавност, разум*; и још раније у индоевропској основи: *četati* – *мислити, сазнати, разумети...*, *čēt-* (*ојажати, иазити*) (*чйец – чийалац, чийање, чийљиво, чийанка, чийаоница...*). Морамо нагласити да је првобитно значење ове речи било бројати, а од могућег израза бројати слова, док је метонимизацијом добијено изведено значење: *чииање*. Од ове основе добијена је и реч ШТИВО (Исто: 330). Дакле, штиво је оно што се штије⁹, тј. чита. Отуд и ЧТЕНИЈА и ЧИТОВНИЦЕ – врста читанке са поучним материјалом, текстови за вежбање читања, који су се налазили на крају *Буквара*. Када су се почели појављивати као посебне књиге, добили су назив: читовница/чатовница. Од латинске речи *legere* (читати) у настави српског језика и књижевности добили смо термин ЛЕКТИРА – под којим се подразумева књижевни текст за читање код куће или у школи ради наставне интерпретације. Од истог глагола настао је и термин ЛЕКТОР најпре са првобитним и (сада архаичним) значењем *чииач*; затим, ЛЕКЦИЈА – под којом су се подразумевала поглавља из Библије која су издвјана за читање и дискутовање уз помоћ лектора на часу. Потом се тиме означавала грађа наставниковог предавања коју је требало научити напамет, код куће. С временом је израз „одржати лекцију“ добио морално значење у смислу укора и опомене. Истог латинског корена је и термин ЛЕКСИКОН – речник.

Термин ПИСАТИ настао је од прасловенског *pbsati, pišō*, тј. од старијег индоевропског корена *peik* са основним значењем боцкати, бости, урезивати; на санскриту: *pinčāti* са првобитним значењем правити шаре, сликати, цртати (и данас се каже да не неко *леј као уписан* тј. насликан, нацртан) (Скок 1972 II: 662–663). Тако су од овог глагола изведене именице сродног значења, и то именице: *ипсмена* (слова), *ипсеница* (граматика)¹⁰, *ипсанка*, *упис*, *запис*, *опис...*, придев: (*у*)*писан* (са значењем: шарен). „НАЧЕРТАНИЈЕ“ ПИСМЕНА био је назив који се у почетку користио за учење слова, посебно писаних, као и за писање уопште („цртање“ слова). Друго значење синонимних речи НАЧЕРТАНИЈЕ и РИСОВАЊЕ подразумевало је наставни предмет који се учио у сва три разреда „Инцинирске“ (инжењерске) школе у Београду 1846, а подразумевао је цртање.

Закључак

Дијахронијски приступ школској терминологији указује на континуитет у развоју ове лексике од дубоке старине до данашњих дана. Динамика

⁹ Код Вука Караџића наилазимо на пример: „Књигу штије, дјецу савјетује.“

¹⁰ Ђаци су у „граматикалним“ или „латинским“ школама у XVII и XVIII веку морали ГРАМОТУ УЧИТИ (читање, писање и граматiku).

њеног развоја примерена је друштвено-историјском контексту у коме је била употребљавана, а њен савремени облик и значење скрива у себи ставове и вредносне системе минулих епоха. Потпуно је природно закључити да је један број школских термина формиран процесима терминологизације: речи опште употребне вредности су постале термини на основу семантичке адекватности (*васијишање, образовање, настава, просвета, вежбе, исати, чииати/чииии, гајији, исиии, уииииник, исииииваии, ироииииваии, иишања, йоука, обука, обучавање, учиии, училиише, учииица, учииељ, учииељица, књига, исмена ирипрема за час...*). Семантичком екстензијом умножавала су се деривациона гнезда основних термина захваљујући чему се квантитативно и квалитативно увећавао опсег школских термина, од којих су неки постали историзми и архаизми: *гојеник, гојенац, одгој, одгојиии, одгајиии, чиец, чииеније, чииовнице, иииомац, иииом, исмена, исаница, начериана, начерианије, вежбеник, књижар, књижница...*), а неки су се задржали до данас: *чииач, ииииво, чиианка, чииање, наставник, наставни, наставница, просветни, просветар, исани, исмени, вежбанка, вешиина, вешии, књижара, књижица, књишки, књижевник.*

Један део школске терминологије представљају интернационализми, као што су: *иџагогија, иџагог, иџагошки, дидактика, дидактички, енциклопедија, лектира, лекција, школа, дијлома, индекс, библиотека, библиотекар, ђак, алфавит, гимназија, академија, екскурзија, катедра, ферије...* Неки од интернационализама су данас постали историзми и архаизми: *иџании, иџидија, даскал/дидакал, екстернаи, дијак, ирејарандија, алфавит, аутидидакти, дриловање, дрил, ерџијунк, конвект, грамоиа...*, а неки се употребљавају и данас али са другачијим, непџагошким, значењем: *лектор, интернаи, дикиитори, магистер, масетро, доктор, колеџијум, едикти, егзегеза, егземлар...*

У епоси снажног продора руског утицаја у српске крајеве, велики број школских термина стигао је из Русије, заједно са првим руским учитељима, букварима, школама. Мањи број славенизама се употребљава и данас у посрбљеном лику: *настава, наставник, ученик, васијишање, искуство, наук*, али је огроман број њих Вуковом реформом језика и писма одбачен¹¹: *наставишељ, иредисаније, иоџаије, иоученије, наравоученије, восијианије, васишаник, иоиченије, училиише, красноречије, иолковаии, чиианије, чађење,*

¹¹ Вукова реформа књижевног језика, писма и правописа, која је у романтичарском духу у функцију књижевног увела језик са народном основом, донела је српској култури радикалан раскид са црквенословенским наслеђем. Суштински филолошки рат Вук је, зарад што бржег и лакшег просвећивања простог народа, заправо водио са поборницима слабо нормираног славеносрпског језика (нпр. Милованом Видаковићем као најчитанијим и најутицајнијим живим књижевником), али су најубојитија оружја коришћена управо у биткама око статуса славенизама, тј. цсл. и руских језичких црта, у књижевном језику (Милановић, nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe)

благодeјанија, благодeјанац, ѿоржесѿво, благойолученије, ѿеченија, начерѿана, владеније, грамоѿа, дјеѿонасѿавник, дјеѿоучиѿељ, оѿрок, јуноша, зорносѿ (у насѿави), граждански скоройис, изображај, совјеѿ...

У савременом друштву просвета се удаљила од свог изворног смисла и значења који је првобитно подразумевао дијалектичко јединство васпитања и образовања. Акцент је стављен на едукацију, па је читав наставни систем постао део савремених глобалистичких кретања и технолошког процеса. Из-узимањем духовности из наставних процеса нестало је културе опхођења, мишљења, читања, изражавања, а уместо етичности све се чешће говори о вршњачком насиљу и девијацијама у понашању ученика. Тек етимолошка значења актуелне школске терминологије разоткривају давно заборављени дубински смисао и сврховистост васпитно-образовног процеса, а то је да знање буде у служби врлине, тј. да путем учења не стварамо само паметније, већ и боље људе.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић 2007: Н. Јовановић, *Школа у српском друштву XIX века*, Ниш: Филозофски факултет.
- Караѿић 1852: В. Стефановић Караѿић, *Српски рјечник*, I–II, Сабрана дела Вука Караѿића, XI/1–2, Београд: Просвета, 1986.
- Клајн–Шипка 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник српаних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Милановић 2010: А. Милановић, *Крајка исѿорија српског књижевног језика*, Београд: Завод за уѿбенике.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, *Исѿорија српског језика*, Београд: Чигоја штампа.
- Поткоњак–Шимлеша 1989: N. Potkonjak, P. Šimleša, *Pedagoška enciklopedija*, 1–2, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Скок 1972: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.
- Степановић 2009: М. Степановић, *Живоѿ и ѿросвеѿни и књижевни рад Аврама Мразовића*, у: *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII–XX)*, Сомбор: Педагошки факултет у Сомбору, 267–297.
- Теодосић–Вученов 1967: R. Teodosić, N. Vučenov, *Pedagoški rečnik*, 1–2, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja u Beogradu, Zavod za udžbenike.
- Трнавац 2012: Н. Трнавац, *Лексикон исѿорије ѿедагогије српског народа*, Београд: Завод за уѿбенике.
- Фасмер 1986: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва: Прогресс.

ИЗВОРИ

- Ава Јустин 1993: Ава Јустин Поповић, *Свеѿосавска философија ѿросвеѿе*, Ваљево: Ваљево-ска штампарија (<http://nasledjeotaca.org>, април 2016)

Митр. Радовић 2002: Амфилохије Радовић, *Основи љравославног васпийшања*, Цетиње: Светигора 26 (<https://zivimeshaton.wordpress.com/> март 2016).

Марина С. Јанич

ШКОЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В СВЕТЕ ДИАХРОНИИ

Резюме

Многие педагоги занимались составлением списков и определений школьных терминов, в результате чего возникли педагогические словари и лексиконы, доступные нашим специалистам. Поскольку термины в них описаны с точки зрения современной педагогики, в фокусе нашего исследования – школьная терминология на фоне диахронии. Целью настоящей статьи является указание на научные течения развития терминологии и на разнообразные сферы употребления данных лексем в прошлые эпохи, с особым выделением этимологических и семантически подвижных пластов, скрытых на протяжении многих веков. Терминология рассматривается автором в аспекте учебной методологии в области лингводидактики: от названий помещений и сооружений, в которых проходит учебный процесс, к наименованиям функциональных приемов, учебных средств и методических действий, а также позиций учителя и ученика в качестве главных участников учебного процесса.

Ключевые слова: воспитание, образование, учебный процесс, просвещение, учитель и ученик

PROBLEMY TERMINOLOGICZNE W DZIAŁALNOŚCI UNGEGN

Ewa Wolnicz-Pawłowska*

W procesie globalnej standaryzacji nazw geograficznych kwestie terminologiczne odgrywają istotną rolę. Relacja między nazwami geograficznymi i terminami dotyczy: a) nazewnictwa geograficznego, b) terminologii toponimicznej porządkującej ten zbiór, c) terminologii operacyjnej, stosowanej w procedurach standaryzacyjnych. Relacje te omówiono na przykładzie działalności Grupy Ekspertów Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Nazw Geograficznych (United Nations Group of Experts on Geographical Names – UNGEGN). Przedstawiono historię powstania Grupy Roboczej do spraw Terminologii Toponimicznej w UNGEGN oraz kształtowanie się koncepcji wielojęzycznego „Słownika terminów używanych przy standaryzacji nazw geograficznych” („Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names”).

Słowa kluczowe: geonim, terminologia toponimiczna, termin operacyjny, UNGEGN

1. O terminologii mówimy zazwyczaj w kontekście nauki i działalności przemysłowej człowieka. Współcześnie obserwujemy także inną sferę kształtowania się i funkcjonowania terminologii, a mianowicie sferę administracyjno-eksperską. Ten przypadek omawiam na przykładzie działalności Grupy Ekspertów ONZ do spraw Nazw Geograficznych (United Nations Group of Experts on Geographical Names – UNGEGN). Działa ona w ramach Rady Gospodarczej i Społecznej ONZ (Department of Economic and Social Affairs).

2. Organizacja UNGEGN wyrosła z doświadczeń II wojny światowej oraz z chęci zbudowania pokojowych relacji międzynarodowych w skali globalnej. Inicjatorem UNGEGN były państwa Zachodu (USA i Europa Zachodnia). Sprawnie działająca sieć powiązań gospodarczych, handlowych, turystycznych itp. zależy w dużym stopniu od sprawnej komunikacji (także komunikacji językowej i kulturowej) oraz znajomości terenu działań.

Pięćdziesiąt lat temu nie było ani sieci satelitarnej, ani Internetu, a główne informacje czerpano z kartografii. Zadania, jakie wyznaczyły sobie wówczas państwa tworzące UNGEGN, pokazuje Tablica 1. Dzisiejsza łatwość dotarcia do informacji geograficznej, w tym nazewnictwa na mapach (np. Google Map), jest efektem gigantycznej pracy, wykonanej głównie w ostatnim półwieczu.

* Uniwersytet Warszawski; Wydział Lingwistyki Stosowanej; Instytut Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej; ewolnicz@uw.edu.pl

Tablica 1

Główne zadania UNGEGN

- zbieranie danych o obiektach geograficznych
- tworzenie krajowych (a następnie światowych) baz danych, organizowanych według jednolitych założeń
- dostępność społeczności międzynarodowej do tych danych, między innymi poprzez jednolite zasady zapisu (transliteracja na system alfabetu łacińskiego) i identyfikacji geograficznej (współrzędne)¹.

O ile znajomość terenu i toponimii w Europie była od dawna dobra, o tyle inne obszary świata wymagały szczegółowych badań i naukowego opisu. W czasach powstawania wspólnoty UNGEGN świat wyglądał inaczej – istniały jeszcze państwa kolonialne a wiele innych dopiero się kształtowało. Nie było tam często służb geodezyjnych i kartograficznych. Aby gromadzić dane geograficzne według jednolitych zasad, eksperci UNGEGN zaczęli organizować kursy toponimiczne, które szkolą kartografów według modelu zachodnioeuropejskiego. Zajęła się tym jedna z grup roboczych UNGEGN (zob. Tablica 2).

Tablica 2

Wykaz aktualnie działających Grup Roboczych UNGEGN

- ds. baz danych toponimicznych i gazeterów narodowych
- ds. narodowych wykazów egzonimów
- ds. wykazów nazw państw w narodowych językach
- ds. systemów latynizacji
- ds. terminologii toponimicznej
- ds. szkoleń toponimicznych
- ds. nazw geograficznych jako dziedzictwa kulturowego
- ds. reklamy i finansów
- ds. oceniania i wdrażania
- ds. wymowy.

Zgromadzone z różnych źródeł nazwy geograficzne trafiają do narodowych organów nazewniczych, to znaczy osoby, biura albo komisji wyznaczonej urzędowo do funkcji doradczej i/lub decyzyjnej w sprawach toponimii². Efektem prac

¹ Główne zadania UNGEGN, nazwy Grup Roboczych, teksty rezolucji i inne dokumenty UNGEGN podaję w polskim tłumaczeniu za stroną internetową Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej, <http://ksng.gugik.gov.pl> (dostęp 03.10.2016).

² Definicja „narodowych organów nazewniczych” za *Słownikiem terminów używanych przy standaryzacji nazw geograficznych*, Warszawa 1998.

organów nazewniczych w każdym kraju powinny być zbiory toponimów standaryzowanych, tj. zatwierdzonych przez organ nazewniczy dla danego obiektu. Obecnie najczęściej mają one postać elektronicznych baz danych.

3. Wskazany wśród głównych celów organizacji (Tablica 1) jednolity opis danych topograficznych uwzględnia podział materiału nazewniczego według klas rodzajowych (typów obiektu), np. *morza, rzeki, jeziora, wyspy, góry, wyżyny, niziny, miasta, szlaki komunikacyjne* itp. To są te informacje, które każdy z nas odczytuje z map, patrząc na kolory mapy fizycznej (niebieskie morza, czerwone góry, zielone niziny itd.) oraz oznaczenia (np. kółka dla miejscowości, linie dla dróg i kolei). Nazwy geograficzne w bazach danych i gazeterach porządkuje się na całym świecie według takich samych klas.

Od pierwszej konferencji ONZ, poświęconej nazwom geograficznym, zalecano tworzenie zestawu terminów toponimicznych i ich słowników (Tablica 3).

Tablica 3

Rezolucja I/19 (Genewa, 1967)³

Konferencja,

Uznając znaczenie terminów geograficznych stosowanych w danym regionie,

Nalega, aby narodowe organy nazewnicze należycie i w pełni uwzględniły następujące zalecenia.

ZALECENIE A. BADANIE CHARAKTERU OBIEKTÓW GEOGRAFICZNYCH

Zaleca się przeprowadzenie badania charakteru obiektów geograficznych, które w danym regionie mają nazwy, a także badanie różnych znaczeń wyrazów stosowanych do oznaczenia tych obiektów.

Badania mogą ujawnić wartościowe informacje, które pozwolą na lepsze zrozumienie nazwanych obiektów geograficznych. Mogą także posłużyć w celu wykrycia braków występujących pod tym względem w zwykłych słownikach.

ZALECENIE B. SŁOWNIKI

Zaleca się, aby gazetery narodowe obejmowały słownik, niekoniecznie opublikowany w tym samym tomie.

ZALECENIE C. DEFINICJA „TERMINU RODZAJOWEGO”

Zaleca się przyjęcie następującej definicji „terminu rodzajowego”:

³ Fragmenty podkreślone w tekście rezolucji oraz wyróżnienie wielkimi literami – według wersji oryginalnej, angielskiej, co powtórzono w polskim tłumaczeniu.

Termin rodzajowy: termin zawarty w nazwie geograficznej, określający rodzaj nazywanego obiektu i mający takie samo znaczenie w bieżącym zastosowaniu lokalnym.

ZALECENIE D. DEFINICJA „SŁOWNIKA”

Zaleca się przyjęcie następującej definicji „słownika”:

Słownik: zbiór terminów rodzajowych wraz z ich znaczeniem w nazwach geograficznych.

Chodziło o to, aby prócz kategorii i przynależnych im terminów, dobrze osadzonych w tradycji europejskiej, wychwycić terminy znane słabo lub w ogóle nieznane (np. występujące w językach ludów Oceanii). Obecnie słowniki, o których mowa w „Rezolucji”, znajdują się w gazeterach, publikowanych w różnych krajach i w różnych językach; tworzą one ogromny, wielojęzyczny zbiór. W Polsce urzędowy wykaz terminów toponimicznych (zarówno w kraju, jak i za granicą) opublikowano w Rozporządzeniu Ministra Administracji i Cyfryzacji z dn. 14 lutego 2012 r. (Dz.U. RP, Warszawa, dn. 26 marca 2012), w związku z utworzeniem Państwowego Rejestru Nazw Geograficznych.

Wiele toponimicznych terminów rodzajowych wchodzi w skład nazw geograficznych w różnych językach, np. pol. *Wyspy Zielonego Przylądka, Morze Śródziemne, Jaskinia Śnieżna, Góry Sowie, Nizina Wielkopolska, Nowe Miasto, Stara Wieś*, czy serbskie *Novi Sad, Balkansko poluostrvo, Panonska nizija, Velika ravnica, Gvozdena vrata* itd., por. również hiszp. *rio* `rzeka', arabskie *wadi* `rzeka okresowa, wyschnięte koryto rzeki', chińskie *jiang* `rzeka'.

4. Najciekawsze jednak w pracach UNGEGN – z punktu widzenia niniejszego artykułu – było stopniowe kształtowanie się „terminologii technicznej”, jak to początkowo nazywano, czyli terminów „operacyjnych”, związanych z procedurą standaryzacji nazw geograficznych. Słownictwo z tego zakresu występuje we wszystkich rezolucjach UNGEGN, w materiałach z konferencji i sesji UNGEGN, a także w poszczególnych krajach – w ustawach i rozporządzeniach, regulaminach, sprawozdaniach krajowych, uchwałach komisji nazewniczych itp. Są to np. takie terminy, jak *standaryzacja, egzonim, latynizacja* itp. Na II Konferencji ONZ poświęconej nazwom geograficznym (Londyn 1972) wskazano w rezolucji na potrzebę gromadzenia i definiowania w różnych językach terminów technicznych stosowanych w standaryzacji oraz zalecono współpracę ekspertów UNGEGN z ówczesnie działającą Grupą Roboczą do spraw Definicji. Proszono o nadsyłanie wszelkich dodatków i uzupełnień do tymczasowego wykazu haseł, przedstawionego przez grupę specjalistów. Co istotne, zalecenia II Konferencji UNGEGN skierowane były do konkretnych grup krajów, mianowicie hiszpańskojęzycznych. Zalecono, żeby przestrzegać ekwiwalencji terminów: angielskiemu *standardization* powinno odpowiadać francuskie *normalisation* i hiszpańskie *normalización*,

natomiast należy unikać wariantu hiszpańskiego *uniformación*. Mamy tu zatem do czynienia z międzynarodowymi uzgodnieniami terminologicznymi, ujętymi w dokumencie tak wysokiej rangi, jak rezolucja ONZ.

Do roku 1977 opracowano angielską i francuską wersję słownika terminologii technicznej, zaś w następnych latach: wersję hiszpańską, później arabską, rosyjską i chińską. W Sekcji Regionalnej Europy Środkowo-Wschodniej podjęta była wówczas także próba tłumaczenia na inne języki słowiańskie (polski, czeski, słowacki, bułgarski).

W 1982 roku na IV Konferencji ONZ w sprawie standaryzacji nazw geograficznych (Genewa), nie mówiono już o „słowniku terminologii technicznej”, ale o „słowniku terminologicznym”. Podkreślano wagę (rezolucja IV/8), jaką słownik ten ma „w procesie harmonizacji definicji, wyjaśniania koncepcji i określania znaczenia terminów technicznych”.

Dwa lata później ONZ wydała angielski glosariusz tej terminologii, z odpowiednikami w pozostałych oficjalnych językach międzynarodowych (francuskim, hiszpańskim, rosyjskim, chińskim i arabskim). Ekwiwalenty rosyjskie przygotował zespół: V. M. Boginskij, G. I. Donidze, I.P. Litvin i Z.V. Rubcova. Stopniowo poszerzało się grono ekspertów, dyskutujących o terminologii operacyjnej (którą nadal nazywano „techniczną”), między innymi dzięki temu, że jej wykaz został opublikowany w 1986 r. w czasopiśmie „World Cartography”. Autorem wykazu terminów, a zarazem redaktorem tomu, w całości poświęconemu nazewnictwu geograficznemu, był Dirk Blok, ówczesny dyrektor P.J.Meertens-Instituut w Amsterdamie, a zarazem przewodniczący Grupy Ekspertów ONZ.

Z czasem przekształcono Grupę Roboczą do spraw Definicji w Grupę Roboczą do spraw Terminologii Toponimicznej. Na jej czele stanął izraelski kartograf, prof. Naftali Kadmon. W związku z rewolucją informatyczną włączono do słownika liczne hasła z tego zakresu, np. *baza danych*, *format*, *interfejs* itp. W nowej postaci sześciojęzyczny słownik terminologiczny wydano w 2002 r.; liczył on 375 haseł (jest on dostępny na stronie https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/Pdf/Glossary_of_terms_revised.pdf).

W Polsce angielską wersję wykazu przełożył prof. Jerzy Kondracki w 1989 roku (178 haseł), uzupełniając o odpowiedniki niemieckie. W zaktualizowanej formie wydano słownik ponownie w 1998 roku. Najnowsze, poprawione tłumaczenie sporządził w 2014 roku Marek Łukasik. Jest ono dostępne na stronie internetowej Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej (<http://ksng.gugik.gov.pl/english/glossary.php>). W 1995 roku „Slovar toponimske terminologie”, inspirowany słownikiem UNGEGN, ale uzupełniony o rodzime terminy, wydała słoweńska komisja nazewnicza; liczy on aż 529 haseł.

Słownik terminów używanych w procesie standaryzacji nazw geograficznych jest okresowo przeglądany i aktualizowany. Sprawozdanie z tych czynności przewod-

niczający Grupy Roboczej składa na Konferencjach ONZ w sprawie Standaryzacji Nazw Geograficznych. Niezależnie od prac w międzynarodowej Grupie Roboczej do spraw Terminologii Toponimicznej zawiązana została współpraca czesko-polsko-słowacka, aby wypracować model praktycznego słownika terminologicznego, służącego standaryzacji nazw geograficznych w naszych krajach, z odwołaniem do naszych tradycji terminologicznych i naszych specyficznych potrzeb. W tej kwestii spotykamy się od trzech lat.

5. Proces standaryzacji nazw geograficznych oraz standaryzacji terminologicznej we współczesnym świecie przebiegają podobnie. Na VII Konferencji ONZ w sprawie nazw geograficznych w Nowym Jorku (1998 r.) uchwalono rezolucję, która wprost wskazuje na zbieżność myślenia i obszary wspólnych zainteresowań obu międzynarodowych organizacjach: UNGEGN oraz ISO – Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej.

Czytamy tam m. in.:

„Konferencja,

Stwierdzając, że UNGEGN i ISO podziałają zainteresowanie kilkoma obszarami tematycznymi;

Uznając, że wymiana informacji pomiędzy tymi dwoma podmiotami mogłaby wesprzeć proces standaryzacji nazw geograficznych;

Zaleca, aby Sekretariat nawiązał współpracę z ISO w celu zachęcenia tej organizacji do zwrócenia uwagi na właściwe rezolucje Konferencji w sprawie latynizacji i sugeruje, aby ISO nawiązało poprzez Sekretariat kontakt z Grupami Roboczymi ds. Nazw Państw, Systemów Latynizacji oraz Baz Danych Toponimicznych i Gazeterów”.

W tekście rezolucji brakuje jeszcze jednego wspólnego obszaru zainteresowań: terminologii. W tej kwestii kierunek współpracy jest jednostronny – to wypracowana wcześniej przez ISO metodologia terminologiczna i terminograficzna wyznacza kierunek rozwojowy przy standaryzacji nazw geograficznych.

Podsumowanie

W działalności UNGEGN (od chwili powstania do dziś) problematyka terminologiczna odgrywa ważną rolę. Początkowo skupiano się na zbieraniu terminów toponimicznych w językach narodowych oraz tworzeniu słowników, w których przedstawiano geograficzne terminy rodzajowe w poszczególnych językach. Od 1972 roku równoległe do tych poczynań zaczęto gromadzić i definiować terminy techniczne (operacyjne), stosowane zwłaszcza w procesie międzynarodowej standaryzacji nazw geograficznych, np. *standaryzacja nazw geograficznych, organ nazewniczy, latynizacja, nazwa oficjalna, egzonim* itp. We współpracy międzynarodowej opracowano *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*; w słowniku tym zdefiniowano w kilku głównych językach świata kilkaset terminów operacyjnych. W ramach UNGEGN utworzo-

no Grupę Roboczą do spraw Terminologii Toponimicznej, której głównym zadaniem jest aktualizacja tego słownika, propagowanie i inicjowanie jego translacji na języki narodowe. Grupa Robocza do spraw Terminologii Toponimicznej w swojej działalności kieruje się wytycznymi ISO.

LITERATURA

- Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*, Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, United Nations Group of Experts on Geographical Names, New York, 2002.
- Problemy standaryzacji nazw geograficznych*, przetłumaczył i opracował Jerzy Kondracki, seria „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”, Rok 1989, Zeszyt 1, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Slovar toponimske terminologije*, Geodetska uprava Republike Slovenije, Ljubljana 1995.
- Słownik terminów używanych przy standaryzacji nazw geograficznych (Glossary of Terminology used in the Standardization of Geographical Names)*, tłumaczenie Jerzy Kondracki, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski, Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa 1998.
- Toponymic Guidelines of Poland for Map Editors and other Users (Polski przewodnik toponimiczny dla redaktorów map i innych użytkowników)*, Fourth revised edition (Wydanie czwarte zmienione), Elaboration (Opracowanie autorskie) Ewa Wolnicz-Pawłowska, Maciej Zych, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy Głównym Geodecie Kraju, Warszawa 2010.

ŹRÓDŁA

- <http://ksng.gugik.gov.pl>
- http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/glossary_of_terms_PL.pdf
- <http://ksng.gugik.gov.pl/english/glossary.php>
- <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo>
- http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/7th-uncsgn-docs/econf/7th_UNCSGN_econf.91_113.pdf
- http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/Pdf/Glossary_of_terms_revised.pdf

Ewa Wolnicz-Pawłowska

TERMINOLOGICAL PROBLEMS IN THE WORK OF UNGEGN

Summary

Terminological issues play a significant role in the process of the global standardization of geographical names. The relation between geographical names and terms relates to: a) geographical nomenclature, b) toponymic terminology for ordering this nomenclature, and c) operational terminology used in standardization procedures. These relations are discussed on the basis of the work of the United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). We present the history of the formation of the Working Group for Toponymic Terminology at UNGEGN and the shaping of the concept of a multilingual *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*.

Keywords: geonym, toponymic terminology, operational term, UNGEGN

JEZIKOVNOKULTURNA USTREZNOST KOT TERMINOLOŠKO NAČELO

Tanja Fajfar*

Pri oblikovanju terminologije je treba upoštevati terminološka načela, med katerimi so najpomembnejša načelo ustaljenosti, načelo gospodarnosti in načelo jezikovnosistemske ustreznosti. V prispevku bo posebna pozornost namenjena načelu jezikovnokulturne ustreznosti, ki pri oblikovanju terminologije ne sme biti spregledano, hkrati pa je pogosto v nasprotju z drugimi načeli, npr. načelom gospodarnosti. S konkretnimi termini bo predstavljeno, kako se v primeru konflikta terminoloških načel pri terminološkem svetovanju na spletišču Terminologišče odločajo sodelavci Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Načelo jezikovnokulturne ustreznosti strokovnjaki in jezikoslovci dojemajo različno. Strokovnjaki mu posvečajo manj pozornosti, saj je njihovo zanimanje za terminologijo osredotočeno na pojme in njihovo nedvoumno poimenovanje, ki omogoča učinkovito strokovno sporazumevanje. Na drugi strani pa jezikoslovci poudarjajo pomen razvijanja terminologije v domačem jeziku. Kadar je odločitev za prevzeti termin dobro premišljena, ne sme biti razumljena kot odraz nenaklonjenosti domačemu poimenovanju, ampak kot ustrežnejše terminološko poimenovanje. Kadar pa obe poimenovanji enakovredno označujeta pojem, je upravičeno pričakovati podporo domačemu terminu.

Ključne besede: terminologija, terminološko načelo, jezikovnokulturno načelo, načelo ustaljenosti, prevzeta terminologija, neprevzeta terminologija, terminološka intervencija, Terminologišče

1 Uvod

Osnovna funkcija terminologije je učinkovito strokovno sporazumevanje. Da bi to funkcijo lahko opravljala, je treba pri oblikovanju terminologije upoštevati terminološka načela. Zlasti pomembna so načelo ustaljenosti (ustaljene terminologije ni smiselno zamenjati), načelo gospodarnosti (krajši termini imajo prednost pred daljšimi) in načelo jezikovnosistemske ustreznosti (termin naj bi bil ustrezen glede na jezikovni sistem, zaradi česar so citatni izrazi manj primerni). Pri oblikovanju terminologije pa ne smemo zanemariti načela jezikovnokulturne ustreznosti, po katerem imajo pri označevanju pojmov prednost domači, tj. slovenski termini.

* Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, Slovenija;
tanja.fajfar@zrc-sazu.si

Strokovnjaki načelu jezikovnokulturne ustreznosti posvečajo manj pozornosti in terminologijo praviloma uporabljajo ne glede na njeno (ne)primernost z vidika posameznega jezikovnega sistema. Termini jih zanimajo kot poimenovanja za pojme, ki omogočajo učinkovito sporazumevanje. Na drugi strani pa jezikoslovci poudarjajo pomen razvijanja terminologije v domačem jeziku (prim. npr. Kalin Golob 2001: 236; Cabré 1999: 11, 12).

Ko trčita dve terminološki načeli, tipično to velja za načelo gospodarnosti in načelo jezikovnokulturne ustreznosti, se sodelavci Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU o prednostnem načelu odločamo glede na konkretni terminološki problem. To pomeni, da nobeno načelo ni avtomatsko prednostno, ampak po prejetem vprašanju naredimo raziskavo o terminu in šele potem izberemo načelo, na katerem utemeljimo odgovor. To potrjujejo tudi terminološki primeri, predstavljeni v prispevku, ki ponazarjajo, kako se v odgovoru na posamezno terminološko vprašanje opredelimo do prevzete termina, najpogosteje utemeljenega na načelu ustaljenosti, oz. neprevzetega termina, najpogosteje utemeljenega na načelu jezikovnokulturne ustreznosti.¹

2 Prevzeta terminologija

Z novimi pojmi se pogosto prevzemajo tudi njihova poimenovanja, od začetka 20. stoletja zlasti iz angleščine (Kalin Golob 2008: 32). Š. Vintar (2008: 51) prevzemanje iz sodobnih jezikov razume kot najbolj produktiven terminotvorni proces. Prevzeta terminologijo lahko uvrstimo v dve skupini. V prvi so citatni termini (oz. termini z najmanj eno citatno sestavino), ki se slovenščini praviloma govorno in pisno prilagodijo, v drugi pa so internacionalizmi.

2.1 Citatni termin ali citatne sestavine terminov

V *Slovenskem pravopisu* (SP; str. 97) je citatna beseda opredeljena kot 'beseda ali besedna zveza, ki ni del danega (npr. slovenskega) jezika, vendar se pojavlja v besedilih tega jezika'. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) ima *citatna beseda* kvalifikator *lingvistično* in definicijo 'beseda iz tujega jezika ali iz narečja, ki se uporabi v kakem knjižnem jeziku v izvorni obliki'. Iz te opredelitve izhajamo pri definiranju citatnega termina kot termina, ki ni del slovenskega jezika, pojavlja pa se v slovenskih strokovnih besedilih. Citatne termine oz.

¹ Izbrana vprašanja in odgovori so objavljeni na Terminologišču, ki je spletišče Sekcije za terminološke slovarje, dostopno na <http://isjfr.zrc-sazu.si/terminologisce#v>. Ima tri razdelke: v prvem je predstavljena Sekcija za terminološke slovarje s svojimi slovarskimi projekti, v drugem razdelku so prosto dostopni terminološki slovarji, ki so izšli v okviru Sekcije za terminološke slovarje po letu 2000, tretji razdelek pa ponuja brezplačno terminološko svetovanje. Natančneje o Terminologišču gl. Žagar Karer 2015b.

termine z eno ali več citatnimi sestavinami je smiselno ločevati glede na to, ali izhajajo iz latinščine oz. grščine ali iz sodobnih jezikov, zlasti angleščine. Tako npr. M. Kalin Golob (2001: 236) zagovarja, da se morajo citatne besede, izjema so latinizmi, »slovenščini prilagoditi vsaj v pisavi in tako postati prevzete besede, del slovenskega besedišča torej«. ² Podobno stališče zagovarja tudi T. Verovnik (2002: 757), ki pravi, da je najskrajnejše in najmanj primerno citatno prevzemanje, saj se s tem izgubi vsakršna razvidnost vsebine pojma iz izraza samega.

Citatni termin je pogosto prva poimenovalna rešitev, v besedilih je praviloma zapisan ležeče ali v narekovajih, kar je smiselno, saj ni prvina slovenskega jezika. Citatni termini povzročajo težave pri pisanju, izgovarjanju in sklanjanju, zato se postopno prilagodijo slovenskemu jeziku. Prilagoditev je lahko delna, in sicer s pregibalnimi vzorci, npr. *clearing* > *clearinga*, ki ji lahko sledi popolna prilagoditev, npr. *clearing* > *kliring*. V nadaljevanju bomo predstavili terminološka vprašanja in odgovore, objavljene v terminološki svetovalnici na Terminologišču, v katerih smo sodelavci Sekcije za terminološke slovarje podali mnenje o ne/primernosti citatnega termina oz. svetovali, kako sloveniti citatni termin.

2.1.1 Timbuilding

V terminološko svetovalnico je prispelo vprašanje, ki se je nanašalo na slovenjenje citatnega termina *team building*. Glasilo se je tako:

Zanima nas, kako bi poslovenili termin *team building*, ki se večinoma rabi kar v citatni (angleški) obliki. Gre za izgradnjo timov – po prvi fazi oblikovanja delovne skupine, ko je treba podpreti soustvarjanje, timsko kohezivnost in povezanost. Glavni namen tovrstnih dogodkov je torej vzpostavitev učinkovitejšega timskega dela v organizacijah, značilno zanje pa je tudi to, da praviloma potekajo izven delovnega okolja. Že uporabljene slovenske variante so npr. *jačanje tima*, *izgradnja tima*, *poglabljanje timskega sodelovanja*.

Po pregledu relevantnega gradiva smo pripravili odgovor, v katerem smo predlagali podomačeno obliko poimenovanja, torej *timbuilding*. Opozorili smo, da citatni termini odstopajo od slovenskega jezikovnega sistema, kar je (lahko) mo-

² Latinski termini so posebna skupina citatnih terminov, ki so zelo pogosti v pravu. Praviloma imajo slovenske ustreznike, npr. *bona fides* (slv. *dobra vera*), *datio in solutum* (slv. *nadomestna izpolnitev*), *damnum emergens* (slv. *navadna škoda*), *dolus* (slv. *naklep*), *falsus procurator* (slv. *zastopnik brez pooblastila*). Termini so iz *Pravnega terminološkega slovarja*, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v sodelovanju s Pravno fakulteto Univerze v Ljubljani. Latinski termini z neprevzetimi sinonimi so pogosti tudi v medicini, npr. *cornea* (slv. *roženica*), *macula lutea* (slv. *rumena pega*). Primeri so iz *Slovenskega medicinskega slovarja*, ki je objavljen na prostodostopnem spletnem slovarskem portalu Termania (<http://www.termania.net/>) in dostopen preko <http://www.termania.net/slovarji/95/slovenski-medicinski-slovar>.

teče, na drugi strani pa izpostavili, da je do premisleka o neprevzetem terminu, ki bi ustrezneje označeval konkretni pojem, očitno prišlo prepozno. Citatni termin (ki je sicer govorno in pisno podomačen) se je ustalil do te mere, da bi bili poskusi nadomestitve z novim terminom verjetno neuspešni. Pri iskanju ustrezne terminološke rešitve smo si pomagali s *Slovarjem novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB), v katerega je vključena iztočnica *bodibilding*, ki je prednostna oblika glede na citatno obliko *bodybuilding*.³ V uvodu k SNB (2014: 10) lahko preberemo, da so avtorji pri določanju prednostne oblike upoštevali načelni pogoj, da mora beseda v slovarju izhajati iz potrditve v uporabljenih virih in da je slovarski sestavek oblikovan tako, da na prvem mestu obravnava v rabi pogostejšo pisno različico.⁴ V primeru termina *timilding* smo se torej odločili za načelo ustaljenosti, odločitev pa podprli tudi s primerom govorne in pisne podomačitve citatnega poimenovanja *bodibilding*, uslovarjenega v splošnem slovarju.

2.1.2 Vmesni dolg

Citatni termin se najpogosteje nadomesti z jezikovnokulturno ustrežnejšim terminom.⁵ To velja npr. za termin s citatno sestavino *mezzanine dolg*. V terminološki svetovalnici smo odgovarjali na naslednje vprašanje:

Za vrsto podrejenega dolga, ki je zavarovan s sredstvi, ki niso bila uporabljena za zavarovanje prednostnega dolga, in ki zaradi večjega tveganja posojilodajalcu prinaša večji donos, se v angleškem jeziku uporablja termin *mezzanine debt*. V slovenskem jeziku se v strokovnih krogih pojavljajo različni zapisi prevzetega termina *mezzanine dolg*, *mezzanin dolg* in *mezanin dolg*. Kateri slovenski termin je najustrežnejši?

Ko smo preverjali gradivo, v katerem se termin pojavlja, smo ugotovili, da se je citatna sestavina termina postopno prilagajala slovenskemu jeziku, in sicer od zapisa *mezzanine dolg* preko *mezzanin dolg* do *mezanin dolg*. V besedilih pa smo našli tudi potrditve slovenskega termina *vmesni dolg*, pri čemer je raba nedosledna, kar je v fazi uveljavljanja termina običajno. V odgovoru smo svetovali rabo termina *vmesni dolg* in poudarili, da v primerih, ko v stroki soobstajata prevzeti in neprevzeti termin, navadno dajemo prednost neprevzetemu terminu.

³ Obliki sta povezani z veznikom *in* (*bodibilding* in *bodybuilding*); razlaga se glasi 'načrtna krepitev mišic z ustreznimi vajami in posebno prehrano'.

⁴ V razdelku zgradba slovarja (SNB 2014: 24) pa je dodano: »Kadar podomačena ali citatna oblika zapisa v rabi močno prevladuje, variantni zapis ni zabeležen.« V SNB je vključena samo citatna oblika *teambuilding* ('skupek športnih in družabnih programov, ki so namenjeni spodbujanju motivacije skupine, navadno zaposlenih v nekem podjetju'), kar pomeni, da se v času nastajanja SNB podomačena oblika v splošnih besedilih še ni pojavljala.

⁵ V citatni obliki pa se lahko še naprej uporablja na ravni žargona.

2.1.3 Samokvantificiranje

Navedimo še en primer, in sicer smo v terminološko svetovalnico prejeli vprašanje, ki se je nanašalo na iskanje slovenskega ustreznika za angleški termin *quantified self*. Vprašanje se je glasilo:

Iščem pomoč pri najustreznejši rešitvi za angleški termin *quantified self*. V slovenščini še nimamo ustaljenega izraza, nekateri ga prevajajo kot *samomerjenje*, drugi kot *merjenje* oz. *kvantificiranje sebe*. Gre pa za več kot le merjenje: podatke, ki jih posameznik pridobiva o sebi s pomočjo pametnih telefonov, nosljivih naprav in podobnim, potem ta oseba analizira, deli z drugimi, primerja. Predvsem pa se na osnovi pridobljenih podatkov spoznava, na novo vzpostavlja, določa, kdo je in kakšna oseba bi želela postati v prihodnosti. Vodilo gibanja *The quantified self* je »Spoznaj samega sebe preko števil«. V nekaterih jezikih pa kar ohranjajo termin *quantified self* in kratico *QS* (npr. nemščina, španščina, tudi pri nas nekatere stroke izraza še ne prevajajo).

V odgovoru smo najprej izločili možnost citatnega termina, saj je namen strokovnega sporazumevanja v slovenščini tudi, da strokovnjaki oblikujejo terminologijo s poimenovalnimi zmožnostmi lastnega jezika. Pri razmišljanju o ustreznih terminoloških rešitvi smo upoštevali, da nobeno od predlaganih poimenovanj v slovenščini še ni ustaljeno, da termin označuje pojem in ni nujno, da ga povsem natančno opiše (s tega vidika je *samomerjenje* sprejemljivo), in da imajo prednost enobesedni predlogi, ki ustrezajo terminološkemu načelu gospodarnosti. Zaradi tega smo predloga *kvantificiranje sebe* in *kvantificiranje sebstva* označili za manj primerna, poleg tega v primerjavi s *samomerjenjem* nimata potrditev v strokovnih besedilih. Na koncu smo se odločili, da predlagamo nov termin, in sicer *samokvantificiranje*,⁶ ki ustrezno označuje vsebino pojma in ustreza terminološkemu načelu gospodarnosti.

Citatni termini so manj ustrezna terminološka rešitev, vendar so pogosti v fazi sprejemanja pojma v pojmovni sistem. Praviloma se prilagodijo jezikovnemu sistemu, v katerega se vključijo, ali pa so nadomeščeni z jezikovnokulturno primernejšim terminom. Z zamenjavo termina se morajo strinjati zlasti strokovnjaki, ki termin uporabljajo (samo opozarjanje jezikoslovcev praviloma ne zadošča), poleg tega mora biti pobuda pravočasna. Ko se citatni termin v rabi ustali, je verjetnost, da bo terminološka intervencija uspešna, manjša.

2.2 Internacionalizmi

Druga skupina prevzetih terminov so internacionalizmi ali mednarodni izrazi. *Internacionalizem* je v SSKJ označen s kvalifikatorjem *lingvistično* in definiran

⁶ Glagol *kvantificirati* je v SSKJ označen kot administrativni termin, ki je definiran tako: 'izražati, prikazovati kvantitativno istovrstne pojave s števili'.

kot 'beseda, zlasti grško-latinskega, angleškega izvora, ki se uporablja v mnogih drugih jezikih'.⁷

Tako kot citatni termini imajo tudi internacionalizmi pogosto neprevzete so-pomenke. Obe poimenovanji označujeta isti pojem, vendar ne nujno enako uspešno oz. učinkovito. Pri vpeljevanju neprevzetega termina za prevzeti termin pa je potrebna previdnost, na kar opozarjata tudi Andrej Šmalc in Jakob Müller (2011: 140). Strinjata se, naj se internacionalizmov ne zavrača, še zlasti, če je njihova domača, slovenska ustreznica izmišljena, malo v rabi ali celo manj točna. Zato priporočata npr. *filtrabilnost* in ne *precedljivost*, *destilirati* in ne *prekapati*, *sublimirati* in *sublimat* in ne *prehlapiti* in *prehlapina*.⁸ V Sekciji za terminološke slovarje sledimo načelu, po katerem dajemo prednost slovenskemu terminu, kadar sta neprevzeti in prevzeti termin enakovredna, kadar pa je domači termin oblikovan samo zato, da bi nadomestil internacionalizem, ki uspešno opravlja svojo nalogo, poleg tega pa pojem označuje dvoumno, svetujemo, naj se še naprej uporablja internacionalizem. Prednost internacionalizmov je gotovo njihova nedvoumnost (tudi v mednarodnem kontekstu), na drugi strani pa so neprevzeta poimenovanja pogosto opisna (in v nasprotju z načelom gospodarnosti), zaradi česar so manj praktična. Oglejmo si tri terminološka vprašanja in odgovore, objavljene na Terminologišču, v katerih smo se opredelili do internacionalizmov.

2.2.1 Tretiranje rastlin

V terminološki svetovalnici smo odgovarjali na več vprašanj, v katerih je bilo izpostavljeno razmerje med internacionalizmom in neprevzetim terminom. V prvem je spraševalca zanimalo, ali lahko uporablja prevzeti termin, ki je v stroki (agronomiji) sicer ustaljen, vendar je v SSKJ označen s kvalifikatorjem *publ.*⁹ Vprašanje se je glasilo:

Pri pisanju doktorske disertacije se je pojavil pomislek o ustreznosti izrazov besedne družine *tretirati* (rastline), torej *tretiranje* (rastlin),

⁷ Ada Vidovič Muha (2004: 75) definira internacionalizme kot »prvine jezika /.../ ki imajo nadnarodni karakter in s tem torej presegajo pojmovni svet posameznega jezika; kot taki se torej lahko pojavljajo v vlogi mednarodnega oz. medjezikovnega pojmovnega povezovanja zlasti še, ker v jeziku prejemniku obvezno ohranjajo vsaj del izrazne podobe izvornega jezika«. Internacionalizme ločuje od globalizmov, npr. *strežnik* (*server*), *trdi disk* (*hard disk*), *uporabniško ime* (*user name*), ki se vežejo na globalni denotat. Globalizem razume kot opredeljevalni pojem globalnega jezika – angleščine (Vidovič Muha 2004: 78).

⁸ Na drugi strani pa Lana Hudeček in Milica Mihaljevič (2012: 58, 60) zagovarjata stališče, da imajo termini latinskega in grškega izvora prednost pred internacionalizmi iz sodobnih jezikov, ustrezen neprevzeti termin pa ima prednost pred internacionalizmom.

⁹ Kvalifikator *publicistično* (*publ.*) je stilno-plastni kvalifikator, ki označuje besedo, pomen ali zvezo, značilno za dnevni in revialni tisk ter za druge oblike javnega sporočanja (SSKJ, Uvod, XXV).

tretma (rastlin), *tretirana* (rastlina) ipd. Vzrok naj bi bil tujejezični (angleški) izvor besede. Predlagana je bila zamenjava z izrazom *izpostaviti* (rastlino čemu), torej *izpostavljanje* (rastline čemu), *izpostavljena* (rastlina), vendar je izražen dvom o ustreznosti besednih zvez, kot so *izpostavitev rastline* (kadmiju) za *tretiranje rastline* (s kadmijem). Vprašanje je, kako pravilno prevesti besedi *tretiranje* in *tretma* (ki imata v SSKJ oznako *publ.*) in če je uporaba teh dveh besed v slovenskih besedilih dovoljena.

V odgovoru smo najprej poudarili, da je termin *tretiranje* v rabi relativno ustaljen in da terminološka veda v takem primeru ne svetuje zamenjave termina. Izvor termina namreč ni ključno merilo za njegovo ustreznost. Veliko internacionalizmov učinkovito opravlja svojo nalogo, to je nemoteno strokovno sporazumevanje. Ne samo da v takih primerih ni nobene potrebe po terminološki intervenciji, še več, vesplošno slovenjenje terminologije bi zelo verjetno povzročilo poimenovalno zmedo in otežilo strokovno sporazumevanje. V odgovoru se nam je prav tako zdelo smiselno opredeliti vlogo SSKJ kot terminološkega priročnika. Poudarili smo, da je glagol *tretirati* v splošni rabi (z razlago 'obravnavati koga, prikazovati, predstavljati') res nekoliko zaznamovan in gotovo ni primeren za vsa besedila, vendar to ne velja za terminološko rabo.¹⁰ V primeru ustaljenih terminov namreč splošni jezikovni priročniki niso dovolj zanesljivi,¹¹ seveda pa jih je smiselno upoštevati v fazi, ko pojem še ni poimenovan oz. termin v rabi še ni ustaljen.

2.1.2 Indolentni karcinom prostate

V primeru termina *indolentni karcinom prostate* je spraševalca, ki je naslovil vprašanje na terminološko svetovalnico, zanimalo, kaj menimo o pridevniku *indolentni*. Poslal je naslednje vprašanje:

Prosim vas za nasvet oz. mnenje glede uporabe besede *indolenten* v besedni zvezi *indolentni karcinom prostate*, ki označuje karcinom z nizkim biološkim potencialom in praviloma ne napreduje do stopnje, ki bi ogrozila zdravje ali življenje bolnika. Pripravljam namreč doktorsko disertacijo, ki v naslovu vsebuje tudi zvezo *ocena indolentnosti karcinoma prostate*, univerzitetna komisija za potrditev naslova disertacije pa je predlagala zamenjavo besede *indolenten* z ustrežno slovensko, vendar sam nisem našel ustreznega in smiselnega nadomestila,

¹⁰ Terminološka vprašanja, v katerih spraševalci opozarjajo na neuskkljenost posameznih terminov glede na informacije v SSKJ in SP, so v terminološki svetovalnici pogosta (prim. npr. terminološke odgovore *Brek*, *Opolnomočenje*, *Spravajalec*, *Zagonsko podjetje*).

¹¹ O vlogi splošnih jezikovnih priročnikov na področju terminologije gl. npr. Jemec Tomazin (2012); Žagar Karer (2015a).

poleg tega pa se beseda *indolenten* pojavlja že v SSKJ v terminološkem gnezdu z oznako medicinsko: med. *indolentne otekle bezgavke* 'bezgavke, ki ne povzročajo bolečin, neboleče bezgavke'.

V odgovoru smo poudarili, da v Sekciji za terminološke slovarje podpiramo prizadevanje za izvorno slovensko terminologijo (po potrebi tudi s svojimi predlogi), vendar le takrat, ko gre za novo poimenovanje ali ko terminološko intervencijo podpira tudi stroka. Kadar stroka ne čuti potrebe po terminološki intervenciji, ta namreč nima velike možnosti za uspeh. Z zamenjavo prevzetega termina z neprevzetim, ki ga stroka ne podpira, bi v strokovno sporazumevanje vnesli dvoumnost, čemur se v terminologiji želimo izogniti.

2.1.3 Postfaktična doba

V terminološki svetovalnici je objavljeno tudi vprašanje, kako v slovenščini poimenovati dobo, ko v javnih nastopih politikov preverljiva dejstva stopajo v ozadje, saj se zaradi doseganja določenih ciljev uporabljajo prirejani in potvorjeni podatki. Ta pojem v angleščini označujeta termina *post-truth era* in *post-factual era*. V vprašanju so bili ponujeni tudi različni poimenovalni predlogi:

Ker v slovenščini še nimamo ustaljenega ustreznika, razmišljamo o naslednjih možnostih: *doba postfaktičnega*, *obdobje izkrivljenih dejstev*, *doba po koncu resnice*, *obdobje neresnice* in *postresnična doba*. Kateri termin bi bil po vašem mnenju najustreznejši?

Po našem mnenju je bila med naštetimi predlogi najustreznejša *doba postfaktičnega*, pri čemer smo svetovali obliko z levim pridevniškim prilastkom (*postfaktična doba*), ki je najbolj tipična struktura terminov v slovenščini. Drugi predlogi so opisni ali pa vsebino pojma označujejo manj ustrezno. V odgovoru smo izpostavili tudi poimenovalne rešitve v drugih slovanskih jezikih, npr. v hrvaščini *postfaktično vrijeme*, v slovaščini *postfaktická éra* in tudi *postfaktická doba*, v češčini *doba postfaktická*, kar je prav tako smiselno upoštevati.

3 Zaključek

Prevzemanje terminologije je eden od poimenovalnih postopkov, ki v zadnjem času poteka zlasti s prevzemanjem iz angleščine. S pojmom se pogosto prenese tudi poimenovanje, ki je v nasprotju z načelom jezikovnokulturne ustreznosti, po katerem ima v kontekstu terminologije neprevzeta, tj. slovenska terminologija prednost pred prevzeto. S terminološkimi primeri, analiziranimi v prispevku, je predstavljena praksa Sekcije za terminološke slovarje, ki na Terminologišču ponuja brezplačno terminološko svetovanje. Sodelavci Sekcije za terminološke slovarje

svoje odgovore oprejo na terminološka načela, pri tem pa izhajajo iz konkretnega terminološkega problema. Načelo jezikovnokulturne ustreznosti je gotovo smiselno upoštevati v fazi oblikovanja in uveljavljanja poimenovanja, saj ni razloga, da bi ob siceršnji enakovrednosti s stališča terminoloških načel (zlasti gospodarnosti in jezikovnosistemske ustreznosti) dali prednost poimenovanju tujega izvora pred domačim. Kadar pa gre za ustaljene termine, menjava termina samo zato, ker ni domačega izvora, ni potrebna in lahko ustvari nepotrebno zmedo (npr. zaradi zmotnega mišljenja, da različna termina označujeta različna pojma). Odločitev za primernejši termin torej temelji na analizi konkretnega terminološkega primera, pri čemer ni nobeno terminološko načelo avtomatsko prednostno.

Terminološke intervencije, ki naj bi prevzeti termin nadomestile z neprevzetim, so smiselne, vendar je treba upoštevati, da je njihova uspešnost odvisna od več dejavnikov. Z njo se mora strinjati večina stroke, biti mora pravočasna in novi termin mora pojem ustrezno, tj. učinkovito označevati.

LITERATURA

- Cabré 1999: M. T. Cabré, 1999: Terminology: theory, methods and applications, Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hudeček – Mihaljević 2012: L. Hudeček, M. Mihaljević, Hrvatski terminološki priručnik, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje.
- Jemec Tomazin 2012: M. Jemec Tomazin, Terminologija v slovenskem pravopisu, N. Jakop, H. Dobrovoljc (ur.), Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih, Ljubljana: Založba ZRC, 213–220.
- Kalin Golob 2001: M. Kalin Golob, Med angleščino in slovenščino: prevzemanje in pomenski premiki, Družboslovne razprave 17/37–38, 235–240. Dostopno tudi na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr37-38Golob.PDF>.
- Kalin Golob 2008: M. Kalin Golob: Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Šmalc – Müller 2011: A. Šmalc, J. Müller, Slovensko tehniško izrazje: jezikovni priročnik, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Verovnik 2002: T. Verovnik, Slovensko izrazje odnosov z javnostmi, Teorija in praksa 39/5, 755–765. Dostopno tudi na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip20025Verovnik.PDF>.
- Vidovič Muha 2004: A. Vidovič Muha, Vprašanje globalizmov ali meje naših svetov, E. Kržišnik (ur.), Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti, Obdobja 22, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 73–81. Dostopno tudi na: <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/22-VidovicMuha.pdf>.
- Vintar 2008: Š. Vintar, Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za prevajalstvo.
- Žagar Karer 2015a: M. Žagar Karer, Ožja terminološka norma in odstopi od pravopisne norme v terminologiji, H. Dobrovoljc, T. Lengar Verovnik (ur.), Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih, 221–229.

Žagar Karer 2015b: M. Žagar Karer: Terminologišče – kraj, kjer terminolog išče, *Slavia centralis*. 1, 22–33. Dostopno tudi na: https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/18717/03_SCN_1_2015_Karer.pdf.

VIRI

Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, elektronski vir, A. Bizjak Končar, M. Snoj (ur.), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Način dostopa (URL): <http://www.fran.si/131/snb-slovar-novejšega-besedja>, datum dostopa: 30. 11. 2016.

Slovar slovenskega knjižnega jezika, elektronski vir, 2014, Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Način dostopa (URL): <http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznegajezika>, datum dostopa: 30. 11. 2016.

Slovenski pravopis, elektronski vir, 2014, Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Način dostopa (URL): <http://www.fran.si/134/slovenski-pravopis>, datum dostopa: 30. 11. 2016.

Tanja Fajfar

LANGUAGE-CULTURE ADEQUACY AS A TERMINOLOGY PRINCIPLE

Summary

The primary function of terminology is effective communication among domain experts. To perform this function it is necessary to consider terminology principles when creating terms. The most important terminology principles are consistency, economy and linguistic adequacy. The principle of language culture is also important. In accordance with that principle, terminology of Slovene origin has priority when naming concepts.

The section for terminological dictionaries of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts offers free advice on terminology on its website called *Terminologišče*. In this paper, some examples of the terminological questions and answers which are published on *Terminologišče* were selected to illustrate how the members of the section for terminological dictionaries decide in cases of conflicts of terminology principles.

The chosen examples show that their advice on terminology is based on specific terminological dilemmas. No terminology principle automatically takes precedence over others. Priority was given to the borrowed term *tretirati* (Eng. *treatment*) which is in accordance with the principle of consistency. On the other hand, the term of Slovene origin *vmesni dolg* (Eng. *mezzanine debt*) was suggested because it corresponds to the principle of language culture. Terminological interventions which replace borrowed terminology with terminology of Slovene origin are reasonable. However, their success depends on several factors. They should be accepted by the majority of the domain experts, initiative to intervene should be given on time and a new term should name a concept adequately i.e. effectively.

Keywords: terminology, terminology principle, principle of language culture, principle of consistency, borrowed terminology, terminology of Slovene origin, terminological intervention, *Terminologišče*

TERMINOLOŠKO SVETOVANJE: IZKUŠNJE IN PERSPEKTIVE

Mojca Žagar Karer*

V okviru spletišča Terminologišče že od leta 2013 deluje spletna terminološka svetovalnica, ki je namenjena akutnim in aktualnim terminološkim zadregam. Namenjena je zlasti strokovnjakom, pa tudi prevajalcem, lektorjem in drugim, ki se pri svojem delu srečujejo s terminologijo. Na vprašanja odgovarjajo sodelavci Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki odgovore pripravljajo skupaj. Pri odgovarjanju upoštevajo glavna terminološka načela ustaljenosti, gospodarnosti in jezikovnosistemske ustreznosti. Odgovor po e-pošti pošljejo osebi, ki je vprašanje postavila, objavijo pa ga tudi na spletišču Terminologišče. Tako nastaja zanimiva zbirka terminoloških težav (in rešitev), ki je lahko v pomoč tudi drugim uporabnikom jezika. V članku je predstavljena ideja spletnega terminološkega svetovanja in njena konkretna izvedba na Terminologišču, natančneje je predstavljenih nekaj problemskih sklopov in tudi konkretnih primerov vprašanj in odgovorov.

Ključne besede: terminološko svetovanje, terminološka načela, terminologija, uporabniki terminologije, Terminologišče

1 Uvod

Ena od najpomembnejših funkcij terminologije je omogočanje sporazumevanja znotraj posameznih strok. Za učinkovito sporazumevanje brez nepotrebnih šumov je zelo pomembna urejena in tudi usklajena terminologija, saj le tako lahko nedvoumno povežemo pojem s terminom, ki ga označuje.

Ko razpravljamo o terminologiji, se moramo takoj na začetku ustaviti pri njenih uporabnikih. Če je ena od najpomembnejših funkcij terminologije omogočanje sporazumevanja znotraj posameznih strok, lahko določimo prvo skupino uporabnikov terminologije – to so področni strokovnjaki. Ti poznajo pojmovni sistem stroke, kar pomeni, da imajo znanje konkretnega strokovnega področja. Zanje so pomembni tudi tujejezični ustrezniki, še pogostejša pa je obratna situacija – strokovnjaki poznajo angleški termin in jih zanima, če obstaja slovenski ustreznik. Terminološki viri, ki nastajajo primarno za strokovnjake, praviloma uporabljajo pojmovni pristop (več o tem npr. v Fajfar – Žagar Karer 2015: 209–216; Košmrlj-Levačič 2006: 71–87).

* Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, Slovenija;
mojca.zagar@zrc-sazu.si

Strokovnjaki pa niso edina skupina uporabnikov terminologije. Med drugimi skupinami uporabnikov opozorimo zlasti na prevajalce, ki se s terminologijo srečujejo pri svojem delu, ko celotna besedila predstavljajo v drugi jezik, zlasti kadar gre za prevajanje strokovnih besedil. Prevajalci so pomembna skupina uporabnikov terminologije, a njihove potrebe so drugačne od potreb strokovnjakov (Žagar Karer – Fajfar 2015: 25). Ker ne poznajo pojmovnega sistema stroke, potrebujejo opis pojma, zaradi narave njihovega dela pa so zanje zelo pomembni tudi podatki o besedilnem okolju. Omenimo vsaj še dve skupini uporabnikov. Prva so lektorji, ki se s termini srečujejo pri lektoriranju strokovnih besedil, druga pa terminologi, ki se s terminologijo ukvarjajo zlasti s stališča priprave terminoloških virov. Ker pa terminologija včasih tudi prestopi meje strok in preide v splošni jezik, smo uporabniki terminologije včasih tudi vsi ostali govorci jezika. Pojavu prehoda terminov iz strokovnega v splošni jezik rečemo determinologizacija (več o tem npr. v Meyer – Mackintosh 2000: 111–138; Holubová 2001: 157–160; Žagar Karer 2005: 35–48).

Termini kot poimenovanja pojmov naj bi bili jasni, nedvoumni, ustaljeni, čim krajši, po možnosti domačega izvora. Vendar pa veliko terminov tem kriterijem ne ustreza in nekateri od njih povzročajo uporabnikom terminologije nemalo težav.

Katere so torej glavne težave uporabnikov terminologije? Predpostavimo, da bo uporabnik rešitev najprej iskal v dostopnih terminoloških virih.¹ Kljub temu da obstaja veliko različnih terminoloških virov, je veliko strokovnih področij še vedno brez urejene in usklajene terminologije. Prva možnost je torej, da uporabnik podatkov o terminu ne bo našel, ker terminološki vir za stroko, ki ga zanima, ne obstaja. Druga možnost je, da terminološki vir za to stroko sicer obstaja, a je iskani termin nov in ga zato še ni v terminoloških virih. Mnogi terminološki viri se ne posodablajo redno in tako z leti, ki pretečejo od izida, postajajo vedno manj uporabni.

Katere so mogoče rešitve? Če gre za povsem nov pojem, je treba termin predlagati na novo. Poimenovalnih postopkov je več: uporabi se lahko že obstoječa beseda iz splošnega jezika (ta pojav imenujemo terminologizacija), termin iz druge stroke ali pa se termin (po navadi s pomočjo besedotvornih postopkov) naredi na novo. Če ne gre za povsem nov pojem, po navadi obstaja že nekaj različnih terminoloških kandidatov. Takrat je praviloma najbolje izbrati enega in ga potem dosledno uporabljati. Če se strokovnjaki strinjajo glede prednostnega termina, temu rečemo terminološki dogovor. Če do terminološkega dogovora pride pravočasno,

¹ V slovenskem okolju je že nekaj let prevladuje težnja po prosti dostopnosti terminoloških virov. Poleg spletišča *Terminologišče* (<http://isjfr.zrc-sazu.si/terminologisce>), ki trenutno ponuja 13 prosto dostopnih terminoloških slovarjev, so aktivni še portal *Termania* (<http://www.termania.net/>), *Islovar* (<http://www.islovar.org/islovar>) in še veliko manjših spletnih terminoloških virov. V načrtu je tudi gradnja vseslovenskega terminološkega portala.

lahko to prepreči nadaljnje zaplete. V nadaljevanju prispevka se bomo posvetili terminološkemu svetovanju, ki poskuša pomagati uporabnikom, ki imajo terminološke težave.

2 Terminološko svetovanje

Sama ideja terminološkega svetovanja seveda ni nova. V švedskem Terminološkem centru (Terminologikum TNC) se recimo s terminološkim svetovanjem ukvarjajo že od štiridesetih let 20. stoletja (Dobrina 2006: 316). V slovenskem prostoru deluje oz. je delovalo več jezikovnih svetovalnic – ta čas je najbolj aktivna in odzivna Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik FR ZRC SAZU)² – vendar večinoma niso specializirane za terminologijo. Ker so se na sodelavce Sekcije za terminološke slovarje uporabniki s terminološkimi vprašanji (večinoma po telefonu ali po e-pošti) obračali že dalj časa (Žagar Karer 2009: 445), smo se pri snovanju spletišča Terminologišče odločili, da uporabnikom ponudimo tudi sistemsko terminološko svetovanje.

Terminološko svetovanje je brezplačna storitev, dostopna v okviru Terminologišča. Terminološko svetovanje je namenjeno predvsem strokovnjakom, pa tudi prevajalcem in drugim uporabnikom terminologije, ki imajo aktualen terminološki problem. Na spletni strani³ je objavljen poseben obrazec, v katerem uporabnik opiše svojo terminološko težavo. Ker na vprašanje odgovorimo osebno po e-pošti, je nujno, da uporabnik vpiše svoj e-naslov, prav tako je koristno, da uporabnik terminološki problem izčrpno opiše.

Vsako terminološko vprašanje obravnavamo vsi sodelavci Sekcije za terminološke slovarje in se ukladimo glede predlagane rešitve. Zato so naša mnenja skupna, razumemo pa jih kot nasvet ali priporočilo, ne kot obvezujoče mnenje. Kljub temu vedno ponudimo rešitev, ki je po našem mnenju najbolj ustrezna. Seveda bi bilo lažje, če bi terminološki problem samo opisali, izbiro pa prepustili strokovnjaku, vendar je ravno konkretni nasvet tisto, kar si uporabniki želijo od svetovanja. Pomembno je, da je naša izbira vedno argumentirana. Pri tem si pomagamo s terminološkimi načeli, omenimo vsaj glavna tri, to so ustaljenost, gospodarnost in jezikovnosistemska ustreznost, včasih pa pride v poštev tudi jezikovnokulturna ustreznost.

Ko uporabniku odgovorimo in dobimo od njega povratno informacijo, vprašanje (ki ga seveda anonimiziramo) in odgovor objavimo še na Terminologišču. Tako nastaja zanimiva zbirka terminoloških vprašanj in odgovorov, ki je lahko v pomoč tudi drugim uporabnikom jezika. Z iskalnikom je tako mogoče hitro preveriti, če smo na terminološki problem že odgovarjali. Po objavljenih terminoloških

² <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>.

³ <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje>.

odgovorih išče tudi iskalnik na portalu Fran,⁴ ki sicer združuje slovarje in druge vire, ki so nastali na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Spletno terminološko svetovanje je gotovo poseben izziv za terminologe, saj so vprašanja zelo raznolika, poleg tega pa spletni medij zahteva hitro odzivnost, kar pomeni, da je treba odgovor pripraviti v nekaj dneh.

3 Analiza vprašanj in odgovorov

Zanimalo nas bo torej, s katerimi težavami se srečujejo uporabniki terminologije. Na Terminologišču je bilo konec novembra 2016 objavljenih 160 odgovorov.

3.1 Kdo so uporabniki terminološkega svetovanja?

Ker podatek o tem, s katere institucije je uporabnik, ki nam je zastavil vprašanje, ni obvezno, je veliko vprašanj, pri katerih ni mogoče natanko ugotoviti, kakšno delo opravlja uporabnik, ki nam je zastavil vprašanje. Veliko vprašanj pa je postavljenih tako, da izvemo tudi, pri kakšnem delu in zakaj uporabnik potrebuje naš nasvet.

Prva skupina uporabnikov so strokovnjaki, npr. univerzitetni profesorji ali raziskovalci na inštitutih, ki si želijo pomoč pri uvajanju novega termina ali pri izbiri najustrežnejšega. Pišejo nam tudi študentje, ki imajo težave s termini pri pisanju diplomskih, magistrskih ali doktorskih nalog. Včasih nam pišejo tudi strokovnjaki iz podjetij, ki bi radi ustrezno poimenovali kakšno vrsto proizvoda.

Druga velika skupina uporabnikov so prevajalci, zlasti prevajalci iz institucij Evropske unije in iz javne uprave, npr. iz različnih ministrstev. Vprašanja nam zastavljajo tudi terminologi, ki delajo na omenjenih institucijah. Tretja skupina so lektorji, ki se pri svojem delu prav tako srečujejo s terminološkimi problemi.

3.2 S katerih strokovnih področij so vprašanja?

Zanimivo je, da vprašanja, ki nam jih zastavljajo uporabniki, obravnavajo termine zelo različnih področij, tako naravoslovnih kot družboslovnih in humanističnih. Za boljšo predstavbo jih nekaj naštejmo: genetika, živinoreja, farmacija, tekstilstvo, delovno pravo, arheologija, kemija, meteorologija, psihologija, vojska, geografija, elektroenergetika, ekonomija, informatika, medicina, astronomija, fizika, muzikologija, letalstvo, konjenišstvo, finance, turizem, pedagogika, literarna veda, kazensko pravo, lesarstvo, agronomija, šport, strojništvo, fotografija, bibliotekarstvo.

⁴ <http://www.fran.si/>.

Raznolikost področij je gotovo izziv za terminologe, saj ima vsako področje svoje posebnosti, ki se velikokrat odražajo tudi v terminologiji konkretnega področja. V splošnem pa lahko ugotovimo, da je na večini strokovnih področij opazen močan vpliv angleške terminologije.

3.3 Katere so konkretne težave uporabnikov terminologije?

Zanima nas torej, kakšne težave imajo uporabniki terminološkega svetovanja. Na tem mestu seveda ni prostora za natančnejšo analizo vseh primerov, lahko pa predstavimo nekaj najpogostejših tipov terminoloških težav.

3.3.1 Iskanje slovenskega termina za angleški termin

Po pregledu vseh vprašanj in odgovorov se je izkazalo, da je najpogostejše vprašanje, ki nam ga zastavijo uporabniki, naslednje: *v angleščini se termin imenuje X – iščemo slovenski ustreznik*. V okviru tega so med vprašanji seveda razlike. Pogosto gre za nov pojem, ki še ni poimenovan oz. morebitna (priložnostna) poimenovanja še niso ustaljena.

Primer vprašanja za povsem novi pojem je recimo *stavčnica*. Vprašanje uporabnika se je glasilo: »Pri pisanju strokovnega besedila s področja vidnosti in čitljivosti pisav imam težavo s slovenjenjem ang. termina *sentence case*, ki označuje način prikaza, tj. uporabe velikih in malih črk, pri katerem je prva črka v besedi pisana z veliko črko (majuskulo), sledeče črke pa z malimi črkami (minuskulami). Ker poimenovanje za tovrstni način zapisa v slovenščini ne obstaja, predlagam izraz *stavčnica*. Ali je ta termin ustrezen?« Na podlagi pregleda relevantnih besedil s področja tipologije in različnih slovarjev smo v mnenju potrdili, da je izraz *stavčnica* za poimenovanje tega pojma ustrezen.

Primer vprašanja za iskanje ustreznega termina, ko že obstajata dva predloga ali več predlogov, so recimo *kombinirani mediji*. Vprašanje se je glasilo: »Ali je termin *kombinirani/križni mediji* ustrezen glede na angleški izvornik *crossmedia*? Za *crossmedia* v slovenščini še ni ustaljenega izraza. Ponujena sta dva prevoda, in sicer *kombinirani mediji* oz. *križni mediji*. V nemščini so izraz ohranili (*Crossmedia*), v francoščini so nekoliko spremenili zapis (*cross-média*) in ga sopostavili izrazu (*multimedia*), edini slovanski jezik, ki ponuja ustreznik, je poljščina, in sicer z izrazom *kampania łączona* oz. *kampania crossmediowa*. [...] Izraz se je v izvorniku uporabljal na področju *DTP* (angl. Desktop-Publishing), pri čemer je bil poudarek, da so se podatki različnih vrst (besedila, slike ...) oblikovali v celoto in bili tako dostopni preko različnih medijev (najpogosteje preko spleta). Danes izraz označuje povezavo različnih področij, celo medijev, npr. vizualnih medijev, virtualne resničnosti, virusnega marketinga, vizualne glasbe, znanstvene vizualne umetnosti, preko socialnih orodij, kot so Facebook, Youtube, Google Earth [...]«

Glede na vsebino pojma smo se odločili, da je najprimernejši izraz *kombinirani mediji*.

Omenili smo že, da bi analiza vseh vprašanj in odgovorov občutno preseгла prostorske omejitve tega prispevka, zato navedimo le nekaj primerov – v ležečem tisku je predlagani termin (več o posameznih rešitvah na spletnem mestu: <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje>):

posnetje (ang. chamfer), *zaokroženje* (ang. fillet), *skupnostno pojmetništvo* (ang. community-based enterprise), *proizvajalec-odjemalec* (ang. prosumer), *razogljčenje* (ang. decarbonisation), *večnamensko tankersko-transportno letalo* (ang. Multi Role Tanker Transport Aircraft), *samokvantificiranje* (ang. quantified self), *nasilna radikalizacija* (ang. violent radicalization), *geografsko zamišljanje* (angl. geographical imagination), *računalniško obdeljiva datoteka* (ang. computer processable file), *rešeno drevo* (ang. salvaged tree), *lečni film* (ang. lenticual film), *omogočitevne tehnologije* (ang. enabling technologies), *kotna milisekunda* (ang. miliarcsecond), *tehnoblebetanje* (ang. technobabble), *vzratni avtosedez* (ang. rear facing car seat), *brez odpadkov* (ang. zero waste), *konfliktni mineral* (ang. conflict mineral), *inducirano delovno mesto* (ang. induced job), *razoroževanje* (ang. decommissioning), *postfaktična doba* (ang. post-truth era) ...

Redko se pojavi vprašanje, kjer uporabniki navajajo termin v jeziku, ki ni angleščina. Primeri:

lomljeni ovratnik (nem. Stehkragen), *zabodeni golob* (lat. Gallicolumba luzonica), *naskok* (srh. prepad) ...

Kadar gre za prevzemanje iz drugih jezikov, je relevantno tudi vprašanje, katera stopnja prevzetosti je najustreznejša. Primeri:

pasaj ali passage; *piaf* ali piaffe; *apostille* ali apostilja; *kovč* ali coach; *timbuilding* ali team building; *pirofosfat*, pyrophosphate ali Phosphosphate ...

Prevajalci v evropskih inštitucijah imajo ob običajnih terminoloških dilemah tudi vprašanja, vezana na izraze, ki se pogosto pojavljajo v besedilih, ki so specifična za EU. Zanima jih, kako prevajati angleške izraze, za katere ni nujno, da so termini, so pa gotovo specializirani znotraj terminologije EU. Nekaj primerov:

obveznost skladnosti (compliance obligation), *nacionalno vozlišče* (national hub), *spretnosti* (skills), *z dokazi podprto oblikovanje politik* (evidence-based policy making) ...

Angleščina je najpogostejši jezik, iz katerega v slovenščino prevzemamo terminologijo. Ker jezika nista sorodna, termina velikokrat ni mogoče prevzeti le z minimalnimi prilagoditvami – v takih primerih pri ustvarjanju novih terminov potrebujemo več inovativnosti, ki pa je seveda omejena z osnovnimi terminološkimi načeli. Pri tem je zelo pomemben pravočasen odziv, in če se strokovnjaki na terminološko svetovalnico obrnejo pravočasno, lahko preprečimo morebitne terminološke zaplete v prihodnje.

3.3.2 Kateri termin je najustreznejši?

Druga velika skupina vprašanj je povezana z izbiro najustreznejšega terminološkega kandidata, kadar jih je v rabi več. V tej skupini so lahko tudi vprašanja, ki izhodiščno sprašujejo po slovenskem terminu za angleški termin, pa se je že v prvi fazi pojavilo več predlogov, med katerimi je smiselno izbrati najustreznejšega (npr. za ang. termin *start-up* se je pojavilo več poimenovanj: *start-up*, *start-up podjetje*, *mlado podjetje*, *novoustanovljeno podjetje* in *zagonsko podjetje*, pri čemer je po našem mnenju najustreznejši terminološki kandidat *zagonsko podjetje*).

To, da uporabniki sprašujejo po najustreznejšem (pogosto tudi o »pravilnem«) terminu, je pričakovano in kaže na normativno naravo terminologije, torej na željo uporabnikov po poenotenju terminologije oz. po izbiri najustreznejšega poimenovanja.⁵

Navedimo nekaj primerov, v katerih se je bilo treba odločiti, kateri od obstoječih terminov je ustreznejši:

lesno gorivo ali leseno gorivo; *masa* ali teža; *točkovnik* ali točkovalnik; *žizola* ali žizula; *vetrovna roža*, vetrna roža ali roža vetrov; *oslabitev* ali slabitev; *termična obdelava odpadkov* ali toplotna obdelava odpadkov; *kabliranje omrežja* ali kabljenje omrežja; *spajkanje* ali lotanje; *zavarovana vrsta* ali zaščitena vrsta; *zeleni fluorescenčni protein*, zeleno fluorescirajoči protein, zeleni fluorescentni protein ali fluorescentni zeleni protein; *insolvenčni postopek* ali insolventni postopek; *zavrnitveni referendum* ali zavrnilni referendum; *spajkanje* ali lotanje; *brek* ali breka; *malomarnostno kaznivo dejanje* ali malomarno kaznivo dejanje; *kopni promet* ali kopenski promet; *porabnik* ali potrošnik; *senzorične lastnosti* ali organoleptične lastnosti; *ekološko kmetijstvo*, biološko kmetijstvo, organsko kmetijstvo ali sonaravno kmetijstvo; *klavniški odpadki*, klavni odpadki ali klavnični odpadki; *mazalno olje* ali mazivno olje; *kongoško rdeče* ali kongo rdeče ...

Pri odločanju, kateri je najustreznejši termin, upoštevamo tudi jezikovnosistemski vidik. Večinoma gre za pravopisne zadrege, npr. kako se piše termin *poslovnointeligenčni sistemi*: *poslovnointeligenčni sistemi* ali *poslovno inteligenčni sistemi* ali *poslovno-inteligenčni sistemi*. Glede na to, kaj termin označuje, je pravopisno pravilen zapis *poslovnointeligenčni sistemi*. Gre torej za pisavo skupaj ali narazen, vezaj med prirednimi deli zloženke ipd. Tak primer je še zapis različnih vrst kromatografij (npr. *ionskoizmenjevalna kromatografija*, *ionsko-izmenjevalna kromatografija* ali *ionsko izmenjevalna kromatografija*), pri čemer je najustreznejši zapis *ionskoizmenjevalna kromatografija*. Uporabnike je zanimal tudi zapis vitaminov (kako npr. zapišemo *vitamin B12* – stično, s stičnim vezajem ali podpisano – zaradi ustaljenosti smo svetovali, da je število podpisano). Nekatera vprašanja se nanašajo tudi na besedotvorni vidik, npr. *kazalec hrupa* ali *kazalnik*

⁵ Tudi terminološki slovarji so pogosto normativni (več o tem v Jemec Tomazin 2015: 309–315).

hrupa (pripona *-ec* bi naj označevala osebo, a to v terminologiji ni nujno), *galopski skok* ali *galopni skok* (iz samostalnika *galop* lahko sistemsko tvorimo tako pridevnik *galopski* kot *galopni*, zaradi ustaljenosti smo svetovali *galopski skok*). Zanimivo je bilo tudi vprašanje, ali se sklanja *žival velikega okvirja* ali *žival velikega okvira* – termin *okvir* se v živinoreji pogosteje sklanja s podaljšavo, medtem ko sta v splošnem jeziku mogoči obe varianti.

3.3.3 Druge težave s termini

Poleg dveh glavnih skupin vprašanj se pojavljajo tudi bolj specifična vprašanja. Nekaj sklopov si bomo ogledali v tem razdelku.

Včasih je v vprašanju izpostavljena neustreznost že uveljavljenega termina. Praviloma gre za to, da naj bi bila beseda v splošnem jeziku neknjižna, najpogosteje pogovorna. Tu se odpira vprašanje upravičenosti terminoloških intervencij. Taki primeri so recimo *sprovajanje* v kriminalistiki (ker je termin v stroki že ustaljen, nismo svetovali terminološke intervencije), *opolnomočenje* v medicini (tudi v tem primeru nismo svetovali zamenjave termina, ker je ta v medicini že ustaljen in funkcionalen) in *fušanje* v glasbi (v tem primeru smo svetovali bolj nevtralno obliko *nečisto intoniranje*). Zanimiv primer je recimo termin *pridelava vina*, ki s kemijskega stališča ni povsem korekten (vino se ne pridelava neposredno z gojenjem rastlin, ampak gre za postopek alkoholnega vrenja), vendar je v enološki in agronomski stroki povsem uveljavljen, zato nismo svetovali zamenjave.

Za nekatere uporabnike je moteče, da ustaljeni termin ni domačega izvora. Tako je recimo komisija za potrditev doktorske teme od kandidata zahtevala zamenjavo termina tujega izvora (*indolentni karcinom prostate*) z domačim, ki pa ne obstaja – z uvajanjem novega termina bi v stroki povzročili nepotrebno zmedo, zato tega nismo svetovali. Podobno se nam je zdela nepotrebna zamenjava ustaljenih terminov *simulacija*, *dopiranje*, *platforma* ...

Posebno skupino terminov predstavljajo tisti termini, pri katerih je treba premisliti vidik družbene občutljivosti. Tako so želeli uveljavljeni termin *varovanec* zamenjati z bolj »nevtralnim« *izrazom* *oseba pod skrbništvom*, kar smo odsvetovali, ker je s terminološkega vidika manj primeren, poleg tega pa ni razloga za menjavo ustaljenega termina *varovanec*. Smiselno pa se nam zdelo pomagati pri iskanju ustreznih ženskih oblik poimenovanj za stopnjo teološko šolanih pripadnikov verske skupnosti – za *pridigar pridigarica*, za *pastorja* pa *pastorica*.

4. Zaključek

Uporabniki terminologije imajo različne terminološke težave, pri čemer lahko izpostavimo velik vpliv angleške terminologije na vseh področjih. Ker se jezikovna sistema angleščine in slovenščine precej razlikujeta, včasih prevzemanje z mini-

malnimi prilagoditvami ni mogoče. V takih primerih je treba iskati bolj inovativne rešitve. Pravočasen odziv lahko prepreči potencialno negotovost kasneje. Vprašanja, ki nam jih pošljejo uporabniki, so praviloma zastavljena tako, da uporabnik želi eno samo rešitev, kar kaže tudi na pomembnost normativnega vidika terminologije.

Po treh letih, odkar terminološka svetovalnica obstaja v tej obliki, ugotavljamo, da število vprašanj vsako leto narašča, iz česar sklepamo, da potreba po terminološkem svetovanju vsekakor obstaja. Veseli nas tudi pozitiven odziv uporabnikov. Sklenemo lahko, da je terminološka svetovalnica koristen in potreben servis, ki smiselno dopolnjuje ostale terminološke dejavnosti.

LITERATURA

- Dobrina 2006: C. Dobrina, Just-in-time terminology: A glimpse at a terminological query service, *Proceedings of International conference on terminology, standardization and technology transfer*. Beijing: Encyclopedia of China publishing house, 316–322.
- Fajfar – Žagar Karer 2015: T. Fajfar, M. Žagar Karer, Pojemovni pristop k izdelavi terminološkega slovarja, M. Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* (Obdobja 34), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 209–216. Dostopno tudi na: http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/11/34_1-Fajfar-Zag-Kar.pdf (dostop 30. 11. 2016).
- Holubová 2001: V. Holubová, K pojetí determinologizace. *Termina 2000: Sborník příspěvků z 2. konference 1996 a 3. konference 2000*. Praha: Galén, 157–160.
- Jemec Tomazin 2015: M. Jemec Tomazin, Normativnost terminoloških slovarjev, M. Smolej (ur.), *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* (Obdobja 34), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 309–315. Dostopno tudi na: http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/11/34_1-Jemec-Tom.pdf (dostop 30. 11. 2016).
- Košmrlj–Levačič, 2006: M. Košmrlj–Levačič, O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine, *Jezikoslovni zapiski* 12/1, 71–87. Dostopno tudi na: file:///C:/Users/Mojca/Downloads/Jezikoslovni_URN-NBN-SI-doc-7AHWJ8OU.pdf (dostop 30. 11. 2016).
- Meyer–Mackintosh 2000: I. Meyer, K. Mackintosh, When terms move into our everyday lives: An overview of determinologization. *Terminology* 6/1, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 111–138.
- Žagar 2005: M. Žagar, Determinologizacija (na primeru terminologije fizike). *Jezik in slovstvo* 50/2, 35–48.
- Žagar Karer 2009: M. Žagar Karer, Terminološko svetovanje med teorijo in prakso, M. Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja 28), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 443–448. Dosegljivo tudi na: http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/28-Zagar_Karer.pdf (dostop 30. 11. 2016).
- Žagar Karer – Fajfar 2015: M. Žagar Karer, T. Fajfar, Strokovnjaki in drugi uporabniki terminologije kot naslovniki terminoloških slovarjev, *Jezikoslovni zapiski* 21/1, 23–35. Dostopno tudi na: [http://bos.zrc-sazu.si/knjige/JZ%2021.1%20\(2015\).pdf](http://bos.zrc-sazu.si/knjige/JZ%2021.1%20(2015).pdf) (dostop 30. 11. 2016).

Mojca Žagar Karer

TERMINOLOGY-CONSULTING SERVICES: EXPERIENCES AND PERSPECTIVES

Summary

The paper discusses web-based terminology-consulting services and analyses the selected specific questions which were submitted to the web-based terminological-consulting service, which has been operating within the *Terminologišče* website since 2013. *Terminologišče* is edited by the researchers from the Section of Terminological Dictionaries at the Institute of Slovenian Language ZRC SAZU, who are responsible for terminological issues. The service is primarily aimed at experts, as well as translators, proofreaders and others who deal with terminology. Users who submit questions receive a personal response by e-mail. In addition, the (anonymous) questions and answers are published at *Terminologišče*. An interesting database of terminological issues and solutions is thus constantly evolving within *Terminologišče*, which can also help other users with similar terminology-related problems.

This paper analyses the issues that have been submitted since the start of its operation. The first large group who use the service are professionals, e.g. university professors or institute researchers, who require assistance with the introduction of a new term or the selection of the most appropriate one. The service is also used by students, who have difficulties using terms when writing bachelor, master or doctoral theses, and experts from various companies, who would like to denote a specific product in the most appropriate manner. The second large group of users are translators, especially those from European Union institutions and the public administration, such as officers from various ministries. The third major group are proofreaders, who also often face various terminological problems.

The submitted questions deal with various fields, ranging from natural and social sciences to humanities, such as genetics, pharmacy, archaeology, chemistry, meteorology, psychology, the military, geography, power engineering, economics, informatics, medicine, astronomy, physics, musicology, finance, tourism, education, literary criticism, criminal law, agronomy, sports, and photography.

The users face various terminological problems, often stemming from the fact that English terminology has become increasingly influential in nearly all of the aforementioned fields. Since the language systems of English and Slovene are quite different, simple adaptations are generally not adequate. In such cases, it is necessary to seek more innovative solutions. Usable terminological solutions provided in a timely fashion can prevent potential problems in the future. The questions submitted by the users are generally formulated in such a way that it is obvious that the user requires and expects a single solution, which indicates the importance of the normative aspect of terminology. Considering the positive response from the users, we can conclude that terminology consulting is an essential and useful service that complements other terminological activities.

Keywords: advising on terminology, terminology principles, terminology, terminology users, Terminologišče

ANGLIZMI U HRVATSKOME NAZIVLJU

Lana Hudeček*

U radu se raspravlja o položaju anglizama¹ u hrvatskome nazivlju. U područjima koja se intenzivno razvijaju (npr. informatika i tehnologija općenito, ekonomija – osobito marketing i menadžment, ekologija, komunikologija, sport, glazba itd.) i u kojima novi pojmovi najčešće nastaju na engleskome govornom području te označuju engleskim nazivom, potreba da se u hrvatskome jeziku označi taj novi pojam zadovoljava se, barem u prvo vrijeme, tako da se leksička praznina popunjava engleskim nazivom te u hrvatski jezik svakodnevno ulazi mnoštvo engleskih naziva. U radu se pokazuje kako se tim nazivima pristupa u terminološkome normiranju, s osobitim obzirom na terminološku djelatnost u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Posebno se komentiraju, osobito s aspekta načela da naziv mora biti u skladu s pravilima (hrvatskoga) standardnoga jezika, ove česte pojave: 1. unatoč tomu što u postoji hrvatski internacionalizam (riječ iz latinskoga ili grčkoga) posuđuje se i tomu internacionalizmu istoznačni anglizam (engleski internacionalizam) kojemu se pridaje novo (uže, specijalizirano) značenje, 2. krši se, osobito kad je riječ o pridjevima, pravilo da jezično posuđivanju staje nakon prvoga koraka, preuzimanja osnovne riječi, te da se sve tvorbeno povezane riječi tvore u jeziku primatelju, 3. u nazivlju se pojavljuje razmjerno velik broj riječi koje su lažni prijatelji engleskim riječima, 4. u višerječnim nazivima sve je prisutniji engleski sintaktički model nesklonjiva *imenica/pridjev + imenica*.

Ključne riječi: hrvatsko nazivlje, anglizmi, jezično posuđivanje, kružno posuđivanje, lažni prijatelji, pokrate, terminološko normiranje

1. Uvod

Jedno od osnovnih načela terminološkoga normiranja, koje se pri spominjanju načela po kojemu se ono provodi navodi na prvome mjestu, jest da se domaćoj riječi daje prednost pred stranom. Druga su dva osnovna načela da naziv mora biti uspostavljen u skladu s pravilima standardnoga jezika, tj. da treba biti jezično pravilan, te da mora jasno odražavati mjesto koje zauzima u sustavu (primjerice, biti usklađen s ostalim članovima kohiponimnoga niza).² U područjima koja se inten-

* Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje; lhudecek@ihjj.hr

¹ U ovome se radu anglizmom smatra svaka jedinica iz engleskoga jezika koja se upotrebljava u kojemu drugom jeziku bez obzira na vrstu i stupanj njezine prilagodbe.

² Ostala su pravila terminološkoga normiranja: nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima preuzetim iz živih jezika, prošireniji i korisnicima prihvatljiviji naziv ima pred-

zivo razvijaju (npr. informatika i tehnologija općenito, ekonomija – osobito marketing i menadžment, ekologija, komunikologija, sport, glazba itd.) i u kojima novi pojmovi najčešće nastaju na engleskome govornom području te označuju engleskim nazivom, potreba da se u hrvatskome jeziku označi taj novi pojam zadovoljava se, barem u prvo vrijeme, tako da se leksička praznina popuni engleskim nazivom³ te u hrvatski jezik svakodnevno ulazi mnoštvo engleskih naziva. Oni se upotrebljavaju redovito u stručnome žargonu, ali zbog činjenice da se hrvatski naziv ne uspostavlja istodobno s ulaskom naziva anglizma u jezik, često ulaze i u znanstveno nazivlje te se kao jedini naziv kojim se označuje koji pojam pojavljuju i u znanstvenoj i znanstveno-popularnoj komunikaciji. U hrvatski su jezik tako, u vrijeme kad su u nejezičnu stvarnost ušli pojmovi koje oni označuju, ušli anglizmi poput *bannner*, *blog*, *bus*, *chat*, *display*, *gadget*, *mailing lista*, *online*, *port* i *printer*. Te riječi danas pripadaju računalnomu žargonu, jeziku neformalne komunikacije stručnjaka i laika informatičara, ali ne pripadaju standardnomu jeziku⁴. Njemu pripadaju nazivi *internetski oglas*, *internetski dnevnik*, *sabirnica*, *brbljanje/čavrljanje (na internetu)*, *zaslon/predočnik*, *pametna spravica*, *popis primatelja*, *mrežno/na mreži*, *pisač*. Nakon ulaska naziva anglizma u jezik u njemu se u pravilu, u pokušaju da se uspostavi valjan hrvatski naziv, stvaraju sinonimni nizovi. Takvi su npr. ovi nizovi u komunikološkome nazivlju, koje još nije valjano i sustavno uređeno:

media list, *media lista*, *adrema*, *medijska lista*, *lista medija*, *medijski popis*,
popis medija
advocacy journalism, *advokatsko novinarstvo*, *odvjetničko novinarstvo*, *zastupničko novinarstvo*, *zagovorničko novinarstvo*, *zagovaračko novinarstvo*
follow-up aktivnosti, *aktivnosti slijeđenja*, *slijedne aktivnosti*, *follow-up*, *follow-up*, *slijeđenje*
case study, *studija slučaja*, *analiza slučaja*
civic journalism, *participativno novinarstvo*, *participirajuće novinarstvo*,
community journalism, *interactive journalism*, *civilno novinarstvo*, *građansko novinarstvo*.

U svim tim nizovima pri terminološkome bi normiranju trebalo (s obzirom na to da među njima nema nadmoćno prihvaćenoga naziva) odbaciti nazive an-

nost pred manje proširenim, kraći nazivi imaju prednost pred duljima, naziv od kojega se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onim od kojega se ne mogu tvoriti tvorenice, treba izbjegavati da naziv unutar istoga terminološkoga sustava ima više značenja, nazive ne treba mijenjati bez valjana razloga. (Hudeček, Mihaljević 2012: 69–79), također i u Halonja, Mihaljević (2012: 91–101), Popović, Tonejc, Mihaljević (2014: 12–14), Mihaljević, Mihaljević, Stančić (2015: 24–27).

³ U terminološkome posuđivanju riječ je o denotativnim (nužnim, potrebnim) posuđenicama, tj. o posuđenicama koje se uzimaju kako bi se popunila leksička parznina i koje u jezik stižu uspooredno s ulaskom onoga što označuju u izvanjezičnu stvarnost. Liermann-Zeljak (2013: 43).

⁴ Halonja, Mihaljević 2012: 18–22.

glizme (i višerječne nazive sa sastavnicom koja je anglizam), odnosno u danim primjerima sinonimnih nizova nazive *media list*, *media lista*, *advocacy journalism*, *follow-up aktivnosti*, *follow-up*, *folouap*, *case study*, *civic journalism*, *community journalism*, *interactive journalism*, također i nazive englesko-hrvatske lažne prijatelje (*civilno novinarstvo*) te nazive dobivene (latinsko-englesko-hrvatskim) kružnim posuđivanjem (*participativno novinarstvo*) i potom na ostale nazive primijeniti ostala terminološka načela.

Kad engleski naziv uđe u hrvatsko nazivlje, s njim je moguće troje:

- prihvatiti ga kao naziv u izvornome obliku (to se redovito događa u početku uporabe pojedinoga engleskoga naziva; katkad anglizam i ostaje u hrvatskome nazivlju u izvornome zapisu, npr. u sportskome i glazbenome nazivlju): *bungee jumping*, *curling*, *house*, *kickboxing*, *rock*, *snowboarding*, *windsurfing*
- prihvatiti ga u fonetiziranome obliku (fonetizacija se događa usporedno s prihvaćanjem anglizma kao hrvatskoga naziva, a ovisi u prvome redu o njegovu glasovnome sastavu): *biatlon*, *čip*, *faks*, *hardver*, *hokej*, *softver*
- uspostaviti hrvatski naziv (terminologizacijom, reterminologizacijom, tvorbom, povezivanjem riječi u sveze)⁵ kao istovrijednicu engleskomu.

Na početku svakoga terminološkoga rada brižljivo je određivanje pojmova kojima treba pridružiti naziv te popisivanje svih naziva kojima se označuje jedan pojam (kao, primjerice, u naprijed danim sinonimnim nizovima iz komunikološkoga nazivlja). S pomoću načela terminološkoga normiranja prednost se daje jednomu nazivu iz sinonimnoga niza te razrješuje problem djelomične i ljestvične sinonimije. Kad je riječ o anglizmima, stručnjaci struke u kojoj se on upotrebljava katkad tvrde da ih treba zadržati jer se engleski naziv ne može prevesti, tj. često smatraju da se u prijevodu gubi nešto od značenja engleskoga naziva. To naravno nije tako jer naziv ima ono značenje za koje se stručnjaci određene struke dogovore da će ga imati. Anglizam može postati nazivom zbog svoje česte uporabe u nekoj struci i zbog toga što uz njega nikad nije zaživio hrvatski naziv. Međutim, hrvatski se naziv uvijek može uspostaviti (kao što pokazuju izvori Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje o kojima će biti riječi u tekstu koji slijedi).

1.1. Struna

Veliku ulogu u uspostavi hrvatskoga nazivlja ima program *Struna* Hrvatske zaklade za znanost (*struna.hr*), u okviru kojega se uređuje nazivlje različitih struka. Dosad je u okviru toga projekta obrađeno nazivlje 18 struka (anatomije i fiziologije, antropologije, arheologije, brodstrojarstva, fizike, građevinarstva, hidraulike i pneumatike, kartografije i geoinformatike, kemije, korozije i zaštite materijala,

⁵ Podrobno o načinima nastanka novih naziva v. u Hudeček, Mihaljević 2012: 49–66.

matematike, polimerstva, pomorstva, prava EU-a, stomatologije, strojnih elemenata, zrakoplovstva te vojno nazivlje, koje je izvan sustava financiranja Hrvatske zaklade za znanost), a u tijeku je obrada nazivlja još šest struka (antičke arheologije, drvene tehnologije, farmakologije, genetike, oftalmologije te kemijsko i laboratorijsko nazivlje). Obrađuje se i nazivlje iz područja muzikologije, što financira Hrvatska zaklada za znanost kao istraživački projekt, a izvan sustava financiranja Hrvatske zaklade za znanost uz vojno se nazivlje uređuje i fitomedicinsko. U timovima surađuju stručnjaci pojedine struke i jezikoslovci, a Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje kao koordinator programa osigurava svu potrebnu tehničku i terminografsku podršku, organizira terminološke radionice itd. Timovi stručnjaka temeljem terminoloških načela daju prednost jednomu nazivu (preporučenom nazivu), a ostale označuju kao dopuštene i nepreporučene, a kad se stručnjaci struke o kojoj je riječ ne slažu s normativnom preporukom – kao predložene, npr: **reprodukcija** predloženi naziv: *razmnožavanje*, engleska istovrijednica: *reproduction*; **gonadarhe** predloženi naziv: *spolna zrelost*, engleska istovrijednica: *gonadarche*. Zamjetno je da se u takvim slučajevima u pravilu kao preporučeni naziv uzima hrvatski internacionalizam koji je sličnoizrazan s engleskim nazivom (engleskim internacionalizmom). Uz svaki se naziv donosi i definicija te istovrijednice na stranim jezicima.

Iz primjera koji slijede može se vidjeti da se prednost daje hrvatskomu nazivu pred stranim (najčešće anglizmom). Također se vidi da se među nepreporučenim nazivima često nalaze nazivi (izvorno pisani (a) ili fonetizirani (b)) preuzeti iz engleskoga. Nerijetko su u uporabi i izvorno pisani i fonetizirani lik (c). Evo nekoliko primjera iz antropološkoga nazivlja:

(a)

nepoznata karika nepreporučeni naziv: *missing link*; engleska istovrijednica: *missing link*

obespravljeni dopušteni naziv *podčinjeni*; nepreporučeni naziv *subaltern*; engleska istovrijednica: *subaltern*

stapanje generacija nepreporučeni naziv *skewing*; engleska istovrijednica: *skewing*

(b)

izvedba; dopušteni naziv: *uprizoravanje*; nepreporučeni naziv: *performans*; engleska istovrijednica: *performance*

skupni intervju dopušteni naziv: *grupni intervju*; nepreporučeni naziv *multivju*; engleska istovrijednica: *group interview, multiview*

(c)

veliki čovjek nepreporučeni naziv: *bigman, bigmen*; engleska istovrijednica: *bigman; Big Man*.

1.2. Bolje je hrvatski

U pokušaju da se pridoneše uspostavi hrvatskoga nazivlja u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje uspostavljen je i portal bolje.hr. Na njemu se donose prijedlozi zamjene za angлизme koji se veoma često upotrebljavaju i u stručnome i u općemu jeziku. Dosad je na portalu objavljeno više od sto pedeset prijedloga zamjena za angлизme s kratkim objašnjenjem.⁶ Portal je interaktivan te korisnici mogu davati svoje prijedloge i komentare.⁷ Na njemu se nalaze prijedlozi zamjena upravo za one nazive koje se u hrvatskome jeziku u pravilu upotrebljavaju u izvornome zapisu. Iako je riječ o portalu namijenjenu najširoj javnosti, svojim se komentarima često javljaju i stručnjaci pojedinih struka te je rasprava na njemu veoma često korisna i za uspostavu hrvatskih naziva.

Poslani prijedlozi nisu uvijek prihvatljivi, najčešće iz ovih razloga:

1. korisnici portala kao naziv predlažu njegovu definiciju (npr. prijedlog da se umjesto *start-up tvrtka* predloži naziv *tvrtka u ranoj fazi razvoja* ili *tek osnovano poduzeće*)

2. korisnici predlažu internacionalizam⁸ (npr. *eksternalizacija* za *outsourcing* ili *supsidijarna tvrtka* za *spin-off tvrtka*)

3. predloženi je naziv premetaforičan (npr. *izvanizvor*; *izsebljivabnje* ili *vanjskanje* za *outsourcing*) – naziv treba biti usklađen s temeljima znanstvenoga stila određenoga jezika; dok engleski stručni jezik obilježuje visok stupanj metaforičnosti, za hrvatski znanstveni stil nije karakteristična metaforičnost, pa tako ni za hrvatske stručne nazive

4. naziv krši pravila standardnoga jezika (npr. *okretajuća vrata*⁹ za *revolving door* ili *ispošljavanje*¹⁰ za *outsourcing*).

Mnogi primjeri koji se nalaze na portalu bolje.hr pokazuju da angлизmi u pravilu u hrvatski jezik ulaze samo u jednome od svojih značenja, a ne u svim

⁶ Navodimo samo neke od naziva anglizama za koje se predlaže zamjena na portalu bolje.hr: *all-inclusive*, *car pool/pooling*, *cash(-)back kredit*, *klikbait*, *cloud computing*, *cover letter*, *craft pivo*, *crowdworking*, *crowdsourcing*, *crowdvoting*, *crowdworking*, *crumble*, *drone/dron*, *early bird*, *factoring/faktoring*, *follow(-)up*, *gamefication*, *gaming*, *hashtag*, *infotainment*, *joint venture*, *multiscreen*, *multitasking*, *no-kill sklonište*, *opinion maker*, *puzzle/puzle*, *revolving kredit*, *rider*, *streaming*, *trailer*, *webinar*, *workshop*.

⁷ Hudeček, Mihaljević 2015.¹

⁸ U ovomu se radu naziv *internacionalizam* upotrebljava u značenju riječi podrijetlom iz latinskoga ili grčkoga jezika koje postoje u mnogim jezicima. Naziv *internacionalizam* katkad se upotrebljava i u širem značenju riječi koja se proširila u veći broj jezika (u novije vrijeme najčešće iz engleskoga) poput riječi *biznis*, *klirin*, *menadžer* (Drljača 2006.).

⁹ U hrvatskome se standardnome jeziku ne potiče uvođenje novih pridjeva nastalih popridjevljivanjem glagolskih priloga.

¹⁰ *Ispošljavanje* je tvorbeni antonim od *zapošljavanje* te ne odražava značenje naziva *outsourcing*.

svojim značenjima, upravo najčešće kao nazivi jedne određene struke,¹¹ npr: engleska riječ *attachment* znači ‘pripojenje, pričvršćenje, pridodavanje, privjesak, privrženost, ljubav, zapljena, dodatni uređaj, priključak’, a u hrvatskome se jeziku upotrebljava samo u neprilagođenu liku (*attachment*) i samo u značenju ‘dodatak uz e-poruku’, engleska imenica *chat* znači ‘brbljanje, ugodno razgovaranje; neformalan razgovor (brbljanje) dvaju ili više korisnika računala s pomoću interneta’, a u hrvatskome se jeziku upotrebljava samo u neprilagođenu liku *chat* i samo u značenju ‘neformalan razgovor (brbljanje) dvaju ili više korisnika računala s pomoću interneta’.

1.3. Hrvatski jezik i Hrvatski pravopis

Velika se pozornost nazivlju te upravo anglicizmima u nazivlju posvećuje i u znanstveno-popularnome časopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje *Hrvatski jezik*. O njima se uglavnom govori u uvodnim člancima koji se bave terminološkom problematikom te u rubrikama *U dva klika mišem* (rubrika posvećena računalnome nazivlju) i *Lektorske bilješke* (rubrika u kojoj se donose jezični savjeti).¹² Evo nekoliko zamjena za anglicizme koji su ponuđeni u tome časopisu:

big data	veliki podatci	ascender	uzlazni potez, nadcrta
cloud computing	oblačno računalstvo	discender	silazni potez, podcrta
gadget	pametna spravica	kerning	podrezivanje
widget	mala aplikacija	tracking	razmicanje

I u *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje naglašava se potreba zamjene strane riječi hrvatskom¹³ (iako to i nije pravopisno pitanje)¹⁴:

U tom se *Pravopisu* nalaze i savjeti u kojima se objašnjava jezični problem ili dvojba povezana s riječju ili izrazom koji se navodi u tekstu pravopisnih pra-

¹¹ „Semantically speaking, Anglicisms, particulary computer-related ones, show a tendency to acquire only the meaning necessary to fill a lexical gap.” (Liermann-Zeljak 2013: 52).

¹² Vidi u literaturi sve bibliografske jedinice iz *Hrvatskoga jezika*.

¹³ Ako se pojavi u hrvatskome tekstu, stranu riječ treba, kad god je to moguće, zamijeniti hrvatskom riječju ili svezom: *attachment* – privitak; *bookmark* – straničnik; *bypass* – premosnica; *call-centar* – pozivni centar; *copyright* – autorsko pravo; *e-mail* – e-pošta, e-poruka, e-adresa S; *donor* – darivatelj S; *futsal* – mali nogomet S; *header* – zaglavlje; *jackpot* – glavni zgoditak; *pacemaker* – srčani stimulator; *printer* – pisac; *remake* – prerad(b)a; *rent-a-car* – iznajmljivanje automobila; *revival* – oživljavanje; *software* – programska podrška; *stage* – pozornica; *summit* – sastanak na vrhu. (Jozić i dr. 2013: 67)

¹⁴ O odnosu pravopisa i nazivlja v. Hudeček, Mihaljević 2015².

vila. Kako bi se u potpunosti izišlo ususret korisniku, daju se i savjeti koji nisu pravopisni, a koji se odnosi i na preuzimanje engleskih naziva, npr.:

Riječ *futsal* nastala je kraćenjem portugalske sveze *futebol de salão* ili španjolske *fútbol de salón / fútbol sala* te u posljednje vrijeme sve češće istiskuje hrvatski naziv *mali nogomet* iako se u Hrvatskoj igra Hrvatska malonogometna liga, a po čitavoj Hrvatskoj djeluju županijska povjerenstva za mali nogomet. Današnja se hrvatska futsal reprezentacija sve do 2010. nazivala isključivo hrvatskom malonogometnom reprezentacijom, pa dvostruki naziv stvara nepotrebnu zbrku. Ne treba mijenjati stariji, ustaljeni i domaći naziv *mali nogomet* od kojega je lako tvoriti i druge riječi, npr. *malonogometaš*, *malonogometni*, novim i stranim nazivom *futsal* koji stvara poteškoće u tvorbi, npr. *futsal-representacija*. Obično se razlikovanje naziva *futsal* i *mali nogomet* opravdava drukčijim pravilima igre, no pravila se mijenjaju u svim sportovima, ali zbog toga nitko ne mijenja naziv sporta.

Engleskom nazivu *e-mail* u hrvatskome jeziku ovisno o kontekstu odgovaraju ovi nazivi:

e-pošta 'popularan način prenošenja poruka računalnim sustavom', npr. *U našoj tvrtki svi imaju e-poštu.*

e-poruka 'poruka prenesena e-poštom', npr. *Poslao mi je deset e-poruka.*

e-adresa 'adresa elektroničke pošte', npr. *Dajte mi svoju e-adresu.*

U ovome ćemo se radu dalje usredotočiti na četiri problema povezana s anglicizmima u nazivlju: pokrate, lažne prijatelje, kružno posuđivanje te sintaktičko posuđivanje.

2. Pokrate

S pokratama koje u hrvatsko nazivlje dolaze iz engleskoga moguće je troje:

1. prevesti engleski naziv i načiniti pokratu prema hrvatskome nazivu, npr. *BP* (business developer) > *PP* (prodajni predstavnik), *CSR* (corporate social responsibility) > *DOP* (društvena odgovornost poduzeća), *DNA* (deoxyribonucleic acid) > *DNK* (deoksiribonukleinska kiselina), *GSP* (gross domestic product) > *BDP* (bruto domaći proizvod), *Hp* (horse power) > *KS* (konjska snaga), *IFF* (if and only if) > *AKKO* (ako i samo ako), *SME* (small and medium-sized enterprise) > *MSP* (malo i srednje poduzetništvo) (to se čini tamo gdje već postoji pokrata u hrvatskome ili tamo gdje je ta pokrata zaista nužna). Posebna su skupina brojne pokrate načinjene prema engleskome nazivu, a koje su iste kao pokrate koje bi se mogle izvesti iz hrvatskoga naziva te se iste pokrate upotrebljavaju i u engleskome i u hrvatskome, npr. pokrata je za *amiotrofična lateralna skleroza* (amyotrophic lateral sclerosis) i u engleskome i u hrvatskome *ALS*, za *amplitudna modulacija*

(amplitude modulation) i u engleskome i u hrvatskome *AM*, za *analitička elektronska mikroskopija* (analytical electron microscopy) i u engleskome i u hrvatskome je *AEM* itd.

2. prevesti engleski naziv i ne upotrebljavati pokratu, npr. *AAS* (anabolic steroid, anabolic-androgen steroid) > anabolički steroid, *AGN* (active galactic nucleus) > aktivna galaksijska jezgra, *CV* > životopis

3. upotrebljavati englesku pokratu, npr. *PR* (public relations; odnosi s javnošću – ta je pokrata još uvijek u struci u pretežitijoj uporabi, ali uz nju se počinje upotrebljavati i hrvatska pokrata *OSJ*, kojoj bi svakako valjalo dati prednost), *AMR* (average minute rating, gledanost u općoj populaciji), *HD* (high density, visoka razlučivost), *DVB-T* (Digital Video Broadcasting – Terrestrial, digitalna zemaljska televizija).

Pri uspostavi hrvatskoga nazivlja, tj. pri odlučivanju o tome kojemu od naziva u sinonimnome nizu dati prednost, trebalo bi uzeti u obzir i činjenicu od koje ga je naziva uobičajena pokrata. Npr. u paru *pretražna transmisijaska elektronska mikroskopija – skenirajuća transmisijaska elektronska mikroskopija* u obzir bi trebalo uzeti i činjenicu da je i u hrvatskome u uporabi pokrata *STEM* (prema *scanning transmission electron microscopy*) te da preporučeni naziv gubi vezu s pokratom. Tu činjenicu, naravno, treba promatrati u cijelom opsegu kohiponimnih odnosa u koje ulazi naziv o kojemu je riječ te s obzirom na to i donijeti odluku o preporučenom nazivu.

I za pokrate vrijedi načelo koje vrijedi za nazive: treba izbjegavati da dva ili više naziva u istoj struci imaju istu pokratu. U redu je što je pokrata *LCD* koja se upotrebljava i u hrvatskome pokrata i u matematici od *least common denominator*, *lowest common denominator* (najmanji zajednički nazivnik) i u tehnici od *liquid crystal display* (zaslon s tekućim kristalima), ali iste pokrate različitih naziva u jednoj struci potencijalno otežavaju sporazumijevanje, npr. *DOP* (društveno odgovorno poslovanje i društvena odgovornost poduzeća), *DO* (državno odvjetnik i državno odvjetništvo), *MSP* (malo i srednje poduzetništvo i mala i srednja poduzeća). I kad je riječ o pokratama treba, kao i kad je riječ o nazivima, voditi računa o višeznačnosti (koja se ostvaruje unutar jedne struke i nepoželjna) i višesmislenosti (koja se ostvaruje između naziva ili pokrata koji pripadaju različitim strukama i koja nije nepoželjna jer ne prouzročuje zabunu).

3. Lažni prijatelji

U hrvatskome se nazivlju pojavljuju lažni prijatelji engleskih naziva¹⁵. Nazivi *komunikacija* (u značenju vrste dokumenta ili u značenju reklamnoga oglasa) i

¹⁵ Naziv *lažni prijatelji* u ovome se radu upotrebljava u skladu s odredbom danom u Lewis 2016: 1: „Lažni su prijatelji parovi leksema iz dvaju jezika, oblikom jednaki ili slični, a značenjski

politika (u značenju vrste dokumenta) ušli su u hrvatski jezik kao lažni prijatelji, ali su u njemu prihvaćeni te su hrvatske riječi *politika* i *komunikacija* proširile svoja značenja.

Lažni su englesko-hrvatski prijatelji u hrvatskome nazivlju, primjerice, *trainer* – *trener* (u značenju ‘voditelj radionice, voditelj izobrazbe’), *training* (u značenju ‘radionica/izobrazba’), *location* – *lokacija* (u značenju ‘podružnica’), *execution* – *egzekucija* (u značenju ‘prodajna izvedba, prodaja’), *carbonized* – *karboniziran*, npr. *karbonizirani napitak*, *karbonizirana voda* (u značenju ‘napitak/voda koji/koja sadržava ugljikov dioksid, gazirana voda / gazirani napitak’), *carbonization* – *karbonizacija* (u značenju ‘dodavanje ugljikova dioksida u vodu ili napitak, gaziranje’), *mandatory* – *mandatoran* (u značenju ‘obvezatan’, npr. *mandatorni udio (biogoriva)*, *mandatorno postupanje*), *crime scene* – *scena zločina* (u značenju ‘mjesto zločina’), *scena* (u značenju ‘prikaz na zaslonu’), *aplication* – *aplikacija* (u značenju ‘prijava’), *to aplicate* – *aplicirati* (u značenju ‘prijaviti se’), *orthodox* – *ortodoksni* (u značenju ‘pravoslavni’, npr. *ortodoksni vjernici*), *social* – *socijalni* (u značenju ‘društveni’, npr. *socijalni kapital*, *socijalna uključenost/isključenost*, *socijalni konstrukt*, *socijalni konstruktivizam*, *socijalna mreža*), *linguistic* – *lingvistički* (u značenju ‘jezični’, npr. *lingvistička kompetencija*), *instantni* (u značenju ‘trenutačni’), *civil* – *civilni* (u značenju ‘građanski’, npr. *civilno društvo*), *global* – *globalni* (u značenju ‘opći, svjetski’) ili *visibility* – *vidljivost* (u značenju ‘prepoznatljivost’).

4. Kružno posuđivanje

U hrvatskome je nazivlju potvrđeno i kružno posuđivanje naziva pri kojemu se kao jezik posrednik najčešće pojavljuje engleski. U daljnjemu se tekstu navodi nekoliko primjera.

Hrvatski internacionalizam *donator* nastao je od latinskoga glagola *donare* ‘darovati’. Od istoga je latinskoga glagola nastao i engleski internacionalizam i anglizam *donor*. Riječ *donator* obuhvaća sva značenja hrvatske riječi *darivatelj*, a *donor* se u pravilu upotrebljava kao medicinski naziv i označuje osobu koja daruje organe, tkiva ili koštano srž. U skladu s terminološkim načelima riječima iz klasičnih jezika, dakle latinskoga i grčkoga, treba dati prednost pred anglicizmima, galicizmima, germanizmima itd. te bi stoga riječ *donator* trebala i u medicinskome nazivlju imati prednost pred riječju *donor*. Temeljem načela da hrvatski naziv ima prednost pred stranim, prednost bi trebao imati hrvatski naziv *darivatelj*:

različiti... razlika u značenju prouzrokuje nesporazume i pogreške pri prevodenju ili usmenoj komunikaciji jer se pretpostavlja da izrazna jednakost/sličnost između leksičkih jedinica polaznoga i ciljnoga jezika podrazumijeva i sadržajnu jednakost/sličnost.”

donor bubrega > donator bubrega > darivatelj bubrega
donor krvi > donator krvi > darivatelj krvi
donorska kartica > donatorska kartica > darivateljska kartica
donorska mreža > donatorska mreža > darivateljska mreža.

Naziv *donor* i fizički je naziv koji označuje atom koji dodavanjem čistom poluvodiču stvara vodljivost n-tipa te kemijski naziv, npr. *donor elektrona*. U oba slučaja prednost bi trebalo dati hrvatskome nazivu *darivatelj* ili barem hrvatskomu internacionalizmu *donator*.

Internacionalizmi poput *rezonacija* i *referencija* ušli su u hrvatski standardni jezik, pa onda i u njegovo stručno nazivlje. Unatoč tomu i nakon toga u hrvatski se pod utjecajem engleskoga (*resonance, reference*) posuđuje i lik *rezonanca* i *referenca* koji nije u skladu s pravilima hrvatskoga standardnoga jezika i koji ne bi trebalo upotrebljavati u nazivlju (*magnetna rezonanca > magnetna rezonancija, električna rezonanca > električna rezonancija*).

Primjer je kružnoga posuđivanja i uporaba prefiksoida *cyber-* umjesto prefiksoida *kiber*. Prefiksoid *kiber-* potvrđen je još davno u hrvatskoj riječi *kibernetika*, ali se unatoč tomu upotrebljavaju i nazivi poput *cyber(-)sigurnost, cyber(-)prostor, cyber(-)napad, cyber(-)kriminal*. Izrazitu prednost treba dati nazivima *kibersigurnost, kiberkriminal, kiberprostor* i *kibernapad*. Pogrešno su tvoreni (a razmjerno česti) nazivi *kibernetička sigurnost, kibernetički kriminal, kibernetički prostor* i *kibernetički napad* jer prefiksoid *cyber-* nema značenje ‘koji se odnosi na kibernetiku’ koje ima pridjev *kibernetički*.

Važno je načelo jezičnoga normiranja da se pri jezičnomu posuđivanju iz stranoga jezika uzima samo osnovna riječ, a da se pridjevi u njemu tvore s pomoću tvorbenih pravila koja vrijede za hrvatski standardni jezik. U hrvatski su jezik primjerice posuđeni nazivi *bakterija, dijeta, institucija, korporacija, kultura, multimediji, preferencija, rekreacija, struktura, tekst, virus*. Od njih izvedeni pridjevi glase *bakterijski, dijetni, institucijski, korporacijski, kulturni, multimedijski, preferencijski, regulativni, rekereacijski, strukturalni, tekstni, virusni*. Iz engleskoga jezika kružnim se posuđivanjem preuzimaju i pridjevi *bakterijalni, dijetalni, institucionalni, korporativni, kulturalni, multimedijalni, preferencijalni, regulatorni, rekreativni, strukturalni, tekstualni, viralni* istoga značenja kao i hrvatskom tvorbom izvedeni pridjevi, i to najčešće u nazivima, npr. *dijetalni proizvod, korporativni pravnik, kulturalni materijalizam, preferencijalno glasovanje, regulatorna agencija, rekreativno skijanje, strukturalna analiza, tekstualna analiza, viralni marketing* itd. preporučeni bi nazivi u skladu s pravilom terminološkoga normiranja na temelju kojega se prednost daje nazivu tvorenu u skladu s pravilima hrvatskoga standardnoga jezika, pa tako i hrvatske tvorbe trebali glasiti *dijetni proizvod, korporacijski pravnik, kulturni materijalizam, preferencijsko glasovanje, regulatorna agencija, rekreativno skijanje, strukturalna analiza, tekstualna analiza, viralni marketing* itd.

5. Sintaktičke posuđenice

U nazivima je često kalkiranje iz engleskoga te tako nastaju prevedenice tipičnoga engleskoga ustrojstva poput *aproksimalni plak indeks*, *blok kopolimer* ili *stereoblok polimer*, *elektron donor* (prema *block copolymer*, *stereoblock polymer*, *electron donor*). Ti se nazivi (s nesklonjivom apozicijom/atributom) ne uklapaju u sintaktički sustav hrvatskoga jezika. U njemu bi svakako prednost trebalo dati nazivima sa sklonjivim pridjevnim atributom ili imeničkim atributom, npr: *aproksimalni indeks plaka*, *blokni kopolimer*, *stereoblokni polimer*, *donator/darivatelj elektrona*. Minimalni bi zahtjev trebao biti, ne žele li se stručnjaci odreći takvih naziva (u skladu s načelom da prednost ima potvrđeniji i u struci prihvaćeniji naziv) da se između takve nesklonjive apozicije i imenice piše spojnica te dobije polysloženica (*aproksimalni plak-indeks*, *blok-kopolimer* ili *stereoblok-polimeri*, *elektron-donor*), odnosno da se ne tvore višerječni nazivi koji nisu u skladu sa sintaksom hrvatskoga standardnoga jezika.

U nazivlje se posuđuju i valencijski modeli te se npr. komunikološki nazivi *komunicirati*, *kontaktirati* i *raspravljati* često upotrebljavaju s dopunom kakvu imaju u engleskome (dopunom u akuzativu). Tu je također riječ o sintaktičkome posuđivanju

LITERATURA

- Barbarić 2015: Vuk-Tadija Barbarić, *Kad engleski nije komad torte*, Hrvatski jezik 2/4: 30–33.
- Drljača 2006: Branka Drljača, Anglizmi u ekonomskome nazivlju hrvatskoga jezika i standardno-jezična norma. *Fluminensia* 18/1: 245–254.
- Fischer 2008: Roswitha Fischer, *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*, Cambridge Scholars Publishing.
- Filipović 1990: Rudolf Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*, Zagreb: JAZU – Školska knjiga
- Halonja 2014¹: Antun Halonja, *Gadgeti i widgeti: pametne sprave i male aplikacije*, Hrvatski jezik 1/4: 25–27
- Halonja 2014²: Antun Halonja, Između računalnoga nazivlja i žargona, *Hrvatski jezik* 1/1: 25–29
- Halonja 2014³: Antun Halonja, Umjereno oblačno računalstvo, *Hrvatski jezik* 1/3: 27–29
- Halonja 2015: Antun Halonja, Anarhija u kiberprostoru. *Hrvatski jezik* 2/1: 21–22
- Halonja, Hudeček 2014: Antun Halonja, Lana Hudeček, Pokloni mi svoj selfie, *Hrvatski jezik* 1/2: 25–27
- Halonja, Mihaljević 2012: Antun Halonja, Milica Mihaljević, *Od računalnoga žargona do računalnoga nazivlja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
- Hudeček 2016: Lana Hudeček, Je li agencija regulatorna ili regulativna?, *Hrvatski jezik* 3/2: 26–28
- Hudeček, Mihaljević 2012: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, *Hrvatski terminološki priručnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

- Hudeček, Mihaljević 2015¹: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Anglizmi na stand-byu, *Hrvatski jezik* 2/2: 1–11
- Hudeček, Mihaljević 2015²: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Orthographic manual and Standardization of Terminology. *Terminologični visnik* 3(1): 36–53.
- Lewis 2015: Kristian Lewis, Sprijateljite se s lažnim prijateljima, *Hrvatski jezik* 2/3: 1–5.
- Lewis 2016: Kristian Lewis *Lažni prijatelji*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Liermann-Zeljak 2013: Yvonne Liermann-Zeljak, Anglicisms in Electrical Engineering Terminology. *International journal of electrical and computer engineering systems*, 4/2: 43.–53.
- Lipošinović 2014: Marita Lipošinović, Kerniranje porodice fontova ili o nazivlju grafičkoga dizajna, *Hrvatski jezik* 4: 1–8.
- Mihaljević, Stančić, Mihaljević 2015: Marta Mihaljević, Hrvoje Stančić, Milica Mihaljević, *Arhivistički rječnik: englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski*, Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Mrčela, Lewis 2016: Marin Mrčela, Kristian Lewis, *Pravno nazivlje i hrvatski jezik*, Zagreb: Udruga hrvatskih sudaca.
- Onysko 2006: Alexander Onysko, Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching, Berlin New York de Gruyter.
- Popović, Tonejc, Mihaljević 2014: Stanko Popović, Antun Tonejc, Milica Mihaljević, *Rječnik kristalografije, fizike kondenzirane tvari i fizike materijala*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vekić, Mihaljević 2014: Marija Vekić, Milica Mihaljević, Obrazovanje pod pritiskom polisemije i sinonimije. *Hrvatski jezik* 1/3: 1–10.

IZVORI

bolje.hr

pravopis.hr

struna.ihjj.hr

Hrvatsko brodstrojarsko nazivlje: <http://struna.ihjj.hr/v4/uploads/10353159d14d76b.pdf>

Hrvatsko stomatološko nazivlje: <http://struna.ihjj.hr/v4/uploads/dd88e16c7e03991.pdf>

Hrvatsko matematičko nazivlje: <http://struna.ihjj.hr/v4/uploads/aec254f0053c22e.pdf>

Hrvatsko nazivlje u fizici: <http://struna.ihjj.hr/v4/uploads/7b769aa1421ba87.pdf>

Hrvatsko građevinsko nazivlje: <http://struna.ihjj.hr/v4/uploads/3a5d6e6e3c83268.pdf>

Lana Hudeček

ANGLICISMS IN CROATIAN TERMINOLOGY

Summary

The author analyses the position of anglicisms in Croatian terminology. The paper focuses on the standardization of terminology and the adaptation of English abbreviations, circular loanwords, false friends and syntactic loans.

Keywords: Croatian terminology, anglicisms, loanwords, standardization of terminology, abbreviations, false friends, circular loanwords

TERMINOLOGIJA KAO DESKRIPTIVNA ILI PRESKRIPTIVNA ZNANOST – STANJE U HRVATSKOJ

Milica Mihaljević*

U radu se problematizira odnos između deskriptivnoga i preskriptivnoga pristupa u terminologiji. Iako se ta dva pristupa često doživljavaju kao suprotstavljena te deskriptivisti odriču znanstvenost preskriptivnomu pristupu, na brojnim se primjerima pokazuje da su u terminološkome radu ta dva pristupa bitno povezana te da se nadopunjuju. U terminološkome se radu polazi od korpusa iz kojega se izlučuju svi nazivi (deskriptivni pristup). Analizom nazivlja dobivenoga iz korpusa uočavaju se sinonimni nazivi među kojima se s pomoću terminoloških načela određuje preporučeni naziv (preskriptivni pristup). U radu će se analizirati odnos deskriptivnoga i preskriptivnoga pristupa na primjeru građe iz dvaju terminoloških rječnika: Mihaljević, Marta; Mihaljević, Milica; Stančić, Hrvoje. 2015. *Arhivistički rječnik* i Popović, Stanko; Tonejc, Antun; Mihaljević, Milica. 2014. *Rječnik kristalografije, fizike kondenzirane tvari i fizike materijala*, terminološke građe iz općejezičnih priručnika: *Školskoga rječnika hrvatskoga jezika* i *Hrvatskoga pravopisa*, terminoloških radova objavljenih u časopisu *Hrvatski jezik* te na jezičnome portalu *Bolje je hrvatski!* (bolje.hr) i jezičnih savjeta emitiranih u emisiji *Govorimo hrvatski* Hrvatskoga radija.

Ključne riječi: preskriptivni pristup, deskriptivni pristup, jezični priručnici, standardni jezik, hrvatski jezik, jezični purizam, nazivlje, normiranje, terminološka načela

Preskriptivni i deskriptivni pristup u jezikoslovlju

Da bismo mogli analizirati odnos između preskriptivnoga i deskriptivnoga pristupa u terminologiji, potrebno je analizirati odnos između tih dvaju pristupa u jezikoslovlju općenito jer se taj odnos odražava i na terminologiju. Budući da je o odnosu između deskriptivnoga i preskriptivnoga pristupa u općejezičnim priručnicima objavljen rad Lane Hudeček i Milice Mihaljević *Relations between Description and Prescription in Croatian Language Manuals*, (2015.) ovdje ću ponoviti osnovne teze koje su nužne za daljnju analizu te navesti neke primjere i objašnjenja koji se ne nalaze u tome radu. Razlog zbog kojega smatram da je važno govoriti o toj temi opći je negativan stav prema preskriptivizmu u hrvatskome jezikoslovlju. Polazište za takav stav nalazi se u angloameričkoj lingvistici, a moglo bi se svesti na ove dvije tvrdnje koje se u daljnjemu tekstu razrađuju:

* Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, Hrvatska; mmihalj@ihjj.hr

1. prava je lingvistika deskriptivna, a preskriptivnim se pitanjima jezikoslovci ne bi trebali baviti
2. standardni je jezik samo jedan od dijalekata te se o njemu govori kao o standardnome dijalektu zanemarujući pritom uobičajeno hrvatsko jezikoslovno nazivlje¹ u kojemu se razlikuje standardni jezik, žargon i razgovorni jezik te dijalekti.

R. L. Trask u *Key Concepts in Language and Linguistics* (1999.) definira preskriptivizam ovako: „The *imposition of arbitrary norms* upon a language, often in defiance of normal usage. ... Prescriptivism consists of the attempts, by teachers and writers, to settle these disagreements by insisting upon the use of those particular forms and usages which they personally prefer and by condemning those others which they personally dislike... A prominent feature of traditional grammar is the frequent presence of prescriptivism: identifying and recommending forms and usages favoured by the analyst.”

Za razliku od toga deskriptivizam definira ovako: “The policy of describing languages as they are found to exist. Excepting only in certain educational contexts, modern linguists utterly reject prescriptivism, and their investigations are based instead upon descriptivism. Descriptivism is a central tenet of what we regard as a scientific approach to the study of language: the very first requirement in any scholarly investigation is to get the facts right. Prescriptivism, in great contrast, is not a scientific approach.”

Ipak, čak i Trask priznaje da postoje slučajevi u kojima ima opravdanja i za preskriptivan pristup: „Every language exhibits a good deal of regional and social variation. If very many people want to use a language for a number of different purposes, then it is convenient and even necessary to have a single agreed form of the language – a standard language – known and used by everybody, or at least by all educated speakers. Of course, some degree of prescriptivism is necessary, particularly in education.” Također priznaje da postoje slučajevi u kojima je u sklopu jezičnoga planiranja nužno donijeti neke svjesne odluke: “But it is perfectly possible, and in some circumstances necessary, for the future of a language to be determined in important respects by deliberate, self-conscious decisions, often made on official basis.”

Razlika između deskriptivizma i preskriptivizma opisuje se i u *The Cambridge Grammar of the English Language* autora Rodney Huddleston i Geoffrey K. Pullum: Njihova se gramatika određuje kao deskriptivna i navode se ove teze o preskriptivizmu: “1. if most users of the language don’t use the form that is considered to be correct by the grammar, than it is the grammar that is incorrect – taste tyranny 2. it is has been a common assumption of prescriptivists that only the formal style is grammatically correct – confusing informal style with ungrammaticality

¹ O tome više vidi u Hudeček, Mihaljević 2015.

3. prescriptive grammarians have frequently backed up their pronouncements with appeal to entirely extraneous considerations – spurious external justifications.”

Na mrežnoj stranici <http://www.quora.com/razlika-izmedu-jezikoslovaca-i-ucitelja> opisuje se ovako: „Linguists create descriptive grammars in order to understand language more deeply. They understand that a single language can have multiple dialects, and that each dialect will have its own grammatical rules – internally consistent, but perhaps different from other dialects of the same language. The rules they deduce are sometimes more nuanced than the ones taught by prescriptivists. Prescriptivists include schoolteachers, copyeditors, and others charged with correcting people’s use of the language. (...) Prescriptivists start with the assumption that there is one „correct“ way to use the language, and many incorrect ways. The „correct“ version is actually the language’s prestige dialect, especially its written version—for example, Standard American English.”

U *Glossary of Grammatical & Rhetorical Terms* (<http://grammar.about.com/od/terms/>) ovako se opisuje razlika između deskriptivizma i preskriptivizma:

- “**1. Descriptive grammar:** the systematic study and description of a language. Descriptive grammar refers to the structure of a language as it is actually used by speakers and writers.
- 2. Prescriptive grammar:** a set of rules and examples dealing with the syntax and word structures of a language, usually intended as an aid to the learning of that language. Prescriptive grammar refers to the structure of a language as certain people think it *should be* used.

Both kinds of grammar are concerned with rules – but in different ways. Specialists in descriptive grammar (called linguists) study the rules or patterns that underlie our use of words, phrases, clauses, and sentences. On the other hand, prescriptive grammarians (such as most editors and teachers) lay out rules about what they believe to be the “correct” or “incorrect” use of language.”

Razlika između deskriptivizma i preskriptivizma često proizlazi iz odgovora na pitanje *Što je standardni jezik?* Budući da Tradgillove pogleda na standardni engleski jezik često preuzimaju hrvatski jezikoslovci (npr. Starčević 2016.) i prenose ih na hrvatski standardni jezik (nazivajući ga prema Tradgillu *standardni dijalekt*), ovdje se navode i njegovi pogledi na standardni engleski jezik „If Standard English is not therefore a language, an accent, a style or a register, then of course we are obliged to say what it actually is. The answer is, as at least most British sociolinguists are agreed, that Standard English is a dialect. As we saw above, Standard English is simply one variety of English among many. It is a sub-variety of English. Sub-varieties of languages are usually referred to as *dialects*, and languages are often described as *consisting of* dialects. As a named dialect, like Cockney, or Scouse, or Yorkshire, it is entirely normal that we should spell the name of the Standard English dialect with capital letters. Secondly, unlike other

dialects, Standard English is a purely social dialect.” (<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/dick/SEtrudgill.htm>)

Sve navedeno svodi se na ovih nekoliko tvrdnja:

1. preskriptivisti u jeziku nameću arbitrarne norme insistirajući na uporabi onih oblika koje oni osobno preferiraju, a odbacujući oblike koje oni osobno ne vole
2. preskriptivizam nije znanstveni pristup jeziku
3. preskriptivisti su učitelji i urednici dok su jezikoslovci deskriptivisti, zadatak je jezikoslovaca opisivati a ne propisivati
4. preskriptivisti ne razlikuju formalni i neformalni stil i proglašuju sve ono što pripada neformalnomu stilu nepravilnim
5. standardni je jezik samo jedan od dijalekata kojega jezika
6. jezici se mijenjaju, jezične promjene nisu loše.

U hrvatskome se jezikoslovlju takvi stavovi posebno očiti u radovima i izlaganjima Mate Kapovića i Anđela Starčevića².

Jezični savjeti

Budući da su u središtu napada deskriptivista u prvome redu jezični savjeti te da su mnogi jezični savjete i terminološki savjeti, analizu ću započeti s jezičnim savjetima. Tradicija jezičnih savjeta u Hrvatskoj iznimno je živa i duga.³ Hrvatska jezična kultura podrazumijeva pravilnu uporabu svih oblika hrvatskoga jezika u svim situacijama, uključuje znanje funkcionalnih stilova hrvatskoga jezika te je povezana s jezičnim planiranjem i određivanjem hrvatskoga jezičnoga identiteta u odnosu na druge srodne jezike. Naime, često se pojavljuje dvojba *Je li dobro a ili b?* ili *Je li bolje a ili b?* Zadatak je hrvatskoga jezičnog savjetnika upravo odgovoriti na postavljena pitanja, a o koncepciji savjetnika ovisi hoće li se baviti samo leksikom ili leksikom i tvorbom ili će obuhvatiti sve jezične razine. Odgovori *jednako je dobro i i jedno i drugo je dobro* obično ne zadovoljavaju onoga koji (si) to pitanje postavlja jer je u konkretnome ostvaraju (a posebno ako je riječ o nazivlju) uvijek moguće upotrijebiti samo *a* ili samo *b*, a ne i *a* i *b*. Dakle, prostor za jezični savjet postoji tada kad postoji mogućnost izbora. Jezični su savjetnici rezultat činjenice da se u komunikaciji često griješi. Oni su praktični puristički priručnici. U jezičnim se savjetnicima objašnjava kako jezična norma razrješuje pojedine probleme (ili se daju prijedlozi za njihovo razrješavanje) – uglavnom na leksičkoj razini, a rjeđe i na gramatičkoj. Savjetnici su uglavnom i namijenjeni ši-

² Izlaganja na skupovima HIDIS 2014., Međimurski filološki dani 2015. te na Lingvističkom krugu 2015.

³ O tome više vidi u Hudeček, Mihaljević, Vukojević 2011.

roj javnosti od one koja poseže za gramatikom i pravopisom, javnosti koja treba brza praktična rješenja pojedinih problema. Mnogo je problema koji u savjetnicima i ostalim normativnim priručnicima nisu obrađeni. S druge strane, još je više problema koje obrađuju gotovo svi normativni priručnici, a koji su riješeni nedosljedno i proturječno.

Savjetnici su obično organizirani na dva načina:

1. kao niz članaka u kojima se daje odgovor na pojedino pitanje, u kojima se obrađuje pojedini problem

2. kao savjetnički rječnik u kojemu se oznakama (normativnim, stilističkim) uspostavljaju veze među jezičnim jedinicama.

U svojem radu *Govorimo hrvatski ili 'hrvatski': standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu* Anđel Starčević (2016.) kritizira jezične savjete emitirane u radijskoj emisiji *Govorimo hrvatski*. Stoga u ovome radu navodimo jedan primjer savjeta autora Kristiana Lewisa naveden u istome radu (Starčević 2016: 77). Taj je primjer odabran jer se u njemu raspravlja o nazivima.

Kada govore o prodoru hladnog zraka, meteorolozi rabe izraz *hladna fronta*, kako i valja. Riječ *fronta*, naime, u hrvatskome je ženskoga roda premda se može čuti i nepravilan oblik u muškome rodu, *front*. Isto tako, govorimo li da je netko bio u ratu, kolokvijalno možemo reći da je bio *na fronti*, a nikako ne *na frontu*. Od obilnih se padalina, susnježice, snijega i kiše donekle možemo obraniti kišobranom. To je naprava koja se sastoji od štapa i žica preko kojih je razapeta nepropusna tkanina. No, dio za koji držimo kišobran u hrvatskom se jeziku naziva *držak*, a ne *držka*. Dakle, kaže se – *čvrsto sam primio držak kišobrana*, a ne – *čvrsto sam primio dršku kišobrana*. čudljivo vrijeme i nepogode koje donosi neki smatraju posljedicom globalnoga zatopljenja, koje je zamjetno diljem svijeta. Zemlja je, govoreći astronomski, nebesko tijelo koje nazivamo *planetom*. I ovdje budimo oprezni. U našem jeziku valja reći – globalno zatopljenje na planetu Zemlji, a ne – globalno zatopljenje na planeti Zemlji – jer je riječ *planet* muškoga roda.

Kritizirajući jezične savjete Anđel Starčević govori o ideologiji monoglosije (praksa prema kojoj bi jezični kodovi trebali biti razdvojeni) i purizma, ideji monosemije (odnos jedan izraz – jedan sadržaj), ideja simetričnosti (autori preporučuju oblike koji su sustavniji – autor ih naziva analogičnijim), ideologiji rječničke potvrde (ono što je potvrđeno u rječniku ima prednost), strategiji liberalne potvrde (dopuštaju se oba konkurentna oblika). O gore navedenome savjetu Starčević kaže „Budući da Lewis spominje samo hrvatski jezik, a ne hrvatski standardni dijalekt, očito je da pokušava utjecati na svu slušateljsku proizvodnju, čak i u kolokvijalnome i neformalnome registru, dakle i u privatnoj upotrebi.” (Starčević 2016: 77).

Međutim, da bismo mogli ispravno analizirati jezične savjete, treba imati na umu nekoliko činjenica:

1. Jezični se savjet uvijek odnosi na standardni jezik, a ne na žargone, razgovorni stil ni dijalekte, pa to u savjetu nije potrebno posebno napomenuti.

2. Jezični su savjeti u načelu namijenjeni laicima te je njima i prilagođena forma i metajezik savjeta.

3. Standardni jezik jest sustav, pa je načelo sustavnosti jedno od legitimnih normativnih načela.

4. Jezične savjete u načelu daju jezikoslovci i, osim za najjednostavnijih savjeta, svakomu savjetu prethodi jezično istraživanje. Na kraju se donosi normativni savjet uzimajući u obzir provedeno istraživanje, deskriptivne podatke i jezični sustav.

5. Zanemaruje se funkcionalni stil jezičnih savjeta te trajanje emisije u kojoj autori ne mogu izložiti provedena istraživanja. Često se kratki jezični savjeti temelje na iscrpnome znanstvenom radu koji se u kratkome savjetu ne može ni citirati, npr. znanstveni rad Hudeček–Vukojević 2003: 355–362. u kojemu se iscrpnim istraživanjima dolazi do konačnoga zaključka autorica Lana Hudeček pretočila je u jednostavan savjet za emisiju *Govorimo hrvatski*, u kojemu se ne navode argumenti koji se navode u znanstvenome radu, nego se slušatelju daje savjet koji on želi, tj. kaže mu se što je u hrvatskome standardnom jeziku pravilno. U kratkoj emisiji autori rada ne mogu izložiti istraživanje koje stoji u pozadini jezičnoga savjeta, a koje uvijek obuhvaća pretraživanje korpusa, pregled relevantnih jezičnih priručnika, analizu jezičnoga sustava, a često obuhvaća i anketu, usporedbu s ostalim jezicima, analizu starijega jezičnog stanja i stanja u dijalektima itd.

6. Jezični se savjeti daju onima koji ih žele i trebaju. Ako kažemo sve je dobro i sve može, došlo bi do potpunoga kaosa u nazivlju jer bi se za isti naziv ravnopravno upotrebljavalo niz istovrijednica, npr. za engleski naziv *hardware*, koji je u hrvatskome potvrđen i kao neprilagođena strana riječ *hardware* i kao prilagođeni anglizam *hardver* te je ponuđen niz hrvatskih zamjena: *hardver*, *očvrsje*, *sklopovlje*, *sklopovi*, *strojevina*, *sklopovska oprema*, *sklopovska konfiguracija računala*, *materijalna osnovica*, *sklopovska podrška*, *sklopovska osnova*, *oprema*, *željezarija*, *računalna oprema*, *raditelj*, *tehnička oprema*, *strojna oprema*, *tehnička osnova*. Naravno, samo su neki od tih naziva zaživjeli u praksi: *sklopovlje*, *strojna oprema*, *računalna oprema* i među njima s pomoću terminoloških načela treba odabrati jedan preporučeni naziv (vidi Halonja 2015: 22).

7. Kritika jezičnoga purizma temelji se na pretpostavci da se sve ono što se pojavljuje na engleskome govornom području može doslovno preslikati na hrvatski. Međutim, engleska je jezična situacija (kao što je pokazano u radu Hudeček Mihaljević 2015) posve različita od hrvatske. Riječ je o velikome jeziku, čije je postojanje kao posebnoga jezika priznato stoljećima, koji ima mnogo preskriptivnih priručnika (e.g. <http://www.oxforddictionaries.com/words/usage>), user manuals (e.g. *Longman Dictionary of Common Errors*) i mrežnih portala (e.g. Grammarly

<https://www.grammarly.com>), milijune izvornih i neizvornih govornika te na kojemu nastaje većina naziva koji iz njega ulaze u druge jezike. Stoga se u njemu u mnogo manjoj mjeri pojavljuje i problem sinonimnih naziva i problem preuzimanja stranih riječi, pa je očito da je odnos engleskoga prema jezičnome purizmu posve drukčiji od odnosa hrvatskoga prema purizmu. Položaj je hrvatskoga jezika kao maloga jezika posve drukčiji. U to se može uvjeriti svatko tko se ikada bavio terminološkim radom jer većina novih naziva dolazi u hrvatski jezik iz engleskoga pa engleski i ne može imati terminološke probleme s kojima se hrvatski susreće jer su u hrvatskome u korpusu često za jedan engleski naziv zabilježeni strani neprilagođeni engleski naziv, prilagođeni engleski naziv (a i tu postoje različiti stupnjevi prilagodbe) te različiti prijedlozi hrvatskoga naziva. Terminološki rad u kojemu bi se samo konstatiralo takvo potvrđeno stanje uz eventualno navođenje primjera iz prakse ne bi ispunio osnovnu terminološku zadaću, a to je normiranje nazivlja u pojmovnome sustavu.

Općejezični priručnici

Nema općejezičnoga priručnika koji ne obuhvaća nazivlje i svojim odabirom ne utječe na izgradnju nazivlja svih struka. Zbog te ću činjenice u analizu odnosa deskriptivizma i preskriptivizma uključiti i općejezične normativne priručnike s osobitim obzirom na nazivlje. Odnos između deskriptivnoga i preskriptivnoga pristupa prikazat ću i na dvama općejezičnim normativnim priručnicima izrađenim u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Školski rječnik hrvatskoga jezika normativni je priručnik u kojemu se normativnost odražava na ove načine:

1. odabirom natuknica:

(natuknice koje ne pripadaju hrvatskomu standardnom jeziku u pravilu se ne odabiru) – u tome se priručniku nalaze i natuknice koje ne pripadaju standardnom jeziku, ali su u jeziku česte (kao natuknice donose se samo vrlo česte riječi koje se pojavljuju u korpusu s kojima je povezan kakav normativni problem– deskriptivni pristup), pa ih je potrebno zapisati i uputiti na normativno prihvatljiviju natuknicu (preskriptivni pristup)

2. normativnim uputnicama:

a) s pomoću uputnice →, kojom se s nestandardnojezične natuknice koja se često upotrebljava (deskriptivan pristup) upućuje se na standardnojezičnu natuknicu, npr.

òzdravjeti *gl. svrš. prijel./neprijel.* → ozdraviti

pégla *im. ž.* → glačalo

b) s pomoću uputnice v. (vidi), kojom se s normativno lošije natuknice upućuje se na normativno bolju natuknicu:

primalac *im. m.* <G primaoca, V prìmaoče; *mn.* N primaoci, G primalācā> v. primatelj

slàstičarna *im. ž.* <G slàstičárnē; *mn.* N slàstičārne, G slàstičárnā> *razg. v.* slastičarnica

c) s pomoću uputnice *usp.* (usporedi), kojom se povezuju dvije normativno istovrijedne natuknice:

òbradba *im. ž.* <G òbradbē; *mn.* N òbradbe, G òbradābā/òbrādbā/òbradbī> *usp.* obrada

3. stilskim odrednicama, npr. *žarg.* (žargon):

zèzati *gl. nesvrš. prijel.* < *prez. 1. l. jd.* zèzām, *3. l. mn.* zèzajū, *imp.* zèzāj, *aor.* zèzah, *imperf.* zèzāh, *prid. r.* zèzao, *prid. t.* zèzān > *žarg.*

Obrada nekih, posebno terminoloških natuknica, temelji se na vlastitim istraživanjima objavljenim u znanstvenim radovima⁴, npr.:

slivenī *prid.* <G slivenōg(a), *ž.* slivenā, *s.* slivenō> *gram.* pri čijemu izgovoru dolazi do potpunoga zatvora prolaza zračne struje koji se zatim postupno otpušta uz zvuk trenja; *sin.* (afrikatni)

slivenīk *im. m.* <G slivenīka; *mn.* N slivenīci, G slivenīkā> *gram.* šumnik pri čijemu izgovoru dolazi do potpunoga zatvora prolaza zračne struje koji se zatim postupno otpušta uz zvuk trenja; *sin.* (afrikata, polupregradnik)

Sve obrađene riječi autori su provjeravali u korpusu i u drugim jezičnim priručnicima i tek tada donosili normativnu preporuku.

Hrvatski pravopis

Hrvatski pravopis normativni je priručnik koji se temelji na pet osnovnih načela od kojih bismo četiri mogli jasno podijeliti po kriteriju preskriptivnosti/deskriptivnosti. Tome načelu jedino izmiče kriterij jednostavnosti.

Također su pri izradbi pravopisa ispisivani svi sporni primjeri iz svih dotadašnjih pravopisa. Navodim mali dio tablice u kojoj se prikazuje pisanje oblika riječi koje završavaju na *-tac/-tak*, *-dac/-dak* iz hrvatskih pravopisa (tradicijsko načelo – deskriptivni pristup) TABLICA III.

Na temelju *Hrvatskoga pravopisa* izrađen je i *Prvi školski pravopis hrvatskoga jezika*, pri čijoj smo izradi osim ispisa svih školskih udžbenika konzultirali i korpus najčešćih pogrešaka koje je utvrdio pravopisni provjernik *Hashek*. TABLICA IV.

⁴ Istraživanje jezikoslovnih naziva objavljeno je u radu Hudeček Mihaljević, Vidović 2016. koji se temelji na ispisu građe iz školskih udžbenika.

Važan su dio pravopisa i jezični savjeti od kojih mnogi pripadaju nazivlju: *e-bankarstvo, galaksija/galaktika, internet, brutoproizvod, kurikulum...*

Portal *Bolje je hrvatski* (bolje.hr)

Na mrežnim stranicama *Bolje je hrvatski!* (www.bolje.hr)⁵ Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje nalaze se prijedlozi hrvatskih zamjena za anglizme koji su neprilagođeni ušli u uporabu u hrvatskome jeziku. Dok su u žargonu anglizmi kao *fejs, fejsbučenje, zafrendati, ofrendati* i *lajkati* prihvatljivi i ne treba ih proganjati jer je u žargonu sve dopušteno i on ne podliježe jezičnomu normiranju, u službenoj komunikaciji koja bi se trebala odvijati na standardnome jeziku, u medijima te posebno u nazivlju treba pronaći hrvatski naziv.

Na obljetnicu objave *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika*, 17. ožujka 2015. godine, pokrenute su mrežne stranice *Bolje je hrvatski!* (bolje.hr) Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Na tim se stranicama svaki mjesec donosi pet novih prijedloga. Trenutačno (1. listopada 2016. godine) objavljeno je 100 jezičnih savjeta. Riječ je o kratkim jezičnim savjetima koji imaju samo nekoliko redaka, npr.:

Engleska glagolska imenica *coworking* (ili *co-working*) znači ‘zajednički rad’, a imenica *coworker* (*co-worker*) znači ‘suradnik’. U posljednje se vrijeme riječ *coworking* počela upotrebljavati u specijaliziranome značenju posla u kojemu sudjeluje više slobodnih stručnjaka (*freelancera*) koji se ne bave nužno istom djelatnošću, ali unajmljuju zajednički radni prostor (*coworking*-prostor), najčešće ured. Takav se prostor na hrvatskome jeziku može zvati *suradni prostor*, a *coworking-zajednica* može se zvati *suradna zajednica*.

Da bi se pronašla odgovarajuće zamjena za neprilagođeni anglizam počinje se s pretraživanjem mrežnih stranica (Googleova tražilica), a ako se ne dođe do prihvatljivoga rješenja proučava se nazivlje na ostalim jezicima. U sljedećoj se tablici prikazuju istovrijednice naziva *coworking*, *crowdfunding*, *crowdsourcing* i *freelancer* na drugim jezicima prema podacima preuzetim s Wikipedije. U obzir su uzeti samo oni jezici koji navode neki domaći naziv. TABLICA V.

Bitno je napomenuti da se na ovome portalu predlažu zamjene, a one se nikomu ne nameću. Da bi se popularizirale zamjene izrađena je i igra memori u kojoj se sparuju anglizmi s domaćim zamjenama. Igra je dostupna na mrežnoj adresi <http://hrvatski.hr/6>

⁵ Više o tome vidi u Hudeček, Lana i Mihaljević, Milica 2015. *Anglizmi na stand-byu*. Hrvatski jezik 2/2, str. 1–10.

⁶ Više o tome vidi u radu Mihaljević, Josip. 2016. E-učenje i hrvatski jezik. Hrvatski jezik 3/3, str. 24–27.

Preskriptivan i deskriptivan pristup u terminološkim rječnicima i radovima

Odnos između preskriptivnoga i deskriptivnoga pristupa najjasnije se može analizirati ako se promatra rad na terminološkim rječnicima. Terminološki se rječnici mogu podijeliti na deskriptivne i preskriptivne. Deskriptivni rječnik ravnopravno navodi sve nazive koji su pridruženi određenome pojmu i istovrijednici na kojemu drugom jeziku. Primjer je deskriptivnoga rječnika Kišev *Informatički rječnik* u kojemu natuknice izgledaju ovako:

computer sk. računalo, kompjuator, kompjuter, obradnik, rednik, komputator
printer sk. pisač, printer, tiskač, štampač (Kiš 2000)

Zadatak je normativnoga terminološkoga rječnika usustaviti nazivlje neke struke. Nazivlje neke struke nastaje normiranjem naziva u pojmovnome sustavu. Normiranje i normiranost značajke su standardnoga jezika, pa onda i nazivlja koje pripada standardnomu jeziku. Normiranje pretpostavlja svjestan odabir. Svakomu se terminološkom sustavu postavljaju dva osnovna zahtjeva: da bude u skladu s najnovijim postignućima znanosti i da bude u skladu s hrvatskim standardnim jezikom. Pri stvaranju znanstvenoga nazivlja treba voditi računa o terminološkim zahtjevima, tj. o usklađenosti nazivlja sa strukom, ali i o normativnim zahtjevima. Stručnjaci pojedine struke odabiru i definiraju nazive služeći se korpusom sve relevantne literature na hrvatskome jeziku (deskriptivan pristup), dok standardolozi utvrđuju je li naziv u skladu s normom hrvatskoga jezika (preskriptivan pristup). Uspješan je terminološki rad moguć samo ako stručnjaci pojedine struke žele suradnju s jezikoslovcima i sami traže pomoć. Potreba za normativnom intervencijom pojavljuje se onda kad postoji mogućnost izbora, kad za isti pojam ima više naziva, kad za određeni strani naziv ne postoji odgovarajući domaći naziv.

Pri normiranju nazivlja terminolozi se oslanjaju na terminološka načela. Međunarodne terminološke norme (ISO norme) navode ova terminološka načela:

prozirnost (transparency)
 dosljednost (consistency)
 prikladnost (appropriateness)
 jezična ekonomija (linguistic economy)
 tvorbene mogućnosti (derivability and compoundability)
 jezična ispravnosti (linguistic correctness)
 davanje prednosti domaćemu jeziku (preference for native language). (ISO 704, 2000.)

U hrvatskome su nazivoslovlju poseban utjecaj imala terminološka načela koja su se postupno dograđivala, oprimjerivala i popunjavala. Ovdje ih navodimo prema knjizi (Hudeček, Mihaljević 2011.):

1. domaće riječi imaju prednost pred stranim
2. nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima preuzetim iz engleskoga, francuskoga, njemačkoga itd.

3. prošireniji i korisnicima prihvatljiviji naziv ima prednost pred manje proširenim

4. naziv mora biti usklađen s fonološkim, morfološkim, tvorbenim, sintaktičkim sustavom hrvatskoga standardnog

5. kraći nazivi imaju prednost pred duljim

6. naziv od kojeg se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onime od kojega se ne mogu tvoriti tvorenice

7. treba izbjegavati da naziv unutar istoga terminološkog sustava ima više značenja

8. nazive se ne smije bez valjana razloga mijenjati – ako jedan naziv već ima određeno značenje, ne treba istomu nazivu davati nova značenja te ako je jednome značenju pridružen jedan naziv, ne treba mu pridružiti drugi.

9. naziv ima prednost pred drugim istoznačnim nazivima ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu. Ako navedena terminološka načela analiziramo kroz deskriptivno/preskriptivnu prizmu, možemo zaključiti da su načela 3., 5., 7. načelo izrazito deskriptivna načela, dok se ostala načela mogu smatrati preskriptivnim iako se ona uglavnom temelje na analizi jezičnoga i terminološkoga sustava.

Neke postupke terminološkoga normiranja i primjene navedenih terminoloških načela prikazat ću na primjeru dvaju terminoloških rječnika *Rječnik kristalografije, fizike kondenzirane tvari i fizike materijala* objasnidbeno-prijevodni je normativni terminološki rječnik koji ima i neke leksikonske elemente (dodatne napomene i objašnjenja). To znači da se navode engleski nazivi, njihove hrvatske istovrijednice te definicije na hrvatskome jeziku. Hrvatski se nazivi normativno raspodjeljuju na preporučene nazive koji su otisnuti podebljano, npr. **razlaganje**, dopuštene nazive, koji su otisnuti obično, npr. **raspad**, i nepreporučene nazive, koji se navode u zagradi, npr. (*dekompozicija*). Pri radu na tome rječniku naišli smo na mnogo neriješenih terminoloških problema u kojima je bilo nužno donijeti normativnu preporuku. Budući da se u normativnome rječniku ne mogu donositi iscrpna objašnjenja i razlozi zbog koji je došlo do određene odluke, neki od tih problema analizirani su u tri objavljena rada: *O nazivima u fizici*, *Projekt Struna fizika nije završen*, *O projektu Struna fizika*. O nekim spornim nazivima već je bilo riječi u stručnoj literaturi (npr. o nazivu *umjeravanje*, *baždarenje*, *kalibracija*) u člancima objavljenim u časopisu *Svijet po mjeri*), pa je pri donošenju odluke bilo nužno i pročitati stručnu literaturu prije donošenja normativne preporuke.

Arhivistički rječnik (hrvatsko-engleski, englesko-hrvatski) objasnidbeno-prijevodni je normativni terminološki rječnik koji ima i neke leksikonske elemente (dodatne napomene i objašnjenja). Nastao je na temelju engleskih naziva i njihovih definicija koji se pojavljuju u mrežnome izdanju *Višejezičnoga arhivističkog nazivlja*⁷, u obliku interaktivne baze podataka koja uključuje 20 jezika,

⁷ Multilingual Archival Terminology (MAT), <http://www.ciscra.org/mat>

nastao je u suradnji Centra za međunarodna istraživanja suvremenih zapisa i arhiva⁸ i Međunarodnoga arhivskog vijeća⁹. Pri izradbi hrvatskih istovrijednica koje su normativno raspodijeljene na preporučene, dopuštene i zastarjele natuknice autori su također morali donijeti niz normativnih odluka onda kad je postojalo više istoznačnih hrvatskih naziva. Budući da u samome rječniku nije moguće objasniti kako se došlo do određene odluke, rječniku prethodi studija u kojoj se iscrpno objašnjava postupak donošenja svih odluka u rječniku.

Za analizu preskriptivnoga pristupa u nazivlju u znanstvenim i stručnim radovima poslužit će se radovima objavljenim u znanstveno-popularnome časopisu *Hrvatski jezik*. To je časopis za kulturu hrvatskoga jezika u kojemu se nalazi i mnogo terminoloških radova i jezičnih savjeta. Svaki članak počinje navođenjem stanja u uporabi, tj. deskriptivnom analizom. Navodim dva primjera iz terminoloških članaka objavljenih u časopisu *Hrvatski jezik*. Antun Halonja na početku članka *Umjereno oblačno računalstvo* piše: „Dosad je potvrđeno nekoliko prijevoda engleskoga naziva *cloud computing: računalstvo u oblaku, računalstvo u oblacima, oblačno računalstvo, oblakovno računalstvo*, s time da se umjesto riječi *računalstvo* često upotrebljava i *računarstvo*.” (Halonja 2015: 27)

Marita Lipošinić na početku članka *Kerniranje porodice fontova ili o nazivlju grafičkoga dizajna* piše „Dizajn se dijeli na *produkt dizajn*, odnosno *industrijski dizajn*, i *grafički dizajn*, odnosno *stvaranje vizualnih komunikacija*. *Grafički dizajn*, pak, u novije vrijeme sinonimni niz tvori s nazivima *vizualne komunikacije* i *dizajn vizualnih komunikacija*. *Grafički dizajn / vizualne komunikacije / dizajn vizualnih komunikacija* dalje se dijeli na *tipografiju* i *web dizajn*.” (Lipošinić 2014: 1)

Tek nakon iscrpne deskriptivne analizi kreće se na vrednovanje naziva s pomoću terminoloških načela od kojih su mnoga u svojoj biti također deskriptivna (kao što je gore pokazano). Pritom se često izrađuju i prikazi terminološkoga sustava kako bi se jasnije prikazali složeni semantički odnosi među nazivima. Ponovno navodim primjer iz *Hrvatskoga jezika*. Marija Vekić u članku *Obrazovanje u novome ruhu: cjeloživotno učenje i obrazovanje odraslih* analizirane nazive postavlja u hijerarhijske odnose kako bi se i temeljem sustavnosti mogao donijeti terminološki savjet: (Vekić 2015: 9) GRAFIČKI PRIKAZ I.

Nakon iscrpne terminološke analize na kraju se daju jasni normativni terminološki savjeti, npr. Lana Hudeček i Milica Mihaljević na kraju članka *Dehidrirao sam, nisam se dovoljno hidratizirao... ali sam ipak kupio hidratantnu kremu i hidratizirajući losion* (o nazivima *hidratacija, hidratizacija, hidracija...*) navode jasne normativne upute u obliku kratkih savjeta:

hidratacija *Hidratacija* je kemijski naziv koji označuje reakciju u kojoj se stvaraju hidrati (*hidratacija cementa*). Ne treba ga upotrebljavati u zdravstvenome,

⁸ The Centre for International Study of Contemporary Records and Archives (CISCRA), University of British Columbia, Vancouver, Kanada, <http://ciscra.org>

⁹ International Council on Archives (ICA), <http://www.ica.org>

kozmetičkome i prehrambenome kontekstu, tj. u značenju koje ima imenica *hidracija*. (Osobito se često naziv *hidratacija* upotrebljava u kozmetičkome nazivlju prema francuskome *hydratation*.)

hidratantni Umjesto pridjeva *hidratantni* posuđenoga iz francuskoga jezika koji znači ‘koji opskrbljuje vodom ili vlagom, koji vlaži’ bolje je upotrebljavati pridjev *hidracijski*. Umjesto naziva *hidratantna krema*, *hidratantno mlijeko* itd. bolje je upotrebljavati nazive *hidracijska krema*, *hidracijsko mlijeko* jer je pridjev *hidracijski* izveden od imenice *hidracija* koja znači ‘opskrbljivanje vlagom ili vodom’. (Osobito se često naziv *hidratantni* upotrebljava u kozmetičkome nazivlju prema francuskome *hydratant*.) (Hudeček, Mihaljević 2014: 9)

Zaključak

Temeljem provedene analize može se dati odgovor na pitanje postavljeno u naslovu. Preskriptivizam i descriptivizam nisu i ne bi trebali biti suprotstavljeni pristupi. Nema preskriptivnoga rada koji se ne temelji na deskripciji koja mu prethodi. Stoga je terminologija i deskriptivna i preskriptivna znanost. Svaki terminološki rad mora početi od opisa (deskripcije) stanja koje postoji u praksi. To se stanje u prvome redu može opisati temeljem analize korpusa, ali se mogu provesti i ankete te istražiti stanje u starijim razdobljima. U takvoj analizi ključnu ulogu imaju stručnjaci struke čije se nazivlje usustavljuje jer oni imaju najbolji uvid u relevantne izvore i nazivlje svoje struke. Ako je stanje u praksi dobro, ako su zadovoljene sve terminološke potrebe neke struke, tj. za jedan pojam postoji jedan naziv koji se dobro uklapa u hrvatski jezični sustav, nema nikakve potrebe za normativnim zahvatima (preskripcijom). Normativna je intervencija u nazivlju potrebna samo kad se pojavi terminološka potreba, tj. ako se pojavi novi pojam ili novi strani naziv kojemu ne odgovara ni jedan hrvatski naziv ili ako postoji više sinonimnih naziva među kojima treba napraviti odabir. U tome je koraku nužna suradnja stručnjaka određene struke s jezikoslovcima koji poznaju terminološka načela i hrvatski jezični sustav. Preskriptivizam se nikako ne može prepustiti učiteljima i urednicima jer su baš oni ti koji od jezikoslovaca traže pomoć pri rješavanju svojih jezičnih, a veoma često i terminoloških dvojba.

LITERATURA

- Akrap 2014: Iva Akrap, Kalibracija, ovjeravanje i umjeravanje, *Svijet po mjeri*, 3/3: 5-7.
Glossary of Grammatical & Rhetorical Terms (<http://grammar.about.com/od/terms/>) (pristupljeno, 1. – 10. svibnja 2015.)
Halonja 2014: Antun Halonja, Umjereno oblačno računalstvo, *Hrvatski jezik*, 1/3: 27-28.
Halonja 2015: Antun Halonja, Hardver nije samo tvrdi disk, *Hrvatski jezik*, 2/1: 22.

- Halonja–Mihaljević 2012: Antun Halonja, Milica, Mihaljević, *Od računalnoga žargona do računalnoga nazivlja*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Hrvatska sveučilišna naklada.
- Huddleston–Pullum 2002: Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press.
- Hudeček–Vukojević 2003: Lana Hudeček, Luka Vukojević, Jetra – imenica ženskog ili srednjeg roda, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26: 355–362.
- Hudeček i dr. 2006: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Domagoj Vidović, Sinonimni parovi i nizovi u temeljnome jezikoslovnom nazivlju, *Filologija* 46–47: 101–122.
- Hudeček i dr. 2011: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Luka Vukojević, Nekoliko aktualnih problema hrvatske jezične norme, *Tabula : časopis Filozofskog fakulteta u Puli*, 9: 88–103.
- Hudeček i dr. 2016: Lana Hudeček, Željko Jozić, Kristian Lewis, Milica Mihaljević, *Prvi školski pravopis*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Hudeček–Mihaljević 2012: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, *Hrvatski terminološki priručnik*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Hudeček –Mihaljević 2014: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Dehidrirao sam, nisam se dovoljno hidratizirao... ali sam ipak kupio hidratantnu kremu i hidratizirajući losion. (o nazivima *hidratacija, hidratizacija, hidracija...*). *Hrvatski jezik* 1/1: 4–11.
- Hudeček–Mihaljević 2015: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Anglizmi na *stand-byu*. *Hrvatski jezik* 2/2: 1–10.
- Hudeček–Mihaljević 2015: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Relations between Description and Prescription in Croatian Language Manuals, *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*, Ljubljana, 299–307
- Hudeček–Mihaljević 2015: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Croatian Orthographic Manual and Standardization of Terminology. *Термінологічний вісник : Збірник наукових праць / Відп. ред. В.Л. Іващенко. – К.: Інститут української мови НАНУ, Вип. 3(1): 36–52*
- Kapović 2010: Mate Kapović, *Čiji je jezik*, Zagreb: Algoritam.
- Kapović 2015: Mate Kapović, *Jezik i konzervativizam* https://bib.irb.hr/datoteka/685296.Kapovic_-_Jezik_konzervativizam_2013.pdf (pristupljeno 1. svibnja 2015.)
- Lipošinović 2014: Marita Lipošinović. Kerniranje porodice fontova ili o nazivlju grafičkoga dizajna, *Hrvatski jezik* 1/4: 1–7.
- Mihaljević 2014: Milica Mihaljević, Prvi pravopis predstavljen u Dolini rijeke Neretve. *Hrvatski neretvanski zbornik* 6, Zagreb, 291–298.
- Popović–Mihaljević 2011/2012: Stanko Popović, Milica Mihaljević, O nazivima u fizici, *Matematičko-fizički list* br.1/245, god. LXII, 3–9.
- Popović i dr. 2012/2013: Stanko Popović, Milica Mihaljević, Antun Tonejc, Damir Veža, Projekt Struna fizika nije završen, *Matematičko-fizički list* 4/63: 239–249.
- Popović i dr. 2013: Stanko Popović, Milica Mihaljević, Antun Tonejc, Damir Veža, O projektu Struna fizika, *Kemija u industriji*, 3–4/62: 94–98.
- Starčević 2016: Anđel Starčević, Govorimo hrvatski ili ‘hrvatski’: standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu, *Suvremena lingvistika* 81: 67–103.
- Stojanov 2015: Tomislav Stojanov, *Jezičopisno planiranje i elektronička pismenost na hrvatskome jeziku*, Zagreb (rukopis disertacije).
- Tradgill 1999: Peter Tradgill, *Standard English: what it isn't* <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/dick/SEtrudgill.htm>. (pristupljeno 7. May 2015)

- Trask, R. L. 1999: *Key Concepts in Language and Linguistics*. Routledge. London and New York.
- Vekić 2015: Marija Vekić, Obrazovanje u novome ruhu: cjeloživotno učenje i obrazovanje odraslih, *Hrvatski jezik* 2/3: 5–14.

IZVORI

- Anić–Silić 2001: V. Anić, J. Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber
- Babić i dr. 1970: S. Babić, B. Finka, M. Moguš, *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga
- Babić i dr. 1996: S. Babić, B. Finka, M. Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Babić–Moguš 2011: S. Babić, M. Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina i dr. 2008: L. Badurina, I. Marković, K. Mićanović, *Hrvatski pravopis*, 2nd edition, Zagreb: Matica hrvatska.
- Birtić 2012: Matea Birtić i sur., *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školska knjiga.
- Bolje je hrvatski* (bolje.hr). (pristupljeno 1. listopada 2016.)
- Boranić 1928: D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, IV izdanje, Zagreb.
- Boranić 1941: D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Nakladni zavod Banovine Hrvatske.
- Broz 1892: I. Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb.
- Cipra i dr. 1941: F. Cipra, P. Guberina, K. Krstić, pretisak 1998, *Hrvatski Pravopis*, Zagreb: ArTresor.
- Cipra–Klaić 1944: F. Cipra, A. B. Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik), *Hrvatski pravopis*, Zagreb (Pretisak: *Hrvatski korijenski pravopis*, Zagreb 1992).
- Hrvatski jezik* (godišta 2014., 2015. i 2016.)
- Jozić i sur. 2013: Željko Jozić i sur., *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (*pravopis.hr*)
- Kiš 2000: M. Kiš, *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski informatički rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak
- Klaić 1942: A. B. Klaić (uz suradnju članova Hrvatskoga državnog ureda za jezik), *Koriensko pisanje*, Zagreb.
- Mihaljević Mar. i dr. 2015: Marta Mihaljević, Milica Mihaljević, Hrvoje Stančić, *Arhivistički rječnik*, Zagreb: FF press.
- Popović i sur. 2014: Stanko Popović, Antun Tonejc, Milica Mihaljević, *Rječnik kristalografije, fizike kondenzirane tvari i fizike materijala*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, izradila pravopisna komisija, Matica hrvatska–Matica srpska, Zagreb–Novi Sad 1960.
- Wikipedija* (pristupljeno više puta u razdoblju 2015–2016.)

Milica Mihaljević

TERMINOLOGY AS A DESCRIPTIVE AND PRESCRIPTIVE SCIENCE.
A CASE STUDY OF CROATIAN

Summary

The paper starts with an analysis of the relations between descriptivism and prescriptivism in Croatian linguistics and Croatian language manuals, and argues that the anglocentric view, which considers prescriptivism as a non-scientific approach to language does not apply to the Croatian situation as Croatian prescriptivism is always based on descriptivism, corpus analysis, the distinction between functional styles and language usage as well as choice based on the well-established principles and not personal preferences of prescriptivists. This is particularly clear in terminology work. The author analyses some terminology advice, the bolje.hr web portal, terminology dictionaries and terminology works and shows how descriptivism and prescriptivism are interconnected in them.

Keywords: descriptivism, prescriptivism, language manuals, standard language, Croatian language, purism, terminology, the standardization of language, terminology principles

TABLICA I.

preskriptivna načela	deskriptivna načela
načelo dosljednosti	načelo tradicije
načelo normativne hijerarhije	načelo potvrđenosti u uporabi

TABLICA II.

	2011./2012.	2012./2013.	2013./2014.
mn. od petak petci	92,2 %	95,3 %	88,6%
mn. od patak patci	85,1 %	86,9 %	84 %
mn. od iscjedak iscjedci	65,8%	67,6 %	82,6 %
mn. od redak redci	45,8 % retci 41 %	52,7 % retci 34,1 %	45,3 % retci 39,3 %
mn. od bitak bitci	88 %	92,1 %	87,9 %
mn. od nebitak nebitci	84 %	95,2 %	83 %
mn. od predak predci	20,7 % pretci 19,8 %	23,4 % pretci 23,4 %	23,5 % pretci 24,2 %
mn. od napredak napredci	52,6 % napretci 37,9 %	53,1 % napretci 42,1 %	57 % napretci 35,6 %
mn. od napitak napitci	79,5 %	82,9 %	82,7 %
mn. od zadatak zadatci	48,5 %	39,5 %	48,7 %
mn. od podatak podatci	37, %	39,3 %	44,7 %
nećemo	97 %	85 %	87 %
pogreške	93 %	97 %	89 %

(anketu su sastavile Lana Hudeček i Milica Mihaljević, a proveo ju je i statistički obradio Tomislav Stojanov na Tehničkom veleučilištu u Zagrebu, tablica preuzeta iz Mihaljević 2014: 296)

TABLICA III.

Pravopis	Primjeri
Broz, 1892.	sveci, oče, suca
Boranić, 1928.	t, d se ne pišu ispred c, č, ć gradca > graca, sudčev > sučev, sudca > suca, otca > oca, otče > oče, svetci > sveci, svetčev > svečev
Boranić, 1941.	gradca > graca, otca > oca, otče > oče, sudčev > sučev, svetci > sveci svetčev svečev
Cipra, Guberina, Krstić, 1941.	napredci, posljedci, zadci, mladčev
Klaić, 1942.	pripadci, bitci, svetce, sudčev
Cipra, Klaić, 1944.	sudca, redka, listka, gubitci
Boranić, 1951.	oca, počeci, očev, graca, preci, sučev
Novosadski pravopis, 1960.	izdaci, savici, ovici, gubici, primici, pregraci, zagoneci uz zagonetki
Babić-Finka-Moguš, 1971.	oca, suca, sučev, dobici, reci
Anić-Silić, 2001.	domorodac – domoroča, domoroci i domoroče; zubatac – zubaca, zubaci i zubače, dohodak – dohoci i dohoče, naputak – napuci i napuče. ¹⁰
Babić-Finka-Moguš, 1996.	U oblicima dvosložnih imenica na -dac, -dak, -tac, tak, kao i N mn. leđci prema N jd. leđac) i letci (prema N jd. letak), G jd. mladca i N mn. mladci (prema N jd. mladac) i G jd. mlatca i mn. mlatci (prema N jd. mlatac), N mn. bitci (prema N jd. bitak) osim imenica otac (G jd. oca N mn. oci i očevi), sudac (G. jd. suca, N mn. suci) i svetac (G jd. sveca, mn. sveci V. 214). U oblicima trosložnih i višesložnih imenica na -dac, -dak, -tac, -ak lako je raspoznati značenje, pa se dopušta i dvostruki način bilježenja, kao N mn. dvorodci i dvoroci (prema N jd. dvorodac), N mn. razgodci i razgoci (prema N jd. razgodak), N mn. iscjedci i iscjeci (prema N jd. iscjedak), N mn. kokotci i kokoci (prema N jd. kokotac), N mn. paštitci i paštici (prema N jd. paštitak), N mn. otpadci i otpaci, dobitci i dobici, napitci i napici;

¹⁰ Autori navode i napomenu: U praksi se ponegdje pojavljuju i oblici domorodaca, domorodci, domorodče, zubataca, zubatci, zubače, dohodci, dohodče, naputci, naputče i sl. Ondje gdje dolazi do kontekstom nerješiva potiranja izrazne (pa onda i sadržajne) razlike između jednih i drugih oblika, između oblika sa c i č te oblika sa dc, tc, de i te, navode se oblici sa dc, te, dč i tč.

Pravopis	Primjeri
Badurina-Marković-Mićanović MH 2007.	Suglasnici d i t gube se kad se na granice osnove i gramatičkoga morfema ili na granici korijena i sufiksa nađu ispred suglasnika c, č, 3. Do gubljenja d i t dolazi i promjena se bilježi: u sklonidbi imenica koje završavaju na -dac, -dak, -tac, -tka te ispred sufikasa -ce, -če, -čić, -džija boljici, cureci, dohoci, krleci, oci, preci, sveci, tvrci, zagoneci, zubaci, želuci ¹¹
Babić, Moguš, 2010.	Šumnik d ispred c gubi se u riječi otac (G jed. oca, N mn. oci i očevi). U ostalim imenicama otvornik + -dac, -dak, -tac, -tak i -tka ostaju d i t: gubitak N mn. gubitci (drugo je gubici D jd.od gubica). ledac G jd jedca N mn. ledci, mladac G jd. mladca N mn. mladci iscedak N mn. iscedci, razgodak N mn razgodci, bitak N mn. bitci, letak N mn. letci, napitak N mn. napitci, mlatak G jd. mlatac N mn. mlatci, kokotac G jd. kokotca N mn. kokotci, sudac, G jd. sudca N mn. sudci, svetak G jd svetca, N mn svetci, Brgudac G jd. Brgudca, Zabrdac G jd Zabrdca, Gradac G jd (Gradca i Graca (ako je tako uobičajeno)

TABLICA IV.

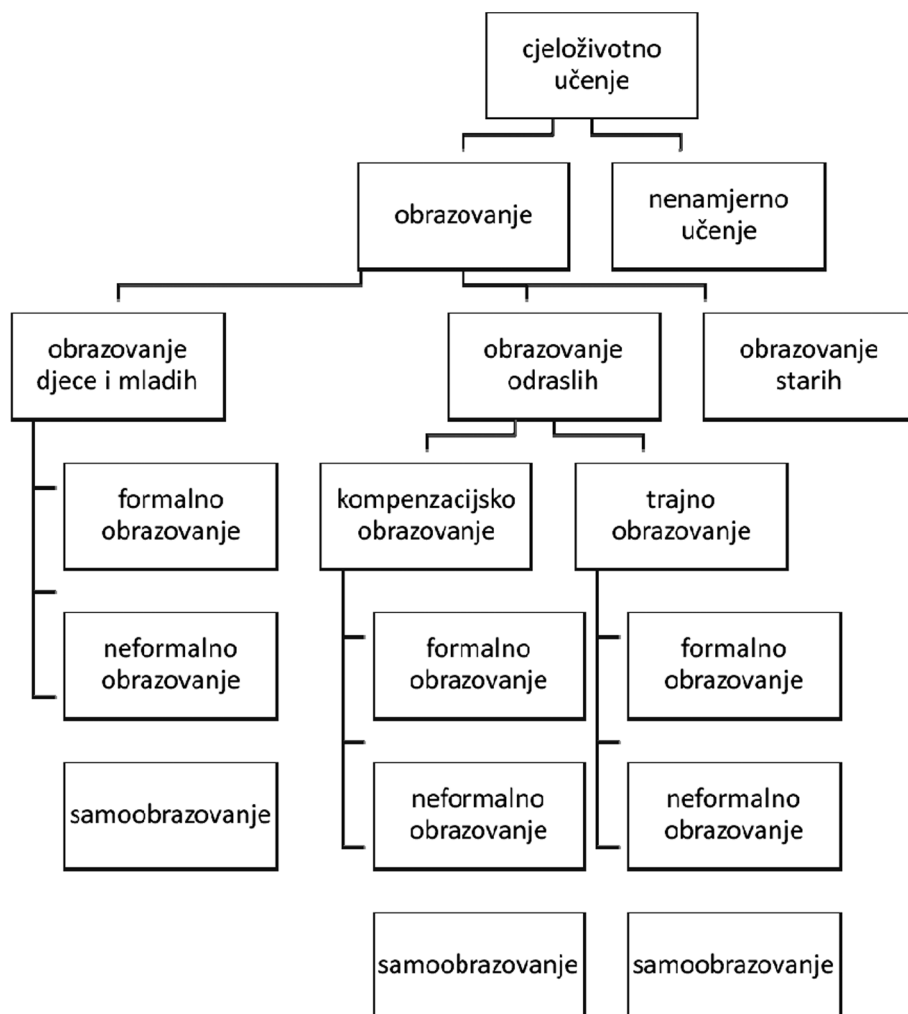
šta 142084 => što? ko 102283 => tko? slijedeće 42946 => sljedeće? slijedeć? nebi 39396 => ne bi? slijedeći 35125 => sljedeći? sijedeći? slijedeć? slijepeći? blijedeći? jel 29532 => je l'? preduzeća 27398 => poduzeća? če 27155 => će? ustvari 26420 => stvari? utvari? ostvari? miliona 22677 => milijuna?	ovde 22517 => ovce? vode? dovde? ovdje? ode? ove? riješene 20104 => rješenje? rijeđenje? driješene? griješene? riješene? mijeseње? vjerovatno 19920 => vjerovano? vjerojatno? tiče 19647 => tiče? tiše? fiće? ptiće? tišće? tić? teće? tihe? time? tise? tići? žiće? biće? piće? siće? šiće? mogućnosti 19355 => mogućnosti? niko 18967 => Niko? nikl? nikao? niklo? nikog? nikoh? nikom? nisko? nitko? niško? neko? nivo? diko? liko? čiko? primjeniti 18895 => primijeniti? primjerit

¹¹ Autori navode i napomenu: Suglasnici d i t ispred c i č mogu se pisati kad se u pismu želi očuvati korijen riječi – obično u rjeđih i kraćih riječi, odnosno u njihovih komunikacijski rjeđih oblika (kad iz konteksta nije potpuno jasno o kojemu je korijenu riječ, odnosno kad se suglasnici c i č izgovaraju produženo. Suglasnici d i t ispred c i č mogu se pisati i kad se u sklonidbi prezimenu i imenu naseljena mjesta želi sačuvati osnovni oblik: Brgudac – Brgudca (i Brguca), Crnolatac Crnolatac i Crnolaca, Gradac – Gradca (i Graca)

TABLICA V.

coworking	<i>esperanto</i> samloka laborado <i>francuski</i> travail coopératif, cotravail, bureau partagé <i>katalonski</i> cotreball <i>mađarski</i> közösségi munkavégzés <i>njemački</i> zusammen arbeiten, Kollaborativ arbeiten <i>poljski</i> pracować razem <i>ruski</i> совместная работа <i>španjolski</i> cotrabajo, trabajo cooperativo, trabajo en cooperación	rad s istoga mjesta, korad, surad, zajednički rad, suradnički rad, rad u suradnji, zajednički posao, zajedno raditi
crowdfunding	<i>esperanto</i> amasfinancado <i>indonezijski</i> Urun dana <i>islandski</i> Hópfjármögnun <i>katalonski</i> micromecenatge <i>latinski</i> collativum commune <i>njemački</i> Schwarmfinanzierung <i>portugalski</i> financiamento coletivo <i>španjolski</i> Micromecenazgo	masovno financiranje, mikropokroviteljstvo, suradničko financiranje, kolektivno financiranje, zajedničko prikupljanje sredstava, skupno prikupljanje sredstava
crowdsourcing	<i>bugarski</i> отворената ангажираност <i>francuski</i> externalisation ouverte ou production participative <i>katalonski</i> proveïment participatiu <i>njemački</i> Die Weisheit der Vielen <i>ruski</i> использование ресурсов <i>turski</i> Kitle kaynak, <i>ukrajinski</i> використання ресурсів	otvorena angažiranost, znanje mnogih, otvorena eksternalizacija, suradnička proizvodnja, eksternalizacija resursa, iskorištavanje resursa, masovni izvor
freelancer	<i>češki</i> nezávislé profesionály <i>esperanto</i> Sendependa kunlaboristo <i>francuski</i> travailleur indépendant, ou travailleur autonome <i>katalonski</i> treballador independent, treballador autònom, treballador per compte propi <i>njemački</i> freier Mitarbeiter <i>ruski</i> внештатный работник <i>španjolski</i> trabajador autónomo	neovisni suradnik, nezavisni profesionalac, radnik za vlastiti račun, slobodan suradnik, slobodnjak

GRAFIČKI PRIKAZ I.

V. ТЕРМИН И ЛЕКСИЧКИ СИСТЕМ

СПЕЦИЈАЛНА ЛЕКСИКА И ПОЛИСЕМИЈА

Милорад П. Дешић*

При проучавању специјалне лексике највећа пажња поклања се терминима. Није довољно само одредити шта је термин, по чему се он разликује од нетермина. Намећу се и друга питања, нпр. да ли се може говорити о полисемији термина?; када је ријеч о полисемији, а када о хомонимији термина? Покушаћемо да одговоримо на ова питања и још нека, јер међу стручњацима има доста неслагања и у теорији и у пракси.

Кључне ријечи: специјална лексика, полисемија, хомонимија, термин, лексема, професионализам, номенклатурни назив

1. Лексика сваког језика може се груписати на више начина. Једна од подјела је она по којој поред опште постоји и специјална лексика. Њој припадају термини, професионализми и номенклатурни називи (номенклатура). У овом прилогу посебна пажња је посвећена полисемији у специјалној лексици, тј. односу међу терминима, односу термина према нетермину, питањима терминологизације, детерминологизације и ретерминологизације. Анализа се заснива углавном на примјерима из једнотомног *Речника српскога језика* (РСЈ) Матице српске (2007).

2. О терминима је доста писано на страни, али и код нас (у радовима Даринке Гортан-Премк, Рајне Драгићевић, Данка Шипке и других). Сматра се да је термин научни или стручни назив за одређени појам из науке, технике, умјетности, свакодневног живота и других области, исказан једном ријечју или групом ријечи, понекад формулом, симболом, словом или бројем. Веома је битно да термин буде тачно и прецизно дефинисан. Поред разлике, он је по неким особинама сличан ријечима из општег лексичког фонда, па срећемо, на примјер, термине у синонимном односу: *сингулар* – *једнина*, *полисемија* – *вишезначност*, *вокал* – *самогласник*, *консонант* – *сугласник*, *лингвистика* – *наука о језику*, *H₂O* – *вода*, као и термине у антонимском односу: *анализа* – *синтеза*, *синоним* – *антиноним*, *анода* – *катода*, *деминутив* – *аугментатив*, *индукција* – *дедукција*, *асимилација* – *дисимилација*, *макросистем* – *микросистем*. Од посебног значаја је однос полисемије према хомонимији

* Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за српски језик;
milorad.desic@gmail.com

термина. То питање ћемо размотрити анализирајући грађу из једнотомних рјечника, у којима се, поред лексике општег фонда, налази и велики број нај-фреквентнијих термина. Вјерујемо да би се слична слика добила и при анализи средњих и великих рјечника (тезауруса), који садрже много више ријечи, међу њима и термина, и много више значења.

3. Проучаваоци истичу да термин треба да има само једно значење у одређеном предметном пољу. Међутим, говори се и о полисемији термина, која се различито схвата. С једне стране, неки лингвисти мисле да у посебном типу вишезначности термина леже различита мишљења научних школа, праваца или пак различити углови гледања на исти појам – дефиниција *синџагме* није иста код лингвиста који припадају различитим школама, не гласи једнако код фонетичара, синтаксичара и семантичара. С друге стране, поједини лингвисти оспоравају полисемију такве врсте јер се само различито дефинише један исти појам. Мислимо да је несумњиво ријеч о полисемији термина у случајевима кад се један термин односи на више појмова из исте области. У РСЈ налазимо приличан број примјера за такву појаву. Навешће-мо овом приликом само један дио:

генератор – 1. физ. а. машина за производњу електричне струје, динамо-машина [...] б. машина за производњу њлинских, гасовитих горива;

дијазон – 1. а. муз. обим, ојсег човечјег гласа или музичког инстру-
менџа, расјон [...] 2. муз. мейална најрава са два крака за давање тона, звучна виљушка;

имјулс – мед. а. неодољив њриродни нагон, џежња, инстинкџи. б. нер-
вно раздражење, нервни удар. в. оно шџо изазива реакцију, џодстицај, џод-
стирек, џобуда;

корен/коријен – [...] 2. анат. а. део рожнаџих и кошџаних израшџаја на човечјем или животињском шџелу из кога они расту: ~ косе, ~ нокта. б. основа неких органа или делова шџела (шаке, живџа и сл.) који џредсџавља везу са остџалим деловима шџела: ~ руке, ~ репа [...] 5. мат. а. (датог броја) број који џтреба сџејеновати одређеним изложџоцем да би се добио даџи број, резулџаџи кореновања: квадратни ~. б. маџемаџички израз или џисмени знак којим се означава кореновање. * [...] (из)вадиџи, извуџи, извлачиџи (квадраџни, кубни) корен мат. израчуна(ва)џи (квадраџни, кубни) корен, кореноваџи;

џараметџар – 1. мат. а. величина од које зависи нека функција или об-
лик кривуље. б. шџеџива у жарџишџу џресечене куџе, окомиџа на главну ос;

џрилог – [...] 4. лингв. неџроменљива реч која сџоји уз глаголе, џриде-
ве и друге џрилоге и ближе одређује џихово значење (или сџоји уз именице као џарџишџивна реч). *глаголски ~ времена садашњег лингв. нелични, не-
џроменљиви глаголски облик који обично означава радњу која се врши џара-
лелно са радњом џредикаџа. глаголски ~ времена џрошлог лингв. нелични,

нејпроменљиви глаголски облик који најчешће означава радњу која се извршила пре радње предикација;

џачка – [...] **2.** лингв. **а.** инџерџункцијски знак (.) на крају џоџврдних и одричних реченица. **б.** џакав џравоџисни знак који се сџавља иза неких скраћеница и скраћених речи (нпр., итд., бр. (број), чл. (члан)) и иза редног броја наџисаног араџском цифром или иза слова коме је даџа функција редног броја.

Претходни вишезначни термини припадају различитим терминолошким системима, користе се у физици, музици, медицини, анатомији, математици и лингвистици. Неки од њих јављају се као изрази: синтагматски (џрилог у лингвистици) и фразеолошки (корен/коријен у математици).

4. Веома важно питање је како поступити у ситуацијама кад се исти основни облик ријечи у служби термина односи на више појмова из различитих области. Да ли је тада ријеч о полисемији или о хомонимији? Каква рјешења нуде лексикографи? Поћи ћемо опет од РСЈ. Из великог броја примјера изабрали смо следеће:

дисимилација – **1.** биол. џроцес разлагања органских једињења у организму џри којем се ослобађа енергија џоџребна за функционисање органа. **2.** лингв. разједначавање, џромена једнога од двају једнаких или сродних гласова који се налазе један близу другога;

џоџеницијал – [...] **3.** физ. радња џоџребна да се нека јединична величина из неизмерености доведе у одређену џачку физикалног џоља: електрични ~ , магнетни ~ . **4.** лингв. глаголски облик радње, џоџодбени начин, кондиционал;

џросџор – [...] **2.** фил. један од оџиџиџих оквира џосџојања маџерије, енергије [...] * **борбени** ~ спорт. џросџор одређен за борбу (у различитим борилачким вешџинама). **брисани** ~ вој. џросџор у џравцу гађања у коме се џуџања зрна не издиже изнад циља. **ваздушни (зрачни)** ~ правн. џросџор над коџненом и воденом облашћу какве државе као део џене џерџџорије. **казнени** ~ спорт. део игралиџиџа џред враџиџа, џред голом, у коме сваки џрекршај џовлачи сџрогу казну;

раван – **1.** геогр. равна џовршина; равница, низија. **2.** мат. џовршина која је одређена, дефинисана најмање са две џраве или са џри џачке. * [...] **сџрма (коса)** ~ физ. једносџавна најрава која се сасџоји од чврстог џела учвршћеног џако да му је једна равна сџрана косо нагнуџа и служи за лакше џодизање и сџуџиџање џерџиџа;

субјек(а)џ – **1.** лингв. вршилац радње, носилац неке особине или сџања изражених предикаџом, означен једном или са више речи у реченици, џодмеџ. **2.** џравно лице као носилац неког џрава;

џеџ – [...] **3.** вој. џросџор на коме је део неџријатџелске војске оџкољен са свих сџрана [...] **4.** анат. џросџор који се сџвара у џкиву и џуни нечим: парадентозни ~ .

У наведеним примјерима дато је више термина из разних области, страног и домаћег поријекла, у оквиру једне исте лексеме. Дакле, у питању је полисемија лексеме, коју разликујемо од полисемије термина. У тим лексемама уз терминолошка могу да стоје и нетерминолошка значења (код именице *субјек(а)т* у другом терминолошком значењу изостао је квалификатор *јравн.*). Поједини термини постоје само у форми израза: *борбени*, *брисани*, *ваздушни*, *казнени* – *јросјор*: *сјрма* (*коса*) – *раван*.

Да бисмо утврдили каква је лексикографска пракса у погледу односа полисемије лексема према хомонимији код термина, провјерили смо у неколико рјечника, домаћих и страних, како су обрађене сљедеће именице: *асимилација*, *бокс*, *деривација*, *комплекс*, *кредит*, *монџажа*, *морфологија*, *објект*, *операција*, *јуш*. Провјера је обављена у једнотомним рјечницима: *Речник српскога језика* Матице српске (2007), *Велики речник српских речи и израза* И. Клајна и М. Шипке (2008), *Рјечник страних ријечи* V. Анића и I. Goldsteina (2009), *Рјечник хрватскога језика* Лексикографског завода и Школске књиге (2000), *Български тълковен речник* (2008), *Le Nouveau Petit Robert de la langue française* (2010). Показало се да се лексеме које садрже термине из разних области, уз могућа нетерминолошка значења, најчешће обрађују као полисемичне ријечи. Малобројни хомоними углавном се свде на пар *бокс* и *јуш* – тако је у српским рјечницима, у *Рјечнику страних ријечи* (гдје је додат и *кредит*) и у бугарском рјечнику. У француском рјечнику хомоними су *бокс* и *деривација*, а у *Рјечнику хрватскога језика* ниједна од десет анализираних лексема није хомоним, него је свака представљена као полисемична ријеч.

И поред лексикографске праксе, у којој се различити термини уклапају у већини случајева у полисемију лексеме, сматрамо да је оправданије обрађивати термине као хомониме, као посебне одреднице, са подигнутом бројком и одговарајућим квалификатором испред дефиниције. Хомоними су и вишечлани термини, изрази. Они би се наводили иза основне лексеме, изнад које би стајала бројка као знак хомонимности. Тако би, према РСЈ, *борбени јросјор* и *казнени јросјор* (иста, спортска област – полисемија термина са два подзначења) дошли иза *јросјор*³, *брисани јросјор* иза *јросјор*⁴, *ваздушни (зрачни) јросјор* иза *јросјор*⁵. Пошло се од подигнуте бројке 3 зато што се *јросјор*¹ односи на нетерминолошка значења лексеме, а *јросјор*² на филозофски термин. Према РСЈ, израз *сјрма (коса) раван* стајао би иза *раван*³, пошто му претходе *раван*¹ (за географски термин) и *раван*² (за математички термин). Нетерминолошки израз *сјајји (бији) на сјој равни с неким бији једнак, сји с неким* могао би да дође иза *раван*⁴.

5. У РСЈ можемо наћи потврде за три веома значајне семантичке промјене везане за термине: *јерминологизацију*, *дејерминологизацију* и *рејерминологизацију*.

а. При терминологизацији општеупотребна ријеч, нетермин постаје термин. Он је у саставу полисемичне лексеме, али ми предлажемо да то буде хомоним:

снага – 1. а. *сӣособнос̄ӣ живих бића да најрезањем својих мишића покрећу нешто, да раде, делују, сӣособнос̄ӣ физичког рада; физичка енергија човека, животиње [...]* 7. физ. а. *брзина вршења рада, рад у јединици времена изражен у ва̄иима;*

це̄и – 1. *ӣрорез са кесицом, врећицом на одећи у којој се носе сӣӣније стӣвари и новац [...]* 4. анат. *ӣрос̄ӣор који се стӣвара у тӣкиву и ӣуни нечим.*

Посебан вид терминологизације представљају случајеви у којима долази до подударања општег и терминолошког значења:

боја – 1. физ. *визуелни уӣисак; видни осе̄ӣ који у оку стӣварају све̄ӣлосни зраци одређених тӣаласних дужина (дирек̄ино или одбијени од ӣредме̄ӣа, односно ӣро̄иушӣени кроз њих);*

вода – 1. а. *ӣрозирна, безбојна ӣечнос̄ӣ, обично без мириса и укуса, хемијско једињење водоника и кисеоника (H₂O), врло рас̄ӣрос̄ирањено у ӣрироди (реке, језера, мора): пијаћа ~, речна ~, морска ~, изворска ~;*

колeно/кољeно – 1. а. анат. *зглоб који сӣјаја доњи део бӯӣне кос̄ӣи с горњим крајем цеванице, део ноге око тога зглоба; одговарајући зглоб ноге у животиња;*

коњ – 1. зоол. а. *сисар Equus caballus из реда ко̄ӣӣара, домаћа животиња која служи за вучу и јахање;*

корeн/коријeн – 1. *ӣодземни биљни орган којим се биљка учвршћује за земљу и цр̄е из ње воду и храну;*

ӣрасе – а. зоол. *младунче свиње.*

Кад се поклапају опште и терминолошко значење, полисемична лексема остаје цјеловита: паралелно се дају општа и терминолошка значења, тј. термини из исте области не издвајају се као хомоними. Хомоними су термини који су у РСЈ дати у једној лексеми, али припадају другим подручјима. На примјер, *боја* има опште значење ‘материја, средство које служи за бојење, фарба’, као и терминолошко из физике ‘особина звука, звучни утисак који на слух чине споредни виши тонови и који зависи од резонатора, тембр; карактеристика гласа’. Оба значења иду уз исту лексему. Међутим, хемијски термин *анилинске боје*, са значењем ‘индустријски добијене органске боје (којима анилин служи као основа)’, требало би издвојити као хомоним јер се односи на једну другу област, на хемију. Слично би се поступило и у другим примјерима, гдје се, у РСЈ, наводе општа значења и терминолошка – термини који се према предметном пољу слажу са основним и они који се не слажу, који би се издвајали као хомоними:

вода (изостављен квалификатор *хем.*) – [...] 2. *ниво водене масе, водосӣјај.* – Вода расте [...] * **ӣе̄ӣска** ~ хем. 1) *ӣриродна вода која садржи дос̄ӣа калцијум-карбона̄ӣа, магнезијум-карбона̄ӣа и ос̄ӣалих сас̄ӣојака више него обично [...]* **царска** ~ технол. *смеша соне и азо̄ӣне киселине која се ӯӣӣре-бљава за рас̄ӣварање зла̄ӣа и других ӣлеменӣӣх ме̄ӣала;*

колeно/кољeно – **1.б.** део ноге изнад *ћога* зглоба код човека (у седећем *ћоложају*). – Дете му седе на колена [...]. **3.** бот. *задебљали део на сћабљници биљака одакле се насћавља расћeње грана, лисћова*;

коњ – [...] **2.** фиг. пеј. *незграјан, глуј, ограничен човек* [...] **4.** назив за разне *ћредметће* који својим изгледом, наменом и сл. *ћодсећају на коња (1а)* [...] **б.** спорт. *врсћа гимнасћичке сћраве* [...] **8.** зоол. *врсћа морске рибе Corvina nigra*;

корен/коријен (изостављен квалификатор *бојћ.*) – [...] **3.** фиг. [...] **б.** *ослонац, ћојћора, ћодришка*: имати корен у народу [...] **4.** лингв. *ћрвобийни, основни, нерашчланљиви део речи, обично заједнички за више речи*;

ћрасе – [...] **б.** фиг. *замазано, ћрљаво, неуредно дејће*. * [...] **морско** ~ зоол. *заморче Cavia sobауа*. **ћојћино** ~ бот. *врсћа биљке Phleum pratense*.

Понекад, у оквиру исте лексеме, један термин покрива двије области:

реакција – **1.** *одговор на акцију, ћројћивдејсћиво, ојћор, узвраћање на нешћо*: ~ народа на нове мере [...] **3.а.** физиол. и биол. *деловање неког живог организма или ћојединачног органа изазвано сћољним или унућрашњим ућицајем на организм*: ~ срца.

При оваквој терминологизацији заједнички термин не треба раздвајати. Најбоље би било издвојити га као један хомоним.

И именица **молекул** представљена је као заједнички термин: физ. и хем. *најмања честћица неке мајћерије, сујсћанце која има њене хемјјске особине*.

б. Детерминологизација је процес супротан терминологизацији: термин прелази у нетермин, у општу ријеч. У РСЈ оба значења су дата у оквиру једне полисемичне лексеме, али могло се и друкчије поступити: представити два значења као два хомонима:

алиби – **а.** правн. *одсујносћ окривљеног с месћа ћресћуја*; *чињенице, средсћва одбране којима окривљени доказује своју невиносћ ћврдећи да се у време деликћа налазио на неком другом месћу, а не на месћу ћресћуја* [...] **б.** *изговор, ојравдање за неусћели ћоухвајћ или учињену грешку*: тражити ~ за неуспех;

ајћом – **а.** хем. *најмањи недељиви делић елеменћарне мајћерије, који се сасћоји из језгра и елекћронског омојача*. **б.** фиг. *оно шћо је занемарљиво мало, ћрунчица*: са последњим атомима снаге;

ојћерисајћи – **1.** мед. (некога, нешто) *(из)вршијћи хируршки захвајћ, ојћерацију*. **2.** (обично несвр.) *(из)вршијћи неки ћосао (неке ћослове), (с)ћроводијћи неку активносћ, делайносћ (обично недоћушћену, ризичну)*. – Оперисе (цепари) по трамвајима.

в. Помињају су већ случајеви кад исти облик ријечи функционише као термин за више области. Тешко је утврдити којим редослиједом су настајали нови појмови – који су створени у приближно исто вријеме, а који у различитим периодима. Процес ретерминологизације може се пратити и у новије вријеме. У РСЈ налазимо овај примјер:

миши – 1.а. зоол. у мн.: врло распростирањена породица ситних сисара шћешћочина Muridae из реда глодара (у јд.: глодар из шће породице): балкански ~ [...] домаћи (кућни, обични) ~ [...] 3. иериферни рачунарски уређај, обликом помало сличан мишу (1а), који се руком покреће по равној површини, а служи за поспатирање курсора и за давање наредби комјутеру.

У првом значењу дошло је до поклапања општег и терминолошког значења (зоолошког). Треће значење дефинише нови појам, нови термин, информатички, који би свакако требало издвојити као хомоним.

6. У РСЈ термини се јављају у екавском и ијекавском лику: *жлезда/жљижезда, колена/кољено, корен/коријен, пјесма/пјјесма* (нису наведени квалификатори муз. и књиж. за музичко и књижевно дјело).

За један број термина може се рећи да су кroatизми, облици и ријечи уобичајени у језику Хрвата. Они се обично стављају у заграду: *кисеоник* (кисик), *лексема* (лексем), *лексика* (лексик), *морфема* (морфем), *ојерисаши* (оперирати), *фонема* (фонем). Има и других поступака. Рецимо, *душик* није одредница, али је поменут иза дефиниције за *азот*, док је *ошток* упућен на *осирво*, али се јавља и као дио дефиниције за *осирво*. Поред тога, омашком су *молекул* и *молекула* дати као прави дублети, иако ови облици нису потпуно равноправни пошто је *молекула* кroatизам.

7. Професионализам је лингвистички термин који се односи на ријечи и изразе својствене особама исте професије. С обзиром на стандард, професионализме бисмо могли подијелити у двије групе: *професионални термини* и *професионални нестандардни називи*.

Професионални термини су основне, стандардне лексеме које су својим значењем везане за одређене појмове из неког занимања, струке. Те лексеме односе се не само на особе него и на предмете, радње, животиње, на нешто што је у битној вези са конкретном професијом. У РСЈ налазимо:

заваривач – мајстор који заварује метал;

кројач – занатлија који се бави кројењем и шивењем одеће, онај који кроји, шије, израђује одела, одећу;

обућар – занатлија који прави и правља обућу;

ћон – 1. ушивљена говеђа или коњска кожа; доњи део обуће израђен од овакве коже, гуме и сл., пошћилашћа;

мисћрија – зидарска алатица, пљоснашћа, равна лојшћишћа са дршћком, којом се захвашћа и размазује малћтер; количина малћтера захваћена шћом алатишћком;

заваривашћи – несвр. шћрема заварившћи;

заварившћи – 1. ковањем шћојшћишћи јакo загрејане делове метшћала;

шћулин – мали овчарски шћас.

Понекад се овакви термини налазе у синонимном односу: *љекар* ('стручњак који је завршио медицински факултет и који се бави лијечењем')

и *доктор*; *чобанин* (‘а. онај који чува стоку на паши’) и *џасџир*. Уколико је термин дат у оквиру полисемичне лексеме, требало би га издвојити као засебан хомоним.

Професионални нестандардни називи се у РСЈ упућују на професионалне термине, на стандардне лексеме. Тако су *џила* и *чобан* упућени на *џестџера* и *чобанин*, а слично је требало поступити и са одредницама: *варилац*, *вариџи* (3. значење), *џага*, *инајдер*, *шофер*, *џусџер* (1. значење) – упутити их на *заваривач*, *завариваџи*, *џестџера*, *кројач*, *возач* (у значењу занимања), *обуђар*. Ако се нестандардни назив нађе у полисемичној лексеми, боље би било да се обради као хомоним.

8. Номенклатурни називи су имена у списковима, каталозима, на етикетама, која имају углавном предметно значење јер се односе на конкретне предмете. На примјер, у једној београдској самопослузи могли су се видјети, на производима, натписи са свим великим словима латиничким: CRNI LUK MLADI, SALATA PUTERICA, JABUKA ZLATNI DELIŠES, JOGURT OD KOZJEG MLEKA, STIŠNJENA ŠUNKA OD TUNE, ROSA, BELI RUSTIK HLEB и др.

9. На крају излагања о специјалној лексици, којој припадају термини, професионализми и номенклатурни називи, можемо изнијети неколико запажања. Прије свега, показало се да нису ријетки примјери за полисемију термина – кад се један термин односи на више појмова из исте области. Међутим, кључно питање је како поступити онда кад се исти термин односи на више појмова из различитих области и кад се уз термилошка јављају и нетермилошка значења. Анализа неколико рјечника, домаћих и страних, показала је да се у таквим случајевима лексеме најчешће обрађују као полисемичне ријечи. Дакле, ријеч је о полисемији лексеме, коју ваља разликовати од полисемије термина. Ипак, и поред овакве лексикографске праксе, мислимо да је оправданије обрађивати термине као хомониме, тј. као посебне одреднице. Требало би хомонимима сматрати и вишечлане термине, који би се наводили иза основне лексеме.

Разматране су и три семантичке промјене: терминологизација, детерминологизација и ретерминологизација. Истакнуто је да лексема остаје цјеловита кад се поклапају опште и термилошко значење и да не треба раздвајати заједнички термин (покрива двије области).

Професионализми су подијељени у двије групе: професионални термини и професионални нестандардни називи. Први су стандардне лексеме, а други треба да се упућују на њих. И једне и друге ваљало би обрађивати у полисемичним лексемама као хомониме.

Номенклатурни називи, као имена која се односе на конкретне предмете, нису од веће важности за анализирану тематику.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког сисџема у српскомезу језику*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Бояджиев 2002: Тодор Бояджиев, *Българска лексикологија*. Софија: Аноубис.
- Вътов 1998: Върбан Вътов, *Лексикологија на българскија език*. Велико Търново: Абагар.
- Русскија језик. Енциклопедия*. Москва: Советскаја енциклопедия, 1979.
- Шмелџев 1977: Дмитриј Николаевич Шмелџев, *Современниј рускиј језик. Лексика*. Москва: Просвещение.
- Dešić 1990: Milorad Dešić, *Iz srpskohrvatske leksike*. Nikšić: Univerzitetска riječ.
- Šipka 2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Dubois 1999: Jean Dubois, Mathée Giacomo, Louis Guespin, Christiane Marcellesi, Jean-Baptiste Marcellesi, Jean-Pierre Mével, *Dictionnaire de linguistique et des sciences du language*. Paris: Larousse – Bordas HER, 1999.

ИЗВОРИ

- Клајн–Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник сџраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Речник српског језика*, Мирослав Николић (ур.). Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Български тълковен речник*, Димитър Попов (ур.). Софија: Наука и изкуство, 2008.
- Anić–Goldstein 2009: Vladimir Anić, Ivo Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Novi Liber.
- Le Nouveau Petit Robert de la langue française*. Paris: Le Robert, 2010.
- Rječnik hrvatskoga jezika*, Jure Šonje (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga, 2000.

Milorad P. Dešić

SPECIAL LEXEMES AND POLYSEMY

Summary

Special lexemes include terms, professionalisms and nomenclature names (nomenclature). The analysis has shown that the polysemy of terms – when a term has a number of meanings within the same field – is not uncommon. However, the key issue is what should be done when the same term refers to a number of meanings across different fields. Upon close reading of a number of dictionaries, we found that in such events the lexemes were usually treated as polysemic words. This, therefore, relates to the polysemy of lexemes, which should not be confused with the polysemy of terms. Nevertheless, despite such lexicographic practice, we find that it is more reasonable to treat such terms as homonyms, i.e. as separate lexemes.

The paper also analyzes three semantic changes: terminologization, de-terminologization and re-terminologization. Professionalisms are classified into two groups: professional terms (standard lexemes) and professional non-standard names. Both should be covered within polysemic lexemes as homonyms.

Nomenclature (the names of specific things) is not significant for the subject of analysis.

Keywords: special lexemes, polysemy, homonymy, term, lexeme, professionalism, nomenclature name

ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА КАО ПРОЦЕС БОГАЋЕЊА ОПШТЕГ ЛЕКСИЧКОГ ФОНДА

Рајна М. Драгићевић*

У раду се говори о детерминологизацији на материјалу српског језика. Овај процес се дефинише, наводе се и описују разлози за њега, анализирају фазе. Детерминологизација се доводи у везу са једном од тенденција за богаћење општег лексичког фонда, утврђује се однос између ове појаве и терминологизације, као и везе са другим лексичким процесима. Један од главних циљева рада јесте поређење семантичког садржаја лексичке јединице када спада у термине и онда када се детерминологизује. У раду се наводи и покушај одговора на питање колико је детерминологизација активан начин богаћења општег лексичког фонда српског језика.

Кључне речи: детерминологизација, терминологизација, лексика, лексичко богаћење, српски језик

ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА КАО ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА. Развој науке омогућава настајање све већег броја термина у свим језицима. Још 1993. године, П. Н. Денисов (1993: 88) износи податке о изразитој бројчаној надмоћи једнозначних лексема у односу на вишезначне у руском језику и разлоге за то види у великом броју термина који запремају све већи проценат лексичког фонда. Он наводи податак Ф. П. Фиљина да су чак две трећине речи у руском језику једнозначне. Према подацима које износи И. Грицкат (1988: 38), у целом свету је „1800-те године излазило око 100 специјализованих часописа, 1850-те око хиљаду, 1900-те око 10.000, 1950-те око сто хиљада, 1971-ве око сто седамдесет хиљада.“ У XXI веку, број термина се и даље повећава, и то геометријском прогресијом, а *терминологизација* се сматра једним од главних видова евидентне тенденције *интелектуализације* лексичких система словенских језика (Аврамова 2003: 109).

ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА КАО ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА. Упоредо са *терминологизацијом*, у свим језицима одвија се и *дејтерминологизација* (ДТМ). Процес ДТМ се описује као прелазак термина из терминолошког у општи лексички фонд. Сматра се да су медији најзначајнији посредници у прелажењу термина у општи језик. Дакле, ДТМ се објашњава као ширење термина

* Филолошки факултет, Београд; rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

из научног функционалног стила, (обично) преко новинарског, у разговорни (исп. Оташевић 2008: 99–105 и литературу на коју се он позива). ДТМ представља манифестацију *демократизације*, такође важне тенденције лексичких система словенских језика. Демократизација се дефинише као увећавање броја елемената у разговорном стилу и у супстандарним идиомима (нпр. у омладинском жаргону) и као продирање тих елемената преко разговорног у књижевни језик (Аврамова 2003: 124).

ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА КАО ЕКСПРЕСИВИЗАЦИЈА. Има много примера који потврђују овакво виђење ДТМ. Наше истраживање префиксоида и других препозитивних компонената у српском језику (исп. Драгићевић и Утвић 2016) показује да није на делу само ДТМ термина, већ и афикса. Творенице са префиксоидима првенствено представљају, како И. Клајн (1978: 188) каже, „сложенице научног и техничког карактера“, и назива их још и „ученим сложеницама грчког типа“ (Клајн 1978: 192, 193). Компонента *мини-* се, на пример, пре 60-их година XX века користила искључиво у научним (техничким) терминима: *минифон*, *миниској*, *минисуб*, *минифундија* (Клајн 1978: 196). Затим се, углавном преко медија, врши намерно снижавање учености префиксоида, њихова ДТМ, чиме се постиже изразита експресивизација.¹ Што је префиксоид научнији, што је сфера његове примарне употребе неухватљивија за просечне говорнике неког језика, толико је експресивно дејство веће ако се такав префиксоид веже за лексему општег лексичког фонда и за неформални стил. Типичан пример за ову појаву је префиксоид *нано-*, који је, како каже Б. В. Орехов (2012), умањио популарност компоненте *мини-* у експресивној творби речи у руском језику. Треба уложити креативност, оригиналност, али и „дрскост“ да се компонента *нано-* из сфере високе науке која тек почиње да доминира савременом светском технологијом „свуче“ у сферу свима доступних тривијалности свакодневног живота. Међутим, што је неочекиваност већа, то је и експресивност снажнија. Показатељ ових процеса – ДТМ и експресивизације форманата представљају и примери за употребу наведених префиксоида који су у грађи забележени као појединачни случајеви (оказионализми или хапакси). Тако, на пример, у руском језику, међу појединачним примерима за *нано-* проналазимо и ове: *нанодержава*, *наноскандал*, *нанојобка*, *нанојарџија*, *нановраг*, *нанољубовь*, *нанојокалијисис*. У српском језику: *нанонаука*, *наноруйица*, *наносила*, *наносџрука*, *наноџравњак*, *наноуређај*. Ови примери, посебно у руском језику, јасно показују како *нано-* постаје префиксоид за изразито експресивно исказивање малих димензија.

ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА КАО КОНТИНУУМ СЕМАНТИЧКЕ РАЗДВОЈЕНОСТИ ОД ТЕРМИНОЛОШКОГ ЗНАЧЕЊА И ПОСЛЕДИЦЕ СТЕПЕНА ДТМ. Могло би се поставити

¹ Ову појаву примећују и М. Хорват и Б. Штебих Голуб за хрватски језик: „*Budući da ih sve češće nalazimo u općem, čak razgovornom jeziku, iz navedenih je primjera vidljivo da i prefiksoidi i sufiksoidi prestaju biti samo tzv. terminoelementi* (Хорват и Штебих-Голуб 2010: 6).

питање да ли је крајња последица ДТМ – језичка демократизација или интелектуализација, а најпрецизнији одговор вероватно би био да се процесом ДТМ постиже демократизација научног функционалног стила и интелектуализација разговорног. Према РСЈ, основно значење лексеме *фузија* је терминолошко (1. физ. *сјајање лаганих атомских језгара у њеже њри јако високим температурама и притисцима, њри чему долази до ослобађања великих количина нуклеарне енергије*). Секундарно значење ове лексеме припада разговорном стилу и гласи *уошшје сјајање, сјајање*. Значење које је добијено ДТМ у разговорном језику може бити више или мање одвојено (осамосталено) од терминолошког. Веза ознаке *фузија* са физиком још увек је врло снажна, па секундарно значење *сјајање, сјајање* користе углавном они говорници који знају шта значи тај термин у физици и користе ово значење имајући га у виду. Експресивност је утолико већа уколико је живља веза са терминолошким значењем. То исто важи и за префиксоид *нано-*. Снажна експресивност проистиче отуда што је терминолошко значење још увек примарно и што говорници који користе ДТМ значење имају увид у значење термина. Мешавина терминолошких и детерминологизованих компонената чини таква значења јединицама којима се свакако интелектуализује лексички фонд. Ђ. Оташевић (2008: 101) је цитирајући Никитченика и Капанадзеа, написао да се употреба термина „деспецијализује, али технички ореол, већи или мањи, обично остаје“. Што је ореол већи, експресивност је изразитија.

Експресивност детерминологизованог значења значајно се смањује или у потпуности губи уколико је ослабљена веза између терминологизованог и детерминологизованог значења. Тако, на пример, лексема *емисија* (према РСАНУ) примарно означава 1.а. физ. *њриродно одашљање, исљушљање енергије (свејлосне, електричне, звучне итд.)*, а секундарно: 1.б. *одашљање радио-шлаласа и штелевизијских шлаласа; њрограмска јединица која се звучно и вузуелно њреноси њреко радија и штелевизије*. Детерминологизовано значење лексеме *емисија* толико се осамосталило да је у потпуности изгубило експресивност, па је у РСЈ чак обрађено као примарно, а терминолошко значење је обрађено као секундарно. Што је слабија веза детерминологизованог значења са терминолошким значењем, експресивност у разговорном језику је слабија, а слабија је и интелектуализација.

Шта је ДТМ у својој суштини? Аутори су различито схватили овај процес. По некима је у питању позајмљивање речи из терминолошких система у општи језик. Други у томе виде дифузно ширење значења, што доводи до олабљивања значења у терминолошкој сфери. Трећи мисле да термин развија секундарна метафорична значења и да једно од тих метафоричних значења прелази у општи језик. Нама се чини да су у праву они лингвисти који заступају прво мишљење. Идеја о способности термина да развија метафорична значења није прихватљива и то објашњава Д. Гортан Премк (2004:

118–119). Идеја о дифузности значења термина такође је неприхватљива јер термин као јединица са дифузном семантиком не би могао да опстане у терминолошкој сфери. Због тога нам се као једино прихватљиво објашњење чини оно да општи језик позајмљује термине, који као јединице општег лексикона слободно развијају секундарна значења: „када термини изиђу из својих терминолошких система, из језика науке, када уђу у језик публицистике и готово редовно преко њега у општи језик, почињу да имплицирају свој експлицитно дат појмовни садржај, почињу да га богате, да развијају у њему и релевантне елементе реализације“ (Гортан Премк 2004: 123). Дакле, процес ДТМ ретко доводи до тога да се у потпуности изгуби терминолошко значење. У терминолошкој сфери термин има терминолошко значење, а када га општи језик „позајми“, тј. када се измести из свог научног окружења, нова семантичка позиција утиче на ново значење.

Да ли се свака ДТМ завршава преласком термина у општи језик? У литератури се углавном наглашава да ДТМ подразумева прелажење термина из терминосистема у општи језик. Ипак, чини се да термин може бити позајмљен у било који функционални стил, па чак и да се из једног научног терминосистема позајми у други терминосистем. Свакој промени значења термина када се он нађе у било ком функционалном стилу претходи његова детерминологизација. Лексема *икона* је теолошки термин, али је позајмљен у компјутерску терминологију у којој је развио ново терминолошко значење – „сличица на компјутерском екрану, повезана с одређеном датотетком (фајлом) или програмом, која се активира мишем“ (Оташевић 2008а). Пре него што је настало компјутерско терминолошко значење, ова лексема је свакако доживела детерминологизацију теолошког значења.

Лексема *вирус* представља медицински термин и означава *паразитски микроорганизам*, али се преселио и у компјутерску терминологију и означава *програм који инфицира компјутерске датотетке*. Чим је напустио медицинску терминологију, овај термин се детерминологизовао, да би се поново терминологизовао у другој терминолошкој сфери. Не би било необично да је посредник између два терминосистема био општи језик у којем је ова лексема такође пронашла своје место са значењем *особа или појава која изазива лоше стање појединца или друштва*.

Да ли је сваки прелазак термина из једне сфере у другу знак његове ДТМ? Међутим, није сваки прелазак термина из једне сфере у другу, из једног функционалног стила у други сигуран знак његове ДТМ. Задржаћемо се на два случаја.

1. Е.А. Гутина (2016) пише о томе како се ДТМ у руском језику најчешће врши у сфери природних наука (физике, хемије, медицине) и технике. Међутим, примећује ауторка, све се чешће дешава да се детерминологизују лингвистички термини. Она то образлаже чињеницом да има све више лингвистички

образованих писаца који у својим делима употребљавају лингвистичке термине. У примерима које наводи ова ауторка запажа се, међутим, да они нису променили своје значење и да су они и даље део лингвистичке терминологије иако су употребљени изван те сфере: *Теперь каждое мое слово было клише. Я зубрыл футбольный лексикон попусту. Открыли институт с лязгающей аббревиатурой ЦАГИ вместо названия. В зависимости от особенностей истории и аудитории он перескакивал с австрийского диалекта немецкого на сносный русский.* Сматрамо да се у наведеним примерима лингвистички термини нису детерминологизовали иако су употребљени у књижевноуметничком функционалном стилу.

2. Постоји још једна појава на коју треба скренути пажњу када је реч о ДТМ. У реченицима: *Желим себе да абгрејдујем* (Прва телевизија, 17. 1. 2016) и: *Улогуј се у ѿај ѿроблем, укључи мозак!* (разговорни језик) затим: *Улогуј се, ресетиј се, бре* (Bad Copy); *Забаговао сам на исѿиѿу* (разговорни језик) употребљени су компјутерски термини *абгрејдовати* (*се*), *улоговати* (*се*), *ресетиовати* (*се*). Поставља се питање да ли су они заиста детерминологизовани у разговорном језику или су употребљени у свом основном термилошком значењу које треба да сугерише да се семантика исказа заснива на појмовној метафори ЧОВЕК ЈЕ КОМПЈУТЕР. Као што се компјутер абгрејдује или ресетује, управо на тај начин може се абгрејдовати или ресетовати и човек. И цео духовни простор човека је сајберпростор, па су духовни садржаји као сајтови у које се може улоговати, који се могу даунлодовати или аплодовати. Питање је да ли свака употреба термина изван терминосистема, нпр. у сфери разговорног језика представља пример за ДТМ.

Од одређеног термилошког ка неодређеном нетермилошком. Не постоји увек исти пут којим тече ДТМ. Према РСАНУ, основно значење лексеме *кванѿ* је термилошко: 1. физ. *најмања, каракѿеристѿична количина или вредност извесних физичких величина...* Секундарно значење је детерминологизовано: *мала, најмања количина нечега уѿиѿиѿе*. Ову семантичку способност, по правилу поседују и остале именице којима се означава мера. Тако, *милиметар, грам, секунд* или *километар, ѿона, час* примарно означавају одређену меру дужине, масе, времена, а затим се у процесу ДТМ оспособе да означавају неодређену малу/велику количину или интензитет било каквог појма.

И лексема *магнетѿ* има сличан развојни пут. Примарно представља физички термин, а секундарно се детерминологизује, губи одређеност и конкретност, па се у општем језику шири и разубује: 1. физ. *ѿело које ѿосебно ѿривлачи ѿредмете од гвожђа и сродних метала...* 2. фиг. *оно ѿѿѿо ѿривлачи, оно ѿѿѿо има ѿривлачну снагу; ѿривлачна моћ* (РСАНУ). Овај пут ДТМ и њене последице чине се очекиваним и логичним јер је термилошко значење прецизно, транспарентно, устаљено, недвосмислено (Шипка 2006: 151), а ДТМ значење се уопштава и развија у различитим правцима.

На сличан начин позајмљују се термини из физике и у општем језику добијају снажну, експресивну компоненту која се по правилу придружује њиховој уопштеној семантици. Тако, на пример, *гравитација* (а. физ. *сила којом се сва тјела у Вациони међусобно привлаче...*) секундарно означава (б. фиг.) *тежњу, склоност, привлачну снагу*. Вакуум је примарно (а. физ.) *празан безваздушан простор*, а када се измести из физике у општи језик може да означава и (б. фиг.) *празнину, пустош*. *Амплитуда* у физици представља *највеће удаљење од равнотежног положаја*, а у разговорном језику (2. фиг.) *замах, распон, колебање*. *Инерција* је примарно термин који означава (а. физ.) *Својство, стање тјела да задржи своје стање мировања...*, а секундарно се односи на (б. фиг.) *промост, неокрећивост, пасивност; глупост*. Процес ДТМ је отишао толико далеко да се ДТМ лексема нашла и као саставни део фразеологизма у разговорном језику. Наиме, *по инерцији* значи *по навичи... без размислања, машинално*. На сличан начин развијају се значења физичких термина *поларизација, фокус, рефлексија, осцилација, вибрација* итд. Пажњу привлачи људска склоност да својим стањима и емоцијама, путем именовања, пружи физички, материјални, измерљив оквир.

Од НЕОДРЕЂЕНОГ НЕТЕРМИНОЛОШКОГ КА ОДРЕЂЕНОМ ТЕРМИНОЛОШКОМ. Може се рећи да смо управо одредили и описали основни пут ДТМ. Међутим, бројна решења у РСАНУ односно РМС остављају истраживача у недоумици. Тако је, на пример, лексема *дифузија* одређена као лексема чије значење није примарно терминологско. Усто, има широку апстрактну семантику – 1. *распурање, расипање, расипавање*. Секундарно значење одређује се у РСАНУ као терминологско (2. физ.) *продирање једног гаса у други или једне течности у другу, спонтано међусобно мешање*. Поставља се питање односа између ова два значења. Да ли се он може одредити као терминологизација (за шта су се определили лексикографи) или као ДТМ термина из физике. Нама се чини да је друго решење правилније.

Од ОДРЕЂЕНОГ НЕТЕРМИНОЛОШКОГ КА НЕОДРЕЂЕНОМ ТЕРМИНОЛОШКОМ. Необично је, међутим, када се процес семантичког развоја одвија у правцу од нетерминологизованог ка терминологизованом значењу, а да је, притом, терминологизовано шире од нетерминологизованог. Лексема *талас*, према РМС, поседује примарно значење које припада општем језику, а секундарно терминологском систему физике: 1.а. *уздигнути део водене масе (изазван обично ветром)...* б. физ. *уопште појава ширења какавог побуђеног стања у некој средини или физичком тјелу, отклон од нормалног стања, односно равнотежног положаја, валовито кретање (уопште)*. Два пута поновљени прилог *уопште* у дефиницији овог термина уверава нас да овај термин нема уобичајене одлике термина (прецизност, недвосмисленост, устаљеност).

ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА ИЛИ ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЈА. Лексикографи су одлучили – примарно значење лексеме *свјетлост* припада физици (1. физ.)

зрачење које *пошиче из айџома...*, а значење које припада општем фонду одређено је као секундарно (2.а.) *сјај, сјајности, блесак...* С друге стране, основно значење именице *јачина* припада општем фонду: 1.а. *својсџво, сџање онога који је јак...* б. *духовна моћ...*, а неколико секундарних значења припада физици: 2. физ. а. *сџејен сџособности сџварања енергије, рада и сл.; инџензиџеџи*. б. *унуџрашња сила која делује између молекула...* Како утврдити примарна значења оваквих лексема које представљају део општег језика, па и његовог основног фонда, али и кључне термине на којима је базирана физика. Нама се чини да у описним речницима предност треба дати нетерминолошком значењу. Дакле, према нашој оцени, лексикографи су добро обрадили именицу *јачина*, али то не важи за *свејлосџи*.

ЗАКЉУЧАК. Изгледало је да ће тема овог истраживања бити пуко указивање на чињеницу да је ДТМ један од начина богаћења општег лексичког фонда. Међутим, искрсла су бројна питања о односу између ДТМ, као и о сложеном и испреплетаном односу између терминологизације и ДТМ. Ова два супротстављена процеса у ствари су необично блиска и међусобно се допуњују. 1) Покушали смо да одговоримо на питање да ли је ДТМ у својој суштини метафоризација терминолошког значења или позјамљивање термина из терминолошке сфере у неку другу. 2) Заинтересовали смо се за питање да ли свака ДТМ представља пут термина из терминолошког фонда у разговорни (општи) фонд или то може бити међуфаза у преласку из једног у други терминосистем. 3) Интересовало нас је да ли је ДТМ манифестација демократизације или, супротно томе, интелектуализације лексичког фонда. 4) Приказали смо случајеве привидних ДТМ. 5) Показали смо могуће семантичке односе између ТМ и ДТМ значења појединих лексема, указали на сложеност тог односа и проблеме са којима се у вези са тим сусреће лексикограф израђујући описни једнојезички речник. 6) Изнели смо бројне примере термина углавном из области физике и њиховог односа са ДТМ значењима.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003: Ц. Аврамова, *Словообразователни тенденцији при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век*, Sofia: Heron Press.
- Гортан-Премк 2004: Д. Гортан-Премк, *Полисемџија и организациџа лексичког сџстџема у срџскоме језику*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат 1988: И. Грицкат: Речник Српске академије наука и уметности, почеџи, лик, перспективе, *Глас*, књ. 352: САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 13, 25–40.
- Гутина 2016: Е.А. Гутина, Детерминологизација лингвистических терминав в современной речи: <https://gutinaea.wordpress.com>, сајту приступљено 28. VII 2016.
- Денисов 1993: П.Н. Денисов, *Лексика русскогo јазыка*, Москва: Русский язык.

- Драгићевић и Утвић (у штампани): Р. Драгићевић и М. Утвић, Препозитивне компоненте у српском и руском језику на материјалу интернет-сајтова, реферат прочитан на конференцији Комисије за творбу речи МКС, Универзитет у Грацу, 2016.
- Клајн 1978: И. Клајн, О префиксоидима у српскохрватском језику, *Наш језик* XXIII/5, 187–199.
- Орехов 2014: Б.В. Орехов, Суперминимум и нанодержава: префиксоиды в языке интернета, *Современный русский язык в интернете*, Я.Э. Ахапкина и Е.В. Рахилина (ред.), Москва: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН; Языки славянской культуры, 281–291.
- Оташевић 2008а: Ђ. Оташевић, *Нове речи и значења у српском језику*, Београд: Алма.
- Оташевић 2008б: Ђ. Оташевић, *Речник нових речи*, Београд: Алма.
- Хорват и Штебић 2010: М. Horvat i В. Štebih Golub, Posljedice internacionalizacije u hrvatskom jeziku, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 36/1, 1–21.

ИЗВОРИ

- РМС: Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд, 1959–, Београд: Српска академија наука и уметности.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Rajna M. Dragičević

DETERMINOLOGIZATION AS A WAY OF ENRICHING A LEXICAL FUND

Summary

The paper discusses determinologization in the Serbian language. This process is thoroughly analyzed, explained and defined. Determinologization forms part of the process of enriching a language fund, and is distinguished from the process of terminologization and other language processes. The paper focuses on the comparison of the semantic content of a lexical unit determined as a term and one which has been determinologized. The paper provides an attempt to answer the question as to how detereminologization may be an active way to enrich the general vocabulary of the Serbian language.

Keywords: determinologization, terminologization, vocabulary, lexical enrichment, the Serbian language

CZY NAUKOWCY Z KRAJÓW SŁOWIAŃSKICH LUBIĄ TERMINY-METAFORY?

Mariusz Górnicz*

Terminy-metafory są bardzo popularne w terminologii anglojęzycznej, jednak w badanych przez autora tekstach polskich artykułów naukowych z dziedziny medycyny terminy metaforyczne występują o wiele rzadziej i zwykle towarzyszą im kwalifikatory podkreślające ich obcość, np. *tzw.* Autor klasyfikuje odpowiedniki angielskich terminów-metafor w badanych tekstach polskich (są to: terminy niemetaforyczne, skrótowce angielskie, zapożyczone terminy angielskie), a następnie przeprowadza wstępne porównanie odpowiedników wybranego angielskiego terminu-metafory w różnych językach słowiańskich.

Słowa kluczowe: termin-metafora, termin analityczny, tłumaczenie terminów, języki słowiańskie

Bodźcem do napisania niniejszego artykułu była obserwacja pewnej niechęci do używania terminów o charakterze metaforycznym w polskich tekstach medycznych. Artykuł podsumowuje i rozwija tezy przedstawione we wcześniejszych opracowaniach (Górnicz 2012; Górnicz 2015), w których podjęto próbę opisanie zjawiska, które można określić jako wyrażaną środkami tekstowymi niechęć wobec używania w tekstach naukowych terminów o charakterze metafor.

Termin analityczny

W celu lepszego odgraniczenia kategorii terminów zawierających człony metaforyczne od terminów nazywających cechy pojęcia w sposób nieobrazowy należy wprowadzić pojęcie terminu analitycznego. Termin analityczny to termin, który zawiera tylko terminoelementy (wyrazy i morfemy) wskazujące w sposób niemetaforyczny na istotne cechy pojęć danej dziedziny wiedzy specjalistycznej (Musiołek-Choiński 1986). „Niemetaforyczny” oznacza m.in., że znaczenie danego terminoelementu jest stałe i dobrze ugruntowane w terminologii danej dziedziny.

Przykładem terminu analitycznego używanego w medycynie jest wirusowe zapalenie gardła. Poszczególne człony tego terminu wskazują na umiejscowienie

* Instytut Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Wydział Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska; mgornicz@uw.edu.pl

choroby (gardło), charakter zaburzenia zdrowia (zapalenie) i przyczynę choroby (wirus). Elementy znaczące terminów analitycznych pojawiają się w ich definicjach, a w terminach są połączone ze sobą tak, że można odtworzyć ten fragment definicji, którego są częścią; tym samym terminy analityczne charakteryzują się przejrzystością (PN-ISO 704 2012: 45).

Charakter metaforyczny/nie metaforyczny danego elementu terminu należy ustalać w perspektywie synchronicznej: istnieje wiele elementów terminów, które pierwotnie były używane w języku ogólnym lub w terminologii innej dziedziny wiedzy specjalistycznej i stały się częścią pewnego systemu terminologicznego jako metafory, lecz z upływem czasu przestały być odbierane jako takie. Wyraz *zapalenie* jest nadal używany w języku ogólnym w znaczeniu ‘sprawienie, że jakiś przedmiot, np. papieros, zaczyna się palić’, np. zapalenie papierosa, ale to znaczenie, wynikające bezpośrednio z kategoriałnego znaczenia przedrostka perfektywnego *za-* i znaczenia rdzenia *-pal-*, nie jest wyczuwane w terminie medycznym *zapalenie*. Z tego przykładu wynika kolejna, a być może najważniejsza cecha terminoelementów tworzących terminy analityczne: ich znaczenie specjalistyczne jest synchronicznie znaczeniem podstawowym, a ewentualne znaczenia w języku ogólnym, jakie mogą mieć, nie wpływają na znaczenie specjalistyczne.

Przeciwieństwem terminów analitycznych są przede wszystkim terminy zawierające elementy metaforyczne, np. w medycynie *objaw zachodzącego słońca* oraz *zimne aglutyniny*. Objaw zachodzącego słońca opisuje w sposób obrazowy położenie gałek ocznych będące wynikiem porażenia spojrzem w górę. *Zimne aglutyniny* to nazwa substancji obecnych we krwi, które ulegają przemianom w temperaturze pokojowej (a nie w temperaturze ludzkiego ciała). Dokładniejsza analiza tych dwóch terminów pozwala na wyciągnięcie wniosku, że „zachodzące słońce” to przykład typowej dla metafory zmiany domeny (gałki oczne to słońca, linia powiek dolnych to horyzont), natomiast w drugim przypadku mamy do czynienia z metonimią (podstawienie okoliczności aktywności substancji za substancję). Nie zmienia to faktu, że oba terminy wyrażają treść oznaczanych przez nie pojęć w sposób obrazowy, niebezpośredni: ich definicje nie zawierają członów, które wskazaliśmy jako metaforyczne/metonimiczne. Ponadto znaczenie terminologiczne elementu *zimny* w omawianym terminie, tj. ‘związany z temperaturą pokojową’ nie jest stałe w terminologii medycznej i np. w terminie *zimna polipektomia* człon *zimny* znaczy ‘bez elektrokoagulacji’. Inne są też w obu przypadkach elementy o znaczeniu antonimicznym: *ciepłe aglutyniny* i *polipektomia na gorąco*.

Do kategorii terminów nieanalitycznych należy także zaliczyć terminy z członami nieistotnymi dla znaczenia pojęcia, np. terminy eponimiczne, terminy zawierające symbole, takie jak *prawo Maxwella*, *cukrzyca typu I*, gdyż elementy *Maxwell* oraz *typ I* nie mają bezpośredniego (wyrażonego tymi samymi lub synonimicznymi jednostkami języka) odzwierciedlenia w definicjach.

Podział terminów na analityczne i nieanalityczne ma zasadniczo charakter dychotomii, gdyż stwierdzenie wśród elementów terminu nawet jednego członu pochodzącego spoza zbioru elementów charakterystycznych dla danej terminologii dziedzinowej automatycznie kwalifikuje ten termin do kategorii nieanalitycznych. Wydaje się jednak, że dopuszczenie stopniowości tej kategorii jest przydatne np. do celów porównań terminów wielowyrzawowych lub porównań terminów synonimicznych odnoszących się do tej samej definicji pojęcia. W dalszej części tekstu pewne terminy będą określane jako bardziej lub mniej analityczne od innych.¹

Obserwacja

Terminologia medyczna, zwłaszcza angielska, zawiera wiele terminów o charakterze metaforycznym, np. *implant survival* (dosł. ‘przeżycie protezy’), *natural killer cells* (dosł. ‘komórki naturalni zabójcy’). W pierwszym z nich czas sprawnego funkcjonowania protezy np. stawu biodrowego w organizmie człowieka jest przyrównany do życia człowieka, w drugim podobnie pewien rodzaj komórek układu odpornościowego jest opisywany za pomocą odniesienia do przestępstwa odebrania życia innemu człowiekowi.

W badanym przez autora korpusie tekstów naukowych z dziedziny ortopedii i rehabilitacji zaczerpniętych z czasopisma „Ortopedia Traumatologia Rehabilitacja” (tzw. korpus OTR) (Górnicz 2016), a także w wielu innych tekstach medycznych, z jakimi autor pracy miał styczność jako językoznawca bądź tłumacz, terminy-metafory często występują z kwalifikatorami obcości, takimi jak cudzysłów, zwrot *tzw.*, co można zinterpretować jako wyraz pewnej niechęci, zastrzeżeń do wykorzystywania metafory jako środka nominacji. Poniżej pokazano to na kilku przykładach.

Korpus OTR obejmuje wszystkie oryginalne polskie teksty opublikowane w czasopiśmie „Ortopedia Traumatologia Rehabilitacja” w roku 2014 (ogółem 55 artykułów, ponad 125 000 słów). Korpus utworzono i analizowano w programie AntConc 3.4.4w (Windows).

Przykład 1: *implant survival*

Termin *implant survival* odnosi się do czasu (mierzonego w latach) funkcjonowania w organizmie człowieka wszczepionej protezy, np. sztucznego stawu biodrowego.

W korpusie OTR stwierdzono cztery polskie odpowiedniki terminu *implant survival*, które wystąpiły ogółem 29 razy:

¹ Autor dziękuje uczestnikom dyskusji na konferencji w Belgradzie, a w szczególności prof. prof. E. Sorokinie i S. Griniowowi, za zwrócenie uwagi na tę i inne kwestie.

- *przeżycie protezy* (5)
- *przeżywalność* (9)
- *żywołność* (1)
- *biofunkcjonalność* (14).

Już fakt wystąpienia w korpusie aż czterech odpowiedników angielskiego terminu-metafory może świadczyć o braku konsensu co do optymalnego polskiego wykładnika tego pojęcia. Liczebność poszczególnych odpowiedników nie świadczy o ich popularności, gdyż dany wariant mógł być jedynym odpowiednikiem używanym w określonym artykule, w którym to pojęcie było dominantą semantyczną tekstu, podczas gdy w innym mogło być wyrażone innym odpowiednikiem, a jednocześnie mieć mniejsze znaczenie dla tekstu, co przełożyło się na mniejszą liczbę wystąpień.

Wśród tych czterech odpowiedników pierwszy ma charakter metaforyczny i dokładnie odwzorowuje elementy terminu angielskiego. Termin *przeżywalność* jest używany w medycynie w odniesieniu do ludzi (odsetek osób przeżywających zachorowanie lub przeżywających przez określony czas od rozpoznania choroby). Termin *żywołność* również jest używany w języku medycyny w znaczeniu zdolność do życia (*żywołność bakterii*) oraz wykazywanie oznak życia (*żywołność płodu*)), jednak w odniesieniu do protezy można dopatrywać się raczej przeniesienia terminu z dziedziny materiałoznawstwa (*żywołność wyrobu*). W końcu *biofunkcjonalność* to złożenie terminoelementów łacińsko-greckich, a więc typowy termin analityczny.

Z czterech terminów jedynie *przeżycie* był w badanym korpusie opatrywany sygnałami obcości: w dwóch wystąpieniach na 5 ogółem termin był użyty w cudzysłowie.

Podsumowując: tylko jeden z 4 odpowiedników terminu *implant survival* w badanych tekstach polskich ma charakter metaforyczny (jest to zresztą kalka terminu angielskiego). Dwa inne zawierają elementy (*życ-*, *żyw-*) odnoszące się do podstawy metafory wykorzystanej w terminie angielskim, ale są tożsame z terminami o ustalonej pozycji (w innym znaczeniu) w tekstach medycznych i technicznych. Ostatni odpowiednik to „neoklasyczny” termin analityczny.

Przykład 2: *gate control theory*

Termin *gate control theory* (dosł. teoria kontroli bramy/furtki) to nazwa teorii, zgodnie z którą przekazywanie bodźców bólowych pewnymi szlakami nerwowymi z obwodowego układu nerwowego do rdzenia kręgowego można zahamować, gdy są stymulowane pewne inne szlaki nerwowe. Termin angielski zawiera element *gate* (brama/furtka) przeniesiony z domeny „dom”, uwypuklając w ten sposób sedno działania wykorzystujących opisaną wyżej zasadę urządzeń, które stymulując odpowiednie nerwy w obrębie pleców, blokują przepływ bodźców bólowych pewnymi drogami.

Gdy kilkanaście lat temu autor pracy poszukiwał polskiego odpowiednika tego terminu, który wystąpił w tłumaczonym przezeń podręczniku fizjoterapii, specjalista z tej dziedziny zasugerował użycie terminu *teoria kontrolowanego przepustu rdzeniowego*. Człony tego terminu odnoszą się do oznaczanego przezeń pojęcia w sposób niemetaforyczny, bezpośredni: *teoria* to termin ogólnonaukowy, *rdzeniowy* odnosi się do rdzenia kręgowego, a *przepust* to rzeczownik odsłowny, który bywa używany jako termin w takich zestawieniach jak „przepust danych”, lecz przede wszystkim znaczy ‘otwór w nasypie, np. pod drogą, umożliwiający np. przepływ wody, przejazd pojazdów lub przechodzenie ludzi’. O metaforze można mówić w przypadku elementu *kontrolowany*, ponieważ nie odnosi się on w tym przypadku do świadomej bądź interaktywnej regulacji danego parametru lub procesu przez człowieka lub komputer, jednak czasownik *kontrolować* ma bardzo ogólne znaczenie i wydaje się, że jego użycie w analizowanym terminie nie jest odczuwane jako nowatorskie, co pozwalałoby dopatrywać się tu przeniesienia domeny.

W nowszych tekstach, m.in. w czasopiśmie „Ortopedia Traumatologia Rehabilitacja” można znaleźć kilka odpowiedników pozornie bardziej zbliżonych formalnie do terminu oryginalnego: *teoria bramki kontrolnej*, *teoria bramki bólu/bólowej* oraz *teoria bramkowania*. Należy jednak zwrócić uwagę, że odpowiedniki elementu *gate* w tych terminach to nie narzucające się jako ekwiwalenty tłumaczeniowe słowa języka ogólnego *brama* czy *furtka*, ale termin z zakresu logiki (*bramka* jak w *bramka logiczna*), elektroniki (*bramka* jako element tranzystora) lub architektury (*bramka* np. przy wejściu na stację metra) oraz forma gerundialna (*bramkowanie*), która także jest terminem w elektronice i nie występuje w języku ogólnym. Mamy więc do czynienia z transterminologizacją, która jest rodzajem metaforyzacji, ale podstawa metafory nie pochodzi – w przeciwieństwie do terminu angielskiego – z języka ogólnego. Ponadto szyk z przymiotnikiem w postpozycji (*kontrolna*, *bólowa*) także jest typowy dla terminów. Polskie odpowiedniki nadal brzmią bardziej „naukowo”, nie wykorzystują elementów metaforycznych nawiązujących do obrazu świata w języku ogólnym.

Przykład 3: *natural killer cells* (NK cells)

Natural killer cells (dosł. *komórki-naturalni zabójcy*) to komórki układu odpornościowego, które do aktywacji (rozpoczęcia niszczenia „złych” komórek, np. nowotworowych) nie potrzebują sygnałów ze strony innych komórek odpornościowych. W polskich tekstach medycznych praktycznie nie spotyka się innych odpowiedników tego terminu angielskiego niż *komórki NK*. Można to interpretować jako wykorzystanie skrótowca, by uniknąć wprowadzania dosłownego, metaforycznego odpowiednika.

Przykład 4: Terminy z przyrostkiem *-ing* – metaforyczność jako przyczyna zapożyczenia

Słowa z przyrostkiem *-ing* to bardzo rozpowszechnione zapożyczenia z języka angielskiego występujące w wielu językach nowożytnych. Wśród nich znajdujemy liczne przykłady terminów, które można określić jako metafory. Takim terminem jest np. *clearing* ('rozliczenia bezgotówkowe między państwami, firmami, przedsiębiorstwami za wzajemną sprzedaż np. towarów i usług, rozliczane na podstawie bilansu płatności'). O jego rozpowszechnieniu świadczy fakt, że jest używany jako zapożyczenie leksykalne (niekiedy w postaci zaadaptowanej, np. *kliring, kliringas*) w nagłówkach 11 z 13 artykułów na różnojęzycznych witrynach Wikipedii w językach posługujących się alfabetem łacińskim lub cyrylicą. Oryginalny termin angielski to forma gerundialna czasownika *clear*, o podstawowym znaczeniu 'czyścić'.

W terminologii przetwórstwa ropy naftowej funkcjonuje termin *kraking* (ang. *cracking*), o znaczeniu 'obróbka nafty i jej frakcji w wysokiej temperaturze w celu otrzymania produktów o mniejszej masie cząsteczkowej w wyniku rozerwania wiązań między atomami węgla'. Oryginalny termin angielski pochodzi od wyrazu *crack*, o znaczeniu 'pękać, łamać się, łamać'. Zapożyczenia są wyrazami hasłowymi w 29 na 30 artykułów w Wikipedii na temat *cracking* w językach używających alfabetu łacińskiego lub cyrylicy.

Oba terminy w języku angielskim to neosemantyzmy będące wynikiem metaforycznego „przefiltrowania” znaczenia podstawy metafory. Fakt ich zapożyczenia można interpretować jako wynik trudności ze znalezieniem lapidarnych odpowiedników niosących to samo znaczenie.

Odminną sytuację obrazuje termin *jogging*, oznaczający w wielu językach bieganie w stosunkowo wolnym tempie w celach rekreacyjnych. W języku angielskim to znaczenie jest w tym przypadku podstawowe (wyraz *jog* ma obecnie kilka innych znaczeń prawdopodobnie nieodczuwanych jako powiązane ze znaczeniem „biegowym”), a przejście tego wyrazu przez użytkowników innych języków jest związane z mniejszym rozczłonkowaniem pola semantycznego „biegać” w innych językach.

Analiza wielojęzyczna

Powyższe omówienie wybranych terminów metaforycznych z przyrostkiem *-ing* było wstępem do bardziej rozbudowanej analizy odpowiedników angielskich terminów-metafor w językach słowiańskich. Pojęcie *odpowiednik* można rozumieć na dwa sposoby:

1. Jako ekwiwalent tłumaczeniowy – termin utworzony w celu nazwania pojęcia wyrażonego już terminem w innym języku, ale nie w języku-biorcy (tzw. wtróna nominacja terminologiczna [Sager 1990]),

2. Jako oznaczenie pojęcia specjalistycznego w danym języku utworzone niezależnie od analogicznych terminów w innych językach.

W obu przypadkach wykrycie, że angielskim terminom metaforycznym odpowiadają terminy niemetaforyczne, byłoby dowodem na istnienie różnic preferowanych technik nominacji terminologicznej. Gdyby analizowane terminy rozpatrywać jako odpowiedniki tłumaczeniowe, należałoby przyznać, że twórcy terminów w krajach słowiańskich są świadomi tych różnic.

W celu wybiórczej analizy omawianego problemu porównano odpowiedniki wspomnianego wcześniej terminu *natural killer cells* w językach słowiańskich na podstawie artykułów na witrynie Wikipedia (spis artykułów podano w bibliografii). Wybór jednostki terminologicznej do porównania był podyktowany faktem wyraźnego unikania dosłownego odpowiednika tego terminu w tekstach polskich, które autor badał wcześniej, oraz zakładaną łatwością utworzenia jego dosłownych odpowiedników w językach słowiańskich (istnieniem w nich odpowiedników poszczególnych słów). Wybór źródła wynikał z możliwości łatwego dostępu do różnojęzycznych artykułów na ten sam temat. Należy jednak pamiętać, że ta internetowa encyklopedia jest przeznaczona dla tzw. szerokiego grona odbiorców, toteż należy oczekiwać, że autorzy haseł stosują zabiegi charakterystyczne dla tekstów popularnonaukowych, w tym np. uproszczenia terminologiczne, obejmujące m.in. używane bardziej obrazowych określeń. Wyniki porównania mogą więc nie być miarodajne dla tekstów specjalistycznych, jednak tym większe znaczenie będzie miało ewentualne stwierdzenie preferencji dla odpowiedników niemetaforycznych.

Znaleziono 9 artykułów na temat *natural killer cells* w wersjach Wikipedii stworzonych w językach słowiańskich (stan na 15 IV 2016).

We wszystkich artykułach analizowano następujące parametry jakościowe i ilościowe:

- tytuł artykułu,
- określenia pojęcia wymienione w pierwszym zdaniu artykułu (pierwsze zdanie ma charakter definicji),
- określenia pojęcia występujące w całym tekście artykułu i liczba ich wystąpień
- procent wystąpień określeń pojęcia o charakterze metaforycznym w stosunku do ogólnej liczby określeń pojęcia *natural killer cells* w całym tekście.

Przykład analizy tekstu przedstawiono na poniższej rycinie, a wyniki analizy zebrano w tabeli.

Рис. 1 Istotne elementy analizowanych artykułów (tytuł, terminy w pierwszym zdaniu artykułu, wystąpienia terminów w tekście – objaśnienia na rycinie). Fragment artykułu ze strony https://sr.wikipedia.org/wiki/Ћелије_убице.

Чланак
Разговор
Испит

Чланј
Уреди
Историја
Програма

Ћелије убице

Из Википедије, слободне енциклопедије

Ћелије убице или **НК ћелије** (енгл. *Natural killer cells*) су посебна група ћелија које имају улогу у одбрани организма против вируса и туморских ћелија. Ћелије убице спадају ниу Б ни у Т ћелијоците већ припадају неспецифичном имунитету.^[1]

Садржај [сврши]

- 1 Изглед и грађа
- 2 Механизам дејства
- 3 Види још
- 4 Референце
- 5 Литература
- 6 Спољашње везе

Изглед и грађа [уреди]

Ћелије убице су крупне мононуклеусе ћелије са великим бројем гранула у цитоплазми. На њиховој мембрани се не налази Т ћелијски рецептор. Ћелијски маркер лимфоцита ЦД3 (енгл. *CD3*), ити мембрански имуноглобулин Б лимфоцита (рецептор Б лимфоцита). У цитоплазматском гранулама налазе се разне цитотоксичне супстанце: перфориин, гранузими итд. Перфориин стварају отворе у мембрани циљаних ћелија, док гранузими и друге супстанце могу да лизирају ћелије или да изазову њихову апоптозу. Гранулозими имају и антибиотско дејство тј. могу елиминисати микроорганизме унутар заражених ћелија. Највише су заступљене у крви и слезини. Ове ћелије поседују особину да без додатне активације (чак и у лабораторијским условима) унишу друге ћелије по чему су добиле и своје име. Од ћелијских маркера користавају ЦД16 и ЦД56 молекуле (енгл. *CD56*, енгл. *CD16* енгл. *CD-cluster of differentiation*), по чему се могу идентификовати.

Механизам дејства [уреди]

НК ћелија деловају ћелије заражене вирусима и туморске ћелије путем препознавања аномалија на њиховој ћелијској мембрани, а затим се за њих везују и унишу их. Активност ћелија убице регулише преко активних и инхибиционих сигнала.^[2] Уколико НК ћелија деловају нормалне молекуле I класе главног хистокompatимног система (ГХК) (енгл. *MHC-1* илгг *histocompatibility complex*), које испољава већина ћелија организма (ове ћелије које садрже једно и тробојци), не долази до њихове активације тј. инхибишу се. Туморске ћелије и ћелије заражене вирусима путем молекула I класе ГХК „пресветлују” - стране, вирусне антигене (или измењене сопствене антигене), што доводи до активације НК ћелија. Лирирања заражених ћелија, путем ослобађања токсичних супстанци депонованих у гранулама или активацијом програмирање ћелијске смрти (апоптозе)

Tab.1 Analiza użycia odpowiedników terminu *natural killer cells* w artykułach w językach słowiańskich na witrynie Wikipedia. Liczba wystąpień w tekście równa 0 oznacza, że dany odpowiednik wystąpił jedynie w pierwszym zdaniu tekstu.

Język	Tytuł	Terminy w 1. zdaniu artykułu (o charakterze definicji)	Pe terminów w tekście?	Lista terminów w tekście (metafory)	Liczba wystąpień w tekście	%	% terminów metaforycznych
Български	NK клетка	клетки естествени убийци	4	NK клетка	6	66%	22%
		NK-клетки		клетки естествени убийци „естествени убийци” NK-лимфоцит	1 1 1	11% 11% 11%	
Čeština	NK buňka	NK buňka	1	NK buňka	3	100%	0%
Polski	Komórki NK	komórki NK	1	komórki NK	9	100%	0%
Русский	Естественные киллеры	естественные киллеры, натуральные киллеры	4	естественные киллеры натуральные киллеры NK-клетки NK	1 0 1 18	5% 0% 5% 90%	tytuł + 5%
		Ćelije ubice	2	ćelije ubice NK ćelije	5 4	55% 44%	tytuł + 55%
Slovenčina	NK bunka	NK bunky	1	NK bunky	17	100%	0%
Slovenščina	Naravna celica ubijalka	naravne celice ubijalka NK-celice	2	naravne celice ubijalka NK-celice	6 0	100% 0%	tytuł + 100%
		Ђелије убице	2	ђелије убице НК ћелије	6 4	60% 40%	tytuł + 60%
Український	Природні кілери	природні кілери НК-клітини	2	природні кілери НК-клітини	31 22	58% 42%	tytuł + 58%

² Taką nazwę języka podaje witryna internetowa Wikipedia.

Najważniejsze wnioski wynikające z tabeli są następujące:

1. Odpowiedniki terminów *natural killer cells* / *NK cells* w językach słowiańskich są kalkami terminów angielskich, niekiedy ulegającymi elipsie (*NK-клетки* -> *NK* w tekście rosyjskim, *клетки естественни убийци* -> „*естественни убийци*” w tekście bułgarskim), lub zapożyczeniami hybrydowymi zawierającymi przeniesiony człon *киллер/кілер* i kalkę członu określającego. Bułgarski termin *NK-лимфоцит* również ma swój angielski odpowiednik (niewymieniony wcześniej) *NK lymphocyte*, który jest używany rzadziej niż *NK cell*. Rosyjskie terminy *естественные киллеры* – *натуральные киллеры* różnią się jedynie obecnością rodzimego i zapożyczonego przymiotnika. Nie odnotowano synonimów, które nie nawiązują formą do terminów używanych w języku angielskim.

2. Widoczne są duże różnice częstości występowania terminów metaforycznych w tekstach w poszczególnych językach. Co ciekawe, można zauważyć wyraźną granicę geograficzną: odpowiedniki metaforyczne są rozpowszechnione w artykułach w językach południowosłowiańskich (średnio ok. 60% wystąpień odpowiedników *NK cells* w tych tekstach to terminy-metafory), natomiast prawie nie występują w tekstach w językach wschodnio- i zachodniosłowiańskich z wyjątkiem języka ukraińskiego.

3. W ponad połowie badanych języków poszczególne odpowiedniki o charakterze metaforycznym wystąpiły w tekstach nie więcej niż jeden raz. Daje to podstawy, by sądzić, że opisana wcześniej niechęć do używania terminów zawierających człony metaforyczne w tekstach polskich może zaznaczać się również w tekstach w niektórych innych językach słowiańskich, jednak taka teza wymaga oczywiście dalszych badań.

4. Badania należy przeprowadzić na porównywalnych korpusach tekstów w różnych językach słowiańskich. Badane teksty powinny być napisane przez specjalistów i przeznaczone dla specjalistów, gdyż teksty z witryn popularnonaukowych takich jak Wikipedia mogą zawierać środki wyrazu, które nie są charakterystyczne dla tekstów tworzonych z myślą o wykorzystaniu w układzie specjalista-specjalista, w tym środki zwiększające obrazowość przekazu, takie jak metafora.

5. Poszerzona analiza pozwoli na stwierdzenie, czy autorzy tekstów specjalistycznych w innych językach słowiańskich tworzą odpowiedniki terminów metaforycznych z wykorzystaniem technik opisanych w niniejszym artykule dla tekstów polskich (odpowiedniki analityczne, skrótowce, zapożyczenia formalno-semantyczne, ewentualne sygnały obcości towarzyszące terminom o charakterze metaforycznym).

Temat stosunku do terminów-metafor nie jest często podejmowany w pracach językoznawczych. Wyjątkiem jest kilka artykułów E. Tabakowskiej. W jednym z nich (Tabakowska 2008) autorka wskazuje na pewne wrodzone niedostatki metafor jako środków wyrazu treści specjalistycznych, określając te wady

jako „niepełne rzutowanie”, tzn. takie, które obejmuje tylko niektóre elementy domeny źródłowej (Tabakowska 2008: 22), pisząc dalej „każda metafora wydobywa (...) jedne elementy wykorzystywanych przestrzeni mentalnych i jednocześnie usuwa na dalszy plan (...) inne” (Tabakowska 2008: 25) oraz „metafory są z samej swej natury „niejasne w odczycie”” (Tabakowska 2008: 26). W innej pracy autorka pisze wprost o panującym w polskiej nauce stereotypowym przekonaniu, że „co jest „naukowe”, musi też być śmiertelnie poważne” (Tabakowska 2015: 48) i wskazuje m.in. na fakt, że termin informatyczny *cookie* rzadko bywa tłumaczony jako *ciasteczko*, a o wiele częściej jego odpowiednikami są *pakiecik kontrolny* lub *plik cookie* (Tabakowska 2015: 49). Oba te terminy reprezentują grupy odpowiedników terminów-metafor opisane w tym artykule: *pakiecik kontrolny* to przykład transterminologizacji z języka ekonomii, a *plik cookie* zawiera zapożyczenie formalnosemantyczne.

LITERATURA

- Górnicz 2012: M. Górnicz, *Kulturowe uwarunkowania zapożyczeń terminologicznych*, w: I. Kasperska, A. Żuchelkowska (red.), *Przekład jako akt komunikacji międzykulturowej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 69–86.
- Górnicz 2015: M. Górnicz, *Compression as a Factor behind the Borrowing of English Medical Terminology into Polish*, w: P. ten Hacken, R. Panocová (red.), *Word Formation and Transparency in Medical English*, Cambridge Scholars Publishing, 157–178.
- Górnicz 2016: M. Górnicz, Wyrażenie metatekstowe tzw. i podobne środki tekstowe w artykułach naukowych z dziedziny medycyny, w: M. Górnicz, M. Kornacka (red.), *Spójność tekstu specjalistycznego (2)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej UW, 6–23.
- Musiołek-Choiński 1986: K. Musiołek-Choiński, *Polskie nazwy chorób. Studium z terminologii medycznej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- PN-ISO 704:2012: PN-ISO 704:2012 *Działalność terminologiczna – Zasady i metody*.
- Sager 1990: J. Sager, *A Practical Course in Terminology Processing*, Amsterdam: John Benjamins.
- Tabakowska 2008: E. Tabakowska, *Metafora w języku i „języku nauki”*, w: B. Majewska (red.), *Wielojęzyczność nauki*, Fundacja Nauki Polskiej, Wrocław, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 18–29.
- Tabakowska 2015: E. Tabakowska, *Status metafory w języku naukowym. Oryginał i przekład*, w: A. Duszak, A. Jopek-Bosiacka, G. Kowalski (red.), *Tekst naukowy i jego przekład*, Kraków: Universitas, 37–51.

ŹRÓDŁA

- Teksty w językach słowiańskich na temat *natural killer cells* z witryny Wikipedia.
https://bg.wikipedia.org/wiki/NK_клетка (dostęp 15.04.2016).
https://cs.wikipedia.org/wiki/NK_buňka (dostęp 15.04.2016).

https://pl.wikipedia.org/wiki/Komórki_NK (dostęp 15.04.2016).

https://ru.wikipedia.org/wiki/Естественные_киллеры (dostęp 15.04.2016).

https://sh.wikipedia.org/wiki/Ćelije_ubice (dostęp 15.04.2016).

https://sk.wikipedia.org/wiki/NK_bunka (dostęp 15.04.2016).

https://sl.wikipedia.org/wiki/Naravna_celica_ubijalka (dostęp 15.04.2016).

https://sr.wikipedia.org/wiki/Ћелије_убице (dostęp 15.04.2016).

https://uk.wikipedia.org/wiki/Природні_кілери (dostęp 15.04.2016).

Mariusz Gornich

DO SCIENTISTS FROM SLAVONIC COUNTRIES LIKE METAPHORICAL TERMS?

Summary

While metaphorical terms are very popular in English-language terminologies, the Polish medical texts investigated by the author were found to contain far fewer metaphorical terms, which were also frequently accompanied by qualifiers emphasising their “alien nature”, such as the phrase *so-called*. This article presents several examples of such treatment of metaphorical terms in Polish texts and provides a listing of the various equivalents in use (non-metaphorical full terms, original abbreviations and acronyms, and original English terms). A tentative comparison of the equivalents of a particular English metaphorical term in Slavonic languages is also carried out to reveal patterns of metaphorical vs. non-metaphorical equivalent use. While being limited to one article per language from a popular-science source, it shows that southern Slavonic languages appear to calque metaphorical terms much more willingly, that there may well be no metaphorical terms used in an entire text and that the non-metaphorical equivalents used can be classified as the types previously listed.

In order to aid further investigation of metaphorical and non-metaphorical terms, the concept of analytical terms is introduced, after K. Musiołek-Choiński (1986). An analytical term contains only such meaningful lexical elements (words or morphemes) that refer directly to the relevant characteristics of the concept underlying the term.

Keywords: metaphorical terms, analytical terms, translation of terms, Slavonic languages

VI. ФУНКЦИОНАЛНА РАСЛОЈЕНОСТ
ТЕРМИНОЛОШКОГ ИЗРАЗА – НАУЧНА,
ПРОФЕСИОНАЛНА (СТРУЧНА)
ТЕРМИНОЛОГИЈА И СПЕЦИЈАЛНА ЛЕКSIKA
ДУХОВНЕ И МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ
НАРОДНИХ ГОВОРА

ЛЕКСЕМЕ ИЗ ОПШТЕГ ЛЕКСИЧКОГ ФОНДА КАО ТЕРМИНИ У СФЕРИ ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНОСТИ*

Ружица С. Левушкина**

У овом раду говори се о лексици из општег лексичког фонда која функционише као термилошка у оквиру сфере православља. Најпре се наводе битне опште особине лексике ове области. Лексеме које су материјал за истраживање класификују се у четири групе и наводе се карактеристични примери. Показује се да су неке лексеме изразито вишезначне, има и примера синонимије и варијантности, а у сфери тријадологије експлицитно се објашњава семантика појединих лексема из општег лексичког фонда које функционишу као термини. Неке лексеме су термини само у одређеним морфолошким облицима: множини и одређеном придевском виду. Највећи део њих су у саставу термилошких и(ли) ономастичких синтагми.

Кључне речи: лексика из општег лексичког фонда, терминологија сфере православне духовности, термин, лексема, термилошка синтагма, секундарно значење, вишезначност

1.0. Када се говори о терминима и термилошким системима у оквиру лексике из сфере православне духовности, потребно је најпре истаћи неке специфичности овог лексичког слоја важне за разматрање дате проблематике.

1.0.1. Православна духовност заснована је на Јеванђељу, учењима Светих отаца, Светом предању и одлукама васељенских сабора и у њој постоје утврђене догме у које се не уносе измене, што се на један добар део ове терминологије одражава њеном зафиксираношћу и непроменљивошћу¹ (за разлику од других научних терминологија, где је стално присутно и очекивано продубљивање знања, повезано са постојаним стремљењем ка новим открићима). „У формирању и развоју конфесионалне лексике примарно значење има **конзервативно-рестаурациони приступ** [...] Црква [...] стреми чувању верности својим основама и реформаторски процеси који происходе у

* Рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs;
ruzica9352@hotmail.com

¹ Ово се односи на терминологију догматике без изузетка, а на друге термилошке подсистеме ове области у највећој мери.

њеним оквирима окренути су **не ка будућности** која је повезана с идејом прогреса, него **уназад**, ка изворима вероучења“ (в. Алексејева 2013: 318).

1.0.2. Православна духовност није ни струка ни наука². Такође, многе термине из сфере православне духовности користе не само професионалци већ и било који говорник српског језика православне вероисповести па и шире³. Примећено је да „за (велику – прим. наша) већину људи вера није професија“ (Бугајова 2008: 29) и са овим се сви можемо сложити. Из тог разлога, између осталог, поједине термине из сфере православне духовности, поред осталих и оне који су уједно и лексеме из општег лексичког фонда – лексикографи нису ни квалификовали⁴ као такве, тј. у описним речницима српског језика дефинишу се без квалификатива⁵.

1.0.3. Ипак, пошто је терминологија и „систем јединица специјалне номинације дате предметне области“ (Авербух 2006: 17), а термини фигурирају као такви управо у оквирима лексике језика за специјалне циљеве, а не у оквирима лексике неког природног језика у целини (в. Лејчик 2012: 32), многе лексеме из области православне духовности називамо и сматрамо их терминима. У доброј мери сачињавају и затворен термилошки систем.

1.1.0. За овај рад, из прикупљених за потребе израде одбрањене докторске дисертације посвећене лексици из сфере православне духовности уопште (Бајић 2013) – издвојено је 125 лексема из општег лексичког фонда и у даљем тексту настојаћемо да их класификујемо и објаснимо неке њихове специфичности⁶.

1.1.0.1. Под лексемама из општег лексичког фонда у савременом српском језику подразумевамо лексеме углавном домаћег (словенског) порекла које користе у свакодневној употреби и за уобичајене сврхе говорници српског језика и које су у својим примарним значењима стилистички и експресивно неутралне, неспецијалне. Закључено је да је (чак – прим. наша) огромна већина лексичких јединица које ми данас сматрамо терминима *ѝосѝала* таква на тај начин што су ове лексичке јединице унете у терминологије или

² Једна од дефиниција терминологије гласи да је то лингвистичка дисциплина која проучава „речи које се користе у некој струци или науци“ (Драгићевић 2007: 20).

³ У литератури се наводи да су они који користе термине професионалци који се баве струком о којој је реч и да је употреба термина ограничена на разговоре у којима се разматрају специјалне теме (в. нпр. Кабре 1998: 36).

⁴ Уобичајени квалификативи за овакве лексеме у *Речнику срѝскохрваѝског књижевног и народног језика* САНУ (у даљем тексту РСАНУ) јесу: *рлг. (религиозно)* и *цркв(ено)*, ређе *правосл(авно)* или *ѝеол(ошки)*.

⁵ Већ је примећено да су многи термини из ове сфере у *Речнику срѝскохрваѝског књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РМС) „остали без икаквог знака који би указивао на област којој припадају“ (Вуковић 2002: 274).

⁶ Због ограниченог обима рада, није могуће све лексеме наводити и подрбно анализирати. Представимо карактеристичне примере.

терминосистеме из сфере неспецијалне лексике (в. Лејчик 2012: 28). Лексичке јединице терминосистема који покрива сферу православне духовности у овоме не само да нису изузетак него и – због напред наведених разлога – предњаче.

1.1.1. Од укупно 125 лексема, највећи број (54) представљају делове терминолошких (двочланих, трочланих и вишечланих) синтагми. Ако стоје самостално, лексеме као што су, на пример, *мајка, вечера, њлач, долазак, дрво, живоји, уље, крв, гроб, земља, недеља, глув, огањ, знак, име, дар, човек, вода* – нису термини, већ припадају општем лексичком фонду. У следећим синтагмама представљају термине: *Тајна вечера⁷, њлач Мајке Божије, Други Христов долазак, дрво живоји, освећено (свеји) уље, Крв Христова, светији гроб, Христов гроб, обећана земља, сиройусна недеља, глува недеља, огањ неугасиви, крсни знак, крсно име, знамено име, Часни дарови, сџари (нови) човек, светиа вода* итд. Потоња именица, *вода*, на пример, члан је неколико термина: *свејиа вода, крџовданска вода, богојављенска вода, освећење воде* итд.

1.1.1.1. Један део ових лексема су делови агиниона: еортонима (*Велика субојиа, Велики уџорак, Велика недеља, Силазак Духа Свејога на ајосџоле, Бадњи дан*); теонима (*више (највише) биће, Син Божији*), теотоконима *Мајка Божија* и агиотопонима (*Свејиа земља, Маслинска гора*).

1.1.2. Укупно 35 лексема испитиваног материјала јављају се у терминолошким системима лексике из сфере православне духовности само у својим секундарним значењима (*јагње, ваздух, знамење, венац, власџи, глава, дуг, истина, зашџиџник, збор, одговарати, сунђер, досџојансџиво, муж, нада, џоклон, џраведан, оџрашџаџи, сџасиџи, кошуља, лађа, брод, лице, смирење, џравило, час, џад, џојлоџи* и др.).

1.1.2.1. На пример, лексема *џравило* (понекад у саставу дволексемског термина *молиџвено џравило*) означава „скуп изабраних молитава (ређе једна молитва) које човек произноси у одређено време сваког дана“. Лексема *знамење* у једном од секундарних значења (9. у РСАНУ) односи се на обредно-црквену радњу: цркв. *давање џривременог имена деџеџу џре криџења, осмог дана џо рођењу*. Лексема *истина* има чак четири религијска секундарна значења⁸, од којих ниједно није забележено у постојећим описним речницима српског језика⁹.

⁷ Овде и даље у примерима терминолошких синтагми, лексеме из општег лексичког фонда су подвучене.

⁸ Опширније о овој лексеми, као и о неким другим лексемама из општег лексичког фонда у функцији теолошких термина у енглеском и српском језику в. Кнежевић 2013: 115–116.

⁹ Ради се о ускостручном теолошком термину коме и није место у овим речницима. Исто важи и за поменуто значење лексема *џравило* које такође није забележено у главним описним речницима савременог српског језика.

1.1.2.2. Секундарна, термилошка значења ових лексема понекад је тешко дефинисати. Из догматских разлога некада је неопходно прецизније изражавање и семантика појединих лексема из општег лексичког фонда постаје предмет теолошке дискусије¹⁰, на чему се овде не можемо задржавати. Поменућемо пример лексеме која не припада догматици: *смурење*. Ово је термин који је један од најважнијих чланова термилошког система „врлине“. Чак ни свети Јован Лествичник, који је у свом делу *Лествица* најподробније описао и врлине и страсти човека, не прецизира шта је то ова врлина, називајући је *безименом благодаћу душе* (Јован Лествичник 2000: 137). Ипак, већина се слаже да врлину *смурења* имају они који су *сиромашни духом* (Јев. по Мат. 5, 3), тј. они који себе искрено сматрају горим од свих и свако своје добро приписују не себи, него Богу¹¹, без Кога се не може чинити ништа (Јев. по Јов. 15, 5). *Смурење* је, дакле, врлина која се задобија кроз познање својих немоћи.

1.1.3. Постоје лексеме које се у овој врсти терминологије јављају и у оквиру двочланог или вишечланог термилошког споја, а такође, истовремено, и у једном (или више њих) од својих секундарних значења. Таквих лексема је у нашем материјалу 33. На пример, лексема *закон* је члан термилошке синтагме *закон Божији*, а у једном од својих секундарних значења (према РСАНУ, значење 4.) је синоним са „вера, религија“. Лексема *слово* је у једном од својих секундарних значења теоним *Слово*¹², а уз лексему *Божије* (тј. *Слово Божије*) јавља се као синоним са *Светио њисмо*, *Библија*, па и *Јеванђеље*. Лексема *завей* у секундарном значењу 4. (према РСАНУ) тумачи се као „слава или преслава уопште“, док са лексемама *стїари* и *нови* означавају делове Библије.

1.1.3.1. У овој групи су и лексеме које са другим члановима термилошких синтагми служе као етикетни клишеи или се употребљавају као термини за ословљавање. Такве су лексеме *браїи* и *сесїра* које, поред тога што у секундарним значењима означавају „члана истог манастирског братства/сестринства“¹³, функционишу и као делови етикетних клишеа (*драга*) *браћо* и

¹⁰ На пример, Критски сабор, одржан у јуну 2016. године – на коме су присуствовали представници већине православних цркава света – изазвао је и током припрема и после њега – веома живу писмену и усмену дискусију у којој је изразито дошло до изражаја ово о чему говоримо. Сматрамо да би лингвистичка анализа ових докумената донела интересантне резултате управо о лексички из општег лексичког фонда у термилошкој функцији.

¹¹ Чини нам се да би израз *сиромашан духом* могао бити тема и за посебно истраживање. Запитали смо се, узевши у обзир ово што смо рекли, да ли би, парадоксално, значење лексеме *сиромашїво* у овом контексту могло да буде једнако антониму *богаїсїво*. Иначе, у већини описних речника и српског и руског језика, колико је нама познато, израз *сиромашан духом* неправилно се дефинише (У РСАНУ, уз именицу *дух*, овај израз дефинисан је овако: *умно ограничен, неїросвећен (обично їодразумевајући и безазленосї, доброїу)*).

¹² РМС и Речник српскога језика (у даљем тексту РСЈ) не бележе ово значење.

¹³ Ово значење бележи РСАНУ као секундарно (4.б.) код одреднице *браїи*, док код одреднице *сесїра* у РМС и РСЈ није констатовано.

сесїре, браћо и сесїре у Хрисїу. Лексема *досїїојансїво* у секундарном значењу са квалификативом *їеол*. (4. у РСАНУ) има значење „оно што је богоугодно, светачка, божанска врлина, светост, богоугодност“, док се са лексемама *ваше, његово* и сл. користи као термин за ословљавање црквених достојанственика¹⁴.

1.1.4. Постоје и три лексеме које у лексикографским изворима (дескриптивним речницима) у свом примарном значењу припадају (и) религијској сфери. Ради се о лексемама *чудо, бес* и *наїасї*. Уз прву од њих (у РМС и РСЈ) стоји квалификатив *рлг.*, а поред њега и *мїи*.¹⁵ Осим тога, ова лексема јавља се и као део еортонама (*Чудо Св. архангела Михаила у Хони*). Лексема *бес* у свом примарном значењу је из терминосистема православне духовности само у РСАНУ¹⁶, док је у РМС и РСЈ ово њено значење (ипак) секундарно¹⁷. Код примарног значења одреднице *наїасї* у РСАНУ стоји глоса у загради, испред дефиниције (често рлг.), а затим следи дефиниција: „оно што се (обично изненада) јавља као неповољно за човека, што оптерећује, што чини живот тешко подношљивим, невоља, недаћа, зло“. Сфера православне духовности у ширем смислу је и сфера живота уопште, као и поглед на свет, те сматрамо да је глоса (често рлг.) истовремено и оправдана и није. Иста глоса могла је да стоји и код примарног значења лексеме *нада* које (у РСАНУ) гласи: „вера да ће се догодити, испунити оно што се очекује, жели, прижељкује, осећање, уверење да ће се нешто испунити“. Често лексикографи поступају недоследно у оваквим и сличним случајевима, што је последица управо онога што смо на почетку рекли – да за већину људи (па и лексикографа) вера није професија. Лексема *наїасї*, према РСАНУ, јавља се и у својим секундарним значењима као термин из сфере православне духовности: значење 4. б. гласи: (обично с одредбом „нечастива“, „нечиста“) ђаво, сотона; значење 5. б. је: опасност да се упадне у грех (по религиозним схватањима), искушење. Лексикографска недоследност коју помињемо сведочи, између осталог, и о томе да је дошло до детерминологизације значења лексема о којима говоримо, односно да је њихово терминолошко значење као примарно или изгледело (у случају лексеме *наїасї*, о чему нам сведоче и речнички чланци ове лексеме у РМС и РСЈ, где нема ниједног значења које би се односило на ову сферу) или је „прешло“ у секундарно (код лексема *бес* и *чудо*).

1.1.5. Значења лексеме *наїасї* илустровала су нам и вишезначност у оквиру терминосистема православне духовности. Ово је још једна од карак-

¹⁴ Ово значење забележио је још Вук у свом *Рјечнику*, па је одатле пренето у РСАНУ (значење 3.б.), али данас се може сматрати застарелим. Црквени великодостојници ословљавају се са *Ваше (високо)їреосвешїенсїво*, патријарх са *Ваша свешїосїи*.

¹⁵ О лексеми *чудо* у српском језику написан је подробан рад (Лазић Коњик – Јелић 2012).

¹⁶ Значење је овде неправилно оквалификовано као празн(ословно).

¹⁷ О овој лексеми писано је такође подробно (Бајић–Вуловић 2009).

теристика дела испитиваних лексема и илустроваћемо је и на другим примерима у даљем тексту.

1.1.5.1. Лексеме из општег лексичког фонда *лик*, *сабор* и *збор* јављају се, на пример, као делови синтагми: *лик св. мученика*; *збор св. њрејодобних*, *сабор св. архангела* и сл. Ове лексеме користе се у термилошким системима *чинови свейшости* и *чинови Свейших ангела*. Све оне у наведеним синтагмама јављају се у неком од својих секундарних значења које је у датим контекстима заједничко и можемо га формулисати на следећи начин: „скуп бића истог реда, слоја, занимања и сл. одлика, својстава која их карактеришу“. Свака од ових лексема, такође у неком од својих других секундарних значења – означава још неки денотат који спада у сферу православне духовности. У случају лексеме *збор*, у питању је „састанак народа око цркве (обично о црквеној слави), црквени сабор“. Лексема *сабор* јавља се у овом истом значењу, а такође и у значењу „скуп црквених достојанственика који решава важна црквена питања“. Коначно, лексема *лик* јавља се и као синоним лексеме *икона*¹⁸, функционишући и на овај начин као термин.

1.1.5.2. У једном од примера (Тихомир Остојић о Доситеју Обрадовићу) који у РСАНУ илуструје прво од наведених у претходној целини значења (конкретно лексеме *лик*)¹⁹, потоња лексема употребљена је са придевом *анђелски*, а такав термилошки лексички спој (*анђелски лик*) јавља се као синоним лексеме *монашииво* (*монашки њозив*). За исто значење употребљава се и *анђелски* (*ангелски*) *образ*, што значи да је још једна лексема општег лексичког фонда – *образ* – део вишечланог термина из сфере православне духовности. Она се у значењу *монашки стѡејен*, *ред* ређе употребљава и самостално, што је забележено у РСАНУ (лексема *образ*¹, значење 9, са квалификативом *цркв.* и Даничићевим примером): „У самоме калуђерству имају два реда: мали и велики образ, по Грчки схима“. И ова лексема, као и лексема *лик*, такође има и значење *икона*, које је правилно оквалификовано као застарело, али сматрамо да је неправилно издвојена као посебна лексема *образ*³, где је ово значење – „икона“ – примарно.

1.1.5.3. Лексема *оѡац* функционише као термин у сфери православне духовности такође у више својих секундарних значења. Најпре, она се користи за називање, још чешће ословљавање Бога Оца, Бога уопште (Свете Тројице), као и било ког човека који носи конкретан свештенички или монашки чин (заједно с називом чина, као у примерима *оче ѡрошо!* *Оче игумане!* или без њега, просто *оче!*²⁰).

¹⁸ У РСАНУ значење лексеме *лик*¹ 4.в.

¹⁹ У РСАНУ, значење 2.а. лексеме *лик*². Пример о коме говоримо гласи: Сва побожна братства сматрају општежитије као први знак својега анђеоскога лика.

²⁰ Ово је секундарно значење лексеме *отац* (у сва три описна речника – РСАНУ, РМС и РСЈ – 3. значење), без квалификатива.

1.1.5.3.1. Затим, лексема *оѿац*, у морфолошком облику множине, јавља се као члан термилошке синтагме *Светији оци*. Термин *Светији оци* односи се у првом реду на светитеље из тзв. златног века хришћанства (четвртог века) који су написали многа дела у одбрану чистоте хришћанства и чувања апостолског предања, подстакнути потребом за одбраном од јеретика који су се у то време појављивали. Према свом другом подзначењу односи се, осим на поменуте, још и на све оне светитеље који су у потоњим вековима и све до данас чували, по првима названа, светоотачка учења, оставили многа своја дела и поуке у наслеђе Православној цркви и у том смислу били наставаљачи и прејемници светитеља првих векова. Осим *оци*, постоји и термин, такође само у множини: *учишћељи*, најчешће као део двочланог термина *Учишћељи Цркве*. Иако синоними, у текстовима се често користе и један и други термин заједно, у континуитету, као у примеру: „Попут светих Апостола, *светији Оци* и *Учишћељи* Цркве херувимски богомудро ... исповедају јединство и јединственост Цркве Православне“ (Поповић 1978: 211).

1.1.6. У последњој целини видели смо да се две лексеме јављају као термини у облику множине. Овај морфолошки облик карактеристичан је и за неке друге лексеме из општег лексичког фонда које као такве имају функцију термина у сфери православне духовности. Неке друге лексеме из нашег материјала пак јављају се као термини само у одређеном придевском виду. Навешћемо још примера термина који имају један од ова два морфолошка облика када функционишу као термини.

1.1.6.1. Лексеме *сила* и *власиј* су, у морфолошком облику множине – називи за два (од укупно девет) чинова анђелских. Поред тога, лексема *сила* је члан термилошке синтагме *небеска сила* који значи „духовно, бестелесно биће“, тј. синоним је с термином *ангел*, *анђео*. Термилошка синтагма *небеска сила* појављује се у множини као дефиниција израза *више силе* у речничком чланку одреднице *сила* у РМС и РСЈ. У истом речничком чланку у РМС, такође у множини, наведена је и као синоним лексеме *бог*. У РСЈ се као израз и не појављује, осим што се се (у облику једнине) помиње у илустрацији једног од значења придева *небески*: 2. рлг. *који се односи на врховно биће, на божанство и сл., божански*: ~ дух, ~ сила.

1.1.6.1.1. Лексема *час* је у једном од својих секундарних значења *назив врсте богослужења*. Теоријски, она у овом значењу може да се употреби и у облику једнине, кад треба да се прецизира да ли је у питању читање првог, трећег, деветог или једанаестог часа (као делова богослужења), али далеко чешће се сусреће у множини, као посебан (један) део богослужења. Тако је у РМС и РСЈ и означена: 5. мн. цркв. *служба у православној цркви у које се време чиијају исалми и молишве*²¹.

²¹ У РСЈ је значење 4, али са истим квалификативима и готово идентичном (стилски правилнијом) дефиницијом.

1.1.6.2. Придев *йраведан* у одређеном виду – означава један од чинова светости, а конкретно односи се на човека који је постао свет живећи таквим врлинским животом у свету који је могао да буде добар пример за све око њега. Терминолошко значење ове лексеме није забележено у описним речницима. У РМС постоји секундарно значење (5): *који живи йо начелима религиозног морала, који је без греха, йобожан* (са примером *йраведни Јов*). Ова именичка (и терминолошка) употреба придева *йраведан* у одређеном виду требало би да се региструје у речничком чланку овог придева. Можда би могла и да буде одредница са посебним речничким чланком, као именица настала конверзијом од придева *йраведан*²².

1.1.6.3. Придев *велики*, такође само у одређеном виду, члан је више термина: *велико освећење воде* (назив обреда), *Велики Пејшак*, *Велика недеља*, *Велики йосй*, *велико славословје* итд. Употреба овог придева само у одређеном виду позната је и у терминосистемама других сфера²³. Осим тога, у РСАНУ забележено је (значење 11. г.) и да је овај придев „чест атрибут уз имена религиозних појмова“. Ово није у вези са терминолошком функцијом датог придева, али можемо додати да у свим наведеним примерима уз потоње значење у РСАНУ (обично уз именицу *Бог*) – придев *велики* је у одређеном виду.

1.1.7. Навешћемо још неколико примера за синонимију (и варијантност), коју бисмо такође истакли као једну од карактеристика термина из сфере православне духовности. Пошто она није карактеристика само лексема из општег лексичког фонда, нећемо се на њој дуже задржавати. Синонимија је и овде, као и у већини других терминологија, резултат паралелне употребе лексема из различитих језика. Поред већ наведеног синонимског низа *лик – образ – икона*, имамо и *ваздух – воздух – аер; небо – сен; уље – јелеј; јагње – агнец; бес – демон; слуга – раб; Слово – Логос, йойлойа – йейлойа* итд.

1.1.8. На крају, сматрамо да је потребно истаћи и показати како је изразито сложена употреба и дефинисање појединих лексема из општег лексичког фонда у функцији термина када се говори о Светој Тројици, у оквиру тријадологије, али и ван ње. Ово је терен на коме је много тога и експлицитно неисказиво. На пример, не може се рећи шта је Божија суштина. Оно о чему се у православној теологији говори јесу односи, дејства, енергије, пројаве и својства Оца, Сина и Светога Духа. Овде су при употреби лексема из општег лексичког фонда за правилно разумевање потребна додатна објашњења семантике речи које се користе, како не би дошло до неке догматске грешке. Илустроваћемо на примерима неких лексема.

²² Ова појава, према појединим истраживачима, назива се *лексичко-граматичка* или *кайегоријална йолисемија* (в. Драгићевић 2007: 142–143).

²³ Ово је забележено и у РСАНУ, под 15. (само одр.) *као сйални айрибуий у синйагмама и разним йтерминима*: велика болест, велика заграда, велики кашаљ и др. — В. код тих именица.

1.1.8.1. То је случај, на пример, код лексеме *савеѝ* у дволексемском термину *Превечни Савеѝ*, који значи: одлука Божанских Лица Свете Тројице о спасењу рода људског и предодређењу средстава за то спасење која је претходила Оваплоћењу Сина Божијег, Христовој појави у историји, Његовом тзв. *Првом доласку*. У догматици се упозорава на то да треба имати у виду право значење словенске речи „совјет”. То није данашње уобичајеније значење: „већање, договор“ (рус. *совещание*) него: „изјава, исказивање воље“ (рус. *волеизъявление*). Прво значење подразумева саглашавање неколико воља, а у Богу постоји само једна воља (в. Давиденков 2005: 239).

1.1.8.2. У вези са лексемом *рођење* којој се често додаје одређење *вечно*, што је термин који се користи када се говори о разлици Бога Сина, тј. Христа, у односу према другим Ипостасима Тројичног Божанства, такође се у православном богословљу додатно објашњава и истиче да се не ради о *рођењу* које је исто као и свако друго. Св. Григорије Богослов, на пример, пише: „Велики Отац Великог Јединородног Сина ... рађањем Сина није поднео ништа што је својствено телу“, као и: „Божанству не смем приписивати своје рођење“ (в. Григорије Богослов 2004: 16; 19).

1.1.8.3. Затим, познато је у догматици да су све три Ипостаси Свете Тројице беспочетне, но, такође, догма је и то да је „Отац *йочейѝак* Сину и Духу“ и да „Син има *йочейѝак* у Оцу“. У потоњим одређењима лексема *йочейѝак* функционише као термин. Ради се о почетку не по времену, него по узроку, тј. из овог термина искључена је сема која се тиче времена. Тајна Свете Тројице не може се посматрати у границама категорије времена, а да не буде повређена беспочетност сваке Ипостаси. Безбожно је, на пример, говорити да је постојање Сина почело после Оца (в. Поповић 2003: 188), а, истовремено, видели смо, Син има почетак у Оцу.

2.1. У овом раду приказана је лексика из општег лексичког фонда која функционише као терминолошка у оквиру сфере православља. Показало се да су већина ових лексема делови терминолошких синтагми (54 од укупно 125), док један део њих има терминолошко значење као секундарно (једно или више) (35 лексема), ретко (и) примарно (само лексеме *чудо*, *најѝсѝ* и *бес*). Постоје и лексеме које су истовремено и делови терминолошких синтагми и једно (или више) њихових секундарних значења припада датом терминосистему (33).

2.1.1. Илустровани смо следеће карактеристике: вишезначност, синонимност, појаву употребе појединих лексема као термина само у одређеном морфолошком облику (множина и одређени вид придева) и потребу за семантичким прецизирањем појединих лексема.

2.2. У закључку бисмо могли рећи још и то да дубље и свестраније истраживање лексема из општег лексичког фонда које у појединим значењима функционишу као термини у сфери православне духовности може да донесе

неке нове закључке у српској терминологији, нарочито зато што се ради о области толико сраслој са српском традицијом и културом, па и свакодневним животом и погледом на свет, да је не можемо назвати ни струком ни науком.

ЛИТЕРАТУРА

- Авербух 2006: К. Я. Авербух, *Общая теория термина*, Москва: МГОУ.
- Алексејева 2013: М. О. Алексеева, Свообразие динамических процессов в терминологии православия, у: С. Д. Шелов (ур.), *Терминология и знание. Материалы III Международного симпозиума*, Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, Центр изучения русской филологии и культуры Хэйлуницзянского университета при Министерстве образования КНР.
- Бајић 2013: Р. Бајић, *Лексика из сфере њавославне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада* (докторска дисертација у рукопису), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Бугајова 2008: И. В. Бугаева, *Язык православных верующих (в конце XX – начале XXI века)*, Москва: РГАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева.
- Бајић–Вуловић 2009: Р. Бајић, Н. Вуловић, Семантичко–фразеолошка анализа неких лексема са сакралним значењима у српском језику (анђео, ангел / демон, бес), *Црквене студије*, бр. 6, Ниш: Центар за црквене студије, 271–279.
- Вуковић 2002: Г. Вуковић, Општа и термиолошка лексика у лексикографској пракси. У: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд: САНУ, Матица српска, Институт за српски језик.
- Григорије Богослов 2004: св. Григорије Богослов, *Песнопения таинственные*. Москва: Правило веры.
- Давиденков 2005: И. О. Давыденков, *Догматическое богословие*. Москва: Православный Свято-тихоновский гуманитарный университет.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јован Лествичник 2000: Св. Јован Лествичник, *Лествица*, Света Гора Атонска: Манастир Хиландар.
- Кабре 1998: Т. Cabré, *Terminology: theory, methods and applications* (translated by Janet Ann De-Cesaris). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins publishing company.
- Кнежевић 2013: И. Кнежевић, Ускостручни термини у теолошким академским радовима, у: Ј. Грковић–Мејдор, К. Кончаревић (ур.), *Теоллингвистичка ѡроучавања словенских језика*, књига 5, 113–127.
- Лазић Коњик – Јелић 2012: И. Лазић Коњик, М. Јелић, О значењу лексеме *чудо* у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/1, 197–210.
- Лејчик 2012: В. М. Лейчик, *Терминоведение*, Москва: URSS.
- Поповић 1978: Ј. Поповић, *Догмајика Православне Цркве*. Том III. Београд: Манастир св. Ђелије код Ваљева.
- Поповић 2003: Ј. Поповић, *Догмајика Православне Цркве*. Том I. Београд: Задужбина „Свети Јован Златоуст“ и Манастир Ђелије.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: САНУ, Институт за српски језик, 1959–.

РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Ружица С. Левушкина

ОБЩЕУПОТРЕБИТЕЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ В СФЕРЕ ПРАВОСЛАВНОЙ ДУХОВНОСТИ

Резюме

В представленной работе речь идет об общеупотребительной лексике, которая используется в терминологии сферы православной духовности. Прежде всего говорится о существенных особенностях лексики этой области в целом и терминологии данной сферы в частности. Указанные лексемы разделены на четыре группы, в каждой приведены характерные примеры. На примерах показана многозначность и синонимичность лексики, а в отношении троичной терминологии эксплицитно объяснена семантика отдельных лексем, используемых в качестве терминов (*савейї, рођење, јочейїак*). Некоторые лексемы являются терминами только в определенных морфологических формах. Наибольшая их часть (54 из 125) представлена в составе терминологических и(ли) ономастических словосочетаний. Три лексемы в толковых словарях современного сербского языка в своем первичном значении относятся к сфере православной духовности (*чудо, најасїї, бес*). Они являются исключением, так как 33 из 125 лексем только в своих вторичных значениях используются как термины данной сферы. Также есть лексемы (34), которые служат терминами не только в каком-либо своем вторичном значении (или не в одном значении, а в нескольких), но также являются членами терминологических словосочетаний.

Ключевые слова: общеупотребительная лексика, терминология сферы православной духовности, термин, лексема, терминологическая синтагма, вторичное значение, многозначность

СПОСОБИ НЕПРЯМОЇ НОМІНАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ПОНЯТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ*

Альбіна Анатоліївна Ковтун**

У статті досліджено ефективні способи непрямой номінації позарелігійних явищ словами, прямі значення яких в українському мовленні стосуються релігійної сфери; зокрема, зосереджено увагу на метафоризації. Указано, що кількісно переважає функційна подібність, на основі якої форму мовної одиниці, що первинно називає релігійний об'єкт, використовують для називання об'єкта нерелігійного. Помітну активність має також перенесення від сфери конкретно-фізичного світу до недоступних для безпосереднього чуттєвого сприйняття сфер психологічного та соціального життя. Саме воно частіше пов'язане з актуалізацією позитивної оцінки, досягненням колориту піднесеності й урочистості, а подібність функцій та невиразних асоціативних ознак здебільшого використовують для іронізації. За спостереженнями автора, в українському мовленні, порівняно із зафіксованими значеннями у словниках, більше непрямих номінацій, забарвлених позитивно.

Ключові слова: релігійна лексика, непряма номінація, метафоризація, метонімізація, аксіологія

Лексика релігійної сфери виокремлює духовний світ, витлумачує явища релігійного порядку. Незважаючи на те, що вона співвідносна з термінами (велика її частина формулює зміст релігійно-наукових понять), їй повною мірою притаманні полісемія, синонімія, антонімія тощо, як і загальноживаним словам. В. Гак підкреслює, що оскільки термінологічною лексикою можуть користуватися ті самі люди, що й нетермінологічною, то однозначність

* Дослідження є реалізацією частини проекту кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Розвиток і функціонування української мови в контексті взаємодії сакральних і несакральних складників» (номер державної реєстрації 0111U003619).

** Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; albkovtun500@gmail.com

чи відсутність синонімії «є здебільшого ідеальним побажанням, аніж досяжною реальністю терміносистем» (Гак 1971: 70). Термін буквально бореться зі стихією живого слова, зауважує О. Султанов, ілюструючи тісний зв'язок терміна і слова цікавим порівнянням: «Телеграфну» функцію виконує нібито один матеріальний носій, різниця тільки в тому, що дерево живе, а стовп ні» (Султанов 2007: 15–16). Термін – це не штучний знак, а слово чи словосполучення в особливій функції вираження спеціального поняття (Даниленко 1977: 65).

Саме тісним зв'язком багатьох релігійних термінів та загальновоживаної лексики, на відміну від лексики точних, природничих чи технічних галузей, можна пояснити факт меншої уваги до них дослідників, як і до лексики інших гуманітарних спеціальностей. Релігійна лексика в українській мові є відкритим системним об'єднанням слів, значення яких добре відшліфовані за віки. Її проникність зумовлена функційним навантаженням складників – служити позначенням понять важливої для кожного християнина сфери духовного життя. Поряд зі словами, зрозумілими обмеженому колу людей, переважно служителям церкви (*стихара, ектенія*), в українській мові функціонує чимало й таких, які знає практично кожний вірник. У повсякденному вжитку пересічних мовців релігійні терміни видозмінюються, оскільки «словесні значення, пробуджуючи поняття, одночасно, як правило, викликають емоційні, вольові, естетичні та інші відображення дійсності, що зливаються і з поняттями, і тими самими словесними значеннями у складну семантичну єдність» (Головин 1977: 73). Тому в українській мові частина релігійно маркованих слів істотно ослабила свої стильові ознаки, незважаючи на збереження первинної семантики (*Бог, церква, ікона, писанка, пасха* та ін.), а окремі лексеми за межами релігійної сфери набули нових переносних значень (*благословити, благодать, гріх, молитися*) (Дзюбишина-Мельник 1994: 17). Якщо в терміносистемі релігійна лексика зазнала мінімальних змін (*отець* 'Бог' → *отець* 'священик'), то в живомовній стихії вона безперешкодно пов'язується з іншими словами. Загалом не тільки релігійні, а практично всі терміни, як стверджує Л. Булаховський, хоч як дбають про підтримання своїх властивостей, «зазнають загальної долі слів – у своєму історичному житті й вони не уникають впливу тих чи тих обставин, що розхитують початкову домовленість щодо значень, укладених у терміни» (Булаховський 1966: 20).

Виявлення рівня проникності релігійної лексики в так звані «образні» стилі сьогодні є актуальною мовознавчою проблемою в Україні після тривалого панування радянської атеїстичної ідеології. Зрозуміло, що тоді, коли держава прагнула знищити віру в Бога, поза увагою українських словників, зокрема співавторів академічного 11-томного «Словника української мови» (1970–1980 рр.), залишилося чимало похідних значень та відтінків значень релігійних лексем: до картотеки цієї авторитетної лексикографічної праці не

ввійшли тексти, заборонені ідеологами (письменників «розстріляного відродження», шістдесятників, репресованих 70-тих рр., письменників, які емігрували з України, та ін.), а ті, що стали джерельною базою, були ретельного цензуровані. Наприклад, в 11-томнику відсутні похідні нерелігійні значення лексеми *апокаліптичний*, хоча в У. Самчука, В. Барки, О. Гончара (в його «Щоденнику») та інших письменників того періоду вони є: *Така апокаліптична відповідь природи на глумління над нею* (О. Гончар); *...переміг апокаліптичного вісника, що символізує собою голод* (В. Барка).

Іншою не менш вагомою причиною неповного висвітлення семантичного обширу релігійної лексики вважаємо інтралінгвальну. Лексикографи, частіше ілюструючи значення та їхні відтінки прикладами з художнього мовлення (а цей функційний різновид літературного мовлення є одним з головних чинників розвитку мови (Булаховський 1975: 470), на жаль, тримаються максимального збереження статичної мовної картини світу, не визнаючи багатьох значень чи відтінків значень «живого» слова. Так, лексемі *Голгофа*, як засвідчують контексти, мовці актуалізують не лише у прямому значенні «місце тяжких мук, випробувань, страти (за власною назвою пагорба поблизу Єрусалима, де, за Євангелієм, було розп'ято Ісуса Христа)» (СУМ-1: 195), але й у переносних, однак навіть найновіші словники це не фіксують: *...цей поетичний ловелас / вкраїнську оббрехав Голготу* (В. Стус); *Як людина і як жінка я щиро співчуваю Юлії Тимошенко й не бажаю їй ні політичної, ні фізичної смерті на тій українській Голгофі, якої вона амбітно досягла* (УЛГ, 2011, № 23). Узуалізувалося і значення «кінець світу» в лексемі *Армагедон*, поки що також відсутнє в лексикографічних джерелах: *Боротьба професіоналів проти популістів, інтелектуалів проти снобів набула відтінку Армагеддону* (ДТ, 2005, № 6). Хоча, звичайно, багато нових значень, утворених за допомогою вторинної актуалізації релігійних лексем, внесені до нових словників: *апокаліпсис* «(перен.) що-небудь жахливе, катастрофічне для світу, цивілізації» (СУМ-1: 28; СУМ-20), *небожитель* «(перен.) мешканець пентахауза» (СУМ-1: 618) та ін. Крім цього, значення релігійних лексем мають чимало відтінків, що могли б увійти до словникових дефініцій. На нашу думку, має рацію Г. Склярєвська, яка вважає, що «зосередження уваги на тих компонентах значень, які вказують на умови й форми функціонування слова у типових актах мовлення, виокремлення цих компонентів як спеціальних об'єктів лексикографічного опису сприятиме повнішому й адекватному мовній реальності уявленню про зміст лексичного значення та його структуру» (Склярєвская 1995: 70). Так, у словниках лексема *душа* має значення «найголовніше в чому-небудь, суть чогось» (СУМ-1: 261; СУМ-20), яке в мовленні конкретизовано як «ментальність нації» (*Тож реставратори імперії добре знають, що роблять, раз по раз нагадуючи про солов'їну слов'янську душу* (Ю. Андрухович), «сумління» (*Жура душу точить. Чую, що тім'я моє до моху клониться* (М. Дочинець).

Письменники, журналісти утворюють найрізноманітніші оказіональні переносні значення (А. Шамота їх називає «пластичними значеннями» [Шамота 1967: 15]). І такий розвиток лексики не є хаотичним, а має системні обмеження, пов'язані із загальними законами мови. В. Калашник зауважує, що образні засоби в художньому мовленні, зокрема, «на рівні семантичного аналізу при денотативній спільності виявляють системну організацію» (Калашник 2012: 129). С. Толстая стверджує: «...у зоні лексем і в зоні вживань діють ті самі механізми семантичної деривації» (Толстая 2008: 28–29). О. Падучева вважає, що до процесі неологізації залучено «аналогічні для найвишуканіших літературних текстів і повсякденного сленгу» механізми (Падучева 2004: 15).

Л. Колшанський визнає потребу в аналізі семантики будь-якої мовної одиниці в усіх контекстних зв'язках, які охоплюють так звану багатозначність мовних явищ як узагальнювальної категорії реальних мовних виявів; убачає доцільність детального вивчення різножанрового мовлення, що дало б змогу визначити межу між загальноприйнятим та індивідуальним (Колшанський 2007: 18). Це суттєво спростило б моделювання відношень між базовими й похідними значеннями полісемантичної лексики, які насправді, за П. Гриценком, складно однозначно кваліфікувати чи як авторські семантичні деривати, творчі знахідки, чи як використання лінгвальних елементів, наявних у колективному досвіді (Гриценко 2012: 50).

Типологію номінацій релігійними лексемами тих нерелігійних понять, які вже мають назви в українській мові, ще не здійснено, що й стало **метою** цього дослідження. В основі аналізу – тексти «образних» (художніх та публіцистичних) стилів української мови, увагу до яких зумовило усвідомлення важливої ролі образного слова у формуванні мови.

Кількісні показники контекстних оновлень релігійних лексем у номінативних актах поза релігійною сферою засвідчують цілковиту перевагу метафорного способу – більше 90 %. Найактивнішим різновидом метафорного оновлення релігійної лексики в художньому й публіцистичному стилях української мови є перенесення на основі фонетичної подібності:

а) способу чи мети дії, стану, процесу: **помазання** «християнський обряд мирування» → «ірон. визнання»¹: **помазання** *нового істеблішменту* (Д, 2014, № 209); **мантра** «ірон. невиправдане повторення якого-небудь твердження»: *...стала священною мантрою всіх політичних сил* (ДТ, 2013, № 1); *він мантрами якимись говорить, начитався Енгельса і не сприймає нормальної інформації* (С. Жадан); **ніст** «ірон. обмеження в чому-небудь поза бажанням кого-небудь»: *великий ніст українського кіно* (ДТ, 2002, № 3); **причащати** «ірон. бити, шмагати кого-небудь»: *причащати по хребті буком*

¹ Далі первинних (релігійних) значень не подаватимемо, а лише метафорні.

(І. Чендей); **царство Боже** «ірон. найсприятливіші умови»: *Називаю це царством Божим для мультиплікації* (ДТ, 2012, № 1); **Різдво** «уроч. народження»: *«Ніч перед Різдом нації!» Переживаємо справді зоряні часи: на Україні загальне піднесення. Активність виборців небувала...* (О. Гончар);

б) ознаки дії, стану: **апокаліптичний** «катастрофічний»: **апокаліптичні** «постчорнобильські» мотиви (УЛГ, 2012, № 16); **біблійний** «немолодий»: *сказати щире пошанувальне слово перед портретом Григорія Сковороди вже поважного, біблійного віку* (ДТ, 2002, № 46); **євангельський** «людинолюбний»: *Підвищення пенсій – це майже євангельська чеснота влади* (ДТ, 2014, № 8); **іконний** «ірон. надмірно захопливий»: *якесь сліпе, іконне поклоніння чоловікові* (ДТ, 2010, № 10);

в) діяльності, способу дії чи манери поведінки особи: **апостол** «ірон. посланець, який виконує певне доручення, вигідне для доручителя»: *Ну а коли таку режисури тепер «штампують» виключно для комерційної прірви – для серіаловиробництва... Тоді хай чорти з цього бізнесу самі й оплачують навчання своїх «апостолів»* (ДТ, 2012, № 17); **місіонер** «ірон. пропагандист»: *Поприсилали сюди своїх місіонерів, діяли тихо. Як Іуда* (ДТ, 2012, № 8); **пастир** «ірон. поводитир», **паства** «ірон. підлеглі»: *І поки пастирі готують революцію, паства готується до бунту* (ДТ, 2011, № 40); **душпастир** «оберіг»: *Шевченко у ролі всевічного душпастиря людності* (УЛГ, 2012, № 14); **дяк** «ірон. чиновник»: *Радіють тренери... і лише «думні дяки» копаються в папірцях, зображуючи старанність, на яку зроду не страждали* (ДТ, 2009, № 28); **монашка** «ірон. пристойна дівчина»: *Розводити воші, / Собаки і бджоли, / Поставити храм / І завести монашок, / Одну навіть можна / Взяти в жони* (С. Жадан); **небожитель** «ірон. державний чиновник вищого рангу»: *теперішні небожителі мертвою хваткою триматимуться за державу, смертельно боючись відповідати за все* (ДТ, 2010, № 47); **хрестоносець** «ірон. визволитель»: *підкреслювати самотійну участь українців у європейській коаліції хрестоносців буде не так уже й «правильно з ідеологічного погляду»* (ДТ, 2012, № 4);

г) змісту, функції чи призначення предмета, споруди, місця: **Біблія** «авторитетна книга»: *Вартовий читає напружено «Капітал». – Біблія Революції!..* (І. Багрянний); **церква** «ірон. об'єднання людей за спільною метою, програмою дій»: *...відлучився від більшовицької церкви самочинно* (О. Гончар); **келія** «ірон. приміщення відлюдника»: *Ледь стримав дроз у келії Кремля* (УЛГ, 2012, № 17); **іконостас** «ірон. стіна з портретами осіб, яких беззастережно возвеличують»: *роздивлялася «іконостас» біля приймальні міністра – портрети десяти колишніх глав Мінпромполітики України* (ДТ, 2005, № 18); **Мекка** «центр певної діяльності чи інтересу»: *Лежить городів гарбузова Мекка* (Л. Костенко); **Голгофа** «поприще страждань, мук, знищення; муки, смерть»: *Соловецька голгофа Леся Курбаса* (ДТ, 2005, № 6).

Інші типи метафорного оновлення релігійної лексики є менш актуальними, наприклад перенесення на основі зовнішньої подібності: **амвон** «те, що на видноті»: *Вся земля – святий амвон! / Сяйвом душі всі облиті, / І немає їм на світі / Заборон* (Г. Чупринка); **престол** «найвище місце»: *Престол природи. Один, мабуть, з небагатьох на планеті. Видно звідси пів-Грузії* (О. Гончар); **риза** «вранішній небокрай»: *День світає у ризах пасхальних* (УЛГ, 2012, № 17); **пісниковий** «худий»: *І такий був богомільний і пісниковий чернець, що вітер його кидав долі* (М. Дочинець).

Зіставлення мовленнєвих і мовних (вже визнаних у лексикографії) (див. (Ковтун 2016) метафорних реалізацій релігійної лексики доводить помітну активність у мовленнєвих реалізаціях такого напряму метафоризації, як перенесення від сфери конкретно-фізичного світу до недоступних для безпосереднього чуттєвого сприйняття сфер психологічного та соціального життя: **Бог** а) «найбільша сила»: *Богом Ньютон вважав силу тяжіння* (О. Гончар); б) «ідеал»: *А Богом Геннадія була Україна* (ДТ, 2014, № 3); в) «світогляд»: *Отже, для Сквороди Біблія, тобто її внутрішній, алегоричний світ, є Богом* (ДТ, 2002, № 46); **богиня** «сила магічності, привабливості»: *А ймення їй / – Богині тій – / Краса* (М. Вороний); **храм** а) «світ (світогляд)»: *Ніхто й на мить / Не міг вступить / В цей мій храм – / Олин вхожу / І там служу / Я сам* (М. Вороний); б) «духовність»: *народові завжди приходилось пройти цими сходами, щоб піднятись вище – це сходи, що ведуть у храм* (М. Вороний); **собор** «чистота»: *Бережіть собори своїх душ!* (Д, 2014, № 184); **Євангелія** «принцип життя»: *реле із келії повчань і євангелій / спрацьовує і пророства свіча...* (УЛГ, 2011, № 11); **ковчег** «духовність»: *Луна часослова / несе зі святого ковчега / спасенні покревні вкраїнській землі* (УЛГ, 2012, № 23); **жертвник** «здатність відмовлятися від особистих прав, вигод і т. ін.»: *В світозоряній блакиті / Стріне пісню вищий дух. / Ти не смієш жити на світі, / Раз твій жертвник потух...* (Г. Чупринка); **іконостас** «сукупність уявлень про осіб, яких беззастережно возвеличують»: *Крізь сяючий іконостас / імен і цитацій* (УЛГ, 2012, № 14); *...розтроцити весь соцреалістичний іконостас і викинути його з корабля сучасності* (Д, 1998, № 196); **хрещений** «рідний»: *Стрепенулись соколята, / Бо давно не чули / Хрещеної тії мови* (Т. Шевченко); **Великодній** «величний»: *У всій природі щось є великоднє* (О. Гончар). Зі збільшенням частки перенесень від сфери конкретного фізичного світу до недоступних для безпосереднього чуттєвого сприйняття сфер психологічного та соціального життя зростає кількість випадків актуалізації релігійних лексем з урочисто-піднесеним колоритом.

Іноді непрямі номінації утворюють за моделлю «неістота → істота»: **ікона** «той, ким захоплюються, кого возвеличують чи наслідують»: *Ще одна наша проблема – письменника завжди роблять іконою* (Д, 2013, № 2); **храм** «людина»: *Людина з її гідністю, правами є також храмом, який інколи потребує захисту* (ДТ, 2014, № 2).

Характерною рисою метафоризованих утворень є перенесення релігійного найменування на нерелігійне на основі невизрадної негативної асоціативної подібності майже з повною деактуалізацією логічної основи вихідного значення: **богобоязливий** «ірон. дивний; не такий, як всі»: *Моряк якийсь богобоязливий чи просто гальмонутий, навіть не знаю. Як пояснити, він, скажімо, мисться лише вночі, говорить, що не хоче, аби йому заважали* (С. Жадан); **проповідницький** «ірон. самовпевнений; затятий»: *Практично ж, щоб далеко не ходить, погляньте на нашого президента. IQ? Деся на рівні хору-жівських постолів. Але яка при цьому проповідницька безапелляційність* (О. Бойченко); **церковний** «спокійний»: *Незвична для сучасного світу, а для захожого з вулиці вже ледь не церковна атмосфера несуетності* (О. Забужко).

Метафорні відрелігійні номінації в образному мовленні відображають урочисто-піднесений, ліричний настрій мовця (*святий* замість *особливий*, *храм* замість *духовність*, *хрещений* замість *рідний*) та іронію (*монашка* замість *пристойна дівчина*, *катехізис* замість *надмірне повчання*, *проповідницький* замість *затятий*). Частина лексем аксіологічно неоднозначні. Так, лексемою *релігія* позначають не лише «комуністичну ідеологію», у такий спосіб натякаючи на одну з її негативних особливостей – заборону будь-якої релігії (*Були ми, історики, на жаль, слухняними рабами панівної тоді релігії – марксистсько-ленінської догми* (Н. Вітушко), але й називають усе «те, що додає сили», посилюючи позитивну сему «міцна віра»: *Україна була для нас релігією, яка допомагала вижити* (М. Дочинець). У номінативних актах (часто різночасових) релігійна лексема здатна реалізовувати одне значення з протилежними оцінками: *«Радянською іконою» назвав Клавдію Іванівну Лев Лещенко* (ДТ, 2006, №10). – *Не виправдовую Бориса Олійника – він вчинив гріх, але робити ікону з його опонента – на яких простаків це розраховано?* (О. Гончар). Негативна характеристика притаманна переносним значенням, утвореним у результаті перенесень на основі невизрадної асоціативної ознаки.

Метафорне переосмислення релігійної лексики поза релігійною сферою свідчить про активне її використання в текстах різних жанрів та різної стильової належності. У тому, що релігійна лексика увійшла до українського словника підвищеного попиту сучасного українського мовця, переконує висока її словотвірна активність, здатність ставати мотиваційною основою для творення похідних слів. Як відомо, «неосемантизми виявляють на відміну від раніше запозичених слів-значень значно вищу словотвірну активність» (Клименко 2008: 20): *...вся ця «сакралка», яка переживується в літературі, вона сама по собі втрачає привабливість* (С. Жадан); *...роки тоталітарного дияволизму* (О. Гончар); *...рано чи пізно кожна добра душа втрачає рештки терпіння й самаритянства* (С. Жадан); *Кохання з елементами апо-столізації є особливо крихким* (С. Процюк); *З Лондона пишуть великодньо про «Собор»* (О. Гончар) та ін.

Метонімічний спосіб непрямой номінації релігійними лексемами нерелігійних понять менш актуальний. Його ілюструють такі основні семантичні моделі: а) «суб'єкт → те, що притаманне суб'єктові»: **Бог** «віра у Бога як Творця Всесвіту» (...*так і не вдалося вибити Бога з неї та озлобити її* (Д, 2014, № 241); **Каїн** «жорстокий намір братовбивці / зрадника» (*У кожного із нас в душі дремає Каїн / Собі на радість, брату на біду* (УЛГ, 2012, № 13); б) «атрибут → посада суб'єкта за цим атрибутом» (**риза** «посада священика»: «**Ризо, ризо!** Як небагатьох ти опреподобила!» (ДТ, 2002, № 46); в) «ознака А → ознака Б, що стосується ознаки А» (**небесний** «який має стосунок до тих, хто відійшов у вічний Всесвіт»: *Народження, весілля, похорони... Всіх цих людей уже давно немає на світі. Тому виставка* (фото. – А. К.) *і називається «Небесна хроніка»* (ДТ, 2006, № 11).

Отже, непряма номінація позарелігійних явищ словами, прямі значення яких стосуються релігійної сфери, відбувається в художньому й публіцистичному стилях української мови переважно (90 %) за допомогою метафорного способу. Найактивніше утворюються похідні значення на основі функційної подібності. Помітну активність має також перенесення від сфери конкретно-фізичного світу до абстрактного (психологічного та соціального життя). Саме воно частіше пов'язане з актуалізацією позитивної оцінки та досягненням колориту урочистості й піднесеності, а перенесення на основі подібності функцій та невиразних асоціативних ознак здебільшого виконують іншу аксіологічну функцію – їх використовують більше для іронізації. Активне метафорне функціонування релігійної лексики засвідчує розвиток української мови, і лексикографам залишається тільки встигати його фіксувати, бо за словниками, як відомо, оцінюють стан розвитку мови, її багатство.

ЛІТЕРАТУРА

- Булаховський 1975: Л. А. Булаховський, *Вибрані твори*, I, Київ: Наук. думка.
- Булаховський 1966: Л. А. Булаховський, *Нариси з загального мовознавства*, Київ: Радянська школа.
- Гак 1971: А. Г. Гак, Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии, *Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики*, Москва: МГУЧ. 1–2, 68–72.
- Головин 1977: Б. Н. Головин, *Введение в языковедение*, Москва: Высшая школа.
- Гриценко 2012: П. Ю. Гриценко, Авторська лексикографія: Тарас Шевченко, *Українське і слов'янська лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*, Київ: КММ, 40–68.
- Даниленко 1977: В. П. Даниленко, *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*, Москва: Наука.
- Дзюбишина-Мельник 1994: Н. Дзюбишина-Мельник, Ще один стиль української літературної мови, *Культура слова*, 45, 14–20.

- Калашник 2012: В. С. Калашник, Поетична мова як суб'єкт лексикографії, *Українське і слов'янська лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*, Київ: КММ, 127–133.
- Клименко 2008: Н. Ф. Клименко, *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*, Київ: Видавничий Дім Дм. Бураго.
- Ковтун 2016: А. Ковтун, Метафоризація українських релігійних лексем як чинник творення нерелігійних значень (на матеріалі лексикографічних джерел), *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*, V, № 1, Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință, 2016, 151–166.
- Колшанский 2007: Г. В. Колшанский, *Контекстная семантика*, Москва: ЛКИ.
- Падучева 2004: Е. Падучева, *Динамические модели в семантике лексики*, Москва: Языки славянской культуры.
- Скляревская 1995: Г. Н. Скляревская, Прагматика и лексикография, *Язык – система. Язык – способность*, Москва: Ин-т рус. яз. РАН, 63–71.
- Султанов 2007: А. Х. Султанов, *Слово и термин: Пролегомены к философии имени*, Москва: РУДН.
- Толстая 2008: С. Толстая, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*, Москва: Индрик.
- Шамота 1967: А. М. Шамота, *Переносне значення слова в мові художньої літератури*, Київ: Наук. думка.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ:

- СУМ-1: *Словник української мови*, відп. ред. В. В. Жайворонок, Київ: Просвіта, 2012.
- СУМ-20: *Словник української мови: у 20-ти т.*, гол. наук. ред. В. М. Русанівський, Київ: Наук. думка, 2010–2016, I–VI, <http://corp.ulif.org.ua/ExpIS/>
- Д: електрон. версія газети «День», <http://gazeta.zn.ua/archives>
- ДТ: електрон. версія газети «Дзеркало тижня», <http://gazeta.dt.ua/archives>
- УЛГ: електрон. версія газети «Українська літературна газета», <http://litgazeta.livejournal.com/calendar>
- УП: електрон. версія газети «Українська правда», <http://www.pravda.com.ua/archives/>

Albina Anatoliivna Kovtun

RELIGIOUS LEXICON AS A MEANS OF INDIRECT NOMINATION IN UKRAINIAN

Summary

The paper is devoted to the study of effective ways of the secondary naming of non-religious notions by means of religious lexemes in Ukrainian artistic and journalistic speech. It was established that metaphoric mode prevails over metonymic and hyperonymic derivations. The metaphoric mode that develops most actively is *functional* similarity transfer: *мантра* (*mantra*) “*ironic – an unjustified repetition of a statement*” (*the sacred mantra of all political forces*); *хрестоносець* (*crusader*) “*ironic – a liberator*” (*the European coalition of crusaders*); *іконостас* (*iconostasis*) “*ironic*”

– a wall on which pictures of dignified persons are placed (*gazing at the iconostasis near the Minister's outer office*); *причащати* (to administer communion) “ironic – to hit with a stick, to flog” (to administer communion by hitting one's back with a stick); *біблійний* (biblical) elderly (a portrait of *biblical-age Scovoroda*).

Significant activity was observed in the speech implementations of physiological and psychological impressions on the object: a) the transfer from the specific areas of the physical world to the spheres of psychological and social life, unreachable by direct sensory perception (*Бог* (God) „the greatest strength“ (the *God Newton believed in was gravity*), „an ideal“ (to *Gennady, God was Ukraine*), „a worldview“ (for *Scovoroda the Bible, that is, its internal allegorical world, is God*)) and b) the transfer of a religious designation associative feature, which is of a somewhat accessory nature, often even inexpressive, together with a near-total de-actualization of the cognitive base of the original meaning (*проповідницький* (preachy) „ironic – opinionated, obtrusive“ (*preachy peremptoriness*)). Thereby, the realization of the axiological function plays a special role in all metaphorical derivatives: *positive* semantic features are most frequently transferred from the real physical world to the spheres, inaccessible to direct sensory perception, thus creating a sense of solemnity and elation, while the transfer of *pejorative* associations is used as a means of exhibiting irony.

Since spoken Ukrainian, which more fully reflects the current state of language as compared to dictionaries, demonstrates an increase in secondary nominations formed by the transfer of positive characteristics (especially by attracting specific religious lexemes to create a sense of solemnity and elation), a certain purification of the semantics of some religious lexemes from the negative twentieth-century extraneous features may be assumed. Active metaphorization of religious lexicon is indicative of the high development of modern Ukrainian, and lexicographers must succeed in fixing it because, as it is well known, the development and richness of a language can be assessed only according to its dictionaries.

Keywords: religious lexicon, indirect nomination, metaphor, derivative- metonym, derivative-hyponym, axiology

РАД НА СРПСКОЈ СЛОБОДНОЗИДАРСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ*

Ђорђе Р. Оташевић**

У чланку се говори о досадашњем раду на српској слободнозидарској терминологији, о пословима који су у току те о ономе што тек треба урадити. До сада је урађено мало тога. Појединим терминима посвећено је неколико мањих чланака, а у неколико чланака се, мање или више узгредно, говори о неком термину, обично у пар реченица. Најзначајнији посао је превођење два речника на српски језик. Један је *Речник масона, езоџеризма, хермејизма, религија, митова и симбола* Луиђија Троизија (1998), а други *Речник слободног зидарства* Данијела Лигуа (2001). У току је рад на два речника: *Грађи за речник слободног зидарства* и *Малом речнику слободнозидарских термина*. До сада као засебна публикација није објављен ниједан двојезични речник српских слободнозидарских термина. Пошто српска слободнозидарска терминологија до сада, колико нам је познато, није била предмет лингвистичких изучавања, нема сврхе наводити шта је још остало да се уради већ чему би требало дати предност. Сматрамо да се издвајају две теме: синонимија и амбисемија. / Лингвистичких радова о српској слободнозидарској терминологији вероватно до сада није било. Предност би требало дати изучавању синонимије и амбисемије.

Кључне речи: масонска терминологија, термин, српски језик, синонимија, амбисемија, лексикографија

У крајевима у којима Срби живе прва слободнозидарска ложа утемељена је у другој половини 18. века у Глини, у Хабзбуршкој монархији. Звала се *Рајно њријашељство* (*L'Amitié de la Guerre*¹ или *Zur Kriegsfreundschaft*). Дејан Чикара наводи да је ова ложа утемељена 1759. године (Чикара 2010: 11–12). Зоран Д. Ненезић сматра да је почела с радом пет година касније – 1764 (Ненезић 1984: 84), док је Милан Прелог датира још касније.² Главну улогу у оснивању ове ложе имао је гроф Иван Драшковић. Чланови ложе,

* Рад је настао у оквиру пројекта Института за српски језик САНУ бр. 178021 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који у целини финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; djordje.otasevic@isj.sanu.ac.rs

¹ М. Прелог наводи назив *L'Amitié de Guerre* (1929: 132), З. Ненезић *L'Amitié de Guerre* (1984: 84), а Карло Хамедер *L'Amitié de Guerre á Glina* (2014: 118). Код Прелога и Хамедера уочљива је штампарска грешка (*L'Amitié* код Прелога и *Amité* код Хамедера).

² „Није тачно познато, кад је глинска ложа ступила у живот, али се мисли да је то било између 1769.–1770“ (Прелог 1929: 132).

поред аустријских официра, били су и официри Срби: Кнежевић, Боговић, Орлић и Максић. Ритуални радови у ложи водили су се на француском, а касније на латинском језику. Ложа је радила све до 1795. године, када је у Аустрији и Угарској забрањено слободно зидарство. Иако о почецима деловања слободних зидара на тлу Србије нема историјских доказа првог реда, ипак се поуздано зна да је крајем 18. века у Београду постојала масонска ложа. Међу њеним члановима налазили су се митрополит београдски Методије, устанички вођа Јанко Катић, трговац и дипломата Петар Ичко, грчки песник Рига од Фере и многи други. Ложа је радила на турском језику (в. Чикара 2010; Николић 2011: 25; Хамедер 2014: 191). Пошто се у овим ложама није користио српски језик, оне нису могле имати утицаја на формирање и развој српске слободнозидарске терминологије. Прва масонска ложа која је радила на српском језику основана је у Београду 1876. године, под патронатом Великог Оријента Италије. Звала се *Свејлосџ Балкана* и радила је до 1882. године. Следеће године основана је ложа *Слога, Рад и Посџојансџиво*, такође под заштитом Великог Оријента Италије. Прва књига о слободном зидарству на српском језику објављена је 1880. године у Новом Саду, у штампарији А. Пајевића, под називом *Ојшџи шџајџуџи Друшџива слоб. зид. иџталијанског симболичког обреда џреџресени и уважени од велике скуџшџине џосланика симболичкога обреда 15. и 16. јуна 1876. године*. Везана је за ложу *Свејлосџ Балкана* иако у књизи то нигде није поменуто. Врло је вероватно да је текст у потпуности или већим делом преведен с италијанског језика. Да ли је ово имало утицаја на формирање српске слободнозидарске терминологије, тек треба да се проучи.

Лингвистичких радова о српској слободнозидарској терминологији, колико нам је познато, до сада није било. Појединим терминима посвећено је неколико мањих чланака, а у неколико чланака се, мање или више узгредно, говори о неком термину, обично у пар реченица. У *Неимару*,³ часопису српских, односно југословенских слободних зидара, који је излазио у Београду од 1914. до 1926. године, с прекидом од седам година због Првог светског рата, објављена су 1922. године два чланка о масонској терминологији, потписана иницијалима Ј.А., иза којих највероватније стоји Јова Алексијевић, главни уредник свих седамдесет бројева овог часописа. Први од њих је „Како је постала реч ложа“ (бр. 8, стр. 445–448), а други „Како је постало име масон“ (бр. 9, стр. 525–529). Иако су ови чланци у потпуности посвећени масонским терминима, не могу се сврстати у радове о српској терминологији. Од 1047 чланака објављених у *Шесџару*, слободнозидарском часопису, који је излазио у Загребу од 1921. до 1939. године, само је један донекле везан

³ Прва три броја, из 1914. године, објављена су као Орган Врховнога Савета Србије. Године 1922. *Неимар* је излазио као Орган Велике ложе Срба, Хрвата и Словенаца „Југославија“. Каснији бројеви имају поднаслов „Масонски часопис – Revue maçonnique“.

за слободнозидарску терминологију – „Zašto nazivamo naš savez 'svetim'?”“. Објављен је у броју 3–4 из 1938. године (стр. 36–38), а потписан иницијалима В. К. Аутор је вероватно Војислав Кујунџић. У два електронска слободнозидарска часописа која данас излазе, *Сиријус*⁴ и *Масону*⁵, нашли смо седам чланака у којима се говори о масонским терминима. Овде ће бити поменут само један од њих – „Razlika između Starih Dužnosti i Drevnih Međasa” – објављен у *Сиријусу* бр. 24 од 15. маја 2014. године. У њему се истиче да „Stare Dužnosti (Old Charges) i Drevni Međasi (Ancient Landmarks) НИКАКО nisu sinonimi i njihovo poistovećivanje može dovesti do velikih problema i nesuglasica prilikom tumačenja pravnih praznina u aktima masonskog zakonodavstva”. Даље се говори о термину *Граничници*, који предлаже Горан Иванковић у књизи *Плави Дунав* (Ванкувер 2013) уместо термина *Древни међаши*. Овај рад је истакнут јер се у њему говори о српском термину, што је реткост, док се у малтене свим другим текстовима говори о страним терминима, најчешће енглеским. Термину *Граничници* (који, истина, за сада није прихваћен и коришћен у слободнозидарској литератури на српском језику) посвећено је шест редова у фусноти.

Појединим масонским терминима посвећено је по неколико реченица или пасуса у више књига о слободном зидарству (Ареопаг 1939; Стојковић 1925; Кујунџић 1940; Прокић 1941; Јаћимовић–Ђукић 2004; Шкрбић 2005; Шкрбић 2009 и др.).

Најзначајнији досадашњи рад на српској слободнозидарској терминологији несумњиво је превођење два речника на српски језик. Један је *Речник масона, езоџеризма, хермејизма, религија, митова и симбола* Луиђија Троиџија (1998), а други *Речник слободног зидарства* Данијела Лигуа (2001). Троиџијев речник садржи релативно мали број масонских термина. Број слободнозидарских термина у *Речнику слободног зидарства* Данијела Лигуа импресиван је. Енциклопедијски чланци често су врло обимни. Ипак, у њему се не налазе сви српски термини. Неки термини су наведени, али их није лако наћи. На пример, термини *радни шейих* или *шейих*, употребљени у више књига на српском језику, нису засебне одреднице већ су део одреднице ТАПИС ИЛИ ТЕПИХ ЛОЖЕ. Ко не зна да су *шајис*, *радни шейих* и *шейих* синоними (а у литератури на српском језику срећу се још и синоними *шабла*, *црпшања шабла*, *мистичка шабла*, *саг*), ове термине неће лако пронаћи. Код појединих термина наведено је значење које у српској слободнозидарској литератури није забележено, а недостаје значење које се у њој среће (нпр. термин *уздицање*). Наведене чињенице нипошто нису критика Лигуовог *Речника слободног зидарства*. Ово врхунско енциклопедијско дело написано је

⁴ Часопис је доступан на адреси www.mason.org.rs/index.php/vnlsmasonisrbija/45-sirijus

⁵ Часопис је доступан на адреси www.mason.rs.

на француском језику и потом преведено на српски. То показује да је за исцрпно представљање српске слободнозидарске терминологије неопходно урадити речник српских слободнозидарских термина.

У току је израда два оваква речника. Први је *Грађа за речник слободног зидарсџва*⁶, а други *Мали речник слободнозидарских џермина*⁷. У *Грађи за речник слободног зидарсџва* биће дефинисани сви масонски термини употребљени у ексцерпираним изворима. У *Малом речнику слободнозидарских џермина* број обрађених термина је мали, али је речнички чланак веома обиман. Речнички чланак садржи највише једанаест целина: 1) одредница, 2) лексикографска дефиниција (семантичка идентификација термина), 3) хипероним, 4) синоним(и), 5) фонетске, морфолошке или графичке варијанте одредничке речи или синтагме, 6) вишечлани изрази који у себи не садрже одредничку реч или синтагму нити су с њом творбено повезани, 7) вишечлани изрази који у себи садрже одредничку реч или синтагму, 8) речи и синтагме које су творбено повезане с одредничком речју или синтагмом, 9) превод термина на енглески, руски, француски и немачки језик, 10) илустративни цитати, 11) језичке напомене. Свака целина, изузев одреднице, означена је посебним знаком. Обимни илустративни цитати имају функцију енциклопедијске дефиниције. Поред главног дела, са речничким чланцима, *Мали речник слободнозидарских џермина* садржи и неколико додатака: списак одредничких речи или синтагми, двојезичне речнике, списак термина наведених унутар свих речничких чланака и скраћенице ексцерпираних извора⁸.

До сада као засебна публикација није објављен ниједан двојезични речник српских слободнозидарских термина. У 2. броју електронског часописа *Акација*, који више није доступан на интернету, објављен је мали енглеско-српски речник масонских термина.

Пошто српска слободнозидарска терминологија до сада, колико нам је познато, није била предмет лингвистичких изучавања, нема сврхе наводити шта је још остало да се уради већ чему би требало дати предност. Сматрамо да се издвајају две теме: синонимија и амбисемија⁹.

⁶ Раде га Ђорђе Оташевић и Милан Димитријевић. У току је израда прве свеске (слово А).

⁷ Речник ради Ђорђе Оташевић. Посао је при крају.

⁸ За *Мали речник слободнозидарских џермина* ексцерпирано је 67 књига објављених на српском језику између 1880. и 2015. године, као и више бројева различитих слободнозидарских часописа. Аутори *Грађе за речник слободног зидарсџва* настоје да дођу до свих масонских књига објављених на српском језику, а има их више од две стотине, како би их ексцерпирани.

⁹ „Амбисемија термина ... есть его свойство функционировать в языке с разным объемом семантики, свойство, которое вызывается рядом экстралингвистических факторов (использование одного термина разными научными школами, разными учеными, в разные периоды развития науки). Говоря другими словами, амбисемија – это разнообъемная характеристика

Синонимија је једно од најпроблематичнијих питања науке о терминима. О њој је написано мноштво радова, а ставови терминолога често се међусобно искључују. Иако нормативистичка терминолошка школа присуство синонима сматра мањкавошћу терминологије, у српској слободнозидарској терминологији синоними су реалност. Узроци синонимије у њој су различити и бројни. Теоријски, елиминација синонима могућа је само у оквиру једне обедијенције, односно једне велике ложе. Велика ложа би могла да објави речник слободнозидарских термина у којем не би било синонима и да препоручи да се само ти термини користе у њеним публикацијама и током ритуалних радова у ложама које раде под њеном заштитом. Међутим, већ у *Ойшійим шійайуїшима Друштіва слоб. зид. итјалијанског симболичког обреда*, првој слободнозидарској књизи на српском језику, објављеној у време када је у Србији постојала само једна масонска ложа – срећу се синоними. Нпр. *касир* и *благаяник, удовичин фонд/ удовички фонд – удовичина каса*.

У бројним масонским текстовима истиче се да слободно зидарство није тајна већ дискретна организација. С формалне стране, о слободном зидарству данас готово да више нема никаквих тајни. На интернету се може наћи малтене све, од детаљног описа кретања у отвореној ложи, знакова распознавања или масонских регалија па до кришом снимљеног ритуалног рада минијатурном камером која је била сакривена у ципели. Тајна је, како се наводи у масонским изворима, субјективни доживљај слободног зидарства, његових ритуала и симбола¹⁰. Због тога је могуће да је један број слободнозидарских термина амбисемичан – њихов садржај је неодређен јер их слободни зидари поимају и доживљавају на различите начине. Да ли је то заиста тако, знаће се уколико се неко буде бавио амбисемијом у масонској терминологији.

Пред лингвистима који ће се бавити српском слободнозидарском терминологијом очигледно је много посла. Колико нам је познато, слично је и у другим словенским језицима.

интенционала термина-понятия, его семантическая аспектация, различающаяся квантитативно и квалитативно“ (Татаринов 1996: 168).

¹⁰ „Početkom godine u emisiji na nacionalnoj televiziji prikazan je hram u Beogradu uz izjave oficira loža. Naš Veliki Majstor je dao intervju dnevnom tiražnom listu u kome potencira da mi nismo tajna organizacija već organizacija sa tajnama filozofske prirode i da radimo za opšte dobro. Ovo su primeri u kojima smo zauzeli aktivno učešće u javnosti, a ne narušavajući principe čuvanja tajne. Istinska masonska tajna. Ima nešto što je sasvim obično, a to je da slobodno zidarstvo predstavlja suštinski doživljeno iskustvo, a ono se po definiciji ne može preneti. I zato slobodnim zidarima je potreban most bratske ljubavi i Obreda da bi uspeali da prenesu deo pojedinačno doživljenog od jednog brata na drugog i to pod uslovom da su prisustvovali istom radu. Upravo prisustvo radu vaspоставља оно neshvatljivo bratstvo između ljudi koje dele: sredina, karakter, profesija i mišljenje. To je ono što nijedan slobodni zidar ne može preneti drugom licu“ (<http://dekalog.rs/index.php/blog/38-masonska-tajna>).

ЛИТЕРАТУРА

- Ареопаг 1939: *Тајне ареопага. Слободно зидарство јовановско и андрејевско*, Београд [без имена аутора и издавача].
- Јаћимовић–Ђукић 2004: D. Jaćimović, M. Đukić, *Slobodno zidarstvo. Ritualni na prvom stepenu sa tumačenjima*, Београд: Графичка зона.
- Кујунџић 1940: Dr. V. Kujundžić, *Slobodno-zidarska čitanka. Istina o Slobodnom Zidarstvu*, Београд.
- Лигу 2001: D. Ligu, *Rečnik slobodnog zidarstva*, превод L. Bojić et al., Београд: Paideia.
- Ненезић 1984: Z. D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764–1980). Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji. Prilozi i građa*, Београд: Народна књига.
- Николић 2011: С. В. Николић, *Слободно зидарство у Србију. Freemasonry in Serbia*, Београд: Истина.
- Прелог 1929: M. Prelog, *Istorija slobodnog zidarstva*, Загреб: Tiskara C. Albrecht.
- Прокић 1941: *Ко су они*, предг. Л. Прокић, Београд [без имена аутора и издавача].
- Стаменковић–Марковић 2009: Б. Стаменковић, С. Г. Марковић, *Крајак преглед историје Слободног зидарства Србије*, Београд: Регулациона Велика Ложа Србије.
- Стојковић 1925: [С. Ј. Стојковић], *Слободно зидарство: његов циљ и принципи, његова прошлост и садашњост: његова браћа Ср. једном неосвећеном пријатељу*, Београд: Велика ложе Срба, Хрвата и Словенаца „Југославија“ [без имена аутора].
- Татаринов 1996: В. А. Татаринов, *Теорија терминоведения, в 3 т. – Т. 1. Теорија термина: историја и современно состояние*, Москва: Московский лицей.
- Троизи 1998: L. Troizi, *Rečnik masona, ezoterizma, hermetizma, religija, mitova, simbola*, sa italijanskog prevela T. M. Đerković, Београд: Филип Вишњић.
- Хамедер 2014: K. Hameder, *Somborski sinovi udovice. Kratak istorijat slobodnog zidarstva*, Sombor: Autorsko izdanje.
- Чикара 2010: Dr D. Čikara, *Prva masonska loža u Srbiji (od osnivanja 1796. do gašenja 1801. godine)*, Београд: Velika Nacionalna Loža Srbije.
- Шкрбић 2005: S. Škrbić, *FIAT LVX: eseji o drevnom i prihvaćenom škotskom obredu slobodnog zidarstva*, Београд: Kunst und Gott – Centar za versku toleranciju i humanizam „Dimitrije Mitrinović“.
- Шкрбић 2009: S. Škrbić, *Plus ultra. Još dalje... Misterije slobodnog zidarstva*, Novi Sad: Autorsko izdanje.

Джордже Р. Оташевич

РАБОТА НАД СЕРБСКОЙ МАСОНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЕЙ

Резюме

В статье речь идет о работе в области масонской терминологии – как той, которая уже проделана до настоящего времени, так и той работе, которая идет сейчас и которую еще предстоит сделать. На данный момент сделано немного. Некоторым терминам посвящено несколько небольших статей, а также в небольшом числе статей мимоходом говорится о каком-либо термине, обычно в нескольких предложениях. Наиболее важной работой можно считать перевод двух словарей на сербский язык. Один из них – *Словарь масонов, эзотеризма, герметизма, религии, мифов и символов* Луиджи Троизи (1998), а второй – *Словарь масонства* Даниела Лигуа (2001). Сейчас идет работа над двумя словарями: *Грађа за речник слободног зидарсџива* и *Мали речник слободнозидарских џермина*. До сих пор не опубликован ни один двуязычный словарь сербских масонских терминов. Так как сербская масонская терминология, как нам известно, не была предметом лингвистических исследований, необходимо говорить не о том, что еще предстоит сделать, а о том, чему надо уделить приоритетное внимание. Мы считаем, что здесь выделяются две темы: синонимия и амбисемия.

Ключевые слова: масонская терминология, термин, сербский язык, синонимия, амбисемия, лексикография

ТЕРМИНИ У ДОМЕНУ НАНОТЕХНОЛОГИЈЕ*

Гордана Р. Штасни**

Рад је посвећен терминима који се јављају у нанотехнологији, једној од најновијих интердисциплинарних наука. Ове термине је потребно сагледати са становишта адаптације, јер се у српском, али и у другим језицима, усвајају посредством енглеског језика, а затим успоставити норму на правописном плану. Будући да је интердисциплинарност основно обележје нанотехнологије, важно је описати структуру овог термилошког система, сагледати лексичка поља у оквиру њега и испитати односе који се успостављају међу лексемама са становишта хипонимије. Грађа представљена у раду прикупљена је углавном из стручне литературе и са електронских извора.

Кључне речи: нанотехнологија, адаптација, проскрипција, хипонимија, српски језик

1. Лингвистичка истраживања терминологије у области нанотехнологије

Нанотехнологија је интердисциплинарна наука XXI века. Она је истовремено и наука и технологија. Као наука, проучава физичке, хемијске и биолошке особине молекула и атомских честица, а као технологија, она примењује истраживања из наведених наука за производњу функционалних система и материјала на атомском нивоу насталих размештањем појединачних атома или молекула. Лингвистичка истраживања у вези с терминологијом у области нанотехнологије одвијају се у неколико важних праваца.

С обзиром на интердисциплинарни карактер нанотехнологије, која обухвата 32 различите дисциплине (Вишневајска–Фокина 2012: 28), као проблем се јавља стандардизација термина, јер се одређене јединице јављају с више различитих значења, чиме се отежава научна комуникација међу самим стручњацима у појединачним дисциплинама у оквиру нанотехнологије.¹ Истраживања у овом правцу указују на потребу за термилошким једнојезичним

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

** Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; gordanastasni@ff.uns.ac.rs

¹ Тако, на пример, термин *carbon nanoparticles* може имати три значења: 1. a range of very diverse nanomaterials such as carbon-60. 2. single-walled carbon nanotubes. 3. diesel exhaust.

и двојезичним речницима у области нанотехнологије. Међу првима су се такви речници појавили 2006. године на енглеском и руском језику, а данас су многи доступни у електронском издању.²

У најдиректнијој вези са стандардизацијом нанотермина јесте превођење и њихова адаптација. Они улазе у српски језик, али и у друге језике, посредством енглеског путем превођења, калкирања (лексичког и семантичког) или преузимањем изворних лексичких јединица у оригиналној граfiји (*Nano Shop*). У руској лингвистици постоји велики број радова који су посвећени проблему превођења и адаптације енглеских нанотермина (в. нпр. Раздуев 2014; Марилова 2014). Поједина истраживања на материјалу руског језика указују на калкирање као доминантан облик превода и адаптације нанотермина. Слична је ситуација у немачком и француском језику.

Поред стандардизације и адаптације нанотермина, као важно питање јавља се и опис структуре овога термилошког система, односно утврђивање лексичких и парадигматских односа који се успостављају међу јединицама које улазе у његов састав. Термилошко поље којем припадају нанотермини представља уређен и логички устројен систем заснован на класификацији концепата из ове области знања, уз успостављање семантичких веза међу његовим члановима (Алимурадов 2012: 86; Мартемьянова 2012: 6).

Језгро терминосистема чине термини својствени нанотехнологији. Они одражавају њене специфичности у односу на друге науке и технологије. Нанотермини се могу сврстати у следеће тематске групе: материјали, наносистеми, уређаји, методе и технологије за манипулацију атомима (Мартемьянова 2012: 9–10). Периферија обухвата термине позајмљене из сродних дисциплина, који често подлежу семантичким модификацијама чувајући при томе свој изговорни и граfiјски облик (нпр. *аблација* у медицини и нанотехнологији).³

² Новичков, Н. Н. *Англо-русский словарь по нанотехнологиям*. М., 2010. 1093 с.

С.В.Калужный. *Словарь нанотехнологических и связанных с нанотехнологиями терминов*. Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2010.

Dictionary of Nanotechnology (ed. George, Thomas). New Delhi: Anmol, 2006.

George, Thomas. *Encyclopaedic Dictionary of Nanoscience*. New Delhi: Anmol Publications Pvt Ltd, 2006.

Diwan,Parag & Rajeev K. Gupta.*Encyclopaedic Dictionary of Nanoscience*. New Delhi: Pentagon Press,2009.

Schtamm L. Laurier. *Dictionary of Nanotechnology, Colloid and Interface Science*, 2008.

Rameshwar Biswal. *Encyclopaedic Dictionary of Nanotechnology* (4 Vols-Set). New Delhi: Campus Books, 2008.

<http://thesaurus.rusnano.com/wiki/letter.php?char=A&lang=E>

<http://www.nanodic.com/>

<http://www.nanotech-now.com/nanotechnology-glossary-N.htm>

³ *Аблација* као медицински термин значи ‘усмерено разарање тумора без физичког уклањања ткива’ а у нанотехнологији то је ‘физичко-хемијска модификација супстанце као резултат апсорпције фокусираног ласерског зрачења на микрометарској и нанометарској скали’.

Могу се уопштити две битне карактеристике терминологије у овој области: а) интернационализација, омогућена употребом речи грчког и латинског порекла и б) међусистемско повезивање, као последица интердисциплинарног обележја нанотехнологије (Королькова–Новожилова 2013). Без обзира на то што се у својству термина могу наћи различите лексичке јединице, као што су то професионализми, терминоиди, професионални жаргонизми и слично, све оне се одликују системношћу као основним онтолошким својством ове класе речи (Алимурадов 2012: 86).

2. Стање у србистици

Иако Америка и Јапан предњаче у развоју нанотехнологије и нанопроизводње, и у Србији се од краја шездесетих и током седамдесетих година XX века истражују нанообласти. Међутим, „координирани истраживачки програм у области нанотехнологије није успостављен, тако да су се нанонауке и нанотехнологије развијале у оквиру индивидуалних програма” (Ševkušić–Uskoković 2009: 2).⁴

Као последица оваквог стања у планирању развоја нанотехнологије, у србистици изостају и лингвистичка истраживања посвећена нанотерминологији. Једини покушај систематизације термина у том правцу учинио је Институт за стандардизацију, који је 2015. године саставио листу основних термина и дефиниција на пољу нанотехнологије под насловом *Нанотехнологије – Речник – Део 1: Основни термини* на 12 страна, „с намером да обезбеди разумевање међу организацијама и појединцима у индустрији и оних који долазе у контакт с њима”.⁵ У нашим дескриптивним речницима, укључујући и Клајнов и Шипкин *Велики речник српаних речи и израза* (2006), термин *нано-технологија* није регистрован. Лингвистичка истраживања су стога знатно отежана будући да нема системски предочене термилошке грађе.

У овом раду ће се сагледати два проблема на одабраним примерима који у својој структури имају префиксоид *нано-* и припадају језгру термилошког система нанотехнологије. Први је у вези са семантичким односима који се успостављају међу њима са становишта хипонимије, и то у оквиру издвојених тематских група које припадају термилошком пољу нанонауке. Други се односи на њихову адаптацију и правописну норму.

⁴ Истражују се квантне честице, хемија површина, колоидне честице, танки филмови (Институт за нуклеарне науке „Винча”), синтеровање активних прахова и активирано синтеровање (ИНН „Винча” и Институт техничких наука САНУ), електрокатализа (Институт за хемију, технологију и металургију, Београд), суперрешетке (Електротехнички факултет у Београду).

⁵ http://www.iss.rs/rs/standard/?natstandard_document_id=51457

3. Хипонимијски односи у тематским групама у оквиру нанонауке

На основу заједничких семантичких карактеристика у оквиру тематског поља нанонауке, издвојено је неколико лексичких група које чине: а) називи научних дисциплина, б) називи система и структура насталих применом нанотехнологије, в) називи различитих материјала, производа и уређеја који су произведени на бази нанотехнологије, г) називи технолошких процеса.

3.1. Под *нанонауком* се подразумева област научног истраживања чији је предмет проучавања припрема, анализа својстава и примена нанообјеката и наноматеријала. Лексема *нанонаука* има статус подређеног појма у односу на хипероним *наука*, и ступа у сложене односе хипонимије с вишелексемским терминима *природне науке* и *друшћивено-хуманистичке науке*. У даљем гранању појмова термин *природне науке* постаје хипероним другог реда, а *нанонаука* је један од њених хипонима.

Термин је у односу на енглески еквивалент (*nanoscience*) адаптиран превођењем, тј. калкирањем. У писању овог термина пракса је неуједначена. У употреби су полусложеничка (*нано-наука*) и сложеничка форма (*нанонаука*).⁶ Није редак случај да се у прилогу истог аутора сусрећу оба облика, нарочито у новинским чланцима, али и у стручним радовима.

3.1.1. Са становишта хипонимије, *наноићтехнологија* има статус хипонима у односу на надређени појам *ићтехнологија*, под којим се подразумева наука о поступку обраде и прераде сировина у производе, као и скуп процеса кроз које пролази производна материја. Хипонимски низ садржи изузетно велики број лексема којима се именују одређене технолошке дисциплине. Он је отвореног типа и назив сваке нове технологије може заузети место у њему.

Са структурног становишта лексеме које функционишу као називи одређених технолошких дисциплина у својству хипонима могу бити једнолексемске (*биоићтехнологија*) или дволексемске јединице по моделу $N_1 + N_2$ Gen (*ићтехнологија хране*) или Adj + N (*информационе ићтехнологије*), који лако подлежу терминологизацији због своје информативности. Првој структурној групи хипонима припада термин *наноићтехнологија*. Она обухвата лексеме сложеничког типа са различитим префиксоидима: *аудиоићтехнологија*, *видеоићтехнологија* и сл., са подскупом лексема чији су префиксоиди из система мерних јединица: *нанобар* (nb или nbar), *нанограм* (ng), *нанолићар* (nl или nL), *нанометар* (nm), *наномол* (nmol), *наноџујн* (nN), *наносекунда* (ns), *наноићесла* (nT).⁷

Специфичан је статус термина *нанобиоићтехнологија* будући да је она научни и технолошки правац, који се заснива на комбиновању метода и сред-

⁶ Нови материјали, *Nano-nauka i nano-tehnologija*, nanotuba, a u istom članku i *nanotehnologija* (<http://www.planeta.org.rs/18/3sanaslovnestrane.htm>).

⁷ <http://www.unc.edu/~rowlett/units/dictN.html>

става нанотехнологије и биотехнологије. У овом случају две термилошке јединице имају својство њој надређеног појма и оне прелазе из кохипонимског низа првог реда у ред кохиперонима.⁸

Није спорно да је назив науке *наноџтехнологија* ушао у српски језик посредством енглеског (*nanotechnology*). Уколико га посматрамо као англицизам, он је прилагођен на фонолошком и морфолошком плану. У складу с тумачењима Р. Филиповића (1986: 72–73), облик *наноџтехнологија* адаптиран је компромисном трансфонемизацијом и компромисном трансморфемизацијом.⁹ Међутим, с обзиром на то да у систему српског језика постоје обе јединице са статусом одомаћених интернационализама, можемо сматрати да је овај термин настао пресликавањем енглеског модела.

Лексеме с префиксоидима из система мерних јединица *мега-* (*мегаџро-јекатџ*, *мегамаркеџ*) или *микро-* (*микроџоџонимија*), са општим или терминологизованим значењем пишу се спојено (Пешикан и др. 2010: 77). Следећи ову правописну смерницу, лексему *наноџтехнологија* требало би писати спојено иако се у изворима проналази и полусложенички спој *нано-џтехнологија*. У стручним радовима писаним на енглеском језику и речницима нанотехнологије доследана је примена сложенице *nanotechnology*.

Деривати мотивисани лексемом *наноџтехнологија* ограничени су на релациони придев *наноџтехнолошки*. Међутим, овај придев постаје део лексичких спојева са тенденцијом ка идиоматизацији: ~ *будућностџ*, ~ *свеџ*; ~ *исџраживања*, ~ *екологија*; *џосџ-наноџтехнолошки свеџ*.¹⁰

Дакле, термин *наноџтехнологија* успоставља семантичку везу с надређеним појмом *џтехнологија* уклапајући се тако у парадигму назива технолошких дисциплина са истим хипонимским статусом. Поред тога, овај је термин део синонимског низа који чине вишелексемске јединице *молекуларна наноџтехнологија*, *молекуларно конџструкџорсџиво* и *молекуларна џпроизводња*.

3.1.2. Исту врсту хијерархијско-појмовне везе успостављају термини *наноџтехника* и *џтехника*. У односу на енглески термин *nanoengineering*,¹¹ српски еквивалент је адаптиран превођењем. Иако се у руском језику јављају у паралелној употреби термини *наноинџженерия* (*наноџтехника*), у српском језику је примеренији облик *џтехника* премда је у термилошкој употреби и англицизам *инџењеринг*.

Лексеме *наноџнаука*, *наноџтехнологија*, *наноџтехника* образују појмовно поље научних дисциплина и оне, такође, успостављају одређене семантичке

⁸ Термин *кохџпероним* аналошки је изведен према термину *кохџоним*.

⁹ У делимичној или компромисној трансфонемизацији „*opis fonema jezika davaoca samo donekle odgovara opisu fonema jezika primaoca koji ga menja*“ (Filipović 1986:32), а „*kompromisna transmorfemizacija se javlja onda kada pozajmljenica zadržava vezani morfem koji biva fonološki adaptiran, ali nije u skladu sa morfološkim sistemom jezika primaoca*“ (Filipović 1986: 121).

¹⁰ data.sfb.bg.ac.rs/sftp/.../VeliborIlcknjiga-nanotehnologije.docx

¹¹ <http://nanoengineering.ucsd.edu/>

везе. Посматране у оквиру свог микросистема, статус хиперонима има термин *нано наука*, а његови хипоними су *нано технологија* и *нано техника*. Предметном пољу којим се обухватају називи научних дисциплина с префиксоидом *нано-* припадају и термини *нано индустрија*, *наномедицина*, *нанороботика*, *наноелектроника*, *нанометеорологија*, *нанофотоника* и др. Оне се могу сматрати гранама нанотехнологије, а у семантичком саодношењу представљају њене хипониме.¹²

3.2. Другу тематску групу термина са префиксоидом *нано-* чине називи система и структура насталих применом нанотехнологије. У оквиру ове тематске групе лексема са својством хиперонима имају уопштено – термилошко или нетермилошко значење (*честица*, *слој*, *премаз/намаз*, *ниво*, *скала*, *димензија*), и тек их хипоними са префиксоидом *нано-* спецификају и сврставају у сферу нано науке (*наночестица*, *нанослој*, *нано премаз*, *нанониво*, *наноскала*, *нанодимензија*). У наведеној групи лексема процес гранања се не завршава с хипонимима првог реда. Тако је, на пример, подложна даљем гранању лексема *наносистем* ‘сваки физички систем који је пројектован на наноскали’ са надређеним појмом *систем* ‘скуп начела или ствари усклађених тако да чине целину’. Хипероним другог реда постаје *наносистем* са читавим низом кохипонима синтагматске структуре, који су адаптирани превођењем односно калкирањем, што је праћено фонолошким и морфолошким адаптацијом енглеских термина: *хетерогени наносистем* (*heterogeneous nanosystem*), *хомогени наносистем* (*homogeneous nanosystem*), *затворени наносистем* (*closed nanosystem*), *отворени наносистем* (*open nanosystem*).

На правописном плану ове термилошке јединице не представљају проблем с обзиром на њихову синтагматску структуру. Међутим, уколико је у пракси усвојено одвојено писање, јавиће се и следећи модели: *златна нано љуска* према препорученом облику *златна нано љуска*,¹³ или *слој нано кристала* према *слој нанокристала*.¹⁴

Неуједначена норма примењује се код хипонима првога реда, па се у изворима среће, поред сложеничког писања, и полусложенички, али и синтагматски спој (*нано-честица* и *нано честица* и др.).¹⁵ Такође је у стручној литератури заступљен вишечлани израз написан као *нано йолимерне честице*, али је препорука да придевски део не заузима интермедијалну позицију, већ да се као зависни члан синтагме налази на првом месту – *йолимерне наночестице*, као у моделу *йолимерне микрочестице*.¹⁶

¹² *Нано индустрија* је грана индустрије, која се бави производњом наноматеријала, наноструктурама, нано уређајима, и другим врстама производа, на бази нанотехнологије.

¹³ <http://nauka.rs/tag/nano-cestice>

¹⁴ https://nikoneurope-sr.custhelp.com/app/answers/detail/a_id/65547/~sloj-nano-kristala

¹⁵ <http://opusteno.rs/nauka-f29/koliko-je-opasna-nano-tehnologija-t2757.html>

<http://www.dw.com/sr/svemoguće-nano-čestice/a-15724163>

¹⁶ <http://www.itn.sanu.ac.rs/klaster4.html>

У научним радовима примећена је доминација одвојеног писања термина у овој тематској скупуни (*нано честџица, нано ниво, нано скала*).¹⁷

3.3. Посебну тематску целину чине називи материјала, производа и уређаја насталих применом нанотехнологије, на пример: *нановлакно (nanofiber), нанојора (nanopore), нанојпроводник (nanowire), нанојканина (nanofabric), нанојачка (nanodot), нанојтранзистор (nanotransistor), наноцев (nanotube)*.¹⁸

И у овој групи лексема префиксоид *нано-* у комбинацији са лексемама које имају опште значење *објектџи, јроизвод* или *ајарџи, уређај, машина* спецификује, издваја и сврстава их у домен нанотехнолошких производа. Иста му је функција и у комбинацији с називима конкретних предмета (*рачунар, цев, генерџор* и др.). У овој семантичкој групи својство хиперонима има лексема са општим генеричким значењем – *јроизвод, уређај* и сл. док оне с префиксоидом *нано-* представљају њене хипониме.

производ X₁
нанопроизвод X₁

Међутим, и у овој тематској групи назива, хипоним првог реда (*нанојроизвод*) постаје у наредном гранању хипероним другог реда, са хипонимима који представљају називе појединачних нанопроизвода (*наноцеви, нанојрсџи* и др.). Кохипонимски низ другог реда је отворен и њему ће припадати назив сваког новог нанопроизвода.

нанопроизвод X₂
наноцеви X₂ нанопрсти X₂

Могуће је и даље гранање, при чему хипоним другог реда постаје хипероним другог реда (нпр. *карбонске наноцеви* у односу на *наноцеви*).

материјали X₁
наноматеријали X₁

наноматеријали X₂
композитни наноматеријали X₂

Наведени термини су адаптирани превођењем енглеских речи или калкирањем. У овој групи лексема најизраженија је правописна проблематика. Све се оне у различитим изворима, па чак и у тексту истог аутора, јављају у сва три могућа лика, на пример: *нано јроизвод/нанојроизвод/нанојроизвод*. Забележен је и пример *нано-комјозиџни мајеријали*, али је бољи модел *комјозиџни наномајеријали* (уп. *јолимерне наночестџице*).¹⁹

¹⁷ <http://www.itn.sanu.ac.rs/images/Nano-Tehnika05-2009.pdf>
<http://nauka.rs/tag/nano-cestice>

¹⁸ У руским стандардима под насловом *Материалы и изделия*.

¹⁹ <http://www.gradjevinarstvo.rs/tekstovi/6012/820/nano-revolucija-u-svetu-arhitekture>

3.4. Посебну групу чине термини којима се у научном регистру именују основни технолошки процеси: *нанолиѿографија (nanolithography)*, *наноѿремешѿање (nanodisplacement)*, *наноѿпозиционирање (nanometer positioning)*, *наноинѿеза (nanosynthesis)*, као и термини којима се именују методе и алати за проучавање и дијагнозу нанообјеката: *наноанализа (nanoanalysis)*, *наноѿдифракѿија (nanodiffraction)*, *наноскоѿија (nanoscopy)*.

У својству хиперонима налазе се терминолошке лексеме (*лиѿографија, анализа, синѿеза, дифракѿија, скоѿија*), али и нетерминолошке јединице (*ѿремешѿање, ѿпозиционирање*), које се терминологизују тек у споју са префиксоидом *нано-*, дакле, тек као хипоними. Све ове јединице углавном су адаптиране калкирањем односно превођењем, а на плану правописа понављају се исти проблеми као у претходним тематским целинама.

4. Закључак

У раду је на примерима који у својој структури садрже префиксоид *нано-* и који припадају језгру терминосистема у домену нанонауке ремотрено неколико важних проблема.

Први се односи на семантичке односе који се успостављају међу терминима у оквиру лексичких група које припадају лексичком пољу нанонауке. Најпре су диференциране лексичке групе на основу доминантне (релевантне) заједничке семантичке карактеристике одређених јединица. Полазећи од критеријума инваријантности као основног за идентификаѿију хипонимијских односа (Штасни 2002: 252), може се закључити да се у свим посматраним лексичким групама испољава семантички однос садржавања као системска и јасно организована хијерархијска структура нанотехнолошког знања, уз извесне специфичности које су последица интердисциплинарног обележја нанотехнологије као науке. „У терминолошком фонду хипонимијски однос је по правилу вишередни, при чему се успостављају наизменични хиперонимијски и хипонимијски односи“ (Штасни 2002: 254). Ово првило потврђено је и у систему термина нанонауке.

У оквиру тематске групе којом су обухваћени називи научних дисциплина као специфична појава јавља се кохиперонимија. Она је последица интердисциплинарности, што је илустровано примером *наноѿиоѿтехнологија*.

технологија X_1
 биотехнологија X_1 нанотехнологија $X_2 \dots X_n$
биотехнологија KX_1 нанотехнологија KX_2
 наноѿиотехнологија X_1

У свим осталим тематским групама (називи система, структура; називи материјала, производа и уређаја насталих применом нанотехнологије; називи

којима се именују технолошки процеси) статус хиперонима могу имати термини, али и лексеме из општег фонда, које имају неспецификовано значење, а статус хипонима може имати лексема која има референцијално спецификовано значење. На плану структуре то су једнолексемске или вишелексемске јединице. Са становишта терминологије изузетно је значајна улога префиксоида *нано-* којим се одређена јединица у својству хипонима сврстава у домен нанонауке и постаје термин (*наноцев, нанослој, нанојремаз*).

Из угла адаптације већина нанотермина пореклом из енглеског језика прилагођена је у српском језику превођењем односно калкирањем (*нанонаука* према *nanoscience*; *нанојпроводник* према *nanowire*), уз прилагођавање на фонолошком и морфолошком нивоу (*наноџтехнологија* према *nanotechnology*). За већину адаптираних термина постоји подршка у лексичком систему српског језика у виду устаљених интернационализама (*нано + џтехнологија, нано + џтехника; нано + сисџем*). Поред адаптираних, јављају се и потпуно неадаптирани термини (*Nano water controller*).²⁰

Правописна неуједначеност уочљива је у свим тематским групама у оквиру лексичког поља нанонауке. У изворима се за исти појам јављају тројака решења: синтагматски спојеви (*нано Chesџица*), полусложенице (*нано Chesџица*) и сложенице (*наночесџица*).

У првом случају префиксоид *нано-* функционише као индеклинабилни придев, атрибут настао адјективизацијом. Овај се процес може сматрати последицом семантике префиксоида *нано-*, који чак има тенденцију да преузме функцију творбене основе, што потврђује дериват *наноизам*. Полусложенички спој указује на недовољну семантичку и формалну сраслост префиксоида и другог сложеничког дела у којем формант *нано-* има детерминативну функцију. Синтагматски спој као правописно решење узрокован је тиме што се при изговору ових термина осећају два акцента. Препорука је да се јединице овога типа пишу као сложенице, што је подстакнуто аналогијом у два правца: према стабилованим анатомским терминима с префиксоидом *нано-* (*нанокефалија, наномелија, наносомија*) или према терминима у чијем је саставу префиксоид *микро-* или *макро-* (*микроанализа, микроекономија, микројлан, микроорганизам; макробиологија, макросџрукџура*).

На крају, једно од важних обележја терминосистема у домену нанонауке и нанотехнологије јесте отвореност, динамичност, што за последицу има стварање све већег броја сложеница са префиксоидом *нано-* које немају својство термина или припадају и општем и терминолошком фонду: *наносветџ* (назив телевизијске емисије), *нанојпредак, наноревољуција; нанолекови, нанодрога*.²¹

²⁰ http://www.aquashop.rs/Product-Biom-Nano-Water-Controller_9377.aspx

²¹ http://www.aquashop.rs/Product-Biom-Nano-Water-Controller_9377.aspx

<http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=952614>

<http://www.gradjevinarstvo.rs/tekstovi/6012/820/nano-revolucija-u-svetu-arhitekture>

ЛИТЕРАТУРА

- Алимурадов и др. 2012: О. А. Алимурадов, М. Н. Лату, А. В. Раздубев, Особенности структуры и функционирования отраслевых терминосистем (на примере терминосистемы нанотехнологий), *International Journal of Experimental Education* 2, 86–88. http://www.rae.ru/meo/pdf/2012/2012_02.pdf
- Вишневская–Фокина 2012: Г. М. Вишневская, С. Л. Фокина, Стандартизация терминологии в области нанотехнологий (на материале английского языка). *Вестник Челябинского государственного университета* 21 (275). Филология. Искусствоведение. Вып. 68, 27–31.
- Клајн–Шипка 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Королькова–Новожилова 2013: С. А. Королькова, А. А. Новожилова, *К вопросу о специфике перевода терминов предметной области нанотехнологии*, 139–147. file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/My%20Documents/Downloads/000000348491.pdf (приступ 26. маја 2016).
- Марилова 2014: А. Ю. Марилова, Особенности перевода терминов в сфере нанотехнологий с английского языка на русский, <http://www.lib.tpu.ru/fulltext/c/2015/C77/V1/019.pdf> (приступ 26. маја 2016).
- Мартемьянова 2011: М. А. Мартемьянова, Особенности формирования современных научных технических терминологических систем (на примере терминов нанотехнологий): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. – Ижевск. <http://elibrary.udsu.ru/xmlui/handle/123456789/6846?show=full>
- Пешикан и др. 2010: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурѝца, *Правоиѝс сѝскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Раздубев 2014: А. В. Раздубев, Некоторые особенности перевода англоязычной терминологии сферы нанотехнологий на русский язык. <http://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-perevoda-angloyazychnoy-terminologii-sfery-nanotehnologiy-na-russkiy-yazyk> (приступ 26. маја 2016).
- РСЈ 2007: *Речник сѝскога језика* (ур. Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска.
- Штасни 2002: Г. Штасни, Хиперонимијски и хипонимијски односи у медицинској терминологији са лексикографског и лексиколошког становишта, у: *Зборник радова са Међународног научног скупа о лексикографији и лексикологији „Дескриптивна лексикографија сѝандардног језика и њене теоријске основе“*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 251–262.
- Filipović 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Ševkušić–Uskoković 2009: M. Ševkušić, D. Uskoković, Analiza aktivnosti u oblasti nanonauka i nanotehnologija u Srbiji na osnovu bibliometrijskih pokazatelja, *Novi materijali* 18/5, 1–15. <http://www.itn.sanu.ac.rs/images/Nano-Tehnika05-2009.pdf> (приступ 26. маја 2016).

Gordana Štasni

TERMS IN THE DOMAIN OF NANOTECHNOLOGY

Summary

This paper focuses on the terms which appear in nanotechnology, one of the most recent interdisciplinary sciences. Since interdisciplinarity is its fundamental characteristic, it is important to describe the structure of this terminological system, perceive the lexical fields within it and examine the relations they build from the point of view of hyponymy. These terms should also be perceived from the standpoint of adaptation, since in Serbian, as well as in other languages, they are adopted via English, and then a norm should be established on the orthographic level. The corpus for this paper was mainly collected from academic writing and electronic sources.

Keywords: nanotechnology, adapting, prescription, hyponymy, the Serbian language

СУБСТАНТИВОВАНІ ПРИКМЕТНИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ І ЧЕСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ*

Оксана Чмелікова-Газдошова**

В українській і чеській юридичній термінології натрапляємо на субстантивовані прикметники, що найчастіше позначають осіб, які беруть участь у судочинстві. Для чеської юридичної термінології характерні також субстантивовані прикметники середнього роду, що позначають яку-небудь плату, відшкодування чи грошову допомогу.

Ключові слова: юридична термінологія, субстантивація прикметників, українська мова, чеська мова

Субстантивація, як зазначено в енциклопедії *Українська мова*, – це різновид конверсії, що полягає в переході слів чи слівформ з інших частин мови до іменників (Русанівський та ін. 2000: 612). Йдеться про спосіб словотворення без використання будь-яких морфологічних засобів (афіксів). Деривація відбувається посередництвом зміни значеннєвого складника частини вихідного слова, а також його синтаксичної функції. У літературі цей спосіб називають по-різному – морфолого-синтаксичним (І. Ковалик, В. Виноградов), семантико-морфологічним (Н. Шанський), конверсією (О. Смирницький) (Буднікова 2014: 243). За ступенем завершення субстантивації розрізняють мовну та мовленнєву субстантивацію. Мовну субстантивацію поділяють на повну та неповну. Про повну йдеться в тих випадках, коли слово використовують лише як іменник (напр.: *лісничий*, *служивий*), а про неповну говорять, якщо слово вживають також у своєму первісному значенні та в значенні іменника (напр.: *затриманий* і *затримана особа*, ч. *zadrženy – zadržená osoba*; *потерпілий* і *потерпіла особа*, ч. *poškozený – poškozená osoba*) (Русанівський та ін. 2000: 612–613). Можна погодитися з думкою словацького вченого Й. Містріка (Mistrík 1983: 149), який вважає, що субстантивація завдяки скороченню словосполучень допомагає пришвидшити темп мовлення (напр.: слов. *vedúci pracovník = vedúci*).

* Цю статтю створено в Університеті ім. Масарика в рамках проекту Конфлікт генерацій і його відображення у слов'янських літературах, мовах і культурах номер MUNI/A/0959/2015, підтриманого з коштів, отриманих на специфічне університетське дослідження, яку надало Міністерство освіти, молоді та спорту ЧР у 2016 р.

** Університет ім. Масарика, м. Брно, Чехія; oxana.cmelikova@gmail.com

Далі при переході прикметника до іменника здебільшого відбувається звуження та конкретизація позначуваної властивості (Dokulil a kol. 1986: 487–489).

В українській юридичній термінології натрапляємо на субстантивовані прикметники, що найчастіше позначають осіб, які беруть участь у судочинстві. Зазначені прикметники далі відмінюються як прикметники, тільки їхня функція у реченні змінилася – вони вже не виступають як означення, а як підмет чи предмет (Русанівський та ін. 2000: 612–613).

Значна кількість термінів, утворених унаслідок субстантивації прикметників в українській мові, походить з галузі кримінального права. Йдеться про іменники чоловічого роду, що позначають особи, підозрювані з вчинення злочину (напр.: *допитуваний, заарештований, засуджений, затриманий, обвинувачений, підзахисний, підозрюваний, підсудний, покараний, співобвинувачений, ув'язнений, умовно звільнений*), жертви злочинів (напр.: *потерпілий*) та інших учасників кримінальної справи (напр.: *впізнаючий, присяжний, слідчий*).

Часто субстантивовані прикметники використовують для позначення особи за соціальним статусом, фахом чи посадою, напр.: *безробітний, військовий, військовополонений, підлеглий, поліцейський, уповноважений, управляючий, усиновлений, черговий*.

У таблиці № I наведені в алфавітному порядку субстантивовані прикметники, які досить часто використовують у юридичних текстах. Жирним шрифтом виділені чеські субстантивовані прикметники (Myronova–Gazdošová 2009).

Аналіз зібраного матеріалу свідчить про те, що найбільше українських термінів досліджуваної групи мають віддієслівне походження, коли йдеться про пасивні дієприкметники, що перейшли до прикметників і згодом до субстантивованих прикметників (30 одиниць): *винуватий* (← *винуватити*), *депортований* (← *депортувати*), *допитуваний* (← *допитувати*), *заарештований* (← *заарештувати*), *застрахований* (← *застрахувати*), *засуджений* (← *засудити*), *затриманий* (← *затримати*), *звільнений* (← *звільнити*), *наречена* (← *наректи*), *наречений* (← *наректи*), *обвинувачений* (← *обвинуватити*), *обдарований* (← *обдарувати*), *обкрадений* (← *обкратити*), *підлеглий* (← *підлягати*), *підозрюваний* (← *підозрювати*), *повірений* (← *повірити*), *покараний* (← *покарати*), *померлий* (← *померти*), *понятий* (← *поняти*)¹, *поранений* (← *поранити*), *потерпілий* (← *потерпіти*), *присяжний* (← *присягти*),

¹ Етимологію аналізованого слова див. детальніше: Родзевич та ін. 1985: Н. С. Родзевич та ін. (Укл.), *Етимологічний словник української мови в семи томах*. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2: Д — Кошці, 570 с.; пор. Білодід та ін. 1976: І. К. Білодід (голова ред. колег.) та ін., *Словник української мови в 11 томах*. Київ: Наукова думка, Том 7, с. 8, 168.

розлучений (← *rozluciti*), слідчий (← *sliditi*), співобвинувачений (← *spivobvinuvaciti*), ув'язнений (← *uv'jazniti*), уповноважений (← *upovnovaziti*), усиновлений (← *usinoviti*), черговий (← *cerguvati*), шантажований (← *šantajuvati*).

Також натрапляємо на активні дієприкметники на *-лий* (*померлий*, *потерпільий*), що є свідченням незначного дериваційного потенціалу зазначеної форми дієслова (Буднікова 2014: 248). В українській мові, виразною є тенденція до вилучення одиниць, які було витворено за російськомовними словотвірними моделями. Так, субстантивовані дієприкметники на *-уч*, *-ач*, поступаються місцем іменниковим віддієслівним формам на *-ач*, *-ник*: *завідуючий* – *завідувач*, *командуючий* – *командувач*, *керуючий* – *керівник*.

Відіменниковий словотвір у систематизованому корпусі теж не є особливо продуктивним, бо лише три аналізовані відіменникові терміни утворені суфіксальним способом: *винний* (← *вина*), *військовий* (← *військо*), *поліцейський* (← *поліція*).

Трьома випадками представлені також: а) префіксальний спосіб, де в ролі префікса використовується негативна частка *не-*: *невинний* (← *винний*), *невинуватий* (← *винуватий*), *неповнолітний* (← *повнолітний*), б) префіксально-суфіксальний: *безробітний* (← *без роботи*), *підзахисний* (← *під захистом*), *підсудний* (← *під судом*), в) слово- чи основоскладання (композиції): *військовополонений* (← *військовий* + *полонений*), *малолітний* (← *мало* + *літо*), *повнолітний* (← *повно* + *літо*). Крім однослівних термінів, зафіксовано також багатокомпонентні терміни, зокрема словосполучення: *безвісно відсутній* (← *безвісно* + *відсутній*), *умовно звільнений* (← *умовно* + *звільнений*).

Для відповідної чеської термінології характерним є те, що субстантивовані прикметники також найчастіше походять від пасивного дієприкметника, тобто мають віддієслівне походження (23 одиниці): *deportovaný* (← *deportovat*), *jmenovaný* (← *jmenovat*), *napadený* (← *napadnout*), *obdarovaný* (← *obdarovat*), *obhajovaný* (← *obhajovat*), *obviněný* (← *obvinít*), *obžalovaný* (← *obžalovat*), *odsouzený* (← *odsoudit*), *okradený* (← *okrást*), *podezřelý* (← *podezřít*), *podmíněně propuštěný* (← *propustit*), *podřízený* (← *podřít*), *pohřešovaný* (← *pohřešovat*), *pojištěný* (← *pojistit*), *postižený* (← *postihnout*), *poškozený* (← *poškodit*), *propuštěný* (← *propustit*), *předvolaný* (← *předvolat*), *raněný* (← *ranit*), *vydíráný* (← *vydírat*), *vyslýchaný* (← *vyslýchat*), *zadržovaný* (← *zadržet*), *zatčený* (← *zatknout*), *zemřelý* (← *zemřít*), *zmrzačený* (← *zmrzačit*), *žalovaný* (← *žalovat*). Субстантивованих термінів, які походять від активних дієприкметників, зафіксовано в чеській мові вісім випадків: *cestující* (← *cestovat*), *kupující* (← *kupovat*), *oddávající* (← *oddávat*), *pracující* (← *pracovat*), *prodávající* (← *prodávat*), *předsedající* (← *předsedat*), *stávkující* (← *stávkovat*), *vyslychající* (← *vyslychat*). Активні дієприкметники на *-lý*, субстантивуючись, називають осіб за ознакою або за віком: *dospělý*, *zemřelý*, *zesnulý*.

Конкретні різновиди морфологічного словотвору представлені в такий спосіб: а) вісім термінів утворено за допомогою префіксації *nevinný* (← *vinný*), *nezletilý* (← *zletilý*), *nezaměstnaný* (← *zaměstnaný*), *nadřizený* (← *nad* + *řít*), *pozůstatý* (← *po* + *zůstat*), *přisedící* (← *při* + *sedící*), б) п'ять – суфіксальним способом, *dozorčí* (← *dozor*), *účetní* (← *účet*), *vedoucí* (← *vedou* – *vést*), *vinný* (← *vina*), *výběrčí (daní a poplatků)* (← *výběr*). По одному випадку зустрічається в) префіксально-суфіксальний спосіб: *zletilý* (← *z* + *let* + *ily*), а також термінологічне словосполучення: *vazebně stíhaný* (← *stíhat vazebně*).

В аналізованому матеріалі засвідчене також основоскладання: *spoluobviněný* (← *spolu* + *obviněný*), *spoluobžalovaný* (← *spolu* + *obžalovaný*). Окремо стоїть термін *příbuzný*, що, як вважає чеський вчений Йржі Рейзек (Jiří Rejzek), походить від праслов'янського слова *privozънь* (Rejzek 2012: 538–539).

Щодо характеристики граматичної категорії роду зазначимо, що субстантивовані прикметники можуть мати чоловічий або жіночий рід (напр.: *засуджений, засуджена* – *odsouzený, odsouzená*). Проте деякі аналізовані в цьому підрозділі одиниці в чеській мові фігурують лише в одній формі для обох родів: а) іменники, що походять від активних дієприкметників (*oddávající, prodávající, přisedící, stávkující, vedoucí, vyslychající*), б) іменники, утворені суфіксальним способом (*dozorčí, účetní, výběrčí (daní a poplatků)*).

Табл. I

український термін	чеський термін
безвісно відсутній	nezvěstný, pohřešovaný
безробітний	nezaměstnaný
військовий	voják
винний, винуватий	vinný
військовополонений	válečný zajatec
депортований	deportovaný
допитуваний	vyslýchaný
дорослий	dospělý
заарештований	zatčený, vazebně stíhaný
засуджений	odsouzený
застрахований	pojištěnec
затриманий	zadržovaný, zatčený
звільнений	propuštěný
малолітній	osoba mladší 14 let, nezletilý

український термін	чеський термін
наречена	snoubenka
наречений	snoubenec
неповнолітній	nezletilý, mladistvý (в Україні особа, якій виповнилося 14 років, у ЧР особа, якій виповнилося 15 років)
невинний, невинуватий	nevinný
обвинувачений	obviněný
обдарований	obdarovaný
обкрадений	okradený
підзахисний	obhajovaný
підлеглий	podřízený
підозрюваний	podezřelý
підсудний	obžalovaný
повірений	zmocněnec
повнолітній	zletilý
покалічений	zmrzačený
покараний	potrestaný
поліцейський	strážník, policista
померлий	zemřelý, zesnulý
понятий	nezúčastněná osoba
поранений	raněný
потерпілий	poškozený
присяжний	porotce
розлучений	rozvedený manžel
слідчий	vyšetřovatel
співобвинувачений	spoluobviněný
підсудний у цій самій справі	spoluobžalovaný
убитий	zavražděný, zabitý
ув'язнений	vazebně stíhaný, vězeň
умовно звільнений	podmíněně propuštěný
уповноважений	zplnomocněnec, zmocněnec
усиновлений	osvojenec
черговий	dozorčí
шантажований	vydíraný

У наступній таблиці впорядковані чеські субстантивовані прикметники, яким в українській мові відповідають однослівні іменники чи словосполучення. Йдеться здебільшого про іменники, котрі означають учасників кримінальної справи (напр.: *napadený, poškozený, předvolaný, přisedící, vyslychající, žalovaný*) та особи за їхньою спеціальністю, діяльністю чи посадою (напр.: *nadřízený, oddávající, prodávající, stávkující, účetní, vedoucí, výběrčí daní a poplatků*).

Табл. II

чеський термін	український термін
cestující	пасажир
jmenovaný	названа особа, зазначена особа
kupující	покупець
nadřízený	начальник
napadený	1. на який/ якого здійснено напад; 2. оскаржений
oddávající	особа, яка проводить церемонію офіційної реєстрації шлюбу
pojištěný	застрахована особа
postižený	інвалід
poškozený	цивільний позивач
pozůstalý	член родини померлого
prodávající	продавець
předvolaný	викликана особа
příbuzný	родич
přisedící	засідатель
stávkující	страйкар
účetní	бухгалтер, рахівник
vedoucí	завідувач, начальник, керівник, голова (чого)
výběrčí daní a poplatků	збирач податків і зборів
vyslychající	особа, яка проводить допит
žalovaný	відповідач

Порівняння зібраного та представленого в таблицях матеріалу свідчить про те, що кількість субстантивованих юридичних термінів в чеській мові трохи більша, ніж в українській (58 термінів, українська мова – 49).

Однак зауважимо, що в чеській юридичній термінології досить часто з'являються субстантивовані прикметники середнього роду на позначення якої-небудь плати, відшкодування чи грошової допомоги (напр.: *nájemné, odstupné*). Цей словотвірний тип, як зазначає Мілослава Вайдлова (Miloslava Vajdllová), дуже давній, вже в XII та XIII ст. з'являлися такі терміни, зафіксовані як глоси в латинських текстах (напр.: *homutne, ceztné*). Особливо продуктивним він стає в XV ст. У старочеській мові такі одиниці вже повністю субстантивовані, відокремлені семантично й формально від вихідного прикметника та функціонують як самостійні лексичні одиниці, у яких уже пропущений іменник не усвідомлюється. Виняткову позицію серед таких лексем мають одиниці, котрі слугують для позначення юридичних термінів фінансового характеру, зокрема: *čestné, čtvrtletné, hrnečné, kosné, měřičné, nedoperné, obědné, opovědné, pařežné, pivovarné, pobečné, podkovné, pokudné, posudné, zástupné, ženné* та ін. Зазначені субстантивовані лексеми можна впорядкувати у такі групи:

1. назви зборів (*colné, čestné, písařské, pomlýnné*);
2. назви внесків (*nákrmné, opravné, orné*);
3. назви платежів (*měřičné, podružné*);
4. назви штрафів (*nezpravné, otběžné*);
5. назви винагород (*pochopné*) (Vajdllová 1998: 123–126).

Показово, що такі прикметники «присвоюють» собі граматичне значення роду опущеного іменника та втрачають здатність змінюватися за родом, при цьому субстантивовані лексеми зберігають морфологічну форму прикметника (<http://subject.com.ua/ukrmova/gramatica/53.html>).

Сучасні чеські терміни, подані в таблиці III, можна класифікувати за такими тематичними групами:

1. назви зборів і платежів (*jízdné, kolkovné, mýtné, nájemné, školkovné, školné, vstupné, výpalné, výživné*);
2. назви внесків (*pojistné, zápisné*);
3. назви грошових допомог (*cestovné, kapesné, nemocenské, odchodné, odlučné, odstupné, pohřebné, porodné, stravné, šrotovné*);
4. назви винагород (*nálezné, odškodné, svědečné, tlumočné, znalečné*).

Терміни, що належать до групи субстантивованих прикметників, здебільшого необхідно перекладати українською мовою описово. Інколи їхній переклад викликає труднощі, оскільки для деяких чеських термінів в українській

мові немає відповідників (див. табл. III). Лише у двох випадках чеському субстантивованому прикметнику відповідає український (ч. *odstupné* – укр. *відступне*, ч. *kapesné* – укр. *кишенькові*).

Табл. III

чеський термін	український термін
bolestné	компенсація/відшкодування завданої шкоди здоров'ю; відшкодування/компенсація завданих фізичних страждань
cestovné	плата за проїзд, транспортні витрати
jízdné	плата за проїзд
kapesné	кишенькові
kolkovné	гербовий збір, акцизний збір
mýtné	збір за користування дорогами
nájemné	сплата найму, орендна плата, оренда, плата за користування майном
nálezné	винагорода за знахідку
nemocenské	допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю
odchodné	вихідна допомога
odlučné	плата за підвищені витрати на/для харчування та помешкання, яка належить одруженому працівникові, який живе окремо від своєї родини у зв'язку з характером роботи
odstupné	відступне
odškodné	відшкодування збитків/втрат, компенсація збитків/втрат
pohřebné	допомога на поховання
pojistné	страховий внесок/платіж
porodné	допомога при народженні дитини
stravné	плата за їжу
svědečné	відшкодування витрат свідкові у зв'язку з явкою (за викликом в органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і до суду); (грошова) винагорода свідкові (за надання/дачу показань); винагорода свідкові за відрив від його звичайних занять; відшкодування/компенсація втраченої заробітної плати/ втраченого заробітку
školkovné	оплата за дитячий садок

чеський термін	український термін
školné	плата за навчання
šrotovné	державна допомога для придбання нового автомобіля
tlumočné	винагорода за (усний) переклад/за проведення (усного) перекладу
vstupné	плата за вхід
výkupné	викуп, відкуп
výpalné	плата рекетирам
výživné	аліменти, кошти на утримання
zápisné	вступний внесок
znalečné	грошова винагорода експертові (за виконання його обов'язків)

В українській мові такі форми вживають зрідка, але все ж таки вдалося знайти три приклади: *відступне* (*odstupné*), *пальне* (*palivo*) та *придане* (*věno*).

Подібно до чеської використовують субстантивовані прикметники середнього роду також у словацькій мові (пор., напр.: ч. *kapesné* – слов. *vreckové*, ч. *nájemné* – слов. *nájomné*, ч. *pojistné* – слов. *poistné*, ч. *svědečné* – слов. *svedočné*), іноді в польській мові (пор.: ч. *kapesné* – пол. *kieszonkowe*, ч. *nájemné (za byt)* – пол. *komorne*, ч. *nálezne* – пол. *znalezne*, ч. *odstupné* – пол. *odstępne*) та в деяких випадках у російській, де відповідники здебільшого вживають у формі множини (напр.: ч. *cestovné* – рос. *проездные, командировочные*, ч. *kapesné* – рос. *карманные*, ч. *odstupné* – рос. *отступные, отступное*).

На думку чеської дослідниці середини минулого сторіччя Еви Тлустої (Eva Tlustá), субстантивовані прикметники широко використовують у юридичній термінології, тому що їм притаманна одна з основних вимог до терміна: одне поняття відповідає одному слову, та як лексема-одночлен уможливають подальшу деривацію, але їхня формальна оболонка є максимально виразником поняття (Tlustá 1957: 158–164).

* * *

Отже, субстантивація прикметників чоловічого та жіночого родів існує як в українській, так і в чеській юридичних мовах. В українській мові в досліджуваному матеріалі можна знайти 48 загальноюридичних термінів. У чеській мові дані словоформи переважають (51 лексема). Однак це пов'язано

з тим, що в перекладі іноді можуть з'явитися два варіанти відповідників. Крім того, до чеських термінів ще можна додати 26 одиниць середнього роду).

Після переходу до іменників досліджувані лексеми набувають категорію роду, однак і далі відмінюються як прикметники.

Тематично переважають загальноюридичні терміни (чеська мова 51, українська 48), значна кількість термінів походить з галузі кримінального права (чеська мова 23, українська 21).

Далі на підставі аналізованого матеріалу можна твердити, що найбільше українських і чеських термінів досліджуваної групи походять від дієслова, а саме від пасивного дієприкметника.

Для чеських юридичних текстів, на відміну від українських, характерні також субстантивовані прикметники середнього роду, що позначають яку-небудь плату, відшкодування чи грошову допомогу. Такі терміни здебільшого треба перекладати українською мовою описовим способом. Іноді їхній переклад складний, тому що для деяких чеських термінів в українській мові немає відповідників.

ЛІТЕРАТУРА

- Білодід та ін. 1976: І. К. Білодід (голова ред. колег.) та ін., *Словник української мови в 11 томах*, 7, Київ: Наукова думка.
- Буднікова 2014: Л. Буднікова, Субстантивація назв осіб у словацькій та українській мовах, у: J. Kesselová, M. Imrichová, M. Ološtiak (ed.), *Registre jazyka a jazykovedy (II)*, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 243–250.
- Родзевич та ін. 1985: Н. С. Родзевич та ін. (Укл.), *Етимологічний словник української мови в семи томах*, 2, Д – Коппі, АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1985.
- Русанівський та ін. 2000: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. (Редкол.), *Українська мова: Енциклопедія*, Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Dokulil a kol. 1986: M. Dokulil a kol., *Mluvnice češtiny I. Fonetika. Fonologie. Morfologie a morfemika. Tvoření slov*, Praha: Academia.
- Mistrík ³1983: J. Mistrík, *Moderná slovenčina*, Bratislava: SPN.
- Myronova–Gazdošová 2009: H. Myronova, O. Gazdošová, *Česko-ukrajinský právní slovník*, Brno: Masarykova univerzita.
- Rejzek 2012: J. Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda.
- Тлустá 1957: E. Тлустá, K substantivisaci adjektiv v češtině, zvláště v starším období spisovného jazyka, *Slovo a slovesnost* 18/3, 158–164.
- Vajdlová 1998: M. Vajdlová, Substantivizovaná adjektiva označující poplatky, dávky a platy ve staré češtině, v: M. Nábělková (Zost.), *Varia 7. Zborník materiálů z 7. kolokvia mladých jazykovedcov (Modrá-Piesok 3.–5. 12. 1997)*, Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 123–126.
- <http://subject.com.ua/ukrmova/gramatica/53.html> [Дата звернення: 20.05.2014 p.]

Оксана Чмеликова-Газдошова

СУБСТАНТИВИРОВАННЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ В УКРАИНСКОЙ И ЧЕШСКОЙ
ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

В украинской и чешской юридической терминологии встречаются субстантивированные прилагательные, которые чаще всего обозначают лица, участвующие в судопроизводстве. Для чешской юридической терминологии характерны также субстантивированные прилагательные среднего рода, обозначающие какую-нибудь плату, возмещение или денежную помощь.

Ключевые слова: юридическая терминология, субстантивизация прилагательных, украинский язык, чешский язык

ФИЛОЗОФСКА ЛЕКСИКА У РЕЧНИКУ И У ГОВОРУ*

Бојана С. Милосављевић**

У раду се филозофска лексика посматра с два аспекта – с лексиколошко-лексикографског (на корпусу наших дескриптивних речника) и с комуникативно-прагматичког (у говору свакодневне комуникације). На тај начин сагледава се однос филозофске и нефилозофске лексике у српском језику, као и специфичност употребе филозофске лексике у различитим типовима дискурса разговорног језика на примеру дискурсних формула.

Кључне речи: филозофска лексика, општеупотребна лексика, речник, разговорни језик, дискурсне формуле, детерминологизација, колоквијализација

Филозофија се у најширем смислу одређује као наука која се бави основним, темељним проблемима стварности, постојања, знања, разума, вредности, ума и језика. Области њеног интересовања су разнородне и широке, те се филозофијом може сматрати сваки облик научног промишљања којим се тежи дати одговор на питање везано за човеково постојање и делање. Основни инструмент филозофије као науке јесте језик, а њене важније методе сазнавања стварности јесу дијалог и питање. Помоћу језика филозофија „приређује предметност подобну за промишљање“ (Копривица 2012: 299).

Појмовно-терминолошки систем филозофије, за разлику од већине других теоријских дисциплина, одликује се екстензивношћу, како у квантитативном тако и у квалитативном смислу. Разлог томе треба тражити у чињеници да су се многа филозофска мишљења традиционално уобличавала у различите „филозофске школе“, које су, свака за себе, развијале и свој појмовно-терминолошки апарат и своје учење.

Отуда је потреба за издавањем речника филозофских термина препозната и као научни задатак – да се дају информације „о основном значењу појединих филозофијских појмова“, али и као „неминовни културни задатак наше данашњице“ с обзиром на то да се „за филозофијске књиге и расправе не

* Рад је настао у оквиру пројекта Института за српски језик САНУ бр. 178009 *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

** Учитељски факултет, Београд; bojmilosav@ptt.rs

занимају само они који се специјално баве том струком, него и много шири наши образовни кругови“ (Филиповић 1989: 5).

Издавање термилошких речника из области филозофије био је један од првих корака у настојањима да се језик филозофије, с једне стране, терминологије, а с друге, и стандардизује. Но, упркос постојању неколиких филозофских речника¹, по мишљењу појединих аутора, српска филозофска терминологија не само да још увек није стандардизована него је актуелна термилошка употреба речи за главне појмове крајње хаотична (нпр. за грчки појам *εἶναι*, односно лат. *esse* у нашем језику се паралелно употребљава неколико термина *биће*, *бивсћивовање*, *бивсћиво* и *бишћак*, иако се у већини језика налази по један термин) (Копривица 2012: 302).

Издавање термилошких речника имало је за циљ и раздвајање теоријског, термилошког, стручног језика од општег, свакодневног језика, јер, како је својевремено рекао В. Филиповић, састављач и уредник *Филозофског рјечника* — „основно значење многих филозофских термина који су ушли у свакидашњи колоквијални говор ваљало је адекватно протумачити, јер им је у свагдашњој употреби искривљен смисао“ (1964: 5). Језиком лингвистике пак не би се могло рећи да је смисао филозофских речи „искривљен“, али се сасвим сигурно може констатовати да је, под утицајем различитих чинилаца, језичких и изванјезичких, значење многих филозофских речи у општем језику промењено, односно трансформисано. Промењен је денотат, употребни контекст и значење, и то тако што је најчешће пренесено неким језичким механизмом полисемије (метафоре или метонимије) (Рудницка 2000: 75). Такође и честа употреба неких термина ван језика струке може семантички истрошити њихово термилошко значење (Босилков 1980, према Оташевић 2008: 102).

Наведено запажање В. Филиповића било нам је подстицај да филозофску лексикку посматрамо у општејезичким, нетермилошким оквирима, и то с два аспекта – с лексиколошко-лексикографског (на корпусу наших дескриптивних речника) и с комуникативно-прагматичког (на корпусу писаних извора, махом електронских, али и на корпусу усмених језичких потврда). Циљ нам је био да сагледамо однос филозофске и нефилозофске лексике у српском језику, као и да укажемо на специфичност њене употребе у различитим типовима дискурса разговорног језика, посебно на специфичност њене идиома-

¹ У наше значајније речнике филозофије убрајају се речници Светислава Марића и Владимира Филиповића. Речник С. Марића представља први речник филозофских термина на српском језику, штампан први пут 1932. године, док речник В. Филиповића представља један од важнијих лексикографских подухвата на српскохрватском језичком подручју, чије је прво издање штампано 1964. године (в. Филиповић 1989). Иначе, у филозофској литератури наишли смо на велик број речника филозофских термина, појмова, филозофа и сл. који су преводи махом са енглеског језика.

тизоване употребе. И један и други аспект сагледавања филозофске лексике тиче се статуса филозофске лексике у нашим дескриптивним речницима, односно у лексичком систему српског језика.

Филозофска лексика, као специјална, термилошка лексика досад није била предмет савремених лингвистичких истраживања у нашој средини. У мањој мери је изучавана са дијахронијског аспекта (Жуњић 1983; Капустина 2016). Није била предмет савремене језичке анализе ни многа друга лексика термилошког карактера, тако да то што је филозофска лексика изостала из савременог лингвистичког описа само је последица досадашњег стања у лингвистичким истраживањима српске терминологије.

I. ЛЕКСИКОЛОШКО-ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТ. Филозофска лексика, као и уопште лексика специјалног значења, представља посебан слој у лексичкој структури савременог српског језика. Посебном је чини њено обележје мисаоности, апстрактности, због чега је основно средство појмовног, теоријског језика који служи за промишљање стварности у научним оквирима филозофије, као и за теоријска разматрања у оквирима других наука и друштвених области (психологија, религија, социологија, политика, економија, књижевност и др.).

Лексика из сфере филозофије обухвата грцизме и латинизме, који су се семантички, морфолошки и творбено прилагодили нашем језику (нпр. *ајсџиракција*, *ајсџиракџан*, *ајсџираховаци*; *идеја*, *имџиресија*, *имџиресионизам*, *имџиресионист*, *џроблем*; *филозофија*, *филозоф*, *филозофираџи*, *филозофски*), али и знатан део домаће лексике која је у неком од својих значења развила и термилошко, филозофско значење (*биће*, *биџи*, *суџиџина*).

У нашим дескриптивним речницима филозофска лексика обично се обележава квалификатором *фил.* (филозофија, филозофски).

Лексика из домена логике у речницима српског језика пак посебно се описује и обележава се квалификатором *лог.* (логика, логички) иако је логика једна од филозофских дисциплина као што су то, на пример, и онтологија, етика, естетика и др. Тако су као термилошке јединице из области логике означене лексеме: *королар* 'став или закључак који следује као природна последица из већ доказних поставки' (Речник САНУ); *индуџија* у значењу 'извођење општих закључака, судова из појединих случајева, судова; резултат индуковања' (Речник САНУ); *џредикаџи* у значењу 'оно што се у суду казује о предмету' (Речник МС) и др.

Потребу за раздвајањем филозофске лексике од лексике из области логике видимо у чињеници да у свом метајезику и филозофија и логика користе само на формалном плану исте лексичке јединице, док им се семантички садржаји разликују. Термин *модус*, на пример, у логици има значење 'начин логичког закључивања, један од видова који може имати схема ставака, премиса при логичком закључивању', док у филозофији тај термин значи 'начин

постојања, бивања' (уп. Речник САНУ). И термин *садржај* се различито користи у филозофији и логици. У филозофији се њиме означава оно што је 'основно, битно у појавама, процесима развитка што одређује њихову суштину', а у логици 'скуп битних обележја нечега како се одражава у свести, схватању' (уп. Речник МС).

У Речнику САНУ и у Речнику МС, филозофска употреба речи не назначује се само квалификаторима као што су *фил. (озофија)* и *лог. (ика)* него се то понекад чини и у самом лексичкосемантичком опису, дефиницији, квалификацијама типа 'у античкој материјалистичкој филозофији' (в. *сџихија*, Речник МС), 'према идеалистичкој филозофији' (в. *џрансценденџалан*, Речник МС), 'у Хегеловој филозофији' (в. *џеза*, *џријада*, Речник МС), 'по учењу немачког филозофа Ничеа' (в. *наџчовек*, Речник САНУ), 'у стоичкој филозофији старих Грка' (в. *џнеума*, Речник МС) и др.

Овакво лексикографско представљање филозофске лексике у српском језику, као и паралелна употреба двају квалификатора – *фил. (озофија)* и *лог. (ика)*, указују на то да би се на сличан начин могли успоставити и критеријуми за класификацију филозофске лексике, односно за издвајање тематских група у оквиру овог типа лексике. Један од критеријума могле би бити филозофске дисциплине, где би се, попут издвајања лексике из области логике, посебно издвајала и терминолошка лексика онтологије (метафизике), епистемологије, етике, естетике, аксиологије и др. Други критеријум би могле бити филозофске школе, филозофска учења, па би се сходно томе оделито говорило о терминолошкој лексици Платоновог филозофског учења, о схоластичкој терминолошкој лексици, о лексици емпиризма, о лексици материјализма, о лексици позитивизма итд. Може се говорити, наравно, и о општефилозофској лексици, о лексици која се не везује посебно ни за једну филозофску школу, нити за неко филозофско учење, нити за конкретне филозофе и сл. будући да је, како смо истакли, главнина филозофске лексике у Речнику САНУ и Речнику МС маркирана најопштије – само као филозофска.

2. Мада се једнозначност издваја као важна лексичкосемантичка карактеристика терминолошке и специјалне лексике уопште, за филозофску лексику, према прегледаном корпусу, може се рећи да је свега неколико типова лексике који се семантички реализују најчешће само као речи из домена филозофије. То је махом лексика којом се именују филозофске дисциплине – *гносеологија*, филозофски правци, покрети – *гносџицизам*, *фидеизам*, филозофска учења, филозофске школе – *еџикурејсџиво*, *џеодицеја*, *хераклиџизам*, присталице и следбеници појединих филозофа, филозофских школа – *еџикурејац*, *џериџаџеџиџ*, *џлаџионисџ(а)*, *џлаџионовац*, *џлаџионичар*, *сколасџиџ*, *сколасџиџчар*, строго одређени појмови – *емџирија*, *силогизам* и др.

Јасно је да је филозофска лексика поглавито везана за област филозофије и њених дисциплина, али, с обзиром на њен велики утицај на развој научне

мисли, чињеница је да се везује и за друге науке, као и за науку уопште. Отуда се филозофски термини, с истим или сличним семантичким садржајем, јављају и у другим научним областима. Термини *негација*, *објекат*, *јуредикат* јављају се у лингвистици, у социологији се јавља термин *субјективизам*, у психологији термин *кашарза* итд. С друге стране пак има и општенаучне лексике – нпр. *категорија*, *класификација*, *критеријум*, *принцип*, *проблем*, *систем*, *теорија* – која се својим значењем и употребом најчешће не може изричито везати за одређену науку, али видно је да је по свом апстрактном значењу јединица теоријског метајезика и служи да се њоме сложени научни појмови на најуниверзалнији начин или класификују или систематизују. Примера ради, грцизам *проблем* је, у Речнику МС, једнозначан и одређује се врло уопштено као 'теоријско или практично питање које треба решити; тежак задатак, спорно питање'. Колокације са речју *проблем* – *проблем одгоја*, *социјални проблем*, *економски проблем*, *математички проблем*, *национални проблем*, *лични проблем*, *животињи проблем* – дате уз ову дефиницију, али и друге које нису посведочене у Речнику МС, али се свакако налазе у језику – *проблем с новцем*, *проблем с децом*, *проблем с варењем* и др. – потврђују да је реч о тзв. универзалном класификатору сложене ситуације (Зализњак 2012: 413).

Филозофска лексика употребљава се још и у језику политике, економије, али и у разговорном језику, где као терминолошка лексика, разним семантичким трансформацијама, губи обележје специјализоване филозофске лексике и постаје део општеупотребног лексичког фонда. Оно што је ипак важно нагласити јесте да у границама свог терминосистема остаје и даље термин (Рудницка 2000: 75). За илустрацију наводимо следећи пример – *идеја* је изворно филозофски термин, јавља се у језику науке (нпр. у књижевности), али је широко заступљена у језику свакодневице, где ступа у синонимне односе са различитом лексиком, научног и ненаучног карактера, као што је *мисао*, *појам*, *представа*, *слика*, *омисао*, *замисао*, *жеља*, *намера*, *план* и др. (нпр. *Идеја брака ми је сћрана*; *Идеја ми је да оснујем удружење љубитеља сћаре књиге*, *Прихватили су његову идеју да се ишше министру* и др.).

Овакво прожимање специјалне и неспецијалне лексике онемогућава повлачење јасне границе између лексичког фонда језика филозофије и општег лексичког фонда. Да је у извесним случајевима тешко раздвојити филозофску терминолошку јединицу од нетерминолошке показују нам и други семантички описи појединих речи у речницима српског језика.

Наиме, консултујући Речник САНУ и Речник МС, јединице филозофског терминолошког система понекад се не препознају примарно као термини – њихова терминолошка значења су потиснута, те се у лексичком опису ових речи као примарно значење наводи њихово нетерминолошко значење. Тако Речник МС у лексичкосемантичком опису грцизма *стихија* као филозофско

значење квалификује тек пето од укупно шест значења и подзначења – ’у античкој материјалистичкој филозофији један од основних елемената природе (ватра, вода, ваздух, земља)’, док као примарно значење наводи опште значење – ’природна појава која се истиче силном рушилачком снагом’. У истом овом речнику код речи *йесимизам* предност у навођењу значења даје се такође нетерминолошком значењу ’склоност да се све види у мрачном светлу, у безнадности’ проистеклом из терминолошког значења ’филозофски поглед на свет прожет суморношћу, сумњом и безнадношћу, који сматра да је свет у својој бити само зло’.

С друге стране, има и речи које речници српског језика описују као филозофске термине, али које већина носилаца српског језика не препознаје као такве или им нису блиске у њиховом језичком осећању. Једна од тих речи је реч *циник*. Према лексикографским изворима (Речник МС), *циник* је изворно филозофски термин са значењем ’припадник филозофске школе коју је у 4. ст. пре н. е. основао Сократов ученик Антистен и која је одбацивала моралне норме засноване на друштвеним обичајима’. Ова реч је у општем језику развила секундарно значење ’заједљив човек; онај који је равнодушан на добро и зло, који презире друштвене моралне норме и обавезе, који се свему руга и коме ништа није свето’. Иако је ово потоње значење у семантичкој структури речи *циник* рангирано као хијерархијски ниже значење, оно је у језичком осећању носилаца српског језика примарно, а често и једино.

С друге стране, има и великог броја лексема из општег лексичког фонда које се везују за филозофију, у стручној јавности се третирају као термини, али у Речнику САНУ и Речнику МС нису забележене као речи с филозофским значењем. То је, како смо могли приметити, већином лексика домаћег порекла шире семантичке структуре, као што су *вајџра*, *врлина*, (*врхунско*) *добро*, *друштво*, *једно*, *космос*, *крейшање*, *мноштво*, *сазнање*, *сврха*, *узрок* и др. Овај случај је, како је Д. Гортан Премк увидела, „за лексикографе теоријски и практично најкомпликованији, а веома чест, када лексема у основној реализацији функционише и као реч општег фонда и као термин [...] Компликованости доприноси и то што им је садржај приближно исти и у једноме и у другоме систему“ (Гортан Премк 1997: 124).

Сви ови описани случајеви недвомислено потврђују запажање које је већ раније изнето у лингвистичкој литератури, а које се, у најгрубљим цртама, своди на констатацију да је у језику веома изражено прожимање и саодношење специјалног и неспецијалног, општег лексичког фонда. У науци о језику та се међузависност терминолошке и нетерминолошке лексике сагледава кроз неколико језичких процеса – кроз процес *йтерминологизације* и *дейтерминологизације*². Терминологизација се обично види као један од начина интелек-

² У славистичкој литератури може се наћи велик број радова с темом терминологизације и детерминологизације. Ови језички процеси се у литератури или појмовно одређују с

туализације језика, док се процес детерминологизације пак доводи у тесну везу с процесом богаћења општег језика (Гортан Премк 1997: 123), односно с процесом развијања нове лексике (Оташевић 2008: 100)³.

Но, термини, када из својих термилолошких система уђу у општи језик, не само да развијају полисемију, ону метафоричну, него „и ону фигуративну, експресивну“ (Гортан Премк 1997: 123). Термин *илајонизам* као 'идеалистичка филозофија античког грчког филозофа Платона и његових следбеника' развио је фигуративно значење 'одсуство сваке страсти, чулности, љубави' (Речник МС); *стиоцизам* 'филозофски правац у античкој Грчкој по коме је, пре свега, морална снага, савладавање страсти, равнодушно подношење добра и зла највиша врлина' фигуративно се употребљава у значењу 'чврстоћа, постојаност, стрпљивост у животним искушењима' (Речник МС).

Примећујемо пак да фигуративна, односно експресивна значења детерминологизоване филозофске лексике неретко садрже и негативне конотативне елементе, те се у говору иронично употребљавају. *Цинизам*, термин којим се именује 'филозофско учење циника', иронично се употребљава у значењу 'омаловажавање друштвених обичаја, морала и пристојности; заједљивост, груба отвореност' (Речник МС); *сколасџика* 'филозофија средњег века која се заснива на логицизму сједињеном с хришћанским учењем' у ироничној употреби има значење 'бесплодно умовање, формално знање без везе са животом и праксом' (Речник МС); иронично се употребљавају и речи *филозофија*, и то у значењу 'мудријашење, мудролија', и *филозофирајти* у значењу 'мудријашити, мудровати', као и *филозоф* у значењу 'мудријаш' (Речник МС) итд.

Поједина термилолошка лексика појављује се и у релативно устаљеним лексичким спојевима (као изрази и дискурсне формуле⁴). Отуда у одређеним случајевима можемо говорити и о идиоматизованој употреби филозофске лексике.

II. ИДИОМАТИЗОВАНА УПОТРЕБА ФИЛОЗОФСKE ЛЕКСИКЕ. Под идиоматизованом употребом лексике подразумевамо редовно, уобичајено, а понекад и систематско спајање „најмање две лексеме, а често више њих, како семантичких тако и функцијских, [...] унутар одређене синтагме или реченице“ (Прћић 1997: 115). Неке од тих идиоматизованих употреба бележе речници. Нарочито бележе изразе, односно фразне лексеме (према терминологији Т.

различитих аспеката, нпр. са семантичког, семиотичког и др. (в. нпр. Холубова 2001; Рудница 2000) или се о њима говори на примеру лексике из одређених научних области (в. нпр. Жагар 2005).

³ У процесе развијања нове лексике овај аутор наводи још и терминологизацију, универбацију, генерализацију, скраћенице, појаву нових деривационих морфема, попридевљавање глагола, прилога на *-ли*, развијање множине код градивних именица, негацију и именичко мовирање за жене вршиоце неког посла.

⁴ Т. Прћић разликује три врсте идиома: фразеолошке лексеме (изрази), дискурсне формуле и изреке (Прћић 1997).

Прћића). Као израз јавља се устаљена језичка јединица *женска логика* 'расуђивање које се заснива на осећањима, а не на објективним разлозима' (уп. Речник САНУ, изразе са лексемом *логика*); затим, *фикс-идеја*, *фиксна идеја* 'мисао, помисао на што, намера, жеља и сл. којег стално некога опседа, обузима, прогони, мучи, уобразиља, мора'; ту су и *биџи* у *нечијим идејама* 'бити под нечијим утицајем, бити приврженик, заступник, присталица, нечијих начела, погледа, схватања'; *дајти идеју некоме* 'предложити некоме нешто као могућност, решење, дати некоме савет како или шта да учини'; *доћи*, *долазити*, *надоћи*, *надолазити на идеју* 'схватити, схватати, закључи(ва)ти, досетити се, досећати се, решити се, решаваати се на нешто, одлучивати се' (уп. Речник САНУ, изразе с лексемом *идеја*); *из њпринципа* 'према својем убеђењу, уверењу'; у *њпринципу* 'у општем, у основном смислу' (уп. Речник МС, изразе с лексемом *њпринцип*); *немајти њојма о нечему* 'не знати баш ништа о нечему'; *он је њојам за себе* 'он је своје врсте човек, није налик на друге, особењак'; *убијти кога у њојам* 'до краја, потпуно побити нечије мишљење'; *изгубијти њојам о времену* 'сасвим, потпуно изгубити временску оријентацију' (уп. Речник МС, изразе с лексемом *њојам*) и др.

Дискурсне формуле – „реченице, а понекад и синтагме, чија је употреба конвенцијом утврђена приликом почињања, одржавања и завршавања комуникације, у склопу одређеног комуникационог догађаја“ (Прћић 1997: 128) – као посебну језичку манифестацију идиоматизоване употребе речи, речници у мањој мери бележе или их готово уопште не констатују. Упркос томе, ми смо у нашем корпусу издвојили неке дискурсне формуле са филозофском лексиком. Издвојили смо дискурсне формуле са лексемом *њроблем*, са лексемом *идеја*, са лексемом *њтеорија* (и *њтеоретисајти*) и са лексемом *филозофија* (и *филозофирајти*).

О којим и каквим дискурсним формулама је овде заправо реч, видеће се у даљем нашем излагању, где смо их детаљније представили узимајући у обзир на првом месту њихове комуникативно-прагматичке одлике.

Дискурсне формуле са речју *њроблем*

На дискурсне формуле са речју *њроблем* ми смо пажњу научне јавности већ скренули у једном нашем ранијем истраживању. Том приликом истакли смо да се *њроблем*, као интернационализам грчког порекла јавља врло често у говору свакодневне комуникације, да улази у састав најразличитијих лексичких и синтаксичких спојева, а да се нека од тих језичких образовања користе у типизираним дискурсним ситуацијама, те да о њима можемо говорити као о дискурсним формулама. Такође смо истакли да се већина тих дискурсних формула са речју *њроблем* у скоро истој форми и на исти начин користи и у енглеском језику, што нас је навело на закључак да у нашем језику

те формуле имају статус тзв. прагматичких англицизама (Милосављевић 2014: 396–397).⁵

На овом месту ћемо дискурсне формуле с речју *проблем* у српском језику детаљније представити узимајући у обзир шири прагматички контекст њиховог појављивања у говору, а реч је о следећим дискурсним формулама, односно изразима.

Израз, формула НЕМА ПРОБЛЕМА је израз који се у неформалној комуникацији користи двојако:

а) као израз слагања, прихватања (уп. пр. 1) или б) као одговор на захваљивање (уп. пр. 2).

- (1) (разговор међу пријатељима, СМС порука)

А: Касним, ако можеш, сачекај ме.

Б: *Нема проблема!*

- (2) (телефонски разговор међу пријатељима)

А: Хвала ти још једном! Ја сам јуче звала али нико ми се није јављао на телефон.

Б: *Ма нема проблема!*

Ту је и формулаички израз ПРОБЛЕМ ЈЕ ТО (У ТОМЕ) ШТО ... којим се у усменој и писаној комуникацији формалног и неформалног стила указује на одређену сложену ситуацију.

(у разговору пријатеља)

Проблем је у томе што се они нон-стоп паркирају испред наше куће.

Формулаичким изразом (ТО ЈЕ) ТВОЈ (ЊЕГОВ...) ПРОБЛЕМ! у усменој комуникацији се на неформалан начин одбија прихватање одговорности за насталу ситуацију, односно одриче се умешаност у њу исказујујући истовремено и осећај равнодушности према томе и незаинтересованост за њено решавање и сл.

- (1) (спортиста у усменом обраћању)

Добро смо се спремили за меч са Партизаном ... Знамо квалитет Партизана, као и да су у кризи, али *што је њихов проблем...*

- (2) (разговор међу колегама)

Кад ти кажем, то је истина, а то што те истина погађа, *што је твој проблем!*

Сличног значења и употребне вредности претходном изразу је и израз ТО НИЈЕ МОЈ ПРОБЛЕМ:

⁵ У том истраживању опсежније смо се бавили изразом ИМАТИ ПРОБЛЕМ СА (НЕКИМ ИЛИ НЕЧИМ), којим се показује да субјекат има, подноси одређене тешкоће у вези с неким или нечим, а која се користи и у усменој и у писаној комуникацији формалног и неформалног стила (нпр. *имајши проблем с комшијама, имајши проблем са желуцем, имајши проблем с комјју-шером* и др.) (Милосављевић 2014).

(разговор између комшија)

А: Мени прокишњава стан... Треба кров да се поправи.

Б: *То није мој њроблем!* Шта ја имам с тим?!

И питања Који је твој проблем? или У чему је проблем? формулаичког су карактера. Упућују се саговорнику у неформалној усменој комуникацији када се сматра да се понаша непримерено, када се мисли да не постоји разлог таквом понашању.

(разговор међу пријатељицама)

А: Шта је с тобом?! *Који је њвој њроблем?!*

ИМАШ (НЕКИ) ПРОБЛЕМ С ТИМ? такође је дискурсна формула којом говорник у комуникацији неформалног стила неблагонаклоно реагује на саговорникове прекоре, негодовања, замерке и сл.

(разговор између колега)

А: Опет касниш.

Б: Па?! *Имаш неки њроблем с тим?!*

Дискурсном формулом БЕЗ (ИКАКВИХ) ПРОБЛЕМА (УРАДИТИ НЕШТО) у писаној и у усменој комуникацији снижене формалности исказује се неверица, чуђење, неодобравање и сл. да је неко у психо-физичком стању вршити одређену радњу, да се усуђује на то и сл.

(1) (у наслову новинског текста о шездесетогодишњаку)

Без њроблема трчи полумаратон!

(2) (у усменом разговору познаника)

И без њроблема она пусти кера међу децу. Он их њуши, облизује...

Дискурсне формуле са речју *идеја*

Велики значењски и дистрибуциони потенцијал у језику свакодневне комуникације има и лексема *идеја*. По пореклу, *идеја* је грцизам, који се, како показује Речник САНУ, као филозофски термин остварује у двама филозофским терминосистемама, у филозофији идеализма и у филозофији материјализма. И изван језика филозофије, реч *идеја* показује велики семантички потенцијал. У Речнику САНУ засведочено је седам нетерминолошких значења, као и четири израза са речју *идеја*. У разговорном језику пак приличан је број и готових дискурских формула, израза са овом филозофском лексемом својствених типизираним комуникативним ситуацијама. То су следећи изрази.

Израз упитно-узвичног значења Откуд (ти, му) ИДЕЈА да ... је израз којим говорник у неформалној комуникацији, усменој и писаној, исказује чуђење,

неверицу, неодобравање и сл. поводом тога да је нешто узето као могућност, решење и сл.

(1) (политичар у усменом говору)

Обрадовић: *Оћкуда им идеја да потписују споразуме са једном освајачком, империјалном, злочиначком и криминалном организацијом какав је НАТО?* (сл. извор).

(2) Не знам *оћкуд ти идеја да* је она преписала задатке јер сам видела да је све сама урадила? (сл. извор)

(3) *Оћкуд ти идеја да* ми идеш на живце?! (сл. извор)

И израз ЧИЈА ЈЕ (ОВО, ТО) ИДЕЈА сличног је значења и употребе као и претходни израз.

(1) Православна хистерија: *Чија је била идеја да* се освешта градска вода у Новом Саду? ... Ово је први пут да се овако нешто дешава у Србији (сл. извор).

(2) *Чија је ово идеја:* Поставили клима уређај преко споменика културе! ... У озбиљној земљи која води рачуна о споменицима културе – не би смело да се дешава да они буду прекривени клима уређајима (мојатв, сл. извор, 14. 07. 2016)

КАКВА ИДЕЈА! је формулаички израз којим се у неформалном говору, усменом и писаном, с неверицом, а често и иронично, наглашава, истиче нечија намера, замисао да нешто уради или оно што је већ урадио:

(1) *Каква идеја!* Шведска ће мигранте сместити на крузер! (Ало, сл. извор, 19. 02. 2016)

(2) *Каква идеја!* Лажним саобраћајним возилом се пробијао кроз саобраћај! (Телеграф, сл. извор, 8. 07. 2016)

Дискурсном формулом узвичног значења ИМАМ ИДЕЈУ! говорник у усменој комуникацији неформалног стила саговорнику на радостан начин најављује да ће му нешто предложити, обично неку заједничку активност, или му скреће пажњу и даје на знање да је дошао до решења неке сложене ситуације:

(1) *Имам идеју!* Играћемо жмурке!

(2) *Имам идеју!* Убацићемо уложак у чизме!

НЕМА(М) ИДЕЈУ КАКО/ШТА ... је израз којим у усменој комуникацији неформалног стила говорник казује да не зна баш ништа о нечему и да се, због тога, налази у безизлазној ситуацији.

Немам идеју како да се решим влаге у купатилу!

Потпуно синониман овом изразу је израз НЕМАТИ ПОЈМА.

Дискурсне формуле са речју *теорија* и *теоретисаши*

Грцизам *теорија* Речник МС, иако се доста уопштено семантички описује, настоји дефиницијама обухватити већину његових значењских аспеката,

те су тако забележена четири значења. Израза са речју *теорија*, према овом речнику, нема. У дискурсу разговорног језика ми смо приметили следеће изразе формулаичког типа.

НЕМА ТЕОРИЈЕ ДА ... је дискурсни израз којим у усменој неформалној комуникацији говорник на хиперболичан начин исказује највиши степен сумње у добар изглед на успех, у остварење онога што се пропозицијом исказа износи.

- (1) *Ма нема теорије да Партизан изгуби!*
- (2) *Нема теорије да се предомислим.*

Потпуно синониман овом изразу је израз НЕМА ШАНСЕ (уп. *Нема шансе да Партизан изгуби*).

Формулаички израз НЕМА ТЕОРИЈСКЕ ШАНСЕ ДА ... има исто значење и исту употребну вредност као и претходни израз НЕМА ТЕОРИЈЕ ДА ..., с тим што је експресивнији од њега.

- (1) *Нема теоријске шансе да се промене правила конкурса.*
- (2) *Уверена је да нема теоријске шансе да би пала у несвест и колабирала као њене колегице. (ел. извор)*

Споменули бисмо и дискурсну формулу са глаголом *теоретисајти* (изведеним од им. *теорија*) ДА НЕ ТЕОРЕТИШЕМО(О) ВИШЕ којом говорник прекида обично дужи говор или расправу и сл. како би поентирао нечим (констатацијом, питањем и др.). Дакле, ова би формула спадала у тзв. финалне дискурсне формуле.

Да не теоретисајмо више, мене теорије не интересују, само пракса и искуство. Дакле, која су места добра за излазак? (ел. извор)

Дискурсне формуле са речју *филозофија* и *филозофирајти*

Реч *филозофија* филозофско значење остварује на два начина: 1) као наука уопште и 2) као учење одређеног филозофа (Речник МС). Поред ових значења, има и још пет других, секундарних значења, док израза са речју *филозофија* нема. Дискурсни формула са речју *филозофија*, према нашем увиду, има две. Погледајмо и које су.

Дискурсна формула ТО (ТИ, ВАМ) ЈЕ ЦЕЛА ФИЛОЗОФИЈА (НЕЧЕГА)! ... је формула која се јавља у усменој и писаној комуникацији неформалног стила као (завршна) формула приликом давања објашњења, упутстава, инструкција, односно приликом исказивања свог мишљења, става и сл. којом се саговорник убеђује, уверава да је оно што је садржина објашњења, упутства, мишљења и сл. врло једноставно, лако за разумевање, за решавање и сл.

Пре него што нанесеш крему на косу, покапај две-три капи маслиновог уља, и *ио ти је цела филозофија [прављења маске за косу]*, нема шта!

У истом контексту и с истим значењем може се јавити и формулаички израз ЦЕЛА ФИЛОЗОФИЈА (НЕЧЕГА) ЈЕ ... За разлику од претходног, који се јавља као завршна формула у чину објашњења и сл., овај се израз јавља на почетку, као увод у објашњење, за исказивање става, мишљења и сл.

Мислим да се *цела филозофија доброг хлеба* своди на стрпљење. Људи мисле да месити хлеб је не знам ни ја каква наука, а у ствари, да га умесиш је само мали део, и то не нешто компликовано (сл. извор).

Забележили смо и формулу са глаголом *филозофирати*, глаголом мотивисаним самом речју *филозофија*. То је израз ДА НЕ ФИЛОЗОФИРАМ(О) ВИШЕ ... који се као финална, завршна дискурсна формула употребљава на исти начин као и формула ДА НЕ ТЕОРЕТИШЕМ(О) ВИШЕ ..., а о којој је већ било речи. За илустрацију наводимо овај пример:

Да не филозофирам њревише, хвала играчима и хвала публици, која нас прати свих ових година! (сл. извор)

* * *

У овом осврту на филозофску лексику у лексичком систему српског језика представили смо начине представљања овог специјалног лексичког слоја у дескриптивним речницима српског језика, као и видове њеног идиоматизованог појављивања у различитим типовима дискурса разговорног језика. Нашом анализом дошли смо до следећих запажања.

Филозофска лексика се уклапа у лексички систем српског језика богаћећи га на свим његовим плановима – на лексичкосемантичком, на лексичкотворбеном, на фразеолошком, као и на комуникативно-прагматичком.

Широко је распрострањена не само у науци (лингвистика, математика, психологија, социологија, књижевност и др.) него и у другим сферама човекове делатности (политика, економија), али и у свакодневном животу. Изван језика струке, ова лексика показује склоност ка полисемији и показује велики дистрибуциони потенцијал. Улази у разнородне лексичке и синтаксичке спојеве, посебно у говору свакодневне комуникације. Ти колокацијски спојеве се услед фреквентне употребе често окамењују на плану значења и на плану форме, постају дискурсна обележја одређених типова комуникативних ситуација, тако да на њих напослетку можемо гледати и као на дискурсне формулаичке изразе.

Отуда се може рећи да филозофска лексика у нетерминолошкој употреби, а нарочито употребљена у говору свакодневне комуникације, као и у склопу формулаичких дискурсних израза, често има поред функције именовања и прагматичку функцију. Информације о тој њеној прагматичкој функцији обично се не представљају у лексикографским описима будући да прагма-

тичка информација (конотативни елементи који су у вези с праксом честог коришћења ових речи у одређеном контексту, с праксом њиховог доживљавања у одређеној заједници и др.) није уткана непосредно у лексичко значење речи већ представља емотивни и евалуативни садржај похрањен у знању говорника.

Један од разлога због којег формулаички дискурсни изрази са лексиком филозофског карактера (*проблем*, *идеја*, *теорија*, *филозофија*) још увек нису добили језички опис у речницима јесте и тај што су то релативно нове језичке конструкције у нашем језику, чије ће описивање са лексичког, грама-тичког, лексикографског, нормативног и др. аспекта вероватно тек уследити. Неки од тих формулаичких израза, рецимо они са лексемом *проблем*, па и са лексемом *идеја*, дословне су преведенице с енглеског језика (семантички калкови) које путем медија улазе у наш језик и врло брзо се одомаћују. Други разлог је и тај што су дискурси у којима се филозофска лексика идиоматизује често емоционално маркирани, што се, на комуникативно-прагматичком плану, оцењује као стилска сниженост и приписује неформалним и непрестижним разговорним идиомима. Због тога, о детерминологодизацији, као о језичком процесу продирања изворно научне лексике у друге области живота, морамо говорити и у контексту колоквијализације, а не само у контексту интелектуализације, интернационализације језика и др.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жагар 2005: М. Жагар, Determinologizacija na primeru terminologije fizike, *Jezik in slovstvo* 50/2, 35–48.
- Жуњић 1983: С. Жуњић, Развој српске филозофске терминологије, *Зборник Филозофског факултета у Београду* XIII/2, 225–242.
- Зализњак 2012: А. А. Зализњак, Русские культурные концепты в европейской лингвистической перспективе: слово *проблема*, у: А. А. Зализњак, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев (ур.), *Константы и переменные русской языковой картины мира*, Москва: Языки славянских культур, 410–418.
- Капустина 2016: Ј. Капустина, *Стара српска филозофска терминологија – иокушај аналитичке систематизације*, докторска дисертација у рукопису, Београд: Филозофски факултет.
- Копривица 2012: Ћ. Копривица, Биће и језик. Prilog standardizovanju srpske ontološke terminologije, у: I. Deretić (prir.), *Istorija srpske filosofije II. Prilozi istraživanju*, Београд: Evro-Gi-unti, 455–507.
- Марић 1932: С. Марић, *Филозофски речник*, Нови Сад: Књижара Славија.
- Милосављевић 2014: Б. Милосављевић, О интернационализму *проблем* у српском језику кроз призму дискурса, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 43/1, 395–405.

- Оташевић 2008: Ђ. Оташевић, *Нове речи и значења у српском језику*, Београд: Алма.
- Прћић 1997: Т. Прћић, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovcı – Novi Sad: Idavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Рудница 2000: Л. И. Рудницкая, О семантической трансформации основных номинативных единиц в современном русском языке, *ВИСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка* 5, 74–77.
- Филиповић (ред.)³1989: V. Filipović (red.), *Filozofijski rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Холубова 2001: V. Holubová, К поjetí determinologizace, u: M. Žemlička (ur.), *Termina 2000: Sborník príspevku z 2. Konferencie 1996 a 3. Konferencie 2000*, Praha: Galén, 157–160.

Бояна С. Милосавлевич

ФИЛОСОФСКАЯ ЛЕКСИКА В СЛОВАРЕ И В РЕЧИ

Резюме

В работе философская лексика рассматривается в двух аспектах – лексикологическо-лексикографическом (на материале сербских толковых словарей) и коммуникативно-прагматическом (в речи повседневного общения). Таким образом анализируется соотношение философской и нефилософской лексики в сербском языке, а также специфичность употребления философской лексики в различных типах дискурса разговорного языка на примере дискурсивных формул.

Ключевые слова: философская лексика, общеупотребительная лексика, словарь, разговорный язык, дискурсивные формулы, детерминологизация, колоквиализация

ГРЕЦИЗМИ У СРПСКОМ ГЕОГРАФСКОМ ТЕРМИНОСИСТЕМУ*

Милан С. Ајџановић

Рад се бави местом грецизама у савременом српском географском терминсистему. Грађа је прикупљена из различитих извора, како лексикографских тако и нелексикографских, превасходно ускостручних. Укупно су прикупљена 1.032 термина који су потекли непосредно из грчког односно који су настали на лексичком материјалу тог језика, те се и могу одредити као грецизми. Имајући у виду укупан број термина страног порекла прикупљених за потребе једног већег истраживања (2.546), јасно се види да, када су у питању овакви термини, грецизми заузимају централно место у српском географском терминсистему.

Кључне речи: географија, термини, грецизми, прости термини, сложени термини

0. Географија је научна дисциплина коју карактерише изразита комплексност и мултидисциплинарност,¹ таква која јој је и обезбедила назив ‘светске дисциплине’ (Bonnett 2008). Њене наведене особине огледају се како

* Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта Стандардни српски језик (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Филозофски факултет, Нови Сад, Одсек за српски језик и лингвистику; ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

¹ О размерама ове комплексности сасвим јасну слику даје речник Мاستило 2001, у којем се налазе следеће одреднице које у себи садрже (и) појам ‘географија’ и којима се означавају различите географске (под)дисциплине и теоретски приступи (њих укупно 42 не рачунајући истозначне термине!): *аграрна географија, антропогеографија, биогеографија, бихејвиорална географија, географија, географија градова (= њологеографија/њологеографија, урбана географија), географија карста, географија културе, географија насеља, географија њолоприврде, географија религије, географија сеоских насеља (= рурална географија), географија сивољне трговине, географија сивановништва (= демогеографија), географија сивановништва и насеља, географија њла (= њедогеографија), географија услужних делатности, географија човека, динамична регионална географија, друштвена (= социјална) географија, економска географија, етногеографија, зоогеографија, историјска географија, конструктивна географија, мајемајичка географија, медицинска географија, мџагеографија, нозогеографија, оишња географија, њалеобиогеографија, њалеогеографија, њолишчка географија, њримењена географија, регионална географија, рекреациона географија, саобраћајна географија, њео-рејска/њеојска географија, њурисшчка географија, физичка географија, фииогеографија и хидрогеографија.*

у размењивању идеја, појмова и метода тако и у међусобној размени термина географије и других наука, те не чуди да је и терминолошки апарат којим она оперише и сам комплексан и разуђен. Наравно, све ово није одлика само савремене географије, већ је у потпуности одраз духа времена, који обележава све већа интеграција науке као јединственог феномена човековог генија.

0.1. Предмет проучавања овога рада јесу савремени српски географски термини страног порекла који се могу одредити као грецизми, тј. они који су потекли из грчког језика (али не нужно, заправо најчешће не, и примљени из њега!). Овде имамо у виду како оне термине који су потекли непосредно из грчког језика, у самим почецима конституисања географије као научне дисциплине,² тако и оне који су настали знатно касније, у време интензивног развоја географије, на лексичком материјалу грчког језика, као последица задовољавања потребе за развијањем терминолошког система науке која је у новом веку, пре свега услед значајних открића нових земаља и континената, доживљавала праву експанзију. Осим тога, поред термина за које је веома лако утврдити да представљају лексичке импорте, постоји и један број њих толико добро адаптираних и уклопљених у српски лексикон да се уопште не осећају као речи страног порекла. Ипак, с обзиром на то да се ради о позајмљеницама, и такве смо речи, трудећи се да их све прикупимо, уврстили у наш корпус, што због непостојања одговарајућих квалификатора у изворима, чак и лексикографским,³ понекад није било нимало једноставно. Такође, предмет нашег проучавања биће и сви они термини, једночлани или вишечлани, који у коришћеној лексикографској грађи имају квалификатор *грч.*, тј. они чији један члан или више њих представља грецизам или дериват каквог грецизма без обзира на то да ли се он налази у функцији детерминатора (нпр. *географски омошач*) или управног члане терминологиране синтагме (нпр. *географија сџановнишиива*).

0.2. Циљ нашег истраживања пак јесте одређивање места које у односу на остале термине страног порекла грецизми заузимају унутар савременог српског географског терминосистема као и опис њихове структуре. Наравно, да би се овај циљ испунио, ваљало је прикупити одређену грађу која би била подесна за давање увида у наведени терминосистем. Заправо, као корпус за ексцерпцију грађе користили смо различите и разнородне домаће изворе из области географије, превасходно лексикографске, али и енциклопедијске и научне, настале у последњих скоро столеће и по,⁴ при чему је као доња хронолошка граница задата 1868, година која је, због додељивања званичног статуса

² За шта је најилустративнији пример управо сам термин *географија*.

³ Да наведемо само један пример: у Мاستило 2001 реч *клицура* (< грч. *κλεισούρα klei-soúra* ‘превој, теснац’) не одређује се као грецизам.

⁴ Најстарији наш извор, Милићевић 1876/2005, први пут је објављен 1876. (детаљан списак извора даје се на крају рада).

новом правопису у Кнежевини Србији, општеприхваћена као година коначне победе Вукове реформе. При томе, ваља напоменути да смо приликом одабира термина у обзир узимали и научну и народну терминологију. Наравно, с обзиром на нека друга ограничења која смо примењивали па и на саму тему нашег истраживања као и на коришћене изворе грађе, сасвим је разумљиво да је знатно заступљенија прва.

На овај смо начин – истина за потребе једног знатно обимнијег истраживања које се бавило географским терминима уопште страног порекла⁵ – прикупили укупно 2.546 термина, међу којима се грецизми, рекли бисмо сасвим очекивано, већ на први поглед истичу својом бројношћу.

0.3. Будући да је као основни класификациони критеријум коришћено порекло термина, може се поставити питање на који смо га начин одређивали, нарочито имајући у виду чињеницу да се лексички трансфер из једног језика у други неретко обавља помоћу једног или чак више посредника, које, с једне стране, често није лако одредити, те који, с друге и за наше истраживање важније стране, понекад могу замути изворно порекло, што се огледа и у коришћеним изворима. У вези с овим навешћемо само један илустративан пример: под *аниѠрацијѠ*, кад се ради о пореклу те лексеме, у Мاستило 2001: 26 стоји само ‘грч. анѠрах – жар, жеравица, угљен’, док се у Клајн, Шипка 2006: 129 наводи ‘нем. Anthrazit од грч. *ánthrax* угаљ’, што свакако уноси недоумице у вези с одређивањем порекла те речи.⁶ При томе, нужно се поставља питање да ли је приликом трансфера претежнија улога језика изворника или посредника. Имајући увек у виду етимологију, коју смо одређивали користећи се различитим изворима, предност смо давали првом не желећи, међутим, тиме да умањимо улогу језика/језика посредника.

0.4. Осим тога, као што смо горе видели, напоредо с развитком географије растао је и број термина новијег постања сачињених од лексичке грађе грчког језика, што за последицу по наше истраживање има недоумице у вези с пореклом тих лексема будући да су настале као кованице, чији се творци неретко и знају, на територији једног – од лексичке грађе неког другог језика.⁷

⁵ У питању је наша докторска дисертација под називом *Речи сѠираног Ѡорекла са Ѡерминолошким значењем из обласѠи географије од 1868. до данас (ДиѠахроно-синхрони асѠекѠи)*, одбрањена на Филозофском факултету у Н. Саду пред комисијом у саставу: проф. др Љ. Суботић (ментор), проф. др В. Васић, проф. др Љ. Недељков и проф. др Б. Ћорић.

⁶ Ове се недоумице додатно појачавају чињеницом да и у грчком постоји лексема *Ανθρακίτης* (< anthracites >), која означава управо антрацит (исп. <http://en.wikipedia.org/wiki/Anthracite>), и која је, евентуално, могла послужити као предлогач за одговарајућу реч у немачком или, што је мање вероватно с обзиром на развој геологије у нас, српском језику.

⁷ Веома добра илустрација за овакву појаву, иако није део нашег корпуса, јесте лексема *диносаурус*: наиме, да би означио тада мало познату групу изумрлих гмизаваца, творац ове речи, британски палеонтолог сер Ричард Овен (Sir Richard Owen), сковао ју је 1842. године, од двеју грчких речи – *δεινός* *deinos* ‘страшан, застрашујући’ и *σαῦρος* *sauros* ‘гуштер’.

Ипак, с обзиром на то да су формиране на материјалу грчког језика, ми ћемо их и одредите као грецизме.⁸

0.5. Такође, као посебан проблем, који неко разрешава стављањем одговарајућих квалификатора (исп. нпр. Клајн–Шипка 2006), док га неко једноставно пренебрегава (исп. нпр. Мاستило 2001), јавља се постојање различитих етапа у развоју једног језика, за шта је управо грчки добар пример. Овакве ћемо разлике приликом анализе порекла датих термина занемарити те ћемо све термине који воде порекло из грчког језика, без обзира на различите квалификаторе – посматрати у оквиру тог језика.

0.6. Коначно, нису ретки ни примери хибрида, без изузетка рецентнијих научних термина, у којима се у оквиру једне лексичке јединице комбинује материјал обају класичних језика, или пак грчког и неког модерног језика, укључујући и српски (нпр. *йсеудоврџача*), што свакако доводи до недоумица у вези с класификацијом према критеријуму њиховог порекла. Овакви термини, стога, неће бити предмет интересовања нашег истраживања.

1. И пре саме детаљније обраде грађе, јасно се видело да је место грецизама међу свим прикупљеним терминима не само битно већ заправо – централно. О томе, међутим, најбоље сведочи чињеница да су, како је детаљнија анализа показала, укупно чак 1.032 термина дата с квалификатором *грч.*,⁹ што чини чак 41% укупног броја прикупљених термина. Заправо, ниједна се друга група термина, донекле с изузетком латинизама, по својој бројности ни издалека не приближава овој.

1.1. Будући веома бројни, сви термини који су нам у фокусу неће бити наведени у овом раду,¹⁰ те ће, као довољно илустративни, бити дати само они који почињу словом А. У питању је укупно 101 термин: *абиотски фактори* (= *абиотски чиниоци*¹¹), *абиотски чиниоци* (= *абиотски фактори*), *абисал* (= *абисална зона*), *абисална зона* (= *абисал*), *абисална равница*,¹² *абисалне*

⁸ Оваквој одлуци доприноси и чињеница да такве лексеме новијег постања није увек могуће одвојити од оних изворно грчких и латинских. Отуд и лексикографска пракса у појединим речницима страних речи и израза насталим на територији западнословенских језика да се они означавају абревијатуром INR – интернационални научни регистар.

⁹ Ово, наравно, поновимо то још једном, не значи да су они у српски језик заиста и дошли непосредно из грчког језика.

¹⁰ Целовит списак термина дат је у Ајдановић 2017, монографији посвећеној савременим српским географским терминима страног порекла.

¹¹ Са знаком једнакости биће дати синонимични термини, који ће, ради прецизније анализе, бити давани као посебне јединице.

¹² Када се ради о једном придеву, као у овом случају придеву *абисалан*, -лна, -о, који је део већег броја вишечланих термина, свесни смо да стандардна лексикографска пракса налаже да се сви такви термини дају у оквиру једне одреднице. Ипак, сматрамо да је са термилошког становишта, односно с обзиром на циљ нашег истраживања – оправдано такве термине давати одвојено, као што се то, уосталом, чини и у Мاستило 2001.

наслаге (= абисални седиментии), абисални седиментии (= абисалне наслаге), абисус, авлакоген, агона, агороними, аграрна географија, агроклимаџологија,¹³ агроними, агросфера, агроценоза, адијабаџија, аерација џила, аероклимаџологија, аероџии (= камени меџеорџии), аерологија, аеролоџици динамична џеџина, аеролоџици сџаџична џеџина, аеронимија, аерофоџиограмеџирија, аерофоџиоџиографија, азбесџи, азонална вегеџација (= азонално расџиње), азонално расџиње (= азонална вегеџација), азоналности, акклимаџизација, акраџиоџерме, акџинограф, акџиномеџирија, акуџици океана, алогена река, алоџрофно језеро, алоџиони, амбис, амџицичко језеро, аморфизам, амфибол, анабаџички веџар (= узлазни веџар), анаџифне карџе, анаџекса, анекумена, анемаскоџи, анемограф (= анемомеџиограф), анемографија, анемомеџар, анемомеџиограф (= анемограф), анероид, аномалија силе џеџе, аномалија, анџеклиза, анџиклинала, анџиклинориџум, анџиџод, анџрациџи, анџроџоген, анџроџогена геоморфологија, анџроџогена ерозија, анџроџогена џила, анџроџогени ландшаџи, анџроџогени рељеф, анџроџогени факџори (= анџроџогени чинџоци), анџроџогени чинџоци (= анџроџогени факџори), анџроџогено загаџење, анџроџогеографиј, анџроџозоџици (= анџроџозоџици џериод), анџроџозоџици џериод (= анџроџозоџици), анџроџосџелеологија, анџроџосфера, анџроџоценологија, аџогеј, аџицида, аџсолуџна геохронологија, аридна зона, арџиџогеа, архаџици (= архаџици џериода), архаџици џериода (= архаџици), архаџицилаџ (= осџрвска груџа = осџрвље), аџициеносфера, аџициероид (= џланеџоид), аџиционими, аџициромеџирија, аџицирономија, аџицилас (= аџицилас географски), аџицилас географски (= аџицилас), аџицимосфера, аџицимосферографија, аџицимосферологија, аџицимосферска вода, аџицимосферске џадаџине (= аџицимосферски џаџоџ), аџицимосферске џромене, аџицимосферски џоремеџај, аџицимосферски џриџицисак, аџицимосферски џаџоџ (= аџицимосферске џадаџине), аџициџоџициона река, аџел (= аџелиџум), аџоџицичка зона.

1.2. Чак и на овако ограниченом, релативно малом узорку јасно се види да прикупљени термини нису хомогени ни када је у питању џихова етимологија ни када је у питању структура.

1.2.1. Наџме, прво што се да приметити, нарочито када је у питању целокупан корпус грецизама, јесте да је немали број ових термина – мотивисан. Наравно, ово је и сасвим разумљиво, пре свега код оних термина коџи су настајали свесном активношћу појединаца као последица потребе да терминологија апарат географије и џој сродних (под)дисциплина на одговарајући начин прати брзи развој дате науке. Најчешће су називи тако мотивисаних термина настали с обзиром на неку специфичну особину денотата, услед чега се превасходно ради, што је такође очекивано, о деадџективским образовањима али и о девербативним и деноминалним. Такви су, на пример, термини,

¹³ Понегде се префиксоид *аџро-* изводи из латинског *ager* 'поље', а не од грч. *agrós* 'поље, ораница', те би сви они термини с џим могли да се нађу и међу латинизмима.

да поменемо само два: *абисус* (грч. *ἄβυσσος abyssos*) ‘који је без дна’ и *азбесит* (грч. *ἄσβεστος asbestos*) ‘неугасив’.

1.2.2. Знатно су ређи, међутим, они термини чија је мотивација унеколико друкчија. Овде мислимо пре свега на епониме, тј. на апелативе настале од властитих имена. Наша нам грађа показује да термина насталих на овај начин има неколико врста: први су они, превасходно припадници минералолошког терминосистема, који су настали од астионима, односно имена каквог места у ком су дати минерали, руде и сл. – пронађени. Ови су називи настали било преобликовањем изворног имена (*сијенић* према називу за египатски град Сун, данашњи Асуан, и форманта *-ίτης -ités*) било простим преласком властитих именица у класу апелатива (*γαγάι* од *gagates [lithos]*, камен из великог Гагата, града у Ликији). Осим њих, ту су и поједини хидронимима, какав је *меандар/меандер/меандра*, забележен у изворима у три различита лика.

1.3. Оно што се такође може приметити, чак и унутар гореиздвојене групе термина, јесте чињеница да су међу њима бројни они који наспрам себе имају истозначне парњаке. Заправо, у укупном корпусу чак 244 термина стоје у оваквом односу с неким другим термином, што се на први поглед коси с једним од инхерентних својстава термина – њиховом неспособношћу за развијање лексичке синонимије (исп. Гортан-Премк 2004: 122). Ипак, ближим увидом у овај слој термина види се да је ова истозначност превасходно последица напоредног коришћења домаћег и страног термина, неретко оствареног замењивањем једночланог термина вишечланим,¹⁴ најчешће додавањем каквог придева ради постизања веће значењске прецизности (нпр. *лонгијиуда – географска дужина*¹⁵). Такође, приметно је да је овој појави допринело и коришћење домаће речи наместо њене стране истозначнице унутар вишечланог термина (нпр. *антиројогени фактори – антиројогени чиниоци*) или је пак у питању супституција префиксоида његовим преводним еквивалентом (нпр. *демогеографија – географија сијановнишива*). Осим тога, одређен број термина јавља се у различитим ликовима као последица различите транскрипције (нпр. *бореас–бореј*), односно дихотомије у језику изворнику (нпр. *бајшметтар–бајшометтар*). Наравно, овде се не сме с ума сметнути ни чињеница да коришћени извори нису хронолошки монолитни, те се, имајући све то у виду, можемо сложити са ставом да су овакви примери заправо пре терминолошки дублети него синоними (Гортан-Премк 2004: 122).

¹⁴ Како литература показује, ово није само одлика географског терминолошког система, нити само оног дела географског терминосистема који је нама у фокусу пажње (исп. Ћорић 1988: 77, Ћорић 2008: 9, Бјелаковић 2012: 70).

¹⁵ У вези с овим примером можемо поменути још један процес – накнадну редукцију вишечланог термина (*географска дужина > дужина*) – који по свој прилици имамо и код *карџа* (< *географска карџа*), *прогноза* (< *временска прогноза*), *ширина* (< *географска ширина*). Види се да су у питању поливалентне речи, чија су значења високо контекстуално условљена.

С друге стране, и поред свега овога, несумњиво је да оваква својеврсна шароликост унутар једног терминосистема свакако није пожељна, али, нажалост, чини се да, када је у питању српска терминологија, пре представља правило него изузетак (исп. нпр. Ћорић 1988).

1.4. Иако бројни и по неким другим параметрима разнородни, сви су забележени термини, међутим, у нечем слични једни другима: далеко највећи број њих спада у корпус научне географске терминологије, док се само мањи може сматрати (и) делом народне. У те друге скоро по правилу спадају они термини који представљају позајмљенице из периода првих контаката двају језика, с писаним потврдама већ из 13–14. столећа (в. нпр. за *ливада* у Skok 1972: 310). Осим тога, такви су термини толико добро адаптирани и општепознати чак и просечном носиоцу српског језика да се код већине њих изгубила представа о страном пореклу ових речи (нпр. *игало*, *клицура*, *ливада*, *шалас*¹⁶).

2. Када је пак у питању структура посматраних јединица, види се да се у анализираном корпусу једна другој супротстављају две велике групе термина: једночлани и вишечлани. Занимљиво је да је њихов број у укупном корпусу скоро изједначен: наспрам 523 једночлана стоји 509 вишечланих, што представља извесно одступање у односу на стање забележено унутар целокупног корпуса географских термина страног порекла, у којем је знатно израженија преваленција прве групе – 59% наспрам 41% (исп. Ајџановић 2015).

2.1. Ни саме терминологизирани синтагме нису хомогене, напротив. Заправо, уколико погледамо 12 структурних типова вишечланих физичкогеографских термина издвојених у Ајџановић 2015, уочава се да се грецизми налазе унутар сваког од ових типова, што с обзиром на удео који заузимају у укупном корпусу – и не представља изненађење. Наравно, дистрибуција им није равномерна, али је и она, рекли бисмо, очекивана.

2.1.1. Наиме, на првом месту према броју потврда, што није одлика само овог дела српске терминологије (исп. Ћорић 2008: 8), налазе се термини који заправо представљају детерминативне именичке синтагме с каквим придевом као њиховим зависним чланом (нпр. *архајска њериода*): има их чак 437, односно 86% од укупног броја издвојених вишечланих термина. У позицији зависног члана, опет нимало неочекивано с обзиром на предмет нашег интересовања, најчешће се, са 30 потврда, јавља придев *географски*, *-а*, *-о*,¹⁷ док је, с друге стране, међу управним члановима терминологизираних

¹⁶ Да се поједине овакве речи заиста не осећају као позајмљенице, показује и то последње две нема у Клајн–Шипка 2006, обимном речнику страних речи и израза.

¹⁷ Као илустрацију навешћемо све термине у којима се појављује овај придев унутар овог структурног обрасца: *географска дужина* (= *лонгитуда*); *географска зоналност*; *географска њојасност*; *географска расирострањеност*; *географска регија* (= *регија*); *географска регионалност*; *географска систематизација*; *географска средина*; *географска стварност*; *географска*

синтагми детерминацији најчешће била подвргнута именица *географија* (31). Висока фреквенција наведеног придева и именице посве је била предиктабилна будући да представља јасан одраз комплексности географије као научне дисциплине.

2.1.2. Међу осталим моделима нешто су бројнија следећа два, мада ни изблиза као први: онај који представља именичку синтагму с именицом у генитиву као неконгруентним атрибуту (нпр. *акустика океана*, 31 потврда), те један наизглед трочлан, али – с обзиром на то да унутар себе има вишечлани термин – заправо такође двочлан, при чему је тај ужи вишечлани термин сада управни члан детерминативне синтагме, који детерминише придев (нпр. *динамична регионална географија*, 14 потврда). Преосталих девет модела потврђено је свега 28 пута, од којих чак пет, нимало случајно без изузетка трочланих или четворчланих, само једним термином.¹⁸

3. Имајући све ово у виду, можемо закључити да се, када су у питању географски термини страног порекла, њиховим протоипичним представником може сматрати једночлани термин потекао из грчког језика, било да је настао у њему, било (и рекли бисмо – пре) да је настао коришћењем лексичког материјала овог језика. С друге стране, међу грецизмима вишечлани термини – најчешће структурирани по моделу *придев + именица* – тек су нешто мање заступљени од једночланих, при чему су они пре свега представници научне терминологије. Осим тога, чињеница да је код структурних модела вишечланих термина број њихових конститутивних чланова обрнуто сразмеран њиховој продуктивности, још је једна потврда општепознате тежње термина ка језгровитости (исп. Šipka 1998: 127–128).

Такође, како показује увид у коришћене изворе грађе, очигледно је да се извори грађе могу временски стратификовати с обзиром на природу и број анализираних термина. Наиме, у односу на старије, рецентнији извори показују значајнији удео вишечланих термина потеклих из грчког језика (као, уосталом, и других језика, исп. Ајџановић 2015), што је свакако последица саме природе географије и њеног све интензивнијег прожимања с другим научним дисциплинама, из чега је и произашла потреба за што прецизнијом номинацијом. Не сумњамо, стога, да ће и убудуће српски географски терминсистем бити обогаћиван терминима страног порекла, међу којима ће они

ширина (= *лајишуд*а); *географске границе*; *географске карте* (= *земљописне карте*); *географске координате*; *географски детерминизам*; *географски дуализам*; *географски индетерминизам*; *географски метод(а)*; *географски називи* (= *топоними*); *географски објекти*; *географски омотач* (= *ландшафтни омотач*); *географски појас*; *географски положеј*; *географски простор* (= *геопростор*); *географски процес*; *географски размештај*; *географски распоред*; *географски циклус* (= *циклус ерозије* = *геоморфолошки циклус*); *географско мишљење*; *географско образовање*; *географско прогнозирање*.

¹⁸ Табела с бројем потврда (Табела I), структуром модела и процентуалном заступљеношћу унутар свих вишесложних грецизама – даје се на крају рада.

потекли из грчког језика, пре свега вишечлани, и даље имати централну позицију.

Табела I

модел	пример	бр. примера	% ¹⁹
I. придев + именица	<i>архајска ѿериода</i>	437	86%
II. именица + придев	<i>сисѿем геолошки</i>	4	0.8%
III. именица + именица (Г јд./мн.)	<i>акусѿика океана</i>	31	6%
IV. именица + (придев + именица)	<i>географија сѿољне ѿрговине</i>	8	1.6%
V. придев + (придев + именица)	<i>динамична регионална географија</i>	14	2.8%
VI. придев + именица + именица (Г јд./мн.)	<i>географска основа карѿије</i>	7	1.4%
VII. именица + (именица [Г јд.] + именица [Г јд.])	<i>аномалија силе ѿеже</i>	1	0.2%
VIII. именица + (именица [Г јд.] + и + именица [Г јд.])	<i>географија сѿановнишиѿва и насеља</i>	1	0.2%
IX. (прилог + придев) + именица	<i>аеролошки динамична ѿећина</i>	4	0.8%
X. (придев + именица) + (придев + именица [Г јд.])	<i>монсунска клима умерених ширина</i>	1	0.2%
XI. придев + именица + именица + именица (Гјд.)	<i>хијсомеѿиријски меѿод ѿриказивања рељефа</i>	1	0.2%
XII. именица + предлог + именица	<i>деформације на карѿији</i>	1	0.2%

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдановић 2012: М. Ајдановић, *Речи сѿраног ѿорекла са ѿерминолошким значењем из обласѿи географије од 1868. до данас (Дијахроно-синхрони асѿекѿи)*, [докторска дисертација] Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ајдановић 2015: М. Ајдановић, Структура српских географских термина страног порекла, у: Ј. Грковић-Мејдор, В. Ружић (ур.), *Срѿски језик и ѿегове норме (дијахроно-синхрони асѿекѿи)*. *Лингвистичке свеске* 10, Нови Сад: Филозофски факултет, 249–264.

¹⁹ Укупан збир постотака не поклапа се са сто због заокруживања на мање и веће вредности.

- Ајџановић 2017: М. Ајџановић, *Савремена српска географска терминологија сџраног џорекла*, Е-дисертација 14, Нови Сад: Филозофски факултет (<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-424-5>).
- Бјелаковић 2012: И. Бјелаковић, *Географска терминологија у књижевном језику код Срба у џериоду од 1783. до 1867*, [докторска дисертација] Нови Сад: Филозофски факултет.
- Гортан-Премк 2004: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког сисџема у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ћорић 1988: Б. Ћорић, О терминологији у нашој творби речи. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане. Терминологија – џеорија и џракса*, 18/1: 78–82.
- Ћорић 2008: Ћорић, Божо. *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Bonnett 2008: A. Bonnet, *What is geography?*, London: Sage.
- Filipović 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu (Uvod u lingvistiku jezičnih dodira)*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Karadža-Garić, Mevlida (1979), *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i njihova upotreba u školama SR BiH*, Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Odjeljenje za jezik.
- Skok 1972: Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. 2, K–poni*, Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti.
- Šipka 1998: Š. Danko, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

ИЗВОРИ

- Клајн–Шипка 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник сџраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Мастило 2001: Н. Мастило, *Речник савремене српске географске терминологије*, Београд: Географски факултет.
- Милићевић 1876/2005: М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија: географија, орографија, хидрографија, џеографија, археологија, исџорија, еџнографија, сџаџистџика, џросвета, кулџура, уџрава*, Београд, 1876; Београд: Book & Marso.
- Николић 2000: М. Николић, *Обраџни речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београд: Палчић.
- Речник српскога језика* (2007), Нови Сад: Матица српска.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књига I–III (1967–1969), Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска, Књига IV–VI (1971–1976), Нови Сад: Матица српска.
- Цвијић 1966: Ј. Цвијић, *Балканско џолусџрво и јужнословенске земље – основи анџроџеографије*. Књига прва и друга, Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.
- Цвијић 1991: *Геоморфологија I*, Београд: САНУ – Књижевне новине – Завод за уџбенике и наставна средства.
- Цвијић 2000: *Говори и чланци 2*, Београд: САНУ – Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђурић (ur.) 1969: V. Đurić (ur.), *Enciklopedijski leksikon: Mozaik znanja, Tom 18, Geografija*, INTERPRES: Beograd.
- Šic 1994: J. Šic, *Geografska terminologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad: Matica srpska, Gornji Milanovac: Dečje novine, Beograd: Vukova zadužbina.

Milan Ajdžanović

GRECISMS IN THE SERBIAN GEOGRAPHICAL TERMINOSYSTEM

Summary

This paper tackles grecisms in the Serbian geographical terminosystem excerpted from different sources, both lexical and non-lexical, published in Serbian from the earliest periods of the constitution of the language as a standard idiom (1868) to date. The analysis shows that among 2,564 terms in question as many as 1,032 (41%) can be regarded as grecisms, i.e. words that either originate from Greek or were formed on the basis of Greek lexical material. Also, the terms in question include almost the same number of simple (523) and complex terms (509), the latter of which can be divided into 12 groups.

Keywords: geography, terms, grecisms, simple terms, complex terms

КОГНИТИВНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ ПРЕДМЕТНОЙ ОБЛАСТИ ЗНАНИЯ

Валентина Федоровна Новодранова*

Доклад посвящен анализу использования методов когнитивной лингвистики для моделирования терминологических систем определенной области знания, являющихся объективацией когнитивных структур, лежащих в основе профессиональной деятельности специалистов. Для моделирования терминологических систем используются методы концептуального и категориального анализа, формирования концептосферы предметной области, методы фреймового анализа, методы построения когнитивной карты науки, методика концептуальной интеграции, метод дискурсивного анализа и др.

Ключевые слова: когнитивное терминоведение, когнитивная карта науки, концептосфера, язык для специальных целей, профессиональная коммуникация, структуры знания, отраженные в термине

За последнее десятилетие в лингвистике произошли огромные изменения: наблюдается утверждение когнитивно-дискурсивной парадигмы знания, антропоцентрического подхода к явлениям языка, проблематики соотношения в сознании человека языковой картины мира и внеязыковой действительности, соотношения концептуальной и языковой картин мира, взаимодействия научного и обыденного знания, вопросов репрезентации знаний в языке и роли языка в конструировании мира и т.п.

Терминоведение также вступило в когнитивный период своего развития и пересматривает традиционные вопросы о сущности термина, о специфике научных текстов и ставит новые вопросы о языке для специальных целей (LSP), структурах знания, которые стоят за термином, о когнитивных картах науки, об особенностях профессиональной коммуникации и т.п.

Именно в когнитивном терминоведении стала развиваться теория LSP, и стало возможным выделение основополагающих характеристик LSP, позволяющих показать его сущность как с когнитивной, так и с чисто коммуникативной точки зрения, а также определить место отдельных LSP в общенациональной системе того или другого языка. Это позволило сформулировать научное определение LSP как системы лингвистических средств общенационального языка, которая репрезентирует структуры знания, сложившиеся в

* Московский государственный медико-стоматологический университет им. А.И. Евдокимова; novodranova@mail.ru

определенный период развития науки и демонстрирующие достигнутый в этот период особый уровень развития для социума и обеспечивающий его собственное развитие и прогресс (Зяблова 2005). Релевантность отдельно взятого LSP обуславливается релевантностью соответствующей специальной области знания, т.е. специфика его связана со спецификой самой области знания, с уровнем развития этого знания и его важностью для соответствующего социума.

Основные функции LSP – представлять концептуальную и языковую картину данной области знания, а также осуществлять профессиональную нормированность и адекватность языковых средств, быть хранилищем структур человеческого знания и опыта, служить обеспечению описания специальной области знания и общения в ней, а также способствовать ее развитию.

Основной лингвистической составляющей LSP являются термины. Их когнитивное осмысление также было достигнуто в когнитивном терминоведении, где термин определяется как вербализованный результат профессионального мышления, значимое лингвокогнитивное средство ориентации в профессиональной сфере и важнейший элемент профессиональной коммуникации (Новодранова 2005: 223). В термине реализуется результат познания той или иной специальной области знания или деятельности, в нем репрезентированы структуры специального знания, которые определяют когнитивную суть термина. Структуры знания, отраженные в термине, представляют собой интеграцию нескольких видов знания: знания об определенном фрагменте мира (куда входят энциклопедическое, общенаучное и собственно специальное знание), знания о ментальных формах его отражения в сознании, о языковых формах его репрезентации, а также знания об оперировании языковыми единицами с целью обработки, хранения и передачи знаний. Например, *хондропэтин* – препарат, способствующий формированию хрящевой ткани в суставах. В этом термине содержатся греческие корни: *хондр* – хрящ и *пэтин* – творение, которые встречаются и в других областях знания (гипохондрик, поэт, поэзия). Термин относится к области медицины и специализируется в фармакологии.

Являясь средством доступа к базовым знаниям специалистов, термины выполняют одновременно и коммуникативную функцию с целью передачи другим этих знаний. С коммуникативной точки зрения, термин должен быть удобным в профессиональной речи, в нем должны соблюдаться правила экономии, компактности, адекватности оформления знаний. Именно в дискурсе, в результате когнитивных операций коммуникантов, лаконичная языковая форма термина способна передать большой объем знаний.

Когнитивный подход к описанию терминологической системы требует, чтобы терминологические единицы были описаны концептуально, как определенные когнитивные структуры, т.е. как конкретные структуры специального знания.

Концептуализация – «один из важнейших процессов познавательной деятельности человека, заключающийся в осмыслении поступающей к нему информации и приводящий к образованию концептов, концептуальных структур и всей концептуальной системы в сознании человека» (КСКТ 1996: 93).

С позиции когнитивной лингвистики каждой области знания, каждому LSP соответствует определенная концептуальная система, посредством которой мы воспринимаем, структурируем и понимаем информацию о мире. Информация объективируется в терминах, через которые можно восстановить концепты. Анализ языковых средств позволяет выявить признаки концептов и моделировать концептуальную систему.

Процесс концептуализации тесно связан с процессом категоризации. По способу формирования любая категория – это объединение объектов на основе общего концепта. Как формат знания, категория – это знание и класса объектов, и того общего концепта, который служит основанием для объединения этих объектов в одну категорию.

Значительную роль в структурировании предметной области в сознании специалиста играют онтологические и дисциплинарные категории. Каждая категория обладает присущими только ей морфологическими, лексическими, синтаксическими и семантическими средствами выражения профессионального дискурса.

Категоризация мира – это результат когнитивной деятельности человека, итог классификации (таксономии) окружающего мира и вычленения отдельных единиц (таксонов) в проведенной классификации, когда конечным итогом указанной деятельности оказывается формирование особой категории, позволяющей увидеть мир в главных атрибутах бытия и функционирования (Кубрякова 2004: 307).

В когнитивной лингвистике выделяются три основных уровня языковой категоризации: высший (суперординатный), средний (базовый) и низший (субординатный). Ведущим и исходным считается базовый уровень, который формируется базовыми концептами.

Для выявления базовых концептов и связей между ними, а также для представления всей концептуальной системы данной области знания в когнитивном терминоведении используется метод построения концептосферы науки или ее фрагмента.

Концептосфера – это область знаний, которыми обладают все члены научного сообщества, совокупность концептов, особым образом систематизированных и упорядоченных, часть из которых оказываются конститутивными для данной концептосферы и образуют ее ядро (Дроздова 2007: 141).

Систематизация концептов в концептосфере осуществляется по уровням языковой категоризации: от суперординатного до субординатного. Концептосфера представляется графически в виде древовидного графа – фрейма, в

котором четко соблюдается иерархия уровней, концептов, субконцептов, суб-субконцептов и т.д.

Структура многоуровневого, интегрированного медицинского знания требует особых способов его описания. Так, концепты анатомии человека, отличающиеся постоянством во времени, представляются в виде статических фреймов. Анатомическое строение образно объективируется с помощью концептуальной метафоры «контейнер», отражающей главный концептуальный признак контейнера, обозначенный Е.С. Кубряковой как «вместилище» (Язык и знание 2004: 489).

Когнитивные механизмы, лежащие в основе структур медицинского знания, процессы, протекающие в организме, нагляднее репрезентировать динамическими сценарными фреймами.

В клинических дисциплинах концептосферы отражают их двойной статус: 1. наука о строении и функциях организма (теоретическая дисциплина, изучающая состояние организма в норме), 2. область медицины, изучающая отклонения от нормы, патологию, заболевания, диагностику, лечение и профилактику, связанные со взаимодействием онтологических и дисциплинарных категорий.

Совокупность фреймов может быть представлена в виде когнитивной карты, которая в зависимости от целей репрезентации знаний может быть представлена двумя видами: карта-обозрение и карта-путь.

Карта-обозрение представляет концепты, отражающие основные разделы науки, дающие полное представление о ее когнитивной структуре: о механизмах развития заболеваний, симптоматике, методах диагностики и лечения заболевания, связанного с нарушением той или иной системы организма. Наиболее распространенные заболевания выделяются в самостоятельные разделы когнитивной карты. Карта-обозрение позволяет установить точки пересечения изучаемой терминосистемы с терминосистемами смежных областей знания, в медицине – это биохимия, иммунология, генетика и др., термины которых были ассимилированы в процессе интеграции наук.

Когнитивная карта-путь является последовательным представлением связи между объектами по определенному маршруту. Карта-путь позволяет рассмотреть подробно каждый раздел науки, установить основание выделения ее составных элементов, изучить их взаимодействие. Так, в диагностике четко выделяются этапы (разделы) когнитивной карты: предварительный диагноз – развернутый клинический диагноз – заключительный диагноз, отраженный в выписном эпикризе. Модель путей профилактики также может быть выражена когнитивной картой, позволяющей правильно выбрать методы, темп и объем реабилитационных мероприятий.

При когнитивном анализе LSP используется методика анализа концептуальной интеграции. Теория концептуальной интеграции основана на идее

взаимодействия ментальных пространств, которые имеют когнитивный статус и не существуют вне мышления. Ж. Фоконье и М. Тернер называют три основных вида ментальных пространств: 1) вводные ментальные пространства, содержащие фреймы соответствующих сфер и фоновую информацию, 2) общее когнитивное пространство, объединяющее вводные пространства и 3) гибридное, или интегрированное, пространство (Fauconnier–Turner 2002: 38–39).

Особенно интересна репрезентация концептуальной интеграции в терминологических метафорах. Например, в стоматологии стадия прорезывания зубов называется «стадией гадкого утенка». В термине отражено формирование интегрированного ментального пространства на основе двух концептуальных структур: сказочного образа гадкого утенка и физиологического состояния развития зубов в период сменного прикуса (Дудецкая 2007: 9).

В последнее 10-летие в когнитивно-дискурсивном терминоведении активно развивается методика дискурсивного анализа, которая находит описание в монографиях и диссертациях на материале медицинского (фармацевтического) дискурса (О.Б. Бурдина, Ю.С. Ананьева – Пермь), правового (В.А. Иконникова – Москва), делового (Т.А. Ширяева – Пятигорск), религиозного (А.А. Цветкова – Калининград), утилитарного (С.В. Лихачев – Москва), дискурсов активного воздействия (О.В. Соколова – Москва) и др.

Методы дискурсивного анализа связаны с разработкой сложных иерархических структур, состоящих из двух уровней: поверхностного и глубинного. Целостная модель дискурса представлена как совокупность интеракций адресанта, адресата и текста как продукта их профессионального взаимодействия. Соответственно строятся модель адресанта как информационная составляющая дискурса, модель адресата с основными компонентами – род деятельности, профессиональная компетентность, уровень образования, социальный статус, личностно-психологические особенности. Для разработки сущностных характеристик текста как центрального звена профессиональной коммуникации авторы выделяют такие параметры как информативность, адресность, диалогичность, стандартизированность и структурная оформленность. На основе данных параметров строится классификация типов текста.

Общая модель медицинского дискурса может быть представлена в виде многоуровневой фреймовой структуры. Глобальный фрейм включает в себя ключевой или вершинный фрейм «Медицинский дискурс» и девять субфреймов: академический, учебный, научно-популярный, диагностический, экспериментально-лабораторный, этический, деонтологический, дидактический, культурологический дискурсы, которые все вместе репрезентируют концептуальную и языковую картину мышления современного медицинского сообщества.

Таким образом, познавательная, профессиональная деятельность репрезентируется в языке на разных его уровнях и с помощью разных способов,

которые описываются разными методами анализа, причем приоритет в исследовании принадлежит методологии терминоведения, в особенности его современным концепциям, таким как когнитивно-дискурсивное терминоведение.

ЛИТЕРАТУРА

- Болдырев–Алпатов 2008: Н.Н. Болдырев, В.В. Алпатов, Когнитивно-матричный анализ английских христианских топонимов // Вопросы когнитивной лингвистики, №4. – С. 5–14.
- Дроздова 2008: Т.В. Дроздова, Типы знаний и их представление в научном дискурсе // Проблемы представления (репрезентации) в языке, Типы и форматы знаний: сб. науч. труд. – М. – Калуга: – «Эйдос», 2007. С. 111–120.
- Дудецкая 2007: С.Г. Дудецкая, Метафоризация как способ терминообразования (на материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии): автореф. дисс. к. ф. н. – Самара: Изд-во «ИПК «Содружество»», – 23с.
- Заботкина 2015: В.И. Заботкина, К вопросу о методологической междисциплинарности в когнитивной лингвистике// Когнитивные исследования языка. Вып. XXI: Проблемы современной лингвистики: на стыке когниции и коммуникации/ отв. ред. вып. Л.В. Бабина.
- Зяблова 2005: О.А. Зяблова, Принципы исследования языка для специальных целей: автореф. дисс. к. ф. н. – М.: Институт языкознания. – 40с.
- Краткий словарь когнитивных терминов*, Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина, М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 245с.
- Кубрякова 2004: Е.С. Кубрякова, Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: «Языки славянских культур». – 560с.
- Манерко 2007: Л.А. Манерко, Исследование концептуализации и категоризации в современном терминоведении, Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: сб. науч. тр. , Ин-т языкозн. РАН; Тамбовский гос. Ун-т им. Г.Р. Державина, – М.: Эйдос. – С. 130–139.
- Массалина 2009: И.П. Массалина, Новодранова В.Ф. Дискурсивные маркеры в английском языке военно-морского дела. Калининград: Изд-во ФГОУ ВПО «КГТУ», – 278с.
- Мотро 2010: Ю.Б. Мотро, Когнитивно-прагматические факторы реализации специальных лексических значений в дискурсе: автореф. дисс. к. ф. н. – М.: Изд-во “Aegis Print”. – 28с.
- Новодранова 2010: В.Ф. Новодранова, Десять лет когнитивному терминоведению // Терминология и знание. Материалы II международного симпозиума (Москва, 21–22 мая 2010г.). – М.: Азбуковник. – С. 142–151.
- Новодранова 2005: В.Ф. Новодранова, Новые подходы к определению основных понятий терминоведения // Новая Россия: новые явления в языке и науки о языке: Материалы Всеросс. науч. конф. – Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та. – с. 218–223.
- Федотова 2011: Е.А. Федотова, Когнитивно-дискурсивный анализ специального языка научной области «Безопасность производства и технологических процессов» (на материале немецкой научной литературы): автореф. дисс. к. ф. н. – Калининград: Изд-во ФГОУ ВПО «КГТУ». – 23с.

Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, And Methodology, Ed. by T. Janssen and G. Redeker. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 1999. – 270p.

Fauconnier–Turner 2002: G. Fauconnier, M. Turner, The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. – N.Y.: Basic Books. – 440p.

Valentina Fedorovna Novodranova

COGNITIVE MODELING OF THE KNOWLEDGE
DOMAIN TERMINOLOGY SYSTEM

Summary

The paper presents an analysis of the use of methods in cognitive linguistics for modeling terminological systems of a certain field of knowledge, which are the objectification of the cognitive structures underlying the professional activity of specialists. Various methods are used to model terminological systems including: conceptual and categorical analysis, the formation of the conceptual sphere of the subject domain, frame analysis, methods for constructing the cognitive map of science, conceptual integration, and discourse analysis.

Keywords: cognitive terminology, cognitive map of science, conceptosphere, language for special purposes, professional communication, knowledge structures reflected in the term

СПОСОБЫ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ РУССКИХ НОЗОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОЯЗЫЧНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ДЕТСКОЙ КАРДИОЛОГИИ)

Ольга Михайловна Рылкина*

В статье рассматриваются универсальные и специфические признаки и способы терминообразования в медицинской терминологии. К универсальным признакам относим словообразование, семантический способ, заимствования из классических и западно-европейских языков, эпонимизацию и образование терминов топонимов. К специфическими характеристиками – высокую частотность аббревиатур и символов, а также концептуальное содержание, стоящее за каждым термином в отдельности и клиническим диагнозом в целом. Тема раскрывается на материале терминов детской кардиологии (1500 терминов и 50 формулировок диагнозов, полученных путем выборки из учебных пособий по детской кардиологии и словарей).

Ключевые слова: терминосистема, способы терминообразования, эпонимизация, топонимизация, заимствования, аббревиация, клинический диагноз, концептосфера, научная дифиниция, псевдосинонимия

Современная русская медицинская терминология – результат многовекового развития мирового и русского врачевания и становления современного научного знания. В ней аккумулированы усилия врачей и ученых разных стран мира в познании природы человека, строения и функций организма, причин возникновения болезней и разработке методов их лечения. Именно здесь интернациональный опыт отразился в развитии и структуре специальной лексики. В медицинской терминологии увековечена преемственность научного знания, в ней отразились как гениальные догадки, так и устойчивые заблуждения (Чернявский 1984: 410).

Каждая терминологическая подсистема обладает как общими, так и специфическими признаками. К универсальным признакам относятся способы терминообразования, присущие любой терминосистеме: словообразование (*кардиомиопатия*), семантический способ (*овальное окно*), заимствования из классических языков (*греч. систола, диастола, лат. коарктация*) и западно-европейских языков (*dumping syndrome (англ) – демпинг синдром, т.е.*

* Самарский государственный медицинский университет, Самара, Россия
olga-rylkina@yandex.ru

синдром сбрасывания, блокада, скрининг), эпонимизация (*пучок Гиса*), аббревиация (*ОРЛ – острая ревматическая лихорадка*) и образование терминов топонимов (*лихорадка скалистых гор*).

К специфическим особенностям, отраженным в любой терминологии, мы относим ее характеристики, обусловленные концептуальным содержанием данной области знания. В термине как в зеркале отражаются эволюция научных знаний и отдельных концептов медицины. Специфические черты терминологии отдельной отрасли медицины формируются под влиянием концептосферы той или иной дисциплины, однако, по традиционным правилам терминообразования. Изучение терминологических подсистем с точки зрения описания их структурно-семантических признаков явилось одним из направлений дескриптивного терминоведения второй половины XX века. Накопленные к началу третьего тысячелетия знания в области терминологического словообразования и семантики термина, интенсивное развитие новой парадигмы языкознания – когнитивной лингвистики, позволили заложить основы нового подхода к изучению языка науки и профессиональной деятельности, рассмотреть термины с точки зрения представления в них кванта научного знания.

Попытаемся проиллюстрировать все вышесказанное на материале терминов детской кардиологии. Нами было проанализировано 1500 терминов и 50 формулировок диагнозов, полученных путем выборки из учебных пособий по детской кардиологии и словарей.

В результате исследования было установлено, что однословные термины (производные и непроизводные) как греко-латинского, так и исконно русского происхождения употребляются в научных классификациях в основном только в составе терминологического сочетания. Это можно объяснить сложностью научно-познавательного процесса, когда в фокусе внимания специалиста-медика оказываются патологические объекты, характеризующиеся большим набором разных категориальных признаков, что может быть отражено только в комплексных языковых знаках. Например, *удвоение входного отверстия желудочка; острый неспецифический идиопатический перикардит*. Так, во втором примере отражены категории локальности (перикардиум), характера заболевания (суфф -ит), категория причины (идеопатический, т.е. самопроизвольный, причина неизвестна), интенсивность (острый), дифференциальный признак (неспецифический).

Однословные же термины служат в качестве лингвоконцептуального ядра, составляющего основу терминологического сочетания. В качестве примера ядерных лексем, обнаруженных в данной терминологии, можно привести термины *заболевание, эндокардит, перикардит, аритмия, дисплазия, тахикардия, опухоль, порок* и др.

Статистический анализ терминологических сочетаний, представленных в терминологии детской кардиологии, показал, что наиболее частотными

являются трехсловные терминологические сочетания как наиболее эксплицитно, но в то же время и экономично репрезентирующие научные концепты.

Около 20% терминологических сочетаний в этой области медицины составляют термины-эпонимы – наименования, в структуру которых входит фамилия ученого, впервые описавшего патологическое явление, разработавшего методику оперативного вмешательства или метод диагностики: *шум Кумбса, операция Росса, болезнь Такаясу*. По сравнению с другими терминсистемами медицины в терминологии детской кардиологии этот способ особенно продуктивен. Особенно велик процент эпонимов в номенклатуре симптомов и синдромов. Например, *феномен Фредерика, симптом Оливера-Кардарелли*.

С точки зрения деонтологии, эпонимизация – это положительное явление, так как, во-первых, больному недоступен смысл диагноза, содержащего эпонимический термин, во-вторых, таким образом увековечивается память видных деятелей медицины. Отрицательными чертами являются, во-первых, малая информативность терминов, во-вторых, сложности в их транскрибировании (*Whipple* транскрибируется как *Уипль* или *Випль*). В-третьих, многозначность эпонимов, причиной которой является то, что нередко одни и те же авторы описывали несколько симптомов или синдромов болезни. Например, существует 14 симптомов и рефлексов Бехтерева. В учебной литературе по педиатрии эпонимические термины всегда сопровождаются интерпретационными синонимами или описательными ссылками. Например, *болезнь Хортоона – гигантоклеточный темпоральный артрит*. Эпонимические термины всегда будут актуальны в медицинской терминологии, так как именно в них явно воплощается антропоцентричная сущность человеческого мышления (Бекишева 2007: 163).

Одной из специфических характеристик медицинской терминологии является широкое применение топонимов – профессиональных лексических единиц, включающих в свою структуру географическое название. Топонимы распространены особенно в терминологии инфекционных заболеваний, прежде всего в номенклатуре названий лихорадок, т.к. указывают на *место, где возникло то или иное заболевание* (хантовиром – поражение данным вирусом может наступать в районе, расположенном на берегах реки Гантаны). В кардиологической терминологии такие термины зафиксированы только в номенклатуре хирургических операций, например, *манчестерская операция* – была впервые выполнена хирургами Дональдом и Фозергиллом в манчестерской клинике (синоним операция Дональда-Фозергилла) и т.д. Кроме того, встречаются термины, в структуру которых входят названия географических объектов, однако, в форме имени нарицательного. Например, *таласемия* (*греч. thalassa море + haima кровь, морская вода в крови, т.е. один из видов врожденной анемии*). Подобные термины мы не причисляем к числу то-

понимов, поскольку они отражают не конкретное географическое место, а субъективные ассоциации автора термина.

Как известно, научный язык, стараясь как можно в более эксплицитной форме отразить научные понятия, в то же время, стремится к экономии языковых средств. Поэтому в современной терминологии детской кардиологии достаточно широко используется аббревиация (сокращения). Причем аббревиатуры можно подразделить на традиционные, т.е. прочно вошедшие в медицинскую терминологию и понятные любому специалисту. Например, *ОРЛ* (острая ревматическая лихорадка), *РБС* (ревматическая болезнь сердца), *ППС* (приобретенный порок сердца), так и аббревиатуры-неологизмы, известные узкому кругу представителей определенной школы. Расшифровка некоторых аббревиатур требует не только профессиональных фоновых знаний, но и знания иностранных языков. Например: *PANDAS* (Pediatric autoimmune neuropsychic disorders associated with streptococci) – детские аутоиммунологические нейropsychические нарушения, ассоциированные со стрептококковой инфекцией. Нередко даже специалист не понимает из какого языка заимствована аббревиатура и сокращением каких компонентов она является. Так, латинскую аббревиатуру *НАСЕК* (группа микроорганизмов) врачи часто произносят на русский манер [насек], поскольку не вникают в семантическую структуру термина. Аббревиатура состоит из названий бактерий, вызывающих заболевания сердца: *Naemophilus*, *Actinobacillus*, *Cardiobacterium hominis*, *Eikenella*, *Kingella kingae*. Другой пример: английская аббревиатура *mulibreu*, напоминающая в произношении слово *mulberry* – тутовая ягода, образована из английских названий органов *muscle* (мышца), *liver* (печень), *brain* (головной мозг), *eye* (глаз) и обозначает мультиорганную патологию, возникающую как следствие при констриктивном перикардите.

Как известно, тест клинического диагноза является особой синтаксической макроструктурой, функционирующей лишь в рамках языка медицины и отражающей основные профессиональные категории медицины, пораженный анатомический объект, этиологию, нозологическую форму, интенсивность заболевания, симптоматику и т. д. Эта структура занимает промежуточное положение в синтаксисе между терминологическим сочетанием и научным текстом. Например, *расслаивающая аневризма аорты с прорывом в полость перикарда; врожденная аномалия трехстворчатого клапана, неуточненная*. Данная диагностическая формулировка является результатом ментальной категоризации на основе трех уровней категорий: гносеологических, дисциплинарных и языковых (лексических, грамматических и морфологических).

В структуру развернутого медицинского диагноза кроме терминов входят профессионализмы, чаще всего имеющие соответствующий антоним: *врожденный – приобретенный, тотальный – частичный, компенсированный – субкомпенсированный – декомпенсированный, специфический – неспецифи-*

ческий, первичный-повторный. Наряду с истинными синонимами, большинство из которых представлено межъязыковыми дублетами, наблюдается явление псевдосинонимии. С точки зрения языка, представляются синонимичными термины *комбинированный* и *сочетанный*, однако они относятся к разным научным понятиям. Например: *сочетанный порок сердца* – сложный порок сердца, при котором поражены несколько клапанов, а *комбинированный порок сердца* – приобретенный порок сердца, при котором недостаточность какого-либо клапана сердца сочетается с сужением соответствующего отверстия. Явление псевдосинонимии широко встречается и в анатомической лексике. Так синонимичные, казалось бы, термины *apertura, foramen, ostium*, которые переводятся как «отверстие», используются применительно к разным анатомическим объектам.

Кроме того, многие формулировки содержат указание на период или интенсивность заболевания, что обозначается профессионализмами *фаза* и *степень*:

Повторная ревматическая лихорадка: кардит. Митральный порок с преобладанием недостаточности. НК IIА.(ФК II);

Хроническая ревматическая болезнь сердца: поствоспалительный краевой фиброз створок митрального клапана. НК 0 (ФК 0).

Следует отметить, что многие диагностические формулировки, применяемые в детской кардиологии, имплицитно содержат сему «детские болезни». Так, например, любому кардиологу понятно, что *синдром вегетативной дистонии* может быть только в детском возрасте.

В рамках научного языка может использоваться как научная, так и общеупотребительная лексика. Именно лексико-семантический способ терминообразования является наиболее продуктивным в национальных терминотерминологических системах. В системе языка науки данная функция слова актуализируется в метафорических терминах, однако со временем образное значение термина стирается и он воспринимается специалистом только как индикатор научного понятия. Метафорические термины отражают в большинстве случаев не существенный признак научного понятия, а наглядный образ, формируемый при визуальном контакте с предметом изучения. Например: *лежащее сердце, тигровое или бычье сердце, бабочка, ритм галопа*. При этом связь термина с научным понятием может осуществляться посредством более или менее четких представлений (чувственных или ассоциативных): *орган-мишень, белая асфиксия, бред сердца*.

Медицинский термин имеет двоякую сущность. С одной стороны, он субъективен, так как в нем заложено индивидуальное (авторское) видение и восприятие научного понятия, с другой стороны, термин объективен, поскольку по своей сути он должен максимально приближаться к научной дифиниции и быть информативным для всех членов профессионального социума.

Принимая во внимание данный тезис и основываясь на анализе метафорических кардиологических терминов, который показал, что большинство образных клинических терминов имеют синонимы с прозрачной внутренней формой, правомерно было бы сделать вывод о том, что метафорическое переосмысление формируется на первой ступени научного познания. В результате эволюции научного понятия появляются новые более информативные термины для его обозначения. Например: термин *грудная жаба (angina pectoris)*, возникший на первом этапе научного познания, отражал субъективные ощущения больного. Впоследствии появляется термин *стенокардия* (от греч. *stenos* – сужение и *cardia* – сердце) и *ишемическая болезнь сердца* (от греч. *ischo* – задерживать и *haima* – кровь), отражающие функциональные, объективные признаки (сужение сосудов сердца).

В кардиологических терминах очень часто и по праву отражается самая главная профессиональная категория медицины – категория этиологии, т. е. репрезентируется причина болезни. Причины кардиологических заболеваний чаще всего представлены в терминах-словосочетаниях (*миокардит дифтерийный, туберкулезный, сифилитический*). Для обозначения причины очень часто используется терминологический элемент – *генный* (рожденный, возникший) – *остеогенный, нефрогенный*. Неустановленные причины также маркируются в научном языке терминами *эссенциальный* (существенный) – *эссенциальная гипертензия; идиопатический* (самородный, неизвестного происхождения) – *идиопатическая гипертензия*.

Анализируя научный язык, нельзя не обратиться к самой большой группе слов, выполняющей связующую и систематизирующую роль в медицинском тексте. Это общенаучная лексика и профессионализмы. Под общенаучной лексикой мы понимаем слова, принадлежащие к стилю научной речи и функционирующие в разных профессиональных подязыках. Профессионализмами в терминоведении называются слова общепотребительного языка, приобретающие научное значение только в медицинском тексте и профессиональной коммуникации, а также специальные слова профессионального языка, не зафиксированные в медицинских словарях, так как их значение прозрачно и легко интерпретируется носителями профессионального языка: *относительно интактная* вегетативная нервная система, *угнетение функции, купировать приступ* и другие.

Если говорить об ежедневной профессиональной коммуникации практикующих врачей, нельзя обойти вниманием и профессиональные просторечия или медицинский сленг. Например: *мерцалка* (мерцательная аритмия), *рецидивист* (пациент с рецидивом болезни), *подклюка* (подключичный катетер). Безусловно, такие слова произносятся «absente aegroti» (не при больном). Однако следует отметить, что употребление профессионального жаргона не вызвано, как это может показаться, цинизмом врача. Мы полагаем, что это

своего рода защитная реакция на специфику и стрессовые условия работы детского кардиолога, поскольку, юмор даже в тяжелых ситуациях помогает сохранить самообладание. Во-вторых, сленг, как уже упоминалось в лингвистической литературе, способствует возникновению чувства «корпоративности», необходимого при работе в любом трудовом коллективе.

Одной из самых сложных в медицинском терминоведении является проблема соответствия терминологического знака объему отражаемого им понятия. Чем более расплывчата и абстрактна семантика термина, тем более дискуссионным является его научный смысл. Так сумма значений компонентов термина *реабилитация* (*re* – основа, *habilitas* – способность) оставляет за специалистами право толковать этот термин по-разному с учетом новейших достижений медицины и традиций своей научной школы. С другой стороны, излишне обобщенное значение термина часто мешает взаимопониманию врачей и может привести к нежелательным результатам в практической работе (неправильная постановка диагноза). Так, по мнению специалистов-кардиологов, нежелательным в профессиональной коммуникации являются термины с элементов «*pathia*» – *кардиопатия*, *ангиопатия*, *миокардиопатия*, как не содержащие конкретную информацию, необходимую для лечения больного.

Говоря о специфических особенностях русской медицинской терминологии, нельзя не отметить гендерные маркеры в названиях многих болезней. Эта тема еще не освещалась в медицинском терминоведении, но, проанализировав названия болезней в русской медицинской терминологии, можно отметить, что большинство терминов имеет признаки женского рода, отраженные либо грамматически, либо в семантике термина. Так русскоязычные названия болезней обычно женского рода (*крапивница*, *ветрянка*, *краснуха*). Даже сами слова *болезнь* и *смерть* тоже существительные женского рода. А смерть обычно олицетворяется женщиной с косой.

На примере анализа терминологии детской кардиологии можно утверждать, что русский нозологический термин обладает как универсальными характеристиками, присущими медицинским терминосистемам, – это вышеупомянутые традиционные способы терминообразования, использование греко-латинского лексического фонда, широко применяемая эпонимизация, использование терминов-топонимов и явление псевдосинонимии, так и специфическими. К специфическим характеристикам мы относим высокую частотность аббревиатур и символов, а также концептуальное содержание, стоящее за каждым термином в отдельности и клиническим диагнозом в целом.

ЛИТЕРАТУРА

- Бекишева 2007: Е.В. Бекишева, *Категориальные основы номинации болезней и проблем, связанных со здоровьем*, Самара.
- Чернявский 1984: М.Н. Чернявский, Краткий очерк истории и проблем упорядочения медицинской терминологии, *Энциклопедический словарь медицинских терминов*, т.1, М.

ИСТОЧНИКИ

- В.М. Лейчик, Отечественное терминоведение на переломе веков и медицинская терминология, *Язык медицины*, Всероссийский межвузовский сборник научных трудов, Выпуск I, Самара, 2004, с. 17.
- Лингвистический энциклопедический словарь* под ред. В.Н. Ярцевой Москва, 1990, с.515.
- А.Г. Кочкарева, В.Ф. Новодранова, *Толковый латинско-русский словарь кардиологических терминов*, М., 2008.
- В.Ф. Новодранова, Концепты анатомии и их языковая репрезентация, *Язык медицины*, Всероссийский межвузовский сборник научных трудов, Выпуск II, Самара, 2007, с. 9–10.
- О.М. Рылкина, Термины-топонимы в языке медицины, Молодые ученые – медицине, Аспирантские чтения, Самара, 2003, с. 239–241
- Е.В. Бекишева Е.В. *Учебный историко-этимологический словарь медицинских терминов*, М., 2002.
- Энциклопедический словарь медицинских терминов* под ред. Покровского В.И. Москва, 2001.

Olga Mihailovna Rylkina

THE POTENTIAL OF TERM FORMATION IN RUSSIAN TERMINOLOGY NOSOLOGICAL TERMS (BASED ON MATERIAL FROM RUSSIAN-LANGUAGE TERMINOLOGY IN PEDIATRIC CARDIOLOGY)

Summary

The paper analyses the universal and specific characteristics and methods of term formation in medical terminology. The universal characteristics include world-building, semantic methods, borrowing from classical and western languages, eponimization and toponym formation. The specific characteristics comprise the high frequency of abbreviation and symbols as well as conceptual contents which consist of each separate term and the clinical diagnosis as a whole. The research was carried out using pediatric cardiological terms (1500 terms and 50 diagnostic definitions, which were found in pediatric cardiology manuals and dictionaries).

The results of the analysis of the pediatric cardiological terms enable us to confirm that Russian nosological terms contain both the universal characteristics of medical terminological systems – the aforementioned traditional methods of term-formation, Greek and Latin vocabulary application, widely used eponimization, toponymic term usage and pseudo-synonymy, and specific characteristics.

Specific characteristics include the high frequency of abbreviations and symbols as well as conceptual contents which consists of each separate term and the clinical diagnosis as a whole.

Keywords: term-system, term-formation methods, eponimization, toponym formation, borrowings, abbreviation, clinical diagnosis, conceptual sphere, scientific definition, pseudo-synonymy

СТАТУС И ТИПОЛОГИЗАЦИЯ ГЛАГОЛА В МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Тамара Валентиновна Рожкова*

В статье рассматривается проблема определения глагола как термина. Автор проводит типологизацию глаголов, функционирующих в медицинском дискурсе, выделяя четыре основных типа: общепотребительные, общенаучные, межотраслевые, отраслевые. В статье объясняется роль, которую выполняют каждый из типов в тексте, базируясь на понятиях когнитивной семантики, проводится анализ развития глагольного значения в случае его употребления в медицинском тексте.

Ключевые слова: медицинская терминология, семантика, глагол, общепотребительный глагол, общенаучный глагол, межотраслевой глагол, отраслевой глагол

Медицинская терминология является результатом сложного пути развития, предопределившего ее современные черты. В настоящее время она представляет собой высокоразвитую, цельную и гибкую систему единиц, сохранившую черты истории своего формирования и способную к порождению новых номинаций. Её лексический фонд составляют существительные и прилагательные, которые всеми терминологами признаются основой любой терминологии.

Вопрос степени терминологичности глагола остаётся пока ещё открытым. Сторонники отнесения специальных глагольных единиц к терминам (Ивакина 1997; Буянова 1996, 2002) отмечают, что глагол «1) отражает специальный динамический научный медицинский концепт; 2) характеризуется концептуальной целостностью; 3) зафиксирован в терминологических медицинских словарях; 4) имеет дефиницию; 5) частотен; 6) входит в определённое терминообразовательное гнездо; 7) принадлежит к научному стилю; 8) имеет традиционное для языка медицины греческое или латинское происхождение; 9) специалист-пользователь осознаёт терминологичность глагола» (Бекишева – Барбашёва 2012: 417).

Глаголы, функционирующие в специальных медицинских текстах и в устном общении специалистов (исключая профессионализмы), отвечают

* Самарский государственный медицинский университет, Самара, Россия
rozhkovatamarav@yandex.ru

всем этим требованиям. Будучи употреблёнными в научном тексте, они способствуют фиксации научного знания, обеспечивают коммуникацию, передачу и обмен новыми знаниями, которые делают возможным дальнейшее развитие науки. На этом основании мы относим их к терминам.

Глаголы, употребляющиеся в русскоязычных медицинских текстах, можно разделить на четыре группы, каждая из которых обладает рядом особенностей, связанных с функциональными и семантическими характеристиками входящих в неё лексических единиц.

Первая группа – **общенаучные глаголы**. По определению лингвистов (Л.И. Борисовой, В.А. Татарина и других), общенаучная лексика – «все слова-нетермины, функционирующие в языке науки и техники и имеющие определенную семантическую специфику по сравнению со своими характеристиками в общем языке, значения которых в основном не меняются от подъязыка к подязыку, обозначающие как основные общенаучные понятия, так и самые разнообразные и различные понятия общенаучного обихода» (Борисова 2005: 11). Это слова, имеющие постоянное значение независимо от терминосистемы, в которой функционируют. Именно с этой лексики «начинается категоризация мира сквозь призму данной науки, <... > именно категориальный статус общенаучных слов дает им право называться терминами» (Татарин 1996: 261). Общенаучный слой лексики имеет большое значение для смысловой и структурной организации научно-технического текста. Общенаучные слова являются средством обозначения междисциплинарных понятий, а также связующим и организующим звеном лексического состава научно-технических текстов.

Общенаучные глаголы в медицинских текстах используются для связи научных понятий, выражения их отношений, толкования понятий, описания материала. Глаголы, обслуживающие самые разнообразные научные отрасли, включая медицину, соотносятся с объектами, явлениями, процессами, свойствами в разных областях изучаемой действительности. Будучи словами «широкой семантики», они выполняют методологическую функцию в процессе получения нового знания» (СЭСРЯ 2011: 259).

Реализуя способность относиться к неопределённому количеству денотатов, они обладают способностью к эврисемии (В.А. Татарин 1987) или широкозначности (Н.Н. Амосова 1963). В условиях речевого использования выбору одного из значений способствует контекст. Широкозначное слово, напротив, вне контекста однозначно, но это единственное значение соотносится с несколькими разными объектами мысли. Слово, таким образом, имеет широкую семантическую референцию, его понятийный объем велик, а конкретное содержание уточняется (но не меняется!) в условиях речи, то есть в контексте (ЛАЯ 2005: 26).

Процесс эврисематизации можно рассматривать как процесс десемантизации слова до его моносемной структуры, причем сохранившаяся моно-

сема приобретает в высшей степени абстрактный характер. Термин становится «бесконечнозначным» (Татаринов 1996: 174). Например, общее широкое значение глагола *выявить* – *сделать явным, обнаружить, вскрыть*. Сема «обнаружение чего-либо в процессе поиска» остается неизменной в таких контекстах, как *выявить закономерность, выявить опухоль (перелом, нарушение функции), выявить изменения, выявить черты сходства, выявить в результате исследования*. Уточняется способ или результат «выявления» в зависимости от сочетания, в котором используется глагол. Их семный состав позволяет термину быть бесконечнозначным, так как включает чаще всего одну сему обобщенного характера. В каждом случае процесс номинации основывается на реализации одной и той же семы в ее прямом значении.

М.Н. Кожина в «Стилистическом энциклопедическом словаре» (2011 г.) отмечает, что фиксирование в тексте познавательных действий субъекта осуществляется посредством большой группы общенаучных когнитивных глаголов *исследовать, изучать* и их контекстуальных синонимов, обозначающих виды профессиональной научно-познавательной деятельности и действующих во всех предметных областях: *анализировать, выявлять, классифицировать, определять, описывать, характеризовать, понимать, получать, обнаруживать, разрабатывать, рассматривать, противопоставлять, объединять, отождествлять, соединять, различать, доказывать, обосновывать, объяснять, подтверждать, систематизировать, уточнять, интерпретировать, моделировать* и многих других. Общей чертой этих глаголов является их способность описывать пути получения и обоснования знания.

Вместе с тем эти глаголы демонстрируют разнообразие семантики, обусловленное содержанием конкретных познавательных ситуаций. Глаголы объединяются в следующие семантические группы: 1) перцептивные, связанные с ситуацией эмпирического пополнения знания (*видеть, следовать, наблюдать, фиксировать, выявлять, обнаруживать* и т.д.); 2) аргументативные, описывающие ситуацию логического вывода знания (*объяснять, разъяснять, доказывать, опровергать, обосновывать, подтверждать* и др.); 3) релятивные, обозначающие ситуацию определения понятий и установления между ними логико-семантических отношений (*относить (ся), соответствовать, обуславливать (ся), контрастировать, гармонизировать, ассоциировать (ся), соотносить (ся), определять (ся), называть (ся), классифицировать, дифференцировать, систематизировать, разделять (ся), делить (ся), объединять (ся)* и др.). Между семантическими группами отсутствуют жесткие границы, так как одни и те же глаголы могут употребляться в различных значениях (СЭСРЯ 2011: 261).

Употребление общенаучных глаголов в специальном тексте обусловлено необходимостью точно, аргументированно, логично, научно и однозначно выразить мысль, описать, объяснить конкретное или абстрактное понятие.

Общенаучные глаголы позволяют структурировать текст при передаче научного знания и отражения процессов его получения.

Особое место в научных медицинских текстах занимают **общеупотребительные глаголы**, поскольку научная речь, научные термины – есть часть литературного языка, их нельзя обойти стороной. Основная масса подобных глаголов функционирует в обиходном словарном составе. В большинстве случаев не наблюдается существенных сдвигов в семантике глаголов по сравнению с их употреблением в общелитературном языке. Попадая в научный текст, глаголы, особенно это характерно для многозначных глаголов, употребляются не во всех своих значениях, а, как правило, только в одном. Это служит созданию необходимой точности выражения мысли.

Важно отметить, что общеупотребительные глаголы часто встречаются в составе словосочетаний, вторым компонентом которого выступают терминологические существительные или терминологические прилагательные. Более того их терминологичность проявляется именно в сочетании с субстантивированными и адъективированными терминами. Их «узкоспециальное, терминологическое значение поддерживается стабильной лексической сочетаемостью» (Думитру 2008: 58). Например, *вызывать онемение, укреплять стержнем (при переломе), ставить банки, быть беременной*.

В медицинских текстах терминологические словосочетания являются одной из главных лексических групп языка науки, они составляют специфику данной функциональной разновидности, отличают научную сферу общения от других сфер функционирования общелитературного языка.

Для научной речи в целом характерна тенденция к замене глаголов **сочетанием глагола с существительным**. Например, понятие, передаваемое общенаучным глаголом *экспериментировать*, можно обозначить словосочетаниями *ставить эксперимент, проводить эксперимент*. Использование глагольных словосочетаний со структурой «общенаучный глагол + существительное/прилагательное», «общеупотребительный глагол + существительное/прилагательное» зачастую помогает смягчить формулировку словесного обозначения понятия. Так, например, словосочетания *выполнить костный разрез, провести разрез кожи* звучат мягче, чем сочетания с общеупотребительным глаголом *разрезать* – *разрезать кость, разрезать кожу*, при описании выполнения хирургической операции.

Иногда наблюдается явление перехода общеупотребительного глагола в терминологию. Так, например первоначально глагол *вылущивать* обозначал *процесс очищения и извлечения чего-либо из скорлупы, шелухи или лузги*. Со временем слово вошло в состав медицинской лексики. Словосочетание *вылущивать опухоль* значит ‘удалять опухоль в ходе оперативного вмешательства’. Во второй половине XIX века появился термин *энуклеировать*, образованный от латинского глагола *enucleare* – *вынимать ядро, косточку*,

шелушить, употреблённого в метафорическом значении. Глагол *вылущивать* демонстрирует отождествление действий, выполняемых в обыденной жизни с бытовыми предметами, с действиями, осуществляемыми в профессиональной сфере врача.

Следующая группа представлена **межотраслевыми глаголами-терминами**, которые вступают в отношения межотраслевой полисемии. В.А. Татаринов подчёркивает, что «исходным моментом в описании полисемии является четкое определение границ отраслевой терминологии», а «проблема полисемии за пределами отраслевой терминологии теряет всякий смысл, поскольку одинаково звучащие термины в одной отрасли практически не встречаются» (Татаринов 2006: 139)

Рассмотрим, в качестве примера, глагол *оперировать*. Слово вошло в русский язык в XVI веке, предположительно из французского языка (*opérer – действовать*) или немецкого (*operieren «оперировать»*) (Фасмер 2003: 144). Существительное *операция* в медицинском и военном значении было введено Петром I.

Согласно словарю Д.Н. Ушакова, глагол *оперировать* полисемантичен и имеет четыре значения: 1) подвергать (подвергнуть) хирургической операции; 2) совершать финансовые или коммерческие операции; 3) действовать, выполняя стратегическое задание, совершать военные операции; 4) пользоваться чем-нибудь при счете, при рассуждениях, доказательствах (Ушаков 2014: 399).

Все четыре значения несут общую сему, восходящую к значению латинского существительного *opera – работа, труд, деятельность* и глагола *operor – работать, трудиться*. Дифференциальные семы специализируют значение глагола *оперировать* в каждой из указанных отраслей. Таким образом, сфера употребления и контекст снимают проблему глагольной полисемии. Более того, лексическая сочетаемость является маркером, который помогает вычленить значение термина. Например, глагол *оперировать* употребляется в таких контекстах, как *оперировать с биржевыми бумагами* (в финансовой отрасли); *армия оперирует на территории противника* (в военной науке); *оперировать неточным понятием, оперировать цифрами* (в логике и математике).

Проведённый анализ терминологической глагольной лексики, функционирующей в медицинских текстах, показал, что внутри каждой отдельной научной медицинской отрасли не наблюдаются глаголы, значения которых находятся между собой в отношениях семантической производности, либо глаголы с полиденотативной семантикой.

Глаголы-термины, наряду с терминами-существительными, способны вступать в омонимические отношения, которые также приобретают межотраслевой характер.

Например, в физике *коагуляцией* называют *слипание частиц дисперсной фазы при их столкновении в процессе броуновского движения, перемешивании или направленном перемещении в силовом поле*. Глаголом, обозначающим данный процесс, будет *коагулировать* – *сгущаться, осаждаться, свёртываться*.

Основная сема глагола «слипаться», «соединять разрозненные частицы» выявляется в значениях термина и в физике, и в гематологии, и в экологии. Меняется предмет, по отношению к которому он используется, и, следовательно, специализируется, сужается значение глагола-термина (а также и самого существительного) в зависимости от научной отрасли, в которой он применяется. В медицине, в гематологии, глагол *коагулировать* относится к *процессу изменения крови из жидкого состояния в плотное*, то есть к свёртыванию крови, в физике – к слипанию и застудневанию разрозненных частиц, в экологии – к *процессу очистки воды путём добавления веществ, образующих в воде хлопья, адсорбирующие гидрозоли и некоторые растворимые вещества, которые затем выпадают в осадок*. Во всех случаях глаголом *коагулировать* обозначают процесс соединения мелких частиц (в каждой отрасли они свои) и образования более крупных и плотных соединений. Выбор более узкого значения обусловлен контекстом. Таким образом, главная сема глагола сохраняется, в каждой терминосистеме добавляется дифференциальная сема, которая специализирует значение главной.

В качестве ещё одного примера можно привести глагол *колонизировать*. В значении *заселять местность, находящуюся вне пределов данного государства* этот глагол начали использовать в 1620 году, к 1790 году появилось значение ‘заселять переселенцами, колонистами’. С появлением микробиологии термины *колония* и *колонизировать* вошли в её терминологию для обозначения ‘скопления микроорганизмов, развивающихся из родительской клетки и процесса заселения и роста колонии микроорганизмов в определённой среде’.

В языке можно наблюдать и обратное явление: переход глаголов из медицинского лексикона в лексикон других отраслей. Заимствуясь в новую сферу, термин приобретает метафорический характер. Например, *лечить человека* и *лечить компьютер от вируса*, *парализовать конечность* и *парализовать работу*,

Медицина, наравне с другими науками, активно оперирует своими собственными глаголами-терминами или «**отраслевыми глаголами**», то есть «глаголами ограниченного употребления» (Думитру 2008: 56). Отраслевые глаголы можно разделить на более мелкие группы, в зависимости от сферы употребления. В этом случае они приобретают статус узкоотраслевых глаголов.

Приведём несколько примеров. 1. Глагол *таблетировать* употребляется только в сфере фармацевтического производства. 2. Глагол *трепанировать*

или *трефинировать* (греч. *трыпанон – бурав*) имеет значение ‘извлекать круглый фрагмент ткани, полученный с помощью трефина (специальной цилиндрической пилы)’. Глагол употребляется в терминологии нейрохирургии или стоматологии. 3. Существительное *анастомоз* (греч. *anastomosis – соустье, от anastomoo снабжать отверстием, устьем*) обозначает ‘естественное (или созданное оперативным путём) соединение между трубчатыми структурами или полыми органами’, а также сам ‘процесс такого соединения’. Глагол *анастомозировать* имеет два связанных значения 1) ‘непосредственно переходить из одной структуры в другую, либо опосредованно через соединительные каналы’, 2) ‘соединять при помощи наложения анастомоза’. И глагол, и существительное употребляются в нескольких научных отраслях, однако тесно связанных друг с другом: медицине (анатомии, хирургии) и биологии.

Собственно отраслевые глаголы-термины лексически соотносятся с однокоренными терминами-существительными, широко известными в конкретной терминологии. Характерная модель терминообразования процессуальных понятий «глагол – отглагольное существительное», например, пломбировать – пломбирование. Наши наблюдения выявили иную модель глагольного терминообразования от имени действия. Этому явлению есть логическое объяснение. Так, Л.М. Борисенкова, используя принцип шкалы временной стабильности, разработанной Т. Гивоном, предлагает такую когнитивную систему представления мира, в которой существительное выступает устойчивым во времени полюсом, в то время как глагол есть по отношению к ней вторичная, признаковая категория, обозначающая быстрые изменения. Промежуточное положение занимают прилагательные, которые, в зависимости от фиксируемых ими признаков, приближаются либо к существительным, либо к глаголам (Борисенкова 2011: 43).

На этом основании мы можем констатировать, что и в медицинской терминологии отраслевые и узкоотраслевые глаголы выступают вторичной категорией по отношению к существительным, как первичной категории. Существительные, обозначающие название действия, обладают большей стабильностью. Они однозначно называют процесс, не допуская никаких вариаций. Глаголы же, напротив, наименее устойчивые во времени сущности.

Признаковость глагола по отношению к существительному обусловлена типом объективируемого знания: глагол как базовая единица репрезентирует процессуально-событийные знания о мире. Он номинирует сущности, связанные с быстрым изменением или переходом от одного состояния к другому (Костюшкина, Шорстова 2014: 121). Глаголом мир превращён в движение (Панов 1999: 131). Г.Г. Сильницкий отмечает, что процесс совершения действия имеет иерархическую структуру, которая описывает течение действия от стадии формирования замысла к заключительной стадии – стадии результата (Костюшкина, Шорстова 2014: 122].

Так, глагол *катетеризировать* активизирует в сознании специалиста все те манипуляции, которые необходимо осуществить в процессе выполнения данной процедуры. Во-первых, предварительная этап: подготовка инструментов, гигиеническая обработка рук врача. Во-вторых, выбор места для введения катетера. В-третьих, обеззараживание участка введения катетера и выполнение местной анестезии. В-четвёртых, прокол и введение катетера. В-пятых, забор жидкости или налаживание постоянного оттока/притока. Шестой, заключительный этап – удаление катетера.

Существительное *катетеризация* обозначает ‘хирургическую манипуляцию, заключающуюся во введении катетера в естественные полости и каналы человека с лечебной или диагностической целью’. То есть существительное номинирует лишь саму процедуру, оно указывает на четвёртый и пятый этапы процесса, минуя все предыдущие и последний.

История развития медицины свидетельствует о том, что сначала изобретается процедура, затем прибор или инструмент для её выполнения, а впоследствии развивается и усовершенствуется алгоритм проведения процедуры и появляется глагол, имплицитно содержащий указание на всё то, что необходимо для её осуществления.

Е.С. Кубрякова указывает на то, что семантическая структура глагола в свёрнутом и компрессирующем виде фиксирует один или несколько компонентов из общей схемы, который способен по принципу метонимии замещать представление о деятельности или действии в целом (Кубрякова 1992: 88).

Межотраслевые и отраслевые глаголы-термины неразрывно связаны с научным понятием, они служат носителем информации, средством хранения, передачи и восприятия информационного субстрата.

Профессионализмы, как стилистически маркированный пласт языка для специальных целей, также представлен глаголами. Как и в любой другой отрасли знания, медицинские глаголы-профессионализмы разделяются на две подгруппы: собственно профессионализмы и профессиональные жаргонизмы. Их разделение основано на выраженной в них экспрессии: «чем она больше, тем больше профессиональное слово тяготеет к жаргону, а при обратном явлении – к профессионализму» (Ерофеева 2013: 148).

Собственно **глаголы-профессионализмы** в медицине представляют собой глагол общеупотребительного языка в переносном значении. Некоторые из них, вследствие частого употребления, входят в письменную речь, иногда в медицинский словарь. Их значение легко можно вывести из контекста. Например, в медицинский словарь вошёл глагол *купировать* (*купировать болезнь/боль*) со значением ‘останавливать (остановить) приступ болезни или прерывать (прервать) болезнь своевременным эффективным лечением’. Слово сочетание *выключать артерию* обозначает ‘временное отключение

артерии от общей системы кровообращения с помощью определённых манипуляций'. Данное словосочетание функционирует только в специальных текстах и не зафиксировано в терминологическом словаре. К профессионализмам можно отнести глаголы *оживлять* – 'реанимировать', *заикаливать* о приборе, давлении или пульсе, если их показатели значительно превышают норму.

Профессиональные жаргонизмы – слова, которые используются в устном общении определённой профессиональной группы людей. Многие из них имеют синонимы в сфере терминологии или общеупотребительного языка. Функционируя в неофициальной разговорной речи, они обладают экспрессивностью, стилистической сниженностью, часто специфическими словообразовательными моделями. Профессиональные жаргонизмы, в отличие от профессионализмов, не входят в научную речь и не приобретают статус терминов. Например, глагол *раздыхивать* значит 'проводить искусственную вентиляцию лёгких', *задудонить* – 'ввести внутривенно', *обломать* – 'ввести налоксон', препарат, который применяют для выведения человека из наркотического опьянения или проверки на наркозависимость.

Как видно из приведённых выше примеров, многие из профессионализмов и жаргонных слов имеют синонимы в сфере терминологии или общеупотребительного языка. Они, по определению Татарина, являются «вариантными единицами общепринятых терминов» (Татарин 1996: 259). Например, *посадить на трубу* – 'произвести / выполнить трахеостомию'.

Не только профессионализмы, но и собственно терминологические глаголы, склонны вступать в синонимические отношения. Особенность данного явления в терминологии состоит в том, что термины-синонимы называют всегда одно понятие, но имеют частичные расхождения в выделении отдельных сторон обозначаемого понятия (предмета, явления), что, собственно, является необходимым в научном процессе. Особенно это актуально для глаголов. Например, пары глаголов *воспринимать* и *акцептировать*, *симулировать* и *притворяться* являются синонимами. В первой паре отражены разные источники формирования глаголов, во второй – разные сферы употребления (научная речь и разговорная речь). Синонимия глаголов выявляется также и на уровне метафор. Глагольные словосочетания *притуплять чувства*, *вызывать онемение* и глагол *парализовать* метафорически описывают психическое состояние человека в его реакции на какой-то внешний отрицательный стимул, при котором человек теряет способность выражать эмоции, говорить или действовать.

Выводы. Общенаучная глагольная лексика, являющаяся лексическим фундаментом академических текстов, в полной мере репрезентирует собой всю динамику живого функционирования языка в научно-технической сфере общения. Глаголы образуют особую подсистему языка науки, отражающую

структуру научного мышления человека. Они также представляют собой подсистему взаимосвязанных и взаимообусловленных лексических средств, обладающих особыми качественными характеристиками в отличие от их характеристик в общенародном использовании.

Общеупотребительные глаголы, действуя в сфере профессиональной коммуникации, обозначают специальные, научные понятия и входят в структуру словосочетаний с терминами-существительными или прилагательными. Их самостоятельное употребление способствует формированию основной коммуникации.

Отраслевые глаголы однозначно именуют специальные понятия определённой сферы знаний, представляя собой немотивированные глаголы и глаголы, образованные от немотивированных наименований. Более того, глаголы, образованные от имени-термина, имеют функциональный статус термина.

Наличие синонимичных глагольных терминов отвечает лабильности мыслительной деятельности и динамизму в существовании языка.

ЛИТЕРАТУРА

- Бекишева-Барбашёва 2012: Е.В.Бекишева, С.С. Барбашёва, К проблеме стратификации английской глагольной лексики в языке медицины. *Известия СамНЦ РАН*, Т.14. № 2-2, С. 417–420.
- Борисенкова 2011: Л.М. Борисенкова, Когнитивные основания системы словообразования, *Вестник Московского государственного лингвистического университета*, Вып. 18 (624), 41–49.
- Борисова 2005: Л.И. Борисова, *Лексические особенности англо-русского научно-технического перевода*, М., НВИ-ТЕЗАУРУС, 216 с.
- Думитру 2008: Е.Ш. Думитру, Глаголы-термины нефтедобычи, *Русская речь*, № 2, 55 – 59
- Ерофеева 2013: Е.В. Ерофеева. Системные связи в профессиональном лексиконе, *Глобальный научный потенциал. Проблемы современной филологии*, № 9(30), 148–150.
- Костюшкина-Шорстова 2014: Г.М. Костюшкина, С.А. Шорстова, Когнитивный аспект многозначного слова (на материале глагола Lassen), *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*, Вып. 1 (26), 119–125.
- Кубрякова 1992: Е.С. Кубрякова. Глаголы действия через их когнитивные характеристики, *Логический анализ языка. Модели действия*, М.: Наука, 166 с.
- ЛАЯ 2005: *Лексикология английского языка*, Учебное пособие, СПб., Филологический факультет СПбГУ, 80 с.
- Панов 1999: М.В. Панов, *Позиционная морфология русского языка*, М.: Наука, ЯРК, 276 с.
- СЭСРЯ 2011: *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, под редакцией М.Н. Кожинной, М: Флинта, Наука.
- Татаринов 2006: В.А. Татаринов, *Общее терминоведение: Энциклопедический словарь*, Российское терминологическое общество РоссТерм, М.: Московский лицей, 528 с.
- Татаринов 1996: В.А. Татаринов, *Теория терминоведения*, Теория термина: История и современное состояние, М.: Московский Лицей, Т. 1, 311 с.

Ушаков 2014: Д.Н. Ушаков, *Толковый словарь современного русского языка*, М., «Аделант», 2014, 800 с.

Фасмер 2003: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*: М.: Астрель : АСТ, Т. 3

Tamara Valentinovna Rožkova

THE STATUS AND TYPOLOGY OF THE VERB IN MEDICAL TERMINOLOGY

Summary

Medical terminology is generally represented by nouns and adverbs. Nowadays there is a tendency to view verbs as part of terminological systems as they contribute to scientific knowledge fixation, and promote communication and exchange of knowledge, thus ensuring further scientific advance.

Four types of verbs function in medical discourse. General scientific verbs serve a methodological function in the cognitive process. General use verbs are used as one of the components of word combinations along with adjectives and nouns. This promotes a more detailed description of the notion. Interdisciplinary verbs are special terms which designate precise notions. Besides depending on the context, one and the same verb may also have different meanings which are perceived due to the background and special knowledge of a particular professional. Industry-specific verbs function in the terminology of special branches of medicine. Interdisciplinary and industry-specific verbs are closely connected to scientific notions and serve as both a storage medium and a means of communication of data.

Keywords: medical terminology, semantics, verbs, general scientific verbs, general use verbs, interdisciplinary verbs, industry-specific verbs

О НЕКОТОРЫХ ДИНАМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ В СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Елена Викторовна Рыжкина*

В статье на примере русского языка рассматриваются некоторые инновации в современных языках для специальных целей. Как показывает проведенное исследование, современная терминологическая номинация обнаруживает некоторое сходство с фразеологизацией: терминологические новообразования нередко возникают в результате образного переосмысления, эвфемизации или по аналогии и могут демонстрировать такие характеристики, как идиоматичность, неоднозначность значения и коннотация. Кроме того, некоторые термины были заимствованы непосредственно из фразеологии и приобрели иное, техническое, значение в составе определенной терминосистемы. Языки для специальных целей также служат источником фразеологизмов.

Ключевые слова: терминология; терминологическая номинация; динамические процессы; метафоризация; аналогия; эвфемия; идиоматичность

Язык, точно барометр, чутко реагирует на все изменения, происходящие в окружающем человека мире, так как «язык неотделим от познания и, самое главное, от процедур *добывания знания и операций с ним*» (Степанов 1995: 35). Динамика познания меняющегося мира находит отражение в таком имманентном свойстве языка, как его вариативность. «Вариативность, – пишет К. Я. Авербух, – фундаментальное и всепоглощающее свойство всего окружающего нас мира, и языковые объекты не являются здесь исключением, ибо варьирование – это форма существования всех языковых единиц, будь то слова в общезыковой сфере или термины в LSP» (Авербух 2002: 193). Здесь важно отметить, что тесное взаимодействие языка с познавательной и мыслительной деятельностью человека проявляется не только в создании новых слов и выражений, фиксирующих новые знания, но и в качественных изменениях, затрагивающих саму языковую систему на ее различных уровнях.

Динамика языковой системы, с одной стороны, диктуется необходимостью наиболее полно и точно передать сложившееся у человека мысленное представление о мире. С другой стороны, имея в своем распоряжении весьма ограниченные средства, язык, образно говоря, не может позволить себе

* Московский государственный лингвистический университет, Москва; phraseology@mail.ru

быть расточительным и стремиться к использованию экономичных и эффективных способов номинации и словообразования. К числу таких способов, в частности, относится вторичная номинация, которая позволяет выразить новое смысловое содержание посредством уже имеющейся в языке формы.

Принципы, регулирующие языковое развитие, распространяются на все уровни и подсистемы языка, включая терминологию, несмотря на то, что терминологическая номинация обладает существенным отличием по сравнению с обычной лексической или фразеологической номинацией. Как справедливо отмечает В. М. Лейчик, «термин дан нам в виде лексической единицы, единицы языка, мы имеем полное право утверждать, что термин вырастает в лексической единице определенного естественного языка или что, иначе говоря, лексическая единица этого языка является естественно-языковым субстратом термина» (Лейчик 2006: 30). Таким образом, на уровне своего естественного языкового субстрата термин так же включен в эволюционные процессы языка, причем в соответствии с закономерностями, характерными для лексической системы конкретного языка. Не меньшее значение в динамике термина имеют и его функциональные признаки.

Более того, с позиций современной, когнитивно-дискурсивной парадигмы центральное место в изучении термина стала занимать его сложная внутренняя природа, обусловленная особенностями профессиональной коммуникации и профессионального познания, поскольку в русле когнитивного направления терминология рассматривается именно как результат когнитивной деятельности специалиста, заключающейся в концептуализации и вербализации профессиональных знаний (Новодранова 2003: 150). Такой подход включает терминологию в общий процесс концептуализации знаний в языке и объясняет особенности функционирования терминов в современном дискурсе, в том числе новые тенденции в терминологической номинации, обозначившиеся в последнее время.

С одной стороны, интенсивное развитие науки и техники, распространение высоких технологий и расширение междисциплинарных исследований привели к тому, что использование терминологии все менее ограничивается чисто научным или профессиональным дискурсом. Сегодня язык для специальных целей сближает ранее обособленные дисциплины и способствует обмену знаниями между разными областями науки, а также через средства массовой информации становится достоянием широкой общественности, т.е. проникает в общелитературный язык. Примером могут служить такие выражения, как *космос*. «**большой взрыв**», *матем.* «**привести к одному знаменателю**», «**в геометрической прогрессии**», которые приобрели фразеологическое значение наряду с терминологическим. Кроме того, благодаря СМИ, которые все чаще прибегают к научным данным и терминологии для повышения авторитетности, далекие от науки люди стали свободно использовать в обыденной речи терминологические выражения.

С другой стороны, постепенно меняется сам характер языков для специальных целей. Во-первых, различные терминосистемы обогащаются неологизмами фразеологического характера с целью повысить эффективность профессиональной коммуникации, что подразумевает ясность изложения и убедительное выражение мыслей доступными способами, которые включают *образность, идиоматичность и аналогию* (т.е. свойства фразеологической системы) (Рыжкина 2011: 20).

Среди лингвистических факторов, которые способствуют этому, следует, прежде всего, назвать уже упоминавшийся ранее универсальный закон экономии, предполагающий рациональное использование материальных средств языка. Вторичная номинация, которая дает возможность вербализовать новый или модифицированный концепт без увеличения номенклатуры языковых знаков, характерна для лексических и в еще большей степени для фразеологических единиц. Последние по определению являются знаками вторичной номинации, так как все они возникли в результате переосмысления или иного семантического процесса на базе единиц, уже имеющих в арсенале языка. В новейший период данное свойство стало распространяться на терминологические новообразования. Например, в области искусственного интеллекта описание мозга как «театра ментальных образов» привело к созданию таких терминов, как «**сценарий**», «**действующие лица**», «**реквизит**» и т.п., что в свою очередь обусловило приток глагольных сочетаний из фразеологии семантического поля «театр».

Надо заметить, что тропы, в частности, метафорический и метонимический переносы, испокон веков использовались при формировании терминов, например: «**несущая поверхность/ конструкция**», *аэродинам.* «**лобовое сопротивление воздуха**», *механ.* «**мертвый ход**», «**холостой ход**», *акуст.* «**волны**», «**аэрофотоснимок с легендой**», (т.е. отдешифрованный аэрофотоснимок), «**холодное оружие**» и множество других оружейных терминов, таких как «**ствол**», «**канал ствола**», «**боепитание**», «**гнездо в прикладе**» и т.д.. Среди метафор, лежащих в основе терминологических наименований, обращает на себя внимание обилие в их составе соматизмов: «**головка установочного винта**», «**коленчатый рычаг**», «**щека приклада**», «**плечо выбрасывателя**», «**палец шептала**», «**затыльник**». Этот тип метафорической номинации позволяет представить определенный объем знания, а именно, научное понятие сквозь призму представлений человека о своем теле.

Формирование терминов как знаков вторичной номинации и связанный с этим образный характер их семантики могут быть также обусловлены сложностью онтологической природы обозначаемого научного понятия. Информационная емкость и лаконизм языкового образа позволяет максимально полно и адекватно передать «пакет» информации, который раскрывает суть соответствующего объекта. Например, левый компонент, создающий образ-

ную основу радиотехнического термина «**елочная антенна**», дает наглядное представление («в виде ели, елочки») о предмете номинации. Четырехрожковый вертикальный приемник, который используется в современной химической лаборатории, именуется «**пауком**» (ср. англ. **cow type receiver**). «**Удочка**» – приспособление для извлечения «**якоря магнитной мешалки**». Так же по ассоциации с внешним сходством возник полисемантический термин «**краб**».

Приведенные примеры свидетельствуют о том, что образность современных терминологических новообразований является отнюдь не только средством выразительности. Во многих случаях термины являются продуктом концептуальной метафоры, которая служит механизмом представления внеязыкового опыта в языке. То, что наше познание и даже мышление вообще метафорично, указывали многие видные ученые. Концептуальная метафора (КМ), иначе метафорический концепт, представляет сложное научное понятие в терминах уже познанного, пережитого опыта. Так, одной из наиболее частотных моделей КМ, представленных в научном дискурсе, является **объективация**, т.е. выражение абстрактной сущности языком понятных образов, через отношения простых и конкретных объектов предметной области. Например, термины из различных областей с компонентом «сила»: «**сила тяги**», «**сила трения**», «**сила тока**», «**производительные силы**», «**социальная сила**» являются продуктами объективации, причем основой для переноса является представление о телесных возможностях человека.

Вообще, как уже упоминалось, антропометричность характерна для многих метафорических терминов: «**углеродный скелет**» (цепочка углеродных атомов, к которым присоединены различные функциональные группы). Во многих терминосистемах весьма распространены зооморфные метафоры: «**змеевик**» (петлеобразная трубка), «**хвост ракеты**», «**сотовая связь**»; *мед.* «**заячья губа**», «**волчья пасть**» (расщелина губы и нёба соответственно), а также фитоморфные образы, например, «**ядро**»: «**ядро клетки**», «**ядро значения**», «**ядерная физика**», «**ядерная реакция**» и др.

Схематичность моделей концептуальной метафоры обусловила еще одну заметную тенденцию в современной терминологической номинации – наименование по аналогии. Аналогию как номинативное средство следует рассматривать как разновидность вторичной номинации, поскольку она предполагает адаптацию кодифицированных единиц языка для решения определенной когнитивно-коммуникативной задачи в дискурсе. При этом в процессе языкотворчества для выражения нового содержания создаются различные структурно-семантические инновации на базе имеющихся ресурсов языка. Высокая экономичность аналогии обусловлена тем, что при образовании новой единицы заимствуется часть формы уже имеющегося языкового знака и, кроме того, все смысловое содержание, закрепленное за ним, которое

благодаря языковому механизму компрессии формирует имплицит значения нового наименования. Так, на основе метафорического наименования «**водная баня**», обозначающего определенный способ термической обработки реагентов, по заданной модели аналогии возник целый ряд химических терминов с компонентом «баня»: «**масляная/глицериновая/парафиновая баня**». Механизм контрастной аналогии порождает пары антонимов. Например, термин «**мокрая химия**» появился в качестве противопоставления твердофазным методам получения соединений и материалов, традиционно широко применяемым в химии твердого тела и в производстве керамики. В настоящее время термин используется для группового обозначения различных методов получения порошков и материалов. «**Мягкая химия**» – это устоявшееся название совокупности химических методов получения твердофазных материалов, подразумевающих *минимальное* использование высоких температур и давлений.

В последние десятилетия возникли многочисленные ряды терминологических новообразований по той или иной модели аналогии. Не будет преувеличением сказать, что аналогия теперь – один из основных способов терминообразования, что вполне закономерно ввиду современных тенденций развития языка. Действительно, научно-технический прогресс привел к значительному когнитивному усложнению мира, что проявилось, прежде всего, в умножении и дроблении понятий. А на уровне языка субкатегоризация мира часто находит выражение в аналитических дескрипциях – словосочетаниях типа прилагательное + существительное (см. примеры выше).

Этот процесс породил особую разновидность аналогических новообразований-терминов, получивших название «ретронимов». Ретронимы – это «устойчивые единицы ретроспективной номинации, образованные по контрастной аналогии с имеющимися в языке наименованиями с целью дифференциации уже существующих в мире объектов от нововведений, совершенствующих или заменяющих их» (Рыжкина 2007: 33). Например: «**живая музыка**», «**естественный язык**», «**обычная** (т.е. не виртуальная) **реальность**», «**бумажный носитель**» и т.д. Многие из них стали наименованиями предметов и явлений, которые воспринимаются как анахронизмы в современной жизни или своего рода «винтаж»: «**черно-белое телевидение**», «**городской телефон**», «**немое кино**», «**виниловый диск**» и пр. Обозначая уходящие (и часто дорогие нашему сердцу) предметы и явления, ретронимы нередко обладают положительной коннотацией, что не свойственно терминам, поэтому они относятся к маргинальной части терминологии. Правильнее сказать, ретронимы находятся на стыке двух систем – терминологической и фразеологической. Так, ретроним «**живая музыка**», с одной стороны, относится к специальной сфере, но с другой стороны, обладает такими свойствами ФЕ, как образность, идиоматичность, т.е. невыводимость значения, а также коннотация.

Говоря о динамических процессах в современной терминологии, следует также указать, что столь распространенная ныне образная номинация дает возможность изобразить один и тот же фрагмент действительности или ситуацию по-разному, т.е. альтернативными языковыми средствами. При этом фокус номинации перемещается с одного признака/аспекта на другой. К примеру, для обозначения понятия «увольнение» в русском языке существует несколько терминов-перифраз эвфемистического характера, основанных на разных образах: «**освобождение от занимаемой должности**», «**сокращение/ оптимизация штатов**» и др. Подобные единицы являются частично переосмысленными оборотами, комплексное значение которых не выводится из суммы составляющих их компонентов. Для декодирования всего пакета релевантной информации требуется специальное знание. Но главное, осложненность значения создает некоторую размытость границ денотации такого термина, так что под соответствующий денотат подводится довольно широкий класс объектов. Это делает номинацию неоднозначной и нечеткой, что характерно, скорее, для фразеологии.

Амбивалентность таких номинаций, обеспечивающая возможность множественности прочтений их смыслового содержания, снижает их «терминологичность», т.е. однозначность, независимость их толкования от контекста. А это в свою очередь создает условия для использования термина в качестве эвфемизма: «**нецелевое расходование бюджетных средств**» (воровство, казнокрадство), «**контрафактная продукция**» (подделка), «**высшая мера наказания**» (смертная казнь), «**социальная защита**» (денежная помощь государства бедным гражданам), «**летальный исход**» (смерть) и т.д. Термины-эвфемизмы нередко используются в пропагандистских целях, т.е. в совершенно нехарактерной для термина функции. Примером могут служить такие словосочетания, как «**либерализация цен**», «**освобождение цен**», «**упорядочение цен**» в языке современных экономистов или представителей власти для обозначения именно **повышения** цен.оборот «**применить санкции**» тоже употребляется в весьма неопределенном смысле: он может обозначать привлечение к уголовной ответственности, лишение свободы, экономическую или военную блокаду районов и даже целых государств.

Семантическая неопределенность или диффузность некоторых терминологических новообразований в современном языке обусловила развитие полисемии. Анализ лексических новообразований за последние десятилетия свидетельствует о значительном усилении многозначности и постепенном распространении этой тенденции на подсистемы языка, которым она ранее не была свойственна. Это, прежде всего, относится к терминологии.

Например, метафорическое выражение «**черная дыра**», которое до недавнего времени использовалось только как термин в космологии, теперь вошло в общелитературный язык как идиоматическое выражение. Причем

здесь речь идет не столько о перекодировании термина, т.е. его функциональной переориентации, сколько именно о полисемии, многозначности. Примерами таких многозначных языковых единиц, которые имеют как минимум два значения – терминологическое и идиоматическое – могут служить многочисленные *терминологизмы* (термин Е. А. Никулиной): «**третья сила**», «**дымовая завеса**», «**лобовая атака**», «**лакмусовая бумажка**», «**точка кипения**» и т.д.

Терминологизация идиом также стала заметным языковым явлением последнего времени. Многие терминосистемы пополнились терминами, образованными от фразеологизмов. Их отличают высокая информативная емкость, экспрессивность и, как следствие, способность точно, лаконично и ярко передать соответствующее научное понятие. К примеру, идиома «**троянский конь**», возникшая по аллюзии на всем известный эпизод из истории троянской войны, иносказательно передает концепты «вероломный поступок» и «предательский дар». Акцентированные в исходном образе признаки легли в основу нового, терминологического фразео-семантического варианта данной единицы, который служит названием компьютерной программы, намеренно созданной для повреждения компьютеров.

Среди неологизмов выделяется пласт своего рода «гибридов», соединяющих элементы терминологических и фразеологических прототипов. Например, фразеологизм «**гадкий утенок**» (от одноименной сказки Г. Х. Андерсена) лег в основу терминов: *мед.* «**период гадкого утенка**» и *псих.* «**синдром гадкого утенка**».

Подводя итоги, следует отметить, прежде всего, неоднородность современных терминосистем, включающих элементы с различными свойствами, а также неоднозначность самого понятия «термин» (терминологическая номинация). Во многих случаях терминологические единицы обладают свойствами, более характерными для фразеологизмов. В связи с этим наиболее надежным критерием терминологичности представляется принадлежность к специализированной области (научной/ профессиональной) деятельности человека.

С другой стороны, налицо смещение традиционных границ в современном дискурсе, обусловленное определенными общественными процессами. В результате языковые единицы начинают использоваться в несвойственных типах текста и выполнять несвойственные им функции.

ЛИТЕРАТУРА

Авербух 2002: К. Я. Авербух, Манифест современной терминологии. *Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах „Коммуникация-2002“ („Communication Across Differences,,), Ч.1, Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 192–194.*

- Лейчик 2006: В. М. Лейчик, *Терминоведение: Предмет, методы, структура*. Москва: Изд-во ЛКИ.
- Новодранова 2003: В. Ф. Новодранова, Проблемы терминообразования в когнитивно-коммуникативном аспекте. *Лексикология. Терминоведение. Стилистика*. Москва–Рязань, 150–155.
- Рыжкина 2007: Е. В. Рыжкина, Когнитивно-номинативные и социо-культурные основания семантики английских сверхсловных ретронимов. *Лексическая системность английского языка в культурологическом ракурсе (семантика и функционирование)*. *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Лингвистика*, вып. 537, Москва: «Рема», 27–44.
- Рыжкина 2011: Е. В. Рыжкина, Некоторые особенности терминологической и фразеологической номинаций в аспекте неологии (на материале современного английского языка). *Лексикология и фразеология: актуальные проблемы и решения. Вестник Московского государственного лингвистического университета. Языкознание*, вып. 18(624), Москва: ИПК МГЛУ «Рема», 19–28.
- Степанов 1995: Ю. С. Степанов, Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности, *Язык и наука конца XX века*. – Москва: Институт языкознания РАН, 35–73.

Elena Viktorovna Ryzkina

DYNAMIC PROCESSES IN MODERN RUSSIAN TERMINOLOGY

Summary

The paper investigates new tendencies in the development of modern Russian languages for special purposes. The analysis shows that current terminological nominations display some of the features typical of idiomatic expressions. In particular, newly formed terminological units often result from semantic transfer or emerge by analogy with conventional language signs, either scholarly terms or common literary words/phrases. Some of them have a periphrastic, euphemistic quality and tend to function as euphemisms proper in modern discourse. The study also reveals the properties of many recently coined terms, such as ambiguity, idiomaticity, and connotation, which are not characteristic of LSP. Owing to the ambiguous, trope-like quality of such nominations, units of this kind admit diverse interpretations, and this phenomenon, therefore, may bring about polysemy and homonymy. Some of these terms derived from existing idiomatic expressions eventually acquired a technical meaning in certain terminological systems, while others developed an idiomatic meaning and came into general use.

Keywords: terminology; terminological nomination; dynamics; metaphorical transfer; analogy; euphemism; idiomaticity

О СООТНОШЕНИИ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО В НАУЧНЫХ НАЗВАНИЯХ РАСТЕНИЙ (на материале русского языка)

Маргарита Николаевна Лазарева*

В статье речь идёт о влиянии национально-психологических особенностей мышления народа на различия терминологической номинации, которые обуславливают национальную специфику фрагмента научной картины мира, запечатленного в названиях растений на русском языке. Сопоставительный анализ мотивировочных признаков номинации растений в международной (латинской) и национальной (русской) ботанических номенклатурах выявил наличие универсальных черт и национальных особенностей в научных названиях растений. Изучение русских научных названий растений представляет интерес для типологической семантики и осмысления роли материальной культуры, окружающего мира, особенностей мировосприятия, свойственного носителям русского языка, на формирование научной картины мира, запечатлённой на русском языке.

Ключевые слова: научная картина мира, латинские и русские названия растений, мотивировочные признаки, национальная специфика

Как известно, любой национальный язык выполняет несколько основных функций: функцию общения (коммуникативную), функцию сообщения (информативную), функцию воздействия (эмотивную) и, что для нас особенно важно, функцию фиксации и хранения всего комплекса знаний и представлений данного языкового сообщества о мире. Такое универсальное, глобальное знание, являющееся результатом работы коллективного сознания, зафиксировано в языке, прежде всего, в его лексическом составе. Но существуют разные виды человеческого сознания: индивидуальное сознание отдельного человека, коллективное быденное сознание нации, научное сознание. Результат осмысления мира каждым из видов сознания фиксируется в матрицах языка, обслуживающего данный вид сознания. Таким образом, следует говорить о множественности языковых картин мира: о научной языковой картине мира, о языковой картине мира национального языка, о языковой картине мира отдельного человека.

Понятие «картина мира» используется весьма активно представителями самых разных наук: философии, психологии, культурологии, гносеологии,

* Пермская государственная фармацевтическая академия, Пермь, Россия;
margarita.lazareva@yandex.ru

когнитологии, лингвистики. Применительно к лингвистике картина мира представляет собой оформленную определённым образом систематизацию плана содержания языка.

Вопросам изучения языковой картины мира посвящено много лингвистических исследований, однако в большинстве из них понятие «научная картина мира (НКМ)», как правило, не обсуждается, под термином «картина мира» обычно понимается языковая картина мира, отраженная в национальном литературном языке, а язык науки обычно анализируется в плане прикладного описания отдельных терминологий и терминосистем (Корнилов 2002:11).

Вместе с тем, вопрос о научной языковой картине мира, выраженный в языковой оболочке национального языка, тесно связан с проблемой национального восприятия мира, национального образа мышления, отражающего менталитет нации, и требует изучения с позиций лингвокультурологии в единстве языкового и неязыкового содержания.

Целью данного исследования является попытка рассмотреть научную языковую картину мира на примере её ограниченного фрагмента – научной ботанической номенклатуры, и выявить специфику её национальной языковой оболочки. Объектом исследования явились латинские и русские названия растений, которые функционируют в современных ботанических номенклатурах на латинском и русском языках.

Прежде всего, следует отметить, что языковое оформление любой научной картины мира зависит от того, на каком языке осуществлялось первичное накопление знаний в данной области, на каком языке изначально формулировались базовые понятия. Исторически научная база ботаники сформировалась на латинском языке. Научная ботаническая номенклатура, построенная на основе греко-латинских словообразовательных элементов и латинской морфологии, репрезентирует фрагмент научной, или концептуальной картины мира, отражающей совокупность научных знаний о растительном мире на данном историческом этапе. Таким образом, можно сказать, что она представляет собой некий информативный инвариант универсального научного знания, которое запечатлено в языковой оболочке латинского языка.

Важно подчеркнуть, что разделение содержательного инварианта научного знания и языковой формы его выражения в определенной степени условно, поскольку этот инвариант знания добывался и первоначально оформлялся с помощью того или иного языка.

Каким образом ботаническая номенклатура на латинском языке стала выполнять функции инварианта универсального научного знания в данном фрагменте действительности? Создатель научной ботанической номенклатуры К. Линней упорядочил мир растений на глубоких внутренних основаниях. Для того, чтобы охватить и систематизировать огромное разнообразие

растительных форм, необходимо было в известном смысле расторгнуть стихийно сложившиеся связи между словами и обозначенными ими предметами и построить искусственный язык, который преодолел бы «нечёткость лингвистических объектов, являющуюся качеством естественного языка» (Пиотровский 1979: 42). Этот вторичный язык был создан на основе греко-латинских корней и слов, в которых будто бы случайно, но порой удивительно точно подмечались природные особенности растений, их свойства и лечебное воздействие. Отсюда следует весьма важное положение об объективном, объяснительном, метаязыковом характере научного ботанического наименования.

По мнению О.А. Корнилова, «язык науки обязательно имеет национальное языковое оформление. Чаще всего язык науки представляет собой смесь двух национальных языков: национального языка, на котором формировалась первоначальная база этой науки или на котором осуществлены приоритетные разработки в данной области, и собственного национального языка той или иной нации. Со временем каждая нация воспринятый иноязычный вариант научного знания стремится «перенести на национальную почву», то есть интернациональные слова получают свои национальные эквиваленты. Чем сильнее научная традиция в данном языковом сообществе, тем больше процент научных понятий, имеющих национальное языковое оформление» (Корнилов 2002: 13).

Содержание понятийного компонента в международной и национальных номенклатурах полностью совпадает, оно едино в силу универсальности способов познания окружающего мира. Научные знания объективны, они свободны от «языкового субъективизма», не зависят от специфики языка, менталитета и традиций народа, нравственных приоритетов, национальной культуры в целом. При познании мира и объективации своих знаний человек использует фиксированный набор признаков, при помощи которых становится возможной классификация и систематизация объектов познания. Такие универсальные категории присутствуют в сознании носителя любого языка, поскольку они отражают общечеловеческие законы логики.

Современная ботаническая номенклатура на русском языке представляет собой информативный инвариант научного знания о мире растений в национальной языковой оболочке. В этом смысле можно говорить о национальной научной картине мира (ННКМ), представляющей собой НКМ в форме национального языка. ННКМ – национальная форма представления единого, универсального содержательного инварианта. Специфику национальной ботанической номенклатуры мы попытаемся выявить с помощью её сопоставления с одноимённой терминосистемой на латинском языке. Такое контрастивное описание позволит продемонстрировать несовпадение признаков, которые кладутся в основу номинаций одних и тех же растений,

а также выявить термины-метафоры, которые отражают образность мышления нации, являющуюся составной частью национального менталитета.

Однако прежде, чем приступить к выявлению национально-индивидуальных особенностей научной ботанической номенклатуры на русском языке, рассмотрим некоторые языковые универсалии, которые присущи обоим номенклатурам.

При формировании национальной ботанической номенклатуры на русском языке международная номенклатура на латинском языке оказала значительное влияние, которое выразилось в использовании единых словообразовательных моделей, в частности, в закреплении в русской номенклатуре большого количества заимствованных наименований, образованных путём транскрипции, при которой сохраняется ее звуковая форма, (например: *ламинария* – *Laminaria*, *кассия* – *Cassia*, *арника* – *Arnica*, *амми* – *Ammi*, *алоэ* – *Aloë*, *олива* – *Oliva* и др.), транслитерации, при которой слово читается по правилам русского языка (*фенхель* – *Foeniculum*, *эвкалипт* – *Eucalyptus*, *строфант* – *Strophanthus*, *алтей* – *Althaea*, *родиола* – *Rhodiola*, *софора* – *Sophora*), причем используется как прямое заимствование, так и заимствование через язык-посредник: *барвинок* – из лат. *pervinca* через польск. *varwinek*; *шалфей* – через польск. *szalwia* из нем. *Salveie*, *миндаль* – из польск. *migdal*, которое в свою очередь заимствовано из греч. *amygdalos* миндальное дерево, *чай* – от кит. диал. *ча* и др.

Влияние латинской номенклатуры выразилось также в закреплении мотивировочных признаков, передаваемых посредством калькирования, то есть поморфемного перевода латинского фитонима, например: *тысячелистник* – *Millefolium*, *настурья сумка* – *Bursa-pastoris*, *красавка* – *Belladonna*, *кровохлёбка* – *Sanguisorba*, *страстоцвет* – *Passiflora*, а также в номинации растений именами собственными, в том числе, мифологическими именами, именами ученых, царственных особ и других известных личностей, например: *адонис* – *Adonis* (в честь любимца Афродиты), *валериана* – *Valeriana* (по имени римского императора Валериана), *раувольфия* – *Rauwolfia* (в честь немецкого врача и ботаника L. Rauwolf), *левзея* – *Leuzea* (в честь французского ботаника F. Deleuze).

Заметим, что заимствованные термины, как правило, являются либо чисто знаковыми, то есть лишенными семантической прозрачности, либо отражают внутреннюю форму, которая была заложена в заимствованный термин и затем воспроизведена при калькировании. Приведенные примеры терминов-фитонимов свидетельствуют о наличии языковых универсалий, подтверждающих универсальный характер данного фрагмента концептуальной картины мира, запечатлённой на латинском и русском языках, но не отражающих его национальную специфику.

Особенности национального языкового сознания при формировании национальной ботанической номенклатуры на русском языке находят свое

выражение, прежде всего, в различиях терминологической номинации, в частности, в выборе мотивационного признака, в использовании терминов с прозрачной внутренней формой и терминов, образованных в результате метафорических переносов. Другими словами, тип мотивированности термина и его метафоричность является проявлением национальной специфики данного фрагмента НКМ.

В русских научных названиях растений нашли отражение не только особенности мировосприятия и внутреннего мира, свойственные носителям русского языка, но и материальная культура, окружающий мир. Отражение объективной действительности происходит в процессе выбора признака предмета, берущегося за основу наименования и превращенного в представителя этого предмета на языковом уровне. Понять когнитивные основания и причины выработки наименования помогает этимологическое толкование названия растения.

Растение обладает в принципе бесконечным числом признаков и отношений с другими объектами действительности. В процессе номинации за основу берётся один или два каких-либо объективных, реже субъективных признака. Сопоставительный анализ латинских и русских названий с точки зрения выбора мотивационного признака номинации выявил ряд сходств и различий между ними:

1. В обеих номенклатурах существует группа наименований растений, мотивировочные признаки которых совпадают. Это свидетельствует о существовании семантических универсалий, свойственных всем человеческим языкам. Например, русск. *берёза* происходит от праслав. *бер* ‘светлый, ясный, белый’, лат. *Betula* – от кельт. *betu* ‘белый’, оба названия указывают на цвет коры дерева. Русск. *наперстянка* образовано от слова *напёрсток*; лат. *Digitalis* – от лат. *digitus* ‘палец’, оба фитонима указывают пальцевидную форму венчика цветка. Русск. *хвоц* и лат. *Equisetum* (от лат. *equus* ‘лошадь’ и *seta* ‘щетина, жёсткий волос’, букв. ‘конский хвост’) указывают на сходство удлиненных стеблей с конской гривой или хвостом. Русск. *крушина* (от глагола ‘крушить’) и лат. *Frangula* (от лат. *frangere* ‘ломать’) указывают на ломкость древесины. И в русск. *солодка* (от диалектного *солодкий* ‘сладкий’), и в лат. *Glycyrrhiza* (от греч. *glykyrrhize* ‘сладкий корень’) отражён один и тот же признак – вкус корня растения. Близкую этимологию имеют русское и латинское названия *подсолнечника*, что связано с окраской и формой цветка, а также с гелиотропностью цветка: растение поворачивает цветочную корзинку по ходу движения солнца. Мотивационные признаки совпадают в латинских и русских названиях многих растений, например, таких как *подорожник*, *змеевик*, *багульник*, *хмель*, *девясил*, *можжевелник*, *череда*, *пшеница* и др.

2. В отличие от первой группы, где выбор признака обусловлен объективно существующими свойствами растения, во второй группе наименований

на выбор мотивационного признака значительное влияние оказывают национально-психологические особенности мышления народа, своеобразие его опыта в интеллектуально-познавательной сфере. В названиях этой группы растений можно найти отражение быта и культуры народа. Например, русское *укроп* происходит от слова *кропить* и связано с тем, что на Руси его листья мелко резали и 'кропили' ими кушанье перед подачей, а латинское *Anethum* (от греч. *anaitho* 'зажигать') указывает на жгучий вкус растения. Латинское название душицы *Origanum* происходит от греч. *oros* 'гора' и *ganos* 'украшение, блеск', то есть 'красивое горное растение' или 'украшение гор'. Поскольку восточные славяне жили, главным образом, на равнине, в русском названии отражён другой признак – запах растения. Русское *рябина* от общеславянского корня *рябь* 'рябой' дано за структуру коры, а латинское *Sorbus* от кельт. *sor* 'терпкий' – по вкусу плодов. Русское *одуванчик* происходит от глагольной формы *одуть*, равной литературному слову *обдуть* и связано с тем, что опущенные семена легко сдуваются с плода ветром, латинское *Taraxacum* (от араб. *taraxis* 'болезнь глаз' и *akeos* 'средство, лекарство') связано с лечебными свойствами растения. Общеславянское название *белена* известно с древнерусской эпохи и является суффиксальным производным от индоевропейской основы *bhel* 'белый'. Своё наименование растение получило благодаря своим серо-зеленым листьям с беловатым оттенком, а лат. *Hyoscyamus* (от греч. *hus* 'свинья' и *kyamos* 'боб') было дано Диоскоридом, подметившим, что свиньи, поедавшие растение с плодами, падали в судорогах и погибали. Разные семантико-мотивационные параметры имеют также названия таких растений, как *безвременник*, *полынь*, *толокнянка*, *пустырник*, *зверобой*, *бессмертник*, *смородина*, *боярышник* и др.

Важно подчеркнуть, что в обеих группах используется один и тот же набор мотивировочных признаков. В основном это свойства растений, которые воспринимаются органами чувств или обнаруживаются в процессе практической деятельности: цвет, вкус, запах, особенности формы, строения, практическое использование, производимое действие и др. (Туркова–Шиканова 2005: 354–355).

3. Сравнительный анализ мотивировочных признаков латинских и русских научных названий растений позволил также выявить особенности национального ассоциативно-образного мышления славян, их нравственные и ценностные приоритеты. Приведем несколько примеров.

Растение *мать-и-мачеха* получило своё название из-за сильного различия двух сторон листа: нижняя часть (*мать*) покрыта мягким белым опушением, а верхняя часть (*мачеха*) имеет гладкую тёмно-зеленую поверхность; кроме того, верхняя часть из-за испарения имеет более низкую температуру. Латинское название этого растения *Farfara* (от лат. *Farfarus* 'муконосный') дано по белому войлоку на нижней стороне листьев, создающему впечатление как бы осыпанных мукой. Русское название *вахты* связано с

тем, что растение хорошо заметно на болоте в сумерках и даже ночью несет вахту, как бы предупреждая об опасности: Не ходите, осторожно, вода! Его латинское название *Menyanthes* (от греч. *minyntha* 'немного, недолго' и *anthos* 'цветок') связано с коротким периодом цветения растения. Название научного рода *любка* связано с древними славянскими преданиями о том, что клубни этого растения обладают магическими свойствами и из них знахари готовили приворотное зелье – любовный напиток особой силы. В народе ее называют обычно *ночной фиалкой*, а в более давние времена – *ночницей* или даже *люби-меня-не-покинь*. Его латинское название *Platanthera* происходит от греческих слов *platis* 'широкий' и *antera* 'пыльцевой мешок' и объясняется особенностью формы пыльника растения. Название научного рода *марена*, из корней которой добывают красную краску, восходит к общеславянскому корню *тогъ* «мертвый, смерть». Марена (Марана, Морена, Маржана, Маржена) – в славянской мифологии это имя богини, связанной с сезонными ритуалами умирания и воскресения природы. В весенних обрядах западных славян Мареной называлось соломенное чучело – воплощение смерти (мора) и зимы, которое топили или сжигали во время празднования Масленицы, чтобы обеспечить хороший урожай. Его латинское название *Rubia* происходит от лат. *rubere* «окрашивать(ся) в красный цвет» или от *rubidus* «красный, темно-красный, багровый», так как кора корневищ красно-бурого цвета, а древесина – оранжево-красная. Растение окрашивает воду в красно-бурый цвет, и в древности его использовали для окрашивания тканей.

4. Ещё одной особенностью сравниваемых номенклатур является наличие терминов-эпонимов, образованных от имен собственных, референты которых выступают в качестве своеобразных национальных символов. Как правило, это мифологические или вымышленные личности, герои произведений народного творчества, наделенные ценными в данной культуре чертами.

В качестве примера приведём название *василёк*, первое упоминание о котором найдено у Плиния Старшего и датировано серединой I века н.э. Древнегреческие ученые Гиппократ, Теофраст, Диоскорид связывали его название *Centaurea* (от лат. *centaureus* 'относящийся к кентаврам') с мифическим кентавром Хироном, который, в отличие от своих буйных и враждебных человеку собратьев, был мудр, справедлив и образован. Хирон считался наставником многих известных героев древности: Ахилла, Геракла, Ясона, Тесея, обучал врачеванию самого Асклепия, ставшего покровителем врачей и врачебного искусства. Кентавр обнаружил, что сок василька обладает свойствами заживлять раны и исцелил им свою рану, нечаянно нанесенную отравленной стрелой Геркулеса. С тех пор растение получило название Центауреа, то есть цветок кентавра. Предание гласит также, что Кентавр Хирон отказался от бессмертия в обмен на освобождение Прометея, и Зевс поселил его на небе в виде созвездия Кентавра.

Русское название *василёк* произошло, согласно малороссийской легенде, от имени молодого пахаря Василя, бывшего единственным сыном своей матери, в которого влюбилась русалка. Во всем у них было полное согласие, только никак не могли договориться, где им жить вместе. Русалка звала юношу в водную стихию, а Василь хотел остаться на земле. Когда русалка поняла, что не оставит пахаря родную землю, она превратила его в полевой цветок, который своей окраской напоминал синеву воды. В память о нём люди называли цветок Васильком – так, как звала его мать.

Приведённые примеры свидетельствуют о том, что имена персоналий той или иной национальной культуры – это универсальные ономастические единицы, которые способны аккумулировать культурную информацию. Каждый национальный культурный код включает ряд таких персоналий, которые символизируют данную культуру и именами которых оперирует человеческое сознание при отображении и репрезентации научной и языковой картины мира. Определив эти персоналии и сравнив их между собой, можно выявить ценностные ориентации той или иной национальной культуры и тем самым приблизиться к пониманию сущности национальной специфики сравниваемых картин мира. Подобные наименования представляют наибольший интерес для исследования, так как они позволяют выявить истоки национально-культурной специфики национальных научных картин мира, представленных на разных языках.

В качестве заключения можно сделать следующие выводы:

1. Международная ботаническая номенклатура на латинском языке эксплицирует содержательный инвариант фрагмента научной картины мира, относящегося к миру растений.

2. Ботаническая номенклатура, эксплицированная средствами русского языка, – это фрагмент национальной научной картины мира (ННКМ), относящийся к миру растений.

3. Для языкового оформления научной ботанической номенклатуры на русском языке используются исконно русские слова, а также заимствованные латинские термины, передаваемые на русский язык путем транскрипции, транслитерации и калькирования.

4. Ботаническая номенклатура на русском языке отражает особенности национального менталитета и несет в себе неповторимую национальную образность мышления, которая наиболее ярко проявляется во внутренней форме семантически прозрачных терминов, а также в терминах, образованных путем метафорического переосмысления слов обиходного языка.

5. Национальная ботаническая номенклатура на русском языке является общекультурным достоянием нации и отражает способ речемыслительной деятельности, характерной для определённой эпохи, с ее духовными, культурными и национальными ценностями.

6. Сопоставительное изучение ботанических номенклатур, оформленных средствами разных национальных языков, позволит продемонстрировать национально-индивидуальное отображение единого содержательного инварианта, а также выявить национальную специфику видения мира представителями разных национальных языков и разных культур.

ЛИТЕРАТУРА

- Корнилов 2003: О.А. Корнилов. *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва: ЧеРо.
- Пиотровский 1979: Р.Г. Пиотровский, *Инженерная лингвистика и теория языка*, Ленинград: Наука.
- Туркова–Шиканова 2005: О.В. Туркова, Т.А. Шиканова. *Из опыта сравнения латинской и русской ботанической номенклатур*, Томск: Сибирский государственный медицинский университет, Материалы Всероссийской 66–й итоговой студенческой научной конференции им. Н.И. Пирогова.
- Kornilov 2003: O.A. Kornilov. Yazykovye kartiny mira kak proizvodnye nacionalnyh mentalitetov, Moskva: TcheRo. URL: <http://docplayer.ru/43790-Yazykovye-kartiny-mira-kak-proizvodnye-nacionalnyh-mentalitetov.html> (дата обращения: 01.08.2016).
- Piotrovsky 1979: R.G. Piotrovsky, *Injenernaya lingvistika i teoria iazyka*, Leningrad: Nauka.
- Turkova–Schikanova 2005: O.V. Turkova, T.A. Schikanova. *Iz opyta sravnenia latinskoj i russkoj botanicheskoj nomenklatur*, Tomsk: Sibirskij gosudarstvennyj medicinskij universitet, Materiali Vserossiyskoj 66-y itogovoy studentcheskoj nauchnoy konferencii im. N.I. Pirogova.

Margarita Nikolaevna Lazareva

DU RAPPORT ENTRE L'INTERNATIONAL ET LE NATIONAL DANS LA NOMENCLATURE BOTANIQUE (l'exemple de la langue russe)

Résumé

La nomenclature botanique internationale reflète un ensemble de connaissances scientifiques sur le monde des plantes et représente une variante de la connaissance scientifique universelle, reproduite dans une enveloppe de la langue latine. En conséquence, le nomenclature botanique nationale est une variante de la connaissance scientifique sur le monde des plantes, qui est présentée dans une enveloppe de la langue russe. Le contenu d'un composant conceptuel dans les deux nomenclatures a une grande similitude en raison de l'universalité des moyens de connaissance du monde environnant. Toutefois les particularités nationales psychologiques de la mentalité de tel ou tel peuple trouvent leur expression dans les différences de la nomination terminologique. Celles-ci conditionnent des spécificités nationales du fragment de la vision scientifique du monde représentées dans les noms botaniques russes. L'analyse comparative des signes de motivation des noms scientifiques des plantes en latin et en russe a révélé la présence des traits universels et des particularités

nationales, qui sont liées à l'influence des facteurs culturels et nationaux sur la formation de la vision scientifique du monde reproduite en russe. L'étude des noms scientifiques russes des plantes présente un intérêt pour la sémantique typologique et l'interprétation du rôle de la culture matérielle, du monde environnant, des particularités de la perception du monde propre aux porteurs de la langue russe sur la formation de la vision du monde scientifique reproduite en langue nationale.

Mots-clés: la vision scientifique du monde, les noms latins et russes des plantes, les signes de motivation, les traits universels, les particularités nationales

СЕМАНТИКО-ТЕМАТИЧНА ТА КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТТЄВА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильєва*

Розглянуто особливості системної організації термінології харчової промисловості (далі ХП) як лексичної підсистеми української літературної мови. Встановлено, що терміносфера ХП має складну, чітко впорядковану категорійно-поняттєву структуру, яку графічно можна зобразити у вигляді розгорнутої схеми, ієрархічної по вертикалі й розгалуженої по горизонталі. Терміни ХП покласифіковано за тематично-ідеографічним принципом. У терміносфері ХП виокремлено сім основних тематичних груп назв: “Сировини й додаткових речовин для харчових виробництв”, “Трудових процесів виробництва харчових продуктів і напоїв”, “Методів, способів і технологічних режимів виробництва харчової продукції”, “Технологічного обладнання харчових виробництв”, “Осіб за професією, видом діяльності у сфері харчової промисловості”, “Продукції харчової промисловості”, “Властивостей, характеристик, показників якості харчової сировини, напівфабрикатів і готової продукції”. У результаті компонентного аналізу лексичних одиниць із урахуванням родо-видових відношень у кожній тематичній групі встановлено тематичні підгрупи, лексико-семантичні групи й підгрупи, які відображають специфічні знання про сферу ХП, представлені у свідомості носіїв мови у вигляді певних конкретизаторів основних понять. У межах терміносфери ХП простежено кореляцію цих структурних підрозділів із основними поняттєвими категоріями, визначено критерії їхнього поділу та описано зв'язки між ними.

Ключові слова: терміносфера, категорія, тематична група, лексико-семантична група

Формування української термінології ХП як системи з чіткою структурою та взаємозв'язком одиниць зумовлене наявністю в її основі концептосфери, яка відбиває знання та практичний досвід, набуті в процесі пізнання сфери виробництва продуктів харчування.

Наукова мова оперує поняттями відповідної предметної сфери, які за притаманними їм ознаками та характером відношень об'єднуються в ширші поняття – категорії, що відображають найзагальніші та найсуттєвіші властивості об'єктів дійсності. Кількість категорій, які розрізняють дослідники,

* Одеська національна академія харчових технологій, Одеса, Україна;
nov82ua@gmail.com

змінюється залежно від повноти охоплення галузевою термінологією відповідної сфери знання. Проте, науковці у своїх працях (Волкова 1986; Суперанская и др. 1989; Комарова 1991) традиційно виділяють серед них універсальні (загальні) категорії – предметів, процесів, властивостей, величин. Відповідно до класифікації Т. Л. Канделаки (Канделаки 1977: 27) для науково-технічних галузей знань найхарактернішими є такі категорії: предметів, процесів, станів, режимів, властивостей, величин, одиниць вимірів, наук і галузей, професій і занять.

На підставі отриманих результатів аналізу зібраного матеріалу ми вирізняємо такі категорії в терміносфері ХП: предметів, речовин, процесів, режимів, властивостей, величин, наук і галузей, професій.

Категорія предметів. У філософському словнику натрапляємо на таке визначення предмета: “конкретний об’єкт (конкрет), індивід, партикуляр – матеріальний об’єкт, що самостійно існує у просторі-часі або здатний до такого існування” (Фролов 2001: 456). Основними ознаками предметів є такі: ‘матеріальний об’єкт’, ‘самостійно існує у просторі-часі’. Терміни категорії предметів становлять значну частку термінології ХП, оскільки у харчових виробництвах широко використовуються матеріальні об’єкти – машини, прилади, пакувальні й закупувальні засоби і т. ін., наприклад: *стікач, мюзле, тістовальцювальна машина, глазурувальний агрегат* тощо.

Категорія речовин. Наші спостереження показали, що найбільша кількість термінів ХП належить до категорії речовин, яка представлена двома підкатегоріями: 1) “продукти харчування і напої”; 2) “природні / синтетичні речовини”. Вважаємо, що іменники, які позначають продукти харчування і напої, належать до категорії речовин, оскільки вони складаються з неорганічних (вода, мінеральні елементи) і органічних (вуглеводи, жири, органічні кислоти, вітаміни тощо) речовин, а отже, їм притаманна ознака ‘речовинність’. Додатковою ознакою, за якою відносимо такі іменники до категорії речовин є ‘вказівка на однорідність складу речовинності, маси’. Дві підкатегорії в межах категорії речовин виділено за диференційною ознакою ‘призначення речовини’. На відміну від продуктів харчування і напоїв (*торт, окіст, сік, мінеральна вода, морозиво, молоко, сіль* і т. ін.), друга група речовин природного або синтетичного походження (різноманітні харчові добавки) – це ті, які самі по собі не призначені для безпосереднього вживання в їжу, а спеціально вводяться у харчові продукти на різних етапах виробництва або зберігання з метою покращання та інтенсифікації виробничого процесу, надання продуктам бажаних органолептичних властивостей, збільшення їхньої стійкості до різних видів псування (*енобарвник, ароматична емульсія, освітлювач, желатин, агар, карагінан* і т. ін.).

Категорія процесів. Для визначення основних ознак категорії процесів проаналізуємо дефініції поняття “процес”, подані в тлумачних словниках:

1) “послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь”; 2) “сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку” (Білодід 1977: 343; Бусел 2005: 1179). Основними ознаками процесу є ‘зміна’, ‘розвиток’, ‘дія’, ‘послідовність’, додатковими ознаками – ‘об’єкт дії’, ‘інструмент (знаряддя) дії’, ‘умови дії’, ‘вимоги до проведення дії’, ‘спрямованість на досягнення певного наслідку’. Категорія процесів у терміносфері ХП за кількістю термінів, які до неї входять, посідає друге місце після категорії речовин, що пояснюється великою кількістю дій людини і технологічного обладнання, виконуваних на різних стадіях виробництва харчових продуктів.

Категорія процесів представлена трьома підкатегоріями: 1) трудові процеси (*калібрування, миття, оброблення тіста, фільтрування, фарширування* і т. ін.); 2) фізико-хімічні процеси і явища у харчових середовищах (*когезія тіста, деформація тістових заготовок, самопресування сиру, чеддеризація, драглеутворення мармеладної маси, фізичне визрівання вершків* і т. ін.); 3) методи дослідження властивостей сировини і продуктів харчування (*дегустація, термогравіметричний метод, органолептичний метод, спиртометрія* і т. ін.).

Категорія режимів. У тлумачному словнику поняття “режим” визначено як “сукупність параметрів, які характеризують функціонування об’єкта” (Бусел 2005: 1208). У сфері харчових технологій використовують поняття “технологічний режим” як “сукупність чисельних значень основних параметрів, що характеризують середовище чи робочу зону, в якій відбувається дана технологічна операція” (Товажнянський та ін. 2010: 72). Отже, основними ознаками категорії режимів у науково-технічних галузях знань є такі: ‘сукупність параметрів’, ‘середовище’, ‘технологічна операція’. Категорію режимів репрезентують такі терміни ХП, як *технологічний режим виготовлення здобних виробів, миттєва пастеризація, тристадійний режим сушіння* тощо.

Категорія властивостей. Поняття “властивість” визначено в тлумачному словнику як “якість, ознака, характерні для кого-, чого-небудь” (Бусел 2005: 194). Отже, основними ознаками цієї категорії є ‘характерна ознака кого-, чого-небудь’ та ‘якість’. Категорія властивостей у терміносфері ХП розподіляється за трьома підкатегоріями: 1) “власне властивості”, тобто характерні особливості чого-небудь (*фізичні властивості молока, структурно-механічні властивості тіста, в’язкість, консистенція*); 2) “якісні (позитивні та негативні) характеристики” (*вигляд фаршу на розрізі, колір м’якушки, харчова цінність хлібобулочних виробів*); 3) “здатність, можливість” (*бродильна активність напівфабрикатів, водоутримувальна здатність*).

Категорія величин. “Величина – кількісна характеристика предметів і явищ з погляду їхніх властивостей і відношень, яка визначається у процесі

вимірювання” (Фролов 2001: 88). Основними ознаками категорії величини є такі: ‘кількісна характеристика’, ‘вимірювання’. Категорія величин у терміносфері ХП представлена термінами *густина тіста, кислотність борошна, температура плавлення молочного жиру, підймальна сила дріжджів, масова частка начинки* тощо.

Категорія наук і галузей. У тлумачному словнику натрапляємо на такі визначення: *наука* – “одна з форм суспільної свідомості, що дає об’єктивне відображення світу; система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на навколишній світ” (Бусел 2005: 741); *галузь* – 1) “певна ділянка виробництва, науки і т. ін.”; 2) “сукупність підприємств і організацій, що характеризуються спільністю ознак виробничо-господарської діяльності” (Бусел 2005: 219). До основних ознак категорії наук і галузей відносимо: ‘знання’, ‘система’, ‘діяльність’. Цю категорію репрезентують такі терміни ХП, як *енологія, енохімія, виноградарсько-виноробна галузь, м’ясна промисловість, чайна промисловість* тощо.

Категорія професій. Професія – “рід занять, трудової діяльності, що вимагає певних знань і навичок і є для кого-небудь джерелом існування” (Білодід 1977: 332). Для термінопонять цієї категорії основними є ознаки: ‘рід занять / трудової діяльності’, ‘спеціальні знання й навички’, додатковими – ‘об’єкт дії’, ‘характер дії’, ‘інструмент дії’. Категорія професій представлена досить численною групою термінів, оскільки сфера ХП нараховує декілька десятків галузей і підгалузей, кожна з яких має свою специфіку родів трудової діяльності людей, які у ній працюють. Це, наприклад, такі терміни: *кондитер, пекар, дегоржер, купажник, дріжджовик, дражувальник, мармеладник-пастильник* тощо.

Значення терміна співвідносить його зі спеціальним поняттям певної галузі знання. За визначенням В. Л. Іващенко, “змістова структура наукового поняття – це сукупність суттєвих ознак об’єкта, що корелюють із відповідними семантичними ознаками, які, власне, й формують лексичне значення відповідного терміна-вербалізатора. За допомогою таких ознак з’ясовується місце термінопоняття (а отже, терміна-вербалізатора) у системі інших термінопонять (а отже, термінів-вербалізаторів) певної функціонально обмеженої галузі знання” (Іващенко 2007: 15).

Терміносфера “Харчова промисловість” має складну, чітко впорядковану поняттєво-категорійну структуру, яку графічно можна зобразити у вигляді розгорнутої схеми, ієрархічної по вертикалі й розгалуженої по горизонталі. У структурі терміносфери ХП можна виокремити сім основних тематичних груп назв. В середині кожної тематичної групи терміни об’єднують у тематичні підгрупи, лексико-семантичні групи й підгрупи.

Тематична група “Сировина й додаткові речовини для харчових виробництв”. У підручниках із харчових технологій основними видами пер-

винної сировини для одержання харчових виробів вважають продукти рослинного і тваринного походження (зерно, фрукти, овочі, ягоди, м'ясо, молоко, какао-боби, кавові зерна тощо), а також деякі мінеральні продукти (сіль, сода, синтетичні барвники тощо). Як вторинна сировина використовуються деякі готові вироби харчових виробництв (борошно, цукор, вершкове масло, виноматеріали, дріжджі тощо) (Домарецький та ін. 2003: 18). Також у виробництві харчових продуктів використовують додаткові речовини – різні види харчових добавок.

Тематичну групу “Сировина й додаткові речовини для харчових виробництв” можна виділити на основні поняттєвих ознак ‘рослинне, тваринне, мінеральне, синтетичне або біотехнологічне походження’, ‘призначений для подальшого оброблення’ і ‘використовується для виробництва харчових продуктів’. У цій тематичній групі розрізняємо дві тематичні підгрупи: “Сировина для харчових виробництв” і “Харчові добавки”.

У межах тематичної підгрупи “Сировина для харчових виробництв” за ознакою ‘призначений для харчового виробництва’ виділяємо такі лексико-семантичні групи: “Сировина для виробництва хлібобулочних виробів”, “Сировина для виробництва макаронних виробів”, “Сировина для виробництва кондитерських виробів”, “Сировина для виробництва цукру”, “Сировина для виробництва молочних продуктів”, “Сировина для виробництва м'ясних продуктів” тощо.

Тематична група “Трудові процеси виробництва харчових продуктів і напоїв”. У межах цієї тематичної групи виділяємо тематичні підгрупи термінів за ознаками ‘галузь харчового виробництва’ і ‘виготовлювана продукція’, напр.: “Трудові процеси виробництва хлібобулочних виробів”, “Трудові процеси промислового перероблення овочів і фруктів”, “Трудові процеси виробництва вин та коньяків” і т. ін. Так, до тематичної підгрупи термінів “Трудові процеси промислового перероблення овочів і фруктів” належать назви трудових процесів: *миття, сортування, калібрування, очищення, подрібнення, заморожування, теплове оброблення, витягання соку, квашення, соління* тощо.

Тематичну групу “Методи, способи і технологічні режими виробництва харчової продукції” формують чотири тематичні підгрупи: “Способи виробництва харчової продукції” (*подовий спосіб випікання, безопарний спосіб приготування тіста, резервуарний спосіб вироблення кисломолочних продуктів, мокре соління м'яса, консервування молочного продукту сушінням* тощо), “Технологічні режими виробництва харчової продукції” (*кисневий режим у виноробстві, двоступінчастий режим стерилізації* тощо), “Методи виробництва харчової продукції” (*збивання вершків, метод переохолодження емульсії маргарину* тощо), “Методи дослідження властивостей сировини і продуктів харчування” (*органолептичне оцінювання пива, пробне випікання* тощо).

Тематична група “Технологічне обладнання харчових виробництв”. Згідно з визначенням у тлумачному словнику *обладнання* – це “сукупність механізмів, приладів, пристроїв і т. ін., необхідних для чого-небудь” (Бусел 2005: 807). Технологічне обладнання харчової промисловості застосовується для механічної, термічної, хімічної або іншої технологічної дії на продовольчу сировину, харчові середовища, готові продукти. Терміни ХП об’єднуються в тематичну групу “Технологічне обладнання харчових виробництв” за такими поняттєвими ознаками: ‘сукупність машин, апаратів та механізмів’, ‘функціонально-технологічне призначення’, ‘застосовується у харчових виробництвах’. До термінів на позначення обладнання ХП належать, наприклад, такі назви: *рафінадний прес, герит, дозатор сиропу, надрізувач тістових заготовок, дражжувальна машина, м’язозбірник, агрегат для сушіння сухарів* тощо.

Аналіз фактичного матеріалу й класифікацій обладнання, поданих у фаховій літературі (Малежик та ін. 2003; Берник та ін. 2004; Мирончук та ін. 2007), дає підстави в межах цієї тематичної групи за ознакою ‘функціонально-технологічне призначення’ виділити такі тематичні підгрупи: “Обладнання для підготовки сировини, напівфабрикатів і технологічного обладнання до основних технологічних операцій”, “Обладнання для механічного перероблення сировини та напівфабрикатів розділенням”, “Обладнання для змішування харчових середовищ”, “Обладнання для механічного перероблення сировини і напівфабрикатів формуванням”, “Обладнання для проведення теплових і масообмінних процесів”, “Обладнання для проведення мікробіологічних процесів”, “Обладнання для електрофізичного оброблення сировини та напівфабрикатів”, “Обладнання для загортання, пакування і фасування харчових продуктів”.

Тематична група “Назви осіб за професією, видом діяльності у сфері харчової промисловості”. За поняттєвими ознаками ‘професійна належність до галузі харчового виробництва’, ‘виконувани завдання та обов’язки’, ‘характер участі у виробничому процесі’ в межах цієї тематичної групи виділяємо такі тематичні підгрупи: “Загальні професії працівників виробництв харчової промисловості” (*апаратник пастеризації, готувач сумішей, калібрувальник харчових продуктів, бланшувальник* та ін.); “Професії фахівців із виробництва хлібобулочних виробів” (*тістороб, формувальник тіста, укладальник хлібобулочних виробів* та ін.); “Професії фахівців із виробництва кондитерських виробів” (*бісквітник, карамельник, вафельник, шоколадник, цукерник, глазурувальник* та ін.); “Професії фахівців із виробництва цукру” (*роздільник рафінаду, апаратник варіння утфелю, клерувальник цукру* та ін.); “Професії фахівців із виробництва м’ясних продуктів” (*беконник, готувач фаршу, обвалювальник м’яса* та ін.); “Професії фахівців із виробництва алкогольних та безалкогольних напоїв” (*ремюер, готувач морсу, каптажник* та ін.) тощо.

Тематична група “Продукція харчової промисловості”. У цю групу об’єднуються терміни ХП за поняттєвими ознаками: ‘продукт харчування, готовий до споживання’ (інтегральна), ‘ступінь готовності продукту’, ‘технологічна складність виготовлення’, ‘призначення’. Цю тематичну групу формує три тематичні підгрупи: “Готові харчові продукти”, “Напівфабрикати”, “Побічні продукти харчових виробництв”, кожна з яких містить підпорядковані їй лексико-семантичні групи. Далі ієрархічний розподіл у межах тематичних підгруп здійснюємо за ознаками ‘галузь / підгалузь харчового виробництва’, ‘базовий компонент виготовлення харчової продукції’ (м’ясо, риба, овочі, суміш харчових продуктів тощо).

Тематичну підгрупу “Готові харчові продукти” формують такі лексико-семантичні групи: “Кондитерські вироби” (*цукерки, зефір, пряник, ромова баба* та ін.); “Макаронні вироби” (*макарони, вермішель, локишина, ріжки* та ін.); “Молочні продукти” (*кефір, сметана, йогурт, кисломолочний сир* та ін.); “Олійно-жирові продукти” (*соняшникова олія, кукурудзяна олія, оливкова олія, рафінована олія, маргарин* та ін.); “Вироби лікєро-горілкової галузі” (*слабоалкогольний напій, лікер, наливка, аперитив, особлива горілка, ром, віскі* та ін.); “Консерви” (*фрукти у фруктовому соку консервовані, консерви для дитячого харчування, конфітюр консервований, нектар консервований, повидло консервоване, салат консервований, овочеві заправки* та ін.) тощо.

Напівфабрикат – це “первинно оброблений продукт; виріб, що потребує подальшого остаточного оброблення” (Бусел 2005: 729). Терміни на позначення харчових напівфабрикатів можна об’єднати в такі лексико-семантичні групи: “Напівфабрикати хлібопекарського виробництва” (*закваска, опара, тісто, яєчне мастило, сухарне кришиво* та ін.); “Напівфабрикати кондитерського виробництва” (*карамельна начинка, глазур, шоколадна маса для формування, нонпарель* та ін.); “М’ясні напівфабрикати” (*пельмені, м’ясокістковий столовий напівфабрикат, м’ясний фарш, суповий набір* та ін.); “Рибні напівфабрикати” (*рибне філе, рибний харчовий фарш, порціонована риба* та ін.); “Напівфабрикати лікєро-горілкового виробництва” (*колер, купаж, ароматний спирт* та ін.) тощо.

Тематична підгрупа “Побічні продукти харчових виробництв” об’єднує терміни за ознакою ‘побічний / додатковий’ в її кореляції з ознакою ‘основний’. У довідниках побічні продукти визначено як додаткову продукцію, що утворюється під час виробництва основної продукції і не є метою виробництва, але придатна як сировина в іншому виробництві або для споживання як готова харчова продукція. До цієї тематичної підгрупи відносимо, наприклад, такі терміни: *висівки, мучка кормова, січка горохова, дрібка кормова, рисові висівки, макуха, шрот* тощо.

Тематична група “Властивості, характеристики, показники якості харчової сировини, напівфабрикатів і готової продукції” містить дві

тематичні підгрупи: “Властивості та характеристики харчової сировини, напівфабрикатів і готової продукції” (*еластичність тіста, консистенція сухого молочного продукту, категорія м'яса* тощо) і “Показники якості харчової сировини, напівфабрикатів і готової продукції” (*смак круп, аромат чаю, міцність сухих макаронних виробів* тощо).

У висновках зазначимо таке:

1. На основі логіко-поняттєвого аналізу всі терміни ХП, виявлені в нормативних документах, словниках, науковій та навчальній літературі, було розподілено за тематичними групами (усього їх сім) та поняттєвими категоріями, з якими вони співвідносяться.

2. У семантичній структурі термінів ХП найбільше експлікуються ознаки категорій речовин і процесів. Терміни категорії речовин входять до тематичних груп “Сировина й додаткові речовини для харчових виробництв” і “Продукція харчової промисловості”. Терміни категорії процесів входять переважно до тематичної групи “Трудові процеси виробництва харчових продуктів і напоїв”. Доволі численними в аналізованій лексичній підсистемі української мови є терміни, що виражають категорію предметів, формуючи тематичну групу “Технологічне обладнання харчових виробництв”. Решта лексичних одиниць досліджуваної терміносфери становлять помітно менші за складом тематичні групи “Властивості, характеристики, показники якості харчової сировини, напівфабрикатів і готової продукції”, “Методи, способи і технологічні режими виробництва харчової продукції”, “Назви осіб за професією, видом діяльності у сфері харчової промисловості”. Поодинокі терміни позначають назви сфер і видів діяльності у ХП, що дає підстави їх співвіднести з категорією наук і галузей. Зазначимо також, що терміни на позначення назв осіб за видом діяльності у галузях ХП зафіксовано переважно у Державному класифікаторі професій, проте, лише деякі з них засвідчено в загальнономовних тлумачних і спеціальних словниках та галузевих стандартах, що відкриває перспективи для подальшого унормування згаданої термінології.

3. Лексичну парадигматику терміносфери ХП переважно формують гіпо-гіперонімічні відношення. У межах кожної з окреслених тематичних груп досліджуваних термінів виокремлюємо тематичні підгрупи, в їхніх межах – лексико-семантичні групи та підгрупи.

4. Термінологічні сполучення, які широко функціонують у галузі ХП, позначають ієрархічно конкретизовані поняття. Найдеталізованішу інформацію містять у своїй семантиці багатокomпонентні терміни, які формують лексико-семантичні групи й підгрупи у межах термінології ХП.

5. Тематичне групування термінів ХП свідчить про те, що досліджувана сфера поняттєво перетинається з іншими сферами діяльності людини, що відбивають вузькогалузеві терміни за рахунок конкретизації загальнонаукових, загальнотехнічних, а також термінів деяких суміжних наук і сфер діяльності шляхом утворення дво-, три- та полікомпонентних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

- Берник та ін. 2004: П. С. Берник, З. А. Стоцько, І. П. Паламарчук, В. В. Яськов, І. А. Зозуляк, *Механічні процеси і обладнання переробного та харчового виробництва*, Львів: Львівська політехніка.
- Білодід 1977: І. К. Білодід (ред.), *Словник української мови*, VIII, Київ: Наукова думка.
- Бусел 2005: В. Т. Бусел (ред.), *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ, Ірпінь: Перун.
- Волкова 1986: И. Н. Волкова, Моделирование определений в терминологических стандартах, *Современные проблемы русской терминологии*, Москва: Наука, 140–162.
- Домарецький та ін. 2003: В. А. Домарецький, М. В. Остапчук, А. І. Українець, *Технологія харчових продуктів*, Київ: НУХТ.
- Іващенко 2007: В. Л. Іващенко, *Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу*, Київ: Інститут української мови НАНУ.
- Канделаки 1977: Т. Л. Канделаки, *Семантика и мотивированность терминов*, Москва: Наука.
- Комарова 1991: З. И. Комарова, *Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание*, Свердловск: Издательство Уральского университета.
- Малежик та ін. 2003: І. Ф. Малежик, П. С. Циганков, П. М. Немирович, О. С. Марценюк, О. С. Бессараб, В. Л. Зав'ялов, В. Г. Мирончук, М. М. Пушанко, В. М. Таран, І. Г. Зеленько, О. Т. Лісовенко, *Процеси і апарати харчових виробництв*, Київ: НУХТ.
- Мирончук та ін. 2007: В. Г. Мирончук, І. С. Гулий, М. М. Пушанко, Л. О. Орлов, А. І. Українець, О. Т. Лісовенко, В. М. Таран, В. М. Гуцалюк, В. Л. Яровий, І. М. Литовченко, Н. М. Пушанко, *Обладнання підприємств переробної та харчової промисловості*, Вінниця: Нова книга.
- Суперанская и др. 1989: А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева, *Общая терминология. Вопросы теории*, Москва: Наука.
- Товажнянский та ін. 2010: Л. Л. Товажнянский, В. А. Домарецький, А. М. Куц, Ф. Ф. Гладкий, Л. А. Данилова, В. Д. Ганчук, П. О. Некрасов, Ю. Ф. Снежкін, І. В. Мельник, *Теоретичні основи харчових технологій*, Харків: НТУ "ХП".
- Фролов (ред.) 2001: И. Т. Фролов (ред.), *Философский словарь*, Москва: Республика.

Оксана Викторовна Нарушевич-Васильева

СЕМАНТИКО-ТЕМАТИЧЕСКАЯ И КАТЕГОРИЙНО-ПОНЯТИЙНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Резюме

Раскрыты особенности системной организации терминологии пищевой промышленности (далее ПП) как лексической подсистемы украинского литературного языка. Установлено, что терминосфера ПП имеет сложную, чётко упорядоченную категориально-понятийную структуру, которую графически можно изобразить в виде развёрнутой схемы, иерархической по вертикали и разветвлённой по горизонтали. На основе логико-понятийного анализа все

термины ПП, выявленные в нормативных документах, словарях, научной и учебной литературе, были распределены по тематическим группам и понятийным категориям, с которыми они соотносятся. В частности, в терминосфере ПП выделены семь основных тематических групп названий. В результате компонентного анализа лексических единиц с учётом родо-видовых отношений в каждой тематической группе установлены тематические подгруппы, лексико-семантические группы и подгруппы, которые отображают специфические знания о сфере ПП, представленные в сознании носителей языка в виде определённых конкретизаторов основных понятий. В пределах терминосферы ПП прослежена корреляция этих структурных подразделений с основными понятийными категориями, определены критерии их деления и описаны связи между ними.

Определено, что в семантической структуре терминов ПП более всего эксплицируются признаки категорий веществ и процессов. Термины категории веществ входят в тематические группы “Сырьё и дополнительные вещества для пищевых производств” и “Производство пищевой промышленности”. Термины категории процессов входят преимущественно в тематическую группу “Трудовые процессы производства пищевых продуктов и напитков”. Достаточно многочисленными в анализируемой лексической подсистеме украинского языка являются термины, которые выражают категорию предметов, формируя тематическую группу “Технологическое оборудование пищевых производств”. Остальные лексические единицы исследуемой терминосферы составляют заметно меньшие по составу тематические группы “Свойства, характеристики, показатели качества пищевого сырья, полуфабрикатов и готовой продукции”, “Методы, способы и технологические режимы производства пищевой продукции”, “Названия лиц по профессии, виду деятельности в сфере пищевой промышленности”. Единичные термины обозначают названия сфер и видов деятельности в ПП, что даёт основания их соотносить с категорией наук и отраслей.

Терминологические сочетания, широко функционирующие в сфере ПП, обозначают иерархически конкретизированные понятия. Наиболее детализированную информацию содержат в своей семантике многокомпонентные термины за счёт конкретизации общенаучных, общетехнических, а также терминов некоторых смежных наук и сфер деятельности путём образования двух-, трёх- и поликомпонентных единиц.

Ключевые слова: терминосфера, категория, тематическая группа, лексико-семантическая группа

ОД ВУКОВЕ ТРПЕЗЕ ИЗ ЊЕГОВОГ РЈЕЧНИКА ДО МАТИЧИНОГ ЈЕДНОТОМНИКА*

Драгана И. Радовановић**

Аутор овог прилога настоји да сагледа статус кулинарске терминологије у релацији Вуков Рјечник (1818) – Матичин једнотомник (2007). Из кулинарске лексике могу се ишчитавати епохе и поднебља, а понуда на трпези богата се такође дневно у додиру култура, без граница и у свим видовима комуницирања, али и извлачењем националног а заборављеног, уз мање или више довитљиво маркетиншког паковања. Изазов је то за лексикографе, наравно као и за готово све области живота и језика који га прати и упадљиво се професионализује – шта од свега тога да изабере и сместе у уске оквире једнотомника.

Кључне речи: кулинарска лексика, Вуков Рјечник, Матичин једнотомник, статус термилошких речи

1. Тема *Од Вукове трпезе из његовог Рјечника до Матичиног једнотомника* наставак је мојих интересовања за специјалне терминологије, кулинарске пре свега и оних повезаних са њом.¹ Прве подстицаје за истраживања традиционалних терминологија добили смо у Новом Саду од проф. Гордане Вуковић, она од проф. Велимира Михајловића, а проф. Михајловић од тима познатог етимолога Олега Трубачова за време студијског боравка у Москви. Овако усмерена научна истраживања многи, извесно с правом, сматрају важном компонентом Новосадске лингвистичке школе.²

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; draganailija@gmail.com

¹ Део овог атрактивног наслова преузет је из рада Пољакиње Агате Крушец, који је највећим делом урадила гостујући у Новом Саду за време студија на Филозофском факултету (код проф. М. Пижурце), а одбранила га је као магистарски рад у Кракову под руководством познатог етимолога Бориша. Прилог је објављен у ЗбМСФЛ (2004) под насловом *Вукова трпеза – кулинарска терминологија у првом издању „Српског рјечника“ Вука Стефановића Караџића (1818)*.

² Уп. нпр. Српскохрватска лексика рибарства (Михајловић В., Вуковић, Г. 1977), Војвођанска коларска терминологија (Вуковић Г. и др. 1984), Пастирска терминологија Срема (Бошњаквић 1985), Терминологија куће и покућства у Војводини (Вуковић Г. 1986), Рагарска и повртарска терминологија Шајкашке (Драгин Г. 1991), Архаична пчеларска лексика у Војводини (Недељков Љ. 2009).

Основне смернице за истраживања кулинарског фонда постављене су управо у овој школи и то у првом реду израдом Упитника за прикупљање кулинарске лексике Гордане Вуковић и другим њеним прилозима тој лексичи (уп. нпр Вуковић 1995). Захваљујући постављеним смерницама и отвореном путу у бележењу и обради кулинарске лексике, у првом реду, ђаци из ове школе дали су низ прилога српској кулинарској лексичи. Публикована је збирка назива *Јела и пића из Мачве* (Лазић 2000), приказане су у више прилога особености кулinaryја у српском и румунском Банату (Радовановић 2011; Радовановић 2013; Радовановић 2013а), затим прилог о називима за јело од хлеба (Душановић-Звекић 2011) и сл. Бављење кулинарском лексиком овим прилозима није исцрпљено. У Матици српској је недавно изашао најпре упитник, а потом и Зборник радова посвећен обредној кулинарској лексичи са подручја Војводине (прир. Софија Милорадовић 2014).

С друге стране, у нашој етнографској литератури с краја деветнаестог и прве половине двадесетог века постоји неколико важних прилога из српског кулinaryја (поред расутих података и успутних записа у етнографским прилозима општијег типа), као на пример збирка Симе Тројановића о старинским српским јелима и пићима (1896), затим збирке српских народних јела из Левча и Темнића (Мијатовић 1908: 1–69), из Босне и Херцеговине (Грђић Бјелокосић 1908: 73–118) и из среза бољевачког (Грбић 1925).

2. Имајући у виду све раније прилоге из кулinaryја, овог пута покушаћу да одем корак даље: да сагледам, огледно на примеру кулинарске лексике, статус специјалних терминологија³ у српским речницима које сматрамо стандардним, односно нормативним. За такав оглед управо је и подесна кулинарска лексика као део традиционалне културе који је врло подложен променама и утицајима других култура. Наиме, са усвајањем начина припремања јела из других култура усвајамо и њихове називе, а храна је у нашем времену (према речима етнолога Драгане Радојичић) „добила статус великог светског путника“; судећи по дневној штампи и телевизијским програмима и статус (стварне или наметнуте) дневне преокупације најразличитијих слојева друштва (истина једних за очи, а других и за очи и за трпезу). Понуда на трпези богата се такорећи дневно у додиру култура, без граница и у свим видовима комуницирања, али и извлачењем из заборавља регионалног и националног, уз мање или више довитљивог маркетиншког паковања. Кулинарство на пример има готово редовно устаљене термине на свим телевизијским каналима, а штампани медији се утркују у пласирању у виду посебних прилога најразличитијих куvara у атрактивној графичкој опреми. Нападна маркетиншка

³ Према истраживањима Гордане Вуковић, кулинарска лексика је у Матичином шестомнику представљена кроз 2500 одредница и карактерише је изражена терминолошка специфичност, будући да један део термина припада стандарнолексичком слоју, а други део је кавалификаторима варв. и покр. маркиран као дијалекатски (Вуковић 2002: 274).

презентација успешно се специјализује према намени односно пригодама, с фокусом једном на обредна и празнична јела, на мрсне или на посне дане односно славе (с исказаном или подразумеваном конфесионалном детерминисаношћу), затим према климатским менама или сезонским намирницама и сл. А готово сви локали (угоститељски објекти – од највећих до најмањих) труде се да понуђеним менијем у понечему буду особени (нуде нпр. „специјалитете куће“, чешће под тако уопштеном етикетом него довитљиво оригиналним именовањем). Кулинарска терминологија зато је реално гледано нестални отворени и нестабилни регистар, који се интензивно богати – богати се новим, страним из сусрета култура, али и оживљавањем из старине мање или више заборављеног или потиснутог као регионалног.

3. Из претходног следи да се кулинарство као сегмент културе са готово дневно новим елементима и у новим варијететима отима оптималном регистравању, а практична страна, туристичко-угоститељска на пример, тражи препознатљивост, најчешће и преводљивост, што намеће потребу стабилне номинације. Уз то, речници општег типа пак, посебно скромнијег обима, у виду једнотомника на пример, имају све мање простора за професионализацију као опште обележје живота и језика који прати такве тенденције. Зато се може унапред рећи да испуштање појединих речи из наших речника не мора да се изједначава са њиховом потпуном пасивизацијом или забором. Још теже је том фонду речи „налепити“ етикету „ненормативности“ односно „нестандарности“.

Рачунајући на ове моменте, драгоцене су Белићеве речи у ауторизованим стенографским белешкама са Новосадског договора, објављеним у Летопису Матице српске (ЛМС 1955: 3–126). Наиме, Белић се уверљиво супротстављао идеји *нормативног речника*, што се тиче самог избора речи, односно савременом терминологијом речено самог инвентара. Три пута је узимао реч и сваки пут започињао готово истим речима: „Ја знам шта је нормативна граматица. То су облици, то су гласови који су прописани, тога се сви држе. Али нормативни речник не знам шта је, нити мислим да тога може бити, нити сме бити...“ У уводном реферату под (под)насловом *Речник* он је једнако експлицитан: „Сем нормативне граматике, која прописује систем гласова и облика, других нормативних прописа за речник не може бити...“ (ЛМС 1955: 21).

4. Међутим, у последњој деценији све више се међу нашим лексикографима говори о томе које речи у статусу одредница треба уврстити у речник (стандардног, савременог) српског језика општег типа, посебно у последњих неколико година откад је у Матици српској заснован пројекат израде вишетомног речника. (Нису ретки у коментарима успутни квалификативи „нормативан“, „стандардан“, али у насловима речника увек изостану!) Као носилац Матичиног пројекта проф. Драгољуб Петровић изнео је своја размишљања у вези са избором речи за речнике савладивог обима а функционалне, илустру-

јући то супротстављањем речи КАЈМАК и СКОРУП. Строго узевши са становишта лингвистичке географије (с дијалектолошког аспекта гледано) обе речи су (биле) условно речено регионалне, али је по њему прва уобичајенија (доминира у дневној комуникацији и није непозната на целом српском језичком простору) и намеће се као први и једини кандидат за речник.

Судећи према начину обраде Вук (1818) пак овај синонимијски пар види обрнуто: лексикографску обраду речи *кајмак* свео је на *m. vide скоруј*. У експоненту иза одреднице стоји звездаца којом означава „турске ријечи“, којима је, судећи према Предговору (в. стр. XX, нап. 10), претпостављао српске речи, ако их има, којима би се ове прве могле „без сваке муке ишћерати из нашег језика“. Уз *скоруј* даје нем. и лат. еквиваленте *die Sahne, flos lactis*. Једина, али врло битна разлика у обради ових двеју речи у другом издању Рјечника је то што уз *скоруј* има „повратно“ упућивање: cf. *кајмак*. Претходном бих, импровизујући а с ослонцем на претходно, додала донекле наизглед сличан синонимијски низ: *качамак, ѿалѣниѿа, ѿура, куља и мамаљуга*. Низ би се, можда, могао свести на пар (без валидне провере, ослањајући се на успутну анкету и лично језичко осећање или „знање“) КАЧАМАК – ПАЛЕНТА. Матичин једнотомник има поред ове две и *ѿуру* (значи не и куљу и мамаљугу); и све њих узајамно умрежује. Стиче се утисак да „стандардним конзументима“ *качамак* и *ѿаленѿа* нису иста јела: *качамак* је аутохтоно народно јело које спада у ону групу која је успешно извучена из скоро потиснуте наше старе кухиње, а *ѿаленѿа* би се вероватно нашла у дечјим и новијим лаганим (полу)дијеталним кућним јеловницима. *Куља, ѿура* и *мамаљуга* за „просечног“ познаваоца наших јела су регионалне, *мамаљуга* и *куља* дијалектизми или прецизније локализми. Код Вука пак у првом издању Рјечника налазимо *качамак, куљу* и *мамаљугу* (друге две у обради упућује на прву), а у другом издању има и *ѿуру* (ову реч, ситуирајући је под (1) „Имо/т/ск.“, с упућивањем на *качамак, мамаљуга*, а под (2) „(у Лозници) таково јело с водом размућеном с пекмезом“. Из узајамног (двосмерног) увезивања изостаје *куља*, што је извесно сигнал „рангирања“ у Вуковој интерпретацији. (Ово се може тумачити да Вук бира.)⁴

⁴ У вези са Вуковим лексикографским поступком неколико напомена: Прво, ни прво његово издање нема једнодијалекатски карактер (а таква квалификација се дуго провлачила), што се односи на све нивое, од фонолошког нивоа до лексичког инвентара. Уосталом, Вукове назнаке одакле су неке речи, укључујући и поједина јела и пића, проширују географију његовог рјечника. Друго, Вуков Рјечник није једнојезични (а није писан ни са амбицијама да буде прави двојезични односно тројезични), што се наравно одражава на начин лексикографске обраде. Треће, Вуков лексикографски поступак је уникатан и по начину лексикографске обраде. Мислим ту пре свега на неретку ширину обраде (нпр. обичаја, игара и друго, и по томе је Вукова лексикографска обрада неретко ближа савременој етнолингвистичкој него ужелексикографској), што се јасније види након његовог издања у оквиру антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* под насловом „Српски Рјечник или азбучни роман“. Много је

Коректном савременом стручном квалификацијом овај низ би се могао означити партикуларном (блискозначном) синонимијом. Аутори Матичиног једнотомника имају подразумевани критеријум актуелности па немају ни куљу ни *мамаљугу*, али имају (хрватску) кајкавску реч *жганци*, извесно као блискозначну (да занемаримо попустљивост према кроатизмима, ако је храна „путник“ који не познаје границе). Конкретно, у једнотомнику иза интерпретације значења речи *жганци* следи тачка са запетом /;/, а иза *качамак*, *йаленџа* – што сугерише на недефинисан узајамни однос (или прецизније – даља партикуларна синонимија) међу лексемама које су доведене у везу. Од издвојених блискозначних речи у једнотомнику *жганци* су се нашли само у синонимијском низу под *јура*. Да напоменем да *Речник српских говора Војводине* из Сремске Митровице региструје реч, са статусом одреднице, *жганац/жгањац*, с напоменом обично множина *жгџанци/жгањци* и упућивањем на *куљу*. Блискозначна лексема *йргџанци/йргањци* није уврштена у једнотомник (према наводу А. Крушец, нејасне географије, али извесно добро потврђена у српским говорима Војводине као „врста ваљушака за супу“). У вези са овде скицираним закључак би био да лексикографи имају две врсте проблема: а) како дефинисати односно сегментирати овај део јела од брашна и б) којим лексемама из тог семантичког поља дати простор у речницима савременог српског језика.

5. Наша трпеза се променила у односу на Вукову, разноврснија је и богатија, и јелима и пићима, а у једнотомнику – савремена, као и она Вукова за његово време. У једнотомнику, на пример, нема: *бунгура* (врста јела од обареног жита или кукуруза), *јагле* (искокано кукурузно зрно), *мандаре* (врста јела од брашна, масти и воде), *йрге* (јело слично каши), *сайрице* (јело од брашна налик на тарану), *куље*, *мамаљуге*, *йргџанаца* (врста резанаца, ваљушака), *бешкоџа* (данас: двопек), *йаје* (јело слично каши), *йџанке*, *ладџаче*, *луковаче* (врста јела од кукурузног хлеба умешаног са луком у хладној води), *ојарнице* (врста кукурузног хлеба), *ојаруше* (врста погаче), *йолежака* (врста дуго печеног кукурузног хлеба), *найреника* (врста тврдог сомунa), *квашенице* (географски – квашенице данас само имамо у једном уском појасу северног Баната), *џаије* (врста сланог колача), *џашака*, *чимбура* (врста јела од јаја и кајмака), *џешке односно кешке* (јело од пшенице и кокошијег меса), *йодройца*, *ошаја* (данас: компот), *саганлије* (али данас: пребранац) и сл.

рећи да се он приближава профилу енциклопедијског лексикона, али таквих елемената има; примере које он понекад даје подсећају нас и на црте асоцијативног речника. Уп. на пример под *йојара* (иза значења на нем. и лат.): Питали некакво дијете: „Како се зове код вас ладна попара?“ А оно казало: „Ми јој се на дамо ни оладити.“ Или на пример под *йасуљ* „Прођи га се брате; видиш да му ни име није као у осталије смокова: пас и уља! Окани га се брате, тај је сву Босну истурчио (т.ј. истурчили се да не poste и да не једу пасуља). – Тако реку у шали онемо који једе пасуљ, а има још каква јела.

Дуг је наравно списак савремених јела и пића којих нема у Вуковом Рјечнику; уп. нпр.: *ајвар, суйа, њајрикаш, гулаш, завијача, бундевара, гурабија, макарони, моча, мусака, мућкалица, њереца, кифла, векна, кремјиша, бешамел, мајонез, шлафрок, одн. јабуке у шлафроку* итд.

Надаље, Вук *лозовину* упућује на вино, а једнотомник има *лоза* с упућивањем на *лозовача*, са значењем *ракија од грозђа*. У једнотомнику стоји *шљива* с упућивањем на *шљивовица* (ракија). Лексема *шљивовача* означава шљивов штап, а код Вука *шљивовача* значи врсту ракије. Вук нема *шљива* у значењу ракија. Наравно да савремени речник има и *вињак, виски, војка, вермуџ*.

б. Када говоримо о статусу кулинарске терминологије у једнотомнику као речнику општег типа и самом лексикографском поступку, приметно је да је експлицирање квалификатора кув(арство) недоследно, што илуструју на пример лексеме *гужвара, савијача, гибаница*. Све три лексеме дефинишу се као *врста њише* и ниједна нема друго значење, а само *гужвара* од ове три насумично изабране јединице има ознаку *кув*. Лексема *бешамел* терминологизована је квалификатором *кув.*, док је на пример лексема *сос*, с јединим значењем *жирово јело с разним зачинима који је додатак главном јелу, умак, умокац* остала изван овог система; или на пример *шлафрок* као врста посланице такође остаје без ознаке *кув*. (примарно значење је *кућна хаљина*); такође, *вареник* и *вареника* немају ознаку по којој би припадали кулинарском терминосистему.

Данас је сасвим уобичајено да се као називи јела употребљавају *кујус, грашак, њасуљ, боранија* и сл., али према једнотомнику ове лексеме припадају само ботаничкој терминологији. Ознаку да се ради о врсти јела налазимо уз синтагматску лексему *чорбаси њасуљ* (терминолошко маркирање би наравно у овом и сличним случајевима било сувишно). Проф. Дара Гортан-Премк даје једноставно решење: иза *боји*. додати *и* уз експлицирање кодне ознаке (1997: 124–125).

Надаље, на пример, у једнотомнику ћемо наћи *ровишо јаје* под *ровиш*, али *јаје* на *око* ни под *јаје* ни под *око*, што обавезује на јасније критеријуме (и доследније поступање) приликом обраде тзв. сложених лексема.

Неколико закључних напомена. – (1) Матичин једнотомник је ипак на путу лексичке стандардизације, али не и оптималне инвентаризације.⁵ Да

⁵ У том смислу, подсетила бих на напомене проф. Пижурице (2009) поводом нереалних очекивања од једнотомника: а) Да садржи *оптимални инвентар* речи за речник тог типа (а тај „оптимални однос“ је тражен од стране разних корисника између осамедесетак и петсто хиљада!); б) Да буде *савремен избор* речи, али с оптерећењем да се грубо не одсече традиција; в) Да прегледно презентује *развијену семантику* (корисник посеже за речником с одређеном намером и када не нађе значење које очекује – бива разочаран и склон да квалитет речника оспори; г) Да не запостави *фразеологију* (имајући ослонац у РСАНУ, једнотомник је

је тешко бити рационалан (односно економичан) у избору речи, показује лексичко гнездо (наравно не у смислу груписања под једном одредницом) око речи *шкембе* (тур. порекла) – *шкембе*, *шкембићи*, *шкембав*, *шкембо*, *шкембоња*. Можда је у једнотомнику требало дати место само лексеми *шкембићи*.

(2) Језик се неумитно професионализује и зато је све теже урадити шире прихватљив речник општег типа, посебно ако имамо амбиција да он буде савладивог (и „носивог“, чак и у значењу саме тежине изражене у килограмима, ако се има у виду једнотомник) обима у виду једнотомника. Централно питање је, што се инвентара речи тиче, удео специјалних терминологија у речницима – од кулинарске, ботаничке, медицинске, обичајне и правно-економске (у ширем смислу те речи) до рачунарске на пример, потом речи и израза страног порекла и слично. Иако не располажемо тачним статистичким подацима, јасно је да су у Матичином једнотомнику доследније добиле на маркираности и да су боље заступљене оне терминологије које су већ у форми терминолошких речника систематизоване, а из којих је лакше направити коректан избор – добар пример је ботаничка терминологија.

(3) Обавеза је струке (не само лексикографа) да истрајно уверава јавност да је рад на речницима српског језика, различитих профила и намене, трајан посао, уз поштовање достигнућа савремене лексикографске праксе и лексиколошке струке и науке, што иде у прилог општој констатацији да треба наставити рад на терминолошким речницима и тек онда направити коректан избор који би одговарао речнику општег типа са становишта општеупотребне лексике.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић 1985: Ж. Бошњаковић, *Пасџирска терминологија Срема*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике.
- Вуковић и др. 1984: Г. Вуковић, Ж. Бошњаковић, Ј. Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике.
- Вуковић 1995: Г. Вуковић, Кулинарска лексика у фразеологији, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, бр. XXIII, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 39–43.
- Вуковић 2002: Г. Вуковић, Општа и терминолошка лексика у лексикографској пракси, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад: Матица српска, 273–277.

у том сегменту изванредан); д) Да садржи прави избор *граматичких информација*; њ) Да буде презентован *двоизговорни карактер* српског језика (У процепу смо између уштеде простора и коректног представљања двоизговорности – скавице и ијекавице; тај захтев „једе“ драгоцен речнички простор.); е) Да буде *усклађен са важећим правописом*; ж) Да погоди праву меру у показивању да *српски језик више није српскохрватски*; з) Да не буде видљивих *неусклађених због колективног ауторства*.

- Гортан-Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с. књ. 14, Београд: Институт за српски језик САНУ, 7–188.
- Грбић 1909: С. Грбић, *Српски народни обичаји из среза Бољевачког*, Српски етнографски зборник, књ. XIV, Обичаји српског народа, књ. 2, Београд: Српска Краљевска Академија.
- Грђић Бјелокосић 1908: Л. Грђић Бјелокосић, *Српска народна јела у Босни и Херцеговини*, Српски етнографски зборник X, Београд: Српска Краљевска Академија, 73–118.
- Драгин 1991: Г. Драгин, *Рајтарска и њовртјарска терминологија Шајкашке*, Српски дијалектолошки зборник XXXVII, Београд, 621–708.
- Звекић-Душановић 2011: Д. Звекић-Душановић, Из кулинарске лексике-прженице, моче, пофезне, бундаш, *Зборник радова у част Гордани Вуковић*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 217–219.
- Лазић 2000: А. Лазић, *Јела и њића у Мачви*, Шабац: Културни центар.
- ЛМС: Анкета о питањима српскохрватског језика и правописа, *Лейхойис Мајице српске*, 1955, Књ. 375, св. 1, Нови Сад: Матица српска, 3–136.
- Мијатовић 1908: С. Мијатовић, *Српска народна јела у Левчу и Темнићу*, Српски етнографски зборник X, 1–69, Београд: Српска Краљевска Академија.
- Милорадовић и др. 2011: *Култура исхране у Војводини кроз обредну њраксу. Лингвистички и етнолошки аспекти*, Нови Сад: Матица српска.
- Михајловић-Вуковић 1977: В. Михајловић, Г. Вуковић, *Српскохрватска лексика рибарства*, Институт за лингвистику у Новом Саду, Нови Сад, стр. 457 + Карте.
- Михајловић 1980: В. Михајловић, Из наше кулинарије, *Књижевни језик*, IX/4, Београд, 7–24.
- Недељков 2009: Љ. Недељков, *Архаична њчеларска лексика у Војводини*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Пижурица 2009: М. Пижурица, Ијекавско издање речника српског језика, Седми лингвистички скуп *Бошковићеви дани*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 51–61.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика. Нови Сад – Загреб (Мајица српска – Мајица хрватска), 1967–1969, књ. I–III, Нови Сад (Мајица српска), 1971–1976, књ. IV–VI.*
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XIX, Београд: Српска академија наука и умјетности, 1959–2014.*
- РСЈ: *Речник српског језика, Нови Сад: Мајица српска, 2007.*
- Радовановић 2011: Д. Радовановић, Из кулинарске лексике Санада и Мокрина, у: *Зборник радова у част Гордани Вуковић*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 227–239.
- Радовановић-Спариосу 2013: Д. Радовановић, Л. Спариосу, Српска и румунска трпеза у северном и средњем Банату, *Језици и културе у времену и њросјору*, 2/2. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 205–212.
- Радовановић 2013а: Д. Радовановић, Банатска месна трпеза, *Годишњак за српски језик*, 26/13. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 461–469.
- Ристић 2006: С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Монографије 3. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Тројановић 1896: *Сјаринска српска јела и њића*, Српски етнографски зборник II. Београд: Српска Краљевска Академија, 1–22.
- Kruszec 2004: А. Kruszec, Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju „Srpskog Rječnika” Vuka Stefanovića Karadžića (1818), *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, XLVII, 1/2. Нови Сад: Матица српска, 233–297.

Драгана И. Радованович

ОТ ТРАПЕЗЫ ИЗ СЛОВАРЯ ВУКА СТЕФАНОВИЧА КАРАДЖИЧА
ДО ОДНОТОМНИКА МАТИЦЫ СЕРБСКОЙ

Резюме

Автор статьи провел исследование, каким образом в однотомном словаре сербского языка (по сравнению со словарем Вука Караджича) представлена *трапеза* как значительная составляющая регистра культуры в ту эпоху, когда пища «получила статус „всемирного путешественника“ в разнообразных своих формах – от семени до приготовленного блюда». Трапеза богатеет практически ежедневно – на стыке культур, не зная границ, во всех видах общения, а также благодаря открытию уже забытого национального, с более или менее привлекательной маркетинговой упаковкой. Это является вызовом для лексикографов во всех сопутствующих областях жизни и языка, причем происходит явная профессионализация данной сферы – например, что из всего перечисленного необходимо выбрать и включить в тесные обложки однотомника. Наша трапеза изменилась по сравнению с временами Вука Караджича, она стала разнообразнее и богаче в блюдах и напитках. В однотомнике она представлена в современном состоянии, как и трапеза в словаре Вука Караджича в свое время. С другой стороны, экспликация квалификатора отношения к пище в однотомнике непоследовательна – ср., например, лексемы *гужвара*, *савијача*, *гибаница*; все три лексемы определяются как ‘вид пирога’ и не имеют другого значения, из перечисленных только *гужвара* имеет квалификатор принадлежности к пище. Также в однотомнике последовательно маркированы и представлены термины, систематизированные в словарях, что приводит к выводу о необходимости продолжения работы над терминологическими словарями. Только после этого представляется возможным правильно выбрать подходящие слова с точки зрения общеупотребительной лексики.

Ключевые слова: кулинарная лексика, Словарь Вука Стефановича Караджича, однотомник Матицы сербской, статус терминологических слов

НАРОДНИ НАЗИВИ ВОЋАКА КОД СРБА И КРИТЕРИЈУМИ ЊИХОВОГ РАСЛОЈАВАЊА*

Неђо Г. Јошић**

Аутор се у раду бави народним називима воћака у српском језику. Како је ријеч о народним именима за појединачне варијетете важнијих ботаничких родова, о називима с основама различитог поријекла, непосредним и метафоричким образовањима – аутор у њиховом раслојавању и анализи користи различите критеријуме, те даје одређена запажања и закључке.

Кључне ријечи: народни називи воћака, критеријуми раслојавања, лексикологија и терминологија, српски језик

Увод

Народна терминологија појединих области живота и стваралаштва, материјалне и духовне културе српскога народа, чини замашан дио лексичког фонда српског језика. Још на самом крају XIX вијека, у вријеме када су отпочињале припреме за израду великог описног рјечника савременог српског језика, водило се рачуна да у том рјечнику у што обухватнијој мјери буде заступљена терминолошка лексика. Тако се у *Позиву и Ујујисџиву за куљење речи њо народу за речник СКА* из 1899. године, следствено гледиштима Стојана Новаковића, у 99 тачака разрађују ријечи по групама предмета или појава.

Међу њима су клима и годишња доба, географски називи, руде и минерали, вегетација, шумско дрвеће, воће, земљиште, справе итд. (исп. Белић 1959: XV). Веома широк обухват извора те претрага наведених и бројних других терминолошких области, имао је за циљ да предочи што потпунији лексички фонд српскога језика на прелому XIX и XX вијека. Рјечник који ће у битно промијењеним друштвено-историјским околностима 60 година касније отпочети да излази под називом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* или *Речник САНУ* (како се он у стручним круговима данас обично зове), чини основни извор за проучавање српске воћарске лексике и

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у цјелини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

терминологије. Претрагом његових томова закључно са словом О те ексцерпцијом других допунских извора и допуна са терена широм штокавске територије, утврдили смо да воћарска терминологија у творбено-семантичком погледу чини веома занимљив, иако не тако обиман дио лексичког фонда српског језика. Општи пресјек стања наше воћарске терминологије на крају XX вијека осмишљен и сређен у виду корпуса српске народне воћарске терминологије, показује да у српском језику постоји преко 1.400 лексичких јединица којима се именују појединачне сорте наших воћака од јабуке и крушке до смокве и маслине.¹ Воћарску лексику, наравно, не чини само то,² али фонд народних назива воћака које се гаје (или су се гајиле) на српском етничком тлу, чини само језгро српске воћарске терминологије, њен средишњи и најважнији дио.

Калемљење воћака на српском тлу ширило се од досељавања наших предака наовамо, а посебно мјесто имало је на црквеним и манастирским посједима у средњем вијеку. Неке се воћке нпр. јабука *буди́мка*, *буди́млија* или *буди́мњача* (како се у Поцерини данас зове), везују за немањихку државу и вријеме Светога Саве, али се најснажнији развој воћарства везује за XIX вијек, када је са пропадањем Турске царевине у српским земљама оснажен државотворни и друштвени живот.

Највећи број аутохтоних или одомаћених калемљених и гајених сорти воћака код Срба има локални значај, па се сходно томе и њихови називи у српском језику сврставају у ријечи локалнога карактера. Сасвим незнатан број воћака чија су имена раширена на цијелом штокавском подручју, спада у ред општепознатих. Међу њима поменимо јабуке *буди́мку* и *колџачу*, крушке *јѐрибасму* и *карџманку*, шљиве *бѐлицу/бјѐлицу* и *маџарку*. Али и ти називи из домена стандардног лексикона имају своје покрајинске форме. Сходно дијалекатским особеностима (а грађа потиче из свих дијалеката штокавског подручја), њих каткад прати и специфичан гласовни развој карактеристичан за одређени говорни тип. Код њих се такође веома често читују други и другачији творбени обрасци: за исту творбено основу неријетко се везују различити суфикси, и то се може сматрати битним творбеним обиљежјем у српској воћарској терминологији. Тако се поред назива *карџманка* као најраширеније

¹ Преглед извора и сам корпус воћарских термина у српском језику употпуњен примјерима употребе и назнакама за локацију, аутор овога рада дао је монографији *Воћарска лексика и терминологија у српском језику* (Јошић 2016: 159–214).

² У круг воћарских термина потпадају и називи за болести воћа (старији и новији), па и лексика којом се изражава нпр. сам развој какве аномалије воћке или њенога плода (*смолошок*, *рогачење*). Општи преглед болести воћака у вријеме када су аутохтоне воћке нашега поднебља чиниле основни воћарски фонд, дао је Младен Јосифовић. У свом невеликом а садржајном приручнику (Јосифовић 1941), обрађене су најважније болести и аномалије воћа, нпр. *џрулежница*, *чађавица*, *смолошочина*, *жуџица*, *џегавост*, *сива џрулеж* или *џлесњивост*, *џејелница*, *џламењача*, *рак* итд.

форме за крушку поријеклом из турске покрајине Караман (*У ливади крушка караманка*, нар. пјесма, Вила 1868, Речник САНУ), на терену срећу и друга образовања: *карђбђнка* (Космет), *карамђлија* (Мачва, Колубара), *карђмђн-шница* (Сарајево).

Српску народну воћарску терминологију ваљано је сагледавати као тематску групу, а појединачне називе воћака у српском језику као **лексичко-семантичку групу ријечи** у оном смислу како је на језичко-граматичке особености лексичко-семантичке групе поодавно гледао нпр. Ф. П. Филин.³ Именослов народних назива воћака у српском језику схваћен као лексичко-семантичка група ријечи коју чине углавном изведенице (од 1.425 лексичких јединица, колико чини наш корпус, изведенице обухватају 95%, а остатак чине сложенице и двочлане синтагме), могао би даље да се раслојава на уже цјелине или подгрупе према различитим критеријумима. Приступајући изведеницама као доминантом начину творбе, ми бисмо да издвојимо три таква критеријума који несумњиво имају своје лингвистичко упориште: ботанички критеријум, критеријум језичке припадности основинских лексема и лексичко-семантички критеријум.

I. Ботанички критеријум

Ботанички критеријум подразумијевао би сагледавање и анализу према начелима ботаничке припадности. Све калемљене воћке стаблашице карактеристичне за српско етничко поднебље улазе у 9 родова (међу којим је најшири род **Prunus** = **шљиве**), а родови, опет, чине чланове 5 ботаничких фамилија (с фамилијом **Rosaceae** = **руже** као главном и најширом). Ботанички критеријум имплицирао би успостављање аутономних низова са чеоним појмом као представником скупа, тј. хиперонимом као надређеним појмом и низовима хипонима као подређеним лексичким јединицама таквога скупа. Примјена ботаничког критеријума омогућавала би да се, поједностављено речено, сви називи јабука нађу на једном мјесту, те да се такав скуп даље рашчлањује према лексичко-семантичким особеностима лексичких јединица карактеристичним само за род **Malus pomila**. Табеларни преглед најбоље илуструје како се српска воћарска терминологија грана према ботаничком критеријуму. Из прегледа је испуштен род **Citrus** (фамилија **Rutaceae**), јер је карактеристичан за приморска мјеста и у народу није индуковао појединачне

³ „Лексико-семантичке групе слов, представляют собою собственно языковые единицы, продукт исторического развития того или иного языка. Слова, выражая свои собственные значения, в рамках одной лексико-семантической группы в тоже время оказываются связанными между собою отношениями, не безразличными для их собственных значений. Это отношения синонимии, антонимии, всякого рода уточнения, дифференциации и обобщения близких или сопредельных значений“ (Филин 1957: 535–536). (исп. и Драгићевић 2007: 236–237).

називе; у српском језику познати су само *лимун* (*Citrus limonum*), *наранџа*, *мандарина* и *чејрун* као општа имена.

фамилија	род	врста	народни називи појединих варијетета
<u>Rosaceae</u>	Malus	<i>Malus pomila</i>	<i>авàјлија, зелèника, њòгачàрка, рѹзмàрѹнка</i>
	Pirus	<i>Pirus communis</i>	<i>водèњаја, звòнача, кàлуђèрка, ѡтамjàника</i>
	Prunus	<i>Prunus persica</i>	<i>бèлача, голушиàвка, јèsèнка, мирисàвка</i>
		<i>Prunus armeniaca</i>	<i>гòлица, мàђàрка</i>
	<i>Prunus cerasifera</i>	<i>зердèлија</i> и сл. (као општи назив)	
	<i>Prunus communis</i>	<i>гòркѹш, мекѹшац</i>	
	<i>Prunus avium</i>	<i>водèњача, дрèновача, лòѡицà, млèѡкиња</i>	
	<i>Prunus fruticosa</i>	<i>вѡшња</i> (као општи назив)	
	<i>Prunus divaricata</i>	<i>рàнка</i> и сл. (као општи назив)	
	<i>Prunus domestica</i>	<i>ѡжèгача, ѡсавицà, цèѡика, црнòшљива</i>	
	<i>Prunus insititia</i>	<i>ѡрнòшљива, цибàра, црнòслива</i>	
<i>Prunus italica</i>	<i>бардàклија, црнòшљива, ѡнàрика</i> и сл.		
	Cydonia	<i>Cydonia oblonga</i>	<i>врањàнка, лèсковчàнка</i>
	Mespilus	<i>Mespilus germanica</i>	<i>мѹшмула</i> (као општи назив)
<u>Oleaceae</u>	Olea	<i>Olea europaea</i>	<i>бјèлица, зелèница, дрòбњача</i>
<u>Moraceae</u>	Ficus	<i>Ficus carica</i>	<i>бјèљача, дѹгача, зѡмњача, крвàвицà</i>
<u>Juglandaceae</u>	Juglans	<i>Juglans regia</i>	<i>влàшкѹш, дебèљàш, јабѹкàш</i>

Одмах да се поједностављено појасни, преглед је, с ботаничке стране гледано, непотпун: испуштене су поједине ботаничке врсте код већег броја родова (нпр. *Malus communis* = *дивља јабука*, *Pirus piraster* = *дивља крушка*, *Olea oleaster* = *дивља маслина* итд.). Међутим, како се назначене врсте у језику једино именују на такав начин или још уопштеније, ријечју *дивљака*, те факат да су индуктор за настанак појединачних назива воћака у српском језику питоме, његоване, гајене или калемљене форме – остали представници родова немају никакав значај за развој и уобличавање српске воћарске терминологије.

Ботанички критеријум је погодан за успостављање односа између јединке која живи, битише у природи и лексема с примарном денотацијом. Лексема с примарном денотацијом, према Лајонсовим гледиштима,⁴ именују објекте који не фигурирају, већ реално постоје (исп. Драгићевић 2007: 58). Такав начин сагледавања омогућује да се на лексичком плану рашчисте односи код представника појединих родова, у нашем случају посебно код појединих

⁴ Лајонс примарну денотацију илуструје на примјеру лексема *морж*: „To return to the definition of 'walrus' given above: we interpreted this as a definition of the denotation of walrus. But in order to apply it, we need to know the sense of many of the component lexemes in the definition“ (Лајонс 1977: 211).

предствника из рода **Prunus**, те да се неким лексемама да књижевни карактер, док би друге у језику остале да слове као локалне лексичке форме.

ботаничка врста	књижевни фонд	локална образовања
Prunus cerasifera	зердџија	ардџија, зердџија, раздџија
Prunus italica	џенџика	зердџија, зердџија, зердџија
Prunus armeniaca	кајсија	зердџија, зрдџија
Prunus persica	брџска	раздџија

Лексема *зердџија* примљена је из турског језика: тур. *zerdali* = жута шљива (Шкалаћ 1973), а лексичке јединице с овом основом, као што и табеларни преглед показује, у народу „лутају“ између појединих представника из рода **Prunus**.⁵

Слабост овога критеријума при анализи је та што фонд појединачних назива воћака не би могао да се на прави начин лексиколошки анализира као цјелина, а чињеница је да постоје бројне особине воћних плодова наших воћака, које су се у народу наметнуле као мотив именована и за представнике различитих родова, нпр. боја: *зелџика* (јабука, крушка), *зелџица* (јабука, маслина, смоква), *зелџка* (маслина, смоква, јабука, крушка), или нпр. мирис: *џамџаника* (јабука, крушка), *мирисџка* (јабука, бресква) итд.

II. Критеријум језичке припадности основинских лексема

Анализирајући цјелокупну грађу према поријеклу основа или основинских лексема, утврдило би се у коликој је мјери српска воћарска терминологија аутохтона, а у коликој је мјери именована воћака код Срба употпуњаван и богаћен инфилтрацијом лексичких елемената страног поријекла. У том погледу посебно су инспиративне лексичке јединице магловите творбено-семантичке структуре, као што су крушка *баџва*, *баџвача* (и бројне друге фонетске варијанте, за које се сматра да воде поријекло од **bъtv-ěti*),⁶ *рџи* (трешња, Шумадија), *сџдак* (крушка, Шумадија), *сџдика* (јабука, Валпово), *маџуша* (крушка, Босна) итд.

Доминацију српских (словенских) основа није потребно доказивати: њихова учесталост се јасно показује у свим видовима именована (оним реалне и оним метафоричне природе) и свим видовима мотивисаности. Зато

⁵ Воћка *Prunus cerasifera* изгледа да није била позната нашим племенима на Балкану прије турских освајања, она нема неки посебан значај у практичном животу ни свој култ, те се ни лексема *зердџија* као наш назив за поменути воћку није на прави начин учврстила у лексичком систему српског језика (ријеч *зердџија* није надаље представљала основ за настајак нових лексичких јединица). На њу се, поједностављено речено, данас гледа као на својеврсни језички реликт у српској воћарској терминологији.

⁶ Исп. ЕРСЈ 2: 102. Објашњење тамо дато подупиру старији и савремени подаци (нпр. М. Медић, Летопис Матице српске 139: 89–90, или моји подаци из Врховине).

бисмо овдје да дамо преглед важнијих лексема које су у процесу именовања имале улогу даваоца основе:

а. придјевске: *бео/бијел, жуџи, зелен, модар, мрк, црвен, црн, шарен, дуг, крив, округао, дробан, круџан, грк/горак/горчив, кисео, сладак, мек, џврд, воден, озими, рани;*

б. именичке: *восак, златио, лубеница, џруџи, колач, мед, слад, мирис, мука, масло, зима, зоб, јечам.*

Ове основинске ријечи као даваоци основе, уз покоју још, учествовале су у образовању натполовичног броја изведених лексема. За поједине основе везивало се и по десетак суфикса, што представља огледало њиховог творбеног потенцијала. Као илустрацију дајемо изведенице с основинском ријечју *бео/бијел* и *мед*, и то не све:

бео/бијел: *белача/бјелача* (бресква, шљива), *белвица* (јабука, Врање; шљива, Врање), *белџа/бјелџа* (крушка, шљива), *белџа/бјелџа* (јабука, трешња), *белџа/бјелџа* (шљива, трешња, јабука, крушка, бресква, смоква, маслина), *белџа* (шљива, Тимок), *белџа/бјелџа* (крушка, шљива) итд.;

мед: *медџа* (крушка), *медџа* (крушка), *медџа* или *медџа* (крушка, Драгачево, Ужице итд.), *медџа* (јабука, Сарајево; шљива, Плав и Гусиње), *медџа* или *медџа* (крушка, Тамнава итд.), *медџа* (крушка), *медџа* (крушка, Зеница итд.; шљива, Славонија), *медџа* (крушка), *медџа* (јабука, Славонија), *медџа* (крушка, Крагујевац итд.), *медџа* (крушка), *медџа* (шљива, Сиринићка жупа; јабука, крушка) итд.

Творбено-семантичку ширину српске воћарске терминологије давале су и ријетке или непродуктивне основе, домаће и стране, нпр. *медџа* (: *медв-*, *медвен* – крушка); *зефирџа* (: грч. *zephyros* – крушка, Врање). 1 1 (исп. Речник САНУ, одр. зефир, зн. под. т. 2).

Дуготрајни период турске државне управе у српским земљама оставио је дубок траг у српском лексичком систему. Тај траг видан је у бројним сферама друштвеног живота, нарочито у појединим термилолошким областима. Турска царевина, иако је унеколико ограничавала развој села и сузбијала сваки напредак, имала је и позитиван утицај на развој воћарства код нас. У њеним пашалуцима подстицано је калемљење и ширење воћака, о чему свједочи немали број воћака које су доспјеле посредством Турака и немали број основа поријеклом из турскога језика у појединачним називима наших воћака. И сами општи називи неких воћака турскога су поријекла: *бадем, кајсија, шефџа, вишња, мушмула*. Термин *калем* такође је њихов (необично је што се он јавља као основинска ријеч у називу *калемџа* – јабука, Мачва), али и ријеч *ашлама, аришлама* или *аришлама* (*Аришламе* у *меду куване*, нар. пјесма, Вук, Речник САНУ), као општи термин за сваку калемљену трешњу, нпр. у Босни. Именослов воћака код Срба у знатној мјери садржи основе које су на наше тле доспјеле из турског језика или турских дијалеката. Основе турског

поријекла јављају се у стотинак народних назива. Наравно, ти називи су че-шћи у оним дијеловима штокавске територије гдје муслимански живаљ чини већинско становништво, али, уопште узев, оне су разасуте по територији цијело-лог штокавског подручја. Наш циљ није да дамо цјеловиту слику о називима воћака с турским основама, већ да на илустративан начин покажемо дјело-творност и снагу појединих основа и њихову улогу у творбено-семантичком уобличавању назива наших воћака.

основинска лексема*incir**Karaman**lif-***народни називи (с локацијама)***инџирача* (крушка, Ужице), *инџирка* (крушка (Ужице), *инџирика*(крушка, Подриње), *инџирица* (крушка, Ужице);*карѠбанка* (крушка, Космет), *карамјлија* (крушка, Мачва, Колу-бара), *карѠманка* (крушка), *карѠманиница* (крушка, Сарајево);*елѠанија* (јабука), *Ѡлифа* (јабука, Полимље), *ѠлифѠлма* (јабука, Зе-ница), *ѠлифѠнка* (јабука, Пожешко Поље), *ѠлифѠнка* (јабука), *јѠли-**ва* (јабука, Злакуса), *јѠлиѠанка* (јабука), *јѠлиѠка* (јабука, Врање), *јѠ-**лиѠѠвна* (јабука, Сарајево), *јѠлиѠанка* (јабука, Врховина), *лиѠѠњака*

(јабука).

Напоменимо узгред да је турском *incir* српски еквивалент *смоква*. *Ка-раман* је турски град (именован према селѠучком поглавици *Karaman*); од имена овога града изведен је назив за цијелу област: *Караманија* и сл. (Шка-љић 1973). Основа *lif-* јавља у ријечима које у турском језику означавају биљно влакно, нит или конац,⁷ а управо биљно влакно које се попут ожиљка пружа од цвијетног завршетка до петелке с једне стране плода, чини карактери-стично обиљежје наведене јабуке и оно је у народу препознато као мотив именована.⁸ Постојање варијантних назива општа је појава у српској воћар-ској терминологији. То потврђују бројне снажне основе домаћег поријекла, а унеколико и основе које воде поријекло из других језика, не само турског.

Удио других култура и других језика у формирању именована воћака код Срба, био је незнатан. Њихових трагова, нпр. оних германског поријекла, ипак има, посебно у сјеверозападним дијеловима штокавске територије који су не тако давно били под снажним утицајем Аустро-Угарске монархије. Као свједочанство, овдје бих само да се наведе њемачка сорта јабуке *Voiknapfel*, чији се назив на новом терену прилагођавао творбено-семантичким обрасци-ма српскога језика. Њемачки назив те сорте данас у Славонији у формама *бојкиња*, *боланица*, *бујина* или *бдиња* (*Боиње су [јабуке] ко шака крујине, ѡлак црљене* (Варош, Славонија, Лукић 1919: 179), сасвим видљиво или мање видно чува *Voiken-* као први члан њемачке сложенице. И неки други малобројни на-зиви воћака пренесених са њемачког тла адаптирали су се у нашем лексичком

⁷ Исп. Ђиндић i др. (зн. под т. 1).

⁸ Нама је остало непознато да ли је славонска јабука *Ѡжиљчавица* (*Јабукe: ... Ѡжиљча-вице, сегедњаче*, Оток, Lovretić 1897: 280) идентична јабука, али творбена основа (*Ѡжиљчав-*) показује да и она има ожиљак као карактеристично обиљежје плода.

систему и приклонили творбеним обрасцима карактеристичним за српске називе. Њемачка сорта крушке *Kaiserbirne* (: њем. *Kaiser*) адаптирала се у Славонији као *кајзѝбѣрка* или *кајзѝѣрка*, а у Тамнави поједностављено (без трага о другом дијелу њемачке сложенице): *кајзерка*. Трагови других језика и других култура још су слабији; у именослову се јавља тек покоји назив с талијанском основом (*мезаница* – смоква, маслина), *жѣрмѡнка* или *ђѣрмѡнка* (: *Saint-Germain*, тј. гроф Жермен – крушка, Лесковац), и то је готово све. Тек у новије вријеме, усљед продора плантажних воћака страногa поријекла (европских и америчких), појављују се и њихови називи као нови терминолошки нанос.

Укратко, развој српске воћарске терминологије само је унеколико био условљен утицајем других култура и других језика. Културе које су биле у тјешњој и дуготрајнијој вези са српским земљама и нашом културом, једино су оставиле дубљи или значајнији траг. Ако се бројна имена српских воћака посматрају као уређен лексикон са свим творбено-семантичким узајамностима његових чланова, развој српске народне воћарске терминологије је посве јасан: српске (словенске) основе чине њено језгро, средишњи и најважнији дио; основе турскога поријекла мање важан сегмент у њеном уобличавању; основе из других европских језика њену периферију.

III. Лексичко-семантички критеријум

Овај критеријум показао се најадекватнијим у приступу и анализи народних назива гајених воћака. Његова примјена омогућавала је да се инвентар народних назива воћака сагледава као цјелина, да се у њиховој анализи приступа интердисциплинарно, те да се користе културолошки факти (када то изискује природа појединих назива). Народни називи воћака су лексичке јединице конкретних значења, а компоненцијална анализа као метода или техника погодна је управо за истраживање конкретних лексичких садржаја (исп. Драгићевић 2007: 89). Како воћни плод у српској воћарској терминологији чини средишњи и најснажнији индуктор именовања, сасвим је оправдано да се у лексиколошкој анализи, у трагању за мотивисаношћу заснованом на методолошким поставкама малочас поменуће истраживачке технике, пође управо од воћног плода.

Плодови калемљених воћака у процесу именовања испољили су неслућено велик деривациони потенцијал. Представа о особинама неке јабуке, крушке, трешње, дио су колективног памћења представника одређене друштвене средине. У процесу именовања, по природи ствари, намеће се једна особина (обично карактеристична) на уштрб других, те једино она именовањем добија свој језички израз. Мноштво варијетета воћака у природи изискивало је потребу за међусобном диференцијацијом; диференцијација заправо пред-

ставља кључ за настанак семантичких критеријума именовања. Поједини називи воћака код Срба показују да је за поједине воћне врсте једној особини даван примат у једном крају, у другом се опет наметало нешто друго као основ именовања. То показују синонимична образовања нпр. за шљиву *Ruginus domestica*. Народни називи показују да је у номинацији индуктор негдје чинила боја: *цр̄н̄а шљ̄ива* (Славонија), негдје структура: *ц̄ј̄е̄й̄ача* (Ужице) или *б̄ис̄џ̄ирица*, другдје опет поријекло: *ма̄ђ̄арка* или *с̄авка* (: *бер̄ос̄авка* – шљива, Врховина). Иако су особине воћнога плода кључни генератор у именовању воћака код Срба, основе за именовања могле су да буду и другачије природе (поријекло воћке, веза с каквом личношћу и сл.). Али, те видове именовања не бисмо да образложимо даље, већ да се вратимо особинама воћнога плода које су у номинацији продуковале семантичке критеријуме именовања системског карактера, те да покажемо како су се битније особине одразиле на лексичком плану код важнијих воћака.

особина	јабука	крушка	шљива	трешња	смоква
боја	<i>б̄еловача</i>	<i>ж̄ӯџ̄уља</i>	<i>г̄акуша</i>	<i>ц̄р̄ница</i>	<i>ц̄р̄њача</i>
величина	<i>вел̄икача</i>	<i>л̄ончара</i>	<i>кр̄ӯй̄њача</i>	<i>др̄обника</i>	<i>л̄о̄й̄ӣнца</i>
облик	<i>дуг̄а̄л̄ија</i>	<i>г̄ӯкавац</i>	<i>вал̄ӯва̄јка</i>	<i>б̄абаја</i>	<i>д̄ӯжица</i>
укус	<i>зук̄ваја</i>	<i>б̄љ̄ӯшавац</i>	<i>к̄иселица</i>	<i>гр̄каја</i>	<i>г̄ӯњача</i>
мирис	<i>муш̄ка̄й̄е̄љка</i>	<i>бос̄иљкача</i>	—	—	—
структура	<i>кр̄п̄ӣја̄јка</i>	<i>др̄в̄енац</i>	<i>б̄љ̄узгара</i>	<i>др̄иц̄куља</i>	—
вријеме сазр.	<i>зим̄куља</i>	<i>ж̄е̄й̄в̄енка</i>	<i>ра̄њуша</i>	<i>вид̄б̄ека</i>	<i>й̄е̄й̄ров̄њача</i>

Из општег прегледа (иако је он скученог карактера), могуће је скицирати двојак закључак.

а. Сви критеријуми именовања нису карактеристични за све воћке (остале воћке: дуња, орах маслина итд., још би убједљивије потврдиле овај закључак),⁹ јер је генетика воћних врста предодредила опште особине њихових плодова, што се тако видно одразило на лексички план, на семантичке критеријуме у њиховом творбеном-семантичком уобличавању, на сам семантички профил именослова.

б. Сва образовања нису истога карактера – једна су непосредно мотивисана (и она имају нешто доминантнију улогу), друга су метафорички мотивисана, и она подразумијевају успостављање метафоричких асоцијација у неком од наведених домена. Илустративан примјер пружају критеријуми у именовању крушака из претходне табеле. Непосредно мотивисани: *ж̄ӯџ̄уља* (: жут), *б̄љ̄ӯшавац* (: бљутав), *г̄ӯкавац* (: гука); метафорички мотивисани: *л̄ончара* (: лонац), *бос̄иљкача* (: босиљак), *др̄в̄енац* (: дрво), *ж̄е̄й̄в̄енка* (: жетва).

Када је нпр. ријеч о метафоричким образовањима које имају мирис као индуктор именовања, процес настанка нове лексеме је сложене природе: он

⁹ За орах је нпр. карактеристична величина (*ј̄аб̄ук̄а̄ш*, Славонија; *ј̄аб̄уч̄ар*, Босна) или вријеме сазријевања (*ра̄н̄ик*), док су остале особине као ирелевантна обиљежја, једноставно изостале у именовању.

подразумијева везу између изворног и циљног домена засновану на метафоричким асоцијацијама. Ако се посматра семантички план између мотивне и мотивисане ријечи *босиљак* (биљка *Ocimum basilicum*) → *босиљкача* (крушка), јасно је да из семантичког садржаја лексеме *босиљак* деривирана лексема смисаоно преузима само семантичке компоненте из домена мириса (у процесу именовања то, дакле, није представа о неком неодређеном мирису, већ фиктивна представа о мирису листова биљке *Ocimum basilicum*, за који се из искуства зна да је особен, загушљив и некако тежак).

На крају, уз наведени осврт с примјерима деривата који живо илуструју два плана у именовању воћака код Срба, жељели смо да дамо и један уопштен закључак: непосредно мотивисана имена углавном се ослањају на придјевске опште дијелове, а метафорички мотивисана на именице као основинске ријечи. И ријетки синонимични називи подупиру ово гледиште. Тако се једна врста јесење јабуке у Врховини именује ријечју *црљеника* (: црљен), другдје као *циганлија* или *циганчица* (: Циганка); код прве домен боје чинио је непосредно полазиште, док су код друге метафоричке асоцијације из домена боје индуковале појаву таквих специфичних имена.¹⁰

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1959: А. Белић, Увод, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1, Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, VII–XVI.
- Гортан-Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, 1–3, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 2003–2008.
- Јосифовић 1941: М. Јосифовић, *Болести воћака*, Поучна библиотека, књ. 13, Београд: Српска краљевска академија.
- Јошић 2016: Н. Јошић, *Воћарска лексика и терминологија у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Лајонс 1977: J. Lyons, *Semantics*, 1–2, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лукић 1919: L. Lukić, Varoš. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* XXIV, 32–238.
- Пижурица 1977: М. Пижурица, *Боје у зоонимији*, Посебна издања АНУБиХ, књ. XXXI, Одјељење друштвених наука, књ. 5, Сарајево, 29–45.
- Позив: *Позив и ујуиссиво за куљење речи по народу за Речник СКА*, Београд, 1899.

¹⁰ Извјесна сличност запажа се и у називу *лајтинка* (јабука, источна Босна). Њен назив перцептуалне је природе и основано га је везивати за *Лајтинку* као жену свијетле пути (перцепција бјелине испољава се и у поређењу **бијела као Латинка**) (исп. Пижурица 1997: 39).

- Прохорова 1979: В. Н. Прохорова, Тематические группы слов как микросистемы, *Вопросы русского языкознания* 2, Москва, 161–167.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–19, Београд: САНУ, Српска академија наука и уметности, 1959–2014.
- Симоновић 1959: Д. Симоновић, *Ботанички речник. Имена биљака*, Посебна издања САН, књ. 3, Београд: Научно дело.
- Тодоровић 1899: Б. Тодоровић, *Воћке и воће*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Филин 1957: Ф. П. Филин, О лексико-семантических групама слов, у: *Езиковедски истраживања у част на акад. Стефан Младенов*, Софија, 525–536.
- Шкаљић³ 1973: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Nedo G. Jošić

THE FOLK NAMES OF FRUITS AMONG SERBS
AND THE CRITERIA FOR THEIR STRATIFICATION

Summary

The folk names of fruit trees that are grown (or were grown) on Serbian territory present the core of Serbian fruit terminology, its central and most important part. This is not a voluminous lexical fund, but from the lexical-semantic and formation standpoints it is a very interesting one and can be analyzed according to various criteria.

I. The botanical criterion implies placing a botanical species at the head as a hypernym (i.e. *Malus pomila* = grown apple), which has subordinated folk names for some of its varieties as its hyponyms. The application of this criterion helps to define the relations between representatives of different genera (particularly among representatives of the genus **Prunus**, as the broadest in Serbian fruit terminology).

II. Using the linguistic affiliation of constituent bases or fundamental lexemes as the criterion clearly indicates that Slavic bases and generative bases developed on Serbian ethnic territory form the core of a universal fund of folk names for Serbian fruit trees; bases originating from the Turkish language play a less important part in its development.

III. The lexical-semantic criterion is linguistically the most appropriate. This criterion is based on methodological assumptions of componential analysis. Description and analysis are based on fruit yield as the most powerful naming inducer. The Serbian fruit name inventory is viewed as a whole which is further divided according to semantic naming parameters. Uniting directly motivated names and metaphorical formations within the framework of certain parameters (e.g. color, size, taste, etc.), the lexical-semantic criterion makes it possible to present naming in all its breadth, thus clearly showing its generative-semantic potential.

Keywords: folk names of fruit trees, stratification criteria, lexicology and terminology, the Serbian language

ИЗ ГЕОГРАФСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ ЈАДРА*

Мирјана С. Петровић-Савић**

У раду дајемо семантичку анализу квантитативно релевантног узорка географских термина забележених на терену Јадра у селима Бадања, Сипуља, Помијача и Текериш. Поделом географских имена на физиогене топографске објекте и антропогене, раздвојили смо оно што је настало само од себе, природним путем, од онога у чему је свога удела имала људска рука.

Кључне речи: Јадар, ономастика, топонимија, географска терминологија

Јадар је област у Србији која се простире око истоимене реке. Подељена је на две области: горњи и доњи Јадар. Административни центар краја је град Лозница. Овај терен као целина лингвистички је готово нетакнут, изузев радова Берислава Николића *Говор Тршића* и *Прилога ипроучавању јадарских ѿојонима*.¹

За ову прилику анализирамо грађу из дела горњег Јадра – из села Бадања: БД (Горња и Доња), Сипуља: СП (Горња и Доња), Помијача: ПМ и Текериш: ТШ. То су мања села и по површини и по броју становника. Овај део области стрмији је и неприступачнији од доњег Јадра, који је знатно равнији. Одлучили смо се за овај крај јер се наслања на Рађевину, а у тој области смо системски сакупили ономастику и урадили анализу топонима.²

Циљ рада је да се у најкрупнијим цртама представи семантичка анализа забележених географских термина уз делимично поређење са примерима ове врсте терминологије забележеним у Рађевини. Због тога смо нашу грађу и разврстали према семантици, као што се и чини у радовима ове тематике.³

У посматраној области, као и у другим крајевима уопште, географски термини, поред апелативне употребе, јављају се и као делови топонимских синтагми или као основе својих изведеница. У та два случаја они чине елементе у градњи топонима (Лома 2011: 181, Лома 2013: 239). Издвојени и посматрани

* Рад је настао у оквиру пројекта 178020 – *Дијалектoлoшкa иcтiрaживaњa српскoг језичкoг ирoсiјoрa* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs

¹ В. Литературу.

² В. Петровић-Савић 2013.

³ Уп. Лома 2011, Лома 2013, Радић 2003, Šic 1994.

сами за себе, географски термини остају ван топонимске творбе, а на равни апелативне.⁴ Због тога их и анализирамо са семантичког аспекта, разврставајући их, најпре, на фисиогене и антропогене географске термине, а даље према ситнијим семантичким особеностима.

1. Географски термини

1.1. Називи за фисиогене топографске објекте

1.1.1. Хидрографија

БАЊА 'извор топле воде': *Бања* БД СП.

БАРА 'плитка стајаћа вода': *Баре* БД; *Слана бара* БД, *Црвене баре* БД, *Црна бара* ТШ.

ВОДА 'извор': *Вода* БД; *Бранковића вода* СП, *Букова вода* БД, *Букова вода* СП, *Гвожђевића вода* БД, *Гвоздена вода* БД, *Живановска вода* СП, *Липова вода* БД, *Марића вода* СП, *Пошићарева вода* БД, *Росића вода* БД, *Сумиорна вода* БД, *Сумиордовића вода* БД, *Цвећикова вода* БД, *Црвена вода* БД.

ВРЕЛО 'јак извор воде': *Врело* ПМ СП.

ЈЕЗЕРО 'мање удубљење на површини земље испуњено водом': *Језера* СП; *Језерац* СП.

ИЗВОР 'место где подземна вода избија на површину земље': *Извор* СП, *Извори* СП; *Тодорски извор* СП.

МЛАКВА 'бара, локва': *Млаква* СП.

ПОНОР 'бездан, место где се речни ток наставља под земљом' (Šić 1994): *Понор* БД; *Понори* БД.

ПОТОК 'мања и краћа текућа вода, али и увала у којој има воде само за време падавина': *Пошток* БД; *Ковачевића идошток* БД, *Крњ идошток* СП, *Лукића идошток* БД, *Марићин идошток* ТШ, *Тошића идошток* БД, *Црни идошток* ТШ.

РЕКА 'сталнији и већи водени ток и земљиште поред њега': *Река* БД СП; *Јајића река* СП, *Мала река* БД, *Сипуљска река* СП.

САСТАВЦИ 'место где се две реке или два потока састају, уливају': *Саставци* БД.

СЛАТИНА 'место где полако извире слана или кисела вода' (Šić 1994): *Слатина* СП.

СТУДЕНАЦ 'извор': *Студенац* БД СП.

1.1.2. Рељеф, орографија

1.1.2.1. Називи за уздигнутије облике

БРДО 'природно узвишење земље, брег': *Брдо* БД ПМ ТШ;⁵ *Велико брдо* ТШ, *Илино брдо* ПМ, *Крње брдо* СП, *Крњић брдо* СП, *Кучића брдо* ТШ, *Лазаревића брдо* БД, *Мало брдо* ТШ, *Пеширово брдо* БД СП, *Шошина брдо* СП.

⁴ Овакав принцип разврставања географских термина и топонима приликом творбене анализе применио је Александар Лома у *Топонимији Бањске хрисовуље* (уп. Лома 2013: 239–240).

⁵ У суседној области, Рађевини, забележен је као ороним поред *брдо* и термин *бобија* (брдо с округлим врхом) (Пижурица 1980: 252). Овај назив *Бобија* специфичан је за северозападну Србију, носи у себи слику полулоптастог испупчења и примењује се на брда таквог облика и на праисторијске хумке (Лома 1994: 234).

БРЕГ 'мање брдо': *Брѐг* БД ПМ; *Вишлѝн брѐг* СП, *Грајића брѐг* ТШ, *Дулин брѐг* ТШ, *Дулин брѐг* ТШ, *Иванов брѐг* БД, *Црвени брѐг* БД.

ВИС⁶ 'врх брда': *Виc* СП; *На вису* СП.

ГЛАВИЦА 'врх брда': *Гла̀в"ца* БД СП; *Максића гла̀в"ца* БД, *Сакића гла̀в"ца* БД.

КИК 'заобљен планински врх са мало зашиљеним највишим делом': *Киk* БД ТШ.

КИЧЕР 'истурена стена': *Кичер* ТШ.

КОСА 'падина, брдска коса': *Коса* СП.

ПЛЕЋ 'страна брда': *Плѐћ* БД.⁷

РАВАН 'висораван': *Раван* СП; *Жикинѝвца раван* СП.

РТ⁸ 'планинска или брдска коса': *Рѝтови* ПМ,⁹ *Рѝ* СП; *Рѝић* СП, *Рѝови* БД ТШ, *Рѝови* БД ПМ; *Брѐкњи рѝ* СП, *Каменићи рѝ* СП, *Мийѝров рѝ* СП, *Шѝрокѝ рѝ* СП.

СТРАНА 'део од врха до падине брда': *Стѝрана* ПМ.

1.1.2.2. Називи за равне и улегнуће облике

ВРТАЧА 'левкаста удубина у кршу': *Врѝаче* СП ПМ.

ДО(Ј) 'удубљење између брегова, долина с равним дном': *До* БД ПМ, *Дѝл* БД, *Дѝлови* БД; *Дѝчић* ПМ; *Прѐдолак* ПМ.

ДУЉИНА 'уска и равна њива': *Дуљина* СП ТШ, *Дуљине* СП БД.

ЛУКА 'плодна земља крај реке': *Лука* СП ПМ БД ТШ; *Луч"ца* БД; *Васића лука* БД, *Лука за грѝбљем* БД, *Лука код грѝбља* БД, *Лука ѝдд грѝбљем* БД.

ПАЛУЧАК 'ливада мање површине која се налази крај реке или потока': *Палчак* СП ПМ БД.

ПЕЋ(ИНА) 'природна велика шупљина у камену с отвором напоље': *Пѐћина* БД;¹⁰ *Сакића ѝѐћина* БД.

ПОЉАНА: *Пољане* БД.

ПОЉЕ 'отворено равно земљиште': *Поље* БД СП ПМ ТШ; *Бѝрна ѝдља* БД, *Бѝрино ѝдље* ТШ, *Јѝванова ѝдља* БД, *Пѝшировѝ ѝдље* ТШ *Рајково ѝдље* БД.

1.1.3. Врѝе земљиштиа

МЕКОТА 'подводна ливада': *Мекѝта* БД, *Мекѝте* ТШ.

ПИСКАВАЦ 'влажно, мочварно тле': *Пѝскавице* БД.

⁶ Употребљава се у значењу врха, а понекад и централног узвишења од кога иду огранци (Пижурѝца 1980: 255).

⁷ У овом термину, као и на пример у *Превија*, *Кук*, *Ждрело*, збијене су и згуснуте најразличитије семантичке, односно стилистичке изнијансираности, па би се могло говорити и о ономастичкој стилистици (Вујичић 1982: 38).

⁸ „У значењу брдског хрпта домаћи израз у северозападној Србији је *рѝ*, који колико год се то на први поглед чинило ван сумње, није иста реч као *рѝ* 'истурени део копна који залази у море; истакнути део брда' него се своди управо на реч *хрбай* са упрошћењем у падежима где јој је основа гласила *хрѝи*-... *Хрбай* има примарно значење леђа, грбача тако да овде имамо метафоричну примену назива за део тела на земљишни облик“ (Лома 1994: 233).

⁹ У овом случају могло би се радити о срастању предлога **vъ* са *рѝови*, уп. декомпозицију *Вукомирићи* > *Комирић*.

¹⁰ Овде се изгубио првобитни смисао аугментатива од *ѝѐћ*, тако да реч функционише као самосталан географски термин (Лома 19976: 5).

1.1.4. Биљна покривеност

1.1.4.1. Ойшија покривеност

БРАНОВИНА/БРАЊЕВИНА 'забран, млада шума': *Брањевине* ПМ ТШ.

(В)АЛУГА 'велика густа шума': *Валуга* БД.¹¹

ГАЈ 'шумица, шумарак': *Гај* ТШ, *Гајеве* ТШ.

ЗАБРАН 'шума, испаша или ловиште у коју је забрањен приступ, брањевина': *Забран* ПМ.

ЛУГ 'шумица, гај': *Луг* БД.

ШИБ 'шибље, жбун': *Шибови* СП.

1.1.4.2. Дендроними¹²

БАГРЕМ (*Robinia pseudoacacia*): *Багрѣњак* ПМ.

БРЕЗА (*Betula alba*): *Брѣза* СП, *Брѣзак* ПМ БД, *Брѣзачић* ПМ, *Брѣзје* ТШ, *Брѣжје* ТШ, *Брѣзјак* СП, *Брѣзник* БД.

БУКВА (*Fagus silvatica*): *Буква* БД, *Буквак* СП.

ВРБА (*Salix*): *Врбаљак* БД.

ГРАБ (*Carpinus*): *Грабик* ТШ, *Грабићи* ПМ.

ГУЊА/ДУЊА (*Cydonia vulgaris*): *Гуњице* ТШ.

ЖЕСТИКА/ЖЕШЉА 'врста јавора *Acer tataricum*': *Жестичи* СП.

ИВА (*Salix caprea*): *Иваци* БД.

ЈАБУКА (*Malus*): *Јабuka* СП; *Црвенā јабuka* СП.

ЈАСИКА (*Populus tremula*): *Јасик* БД, *Јасичи* БД.

ЈЕЛА (*Abies*): *Јелак* ТШ.

ЈОВА (*Alnus*): *Јелџи* БД, *Јелџиће* ТШ.¹³

КРУШКА (*Pirus communis*): *Крушак* БД СП; *Крушачи* БД, *Крушка* ТШ.

ЛИПА (*Tilia platyphyllos*): *Липица* ПМ.

МЕДЊАК врста крушке *Медњак* СП.

ЦЕР (*Quercus cerris*): *Цер*, БД, *Церик* СП БД, *Церови* СП.

1.1.4.3. Ниско шумско расипиње и остале самоникле биљке

БУЈАДЊАЧА 'неплодно земљиште обрасло коровом, бујади': *Бујадњача* СП.

ВЕЊА мађ. 'четинарски жбун или дрво *Juniperus communis*': *Вѣњак* ПМ.

КЊЕГА врста гљиве (*Phallus impudicus*): *Књѣга* БД.

¹¹ У Рајевини смо чешће бележили *Алуге*, него *Валуге*. Док је *алуга* сигурно од *халуга*, *валуга* је проблематична јер се са друге стране наслања на *валога*, в. Šic 1994: 70 и ЕРСЈ 1 под *алуга*.

¹² Поред фитонима, терминима смо сматрали и изведенице од њих у значењу колектива (шуме, земљиште обрасло неком биљном врстом) на *-ик*, *-(ј)ак*, *-је* итд.

¹³ О вези термина *јелав / јелах* са руским *елџ* в. Лома 1994: 231 и Лома 1999: 54–55.

ОБРАСТ 'растиње, коров на одређеној површини': *Обр̄аст̄и* ПМ.

ПАУЉА (*Pheleum pratense*): *П̄авуља* СП, *П̄ауља* ПМ БД СП.

ШЕВАР (Турџа): *Ш̄ев̄ар* ПМ, *Ш̄ев̄ар* СП БД ТШ, *Шев̄ар̄ик* СП; *У шев̄ару* ТШ.

ЈАГОДА (*Fragaria vulgaris*): *Јаг̄од̄ар* СП.

1.2. Антропогени топоними

1.2.1. Хидроними

БРАНА 'преграда којом се зауставља текућа вода': *Бра̄на* СП.

БУНАР тур. 'ископана уска, дубока јама за сакупљање подземне воде': *Бун̄арић* БД; *Аџ̄ин бун̄ар* ПМ, *Лук̄'ћа бун̄ар* ТШ, *Миџ̄ин бун̄арић* ПМ, *Рос̄'ћа бун̄ар* БД.

СТАБУЉА 'извор на којем се налази издубљено стабло дрвета': *Ст̄аб̄уља* СП.

ТОЧАК 'цев из које излази вода на бунару или извору': *Тод̄ак* БД СП ТШ; *Бџ̄ли ш̄од̄ак* БД СП, *Жив̄ковића ш̄од̄ак* ТШ, *Код̄ ш̄од̄ка* ТШ, *Пав̄лов'ћа ш̄од̄ак* СП, *Пеџ̄ировића ш̄од̄ак* ТШ, *Срџ̄д̄ни ш̄од̄ак* ТШ, *Тод̄оров'ћа ш̄од̄ак* СП.

ЧЕСМА тур. 'извор из којег истиче вода на жлеб или цев': *Ч̄есма* ТШ; *Пой̄ова ч̄есма* ТШ.

1.2.2. Земљорадња, сџочарсџиво и шумарсџиво

1.2.2.1. Називи који уџућују на обраду и крчење џила

КРЧЕВИНА 'искрчено земљиште': *Кр̄чевина* СП.

ПАЊИК 'крчевина на којој су остали пањеви': *Па̄њик* ПМ СП.

СЕЧА 'место где је сечена шума': *С̄ече* ТШ.

1.2.2.2. Пољопривредни џермини

БАШТА тур. 'земљиште, обично у близини куће, на којем се гаји воће и поврће': *Ба̄шча* ПМ, *Ба̄шча* ТШ, *Ба̄шче* СП; *Ба̄шчина* ТШ; *Арсенова ба̄шча* ТШ, *Доња ба̄шча* ТШ, *За ба̄шче* СП, *Лалина ба̄шча* ТШ, *Лалина ба̄шча* ТШ.

ГРАДИНА 'башта, врт': *Град̄'на* СП БД ПМ ТШ; *Град̄ине* СП ПМ ТШ; *Анд̄рџ̄'не град̄ине* ТШ, *Вџ̄'ка град̄'на* БД, *Вџ̄лика град̄ина* СП, *Гор̄њ̄а град̄ина* ТШ, *Гор̄ње град̄ине* ТШ, *Доње град̄ине* ТШ, *Калабића град̄ина* БД, *Кра̄јња град̄ина* ТШ, *Милев̄'на град̄'на* ТШ, *Ђел̄'ћа град̄'на* СП, *Цвџ̄ића град̄ине* ТШ, *Царева град̄ина* ТШ.

ЛИВАДА 'поље под травом која се коси и пласти': *Ливада* ТШ, *Ливад̄'це* БД СП, *Ливадице* СП; *Вџ̄лика ливада* ТШ, *Мала ливада* ТШ.

ЊИВА 'комад земљишта који се обрађује': *Њ̄иве* СП, *Њ̄ивица* БД, *Њ̄ивица* СП; *Бож̄ина њ̄ива* ПМ, *Бор̄'на њ̄ива* ТШ, *Вџ̄'ка њ̄ива* БД, *Вџ̄лике њ̄иве* ТШ, *Влад̄ичина њ̄ива* ПМ, *Влад̄ичина њ̄ива* СП, *Јаџ̄ић њ̄иве* СП, *Мий̄рове њ̄иве* СП, *Пауновића њ̄иве* ПМ, *Трив̄унове њ̄иве* СП, *Чулинска њ̄ива* ПМ.

ОКУЊНИЦА 'земљиште око куће, уз кућу': *Окӯњница* БД.¹⁴

¹⁴ „Готово свака кућа, односно домаћинство, имало је своју „окуњницу“ или „поткуњницу“ у коју су се убрајали: њива окуњница за сејања разних жита, поврћа и детелине, затим

ОРНИЦА¹⁵ 'ораница': *Орнице* ТШ.

ПЛАСТ 'већа или мања количина сена или снопова сложена у облику купе': *Плџст* СП.

ПОТЕС 'поједине њиве растављене међама': *Потес* БД.

РОВИНЕ 'изрована земља': *Ровине* СП; *Кроз ровине* СП.

1.2.2.3. *Виноградарство*

ВИНОГРАД 'земљиште засађено виновом лозом': *Виноград* СП.

МЛАЂ 'млад виноград': *Млађ* ТШ.

ПАРЛОГ 'запуштен, растао виноград; необрађена, запуштена земља': *Парлог* СП ПМ ТШ.

СТАРАЦ 'стар виноград': *Старци* СП.

1.2.2.4. *Жињарице, њивњарске културе*

ГРАХ (*Vicia sativa*): *Грањвиње* СП.

МЕТЛИК (*Equisetum*): *Метлик* БД.

ПРОСО/ПРОЈА (*Panicum miliaceum*): *Просина* БД ПМ ТШ, *Проњице* СП.

РАЖ (*Secale cereale*): *Рајвиње* СП, *Ражуља* ПМ.

РАШТАН врста поврћа (*Brassica oleracea acerphala*): *Рашињаница* ПМ.

1.2.3. *Комуникације и објекти у вези са њима*

ДРУМ грч. 'главни пут, цеста': *Друм* БД.

ПРЕБОЈ 'насип': *Прџбови* ПМ, *Прџбоји* ПМ.

РАСКРШЋЕ 'место где се укршта два или више путева': *Раскршће* ТШ.

1.2.4. *Насеља (сталанна и њивремена)*

СЕЛИШТЕ: *Сџвиње* СП ПМ.

СЕЛО: *Сџло* ПМ.

1.2.5. *Грађевине*

1.2.5.1. *Станбени објекти (стални и њивремени)*

КОЛИБА 'привремена кућица, понајвише од трске, коља или плетара, покривена грањем, кором, лишћем и сл., какве имају пастири по пашњацима и виноградарима по виноградима': *Колба* БД; *Код колебе* ТШ.

КУЋЕРИНЕ 'место где су биле куће': *Кућерине* БД.

башча, забран, градина, воњњак... Окуњницу су поред земљишта чиниле и зграде, како за становање, тако и за људску и сточну храну" Николић-Стојанчевић 1975: 36–37.

¹⁵ Уп. *арница* (ЕРСЈ 1: 210–211).

КУЋИШТЕ 'место где су биле куће': *Ђурђево кућинише* ТШ.

1.2.5.2. Привредни објекти и производи

ГУМНО 'место где су била гумна': *Гумина* СП, *Гумине* БД.

ЈАЗ 'канал за довођење или одвођење воде': *Јаз* БД.

МАЈДАН тур. 'рудник, каменолом': *Мајдан* ПМ, *Мајданишише* БД.

ПЛАНДИШТЕ 'хладовито место где стока дању пландује, одмара се': *Пландишише* БД СП.

1.2.5.3. Култни објекти

ВОДИЦА 'обред, молитва када се свети вода': *Водица* БД, *Водџца* СП;¹⁶ *Велџка водица* СП, *Мала водица* СП.

ГРОБЉЕ: *Гробрље* БД СП ТШ; *Гробрљице* СП, *Гробрљице* СП;¹⁷ *Код гробрља* БД ТШ, *Кодзје гробрље* СП, *Лишчевића гробрље* СП, *Лука за гробрљем* БД, *Лука код гробрља* БД, *Лука под гробрљем* БД, *Мајарско гробрље* ТШ, *Текершико гробрље* БД, *Томско гробрље* СП.

ЦРКВА: *Црквине* ПМ.¹⁸

КРСТ: *Крстови* БД.¹⁹

1.2.5.4. Остали називи из сфере цивилизацијских појмова

МЕТАЉКА 'место где се момци међу, бацају камена с рамена': *Метјаљка* СП.

ПОЛИГОН 'војничко вежбалиште': *Полигон* СП.

ТАРАБА 'врста ограде од дрвета': *Тарабишише* СП.

ШАРАМПОВ мађ. 'шанац, јарак, опкоп': *Шарампов* БД; *Шарампови* БД.

Након семантичке анализе географских термина из једног дела Јадра, на овом месту у раду, поред уопштених напомена, упоредићемо овде анализирану грађу са оном из Рађевине.

¹⁶ Код српског народа одвајкада се градио култ према води, особито према појединим изворима, лековитим кладенцима. Ту се још и данас врше разне обредне радње од стране оболелих људи. „У вези са водом, у целини, преовладава анимистичко схватање живота, па се и на воду гледало као на свако живо биће. Она је могла бити мртва (Мртваја), могла је бити жива, добра и зла“, а топоним *Водице* указује на свету воду (Раденковић 1987: 193)

¹⁷ Мали број топонима упућује на култ према покојнику или претку (Раденковић 1987: 192).

¹⁸ У трагове култа према вишим божанствима треба, свакако, убројати и многа црквешта као локалитете. Мада се око њих људи окупљају у сакрално обележеном временском моменту, црквешта имају сталну ознаку светог места (Раденковић 1987: 190).

¹⁹ Као култна места, сматрају се заветни крстови. Неки од њих су посвећени свецима, нпр. Спасовдану, Тројицама, а многи су без било каквих ознака које упућује на њихову старину. Често се овакви крстови означавају према лицу које их је подигло или се стара о њиховом одржавању (Раденковић 1987: 191).

За топониме чија су имена условљена физиогеографским својствима тла карактеристично је то да и данас имају особине појединих географских објеката, мада неретко упућују и на особености тла у прошлости. Разлика између реалног и топономастичког значења, према нашој грађи, на овом је терену најизраженија код топонима који упућују на покривеност тла. Поред њих, и хидроними често не одражавају праве данашње карактеристике именованих објеката. Знатан број локалитета у Јадру носи назив *бара*, али траг тим барама сачуван је само у топонимији.²⁰

Релативно богат репертоар хидронима (*Бања, Извор, Млаква, Сивбуља...*), како физиогених тако и антропогених, иде у прилог чињеници да су оба краја, и овај део Јадра и Рађевина, сиромашна великим и јаким воденим токовима. На оба терена забележено је више физиогених него антропогених хидронима. Апелативи *река* и *попок* у топонимији и Јадра и Рађевине не одnose се увек на водени ток. Њима је уобичајено назвати и земљиште које се налази дуж корита, као и увале око њега.

Бројност и разноврсност географских термина за улегнуте и уздигнуте облике говоре о самој конфигурацији тла. Нашу пажњу привукли су и топоними *Кик* и *Кичер*. Иако од истог корена, разликују се по распрострањености на словенском тлу. Први се среће једино још код Лужичких Срба, а *Кичер* је распрострањенији у словенском свету (Лома 1994: 234). Занимљив нам је био и акценатски лик топонима *Дуљина*, који је исти као у Подгорини: *Дуљине* (податак из села Остружањ), а у Рађевини је у нешто другачијем лику – *Дуљана*. Географски термин *лука* забележен је у готово сваком селу у Рађевини, а изгледа да ће тако бити и у Јадру.

Топоними *Бујадњаца, Мекотиа* и *Пискавице* односе се на неплодно, подводно и мочварно земљиште. У посећеним селима нисмо забележили ниједан топоним за именовање плодне земље. У Јадру је за плодно тло уопштен израз *зирџина земља*. Слична ситуација је и у Рађевини: од двадесетак забележених апелатива за именовање врсте земљишта само су два којима се означава плодна земља.

У топонимији Јадра забележили смо и једну биљну врсту, која је непозната у Рађевини (*Жестџици*). *Обрџици* и *Вењак* из скупине 'ниско шумско растиње и остале самоникле биљке' постоје у Рађевини, али само као апелативи.

Податак о томе како се дошло до обрадивог земљишта сачуван је у топонимима *Крчевина* и *Сече*, од којих је једино први забележен и у Рађевини.

Виноградарство у топонимији, поред познатог апелатива *виноград*, чува и заборављене *џарлог* и *млађ*. Први у значењу „запуштен виноград“, а други означава млад виноград. Ни у једном од ових села више нема винограда.

²⁰ Уп. Радић 2003: 113.

Занимљиво је да су термини *млѠћ* и *стѠрци* забележени само у једном селу у Рађевини (с. Цветуља), а оно се граничи са Јадром. Податак о томе које су житарице и повртарске културе сејане у овом крају чувају топоними: *ГрѠо-вѠишиѠе*, *МѠйлиѠк*, *ПрѠсине*, *РѠжуља* и *РѠжѠишиѠе*. У Рађевини није топонимизован апелатив *ражуља*.

Закључак

Географска терминологија овог дела Јадра, са семантичког аспекта, чини се доста богатом и разноврсном. Поделом географских имена на физиогене топографске објекте и антропогене приказали смо, односно раздвојили оно што је настало само од себе, природним путем, од онога у чему је свога удела имао човек.

Топонимија сваког краја, па тако и Јадра, у извесној мери представља слику из прошлости области коју истражујемо. Топоними антропогеног порекла, и то посебно они који сведоче о људској делатности, помоћи ће ономастичару да створи аутентичну слику о животу Јадрана. Управо због тога и кажемо да су топоними једна врста споменика испитиваног краја.

Регистар географских термина

АндрѠиј ^{не} градине ТШ 1.2.2.2.	БрѠзник, -Ѡка м БД 1.1.4.2.
Арсенова баѠчка ТШ 1.2.2.2.	БрѠза, -Ѡ ж СП 1.1.4.2.
АѠѠн бѠнѠр ПМ 1.2.1.	БрѠг, -а м БД ПМ 1.1.2.1.
БагрѠњаѠк, -Ѡка м ПМ 1.1.4.2.	БрѠжѠе, -а с ТШ 1.1.2.1.
Бања, -Ѡ ж БД СП 1.1.1.	БрѠзје, -а с ТШ 1.1.4.2.
БаѠре, БаѠра ж БД 1.1.1.	БујадњаѠча, -е ж СП 1.1.4.3.
БаѠшча, -Ѡ ж ПМ 1.2.2.2.	БѠква, -Ѡ ж БД 1.1.4.2.
БаѠшча, -Ѡ ж ТШ 1.2.2.2.	БѠкваѠк, -Ѡка м СП 1.1.4.2.
БаѠшче, -Ѡ ж СП 1.2.2.2.	БѠкова вѠда БД 1.1.1.
БаѠшина, -Ѡ ж ТШ 1.2.2.2.	БѠкова вѠда СП 1.1.1.
БѠли тѠчак БД СП 1.2.1.	БунѠриѠ, -а м БД 1.2.1.
БѠјина ѠѠва ПМ 1.2.2.2.	ВаѠлуга, -е ж БД 1.1.4.1.
БѠр ^{на} ѠѠва ТШ 1.2.2.2.	ВаѠсиѠа луѠка БД 1.1.2.2.
БѠр ^{на} пѠља БД 1.1.2.2.	ВѠл ^{ка} вѠдица СП 1.2.5.3.
БѠрино пѠље ТШ 1.1.2.2.	ВѠл ^{ка} град ^{на} БД 1.2.2.2.
БраѠна, -Ѡ ж СП 1.2.1.	ВѠлика градина СП 1.2.2.2.
БранковиѠа вѠда СП 1.1.1.	ВѠлика лѠвада ТШ 1.2.2.2.
БраѠевине, -Ѡна м ПМ ТШ 1.1.4.1.	ВѠл ^{ка} ѠѠва БД 1.2.2.2.
БрѠдо, -а с БД ПМ ТШ 1.1.2.1.	ВѠлике ѠѠве ТШ 1.2.2.2.
БрѠкѠи Ѡт СП. 1.1.2.1.	ВѠлико брѠдо ТШ 1.1.2.1.
БрѠзѠчиѠ, -а м ПМ 1.1.4.2.	ВѠњаѠк, -Ѡка м ПМ 1.1.4.3.
БрѠзѠк, -Ѡка м ПМ БД 1.1.4.2.	ВѠноград, -а м СП 1.2.2.3.
БрѠзѠѠк, -Ѡка м СП 1.1.4.2.	ВѠс, ВѠса м СП 1.1.2.1.

- Витлин брѣг СП 1.1.2.1.
 Владичина њива ПМ 1.2.2.2.
 Влачина њива СП 1.2.2.2.
 Вода, -ѣ ж БД 1.1.1.
 Водица, -ѣ ж БД 1.2.5.3.
 Вод^нца, -е ж СП 1.2.5.3.
 Врбља^к, -ака м БД 1.1.4.2.
 Вртаче СП ПМ 1.1.2.2.
 Вртови в. Ртови ПМ 1.1.2.1.
 Врѣло, -а с ПМ СП 1.1.1.
 Гај, Гаја м ТШ 1.1.4.1.
 Гајеве, -ѣва ж ТШ 1.1.4.1.
 Гвожђе^вита вода БД 1.1.1.
 Гвѣзденā вода БД 1.1.1.
 Глав^нца, -ѣ ж БД СП 1.1.2.1.
 Гѣрнā градина ТШ 1.2.2.2.
 Гѣрнѣ градине ТШ 1.2.2.2.
 Граб^йк, -ика м ТШ 1.1.4.2.
 Граби^ни, -йна м ПМ 1.1.4.2.
 Град^на, -е ж СП БД ПМ ТШ 1.2.2.2.
 Градине, -йна ж СП ПМ ТШ 1.2.2.2.
 Граји^на брѣг ТШ 1.1.2.1.
 Граѡв^йште, -а с СП 1.2.2.4.
 Грѡб^лѣ, -а с БД СП ТШ 1.2.5.3.
 Грѡб^лице, -а с СП 1.2.5.3.
 Грѡб^лице, -а с СП 1.2.5.3.
 Гу^мина, -е ж СП 1.2.5.2.
 Гу^мине, -йна ж БД 1.2.5.2.
 Гу^нице, -йца ж ТШ 1.1.4.2.
 Дѡ, Дѡла м БД ПМ 1.1.2.2.
 Дѡл, Дѡла м 1.1.2.2.
 Дѡлови, -ѡвā м БД 1.1.2.2.
 Дѡн^я бāшча ТШ 1.2.2.2.
 Дѡн^ѣ градине ТШ 1.2.2.2.
 Дѡчи^н ПМ 1.1.2.2.
 Дрѡм, -а м БД 1.2.3.
 Ду^лин брѣг ТШ 1.1.2.1.
 Ду^лин брѣг ТШ 1.1.2.1.
 Ду^лина СП ТШ 1.1.2.2.
 Ду^лине СП БД 1.1.2.2.
 Ђур^ђево к^ун^йште ТШ 1.2.5.1.
 Жест^ици, -ка м СП 1.1.4.2.
 Живāновска вода СП 1.1.1.
 Живкови^на тѡчак ТШ 1.2.1.
 Жикинѡвца рāван СП 1.1.2.1.
 За бāшче СП 1.2.2.2.
 Забран, -ана м ПМ 1.1.4.1.
 Иванов брѣг БД 1.1.2.1.
 Ива^ци, -кā м БД 1.1.4.2.
 Їзвор СП 1.1.1.
 Їзвори СП 1.1.1.
 Їльно брѣдо ПМ 1.1.2.1.
 Јāбука, -ѣ ж СП 1.1.4.2.
 Јагѡдāр, -āра м СП 1.1.4.3.
 Јāз, -а м БД 1.2.5.2.
 Јāји^н њиве СП 1.2.2.2.
 Јāји^на рѣка СП 1.1.1.
 Јāс^йк, -ика м БД 1.1.4.2.
 Јас^ици, -а м БД 1.1.4.2.
 Језѣра, -ѣрā м СП 1.1.1.
 Језѣрац, -рца м СП 1.1.1.
 Јелāји, -āјā м БД : Јова 1.1.4.2.
 Јелāк, -āка м ТШ 1.1.4.2.
 Јелāш^те, -а с ТШ 1.1.4.2.
 Јѡванова пѡл^я БД 1.1.2.2.
 Кāлаби^на градина БД 1.2.2.2.
 Камѣн^ити р^т СП 1.1.2.1.
 Кй^к, Кй^ка м БД ТШ 1.1.2.1.
 Кй^чер, -а м ТШ 1.1.2.1.
 Кн^ѣга, -ѣ ж БД 1.1.4.3.
 Ковāчеви^на пѡток БД 1.1.1.
 Кѡд грѡб^ля БД ТШ 1.2.5.3.
 Код кѡлебе ТШ 1.2.5.1.
 Код тѡчка ТШ 1.2.1.
 Кѡз^јѣ грѡб^лѣ СП 1.2.5.3.
 Кѡлиба, -е ж БД 1.2.5.1.
 Кѡса СП 1.1.2.1.
 Кра^ня градина ТШ 1.2.2.2.
 Кр^нь пѡток СП 1.1.1.
 Кр^нѣ брѣдо СП 1.1.2.1.
 Кр^ни^н брѣдо СП 1.1.2.1.
 Кроз рѡвине СП 1.2.2.2.
 Кр^{ст}ови, -ѡва м БД 1.2.5.3.
 Кру^шāк, -āка м БД СП 1.1.4.2.
 Кру^шāци, -ā м БД 1.1.4.2.
 Кру^шка, -ѣ ж ТШ 1.1.4.2.
 Кр^чевина, -е ж СП 1.2.2.1.
 Ку^ки^на брѣдо ТШ 1.1.2.1.
 Ку^ћерине, -йна ж БД 1.2.5.1.
 Лазāреви^на брѣдо БД 1.1.2.1.
 Лāлина бāшча ТШ 1.2.2.2.
 Лāлина бāшча ТШ 1.2.2.2.
 Ливада, -е ж ТШ 1.2.2.2.
 Ливад^нце, -йца ж БД СП 1.2.2.2.
 Ливадице, -йца ж СП 1.2.2.2.
 Лй^пица, -е ж ПМ 1.1.4.2.
 Лй^пова вода БД 1.1.1.
 Лй^шчеви^на грѡб^лѣ СП 1.2.5.3.

- Луѓ, -а м БД 1.1.4.1.
 Луќа за гробљем БД 1.1.2.2.
 Луќа за гробљем БД 1.2.5.3.
 Луќа код гробља БД 1.1.2.2.
 Луќа код гробља БД 1.2.5.3.
 Луќа под гробљем БД 1.1.2.2.
 Луќа под гробљем БД 1.2.5.3.
 Луќа СП ПМ БД ТШ 1.1.2.2.
 Лук^нћа бунџ ТШ 1.2.1.
 Лук^нћа поток БД 1.1.1.
 Луч^нца БД 1.1.2.2.
 Мајдан, -а м ПМ 1.2.5.2.
 Мајданиште, -а с БД 1.2.5.2.
 Максића глав^нца БД 1.1.2.1.
 Мала водница СП 1.2.5.3.
 Мала ливада ТШ 1.2.2.2.
 Мала реќа БД 1.1.1.
 Мало брдо ТШ 1.1.2.1.
 Марџа вода СП 1.1.1.
 Маџин поток ТШ 1.1.1.
 Маџарско гробље ТШ 1.2.5.3.
 Медњаќ, -аќа м СП РМС 1.1.4.2.
 Мекота БД 1.1.3.
 Мекоте, -ота ж ТШ 1.1.3.
 Метѓалќа, -е ж СП 1.2.5.4.
 Метљик, -ика м БД 1.2.2.4.
 Милев^нна град^нна ТШ 1.2.2.2.
 Митров рт СП 1.1.2.1.
 Митрове њиве СП 1.2.2.2.
 Миџин бунџарић ПМ 1.2.1.
 Млађ, -и ж ТШ 1.2.2.3.
 Млаќва, -е ж СП 1.1.1.
 На вису СП 1.1.2.1.
 Њиве, Њива ж СП 1.2.2.2.
 Њивица, -е ж БД 1.2.2.2.
 Њивица, -е ж СП 1.2.2.2.
 Обрасти, -а²¹ м ПМ 1.1.4.3.
 Окућница, -е ж БД 1.2.2.2.
 Орњице, -ица ж ТШ 1.2.2.2.
 Павлов^нћа тоќак СП 1.2.1.
 Павуља в. Пауља. СП 1.1.4.3.
 Палќак, -ќа м СП ПМ БД 1.1.2.2.
 Пањик, -ика м ПМ СП 1.2.2.1.
 Парлог, -а м СП ПМ ТШ 1.2.2.3.
 Пауља, -е ж ПМ БД СП 1.1.4.3.
 Пауновића њиве ПМ 1.2.2.2.
 Петровића тоќак ТШ 1.2.1.
 Петрово брдо БД СП 1.1.2.1.
 Петрово поље ТШ 1.1.2.2.
 Пећина, -е ж БД 1.1.2.2.
 Пискавице, -ица ж БД 1.1.3.
 Пландиште, -а с БД СП 1.2.5.2.
 Пласт, -а м СП 1.2.2.2.
 Плех, -и ж БД 1.1.2.1.
 Полигон, -она м СП РМС 1.2.5.4.
 Пољане, -анџа ж БД 1.1.2.2.
 Поље, -а с БД СП ПМ ТШ 1.1.2.2.
 Понор, -а м БД 1.1.1.
 Понори, -ора м БД 1.1.1.
 Попова чеќма ТШ 1.2.1.
 Потес, -а м БД 1.2.2.2.
 Поток, -а м БД 1.1.1.
 Поштарева вода БД 1.1.1.
 Просина, -е ж БД ПМ ТШ 1.2.2.4.
 Прошњице, -ица ж СП 1.2.2.4.
 Пребови, -ова м ПМ 1.2.3.
 Пребоји в. Пребови ПМ 1.2.3.
 Предолак ПМ 1.1.2.2.
 Раван, -вни ж СП 1.1.2.1.
 Рајиште, -а с СП 1.2.2.4.
 Ражуља, -е ж ПМ 1.2.2.4.
 Рајково поље БД 1.1.2.2.
 Раскршће, -а с ТШ 1.2.3.
 Раштануша, -е ж ПМ 1.2.2.4.
 Ровине, -ина ж СП 1.2.2.2.
 Рос^нћа бунџ БД 1.2.1.
 Рос^нћа вода БД 1.1.1.
 Рт, -а м СП 1.1.2.1.
 Ртић, -а м СП 1.1.2.1.
 Ртови, -ова м БД ТШ 1.1.2.1.
 Ртови, -ова м БД ПМ 1.1.2.1.
 Реќа, -е ж БД СП 1.1.1.
 Саќића глав^нца БД 1.1.2.1.
 Саќића пећина БД 1.1.2.2.
 Саставци, -аќа м БД 1.1.1.
 Сељиште, -а с СП ПМ 1.2.4.
 Село, -а с ПМ 1.2.4.
 Сеће, Сеќа ж ТШ 1.1.4.1.
 Сипуљска реќа СП 1.1.1.
 Слана баќа БД 1.1.1.
 Слагина, -е ж СП 1.1.1.
 Средњи тоќак ТШ 1.2.1.
 Стабуља, -е ж СП 1.2.1.
 Старци, Стараца м СП 1.2.2.3.

²¹ Нисмо потпуно сигурни гласи ли овако облик генитива.

- Страна, -ѐ ж ПМ 1.1.2.1.
 Студенац, -нца м БД СП 1.1.1.
 Сѹмпорна вода БД 1.1.1.
 Сумпорѡвита вода БД 1.1.1.
 Тарабѡште, -а с СП РМС 1.2.5.4.
 Текѡришко грѡбље БД 1.2.5.3.
 Тѡдоров"ћа тѡчак СП 1.2.1.
 Тѡдорскѡ ѡзвор СП 1.1.1.
 Тѡм"скѡ грѡбље СП 1.2.5.3.
 Тѡчак, -чка м БД СП ТШ 1.2.1.
 Тѡшића пѡток БД 1.1.1.
 Тривѹнове њѡве СП 1.2.2.2.
 Пѡл"ћа град"на СП 1.2.2.2.
 У шева̀ру ТШ 1.1.4.3.
 Ца̀рева градина ТШ 1.2.2.2.
 Цвѡјића градине ТШ 1.2.2.2.
 Цвѡткова вода БД 1.1.1.
 Цѡр, Цѡра м БД 1.1.4.2.
 Цѡрик, -ѡка м СП БД 1.1.4.2.
- Цѡрови, -ѡва м СП 1.1.4.2.
 Црвена вода БД 1.1.1.
 Црвена ѡбука СП 1.1.4.2.
 Црвене ба̀ре БД 1.1.1.
 Црвени брѡг БД 1.1.2.1.
 Црквине, -ѡна ж ПМ 1.2.5.3.
 Црна ба̀ра ТШ 1.1.1.
 Црни пѡток ТШ 1.1.1.
 Чѡсма, -ѡ ж ТШ 1.2.1.
 Чулинска њѡва ПМ 1.2.2.2.
 Шара̀мпов, -ѡва м БД 1.2.5.4.
 Шара̀мпѡви, -ѡва м БД 1.2.5.4.
 Шѡва̀р, -а м ПМ 1.1.4.3.
 Шѡва̀р, -ѡра м СП БД ТШ 1.1.4.3.
 Шева̀рик, -ѡка м СП 1.1.4.3.
 Шѝбови, -ѡва м СП 1.1.4.3.
 Шѝроки рѡг СП 1.1.2.1.
 Шѝшина брѡдо СП 1.1.2.1.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 2008: Недељко Богдановић, Земљописна и њѡј сродна лексика југоисточне Србије, *Српски дијалектѡлошки зборник LV*, 433–518.
- Видоески 1980: Божидар Видоески, Словенска ономастичка терминологија, *Вѡтора југословенска ономастичка конференција*, 53–58.
- Видоески 1999: Божидар Видоески, *Географскаѡа терминологија во дијалектѡиѡе на македонскоѡј јазик*, Скопје.
- Вујичић 1994: Драгомир Вујичић, Ономастички назив – апелатив, с особитим освртом на сјеверноцрногорску микротопониѡију, *Осѡма југословенска ономастичка конференција и Други лингвистички скуѡи Бошковићевѡи дани*, 157–162.
- Златановић 1979: Момчило Златановић, Називи географских термина у Врањској котлини, *Ономастѡлошки ѡрилози I*, 129–141.
- Лома 1987: Александар Лома, Неки случајеви дијалекатског преслојења у топонимији северозападне Србије, *Зборник Шѡестѡе југословенске ономастичке конференције*, 155–165.
- Лома 1995: Александар Лома, На ушћу Дњепра у Колубару, *Ва̀вевац – велики народни календар за ѡросѡју 1994*, 229–236.
- Лома 2011: Александар Лома, Топономастичка сведочанства Бањске хрисовуље, *Повеља краља Милуѡина манѡѡиру Бањска*, Књига друга, Фототипије издања и пратеће студије, Београд, 179–194.
- Лома 2012: Александар Лома, *Тоѡнонимија Бањске хрисовуље. Ка осѡмишљењу сѡјаросрпског ѡѡнономастичког речника и бољем ѡзнавању ѡѡиѡесловенских именовних образаца*, Библиотека Ономатѡлошких прилога 2, Београд: САНУ 2012.
- Михајловић 1970: Велимир Михајловић, Прилог речнику српскохрватских географских термина, *Прилози ѡрѡучавању језика 6*, 153–181.

- Недельков 1991: Љильана Недельков, Географски термини у Шајкашкој, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 34/1, 155–160.
- Николић Б. 1967: Б. Николић, Прилог проучавању јадарских топонима, *Зборник за филологију и лингвистику* X, 177–180.
- Николић Б. 1968: Б. Николић, Тршићки говор, *Српски дијалектолошки зборник* 17, 367–473.
- Николић Стојанчевић 1975: Видосава Николић Стојанчевић, *Рађевина и Јадар у необјављеним рукописима Цвијићевих сарадника*, Српски етнографски зборник LXXXVIII.
- Николић Стојанчевић 1975: Видосава Николић Стојанчевић, Рађевина и Јадар, *Српски етнографски зборник* 88, 3–215.
- Петровић Савић 2013: Мирјана Петровић Савић, Топонимија Рађевине, докторска дисертација у рукопису.
- Пижурица 1980: Маго Пижурица, Прилог Ровинског српскохрватској географској терминологији, *Вџора Југословенска ономастичка конференција*, 245–286.
- Радић 2003: Јованка Радић, Топонимија Белице, *Ономастолошки њрилози* XVI, 19–322.
- Bogdanović 1982: Nedeljko Bogdanović, Geografska imena u svrljiškom kraju, *Onomastica Jugoslavica* X, 285–292.
- Šic 1994: Jozef Šic, *Geografska terminologija srpskohrvatskog jezika*, s nemačkog preveo Aleksandar Loma.

Мирьяна Петрович-Савич

ИЗ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ЯДАРА

Резюме

Материал для данной работы был собран на территории Ядара. Это область в Сербии, простирающаяся вокруг одноименной реки и разделяющаяся на верхний и нижний Ядар. Административным центром области является город Лозница. В работе мы провели семантический анализ географических терминов из части верхнего Ядара, а именно: из деревень Баданя: БД (Верхняя и Нижняя), Сипуля: СП (Верхняя и Нижняя), Помияча: ПМ и Текериш: ТШ. Географическая терминология Ядара в семантическом плане является весьма богатой и разнообразной. Мы представили географические названия, разделив физиогенные и антропогенные топографические объекты, и тем самым отделили то, что возникло само по себе, естественным путем, и то, в чем участвовал человек.

Ключевые слова: Ядар, ономастика, топонимия, географическая терминология

ЛЕКСИКА ТРАДИЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ ПРЕМА ТЕМАТСКИМ ПОЉИМА *

Ивана В. Лазић Коњик**

Рад представља покушај да се на одабраном материјалу српских лирских народних песама прикаже лексика ових песама и традиционалне културе према заступљеним тематским (семантичким) пољима. Полази се од уобичајених принципа семантичке класификације у етнологији и етнолингвистици према којима се издвајају тематска поља, с циљем систематског представљања лексичког, предметног и појмовног света традиционалне културе. Издвојене су три основне појмовне категорије: 'Човек', 'Природа' и 'Особине света', које су даље сегментирани на тематске групе. Посебна пажња је посвећена истицању значаја оваквог начина представљања традиционалне лексике с аспекта њеног лингвокултуролошког, семантичког и појмовног проучавања, и с аспекта лингвокултуролошког лексикографског представљања.

Кључне речи: тематска (семантичка) класификација; тематска (семантичка) поља; фолклорна лексика; лексика; лексикографија; лирска фолклорна слика света; српски језик

1.0. У раду ће се представити лексика српских лирских народних песама на корпусу прве књиге Вукових *Српских народних њјесама* (СНП 1)¹ с аспекта предметно-тематске класификације. Поћи ће се од уобичајених принципа тематске класификације у етнолингвистици према којима се издвајају тематска (семантичка) поља са задатком систематизације лексичког фонда лирских народних песама којим се именује и означава предметни и појмовни свет традиционалне културе. Циљ је да се на основу анализе семантичких особина фолклорних лексема издвоје надређене појмовне категорије релевантне за појмовну категоризацију и тематску класификацију ових лексема различитих концептуалних и семантичких домена и да се омогући системско представљање лексичкосемантичких односа међу њима на парадигматској равни како би се на тај начин допринело успостављању одговарајућег инвентара метајезичких јединица за њихов будући лексикографски семантички

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 178009 који се реализује у Институту за српски језик САНУ у Београду под финансијским покровитељством Министарства посвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Институт за српски језик САНУ, Београд; ivana.konjik@gmail.com

¹ Ексерциране су све песме, укупно 793 песме.

опис у лингвокултуролошком речнику језика српских народних песама. Тематска класификација лексике лирских народних песама на ширем плану значајна је с аспекта реконструкције и представљања елемената лирске фолклорне слике света.

1.1. Истраживање у овом раду део је шире заснованих теоријских лексиколошких, семантичких и лингвокултуролошких проучавања језика фолклора на материјалу лирских српских народних песама (СНП)² с циљем израде лингвокултуролошког речника језика лирских српских народних песама,³ у коме би поред тумачења значења речи на одговарајући начин била представљена фолклорна симболика, обичаји, обреди, веровања, народна радиност и др. аспекти традиционалне културе похрањени у језику песама.

1.2. За ову прилику изабрали смо да говоримо о фолклорној лексици с аспекта тематске организације, јер је то једно од важних питања у планирању будућег речника везано за начин њене организације у речнику⁴ и лексикографско представљање. Исто тако, питање тематске класификације фолклорне лексике важно је са аспекта семантичког описа ових јединица, одређивања њиховог значења у речнику, јер правилан одабир надређеног појма, категорије за његову идентификацију и унапред утврђени принципи тога одабира обезбеђују адекватно и системско сврставање и представљање лексема у речнику (исп. Бартмињски 2011: 109–110; Ристић–Лазић–Коњик–Ивановић, у штампи).

² Записи песама које се у овом раду анализирају припадају усменом песничству а језик којим су испеване језику усмене народне традиције или језику фолклора. Термин „језик фолклора“ се у лингвистичким радовима интерпретира као наддијалекатска уметничка форма језика реализована у фолклорним текстовима на различитим језичким нивоима (Никитина 1988: 288; и у 1993, Часть II, Глава 4).

³ У досадашњим књижевно-теоријским и фолклорним истраживањима народна књижевност (како се фолклорни текстови уобичајено називају у нашим образовним установама) солидно су истражени са различитих аспеката, док је језик српских народних песама у истраживањима српских лингвиста као предмет проучавања остао по страни. Искуства других словенских средина показују да стање није много боље ни и у другим словенским језицима у којима такође нема или има сасвим мало речника језика фолклора (у руском постоји речник језика руских народних епских песама СЯРФ (2006) који представља први оглед руске фолклорне лексикографије и шире засновани етнолингвистички лексикографски пројекти који поред фолклорног обухватају и етнографски материјал: *Словянские древности* (Н. И. Толстой и С. Толстой) а у Пољској етнолингвистички речник пољске традиционалне народне културе SSiSL (1980–); исп. и Никитина 1988; 1993; 1995).

⁴ У речницима се лексика уобичајено представља или по азбучном или по тематском (концептуалном) принципу што зависи од врсте, намене, концепције, обима речника, планираних корисника и др. У постојећим речницима језика фолклора примењује се углавном тематски приступ у представљању лексике како би се на што вернији начин рефлектовала структура фолклорне слике света (исп. нпр. СЯРФ; SSiSL), мада се предлаже и азбучни (исп. Никитина 1988: 289; и у 1993, Часть II, Глава 4).

2.0. У језичким истраживањима последњих неколико деценија један од важнијих праваца свакако је правац проучавања језичке слике света, националне и универзалне. Модерни когнитивни и етнолингвистички приступи усмерени су на истраживање везе између лексичке семантике и културних појава које се најбоље очитују у лексичком и фразеолошком језичком материјалу као потенцијалном носиоцу културне информације. Важан сегмент истраживања у том правцу представљају истраживања која се односе на реконструкцију семантике и симболике традиционалне духовне културе у којој значајно место припада свакодневним предметима традиционалне материјалне културе.

2.1. (Етно)лингвистичка истраживања традиционалне народне српске културе до сада су углавном вршена на материјалу народних говора и за потребе дијалектолошких истраживања, па су у складу са таквим потребама материјална и духовна култура народа у вези са различитим областима свакодневног живота представљани систематизовано у виду тематских класификација за дату територијалну област (преглед објављених радова на ову тему в. у Недељков 2012).

2.2. У предметно-тематским класификацијама речи се обједињују на основу асоцијативних, логичких и концептуалних сличности које су поред језичких одређене и ванјезичким факторима – област/сфера свакодневног живота на коју се нека лексичка јединица односи.⁵ Издвајање појмовних и тематских група у тематској класификацији, међутим, није универзално, па се класификације разликују и по броју издвојених тематских група и по бројности јединица у групама (исп. Морковкин 1970, Глава 2).

2.2.1. Свака класификација почиње од најопштијег појма у групи који има статус највише категорије (*genus proximum*), који се по правилу користи и као име (назив) саме групе. Даље се класификација спушта све до најнижих нивоа категоризације у виду хипонимске организације.

2.2.2. Као најопштије јављају се категорије предмета, радње (процеса) и особине (својства), а главни семантички односи међу члановима једне тематске групе испољавају се у виду односа род–врсте и ређе односа део–целина. Постоје и други типови семантичких односа са сврхом допуњавања или прецизирања основног односа као што су функција, материјал и начин израде, начин употребе и др.⁶ Представљањем семантичких односа унутар

⁵ Тематска класификација лексике изворно се заснива на критеријуму односа који постоје у самој стварности, па се претпоставља да су и први речници на почецима цивилизације морали бити идеографски (Морковкин 1970, Глава 2).

⁶ О поменутим класификаторским односима говоре различити аутори користећи различите термине (родовски назив, хипероним, хипоними функционални, класификаторски, партонимски, меронимски; параметри, аспекти, фасете, тезаурсне функције) свдећи разматрану проблематику на исту суштину (исп. Рахилина 2000; Бартмињски 2011; Никитина 1993).

групе на такав начин главне особине и везе између самих појмова постају очигледне, а самим тим и елементи слике света одражени у њима.

2.3. Категоријално-семантички односи који се успостављају у тематској класификацији између лексема одсликавају односе који се успостављају унутар првог дела семантичке дефиниције – избор надређеног појма, па се тематска класификација лекиске, поготово када су у питању именичке лексеми и предметни појмови показује као релевантно средство за избор надређеног родовског имена (исп. Морковкин 1970, Глава 1 и 4), и још више за одређивање класификаторских имена, функционалних, партонимских (меронимских) (Бартмињски 2011:114–115) и релационих имена типа родбинских односа (Рахилина 2000: 30–35) и др.

3.0. У раду ће се даље анализирати материјал именичких лексеми којима се именују неке реалије лирске фолклорне слике света. У литератури је истакнуто схватање према којем је фолклорни свет предметни по својој природи, па се најјасније и најпрецизније може представити управо „портретисањем“ именица (Никитина 1993, Част II, Глава 4). Именице на најбољи начин одражавају поменуте системске односе таксонимије/хипонимије, партонимије/меронимије (Крофт и Круз 2005, према Драгићевић 2007: 292), због чега су погодне за овакву врсту систематизације и анализа.

3.1. Анализом ће, даље, бити обухваћен ограничен материјал именица које почињу словима А, Б, В, Г, Д, Ђ, Е, Ж, З, И⁷ на предоченом корпусу. И поред ограничености материјала, настојаће се да се покаже системско повезивање лексеми у парадигмама, тематским групама, успостављањем континуираног ланца хиперонима одн. диференцијалних семантичких особина, иако је јасно да ће тек целовит материјал омогућити потпун увид у међулексемске системске односе и у целовиту структуру лирске фолклорне слике света.

3.2. Народне терминологије похрањене у језику лирских народних песама не спадају у тзв. ускостручне специјализоване терминологије будући да су саставни део свакодневног живота традиционалног човека и његовог окружења, одраз типа материјалне и духовне културе тога времена. Један број лексеми фолклорног језика припада уском делу општег лексичког фонда који се и данас користи. То су у правилу лексеми домаћег порекла за именовање основних појмова сваке групе које припадају старијем слоју језика, именују (нај)старији слој материјане културе и имају стабилан статус у лексичком систему.⁸ Лексеми којима се, с друге стране, именују предмети и појаве

⁷ Материјал је ограничен најпре зато што се у сређивању ексцерпираних грађа у овом тренутку стигло до слова Ј, а затим и зато што се показало да је и тако ограничен материјал веома обиман па би анализа и представљање целокупног материјала лирских народних песама превазилазили задати обим рада.

⁸ Исп. закључке до којих је дошла Г. Вуковић истражујући лексику за именовање куће и покућства у Војводини (Вуковић 1988: 109–111). Јављају се такође гречизми и латинизми у

новијег датума везане за развијенији традиционални тип сеоске културе именују се „новијим“ речима које укључују елементе страног порекла, највише турског али и друге провенијенције (мађаризми, талијанизми). Лексички статус ових лексема у највећем броју случајева одређен је њиховим страним пореклом и факторима језичке употребе. То су регионално обележене лексеме и функционишу као једнозначне јединице у оквиру затворених тематских система којима припадају. С преласком српског језичког стандарда „из вуковске фолклорне фазе у претежно градску фазу“ и укључивањем у токове цивилизације 20. века (Ристић 2006: 14) велики број таквих лексема се изгубио баш као што се изгубила и материјална култура коју именују, па су наслеђене јединице народне лексике које се нису учврстиле у употреби потиснуте ка периферији лексичког система у пасивни лексички слој. Постојање одн. изостанак неке тематске групе у класификацији и степен њене попуњености добар су показатељ развијености и типа материјалне и духовне културе која се анализира, одн. утицаја вањјезичких фактора на језик.

3.3. Досадашња србистичка језичка и етнолингвистичка испитивања лексике традиционалне културе (претежно на основу истраживања народних говора) заснована на постојећим у науци прихваћеним моделима и методологијама тематске класификације, нпр. Н. И. Толстоја или Бака (С. Д. Вук), прилагођена испитиваној грађи (према упитницима за Српски дијалектолошки атлас, в. Милорадовић 2012, исп. Tasovac–Petrović 2015), пружају солидне основе за даља проучавања. У складу са досадашњом традицијом представљања тематске лексике, уважавајући специфичности усмено-поетског језика и фолклорне слике света лирских песама, даље ће се представити лексика лирских народних песама (именице) према појмовним категоријама / тематским групама. Поћи ће се од уобичајених појмовних категорија издвојених у литератури како би се представило укупно лексичко богатство лирске слике света и утврдиле области на које се оно односи.

3.4. Предложена класификација има прелиминарни карактер, будући да је за ову прилику анализиран ограничен лексички материјал. У даљем процесу рада у току израде речника, када у обзир буде узет целокупни материјал, могуће је да ће класификација претрпети измене нарочито у погледу броја и детаљније разраде група.

4.0. Анализа конкретног материјала и потешкоће на које се наилази у решавању појединачних проблема у класификацији показују да јасних граница међу појмовним категоријама и тематским групама нема и да је начелну систематизацију могуће решавати на више начина у зависности од анализираних

тематској области 'веровања и религија' који потичу из најстаријег слоја грчких (византијских) позајмљеница и представљају хришћанску црквену лексичку одговарајућих теолошких терминолошких система.

материјала (исп. Tasovac–Petrović 2015; СЯРФ; Никитина 1993). У СЯРФ издвојене су следеће основне тематске категорије: Природа (*Мир природе*), Човек (*Мир човека*) и Особине света (*Характеристики мира*). Иста подела могла би се установити и у раду Tasovac–Petrović 2015 уопштавањем 27 издвојених тематских поља. Установљена општа троделна подела примениће се у класификацији и у овом раду док ће даља систематизација у виду тематских група и подгрупа бити прилагођена конкретном материјалу у складу са одликама лирске фолклорне слике света.

4.1. При разврставању лексике у оквиру тематских група консултовали смо принципе који су примењени у нашим ранијим класификацијама за одговарајуће области (када их има), нпр. за тематску групу 'Кућа' у Вуковић 1988, али због разлике у обиму и врсти анализиране грађе нисмо их се могли доследно држати већ према природи материјала који смо анализирали.

4.2. Јавља се проблем вишезначних речи које са различитим својим значењима, и симболиком, могу улазити у различите тематске групе, што може бити и жанровски детерминисано, нпр. жица ► упредена нит (у ткању, пређи, плетиву и сл.): *Колико је у рукаву жица, / Толико га уд'рило сѝр'јелица*; ► метална нит: *Пак одсече ѝри аршина ѝлајна / И две жице сама сува злајна*; ► струна на музичким инструментима: *Ударало у ѝшамбуру љаче: / Тамбура му од сувога злајна / Жице су му косе девојачке*; ИГРА ► активност са циљем забаве: *Врани се коњи играху, / Од игре, које играху / Сребрна седла ломљаху*; ► плес: *Игру игра ѝеливан Асане*; ► борба: *Јунаци су, ле, к игри дошли, ле, ле лељо ле! / Или ћу и, ле, надиграјѝи, ле, ле лељо ле! Или мене, ле, не ће биѝи, ле, ле лељо ле!*; ДЕВОЈКА ► млада неудата женска особа, дорасла за удају: *Ђевојка је јечам жиѝо клела: / „Јечам жиѝо, у Бога љејоѝа! / „Ја ѝе жела, а ја ѝе не јела! / Свајшовски ѝе коњи ѝозобали!*; ► вереница; невеста: *Дуждевић ме зове у свајшове, / Да му будем девер код девојке*; ГОСПОЂА ► удата жена: *Госѝодар госѝођи / На крилу засѝао, / Госѝођа га буди, / У очи га љуби*; ► племићка титула: *Наш војвода, камо ѝи свајшови? — / Осѝали се на мору возећи — / Наш војвода, ко возар бијаше? — / Возар беше госѝођа девојка; / Све свајшове на венцу ѝревезе*; ► удата жена и племићка титула: *И у двору сѝоли ѝоређани, / И на сѝолу свилени сагови, / На њим' сједе госѝода свекрови, / И банице госѝође свекрве* (припада и групи 'Човек' > 'Узраст и статус' и групи 'Човек' > 'Титуле и звања', при чему су ова значења често тешко раздвојива).

4.2.1. Исто тако, једна реч може истовремено припадати двома групама, нпр. *бурма* ('Накит' > 'Лепота' и 'Свадба' > 'Верована и религија (обреди, обичаји, сујеверје)').⁹

⁹ У оваквим случајевима реч се наводи само једанпут, у овом случају у групи 'Накит' > 'Лепота', а у напомени се даје податак о припадности и другој групи.

4.2.2. И поред настојања да се класификацијом обухвати што је могуће потпунији списак именица, један број речи остао је за сада изван класификације. Такав је нпр. експресивни тип лексике која се јавља као показатељ „нарочитих социјалних и индивидуално-психичких процеса у језику“ (Ристић 2006: 150), нпр. *аваница, аџамија, будала, злоћвор, ђидија, делија, дилавер, долибаша* и др., док неке од ових речи имају и експресивно и неекспресивно значење, па су само са одговарајућим значењем укључене у класификацију, нпр. *бећар* ’момче; мушко дете’ *Исиод крила исјусиши дјевојку, / Пак је њосла за гору на воду; / Ал’ на води њри млада* и ’мангуп, лола’ *Бећар Мара у Бугаре зашла, / Све Бугаре редом брајимила, / А најјосле Перу Бугарина или дика (дикица)*. Такве су игре речи и речи тамног постања и нејасног значења, нпр. *божоле, дивор, илнча*. Такви су и појединачни случајви лексике која се за сада (док се не обради цео материјал) не може издвојити у посебне групе, нпр. *банда, биљег, благосов, изун, за(х)лађе, зло, зулум, зулумћар, игра, игришије*. Примере деминуције и аугментације наводили смо где год је то било могуће у загради иза речи са којом су везани творбеним процесима.

4.2.3. Из класификације ће, за ову прилику, бити изостављена ономастика, именице које означавају топониме, антропониме, етнотониме и сл.

5.0. Класификација. Полазимо од основних појмовних категорија ’Природа’, ’Човек’ и ’Особине света’ у оквиру којих се даље издвајају тематске групе и подгрупе илустроване примерима (речи су распоређене по азбучном реду), како би се представили лексичкосемантички односи међу њима на парадигматској равни, уз напомене да су на почетак сваке групе стављене речи које представљају опште називе и истакнуте посебним фонтом, да се косом цртом одвајају забележени екавски, (и)јекавски и икавски облици, да се у загради под једноструким наводницима даје објашњење за мање познате речи а по изузетку се ради илустрације значења наводи стих курзивом, да се примери деминуције и аугментације дају у загради иза речи са којом су повезани творбеним процесом, када постоје, и да се код речи које остварују тесну синтагматску повезаност са другом речи та реч наводи такође у загради:

1. Природа

♦ **Биљке:** БИЉЕ, бенђелук, босиљак, босиље, босиок, бршљан, велен, вратолом, детелина / дјетелина, ђетелина, гра(х), зеље, **житарице:** бјелица (шеница), боб, вшеница, жито, зоб, **цвеће:** божур, виола, вијола, виојла, гарофан (’каранфил’), гарофиље, дафина, ђелсамин, ђул, зумбул, **дрвеће:** ДРВО (ДРВЦЕ), ГРМ, амбер(-душа), бор, борик, борје, брекиња, (врбица), дуд, дренак, дрењина, глог, глогиње, жуборика, **аграрне културе:** ВОЛКА (’воћка’), ВОЂЕ, ар(а)шлама, аршлама, бадем, бибер-грожђе, бимбер-грожђе, бостан, бостањ, вишња (вишњица, вишњицица), грожђе, гуња, дивљакиња, диња, дуња, жутица (наранџа), зеленика (јабука), делови биљке:¹⁰ бокор, гра-на, гранчица, бехар, гонце (’ружин пупољак’), грозд, зрно (шенично)

¹⁰ Партонимске односе у класификацији нисмо посебно објашњавали већ смо речи са значењем делова одговарајуће реалије и сл. наводили на крају групе којој реалија припада истичући поменути однос глосом ’део предмета’ и сл.

♦ **Животиње:** **домаће животиње:** алат, ат, балабан (кокот), барна, благо (‘стока’), вепар, во (вока, волак,), вранац (вранчина), говедо, гуска, дорат (дора), ђогат (ђого, ђогин), зеленко (коњ), **рибе:** греч, **дивље животиње:** ЗВЕРЕ, ЗВЕРИЊЕ, бува, бумбар, видра, вук (вучина, вучић, вујо), гуштер, гуја, жаба, зец, змија, **птице:** бумбул (‘славуј’), врабац, врана, гавран, голуб (голубић), голубица (голубичица), голубље, грлица, делкушица (тица), жуња, део тела животиње: губица, грива

♦ **Небо:** ветар / вјетар (вјетриц), врућина, вијор, вијар (ветар), гром, дажд, запад, за(х)од, зима, исток, **небеска тела:** звезда (звездица), даница,

♦ **Земља:** ЗЕМЉА, блатушина, блато, **рељеф:** брдо, брег / бријег, загорје, гора (горица), долина, дубрава, **вода:** ВОДА (водица), извор, **руде:** гвожђе, злато

2. Човек

♦ **Тело и делови тела:** бедра, бедрица (анат.), бок, брада, брк, врат, глава (главица), грло, десница, длака, дојка, зличица, зној, зуб, зул, **унутрашњи органи:** бубрег, вид, душа (душица), **стање тела:** здравље, болест, бол, болесник, болник, аста, грозница, губавица, **осећања:** брига, зазор, дерт, ијед

♦ **Називи за људе:** бећар, була, гост, дете/ ђете, ђетић, ђеца (ђечица), девојчица / ђевојчица, девојче / ђевојче, девојка / ђевојка, дика, дилбер, домаћин, домаћица, драги, драга, драгана, друг, другарица (друга), дружина, друштво, душман, ђак, ђул-кадуна, баба (бака, бабетина), дјед / ђед, **сродство:** баба, баба / бабо (‘отац’) (бабајко), брат (брата, браца, брајен, брале, брацац, браин), братинство, браћа, братић, братучед, дундо, жена, заова, заовица, зет, евлад, иноча (иночица), **свадбене улоге:** барјактар (барјактар-ђевојка), вереник / вјереник, вјереница, војно, девер / дјевер / дивер / ђевер, ђевер-баша, ђувегија, ђувеглија, женик, заручница, заручник, **титуле:** ага, алајбеговица, анума, бан, баница, бановица, бег, бего (експрес.), беговица, везир, витез, властела, властелъ, војвода, војвод-баша, војевода, главар, господа, господар, господин, госпођа, госпођица, господичић, дуждевић, даија, дахија, делибаша, деспот, дужд, ђенерал, ерцег

♦ **Кућа и њени делови:** дом, двор (‘дом, кућа’), ахар, вајат, ђердек (‘просторија у кући где младенци спавају прву брачну ноћ’), део: врата, греда, **покућство: судови (посуђе):** ваган, ведро / видро, долија (‘чаша којом се наздравља’), жбањиц (‘буренце’), звоно, имбрик, **направе и алати:** даска, држало, жарило, жица, **намештај:** бешика, **постељина:** душек, **окућница (ближа и даља):** авлија, бандијера, бунар, буниште, виноград, градина, гувно, гумно, ђулистан, друм, део: бразда, **називи за посед:** агалук, беглук, газдашаг, **ватра:** ВАТРА, главња (‘дрво које гори на ватри’), жеравица, жишка, **кућни послови (називи послова, људи који их обављају, места где се обављају, предмета за обављање):** вез (везак), виноберје, дворба, жетва; бељарица / бјељарица, везиља, говедар, дадија, дворкиња; бијелило; ајкача, бадањ, бат, вретено, грабље, гребен, ђерђев, игла (иглица), део предмета: дилчик, брдило, **превозна средства:** барка, брод, галија, ђемија, житарица, део: веслоце, исполац

♦ **Одећа:** АЛИНЕ (аљина), авли-марама, аздија, ал-ћергелет, алет, антерија, бињиш, бурунцук-кошуља, белнук, барета, велета, вучи-капа, димије, дувак, дороц, долама, диван-кабаница, ђечерма, гајтан, гаће, зубун, зарукавје, **материјали и тканине:** астар, вуница, газимир, диба (‘скупоцена свилена тканина’), ђувезлија, ерир (‘платно од сирове свиле’), ибришим

♦ **Лепота: украсни предмети и накит:** адиђар, алин, баг, били-биљур, биљур, бисер, бисер-укосница, белензука, брњица, бурма¹¹, грињица, дизија, ђердан, ђулсија, ђулса, забулати, зрно (бисерово), **дотеривање:** гизда

¹¹ Припада и групи ‘Свадба’ > ‘Веровања и религија’.

♦ **Уметност: музички инструменти:** арфа, бубањ, гуслице, дудук, ђиманет, жица **плес:** ИГРА (*Игру игра ђеливан Асане*)

♦ **Ум: истина, читање и писање:** дивит, артија

♦ **Глас:** диван, **ономатопеје:** гук, жубер, звека, звекет

♦ **Занати и занимања (место где се обављају, предмети):** ЗАНАТ, адвокат азнадар, азнадарче (експрес.), алас, базерђан, баш-терзија, возар, ећим, златар; безистен, болта, дућан; алка, букагије, завезице, ивер

♦ **Друштвена организација: насеља, грађевине:** амам, бања, задужбина, део: зид ('зидина'), **становништво:** грађанче, **војна:** ајдук, алајбег, алајбего (експр.), арамбаша, баша, бојник, војник, војска, гранатир, гусар, диздар; буна, игра (*Јунаци су, ле, к игри дошли, ле, ле ле-љо ле! / Или ћу и, ле, надиграиш, ле, ле лељо ле! Или мене, ле, не ће биши, ле, ле лељо ле!*), **оружје:** анцар, буздован, демешкиња, димискија, ђорда, део: балчак, игла ђимлија

♦ **Веровања и религија (обреди, обичаји, сујеверје):** адет, аманет, закон ('обичај'), завјет, **бабине:** бабине, **додоле:** дода, додола, **свадба:** ашик, барјак, бокчалук, ваћов, венац / вијенац, венчање / вијенчање, вео, војводство, дјеверство, женидба, **Божии:** Бадњак, Божић, Божо, **даривање:** армаган, дар (дарак), **обичаји везани за смрт:** гребак ('хип. од гроб'), гроб, гробље, **религија:** закон ('вера, религија'), иман ('ислам'), дин ('ислам'), анђел (анђео), апостол (рлг.), аримандрит (цркв. нар.), аџија (религ), бискуп, Бог, богословац, Богородица, владица, вера / вјера, враг (и сујев.), Госпа / госпа, Господ, гријех, духовник, ђаво (и сујев.), ђаволица (и сујев.), дева / дјева, господин ('господ'), игуман, Исус, **сујеверје, мит.:** ала¹, амајлија, бајалица, ђаво (и религ.), ђаволица (и религ.), вила, враг (и религ.), врачање, вештица, змај, игралиште (вилино)

♦ **Храна:** ВЕЧЕРА, ГОЗБИНА, алва, баклава, брашно, бунгур, варица, гурабије, ђул-баклава, заоблица, зељаница, зерде, **пиће:** вино (винце)

♦ **Поседовање и трговина:** **новац:** грош, благо, динар, дукаг, зајам **намет:** арач, глоба

3. Особине света

♦ **Време:** ВРЕМЕ, БРИЈЕМЕ, век / вијек, вече, вечер, година (годиница), годиште, дан (данак), доба, зора, зорица

♦ **Мере:** аршин, вишина (висина), брзина

♦ **Боје:**¹² БОЈА

♦ **Бројеви:**¹³ БРОЈ, деветина, иљада

6.0. Предложена тематска класификација лексике српских лирских народних песама којом су предочене надређене појмовне категорије за дате лексема, поред тога што обезбеђује релевантне теоријско-методолошке основе за будуће адекватно одређивање и системско сврставање надређеног појма у семантичком представљању ових лексема у речнику у исто време показује најважније елементе националне лирске фолклорне слике света и њене семан-

¹² Тематска група 'Боје' је важна за конституисање лирске фолклорне слике света, иако речи којима се означавају боје не припадају именицама (*бео, зелен, злашан, злаћени, вран*).

¹³ У тематској групи 'Бројеви' већи број чланова такође не припада именицама (*два, двадесет, двауиш, двоје, девет, девештеро, девешти, девешторо, десет, десети, двије-ири, двоји-ири*).

тичке посебности: на који начин је човек тога времена живео, шта је вредновао, на шта није обраћао посебну пажњу. Анализом лексичког слоја језика ових песама потврђује се у литератури више пута истицана особина усмене лирике да културна традиционална матрица представљена у српским народним песмама рефлектује и сажима хронолошки и типолошки различите начине мишљења и различите културне обрасце, од митског погледа на свет и веровања у делотворност магије, преко хришћанског, до (етнографских) описа стварности времена у коме су песме извођене, те да песме чувају и преносе „одређена својства временских епоха, особености опште и регионалне културе сопственог народа“ (Милошевић-Ђорђевић 2008: 10–11, 15).

ЛИТЕРАТУРА

- Бартмињски 2011: Ј. Бартмињски, *Језик, слика, свети*. Београд: SlovoSlavia.
- Вуковић 1988: Г. Вуковић, *Терминологија куће и њокућсџва у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Милорадовић 2012: С. Милорадовић, Лингвистички атласи – „централни инструмент“ савремене дијалектологије. *Зборник радова Етнографског института САНУ* 27, 141–151.
- Милошевић-Ђорђевић 2008: Н. Милошевић-Ђорђевић, Живот и обичаји и српска народна лирика, у: Н. Љубинковић, С. Самарџија (ур.), *Српско усмено сџваралашџво*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 7–18.
- Морковкин 1970: В.В. Морковкин, *Идеографические словари*. http://rifmovnik.ru/ideog_book2.htm 26.4.2016. 26.4.2016.
- Недельков 2012: Јб. Недельков, Тематска лексикографија као сведочанство о културном идентитету, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Филологија и универзитетсџи*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 105–120.
- Никитина 1988: С.Е. Никитина, Словарь языка фольклора: Принципы построения и структура, И.И. Костюшко (отв. ред.), *X Междунар. съезд славистов: История, культура, этнография и фольклор слав. народов*, Москва, 288–300.
- Никитина 1993: С.Е. Никитина, Устная народная культура и языковое сознание (электронное издание). М.: Наука. http://philologos.narod.ru/nikitina/Contents_rus.htm 26.4.2016.
- Никитина 1995: С.Е. Никитина, Словари языка фольклора: варианты описания слова, *Словарь и культура. К столетию с начала публикации „Словаря болгарского языка“ Н. Героева*. Материалы международной научной конференции. Москва: РАН, Институт славяноведения и балканистики, 94–95.
- Рахилина 2000: Е.В. Рахилина, *Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость*. Москва: Русские словари.
- Ристић 2006: С. Ристић, *Раслојеносџ лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић – Лазич-Коњик – Ивановић, у штампи: С. Ристић, И. Лазич-Коњик, Н. Ивановић, Метајезик лексикографске дефиниције у дескриптивном речнику (на материјалу речника српског језика), *Јужнословенски филолог* LXXIV св. 1–2 (2018).

- СНП 1: Дела Вука Караџића, Српске народне пјесме I, В. Недић (прир.), Београд: Просвета, Нолит, 1987.
- СЯРФ: *Словарь языка русского фольклора: лексика былины*, М.А. Бобунова, А.Т. Хроленко, Курск: Изд-во Курск. гос. ун-та, 2006.
- SSiSL: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, J. Bartmiński (koncepcja całości i redakcja), S. Niebrzegowska (od cz.3. Niebrzegowska-Bartmińska) (zastępca redaktora), t. I, [cz.] 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*. Lublin 1996; [cz.] 2 *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; [cz.] 3. *Meteorologia*, Lublin 2012; [cz.] 4. *Świat, światło, metale*, Lublin 2012.
- Tasovac– Petrović 2015: T. Tasovac, S. Petrović, Multiple Access Paths for Digital Collections of Lexicographic Paper Slips, *eLex 2015 – Electronic Lexicography in the 21st Century: Linking Lexical Data in the Digital Age*, https://ellex.link/ellex2015/conference-proceedings/paper-25/_26.4.2016.

Ивана В. Лазич Коник

ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ЛЕКСИКИ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

Резюме

В статье представлена лексика сербских устных народных песен (лирический жанр) и традиционной культуры на основе тематической классификации отобранного языкового материала. Выделены три главные группы, или понятийные категории: 'Человек', 'Природа' и 'Характеристики мира', которые далее были разделены на более узкие тематические группы. Этот способ представления традиционной лексики имеет важное значение для семантических и лингвокультурологических исследований и особенно для лексикографической обработки. Установленные концептуальные категории (тематические группы) можно считать адекватными высшими понятиями с точки зрения семантической идентификации этих лексем в словаре.

Ключевые слова: тематическая классификация; тематические группы; фольклорная лексика; лексика; лексикография; лирическая фольклорная картина мира; сербский язык

ЛЕКСИКОЛОШКИ И ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТИ ПРЕВОЂЕЊА ЕНГЛЕСКИХ МЕДИЦИНСКИХ ИЗРАЗА НА СРПСКИ*

Софија Ј. Мићић Кандијаш**

Савремени научно-технолошки развој медицинске области условио је настанак многобројних термина, како лексема тако и сложених израза, у енглеском језику медицинске науке и струке. Српски језик тешко прати тај развој, јер је језик у коме не постоји могућност, с једне стране, адекватног превођења најсавременијих енглеских медицинских термина, као ни изградње сложених синтагми, с друге стране. Због тога се често прибегава или задржавању посрбљених страних термина или њиховом описном превођењу. Циљ рада је да се укаже на проблем превођења енглеских медицинских израза и сложених фраза на српски. Дати су примери употребе англицизама који су најчешће буквални и неадекватни преводни еквиваленти у српском језику. Резултати анализе примера преузети су из говора и писања лекара као и студената медицинске групације, али и лаика. Закључује се да је веома важно обучити говорнике српског језика како да правилно разумеју и преводе енглеске медицинске термине на српски.

Кључне речи: превођење, сложене фразе, енглески медицински језик, српски медицински језик

Увод

Енглески језик је данас, несумњиво, први језик светске комуникације чему је допринео огроман научни, културни, економски и политички (војни) утицај Сједињених Америчких Држава и Велике Британије, у првом реду. Како је енглески постао *lingua franca*, више се не може сматрати страним, већ одомаћеним језиком, тако да, бити образованом, данас се сматра особа која, поред матерњег језика, влада и енглеским језиком. Колики је утицај енглеског језика огледа се у појави англуманије, што значи неконтролисано уношење разних језичких елемената и појава из енглеског у светске али и „мале језике“, што доводи до њихове хибридизације (Прћић 2005: 182–185). Данас постоје, на пример, френглиш = ‘French + English’, серблиш = ‘Serbian

* Истраживање је спроведено у оквиру пројекта Опис и стандардизација савременог српског језика, бр. 178021, Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије под руководством проф. др С. Танасића, Институт за српски језик САНУ.

** Медицински факултет Универзитета у Београду; sofija.micic@mfbg.ac.rs

+ English’, чинглиш = ‘Chinese+English’ итд. Посебно су „мали“ језици пре-засићени англицизмима. Међутим, на овај начин се негује и развија вишејезичност. Матерњи језик је најближи и најважнији, у том смислу је и највећи, али, кад је реч о српском, иако је „мали“ језик по броју говорника, уочљиво је његово смањивање (Пипер 2003: 15–19).

Англицизми у језицима науке и струке

Када је реч о језицима науке и струке, појава незадрживог уплива англицизама је још израженија. Проблеми у вези с употребом страних речи решавају се у склопу изучавања процеса интернационализације као опште тенденције језичких приближавања, што је нарочита потреба језика науке и струке, чија се достигнућа не задржавају на границама држава нити лингвистичких заједница (Ристић 2006: 169). Англицизам је реч преузета из енглеског језика као језика-даваоца и уклопљена у систем језика-примаоца, у овом случају српског језика. Тако постоје очигледни англицизми (нпр. ‘скенер’), скривени (нпр. ‘ноћна мора’) и сирови (нпр. ‘консултант’). Дакле, ради се о преузимању, превођењу и преобликовању англицизама. Њихова примена може бити оправдана или неоправдана (Прћић 2005: 120–123). Тако се међу неоправдане англицизме могу сврстати придеви ‘респираторни’ уместо ‘дисајни’, ‘нерв’ уместо ‘живац’, ‘панкреас’ уместо ‘гуштерача’, ‘психа’ уместо ‘душа’. Међу именицама истичемо примере ‘епилепсија’ уместо ‘падавица’, ‘дијареја’ уместо ‘пролив’, ‘едем’ уместо ‘оток’. Иако су неоправдани, ови називи одомаћени су у српском језику медицине. Оправдани англицизми одnose се углавном на хируршке технике као што су ‘скенер’, ‘бајпас’, ‘стент’, ‘ангиопластика’, ‘генетски инжењеринг’. Наведене називе није могуће адекватно превести на српски језик, мада, нпр. ‘пејсмејкер’ би могао да се преведе и као ‘водич срчаног ритма’ (Мићић 2011: 300). Васић *и др.* дају још два еквивалента: „срчани стимулатор” и „кардиостимулатор” (Васић *и др.* 2001: 182).

Утицај развоја медицинске науке и струке на медицински језик

Ако анализирамо медицинску област, сведоци смо убрзаног и огромног напретка медицинске науке, технологије и праксе. Биомедицина, молекуларна биологија и генетика су у жижи научних истраживања и сазнајемо да је живот, у ствари, игра протеина. Медицинске технологије се непрекидно усавршавају, па тако нанотехнологија означава стварање сићушних машина величине неколико молекула. У пракси, јављају се генетске болести (рак), нове паразитарне и вирусне болести (птичји грип, сида итд.), а изложени смо и разним штетним зрачењима (ултравиолетно, нејонизовано, радиоактивно)

као и загађењу животне средине. Непрестани развој треба лингвистички испитати, што не иде увек брзо. Одавно је запажено да наука лети, а да речи каскају за њом (Jammal 1988: 535). Тако, медицински језик више описује него што дефинише природне феномене (Rothwell *и др.* 1994: 695). У језицима медицинске науке преовлађује грчко-латинска основа. Основни слој савремене српске медицинске терминологије чине речи с латинском и грчком етимологијом (лат. алергија < *allergia*, анемија < *annemia*, ампутација < *amputation*, артериосклероза < *arteriosclerosis*, девитализирати, према *de vitalis*, импрегнација, према *inpraegnans*; грч. агонија < *agonia*, герижатрија < *gérōn*). Добрим делом оне су саграђене у новије време (друга половина 19. и 20. века) из елемената који су припадали тим језицима. Речи су преузете најчешће преко великих западноевропских језика, у прво време обично из немачког (абортирати < *abortieren* < *aboriri*, аглутинација < *Agglutination* < *agglutinare*, акутан < *akut* < *acutus*). Највише страних речи долази из енглеског језика, и то углавном заједно са новим појмовима, новим научним достигнућима и открићима. Енглеске речи, које су махом стизале преко других језика, сада улазе у непосредном контакту, чиме се прескаче процес стварања и кодификације домаће терминологије. Ипак, српска језичка средина није затворена према речима страног порекла. Не настоји се по сваку цену наћи домаћа реч, нарочито ако за неку страну нема добре, одговарајуће домаће или ако страна покрива оно што би се у српском језику морало препричавати (нпр. грч. *лајароскопија*) (СТИЈОВИЋ 2012: 128). Како постоји све већа потреба за стварањем нове, домаће, терминологије, у том смислу, енглески медицински језик може се назвати међународним језиком, зато што му је основа грчко-латинска терминологија (МИЋИЋ-МАРКОВИЋ 2011: 838). Ипак, он све више замењује грчки и латински, стандардизован је и стално се допуњава. Као водећи светски језик науке постао је узор за друге језике како да изграђују своју терминологију (МИЋИЋ 2009: 9–11).

Медицинско превођење: термилошки проблеми

Велики, често неконтролисан прилив енглеских речи створио је и неке термилошке проблеме. Један од проблема представља преузимање термина из енглеског језика који у српском језику имају другачије значење. Пример за то је реч *контрoла*. Она у српском језику значи „надзор, надгледање, провера“ (нпр., *контрoла здравља, контрoла шећера у крви*). У нашем здравству се под утицајем енглеске речи *control* у новије време говори о *контрoли трoвања, контрoли* и превенцији *болести, контрoли наркоманије*, па су у складу са тим и одговарајуће медицинске установе назване центрима за контролу болести, наркоманије итд. То би значило да се болести, наркоманија и сл. надгледају, надзиру, а не лече или сузбијају (СТИЈОВИЋ 2012: 128).

епонима/апелатива, акронима и скраћеница (нпр. ‘myopia’, ‘shortsightedness’ / ‘миопија’, ‘кратковидост’; ‘parkinsonism’ / ‘паркинсонизам’; ‘laser’ / ‘лазер’; ‘AIDS’ / ‘ејдс’, ‘сида’). Постоји тенденција у енглеском да се користе обичне речи с медицинским значењем (полу-стручни термини) (нпр. ‘failure’ за ‘insufficiency’), јер се ради од разрађенијој, садржајнијој и прецизнијој народној терминологији. За разлику од енглеског, у српском преовлађују грчко-латински, дакле, стручни термини (нпр. ‘дијареја’ за ‘diarrhoea’, ‘the runs’).

Колокације у медицинском језику

Посебну семантичку одлику чине сложене фразе, тј. именичке сложене, колокације у енглеском језику. Колокације представљају истовремено појављивање лексичких јединица са не више од четири међусобно употребљене речи. Лексичке јединице су у синтагматским односима тако да једна лексичка јединица одређује значење друге с којом колоцира (Firth 1968: 168). Лексичке јединице могу да колоцирају само у тексту и стога су међусобно искључиве (Sinclair 1998: 15). У енглеском језику преовлађује све већа номинализација тако да је тешко прво схватити веома сложене фразе а камоли превести их. Један од основних предуслова за тачан превод јесте и добро познавање научно-стручне материје. У српском језику не постоје творбени механизми усложњавања фраза тако да долази до двосмислености и нејасноћа, па се прибегава описном превођењу. На пример, израз ‘health impact assessment’ (НИА) значи ‘процена утицаја на здравље’, а ‘healthy public policy’ је ‘државна здравствена политика’ (Миџић 2013: 29). Даље, прави се кованица на основу енглеског назива ‘поленска грозница’, а у ствари је то ‘алергија на полен’ према ‘hay fever’. Међутим, неки српски називи за болести за које нема еквивалената на енглеском, или уопште у модерној биомедицини, могу се задржати, али с померањем значења (‘жуч’ за ‘болест жучне кесице’; каже се, нпр. „Она пати од жучи”, а мисли се „Она има болест жучне кесице”) (Миџић 2008: 311).

Неки термини се морфолошки и синтаксички не уклапају у систем српског језика па их је потребно или преобликовати или превести. Енглеску реч *sra*, која се среће у синтагмама *сја ценџар*, *сја лечилиште*, *сја туризам* боље је заменити речју *бања*, која такође није српског порекла, али се уклопила у језички систем и из ње су се развиле и друге речи: придев *бањски*, који мора да стоји уз именицу у наведеним синтагмама (бањско лечилиште, бањски туризам) или глагол *бањати се*, што се не може направити од именице *sra*, која се ни морфолошки не уклапа у српски језик (нема одговарајуће множине и деклинационог обрасца). Синтагме *ризико фактор* и *инфлуенца вирус* такође нису у складу са системом српског језика, који овде захтева посесивни генитив: *фактор ризика* и *вирус инфлуенце*. За неке термине постоји добра реч или синтагма у српском језику: *фејслифтинг* (face-lifting) је затезање лица,

антиџејинг (anti aging) третман је против старења или третман за одложено старење, опасност од *акцидентија* (*accident*), на коју упозоравају лекари, јесте опасност од удеса, повреде (СТИЈОВИЋ 2012: 142).

Придевско-именичке, глаголско-именичке
и глаголско-придевско-именичке колокације

У склопу придевско-именичких колокација, придеви се јављају као обележја и као лексеме. Придев као обележје јавиће се у колокацији када показује да именица уз коју колоцира означава природу болести, нпр. ‘професионално обољење’. Међутим, придев ‘професионални’ може се јавити и као лексема уз именицу која означава конкретну болест, нпр. ‘професионална астма’. Уз именице које саме по себи носе негативно значење, ређе се срећу придеви (‘рак’, ‘колера’ и сл.). Придевско-именичке колокације су од великог значаја за одређивање природе и степена тежине болести. Код глаголско-именичких колокација, интересантни су најчешћи глаголи ‘имати’ и ‘добити’ који имају највећу колокацијску моћ. Први колоцира уз ‘урођене’ болести, а други уз ‘стечене’ болести. И глаголи тачно одређују именицу односно њено значење и то тако што сам глагол означава обележје именице. Занимљиви су и глаголи ‘оболети’, ‘разболети се’, ‘патити (од)’. Они су ограничене колокативне моћи, јер колоцирају с именицом ‘болест’, али не и с именицом ‘поремећај’ (нпр. ‘оболети од рака’, ‘разболети се од тифуса’, ‘патити од астме’, али не и ‘оболети од крварења’, ‘разболети се од загноја’, ‘патити од киле’). Најзад, глаголско-придевско-именичке колокације представљају најсложеније спојеве речи, па је потребно строго водити рачуна због, углавном, ограничене колокативне моћи. Тако, нпр. постоји колокација ‘нанети дубоку повреду’ а не ‘имати дубоку повреду’ или ‘упасти у нервни шок’ а не ‘оболети од нервног шока’. Овде је поново уочљиво колико семантичка обележја термина за болести утичу на избор и глагола и придева који претходе да тој именици (Мићић 2004: 443–444). Овде је реч о суперординираним лексемама – хиперонимима и хипонимима, насталим по угледу на термине синонимија и антонимија. Хипоними подразумевају релацију инклузије и представљају једну од фундаменталних лексичких односа у језику. За организацију лексичких система хипонимија је значајнија од синонимије (Lyons 1977: 291; Драгићевић 2007). У терминолошком фонду хипонимијски однос је по правилу вишередни при чему се успостављају наизменични хиперонимијски и хипонимијски односи (Штасни 2002: 225–255).

Лекарски жаргон

Већ смо истакли да грчко-латинска основа преовлађује у медицинском језику. Неспорно је да постоји посебан, лекарски жаргон и да се лекари и

здравствени радници сасвим добро разумеју када употребљавају стручне изразе. Ипак, да ли је оправдано да лекар лекара или медицинска сестра лекара или обрнуто пита: „Зашто се ради „секција“?“, а да мисле на царски рез (енгл. *caesarean section*, од латинске речи *section* = рез)? Или у једном специјалистичком раду, спомиње се синдром „компартамента“ (*compartment syndrome*) при чему се ради о делу тела у људском организму? Ако осећате нагон на повраћање, хоће ли вам бити боље ако чујете да, у ствари, имате ‘gag’ рефлекс? „Отекле су ми ‘тонзиле’, каже лекар лекару, а да притом не помишља да постоји реч крајници (енг. *tonsils*). Ако лекар колеги каже да пацијент има „визинг“ (енгл. *wheezing*), веома ће се уплашити, а ради се о свирању у плућима. Дакле, ништа страшно али застрашујуће за пацијента. Ево примера из учионице: студенти медицине су нас уверавали да анамнеза није исто што и историја болести. Нису помогла објашњења да на енглеском језику не постоји нити се употребљава термин ‘anamnesis’ који је грчког порекла, већ је то ‘history of illness’. На предавању из хемије у медицини, енгл. термин ‘soluble’, „преводи“ се као „солубилан“. Зашто употребити ову реч кад постоји „растворљив“? Даље, јони се „дисосују“ (енгл. ‘dissociate’) уместо разлажу, ‘reactants’ су „реактанти“, уместо реагенси. И, сад дођосмо и до фамозних „агената“ уместо агенаса (енгл. ‘agent’= агенс). Зашто су ‘units’ „јунити“ а не јединице или одсеци (у зависности од контекста)? Нека нова језичка правила за нове академске нараштаје! Стиче се утисак да постоји немарност, лењост или лежерност наших лекара да се удубе у оно шта заиста изговарају или пишу једни другима. Зашто би се мучили да преводе енглеске изразе кад је ученије и модерније рећи ‘пејсмејкер’ од ‘водича срчаног ритма’? Прећутно се подразумева да сви знају енглески језик.

Комуникација лекар – пацијент/лаик

Како се лекари обраћају пацијентима – лаицима? Да ли се труде да их правилно разумеју? Стиче се утисак да не. Зашто је „пулмонарни“, а није „пулмонални“? Вероватно зато што је ‘pulmonary’ на енглеском језику, а лаик зна само за ‘плућни’. Овде, наравно, не треба заборавити да се неке од ових речи грчко-латинског порекла посредством енглеског језика погрешно преносе у српски језик. Наиме, ако лекар напише или изговори ‘перитонеум’, а из њега изведе придев „перитонеални“ (енгл. ‘peritoneal’), с правом ћемо се запитати да ли је заборавио, или, што је горе, није научио придевске наставке у српском језику -ски, -чки и -шки, дакле ‘перитонеумски’. Овим примерима можемо додати и „вирални“ од енгл. ‘viral’, али како се ради о лат. ‘virus’, у складу с правилима српског језика, придев треба да гласи ‘вирусни’. Када лекар саопшти болеснику да му је „дијагностификован“ рак и да је „развио“ „оболење“, видимо да је реч о о три појма из енглеског језика:

‘diagnose’ (пореком из грчког језика), ‘illness’ и ‘develop’. Дијагностиковати (како је правилно у српском језику) све се ређе пише и изговара, „оболење“ је у ствари ‘оболење’, а заборавили смо да се ‘оболева’ односно ‘добија’, а никако „развија“ болест. Ради се о буквалном преводу термина ‘develop’ што се даље преноси и на изразе као што су „развијати“ програм/пројекат/стратегију. Да ли се у медицинској области „развија“ лек/вакцина/начин лечења или се прави? Својевремено је ауторка ових редова електронским путем добила два изазовна преводилачка задатка из Агенције за лекове и Градског завода за трансфузију крви. Први се односио на енглеске термине ‘efficient’/‘efficacious’/‘effective’. Да ли су ово синоними и који је адекватан при превођењу уз одредницу ‘drug’? Решење је да то нису баш синоними и да је најприкладније употребити синтагму ‘effective drug’. Други се односио на сложјену фразу ‘blood cell management’. Како је превести на српски с обзиром на то да лексема ‘management’ има више различитих значења (управљање, успевање, заштита и сл.). Ауторка ових редова је предложила термин „хемотерапија“, јер у духу српског језика дослован превод нема никакво прихватљиво значење – „управљање крвним ћелијама“. Можда би се могло написати „баратање крвним ћелијама“, али тешко да је и то прихватљиво у српском језику.

Медицинска терминологија у популарном језику и медијима

Најзад, како се употребљавају медицински термини у популарном језику. Пре извесног времена, у штампаним медијима, појавио се подужи текст о „штитној“ жлезди/„тироиди“. Аутору текста очигледно није познато да ова жлезда с унутрашњим лучењем не „штити“ већ је у облику штита – дакле, „штитаста жлезда“. Стручни израз није „тироида“ (енгл. thyroid) већ „тиреоидеа“, јер ова жлезда лучи тиреоидне (не „тироидне“) хормоне. Да ли је потребно образовати лаике да није правилно рећи или написати „лабараторија“, „лапараскопија“, већ „лабораторија“, „лапароскопија“? Мислимо да свакако треба, јер ускоро ћемо ићи у „лаб“ (енгл. laboratory, скраћено ‘lab’) по резултате. Да ли ће обичан, поготово мање образован, свет одмах разумети шта значи да треба да буде „донор“ (енгл. ‘donor’) и да „донира“ (енгл. ‘donate’) своје органе. Заиста, као да смо заборавили на српске речи „давалац“ и „дати“. Даље, у врелим летњим данима, чујемо и читамо да морамо да водимо рачуна о „хидрацији“ (енгл. ‘hydration’), т.ј. од довољном уносу течности у организам. Само што је реч о „хидратацији“. У једном броју Политике у питањима које постављају лаици пише да је стафилокок ауреус „патогена бактерија која секретује разне токсине“, а требало би да стоји „лучи разне отрове“. Нешто бољи пример је „назални конгестиви“ а у загради ‘капи, спрејеви за „отпушавање“ носа’ у *PharmaMedica*. У хиљадитом броју Политикиног до-

датка *Магазин* пише да „еластичност указује на ниво ‘дехидрације’ организма? Правилан израз је ‘дехидратација’! Даље, у медицинским часописима и чланцима, нпр. у тексту из области гинекологије и репродуктивне медицине говори се о „асистованој репродукцији“, а очекивали бисмо термин „потпомогнута репродукција“. Затим, пише се о „фертилизацијској (енгл. ‘fertilizing’) могућности сперматозоида“, уместо о њиховој „оплодној моћи“. Термин „скрининг“ означава „тестирање“ или „праћење“ па је без обзира на популарност ове позајмљенице реч о неоправданом англицизму (Мићић-Синадиновић 2013: 98–99).

У последње време упозорава се на манир појединих лекара да користе превише стручне термине у контакту са пацијентима или приликом здравственог просвећивања становништва путем медија. Широком кругу слушалаца или читалаца – лаика разумљивије су речи: материца (*uterus*), кила (*hernia*), крајници (*tonsillae*), затвор (*opstipatio*), згрушавање (*coagulatio*), оток (*edem*) итд. Нормативне препоруке потребне су и када је реч о неким домаћим традиционалним терминима. Тако се, на пример, језички коректан термин *кошићана срж* непотребно замењује термином *костина срж*, која није сасвим у складу са језичким системом српског језика. Затим, потребно је разграничити појмове, нпр. *крварићи* (губити, испуштати крв: човек крвари, рана крвари) и *крвавићи* (чинити да нешто постане крваво, прљати, натапати крвљу: човек крвави кошуљу). Рад на нормирању медицинске терминологије захтеван је задатак. Значајан је допринос појединаца у оквиру научних установа и универзитета – вредно је поменути медицинске речнике Александра Костића, Миодрага Одавића и Софије Мићић, али нарасли проблеми у области медицинске нормативистике захтевају да се томе приступи организовано и систематски. На томе морају да раде лингвисти (пре свега англисти и србисти) и лекари заједно. Иницијатива за то дата је на научном скупу организованом на Медицинском факултету у Нишу 2012. године с циљем да се започне са систематским радом на нормирању медицинске терминологије. При Српском лекарском друштву основан је Интерсекцијски одбор за медицински језик, који би у сарадњи са Одбором за стандардизацију српског језика при САНУ требало да приступи овом сложенем задатку (СТИЈОВИЋ – ЛЕКИЋ 2014: 269).

Закључци

Медицинска терминологија и фразеологија морају бити у складу с основним одликама језика, посебно у случајевима када нема јаких разлога да се оштете основне одлике лингвистичког система терминологијом (Фекете 2007: 505). Изузетно је важно стандардизовати и нормирати „мале“ језике, јер се не би онда дешавало да српски лекари употребе неколико термина за један концепт (нпр. ‘преваленца’, ‘преваленција’, ‘превалентност’ за ‘prevalence’

или ‘менструалан’, ‘менструацијски’, ‘менструациони’ за ‘menstruous’/’menstrual’). Треба употребити ‘преваленција’ као исправан избор (Клајн–Шипка 2006: 973), односно ‘менструациони’ (Мићић 2011: 621). Посебно истичемо да када се непотребни англицизовани термини и фразе које не звуче српски, помешани преводни еквиваленти употребе, постају одомаћени и скоро их је немогуће исправити. Како је српска медицинска наука и технологија мање развијена, треба је обогатити оправданим англицизмима који доносе нова значења, тј. избећи сегрегацију и применити интеграцију. Иако, према Жамалу, углавном лекари одлучују о избору термина пре него лексикографи, сматрамо да је између лекара и лингвисте с медицинским знањем овај потоњи бољи медицински преводилац, јер он се саветује с медицинским стручњацима по питању медицинских проблема у одређеној медицинској области. Наша медицинска лексикографија је оскудна и скромна, и заиста је неопходно активно радити на њој, јер је императив савременог начина живота (Мићић 2008: 311). Дакле, потребна је посебна лингвистичко-медицинска анализа и познавање изворног и циљног језика заједно с контрастивном компетенцијом преводиоца (Хлебец 2009: 183). И најзад, огромне електронске медицинске базе података, средства за претраживање и софтверски програми за медицинско превођење који припадају најсавременијем помоћном алату помажу преводиоцима широм света (Мићић 2011: 540–541). Дакле, с обзиром на то да су речници у тренутку објављивања већ застарели, треба искористити светску компјутерску мрежу за израду најсавременијих медицинских речника. И да закључимо: многим лекарима, и кад пишу на српском, а посебно на енглеском језику, потребна је темељна лектура у чему им једину праву помоћ могу пружити одговарајуће образовани, обучени и искусни лингвисти који се баве језиком медицине. Само интердисциплинарним радом може се превазићи извесна произвољност у употреби медицинских термина, нарочито оних погрешно преузетих из енглеског језика којих је, нажалост, све више.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Мићић 2008: С. Мићић, Заступљеност српских термина у нашим медицинским лексикографским издањима, Српско славистичко друштво, *Славистика*, XII, 309–316.
- Мићић 2009: С. Мићић, *Студије о језику медицине у енглеском и српском*, Београд: Београдска књига.
- Пипер 2003: П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београд: Београдска књига.
- Прћић 2005: Т. Прћић, *Енглески у српском*, Нови Сад: Змај.
- Ристић 2006: С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, монографије 3. Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Ристић – Лазић-Коњик 2012: С. Ристић, И. Лазић-Коњик, Лингвистички аспекти назива *јавно* односно *народно здравље*. *Наш језик* XLIII/3–4.
- СТИЈОВИЋ 2009: Р. Стијовић, *Српски језик. Норма и њракса*, Београд: Чигоја штампа, 1–202.
- СТИЈОВИЋ 2012: Р. Стијовић, *Језички савезник*. Београд: Чигоја штампа, 1–260.
- СТИЈОВИЋ–ЛЕКИЋ 2014: Р. Стијовић, Ј. Лекић, О неким термилошким проблемима у језику медицине, *Годишњак за српски језик*, књ. 14, 265–270.
- Фекете 2007: Е. Фекете, Медицинске фразе (не)превођене у духу нашег језика, С. Мићић (ур. рубрике Језик медицине), *Српски архив за целокујно лекарство*, св. 7–8, Београд: Српско лекарско друштво, 504–505.
- Хлебце 2009: Б. Хлебце, *Ојшша начела ѡревођења*, Београд: Београдска књига.
- Штасни 2002: Г. Штасни, Хиперонимијски и хипонимијски односи у медицинској Терминологији са лексиколошког и лексикографског становишта, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд – Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 251–260.
- Firth 1968: J. R. Firth, *A Synopsis of Linguistic Theory*, Selected Papers of J. R. Firth 1952–1959, edited by F.R. Palmer.
- Jammal 1988: A. Jammal, Les vocabulaires des spécialités médicales: pourquoi et comment les fabrique-t-on? (The vocabularies of medical specialties: why and how are they created?) *Meta*, 33(4), 535–541.
- Lyons 1977: J. Lyons, *Semantics I and II*, London: Cambridge University Press.
- Mičić 2004: S. Mičić, *Nazivi bolesti i poremećaja u engleskom i srpskom*, Београд: Београдска књига.
- Mičić 2011: S. Mičić, Problems in Translating Modern English Medical Terms into Serbian, N. Tomović, J. Vujić (Eds) in *ELLSIR Proceedings, Volume I*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 531–542.
- Mičić–Marković 2011: S. Mičić, V. Marković, Grčko-latinska medicinska terminologija kao osnova u savremenom engleskom i srpskom, A. Ignjačević i dr. (ur.), *Jezik struke: Izazovi i perspektive*, zbornik radova, Београд: Друштво за стране језике и књижевности Србије, Београд: Друштво за стране језике и књижевности Србије, 837–844.
- Mičić 2013: S. Mičić, Uticaj engleskog jezika medicine na „male” jezike medicine, J. Vučo, V. Polovina (ur.), *Savremeni tokovi u lingvističkim istraživanjima*, књига 2, Edicija Filološka istraživanja danas, том III, Београд: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 353–362.
- Mičić–Sinadinović 2013: S. Mičić, D. Sinadinović, Anglicizmi u jeziku medicinske nauke i struke, N. Silaški, T. Đurović (ur.), *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji*, тематски зборник радова, Београд: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, 93–104.
- Rothwell et al. 1994: D. J. Rothwell et al. Developing a Standard Data Structure for Medical Language – The SNOMED Proposal. In *Seventeenth Annual Symposium on Computer Applications in Medical Care*. New York: McGraw-Hill.
- Sinclair 1998: J. Sinclair: J. Sinclair, The Lexical Item, E. Wiegand (ed.), *Contrastive Lexical Semantics*, Vol. 171, 1–124, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

ИЗВОРИ

- Клајн-Шипка 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Костић 1956: А. Костић, *Медицински речник*, Београд–Загреб: Медицинска књига.
- Мићић 2011: С. Мићић, *Медицински речник (срѝско-енглески и енглеско-срѝски)*, 2. допуњено издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Мићић 2012: С. Мићић, Не јавно, већ народно здравље, Политика (Међу нама), 24. 4. 2012.
- Мићић – Жижих Борјановић 2012: С. Мићић, С. Жижих Борјановић, Ствари су одавно јасне, Политика (Међу нама), 2. 5. 2012.
- Мићић Кандијаш 2015: С. Мићић Кандијаш, Агенси нису агенти, Политика (Сачувајмо српски језик), 10. 9. 2105.
- Одавић 2002: М. Одавић, *Енциклопедијски латинско-срѝски медицински речник*, Београд: Просвета.
- СрѝАрхЦелЛек*, *Срѝски архив за целокупно лекарсѝво* 2007, 7–8, 2009, 1–2, 2010, 11–12, 2011, 3–4, Београд: часопис Српског лекарског друштва.
- СТИЈОВИЋ 2012: Р. Стијовић, Контрола или лечење болести, Београд, Политика (Слово о језику), 10. XI 2012.
- Ступарушић 2016: С. Ступарушић, Како бити и остати здрав (Породични лекар), Магазин, 1000. Издање Политике.
- D. Graovac, *Zašto nos curi? PharmaMedica*. godina VII, br. 53.
- Миѝић 2013: С. Миѝић, *English for Medical Purposes*, LIBRI MEDICI, Београд: Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Vasić *i dr.* 2001: V. Vasić, T. Prčić, G. Nejgebauer, *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Zmajevi rečnici, Novi Sad: Zmaj.

Sofija Mićić-Kandijaš

THE LEXICOLOGICAL AND LEXICOGRAPHIC ASPECTS
OF TRANSLATING ENGLISH MEDICAL TERMS INTO SERBIAN

Summary

Numerous lexemes and complex phrases in English for Medical Purposes (EMP) have been influenced by the development of medicine. In the Serbian language, lexemes, particularly complex phrases, are descriptively translated. The purpose of this paper is to point out the problem of translating English medical lexemes and complex phrases into Serbian. Examples of anglicisms, most frequently literal, inadequate translation equivalents are offered. The samples for analysis were taken from the speech and writing of physicians, medical students, as well as lay persons. It is important to train Serbian speakers how to properly understand and translate lexemes and complex phrases.

Keywords: EMP, medical lexemes, medical complex phrases, translation

VII. ЕЛЕКТРОНСКЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ БАЗЕ
ПОДАКА И ЊИХОВА ПРИМЕНА У
ТЕРМИНОЛОГИЈИ, ТЕРМИНОГРАФИЈИ И
ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. ТЕРМИНОЛОШКИ
САЈТОВИ И ПОРТАЛИ

СПОСОБЫ АВТОМАТИЧЕСКОГО ИЗВЛЕЧЕНИЯ ТЕРМИНОВ ИЗ ТЕКСТА

Александр Васильевич Зубов*

В этой статье автор детально анализирует методы автоматического извлечения терминов из текста. Он рассматривает семантические и статистические критерии опознавания терминов в тексте и предлагает две статистические формулы для извлечения терминов из текста.

Ключевые слова: автоматический, анализ, критерии, метод, текст, формула

Интенсивное развитие современных информационных технологий привело к значительным изменениям в процессах обработки научно-технических и публицистических текстов, процессах обучения и извлечения знаний. И все эти задачи неразрывно связаны с понятием «термин».

Первые в России работы по изучению терминов и терминологии начались в начале 30-х годов XX столетия, когда в 1931 году была опубликована статья ученого Лотте Д.С. «Очередные задачи научно-технической терминологии» (Карпуть 1986: 195). Уже в 1933 году при Всесоюзном комитете по стандартизации была создана Комиссия по научно-техническим терминам. С тех пор было создано огромное число одноязычных и двуязычных терминологических словарей, информация о которых вошла в различные Библиографические указатели.

Систематическая работа по созданию различных терминологических словарей в Беларуси была начата в феврале 1921 года, когда была основана Научно-терминологическая комиссия при Научно-литературном отделе Народного комиссариата образования Беларуси (Булыка 2014: 24). Работа по созданию различных терминологических словарей в Беларуси активно продолжается и в наши дни. Часть созданных за прошедший период терминологических словарей (263 словаря) приведена в Библиографічному даведніку „Тэрміналагічная слоўнікі (асобныя выданні) 1918–1998 гг.”, опубликованном в Минске в 2000 году (Люшцік 2000). Два года назад по решению Международного комитета славистов была создана Терминологическая Комиссия, в состав которой вошли 4 ученых из Беларуси. Все вышесказанное

* Минский государственный лингвистический университет, Беларусь; proscien@mslu.by

свидетельствует о том, что проблемам терминологии в мире уделяют большое внимание.

Несмотря на это, до сих пор не выработано единое и общепринятое определение понятия «термин». Ориентируясь на автоматическое извлечение терминов из текста, будем считать, что термин – это языковой знак, который может быть и отдельным словом и словосочетанием. Он, как языковой знак, является носителем элементарной научной, технической, производственной и тому подобной информации в виде отдельного научного понятия, входящего в систему понятий определенной области знания или деятельности (Перрера 1978: 132).

Не предложены и конкретные методы выделения из текстов терминов–слов и терминов–словосочетаний. Предлагаются для этого различные критерии выделения терминов (Кобрин 1977: 11): дефинитивный критерий, критерий концептуальной целостности, информационный критерий, статистический и семантико-синтаксический критерии.

Для выделения из научных и технических текстов терминов чаще всего используются семантические и статистические критерии. При использовании *семантических критериев* выявление степени терминологичности языкового выражения проводится путем логико-семантического соотнесения профессионального понятия и соответствующего ему языкового выражения, а затем проверки его на терминологичность путем применения логических теорем, предложенных Б.Н. Головиным (Сергеевнина 1982: 48). Семантический критерий выполним только человеком. Он должен иметь для этого специальные словари сочетаемости слов, тезаурусы, энциклопедии и т.п.

Применение *статистических методов* позволяет более объективно и с большей достоверностью отобрать термины–слова и термины–словосочетания в специальных текстах и различных подъязыках. Использование статистического метода для автоматического выделения терминов–слов детально описано в работе (Пиотровский–Ястребова 1969). Для выделения терминов из текстов какого-либо подъязыка необходимо иметь еще одно множество текстов, относящихся к текстам другого научно-технического или общественно-политического стиля. По этим двум множествам текстов с помощью компьютера составляются частотно-алфавитные словари. Если частотно-алфавитный словарь исследуемых текстов обозначить через X , а словарь другого типа текстов через Y , то мерой терминологичности любого слова исследуемого подъязыка, зафиксированного в частотно-алфавитном словаре этого подъязыка, является величина T , равная разности номеров I этого слова в частотно-алфавитных словарях текстов исследуемого подъязыка и текстов другого подъязыка:

$$T = I(X) - I(Y). \quad (1)$$

При небольшом значении величины T , слово исследуемого подъязыка является общеупотребительным. При достаточно заметной разности номеров I , исследуемое слово является термином по отношению к слову другого используемого множества текстов. При очень большой разности номеров I , слово исследуемого подъязыка является термином для текстов исследуемого подъязыка.

Профессор Р.Г. Пиотровский в одной из своих давних статей (Пиотровский–Ястребова 1969: 252–257) описал результаты применения этого метода. Для его проверки были взяты 3 пары частотных словарей:

1. Английский частотный словарь подъязыка электроники и частотный словарь английского языка в целом Торндайка и Лорджа.
2. Английский частотный словарь подъязыка электроники и частотный словарь английских школьных текстов.
3. Английский частотный словарь подъязыка электроники и английский частотный словарь текстов по судовым механизмам.

Оказалось, что в первых двух случаях компьютер вполне доказательно выделил термины для английских текстов по электронике, а в 3-м случае этого сделать не удалось.

Статистический метод может быть использован и для автоматического выделения терминологических словосочетаний. Для этого используется специальный критерий *воспроизводимости* (КВ), который компьютер вычисляет по формуле (Сергевнина 1982: 52):

$$KB = \sum_{i=1}^n a_i \cdot X^m / n, \quad (2)$$

где m – число выборок текстов, в которых встретилось исследуемое терминологическое словосочетание X , n – общее число текстов, которые были взяты для исследования.

Тогда $\frac{m}{n}$ – ОВ (относительное вхождение исследуемого терминологического словосочетания). Оно имеет значение от 0 до 1.

$\sum_{i=1}^n a_i \cdot X$ – это общая частота исследуемого словосочетания во всех исследуемых выборках текстов.

И, наконец, компьютер подсчитывает по формуле (2) величину критерия воспроизводимости. Чем больше величина КВ, тем более терминологично исследуемое словосочетание.

Другие возможные подходы к автоматическому выделению терминологических словосочетаний представлены в работе А.И. Табарчи. Он, обобщая

существующие методы автоматического извлечения терминов из текста, проводит их классификацию по следующим пяти критериям (Табарча 2010: 133–136):

1. По адаптивности.
2. По количеству слов в извлекаемых терминах.
3. По используемым лингвистическим ресурсам.
4. По применяемым количественным методам.
5. По способу фильтрации слов общей лексики.

В заключении своей статьи А.И. Табарча проводит оценку каждого из предложенных методов с опорой на достаточно большой список литературы на русском и английском языках.

ЛИТЕРАТУРА

- Булыка 2014: А.М. Булыка (ур.), *Беларуская мова (прафесійная лексіка). Вучэбна-метадычны комплекс*, Брэст: БрДУ імя А.С. Пушкіна.
- Люшцік 2000: У.У. Люштык (ур.), *Беларуская тэрміналогія. Вып. 1. Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918–1998 гг. Бібліяграфічны даведнік*, Мінск: Беларускі кнігазбор.
- Кобрин 1977: Р.Ю. Кобрин, Психологический эксперимент для оценки терминологичности элементов текста. *Автоматическая переработка текста методами прикладной лингвистики. Материалы II Всесоюзной конференции. 6–7 октября 1977 года*, Кишинев, 1977, 11–12.
- Перерва 1978: В.М. Перерва, О принципах и проблемах отбора терминов и составления словаря терминологических словарей. *Проблематика определенных терминов в словарях различных типов*, Ленинград: Наука, 190–204.
- Пиотровский–Ястребова 1969: Р.Г. Пиотровский, С.В. Ястребова, *Статистическое опознавание термина*. Статистика текста. Сборник статей. Том 1. Лингвостатистические исследования, Минск: БГУ, 249–259.
- Карпуть 1986: Н.И. Карпуть (ур.), *Развитие терминологии на языках Союзных Республик СССР*, М.: Наука.
- Сергевнина 1982: В.М. Сергевнина, О методике выделения терминов. *Термин и слово*. Межвузовский сборник. Горький: ГГУ, 46–52.
- Табарча 2010: А.И. Табарча, Анализ и сравнение методов автоматического извлечения терминов из текста. *Аспирант и соискатель*, № 6, 133–137.

Alexander Vasilyevich Zubov

AUTOMATIC EXTRACTION OF TERMS FROM TEXTS

Summary

This paper analyses the methods used for the automatic derivation of terms from text. Special attention is given to semantics and the statistical criteria for term derivation.

Keywords: analysis, automatic, criteria, formula, methods, text

WYKORZYSTANIE TERMINOLOGII W SYSTEMIE INFORMACYJNO-WYSZUKIWAWCZYM JĘZYKOZNAWSTWA SLAWISTYCZNEGO ISYBISŁAW

Paweł Kowalski*
Zofia Rudnik-Karwatowa**

W artykule omawiane jest wykorzystanie terminologii językoznawczej w bazie iSybisław, która prezentuje nowoczesny system informacyjno-wyszukiwawczy językoznawstwa slawistycznego. W języku tego systemu terminy językoznawcze pełnią specjalną funkcję: funkcję słów kluczowych. Szczególną uwagę autorzy zwracają na rozwiązanie problemów związanych z wielojęzycznością zbioru informacyjnego, synonimią i wieloznacznością terminów. Wskazują również na korzyści dla użytkowników płynące z wykorzystania terminologii językoznawczej w systemie iSybisław.

Słowa kluczowe: bibliograficzna baza danych językoznawstwa slawistycznego, iSybisław, język słów kluczowych, językoznawstwo slawistyczne, system informacyjno-wyszukiwawczy, terminologia, terminologia językoznawcza

1. Wstęp

Coraz powszechniejsze stosowanie w nauce zdobyczy technologicznych, zwłaszcza komputeryzacji, oraz upowszechnianie się internetu jako przestrzeni komunikacyjnej w środowisku naukowym wpływa na model funkcjonowania bibliografii. Przenoszenie dotychczasowych osiągnięć bibliograficznych do przestrzeni cyfrowej daje możliwość przekształcenia tradycyjnych bibliografii w bardziej lub mniej nowoczesne systemy informacyjno-wyszukiwawcze, które mają za zadanie jeszcze skuteczniej służyć użytkownikom. Praca nad każdym takim systemem wymaga od jego twórców rozstrzygnięcia wielu problemów metodologicznych. Najważniejszym zadaniem jest zaprojektowanie efektywnego systemu z jego narzędziem informacyjnym – językiem informacyjno-wyszukiwawczym. W systemach dziedzinowych do budowy systemu leksykalnego tego języka stosuje się terminy języka naturalnego (terminologię konkretnej dziedziny wiedzy).

W artykule ukazane zostanie wykorzystanie terminologii językoznawczej w systemie informacyjno-wyszukiwawczym iSybisław, który jest swoistą remediacją informacji slawistycznej, gromadzonej dotychczas w formie bibliografii

* Instytut Slawistyki PAN, Warszawa; kowalion@wp.pl

** Instytut Slawistyki PAN, Warszawa; z.karwatowa@gmail.com

papierowej, do przestrzeni cyfrowej¹. Terminologia językoznawcza wykorzystywana jest przede wszystkim w podstawowym narzędziu systemu – języku słów kluczowych, natomiast w tradycyjnej bibliografii oczywiście terminologii w żaden sposób nie wykorzystywano, ponieważ podstawowym narzędziem organizacji i prezentacji danych o dokumentach była klasyfikacja.

Język słów kluczowych to język informacyjno-wyszukiwawczy, czyli język paranaturalny, który odwzorowuje informacje zawarte w dokumentach, wykorzystywany jest do wyszukiwania informacji w zbiorach informacyjnych systemów informacyjno-wyszukiwawczych (Bojar 2005: 248). Niekiedy w literaturze przedmiotu jednostki języka słów kluczowych traktowane są jako podzbiór słownictwa języka naturalnego. Mają one spełniać określone, specjalne funkcje. W przypadku nauki podzbiór ten w znacznym stopniu pokrywa się z terminologią (zob. Babik 2010: 58). Pod pojęciem terminologii rozumiemy tutaj pewien podzbiór leksyki danego języka ogólnonarodowego, charakteryzujący się stosunkowo wąskim zakresem zastosowania i rozpowszechnienia oraz ograniczonym stopniem rozumienia (ograniczonym do grona specjalistów), innymi słowy, terminologia to pewien podzbiór leksyki danego języka ogólnonarodowego (zbiór terminów) o ściśle ustalonym znaczeniu w danej dziedzinie nauki lub techniki (zob. Bojar 2002: 277; zob. też Jadacka 2008: 141).

Odmienny jest status jednostek terminologicznych i jednostek języka słów kluczowych. Terminy denotują i konotują elementy rzeczywistości językowej (pozatekstowej), natomiast słowa kluczowe denotują bezpośrednio zbiory dokumentów zawartych w systemie i konotują bezpośrednio pewne ich podzbiory, zbiory cech dokumentów. Użytkownik może za pośrednictwem informacji uzyskanych z dokumentów poznać interesujący go obiekt czy fragment rzeczywistości pozadokumentacyjnej, wówczas dotyczy to denotacji pośredniej i konotacji pośredniej. Słowa kluczowe w takim systemie informacyjno-wyszukiwawczym pełnią dwie funkcje: metainformacyjną i wyszukiwawczą (por. Bojar: 2002, 2005).

2. Charakterystyka systemu iSybislaw

System iSybislaw powstał z inicjatywy polskich slawistów, a jego koncepcja została przedstawiona na XII Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Krakowie w 1998 r. (Bojar –Rudnik-Karwatowa 1998: 41-47). Od początku projekt instytucjonalnie związany jest z Instytutem Sławistyki PAN i ma charakter międzynarodowy. Obecnie zespół realizujący projekt składa się z językoznawców slawistów z Białorusi, Chorwacji, Czech, Macedonii, Niemiec, Polski, Rosji, Sło-

¹ Remediację rozumiemy tutaj jako jedną z podstawowych cech mediów cyfrowych polegającą na reprezentowaniu jednego medium w drugim, przy czym w medium drugim niektóre cechy medium pierwszego zostają zachowane, inne ulegają zmianie (zob. Bolter-Grusin: 1999).

wacji i Ukrainy. W bazie iSybisław pod adresem www.isybislaw.ispan.waw.pl udostępnione są obecnie w wolnym dostępie i bezpłatnie informacje o ponad 22 tysiącach dokumentów slawistycznych wydanych od roku 1992 do dziś. Zbiór informacyjny cały czas jest powiększany, jednocześnie rozbudowywana jest też funkcjonalność systemu.

Tematyka gromadzonych dokumentów wyznaczana jest przez zakres wiedzy językoznawstwa slawistycznego, a więc zbiór informacyjny systemu obejmuje przede wszystkim dokumenty z zakresu językoznawstwa slawistycznego diachronicznego i synchronicznego, w tym językoznawcze prace konfrontatywne i kontrastywne słowiańsko-słowiańskie i słowiańsko-niesłowiańskie. Uwzględniane są, choć w mniejszym stopniu, prace z zakresu językoznawstwa teoretycznego i językoznawstwa ogólnego, istotne dla slawistyki językoznawczej. W systemie znajdują się informacje relewantne zarówno dla wszystkich tradycyjnych dyscyplin (poddyscyplin) językoznawstwa, jak: fonetyka, fonologia, morfologia, morfonologia, słowotwórstwo, składnia i inne, a także nowsze, w których strukturach nazewniczych ujawnia się interdyscyplinarny charakter: socjolingwistyka, psycholingwistyka, etnolingwistyka, lingwistyka tekstu (tekstologia lingwistyczna). Terminologia należąca do poszczególnych poddyscyplin językoznawstwa nie jest rozbudowywana równomiernie. Zasób terminów zależy w dużej mierze od rozwoju poszczególnych poddyscyplin i popularności podejmowanych w nich tematów. Największa liczba terminów w systemie iSybisław dotyczy słowotwórstwa, morfologii, składni, leksykologii, mniejsza – m.in. socjolingwistyki, etnolingwistyki, tekstologii, najmniejsza zaś np. morfonologii i morfotaktyki.

Zasięg językowy w systemie jest nieograniczony, co oznacza, że w bazie iSybisław znajdują się prace we wszystkich językach naturalnych: głównie w językach słowiańskich, co jest zdeterminowane zakresem tematycznym systemu i rozwojem językoznawstwa slawistycznego w krajach słowiańskich, a także w językach międzynarodowych i innych, takich jak np. języki węgierski, japoński, estoński. Aby usprawnić komunikację między użytkownikami, którzy są różnojęzyczni, a systemem, opracowano interfejs w trzech językach: polskim, rosyjskim i angielskim. Pozwala to każdemu użytkownikowi wybrać odpowiedni dla niego język przy korzystaniu z systemu.

3. Terminologia w systemie iSybisław

Terminologia językoznawcza w systemie iSybisław wykorzystywana jest przede wszystkim w podstawowym języku informacyjno-wyszukiwawczym tego systemu – języku słów kluczowych. Oprócz języka słów kluczowych stosuje się także język klasyfikacji i język tagów, które są traktowane tylko pomocniczo. Jednostki leksykalne języka słów kluczowych (funkcję słów kluczowych pełnią terminy językoznawcze) odzwierciedlają treści gromadzonych i opisywanych w

bazie dokumentów (monografii, prac zbiorowych, czasopism, artykułów, omówień itp.) w różnych językach. Obok językoznawczej terminologii sławistycznej (terminów szczegółowych) jako jednostki słów kluczowych systemu iSybislaw występują także terminy ogólnonaukowe, ogólnojęzykoznawcze. W zakres tej grupy wchodzi jednostki dotyczące teorii języka i językoznawstwa ogólnego, a także językoznawstwa kontrastywnego słowiańsko-niesłowiańskiego. Terminy stanowią zbiór otwarty, co oznacza możliwość jego rozbudowy dla potrzeb języka systemu zgodnie z odpowiednim stopniem szczegółowości (głębokości) i szerokości relewantnej informacji. Szczegółowość i kompletność odwzorowania treści dokumentów w charakterystykach wyszukiwawczych lub instrukcjach wyszukiwawczych podyktowane są przede wszystkim dążeniem do realizacji istotnych potrzeb informacyjnych użytkowników. Procedury z tym związane mają zapobiec stratom informacji i zapewnić uniknięcie szumu informacyjnego.

Użycie w systemie informacyjno-wyszukiwawczym iSybislaw terminów i innych wyrażen języków naturalnych (wszystkich indeksowanych języków słowiańskich i języka angielskiego) jako równokształtnych słów kluczowych (struktura formalna słów kluczowych i terminów w bazie jest tożsama) jest dogodnym rozwiązaniem dla użytkowników ze względu na ich kompetencję językową. W języku słów kluczowych wykorzystywane są jedynie relewantne i reprezentatywne dla językoznawstwa terminy, nie jest bowiem możliwe uwzględnienie terminologii językoznawczej pochodzącej z całego światowego piśmiennictwa sławistycznego. Zbiór słów kluczowych uzupełniany i weryfikowany jest na podstawie encyklopedii językoznawczych, gramatyk, leksykonów i słowników w poszczególnych językach słowiańskich.

Obok terminologii językoznawczej w języku słów kluczowych wykorzystywane są, w mniejszym zakresie, także inne wyrażenia języków naturalnych. Mają one za zadanie organizowanie informacji i wiedzy w systemie. Są to przede wszystkim nazwy własne, w tym m.in. nazwiska badaczy językoznawców, których prace są przedmiotem badań opisywanych w dokumentach, nazwiska autorów dzieł literackich, które stanowią przedmiot analizy językoznawczej, nazwy geograficzne, takie jak nazwy miejscowości i regionu, gdzie przeprowadzono badania zjawisk językowych opisywanych w dokumentach, miejsce i rok konferencji, której temat jest referowany i nazwy korporatywne, np. nazwy instytucji i towarzystw naukowych. Jako słowa kluczowe wykorzystywane są również nazwy pospolite, takie jak wyrażenia języka ogólnego stanowiące przedmiot badań, w tym leksemy, frazeologizmy, morfemy itp., wyrażenia mające dużą frekwencję w zbiorze dokumentów, np. nazwy barw w polszczyźnie, nazwy części ciała i inne.

Użycie notacji naturalnej w języku informacyjno-wyszukiwawczym jest dogodnym rozwiązaniem dla użytkowników. Pozwala im bowiem samodzielnie tworzyć strategie wyszukiwawcze, rozwiązywać problemy wyszukiwawcze oraz samodzielnie weryfikować pod kątem relewancji otrzymaną informację. Swobodne

i skuteczne przeszukiwanie bogatego zasobu terminologicznego i wyszukiwanie potrzebnych informacji wymusza jednak na użytkownikach posiadanie kompetencji językowej i językoznawczej. Upowszechnianie wiedzy terminologicznej w systemie powinno być dla użytkowników zrozumiałe i proste, dlatego też jednostki leksykalne języka słów kluczowych, tj. słowa kluczowe, muszą być przejrzyste. Zastosowanie terminologii danej dyscypliny, w tym wypadku językoznawstwa, pozwala utrzymać taką przejrzystość. Specjalistyczna terminologia danej dziedziny jest bowiem rozumiana i stosowana w komunikacji naukowej całego środowiska. Zastosowanie w systemie iSybislaw języka o notacji naturalnej jest korzystne także dla indeksatorów, ponieważ ułatwia im przygotowanie zarówno opisów formalnych, jak i opisów rzeczowych dokumentów.

4. Struktura formalna terminów

Jednostki terminologiczne wykorzystywane jako słowa kluczowe to struktury proste (jednoelementowe, jednowyrazowe) i struktury złożone (dwu- lub więcej elementowe, wielowyrazowe). Wśród struktur prostych można wyróżnić terminy proste (niepochodne), derywaty, złożenia (composita), złożeniowce, natomiast do struktur złożonych zalicza się zestawienia (nazwy zestawieniowe, skupienia). Największą frekwencją w zgromadzonym zbiorze odznaczają się rzeczowniki. Przykłady:

język polski: *czasownik, celownik, językoznawstwo, leksykologia, półustaw, paleografia, rzeczownik, zdanie, derywacja*;

język serbski: *глагол, дајтив, језикословље, лингвистика, лексикологија, њолу-усџав, њалеографија*;

język rosyjski: *аббревиатура, адъектив, апеллятивность, вербализация, вокализм, глагол, двуязычие, деривация, диатакис*.

Terminy złożone (dwu- i więcej elementowe) mają postać przede wszystkim syntagm rzeczownikowo-przymiotnikowych, rzadziej rzeczownikowo-rzeczownikowych:

język polski: *język polski, historia języka, sufiks zerowy, grupa leksykalno-semantyczna, słowotwórstwo diachroniczne, funkcjonalna perspektywa zdania*;

język serbski: *српски језик, историја језика, нулти суфикс, лексичкосемантичка група, слаби полугласник*;

język rosyjski: *абсолютный синоним, абстрактное существительное, аналитическая конструкция, близкородственный корень, диалектологическая карта, коммуникативная перспектива высказывания, лексико-семантическая группа*.

Struktura formalna poszczególnych terminów w różnych językach zależy od specyficznych cech systemowych danego języka. Najczęstsze w bazie iSybisław terminy złożone to struktury dwuelementowe składające się z jednego elementu rzeczownikowego i jednego przymiotnikowego (Adj + N lub N + Adj), rzadziej reprezentowany jest model rzeczownik + rzeczownik (N + N). Na tle języków słowiańskich polszczyznę charakteryzuje odmienny od pozostałych języków słowiańskich nienacechowany szyk takich jednostek. Rzeczownik jako człon określany umieszczany jest w prepozycji, przymiotnik (lub rzeczownik) jako człon określający znajduje się w postpozycji (np. *język polski*, *lingwistyka korpusowa*). Polskie terminy dwuczłonowe reprezentują więc model N + Adj. W innych językach słowiańskich element określający człon rzeczownikowy znajduje się najczęściej na miejscu pierwszym (np. serb. *српски језик*, *нулти суфикс*, ros. *русский язык*, *корпусная лингвистика*). Terminy te reprezentują więc model Adj + N.

Warto odnotować, że wśród wielowyrazowych jednostek terminologicznych bardzo liczną grupę tworzą terminy stanowiące wyrażenie węższe niż odpowiednie wyrażenie (podstawa motywacyjna) o strukturze prostej, pozostające względem niego w paradygmatycznej relacji podrzędności zakresowej (hiponimii), np. *genologia lingwistyczna* – *genologia*, *sufiks zerowy* – *sufiks*, *spółgłoska palatalna* – *spółgłoska*. Organizacja paradygmatyczna tych struktur jest tu przejawem dążenia do systemowości jednostek terminologicznych. Obserwowana we współczesnej terminologii językoznawczej tendencja do wzrostu terminów motywowanych, w danym przypadku derywowanych składniowo, paradoksalnie prowadzi do wydłużenia terminów wbrew zasadzie operatywności, czyli ekonomiczności jednostek terminologicznych.

5. Wykorzystanie terminologii w systemie iSybisław.

Procedury dostosowujące

Wykorzystanie terminów języków naturalnych (wszystkich języków słowiańskich i angielskiego) w funkcji słów kluczowych wiąże się z wieloma problemami natury metodologicznej. Chodzi przede wszystkim o rozwiązanie kwestii synonimii (i bliskoznaczności) oraz wieloznaczności, zjawisk niepożądanych w systemie informacyjno-wyszukiwawczym, a „przeniesionych” z języków naturalnych. Dodatkowo wielojęzyczność zbioru dokumentów i różnojęzyczność terminów w funkcji słów kluczowych zmusza do poszukiwania skutecznego dostępu do zbioru informacji i skutecznego wyszukiwania potrzebnych informacji. W tym celu zastosowano rozwiązanie polegające na ustanowieniu klas ekwiwalentów, grupujących głównie terminy równoznaczne z jednego języka naturalnego (ekwiwalenty wewnątrzjęzykowe), jak i z wielu języków naturalnych i w wielu alfabetach (ekwiwalenty międzyjęzykowe, zewnętrzny).

Budowanie klas ekwiwalentów wiąże się z transformacjami informacji wyjściowych z informacji źródłowych (zob. Rudnik-Karwatowa, Banasiak, Mikos 2013: 632). Tworzenie takich klas stanowi wyzwanie dla twórców systemu iSybislaw oraz całego międzynarodowego zespołu partnerów i współpracowników. Na etapie przygotowania terminów do łączenia w klasy ekwiwalentów należy także korygować brak precyzji, niepoprawność i błędy merytoryczne w terminologii stosowanej w pracach włączanych do systemu. Struktura klasy ekwiwalentów składa się z różnojęzycznych jednostek – terminów ekwiwalentnych z różnych języków słowiańskich i języka angielskiego oraz różnojęzycznych alfabetów. Prace nad konstruowaniem takich klas mają charakter wieloetapowy. Na początku terminy odwzorowujące treść dokumentów tworzą zbiór jednojęzyczny (łączone są pary synonimiczne), na dalszym etapie prac do klas ekwiwalentów wprowadzane są terminy równoznaczne z różnych języków.

Najczęściej źródłem synonimii i bliskoznaczności terminów rejestrowanych w dokumentach jest zjawisko internacjonalizacji, por. ros. *двухязычие – билингвизм, языкознание – лингвистика, производное слово – дериват*, słoweń. *na-rečje – dialekt, glasoslovje – fonetika, besedje – leksika*, pol. *językoznawstwo – lingwistyka, zmiękczenie – palatalizacja, słownictwo – leksyka* i wiele innych. Innym źródłem synonimii w terminologii językoznawczej jest wariantywność użycia jednostki syntetycznej i jednostki analitycznej, por. pol. *alfabet cyryliccki – cyrylica, ekologia języka – ekolingwistyka, akt illokucyjny – illokucja, język polski – polszczyzna*, słoweń. *latinska abeceda – latinica, slovanska abeceda – slovenica, slovenski jezik – slovenščina, tekstna lingvistika – besediloslovje*. W przypadku takich par równoznacznych terminów procedura tworzenia klas ekwiwalencji w systemie iSybislaw polega na łączeniu tych jednostek terminologicznych z jednego języka, a następnie dołączaniu do nich odpowiedników innojęzycznych.

Istnieje obszerna literatura dotycząca internacjonalizacji i internacjonalizmów (jednostek internacjonalnych, jednostek międzynarodowych), w mniejszym stopniu interesowano się dotychczas internacjonalizmami terminologicznymi (zob. m.in. Gajda 1990: 98–106; Lukszyn, Zmarzer 2006; Гринев-Гриневич 2008; Mazurkiewicz-Sułkowska 2014, 2015: 166–180).

W słowiańskiej terminologii językoznawczej bogatą reprezentację mają terminy przejmowane, po odpowiedniej adaptacji (czasem też w postaci zapożyczeń cytatów), z języków klasycznych: greki i łaciny, a ostatnio też z języka angielskiego, oraz terminy pochodzące z elementów (morfemów) grecko-łacińskich, których forma i znaczenie są identyczne lub bliskie w wielu językach. O uznaniu za internacjonalizmy decyduje obecność ich przynajmniej w trzech językach odmiennych typologicznie. Dużą część starej terminologii językoznawstwa sławistycznego stanowią internacjonalizmy leksykalne i morfemowe (zwłaszcza terminy gramatyczne) zaadaptowane w języku biorcy lub przejęte jako terminy „cytaty”, obok których w późniejszym okresie pojawiły się ekwiwalentne terminy rodzime: pol.

dualis – liczba podwójna, hiatus – rozziw, nominativus – mianownik, genetivus – dopełniacz, czes. derivace – odvozování, enklitikon – příklonka, konsonant – souhláska, numerale – číslovka, słoweń. morfologija – oblikoslovje, semantika – pomenoslovje, sintaksa – skladnja, tekstna lingvistika – besediloslovje i wiele innych.

We współczesnej terminologii językoznawczej obserwuje się odwrotną tendencję: tworzenie internacjonalnych terminów alternatywnych do będących w użyciu terminów rodzimych. Odnotowujemy to na przykład w polskiej literaturze onomastycznej, gdzie do niedawna tradycyjnie stosowano przeważnie terminy rodzime, jak *nazwa własna (nazwy własne)* lub wymiennie termin rodzimy albo międzynarodowy, nie preferując tego drugiego, np. *nazwy własne* i *onimia, nazwy osobowe* i *antroponimia, nazwy wodne* i *hydronimia*. W najnowszych pracach onomastycznych uwidacznia się tendencja do zastępowania terminów rodzimych internacjonalizmami, por. *nazwa własna* → *onim, nazwy własne* → *onimia, nazwy terenowe* → *mikrotoponimy, mikrotoponimia*. Obecnie w pracach onomastycznych używa się terminu *chrematonim*, a także *chrematonimy, chrematonimia* 1 ‘nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją’, *chrematonimia* 2 ‘subdyscyplina onomastyczna zajmująca się chrematonimami’ (Breza 1998: 343). Nieaktualny jest postulat rodzimości terminologii, nawet w ograniczonych warunkach, zgłoszony kilkanaście lat temu przez polską onomastkę: „Jeśli natomiast brak wyrazów pokrewnych, lepiej nazwy nie wprowadzać lub wprowadzić drugoplanowo, jako odpowiednik nazwy rodzimej, np. *nazwa wyrobu przemysłowego (chrematonim)*” (Kaleta 1998: 78).

W ciągu ostatnich ponad trzydziestu lat proces internacjonalizacji terminologii językoznawczej uintensywnił się, co uwidacznia się we wzroście aktywności szeregu morfemów afiksalnych i podstaw słotwórczych mających charakter internacjonalizmów. Przejawem procesu internacjonalizacji jest także przejmowanie modeli tworzenia struktur z członami obcymi w niespokrewnionych ze sobą językach, co pokazują przykłady bardzo produktywnych w ostatnich dziesięcioleciach, a zwłaszcza od przełomu XX/XXI wieku, nazw dyscyplin, poddyscyplin i kierunków naukowych, por. klasy ekwiwalentów międzyjęzykowych: ang. *text linguistics* z niem. *Textlinguistik*, pol. *lingwistyka tekstu / tekstologia lingwistyczna*, czes. *lingvistika textu / textová lingvistika*; ang. *pragmatics / pragmalinguistics*, pol. *pragmatyka językowa / pragmalingwistyka*, czes. *pragmatická lingvistika / pragmalingvistika*; ang. *conversation analysis*, pol. *analiza konwersacyjna*, czes. *konveršační analýza*; ang. *linguistic picture of the world*, pol. *językowy obraz świata*, czes. *jazykový obraz světa* i in. W niektórych klasach ekwiwalencji występują pary lub nawet trójki terminów równoznacznych z jednego języka (z każdego języka), np. pol. *lingwistyka kognitywna / językoznawstwo kognitywne, lingwistyka tekstu / tekstologia lingwistyczna*, czes. *lingvistika textu / textová lingvistika*, ang. *pragmatics / pragmalinguistics*, pol. *pragmatyka językowa / pragmatyka lingwistyczna / pragmalingwistyka*, czes. *pragmatická lingvistika / pragmalingvistika*.

Tworzenie klas ekwiwalentów terminologicznych złożonych z jednostek różnojęzycznych nie jest łatwym zadaniem, ponieważ wymaga od indeksatorów poza dobrą znajomością języków obcych także kompetencji językoznawczej, zwłaszcza systemów (podsystemów) terminologicznych w języku dokumentu. Terminy innojęzyczne (jednostki pojedyncze, dublety, trójki itd.) włączane są do pola klasy terminów z jednego języka, por. pol. *językoznawstwo*, *lingwistyka*, serb. *језикословље*, *лингвистика*, słoweń. *jezikoslovje*, *lingvistika*, głuź. *rečespyt*, brus. *мовознаўства*, *лінгвістыка*, ros. *лингвистика*, *языкознание*, ukr. *мовознавство*, *лінгвістика*, ang. *linguistics*. Innym przykładem takiej wielojęzycznej klasy w systemie iSybislaw jest klasa terminów składniowych: pol. *struktura tematyczno-rematyczna*, *aktualne rozczłonkowanie zdania*, *funkcjonalna perspektywa zdania*, ros. *актуальное членение*, *коммуникативная перспектива высказывания*, *функциональная перспектива высказывания*, czes. *aktuální větné členění*, *funkční větná perspektiva*, *větná perspektiva*, słoweń. *funkcionalna stavčna perspektiva*, *tematsko-rematska struktura*, ukr. *актуальне членування*. W klasie tej uwydatnia się wieloaspektowość obiektów badań, różne perspektywy metodologiczne i szkoły badawcze.

Przy gromadzeniu terminów do słowników słów kluczowych w każdym z języków używana jest metoda indukcyjno-dedukcyjna, co oznacza, że jednostki te są gromadzone z tekstów, a następnie indeksowane i sprawdzane oraz porównywane z istniejącymi reprezentatywnymi pracami, takimi jak: słowniki, tezaury, gramatyki, encyklopedie.

Prace przy tworzeniu klas ekwiwalentów przebiegają wielokierunkowo, ponieważ każdy język uwzględniany w systemie jest traktowany równorzędnie, co pozwala uniknąć błędów wynikających z asymetrii terminologicznej. Takie podejście ma zastosowanie praktyczne dla użytkowników systemu, którzy poszukują relewantnej informacji. Jednocześnie jest to element organizacji informacji mającej na celu optymalizację strategii wyszukiwawczych. Jak pokazuje praktyka pracy nad systemem, wykorzystanie terminologii w funkcji słów kluczowych w poszczególnych językach słowiańskich nie jest jednak równomierne. W wielojęzycznym zbiorze przy budowaniu klas ekwiwalentów pierwszeństwo zostało przyznane językowi polskiemu, ponieważ to w polskim środowisku językoznawczym zainicjowano prace nad systemem informacji sławistycznej i nad bazą dziedzinową. Dlatego też najliczniejszą reprezentację wśród różnojęzycznych terminów mają terminy polskie.

Prace nad polskojęzyczną częścią języka informacyjno-wyszukiwawczego zaowocowały wydaniem w 1999 roku pierwszego słownika słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego autorstwa Zofii Rudnik-Karwatowej i Hanny Karpińskiej (Rudnik-Karwatowa-Karpińska 1999). Praca liczy około 2500 haseł (terminów językoznawczych, które są równokształtne z jednostkami języka słów kluczowych) reprezentatywnych dla polskiego językoznawstwa sławistycznego.

Słownik stanowi podstawowe narzędzie organizacji i prezentacji leksyki języka słów kluczowych równokształtnych z terminami językoznawczymi. W roku 2006 ukazała się wersja cyfrowa słownika, w której zbiór jednostek został zaktualizowany i uzupełniony o ok. 500 nowych jednostek hasłowych nieuwzględnionych w wydaniu pierwszym.

6. Wielojęzyczność systemu iSybislaw

Ze względu na wielojęzyczny charakter systemu iSybislaw istotne jest rozróżnienie wieloznaczności jednostek terminologicznych w obrębie jednego języka, a także wielu języków jednocześnie. Terminy wieloznaczne są prezentowane przez jednostki leksykalne, które są jednoznaczne, zaś jednostki języka słów kluczowych uzupełniane dodatkową informacją zamieszczaną w nawiasie i numeracją 1, 2, 3. W języku polskim termin wieloznaczny *język* reprezentują dwie klasy jednostek w różnych językach słowiańskich i polszczyźnie z dopowiedzeniem w nawiasie i numeracją: *język 1 (system znaków)* i *język 2 (narząd mowy)*, ros. *язык 1*, słoweń. *jezik 1*, chorw. *jezik 1*, ros. *язык 2*, słoweń. *jezik 2*, chorw. *jezik 2*. Wieloznaczny termin w języku polskim *leksykon* prezentują trzy klasy jednostek ekwiwalentnych w językach słowiańskich i polszczyźnie: *leksykon 1* ‘słownik encyklopedyczny’ *leksykon 2 (w gramatyce generatywnej)* i *leksykon 3* ‘słownictwo, leksyka’, który wchodzi w klasę ekwiwalentów z sześcioma synonimami w języku polskim: *leksykon*, *słownictwo*, *leksyka*, *słownik 2*, *zasób leksykalny*, *zasób słownikowy* i ich odpowiednikami w innych językach słowiańskich: ukr. *лексикон*, *словниковий склад*, *лексика*, słowac. *lexika*, *slovná zásoba*, czes. *lexikon 2*, *slovní zásoba*, ros. *лексика*, *лексикон*. Podobną strukturę prezentują nazwy poddyscyplin językoznawczych, por. *słowotwórstwo 1 (tworzenie wyrazów)* i *słowotwórstwo 2 (dyscyplina)*, *semantyka 1 (znaczenie znaków językowych)* i *semantyka 2 (dyscyplina)*, *fonetyka 1 (cechy fizyczne dźwięków mowy)* i *fonetyka 2 (dyscyplina)*. *słowotwórstwo 1 (tworzenie wyrazów)* i *słowotwórstwo 2 (dyscyplina)*, serb. *уворба речи 1* i *уворба речи 2*, ukr. *словотвір 1*, *словотворення* i *дериватологія*, *словотвір 2 (дисципліна)*, słoweń. *besedotvorje 1*, *besedotvorje 2*, pol. *semantyka 1 (znaczenie znaków językowych)* i *semantyka 2 (dyscyplina)*, chorw. *semantika 1 (značenje jezičnih znakova)* i *semantika 2 (disciplina)*, białorus. *смантыка 1 (значэнне моўных знакаў)* i *смантыка 2 (дысцыпліна)*, pol. *fonetyka 1 (cechy fizyczne dźwięków mowy)* i *fonetyka 2 (dyscyplina)*, słoweń. *glasoslovje 1*, *fonetika 1* i *fonetika 2*, czes. *fonetika 1*, *hláskoslovi 1*. Powyższe pary ujawniają charakterystyczny model semantyczny, w którego strukturze dochodzi do relacji ‘zjawisko’ – ‘dyscyplina (poddyscyplina) zajmująca się badaniem danego zjawiska’ (Апресян 1974: 204). Na dalszym etapie opracowywania wielojęzycznej klasy ekwiwalentów powinny być uzupełniane dopowiedzenia także w innych językach, ponieważ sama numeracja 1, 2, 3 zamieszczana przy słowach kluczowych w

innych niż polski językach słowiańskich może być dla użytkowników, którzy nie znają polszczyzny, niezrozumiała.

7. Podsumowanie

W systemie dziedzinowej informacji sławistycznej iSybisław terminologia językoznawcza pełni funkcję słów kluczowych. Wykorzystywane w systemie jednostki terminologiczne to terminy relewantne dla współczesnego językoznawstwa sławistycznego, obecne w tekstach opisywanych w iSybisławie dokumentów. Przedstawiony w artykule model strukturalny analizy pozwala zauważyć, że w systemie w funkcji słów kluczowych przede wszystkim odnotowywane są jednostki jedno- i dwuelementowe, rzadziej występują jednostki wieloelementowe.

Wykorzystanie terminologii językoznawczej nie tylko ułatwia użytkownikom dostęp do informacji i wiedzy, ale zapewnia także kompletność i dokładność wyszukiwania relewantnych informacji zawartych w zbiorze informacyjnym systemu (przy spełnieniu przez system kryterium szczegółowości informacji). Uwzględnianie w systemie iSybisław terminów językoznawczych wymaga rozwiązywania problemów dotyczących słownictwa języka naturalnego, jak synonimia i wieloznaczność, które są niepożądane jako jednostki leksykalne języka słów kluczowych.

Wartością systemu jest ustanowienie klas ekwiwalentnych terminów umożliwiających użytkownikom dotarcie do wszystkich pożądaných informacji, jednocześnie we wszystkich językach słowiańskich i języku angielskim, przy wyszukiwaniu za pomocą tylko jednego wybranego języka. Docelowo w systemie iSybisław planowane jest stworzenie klas ekwiwalentów terminologicznych we wszystkich językach słowiańskich i języku angielskim.

BIBLIOGRAFIA

- Babik 2010: W. Babik, *Słowa kluczowe*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bojar–Rudnik-Karwatowa 1998: B. Bojar, Z. Rudnik-Karwatowa, *Koncepcja nowoczesnego systemu informacji sławistycznej*, Językoznawstwo : prace na XII Międzynarodowy Kongres Sławistów w Krakowie 1998, Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- Bojar 2002: B. Bojar (red.), *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Bojar 2005: B. Bojar, *Językoznawstwo dla studentów informacji naukowej*, Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Bolter-Grusin 1999: J.D. Bolter, R. Grusin, *Remediation. Understanding new media*, Cambridge: The MIT Press.
- Breza 1998: E. Breza, *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonymy)*, Polskie nazwy własne. Encyklopedia, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.

- Gajda 1990: S. Gajda, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- Jadacka 2008: H. Jadacka, *Terminologia* [Hasło], H. Jadacka, A. Markowski, D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Poprawna polszczyzna : hasła problemowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaleta 1998: Z. Kaleta, *Kierunki i metodologia badań. Terminologia*, Polskie nazwy własne. Encyklopedia, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 45–81.
- Lukszyn-Zmarzer 2006: J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa: Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii Wschodniosłowiańskich.
- Mazurkiewicz-Sułkowska 2014: J. Mazurkiewicz-Sułkowska, *Słowiańska terminologia techniczna na materiale polskim, rosyjskim i bułgarskim*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Mazurkiewicz-Sułkowska 2015: J. Mazurkiewicz-Sułkowska, Internacjonalizmy jako źródło ekonomicznej w słowiańskiej terminologii technicznej (na materiale polskim, rosyjskim i bułgarskim), *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 50, 166–180.
- Rudnik-Karwatowa et al. 2013: Z. Rudnik-Karwatowa, J. Banasiak, Z. Mikos, Językowe problemy optymalizacji wyszukiwania informacji w systemie iSybislaw, *Slavia Orientalis* 62, 631–646.
- Rudnik-Karwatowa 2016: Z. Rudnik-Karwatowa, Упорядкування термінології для потреб інформаційно-пошукової системи iSybislaw, *Українська мова* 3, 105–117.
- Rudnik-Karwatowa-Karpińska 1999: Z. Rudnik-Karwatowa, H. Karpińska, *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Апресян 1974: Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва: Наука.
- Гринев-Гриневиц 2008: С.В. Гринев-Гриневиц, *Терминоведение. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Учебное издание*, Москва: Издательский центр „Академия“.

Paweł Kowalski
Zofia Rudnik-Karwatowa

THE USAGE OF TERMINOLOGY IN THE ISYBISLAW INFORMATION RETRIEVAL SYSTEM OF THE SLAVIC LINGUISTIC BIBLIOGRAPHY

Summary

The paper describes the usage of linguistic terminology in the online iSybislaw bibliographic database which represents the information retrieval system of the Slavic linguistics bibliography (www.isybislaw.ispan.waw.pl). The concept of the system was presented at the International Congress of Slavists in Krakow in 1998. iSybislaw consists of works in the field of Slavic linguistics, contrastive studies, Slavic – non-Slavic contrastive studies, and to a lesser degree, general and theoretical linguistics. The linguistic terminology reflected in the keyword language is the core of one of the information retrieval tools (IR tool) in the iSybislaw system: Its primal function is the retrieval information function. The iSybislaw system is multilingual, and it provides information in all Slavic languages as well as in English. The languages of the gathered documents represent all natural languages. Due to the multilinguality of the system, methodological problems such as synonymy

and polysemy need to be resolved. The constructors of the system use the original methodological approach to create classes of equivalent terms that are relevant for current Slavic linguistics. The classes of terms in one language are combined with those in another and are joined in a multilingual class of equivalence. The use of linguistic terminology in the function of keywords in the iSybislaw system provides efficiency of information retrieval for cross-lingual searches and multilingual users. The paper focuses on the theoretical and practical usage of linguistic terminology in the iSybislaw system.

Keywords: the bibliographical database of Slavic linguistics, iSybislaw, language of keywords, Slavic linguistics, information and retrieval system, terminology, linguistic terminology

OD BAZE DO PORTALA – RAZVOJ NACIONALNE TERMINOLOŠKE INFRASTRUKTURE

Maja Bratanić*
Ana Ostroški Anić**
Siniša Runjaić***

U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje od 2008. godine uspostavlja se središnja terminološka djelatnost u Hrvatskoj. Izgradnja terminološke baze hrvatskoga nazivlja (Struna), otvorene za javnost početkom 2012. godine, postavila je niz problema i pitanja uvjetovanih sociolingvističkim okolnostima te konkretnim ciljevima i potrebama kojima bi takav terminološki resurs trebao udovoljiti. Prije svega je riječ o implicitnoj ulozi baze kao instrumentu terminološkoga planiranja i standardizacije te o metodološkim reperkusijama te uloge. U radu se analiziraju prednosti i nedostaci uspostavljene organizacije i prezentacije terminološke građe. Propituju se mogućnosti i ograničenja nacionalne terminološke baze u odnosu na pitanja koja se problematiziraju suvremenim terminološkim teorijama, poput raslojenosti naziva i njihove varijacije, frazeološke dimenzije te konceptualnoga ustroja terminoloških zbirki pojedinačno i terminološke baze kao cjeline. Razrješavanje tih dilema i nužnost kompromisa urodila je s jedne strane jačanjem deskriptivne dimenzije Strune, a s druge pokretanjem Hrvatskoga terminološkog portala koji objedinjuje dostupne terminološke resurse sa širokim metodološkim i terminografskim rasponom.

Ključne riječi: terminološka baza, terminološka banka, Struna, terminološki portal, hrvatska terminološka infrastruktura, terminološke teorije

1. Uvod

Posljednje desetljeće hrvatskoga jezikoslovlja obilježeno je i obnovljenom terminološkom djelatnošću. Premda je hrvatskomu nazivoslovlju čvrste temelje još osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća – kad se hrvatski jezik službeno uvodi u škole – postavio Bogoslav Šulek, ono se nakon toga jedinstvenog uzleta nije nastavilo razvijati ni na približno tako produktivan način. Naprotiv, veći je dio dvadesetoga stoljeća prošao u stanju nebrige, nedostatka artikulirane terminološke politike te prepuštenosti izoliranim individualnim naporima zaslužnih pojedinaca u leksikografskoj i terminografskoj sferi (Brač i dr. 2015).

* Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb; mbratanic@xnet.hr

** Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb; aostrosk@ihjj.hr

*** Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb; srunjai@ihjj.hr

Takvo se stanje nastavilo i u samostalnoj hrvatskoj državi, krajem 20. i početkom 21. stoljeća, usprkos tomu što se svojevrsni uzlet u smjeru (re)standardizacije hrvatskoga jezika mogao osjetiti osobito u tendencijama prema purizmu u normiranju leksika. Čak ni zahtjevni projekt prevođenja europskoga zakonodavstva u okviru priprema za pristupanje Europskoj uniji, koji je nametnuo nužnost uspostavljanja i ujednačivanja relevantnoga pravnog i drugog nazivlja, ipak nije, protivno praksi u drugim državama pristupnicama, ubrzao proces organiziranoga terminološkog normiranja na državnoj razini.

Inicijativu za pokretanje programa Izgradnja hrvatskoga strukovnoga nazivlja (danas poznatijega po akronimu Struna) pokrenulo je naposljetku Vijeće za normu hrvatskoga standardnoga jezika 2007. godine,¹ te je program uz financijsku potporu Hrvatske zaklade za znanost (HRZZ) započeo 2008. godine s Institutom za hrvatski jezik i jezikoslovlje (IHJJ) kao nositeljem i nacionalnim koordinatorom. Time je u Institutu neslužbeno uspostavljeno središte terminološke djelatnosti u Hrvatskoj.

U ovom se radu prikazuju prednosti i nedostaci uspostavljene organizacije i prezentacije terminološke građe u terminološkoj bazi Struna. Propituju se mogućnosti i ograničenja nacionalne terminološke baze u odnosu na teme koje problematiziraju suvremeni pristupi u terminološkoj teoriji, poput funkcionalne raslojenosti naziva, frazeološke dimenzije i konceptualnoga ustroja terminoloških zbirki pojedinačno te terminološke baze kao cjeline.²

2. Terminološki rad na nacionalnoj razini

Terminološka baza hrvatskoga strukovnog nazivlja Struna otvorena je za javnost početkom 2012. godine i dostupna je na adresi <http://struna.ihjj.hr/>. Danas je u njoj obrađeno ili se trenutačno obrađuje dvadeset i pet strukovnih nazivlja širokoga raspona disciplina s nešto više od 31 000 naziva, odnosno 46 000 naziva uključujući i sinonime.³ Specifičnost je Strune, za razliku od mnogih svjetski

¹ Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika tadašnjega Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa djelovalo je kao stručno tijelo pri Vladi Republike Hrvatske od 2005. do 2012. godine sa zadatkom da se skrbi o hrvatskome standardnom jeziku te je time implicitno bilo zaduženo za hrvatsku jezičnu politiku.

² Spomenute su teme, uz mnoge druge, opsežnije obrađene u monografiji *Od Šuleka do Schengena (Terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke)* (Bratanić i dr. 2015) kojom se rezimira prva faza rada na programu Izgradnja hrvatskoga strukovnog nazivlja, pa se i ovaj rad u većoj mjeri naslanja na neke radove objavljene u toj knjizi.

³ Za neplanirani zastoj u razvoju hrvatske terminološke infrastrukture već u njezinoj ranoj fazi odgovorna je činjenica da je nakon početnoga uzleta i svega nekoliko krugova natječaja za projekte Strune unatoč pozitivnim reakcijama stručne i šire javnosti, financiranje obustavljeno 2013. godine i obnovljeno tek u travnju 2016. To, nažalost, rječito svjedoči o tome kako se u mjerodavnim krugovima i institucijama percipira nužnost kontinuiteta terminološke djelatnosti, odnosno njezina nedvojbena dugoročna isplativost.

relevantnih terminoloških baza, to što se nazivlja pojedinih disciplina obrađuju u tijesnoj i ravnopravnoj suradnji predmetnih stručnjaka i jezikoslovaca. Svaki oblik kolaborativnoga terminološkog rada pruža objektivniju i točniju sliku konceptualnoga sustava kojega strukovnog područja (Kudashev 2012: 130), stoga je uobičajena praksa u terminološkom radu uključiti stručnjake u savjetodavnoj ulozi tijekom završne provjere naziva, ali i – kad je to moguće – tijekom početne faze rada u kojoj se biraju nazivi i uspostavlja konceptualna struktura područja (Costa i dr. 2012). U Struni su stručnjaci, međutim, preuzeli ulogu terminologa sastavljajući definicije i ravnopravno sudjelujući tijekom obrade terminoloških natuknica.⁴

Struna je uspostavljena s ciljem da posluži kao sredstvo i medij normiranja i izgradnje hrvatskoga nazivlja u najširem smislu, a implicitno se, kao nacionalna terminološka banka, nameće i kao instrument pretpostavljene terminološke politike i terminološkoga planiranja, ili suvremenijim rječnikom – terminološkoga upravljanja.

U hrvatskoj se terminološkoj literaturi pojam terminološke banke uglavnom ne razlikuje od terminološke baze, no po svim svojim značajkama Struna to jest. Terminološka banka u pravilu nastaje kao rezultat terminološkoga planiranja te je stoga pretežno preskriptivne prirode. Uključuje nazivlje raznovrsnih domena i namijenjena je široku spektru korisnika. Njezina je namjena istodobno biti sredstvom razumijevanja nazivlja određenoga područja i stručno-znanstvene produkcije u njemu (Bowker 2015), što znači da terminološki podatci moraju biti takvi da mogu poslužiti u jednakoj mjeri i stručnjacima, učenicima i studentima, informacijskim stručnjacima ili prevoditeljima.

Prilično je rano u procesu izgradnje Strune postalo jasno da ona teško može ispuniti sva očekivanja koja se pred nju postavljaju, posebno u izmijenjenim sociolingvističkim okolnostima (prije svega ulaskom u EU, novim komunikacijskim potrebama, ali i dramatičnim pomacima u terminološkoj teoriji).

Struna je do određene mjere anakronična jer su i okolnosti u kojima se artikuliraju načela na kojima počiva (Opća teorija terminologije i iz nje proizašle norme Međunarodne organizacije za standardizaciju) bile primjerenije drugoj polovici dvadesetoga stoljeća, tijekom kojega se većina nacionalnih terminologija europskih jezika počela ustrojavati.

S druge strane, s obzirom na specifične jezične okolnosti i na neposrednu potrebu izgradnje i konsolidacije nazivlja pojedinih disciplina i njihove međusobne koordinacije – bilo je logično bazu graditi na tim temeljima. Prednost je bila i činjenica što su postavke artikulirane u međunarodnim terminološkim normama i smjernicama (primjerice Infoterm 2005) već bile implementirane u domaću literaturu posvećenu normiranju nazivlja (Hudeček–Mihaljević 2010) i u određenom smislu ”lokalizirane” s obzirom na šira načela normiranja leksika, zanemarenu stariju tradiciju te raznoliku i metodološki neurednu praksu.

⁴ Sličan se oblik suradnje provodio u projektu izrade terminološkoga rječnika Brenner Base Tunnel (BBT), u kojem su stručnjaci sastavljali rječničke natuknice (Chiocchetti–Ralli 2014).

Valja ovdje napomenuti i to da je nužnu ekspertizu terminografa praktičara trebalo izgraditi brzo i efikasno u samom procesu nastajanja Strune. To je provedeno kroz niz terminoloških radionica te sustavan individualni angažman terminologa i drugih suradnika Strune praćenjem literature i proučavanjem postojeće prakse.

Studij terminologije kao znanstvene discipline na hrvatskim je sveučilištima još uvijek u rudimentarnoj fazi, premda su u novije vrijeme zabilježeni značajniji pomaci, pa su na poslijediplomskim i diplomskim studijima na nekoliko hrvatskih sveučilišta uvedeni povremeni ili redoviti kolegiji iz terminologije u koje su kao voditelji ili predavači bili uključeni terminolozi IHJJ-a.

Praktičan rad na Struni potaknuo je i intenzivnu istraživačku djelatnost neposredno ili posredno vezanu uz problematiku izgradnje terminološke baze.⁵ Bitan utjecaj na promišljanje uspostavljene infrastrukture imaju i novije terminološke teorije i njihove implikacije u terminološkom radu. Tri doktorska rada što su ih u posljednje dvije godine obranili terminolozi Strune nastala su velikim dijelom u okviru kognitivističke paradigme, a imaju i izraženu pragmatičnu dimenziju pa se njima, kao i nekim drugim radovima, predviđa i nadgradnja terminološke banke u raznim smjerovima.⁶

3. Struktura terminološke baze Struna

Ustrojstvo baze bitno se promijenilo od osnutka do otvaranja za javnost, tj. od početne, razmjerno jednostavne, leksikografski zamišljene strukture do kompleksna i dosljedno onomaziološkoga ustrojstva kompatibilna s TBX-om i drugim standardima nužnima za umreživanje na globalnoj razini i razmjenu terminoloških podataka (Melby 2015). Zahvaljujući tomu Struna je već uključena u najveće europske metatražilice.

Struktura baze razrađena je u 26 kategorija koje osiguravaju dovoljan raspon jezičnih, terminoloških i stručnih podataka, odnosno razmjerno koherentno uspostavljanje pojmavnoga sustava unutar pojedinih struka, ali i usklađivanje među njima. Kategorije se odnose na više razina terminološkog opisa (u prvom redu na naziv, pojam i administrativne podatke) i nisu sve obvezatne.

U sadašnjoj inačici Strune zastupljene su sljedeće kategorije:

1. oznake znanstvenoga područja, polja i grane kojima naziv pripada⁷ i oznaka potpodručja kojemu naziv pripada (prema izboru voditelja projekta)

⁵ Pregled je dostupan na poveznici <http://struna.ihjj.hr/page/objavljeni-radovi/>.

⁶ V. Lončar 2015, Nahod 2014 i Ostroški Anić 2015.

⁷ Znanstvene, umjetničke i ostale discipline i područja obuhvaćena programom Struna navode se prema klasifikaciji iz Pravidnika Nacionalnoga Vijeća za znanost, objavljenoga 2009. godine: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_09_118_2929.html.

2. preporučeni naziv na hrvatskom jeziku (može biti i višerječni naziv)
3. skraćeni oblik naziva
4. oznaka za naziv koji pripada drugoj disciplini (s padajućim izbornikom za znanstvena polja)
5. vrelo naziva
6. oznaka za stranu jezičnu odrednicu
7. oznaka za autorski naziv
8. jezična odrednica (vrsta riječi, naziv, ime)
9. definicija
10. vrelo definicije
11. radna definicija
12. kontekst
13. vrelo konteksta
14. istoznačnice (sinonimi), tj. istoznačni nazivi na hrvatskom jeziku i oznaka normativnoga statusa naziva (dopušteni naziv, predloženi naziv, nepreporučeni naziv, zastarjeli naziv, žargonizam)
15. istovrijednice (ekvivalenti), tj. nazivi na stranim jezicima
16. podređeni pojam
17. suprotnica (antonim)
18. kratica na hrvatskom jeziku
19. kratica na stranom jeziku
20. simbol
21. formula (u LaTeX-u)
22. jednadžba (u LaTeX-u)
23. poveznica (npr. na dokumente dostupne na internetu)
24. slika
25. napomena
26. dopisivanje (između stručnoga urednika, terminologa i jezičnoga savjetnika).

Tipičan zapis pored naziva i definicije donosi istoznačnice (sinonime) na hrvatskom jeziku te istovrijednice (ekvivalente) na engleskom, a često i na više stranih jezika. Korisniku se omogućuje jednostavno i napredno pretraživanje.⁸

Bitno je napomenuti i to da je tako elaboriranim ustrojstvom postignuto nekoliko ciljeva:

Deskriptivna je dimenzija u određenoj mjeri uvedena trima kategorijama:

- 1) navođenjem sinonima na hrvatskom jeziku i označivanjem njihova normativnoga statusa
- 2) uvođenjem konteksta iz autentičnih izvora te

⁸ Više o razvoju strukture Strune i uvođenju različitih kategorija terminološkoga opisa v. u Bratanić – Ostroški Anić 2015.

3) otvaranjem prostora za dodatne podatke o jezičnoj upotrebi pojedinoga naziva, dijakronijskoj dimenziji vezanoj uz naziv te, naposljetku, enciklopedijske informacije o relevantnim izvanjezičnim danostima u kategoriji *napomena*.

Rigidnost konvencionalnoga terminološkog opisa ublažuje se i većom tolerancijom prema specifičnostima jezika pojedinih struka pa se s dužnim oprezom dopušta da pojedine struke iste pojmove definiraju ponešto drukčije, s obzirom na važnost koje pridaju pojedinim njihovim značajkama. Harmonizacija višestrukih naziva i definicija za (formalno) iste pojmove vrlo je zahtjevan zadatak, pa se terminolozi Strune u više radova bave načinom njegova razrješavanja i izgradnjom kriterija prema kojima je pristup usklađivanju takvih naziva evoluirao (npr. Bergovec–Runjaić 2015).

4. Prema prevoditeljski usmjerenom bazi

Pretežni su korisnici terminoloških baza prevoditelji i nužno je posebno voditi računa o njihovim potrebama. One su u pravilu specifičnije, ali i raznovrsnije od potreba drugih korisnika. Terminološki resursi okrenuti prevoditeljima, međutim, najčešće donose samo prijevodne ekvivalente, a sam pojam (odnosno naziv) često i ne definiraju, što može dovesti do neprecizne upotrebe naziva. Unatoč tomu što su terminološke banke pouzdanije, većini su prevoditelja nedostatne pa često sastavljaju vlastite jednostavne terminološke baze, uglavnom samo s podacima koji su im najpotrebniji – prijevodnim ekvivalentima i kontekstom. Istraživanje potreba korisnika, koje se kontinuirano provodi u sklopu rada na Struni, upućuje u ovom slučaju upravo na važnost konteksta, često zanemarene kategorije terminološkoga opisa.

U radu na Struni trajno dolaze do izražaja specifičnosti pojedinih struka. Premda se Struna može smatrati kategorijalno iznimno razrađenom terminološkom bankom, koja je već u ranim fazama nastojala predvidjeti potrebe obrade širokoga raspona struka, pokazat će se da nekim disciplinama – posebice u perspektivi samih predmetnih stručnjaka – nedostaje mogućnost snažnijega epistemološkog otklona leksikonskoga tipa koji bi bio kompatibilan s dominantno visterovskim modelom terminološke obrade (Iveković Martinis i dr. 2015).

5. Unapređenje Strune

Dugoročno je potrebno razmišljati ne samo o doradi postojećega modela terminološke obradbe u terminološkoj banci, nego i o proširenim pa i alternativnim medijima poput sveobuhvatne baze znanja. Ovdje ćemo kratko spomenuti tek nekoliko konkretnih istraživanja potaknutih radom na Struni i obrađenih u nekoliko doktorskih disertacija i više znanstvenih radova, a odnose se na usporedbu i

opis konceptualnih sustava strukovnih jezika te razradu prikaza kolokacijskih, frazeoloških i metaforičkih osobitosti nazivlja. U tijeku je i istraživanje terminološke varijacije i njezine funkcionalnosti u hrvatskom medicinskom jeziku.

Sva su ta istraživanja potaknuta premisama suvremenih, mahom sociolingvistički i kognitivnolingvistički orijentiranih terminoloških teorija, koje otvaraju prostor za temeljito preispitivanje ograničenja tradicionalnih terminoloških pristupa. Tako Nahod u svojim radovima (Nahod 2014; 2015) razrađuje nacrt novoga sociokognitivnog modela kojim se uspostavlja funkcionalni model održivoga praktičnog okvira višedomenske terminološke banke implementacijom kompleksnih međudomenskih konceptualnih odnosa.

Ostroški Anić bavi se mogućnošću dodavanja frazeološkoga modula u terminološkoj bazi (Ostroški Anić 2015). U mnogim se terminološkim resursima takve jedinice nazivaju frazeološkim terminološkim jedinicama, a uključuju kolokacije, frazeme i predikatno-argumentne konstrukcije. Premda ISO norma 1216 o terminografiji usmjerenoj na prevođenje navodi kao preporuku da se frazeološke jedinice i standardizirani odlomci tekstova (koji često sadržavaju više pojmova) navode u bazama kao glavne terminološke natuknice (ISO 2002: 4) te tumači to lakšom dostupnošću informacija za prevoditelje (ISO 2002: 12), Ostroški Anić smatra da za tim nema potrebe jer pretraživanje podataka svake terminološke baze treba biti organizirano tako da u svakom trenutku korisniku omogući trenutačan prikaz traženih podataka. U tom se smislu predlaže funkcionalniji model uključivanja frazeoloških jedinica, tj. figurativnih konstrukcija – koje sadrže bitne jezične i konceptualne informacije o terminološkoj natuknici – kao neizostavne sastavnice terminoloških baza.

Rad na pravnoj terminologiji EU-a potaknuo je i istraživanje specifičnosti terminoloških baza za posebna nazivlja koje je rezultiralo prijedlogom izgradnje modela baze za obradbu pravnoga nazivlja (Lončar 2015).⁹

6. Hrvatski terminološki portal i nadgradnja terminološke infrastrukture

Razrješavanje spomenutih i sličnih dilema te nužnost kompromisa urodila je, s jedne strane, jačanjem deskriptivne dimenzije Strune, a s druge pokretanjem Hrvatskoga terminološkog portala (dostupnoga na poveznici <http://nazivlje.hr/>) koji objedinjuje terminološke i leksikografske resurse okupljene iz različitih izvora i s različitom metodologijom izrade. Hrvatski terminološki portal okuplja

⁹ Doktorski rad M. Lončar *Ustroj terminološke baze za pravno nazivlje Europske unije* na 8. Međunarodnom terminološkom samitu u organizacije Europskoga terminološkoga društva (EAFT) i Termcoorda (14. – 15. studenoga 2016.) proglašen je najboljim u kategoriji primijenjenih terminoloških disertacija.

dostupnu terminološku građu koja se po potrebi digitalizira i do određene mjere ujednačuje.¹⁰

Četiri su glavne sastavnice Portala. Pored Strune, najpropulzivnija je baza terminoloških priručnika Strukovni rječnici i glosari, zatim odabrana leksikografska izdanja Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“ te nazivlje iz hrvatskih norma koje objavljuje Hrvatski zavod za norme. Premda se standardom njihove kvalitete ne narušavaju kriteriji postavljeni Strunom, tipološki se priručnici koje okuplja Portal kreću u široku rasponu od konvencionalnih rječnika do leksikona (Engelberg–Müller-Spitzer 2009). Prikaz navedenih izvora iz rubrike Rječnici i glosari stoga je dodatno uniformiran u najvećoj mogućoj mjeri.

S obzirom na to da potrebe korisnika znatno nadilaze mogućnosti proširenja “službenoga” dijela Portala (koji trenutačno obuhvaća više od 100 000 hrvatskih naziva), na njemu se donose i poveznice na sve potencijalno korisne terminološke resurse dostupne na internetu, za čiju kvalitetu Portal ne jamči. U rubrici Terminološki blog raspravlja se o nizu aktualnih tema i otvara mogućnost izravne komunikacije s terminolozima u vezi s korisničkim pitanjima, od kojih se zanimljivija na blogu i objavljuju.

Za održavanje i razvoj nacionalne terminološke infrastrukture kakvu zamišljamo nužna je stalna sprega terminografske prakse i znanstvenoistraživačke sastavnice kao njezina teorijskoga oslonca i uvjeta usavršavanja,¹¹ jednako kao i poticaj uspostavljanju terminologije kao akademske discipline. Vitalnost i ažurnost takve infrastrukture ovisi nedvojbeno i o trajnom praćenju korisničkih potreba, ali i o stalnoj međuinstitucionalnoj i međunarodnoj suradnji i razmjenu znanja.

LITERATURA

- Bergovec–Runjaić 2015: M. Bergovec, S. Runjaić, Teorijske dvojbe i mogućnosti usklađivanja višestrukih terminoloških zapisa u Struni, u: M. Bratanić i dr. (ur.), *Od Šuleka do Schengena: terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Rijeka: Pomorski fakultet, 237–247.
- Bowker 2015: L. Bowker, Terminology and translation, u: H. Kockaert, J. Hendrik, F. Steurs (ur.), *Handbook of Terminology*, 1, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 304–323.
- Brač i dr. 2015: I. Brač, M. Bratanić, A. Ostroški Anić, Hrvatsko nazivlje i nazivoslovlje od Šuleka do Strune – hrvatski jezik i terminološko planiranje, u: M. Bratanić i dr. (ur.), *Od Šuleka do Schengena: terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Rijeka: Pomorski fakultet, 3–26.

¹⁰ Dostupna terminološka građa još je veoma ograničena zbog interesa izdavača ili nevoljkosti autora.

¹¹ U metodološkom je smislu osobito potrebno poticati intenzivniji razvoj i primjenu alata za istraživanja korpusa u svrhu izlučivanja nazivlja i definicija, utvrđivanja terminološke varijacije i drugih relevantnih pojava.

- Bratanić i dr. (ur.) 2015: M. Bratanić, I. Brač, B. Pritchard (ur.), *Od Šuleka do Schengena: terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Rijeka: Pomorski fakultet.
- Bratanić – Ostroški Anić 2015: M. Bratanić, A. Ostroški Anić, Konceptija i ustrojstvo terminološke baze Struna, u: M. Bratanić i dr. (ur.), *Od Šuleka do Schengena: terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Rijeka: Pomorski fakultet, 57–73.
- Chiocchetti–Ralli 2014: E. Chiocchetti, N. Ralli, Experts and Terminologists: Exchanging Roles in the Elaboration of the Terminological Dictionary of the Brenner Base Tunnel (BBT), u: A. Abel, C. Vettori, N. Ralli (ur.), *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus*, Bolzano: EURAC, 609–620.
- Costa i dr. 2012: R. Costa, R. Silva, Z. Soares de Almeida, Cooperation between terminologists and experts in the creation of a Terminology and Textual Database: the context of the Portuguese Parliament, Nordterm
- 17 Symposiumn *Samarbetet ger resultat: fran begreppskaos till överenskomna terme*, Helsingfors, 9–24, <http://www.nordterm.net/filer/publikationer/rapporter/Nordterm17.pdf> (pristupljeno 15. rujna 2016).
- Engelberg–Müller-Spitzer 2013: S. Engelberg, C. Müller-Spitzer, Dictionary Portals, u: R. H. Gouws i dr. (ur.), *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie. Supplementary volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*, Berlin, Boston: de Gruyter, 1023–1035.
- Hudeček–Mihaljević 2010: L. Hudeček, M. Mihaljević, *Terminološki priručnik*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Infoterm. 2005: Infoterm, *Guidelines for terminology policies*, Formulating and implementing terminology policy in language communities, Paris: UNESCO.
- ISO 2002: ISO 1216, *Translation-oriented terminography*, Ženeva: International Organization for Standardization.
- Iveković Martinis i dr. 2015: A. Iveković Martinis, J. Lah, A. Sujoldžić, Terminological standardization in the social sciences and humanities – the case of Croatian anthropological terminology, *Jezikoslovlje* 16/2–3, 253–274.
- Kudashev 2012: I. Kudashev, Workflow models for collaborative terminology work, Nordterm 17 Symposiumn *Samarbetet ger resultat: fran begreppskaos till överenskomna terme*, Helsingfors, 130–136, <http://www.nordterm.net/filer/publiationer/rapporter/Nordterm17.pdf> (pristupljeno 10. rujna 2016).
- Lončar 2015: M. Lončar, *Ustroj terminološke baze za pravno nazivlje Europske unije*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Melby 2015: A. K. Melby, TBX: A terminology exchange format for the translation and localization industry, u: H. Kockaert, J. Hendrik, F. Steurs (ur.), *Handbook of Terminology*, 1, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 392–423.
- Nahod 2014: B. Nahod, *Sociokognitivni pristup obradbi posebnoga jezika. Jezična komunikacija i kognitivna neuroznanost*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu.
- Nahod 2015: B. Nahod, Domain-specific Cognitive Models in a Multi-Domain Term Base, *Suvremena lingvistika* 41/80, 105–128.

Ostroški Anić 2015: A. Ostroški Anić, *Kognitivnolingvistička analiza engleskih i hrvatskih figurativnih konstrukcija u zrakoplovnom jeziku*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Maja Bratanić
Ana Ostroški
Siniša Runjaić

FROM TERMBASE TO TERMINOLOGY PORTAL – THE DEVELOPMENT OF A
NATIONAL TERMINOLOGY INFRASTRUCTURE

Summary

In 2007, as the first step in Croatian terminology planning, the Croatian Standard Language Council initiated the *Development of Croatian Special-Field Terminology* project, which since 2008 has been carried out at the Institute of Croatian Language and Linguistics, chosen to serve as the national coordinating body. At the beginning of 2012 ICLL launched a database of Croatian special-field terminology (Croatian acronym: Struna). Developing the termbase raised a number of problems and questions due to contemporary sociolinguistic conditions, and the aims and needs such a terminological resource seeks to address. The main issue is the implicit role of a national termbase as an instrument of terminology planning and standardization and the methodological consequences of that role. The authors elaborate the advantages and disadvantages of the current termbase setup and the challenges of presenting multiple domains of terminology in a single medium. The potential and limitations of the national termbase regarding central issues in recent terminology theory are discussed, such as the phraseological dimension of terminology; the conceptual organization of individual term collections within the termbase as well as the termbase as a whole; the stratification of terms and their variability. Dealing with these problems and the inevitable compromises in reaching viable solutions resulted, on the one hand, in strengthening the descriptive dimension of the Struna termbase. On the other, it led to launching the Croatian Terminology Portal as a focal point for all available Croatian-language terminological resources.

Keywords: termbase, termbank, Struna, terminology portal, Croatian terminology infrastructure, theories of terminology

POČIATKY SLOVENSKEJ TERMINOLOGICKEJ DATABÁZY A JEJ SÚČASNOSŤ A BUDÚCNOSŤ*

Jana Levická**

Autorka v článku načrtáva vznik a vývoj projektu Slovenskej terminologickej databázy. Okrem základných zásad budovania tejto databázy charakterizuje jej celkové zameranie a filozofiu, ako aj zdôvodnenie zmien, ku ktorým došlo za deväť rokov fungovania projektu v otázke použitého softvéru, makroštruktúry i mikroštruktúry terminologických záznamov. V druhej časti príspevku predstavuje špecifiká a výsledky prebiehajúceho projektu zameraného na digitalizáciu a reflexiu terminologickej teórie a praxe popredného slovenského lingvistu a terminológa Jána Horeckého.

Kľúčové slová: terminológia, terminologická teória, terminologická práca, terminologická databáza, terminologický zdroj, terminologický záznam, terminologické plánovanie, digitalizácia, centralizácia

Úvod

Potreba všeobecnej terminologickej databázy sa na Slovensku pociťovala už koncom 80. rokov 20. storočia v súvislosti s centralizáciou terminologickej práce a informácií: „Ukazuje sa, že bez autoritatívneho koordinačného centra, ktoré by na solídnej odbornej úrovni cieľavedome organizovalo terminologickú prácu v okruhu národnej terminológie a potom aj na medzinárodnej úrovni, nemožno v štandardizácii odbornej terminológie dosiahnuť potrebný pokrok a želaný stabilný stav. [...] Stálou úlohou terminologickej komisie bude vypracúvať súpisy pojmov (termínov) a ich vedecké definície a ucelené súpisy publikovať v odbornom časopise daného vedného odboru a zároveň ich pravidelne posielat' koordinačnému terminologickému centru, ktoré by malo disponovať bankou termínov so zodpovedajúcim kádrovým a technickým vybavením“.¹

Nová ekonomicko-politická situácia bývalého Československa po roku 1989 so sebou priniesla aj radikálnu zmenu terminologickej lexiky, čím sa ešte znásobila

* Tento článok vznikol a bol podporený v rámci projektu *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku* VEGA č. 2/0114/15.

** Slovenský národný korpus Jazykovedný ústav L. Štúra SAV; janal@korpus.sk

¹ Rozvoj vedných odborov v SAV a starostlivosť o odbornú terminológiu. – Kultúra slova, 23, 1989, s. 130 a 131, (spoluautor J. Kačala).

naliehavosť koordinovať terminologickú prácu na Slovensku, ktorú na počiatku nového milénia konštatovala **Koncepcia starostlivosti o štátny jazyk Slovenskej republiky Ministerstva kultúry SR**² z februára 2001, pričom vybudovanie terminologickej databázy v rámci ochrany a rozvoja slovenského jazyka uvádzala ako jednu z prioritných úloh.³ V časti C tejto koncepcie s názvom *Terminológia a terminologickej komisie* sa píše, že „prvoradou požiadavkou v záujme celej vedeckej a odbornej verejnosti je **vybudovať banku termínov** a sprístupniť ju v elektronickej podobe. Je to finančne i personálne náročná úloha, vyžadujúca si medzirezortnú spoluprácu. Najlepšie odborné predpoklady na budovanie banky dát má jazykovedný ústav“.

Prvé kroky vedúce k vybudovaniu takejto databázy sa uskutočnili až počiatkom nového tisícročia na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v oddelení Slovenského národného korpusu. V rokoch 2005 – 2007 prebiehala analýza terminologickej práce a terminologických projektov na Slovensku a vo svete spolu s prípravou projektu Slovenskej terminologickej databázy (STD). V máji 2007 sa sprístupnila prostredníctvom internetu pilotná verzia STD, ktorej testovacie dáta pochádzali z terminologických súpisov uverejňovaných v časopise *Kultúra slova*⁴.

1. Charakteristika Slovenskej terminologickej databázy

V zmysle záverov okrúhleho stola na tému národných terminologických databáz, ktorý sa konal v rámci 6. samitu Európskej asociácie pre terminológiu (EAFT) roku 2012 v Oslo⁵, by sa STD dala označiť za *národnú*⁶ terminologickú databázu, keďže sa buduje v rámci Jazykovedného ústavu Ľ. Šúra SAV, je voľne prístupná a bezplatná a má ambíciu postupne spracovávať a sprístupňovať terminológie všetkých odborov a disciplín⁷, t. j. obsiahnuť odbornú lexiku čo najväčšieho

² Koncepciu vypracoval odbor literatúry, knižnej kultúry a štátneho jazyka Ministerstva kultúry SR.

³ <http://www.culture.gov.sk/umenie/ttny-jazyk/koncepcie-starostlivosti-o-statny-jazyk>

⁴ <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/>

⁵ <http://eaft-aet.net/en/activities/summit-2012/>

⁶ Netreba zabúdať na fakt, že ekvivalentom anglického adjektíva *national* v slovenčine nie je len slovo *národný* ale aj *štátny*.

⁷ Ako uviedol Henrik Nilsson, v súčasnosti prezident EAFT, toto anglické adjektívum v pomenovaní databázy môže označovať jednu alebo viaceré z uvedených desiatich skutočností: financovanie terminologickej databázy pod záštitou vlády daného štátu, prepojenie na národné alebo lingvistické centrum, základ v *národnom* pojmovom svete, výber jazyka (prevažne jedného, štátneho jazyka), istú kvalitu, dostupnosť, rozsah (snaha zaznamenať všetky odborové terminológia v danej krajine), istý status (čo môže mať vplyv na používanie, napríklad presadzovanie istých termínov v istých kontextoch), unikátnu pozíciu (ak iná terminologická databáza neexistuje) a napokon môže predstavovať marketingový zámer. Na záver okrúhleho stola sa prítomní účastníci zhodli na minimálne troch kritériách terminologickej databázy, ktorá sa môže legitímne označiť anglickým adjektívom

počtu humanitných, spoločensko-vedných, prírodných i technických disciplín, šport a záujmové činnosti nevynímajúc.

Predpokladom **usmerňovania, koordinácie a harmonizácie terminológií** je centralizácia terminologických zdrojov na Slovensku, o ktorú sa projekt STD takisto usiluje. Dostupnosť terminológií v STD prostredníctvom internetu umožňuje rýchlejší a jednoduchší **prístup** širokej verejnosti k odbornej slovnej zásobe v mnohých disciplínach, **rýchlejšie šírenie** nových termínov a pojmov. Treba upozorniť, že projekt STD sa neobmedzuje na konkrétneho adresáta, je určený nielen akademickej sfére, ale aj verejnej a štátnej správe, prekladateľskému sektoru a celej širokej verejnosti.

Projekt STD sa primárne zameriava na deskripciu pojmov a im prislúchajúcich termínov v slovenčine, pričom sa snaží postihnúť aj situačno-komunikačný a temporálny aspekt odbornej lexiky⁸. Čiastočnou výnimkou deskriptívneho prístupu je snaha o usmerňovanie tvoriacej sa terminológie, v ideálnom prípade po diskusii odborníkov alebo odborníkov a laikov. V praxi to znamená, že napríklad pri dvojici alebo trojici synonymných termínov sa upozorní na ústrojnejší alebo spisovnejší z nich (pozri časť 2).

Pokiaľ ide o technickú stránku projektu, projektový tím zvolil WikiWiki systém práce, založený na softvère MoinMoin wiki⁹, implementovanom v programovacom jazyku Python, a jeho jednoduchom značkovacom jazyku (markup language)¹⁰, ktorý umožňuje priebežnú kontrolu a revíziu webových wiki stránok STD a tiež dostupnosť a spoluprácu pri tvorbe STD pre záujemcov z radov širokej verejnosti. Voľba softvéru wiki sa opierala aj o jeho bezplatnosť a otvorenosť z hľadiska autorských práv.

Pôvodným zámerom tvorcov STD, ktorý podporovala aj filozofia softvéru wiki, bolo podnietiť záujem odborníkov a laikov o dopĺňanie a aktualizáciu terminologických údajov v STD, pričom táto otvorenosť projektu voči zásahom „zvonka“ sa mala zachovať len za predpokladu, že sa užívatelia nebudú uchýľovať k internetovému vandalizmu. Zároveň projekt STD očakával od tejto spolupráce s odbornou i laickou verejnosťou spätnú väzbu, ktorá by prispela nielen k rozširovaniu STD ale aj a najmä k zvyšovaniu jej kvality.

national: 1) neobmedzuje sa na konkrétne vedné oblasti; 2) má istý status, t. j. uznávajú ju odborníci a terminologická alebo lingvistická inštitúcia celoštátnej úrovne a 3) je dostupná, t. j. otvorená a neobmedzujúca v zmysle autorských práv.

⁸ Každý termín je povinne označený pragmatickým kvalifikátorom, ktorý sa vyberá z nasledujúcej ponuky: normalizovaný, legislatívny, eurolegislatívny, odporúčaný, zastaraný, neologizmus, profesionalizmus.

⁹ <https://en.wikipedia.org/wiki/MoinMoin>

¹⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Markup_language

1.1. Makroštruktúra a mikroštruktúra STD

Pri tvorbe a rozširovaní STD sa dbá o dodržiavanie niekoľkých zásad na úrovni makroštruktúry a najmä mikroštruktúry databázy. V prvom rade ide o **konzistentnosť** informácií v rámci konkrétneho terminologického záznamu ako aj medzi súvisiacimi záznamami. Z hľadiska obsahu sa najmä pri revízii terminologických záznamov upriamuje pozornosť na to, aby nedochádzalo k **duplicit**e terminologických informácií, aby sa zachoval princíp **komplementarity** jednotlivých položiek jedného terminologického záznamu a aby v prípade definícií príbuzných či hierarchických usúvz'aznených termínov nedochádzalo k **cirkularite**.

Vzhľadom na možnú výmenu terminologických údajov s centrálnou terminologickou databázou Európskej únie IATE¹¹ alebo napríklad projektom Eurotermbank¹² sa pre projekt STD zvolil tezaurus EuroVoc 4.3 dostupný vo všetkých jazykoch EÚ (dnes aktuálna verzia 4.4¹³), ktorý slúži ako klasifikačný systém, t. j. deskriptory tohto tezauru figurujú v položke s názvom OBLASŤ v každom terminologickom zázname a pomáhajú tak zaradiť termín do konkrétneho odboru či disciplíny.

Samotný návrh štruktúry terminologického záznamu sa opieral o prieskum kategórií terminologických záznamov jednotlivých svetových databáz¹⁴ a najmä o normu *STN ISO 10241 Medzinárodné terminologické normy. Tvorba a úprava*.¹⁵ V súlade s overenými postupmi terminologickej praxe sa prihliadalo na relevantnosť jednotlivých kategórií terminologických informácií vzhľadom na cieľového užívateľa (potreby terminológa, odborníka, prekladateľa, pedagóga či laika sa pri vyhľadávaní v databáze rôznia) a reálne možnosti projektu. Pri výbere jednotlivých položiek a klasifikácii ich dôležitosti sa zohľadnili aj výsledky prieskumu potrieb prekladateľov na odborných fórach v roku 2005. Prvý návrh terminologického záznamu pozostával z 11 položiek, pričom 5 z nich sa označilo za povinné: **termín**, **oblasť**, **definícia**, **zdroj definície** a **použitie termínu**¹⁶, kým ostatné údaje zahŕňajúce kontext, zdroj kontextu, príbuzné termíny, cudzojazyčné ekvivalenty, poznámka a spoľahlivá webová stránka sa označili za nepovinné, ale vítané.

¹¹ <http://iate.europa.eu>

¹² <http://www.eurotermbank.com>

¹³ <http://eurovoc.europa.eu>

¹⁴ Bez ohľadu na účel a cieľového adresáta obsahujú všetky analyzované databázy nasledujúce údaje: 1) termín a definíciu/výklad (IATE len fakultatívne), 2) oblasť, 3) zdroj, 4) synonymá, 5) cudzojazyčný ekvivalent.

¹⁵ Norma **STN ISO 10241 Medzinárodné terminologické normy. Tvorba a úprava** uvádza zloženie terminologického záznamu nasledovne: údaje o *termíne* (lingvistická stránka), *pojme* (odborná stránka) a *tvorbe samotného záznamu* (administratívna stránka).

¹⁶ Popis jednotlivých zložiek terminologického záznamu možno nájsť aj na webovej stránke projektu https://terminologickyportal.sk/wiki/O_projekte pod názvom *Legenda terminologického záznamu*.

2. Zmeny v projekte STD od roku 2007

Prvé roky fungovania pilotnej verzie STD ukázali, že v slovenských podmienkach je zatiaľ kolaboratívny systém terminologickej práce nereálny, projekt nezaznamenal ani jeden relevantný pokus o kvalitný príspevok do niektorej z terminológií. Keďže pri vytváraní konkrétneho terminologického záznamu je v rámci WikiWikiWeb potrebné vytvoriť osobitnú stránku, ktorej názov musí byť jedinečný, no zároveň sa zhoduje s heslovým termínom terminologického záznamu, zápis terminologických homonym a polysém predstavoval problém. Neexistenciu špecifického identifikátora termínu sa podarilo v projekte STD vyriešiť rozlišovaním takýchto termínov pomocou čísla v hornom indexe. Ďalšou nevýhodou softvéru MoinMoin wiki bola časová náročnosť: s pribúdajúcimi termínmi sa predlžoval čas vyhľadávania a práce s STD.

Krátko po spustení pilotnej verzie STD sa terminologický záznam z praktických dôvodov rozšíril o dve položky: synonymum a informáciu o terminologickej komisii, ktorá termín schválila alebo neodporučila (pozri obr. 1).

termín	parazitický marketing
synonymum	parazitizmus, príživnícky marketing, cudzopasný marketing
oblasť	marketing
definícia	využitie marketingu konkurencie vo svoj prospech
zdroj definície	Viestová, K., Štofilová, J.: Malý lexikón marketingu. 2011.
kontext	
zdroj kontextu	
použitie termínu	odporúčaný
autorita	
príbuzné termíny	pseudomarketing
cudzojazyčný ekvivalenty	en:
poznámka	Ide o techniky a metódy, ktoré ťažia z faktu, že sa vydávajú za marketing.
URL	

KategóriaMarketing

Obr. č. 1 – Ukážka terminologického záznamu

Pristavme sa pri terminologickom údaji synonymum, ktorý predstavuje v prípade vyplnenia hyperlink synonymného terminologického záznamu, ktorý je z hľadiska koncepcie STD vyplnený len čiastočne (pozri obr. 2). Jeho úlohou je totiž odkazovať na tzv. dominantné synonymum, pričom dominantnosť sa chápe z hľadiska frekvencie používania, preferencie odborníkov alebo spisovnosti termínu. Namiesto definície sa preto v takomto terminologickom zázname uvádza

len odkaz na definíciu dominantného termínu. Okrem toho má terminologický záznam synonyma vyplnenú položku *oblasť*, použitie a prípadne poznámku osvetľujúcu jeho špecifiká vzhľadom na dominantný termín.

≠	termín	príživnícky marketing
≠	synonymum	parazitický marketing
≠	oblasť	♥ marketing
≠	definícia	<i>pozri definíciu synonyma</i>
≠	zdroj definície	🌐
≠	kontext	
≠	zdroj kontextu	
≠	použitie termínu	neologizmus
≠	autorita	
≠	príbuzné termíny	
≠	cudzojazyčný ekvivalenty	🌐 en: 🌐
≠	poznámka	
≠	URL	

KategóriaMarketing

Obr. č. 2 – Ukážka synonymného terminologického záznamu

2. 1. Rozširovanie STD

Kým roku 2007 pilotná verzia STD obsahovala päť terminologických zbierok celkovo zahŕňajúcich 1206 terminologických záznamov z astronómie (779), bilingvizmu (193), civilnej ochrany (72), migračnej politiky (38) a požiarnej ochrany (124), začiatkom roka 2016 ponúkala STD verejnosti 7013 terminologických záznamov, pričom niektoré terminologické zbierky sa tvorili ako samostatné projekty, iné sa podarilo získať viac-menej hotové od ich autorov. Samostatné terminologické projekty, ktoré vznikli z iniciatívy tvorcov STD v spolupráci s odborníkmi, sa sprístupňovali v nasledovnom poradí:

- * korpusová lingvistika roku 2007 (70 terminologických záznamov);
- * historické meracie jednotky roku 2008 (88 terminologických záznamov);
- * sociálna ochrana v rokoch 2008 – 2009 (713 terminologických záznamov);
- * história v rokoch 2008 – 2009 (224 terminologických záznamov);
- * marketing v rokoch 2010 – 2013 (pozostávajúca zo 659 terminologických záznamov,);

- * masmediálna komunikácia v rokoch 2014 – 2015 (553 terminologických záznamov, momentálne v revízii);
- * filozofia roku 2015 (158 terminologických záznamov);
- * informačné technológie v rokoch 2015 – 2016 (150 terminologických záznamov, jej dokončenie sa plánuje na sklonku roka 2016).

3. Súčasnnosť projektu STD a plány do budúcnosti

Rok 2016 priniesol projektu STD zmenu webovej adresy¹⁷ a najmä softvéru v podobe Semantic MediaWiki¹⁸. Novinkou je okrem nového grafického výzoru predovšetkým obmedzenie úprav a tvorby terminologických záznamov len na registrovaných používateľov, viacúrovňový systém revízie a schvaľovania záznamov a v neposlednom rade možnosť budovania ontológií. V rámci nového softvéru sa plánuje automatizovaná aktualizácia niektorých terminologických údajov, najmä pokiaľ ide o zmeny definícií pri novelizácii slovenskej legislatívy alebo o zmeny deskriptorov v tezaure EuroVoc.

Pokiaľ ide o zmeny v terminologickom zázname ako takom, v najbližšom čase sa rozšíri paleta kvalifikátorov o dva: *historizmus* a *navrhovaný projektom STD*. Okrem toho sa v novej STD nezobrazuje celá tabuľka pôvodného terminologického záznamu ale len tie kategórie údajov, ktoré sa do záznamu vložili (pozri obr. č. 3).

Termin Diskusia Zobraziť formulár Čítať Hľadať

parazitický marketing

Odporúčany termín

OBLASŤ: MARKETING

DEFINÍCIA: využitie marketingu konkurencie vo svoj prospech

ZDROJ: Viestová, K., Štofllová, J.: Malý lexikón marketingu. 2011.

SYNONYMUM: parazitizmus, príživnícky marketing, cudzopasný marketing

PRÍBUZNÉ TERMÍNY: pseudomarketing

POZNÁMKA: Ide o techniky a metódy, ktoré ťažia z faktu, že sa vydávajú za marketing.

Kategória: Marketing

Obr. č. 3 – Ukážka terminologického záznamu v novej STD

¹⁷ <http://www.terminologickyportal.sk/wiki>

¹⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Semantic_MediaWiki

Keďže v minulosti sa objavili možnosti pridať do terminologických záznamov údaje v inom ako slovenskom jazyku, v novej STD sa tieto umiestnili na koniec terminologického záznamu s označením Cudzozajčné údaje, pričom konkrétne definície či kontexty sú označené skratkou príslušného jazyka.

Okrem prirodzeného úsilia získavať pre STD hotové terminologické zbierky od ich autorov sa v blízkej budúcnosti počíta s rozširovaním databázy vďaka prístupným dátam terminologickej databázy IATE. V prípade zväčšenia projektového kolektívu by bolo možné začať výskum v oblasti terminologickej synonymie a dynamiky, konkrétne sledovanie a opis vzniku termínov ako aj ich zastarávania najmä na korpusovej báze.

3.1. Centralizácia terminologických zdrojov a informácií

V priebehu budovania STD sa ukázala aj potreba centralizovať nielen terminologické zdroje samotné, ale aj praktické a teoretické informácie týkajúce sa terminológie a terminologickej práce počnúc bibliografiou terminologickej literatúry, cez digitalizované časopisy a publikácie až po odkazy na externé terminologické zdroje na Slovensku, zahraničné pracoviská, databázy alebo práce. V súlade s plánmi skúmať dynamiku terminológií je nutné zhromaždiť na jednom mieste aj staršie terminologické zbierky, najmä glosáre, ktoré vznikli v spolupráci s Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV v 50. a 60. rokoch 20. storočia.

3.2. Projekt Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku

Počiatok centralizačných snáh v oblasti terminológie predstavuje trojročný čiastkový projekt v rámci STD orientovaný na teóriu, historiografiu aj digitalizáciu s názvom *Analýza terminologickej práce Jána Horeckého ako inšpirácia pre terminologický manažment 21. storočia na Slovensku VEGA č. 2/0114/15*, ktorý sa začal roku 2015. Profesor Ján Horecký (1920 – 2006), jedna z najvýraznejších a najvšestrannejších postáv slovenskej lingvistiky a nestor terminologickej teórie a práce na Slovensku, už od roku 1947 upriamoval svoju pozornosť na problematiku terminologickej teórie a praxe. Po vzniku terminologického oddelenia vtedajšieho Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení sa v roku 1950 stal jeho jediným členom a neskôr, keď pribudli ďalší dvaja odborní pracovníci, jeho vedúcim. Otázka terminológie bola v tom čase natoľko aktuálna, že koncom roka 1951 už pracovalo 21 terminologických komisií (Horecký 1960: 255), pričom pracovníci spomínaného oddelenia boli súčasťou každej z nich. Náplňou práce Jána Horeckého a jeho spolupracovníkov bola tvorba a ustáľovanie terminológie v spolupráci s odborníkmi daného odboru a najmä tvorba metodiky terminologickej práce. V neskoršom období participovali na terminologickej revízií legislatívnych

noriam a najmä učebníc. Výsledkom ich čínorodého snaženia boli terminologické slovníky, dvojazyčné slovníky a od roku 1951 bulletin *Odborné názvoslovie*, na ktorý roku 1953 nadviazal časopis *Slovenské odborné názvoslovie* (1953–1961), neskôr premenovaný na *Československý terminologický časopis* (1962–1966), kde vychádzali odborné i praktické články, ako aj diskusie a recenzie terminografických prác. V obidvoch pôsobil Ján Horecký ako hlavný redaktor.

Svoje teoretické uvažovanie a prax z tohto aktívneho terminologického obdobia zhrnul Ján Horecký v diele *Základy slovenskej terminológie*, ktoré vyšli v roku 1956. Sám upozorňoval, že nejde o vyčerpávajúcu prácu a ďalej sa spolu s kolegami zaoberal vlastnosťami termínov, ich typológiou, problematikou definície ako aj lingvistickými javmi, ako je homonymia, synonymia a najmä motivácia. Podrobne rozpracoval štvorzložkovú teóriu vzťahu termínu a pojmu (Horecký 1974). U Horeckého prirodzene prevažoval lingvistický pohľad na terminologické otázky, čo však v čase fungovania terminologického oddelenia SAVU nebolo v Európe samozrejmosťou. Ako uviedol: „... dôležitým kritériom pre posudzovanie terminológie je štruktúra domáceho jazyka; čo odporuje tejto štruktúre, preniká do terminológie veľmi ťažko“ (Horecký 1965: 199). Horecký považoval za potrebné opakovane poukazovať na vzťahy medzi termínmi a slovami bežnej slovnej zásoby, na neustály pohyb medzi týmito dvoma oblasťami a v neposlednom rade na miesto terminológie v rámci všeobecnej lexiky.

Aj z jeho neskorších prác je zrejme, že sa snažil terminologické systémy vnímať komplexne – nielen vo vzťahu k danému odboru a jeho pojmovému systému, vo vzťahu k iným terminológiám ale najmä vo vzťahu k všeobecnému jazyku a k jeho používateľom. Vzhľadom na vtedajšie štátoprávne usporiadanie sa prioritne zaoberal aj konfrontáciou tvorby termínov v slovenčine a v češtine – bol členom Československej ústrednej terminologickej komisie a spoluautorom koncepcie koordinácie českej a slovenskej terminológie.

Keďže bibliografia Horeckého textov s terminologickým zameraním presahuje štvorciferné číslo, pričom ich hodnota pre terminologickú prácu je nesporná aj v súčasnosti, projekt zahŕňa vypracovanie výberovej anotovanej bibliografie a sprístupnenie čo najväčšieho počtu týchto textov on-line. Záujemcovia o terminologické otázky budú môcť vyhľadávať Horeckého články na základe kľúčových slov, nadpisov a abstraktov, vytvorených v rámci projektu. Do polovice roka 2016 sa podarilo vytvoriť vyše 650 abstraktov k článkom a tematicky ich zatriediť. Z hľadiska digitalizačnej časti projektu možno skonštatovať, že sa dokončila digitalizácia všetkých čísel časopisu *Slovenské odborné názvoslovie* (celkovo 3456 strán), 50 Horeckého článkov (približne 500 strán) a už spomínané terminologické glosáre, ktoré vznikali za spolupráce s Jazykovedným ústavom SAVU najmä v 50. rokoch 20. storočia (približne 1000 strán).

Ako už napovedá názov, projekt zároveň predpokladá aj teoretickú reflexiu terminologických princípov Jána Horeckého a ich aplikáciu v súčasnosti. V po-

slednom roku projektu sa plánuje vydanie vybraných kľúčových Horeckého prác v angličtine a aktualizácia terminologickej príručky pre verejnosť¹⁹, ktorú Ján Horecký napísal spolu s Ivanom Masárom a ktorá neoprávnene upadla do zabudnutia aj kvôli spoločensko-politickým zmenám roku 1989, keďže v danom pohnutom čase bola publikovaná v *Kultúre slova*. Horeckého úspešné pôsobenie v rôznych terminologických komisiách, akceptácia jeho návrhov nových termínov odborníkmi a najmä erudovaný prístup k preberaniu cudzích termínov je viac než inšpiráciou – táto praktická príručka koncipovaná pre potreby slovenskej terminologickej práce konca 80. rokov 20. storočia by po doplnení a rozšírení mohla slúžiť ako základ pre prácu v rôznych terminologických projektoch. Na začiatku 21. storočia totiž vidíme v stave slovenských terminológií, ktoré by potrebovali solídnu revíziu a terminologický manažment, paralelu so situáciou po druhej svetovej vojne.

BIBLIOGRAFIA

- Horecký 1956: J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 146 s.
 Horecký 1960: J. Horecký, Pätnásť rokov slovenskej terminológie. *Slovenská reč*, 25, 254–270.
 Horecký 1965: J. Horecký, Kritériá terminológie. *Československý terminologický časopis*, 4, 193–200.
 Horecký 1974: J. Horecký, Obsah a forma termínu. *Kultúra slova*, 8, s. 321–324.
 Horecký 1989: J. Horecký – I. Masár, Pomocný materiál k metodike ustaľovania termínov. *Kultúra slova*, 23, 132–144.
 Levická 2008: J. Levická, Slovenská terminologická databáza. *Kultúra slova*, roč. 42, č. 3, 139–157.
 Masár 1989: I. Masár – J. Kačala, Rozvoj vedných odborov v SAV a starostlivosť o odbornú terminológiu. *Kultúra slova*, 23, 129–132.
 STN ISO 10241 (2000) Medzinárodné terminologické normy. Tvorba a úprava.

Jana Levická

THE ORIGINS OF THE SLOVAK TERMINOLOGY DATABASE AND ITS PRESENT AND FUTURE

Summary

The author introduces her paper by outlining the socio-political background of the Slovak Terminology Database project in the 1980s and 1990s. In the first part of the paper, the author focuses on the main goals of the project – namely terminology planning, terminology coordination and harmonisation – and emphasizes the key role of the national terminology database in the process of enhancing and spreading the new as well as standardised terminology. In addition to commenting

¹⁹ Pomocný materiál k metodike ustaľovania termínov. – *Kultúra slova*, 23, 1989, s. 132–144. (v spolupráci s Ivanom Masárom).

on the chosen MoinMoin wiki engine, the paper also deals with the specificities of the macrostructure and microstructure of the Slovak Terminology Database, especially the data categories of the term record in its historical development. As to the terminological principles of the term record creation, the project team lay great emphasis on quality matters including consistency of term records in the database and complementarity of data within a term record, and last but not least, make efforts to avoid duplicity of terminology information and circularity of definitions. The second part of the paper is devoted to the present-day terminology resources of the project, changes within the Slovak Terminology Database and future plans. The last section of the paper presents a partial project of the Slovak Terminology Database aimed at the re-evaluation of the thoughts and the digitalisation of hundreds of texts written by prominent Slovak linguist and terminologist Ján Horecký.

Keywords: terminology, terminological theory, terminology work, terminology database, terminological resource, term record, terminology planning, digitalisation, centralisation

ВІРТУАЛЬНА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКО-АНГЛІЙСЬКА ТЕРМІНОГРАФІЧНА ЛАБОРАТОРІЯ З ФІЗИКИ: СУЧАСНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФАХОВІЙ МОВІ

Максим Олегович Вакуленко*

У статті представлено віртуальну українсько-російсько-англійську термінографічну лабораторію з фізики, розроблену в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України, яка є прикладом сучасної наукомісткої лінгвістичної технології. Це – унікальний ресурс на базі хмаринних і *GRID*-технологій, який дозволяє створювати і зберігати надвеликі масиви різноманітної термінологічної інформації (мільйони термінів різними мовами разом з усіма синонімами, а також їхні тлумачення й ілюстрації) та працювати над терміносистемою в онлайн-овому режимі. Це не тільки комплексний багатомовний перекладний і тлумачний словник, а й середовище, контент якого можна постійно вдосконалювати, проводити різноманітні термінологічні дослідження: екстрагувати терміни, будувати семантичні поля, вивчати лексико-семантичні відношення, виявляти лексикографічні ефекти, створювати онтології тощо.

Розглянуто також термінологічні проблеми, притаманні сучасним терміносистемам, зокрема проблему синонімії та вживання віддієслівних іменників.

Ключові слова: лінгвістичні технології, віртуальна термінографічна лабораторія, комп'ютерна термінографія, фізична терміносистема, терміни-синоніми, віддієслівні іменники

Світові глобалізаційні процеси призводять до інтенсифікації міжнародного спілкування в різноманітних галузях людської діяльності, особливо в торгівлі, економіці, науці та технологіях. Протягом останніх десятиліть мова спеціального призначення набула виразного технологічного статусу і тому має значну промислову цінність (Широков 2004: 32). Оскільки фізика традиційно є провідною дисципліною світової науки, багатомовні термінологічні дослідження в цій галузі особливо важливі. Загальновизнаним для фахового спілкування є значення англійської мови, а роль української зростає у зв'язку з європейською орієнтацією України. У сучасному світі такі дослідження повинні спиратися на передові досягнення в галузі прикладної і комп'ютерної лінгвістики та інформаційних технологій, які дають лінгвістиці досі небачені перспективи розвитку (Широков 2011: 3) й значно розширюють її можливості. Зокрема, комп'ютерну лексикографію успішно застосовують у міжнародних

* Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Київ; maxvakul@yahoo.com

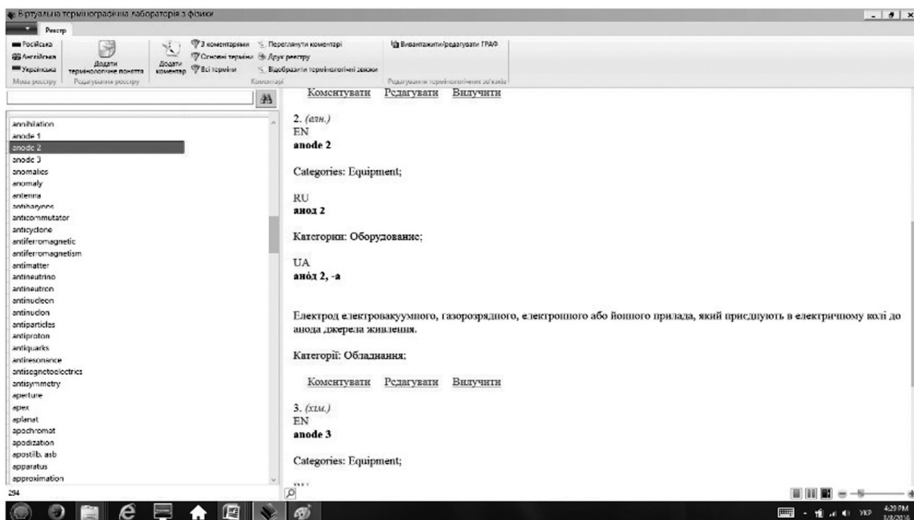
лінгвістичних проектах: WordNet (Fellbaum 1998; Vossen 2004; Boas 2009), ISLE (International Standards for Language Engineering) (Calzolari et al. 2003), FrameNet (Boas 2009) тощо.

Визначним досягненням новітніх лінгвістичних технологій є розроблені в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України (УМІФ) віртуальні лексикографічні лабораторії (ВЛЛ) та віртуальні термінографічні лабораторії (ВТЛ). Віртуальна термінографічна лабораторія – це унікальний сучасний ресурс на базі хмаринних і *GRID*-технологій, який дозволяє створювати та зберігати надвеликі обсяги різноманітної термінологічної інформації (мільйони термінів різними мовами разом з усіма синонімами, а також їхні тлумачення та ілюстрації) та працювати над терміносистемою в онлайн-режимі. Це не тільки комплексний багатомовний перекладний і тлумачний словник, а й середовище, контент якого можна постійно вдосконалювати, а також проводити різноманітні термінологічні дослідження: екстрагувати терміни, будувати семантичні поля, вивчати лексико-семантичні відношення, виявляти лексикографічні ефекти, створювати онтології тощо. Новітні технології комп'ютерної лінгвістики дають змогу проводити такі дослідження в масштабах і на рівнях, недосяжних для традиційного мовознавства (Широков 2004; Широков 2011; Shyrovkov–Ostapova 2015).

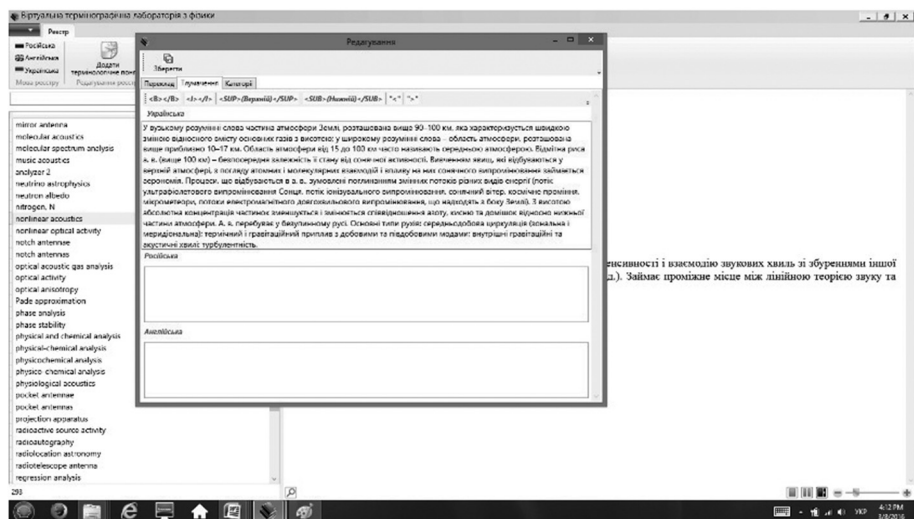
УМІФ є єдиною установою України, яка займається створенням ВТЛ і ВЛЛ та видає електронні словники. Тут розроблено теоретичні й науково-технічні засади створення сучасних високоефективних інструментальних комп'ютерних засобів породження лексикографічних систем. Їх практичне застосування демонструє високу ефективність упроваджених засобів у формі ВЛЛ і ВТЛ та високу якість кінцевих словникових продуктів. Тут створено і практично апробовано понад 40 різних ВЛЛ і ВТЛ, зокрема й кількомовних. УМІФ виконує державне замовлення зі створення 20-томного Словника української мови, видає фахові словники серії „Словники України”. Вже випущено тримовні словники з механіки та зі зварювання з використанням відповідних віртуальних термінографічних лабораторій (<http://lcorp.ulif.org.ua/weldingOntology6k/>, <http://lcorp.ulif.org.ua/trilingual/>, <http://lcorp.ulif.org.ua/KhRadio/>, <http://lcorp.ulif.org.ua/ElWelding/>) (див. Бастун та ін. 2008; Широков та ін. 2010; Широков та ін. 2013; Патон та ін. 2014; Shyrovkov–Ostapova 2015).

Автор брав активну участь у створенні ВТЛ та відповідного електронного словника зі зварювання (Широков та ін. 2013). Створено також і пробну версію українсько-російсько-англійської ВТЛ з фізики (ВТЛФ) (<http://lcorp.ulif.org.ua/PhysicsOntology/>), яка перебуває на стадії термінологічного наповнення й тестування і до якої маємо авторський доступ. У лівій (реєстровій) частині подано фізичні терміни українською, російською та англійською мовами, у правій – їхні переклад і тлумачення.

На Мал. I показано загальний інтерфейс ВТЛФ, на Мал. II – робоче поле опції „тлумачення”.

Мал. I. Загальний інтерфейс ВТЛФ

Мал. II. Робоче поле опції „тлумачення”

Термінологічною базою для ВТЛФ слугує тримовний „Тлумачний словник із фізики” на 6644 статті (Вакуленко–Вакуленко 2008) – словник енциклопедичного типу, який має гриф Міністерства освіти і науки і міститься в переліку нормативних видань та словників української мови (розпорядження Президії Національної академії наук України № 161 від 12.03.2013).

Завдання практичної підготовки матеріалу для ВТЛФ потребує теоретичного осмислення явищ, притаманних природничим терміносистемам взагалі і терміносистемі фізики зокрема, а також їх практичного впровадження. Важливе місце тут посідає, зокрема, проблема синонімії.

Явище синонімії в термінології набуває нині все більшого визнання, і не винятком є фізична термінолексика. Синонімія взагалі є одним із проявів системних властивостей мови, оскільки відображає семантичні кореляції між різними мовними одиницями, зумовлені взаємодією їх лексичного та граматичного аспектів. Як відомо, у термінології синоніми виконують такі функції: 1) уточнюють і розмежовують поняття; 2) урізноманітнюють і збагачують наукову мову; 3) утворюють похідні терміни; 4) створюють перспективний лексичний запас; 5) тлумачать незрозумілий термін; 6) структурують терміносистему (Вакуленко 2015: 58–60). Це призводить до того, що з проблемою синонімії пов’язана низка інших проблем термінології: вибір найвдалішої одиниці, унормування термінів, розмежування значень термінів-паронімів, уживання та лексикографування українських віддієслівних іменників на *-ння* тощо.

Оскільки фізика тяжіє до точності понять, у ній небажаними є пароніми, хибні та відносні синоніми. Наприклад, українські прикметники *диференційний* (похідний від *різниці*, „*диференції*”) і *диференціальний* (похідний від *диференціала*), *потенційний* (похідний від *потенції*, *можливий*) і *потенціальний* (похідний від *потенціалу*) перебувають у паронімічних відношеннях і синонімами не є. В англійській та російській мовах в обох випадках уживаються ті самі форми (англ. *differential*, рос. *дифференциальный*), тобто такі відтінки значень не розрізняються. Терміни *вологонепроникливість* і *дальність дії* (пароніми до *вологонепроникність* і *далекість дії*) не є вмотивованими: перший походить від прикметника *проникливий*, який означає активну ознаку, а не пасивну, притаманну поняттю вологонепроникності; другий є калькою з російської, де відприкметниковий іменник від „далёкий” не утворюється, хоча йдеться саме про далекість, а не порівняння з ближніми відстанями („ближність” – „дальність”). Невдалими є терміни *в’язкість* (англ. *viscosity*, рос. *вязкость*) у значенні ‘коєфіцієнт в’язкості’, *твердість* (англ. *hardness*, рос. *твёрдость*) у значенні ‘число твердості’ тощо, які виникли як професійні жаргонізми шляхом метонімії.

Зауважимо, що в термінологічних словосполученнях часто з’являються додаткові синоніми внаслідок нейтралізації відмінних сем: *коєфіцієнт діє-*

лектричних втрат, тангенс кута діелектричних втрат (англ. *dielectric loss coefficient, dielectric loss factor, dielectric loss index, dielectric power factor, dielectric dissipation factor, dielectric loss tangent*; рос. *коэффициент диэлектрических потерь, тангенс угла диэлектрических потерь*); *коефіцієнт контрастності, гама-фактор, коефіцієнт розрізнення, фактор контрастності* (англ. *contrast coefficient, contrast factor, degree of contrast, gamma factor*; рос. *коэффициент контрастности, гамма-фактор, коэффициент различения, фактор контрастности*); *показник критичний, індекс критичний* (англ. *critical index*; рос. *показатель критический, индекс критический*).

Між простими й похідними від них складеними термінами синонімічні відношення виникають не завжди. Якщо від іменника походить означальна частина складеного терміна, то такі пари здебільшого не є синонімами: *байпас* (англ. *bypass*; рос. *байпас*) – *клапан байпасний* (англ. *bypass damper*; рос. *клапан байпасный*); *галогенід, галоїд, галід* (англ. *haloid, halide*; рос. *галогенид, галоид, галид*) ‘сіль галоїдної кислоти’ – *сполука галоїдна* (англ. *haloid compound*; рос. *соединение галоидное*); *кондуктометрія* (англ. *conductometry*; рос. *кондуктометрия*) ‘сукупність електрохімічних методів аналізу, заснованих на вимінюванні електропровідності розчинів’ – *аналіз кондуктометричний* (англ. *conductometric analysis*; рос. *анализ кондуктометрический*) ‘аналіз, заснований на вимірюванні концентрації речовини чи хімічного складу середовища в міжелектродному проміжку’; *метал-діелектрик-напівпровідник* (англ. *metal-dielectric-semiconductor*; рос. *металл-диэлектрик-полупроводник*) – *МДН-структура* (англ. *MDS structure*; рос. *МДП-структура*). Якщо ж подібні ряди термінів виникають унаслідок перекладу, вихідним може бути прикметник, від якого утворено окремий іменник: англ. *abrasive material* → *abrasive*, укр. *абразивний матеріал* → *абразив*; англ. *contravariant quantity* → *contravariant*, укр. *контраваріантна величина* → *контраваріант*; англ. *twin crystal* → *twin*, укр. *двійниковий кристал* → *двійник*; англ. *display terminal* → *display*, укр. *дисплейний термінал* → *дисплей*. Такі терміни є повними синонімами, оскільки мають тотожні значення.

Термін *сочка* [< *сочевия*], окрім хибної асоціації з соком, за своєю семантикою означає лінзу лише двоопуклої форми, а отже, є гіпонімом до терміна *лінза* (англ. *lens*; рос. *линза*). Тому його можна подати лише як запасний термін до *лінза двоопукла* (англ. *biconvex lens, double convex lens, convex-convex lens*; рос. *линза выпукло-выпуклая*).

Важливо розрізнити значення паронімічних відприкметникових дієслів, які відображають різну актантність: *полегшати* (англ. *to become lighter*; рос. *стать легче*) [самочинна дія; неперехідне] (< *легшати*) і *полегшити* (англ. *to lighten*; рос. *облегчить*) [вимушена дія; перехідне], *потоншати* (англ. *to become thinner*; рос. *стать тоньше*) [самочинна дія; неперехідне] (< *тоншати*) і *потоншити* (англ. *to make thinner*; рос. *сделать тоньше*)

[вимушена дія; перехідне], *пошириати* (англ. *to broaden, to widen*; рос. *уширяться*) [самочинна дія; неперехідне] (< ширшати) і *поширпуги* (англ. *to extend*; рос. *распространить*) [вимушена дія; перехідне] – і відповідно значення утворених від них іменників.

Із проблемою синонімії тісно пов'язана проблема вживання віддієслівних іменників у терміносистемах слов'янських мов. В українській мові, зокрема, залежність семантики таких слів від їхнього морфемного складу досліджена недостатньо, внаслідок чого виникає певна нечіткість в уживанні термінів, позначуваних віддієслівними іменниками.

Для правильного вживання термінів, утворених від дієслів, необхідно чітко їх класифікувати, розрізняючи явище та дії різної тривалості й повторюваності. Таке розрізнення вкрай важливе в точних науках, зокрема, у фізиці, а особливо у відповідних термінологічних стандартах.

В українській мові форми з нульовим закінченням чи закінченням *-а* позначають не лише наслідок різноманітних дій, що їх описують іменники на *-ння / -ття*), а й певне узагальнення цих дій (чи процесів) (Вакуленко 2015: 113–114). Те саме стосується й російських віддієслівних іменників із нульовим закінченням чи закінченням *-а* порівняно з іменниками на *-ние / -тие* (в англійській мові ця закономірність не є такою виразною, і можна говорити хіба що про певну тенденцію до більшої узагальненості іменників із нульовим закінченням порівняно з формами на *-ing*). Унаслідок більшої узагальненості значення порівняно з останніми та послідовного розрізнення однини й множини, в українській і російській мовах слова з нульовим закінченням і закінченням *-а* термінологізуються легше й швидше. Відповідно до “Словника української мови”, який трактує *явище* у загальнофілософському розумінні як ‘зовнішній вияв сутності предметів, процесів’, а *процес* як ‘послідовну зміну станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь’ (БЛОДІД 1970–1980), будемо співвідносити такі форми з *явищем*. Поняття **явища** визначаємо як сукупність, узагальнення, наслідок чи передбачення різноманітних дій та процесів (Вакуленко 2015: 114).

Щодо вживання суфікса *-к-* в українських віддієслівних іменниках. З одного боку, в науково-технічній термінології є чимало прикладів, які об'єктивно свідчать про важливість цього суфікса: *підставка* (а не *підстава*), *посадка* (*літака* – а не *посада інженера*), *постановка* (а не *постанова*), *відсічка*, *вказівка*, *заготовка*, *зарядка*, *засвітка*, *згортка*, *оцінка*, *очистка*, *перевірка*, *підготовка*, *підсипка*, *поведінка*, *присадка*. Як бачимо, такі форми співвідносяться в українській мові не лише з предметом чи наслідком дії, а й із самою дією. Тому намагання вилучити слова на *-ка*, як зазначає О. П. Михайленко (2009: 323), “суперечить давній українській традиції використовувати цю морфему для називання дій, а не тільки їх наслідків. Таке відштовхування від російської мови призводить до появи низки немилозвучних слів – як, на-

приклад, із коренем *-роб-*: *обробляння, розробляння, перероблення* тощо. Наперекір рекомендаціям назва *обробка* побутує в науково-технічних текстах і вказує передусім на дії над металами.”

З іншого боку, фіналі “-ка” та “-ння” надають слову різних значень: *вибір-ка* (англ. *sample, selection*; рос. *выборка*) [на противагу *вибиранню*], *витримка* (англ. *execution time*; рос. *выдержка*), *врізка* (англ. *insert*; рос. *врезка*) [на противагу *врізанню*], *вставка* (англ. *insert*; рос. *вставка*, *думка* (англ. *thought*; рос. *мысль*) [на відміну від *думання*], *затримка* (англ. *delay*; рос. *задержка*) [*процесу* – на противагу *затриманню (злочинця)*], *зупинка* (англ. *stop*; рос. *остановка*), *описка* (англ. *erratum, lapse*; рос. *описка*) [на противагу *описанню*], *поведінка* (англ. *behaviour*; рос. *поведение*) [*функції* – на відміну від *поводження (з вознем)*], *позначка* (англ. *mark*; рос. *отметка*) [на противагу *позначенню*], *розтяжка* (англ. *extending, stretching*; рос. *растяжка*) [на противагу *розтягненню (зв’язок)* чи *розтягуванню (майна)*], *складка* (англ. *fold*; рос. *складка*) [на противагу *складанню (іспитів)*].

Отже, слова з морфом *-ка* мають глибоке коріння в українській мові, і їх заміна іншими формами призвела б до спотворення змісту. Тому погоджуємося з думкою Юрія Шевельова про те, що “наросток *-к(а)* в процесуальному значенні не чужий українській мові” (Шерех 1951: 210), та висновками Володимира Пілецького, що тип віддієслівних похідних на *-ка* має перспективу в українській науковій мові (Пілецький 1994: 83).

Існують відчутні відмінності й у значеннях слів із фіналами *-ення, -ання / -яння, -ування / -ювання*. Від дієслів доконаного виду утворюються іменники певного морфологічного складу: найчастіше – з префіксом і фіналлю *-ення*, рідше – з префіксом і фіналлю *-ання / -яння* та з фіналлю *-ття: відхилення, відведення, зникнення, з’єднання, поширення, прийняття, взяття*.

На сьогодні недоконаний вид приписують дієсловам із суфіксами *-а- / -я-* та *-ува- / -юва-* (а також дієсловом *жити, бити, бути* і т. п.). Наприклад, у російсько-українському тритомнику (БЛОДІД 1969 (1)) пари на зразок *відхиляти – відхилювати* не розрізняються за значенням. Утім, семантичні відмінності тут можна знайти. Як відомо, аспект недоконаності має зв’язок не лише з тривалістю, а й з перервністю, повторюваністю (Koseska-Toszewa 2011: 40). Додатковий морф *-ув- / -юв-* означає якусь додаткову якість поняття. Отже, якщо слово допускає вживання обох суфіксів – *-а- / -я-* та *-ува- / -юва-*, – то останній має вносити значення доповнення, видозміни відносно першого. Ю. Шевельов писав, що дієслівний суфікс *-ува-* порівняно з *-а-* “може більше підкреслювати повторність дії” (Шерех 1951: 281). Це ілюструють такі протиставлення, як *виміряти, витягати, позначати, спричиняти* [один раз] – *вимірювати, витягувати, позначувати, спричинювати* [неодноразово]. Зауважимо, що в англійській і російській мовах такі тонкощі не розрізняються.

Перетворення недоконаної форми дієслова в доконану (процес перфективації) супроводжується обмеженням тривалості відповідної дії, оскільки доконаний вид позначає завершеність: (0) *вистягати* – (1) *вистягти*, (0) *збирати* – (1) *назбирати*. Перетворення одержаної таким чином доконаної форми в недоконану (процес вторинної імперфективації) надає незавершеності тій дії, яку попередньо було обмежено в тривалості: (1) *вистягти* – (2) *вистягувати*, (1) *назбирати* – (2) *назбирувати*. Це – друге наближення, наступний “обертон” у своєрідному процесі “ітерації” недоконаної форми дієслова, яке містить у собі ознаки попереднього наближення (доконаної форми). Отже, такі дієслова відображають одночасно незавершену та обмежену в часі (відносно вихідного дієслова) дію. Якщо значення обмеженості в часі є відчутним на тлі незавершеності, то відповідне дієслово набуває значення повторюваності. Внаслідок такої видозміни недоконаного виду постає так званий поєднаний, або доконано-недоконаний вид – коли відповідна дія є в цілому недоконаною, але складається з низки доконаних і, можливо, недоконаних (Вакуленко 2015: 115–116).

Такий розвиток лексичного значення слова, зумовлений його морфемним складом, узгоджується з загальною тенденцією мовної еволюції, де в плані вираження мовного знака “відбувається постійне дроблення означальних, їх часткове варіювання, в плані змісту, навпаки, – об’єднання означуваних, їх злиття в одному новому значенні” (Серебренников 1970: 180).

Отже, від першої групи дієслів (власне недоконаного виду) утворюються іменники з фіналлю *-ання / -яння*: *позначання, відхилення* (а також із фіналами *-іння, -ття*: *водіння, шипіння, шиття, каяття*); а від дієслів другої групи (“поєданого” виду) утворюються іменники з фіналлю *-ування / -ювання*: *позначування, відхилювання*.

У багатьох випадках, коли увагу не акцентовано на якості дії, форми з нульовим закінченням (чи закінченням *-а*), які відповідають явищу, та іменники з фіналлю *-ння (-ття)*, що описують певний тип дії, є взаємозамінними. У цьому розумінні слова в групах *збір* (англ. *collection, collecting*; рос. *сбор*) – *збирання* (англ. *collection, collecting*; рос. *собирание*), *розробка* (англ. *elaboration*; рос. *разработка*) – *розроблення* (англ. *elaboration*; рос. *разработка*) – *розробляння* (англ. *elaboration*; рос. *разрабатывание*) – *розроблювання* (англ. *elaboration*; рос. *разрабатывание*), *теплопередача* (англ. *heat transmission*; рос. *теплопередача*) – *теплопередання* (англ. *heat transmission*; рос. *теплопередача*) – *теплопередавання* (англ. *heat transmission*; рос. *теплопередача*) тощо можна вважати синонімами. Зауважимо, що термін *вимір* (англ. *dimension*; рос. *измерение*) не належить до групи *вимірювання* (англ. *measurement*; рос. *измерение*) – *виміряння* (англ. *measurement, measuring*; рос. *измерение*) – *вимірення* (англ. *measurement, measuring*; рос. *измерение*), тому що має зовсім інше значення.

Можливість уживання однокореневого дієслова з додатковим префіксом перфективації з- (с-) свідчить, що це похідні від них відіменникові дієслова: *ідентифікувати* (недок.) – *зідентифікувати* (док.), *фальсифікувати* (недок.) – *сфальсифікувати* (док.). Від цих дієслів, своєю чергою, походять віддієслівні іменники на *-ння*: *ідентифікування* (тривала / повторювана дія) – *зідентифікування* (короткочасна / разова дія), *фальсифікування* (тривала / повторювана дія) – *сфальсифікування* (короткочасна / разова дія). У російській мові ця модель перфективації дієслів також існує (*фальсифицировать* – *сфальсифицировать*), але іменники від доконаних дієслів практично не утворюються.

Відсутність зазначених префіксів у вихідних іменниках на *-ція* підтверджує, що такі іменники узагальнюють значення відповідних віддієслівних іменників, тобто описують явище як узагальнення, наслідок чи передбачення різноманітних дій та процесів.

Узагалі кажучи, ланцюжку видових перетворень дієслів унаслідок перфективації та вторинної імперфективації відповідають іменники, що характеризуються різними якість дії: *комплектувати* (недок.) > *укомплектувати* (док.) > *укомплектовувати* (док.-недок.), відповідно *комплектування* (тривала дія) – *укомплектування* (короткочасна / разова дія) – *укомплектовування* (повторювана дія). Аналогічне явище іноді трапляється і в російській мові: *комплектовать* (недок.) > *укомплектовать* (док.) > *укомплектовывать* (док.-недок.) – з можливими віддієслівними іменниками *комплектование* (тривала дія) – *укомплектование* (короткочасна / разова дія) – *укомплектовывание* (повторювана дія).

Отже, при утворенні віддієслівного іменника вид дієслова трансформується в якість дії. За допомогою різних форм віддієслівних іменників, наявних в українській мові, можна розмежовувати дуже тонкі поняття (що не завжди доступно в англійській, російській та інших мовах) і вживати відтак найточніший і найвдаліший термін.

З огляду на важливість і поширеність явища синонімії у фізиці, а також на необхідність його належного усвідомлення і використання, готується до друку "Словник фізичних термінів-синонімів" (Вакуленко–Вакуленко 2017), який має на меті уточнити, упорядкувати й подати вживані у писемному та усному фаховому спілкуванні терміни-синоніми в галузі фізики та суміжних наук з урахуванням термінів "золотої доби" української термінології (перша третина ХХ ст.) і містить близько 5000 рядів фізичних синонімів.

Таким чином, створення ВТЛФ є важливою передумовою для широкого впровадження інноваційного ресурсу в галузі фізичної термінології та інформаційних технологій, а також для того, щоб за відносно короткий час одержати готові до використання багатомовні електронні словникові продукти та інші системи фізичної комп'ютерної лінгвістики. ВТЛФ дозволить фахівцям-фізикам, а також термінологам та іншим колегам у режимі мере-

жевої взаємодії постійно працювати над розвитком і вдосконаленням відповідної термінографічної системи, теорії та практики перекладу – що, своєю чергою, сприятиме розвитку науково-технічних засад наукової термінографії та успішному поступу міжнародної співпраці в різноманітних галузях людської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

- Бастун та ін. 2008: В. М. Бастун, Я. М. Григоренко, В. А. Широков, *Російсько-українсько-англійський словник з механіки [Russian-Ukrainian-English Dictionary on Mechanics]*, Ін-т механіки НАН України, Український мовно-інформац. фонд. Київ: Наукова думка.
- Білодід 1969: І. К. Білодід (голова) та ін., *Російсько-український словник*, I–III, Київ: Наукова думка.
- Білодід 1970–1980: І. К. Білодід та ін., *Словник української мови: в 11 тт*, Київ: Наукова думка.
- Вакуленко–Вакуленко 2008: М. О. Вакуленко, О. В. Вакуленко, *Тлумачний словник із фізики: [6644 статті]*, Київ: ВПЦ „Київський університет“. Режим доступу: www.twirpx.com/file/267260/ <http://knigi.tor2.net/index.php?id=4449157> http://chtyvo.org.ua/authors/Vakulenko_Maksym/Fizychnyi_tlumachnyi_slovnyk/ [07.09.2015].
- Вакуленко 2015: М. О. Вакуленко, *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: [монографія]*, Івано-Франківськ: Фоліант. Режим доступу: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vakulenko_mono_2015_3_MAKET_3_%2B_dodatky.pdf [04.01.2016] <https://ulif.academia.edu/MaksymVakulenko> [25.02.2016].
- Вакуленко–Вакуленко 2017: М. О. Вакуленко, О. В. Вакуленко, *Словник фізичних термінів-синонімів*, Київ: ВПЦ „Київський університет“ (друкується).
- Михайленко 2009: О. П. Михайленко, Іншомовні елементи у термінологічній системі української мови, *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики* 16, 322–331.
- Патон та ін. 2014: Б. Є. Патон (гол. наук. ред.), Г. В. Кашакашвілі (гол. ред.), *Словник металургійних термінів: У 2 т.: Українсько-грузинсько-російсько-англійсько-німецько-французький*, 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM), Київ: Фенікс.
- Пілецький 1994: В. Пілецький, Функціонування віддієслівних термінів з суфіксом *-ка* в українській фізичній термінології, у: *Тези 3-ї Міжнар. наук. конф. [“Проблеми української науково-технічної термінології”] (20–23 вересня 1994 р.)*, Львів: Вид-во Держ. ун-ту „Львівська політехніка“, 82–83.
- Серебренников 1970: Б. А. Серебренников (отв. ред.), *Общее языкознание: формы существования, функции, история языка*, Москва: Наука.
- Шерех 1951: Ю. Шерех, *Нарис сучасної української літературної мови*, Мюнхен: Молоде життя.
- Широков 2004: В. А. Широков, *Феноменологія лексикографічних систем*, Київ: Наукова думка.
- Широков та ін. 2010: В. А. Широков та ін., *Словники України – інтегрована лексикографічна система: Словозміна. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія*: Електронне видання; Версія 4.1. Київ (CD-диск).
- Широков 2011: В. А. Широков, *Комп’ютерна лексикографія*, Київ: Наукова думка.
- Широков та ін. 2013: В. А. Широков та ін., *Термінологічний українсько-російсько-англійський словник-довідник зі зварювання: Науково-технічна термінологія* [Електронний ресурс. CD], Київ: Словники України.

- Boas 2009: Hans C. Boas, Recent trends in multilingual computational lexicography, in: *Multilingual FrameNets in Computational Lexicography 1–36*, Methods and Applications, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Calzolari et al. 2003: N. F. Calzolari, A. Bertagna, A. Lenci, M. Monachini et al., *Standards and best practice for multilingual computational lexicons and MILE (the multilingual ISLE lexical entry)*, Deliverable D2.2-D3.2, ISLE Computational Lexicon Working Group. Available at: http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/isle/ISLE_Home_Page.htm [Retrieved 09 August 2016].
- Fellbaum 1998: C. Fellbaum (ed.), *WordNet: An Electronic Lexical Database*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Koseska-Toszewa 2011: V. Koseska-Toszewa, O logice i języku naturalnym. *Мовознавство* 6, 34–45.
- Vossen 2004: P. Vossen, EuroWordNet: A multilingual database of autonomous and language-specific wordnets connected via an inter-lingual index, *International Journal of Lexicography* 17/2: 161–173.
- Shyrokov–Ostapova 2015: V. Shyrokov, I. Ostapova, Digital Lexicographic Systems and Traditional Paper Dictionaries (from Traditional Paper Dictionaries to Digital Lexicographic Systems), *Cognitive Studies* 15, 193–210.

Maksym Vakulenko

A VIRTUAL UKRAINIAN-RUSSIAN-ENGLISH TERMINOGRAPHIC LABORATORY ON PHYSICS: MODERN LINGUISTIC TECHNOLOGIES IN SPECIAL LANGUAGE

Summary

This paper presents the virtual Ukrainian-Russian-English terminographic laboratory on physics, which is a significant example of a unique modern high linguistic technology designed in the Ukrainian Lingua-Information Fund. It is a unique up-to-date technological resource based on the cloud and *GRID* technologies which makes it possible to create and store a large boy of terminological information (i.e. millions of terms in different languages along with related synonyms, as well as their explanations and illustrations) and work with the term system online anywhere in the world. This is not only a complex multilingual translational and explanatory dictionary, but also a medium whose content can be amended constantly. This medium facilitates a variety of terminological research activities: extracting terms, retrieving and extracting information, building semantic fields, studying lexical semantic relations, revealing lexicographic effects, creating ontologies, etc. The trilingual “Explanatory Dictionary of Physics” [Вакуленко–Вакуленко 2008] containing 6644 articles, which is a dictionary of encyclopedic type, forms a terminology database for it.

The terminological problems inherent to modern term systems are also considered, namely the problem of synonymy and the use of verbal nouns.

Keywords: linguistic technologies, virtual terminographic laboratory, computational terminology, physics term system, synonym terms, verbal nouns

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16'276.6(082)

811.16'373(082)

СЛОВЕНСКА терминологија данас / уредници Предраг Пипер, Владан Јовановић. – Београд : САНУ : Институт за српски језик САНУ, 2017 (Београд : Службени гласник). – 689 стр. : илустр. ; 24 cm. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 167. Одељење језика и књижевности ; књ. 28)

„Зборник пред нама настао је из реферата изложених на Међународном научном симпозијуму 'Словенска терминологија данас', који се одржао 11–13. маја 2016. године у Београду, у организацији Српске академије наука и уметности (Одељења језика и књижевности), Института за српски језик САНУ, Академије наука и умјетности Републике Српске (Одјељења књижевности и умјетности) и Матице српске“. – Текст ћир. и лат. – Радови на више језика. – На спор. насл. стр.: Slavonic Terminology Today. – Тираж 400. – Стр. 9–11: Уводно слово / Уредници – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Summary; Резюме.

ISBN 978–86–7025–741–2

1. Пипер, Предраг [уредник]

а) Словенски језици – Лексика – Зборници б) Словенски језици – Терминологија – Зборници

COBISS.SR-ID 245187852